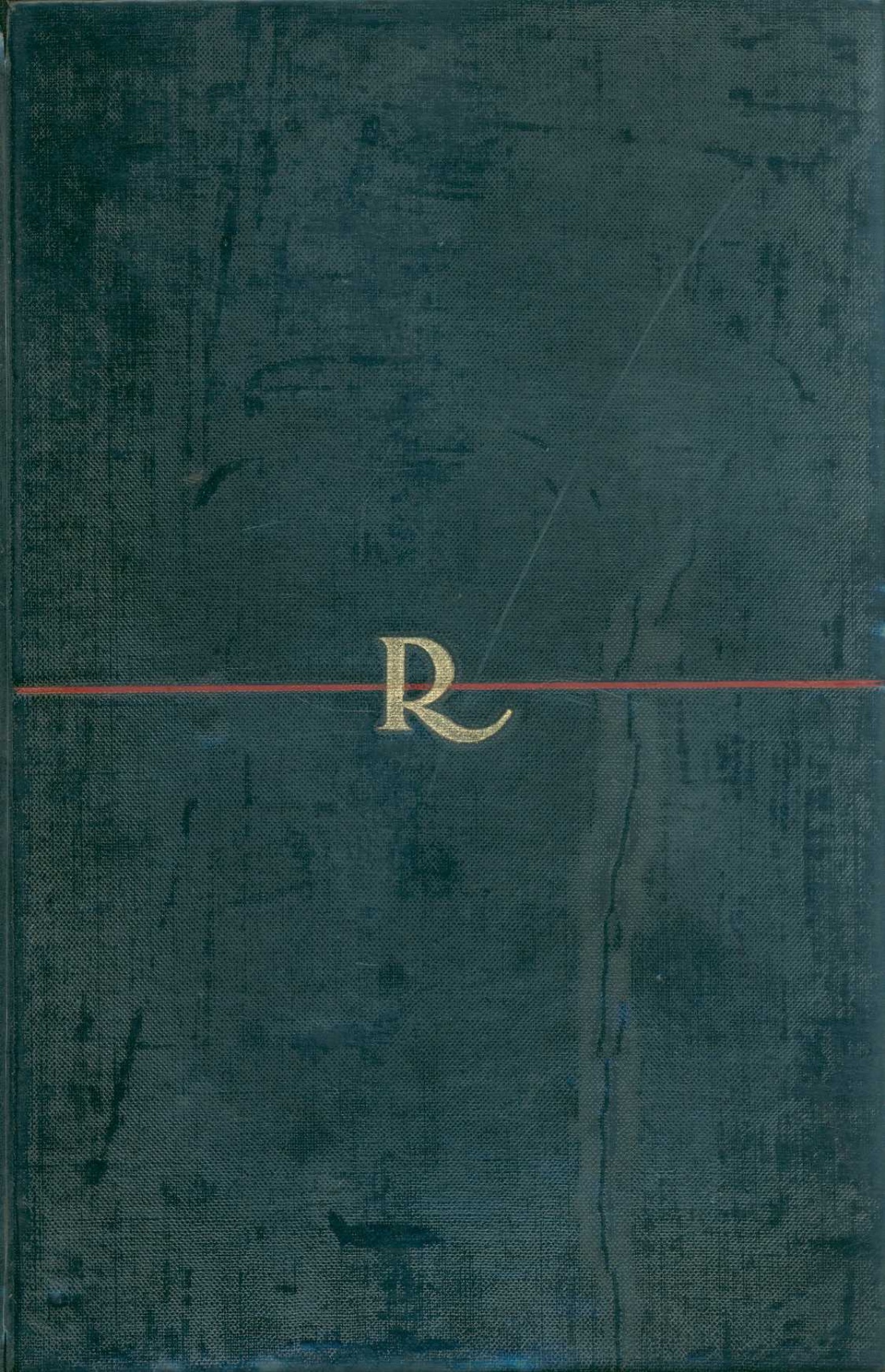
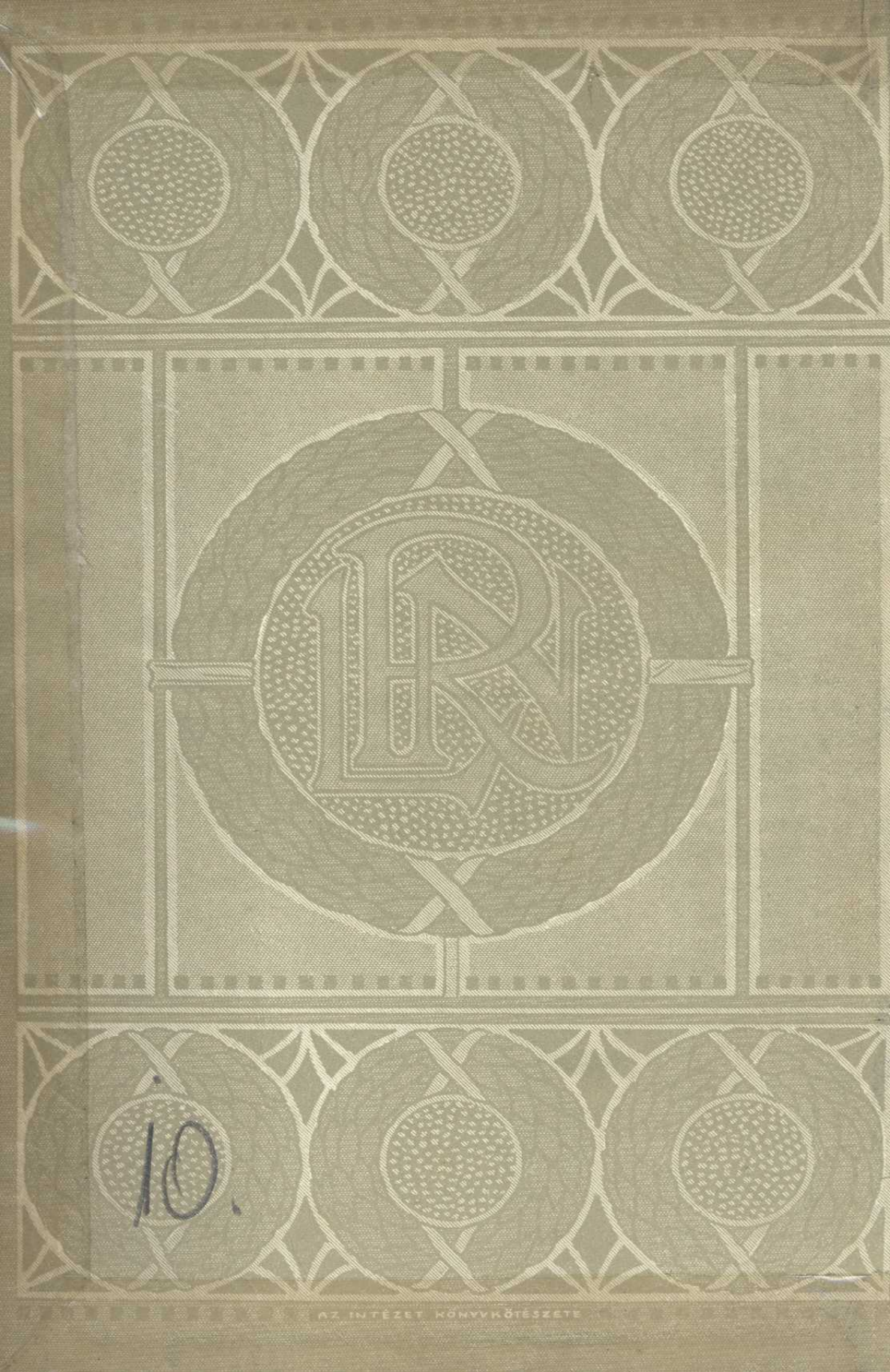
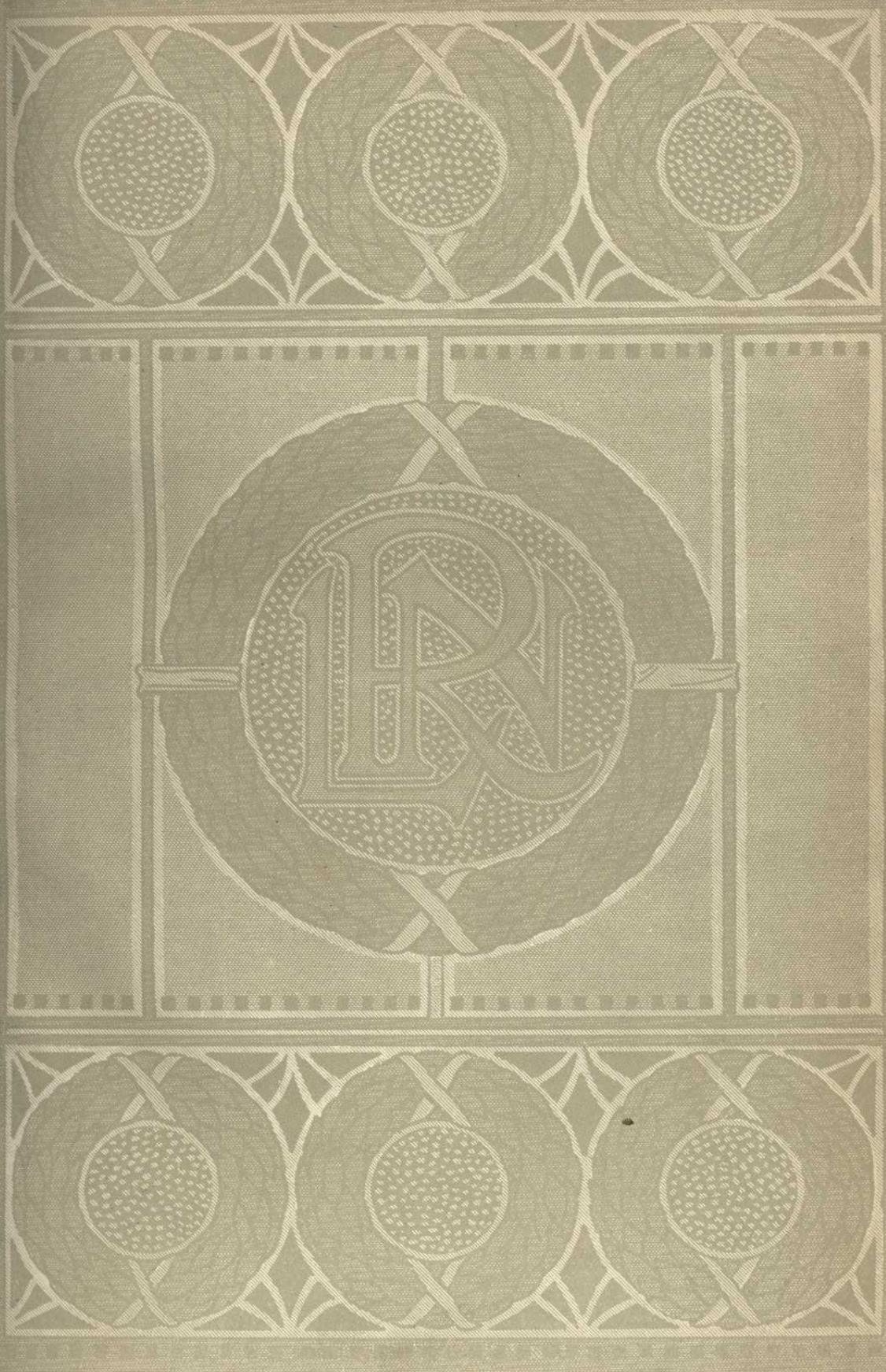

10.

AZ INTÉZET KÖNYVKÖTÉSZETE

RÉVAI

NAGY LEXIKONA

Copyright by Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. 1935.

Az egyes cikkek, kivonatosan is, csak engedéllyel közölhetők.

RÉVAI
NAGY LEXIKONA

AZ ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

XXI. KÖTET

KIEGÉSZÍTÉS:

A—Z

4 SZÍNES ÉS 35 EGYSZÍNŰ TÁBLÁVAL, 15 SZÍNES TÉRKÉPPEL, A SZÖVEGBEN 221 ÁBRA

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1935

A SZÖVEGET, A SZÍNES ÉS EGYSZÍNŰ MŰMELLÉKLETEKET, VALAMINT A SZÍNES TÉRKÉPEKET NYOMTA RÉVAI IRODALMI INTÉZET NYOMDÁJA, BUDAPEST

615
A1608764:15
UK 618.764/21

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
N Növedéknapló
1953 év 10.200 sz.

A XXI. kötettel a Révai Nagy Lexikona az 1935-ik évig terjedően kiegészült és befejezést nyert.

E kötet különösen a XX. kötet megjelenése, tehát az 1927 óta történt eseményeket és felmerült új fogalmakat dolgozza fel. E mellett azonban pótolja a régibb kötetek gondos átnézése alapján megállapított hiányokat is; kiegészíti és továbbvezeti a megjelenésük idején kimerítő, de azóta egy vagy más szempontból túlhaladott cikkeket.

Az új cikkeket csillaggal jelöltük; ezek még nem fordultak elő sem a Lexikon törzsanyagában, sem a XX. pótkötetben. A csillaggal nem jelöltek kiegészítésül szolgálnak az előző kötetekben már előforduló cikkekhez, ezek tehát csak a megelőzőkkel együtt adnak teljes képet; terjedelmük ilyenformán nem a tárgy, vagy személy jelentőségével, hanem csak a szükséges kiegészítés mennyiségével áll arányban. Az ilyen cikkek végén megjelöltük, hogy az előzmények melyik kötetben keresendők; földrajzi címszavaknál azonban nem utalunk előző cikkre, mert ezeknél úgyis természetes, hogy már korábban is előfordultak.

Szembeötlő, mennyire megnövekedett a régebbi kötetekhez arányítva a fizikai, kémiai, meteorológiai, orvosi, technikai cikkek mennyisége. E tekintetben számolnunk kellett a közönség igényeivel. Tagadhatatlan, hogy az érdeklődés az emberiség sorsára döntő jelentőségű tudományos kérdések iránt növekedőben van. Mind többen sejtik és remélik, hogy az emberiség jövendőjének jobbrafordulása első sorban a kutató tudósok kezében nyugszik.

Magától értetődik, hogy ezek mellett a többi fontos szempontokat sem mellőztük el. Az utolsó évtized története, a békéért folyó küzdelmek állomásai kötetünkben épp úgy megtalálhatók, mint a szereplő személyek adatai.

Így kiegészítve a legnagyobb magyar lexikon az lesz, aminek megindítója szánta: vezér és segítőtárs, tanácsadó és hű barát minden művelt ember kezében.

Amidőn a befejező kötetet útjára bocsátjuk, tesszük ezt abban a tudatban, hogy a Révai Nagy Lexikona mindenkor a legszebb bizonyítéka lesz a magyarság kulturális erejének. Amely nemzet életének legsúlyosabb korszakában ilyen hatalmas munkát tudott létrehozni, az büszkén ismételheti a legnemesebb magyar, Zrinyi Miklós a költő, örök értékű mondását:

„Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók".

E helyen valamennyi munkatársunknak őszinte köszönetet mondunk, amiért önzetlen készséggel bocsátották tudásuk kincseit a szerkesztőség rendelkezésére. Legyen jutalmuk az a tudat, hogy rendkívüli szolgálatot tettek a nemzeti közművelődésnek.

Budapest, 1935 Húsvét ünnepén

Varjú Elemér
főszerkesztő

Révai Nagy Lexikona XXI. kötetének munkatársai:

Alapy Gyula, publicista és író, a Szlovenszkói Magyar Kultúr Egylet főtitkára, tartományi képviselő

Altorjai **Altorjay Sándor,** ügyvéd, egyet. tanár

Sikabonyi **Angyal Pál,** jogi író, egyet. ny. r. tanár

Antal János, m. kir. udv. tan., egyet. magántanár, kórházi főorvos

Balanyi György, kegyesrendi tanár, történetíró, a budapesti tudományegyetemen az újkori történet magántanára

Balog Emil, ny. BSzKRT igazgató-helyettes

Balogh László, sportíró, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium titkára

Almási **Balogh Lóránt,** építész, egyetemi tanár

Balassa József tanár, nyelvész-író

Ballenegger Róbert, kémikus, egyet. magántanár

Bánhidi Antal, gépészmérnök, pilóta

Bartók Béla, zeneszerző, a Zeneművészeti Főiskola tanára

Málnási **Bartók György,** a Ferenc József tudományegyetemen a filozófia tanára

Bartucz Lajos, antropológus, az embertan c. tárgykör m. tanára

Bisits Tibor, pilóta, az érdi főiskolai repülőtáborban a sportrepülőképzés vezetője

Bittera Miklós, m. kir. gazdasági főtanácsos, m. kir. gazdasági akadémiai tanár, egyet. magántanár

Bonkáló Sándor, szláv filológus, egyetemi tanár

Buday Árpád, archeológus, egyetemi tanár

Cavalloni Ferenc Pál, tanár, a svábhegyi Csillagvizsgáló Intézet adjunktusa

Clauser Mihály, a Nemzeti Múzeum könyvtárnoka

Cotel Ernő, egyet. tanár, a József Nádor Műegyetem vaskohászati intézetének vezetője

Császár Elemér, irodalomtörténetíró, egyetemi ny. r. tanár

Czettler Jenő, közgazdász, egyetemi tanár

Dienes (Turcsyn) **Gyula,** tüzérfőhadnagy

Drozdy Gyula, író, a Néptanítók Lapja szerkesztője

Éber László †, művészeti és régészeti író

Entz Béla, a kórbonctan és kórszövettan egyet. tanára

Entz Géza, egyet. tanár, zoológus

Erdős József, vegyészmérnök, a III. sz. belgyógyászati klinika szakségéde

Ernst Ottó, ügyvéd, író, történész

Erődi Jenő, színész, író

Fabinyi Rudolf, orvos, a gyakorlati elmekórtan egyetemi tanára, a Budapest-lipótmezei áll. Elme és Ideggyógyintézet igazgatója

Vitéz **Fábry Dániel,** vezérk. ezredes

Farkas Aladár, orvos, a Bródy-kórház ortopédiájának vezető főorvosa

Friedmann Dénes, az újpesti izr. hitközség főrabbija, a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője

Frigyesi József, nőorvos, egyetemi tanár, a budapesti egyetemi I. sz. női klinika igazgatótanára

Gachot Ferenc, a Képzőművészeti Főiskola tanára, a Mercure de France munkatársa

Gergely Győző, író, újságíró, a Népszava munkatársa

Gortvay György, miniszteri oszt. tanácsos, egyetemi magántanár, a Népegészségügyi Múzeum igazgatója

Gönyey (Ébner) **Sándor,** etnográfus, középiskolai tanára, a Nemz. Múz. tőtiszt.

Grenczer Béla, m. kir. kísérletügyi igazgató, a földművelésügyi minisztérium szakelőadója

Grofcsik János, tanár, a m. kir. Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet agyagipari szakértője

Gróh Gyula, kémikus, a József Nádor Műegyetem tanára

Gulyás Pál, irodalomtörténész, a Nemzeti Múzeum ny. igazgatója

Szigethi **Győrffy István,** egyetemi tanár, a Pázmány Péter Tudományegyetemen a néprajz előadója

Haasz Imre, etnografus, a debreceni gimnázium tanára

Halmos István, a m. kir. államvasutak igazgatóságának tanácsosa, a Magyar Vasút és Közlekedés c. folyóirat főszerkesztője

Haraszthy Gyula, irodalomtörténész, egyetemi tanársegéd

Harrer Ferenc, ny. székesfővárosi alpolgármester, volt követ és megh. miniszter, a felsőház tagja

Váradi **Haynal Imre,** orvos, a Pázmány Péter Tudományegyetemen a szív és erek betegségeinek magántanára, közkórházi főorvos

Hermann Imre, pszichoanalitikus, idegorvos

Hevesy Iván, esztétikus, művészeti író

Hillebrand Jenő, antropológus, egyetemi m.-tanár, a Nemz. Múz. igazg.

Hoffmann Edith, művész ttörténet-író, a Szépművészeti Múzeum igazgató-őre

Hoór-Tempis Móric, elektrotechnikus, a József Nádor Műegyetem tanára

Horváth Henrik, műtörténeti író, egy. m. tanár, a Budapest Székesfővárosi Történeti Múzeum igazgatója

Huszár Elemér, jog- és hittud. doktor, rk. lelkész, egyházjogi író

Imre Lajos, kémikus, a Pázmány Péter Tudományegyetem Radiológiai Intézetének tanársegéde

Isoz Kálmán, ny. nemzeti múzeumi igazgató, a Zeneművészeti Főiskola főtitkára

Jendrassik Loránd, egyetemi magántanár, a pécsi belklinika kórvegytani laboratóriumának vezetője

Kadić Ottokár, m. kir. főgeológus, egyetemi tanár, a Barlangkutatás c. folyóirat szerkesztője

Kadocsa Gyula, entomológus, a Rovartani Állomás kísérletügyi igazgatója

Kauser János, mérnök, az Áll. Mechanikai és Elektromosipari Szakiskola h. tanára, törvényszéki hites rádiószakértő

Kereszty István, zenei író és zeneszerző, a Nemzeti Múzeum zenetörténeti osztályának ny. igazgatója

Kéz Andor, egyetemi magántanár, földrajzi szakíró

Knapp Oszkár, vegyészmérnök, üvegipari és kerámiai szakíró

Koch Sándor, mineralógus, a Magyar Nemzeti Múzeum őre, egyetemi magántanár

Kormos Tivadar, geológus és zoogeografus, az Alumíniumérc, Bánya és Ipar Rt. geológiai tanácsadója

Korossy-Khayll István, százados, gépészmérnök

Kovács Alajos, statisztikus, h. államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke

Kovács Dezső, író, a kolozsvári ref. kollégium ny. igazgatója

Kovrig Béla, egyetemi magántanár, a Műegyetemen a társadalompolitika megh. előadója

Kozocsa Sándor, irodalomtörténész, kritikus, bibliografus, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának segédőre

Kunos Ignác, turkológus, egyetemi tanár, a Keleti Akadémia ny. igazg.

Lambrecht Kálmán, paleontológus, az Erzsébet Tudományegyetemen a tárgyi néprajz tanára.

Leidenfrost Gyula, zoológus, tengerkutató, egyetemi magántanár, a Magyar Hajózási Szövetség alelnöke

Lepold Antal, prel. kanonok, egyházi és régészeti író

Szentlőrinci **Liebermann Leó,** m. kir. egészségügyi főtanácsos, a szemészet egyetemi tanára

Lobmayer Géza, sebész, egyetemi tanár, a Poliklinika igazgató sebészfőorvosa

Lux Kálmán, építészmérnök, műegyetemi magántanár

Lyka Károly, művészeti író, a Képzőművészeti Főiskola tanára

Mezőmadarasi **Madarassy László,** a Néprajzi Múzeum igazgatója

Makay Miklós, közgazdász, a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara előadója

Marczali Henrik, történész, ny. egyetemi tanár

Márkus László, a m. kir. Operaház főrendezője

Maróczy Géza, sakknagymester

Matolcsy Mátyás, okl. gépész- és közgazdasági mérnök, a Magyar Gazdaságkutató Intézet titkára

Mócsy János, állatorvos, egyetemi magántanár

Nagy Sándor, okl. mérnök, technikai és filozófiai író

Nékám Lajos, bőrgyógyász, egyetemi tanár, a Rockefeller-alapítvány magyarországi megbízottja

Nevelős Gyula, min. tan., a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban az iskolánkívüli népművelés előadója.

Novák Arne, cseh irodalomtörténész, a brünni egyetem tanára

Palasovszky Ödön, író és színházi rendező

Buvadi **Páll Andor,** gépészmérnök, felsőipari iskolai tanár, műszaki író

Perlaky Mihály, vezérkari százados

Pinczés Zoltán, csendőrőrnagy, katonai szakíró

Prack László, közgazdász, az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet igazgatója

Pukánszky Béla, irodalomtörténész, egyetemi m. tanár

Rácz György, büntetőjogi író, a budapesti tudományegyetem büntetőjogi szemináriumának adjunktusa

Rada István, okl. gépészmérnök,racionalizálási szakértő

Radnai Béla, gyorsíró, középiskolai tanár, a Magyar Gyorsírók Orsz. Szövetségének ügyv. alelnöke

Raith Tivadar, tanár, hites könyvvizsgáló

Ranschburg Pál, orvos-pszichológus és ideggyógyász, egyetemi rk. tanár

Rapaics Raymund, botanikus, a Természettudományi Társulat könyvtárosa

Nagymegyeri **Rátz Kálmán,** őrnagy, katonai és gazdaságpolitikai író

Ravasz László, dunamelléki ref. püspök

Roheim Géza, néprajzi író

Rohrböck Ferenc, egyetemi magántanár, kórházi főorvos

Rohringer Sándor, mérnök, a József Nádor Műegyetem tanára

Rubinyi Mózes, felsőkeresk. isk. tanár, filológus-író

Sándorfy Kamill, egyetemi magántanár, az igazságügyminisztériumba beosztott kúriai bíró

Sárközy Endre Pál, egyetemi magántanár, a mennyiségtan tanára a pannonhalmi főiskolán

Schöpflin Aladár, író

Schütz Antal, kegyesrendi tanár, a dogmatika tanára a budapesti egyetemen

'Sigmond Elek, műegyetemi tanár, az Orsz. Chemiai Intézet vezetője

Simon Béla, stomatológus, egyetemi magántanár

Soós Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának osztályigazgatója

Sulyok Zoltán, a Budapest közs. Felsőmezőgazdasági iskola tanára

Szabó József, stomatológus, egyetemi tanár, a Stomatológiai Klinika igazgatója

Szabó Zoltán, botanikus, műegyetemi tanár

Felvinci **Takács Zoltán,** egyetemi magántanár, a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum igazgatója

Tass Antal, csillagász, a m. kir. Konkoly-alapítványú Asztrofizikai Intézet igazgatója

Tóth Endre, ref. teológiai tanár, egyházi író

Tóth Géza, meteorologus, a Meteorológiai Intézet adjunktusa és a légkörkutató osztály vezetője

Tóth Zoltán, történész, múzeumi őr, egyetemi rk. tanár

Undi Mária, rajztanár, festő és iparművész

Várady Imre, egyetemi magántanár, a római Istituto per l'Europa magyar nyelv és irodalom tanára

Vitéz **Verebély László,** gépészmérnök, a Máv. villamosítási irodájának vezetője

Verebélyi **Verebély Tibor,** egyetemi tanár, az I. sz. sebészeti klinika igazgatója

Verő József, vaskohómérnök, a metallografia és fémtechnológia előadója

Vikár Béla, etnografus, ny. elnöki főtanácsos

Retteghi **Visky Károly,** középisk. tanár, a Magy. Nemzeti Múzeum őre a Néprajzi Múzeumban

Kisújfalusi **Wildner Ödön,** nyug. székesfőv. tanácsnok

Iovag Ybl Ervin, művészettörténeti író, kultuszminiszteri oszt. tanácsos, egyetemi magántanár

Zambra Lajos, az olasz nyelv és irodalom tanára a budapesti egyetemen

Zimmermann Ágoston, állatorvos, a József Nádor Műegyetemen az állatorvostan tanára

Zólyomi Bálint, botanikus a Nemzeti Múzeum Növénytárában

Zucker Ferenc, okl. vegyészmérnök, az Orsz. Chemiai Intézet talajtani és agrochemiai osztályának vezetője

Térképek és táblák a XXI. kötetben

	Oldal
Abauj-Torna vm. (térkép)	410
Afrika (térkép)	14
Afganisztán (térkép)	804
Aktinoterápia	28
Albánia (térkép)	724
Antarktisz (térkép)	74
Arábia (térkép)	804
Arad vm. (térkép)	472
Asszíria és Babilónia	92
Ausztria (térkép)	224
Babilonia	92
Bács-Bodrog vm. (térkép)	684
Bánhidai villamos erőmű	122
Baranya vm. (térkép)	750
Békés vm. (térkép)	472
Belgium (térkép)	436
Bereg vm. (térkép)	410
Beszélő film	150
Bihar vm. (térkép)	472
Borsod vm. (térkép)	170
Budapest újabb épületei	184
Budapest elektromos művei	834
Bulgária	724
Csanád vm. (térkép)	472
Csehszlovákia (térkép)	224
Csongrád vm. (térkép)	684
Danzig (térkép)	558
Déli sark (térkép)	74
Első segély	288
Építészet	296
Esztergom vm. (térkép)	326
Esztergomi ásatások	312
Észtország (térkép)	558
Fejér vm. (térkép)	326
Fényképezés	332
Festészet	360
Film	150
Francia művészet	360
Futószalag	702
Gépkocsi	380
Gépkocsi útjelző táblák	528
Gömör és Kishont vm. (térkép)	170
Győr vm. (térkép)	326
Hadihajók	672
Haditechnika	672
Hadramaut (térkép)	804
Hajdu vm. (térkép)	410
Hajók	410
Hangos film	150
Hedzsász (térkép)	804
Heves vm. (térkép)	170
Hidak	430
Hollandia (térkép)	436
Hont vm. (térkép)	170
Irák (térkép)	804
Jász-Nagykun-Szolnok vm. (térkép)	472
Jémen (térkép)	804
Jugoszlávia (térkép)	724
Keleti mintájú szőnyegek (színes tábla)	780
Kelet-Poroszország (térkép)	558
Kelmeszövő gépek	798
Képességvizsgálat	700
Képtávírás	790
Komárom vm. (térkép)	326
Ködösítés	672
Közlekedési jelzések	528
Léghajózás	544
Lengyelország (térkép)	548
Lettország (térkép)	548
Litvánia (térkép)	548
Lokomotiv	558
Magyar festészet (színes tábla)	566
Magyar népművészet (színes tábla)	640
Magyar népviselet (színes tábla)	568
Magyar szobrászat I., II.	582
Maszkat (térkép)	804
Mentés	288
Mezőgazdasági gépek	598
Modern festészet	360
Moson vm. (térkép)	326
Mozdony	558
Mozdulatművészet	610
Nógrád vm. (térkép)	170
Nyugat-Németország (térkép)	436
Omán (térkép)	804
Oroszország (térkép)	776
Palesztina (térkép)	804
Páncélos járművek	672
Perzsia (térkép)	804
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (térkép)	684
Pozsony vm. (térkép)	326
Pszichotechnika	700
Rádió I., II.	704
Repülés	714
Románia (térkép)	724
Ruhr-vidék (térkép)	436
Saar-terület (térkép)	436
Somogy vm. (térkép)	750
Sopron vm. (térkép)	326
Szabolcs vm. (térkép)	410
Szatmár vm. (térkép)	410
Szépészeti sebészet	770
Színpadi technika	774
Szíria (térkép)	804
Szobrászat	582
Szovjetunió (térkép)	776
Szőnyegek (színes tábla)	780
Szőnyeggyártás	780
Szövőgépek	798
Sztratoszféra-léggömb	544
Tánc	610
Tank	672
Távolbalátás	790
Tolna vm. (térkép)	750
Torontál vm. (térkép)	472
Törökország (térkép)	804
Ukrajna (térkép)	776
Ung vm. (térkép)	410
Útépítő gépek	814
Vas vm. (térkép)	824
Vegyi laboratórium	826
Veszprém vm. (térkép)	326
Villamos erőművek	122, 834
Villamos vasutak	836
Zala vm. (térkép)	824
Zemplén vm. (térkép)	410

A

Aachen, 1. a porosz Rajna-tart. egyik kerülete, területe 3125 km², (1925) 688.585 lak. — 2. Az előbbi kerület székvárosa, (1930) 155.816 lak.

Aakjaer, *Jeppe,* dán író, megh. Jengle, 1930 ápr. 22., újabb munkái: *Fri Felt; Rugens Sange* (1906); *Die Kinder des Zorns* (1912). Összegyüjtött művei megj. 1928. *(I. köt.)*

Aalborg, a hasonló nevű dán ker. [2924 km², (1930) 187.000 lak.] székvárosa és kikötője, (1930) 44.365 lak.

Aalesund, norvég város, l. *Ålesund.*

Aall, *Anathon,* norvég filozófus, született Nässebyben 1867 aug. 15. Újabb művei: *Macht und Pflicht* (1902); *Psykologie* (1926); *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellung. (XIX. köt.)*

***Aaltonen,** *Väinö,* finn szobrász, szül. 1894 márc. 6. Az aboi rajziskolában V. *Westerholm* alatt végezte tanulmányait, de mint szobrász autodidakta. 1916-ban állított ki először és ma hazája első szobrásza. Gránit a kedvenc anyaga. Megmintázta *Nurmi* híres futóbajnok és Aleksis *Kivi* költő szobrát. Fából is farag kubista hatásra való szobrokat. Stílusát előkelő kompozíció és monumentálitás jellemzi.

Aanrud, *Hans,* norvég író. 1923. *Jo-Karen i Skarvangen, Fra Fieldbygnen i veldre dagen* c. regénye jelent meg szűkebb hazájának régi történetéről. *(XIX. köt.)*

Aarau, a svájci Aargau kanton székvárosa, (1930) 12.000 lak.

Aarhus, a dán Jütlandon levő kerület (2514 km²) székvárosa és kikötője, (1930) 81.279 l.

***Aarne,** *Antti Amatus,* finn folklorista, szül. Poriban (Björneborg) 1867 dec. 5., megh. 1925 febr. 2. Középiskolai tanár, majd rk. egyet. tanár Helsinkiben. Főkép az összehasonlító mesekutatás terén kitűnő munkásságot fejtett ki. E nemben főbb művei: *Vergleichende Märchenforschung* (1907); *Die Zaubergaben* (1909). Számos cikke jelent meg a folklore nemzetközi szervezete: a *Folklore Fellows Communications* kiadásában, köztük nagy gonddal készült tanulmánya a világirodalom mesemotívumairól.

***Abadan,** 1912 óta Nagybritannia által 99 évre bérelt perzsa telep a Satt el Arab keleti partján. A.-t a Suszterből és Meidan i'Naftrunból jövő petróleumvezeték végállomásává építették ki.

Abaligeti barlang, a Mecsek-hegység északnyugati peremén, Abaliget község határában 220 m absz. magasságban fekszik. Északra néző nyílása egy főleg déli irányban haladó 466 m hosszú, átlag 3 m magas és 2 m széles járatba vezet. Az A.-ot 1923-ban dr. *Bokor* Elemér őrnagy mérte fel. 1930-ban dr. *Gebhardt* Antal átkutatta s ott 184 különböző állatfajt talált, köztük 6 sajátos fajt. (L. *Abaliget, I. köt.)*

Aba-Novák *Vilmos,* festő újabban nagy egyházművészeti falképeivel tűnt fel: a szegedi Csonkatorony keresztelőkápolnájában *Krisztus megkeresztelése, Szt. Gellért megkeresztelí a pogány magyarokat, Vajk megkeresztelése,* a jászszentandrási templom falképei: *Végítélet, Passio* stb.; megkapta a nagy ar. érmet a páduai nemzetközi egyházművészeti kiállításon (1932), *Bányaváros* című képét megszerezte a Szépművészeti Múzeum, a *Bottolá*-t megvette a római modern képtár, 1932. *Felsőtiszai árvíz* c. festményére megkapta a székesfőváros nagy Ferenc József-díját és művészi érdemeiért a Szinyei Merse Pál Társaság tagjává választotta. *(XIX. köt.)*

Abaúj-Torna *vm.,* területe jelenleg (1932) 1679 km², (1930) 91.428 lak., ebből magyar 90.609 (99%), német 133 (0·1%), szlovák 606 (0·7%), egyéb 80 (0·1%). Magyarul tud összesen 91.280 (99·8%); r. kat. 44.545 (48·7%), gör. kat. 10.913 (11.9%), ref. 30.557 (33·4%), ág. ev. 1548 (1·7%), gör. kel. 40 (0·1%), izr. 3779 (4·1%), egyéb 46 (0·1%). Hat évnél idősebbek 87·9%-a ír és olvas. A vm. területének (1931) 60·1%-a szántóföld, 1·2%-a kert, 7·2%-a rét, 2·3%-a szőlő, 10·7%-a legelő, 11·8%-a erdő, 0·3%-a nádas, terméketlen 6·4%. Fontosabb mezőgazdasági terményei (1932) 1000 q-ban: búza 121, rozs 61, árpa 161, zab 62, szemes tengeri 132, burgonya 94, takarmányrépa 563, cukorrépa 40, lucerna 82, összesen 951 ha-nyi szőlőterületén 1932. 14.734 hl must termett. Összesen 48.540 ha-nyi erdőterületéből 29.298 ha a tölgy, 17.941 ha bükk és más lombos, 1301 ha fenyves. Állatállománya (1932): szarvasmarha 32.227; ló 13.398; sertés 20.914; juh 29.700. A vm. kiépített közútjainak hossza összesen 494 km, ebből 102 km állami, 272 km törvényhatósági, 117 km községi és 3 km vasúti hozzájáró. Vasútvonalainak hossza 110·2 km. Rádióvevőkészülékeinek száma (1932) 781; Szatmár, Ugocsa és Bereg után az országban a lakosság számához viszonyítva a legkevesebb. A vm. területén van 5 rendes kisdedóvó, 169 elemi népiskola, 139 általános to-

vábbképző népiskola, 12 gazdasági továbbképző népiskola, 3 iparostanonc iskola és 2 polgári iskola. A vm. 5 járásra, az abaújszántóira, encsire, göncire, szikszóira és tornaira oszlik. Összesen 7 nagyközsége és 131, 34 körjegyzőségbe osztott kisközsége van. A vm.-nek egy 50 ágyas kórháza van. Orvosainak száma 38, okl. bábáké 39, másodrendűeké 54; a gyógyszertáraké 16. *Térképét l. Hajdú vm.-nél.*

***Abbanhagyás.** A tisztességtelen versenyről szóló 1923 : V. tc. 1. §-a szerint üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jóerkölcsbe ütköző módon folytatni. Az erre jogosult az ily tilos magatartás A.-át követelheti. A törvény 32. §-a szerint A. alatt valamely cselekmény ismétlésétől tartózkodást is kell érteni, azt általában a versenytárs s a szakmabeli érdekek előmozdítására hivatott belföldi gazdasági testület és szakegyesület is követelheti. Az A.-t kimondó ítélet sajtóbeli közzététele a panaszos kívánságára kötelező.

Abbász-Hilmi *II.*, egyiptomi kedive, meghalt Bebekben 1931 jún., miután 1931 májusában Fuad királyt törvényes jogutódjának ismerte el. *(I. és XIX. köt.)*

Abbeville, francia város, (1931) 20.320 lak., a vagdalt kőkor (paleolit-kultúra) világhírű lelőhelye. A kőeszközök *prechelléen* típusúak.

Abbot, *Charles Greely*, asztrofizikus, újabb munkái: *Smithsonian Solar Radiation Researches*, 1927; *Absorption Lines of the Infrared Solar Spectrum*, 1929. *(XIX. köt.)*

***Abbotsholme** *(New school)*, iskola Angolországban. Cecil *Reddie* (megh. 1932.) kiváló pedagógus által alapított, ma is fennálló nevelőintézet, amely a növendékek harmónikus és sokoldalú szellemi és testi kiképzését tűzte ki célul. Tanárok és tanulók együtt élnek; utóbbiak tanulmányaik mellett ipari és gazd. tevékenységet is folytatnak. Ez az iskolatípus Francia- és Németországban is utánzásra talált, *École des Roches*, illetőleg *Landerziehungsheim* néven.

Abd-el-Krim, a marokkói rifkabilok vezére; 1927-ben megjelentek *Mémoires* c. emlékiratai. *(XIX. köt.)*

***Abdimgólya** *(Abdimia Abdimi Lichtenst.)*, a gólyafélék családjába tartozó madár, belső Afrika házigólyája. Színezetre nézve inkább a mi fekete gólyánkhoz hasonlít, de kisebb nála; életmódja viszont nagyjában olyan, mint a mi fehér gólyánké.

Abdul-hákk-Hamid, török költő, szül. 1852. A szultáni korszak legkiválóbb lírikusa és drámaköltője. Mint nagykövet főleg külföldön élt, de utolsó éveit Sztambulban töltötte. Drámái versesformájúak. A háború éveiben halt meg. *(I. köt.)*

***Abd-ul-Medzsid II.,** a török forradalom szultánja (1922—24), aki a kalifai méltóságot már nem viselhette. Ő volt az utolsó szultán, akit trónfosztottság után Svájcba menesztettek. Mai nap is ott él.

A Beckett, *Arthur William*, angol író, szül. 1844 okt. 24, megh. 1909 jan. 14. *(I. köt.)*

Abel, *Frederick Augustus*, Sir, angol vegyész, megh. London 1902 szept. 6. A róla elnevezett, a petróleum lobbanékonyságának megállapítására szolgáló, ma is használatos készülék felfedezője. *(I. köt.)*

***Abel,** *Hans Karl*, német író, szül. Bärenthalban, 1876 aug. 8. Vidám parasztregények és színjátékok. Munkái: *Die Waldmühle* (1901); *Im Herbstnebel* (1901); *Die Silbernen Glocken* (1914); *Briefe eines elsässischen Bauernburschen aus dem Weltkrieg* (1922); *Die Forellen* (1922).

Abel, *Othenio*, paleontológus. Újabb kötetei: *Die Stämme der Wirbeltiere* (1919); *Lehrbuch der Palaeozoologie* (II. kiadás 1924); *Lebensbilder aus der Tierwelt der Vorzeit* (II. kiadás 1927); *Methoden der palaeobiologischen Forschung* (1921); *Amerikafahrt* (1926); *Palaeobiologie und Stammesgeschichte* (1929); *Die Stellung des Menschen im Rahmen d. Wirbeltiere* (1931). *(XIX. köt.)*

Abeokuta, a nyugatafrikai Nigeria angol gyarmatban levő város, (1931) 50.000 lak.

***Abercrombie,** *Lascelles*, angol drámaíró, sz. Cheshire 1881 jan. 9. Az angol irodalom tanára 1922 óta a Leeds-i egyetemen. Főként a népéletből veszi drámáinak alakjait; az erős realizmus és szatíra a legbiztosabb területe. Művei: *Four short Plays* (1922); *Phoenix* (1923), tragikomédia; *Deborah* (1913) halászdráma; *The End of the World* (1915). Versköteteі: *Interludes and Poems* (1908); *Twelve Idylls* (1928); *Collected Poems* (1930). Kritikai munkái: *Towards a Theory of Art* (1922); *Theory of Poetry* (1924); *The Idea of Great Poetry* (1925); *Romanticism* (1926).

***Aberdeen,** *Ishbel*, Marchioness of A., szül. Guisachan 1857 márc. 14. Az angol nőmozgalom vezére. Nagyszabású szociális munkásságot fejtett ki Irországban a házialkalmazottak védelme érdekében és a tüdővész elleni küzdelemben. 1893 óta az *International Council of Women* elnöke. 1930 jún. 2. Bécsben az *I. C. of W.* békegyülésének elnöke volt.

Abert, *Hermann*, német zenetudós, meghalt 1927 aug. 13. *(I. köt.)*

Abert, *Johann Joseph*, német zeneszerző, megh. 1915 ápr. 1. *(I. köt.)*

Abesszinia, mindinkább olasz érdekkörbe jutó független keletafrikai császárság. Új uralkodója 1930 április 2-án *Haile Szelasszie* néven került trónra. Lakóinak száma körülbelül 10,000.000, népsűrűsége 8·9. Vasútvonalainak hossza (Dzsibuti—Addisz-Abeba) 783 km, ebből 90 km francia gyarmatterületen vezet. Távíróvonalainak hossza 3500 km, távbeszélő vonalaié 2200 km. Főbb behozatali cikkei (1929) só, gyapot és selyemáruk, élelmiszerek, cukor, szesz stb.; főbb kiviteli cikkei: főképpen kávé, továbbá viasz, elefántcsont, állati bőrök, szőrmék. *Térképét l. Afrikánál.*

Története. II. Menelik unokájának, Lidzs Jeasszu volt császárnak sikerült a fogságából megszöknie és Godsam tartományba menekülnie. Lidzs Jeasszut a jelenleg uralkodó Haile Szelasszie császár, aki akkor még Ras

Tafari néven régens volt, 1916-ban fosztotta meg trónjától. Lidzs Jeasszunak Godsam tartományban nagyon sok híve volt és a császárnak csak nagy hadsereg kiküldése után sikerült a nyugalmat helyreállítania. 1928-ban Olaszországgal barátsági szerződést kötött, amelyet 1934 szeptemberében megújítottak. A rabszolgaság kérdésében a Népszövetség is eljárt és Haile Szelasszie császár a londoni Rabszolgaság Elleni Ligához intézett levelében kijelentette, hogy 15—20 év mulva a rabszolgakereskedelem Abesszíniában teljesen megszűnik.

Bár Anglia, Franciaország és Olaszország 1906-ban szerződésben biztosították Abesszinia függetlenségét és ezt a szerződést 1925-ben megújították, Olaszország külön jogot formál Abesszíniára, amelynek 1934-ben ismételten fegyveres határösszecsapásai voltak Olaszországgal. Még bonyolultabbá teszi a helyzetet, hogy legújabban Japán is kiterjesztette befolyását erre az afrikai területre és katonai misszió kiküldését is megkísérli, ami veszedelmes ellentétekkel fenyeget a két hódító hatalom, Japán és Olaszország között.

***Abidjean**, a francia nyugatafrikai gyarmatokhoz tartozó Elefántcsont part gyarmatban levő város a tengerparton, vasútvonal Peni-ig (1931) 7800 lak.

Abkházia, szovjetköztársaság a Nyugat-Kaukázus déli lejtőjén; 11.000 km², (1931) 231.000 lak. Nagyobb részét pompás erdőségek borítják. Kukorica, búza, bor, füge és tea terem. A kereszténységgel már a VI. században megismerkedett. A XIV. századig bennszülött uralkodói voltak, attól kezdve török uralom alatt állott. Oroszország hosszas küzdelem után végleg 1864-ben foglalta el. 1919-től egy ideig Georgia egyik autonóm része volt, 1921-ben önállósult. Fővárosa *Szuhumkálé*. *Térképét l. Oroszországnál.*

Abomé *(Abomey)*, régebben a nyugatafrikai Dahome független bennszülött állam fővárosa, ma a francia nyugatafrikai gyarmatokhoz tartozó Dahomey kerület székvárosa, (1931) 9200 lak. A tengerparttal vasút köti össze.

***Abonyi** *Gyula*, író és hírlapíró, szül. Abony, 1902 dec. 15. A Magyar Hírlap munkatársa. Művei: *Változatok hat témára* (versek), *Egy kalandor tündöklése és bukása* (regény).

Abonyi *Sándor*, zoológus, meghalt 1930 október 21. *(XIX. köt.)*

***Abonyi** *Tivadar*, színész és festő, szül. Budapest, 1887 okt. 18. Pécsett és Kassán kezdett játszani, a világháború után a képzőművészeti főiskolán volt tanársegéd. A Magyar, Belvárosi és Andrássy-úti Színházakban voltak sikerei. 1929-ben az Ernst Múzeumban állított ki. *Danzigi házak*, *Páduai utca* c. képe a főváros, *Önarcképe* az állam tulajdonában van.

***Ábrahám** *Ambrus Andor*, premontrei kanonok, zoológus, szül. Tusnádon 1893 nov. 20. 1926-tól bp.-i egyet. magántanár, 1934 júl.-tól a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskolán az állattan rendes tanára. Az összehasonlító szövettan művelője, legfontosabb dolgozatai az idegrendszer finomabb szerkezetével foglalkoznak.

Ábrahám *Ernő*, író, *Révészek* c. drámáját a Kamaraszínház mutatta be 1926 dec.-ében. Ebben az évben jelent meg *Árva királyfi* c. trilógiájának első része: *A csodaszarvas*. A *Magyarság* munkatársa, ahol főleg népies tárgyú novellái jelennek meg. *(XIX. köt.)*

***Abraham**, *Max*, német fizikus, szül. Danzig, 1875 márc. 26., megh. München, 1922 november 16. Milánóban egyetemi tanár 1909—15, elméleti fizikával, elsősorban elektromossággal foglalkozott. *Theorie der Elektrizität* c. munkájában a Maxwell-féle elektrodinamikai elmélet kiépítője. Atomelméleti műve: *Über die Dynamik d. bewegten Elektrons*.

***Abraham**, *Otto*, hangfiziológus, szül. Berlin, 1872 máj. 31. meghalt u. o. 1926 jan. 24. Mint kész orvos került Karl *Stumpf* mellé a berlini Psychologisches Institutba s ennek fonogramm-archivumát Erich v. *Hornbostel*-lel együtt vezette. Sok munkája maradt különösen a zenei pszichológia köréből.

Abrahamovicz, *David*, osztrák politikus, megh. 1926 dec. 26. Az összeomlás után visszavonultan élt Lengyelországban. *(I. köt.)*

Ábrányi *Emil*, *ifj.*, zeneszerző. 1926. átvette a budapesti és a debreceni M. Á. V. zenekarok vezetését. Újabb művei: *Epikus szvit*, 4 tételben (1934); *Trianon*, szimfónikus költemény; *Himnusz az Úrhoz*, férfikar, nagy zenekarral; *Az örök mese*, operett, Boross Mihály szövegére. *(I. és XIX. köt.)*

Ábrányiné-Katona *Klementin* írónő, megh. Budapesten 1932 júl. 6. *(I. köt.)*

***Ábravédjegy**, áruk megkülönböztetésére szolgáló jelzés, amelynek segítségével az árut forgalomba hozó gyáros kettős célt ér el. Először mélyebben bevési a vevőközönség emlékezetébe az áru eredetét, gyártóját egy rövid szóval, különleges betűformákkal, vagy képpel, ábrával. Másodszor lehetővé teszi, hogy jó vagy elterjedt áruja megkülönböztessék a külsőre hasonló, de silányabb egyéb árutól. Az Á.-et a védjegytörvény, valamint a tisztességtelen versenyről szóló törvény védi.

***Abren**, *Capistrano de*, braziliai történetíró és nyelvész, szül. Maranguape, 1853 okt. 23., megh. Rio de Janeiro, 1927 aug. 13. Dél-Amerika őstörténetére vonatkozó kutatásokat végzett, szövegeket gyüjtött és a braziliai indián nyelvekkel foglalkozott.

***Abris-sous-roches**, kőfülke vagy fülke. Nagynyílású, kősziklába mélyedő üregek, amelyeknek szélessége nagyobb vagy ugyanolyan nagy, mint a hosszúsága. Az ősembernek kedvelt tartózkodóhelyei voltak, miért is ősrégészeti szempontból igen fontosak. Legismertebb kőfülkék: a *Solutré*-i, a *Laugerie-Haute*-i és a *Bruniquel*-i kőfülke Franciaországban, továbbá a *Schweizersbild* Schaffhausen mellett s végül a *puskaporosi*, *pilisszántói* és *remetehegyi* kőfülke hazánkban.

***Abroncshalfélék** (*Trichiuridae*), a makrahalalakúak (Scombriformes) egyik családját alkotó, nyúlánktestű csontoshalak. Az összeolvadt hátúszók felül az egész testet beszegik. Az egyenlítő alatti és a mérsékelt égalj tengereiben élnek. A nagyobb fajok veszedelmes ragadozók. Ilyen pl. a *snuk* (Thyrsites atun Euphr.), amely Ausztrália, Dél-Afrika és Csile partja mentén él. Ide tartoznak a *sertfarkúak* (Trichiurus) is.

Abszolút fekete test, l. *Kvantumelmélet (XX. köt.)*

***Abszolút fényesség.** Valamely csillagnak észlelt fényessége függ a csillag által kisugárzott összfénymennyiségtől és a csillag távolságától. Ha utóbbi változik, úgy változik előbbi, a csillag látszó fényessége is. Ezzel szemben a csillagra jellemző az általa kisugárzott összfénymennyiség, amely távolságától független. Utóbbinak mértéke az úgynevezett A., azaz az a fényesség, amellyel az egyes csillagok akkor bírnának, ha valamennyi egyazon távolságban lenne. Kapteyn szerint az alaptávolság a parsec 10-szerese. Mivel egy parsec = 3,26 fényév, a csillagok A.-e az a fényesség, amelyben 32,6 fényévnyi távolságban ragyognának. A fényesség szó helyett csillagrend vagy nagyságrend szavakat is lehet használni. A. helyett fényerősségről vagy valódi fényességről is szokás beszélni. Nyilvánvaló, hogy bármely csillag távolsága, látszó és A.-e között meghatározott összefüggés van. Ha tehát a három mennyiség közül kettő ismeretes, a harmadik kiszámítható.

***Abszolút festészet,** 1910 körül fellépő művészeti irány, amely a természettől és anyagtól tudatosan eltávolodva, először a látható jelenségek és ezek kapcsán a színes hatás fokozására törekedett, majd az egyes tárgyak, pl. emberek, lovasok, fák, felhők stb. mind kevésbbé felismerhető jeleit adja, végül már csak mitsem utánzó formákat és színeket szólaltat meg. Legkiválóbb képviselője az orosz Vaszilij *Kandinszkij*, mellette a német Adolf *Hölzel* és Otto *Meyer*, a svájci Augusto *Giacometti*. Az A. összefüggésben van a *Bauhaus* törekvéseivel és végeredményben a konstruktivizmusba vezetett át. Az abszolút szobrászat a kubizmussal érintkezik (l. *Expresszionizmus, XX. köt.*). Főmestere Alexander *Archipenko*.

***Abszolút hallás,** sokaknak — de távolról sem minden zenésznek — veleszületett képessége, hogy bármely kívánt hangnak magasságát felismerik és énekkel vagy hangszeren előadják.

***Abszolút magasság,** valamilyen felszíni pontnak a tengerszint feletti magassága. Minden művelt állam magassági adatai a tengerszintre, az ú. n. *0* pontra vonatkoznak. Mi a trieszti mérce *0* pontját fogadtuk el magasságméréseink alapjának. A tengerszintek váltakozó magasságai miatt a különböző *0* pontok nem fekszenek pontosan ugyanabban a szintben.

***Abszolút mozgás.** A klasszikus fizika felfogása szerint A. az abszolút nyugvó koordinátarendszerben történő mozgás. A.-ról tehát akkor beszélhetünk, ha valamilyen észlelés segélyével az abszolút nyugvó koordinátarendszert ki tudjuk jelölni. Newton szerint ilyen volna az állócsillagokhoz rögzített ú. n. inertiális koordinátarendszer. Einstein speciális relativitáselmélete szerint azonban egymáshoz képest egyenletes sebességgel, egyenes vonalú pályán mozgó rendszerek mindegyike nyugvónak tekintheti magát, mert fizikai mennyiségek mérésével saját mozgásáról tudomást nem szerezhet. Minthogy a gyorsuló mozgás is, kis részleteiben, egyenletesnek tekinthető, így abszolút nyugvó koordinátarendszert nem tudván kijelölni, A.-ról sem beszélhetünk.

***Abszolút nedvesség,** l. *Nedvesség. XIV. köt.*

***Abszolút zene,** az újabb zeneesztétika szerint (Riemann óta) a tárggyal, történéssel vagy magyarázó szöveggel kapcsolatban nem álló, önmagáért való muzsika. Ellentéte a *programmzene. (XV. köt.)*

***Abu Markub,** gémféle madár, l. *Papucscsőrű madár. (XV. köt.)*

***Accademia Reale d'Italia,** 1926-ban létesült, négy osztálya van (Scienze morali e storiche; Scienze fisiche, matematiche e naturali; Lettere; Arti) 15—15 taggal. Az első tagokat Mussolini nevezte ki, a többieket az akadémia választja. A tagok címe „Eccellenza".

Acél. Mindazokat az A.-fajokat, amelyek tömeggyártásból erednek, közönséges A.-oknak, azokat pedig, amelyek különleges módon, kisebb mennyiségekben készülnek és legtöbbnyire (de nem mindíg) a karbonon kívül más ötvözőelemet v. elemeket is tartalmaznak, nemesített vagy röviden nemes A.-oknak kell tekintenünk. Az A. tehát nemcsak akkor lehet nemes, ha benne kellő mennyiségű ötvözőanyag van, hanem főként akkor, ha nemesítő eljáráson esett át. Minthogy az A. nemes jellegét anyagának nagyfokú tömörsége, gáz-, oxid- és salakzárványoktól való lehető teljes mentessége adja meg, kétségtelen, hogy igazán nemes minőségű A.-ok csak olyan eljárások szerint gyárthatók, amelyekbe ilyen nemesítő szakasz is beiktatható. Ilyen A.-gyártó eljárások elsősorban a tégely- és az elektroacélgyártás, amelyeknek keretében a folyékony A. egyrészt nem áll oxidáló hatású térben, másrészt nyugalmi állapotban erős túlhevítésben részesül úgy, hogy nagyfokú hígfolyása révén a sajátmagáénál kisebb fajsúlyú gáz- és salakzárványokat mind kiúsztatja magából. Ha a nemes A.-tól nemcsak nagyfokú tömörséget, salak-, oxid- és gázmentességet kívánunk, hanem bizonyos meghatározott fizikai, kémiai és technológiai tulajdonságokat is, akkor nem elegendő a nemesítő kezelés, hanem egyben nemesítő ötvözésre is van szükség. Igy pl. a kellő mangántartalom jelentékenyen növeli az A. koptatóellenállását; a 12% mangántartalmú A.-ok a legnagyobb üzemi igénybevétel alatt is aligalig kopnak. A sziliciumtartalmú nemes A.-ok

viszont igen rugalmasak s ezekből főként rugókat gyártanak. A nikkeltartalom az A. hőben való tágulásának mértékét csökkenti és ilyen, 36—40% nikkelt tartalmazó A.-ból *(Invar-A.)* készülnek az országméréseknél használt hosszúságmérő eszközök. Ha a nikkelen kívül króm is megfelelő mennyiségben van a nemes A.-ban, akkor az A. rozsda- és savállóvá lesz. Sav- és rozsdaálló (a *rozsdamentes* elnevezés nem helyes, mert más fogalmat jelent) A.-okat számbavehető mennyiségben először a világháborúban kezdett gyártani a világhírű esseni Krupp-cég és ezzel vált lehetségessé a levegőből való salétromsavgyártás. Hasznos és becses nemes A. a krómmal és molibdénnel gyártott szerszámacél, amelynek legnemesebb tulajdonsága, hogy munkafelületének keménységét és élét még felmelegedés esetén sem veszíti el. Nemesítő ötvözőelem a kobalt is, amely az A.-nak kitűnő mágneses tulajdonságokat kölcsönöz. *(L. Vas, XIX. köt.)*

***Acélgyártás.** Az ősi módszer az acélt közvetlenül vasércből gyártotta, míg ma a nyersvas az A. kiinduló anyaga. Ma általában csak folyasztott acélt gyártunk, amelynek tömegtermelő módszerei a Bessemer-, a Thomas-, a Martin- és a villamos-, vagy elektro-A. A tégelyacélömlesztés módszerét csak ritkábban és rendesen csak a nemesacélok gyártásával kapcsolatban alkalmazzák. Az A.-nak ezek a különböző fajtái főleg abban a módszerben térnek el egymástól, amely szerint a kísérő elemeket fogyasztó oxigént a nyersvasbetéthez juttatjuk. Igy pl. a Bessemer- és a Thomas-A. során nagynyomású levegőt fujtatunk keresztül a megolvasztott nyersvas tömegén. A Martin-A.-nál a tüzelőgázok oxidáló hatása, a salak vegyi hatása, valamint oxigént leadó pótlékanyagok végzik az oxidálás munkáját. Az elektro-A.-nál elmarad a füstgázok hatása, de megmarad a két utóbbemlített oxidáló tényező.

Az A. tömegtermelésének eszközei a Bessemer- és Thomas-A. retortaalakú berendezése, az ú. n. konverter, valamint a Martin-A. álló és billenthető kemencéi. A konverterben legfeljebb kb. 35 t, a Martin-A. egy-egy kemencéjében azonban ennél sokkal nagyobb mennyiségű, néha 250 t súlyú acél is készülhet egy adagban. A Bessemer- és Thomas-konverterek termelőképessége igen nagy, minthogy egy-egy 35 tonnás adag elkészítése csak kb. 30—40 percig tart. A Martinkemencék termelőmunkája lassúbb ; egy-egy 100 tonnás acéladag gyártási ideje kb. 9—10 óra. Minthogy azonban a Martinkemencék megbízhatóbb és egyenletesebb minőségű acélt gyártanak, mint a konverterek, azért a Martinacélgyártás ma az egész világon a legjobban elterjedt az A. összes módjai között. Magyarországon évtizedekkel ezelőtt megszűnt a Bessemer- és Thomas-A., de annál jobban kifejlődött a Martinacél gyártása. Nálunk Ózdon, Diósgyőrött, Csepelen és Salgótarjánban működnek nagyobb Martinacélművek.

A nemesacélok használatának terjedésével mind nagyobb jelentőséghez jut az *elektro-A.* is és pedig főleg olyan országokban, ahol a villamosenergia olcsó, vagyis ahol az áramot vízierőtelepek szolgáltatják. Nálunk elektro-A.-sal Ózdon Diósgyőrött, Budapesten és Csepelen foglalkoznak.

***Acellulata,** sejtekre nem tagoltak, véglények (cellua = sejt) névvel jelölik a soksejtűekkel vagy sejtekre tagoltakkal (Cellulata, Metazoa) szemben azokat a legalsóbbrendű élőlényeket, amelyek teste egyetlen sejtből áll, azonban ez a sejt mégis tökéletes és önálló lény, mert el tudja végezni mindazokat az életfunkciókat, amelyeket a soksejtűekben a sok sejtből álló részek (szervek) végeznek el. E funkciók végzésére a soksejtűek szerveivel működés tekintetében megegyező ú. n. sejtszerveik (organellák) alakulhatnak ki (szájnyílás, nyelőcső, kiválasztóüreg, kiürítőnyílás, legalább is egyes esetekben idegelemek, különféle mozgásszervecskék, stb.).

***Acélsisak,** l. *Rohamsisak (XXI. köt.)*

***Acélváz,** a magasépítésben újabban nálunk is felkarolt szerkezet, amelynek előnye az ülepedésmentes és gyors építkezés. Lényege, hogy az épület szerkezeti részeit, tehát a pilléreket és áthidalásokat hengerelt acélból szögecselik vagy hegesztik, s az ezek által körülhatárolt nyílásokat, ill. felületeket a rendes téglafalazás helyett tetszőleges — többnyire hőszigetelő anyagokkal — töltik ki. Az A.-at legelőször az amerikai felhőkarcolóknál alkalmazták.

Achad Haam, héber író, (álnév: „egy a nép közül") l. Ascher *Ginzberg (XX. köt.)*

***Achard,** *Marcel,* fr. színműíró, szül. 1899., súgó volt a párizsi *Vieux-Colombier* színházban, majd szerk. lett a *Bonsoir,* a *l'Oeuvre* és a *Figaro* c. lapoknak. Számos darabja közül legismertebbek: *Voulez-vous jouer avec moi, Malbrough s'en va-t-en guerre, Jean de la Lune* (ezt filmre is átdolgozták), *La belle marinière, Domino.*

Achen-tó, természetes északi lefolyását 1927—29 elzárták, de az Inn-völgy irányában kiépítettek egy 4·5 km hosszú nyomóaknát, 381 m eséssel. Így kiépült az *Achenseekraftwerk,* melynek teljesítő képessége 125.000 lóerő.

Acheson, *Edward Goodrich,* amerikai kémikus, megh. 1931 júl. *(XIX. köt.)*

***Acheuléen,** a legrégibb emberi kultúrák egyike, az ú. n. vagdalt kőkornak (paleolit) alulról számítva harmadik emelete vagy kultúrfoka. Az első és jellemző idetartozó kőeszközöket Franciaországban Saint-Acheul község környékén találták, ezért az egész kultúrát e lelőhelyről nevezték el. Hasonló kultúrát találtak Normandiában, továbbá Párizs és Madrid környékén. Ritkább Belgiumban, Angliában és Olaszországban. Még ritkább keletfelé. Előfordul a borsodmegyei Háromkúti-barlangban s Erdélyben Kiskapuson. Európán kívül főleg Afrika északi részében

van gazdagon képviselve, miért is többen Afrikából származtatják. A megelőző chelléen kultúrától csak nehezen választható el. Jellemző eszköze a szakóca vagy marokba fogható ütőkő *(coup de poing, Faustkeil)*. Ezek főleg tojásdad (ovális) és háromszögalakú, élesszélű kőeszközök. Finom megmunkálásuk, ízléses alakjuk az ősember fejlett formaérzékéről és nagy kézügyességéről tanúskodik. E kor emberének csontmaradványait még sehol sem találták meg. E kultúrkorban már a kultúra bizonyos differenciálódását tapasztaljuk. Így az alsó A.-ben inkább a laposovál szakócák dominálnak, míg a felső A.-ben már inkább egészen vékony, dárdahegyalakú és rendkívül finom megmunkálású típusok fordulnak elő. Sőt szembetűnő helyi különbségeket is tapasztalunk. A dordognei *La Micoque*-kultúra pl. karcsú, kicsi, dárdahegyalakokkal, a párizskörnyéki *Levallois*-kultúra viszont nagyobb, széles pengékkel tűnik ki. E korban már a meleg csökkenését lehet megállapítani.

Achleitner, *Artur*, német író, megh. München, 1927 szept. 29. *(I. és XIX. köt.)*

***Achmatova,** *Anna*, igazi nevén *Anna Andrejevna Gorenko*, orosz írónő, szül. Kiev, 1889. Az *akmeista* irányzat költője, az intonációt tartja a vers legfontosabb elemének. Verseiben erős szociális érzék nyilatkozik meg. Első férje, Nikolaj *Gumiljov* író volt, akit a forradalom idejében kivégeztek. Munkái: *Vecser* (1912); *Csetki* (1914); *Bjelaja Staja* (1917); *Anno Domini MCMXXI* (1922).

***Acidofil,** az élő szövetnek mindazon része, amely a mikrószkopos festőeljárásokban a savanyú természetű festékeket köti magához. Acidofil (eosinofil) szemcséjű fehérvérsejtek megszaporodása jellemző tünete egyes betegségeknek, állati élősködők jelenlétének.

***Ackner** *György* (Benei), ág. ev. lelkész a XVIII. század derekán. Tudós csillagász és matematikus, kinek művei kéziratban maradtak fiára. A. Mihály Jánosra, aki csillagász, matematikus, archeológus, geológus és mineralógus volt. E kéziratok fiáéival együtt az erdélyi szász egyetem, az erdélyi honismertető és a nagyszebeni természettudományi társulatok birtokába jutottak.

Aconcagua, chilei tartomány, ter. 15.690 km², (1930) 458.000 lak.

***Acquaterrarium,** a terrarium és az acquarium egyesített formája, olyan állatoknak fogságban tartására, amelyeknek életmódjában a szárazföld és a víz egyformán szerepet játszik. Az A. szolgálhat kísérleti, tenyésztési, iskolai stb. célra. Nagysága a benne tartandó állatokétól függ. A legnagyobbak a nyilvános A.-ok állatkertekben. A benne levő vízmedence bádogból, mázas cserépből stb. készül. A melegégalji állatok számára fűthető A.-ot készítenek.

***Acquedotto Pugliese,** *apuliai öntözőművek*, 1906. építették. A víz a Sele-forrásból 244 km hosszú főcsatornán kerül az öntözőhálózatba.

***Ács** *Ferenc*, festő, szül. Kolozsvárt 1876. Tanulmányait Münchenben végezte, ahol Herrterich és Stuck volt a tanára. Tagja volt Hollósy első nagybányai iskolájának. A Műcsarnokban, Nemzeti Szalonban, Művészházban és a müncheni Kunstvereinben állított ki.

***A-csillagok.** A csillagszínképek Harvard-féle skálájának főosztályai az O B A F G K M betűkkel vannak jelölve. Az *A-csillagok* a Harvard-skála azon osztálya, amelyhez tartozó csillagok színképében feltűnően erősek a hidrogénvonalak vagy sávok, a kalcium- és napvonalak ellenben gyengék. Az *A* csoportba tartozik például a Sirius, a Wega, vagyis a fehér csillagok egyik része. Az *A-csillagok* átlagos effektív felületi hőmérséklete 13.000° C körül van.

Acsin (helyes hivatalos neve Atjeh), a holland-keletindiai ú. n. külső tartományok körébe tartozó tartomány Szumátra szigetén. Területe 55.550 km², (1930) 1,002.000 lakos. Ültetvényei megnagyobbodtak, különösen jelentékenyek petróleummezői.

***Actio Catholica,** katolikus mozgalom; tágabb értelemben a katolikus hívők (laikusok) együttműködése a papsággal az egyházi feladatok megoldásában. Szorosabb értelemben a XIX. században német, majd francia, angol és olasz földön hívők és a hierarchia együttműködése, hogy az Egyháznak védősereg álljon rendelkezésére, kivált a liberalizmus politikai és kulturális támadásai ellen. 1922-ben XI. Pius „Ubi arcano" enciklikájával ujjáalakította az olasz A.-t, és hasonlóra indította a többi ország katolikusait. Nálunk az 1925-ben megindult helyi kezdeményezések 1933-ban a hercegprímás vezetése alatt orsz. központot kaptak (ig. Mihalovics Zsigmond), mely négy szakosztályban (hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, kulturális, szociális és karitatív, sajtó és szervezés) irányítja az egyházközségenként megalakított helyi szervezeteket. Az A. lényege: „laikus apostolság"; dogmatikai alapja az „egyetemes papság" ősi kat. gondolata, szerves egységben a hierarchiai papsággal.

***Action Française,** 1. francia politikai pártcsoport, amelyet a Dreyfus-ügy idején Charles Maurras, Léon Daudet és Henri Vaugeris alakítottak. Programmja és irányzata királypárti, nacionalista-klerikális és antiszemita. Az A. működését XI. Pius 1926. ünnepélyesen elítélte, megtiltotta a kat. franciáknak a mozgalomhoz való csatlakozást, mire a vezetők teljes erővel Róma ellen fordultak. — 2. Francia napilap, amelyet 1908-ban a párt céljai szolgálatára alapítottak.

***Adacsi Mineicsiro** japán diplomata, szül. Yamagata Ken, 1869., megh. 1934. dec. 1913. Mexikóban, 1917. Brüsszelben követ, 1927. Párizsban nagykövet, 1930. a hágai állandó nemzetközi bíróság tagja. Hazájába visszatérve 1931 ápr. a Vakacsuki-kormányban belügyminiszter, ugyanez év decemberében lemondott, kilépett a liberális pártból és az Inukai-kormányban újra átvette a belügyi tárcát.

Ada-Kálé, kis dunai sziget Orsovával szemben, török enkláve, 1913—20-ig Magyaror-

ságé, azóta Romániáé. 1931. júl. óta szabadkikötő.

Adalbert, *Ferdinand Berengar Viktor,* porosz hercegnek 1918. megjelent *Mit meinem Bataillon im vordersten Graben* c. könyve, a világháborúban vitt szerepéről ír. *(I. köt.)*

Adalia (újabban és helyesen: *Antalya*), 1. törökországi kerület (vilajet) Kis-Ázsiában, területe 19.479 km², (1927) 204.000 lak. — 2. az előbbi székvárosa és kikötője, (1927) 17.637 lak.

***Ádám** *Jenő,* zeneszerző és népdalgyüjtő, szül. Szigetszentmiklós, 1896. Kodály tanítványa. 1896 óta adják elő szimfónikus és kamarazeneműveit, dalait és énekkarait. „Magyar Karácsony" c. pantomimjét az Operaház 1933-ban mutatta be.

Ádám *Lajos,* orvos, egyetemi sebésztanár, 1926. a sebészet ny. rk., 1930. rendes tanárává neveztetett ki. *(XIX. köt.)*

Adam, *Lucien,* francia író és tudós, megh. Bretagneban 1918 nov. 29. *(I. köt.)*

***Adamescu,** *Georghe,* bukaresti főg. tanár, irodalomtörténész, bibliográfus, a román Akadémia lev. tagja, szül. 1869. Sajtó alá rendezte több román klasszikus munkáit *(Alexandrescu, Pann, Caragiale, Eminescu).* Az irodalomtörténet mellett foglalkozik nyelvészeti, neveléstörténeti kérdésekkel is *(A román helyesírás, Az iskola a háború idején, Pár szó az osztrák-magyar dualizmusról, A hegyentúli románok nemzeti küzdelmei 1848—49-ben).* Candreával együtt szerkesztett egy a francia Larousse-hoz hasonló nagy egykötetes enciklopédikus szótárt.

***Adámi** *Mihály,* jezsuita atya, később bécsi udvari ágens, szül. Trencsén megyében 1720 körül, megh. Bécs, 1781 márc. 11. Ő az első hazánkban, aki családi címereket azzal a szándékkal gyüjtött, hogy azokat rézbe metszve kiadja. Munkáját a halál megszakította; eredeti kéziratait több ezer festett és rézmetszetű címerrel 14 kötetben a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Címe: *Scuta gentilitia familiarum Hungariae* (Quart. Lat. 190; a hozzátartozó leszármazási táblák Fol. Lat. 227. szám alatt).

Adams, *Charles Francis,* amerikai közgazdasági író, megh. Washington, 1915 márc. 20. *(I. köt.)*

***Adams,** *Henry,* amerikai történetíró, szül. Boston, 1838 febr. 16., megh. Washington, 1918 máj. 27. Harvardban 1870—77-ig egyet. tanár volt. Munkái: *History of the U. S. 1801—17.* (1889—91); *Letter to American Teachers of History* (1910). Szépirodalmi művei: *Democracy* (1880); *Esther* (1884) szatirikus regények. *Mont Saint Michel and Chartres* (1913) c. munkája a középkor szellemének legjobb interpretálása. *The Education of H. A.* (1918) c. önéletrajzának nagy visszhangja támadt.

Adana, 1. törökországi kerület (vilajet) Kis-Ázsiában, területe 16.160 km², (1927) 228.000 lak. — 2. az előbbi székvárosa, a Bagdad-vasút állomása, kikötő, Kilikia fő gabona- és gyapotpiaca, (1927) 72.652 lak.

***Adapter,** olyan készülék, amellyel a néma mozgófényképvetítőgépet kiegészítve, azt alkalmassá tesszük hangosfilmek vetítésére. Az A. átvilágító izzólámpából, résoptikából, fotocellából és filmvezető szerkezetből áll. Az A.-en kívül a hangos vetítéshez még erősítőre és hangszóróra van szükség.

***Addams,** *Jane,* amerikai szociológusnő, szül. Cedarville-ban (Illinois állam), 1860 szept. 6. Egyetemi tanulmányai elvégzése után Európában tanulmányutat tett. 1889. Chicagóban megalapította a Hull House-t, amely a kivándoroltak és gyermekek számára társadalmi telepeket (social settlements) szervezett meg. 1931. Nicolas Murray Butlerrel osztozott a Nobel békedíjban. Főbb művei: *The Spirit of Youth and the City Streets* (1909); *Twenty Years at Hull House* (1910); *The Long Road of Woman's Memory* (1916); *Second Twenty Years at Hull House* (1930) stb.

Addisz Abeba, Abesszinia fővárosa, a tengerpartról idevezető egyetlen abesszíniai vasútvonal végállomása, 150.000 lak. A város közepén áll a császári palota. Az ország kereskedelmi, gazdasági, a főbb iskolák központja, kórház, európai orvosoktól vezetett állatorvosi iskola, villamosvilágítás, könyvnyomda, selyemgyártás.

Adelaide, Dél-Ausztrália állam székvárosa, (1930) 324.898 lak., az egész állam lakosságának több mint $^2/_3$-a. Ausztrália harmadik legnagyobb kikötője.

Adelsbergi barlang *(Postumiai barlang).* A világháború után az olaszok kezébe kerülve, állami tulajdon lett s azóta rendkívül fejlődött. A tulajdonképpeni barlangot hosszú altáróval a Fekete-barlanggal s egy rövid áttöréssel a Piuka-barlanggal kötötték össze, miáltal a postumiai barlangrendszer összessége 25 km-nyi hosszúságot ért el. A bejáratban korszerűen berendezett vendéglőt és pályaudvart építettek, ahonnan mótoros vasúton járható be az elülső rész. Ennek egyik rövidebb mellékágában számos akváriumot és terráriumot rendeztek be a barlangi állatok és növények megfigyelésére. Kapcsolatban a barlanggal Postumiában barlangi múzeumot, intézetet és katasztert létesítettek. *(I. köt.)*

(Kadić O.-né: *A postumiai barlang csodavilágában.* A Természet, 1933. évf. Perco A.: *Die Adelsberger Grotte in Wort und Bild.* Postumia, 1929).

Adelswärd, *Theodor br.,* svéd politikus, megh. 1929 szept. 30. *(XIX. köt.)*

Aden, angol kikötő és erőd, a Vörös-tenger déli bejáratának kulcsa, a hozzátartozó területtel (Perim-szigetek, védelmi övezet, összesen 24.800 km²); (1930) 155.000 lak.

Aderer, *Adolphe Jean Baptiste,* francia színikritikus és író, megh. Párizsban 1923. *(I. köt.)*

***Adhéziós zsírok.** Gépek szíjhajtásánál a szíjak csúszása a korongokon fordulatszámuk csökkenése folytán tetemes erő- és munkaveszteséggel jár, minek elkerülésére a szíjat vagy magát a szíjdobot A.-kal szokták bekenni, miáltal a csúszást akadályozó erősen súrlódó felületeket nyernek. A. gyanta, viasz

gyapjúzsír, faggyú, üvegpor, kaolin, vízüveg, kréta stb. arányos keverékéből készülnek.

Adiabatikus (állapotváltozás, tágulás stb.) újabban használt magyar szakkifejezése: hőcserementes. *(I. köt.)*

***Adiabatikus gradiens.** Ha a légkörben egy levegőrészecske adiabatikusan felfelé mozog, 100 méterenként kb. 1°-kal (pontosan 0·98°-kal) hűl le a kiterjedés következtében. A függőleges légmozgás létrejövésében igen fontos szerepe van a levegő egyensúlyi állapotának, ami viszont a függélyes hőmérsékleti gradienstől függ. Ha a levegőben a függélyes hőmérsékletcsökkenés éppen 100 méterenként 1°, akkor azt mondjuk, hogy a gradiens A. Ha a gradiens A.-nél kisebb, a légkör egyensúlya stabilis, ha nagyobb (zivatarhelyzet), akkor labilis, függélyes mozgásra hajlamos, mert a felszálló levegő, amely felszállás közben 100 méterenként csak 1°-kal hűl le, egyre hidegebb környezetbe jut. Az itt említett ú. n. száraz A.-től különbözik az ú. n. nedves A. Ha ugyanis a felfelé mozgás közben kondenzáció áll be, akkor a hőcsökkenés a felszabaduló rejtett meleg folytán kisebb lesz. Így a nedves A. csak kb. 0·6°.

Adickes, *Erich*, német filozófus, szül. Lesumban, 1866 jún. 29., megh. Thübingenben, 1928 júl. 8. *(I. és XIX. köt.)*

Adler *Adelina*, operaénekesnő, Aquila néven szerepelt a külföldön. Most mint énektanárnő működik. *(XIX. köt.)*

***Adler,** *Alfred*, bécsi idegorvos, szül. Bécs 1870 febr. 7. A pszichoanalízis megalapítójának, Freudnak, kezdetben tanítványa és követője, később ellenfele, amennyiben elvetette Freud libido-elméletét, a gyermekkori nemiség fontosságát és az Ödipus-konfliktus jelentőségét; ezek helyett a lelki konfliktusok lényegét a személyes fensőbbségre való törekvés és a közösségi érzés harcában vélte megtalálni. Ezeken az elveken épült az A. által kialakított *individuálpszichológiai iskola*. A presztizsre való erős törekvésnek oka A. szerint sokszor bizonyos szervek gyarlóbb működésében rejlik *(Organminderwertigkeit)*. A tévutakra kerülő presztizstörekvés látszatmegoldásokhoz vezet, pl. amikor valaki ideges betegségére való hivatkozással uralkodik környezetén. Főbb művei: *Über den nervösen Charakter* (4. kiad. 1928); *Individualpsychologie in der Schule* (1929); *Menschenkenntnis* (4. kiad. 1931); *Die Technik der Individualpsychologie* (I—II. 1928—30).)*

Adler, *Emanuel*, jogtudós, bécsi egyetemi tanár, megh. Karlsbad, 1930 aug. 27. miután *Rechtsfälle aus dem gewerblichen Rechtschutz und dem Urheberrecht* c. munkáját befejezte. *(XIX. köt.)*

Adler, *Friedrich*, szocialista író, 1918-ban a bécsi egyetemen a szociológia és a szocializmus történetének tanára lett. Jelentős agitációs munkát fejtett ki az összeomlás után, hogy a munkásság ne csatlakozzék a bolsevista mozgalomhoz. A szociáldemokrata mozgalomban bekövetkezett szakítás után a Szocialista Munkaközösség (az ú. n. két és feles Internacionále) titkára lett. 1923. a szociáldemokráciának a hamburgi kongresszuson létrejött egysége után a Szocialista Munkásinternacionále titkárának választották meg. *(XIX. köt.)*

Adler, *Guido*, zenetudós, bécsi egyetemi tanszékét a korhatár miatt 1927. elhagyta. *Handbuch der Musikgeschichte*-je 1929-ben új kiadást ért (6 köt.); most *Studien zur Musikgeschichte* c. sorozatot ad ki. *(I. köt.)*

***Adler,** *Max*, osztrák egyetemi tanár, szociológus szül. Bécs, 1873 jan. 15. Irodalmi munkásságában összhangot igyekezett teremteni a kanti filozófia és a marxizmus között. 1904. a Hilferdinggel együtt kiadott Marx-tanulmányokban éles harcot folytatott a Bernstein-féle revízionizmus ellen. 1918. szociáldemokratapárti képviselővé választották, ugyanebben az évben lett a bécsi egyetemen a szocializmus történetének és a szociológiának tanára. Számos munkája közül *Marx a gondolkodó* c. magyarul is megj.

Adler *Simon*, gyógypedagógus, 1930 szept. 1-én nyugdíjba ment, megh. Budapest, 1930 dec. 17. *(XIX. köt.)*

Admiralitás-szigetek, jelenleg a Mariannák szigetcsoportjához csatolt és Japán mandátum alatt levő szigetek.

***Admos-fém,** különleges összetételű, a rendesnél keményebb sárgarézfajta, amelyet — tévesen — A.-bronznak is szoktak nevezni.

Adó. A háború, az azt követő gazdasági válságok, a pénzértékek ingadozása és leromlása folytán az adózás rendjében majd minden államban nagy változás állott be. Hazánkban életbe lépett a *jövedelemadó*. Az erről szóló törvény már 1909. évben megvolt, azonban végrehajtása éveken át akadályba ütközött. Először 1915 január 1-től a hadsegélyezési cél előmozdítására a 20.000 koronát meghaladó adóalapok, tehát a legnagyobb adófizetők megadóztatására lépett életbe. 1917 január 1-től a 10.000 koronát meghaladó jövedelmekre is kiterjesztették. A fundált jövedelmek fokozottabb megadóztatására a jövedelemadó mellé a vagyonadót állították ugyancsak létminimummal és progresszív fokozattal.

További változások az általános jövedelmi pótadó, a tőkekamatadó és a négyosztályú kereseti adó megszüntetésével az általános kereseti és az alkalmazottak kereseti adójának létesítése. Az általános kereseti adót, mely nagy általánosságban az ipari és kereskedelmi tevékenység, a magángyakorlatot folytató értelmiség, továbbá a járadékot élvezők stb. adójává lett, az elsőfokú pénzügyi hatóság veti ki; egyenletes kulcsa kezdettől 5%. Ellenben a szolgálati viszonyban levők kereseti adóját adókivetés nélkül a munkaadók vonják le a fizetésből és kötelesek azt beszolgáltatni. E két adó nem az államkincstárt, hanem a községet illeti.

A házadó is lényegesen megváltozott, megszűnt a kétféle házadó: a házbér- és a házosztályadó; u. i. oly községekben, hol a lakrészeknek legalább a fele bérbeadva nem volt,

a bérbe nem adott lakrészek adóját nem összehasonlítással állapították meg, hanem a ház összes bérbe nem adott lakrészeinek száma szerint egy fokozat alkalmazásával vetették ki. Ez volt a házosztályadó. Minthogy a házosztályadó, szemben a házbéradóval, aránytalanul alacsonyabb volt, az 1922. évi házadótörvény a kétféle házadót egyesítette és így minden adóköteles, vagy ideiglenesen adómentes ház haszonértékét, ha nincs is bérbeadva, a bérbeadottakkal való összehasonlítás útján vetik ki.

A folyton emelkedő állami és községi kiadások és azon körülmény miatt, hogy a pénz gyors romlását az adóztatási folyamat utolérni nem tudta, a legtöbb államban oly adónemeket kellett létesíteni, melyek az eddig hirdetett pénzügytani elméletekkel szembe kerültek. Ilyen volt nálunk a kincstári házhaszonrészesedésnek nevezett lakásadó, melyet 1926 febr. 1-én megszüntettek. Ide sorozhatjuk az 1921. évben alkotott és ma is életben levő forgalmi adót, amely nagy általánosságban az áruk forgalmi adója. Az ingatlanok forgalma továbbra is illetékezés alá kerül.

Nagy és lényeges változáson ment keresztül a társulati adó is, mely a megszűnt nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója helyébe lépett. Magasabb lett az adókulcs, jelentékeny mentességek (mint pl. föld- és a házadó alá eső, valamint a pénzintézeteknél elhelyezett tőkék stb. jövedelmei) megszűntek; tehát a társulati adó alapjából nem vonhatók le. Szigorúbb lett az adókimunkálási eljárás.

Az 1922. évi adóreformot eszményi elgondolás vezette, minél kevesebb adónem, semmi pótadó és semmi céladó. De e téren nincs megállás, a szinte napról-napra következő változások újabb és újabb adózási szabályokat kényszerítenek ki. Így tűnnek el a hadinyereségadók és az adójellegű kényszerkölcsön helyébe más bevételi forrás kerül.

A községi háztartások sok nehézséggel küzdenek, jóllehet az állam a kereseti adókon kívül a borital és húsfogyasztási adókról is lemondott a községek javára. Némi nyugalom csak az 1926. évben állott be.

De már néhány év mulva egymásután születnek meg a különböző pótadók és céladók: az alkalmazottak 100%-os, majd további 100%-os különadója, a két szükségadó, ennek 1932 jún. 30-án való megszüntével a különböző rendkívüli pótlékok, a rokkantellátási adó, az inségjárulék és a községi betegápolási pótadó helyébe lépő nyilvános betegápolási pótadó.

Az egyenesadó kezelése terén is fontos változások történtek. Így a kir. adóhivatalok pénzkezelésének megszüntetésével I. fokú pénzügyi hatósággá való átszervezése és az együttes adókezelésnek bevezetése, lényeges változások.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a vadászati és fegyveradó 1921. évben vadászjegy- és fegyverigazolvány-illetékké változott.

A háborús és az azt követő években sokat változtak a fogyasztási adók is. Legnagyobb változás a borital- és húsfogyasztási adónak a községeknek való átengedése mellett néhány új fogyasztási adónak, ú. m. a gyujtóadónak, valamint a szivarkahüvely- és szivarkapapír adóknak létesítése. *(I. köt.)*

***Adóállomás** (rádió), elektromágneses rezgéseket előállító berendezések helye. Az A.-on külön generátor alakítja át vagy állítja elő az elektromos energiát, amit az adókészülék nagyfrekvenciájú rezgésekké alakít át és az antenna kisugároz. Az adókészülékben a nagyfrekvenciájú rezgéseket elektr. szikra, ívlámpa, generátor vagy elektroncső hozza létre. A szikraadók már elavultak; a legelterjedtebbek az elektroncsöves A.-ok. Egy A. közérdekű jellemzői az antennája által kisugárzott hullámok hossza és az A. teljesítménye. Az előbbit vagy méterekben fejezik ki, vagy megadják a rezgések mp-kénti számát frekvenciában vagy kilociklusban. Az adóteljesítmény az antenna elektromos áramának teljesítménye wattokban vagy kilowattokban. Megkülönböztetünk rádiótávíró és rádiótávbeszélő A.-okat. Az előbbieket főleg a külföldre szóló táviratok továbbítására, az utóbbiakat a hírszóró szolgálatban alkalmazzák. Korszerű A. mindkét üzemre alkalmas, azonban távbeszélőadás esetén az adóteljesítménye lényegesen kisebb, mint távíróüzemnél. (L. *Rádió XX. és XXI. köt.)*

***Adóelévülés** két szempontból tárgyalható: 1. elévülés a kincstár, 2. az adózó szempontjából. A kincstári jog elévülése szintén kétféle: a szerint, amint az elévülés adókivetésre vagy a behajtásra vonatkozik. A közadók módjára behajtandó összes követelések kivetési joga a K. K. H. Ö. 91. §-a szerint elévül 5 év alatt annak a naptári évnek utolsó napjától számítva, melyben a kincstár követelési joga beállott, illetőleg a hatóságnak tudomására jutott, hogy az adót kivetheti. Természetesen, ha valamely adónemről vagy más kincstári bevételről szóló törvény másképp intézkedik, ez lesz irányadó. A behajtási jog ugyancsak 5 év alatt évül el a fizetési meghagyás kézbesítése, illetőleg az adó előírása, fellebbezés esetén a tartozás jogerőssé váltától számítva.

A tévesen befizetett, illetőleg lerótt vagy jogellenesen beszedett adók visszakövetelési joga az adózókra nézve a befizetéstől számított 5 év alatt évül el.

***Adójegy** a belföldi fogyasztásra szánt szivarkapapír és szivarkahüvely után járó adó lerovására szolgáló jegy, melyet a csomagokra a gyártelepről való elszállítás előtt oly módon ragasztanak fel, hogy a jelzett adózás alá eső árut csak ezen adójegy elszakítása esetén lehet kivenni.

***Adólámpa** (adócső), nagyfrekvenciájú elektromágneses rezgések (rádióhullámok) előállítására alkalmazott elektroncső. A.-nak bármelyik háromelektródos elektroncső használható, de rezgéskeltés csak akkor lehetséges, ha az adókészülék többi alkatrészé-

nek az A. részeivel való összekapcsolása megfelelő.

Az A. lényegében energiaátalakító berendezés, amely egyenáramú elektromos energiát nagyfrekvenciájú elektromos energiává alakít át. Az A.-k osztályozásához azt az energiát veszik alapul, amelyet az A. távíróüzemben tartós terhelés esetén még üzembiztosan le tud adni. Az A. jellemzésére meg szokták még adni azt a legnagyobb energiát, amelyet az A. leadhat és azt az energiamennyiséget, ami az energiaátalakítás közben elvész. Ez utóbbi az anódon meleggé alakul át és ezért anódveszteségnek nevezik. Körülbelül 3 kilowatt teljesítményig az A. elektródjait körülvevő légüres tér üvegburában van. Az ennél nagyobb teljesítményű A.-nál az anódveszteség már oly nagy, hogy e melegmennyiség elvezetése végett az anód az A. külső burkolata és rendszerint vízhűtéses rézhenger.

A lakihegyi hírszóró adóállomáson 18 A. van, amelyekből 4 dolgozik a végerősítőfokozatban. Egy-egy A. csúcsteljesítménye 120 kilowatt. A távbeszélőteljesítmény miatt az A. beállítása olyan, hogy a vivőhullám kisugárzása esetén ennek csak ¼ részét adják le, de a 4 végerősítő cső együtt 120 kilowatt. Ezért mondjuk, hogy a lakihegyi adó 120 kilowattos.

Ador, *Gustav*, svájci államférfi, meghalt Colognyban. 1928 márc. 31. *(XIX. köt.)*

***Adórendezés,** a 3 évnél régibb egyenes adók és államkölcsönhátralékok felülvizsgálása, melyet a pénzügyminiszter rendelkezése értelmében 1929 június havában kezdtek meg és azon év dec. 31-én fejeztek be. A rendezést Budapesten az erre kiküldött miniszteri biztos, vidéken a pü.-igazgatóságok végezték, és annak eredménye szerint a hátralékos adókat egészben vagy részben töröltették, fizetési haladékot engedélyeztek, esetleg a hátralékok behajtását elrendelték.

***Adórevízió,** új adókivetésnek az adóköteles felek egy csoportjára, vagy egy községre (1929 : XXIII. tc. 3. §) való elrendelése. A.-nak nevezik helytelenül az adóhelyesbítésnek azt az esetét, mikor a kir. adóhivatalok, illetőleg a kerületi adófelügyelőségek az adófelszólamlási bizottságokhoz intézett fellebbezéseket a saját hatáskörükben elintézik.

Adorján *Emil*, író, 1919-ig az Ügyvédszövetség, az Unio Klub és a Teleia-Kórházegyesület elnöke volt Nagyváradon. Nagy érdemei vannak Nagyvárad szépítése körül is. Ő építtette a milanói Galleria Vittorio Emanuele mintájára a város leghatalmasabb épülettömbjét, a Sas-szállót. *(I. köt.)*

***Adorján** *Pál*, műszaki író, szül. Nagyvárad, 1905-ben. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Angliában végezte. Egyik vezető mérnöke a londoni *Radio Relays* társaságnak. Munkái: *Rádió-ABC* (Nvárad 1924); *Hogyan építek magamnak rádiót?* (1924); *Reflexempfänger* (Berlin 1925); *150 rádiókapcsolás* (Bp. 1926).

***Adorjáni** *Zoltán* író, szül. Héjasfalván, 1880 okt. 10-én. Nagyenyeden tanítóképzőt végzett. 1918 óta a marostordamegyei Ákosfalván lévita-tanító. Versei és elbeszélései (kezdetben Urbanus név alatt) az Egyetértésben és az erdélyi vidéki lapokban jelentek meg. 1923/24-ben szerkesztette a Tanítók Lapját. Munkái: *Első lépés* (versek, Marosvásárhely, 1909); *Temetési énekek* (u. o. 1914 és 1923); Meleg kedélyű elbeszéléseiben a székely népéletet rajzolja.

***Adórögzítés,** a kivetett adóösszegnek a következő évekre való változatlan fenntartása. A rögzítés csak a kis adózóknak szól: általános kereseti és jövedelemadónál 10.000 pengő, a vagyonadónál 200.000 pengőig. Amenynyiben az adózók viszonyai kedvezőtlenebbre változnak, adójukat minden év január hó végéig felmondhatják, helyesebben új vallomás becsatolása mellett adóalapjuknak újból való megállapítását kérhetik. Ha az adózó jövedelme vagy vagyona legalább 20%-kal túlhaladja az eddig számításba vett összeget, a pénzügyi hatóságot is megilleti a felmondás joga és az adózót az év március havának utolsó napjáig új adóvallomásra felhívhatja.

***Adóstatisztika.** A pénzügyminiszt. először 1929. rendelte el az A. összeállítását. Az I. füzetet 1929., II. füzetet 1932 és a III. füzetet 1933 december 31. adták ki. Az utóbbi a következő részekből áll: Az I. rész az 1932. évi összes közterhekről szóló kimutatásokat közli; tehát az állami és közhatósági adókat és más közbevételeken kívül az egyházi és felekezeti iskolai adókat, kamarai (kereskedelmi és iparkamarai és mezőgazdasági illeték) járulékokat, közmunkaváltságot, vízszabályozási járulékot, kéményseprési díjat, házbérfillért és a társadalombiztosító járulékot is. Ezen kimutatások az 1931. évi adatokkal való összehasonlításon kívül azt is közlik, hogy a közbevételek miképpen oszlanak meg a beszedésre jogosított állam, megye, község és egyéb hatóságok között. Végül a kimutatások felölelik az egy lakosra eső arányszámokat. A II. rész az 1932. évi egyenesadókivetéseket foglalja magában, törvényhatóságonként kimutatva az eredményt és az egy adózóra eső átlagot. A III. rész a főfoglalkozásokra eső adókimutatásokat közli, összehasonlítva a városi és vidéki lakosság adózási viszonyaival. A IV. rész az adóleróvási eredményekkel foglalkozik és törvényhatóságonként mutatja ki az adóbefizetési és behajtási eredményeket.

***Adottság,** ami az emberi öntudatnak közvetlenül van adva, pl. a vörös színérzete, a keménység, a puhaság stb. Érzékletünk által adva vannak nekünk a tárgyak, a természet jelenségei, a tünemények. Adottság körébe tartozik tehát mindaz, ami az ember hozzájárulása, akarata, szándéka nélkül megvan s az emberi tudat előtt jelentkezik. Kant tanítása szerint ismeretünk, tehát az emberi tudat részére tárgyakul van adva mindaz, amit érzékszerveink hoznak tudomásunkra. Adottság az is, amit az ember születésekor

hozott a világra, mint szervezetének sajátosságait. Ezek az adottságok fejlenek ki az élet folyamán.

Adóügyi egyezmények, főleg a kétszeres adóztatás elkerülése végett létre jött *viszonossági szerződéseink (XIX. köt.)*, ezidőszerint a következők: a Csehszlovák köztársasággal az 1924: XXII. tc., az Osztrák köztársasággal az 1925 : XXXIX. tc., a Németbirodalommal az 1925:XL. tc., a Jugoszláv királysággal az 1930: XIII., végül Lengyelországgal az 1931: XXVII. tc. *(XIX. köt.)*

Adóügyi útmutató és ellenőrző hivatal, az általános forgalmi és a fényűzési adók behozatalakor ezen adónemek kezelését vette át. A székesfővárosi pénzügyigazgatóság új szervezésekor önálló hivatali jellege megszűnt és mint a székesfővárosi pénzügyigazgatóság forgalmiadó-osztálya ebbe beolvadt. Fennállott 1920—26. *(XIX. köt.)*

***Adóváltság,** némely adónemnél az adóztatásnak ma már ritkán használt módja, mely szerint az adómegállapítás a rendes adókivetés helyett hozzávetőlegesen történik. Főleg a fogyasztási adóknál volt szerepe. A forgalmiadónál nálunk a 70.900/1926. P. M. rendelet alkalmazta.

Adria Tengerhajózási Részvénytársaság, 1918. székhelyét Budapestről Fiumébe helyezte; 1921 aug. 24. Adria Società Anonima di Navigazione Maritima névvel olasz társasággá alakult. *(I. köt.)*

Adsaria, orosz kerület, l. *Adzsaria, I. köt.* és *Adzsarisztán. (XXI. köt.)*

***Advekció,** a vízszintes légmozgásnak a meteorológiában használatos megjelölése. A föld felszínének és a felette levő levegőnek melegedése vagy lehülése részint sugárzási okoknak (nappal melegedésbesugárzás folytán, éjjel lehüléskisugárzás miatt) részint a levegő áramlásának, A.-nak a következménye. Ellentéte a *konvekció.*

***Advektív zóna,** régebben használatos elnevezése a *sztratoszférának.* Az elnevezés azon alapszik, hogy a sztratoszférában a horizontális légmozgás (advekció) van túlsúlyban, a légkör alsó rétegeivel, a troposzférával szemben. Ellentéte volna a „konvektív zóna", ahogy a troposzférát azelőtt nevezték. Ma már egyik sem szokásos, de az újabb ismeretek alapján nem is indokolt, mert van függélyes légmozgás (konvekció) a sztratoszférában is.

***Advent-bay** *(A.-öböl)*, a norvég fennhatóság alá tartozó Spitzbergák vagy újabb nevén Svaldbard szigeteknek egyik öble, Svaldbard egyik leglátogatottabb helye. 1906 óta az öbölben megnyitott szénbányákat rendszeresen művelik, e miatt állandóan lakott telepe keletkezett : *Longyearbyen.* Lakóinak száma 529. A telepen meteorológiai drótnélk. távíróállomást létesítettek. Longyearbyen a Föld legészakabbra fekvő városa (78° 20′).

Ady *Lajos,* kir. tanker. főigazg., a debreceni Ady Társaság elnöke, újabb műve: *Poetika* 1922., Lengyel Miklóssal. *(XIX. köt.)*

***Adyar,** helység Brit-Indiában, az Annie Besant, angol írónő által alapított teozófiai társaság székhelye.

***Adzsarisztán** *(Adzsária)*, a Kaukázus nyugati végződésénél, a Rion völgyétől délre, a török határig elhúzódó, igen termékeny és kellemes éghajlatú vidéken levő kis szovjetköztársaság. Területe 2828 km², (1926) 131.975 lak. Közigazgatás tekintetében a gruzin, illetve a Transzkaukázusi Szovjetszövetség körébe tartozik. (L. *Adzsária. I. k.*) *Térképét l. Oroszországnál.*

Adzsmir, hivatalosan, angolosan Ajmer, a britindiai A.-Merwara tartomány székvárosa, (1931) 119.524 lak.

***AEG** (*Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft*), 1883. Berlinben alapította Rathenau Emil. Világvállalat.

Aegaei művészet l. *Égei művészet. (XXI. köt.)*

***Aëroarktik,** nemzetközi egyesület, 1924-ben alapították Berlinben, elnöke 1930-ig Fridtjof Nansen, majd Hugo Eckener. Célja a sarkvidék feltárása légi úton. Folyóirata: *Arktis*, 1928 óta jelenik meg.

***Aërodinamika,** a hidrodinamika egyik fejezete. Törvényei a klasszikus hidrodinamika törvényeiből kiindulva annyiban módosulnak, amennyiben az ideális folyadéktól a valóságos légnemű közegek különböznek. Az ideális folyadék ugyanis összenyomhatatlan és nyúlóssága, viszkozitása nincs. Ezzel ellentétben a valóságos légnemű közegek, így a levegő is, összenyomható, bennük mozgás közben surlódás és a viszkozitás következtében ellenállás keletkezik. Ezért az aerodinamikai jelenségek bonyolultabbak, mint a klasszikus hidrodinamika jelenségei. Az A. azokat az erőhatásokat vizsgálja, melyek relatív légáramlások közben magukban a légtömegekben és a bennük vagy körülöttük levő folyékony vagy szilárd testek felületein keletkeznek. Az A. törvényeit részben számítással, részben kísérletezéssel állapítják meg. A kísérletezések legtöbbnyire az aerodinamikai laboratóriumokban folynak le. Tekintettel azonban arra, hogy a kísérleteknél használatos mesterséges légáramlás sebessége technikai okokból korlátozott, az A. törvényei nagy sebességekre (kb. 200 m pro sec.-on felül) még nem eléggé tisztázottak. Sok nehézségbe ütközik a változó légáramlások és azok erőhatásainak megfigyelése és mérése is. Ezeknek a nehézségeknek a legyőzése még sok ismeretlen területet tárhat fel az A. számára. Az A. mai formájában meglehetősen új tudományág. Rohamos fejlődését nagyban elősegítette a nagy áldozatoktól vissza nem riadó katonai aviatika. Az aviatika tervszerű fejlesztése és teljesítményeinek növelése az A. törvényeinek mind mélyebbre ható kutatását teszi szükségessé. Ezért mind több és több intézmény, tanszékek, laboratóriumok létesülnek aerodinamikai kutatások és oktatás céljaira. Az A. azonban nemcsak a repülés szolgálatában áll, hanem nélkülözhetetlen támpontokat nyujt a technika

minden olyan ágazata számára, ahol akár a gyártmányok előállítása, akár azok felhasználása helyesen csak a légnemű közegek sajátosságainak figyelembevételével érhető el.

***Aërodinamikai laboratórium,** az aërodinamika kísérletező helye. Lényegében mesterséges légmozgást előidéző ventillátor-szerkezetből, az áramló levegőt irányító és a kísérlet helyére vezető csatornarendszerből és a kísérleti mérőműszerekből áll. Az A. leggyakoribb feladata a légáramlásba helyezett szilárd testeken keletkező erőhatások minőségének megállapítása, továbbá azok esetenkénti pontos megmérése. Leggyakrabban repülőgépmodelleken végeznek ilyen méréseket azért, hogy ellenőrizzék a valódi nagyságú repülőgép számítások alapján adódó repülőtulajdonságait, illetőleg tájékoztatást nyujtsanak az előzetesen ki nem számítható repülőtulajdonságokat illetőleg. Ma már van oly nagy méretű A. is, melyben valóságos repülőgépeket lehet ilyen mérésnek, ú. n. „megfuvatásnak" alávetni. Azonban nemcsak az összeállított repülőgépek modelljeit szokták így megfuvatni, hanem pl. a repülőgépek szárnyainak szelvényeit is, az ú. n. szárnyprofilokat. Az ilyen rendszeres profilkísérletekről az A.-ok diagrammokat készítenek, melyek a repülőgépek méretezésének alapjául szolgálnak. Az A.-ok ezenkívül csövekben és csatornákban végbemenő légáramlásokat s általában minden légnemű közegekben végbenemő energiaátalakulásokat is vizsgálnak. Így kísérleti adataik a technika igen sok ága számára szolgálnak megbízható adatokkal.

***Aërofotogrammetria,** légi fotogrammetria l. *Fotogrammetria. (XXI. köt.)*

***Aëroklub,** a légjáró sportok (léghajózás, repülés, motornélküli repülés, repülőmodellezés stb.) fejlesztésére alakult társadalmi egyesület, amely rendszerint a légjárás és a légjárók egyetemes érdekeit is képviseli. A legtöbb államban van egy-egy nemzeti Aero-Klub, vagy Aero Szövetség (nálunk a Magyar Aero Szövetség, Budapest, IX. Lónyay-u. 17.), amely mint a Párizsban székelő *Fédération Aeronautique Internationale* tagja nemzeti sportfennhatóság és mint ilyen egyrészt közreműködik nemzetközi viszonylatban a légjáró sportok korszerű fejlesztése érdekében, másrészt az illető állam területén működő Aero Klubok, illetve Sportrepülő Egyesületek működését irányítja és ellenőrzi.

Aërologia, az utolsó évtizedben rendkívül gyors fejlődésen ment át. A fejlődés eredménye az, hogy ma már a szabad légkör légnyomási, hőmérsékleti stb. viszonyainak mérése nem csupán néhány elszórtan fekvő obszervatóriumban s az év kevés, nemzetközileg erre kitűzött napján történik, hanem igen sok helyen (Európában, Észak-Amerikában s még egy-két ázsiai és afrikai birodalomban is) egy már elég sűrű hálózat állomásain rendszeresen naponta többször végeznek méréseket, úgy mint a talaj mentén már évtizedek óta. Az A. régi kutatómódszerei és eszközei közül a sárkány és a kötött-ballon mindinkább háttérbe szorulnak: helyüket a repülőgép foglalja el. Németországban naponta hét helyen száll fel légkörkutató repülőgép 5—6000 m magasba. A ballon-sonde felszállások által elért magasság a 35 km-t meghaladta ; az ilyen felszállásoknál eddig használatos műszerek közé, mint korszakalkotó újítás, lépett a rádió-meteorográf. Az embert vivő szabad ballonok magassági rekordját az 1931—33-ban megtett sztratoszférarepülések a 22 km fölé emelték. Igen nagy mértékben elterjedt a magassági-szélmérés pilot-ballonok segítségével, úgyhogy a légkör áramlási viszonyai állandóan nyomon követhetők. A mérések eredményei rádió útján azonnal továbbíttatnak s így a légiforgalom, valamint az időprognózis céljaira azonnal felhasználhatók. Egyébként a fejlődés főmozgatója a repülés rendkívüli fellendülése volt.

Az eddig említett ú. n. közvetlen mérési módszereken — amelyeknél tehát meteorográfot visz a magasba sárkány, szabad ballon, kötött ballon, repülőgép stb. — kívül újabb, ú. n. indirekt kutatómódszerek fejlődtek ki, amelyek főként az igen magas 20—30 km fölött levő levegőrétegre vonatkozó ismereteinket szaporítják. A robbanásoknál fellépő ú. n. külső hallhatósági övek vizsgálatából folyik, hogy a műszerek által még eddig el nem ért 35—40 km-es magasságokban a sztratoszféra —50°-tól —70°-os hidege után ismét egy meleg rétegnek kell lenni, ahol a hőmérséklet a fagypont fölé emelkedik. Az ózonnak a légkörben való eloszlására vonatkozó újabb vizsgálatok alátámasztani látszanak e tényt, amely azonban csak akkor lesz bizonyítottnak tekinthető, ha sikerül e magasságokat műszerrel elérni. Mind jobban belekapcsolódnak az A.-ba a különböző sugárzásmérések, így pl. az áthatoló (kozmikus) sugárzás megfigyelései is.

A szabad légkör kutatásának szervezésére alakult nemzetközi bizottság (Commission Internationale de la Haute Atmosphère) elnöke az 1927-ben Lipcsében tartott kongr.-on ismét Hergesell lett ; újabb ülések Madridban (1931) és Friedrichshafenban (1934) voltak. Magyarország már a háború előtt belekapcsolódott az A.-i kutatásba. 1913—14-ben résztvett a Meteorológiai Intézet a nemzetközi ballon-sonde felszállásokban s a naponkénti pilot-mérésekben. A háború alatt a mérések megszakadtak és csak 1927-ben kezdődtek újra. Újabban repülőgépes felszállások is történtek a nemzetközi napokon. Pilotszélméréseket naponta végeznek Budapesten és Debrecenben. *(I. és XIX. köt.)*

Irodalom. Comptes-Rendus des jours internationaux 1901—1913 és 1923-tól: a C. H. A. hivatalos kiadványa, jelenleg szerkeszti Hergesell Berlinben. A magyar mérések eredményei a M. Kir. Orsz. Meteorológiai és Földmágnességi Intézet évkönyveiben találhatók.

***Aëroszol.** A levegőben kisebb-nagyobb mennyiségben mindig vannak mikroszkopikus nagyságú idegen részecskék (szilárd szennyeződés, apró vízcseppek), ezek a le-

vegőben, mint oldószerben mint kolloidszerű oldatok, A. viselkednek (köd, füst). A légköri lecsapódások keletkezésénél az újabb vizsgálatok szerint fontos szerepük van az A.-okkal kapcsolatos kolloidális folyamatoknak és elektromos jelenségeknek. (Schmauss—Wigand, *Die Atmosphäre als Kolloid*, Braunschweig, 1929.)

***Aërotechnika.** Tágabb értelemben a technikának az a része, mely az aeromechanika (aerostatika és aerodinamika) elvei szerint működő gyártmányokat állít elő. Szűkebb értelemben repülőgépek és léghajók szerkesztésének, előállításának az elméletét és a kivitelezés technológiáját értjük alatta. Elméleti és gyakorlati részre osztható. Az elméleti rész tartalmazza azokat a különleges számítási eljárásokat, amelyek repülőgépek és léghajók tervezésénél használatosak. Ezek a számítások részben az aerostatika és dinamika törvényei alapján a tervezendő gép általános elrendezésére és külső méreteire adnak megközelítő vagy pontos utasításokat a gép rendeltetésének és megkívánt teljesítményének figyelembevételével. Másrészt meghatározza azokat az erőket, melyekre a gépet szilárdságilag méretezni kell. Az A. e részének nélkülözhetetlen támpontjai az aerodinamikai laboratóriumok kísérleti eredményei és utólagos ellenőrző vizsgálatai. Az utóbbiak főleg a pontosan nem számítható, de a számítások segítségével feltételezett repülőtulajdonságok ellenőrzésére szolgálnak. Az elméleti A. fejlődése az aerodinamika fejlődésétől függ s mert ez még fejlődésben van, az A. további fejlődésére is számíthatunk. Az A. másik része a gyártmányok elkészítésének módját, technológiáját foglalja magában. Ez megint két részre osztható. Az egyik a megfelelő építési anyagok kiválasztása, a másik a kiválasztott anyagok helyes és szakszerű feldolgozása. Ebbe a keretbe sorolható a már meglevő, üzemben levő kész gyártmányok műszaki kezelése, karbantartása és esetleges javítása. Az A. munkálatai keresztülvitelében fokozott lelkiismeretességgel és pontossággal kell hogy eljárjon, mert a repülőgépek üzembiztonsága egyéb járművekéhez képest különleges követelményeket támaszt. A földön v. vizen közlekedő járművekkel ellentétben a légi jármű sérülésének veszélyét nem lehet gyors megállással elhárítani vagy mérsékelni, mert üzemét a keresztülvihető leszállás időpontjáig fenn kell tartani. A repülőtulajdonságokat a repülőgép súlya általában kedvezőtlenül befolyásolja, minélfogva az alkatrészek súlyával takarékoskodni kell, illetőleg a szerkezetbe épített anyagmennyiség szilárdságának legnagyobb méretű kihasználására kell törekedni. Ez azonban csak igen pontos, részletes és megfontolt számításokkal, valamint a legpontosabban végrehajtott technológiai műveletekkel érhető el. Az A. egyik vele párhuzamosan fejlődő társa a repülőmótortechnika. Az A. jelenlegi törekvése oda irányul, hogy a repülés feladatának megfelelően a repülőgépek sebességét, hatástávolságát növelje, üzembiztonság céljából a fel- és leszállási sebességet, az előállítási és üzemköltséget csökkentse, a repülőgépek repülőtulajdonságát annyira javítsa, hogy a kisebb gyakorlattal rendelkező pilóta is megbízhatóan tudja azokat vezetni. Végül, hogy a karbantartást egyszerűsítse. Ezek a feltételek azok, melyek a repülés általános elterjedéséhez műszaki szempontokból hozzájárulhatnak.

Afan de Rivera, *Achille*, olasz tábornok, megh. Nápoly, 1904 okt. 26. *(I. köt.)*

Afganisztán, királyság. 650.000 km², lakóinak száma (1924) 12,000.000. Fővárosának, Dar-ul Aman-nak 1923-ban tették le alapjait, felépítéséig még Kabul a főváros. Főbb behozatali cikkei: iparcikkek, réz, petróleum, cukor stb.; kiviteli cikkei: ló, gyapot, zsír, szőnyegek, selyem, gyümölcs, dohány, ólom, cink stb. *Térképét l. Törökországnál.*

Története. Afganisztán az 1921. évi kabuli szerződéssel független állam lett. Uralkodója Amanullah khán 1926-ban királyi címet vett föl. Európai körútjáról hazatérve Amanullah számos reformot hozott be, ezek miatt lázadás tört ki, úgyhogy a király 1929 jan.-ban bátyja, *Inajatullah* javára lemondott. Azonban ezt is elűzték és a lázadók vezére, *Bacsa-i-Szakao* foglalta el a trónt II. Habibullah néven. Véres uralma novemberig tartott, amikor az Amanullah családjából származott Nadir khán Bacsa-i-Szakao seregét megverte, őt magát kivégeztette és Nadir sah néven átvette az uralkodást. Nadir saht 1933 nov. 8-án az ő rendeletére kivégzett Ghulam Nabib khán, tábornok hívei meggyilkolták. Utódjául 18 éves fiát, Mohammed Zahir saht kiáltották ki. *(I. és XIX. köt.)*

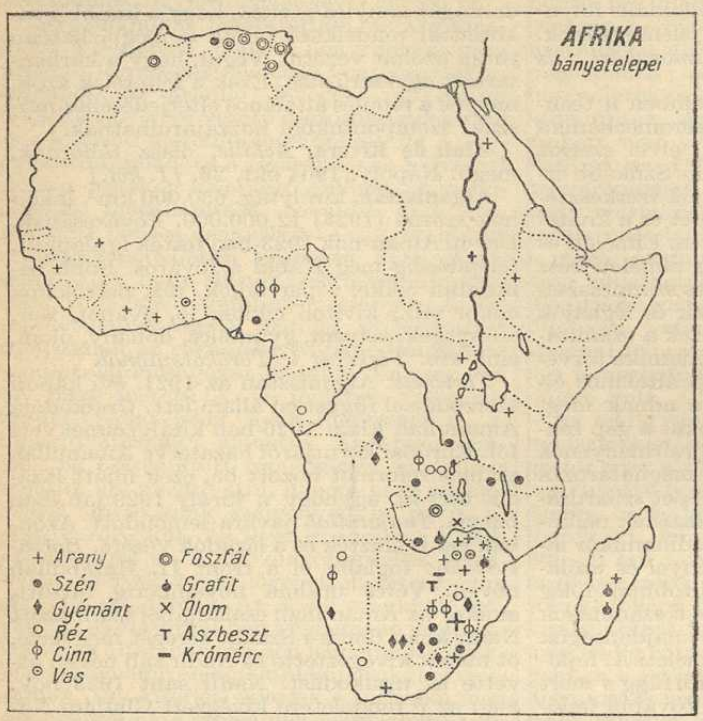
***Afghani,** 1926 óta ezüstpénz Afganisztánban, mely 100 Bult tartalmaz.

***Äfja,** a limnológiában gyakran használt, a svéd nyelvből átvett műszó. A tavak iszapjának felszínére rakódott, elhalt planktonszervezetek még fel nem bomlott maradványait jelzik vele.

***A. F. of L.,** l. *American Federation of Labour. (XXI. köt.)*

Afrika. Újabb adatok szerint területe 29,134.263 km², lakóinak száma 140,610.000. A munkáskérdés ma A. legnagyobb problémáinak egyike. Egyrészről a bennszülötteket munkára kell nevelni, másrészt, ahol ez részben bekövetkezett (Dél-Afrika), súlyos szociális problémák léptek föl. Legfontosabb gazdasági ág a mezőgazdálkodás, ez szolgáltatja a kivitel jelentékeny részét. Újabban a gyapot-, kakaó-, kávéültetvények területe jelentékenyen megnövekedett, de az ültetvényes gazdálkodás még elmaradt. 1931-ben, a világpiacon is számbavehető terményekből a következő terméseredményeket érték el (1000 q-ban): búza 31.445, árpa 20.535, dohány 580, kávé 750, kakaó 3.410, gyapot 3.940 stb. A különben fölbecsülhetetlen értékűre növelhető állattenyésztésnek legnagyobb akadálya a csecselégy-veszedelem. Kivitelében azonban legfontosabbak a bánya-

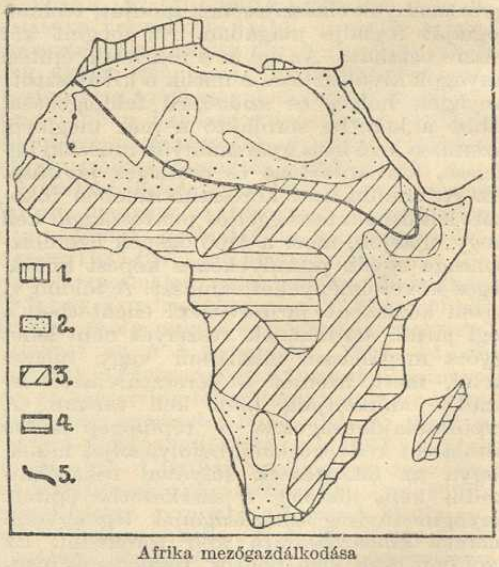
termékek. Dél-Afrika ma a leggazdagabb gyémánttermőhely, az arany világtermelésének pedig 40%-át szolgáltatja. Nagy jövőt

igérő réztelepeket fedeztek fel újabban Katangában. A. külkereskedelem tekintetében a legutolsó helyet foglalja el kontinenstársai között. Elsősorban Európával áll összeköttetésben, az illető gyarmatok anyaállamaival. Közlekedésügye javulóban van.

Eddig életerősebb vasúthálózat Algeriában, Tuniszban, Egyiptomban és Brit-Dél-Afrikában fejlődött ki. Az egyiptomi hálózatból a Nilus mentén délnek ágaznak ki vasútvonalak. Ugyanekkor vele szemben dél felől északnak törő — transzkontinentálisnak szánt — vasútvonal már elérte a Kongó még hajózható felső szakaszát Bakumánál. A két szembefutó ág összekapcsolásával akarják a már régen vajúdó Cape-Kairó-i transzkontinentális vasútvonalat megteremteni. A katangai és rhodesiai bányatelepek a tengerhez keresik a legrövidebb utat és így ma már épülnek az onnan az Indiaióceánhoz vezető vasútvonalak. Dél-Afrika északi részletében így a kelet-nyugati irányú transzkontinentális vasútvonal kiépülése kisért. Még enynyire sem jutott a Szaharán át tervezett vasútvonal. Ennek már eleve nagy versenytársa támadt a gépkocsiban. Kelet-nyugati irányban vasút és hajó kombinálásával már át lehet utazni A.-t. Jelenleg A.-ban a vasútvonalak hossza (1930) 66.100 km. Jellemző a vasútvonalakra, hogy azok csaknem mind keskenyvágányúak és nyomtávolságuk nem lépi túl az 1 *m*-t. A vasútvonalakat mindenütt kiegészítik, sőt gyakran pótolják is a gépkocsik. A francia és belga gyarmatterületeken a háború után igen tekintélyes hosszúságú gépkocsiutakat építettek és azokon rendszeres gépkocsiforgalmat rendeztek be. A gépkocsik a személyszállításban a vasutaknál megfelelőbbeknek bizonyultak, vasutakra inkább a tömegáruszállítás és sztratégiai okok miatt volna szükség.

A. feltárása még nem fejeződött be, de az utóbbi időszakban egész A. területén már a részletkutatások vannak sorrenden. A Kongó-medence néprajzának megismeréséért nagyon sokat tett a magyar származású Torday Emil. A háborús szünet után a kutatásban és a térképezésben is mindinkább nagyobb szerepet játszanak a gépkocsik és a repülőgépek. A Libiai sivatagban végzett kutatásaival (1923—24) különösen kitűnt az egyiptomi Hasszanein bej. A Szaharán átvezető közlekedési problémák megoldásában fontos küldetést teljesített Haardt-Audouin-

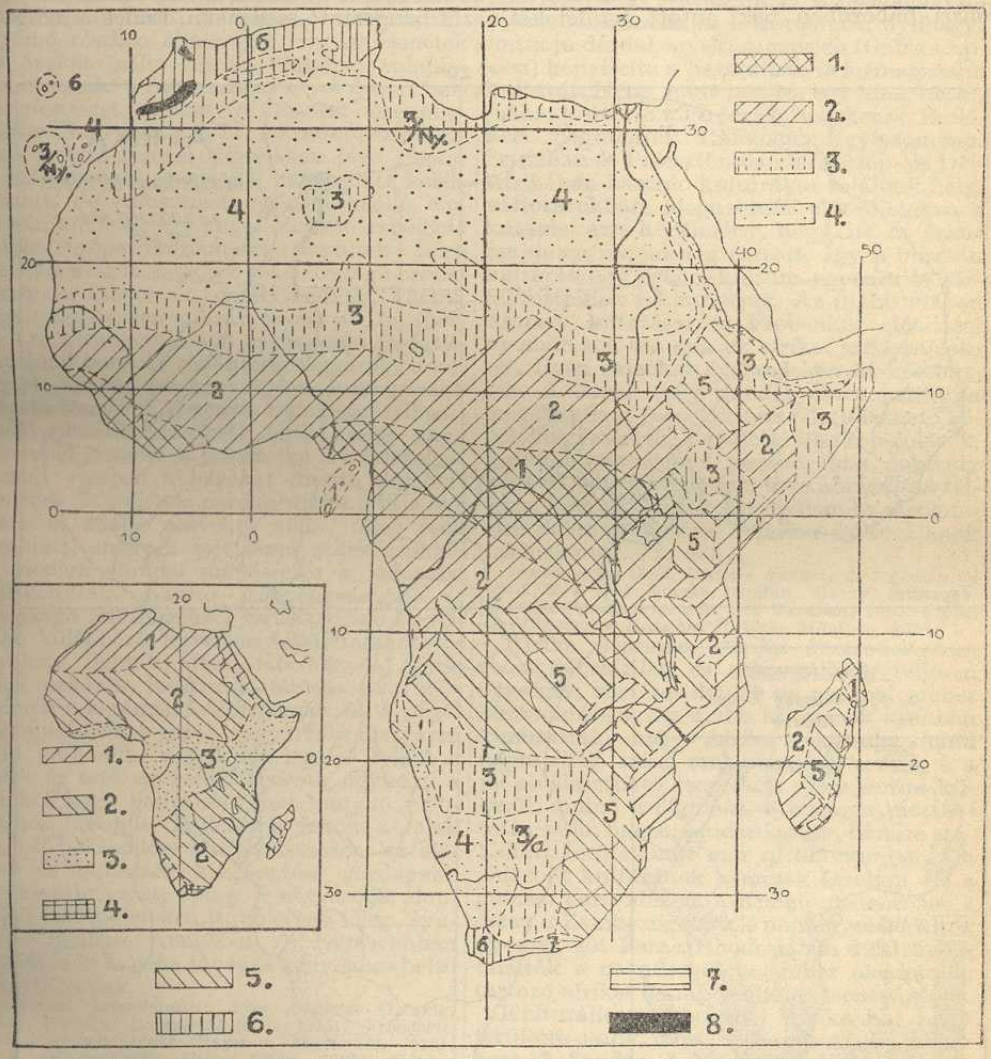
Afrika mezőgazdálkodása

1. Mediterrán fakultúra (búza); 2. Vándor állattenyésztés (teve, kecske, juh, szamár, ló, szarvasmarha); 3. Földművelés (Abesszínia kivételével csak kapás földművelés) és szarvasmarhatenyésztés (hüvelyesek, gyapot stb.); 4. Kapásföldművelés nagyobb háziállatok tartása nélkül (banán, kukorica, rizs, kakaó, pálmaolaj, gumi; a kelet-afrikai partvidéken: szizal, kókusz, gyapot); 5. A bennszülött ekésművelés déli határa.

AFRIKA POLITIKAI FELOSZTÁSA
KAIRO, Tunisz főváros
1,000.000 - nál több lakós
500.000 - 1,000.000 - ig
100.000 - 500.000 - ig
50.000 - 100.000 - ig
50.000 lakósig
Mérték 1:60,000.000
0 600 1200 1800 2400 km
vasút
ország, gyarmat stb. határ
kerülethatár
volt német gyarmatok határa
bizonytalan határ
N.B. Nagybritannia gyarmatai
Fr. Franciaország "
Spa. Spanyolország "
Ol. Olaszország "
Belg. Belgium "
Port. Portugália "
Mand. Mandátumok
Terv. Dr Kéz Andor
PARIS
BUDAPEST
ROMA
ISTANBUL
KAIRO
CIRENAICA
TRIPOLITANIA
FEZZAN
SZAHARA
SZUDÁN
ANGOL EGYIPTOMI
ABESSZINIA
BRIT SZOMÁLIFÖLD
OLASZ SZOMÁLIFÖLD
FRANCIA NYUGATAFRIKA
FRANCIA EGYENLÍTŐI AFRIKA
BELGA-KONGÓ
UBANGI-SARI
TANGANYIKA TERRITORIUM
KENYA
UGANDA
ANGOLA
ÉSZAK-RHODESIA
DÉL-RHODESIA
NYASSZALAND
DÉLNYUGAT-AFRIKA
BECSUANAFÖLD
TRANSVAAL
DÉLAFRIKAI UNIÓ
FOKFÖLD
SWASIFÖLD
MOZAMBIQUE
MADAGASZKÁR
JÉMEN
HADRAMAUT
Guineai öböl
Egyenlítő
Ráktérítő
Baktérítő
ATLANTI ÓCEÁN
INDIAI ÓCEÁN
VÖRÖS-TENGER
FEKETE TENGER
KASZPI-TENGER
PERZSIA
IRÁK
ARÁB ÖBLÖZET

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Dubreuil, aki elsőnek kelt át nagyobb gépkocsiosztaggal a Szaharán (1923—24). A Szahara felderítésében és térképezésében különösen nagy szerepük volt és van a repülőgépeknek. Több ízben járt a Libiai sivatagban repülőgéppel és gépkocsikkal a sokat. Ugyanebben az évben a francia Raygasse antropológus vezetése alatt főképpen amerikai tudósokból álló expedíció kutatta Ahaggar környékét. 1927-ben a svájci Mittelholzer tudományos szempontból is értékes repülőutat tett Zürich és Fokváros között.

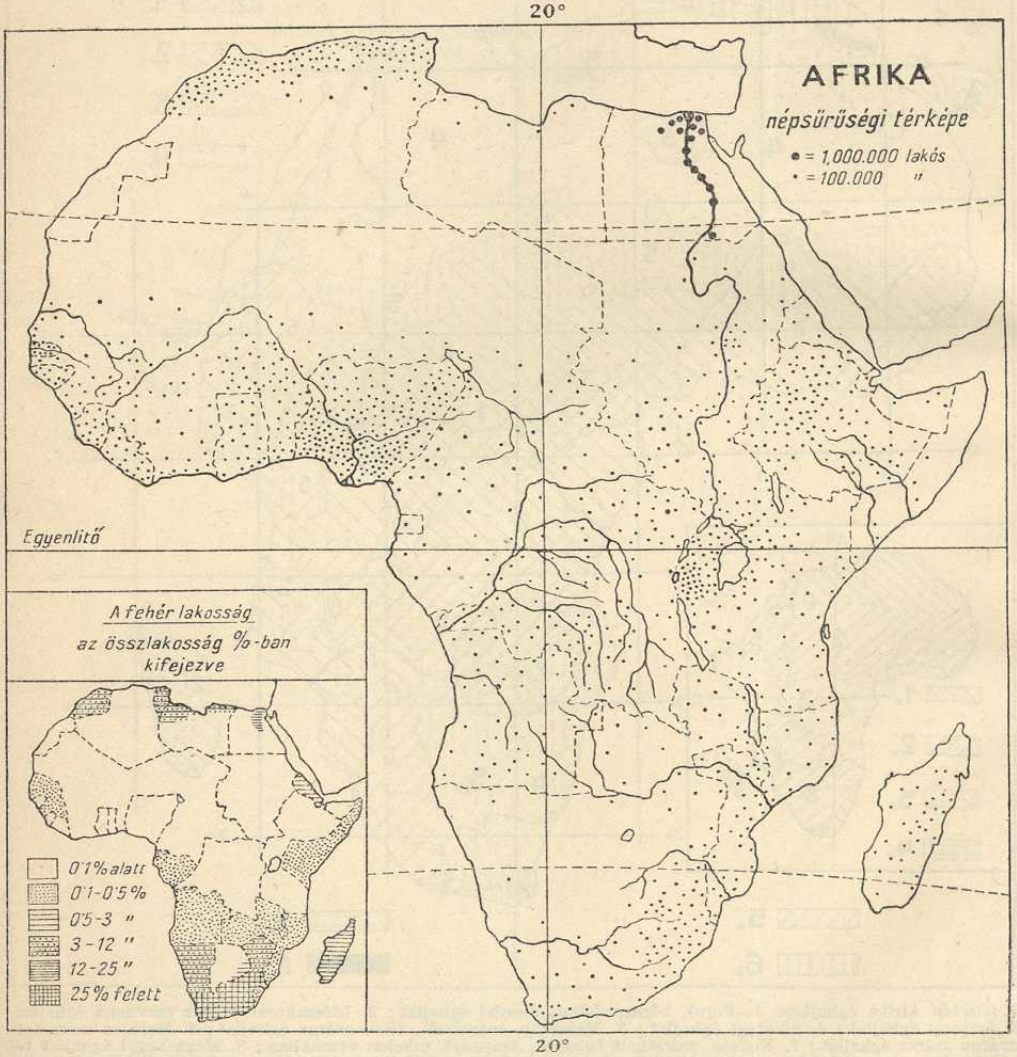

A *főtérkép* Afrika éghajlata. 1. Forró, bőcsapadékos, őserdei éghajlat; 2. Időszakosan száraz szavanna éghajlat; 3. Sztyepp éghajlat; 4. Sivatagi éghajlat; 5. Melegebb, mérsékelt, télen száraz éghajlat; 6. Melegen mérsékelt, nyáron száraz éghajlat; 7. Nedves, mérsékelt éghajlat, csapadék minden évszakban; 8. Magashegyi éghajlat téli hótakaróval. A *melléktérkép* a csapadék időszakos megoszlása. 1. Főképpen téli esők; 2. Egy esős időszak, maximuma a nyár derekán van; 3. Két esős időszak, maximumok a legmagasabb napálláskor; 4. Gyenge esők minden évszakban.

magyar Almásy László (1929—1932). A Szahara és a Libiai sivatag kutatásában is alaposan kivette részét Bruneau de Laborie (1923—24, 1925). A londoni szerződés értelmében (1915) 1925-ben az olasz-angol határbizottság kijelölte Olasz-Szomáliföld és Angol-Kénia között a határt. 1926-ban Hermann Frobenius végzett a Bahr el Gazal vidékén érdekes néprajzi és régészeti kutatásokat. 1929-ben francia vasúttársaságok megbízottai befejezték a tervezett transzszaharai vasút egyik szakaszának műszaki bejárását. Nagy jelentősége volt 1930-ban annak az olasz katonai expedíciónak, amelyik végül a szaharai felkelések fészkének, a szenusszik mentsvárának, Kufra-oázisnak elfoglalására vezetett.

Története. A világháború elhatározó befo-

lyással volt A. népeinek lelki alakulására. A német gyarmatoknak a szövetséges hatalmak között való fölosztásán túl A. területi szétdarabolása tekintetében jelentős változást hozott a körülmény, hogy Olaszország tulajdonképpen csak a világháború után vehette ténylegesen birtokba az 1912. évi tripoliszi háborúban neki jutott területeket.

1927. a kormányzó mellé rendelt tanácsot bennszülöttekkel egészítette ki. Erre az A. népeinek minden rétegében megindult mozgalom késztette, amelynek célja az európai uralom alól való fölszabadulás. Az itt letelepedett fehérek mind erősebb ellentállást fejtenek ki új hazájuk gyarmatként való kezelése ellen és különösen gazdasági önállóságra törekszenek. Ezen messze túlmegy a bennszülött népek mozgalma. Nagy hatással volt erre elsősorban a színes és ezek között afrikai bennszülöttek közül kikerült csapatoknak az európai harctereken történt alkalmazása, amely alapjában rombolta szét a fehér ember felsőbbségének és főképpen sérthetetlenségének hitét. 1922-ben Anglia legalább formailag elismerte Egyiptom függetlenségét. Innen indult ki az Afrika az afrikaiaké jelszót hangoztató mozgalom. Ennek a mozgalomnak részei voltak a marokkói harcok, amelyek a francia és spanyol uralom ellen indultak meg és amelyeknek elfojtása nagyon súlyos véráldozatokba került. Nagyon jelentős tényező a bennszülött lakosság harcaiban a bolsevista agitáció, amely a színes lakosságban termékeny talajra talál.

***Afrikai művészet** alatt egyrészt az afrikai letűnt ősi kulturának emlékeit, részben az óriási világrész különböző részein ma a civilizáció különböző fokain élő néger tör-

zsek készítményeit értjük. Amazok közül a legfontosabbak és újabban különös figyelmet keltettek azok a sziklafestmények, amelyek egymástól különálló csoportokban fordulnak elő (Északnyugat-Afrika: Szahara—Atlas vidéke, Közép-Szahara—Fezzan, Észak-Afrika: libiai—núbiai sivatag, Dél-Afrika: Rhodesia és Unió). E meglepő emlékek túlnyomó részben állatképek, vadászjelenetek és azokat (néha túlzott régiséget tulajdonítva nekik) a francia és spanyol őskori barlangfestészet emlékeivel hozták összefüggésbe. Nagyrészt a XVI. századból származnak a felső-guineai Nigeriában levő Beninország európai (portugál) hatás alatt keletkezett, de stílusukban egészen önálló emlékek, amelyek egy angol büntető expedíció útján európai múzeumokba kerültek: főleg technikailag is megkapó tökéletességű bronzszobrok, csoportok, domborművek, köztük egy nagyszerűen stilizált bronz női fej (berlini múzeum), túláradó gazdagságú faragványokkal borított elefántcsontagyarak, a négerek művészi tevékenységének legmagasabb rendű termékei. E nemes anyagokat felhasználó plasztika mellett, Afrika-szerte nagy szerepet játszott és játszik ma is a fafaragás, amely részben a házakat díszítő domborművek és pillérek gazdag díszét állítja elő, részben önálló műveket alkot, főleg ősök szobrait, amelyek sajátságos stilizálásukkal a modern európai művészetre is befolyást gyakoroltak. Kiváló leleményességről és megkapó stílusérzékről tanuskodnak az Afrika különböző részeiben fából faragott és gyakran figurális díszű ivóedények, egyéb házi eszközök, hajóorrok, táncálarcok, úgyszintén a kerámiai készítmények is. A négerek építésében a kerek vagy ovális alaprajzú kúp uralkodik, a fejlődés legalsó fokán a falak és tető egybefoglalásával, úgyhogy a nádból vagy gallyakból font kunyhó méhkashoz hasonlít. Fejlettebb fokon a falak és tető tektonikus különválasztása, az előtető és támaszok kifejlesztése gazdagabb szerkezetre vezet, épúgy a négyszögű alaprajzú lakóépületeken is, amelyek főleg Nyugat-Afrikában, Kongóban és Kamerunban fejlődtek ki és néha tágas és kényelmes belső tereket adnak.

Irodalom. Schweinfurth: *Artes Africanae* (Leipzig; 1875); Einstein: *Negerplastik* (u. o., 1915); Frobenius, *Das unbekannte Afrika* (Hagen u. Darmstadt, 1922); u. a. *Kulturgeschichte Afrikas* (Wien, 1933); Hardy: *L'art nègre* (Paris, 1927).

Afrikai őskultúrák. Az őskori Afrikában a vezetőszerepet a mai Tunisz és Marokko vidéke vitte. (Az őskort Egyiptom predinasztikus idejéig, kb. Kr. e. 3000-ig, számítjuk.) Ezeken a vidékeken akkor, mint általában egész Afrikában, kedvezőbb volt a klíma, termékenyebb a föld és ennek következtében sűrűbb a lakosság. A Szahara és egyéb sivatagok még nem alakultak ki. Az északafrikai palaeolithikum jelentős vonásaiban megegyezik az európaival és előázsiaival. A chelléen itt is durva, az acheulléen finomabb kultúrát jelöl. Már elütőbb jellegű a S'baikia lelőhely után elnevezett szbajkien kultúra. Ennek emlékei kisméretű, lapos levélpengék, a széleiken finoman retusálva; koruk az európai acheulléennek felel meg. Hasonlóképpen eredeti afrikai kultúrák az aterien és a capsien. Az aterien a mousterien alsó fokának felel meg. Nevét Bir el Ater lelőhelytől nyerte. Jellemzők rá a kisméretű, nyílhegyformájú dárdahegyek. A capsien (Gafsa-Capsien) képviselte a hatásaiban is legmagasabb kultúrát. Népe, mint hódító, egy ideig hatalmában tartotta a Pirénei-félszigetet is. Emlékeit megtaláljuk Itáliában, Egyiptomban, Sziriában és Palesztinában is. Közép- és Dél-Afrikában hasonló kultúrákat találunk helyi változatokban. Megnehezíti e területeken a kutatást az a körülmény, hogy itt az őskor majdnem napjainkig tartott. Így a busman kultúrát egy őskori kultúra egyenes leszármazottjának tekinthetjük. Az újabb időben Almásy kutatásai és Frobenius előadásai nyomán sok szó esik az afrikai sziklarajzokról. Ilyen rajzokat évezredeken át készítettek. A koruk még mindíg nincs pontosan megállapítva. Az őskorinak feltételezhető képek nagyméretű, bevésett állatábrázolások, leginkább az elefánt, párduc, ibisz, ősbivaly képével, míg a víziló és a teve ábrázolása teljesen hiányzik. Ezek Európában az aurignacien és magdalenien művészi kultúrájának felelnek meg. *(I. köt.)*

Irodalom: St. Gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord.*, T. I. 1921. Morgan, Capitan, Bondy, *Etudes sur les stations préhistoriques du Sud Tunisien*, 1910. Frobenius-Obermaier, *Hádschra Máktaba*, München, 1925.

Afrika néprajza. Afrika évezredek óta, mint néprajzilag és embertanilag teljesen egységes, zárt terület él az európai ember köztudatában. Az újabb kutatások azonban kimutatták, hogy Afrika lakossága mind néprajzilag, mind embertanilag kevert, s a jól elválasztható csoportok egész sorára különül, aminő a pigmeus, a busman, hottentotta, zulu, bantu, szudáni néger, hamita stb. Lakott terület volt már a diluviumban s a palaeolit kultúrának nemcsak északon, de a guineai partvidéken, a Kongó-medencében s délen a Zambeziig sokfelé napfényre kerültek nyomai, sőt Észak-Rhodesiában 1921. megtalálták a neandervölgyi ember alakkörébe tartozó afrikai ősember hiteles csontvázát is.

Kulturális szempontból Afrika hat nagy területre oszlik, ú. m.: 1. Észak-Afrika, 2. Szahara, 3. Szudán, 4. Középafrikai őserdők vidéke, 5. Kelet-Afrika, 6. Dél-Afrika.

A legprimitívebb kultúra a délafrikai busmanoké s a középafrikai törpe négereké (pigmeusok), akik kóbor vadászok és gyüjtők, s mind tárgyi, mind szellemi néprajzuk igen kezdetleges. Ezek a népek testi sajátságaik tekintetében is élesen különböznek a tulajdonképpeni négerektől, akik látszólag ugyan egy közös nagy családba tartoznak, tüzetesebb vizsgálat után azonban a rasszbeli, etnikai és kulturális különbségeknek egész sorát állapíthatjuk meg közöttük. Az első pillanatra egységesnek látszó fekete szín, gyapjas haj, hosszú koponya, magas termet da-

cára a mozaikszerű rasszbeli összetétel képét mutatják. Még kevertebbek etnikai tekintetben s a tiszta földmívelő és tiszta állattenyésztő csoportok között a legkülönbözőbb átmeneteket, a miliőviszonyokhoz nagyszerűen alkalmazkodott életformákat találjuk. A különböző kultúrájú néger csoportok között is bizonyos fokú összekötő kapcsot alkotnak általánosan elterjedt primitív, animisztikus hiedelmeik s az azokkal összefüggő szokásaik. Kultúrában a legfejlettebbek s legeltérőbbek az északafrikai hamiták, akik testi típusuk tekintetében már a mediterrán rasszkörbe tartoznak. Az újabb kutatások mindinkább amellett szólnak, hogy Afrika őslakói nem a négerek, hanem a primitív kultúrájú s a testi fejlettségnek is alacsonyabb fokán álló busmanok és pigmeusok voltak. Ezektől származnak azok a régi barlangi rajzok és festmények, amik egy részének felfedezése hazánkfiának, Almásy Lászlónak nevéhez fűződik, s amiknek összehasonlító tudományos feldolgozásában Frobeniusnak vannak kiváló érdemei. *(I. köt.)*

***Aga** *(Bufo maximus L.)*, a varangy-félék családjába tartozó hatalmas termetű varangy, az eddig ismert békák legnagyobbika, mert 8—12 *cm* szélesség mellett megnő 14—25 *cm* hosszúra is. Hazája Közép- és Dél-Amerika.

***Aga** *kán*, indiai politikus, szül. Karabiban 1877 nov. 2. Vezetője lett a keletafrikai és középázsiai mohamedán mozgalomnak. Az 1930—31. évi pánindiai kongresszuson a britindiai kirendeltség elnöke.

***Ágai** *Béla*, lapszerkesztő, szül. Bpest, 1871 aug. 8. Orvosi oklevelet szerzett, 1903 óta az *Ujság* felelős szerkesztője, a lapkiadók szindikátusának elnöke. Számos novellás kötete jelent meg.

***Agârbiceanu,** *Ion*, román regényíró, szül. 1882. Középiskoláit Balázsfalván, teológiai és bölcsészeti tanulmányait Budapesten végezte, ahol Gogával együtt szerkesztette a „Luceafărul" c. folyóiratot. Kolozsvári g. kat. esperes, levelező tagja a román Akadémiának, amely a nemzeti irod. díjjal tüntette ki. Munkáinak száma meghaladja a 40-et. Regényei: *A test törvénye*, *Az ész törvénye*, *Arkangyalok*, *Sz. Péter rovásfája*; elbeszéléskötetei: *A faluból*, *A művelt osztályban*, *Esti órák*, *Homályban* stb. (Valamennyi román nyelven.)

***Agassiz-tó,** É.-Amerikában a jégkorszakban a jég szélsőséges kiterjedése idejében az északi jégtakaró olvadékvizéből felgyülemlett egykori hatalmas tó. Kiterjedése kb. 285.000 km^2 volt és a Mississippi felé csapolódott le. Az egykori tó maradványainak tekintik ma is Kanadában a Nelson-terület tavait és a Woods tavat az Egyes.-Áll. északi határán.

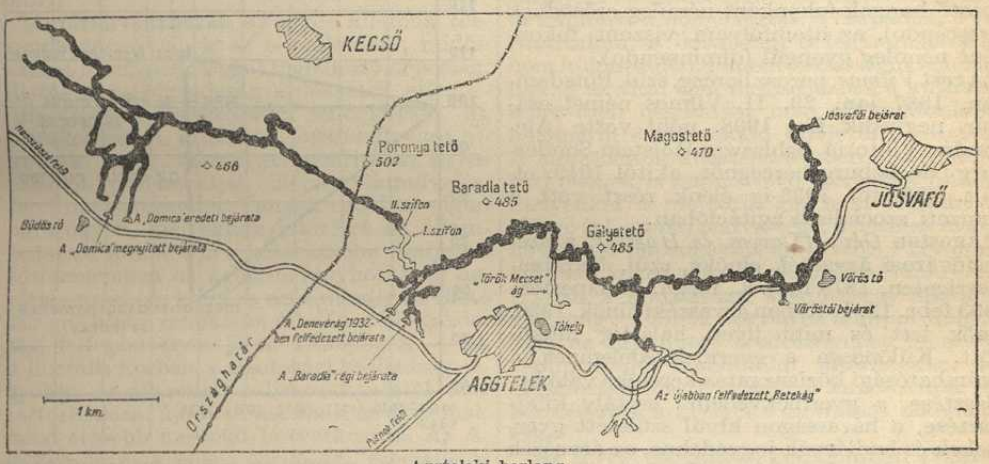
Aggkor és rokkantság elleni biztosítás, a személyi biztosításnak az az ága, amelynek célja, hogy a bebiztosítottnak az öregséggel v. pedig a testi, illetve szellemi erő lecsökkenésével beállott részleges vagy teljes munkaképtelensége esetére a megélhetés lehetőségét nyujtsa. Az aggkor bekövetkezését a rendszeresen előre megállapított életévek elérésével, a rokkantságot pedig az illetékes orvosi megfigyelés és vélemény alapján állapítják meg. A biztosításnak ez az ága lehet a magánbiztosításnak egyik módja és lehet a szociális gondozásnak egyik része, amely esetben a biztosítás az államhatalom törvényben előírott föltételei szerint történik. Magyarországon az 1928 : XII. t. c. mondta ki az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosítást. E szerint az öregség kora a 65. életévvel. a rokkantság pedig a biztosított keresetképességének az átlagos munkabér egyharmadára való csökkenésével következik be. (L. *1. köt.: Aggkori, rokkantsági és nyugdíjbiztosítás.*)

***Agglomerálás** (kohászat), poralakú, illetőleg aprószemű érceknek és melléktermékeknek darabossá tétele tűzi úton. Célja az, hogy a poros érceket és fémtartalmú melléktermékeket (pl. pörkölék, kohószállópor) főleg a szemnagyság lényeges növelése révén tegye alkalmasabbá a kohósításra, illetőleg a további kohászati feldolgozásra, bár az A. egyéb tekintetben is előnyös az így kezelt anyagokra. Igy pl. a poros vasércek A.-a során az érc kéntartalma számottevő mértékben csökken, ami az illető ércből gyártható valamennyi vas- és acélfajta minősége szempontjából rendkívül előnyös.

Az A. lényege az, hogy az agglomerálandó poros anyagot aprószemű tüzelőanyaggal (kokszpor) keverve, vagy azzal váltakozó rétegezésben, 1000—1200° C hőmérsékleten, levegő hozzájárulása mellett izzítjuk mindaddig, amíg az anyag darabossá „sül össze". Az A. folyamatát mesterszóval zsugorításnak (Sintern) szoktuk nevezni. A zsugorító folyamat lejátszódásának miként sem fizikai, sem kémiai tekintetben nincs még teljesen kiderítve. Valószínű, hogy a bázikus jellegű fémoxidok és a poros anyag savrésze (főleg kovasavja) olyan salak alkotását indítja meg, amely az adott hőmérsékleten olvadni kezd. Ez a kezdődő salakosodás köti azután kisebb-nagyobb darabokká a poros állományú anyag egész tömegét.

Az A.-nak főleg három módja tett szert nagyobb elterjedésre: 1. a *Huntington-Heberlein-*, 2. a *Fellner-Ziegler-* és 3. a *Dwight-Lloyd-*féle eljárás. Az első mód szakaszos, a második és harmadik pedig folytonos üzemű agglomeráló eljárás. Az emberi munkát a Dwight-Lloyd-féle A. teszi a legkisebb mértékben szükségessé, azért ennek a rendszernek a legolcsóbb üzeme. A Huntington-Heberlein-rendszer az égéshez szükséges levegőt az agglomeráló üst rostélya alá fujtatja, a Fellner-Ziegler-féle berendezésben viszont ventilátoros szénportüzelőfej juttatja be a levegőt a forgó agglomeráló dobba. A Dwight Lloyd-eljárás rostélytagokból álló szállítószalaggal dolgozik. Itt a levegőt szívóberendezés húzza át a darabosítandó és szénporral kevert anyagrétegen, amely a mozgó szalagon fekszik. Az A. tüzelőanyagfogyasztása kb. 8—12%.

Aggteleki barlang, ismert terjedelme az utolsó évtizedben tetemesen növekedett. Kaffka Péter mérnök 1922-ben fedezte fel az Abaúj-Torna vm. területére eső ágat s ezt 1928-ban Jósvaföről 70 *m* hosszú altáróval nyitotta meg. A csehek 1926-ban a Domica-barlang ismert részéből kiindulva a Hosszúszói barlangra akadtak s ezt rövid idő alatt megfelelően rendezték. Bár biztosnak látszott, hogy e barlang patakja nem egyéb, mint a Styx felső folyása, Kessler Hubert mérnök 1932-ben több társával az alacsony összekötő patakos barlangjáratba hatolva, a két barlang összefüggését közvetlenül is megállapította. Ugyanebben az évben a nevezett kutatók a Retek-ágnak eddig ismert

Aggteleki barlang

A Baradla helyszínrajza Kessler H. összeállítása szerint. A fehér szakaszok az 1931. és 1932. években felfedezett részek.

végén levő törmelékdombot megkerülve, ennek a mellékágnak 1 *km* hosszú folytatását fedezték fel. Ilymódon barlangunk hosszúsága az utolsó 12 évben 9½ *km*-ről 20 *km*-re növekedett. Ez a hatalmas üregrendszer, amelyet újabban „Baradla" néven foglalnak össze, magyar területen az Aggteleki (9 *km*) és a Jósvafői (2 *km*), az elvesztett területen pedig a Hosszúszói barlangból (9 *km*) áll.

Az utolsó évtizedbe esnek azok a nagyjelentőségű sorozatos és módszeres élettudományi kutatások is, amelyeket dr. Dudich Endre egyet. tanár az A.-ban végzett. Vizsgálatai szerint az A.-ban 262 különböző állatfaj él. *(I. köt.)*

Irodalom: Dudich E.: *Az Aggteleki cseppkőbarlang és környéke.* Budapest, 1932.

***Agitálás** (a kohászatban), fémes, főleg aranytartalmú iszapoknak olyan keverőlúgzása, amelynek az a célja, hogy a fémet, az aranyat, az ércből leválassza, kioldja, kilúgozza. A keverőlúgzás újabb és elterjedtebb kiviteli módja abban áll, hogy a fémes iszapot befujtatott levegővel keverik, illetőleg mozgásba hozzák („agitálják") és a szilárd részeket a folyadéktól különleges szűrőberendezésen — pl. vakuumszűrőn — választják el.

Az A.-ra szolgáló üzemi berendezés leglényegesebb része a kb. 200 m^3 ürtartalmú acéltartály, a *keverőtank.* A különféle rendszerű tankek jobbára csak magassági méreteik és keresztszelvényeik viszonyában térnek el. egymástól; az egyik rendszer magasabb és keskenyebb, a másik meg alacsonyabb, de szélesebb keverőedényt alkalmaz. Természetesen ezzel függ össze azután a keverést, a mozgatást, az „agitálás"-t végző befujtatott levegő nyomásának nagysága is. Így pl. a Pachuca-tank 1·5—2 légkörnyomású, a Parral-tank pedig 0·5 légkörnyomású fúvólléggel dolgozik. Nem ritkán több (2—5) tankot kapcsolnak egymásután s a „zagy"-nak nevezett fémes ércelegyet a sorbakapcsolt tankok valamennyién keresztülfolyatják.

A fém oldatának a szilárd részektől való elválasztása, valamint a szilárd részeknek átmosása szűrőrendszereken történik. Újabban erre a célra ú. n. vákuumszűrőket használnak. A vákuumszűrő egymásraszerelt acélkeretekre feszített vászonlapokból áll. A vászonlap egyik oldalán légritkítás történik, minek következtében a fém oldata átcsurog ebbe a depressziós térbe, míg a szilárd részek a vászonlap másik oldalán rakódnak le, illetőleg gyűlnek össze. Ezeket a szilárd részeket vízzel mossuk és mégegyszer megszűrjük. Forgó szűrőkkel felszerelt ilynemű berendezések ezt az eljárást még inkább gyorsítják és a kézimunkával való nagyobb takarékoskodás révén olcsóbbá is teszik.

***Agitprop,** az agitáció és propaganda szavak megrövidített összetétele, amellyel azoknak a proletárszínészeknek működését jelölik meg, akik színpadi eszközökkel végzik a bolsevista agitáció munkáját.

Ágner *Lajos dr.*, tanár, középisk. igazgató, író, újabb művei: *Sun Yat-Sen és a nemzeti hármas alaptan; A japáni erkölcs forrásai és az erkölcsi nevelés. (XIX. köt.)*

*Agnesi, *Maria Gaetana*, olasz matematikus, szül. Milánó, 1718 máj. 16., megh. u. o. 1799 jan. 9. Főművének, az *Istituzioni analitiche ad uso della gioventù italiana* megjelenése után (1748), a XIV. Benedek pápa által felajánlott matematikai tanszéket a bolognai egyetemen nem fogadta el és a karitatív életre szentelte magát. Palotájában kórházat rendeztetett be szegény betegek számára. 1784-ben visszavonult a milanói aggnők menhelyébe.

*Ágógika, görög szó, vezetést, a vezetés tanát jelenti; zenében Heinrich *Riemann* korszakalkotó könyve (*Musikalische Dynamik u. Agogik*, 1884) óta azt a módot, mely szerint a kisebb zenei mondatok (frázisok) az ütem kezdetén hangsúlyosak, az ütembe vezető hangok fokonként némileg erősödnek (crescendo), az ütemfolyam viszont fokonként némileg gyengül (diminuendo).

*Ágost *Vilmos*, porosz herceg, szül. Potsdamban, 1887 jan. 29. II. Vilmos német császár negyedik fia. 1908. nőül vette Alexandra Viktoria Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg hercegnőt, akitől 1919. elvált. 1930-tól 1933-ig élénk részt vett a nemzeti szocialista agitációban.

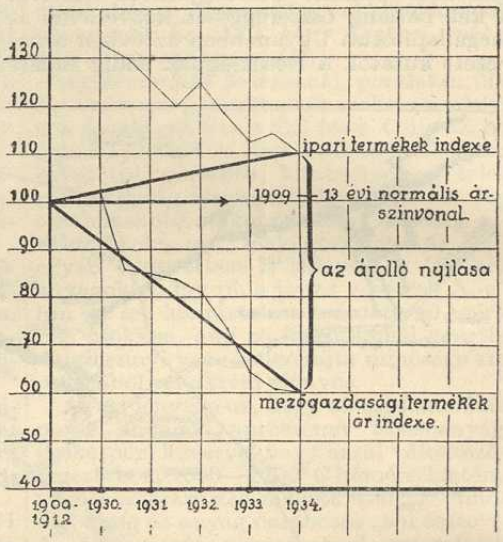
*Ágoston *Géza (Darvai és Huszti)*, a székesfővárosi árvaszék elnöke, szül. Máramarosszigeten, 1878 máj. 8., megh. Budapesten, 1933 febr. 13. 1913-ban árvaszéki ülnök, 1920. elnök lett és mint ilyen haláláig működött. Különösen a gyermekvédelemnek a gyámhatósági közigazgatás keretébe való beillesztése, a gyermekvédelmi osztály kifejlesztése, a házasságon kívül született gyermekek és hadiárvák jogvédelme, az árvaszék modernizálása körül buzgólkodott.

Agra, 1. Britindiai tartomány az egyesített tartományok körében, területe 212.727 km^2, (1931) 35.628 lak. — 2. Az előbbi tartomány székvárosa, (1931) 230.190 lak.

*Agranulocytosis, betegség, lényege a fehérvérsejtek igen nagyfokú megcsökkenése, esetleg teljes eltünése, kísérve lép- és májduzzanattal és a szájnyálkahártya fekélyes megbetegedésével. Az egész betegség a szepszis képét utánozza. Gyógyítására Röntgen-besugárzást, esetleg salvarsant ajánlanak.

*Agrárkommunizmus, a kommunista párt programjának megfelelő agrárpolitika, melynek végcélja a föld (illetve az összes természeti erők), valamint az ennek megműveléséhez szükséges tőke köztulajdonba vétele és a mezőgazdasági termelésnek, valamint a termelt javak elosztásának a köz (illetve az állam) által való irányítása.

*Agrárolló. Árolló általában a különböző árucsoportok áralakulásának egymásközti viszonyában beállott rendellenes eltolódás kifejezője. Minél nagyobb az egyidőben jelentkező eltolódás, annál nagyobb az árolló nyílása. Ilyen diszparitás tapasztalható az utóbbi időben egyrészt az iparcikkek, másrészt a mezőgazdasági termények ára között, — ez utóbbi hátrányára, miért is legtöbbször az A.-t emlegetik. Ez azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termények áralakulása nem jár párhuzamosan az iparcikkekével, mert amíg a mezőgazdasági termények árai pl. a túltermelés, a fogyasztás csökkenése, illetve irányváltozása, avagy a mezőgazdaság szervezetlensége miatt erősen estek, addig az ipari termékek árai aránylag megmaradtak a normális színvonalon, vagy ha estek is, nem olyan mértékben, mint előbbiek. A gyakorlati életben ez a ferde helyzet abban érezteti káros hatását, hogy a gazdaközönségnek többé nincs vásárlóereje a szükségelt iparcikkek kellő mennyiségben való beszerzésére, amit természetesen az utóbbi ág is megérez. Tekintettel arra, hogy ez az állapot közgazdaságilag igen veszélyes lehet, a nyomott terményáraktól sujtott agrárállamok különböző gazdaságpolitikai intézkedéseket tesznek legalább is az árolló nyílásának leszűkítésére.

Agrárolló. Ha az 1909—13. évek közötti árakat 100-nak vesszük, akkor az iparitermékek ára 1930—34. időközben állandóan 100 felett van, noha esett is ebben az időszakban. A mezőgazdasági termények áresése azonban szemmelláthatólag sokkal erősebb, csak 1930. állt valamivel 100 fölött, különben mélyen 100, azaz a normális árszínvonal alatt van.

Fentebbi árkülönbözet alakulását az árucsoportok árindexeivel kapcsolatban grafikusan lehet szemléltetően ábrázolni.

Agrárszocializmus, a mezőgazdasági és földmunkások, továbbá a törpebirtokosok tömegmozgalma, gazdasági helyzetük javítására. Célkitüzései változóak aszerint, hogy az abban érdekelteket milyen okok késztetik az uralkodó termelő rendszer ellen való állásfoglalásra. Az A. fogalma alá sorolják a római plebejusok fölkelését, a Spartacus-lázadást, a középkori parasztlázadásokat, főképp pedig az ujabbkorbeli parasztmozgalmakat, mint amilyenek az 1890 és 98 évek között Magyarországon lejátszódott földmunkásmozgalmak, az olasz földmunkások harca, az

orosz és román agrárforradalmak voltak. Egyrészt a munkabér, a terméseredményben való részesedés javításáért, sokszor pedig ezeken túlmenően a birtokviszonyok megváltoztatására, nagybirtokoknak, latifundiumoknak a földnélküli és törpebirtokos földmunkások között való szétosztására, földbirtokreformra törekedtek ezek a mozgalmak. A modern szocializmusnak a kollektív társadalomra való törekvéseit ezek között a célkitűzések között csak ritkán és elmosódva találjuk. Hajtó erejük a földéhség, harci eszközük a sztrájk, leginkább aratósztrájk, tömeges fölvonulás, időnkint forradalmi természetű megmozdulás. (L. még *XIV. köt. Munkásmozgalom* és *XVII. köt. Szocializmus.)*

***Agrártörvényhozás,** az egyes államok törvényhozószerveinek az a működése, midőn azok a mezőgazdasággal foglalkozó népesség, illetve a mezőgazdaság érdekeinek előmozdítását célzó törvényeket, rendeleteket, ill. intézkedéseket, általában jogszabályokat alkotnak. Az A. szervei rendszerint az egyes államok parlamentjei, illetve földművelésügyi minisztériumai. Vannak azonban olyan agrárügyek, melyeknek intézését az államhatalom külön szerv hatáskörébe utalja. A történelemben az agrártörvényhozás az agrárizmussal egyidejű és arra mindig az illető kor gazdasági rendszere, általános közgazdasági felfogása nyomja rá a bélyegét, — pl. a liberális korban a gazdasági szabadság jegyében az államnak a beavatkozástól való tartózkodása, újabban azonban az államnak mind erősebb mértékű beavatkozása. Az A. iránya hármas lehet: gazdasági, szociális és nemzeti. Ezek azonban rendszerint nem elkülönülve, hanem bizonyos mértékig egybeforrva szoktak jelentkezni. A gazdasági irányzatnak jelenleg legerősebb képviselője Olaszország és az Amerikai Egyesült Államok — a gazdasági fejlődést, illetve felújhodást keresve. Az agrárszociális törvényhozásra, amely a gazdaságival rendszerint karöltve halad, legjobb példát a skandináv államok szolgáltatják. Nemzeti irányú agrártörvényhozás látható most Németországban, de legerősebb az utódállamokban és arra irányul, hogy az uralkodó nemzet felsőbbségét, túlsúlyát a mezőgazdaság területén is biztosítsa. Hazánkban a különböző korokban bizonyos mértékben mind a három irányzat fellelhető.

***Agrell,** *Per Sigurd*, svéd költő és nyelvtudós, szül. Rämen 1881 jan. 16. Szláv nyelvészetet tanult hazai és külföldi egyetemeken, a lundi egyetemen 1921. a szlavisztika tanára lett. Főbb témái: lengyel igék jelentéstana, balti szláv hangtörténet. Ezenkívül főleg szonetteket írt.

***Agrigento,** délsziciliai város, 1927-ig Girgenti, (1930) 32.966 lak. (L. *I. köt. Agrigentum.)*

Agrikulturális kémia. A növények táplálkozásának *Liebig* által meghatározott törvénye (minimumtörvény) az újabb felismerések szerint bizonyos módosulást szenved. *Mitscherlich* a növények fejlődése (hozama) és a talaj tápanyagállapota között szoros matematikai összefüggést talált. De nemcsak az ásványi trágyák, hanem a szerves (istálló-, zöld-) trágyák is igen nagy fontossággal bírnak, egyrészt az azok mikrobiológiai bomlásánál keletkező szénsavnak asszimilációja által, másrészt az emberi életre nagy kihatással bíró vitaminok és hormonok képződési, ill. körfolyamatainál is. *(I. köt.)*

***Agrometeorológia** *(mezőgazdasági éghajlattan)*, az alkalmazott meteorológiának az az ága, mely az éghajlati elemeknek (tényezőknek) a talaj, a talajélet, a növények, az állatok életjelenségeire gyakorolt hatását kutatja. Az életjelenségekre az időjárási elemek (a napfény, a hőmérséklet, a csapadék, a páratartalom, a borultság, a légáramlás stb.) nem külön-külön, hanem összességükben hatnak. S ez által igen megnehezítik a kutatást, mert ezen összhatást nem áll módunkban megmérni s számokkal kifejezésre juttatni. A kapcsolatok kutatása közben olyan időjárási elemek is számottevő szerephez jutnak, melyekkel a meteorológia nem foglalkozik eléggé (pl. a talaj nedvessége, a harmat mennyisége, a napsugárzás ereje stb.) s így ezekről csak kevés adat áll rendelkezésünkre. Az A.-ban a statisztikai számításnál alkalmazott nagy számok törvénye alapján dolgoztak, az így nyert eredményeket laboratóriumi, majd szabadföldi kísérletekkel támasztották alá. Ujabban a kapcsolatok felkeresésére a korrelációs számítást alkalmazzák.

Az A.-val foglalkozó irodalomban gyakran találkozunk Richard Lang által bevezetett bioklimatikus hányadossal. Ezen hányadost megkapjuk, ha valamely helyen mért, s mm-ben kifejezett csapadékmennyiséget az ugyanazon helyen és időszakban észlelt, C°-ban kifejezett hőmérsékleti átlaggal elosztjuk. Pl. Budapest évi csapadékátlaga 628 mm, a hőmérséklet évi átlaga 22.8 C°, a bioklimatikus hányados 27.5 mm C°. Az egyes éghajlati öveknek megtaláljuk a hányadosát, mely csak kis határok közt ingadozik. Pl. ha a hányados

0—	20	terjed,	akkor	ott sivatagot,
20—	40	,,	,,	,, félsivatagot,
40—	60	,,	,,	,, mezőséget,
60—	100	,,	,,	,, lomberdőséget,
100—	160	,,	,,	,, őserdőt (trópusi),
160—		,,	,,	,, tundrát találunk.

Mindenki előtt ismeretes az a szoros kapcsolat, mely a csapadék, az uralkodó hőmérséklet által előidézett párolgás és a talajképződés között fennáll. Ezen tényezők figyelembevételével készítette K. Glinka orosz geológus a legelterjedtebb talajosztályozási rendszerét. Megkülönböztet I. legkedvezőbben, II. közepesen, III. mérsékelten, IV. hiányosan, V. túlzottan, VI. időnkint túlzottan átnedvesedő talajokat. Az egyes talajokon csak bizonyos növények teremnek

meg, s így bátran állíthatjuk, hogy az éghajlattól függ valamely vidék növényzete, viszont a növényzettől annak állatvilága. Valamely vidék növény-, ill. állatvilágában fellépő jelenségek lombfejlődés, virágzás, gyümölcsérés, lombhullás, vándormadarak érkezése, elvonulása, szarvasbőgés kezdete stb. (és az időjárás közötti kapcsolatokat a fonológia (l. *VII. köt.)* dolgozza fel, mely az A.-nak egyik ága.

Az A.-nak egyik távolabbi feladata az időjárás alapján a várható terméseredmények kiszámítása. A termés mennyiségére azonban nemcsak az időjárás, hanem a különféle kártevők, a talajok tápanyagereje stb. is nagy hatást gyakorol. Ebben az esetben hacsak módunkban áll ezen mellékteny ezőket is figyelembe kell venni. Igy pl. megközelítő *termésbecsléseket* kapunk a Dunántúlra, ha a búza aratását, a megelőző év okt.—nov. hónapok csapadékát, a tavasszal kiszántott vetések nagyságát, a felhasznált műtrágyák (főleg szuperfoszfát) mennyiségét és a májusi csapadékot vesszük tekintetbe. A kiszántott terület nagysága és a holdankénti terméstlag között ellentétes, az október-novemberi és a májusi csapadék, valamint a felhasznált műtrágya mennyisége között bizonyos fokig megegyező kapcsolatokat találunk. Az Alföldön nem találunk kapcsolatot a felhasznált műtrágyamennyiség és a terméstlag között. Ennek az a magyarázata, hogy az Alföldön aránylag igen kevés a felhasznált műtrágyamennyiség, másrészt a szárazabb éghajlat miatt nem érvényesülhet annyira, mint a Dunántúlon. Az október-novemberi, valamint a májusi csapadék mennyisége és a kiszántott területek nagysága között igen erős kapcsolat mutatható ki s ezek segítségével megközelítő termésbecsléseket végezhetünk. A burgonya terméshozamára legkedvezőbb a július-augusztusi csapadékmennyiség. Ha azonban e két hónap csapadékmennyisége 140 mm-nél nagyobb, akkor ez már kedvezőtlenül befolyásolja a terméseredményt. Ugyancsak káros a vetést megelőző év szeptember-októberében fellépő fagy.

Aguascalientes, 1. Mexikói áll. 6472 km², (1930) 132.000 lak. — 2. Az előbbi székvárosa, (1930) 48.041 lak.

***Agudasz Jiszroel,** az ortodox zsidóság világszövetsége. Német és orosz zsidók hívták létre 1912-ben. Céljai: a szétszórt törvényhű zsidóság egybefoglalása, a zsidó tanulmányok és nevelés előmozdítása, a szentföldi gazdasági életkörülmények feljavítása, segítőakciók létesítése, konzervatív sajtó és irodalom támogatása, a törvényhű zsidóság képviselete és a támadások ellen való védekezés.

***Aguëros,** *Victoriano*, mexikói tudós, szül. Tlachapában, 1854., megh. 1911. Publicista, hosszabb-rövidebb szépirod. munkák szerzője, biografus. Legfontosabb munkája: *Biblioteca de autores mexicanos*, 70 kötetben.

***Aguirre,** *Julian*, spanyol-amerikai zongoraművész és zeneszerző, szül. 1869., megh. Buenos-Aires, 1924 okt. Zongoraműveit főleg a nemzeti zene keretében írta. Vannak hegedű- és gordonkadarabjai is.

***Agyagási** *Károly*, író, 1921-ig Maros-Torda megye tiszti főorvosa, szül. Mezőbánd 1853., megh. Mvásárhely 1933. Orvosi cikkeken kívül írt verseket, elbeszéléseket és zeneműveket: *Hat szomorú magyar népdal, Három románc, Erdélyi szomorú népdalok, Szerencsés Mátyás* és *A néma* c. zenés színdarabjait Mvásárhelyt adták elő. *A galamb és sas* c. költeménye Budapesten jelent meg.

***Agyaggalamb,** 11 cm átmérőjű, ½ cm vastag lemez, amelyet céllövőversenyeken rúgós gép vet célpontul a levegőbe.

Agyagipar. Újabbkori fejlődése nem annyira új A.-i gyártmányok bevezetésében, hanem inkább a gyártási eljárások tökéletesítésében (racionalizálásában) mutatkozik. Egyes cikkek, melyek azelőtt kizárólag A.-i termékek voltak, ma már más anyagokból készülnek, cementből (kanalizációs csövek, tetőfedőlapok), üvegből (villamosszerelési cikkek, falburkolólapok), fémből és műanyagokból (zománc, aluminiumedények, bakelit edények), vannak azonban cikkek, amelyekben az agyagiparnak sohasem támad versenytársa, így a saválló csövek, saválló edények, téglafélék, nagyfeszültségű villamos szigetelők stb.

Az A.-i gyártási eljárások tökéletesedését a kémia fejlődése segítette elő, különösen a kolloidkémiai kutatások. Az agyagmasszák formálhatóságát ma már az anyag kolloidális tulajdonságaival magyarázzák.

Az agyagáruk égetése terén újítás az alagút (Tunnel) kemence, mely 60—100 m hosszú, alagútszerűen épített égetőtér, melynek a közepén van az égetéshez szükséges hőfok. Az árukat sínen mozgó kocsikra rakva tolják át a kemencén. A közepéről előrevonuló füstgázok előmelegítik az árut, amely fokozatosan tüzesedik a kemence közepén lévő tulajdonképeni égetési helyhez, azontúl pedig a beáramló hideg levegő fokozatosan hűti, miközben előmelegített levegő jut az égetőtérhez. Az egyes kocsikat 1—2 óra időközben tolják előre. A kemence fűtőanyaga leginkább generátorgáz. Folytonos üzemű, racionálisan működő kemence, de csak nagyteljesítményű üzemekben használható.

A magyar A. a háború után nagy változáson ment keresztül. A pécsi Zsolnay gyár a majolika gyártást beszüntette s helyette a porcellán edényáru gyártását vezette be olyan méretekben, hogy az egész magyarországi porcellánszükségletet fedezni képes. Egy új nagyteljesítményű kőedény (fayence) árugyár épült Kispesten (Porcellán, Kőedény és Kályhagyár rt.), két alagútkemencével. Rajta kívül még két régi kőedénygyárunk működik: a városlődi és hollóházai. A városlődi gyár újabban saválló kőagyagárukat is gyárt. Egészségügyi fayence-árukat gyártanak a budapesti Zsolnay-féle fayenceárugyár és a Drasche-gyár; épületkerámiát és cse-

répkályhákat a Lloyd kerámiagyár, Romhány. *(I. köt.)*

Agyagos kk. és *Fertőszergény* kk. 1927. egyesültek *Agyagosszergény* néven.

***Agyagosszergény** nk., Sopron vm. kapuvári j. (1930) 1.350 lak. Agyagos kk. és Fertőszergény kk. egyesüléséből keletkezett 1927.

***Agyagrabitz,** alárendelt gazdasági épületeknél és válaszfalaknál alkalmazott olcsó, de silány anyag, mely előre kifeszített, ónozott sodronyszövetre kent és két oldalt simított jóminőségű és jól átgyúrt agyagból készül.

***Agytröszt** (ang.: *Brain Trust)*, azoknak a gazdasági és politikai szakértőknek testülete, akiket Roosevelt elnök az amerikai gazdaság újjászervezésére vonatkozó terveinek megállapításánál és végrehajtásánál mint tanácsadókat fölhasznált.

***Ágyutarack,** olyan löveg, amely ugyanabból a lövegcsőből kétféle lövedéket lő ; egy hosszú, nehéz lövedéket nagy távolságra (13 km-en felül) és egy könnyű rövid lövedéket közepes távolságra (9 km-ig). Egyetlen löveg egyesíti magában tehát az ágyú és a tarack külső és belső ballisztikai tulajdonságait. Innen az elnevezése. Kettős töltőűr, két különböző átmérőjű átmeneti küppal jellemzik. A francia Schneider gyár szerkesztette elsőízben 1927-ben. Azóta nem ment át közhasználatba, mert nem egyszerű és így hadihasználatra alkalmatlannak ítélik.

***Aharonian,** *Avedik*, örmény író, szül. Igdir, 1866., elsősorban az örmények üldöztetéséről, politikai témákról ír nagyon elevenen megírt történeteiben, érdekes és jó stílusban. Több elbeszélését más európai nyelvre is lefordították. Kiváló politikai szónok, az örmény békedelegációnak elnöke volt.

***Ahmed** *bej*, Tunisz uralkodója, szül. 1862. Mohamed al Habib után 1928-ban került uralomra.

Ahmedabad, britindiai kerületi város, (1930) 247.007 lak.

***Ahmed Hikmet,** török író, szül. Konstantinápolyban 1871., megh. 1927. Kiváló török regényíró, kinek több munkája német és francia fordításban is megjelent. Egy-egy regényének megjelenése irodalmi eseményszámba ment. Nyelvezete tiszta törökös, egyike azoknak a nyelvújítóknak, akik az irodalmi zagyva nyelvet nemzetivé tették. *Tüskebozót és rózsáskert*, *Ízesések* c. novellagyüjteményei legkiválóbb alkotásai.

***Ahmed Ihsan,** török író, szül. 1869. Verseket és regényeket írt s főkép a hírlapírás terén jeleskedik. Az európai irodalmi viszonyok alapos ismerője. Nagyjelentőségű folyóiratot indított 1891-ben *Művészetek gazdagsága* c., mely köré a nyugatias írók csoportosultak és európai levegőt vittek az ódivatú török irodalomba. Érdeme még számos kitűnő fordítása, főleg franciából.

Ahmednagar, britindiai kerületi város, (1930) 50.000 lak.

Ahmed Zogu, albán király, l. *Zogu XXI. k.*

Aidin *(Ajdin)*, 1. kisázsiai Törökországban levő kerület (vilajet), 7580 km², (1927) 213.000 lak. — 2. az előbbi székvárosa, (1927) 11.987 lak.

***Aiken,** *Conrad Potter*, amerikai író, szül. Savannakban (Georgia) 1889 aug. 5. Első kísérletei után hamar megtalálta sajátos témakörét: a tudatalatti ábrázolását. Verseiben sokszor misztikus hangot üt meg. Verskötetei: *Senlin: A Biography* (1925); *Selected Poems* (1929); *John Deth and other Poems* (1930); Regényei: *Bring, Bring and other Stories* (1925); *Blue Voyage* (1927).

Ain-Szefra, 1. Dél-Algéria egyik territoriuma. 642.527 km², (1930) 173.632 lak. — 2. az előbbi székvárosa, (1930) 2000 lak.

Aintâb, törökországi város Kis-Ázsiában, (1927) 39.541 lak.

***Air-brush** (ang.), l. *Fúvóecset (XXI. köt.)*

***Airdaleterrier,** angol őrző és kísérőkutya, szőrzete durva, vörösbarna, sötétebb fülekkel és háttal. Magassága 55—60 cm. Feje hosszú, egyenes, (kurtított) farkát fölfelé tartja. Kiváló rendőrkutya.

***Aistleitner** *József*, a bibliai keleti nyelvek tanára a Pázmány-egyetem hittud. karán, szül. Sopronban, 1883 máj. 2. 1900. győr-egyházmegyei papnövendék, 1907. bécsi hittud. doktor, 1913. a budapesti egyetemen földrajzból és történelemből okleveles középiskolai tanár. 1904 óta káplán, majd Győrött prefektus; 1909 óta a győri kir. kat. tanítóképző igazgatója, 1925. egyetemi tanár. A Szent István Akadémia r. tagja, pápai prelátus, a hittud. karnak két ízben volt dékánja és prodékánja. Főbb munkái: *Des Préformatifs Verbaux Sumériens* (Paris, 1923); *Újabban talált ékiratos szövegek* (1924); *A győri nagyobb papnevelő könyvtárának ősnyomtatványai* (1931); *Zu Psalm* 68 (Bibl. Zeitschr., 1931); *Az Ószövetség tanító könyveinek fordítása*, a Szt. István Társulat új Bibliájában (1932); *Az Ószöv. életfogalom* (Theol. 1933).

Aix-en-Provence (vagy csak: *Aix*), délfranciaországi város, (1930) 35.106 lak.

***Aixinger** *László*, publicista, szül. Pozsony, 1883. aug. 6. Jogi doktorátust szerzett, bíró volt, 1920—30. a Hiradó pozsonyi napilap főmunkatársa, azóta az Orsz. Ker. Szoc. Párt igazgatója. Élénk részt vesz a csehszlovákiai magyar kisebbség kulturális munkájában.

Ajalbert, *Jean*, újabban gyarmati témájú érdekes regényt írt: *Sao Van Di* (1906); *Raffin Su-su*, valamint egy fontos tanulmányt: *Les destinées de l'Indo-Chine* címen. Az Académie Goncourt tagja. *(I. köt.)*

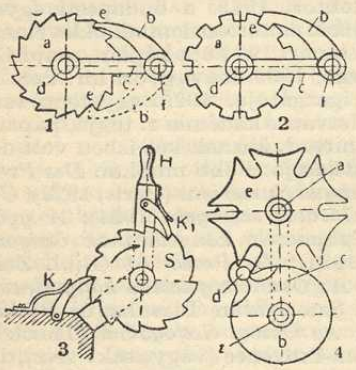
***Ajtai** *Kálmán*, érseki tanácsos, szül. Komárom, 1889. jún. 11. Főbb művei: *Forgách Ferenc bíboros élete* (1918); *Szalézi szt. Ferenc élete* (1922); Ifjúsági regények : *A fekete herceg*; *Az olimpiász csillaga*. Több ifjúsági folyóirat munkatársa.

Ajtay *József*, író, 1921. közigazgatási bíró lett, 1929. ideigl. nyugdíjazták, 1926 óta a Magyar Nemzeti Szövetség ügyv. elnöke. Újabb művei: *Belső megerősödésünk útja* (Bp. 1921); *A kibontakozás útja — Magyar-osztrák*

vámunió (u. o. 1932); *La paix en danger* (u. o. 1933) stb. *(I. köt.)*

***Ajtay** *László*, szül. Miskolc, 1880. Bölcseleti és hittudományi tanulmányait Rómában végezte. A világháború után a görögkeleti egyházban áldozár, majd a görögkeleti szerb papneveldében tanár lett. A római Akadémia tudorrá avatta, a párizsi Konzilium pedig tagjává választotta. Főbb művei: *De beatitudine*, filozófiai értekezés, *De objectionibus*, teológiai tanulmány, *Adatok a zsidók történetéhez*, hazai és külföldi zsidó származású notabilitások névjegyzéke.

***Akadályozó szerkezetek**, másként záró- v. kilincsművek a velük összeköttetésben levő géprészek mozgását szükséghez képest vagy megengedik vagy megakadályozzák. Az egyszerű kilincsmű (1. és 2. ábra) főrészei: a szilárd kengyel (c), a kilincskerék (a) és a csapszeg körül forgható pecek (b), mely saját súlyánál fogva vagy egy rúgótól nyomva a kerék fogai közé jut. A pecek mint húzó (a pontozott 1. ábrán) vagy mint nyomópecek működik. A mozgás az 1. ábránál (futókilincs) csak egy, a 2. ábránál (nyugvókilincs) pedig mind a két forgásirányban meg van akadályozva. A 3. ábránál (H) emeltyűkar

Akadályozó szerkezet

ide-oda mozgatása révén a (K_1) rúgós peceknél fogva (S) kilincskerék forgásnak indul, de visszafelé nem foroghat, mert ebben a (K) rúgós pecek megakadályozza (kerepfúró). Nyugvókilincs-zárómű az ú. n. egyfogú kerék, másként máltai v. Johannita-kereszt is (4. ábra). A (z) csap körül forog a (b) tárcsa, mely egyetlen fogával (d) az (e) kilincskerék (máltai kereszt) sugárirányú kivágásába kapaszkodik és azt 90°-kal elfordítja. A (b) tárcsa pedig további forgásánál belefekszik a máltai kereszt köralakú kivágásába és így megakadályozza annak további elfordulását. Az A. emelőgépeknél (lift), lakatoknál, gőzgépvezérműveknél, szerszám- és számológépeknél, óráknál stb. nyernek alkalmazást.

Akadémia. A Magyar Tudományos Akadémia a lefolyt évtizedben nem csökkenő buzgalommal folytatta munkásságát, a tudomány művelését, de a mellett nagy küzdelmet kellett vívnia a mindjobban nehezedő gazdasági viszonyokkal. A törvényben biztosított anyagi támogatását a kormány nagymértékben csökkentette s a fejedelmi Vigyázó-örökség (18.000 hold földbirtok és egy budapesti bérház) jövedelmezősége is nagyon megcsökkent, egyrészt az örökösöknek egyesség útján átengedett köteles-rész átengedésével (költségekkel együtt több mint 12 millió), másrészt az időközben beállott értékcsökkenés következtében. Mégis tudományos célra eddig az A. 600.000 P-t fordított a vagyon jövedelméből. Nevezetesebb kiadványai: *Az Akadémia első évszázada* (2 k.); *Etimológiai szótár* VIII—XI. f.; *Rákóczi-okmánytár* (3 k.); *Anjou-kori oklevéltár; Székely oklevéltár;* József főherceg *A világháború* c. hétkötetes munkája, ez a világtörténelmi, hazai történelmi és hadtörténelmi szempontból fontos kútfő; Szentpétery Imre: *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke;* Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*, Tisza István gróf: *Tanulmányai, levelei és beszédei* (9 k.); Apponyi Albert: *Emlékiratai* (II. k.); Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmai közt*; Finászy Ernő: *Neveléstudományi elméletek*; Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Hung.*; Pl ósz Sándor: *Összegyüjtött dolgozatai;* Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása;* Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség;* Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története.* Megindított két nagyjelentőségű sorozatot: *Monumenta Hung. ethnologica*, mely néprajzi emlékeinket gyüjti össze és *A magyar nép irodalmi könyvtára*, mely egyfelől a magyar nép széles rétegeinek irodalmi haladását szolgálja, másfelől a magyarságnak külföldön élő milliói közt őrzi nemzeti hagyományainkat. Az egyes tudományágak beható művelésére régi bizottságai mellé újakat szervezett, ilyenek a Filozófiai, Jogtudományi Néptudományi és Képzőművészeti Bizottság, míg a Nyelvművelő Bizottságot külső erők bevonásával a nyelvünk eredetiségét és egészséges fejlődését veszélyeztető idegenszerűségek ellen állította fel. Hogy milyen sikerrel, mutatja a Bizottság folyóiratának — címe *Magyarosan* — nagy elterjedése: előfizetőinek száma 9000. Vele az A. folyóiratainak száma 10. Nagy összeget áldoz az A. a különféle irányú tudományos kutatások támogatására s belekapcsolódik a külföldi tudományos mozgalmakba: tagja az Union Académique Internationale-nak és az International Council of Scientific Union-nak, egyes tagjai (így Berzeviczy Albert elnök, Gombocz Zoltán, Pauler Ákos) külföldön ismételten tartottak tudományos előadásokat, viszont az A.-n kiváló német, francia, angol, finn és görög tudósok tartottak előadásokat.

A tudomány művelésén kívül az A. feladatának tartja a szépirodalom terjesztését is; kiadta Vargha Gyula, Kozma Andor és Szabolcska Mihály költeményköteteit, nagyjutalmát egyízben Herczeg Ferencnek ítélte oda, egy másik nagy jutalmát pedig Harsányi Kálmán összes műveinek. 1927-ben megnyi-

totta a gazdag anyaggal berendezett Vörösmarty-szobát.

Az A. vezetősége az elmult évtizedben nem változott: elnöke *Berzeviczy* Albert, főtitkára *Balogh* Jenő. *(I. és XIX. köt.)*

***Akadémiai légió.** Az 1848-i bécsi forradalomnak tulajdonképpen az egyetemi ifjúság részvétele ad sajátos veretet. A bécsi auláből hangzott el már márc. 12-én a szólás-, sajtó-, vallás- s mindenekelőtt a tanszabadság erélyes követelése. A diákok pontokba foglalt kívánságaikat ugyanaz nap átnyujtották a Hofburgban a császárnak, s másnap megtörtént az A. megalakulása és a polgári hadiszertár anyagából való felfegyverzése. A forradalom elnyomása után mintegy száz főnyi diákcsapat Magyarországba menekült s Bem alatt az erdélyi hadseregben küzdve részt vett a szabadságharcban. A. alakult ugyanakkor Grácban és Prágában is. Egyedül az innsbrucki egyetemi ifjúság nem vett részt az ausztriai szabadság-mozgalomban. (Paul Molisch: *Die Wiener akad. Legion* etc. Archiv für österr. Gesch., 110. köt., 1924.)

Akapnia néven ismerjük a vér CO_2 tartalmának erős csökkenését, mely a tüdők hiperventilációja (erősen fokozott légzési tevékenysége) révén jön létre. A. a nyúlt velői légzési központ bénulása révén a vérnyomás süllyedéséhez s ájuláshoz vezet. *(I. köt.)*

***Akárki** *(Jedermann)*, régi hollandi népmese, melyet Hofmannsthal Hugo újított fel egyfelvonásos verses drámájában. A mindenkit egyformán elragadó halál szép szimboluma.

***Akceptor** (kémia), önoxidációra nem képes anyagok, melyek csak autoxidatoroknak nevezett testek közvetítésével oxidálódnak. Traube és Engler így magyarázzák a lassú égés folyamatát. Ilyen pl. az arzénessav, indigosulfosav stb.

***Akciócentrumok,** a meteorológiában használatos kifejezés. Az általános légcirkuláció a földön igen változatos ugyan, de vannak bizonyos állandó jellemző vonásai (pl. az uralkodó nyugati légáramlás az Atlanti-óceán és általában a féltekék közepes szélességű vidékein, a passzátok, monszunok stb.). Ezek a folyamatok nagyjából állandó légköri képződményekkel függenek össze, amelyeket A.-nak neveztek el (Teisserenc de Bort). A legismertebb A. az azori nagylégnyomás, az izlandi alacsonynyomás, a szibériai téli anticiklon, az Aleut-szigeteknél levő depresszió stb. Az A. helyzete az évszakokkal, de esetenként is változik s ezek a változások igen nagy befolyással vannak a közeli földrészek időjárására. Pl. ha az azori nagylégnyomás közelebb jön Európához a szokottnál, az nyáron hűvösséget, télen enyheséget jelent.

***Akciósugár,** az a távolság, amelyet valamely gépjárómű egyfolytában megtenni képes anélkül, hogy üzemanyagpótlásra volna szüksége. Különösen a repülőgépeknél és léghajóknál fontos és használatos fogalom. Különlegesen épített repülőgépek A.-a ma már az 5000 km-t is meghaladja, a Zeppelin léghajóké a 10.000 km-t eléri.

Akers-Douglas, *Aretas*, angol államférfiú, megh. 1927 dec. *(I. köt.)*

***Akers-Douglas,** *Aretas*, angol diplomata, előbbinek fia, szül. Londonban, 1876 febr. 17. 1915—18. lord Curson külügyminiszter titkára, 1919. tagja az angol békedelegációnak Párizsban. 1921. bécsi, 1928. pedig budapesti követnek nevezték ki.

***Akihito Tsuyu No Miya,** japán trónörökös, szül. Tokioban 1933 dec. 23. (japán idő). Hirohito császár és Nagako császárnő elsőszülött fia és ötödik gyermeke.

***Akimenko,** *Sztjepanovics Fjodor*, orosz zeneszerző, szül. Charkov, 1876 febr. 20. A szentpétervári udv. énekkarban Balakirev tanítványa (1886—95.), utóbb u. o. oktató; Rimsky-Korsakovnál végzett tanulmányai után Franciaországban, majd Moszkvában élt. 1915 óta a pétervári, s némi megszakítás után, 1929 óta a leningradi konzervatóriumon a zeneszerzés tanára. Mintegy 60 műve jelent meg zenekarra, énekre, vonósokra.

Akimov, *Michail Grigorjevics*, orosz politikus, megh. 1911. *(I. köt.)*

Akita, 1. japáni kerület (ken) Hondo szigetén, 11.274 km², (1930) 988.000 lak. — 2. az előbbi székvárosa, (1930) 51.069 lak.

Akkerman, román város, mai neve *Cetatea Alba (XXI. köt.)*

Akkordmunka, az a munkarendszer, amelyben a munkás a bérét nem a munkában eltöltött idő, hanem a munkájával elért termelés mennyisége szerint kapja. Az A. lehet egyéni és lehet csoportos. Az első esetben a munkáltató az egyes munkással közvetlenül állapodik meg a munkafeltételekben, az utóbbi esetben pedig az alvállalkozó jellegű csoportvezetővel, aki aztán a maga külön nyeresége szempontjából állapodik meg a munkásokkal és a bért vagy munkaidő, vagy megint csak a termelés eredménye szerint fizeti nekik. Az A. körül heves harcok zajlottak le a munkáltatók és munkások között. A munkáltatók ragaszkodtak hozzá, mert biztosítékát látták benne annak, hogy a munkás megdolgozik béréért, viszont a munkások erős ellenállást fejtettek ki az A. rendszerével szemben, főképpen arra való hivatkozással, hogy a nagyobb teljesítmény nem növeli a munkás bérjövedelmét, mert minél többet termel a munkás, a munkáltató annál inkább leszállítja az akkordbért és csak annyit juttat a munkásnak, amennyi a megélhetéséhez, illetőleg munkaereje fönntartásához föltétlenül szükséges. Az A. rendszerét a modern ipar területéről mindinkább kiszorítják a különböző, Taylor-, Ford-, Bedaux- és egyéb rendszerek, amelyek a munkaidő szerint való bérfizetés mellett is meghatározott mennyiségű termelésre szorítják a munkást. Az A.-t szakmánymunkának is nevezik. *(I. köt.)*

***Akku,** az akkumulátor közhasználatú rövidítése.

***Akkumulációs elmélet,** a marxizmusnak az a tétele, amely a tőkének az árutermelés során elért értéktöbblettel való meggyarapodását, fölhalmozódását tárgyalja. Karl Marx a Kapital első kötetének hetedik fejezetében a tőke akkumulációjának fogalmát abban a körforgásban határozza meg, amelyet a termelési eszközből és munkaerőből álló értékmennyiség mint tőke attól kezdve, hogy áruvá lett, azaz piacra került, egészen addig megtesz, amíg pénzre változva az értéktöbblettel, azaz a munkásnak meg nem fizetett munkája részével megnövekedve ismét tőkévé lesz.

Akkumulátorok, egyik faja a hőgyüjtésre, hőtárolásra szolgáló berendezések. A hőenergia gyüjtésére, raktározására megfelelően méretezett, tűzálló anyagból, működő, vagy öntöttvasból készült, máskor gőzkazánszerű tartányokban levő víz, gőz, olaj, v. forró, nehéz olajokba mártott szilárd testek szolgálnak. A mechanikai munkát gőzmotorokkal fejlesztő s erősen változó terhelésű üzemekben a változó terheléshez képest erősen változó gőzszükségletet a kazántelep és a tüzelés elég gyorsan követni nem tudja. A hengerműveket, vagy bányafelvonókat hajtó gőzerőművekben és a villamos energiát fejlesztő és szétosztó művekben, az adott esetek szabta körülmények között gazdasági előnyökkel járhat, ha az átlagon aluli terhelések idején a tüzelés alkalmazkodási késéséből a gőzfejlesztőkbe kis terhelés idején adagolt energiatöbbletet megfelelően méretezett és a gőzfejlesztőből táplált gőz- vagy víztárolókba vezetjük és amidőn a gőzmotorok terhelése az átlagon felül emelkedik, a tárolókban lévő gőzt a gőzmotorokhoz vezetjük. A folyamat szabályozása automatikusan történhetik. Ily hőenergia A. pl. a *Ratau-* és *Ruth*-féle A. (V. ö. W. Pauer : *Energiespeicherung.)*

Fontos szerep jut a hő A.-nak a háztartási elektromos melegfejlesztő- és fűtőberendezésekben. Nagy vízerőművek elosztási körzeteiben pl. nagy lakóházak, szállodák melegvízfűtési berendezéseit úgy oldják meg gazdaságosan, hogy a kis energiafogyasztás idején, rendszerint az éjjeli órákban, elektromos fűtőtestekkel nagy olajfürdőkben elhelyezett kötömböket hevítenek fel, melyek a raktározott hőenergiát azután a melegvízfűtési rendszerben keringő víznek adják át. A korszerű háztartási elektromos vízmelegítők és tűzhelyek mind az A.-elv alkalmazásával készülnek. *(I. köt.)*

***Akkumulátoros gyujtás,** az automobilmótoroknál a gázkeverék meggyujtásának egyik módja. A gázkeverék robbanását a hengerfejben előállított elektromos szikra váltja ki. Az automobil 6—12 voltos akkumulátora a hengerfejbe illesztett gyujtógyertya csúcsai közt nem tud szikrát létrehozni. Ezért az akkumulátor áramkörébe egy transzformátor primer tekercsét és egy megszakítót iktatnak, míg a szekunder áramkörben elosztó van, amely az áramot a sorra kerülő gyertyákhoz irányítja. Működési elve pl. a négyütemű mótornál a főtengely fordulatszámának felével forgó megszakító szaggatja a primer áramkört, ami által a szekunder körben olyan nagy feszültség keletkezik, amely a gyertya csúcsai közt szikrát hoz létre.

***Akmeizmus,** az orosz szimbolisztikus költészet egyik iránya. A görög akme = csúcspont szótól kapta nevét, mert mind tartalomban, mind formában tökéletességre törekedett. Ismertebb akmeisták voltak: Achmatova, Gumiljov és Gorodeckij.

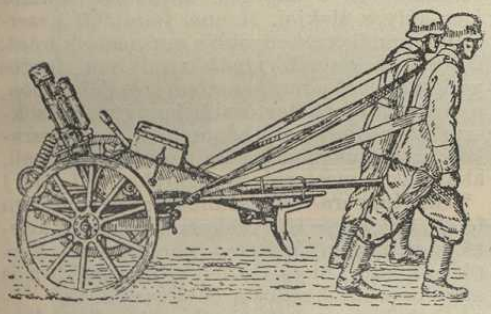
***Aknakutató hajó.** Aknamezők és aknasorok eltávolítására tengeren kisebb, csekély mélyjárattal bíró hajókat alkalmaznak. Az aknakeresés úgy történik, hogy két ilyen egység úgynevezett kereső kötelet vontat maga után, mely a két hajó közt ki van feszítve, illetve a vízbe lóg. Ezen a kereső kötélen vannak a készülékek, amelyek a kötelet a kívánt mélységben tartják. A kötélbe vannak kisebb-nagyobb térközben éles, késszerű szerszámok beiktatva, melyeknek célja az, hogy az aknakötelet levágják. Ha most vontatás közben egy akna ebbe a kötélbe kerül, akkor az akna saját horgonykötelén, a húzókötélen csúszik mindaddig, amíg egy ilyen, fentebb említett éles szerszámhoz kerül, ahol az erős súrlódás folytán a horgonykötél elszakad és az akna felszínre kerül, ahol pl. puskalövésekkel elsüllyesztik, vagy önmagától robban.

***Aknamező.** 1. *Szárazföldi.* Erődített állás, vagy erődítmény védelmének egyik költséges módja. Az előterepre telepített aknák vagy ütőgyujtósak, vagy elektromos gyújtó berendezésűek. Előbbi esetben érintésre (harckocsi) robban, utóbbiban a robbantást a kívánt időpontban központból robbantják. — 2. *Tengeri.* Nagyobb területek lezárására tengeren szokták ezeket alkalmazni, pl. nagyobb kikötők vagy fontosabb hajózási utak előtt. Példaként a Suezi csatorna Földközi tenger felőli bejárata előtt egynehány négyzetmértföld nagyságú terület aknákkal volt megfertőzve. Ilyenkor az aknákat nem szabályos sorokban, térközökben rakják le, hanem éppen a nehezebb felkutatás és eltávolítás érdekében teljesen rendszertelenül. Szigetek közt átvezető csatornákat rendszerint aknasorokkal és nem aknamezőkkel szoktak lezárni, mert itt a sor pontos fekvése a sziget mögött történő hajózás érdekében fontos.

***Aknáskemence** (kohászat), vagy régi kohászmesterszóval *aknáspest*, olyan kohászati kemence, amelynek vízszintes keresztszelvénye négyszögletes vagy köralakú, méretei közül pedig a magassági mérete az, amely a többi mérettel szemben feltűnően és jellemzően nagy. Ez a túltengő magassági méret adja a kemencének az aknaszerűség jellegét; innen kapta nevét is. Az A.-nek két igen nagy előnye van. Az egyik a nagyfokú alakállósága, a másik pedig a kitűnő hőgazdasági hatásfoka. Amíg ugyanis a kohászat egyéb kemencéin viszonylag sok nyílás, ajtó stb. van s így a kemence hőforgalmában jelentékeny hűtőhatások érvényesülnek, addig az aknáske-

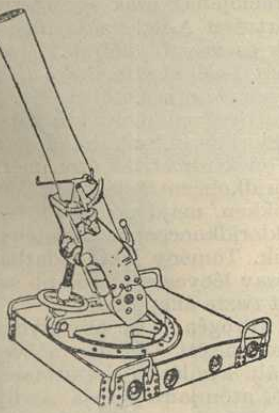
mencéken hűtőhatású nyílás tulajdonképpen egyáltalában nincsen. Az A. két nyílása (a torok- és a kihúzó- vagy csapolónyílás) ugyanis rendszerint csak adagoláskor és csapoláskor van nyitva. Az A. főleg a mészégetés, az ércpörkölés, a nyersréz és a nyersvas gyártása körében nyer alkalmazást. Legnagyobb a magassága a nyersvasgyártó A.-nek, amelyet nagyolvasztónak (Hochofen, high furnace) nevezünk. A nagyolvasztók legnagyobb magassága kb. 28 m. Falazatának élettartama 4—8 év, hőkihasználásának hatásfoka kb. 45%. (L. *I. köt. Aknáspest.*)

***Aknavető,** egyszerű szerkezetű, meredek röppályájú, 7—28 cm kaliberű tüzérségi lőfegyver, melynek az volna a rendeltetése, hogy nagy robbanóhatású lövedékeket (aknákat) hajítson saját arcvonalunk közelében

Könnyű aknavető

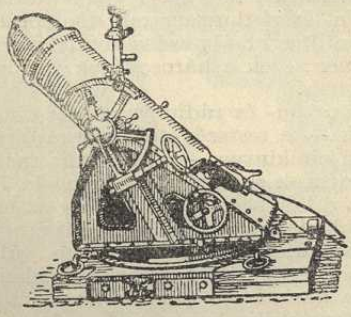
(kb. 2500 m-ig) levő olyan élő vagy holt célokra, melyet a tüzérségünk normális lövegei, rendszerint külső ballisztikai okok miatt, el nem érhetnek. A világháború hosszú állásharcai nyomán ez a németek szerkesztette fegyver sokat fejlődött és a háború vége felé igen nagy mennyiségben valamennyi hadviselő államnál általános használatúvá vált.

14 cm-es aknavető

Lökőtöltelékük lőpor, ritkább esetben sűrített levegő. Legnagyobb lövőtávolságuk 2000—2500 m, legkisebb 600 m. Lövedéke vékonyfalú gránát (akna) sok robbanóanyaggal. Nagy robbanó-, kevés repeszhatás. Gázzal (mustárgáz, foszgén) töltött lövedéke is van. Könnyű és nehéz A.-t ismerünk, aszerint, hogy kisebb vagy nagyobb kaliberű. A könnyű A.-ket a gyalogság, a nehezeket a tüzérség kezeli.

Legmodernebbek az elöltöltő, vagy buktatócsövű, gyorstüzelésű (15 lövés percenként), könnyű A.-k. Barázdált csövük lévén, a lövedék szabályosan viselkedik a röppályán és

Nehéz aknavető behelyezett aknával

így szórása is kicsiny. Szállításuk taligával, tehát könnyen követheti a mozgó gyalogságot. A nehéz A.-k beépítése (alapzat) hosszabb időt, 1—2 óra igényel. A világháború után is az állásharc fegyvere maradt. A tüzérség kezeli.

Az A. 9 cm ürméretig a gyalogság nehéz fegyvere. Ezen ürméreten túl a tüzérséghez tartozik. Fedett élő célok, valamint egyes géppuskák, lövegek és páncéljárművek leküzdésére alkalmazzák, főként ott, ahol a tüzérség a gyalogsági állások közelléte v. a terep alakulata miatt az ellenséges gyalogságot tűz alá venni nem képes. Vannak könnyű aknavetők 9 cm ürméretig 300—1200 m lőtávolsággal, 12—14 cm ú. n. közepes és 24—28 cm ürméretű aknavetők ú. n. nehéz aknavetők 500—3000 m lőtávolsággal. Az aknavetők csöve általában huzagolt; ahol a lövedék megforgatására szolgáló csavarzat hiányzik, ott a lövedék szárnyakkal van ellátva, hogy röppályája szabályos maradjon. A lökőenergia milyensége szerint vannak légnyomással és lökőtöltéssel működő aknavetők. A nehéz akna robbanó töltésével, a közepes és könnyű akna repeszdarabjaival éri el a hatást. 1915-től az aknavetők már a gázharcban is résztvettek azzal, hogy gázgránátokat lőttek az ellenségre. Különleges esetekben használatos volt a világháború alatt a gyujtó, ködfejlesztő és világító akna alkalmazása. Lelki hatásuk talán még nagyobb, mint az anyagi.

***Ákom** *Lajos*, zeneszerző, orgonaművész, a bpesti ref. püspöki templom karnagya, szül. Margittán (Bihar vm.) 1895. A Zeneművészeti Főiskolát kitüntetéssel végezte 1918.; Liszt-, Volkmann- stb. ösztöndíjakat nyert. Hangversenyzett Bécsben, Német- és Olaszországban

ban, Romániában is. Kisebb-nagyobb énekművei *(Magyar szerenád* stb.) elterjedtek.

Ákontz *Károly*, nőorvos, megh. Kolozsvár 1914. *(I. köt.)*

***Aktinikus betegségek** *(sugárártalmak)* alatt a röntgen, a rádium és más radioaktív anyagok élettani hatásban csaknem azonos sugarai által okozott sérüléseket és károsodást értjük. Az ártalom a sugárzások biológiai hatása alatt a testszövetek és sejtek összetételében s működésében beálló változásokban áll s lehet helyi vagy általános. A röntgen- és rádiumsugarak diagnosztikus és terapeutikus alkalmazása rendkívül megnövekedvén, ezek a károsodások is mind gyakoriabbak.

A röntgen- és rádiumsugárzás okozta ártalmak — a testszövetek fajlagos érzékenységétől eltekintve — a sugárzás tartamától és a sugarak sajátságaitól függnek. Leggyakoribb a bőr károsodása, amely az egyszerű bőrgyulladástól kezdve a fekélyig (ulceratio) és a sugárkarcinomáig — igen változatos klinikai képet mutat. A helyi ártalmak egyrésze a besugárzás után néhány hét múlva, más része pedig hosszú idő multán, esetleg évek múlva következik be. A röntgen és rádium egészségügyi ártalmai között szerepelnek a súlyos idült vérelváltozások (anaemia, leukaemia), esetleg a recehártya sejtjeinek megbetegedése folytán látóidegsorvadás, a csiramirigyek megbetegedése, a tüdő és mellhártya beszűrődése a besugárzás helyének megfelelően, továbbá az elektromos kisüléseknél képződő ózon és a nitrosus gázok okozta mérgezés.

Aktinium, Debierne és Giesel által felfedezett radioaktív elem. Az uránszurokércből állítják elő igen körülményes eljárással. Emanációja a legrövidebb élettartamú, a rádiumhoz minden tekintetben hasonló vegyi hatásokkal rendelkezik : ózont fejleszt, vizet durranógáz keletkezése közben bont meg stb. A gyógyászatban rákos daganatokba fecskendezik és ivókúrák formájában alkalmazzák. *(I. köt.)*

Aktinometer. Az újabb időkben az A.-ek erős fejlődésen mentek keresztül, azzal kapcsolatban, hogy a sugárzásmérések mind nagyobb fontosságra tesznek szert. Az eddigi két fő abszolút mérőeszköz (Ångström és Abbot) mintegy 3 %-os eltérésének kiküszöbölésére a Nemzetközi Sugárzáskutató Bizottság új normálműszer szerkesztésére adott megbízást a potsdami obszervatóriumnak. Nevezetes új típus az Abbot-féle vízáramlásos és vízkeverős pirheliométer (waterflow, waterstir A.-ek). A hőhatást mérő műszereken kívül újabban igen elterjedtek a fényhatással mérők, mert ezek a spektrum egyes tartományait szétválasztani képesek : ilyenek a különféle fotocellák. Erősen kutatják ma a napsugárzás élettani hatásait, különösen az ultraviola sugárzását. *(I. köt.)*

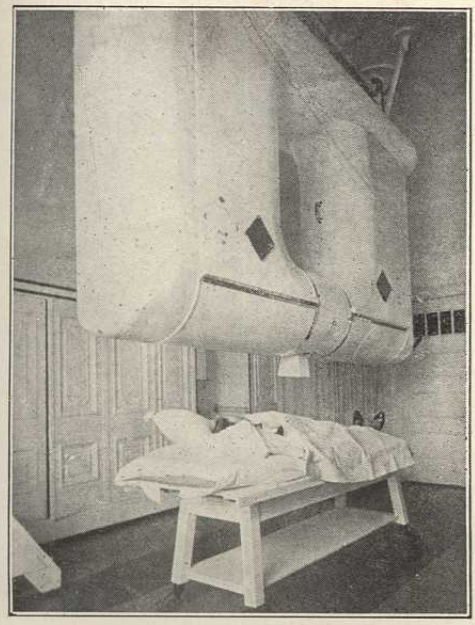
Aktinoterápia, *sugaras gyógyítás.* A legrégibb természetes sugaras gyógymód a napsugárral való gyógyítás, amit már ősidők óta használ az emberiség a gyógyhatás lényegének ismerete nélkül. A modern orvoslás tudományos vizsgálatok és kísérletek alapján használja fel a napsugarakat a gyógyítás céljaira. A közelmultban főleg a finsenezés volt használatban (bőrgyógyászat). Újabban az ibolyántúli, a röntgen és a rádium sugaraival való gyógyítás terjedt el. Ezek mellett a régi módszer, a napsugaras gyógyítás sem vesztette el jelentőségét, sőt mindinkább használatos. Csakhogy a napsugarak jótékony hatása mellett tanulmányozták az azokból származható károsodásokat is és ép ezért a napsugarak korlátlan használata ma már nem ajánlatos. Úgy a besugárzás idejére, mint annak tartamára vonatkozólag mindíg tanácsos a szakorvos tanácsát kikérni az esetleges károsodások, betegségek elkerülése végett. Közismertek a napégés, napszúrás sokszor igen súlyos alakjai. Mennél fiatalabb a szervezet, annál érzékenyebb a napsugarak iránt. *Csecsemők angolkórjánál* rendkívül fontos gyógytényező a nap, azonban erős déli napon, nyáron a fejnek tartósabb besugárzása sokszor végzetes lehet (hőguta). A napsugarakat ép úgy adagolni és szabályozni kell, akárcsak a mesterséges sugarakat. *(I. köt.)*

***Aktivin,** para-toluolszulfokloramid natrium fehér, kesernyés ízű, csaknem szagtalan kristálypor, vízben kissé zavaros oldatot ad. Fertőtlenítőszer, mosó- és fehérítőüzemekben is alkalmazzák. Azonos a chloraminnal.

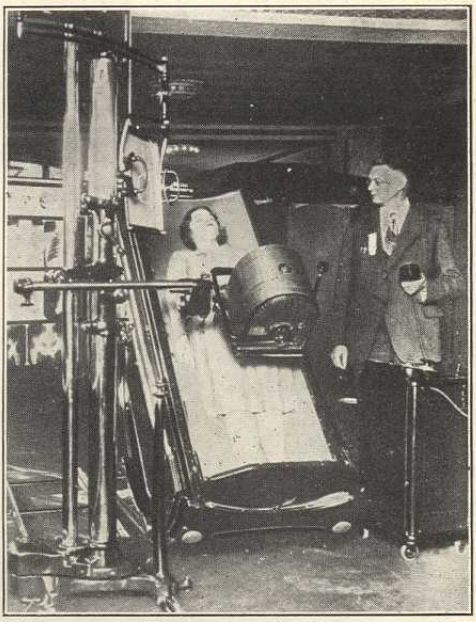
***Aktivitási együttható.** Az elektrolitos disszociáció újabb elmélete szerint az erős savak, erős bázisok és sók nem egészen híg oldataikban is teljes mértékben iónokra vannak disszociálva. A képződött iónok hatása azonban (pl. az oldat fagyáspontcsökkenése, avagy a galván-elemekben kifejtett elektromótoros erő szempontjából) mégsem akkora, mint amekkorát a most említett elmélet alapján, vagyis teljes disszociáció esetén várnánk ; amit úgy magyarázunk, hogy az illető iónok koncentrációjának csak egy törtrésze aktív. Ezt a törtrészt A-nak (aktivitási faktornak) nevezzük és fa-val jelöljük. Értéke valódi tört, tehát 1-nél kisebb. Az A-t idegen elektrolitok jelenléte is befolyásolja. Ha pl. híg sósavoldatban valamely közömbös sót, pl. nátriumkloridot oldunk, a hidrogéniónok aktivitása (elektrometriás úton mérve) a nátriumkloridkoncentráció fokozásával előbb kissé csökken, majd növekszik és — magas nátriumkloridkoncentráció esetében — 1 fölé emelkedik. Tömény NaCl-oldatban ily módon a sósav lényegesen erősebb savnak adódik, mint tiszta állapotban.

***Aktív nitrogén.** Alacsony nyomású nitrogéngázzal töltött Geissler-csőben létesített kondenzált kisülés a kétatómos nitrogénmolekulát atómjaira bontja. Az ilyen atómos állapotú nitrogén az aktív nitrogén. Az aktív nitrogén keletkezésének bizonyítéka az utóvilágításnak nevezett jelenség, mely abban áll, hogy a gerjesztő elektromos feszültséget lekapcsolva a csőről, a gáz világítása nem szűnik meg azonnal, hanem még bizonyos

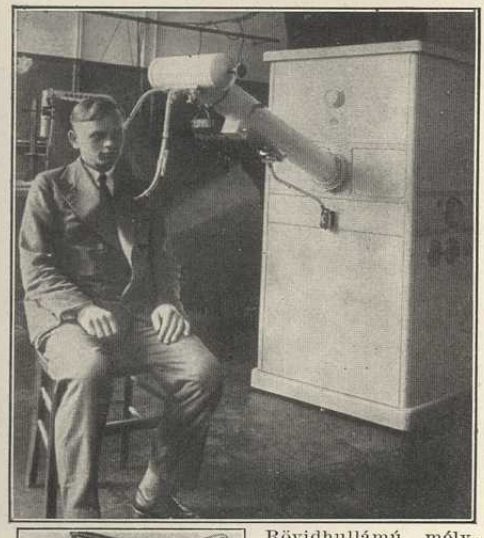
AKTINOTERÁPIA

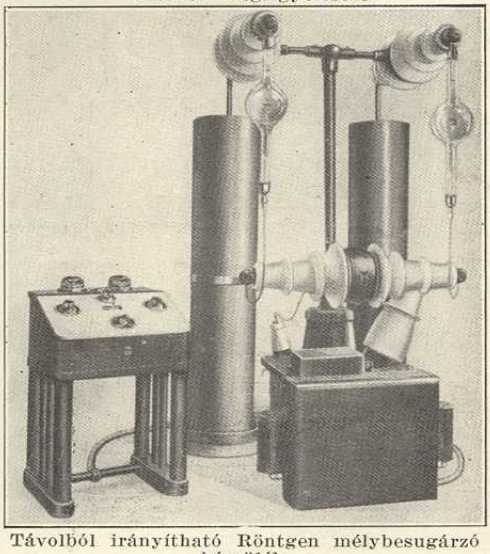
Röntgenbesugárzó készülék

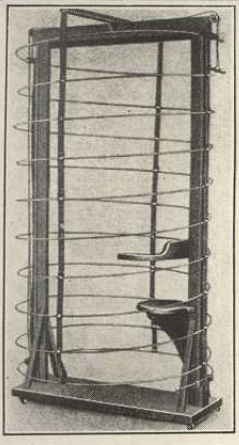
Röntgen-készülék az emésztőszervek működésének megfigyelésére

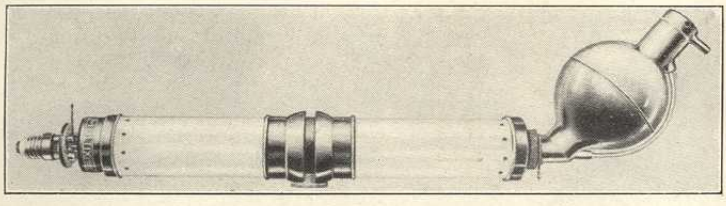
Rövidhullámú mélybesugárzó készülék

Távolból irányítható Röntgen mélybesugárzó készülék

Solenoid-készülék magasfeszültségű váltakozó árammal való kezelésre

Diagnosztikus Röntgen-cső

OR.SZ.SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

ideig észlelhető. A kibocsátott fény sárga, vagy vörös színű, színképe sávos szerkezetű. Az A. a hozzá kevert idegen gázokat is utóvilágításra kényszerítheti. Az utóvilágítást az atómok közötti ütközéseknek egy komplikált faja az ú. n. hármas ütközés eredményezi.

***Aktív oxigén**, a. m. *ozon.* (*XV. köt.*)

***Aktív szén** (*Carbo activatus*), fémesen csillogó, szürkés-fekete, könnyű por. Állati és növényi részek levegőtől elzárt térben való hevítése által nyert állati, ill. növényi szénből készül. Gyártására sok szabadalom ismeretes, amelyek általánosságban kétféle elv szerint dolgoznak: *a)* a szenet fémsókkal elkeverve izzítják, majd az idegen anyagokat kimossák, *b)* a szenet túlhevített vízgőzzel kezelik. Az A. gyártás célja a szén abszorbeáló hatásának fokozása. A szénpor ugyanis — sok egyéb anyaggal együtt — felületén képes gázokat, folyadékokat és szilárd anyagokat megkötni. Az A. felvevőképessége hatványozott, valószínűleg az aktiválás folyamata alatt bekövetkezett fizikai felületváltozások következtében. Az A.-t kiterjedten alkalmazzák ipari célokra, mint pl. oldatok elszíntelenítésére, derítésére.

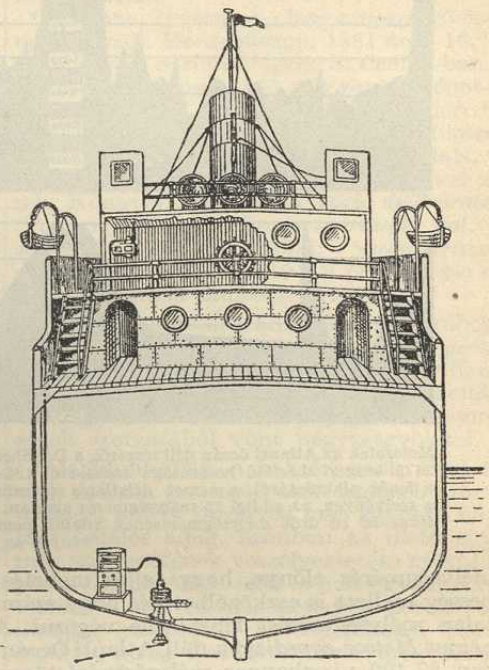
Az A.-t gyógyításra az emésztő csatorna fertőző betegségeinél és mérgezéseknél használják, a gázálarcszenet a belégzett levegő tisztítására.

***Aktjubinszk**, 1. 1921—28. között az ázsiai Oroszországban levő Kazakisztán szabadállam egyik kormányzósága volt. Területe legutóbb 441.616 km², (1926) 468.300 lak. 1928-ban a kormányzóságot feloszlatták. — 2. 1921—28. között az előbbi kormányzóság székhelye, 1928—30-ban kerületi székhely, (1926) 20.861 lak., az orenburg-taskendi vasútvonal mellett.

***Akuraters**, *Janis*, lett író, szül. 1871. Romantikus irányú, politikai színezetű műveiben a szocializmus és materializmus ellen küzd. A XIII. századbeli Lettországgal sokat foglalkozott. Munkáiból angol és németnyelvű fordítások is megjelentek.

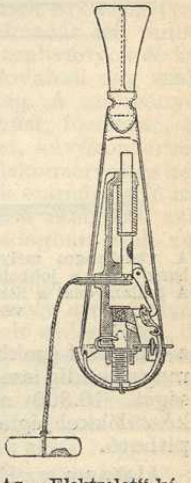
***Akusztikus mélységmérés**, a közvetett mélységmérés egyik módja, amely a hang visszaverődésén alapszik. Ötletét még M. F. *Maury*, a neves amerikai oceanografus (1806-1873) fölvetette, de a készüléket magát hosszas kísérletezés után csak A. *Behm* kieli fizikusnak sikerült elkészíteni. A módszer alapgondolata az, hogy a víz felszínén vagy alatta rövid ideig tartó hangot bocsátunk ki, amelynek hullámai a fenékről visszaverődnek. A hangkeltés és a visszhang felfogása közt eltelt idő meghatározható s mivel ismerjük a hang terjedési sebességét a vízben, a mélység kiszámítható. A hanghullám a vízben 1 mp alatt kb. 1400—1620 m-t tesz meg, de változik a víz hőmérsékletével, nyomásával, só- és gáztartalmával. Ehhezképest a nyert adaton javítást kell végezni (±3%).

A Behm-féle visszhangos mélységmérő (*Echolot*) korongját gyutacs elsütése indítja mozgásnak, a mikrofontól felfogott visszhang pedig újból lefékezi. A készülék skáláján a mélységet fénymutató jelzi. Az *Echolot* ma már többféle típusban készül kis és nagy mélységek mérésére. Hasonló szerkezetű a

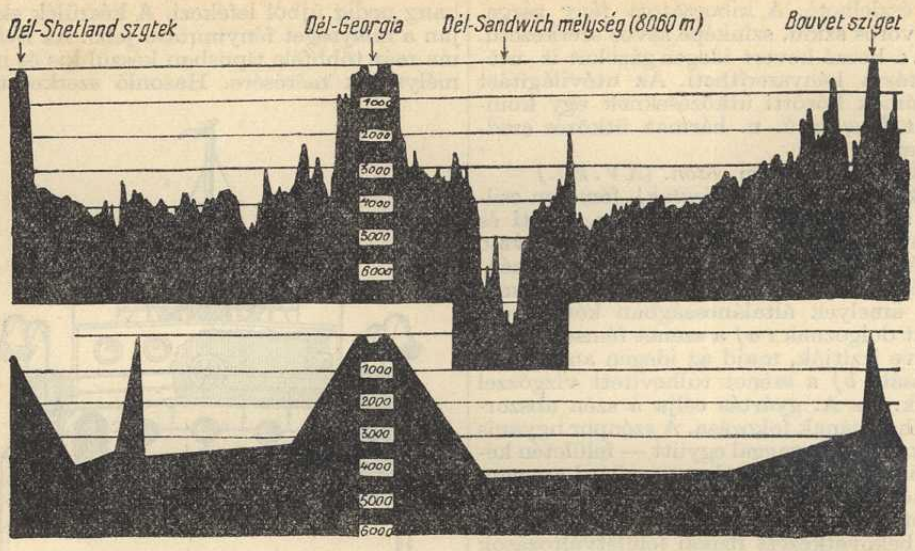

Akusztikus mélységmérés Atlas-készülékkel. A hang kibocsátására és a visszhang fölvételére a hajófenékbe épített membrános készülék szolgál. A mélységmérőt a hajóhídon elhelyezett készülékkel lehet működésbe hozni.

többi viszhangos mélységmérő is (Atlaswerke, a brit admiralitás Echo sounding machineje stb.). Az *Atlas-készülék*ben a hangforrás a rezgésbe hozott hártya. A visszhang megszűrve és megerősítve relaisre hat. Ez induktor áramát indítja meg és neogéncsövet villantat fel, amely mutatóul szolgál. *Chilovsky* és *Langevin* a *piezoelektromosságot* (l. *XV. köt.*) használja fel 50.000—200.000 rezgésszámú (ultrasonor) hullámok keltetésére s ezek visszaverődésével állapítja meg a mélységet. 10 cm-es pontossággal működik és mp-enként 7.5—15 mélységmérést lehet vele végrehajtani. A legújabb készülékek a tengerfenék profilvonalát önműködően papiroshengerre rajzolják fel. A visszhangos

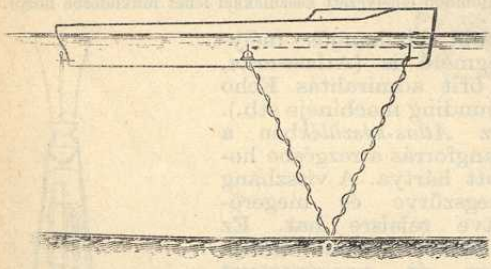

Az „Elektrolot"-készülék. A fenékhez ütődve felrobban. A mérőbomba vízbedobását stopperórával, robbanását füllel v. nagyobb mélységből mikrofonnal ellenőrzik. A két időpont megállapításából számítják ki a mélységet.

Metszetek az Atlanti óceán déli részéről, a Dél-Shetland szigetek és a Bouvet sziget között. A metszetek 2475 tengeri mérföld hosszúságú szakaszról 185-szörös magassági torzítással készültek. Az alsó ábra a fenék alakulatáról, a német délatlanti expedició mérései előtti ismereteinket mutatja ugyanazon a szelvényen, az addigi 15 mélységmérés alapján. A felső ábrán láthatjuk, hogy a Meteor 2485 akusztikus és 16 drót mélységmérésének adatai mennyire más alakulatúnak mutatják ugyanazon a szelvényen az óceáni medencét.

mélységmérés előnye, hogy teljes menetsebesség mellett is eszközölhető és hogy számtalan mélységmérést lehet vele végezni. A német *Meteor-expedició* a déli Atlanti Óceánban 67.400 visszhangos mélységmérést eszközölt. Az *Emden* német mérőhajó 1927-ben

A visszhangos mélységmérés alapelve. A baloldali a hangforrás, a jobboldali a visszhang felvevő készüléke. A hullámvonal a hanghullámnak a fenékről való visszaverődését ábrázolja.

a Filippini-árokban visszhanggal állapította meg az eddig ismert legnagyobb tengeri mélységet, 10.800 m-t. A *Chilovsky-Langevin*-készülékkel jéghegyek közeledése is megállapítható.

Alabama, az Északamerikai Egyesült Államok egyik, az ú. n. délkeleti középállamok közé tartozó állama; 134.669 km², (1930) 2,646.000 lak.

***Alabamium,** legújabban felfedezett elem. Vegyrokonságban van a halogén-elemekkel (klór, bróm, jód). F. *Allison* amerikai kutató és munkatársai 1932-ben állították elő. Az A. több ásványban és a tengervízben is előfordul, de elenyésző mennyiségekben: 1 vagón fluorit nevű ásványban (10.000 kg) csak mintegy 0.1 gr található. Nevét Alabama államtól nyerte. Felfedezése csupán a legújabb vizsgáló módszerek alkalmazásával vált lehetségessé és azáltal, hogy tulajdonságait és rendszámát (85) már a periodikus rendszer alapján eleve meghatározták.

Alagoas, Brazilia egyik állama, területe 28.571 km², (1930) 1,189.000 lak.

Alagútépítés. A legutóbbi idők legnagyobb szabású A.-e az Appenin-alagút volt, amelyet 1934 ápr. 23-án adtak át a közforgalomnak. Ez az alagút a világ leghosszabb, 18.510 m hosszú, kétvágányú alagútja. A Bolognát Firenzével összekötő új, ú. n. Direttissima vasútvonalon fekszik s létesítésével a Bologna-Firenze közötti menetidő 2½ óráról 1 órára volt csökkenthető. Az építés 1920-tól 1934-ig tartott; költsége mintegy 120 millió arany lirát tett ki. Az alagút jelentékeny hosszúságára való tekintettel közepén kitérő, illetve megelőző állomás vált szükségessé, ahol is a lassúbb járatú vonatokat a gyorsabb járatúak megelőzhetik. *(I. köt.)*

***Alain,** *Émile Chartier*, francia író, szül. Mortagne-ban, 1868. A párizsi *Lycée Henri IV* tanára, jelentős hatást gyakorol az irodalmi ifjúságra már vagy húsz év óta. A *Nouvelle Revue Française* által közölt *Propos d'Alain* sorozatos cikkekben sűrítve adja az életről és művészetről való véleményeit. Főmunkái: *Mars ou la guerre jugée*, *Système des Beaux-Arts*, *Les Idées et les Ages*, *Entretiens au Bord de la Mer*.

***Alaki sérelem.** A *bűnvádi eljárásban* A. a Bp. 384. §-a szerint: 1. ha az ítélőbíróság nem volt törvényesen alakítva; 2. ha a törvény

szerint kizárt bíró tagja volt az ítélőbíróságnak; 3. ha az ítélethozásban oly bíró is részt vett, ki nem volt jelen az egész főtárgyaláson; 4. ha az ítélőbíróság hatáskörét túllépte vagy hatásköréhez tartozó ügyet ahhoz nem tartozónak mondott ki; 5. ha a bíróság oly szabálytalanságot vagy mulasztást követett el, melyet a törvény semmisség terhe alatt tilt; 6. ha a főtárgyalást oly egyén jelenléte nélkül tartották meg, kinek jelenlétét a törvény mellőzhetetlennek nyilvánítja, ideértve a védőt azokban az esetekben, melyekben a védelem kötelező; 7. ha a nyilvánosságot törvényes ok nélkül zárták ki; 8. ha a perorvoslat-használónak ellenzése dacára a főtárgyalás alatt valamely semmis vallomásról vagy vizsgálati cselekményről felvett v. oly iratot olvastak fel, melyet a törvény szerint nem volt volna szabad felolvasni; 9. ha a bíróság a perorvoslatot használónak a főtárgyaláson tett indítványa felett nem határozott, vagy indítványa ellenére, ill. ellenzése dacára a főtárgyaláson oly közbenszóló határozatot hozott, mely a törvénynek a vád v. a védelem szempontjából lényeges rendelkezését vagy elvét sértette meg, ill. tévesen alkalmazta; 10. ha az ítéletnek rendelkező része érthetetlen vagy ha az indokolás az ítélet rendelkező részének ellentmond; 11. ha az ítélet törvényszerű vád nélkül van hozva, vagy a vád tárgyát nem meríti ki. Ezek a Bp. szerint semmisségi okok.

A *polgári peres eljárásban* az alaki jogszabály számos okból lehet megsértve, főként azért, mert a bíró nem jár el a törvény alaki szabályai szerint. Így a főbbek, amelyek feloldásra vezetnek: 1. ha az elsőbíróság nem volt szabályszerűen alakítva, ideértve azt az esetet is, ha a törvényszék előtt a tárgyalásnál jegyzőkönyvvezető nem volt alkalmazva; 2. ha a megtámadott ítélet hozatalában törvénynél fogva kizárt bíró vett részt, kivéve, ha a kizárást sikertelenül kérték; 3. ha a megtámadott ítélet hozatalában olyan bíró vett részt, akit a fél kifogása következtében kizártak; 4. ha az eljárás nyilvánosságára vonatkozó szabályok meg voltak sértve; 5. ha a jegyzőkönyvezésre vonatkozó szabályok megsértésével a jegyzőkönyvbe a felek vagy képviselőik írtak vagy mondottak be nyilatkozatokat; 6. ha a megtámadott ítélet a perfelvételi határnap elmulasztása alapján volt hozva, holott a törvény értelmében mulasztás nem forgott fenn. A felülvizsgálati bíróság csupán az eljárásra vonatkozó valamely szabály megsértését általában csak annyiban veheti figyelembe, amennyiben az ítéletet ezen az alapon kifejezetten megtámadták. Ha az ítélet a felsorolt okokból van megtámadva és egyéb A. esetében a felülvizsgálati bíróság határozatában csak a felek által felhozott felülvizsgálati alapra szorítkozik, de hivatalból figyelembe veszi, ha valamelyik félnek nem volt perképessége, vagy törvényes képviselője mellőzve volt, vagy nem volt igazolva, ha valamelyik fél helyett harmadik személy meghatalmazás nélkül járt el, vagy ha valamelyik fél ellenfelét az előtte tudvalevő tartózkodó helyének elhallgatásával, mint ismeretlen tartózkodását vagy az előtte ismeretes örökösöket mint ismeretleneket idézte perbe.

***Alaleone,** *Domenico*, olasz zeneszerző és zenei író, szül. Montegiorgio, 1881 nov. 16. Tanulmányait a római Licco S. Cecilia-ban fejezte be, melynek 1911 óta zenetörténet- és esztétikatanára. Operája *Mirra* (Alfieri tragédiájából); requiem *Il tramento* (férfikarra); *18 Melodie Pascoliane* s még számos dala, valamint különféle hangszerekre írt művei jelesek. Könyvei: *Studi su la storia dell' oratorio* (Torino, 1908); *Le laudi spirituali ital. nei secoli XVI e XVII* (1909); *I nuovi orizzonti della tecnica musicale* (1911); *Linguaggio materno e umanità musicale* (1914).

***Alaphullámhossz** (rádió), az a hullámhossz, amely a rezgőkörök (antennák) önrezgésszámának megfelel. Az önrezgésszám a villamos rezgőrendszer önindukciójától és kapacitásától függ és fordítottan arányos ezen mennyiségek szorzatából vont négyzetgyökkel.

***Alapimmunitás,** a baktériumok által termelt mérgek (toxinok) azon legkisebb mennyisége, amely bizonyos más egyénre nézve már halálos adag, azonban az illető egyén még szervezetének veszélyeztetése nélkül képes elviselni. Az A. más és más egyénnél, valamint a más és más betegség kórokozóját illetőleg különböző. Erősen fokozni kell az esetben, ha az illető szervezetet arra akarjuk felhasználni, hogy gyógy- vagy védsavót nyerjünk tőle.

***Alapítványi mise,** l. *Misedíj. (XIII. köt.)*

***Alapjavadalmazás,** valamely katonai csapat hadi élelmi felszerelésének egy része (van még mozgókonyha-javadalmazás is), emberenként és lovanként egy szabványos és két tartalékadag, a lovasság lovainál egy szabványos és egy tartalékadag. A szabványos adag ember részére friss húst, főzeléket, elkészítési cikkeket, kenyeret, kávékonzervet, dohányt, a tartalékadag húskonzervet és kétszersültet tartalmaz. Lovak számára a ló minőségéhez mért szabványos adagban zab, széna, szalma, a tartalékadagban csak zab van.

Alapozás, valamely építménynek föld alatt lévő legfontosabb része, mely arra szolgál, hogy a felépítmény megfelelő szilárdságú, ill. teherbíró talajon álljon és egyáltalán nem vagy egyenletesen ülepedjen. A terhelésnek megfelelően tehát az alapfalak rendszerint a teherbíró talajra építendők s az A. kellő kiszélesítésével gondoskodunk arról, hogy mekkora súly terhelje az altalaj minden egyes cm^2-ét. Az altalaj minősége szerint ez ¼—80 kg-ig változik (tőzeges talajtól a sziklatalajig).

Mindenféle A-nak a legkisebb mélysége a fagymélység, vagyis 0·90—1 m. *(I. k.)*

Alapszabály (egyesületi). Az 1922 : XI. tc. 4. §-a értelmében, bármily egyesület csak a belügyminiszter, illetőleg az arra illetékes más szakminiszter láttamozta A. alapján mű-

ködhetik. Az A. általános kellékeit a 77.000/1922. B. M. VII. s ezt kiegészítő rendeletek határozzák meg. A kellékek a következők: 1. az egyesület címe, székhelye, működési területe, hivatalos nyelve, pecsétje, jelvénye; 2. az egyesület célja; 3. a cél elérésére szolgáló eszközök pontos megjelölése; 4. az egyesületi vagyonra vonatkozó rendelkezések; 5. a tagok (alapító, rendes, tiszteletbeli, pártoló, ifjúsági, működő tag stb.) osztályozása; 6. a tagok felvételének általános kellékeire vonatkozó rendelkezések; 7. a felvétel módozatainak megjelölése; 8. a tagok jogai és kötelességei (tagdíjak, felvételi és egyéb díjak); 9. a tagság megszűnésének módja (halál, jogi személyeknél megszűnés, kilépés, törlés, kizárás által); 10. a közgyűlés (rendes, rendkívüli) szabályozása (összehívás módja, tagok tanácskozási és szavazati joga); 11. a közgyűlés határozatképessége; 12. tárgyai: *a)* tisztikar, választmány, számvizsgálóbizottság és esetleges egyéb önkormányzati szervek tagjainak és póttagjainak években kifejezett, meghatározott időre (pl. egy évi időtartamra) való megválasztása; *b)* a költségvetés és zárszámadás letárgyalása, a felelős számadók részére a felmentvény megadása és általában a vagyoni kérdések végső fokon való intézése; *c)* a választmány hatáskörét meghaladó fontosabb szerződések és különösen az egyesületi vagyon állagát érintő egyéb jogügyletek elhatározása és jóváhagyása; *d)* a választmány (esetleg más szervek) megfellebbezett határozatainak felülbírálása; *e)* a tagok indítványainak letárgyalása; *f)* az alapszabályok módosítása; *g)* feloszlás és ez esetben a vagyon hovafordítása tárgyában hozott határozathozatal; *h)* más egyesülettel való egyesülés (fuzió) elhatározása; *i)* közgyűlési jegyzőkönyv felvétele s hitelesítése; 13. a választmány rendes és póttagjai számának, megbizatása időtartamának s annak meghatározása, hogy a tisztikar tagjai közül állásuknál fogva kik tagjai a választmánynak is; a választmányi ülések összehívásának módja és ideje és az ülés határozatképessége; a választmány hatásköre és fellebbezés a határozatok ellen; a választmány utalványozási jogának legfelsőbb határa; 14. számvizsgáló bizottság alakítása; 15. a tisztikar és tagjainak hatásköre; az elnök utalványozási és rovancsolási jogköre, az általa kiutalványozható összeg legmagasabb mértéke; a pénztáros anyagi felelőssége, a vagyonkezelésről rendes okmányolt számadások vezetése; a kézipénztárban tartható pénz mennyisége, a felesleg hovafizetése; ellenőri állás szervezése, a pénzkezelésért a pénztárossal egyetemleges felelőssége; 16. esetleges egyéb önkormányzati szervek; 17. fiókegyesületek; 18. alapszabálymódosítás módja, fuzió, feloszlás, a vagyon hovafordítása; 19. a belügyminiszter joga szabálytalan működés esetében a működés felfüggesztésére és a feloszlatásra. Az A.-at az alakuló közgyűlés alkotja meg és azokat kormányhatósági láttamozás, illetőleg jóváhagyás végett be kell mutatni, a láttamozás joga a belügyminisztert vagy a külön jogszabállyal megbízott szakminisztert illeti meg; a módosítás is közgyűlési jog s jóváhagyás alá esik. *(I. köt.)*

***Alapy** *Gyula*, publicista és író, a Szlovenszkói Magyar Kultúr Egylet főtitkára, tartományi képviselő, szül. Komárom, 1872 okt. 20. 1911. Beöthy Zsolttal megalapítja a komáromi Jókai Egyesületet, melynek múzeuma országos hírű. Főbb művei: *Komárom vármegye középkori oklevelei* (1917), *Jókai és a Felvidék* (1925), *Jókai és szülőföldje* (1925), *Kultsár István és könyvtára* (1928), *A csallóközi halászat tört.* (1933).

Alapy *Henrik*, orvos, a Pesti izr. hitközség kórházának 1925. igazgató-főorvosa lett. A húgyszervek sebészetéről, epebajokról és a rákbetegségekről írt. *(I. és XIX. köt.)*

***Alasan**, a Góbi sivatagnak Mongoliában fekvő déli területe. Nagyrésze futóhomokkal és sókivirágzásokkal borított terméketlen sztyeppterület. Mongol eredetű vándor pásztorok lakják.

Alaska, az Északamerikai Egyesült Államok territoriuma, 1,530.328 km², székhelye és főkikötője *Juneau*. Összes behozatalának értéke (1933) 20.8 millió, a kivitelé 43.3 millió dollár. Fontosabb kiviteli cikkei: halak, prémek és arany.

***Alaskai róka**, gyüjtőneve a kereskedelmi forgalomba került, feketére festett rókabőröknek. A valódi A. az amerikai vörös róka *(Canis fulvus* Desm.) alakkörébe tartozik. Színe itt a hideg tájakon a vöröstől a tiszta feketéig minden árnyalatban előfordul.

***Alastrim.** A fekete vagy valódi himlőnek enyhe lefolyású alakját nevezik így főleg Braziliában és Észak-Amerikában. Kórokozója ismeretlen, de úgy látszik, hogy rokon a valódi himlővel, bár halálozási százaléka kisebb annál. Nem heggel (himlőhely) gyógyul, ellentétben a valódi himlővel.

Albánia, királyság, területe 27.538 km², lakosságának száma (1930) 1,005.902. 1932-ben a behozatal 22·8 millió, a kivitel 4·5 millió aranyfrank volt. Fontosabb behozatali cikkei (1932): textiláruk, gabona, fémek; kiviteli cikkei: takarmány, hal, bőrök.

Története. 1925 elején Ahmed Zogunak jugoszláv segítséggel sikerült az olaszokra támaszkodó Nolit elűzni s 1925 elején hétévre köztársasági elnökké kiáltatta ki magát. Nyomban ezután új irányt szabott az albán politikának: Jugoszláviától elfordult és Olaszországhoz keresett és talált csatlakozást. 1925-ben Olaszország egy 50 millió ar. frankos bankkölcsön és az albán gazdasági viszonyok följavítására alakult részvénytársaság (Società per lo Sviluppo dell' Albania) alapításával nagy befolyásra tett szert Albániában. 1927 nov.-ben jött létre a tiranai szerződés, amely a szerződő albán és olasz

feleket arra kötelezi, hogy háború esetén minden rendelkezésre álló fegyveres és gazdasági eszközzel egymás segítségére lesznek. E szövetségnek köszönhette Ahmed Zogu, hogy sikerült magát 1928 szept. 1-én királlyá kikiáltatnia. 1931-ben Olaszország újabb 100 millió aranyfrank kölcsönt szavazott meg Albániának. Később ez a viszony meglazult. Albániát is belevonták azokba a tárgyalásokba, amelyek Törökország, Jugoszlávia és Görögország kezdeményezésére a balkán országokat összevonó Balkán-szövetség létesítése céljából megindultak. Albán részről nagy hajlandóság mutatkozott az új szövetségbe való belépésre, ami Olaszországban nagy visszahatást keltett. Rómában beszüntették a 100 milliós kölcsön további részleteinek kiszolgáltatását, amire válaszul Albániában az olasz iskolák nagyrészét becsukták, a megmaradtakat pedig állami ellenőrzés alá helyezték, az olasz katonai missziót feloszlatták és hazaküldték és beszüntették az olasz légiforgalmi társaság koncesszióját. 1934 febr.-ban jött létre az albán-jugoszláv gazdasági szerződés. 1934 jún. 24-én olasz hajóraj jelent meg Durazzónál. Az albán hírügynökség a római hivatalos jelentésekkel szemben azt közölte, hogy a hajóraj az albán kormány tudta és előzetes beleegyezése nélkül jelent meg az albán vizeken, ugyanakkor az albán követ Londonban fölhívta a figyelmet ezeknek a jelenségeknek a veszedelmére, Jugoszlávia pedig kijelentette, hogy katonai erővel is támogatja Albániát, ha Olaszország részéről erőszakot alkalmaznának. Később ez a feszültség engedett. *Térképe Romániánál. (I. és XIX. k.)*

***Albániai kincslelet,** bizánci készítményű arany és ezüst edényekből, továbbá keleti származású ékszerekből, összesen 41 darabból álló lelet, mely Vraptól nem messze (Elbasszán ker.) jutott napfényre. Leírta *Strzygowski* J. Altai, Iran u. Völkerwanderung c. művében (1915). Sokban emlékeztet a mi Attila-kincsünkre, főleg azzal, hogy a lelet darabjai nem mind egyazon korból valók. Az edények bizánci készítmények, koruk VI—VII. század, jól meghatározható. Az ékszerek keleti származású övdíszek, erős újperzsa-sasszanida hatás alatt. Bizonyára a népvándorlás viharai sodorták a Balkánra s ottani gazdájuk később szerezte hozzájuk az edényeket. A leletből 39 darab Pierpont Morgan tulajdonába, egy az istambuli múzeumba, egy párizsi magángyűjteménybe került.

Albany, New York állam fővárosa, (1930) 127.482 lak.

Albareda, *José Louis*, spanyol államférfi, megh. Madridban 1897 nov. 3. *(I. köt.)*

***Albargin,** ezüstnitrát gelatoséval, vízben jól oldódó kristályos por. Gyógyszere főleg a kankós gyulladásos betegségeknek (húgycső-, hólyaghurut, kankós szemkötőhártyagyulladás) és gyermekek súlyosabb bélhurutjának.

***Albarran,** *Joaquin*, kubai orvos, szül. Sagna la Grandoban 1860., megh. Párizsban 1912. A modern urológiának egyik megalapítója. Művei: *Les tumeurs de la vessie* (1899); *Les maladies chirurgicales du rein et de l'urètre* (1899); *Exploration des fonctions rénales* (1905); *Médecine opératoire des vois urinaires* (1909).

Albedo. Saját fénnyel nem bíró égitestek (pl. a bolygók) megvilágítási elméletében nagy szerepet játszik az A. fogalma. Alatta geometriailag valamely felületről szétszórtan visszavert fénymennyiségnek a reája merőlegesen eső fénymennyiséghez való viszonyát értjük. Minthogy a visszavert fénymennyiség az esetek túlnyomó számában kisebb a reáesőnél, az A.-érték kisebb 1-nél.

Csillagászati A. a gömbalakú felületről szétszórtan visszavert a reáeső párhuzamos fénymennyiséghez való viszonya. Minthogy a bolygók nagy közelítéssel gömbalakúak, amelyek a Nap reflektált fényében, azaz reájuk párhuzamosan eső fénytől ragyognak, a bolygók A.-ja ezek felületi viszonyaira vonatkozólag fontos adat.

Holdunk albedója	0·073
Merkur bolygóé	0·069
Venus bolygóé	0·59
A Földé	0·45
Mars bolygóé	0·15
Jupiter bolygóé	0·56
Saturnus bolygóé	0·63
Uranus bolygóé	0·63
Neptunus bolygóé	0·73

Néhány földi anyag A.-jának értéke:

Mély tavaké	0·03—0·05 között
Bazalté	0·06
Trachyt-láváé	0·10
Sárga homokkőé	0·38
Habkőé	0·56
Cumulus felhőké	0·65
Krétáé	1·00

A számadatokból következik, hogy a Holdnak és Merkurnak nincsen számottevő felhőzete, Marsé ritka, a többi bolygóé sűrű. Ezért látszik a Hold és Mars felülete, a többi bolygóé ellenben nem. *(I. köt.)*

***Albee-műtét.** Fred *Albee*, a Columbia-egyetem tanára, 1911-ben írta le a műtétet. Lényege a csigolyák gümős megbetegedésénél (spondylitis) a beteg csigolyáknak a felettük és alattuk levő egészséges csigolyákhoz való csontos forrasztása. Ezt Albee úgy éri el, hogy a csigolyák tövisnyujtványait egy belejük ültetett és a lábszárcsontból vett csontlemezzel áthidalja. Ez a lemez néhány hónap alatt belenő új helyébe és az általa áthidalt csigolyákat egymáshoz rögzíti. Immobilizáció és a púp fejlődésének meggátlása a műtét célja. Ezt csak részben érte el s ma alkalmazásának területe igen megszűkült. Sokkal jobban bevált az A. csigolyacsuszamlásnál (spondylolysthesis) és a csigolyák egyéb, nem gümős, gyulladásos betegségénél.

***Albéniz,** *Isaac*, spanyol zeneszerző és zongoraművész, szül. Caprodón, 1860 máj. 29. megh. Cambo, 1909 jún. 16. Mint 6 éves csodagyermek jutott Párizsba Marmontel zongoratanárhoz. Elsőül használt fel művészi zenében nemzeti, sőt szűkebbkörű andaluziai ritmikát, ezzel iskolát teremtett. Minden mű-

fajban komponált, operáit Londonban is adták.

Alberdingk-Thijm, *Karel Joan Lodewijk*, holland író, szül. Amsterdamban 1864 szept. 22. Haarlemben él. Újabb munkái: *Kunst en Kritiek* (1923) és *Kleinigheden* (1927). *(I. k.)*

***Albers-vetület,** módosított területtartó kúpvetület. Ebben a vetületben készítette és készíti a bécsi földrajzi intézet Közép-Európa 1 : 750.000-es átnézeti térképét.

Albert, belga király, pártokon fölül álló alkotmányos érzékével több esetben sikeresen közvetített a vallonok és flamandok között támadt nemzeti viszályokban és intézte el a gyakran megismétlődő válságokat. Uralkodói teendői mellett lelkes híve volt a testedző sportoknak is. 1934 febr. 17-én este éppen egy sportünnepélyen kellett volna védnöki szerepet betöltenie, amikor ezt megelőzően kísérők nélkül hegymászó kirándulásra indult s egy magas szikláról lezuhant és meghalt. *(I. köt.)*

***Albert** *Andor*, szobrász, szül. Baján 1876 nov. 11. Stróbl Alajos tanítványa, 1900-ban megkapta egy férfi-mellszobrára a Harkányi-díjat. Ő mintázta a nagyécsi hadiemléket.

Albert, *Eugen d'*, zongoraművész és zeneszerző, megh. Olaszországban, 1932 márc. *(I. és XIX. köt.)*

Albert, *François*, francia politikus, mialatt 1924 jan.-tól 1925 ápr.-ig az Herriot-kormányban közoktatásügyi miniszter volt, főképpen az iskolai tanításnak az egyháztól való teljes függetlenítésén dolgozott. 1926. megindította a *L'Impartial* című lapot és főképpen Elzász törvényeinek a francia törvényekkel való egyenlővé tételét követelte. Főbb művei : *Les unifiés et le gouvernement de Clemenceau* (1919), *Le procès de Malvy* (1920). *(XIX. köt.)*

Alberta, Kanada egyik állama, 661.161 km², (1930) 731.000 lak.

***Alberti,** *Achile*, olasz szobrász, szül. Milánóban 1860., ahol a Brera akadémiát végezte. Bensőséges érzés nyilvánul romantikus ízlésű bronz- és márványszobraiban, melyeknek legkiválóbbjai az olasz király *(Az anya)*, a római *(Az első szerelem)* és a milánói *(A nazarénus)* modern múzeumok tulajdonában vannak. Sok síremléket is mintázott. Szent Gergely pápa szobra a hasonnevű milánói templomot diszíti, I. Umberto olasz király kolosszális feje pedig Monzában van.

Alberti, *Luigi*, olasz költő és hirlapíró, megh. Firenzében 1898. *(I. köt.)*

***Albertini,** *Luigi*, olasz politikus és hirlapíró, szül. Anconában, 1871 okt. 19. 1914-ben szenátor lett. Eleinte a fasizmus mellett fejtett ki agitációt, utóbb a Jugoszláviával való megértést hirdette. Miután Mussolini politikáját támadta, 1925-ben meg kellett válnia a Corriere della Sera-tól.

***Albert-Nyanza,** afrikai tó, l. *Albert-tó (I. köt.)*

***Albertol gyanta** (mesterséges mastix), természetes gyanták és balzsamok keveréke fenolokból és formaldehidből készült műgyantákkal. Csaknem szagtalanok, fény- és légállók és rugalmasabbak, mint a közönséges műgyanták. Olajfestékekkel jól keverhetők a kopálgyanta helyettesítésére. Forró présben megkeményedő, bakelithez hasonló anyagokat is nyernek ily módon. (l. *Műanyagok XXI. köt.*)

Albini, *Srećko (Felix)*, horvát zeneszerző, szül. Zupanje, 1869 dec. 10. Grácban tanult. Zágrábban a nemzeti színház zeneigazgatója lett. Operettjeit részben a külföld is bemutatta: *Maricon* (Zagreb, 1901.) opera után: *Der Nabob* (Bécs, 1905.), *Madame Troubadour* (Zagreb, 1907.), *Báró Trenck* (Lipcsében Der Pandur c. a. 1908.), *Die kleine Baronesse* (Bécs, 1909.), *Die Barfusstänzerin* (Lipcse, 1909.). *(I. köt.)*.

***Albrecht,** közép-felnémet költő, alig van róla adatunk, csak azt tudjuk, hogy ő írta a *Jüngerer Titurel*-t. Gyakran összetévesztették A. von Scharfenberggel. *(I. köt. A. 3.)*

Albrecht, *Karl*, festő, megh. Königsbergben 1926 szept. 26. *(XIX. köt.)*

Albrecht Ferenc József Károly, királyi főherceg, 1920-ban Magyarországra költözött, a magyar országgyűlés felsőházának tagja, az ifjúsági Vöröskereszt mozgalom védnöke, a Gyermekvédő Liga elnöke lett. 1923—30 években állandóan mint magyar trónkövetelőt emlegették ; a találgatásokat 1930 májusában Ottó királyfinál Steenokerzelben tett látogatása cáfolta meg, amelynek alkalmából elismerte Ottót a Habsburg-család fejének. Ugyanez évben nőül vette Rudnay Irént, Rudnay Lajos magyar követ elvált feleségét, akitől 1934-ben elvált. 1931-ben Braziliában tanulmányozta a kivándorolt magyarok helyzetét. *(XIX. köt.)*

***Albricci,** *Alberico*, conte, olasz tábornok, szül. Gallarateban 1864. Résztvett az 1888—89. afrikai hadjáratban, majd 1910—15. katonai attasé volt Bécsben. A világháborúban is harcolt. 1919—20. hadügyminiszter.

Albrich *Konrád*, orvos, 1930. a pécsi egyetemen a szemészet ny. r. tanára. *(XIX. köt.)*

Alchemia (helyesen *alkémia)*, újabb magyar irodalma : *Szathmáry: Magyar alchemisták*, 1928. *(I. köt.)*

***Aldánov,** *Mark Alekszándrovics* (családi nevén *Landau)*, orosz író, szül. Kievben, 1889. Mint menseviki kénytelen volt külföldre menekülni. Az emigrációban tünt föl írói képességeivel. Legismertebb regénye *A gondolkodó ördög* (magy. is). Regényeiben France és Tolsztoj írói módszerét egyesíti. Kitünő tanulmányokat írt több orosz íróról.

***Áldarazsak** *(Sapygidae)*, a hártyásszárnyúak *(Hymenoptera)* rendjébe tartozó, igen karcsú termetű, rövid lábú, rendszerint fekete színű rovarok. Valamennyi fajuk méhek parazitája, egyetlen faj kivételével, amely a kék dongón *(Xilocopa)* élősködik.

Áldásy *Antal*, történész, a középkori történelem ny. r. tanára a budapesti egyetemen, a M. Tud. és a Szent István Akad. r. tagja, a M. Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke, megh. 1932 júl. 14. A minden szub-

jektivitást kerülő realisztikus, de egyuttal egyetemes (katolikus) szempontokat kereső kutató irány egyik jellegzetes képviselője. Élete utolsó húsz esztendejében különösen a magyar heraldika foglalkoztatta. Ő adta ki a M. Címeres Emlékek III. kötetét, még előbb a Múzeumi Címereslevelek leíró lajstromát. *(XIX. köt.)*

***Aldebaranium.** A ritka földfémeknek nevezett elemek közül az ytterbiumföld néven ismertet Auer v. *Welsbach* Aldebaranium-ra (atomsúly 172.9, vegyjele Ad) és Cassiopeium-ra (atomsúly 174.2 vegyjele Cp) bontotta fel.

***Aldington,** *Richard*, angol író, szül. 1892. Jeles képviselője az imaginista iskolának, mely azt hangsúlyozza, hogy a költő hangulatait, érzelmeit lehetőleg képekben mutassa be. Művei: *Images Old and New* (1915); *Collected Poems* (1929); *Imagist Anthology* (1930); *The Eaten Hart* (1930); *Death of a Hero* (1929; (háborús regény); *Roads to Glory* (1930); *All Men are Ennemies* (1933, magy. is).

***Aldington,** *Mrs Richard*, amerikai írónő, l. *Doolittle, XXI. köt.*

Áldor *Imre*, író, álneve *Cassius*, megh. 1928 dec. 30. *(I. köt.)*

***Áldor** *János László*, festőművész, szül. Nagyigmánd, 1895 febr. 7. A Műegyetemen építészi oklevelet nyert, majd a nagybányai és szolnoki művésztelepen dolgozott. Főbb művei: *Vasárnap, Alvó Vénusz, Estszürkület* stb. A Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban több díjat nyert. Ujabban főleg arcképeket fest.

***Aldovrandi Marescotti di Viano,** *Luigi, gr.*, olasz diplomata, szül. Bolognában 1876 okt. 5. Jogi tanulmányai elvégzése után 1903. diplomáciai szolgálatba lépett. 1914—19. Sonnino külügyminiszter mellett kabinetfőnök, 1919. a párizsi béketárgyaláson az olasz békedelegáció főtitkára és a szövetséges hatalmak főtanácsában Olaszország képviselője. 1920. a berlini nagykövetséget vezette, Szófiába, Kairóba került követnek, majd nagykövetnek nevezték ki Buenos Airesbe, 1926. berlini nagykövet, innen 1929. váratlanul visszahívták.

***Áldozati bárány,** bibliai fogalom. A jeruzsálemi szentélyben bemutatott állatfajok között a leggyakoribb. Átvitt értelemben a társaság vagy az ügy martírját is így nevezzük. Az újtestamentum és a keresztény liturgia Jézust Agnus Dei-nek, Isten bárányának nevezi.

Alecsandri, *Vasile*, román költő, l. *Alexandri, I. köt.*

***Alemanni,** *Vittore*, az olasz középiskolák központi felügyelője, szül. Firenzében 1869 ápr. 19. Több filozófiai szaklap munkatársa. Művei: *Un filosofo delle lettere* (M. Cesarotti, 1894); *L'insegnamento delle lettere italiane nei licei* (1906); *Scritti scelti di P. Ceretti* (1915—1920) stb.

***Aleotti,** *Giovanni Battista*, olasz építész, szül. Argentában 1546, megh. Ferrarában 1636 dec. 12. II. Alfonz, Este hercegének szolgálatában állott, majd VIII. Kelemen pápa kinevezte a szentszék építőmesterének, ugyanebben az időben, 1598-ban Ferrara városának építőmestere lett. Nagyszabású elméleti és hidrostatikai munkáin kívül, tervei szerint sok korabeli épület készült, így a Barbara-templom, a San Carlo-templom, ezeken túlmenő sikert ért el az 1606-ban épített színház, melyet az Academia Intropidi számára tervezett.

Aleppo *(Haleb)*, Szíria, a jelenlegi francia fennhatósági területen levő város, Szíria legnagyobb városa, vasút mellett, (1930) 200.000 lak.

***Aleramo,** *Sibilla (Faccio Rina* írói pszeudonimja), olasz írónő, szül. Alessandriában, 1884. aug. 14. Művei: *Una donna*, regény (1906); *Il passaggio*, regény (1919); *Momenti*, versek (1920); *Amo, dunque sono*, regény (1927, magyarul is megjelent); *Poesie*, versek (1929).

***Aleš,** *Mikolaš*, cseh festő, szül. Mirotice, 1852. nov. 18., megh. Prága, 1913. júl. 10. Előszeretettel dolgozott allegorikus falfestményeken, történelmi ciklusokon. Ezekben a cseh művészet kiemelkedő egyénisége. Művei közül legfontosabbak: *Podebrad György és Corvin Mátyás* c. képe, hatalmas történelmi kompozició; *A haza*, mindkettő Prágában.

***Alessandrescu,** *Alfred*, román zeneszerző, szül. Bukarestben, 1893 aug. 14. 1921. Bukarestben az opera, 1926. egyszersmind a filharmóniai zenekar karnagya, udv. zongoraművész és a *L'Indépendance Roumaine* zenekritikusa. Zenekari (Rhapsodie roumaine) és kamarazeneműveket írt.

***Alessandri,** *Arturo*, chilei államférfi, szül. Longaviban, 1868 dec. 20. olasz származású szülőktől. Jogot tanult, 1897. képviselő, 1918. belügyminiszter, 1920. mint a radikális szabadelvűek jelöltje köztársasági elnök lett. 1924-ben a katonai puccs megbuktatta, Európába menekült, de már 1925-ben visszahívták, azonban még ugyanabban az évben megint kénytelen volt külföldre menekülni. Párizsban, Argentinában élt, 1931. Ibañez bukása után visszatérhetett hazájába és mint a demokraták jelöltje résztvett az elnökválasztáson. Választási veresége után megint menekülni volt kénytelen, de sok kormánybukás, szociális és alkotmányválság után 1932 nov.-ben visszatért Chilébe, ahol mindjárt ezután abszolút többséggel másodízben megválasztották köztársasági elnöknek.

***Alessandri,** *Roberto*, olasz orvos, szül. Civitavecchiában 1867 dec. 1., a római egyetem tanára, a római akadémia, az *American College of Surgeons* és a *Royal College of Surgeons* (London) tagja. Számos közleménye jelent meg, az A.-féle operáció az általa alkalmazott oszteoplasztikai eljárás.

Alessandria, 1. olaszországi tartom. Piemonte-ban, területe 5079 km², (1930) 782.000 lak. — 2. az előbbi székvárosa, (1930) 84.747 lak.

Alessio (jelenleg hivatalosan *Ljos)*, albániai kikötőváros, (1930) 1637 lak.

Ålesund, norvégiai kikötőváros, (1930) 18.378 lak.

***Alexa** *Ferenc*, örmény kat. plébános, szül. Szamosújvárott 1890 okt. 27. A *Propaganda fidei* papnevelőintézetben tanult Rómában, 1917 óta erzsébetvárosi örmény kat. plébános. *Örmény-magyar szótár*-t írt.

***Alexander,** *Albert Victor*, angol politikus, szül. Weston super Mareban 1885 máj. 1. szegény szülőktől. 1922. munkáspárti programmal beválasztották az alsóházba. 1924. a munkáspárti kormány alatt a kereskedelemügyi minisztérium parlamenti titkára, azaz politikai államtitkára lett Webb Sidney mellett. 1929-ben, amikor a munkáspárt megint kormányra került, a tengerészet első lordja lett. A munkáspártban bekövetkezett szakadás után 1931. lemondott és Hendersonnal együtt ellenzékbe ment.

Alexander *Bernát*, filozófiai író, meghalt 1927 okt. 24. *(I. és XIX. köt.)*

***Alexander,** *Samuel*, angol filozófus, szül. Sidneyben (New South Wales) 1859. A manchesteri egyetem tanára volt 1893—1924-ig. Russell és Whitehead mellett a mai angol filozófia legkiemelkedőbb képviselője; hármuk közül egyedül ő alkotott teljes filozófiai rendszert (főművével, a *Space, Time and Deity*-vel, 1920), amely jelentékeny befolyást gyakorolt a mai angol, amerikai és francia filozófiára. Esztétikája *Beauty, and other Forms of Value* címmel 1933-ban jelent meg.

Alexandria, egyiptomi város, a hozzá csatolt kisebb területtel együtt külön kormányzóság. Területe 75 km², (1927) 573.063 lak.

Alexandropol, orosz város, 1924 óta *Leninakan. (XXI. köt.)*

***Alexandrov,** *Nikolajevics Anatol*, orosz zeneszerző, szül. Moszkva, 1888 máj. 25. 1910—16. a moszkvai konzervatóriumon tanult, amelynek 1923 óta tanára. Az újorosz iskola egyik legnagyobb tehetsége. Zenekarra (Klasszikus szvit op. 32), zongorára (szonáták, prelude-ök), vonósnégyesre írt.

***Alexandrov,** *Todor*, a macedón szabadságmozgalmak egyik vezére, szül. Isztibben, 1881. márc. 4., megh. 1924 aug. 31. Eredetileg tanító volt, a világháború alatt a központi hatalmak oldalán állott, a békekötés után a macedóniai bulgárság fennmaradásáért küzdött.

Alexandrovszk, orosz város, 1922 óta *Szaporosje. (XXI. köt.)*

***Alexandrovszk-Grusevszkij,** orosz város, 1925 óta *Sachtij. (XXI. köt.)*

Alexejev, *Jevgenij Ivanovics*, orosz tábornok, megh. 1912 után. *(I. köt.)*

***Alexics,** *(bánsági festőcsalád), Miklós*, szül. Óbecsén 1811 v. 1812, megh. Aradon 1873 jan. 1. Bécsben és Olaszországban tanult, Nagykikindán és Temesvárott működött. Arcképeken kívül számos gör. kel. templom képdíszét festette (Mohol, Törökkanizsa, Kápolnás, Arad, Karlova, Nagyszentmiklós stb.) — A. *Dusán*, az előbbi fia, szül. Aradon s ott működött, átfestette a battonyai szerb templom régibb képeit. — A. *István*, az utóbbinak fia, gör. kel. lelkész és festő, Münchenben tanult, terjedelmes képei vannak az aradi, temesvári, módosi gör. kel. templomban, a temesvári püspöki palotában.

Alexics *(Alexi) György*, magyar-román nyelvész, a keleti kereskedelmi akadémia nyug. tanára. Ujabban megjelent művei: *Román népmesék* (Bp. 1912.), *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. sz.* román fordítása (Bp. 1911. Sztripszky Hiadorral). *(I. köt.)*

Alfa csillagok. Az ókori csillagászok az ég feltünőbb egyes csillagcsoportjait csillagképeknek nevezték és az egyes csillagképekben a fényesebb csillagokat külön névvel is jelölték. A XVII. század elején *Bayer* a görög α, β, γ, δ betűkkel kezdte jelölni az egyes csillagképek csillagait arra törekedvén, hogy α betűvel jelölje ezekben a legfényesebb csillagokat. A Lant (Lyra) csillagképében a legfényesebb csillag ókori neve Wega, a *Bayer*-féle elnevezés szerint α Lyrae, stb. A következő kis táblázat adja a legfényesebb csillagok ókori nevét és Bayer-féle elnevezésüket csillagrendjük feltüntetésével:

Achernar	α	Eridani	0,6	csill. rend.
Aldebaran	α	Tauri	1,1	„ „
Algenib	α	Persei	1,9	„ „
Antares	α	Scorpii	1,2	„ „
Arcturus	α	Bootis	0,2	„ „
Atair	α	Eridani	0,6	„ „
Beteigeuze	α	Orionis	0,9	„ „
Canopus	α	Carinae	—0,9	„ „
Capella	α	Aurigae	0,2	„ „
Castor	α	Geminorum	1,6	„ „
Deneb	α	Cygni	1,3	„ „
Dubhe	α	Ursae majoris	2,0	„ „
Fomalhaut	α	Piscis austr.	1,3	„ „
Procyon	α	Canis minoris	0,5	„ „
Regulus	α	Leonis	1,3	„ „
Sirius	α	Canis majoris	—1,6	„ „
Spica	α	Virginis	1,2	„ „

Látnivaló, hogy az α csillagok nem egyenlőfényűek. Általánosságban csak valamely csillagkép legfényesebb csillagát, de nem mindig ezt jelenti. Pl. Geminorum (Pollux) 1,2-edrendű, míg α Geminorum (Castor) 1,6-odrendű (a csillagászatban a kisebb számmal jelöljük a nagyobb fényességet, negatív számmal már igen nagy fényességi fokozatot).

***Alfa és ómega,** a görög ábécé első és utolsó betűje; ezért a Jelenések könyvében (1, 8; 21, 6; 22, 13) Krisztus szimbolikus neve: „Én vagyok az A., a kezdet és a vég, úgymond az Ur." Különösen nagybetűs alakjában (*A Ω*) a IV. század óta sírok, edények, harangok, oltárok gyakori diszítő emblémája.

***Alfaj,** a régebbi nyelvhasználat szerint általában a rendszernek a fajnál kisebb egysége. Ma egyes újabb rendszerezők *(Hartert, Jordan, Kleinschmidt, Rensch)* nagyobb egységekbe, mintegy nagyobb fajokba foglalnak össze sok olyan egyéncsoportot, amelyet más búvárok önálló fajokként értékelnek és ezeket nevezik az ő értelmükben vett A.-oknak,

Jellemző az ilyen A.-okra, hogy egyik soha sem él a másik előfordulási területén, azok tehát kölcsönösen helyettesítik egymást a nagy faj területén. Míg a régi értelemben vett fajokat Linné óta két névvel szokás jelölni, addig az A.-okat hárommal, pl. *Garrulus glandarius japonicus*.

Alfani, *Augusto*, olasz író, megh. Firenzében 1923 jan. 25. *(I. köt.)*

Alfano, *Franco*, olasz zeneszerző, szül. Posilippo, 1877 márc 8. A. fejezte be Puccini hátrahagyott „Turandot"-ját (1924); fő műve: *Sakuntala* (1921), újabb: *Madonna Imperiar* (1927). *(I. köt.)*

***Alfarészecskék,** a radioaktív anyagokból ú. n. alfasugár formájában kilövellt pozitív elektromos töltéssel bíró atomi részecskék, amelyek tömegüket és anyagi minőségüket illetően a héliumatom magjával (l. *Atommag*) minden tekintetben megegyeznek; elektromos töltésük kétszer akkora, mint az ú. n. elemi elektromos töltés, vagyis mint egy elektronnak a töltése. Ha tehát az A. a környezetükben levő idegen atomokkal történő összeütközéseik útján két-két negatív elektronnal kiegészülnek, akkor közönséges héliumatomok lesznek belőlük. Ez az oka annak, hogy a radioaktív anyagokat tartalmazó régi kőzetekben mindig találnak héliumgázt is. Egy tonna uraniumból, amellyel az összes bomlástermékei egyensúlyban vannak, évenkint 0,116 cm^3 héliumgáz keletkezik.

A radioaktív anyagok alfa-sugárzása amellett szól, hogy A. az atommagon belül is léteznek és mint anyag-egységek az atommag felépítésében közvetlen építőkövek módjára vesznek részt. Ennek ellenére az A. nem elemi, osztatlan részecskék, hanem valószínűleg két-két protonból és neutronból keletkeznek az atommagon belül.

***Alfasugarak,** a radioaktív elemek bomlásával együtt járó láthatatlan sugárzások egyik fajtája. Legfőbb sajátságaira nézve olyan természetű, mint a légritkított *Crookes*-csövekben elektromos kisüléseknél fellépő csatornasugarak: mint ezek, úgy az A. is nagy sebességű, pozitív elektromos töltésű anyagi részecskékből állanak (pozitív korpuszkuláris sugarak), amelyeket az elektromos és a mágneses tér eredeti irányuktól eltérít. Az eltérítés nagysága a részecskék tömegétől és sebességétől függ; az A. elektromos és mágneses eltérítése megfelel annak, hogy ezek a sugarak hélium-atommagokból állanak, amelyeknek a sebessége a fény sebességének 15—20 %-át teszi ki. Az A. a környezetükben erős ionizáló hatást fejtenek ki, (l. *Ionizáció)*, miközben sebességüket fokozatosan elveszítik. Ennélfogva az A. áthatolóképessége nem nagy: kb. 8,5 cm vastag normális nyomású és hőmérsékletű levegőréteg vagy 0·050 mm vastagságú alumínium-lemez a legáthatolóbb A.-at is elnyeli, vagyis az ismert radioaktív anyagok alfasugarainak a hatástávolságai levegőben 8·5 cm-nél és aluminiumban 0·050 mm-nél nem nagyobbak. Csak nagyon kis számban fordulnak elő anomális A., amelyeknek a hatástávolsága levegőben 9—11 cm is lehet. Az egy és ugyanabból a radioaktív elemből kilövellt A. egyforma kezdősebességgel, ennélfogva egyenlő hatástávolsággal is bírnak; pl. a polonium alfasugarainak a hatástávolsága levegőben 3·9 cm, a rádium alfasugaraié 3·4 cm stb.

Az A.-ban hatalmas energiák vannak kis helyre összesűrítve, mert az alfarészecskéknek elég tekintélyes tömegük is van. A rádium C^1 alfasugarai pl. akkora energiával bírnak, amilyet egy elektron töltésével bíró részecskének 7,700.000 volt feszültségű elektromos tér alkalmazásával lehetne adni. Ilyen nagy energiával már kémiai elemeket is át lehet alakítani.

Alfonz, *XIII.*, spanyol király a szerencsétlen marokkói hadjárat után 1923-ban *Primo de Rivera* tábornokot nevezte ki miniszterelnökké diktatorikus hatalommal. Az állandóan megismétlődő forradalmi kísérletek és az ország gazdasági helyzete arra késztették a diktátor tábornokot, hogy a hadsereg és a haditengerészet tisztjeit megszavaztassa, bizalommal viseltetnek-e kormányzása iránt. A szavazás eredménye az a válasz volt, hogy a bizalom kérdésében való döntés az uralkodót illeti meg, amire A. elfogadta Primo de Rivera lemondását és 1930 jan. 28-án utódjául *Berenguer* tábornokot nevezte ki, akinek az a kísérlete, hogy a parlamentáris kormányzásra térjen, a viszonyok elmérgesedése miatt kudarcot vallott. Berenguer lemondása után A. 1931 febr. 18-án *Aznar* tengernagyot nevezte ki miniszterelnöknek. A parlamentáris rendszerhez való visszatérés előkészítése végett elrendelt és 1931 ápr. 14-én lezajlott községi választások azonban a köztársasági és szocialista pártoknak nagy többséget hoztak eredményül, aminek hatása alatt A. már másnap elhagyta az országot és Franciaországba költözött. Az ez alkalommal a néphez intézett búcsúkiáltványában jogai fönntartása mellett a népre bízta az ország sorsának intézését. 1931 aug. 28-án kelt kiáltványában harmadszülött fia, *Juan* herceg javára lemondott a trónra való jogáról. A spanyol kortez a királyt bűnösnek mondta ki a hazaárulásban és elrendelte minden található vagyonának elkobzását. *(I. köt.)*

Alföld. A magyar Nagy-A. kulturális színvonalának emelésére újabban fokozott mértékű erőfeszítéseket tesznek a termelés és a közlekedés javítása terén. A háború után nagyobb ütemben indult meg az A. fásítása is, amivel mikroklimatikus előnyöket szeretnének biztosítani. Hasonlóképpen sokat tettek és tesznek a közúti hálózat javítása és tökéletesítése érdekében is. Ezek között a legjelentékenyebb a transzkontinentális gépkocsiút budapest—szegedi szakaszának kiépítése.

Az A. keletkezése és szerkezeti felépítése szempontjából az utóbbi években jelentékeny kutatásokat folytattak és azok nagy vitákra adtak alkalmat. A régi iskola hiveivel

szemben, akik az A.-et töréses szerkezetűnek mondották, újabban mások az A. gyűrődéses szerkezetéről beszélnek. Az elméleti megállapodások nyomán indultak meg az A.-ön a mélyfúrások, a földgáz és petroleum utáni kutatások, de nem vezettek jelentékenyebb eredményekre. A helyenként kisebb mértékben feltörő földgáznyomok az elméleti feltevéseket nem igazolták és a gyűrődéses szerkezet híveinek táborában csalódásokat okoztak. Tudományos tekintetben nagyon érdekesek és értékesek azok az eredmények, amelyeket a Magy. kir. Áll. Földmérés Háromszögelő Hivatalának országos, elsőrendű szintezése mutatott ki azzal, hogy az országos elsőrendű szintezési hálózatba bekapcsolta azokat a pontokat is, amelyeket kb. 50 évvel ezelőtt a K. u. K. Militär-Geographisches Institut létesített az első magyarországi preciziós szintezéskor. Természetes, hogy a két szintezést tökéletesség tekintetében nem lehet szorosan egymás mellé állítani, mert a közöttük eltelt félszázad alatt a szabatos szintezés műszerei és módszerei sokat fejlődtek; mindamellett a két mérés eredményét össze lehet hasonlítani, mert a két szintezés megbízhatósági mérőszámainak viszonya az egész vizsgált hálózat mentén *gyakorlatilag* állandó. A két mérés különbségéből kitűnik, hogy a Bánréve—Budapest—Nadap—Nagykanizsa vonalon a különbség 0, ettől a vonaltól nyugatra + értelemben, keletre pedig — értelemben tolódnak el, tehát 50 éven belül *észlelhető* süllyedésről tesznek bizonyságot. A legnagyobb süllyedés az eredmények szerint a Cegléd—Kecskemét—Szeged—Debrecen városok között húzható vonalon belül fekvő területen van. A süllyedés nagysága az említett időszakban pl. Debrecenben —123 mm, Szolnokon —102 mm, Békéscsabán —110 mm, Szegeden 123 mm. Az újabb szintezés adatai egyúttal *véglegesen* megdöntötték az A. gyűrődéséről felállított elméletet is. *(I. köt.)*

***Alföldi borvidék,** az Alföld vármegyéi és a határos vármegyéknek alföldi részei. Ezek síkvidéki, nagyrészben homoki szőlők, változatos szőlőfajtákkal és különféle minőségű bortermeléssel. Okszerű művelés és a szőlőfajtáknak nemesítése, célszerű kiválasztása következtében most már az A.-en is teremnek elsőrendű minőségű borok, de ezek karaktere természetesen más, mint a hegyvidéki szőlők boraié.

***Alföldi Magy. Közművelődési Egyesület,** alakult 1911. Megalakította a tanoncgondozó szervezetet a magyar tanoncifjúság szociális védelme céljából. A tanoncok művelődése szempontjából, egyenest az ő közelebbi érdekeiket és érdeklődésük körébe vágó hasznos tudnivalókat, irodalmi és művészeti kérdéseket a kiadásában megjelenő tanoncújság által juttat el a tanoncokhoz. Megalakította közegészségügyi szakosztályának közreműködésével az első magy. iskolaszanatóriumot Szentgotthárdon. Elnöke: *Zichy* János gróf.

***Alföldi magyarság.** A magyarság előtt az Alföld már a kőkorszak óta lakott terület volt s a legkülönbözőbb népek küzdöttek birtoklásáért. E népek emberanyagának egy része megmaradt, az újabb településekbe beolvadt s antropológiai típusuk nyomokban itt-ott még ma is kimutatható. Mivel pedig maga a honfoglaló magyarság sem volt fajilag teljesen egységes, viszont a keletről állandóan beszivárgó rokon etnikai elemek, a tömeges nyugati telepítések, a mongol betörés és a török hódoltság mind a négy világtáj felől újabb és újabb rasszelemeket hoztak a Dunamedencébe, érthető lesz az Alföld minden részén található nagy rasszbeli kevertség. Ezzel szemben a folytonos belső népmozgalmak, ugyanazon rasszelemeknek egymás között való állandó kereszteződése s bizonyos fokig az ezeréves azonos környezet és életkörülmények is, a rasszkép egységesítésén dolgoztak. E két ellentétes folyamat hatásának eredménye az Alföld mai antropológiai arculata, melyben a sok keveredés dacára is jól felismerhetők a honfoglaló magyarság s a velük együtt vagy utánuk bejött rokon elemek maradványai. Legtősgyökeresebb csoportjai: a felsőtiszai (Zemplén, Abaúj, Ung, Bereg, Borsod vármegyék déli részei), a szabolcsi, a kőrös-marosszögi és a csallóközi magyarság, mely utóbbi valamennyi között a legősibb szabású. Mind az antropológiai, mind az etnikai jellegek szempontjából jól kiválik a kis- és nagykunok, jászok, palócok területe. Az A. általában közepes (165 cm körüli) termetű. Amíg azonban a palócok között az átlagos termet 162—163 körül van, addig az Alföld déli részén 170 cm-ig felemelkedik. Az átlagos testmagasság növekedését tapasztaljuk az Alföld nyugati, keleti és északi szélei felé is. Ezzel párhuzamos jelenség kelet és nyugat felé a koponya hosszabbodása, délfelé pedig magasodása, s az arc keskenyedése, megnyúlása. A matyók, palócok között tömegesen, a Kunságban és a Kőrös-Marosszögletben jóval ritkábban, ill. gyengébb fokban, mongoloid jellegek is előfordulnak. Ezek csak kisebb részben honfoglaló magyar, nagyobb részben hún-avar-besenyő örökségek. Faji összetétel tekintetében az A. zöme az ú. n. „Alföld-rassz" (régebben kaukázusi-mongoloidnak nevezték) és a keletbalti rassz között oszlik meg. Ezek mellett délen tetemes dinári, nyugaton pedig alpi fajelemek fordulnak elő. Jelentéktelen szerepet játszik a nordicus és a mediterrán rassz.

***Alföldy** *Béla, Nemes-Milititsi*, orvos, egészségügyi főtanácsos, szül. Temesvár, 1877. Hatósági orvos volt Bács-Bodrog vm.-ben, 1922. a bácsalmási kerület képviselője, majd 1928. az OTI alelnöke.

***Al-George,** *Ion*, román költő, szül. Románszentgyörgyön, 1891. A háború előtt Bukarestben élt. Könyvtárigazgató. Több folyóirat munkatársa. A görög-római klasszikus irányzatot követi. Munkái: *Sasok* (költemények), *Hallgatag ház* (elégiák), *Sappho* (vígjáték).

Alger, Algeria fővárosa, (1931) 257.122 lak.

Algeria, északafrikai francia gyarmat, területe 2,195.097 km², (1931) 6,553.451 lak. Két nagyobb területre, az északira és a délire oszlik, az első területe 207.483 km², (1931) 5,978.833 lak.; a másodiké 1,987.604 km², (1931) 574.618 lak. Főbb mezőgazdasági termények (1931) 1000 q-ban: búza 6000, árpa 5100, zab 1180, kukorica 57, burgonya 416, dohány 197, olajbogyó 936, bor 13,900.000 hl, gyapjú 21, faolaj 121.000 hl, Állatállománya (1930) 1000 darabban: ló 173, öszvér 169, szamár 301, szarvasmarha 939, juh 7168, kecske 3268, teve 201. Ásványtermelése (1930) 1000 t-ban: vasérc 2207, rézérc 6, cink 38·6, ólomérc 38·6, só 15, foszfát 747, szén 16, antimonérc 114, arzénérc 1201. Vasútvonalainak hossza 4604 km. Behozatalának értéke (1930) 5829 millió, a kivitelé 4552 mill. frank. Fontosabb behozatali cikkei (1930): gyapotáruk, gépek, gépkocsi, élőállat és állati termékek, tej és vaj, ásványi olaj, szén, stb.; főbb kiviteli cikkei: bor, búza, vasérc, juh, gyapjú, dohány stb.

***Alibert,** *François-Paul*, francia költő, szül. 1875, *Mallarmé* és *Valéry* tanítványa, a szimbolizmus követője, a klasszikus költemény egyik legjobb képviselője. Versei: *Odes* (1922); *Elégies Romaines* (1923); *La Prairie aux Narcisses* (1927). *La Mort d'Orphée* c. színdarabját a Carcassoni arénában mutatták be(1934).

Alicante, spanyol város, (1930) 69.793 lak.

Ali Mirza Mohammed, perzsa sah, l. *Mohammed Ali* néven *(XIII. köt.)*.

***Ali Mohammed,** indiai politikus, szül. 1878-ban. Már kora ifjúságában résztvett az indiai mohamedánok szabadságmozgalmában, amelynek fivérével, Saukattal együtt az élére került. 1911-ben mindakettőt az indiai mohamedánok vezéreinek tekintették. A. a Gandhi vezetése mellett nagyarányúvá lett indus nemzeti mozgalommal karöltve, mint Gandhi szövetségese vezette a mohamedánok ügyét. 1915—19. internálva volt, 1921—23. pedig az angol uralom ellen szőtt összeesküvés miatt börtönben ült.

***Aliotta,** *Antonio*, olasz filozófus, szül. Palermóban 1881 jan. 18. 1919 óta az elméleti filozófia tanára a nápolyi egyetemen. Művei: *La reazione idealistica contro la scienza* (1912); *Relativismo e idealismo* (1922) stb. A *Logos* filozófiai folyóirat főszerkesztője.

***Alitálás,** vas- és acéltárgyaknak fémaluminiummal való bevonása olyan módon, hogy a bevonandó tárgyat 900 C°-nál valamivel nagyobb hőmérsékleten fémaluminium porában izzítják. A.-sal az acéltárgyak bizonyos mértékig tűzállóvá tehetők.

Aljechin, *Alexandre*, ügyvéd, 1928 óta sakkvilágbajnok, honosított francia.Tizenhat éves korában szerzett mester címet. Első díjat nyert: 1921. Budapest, Hága, 1923. Karlsbad, 1925. Baden-Baden, 1927. Kecskemét, 1930. Sanremo, 1931. Bled, 1932. London, 1934. Zürich. *(XIX. köt.)*

***Alkálitalaj** (másnéven *nátriumtalaj*), olyan talaj, amelynek sajátságai a benne nagyobb mennyiségben előforduló nátriumvegyületek hatása alatt állnak. Az elnevezés onnan ered, hogy a vegyészek a nátriumot az alkálifémek csoportjába sorolják. (Részletesebben l. *Nátriumtalajok, XXI. köt.)*

***Alkalmazottak találmányai.** A találmányi szabadalmakról szóló 1895 : XXXVII. tc. 6. §-a szerint állami vagy magánalkalmazásban álló személyek részére az alkalmazást adó állam kormánya vagy a magánvállalat felszólalása esetében megtagadandó a szabadalom engedélyezése, ha a bejelentőnek alkalmazásából vagy hivatalos állásából folyó teendője volt vagy szerződés kötelezte őt arra, hogy szakértelmét oly gyártási eljárások vagy ipari termékek feltalálására használja fel, mint aminőre a szabadalmat kéri.

***Alkalmazottért való büntetőjogi felelősség.** Az 1923 : V. tc. 19. §-a szerint, ha a szédelgő feldícsérést, a bitorlást vagy az utánzást vállalati alkalmazott követte el s a tulajdonost vagy üzletvezetőt felügyeleti vagy ellenőrzési szándékos vagy gondatlan mulasztás terheli, utóbbit súlyosabb bűncselekmény hiányában vétség miatt egy évig és hat hónapig terjedhető fogházzal és pénzbüntetéssel kell büntetni.

***Alkalmazott megvesztegetése.** Az 1923: V. tc. 20. §-a szerint, aki abból a célból, hogy valamely áru (szolgáltatás) kelendőségét fokozza vagy másnak üzleti közönségét elvonja, más vállalat alkalmazottjának ajándékot, jutalmat vagy más előnyt ad, juttat vagy ígér avégből, hogy utóbbinak tisztességtelen magatartása folytán magának vagy másnak áruk vagy munkateljesítmények megszerzése vagy szolgáltatása tekintetében előnyt biztosítson vagy a vállalat üzleti vagy üzemi titkát megtudja, súlyosabb bűncselekmény hiányában, üzleti vesztegetés vétségéért három évig terjedhető fogházzal és pénzbüntetéssel büntetendő s ugyanígy büntetendő az alkalmazott is, aki ily tisztességtelen magatartásért magának vagy másnak ajándékot v. előnyt követel, elfogad vagy az ez iránt tett ígéretet nem utasítja vissza.

***Alkalmazott titoksértése.** Az 1923 : V. tc. 21. §-a szerint vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal és pénzbüntetéssel büntetendő az alkalmazott, ha az e minőségében megtudott vagy reá bízott üzleti vagy üzemi (gyártási) titkot elárulja vagy azzal másképp visszaél, ha a cselekményt a szolgálati viszony tartama alatt követte el, vagy ha az üzleti érintkezésben reá bízott műszaki jellegű munkát vagy utasítást, így különösen rajzot, modellt, szabást vagy vényt verseny céljára a maga vagy más javára felhasználja.

Alkaloida. Az utóbbi évtizedekben számos új A. vált ismeretessé, nemkülönben megnövekedett a mesterséges (szintétikus) A.-k száma is. A kokainhoz hasonló helyi érzéstelenítő tulajdonsággal rendelkező bázisok közül az *ekkain*, *psicain* érdemelnek említést. Az ópiumalkaloidák kinyerésére pár év előtt dolgozott ki új eljárást *Kabay* és ezáltal sikerült hazai nyersanyagból kielégíteni morfin és társalkaloida szükségletünk javarészét. Az

anyarozs alkaloidái közül legújabban sikerült a Chinoin-gyárnak egy egészen újszerűt elkülöníteni, amelyet *sensibaminnak* neveztek el. Pictet *mesterséges papaverint* állított elő, majd a nagy német gyógyszer-vegyészeti gyárak az *efedrint* és sok más addig csupán növényekből kivonatolt A.-t szintetizáltak. A modern gyógyszervegyészeti irányzat nem csupán mesterséges A. előállítására, hanem céltudatos szerkezeti változtatásokkal hatásuk tökéletesítésére és mérgező tulajdonságaik kiküszöbölésére is törekszik. *(I. köt.)*

***Alkatváltott kőzet,** l. *Metamorfizmus (XIII. köt.)* és *Kőzet (XII. köt.)*.

***Álkeresztények,** kik felnőtt korukban meggyőződés nélkül, félelemből vagy érdekből lettek keresztények, de nem szakítottak előbbi vallásukkal. Ilyenek voltak Spanyolországban a *marrano*-k, kikeresztelkedett zsidók, kiknek az 1391-i kegyetlen üldözés óta gyakran nem volt más választásuk, mint a halál vagy a keresztség ; ugyanúgy a mohamedánok, kik 1502 óta a keresztséget választották kiutasítás helyett : *morisco*-k. Az Á. ellen szervezte Katolikus Ferdinánd 1480 óta a spanyol inkvizíciót. Magyarországon is akadtak Á., amióta az Aranybulla a zsidókat és izmaelitákat eltiltotta a sókamara és a vámok szolgálatától.

***Alkio,** *Santeri (Filander Alexanteri)*, finn író, szerkesztő, az ifjúsági mozgalom és a földmíves szövetségi párt vezére, szül. Lahtia, 1862. jún. 17., megh. 1930. jún. 24. A nagy munkaszüntetés után (1905) Vaasa-ban az Ilkka c. lapot alapította. 1907—22. képv., 1919—20. szociális miniszter. A falu nincstelen népének kitünő leírója. Ily tárgyú művei : *Salliman oikkuja* (A végzet tőrei), *Palvelusväkeä* (Szolganépség) stb. Összegyűjtött munkái 1919—25. jelentek meg s főkép a széles rétegek kapós olvasmányai.

Alkohol. Már a világháború idején is ismertek voltak eljárások, amelyek a szesz gyártását függetleníteni igyekeztek az élelmezésre felhasználható anyagoktól. Igy pl. különösen Európa északi államaiban és Amerikában cellulozákból (fa, tőzeg) próbálkoztak A.-t előállítani. Svédországban teljes sikerre vezetett a szulfitcelluloza gyártásnál keletkező lúgok feldolgozása. Mésszel semlegesítve és élesztővel elerjesztve faszeszt és más illó anyagokat tartalmazó A.-t nyertek, mely azonban csak ipari célokra alkalmas. Teljesen kielégítő eredménnyel zárultak le a kísérletek, melyek kalciumkarbidból kiindulva, tehát szervetlen nyersanyagból való A. gyártással foglalkoztak. A karbidból víz hatására keletkező acetiléngáz ugyanis higanysók jelenlétében savanyú oldatban vizet vesz fel és acetaldehiddé alakul át. Ebből oxidáló anyagokkal ecetsav, redukáló szerekkel pedig etilalkohol keletkezik. Az új eljárás gazdaságosnak igérkezik és vele a szeszgyártás teljesen elkülönülne a mezőgazdaságtól. (L. *Borszesz III. köt.* és *Szesz XVII. köt.)*

***Alkoholinjekció,** gyógyítási célból történő aethylalkohol befecskendezés a szövetek közé. Adják bőralatti anyajegyek (haemangiomák) elsorvasztására. Idegzsábáknál *Schlösser* ajánlatára 70—80%-os töménységben, az érzőideg vezetőképességének megszüntetésére. Továbbá a háromosztatú fejideg (trigeminus) zsábájánál, magába az idegdúcba (ganglion Gesseri) *Harris* és *Haertel* ajánlatára.

Alkoholizmus. A világháború utáni időben az alkoholfogyasztás, különösen a borivás kb. 1924 óta újra emelkedik. Erősen megcsökkent a pálinka- és a sörfogyasztás. A világháború előtti időkben az évi sör-fejadag 14 liter volt, ugyanaz 1925-ben már csak 5·44 1932—33-ban pedig már csak 1·87 liter. Ezzel szemben a borfogyasztás évi átlaga az 1905—10 évi 15 literről 1931—32-ben már 38·5 literre emelkedett. A pálinkafogyasztás csökkenése a legnagyobb ; a pálinka ma az összfogyasztásnak alig 10—15 %-a. *(I. köt.)*

***Alkoholos hőmérő,** a hőmérők azon fajtája, melyet legtöbbször festett borszesszel töltenek, hogy a higany —39 C° fagyáspontján túl is használható legyen. —79 C° túl gázhőmérőket használnak.

***Alkoholtilalom** *(prohibíció)* alatt rendszerint az Északamerikai Egyesült Államokban az 1920 évi *Volstead Act* által törvénybe iktatott teljes állami szesztilalmat értik. *Oregon* 1843-ban, *Maine* pedig 1851-ben vezette be a teljes szesztilalmat. A szivós agitáció, amely hamarosan megszerezte az egyház és a női társadalom támogatását, 1916-ban már szigorú korlátozásokat eredményezett (21 állam az alkoholnak még gyógyszerként való alkalmazását is megtiltotta), de az A. törvénybeiktatását csak az a felháborodás tette lehetővé, amelyet a hirhedt *saloonok* körül csoportosult politikai kalandorok üzelmeinek a nyilvánosságra jutása teremtett. Erősen támogatta az absztinens életmódot az Egyesült Államok szédületes mértékben fejlődő ipari civilizációja is, amely a racionalizált üzem számára alkoholmentes gépkezelőt és munkást kívánt.

Az állami szesztilalom kivihetősége, hatása, következményei, eredménye és sikere tekintetében mindmáig nem alakult ki egységes felfogás. Irving *Fisher*, amerikai nemzetgazdász, jórészben a prohibicíónak tulajdonította a lakosság vásárlási és konstruktív vállalkozási kedvének megnövekedését, az ipari termelés fokozódását, míg az A. egészségügyi eredményeit illetően az amerikai egészségügy legnevezetesebb szakemberei, *Dublin*, *Pearl* és *Emerson* is homlokegyenest ellenkező véleményen vannak.

Az A. mérlegéhez tartozik az is, hogy a prohibíció olyan súlyos társadalmi jelenségeket (üzletszerű csempészet, titkos szeszfőzés, az orvosi rendeletre gyógyszertárakban való alkoholvásárlás, a rendőri, vámhatósági kihágások és bűncselekmények számának megszaporodása, a kábítószerek élvezetének elterjedése stb.) hozott felszínre, amelyek nyilvánvalóvá tették, hogy az A. lelki és társadalmi feltételei ezidőszerint nincsenek

meg. Így történt, hogy az U. S. A. parlamentje 1933-ban népszavazás alapján az állami szesztilalmat hatályon kívül helyezte. A *Finnországban* 1920-ban bevezetett szesztilalmat 1932-ben népszavazás megszüntette. *Észtországban* 1920-ig, a független észt köztársaság megalakulásáig, szintén teljes állami szesztilalom volt.

Irodalom: Internationale Zeitschrift gegen den Alkoholismus. (1928.) *The American Mercury.* (1928.) Günter Schmölders: *Die finnische Prohibitionsstatistik.* Allgemeine Statistisches Archiv, 1928. Villem Ernits: *The abstinence mouvement in Estonia.* (1927.)

Alkotmányvédelmi bizottság. Az 1920 : X. t. c. 1. §-a szerint a miniszterek felelősségre vonása felől addig, amíg a törvényhozó hatalmat a nemzetgyűlés gyakorolja, a nemzetgyűlés határoz, amely a bíráskodást ú. n. Á.-ból alakuló bíróság útján gyakorolja. Ezt a törvényt az 1926 : XXII. t. c. 49. §-a hatályon kívül helyezte, de egyes §-ai a miniszterek felett ítélkező bíróság előtti eljárásban megfelelően alkalmazandók. *(XIX. köt.)*

Allahabad, 1. a britindiai Egyesült tartományok egyik kerülete, 44.714 km², 4,795.666 lak. — 2. az előbbi székvárosa, igen jelentékeny átmenő kereskedelemmel, (1931) 183.914 lak.

***Allais,** *Alphonse*, francia humorista, szül. Honfleur 1855., megh. Párizs 1905 okt. 28. A *Gil-Blas* és *Le Journal* c. lapnak volt munkatársa, valamint a *Sourire* szerkesztője. *L'Innocent* c. háromfelvonásos bohózatát Alfred *Capus*-val együtt írta, majd több humorisztikus témájú könyvet adott ki, ú. m. *A Se tordre* (1891); *Vive la vie* (1892); *Le Parapluie de l'Escouade* (1894).

Államadósság. Ismeretes, hogy a legutóbbi évek folyamán a világszerte jelentkező gazdasági válság az Á.-ok felvétele, valamint ezek tőke és kamatszolgálatának ellátása terén több államban rendkívüli helyzetet teremtett. Egyes államok, ezek sorában Magyarország is, kénytelenek voltak a külföldi tartozások, így a külföldi Á. utáni tőketörlesztési- és kamatesedékességeknek külföldre való átutalását egészben, vagy részben egyelőre beszüntetni. Ez az eljárás természetszerűen maga után vonta a szóbanlévő államok által kibocsátott Á.-i papírok forgalmi értékének nagyfokú visszaesését, egyszersmind a nemzetközi tőke elzárkózását az illető államok részére való újabb hitelnyujtástól. Ezért újabban többnyire olyan Á.-i hitelműveletek kerültek lebonyolításra, amelyek túlnyomórészt belföldi tőkeforrásokra támaszkodtak. Mégis a legtöbb nagy államban s kivált a hadikiadások növekvése miatt, számottevő tételekben keletkeztek új államkölcsönök. A dollár, az angol font és a yen értékének erős hanyatlása folytán az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Japán Á.-ainak végösszege abszolut értékben számítva a néhány év előtti állapothoz képest ezidő szerint figyelemre méltó csökkenést mutat, annak dacára, hogy ezek az államok a szóbanlévő időszak folyamán nagyobb új állami kölcsönműveleteket bonyolítottak le. Az Á.-ok tőkeösszegéről rendszeresen részletes adatokat közöl a Nemzetek Szövetségének Évkönyve és *Mémorandum sur les finances publiques* c. kiadványa. Az ezekben foglalt adatok szerint az alábbi országokban az Á.-ok tőkeálladéka az 1933, illetve 1932 év végén a következőképpen alakult:

Állam	Az államadóssági tőkeálladék összege millió alább megnevezett pénzegység		millió svájci frank
Amerikai Egyesült Államok	22.537·7	dollár	83.188·0
Anglia	7.859·7	angol font	139.666·9
Csehszlovákia	35.437·1	csehkorona	5.450·2
Franciaország	459.745·6	francia frank	91.949·0
Japán	7.374·5	yen	8.111·9
Jugoszlávia	41.189·8	dinár	3.707·1
Lengyelország	4.174·6	zloty	2.421·3
Magyarország	1.684·1	pengő	1.519·9
Németország	12.331·3	márka	15.105·9
Olaszország	98.868·4	líra	26.694·4
Svájc	2.181·8	svájci frank	2.181·8

(I. és XIX. köt.)

Állami alkalmazottak illetményei, a pénzérték stabilizálása, majd a pengővaluta bevezetése után, az 1924, 1925 és 1926 években bekövetkezett rendezése, az 1931-ben előállott államháztartási helyzet mellett nem volt fenntartható. Ezért az 1931 évi XXVI. t. c.-ben nyert felhatalmazás alapján a kormány az 1931 évi 5.000 M. E., az 1931 évi 7.000 M. E. és az 1933 évi 1.400 M. E. számú rendeletek által az Á.-t ismételten leszállította. Az illetményleszállítások átmeneti jellegűek ugyan, de további rendelkezésig állanak fenn. Az illetményleszállítások aránya a legmagasabb illetményeknél a 37 %-ot is elérte s a legkisebb illetményeknél is meghaladta a 13 %-ot. *(I. és XIX. köt.)*

Állami bankok működésében igen lényeges fordulatot idézett elő a nemzetközi tőkeforgalomnak az 1931 év folyamán bekövetkezett válsága. Az adós államok jegybankjai a nemzetközi hitelfolyósítások fennakadása folytán egymásután az elé a kényszerhelyzet elé kerültek, hogy a rendelkezésükre álló érc- és devizafedezetet a fizetési mérleg egyensúlyának fenntartása érdekében fel kell áldozniok. Ezt a veszélyt az adós államok kormányai azáltal hárították el, hogy átutalási, ú. n. transzfertilalmakat léptettek életbe. *(I. köt.)*

Állami felügyelet. Újabban erősen kiszélesült. Így az árucikkek áralakulásának szakszerű ellenőrzését az állam az árelemző bizottság által gyakorolja, a kartellmegállapodásokat a kereskedelmi miniszter ellenőrzi, a köztámogatásban részesülő részvénytársaságok és szövetkezetek (4.600/1933. M. E. sz. rendelet) Á. alatt állanak, amelyet a pénzügyminiszter gyakorol. A védett birtok felügyeletéről szóló 16.200/1933. M. E. sz. rendelet szerint minden védett birtok közfelügyelet alatt áll, amelyet a minisztérium helyibizottságok útján gyakorol. *(I. és XIX. köt.)*

***Állami gyárak.** A közüzemek körében Á.-kal, eltekintve a kollektív gazdálkodás alapján szervezett államoktól, a gazdasági indi-

vidualizmus alapján szervezett államokban is találkozunk. Magyarországon állami egyedáruság a dohány forgalma és a dohánycikkek előállítása. Így az összes dohánygyárak állami tulajdonban vannak. A vasúti mozdonyok és a mezőgazdasági gépek belföldi előállításának fejlesztése érdekében alakult a MÁV. gépgyár, amely a diósgyőri állami vas- és acélgyárral 1923-ban *Magy. Kir. Állami Vas- Acél- és Gépgyárak* néven egyesíttetett. Üzletvitele az 1932—33 költségvetési évben 7·2 millió P hiánnyal zárult. Gyári üzemekkel, nevezetesen selyemfonodákkal rendelkezik még a magy. kir. selyemtenyésztés is. Ezek az üzemek azonban bérbeadás útján hasznosíttatnak.

***Állami jegyintézetek.** Oly államokban, ahol jegybank felállítására valamely oknál fogva nem került sor, illetőleg ahol a jegybank tevékenysége valamely oknál fogva szünetel, az állam a pénzforgalom szükségletének ellátása céljából rendszerint Á. útján bocsát ki államjegyeket. A Magyar Állami Jegyintézet működése az 1924 évi V. t. c. következtében szűnt meg, mely a jegybank felállítását rendelte el.

***Állami központ**, olyan berendezett államtulajdonban lévő pincehelyiségek, amelyekben minden hazai bortermelő, esetleg kereskedő mérsékelt díjazás mellett elhelyezheti borait. Viszont viseli a normális apadási veszteséget, amely évenként legfeljebb 4%. Badacsonyban, Pécsett, Miskolcon, Sátoraljaújhelyen vannak Á.

***Állami lobogó.** Az 1848 : XXI. tc. 2. §-a szerint minden középületnél és közintézetnél a hivatalos ünnepek alkalmával s minden magyar hajón a nemzeti lobogót és az országcímert kell használni. Az 1907 : XXVII. tc. 17. §-a szerint nemzeti ünnepeken az iskolaépületeken magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki. A belvízi hajó a hajó fő helyén csak Á.-t viselhet (1927 : IX. tc. 2. §-a). Számos rendelet szabályozza az Á. kitűzését, legutóbb a honvédcsapatok zászlói előtti tiszteletadás is szabályozást nyert. (L. *Lobogó, XII. köt.)*

Állami ménesek. Az Á. közül Mezőhegyesen kis- és nagynoniusz és angol félvér (Furioso, Northstar és Gidrán-törzsek), Kisbéren angol telivér és félvér, Bábolnán tisztavérű arabs és arabsfajta, azonkívül lipicai mének vannak tenyésztésben. *(I. köt.)*

Állami méntelepek. Székhelyei: Baja, Békéscsaba, Debrecen, Gyöngyös, Hódmezővásárhely, Jászberény, Komárom, Nagykanizsa, Nagykőrös és Székesfehérvár. *(I. köt.)*

***Állami pénztárjegy**, (másnéven *állampénztári* vagy *kincstári utalvány*), az állampénztár által önmagára kibocsátott oly fizetési kötelezvény, amely után az állam kamatot térít. Az 1933 évi XVII. t. c. alapján, továbbá a transzferrendeletek alapján az ú. n. transzferalapba befolyt összegek igénybevételével kapcsolatban is bocsátottak ki Á.-et.

Állami rendőrség. Az 5047/M. E. 1919. sz. kormányrendelettel létesített kerületi rendőrfőkapitányságok közül 1925, a pécsit és miskolcit, 1931. pedig a székesfehérvárit, szombathelyit, szegedit és debrecenit megszüntették. Azóta csak két főkapitányság működik: a budapesti és a vidéki (szintén Budapesten). Előbbi alá a budapesti, ujpesti, kispesti, pestszenterzsébeti és csepeli, utóbbi alá az összes vidéki rendőrkapitányságok, továbbá a kirendeltségek és a határszéli kirendeltségek tartoznak. *(I. és XIX, köt.)*

***Állami Térképészeti Intézet**, Magyarországon a topográfiai térképek előállításával foglalkozó állami intézmény, a volt bécsi katonai földrajzi intézet utóda. A trianoni békeszerződés értelmében 1 : 150.000-nél nagyobb mértékű térképeket csak az ország mai területéről készíthet. A megfelelő állami intézményekkel egyetemben gondoskodik a térképfelvételt megelőző geodéziai felmérésekről és ezek alapján geodéziai és fotometriai úton a térképek elkészültéről. Az Intézet kiadásában jelennek meg újabb köntösben az 1 : 25.000-es felvételi, 1 : 75.000-es részletes, az 1 : 200.000-es ált. lapok és az 1 : 750.000-es áttekintő térképek. Az előbbi hivatalos térképeken kívül készít turista-, város-térképeket, iskolai atlaszokat, falitérképeket stb. és bárki részére teljesít bármilyen természetű térképkészítést.

Államjavak, az állami vagyon cselekvő tételei. A magyar állami zárszámadásban foglalt állami leltár az államjavakat a következő tételek alá sorolja: Ingatlan vagyon. Hasznos jogok. Ingó vagyon. Pénzmaradványok. Értékpapírok. Állami követelések. Cselekvő hátralékok. *(I. köt.)*

***Államkapitalizmus**, az a gazdasági rendszer, amelyben az állam egészben vagy részben átveszi a tőkésnek és a munkáltatónak a szerepét, azaz a termelési eszközök és a munkaerő fölhasználásával intézi és kiaknázza az árutermelést. Az Á. rendszerét életrehívhatja a magántőke működésének a viszonyok miatt bekövetkezett lehetetlenné válása vagy az a cél, hogy a magántőke egészen kikapcsolódjék a termelésből és átmenet létesüljön a kollektív gazdasági rendszer felé.

***Állampolgári nevelés.** Az állam természetszerűleg arra törekszik, hogy tagjait öntudatos és felelősséget érző polgárokká nevelje. E törekvés csak azóta nyilvánul meg, amióta az alattvalókból polgárok váltak, akik magukat az államtest organikus, nemcsak kötelességekkel, hanem jogokkal is felruházott részeinek érzik. Az Á. gyökerei ilyen módon alig nyúlnak vissza a XVIII. század közepénél régibb időbe.

Az Á.-nek az iskolai oktatáson végigvonuló két legfontosabb eszköze a történelmi és az államtudományi tanítás. Az előbbi a hazához való ragaszkodást, a közös államban élők összetartozásának tudását és a nemzeti önérzetet van hivatva felkölteni és ébrentartani. Az utóbbi azokra a szabályokra oktat, amelyek az államban való élést lehetővé teszik; megismerteti az állam iránti kötelességeket és az állampolgári jogokat. Az Á. nem

szűnik meg az iskolával. A fegyelemre szoktató leventeoktatás, a katonáskodás, a felnőtteknek nyujtott iskolánkívüli oktatás mind eszközül szolgálnak az állampolgári nevelésre.

***Államszocializmus,** az a kormányzási rendszer, amelyben az államhatalom vállalja a szocialista mozgalom céljainak megvalósítását. Louis *Blanc* és Ferdinand *Lassalle* azt hirdették, hogy a nép érdekeit érintő feladatokat az államnak kell megvalósítani, így a szociális biztosítást, a nagy ipari és közlekedési vállalatok vezetését és irányítását. Az Á. gondolata már az ókorban *Platon* Politeiajában megtalálható, amely a nevelés, a munka és a jövedelem irányítását az államra kívánja bízni. Á.-nak nevezték az 1870-ben Németországban *Todt* Rudolf és *Mayer* Rudolf vezetése mellett megindult mozgalmat is, amely azt hirdette, hogy az államnak kell ellensúlyoznia a tőke túlsúlyát a munkások felett.

***Állandó erődítések,** határok vagy hadműveletek számára fontos helyek (közlekedési vonalak, hidak, ipari gócpontok, felvonulási terület) védelmére már békében kiépített beton, páncélos és földalatti építményekkel megerődített területek. Védőrsége aránylag csekély, de páncélos, valamint mozgékonyan is alkalmazható tüzérséggel van ellátva.

Vannak erődök és övvárak. Az erődök egyes megerődített műtárgyak, melyek fontos utak, völgyek, uralgó pontok védelmében mint „zárók" szerepelnek. Az övvár több erődből áll és fontos területek vagy városok védelmére szolgál.

Megtámadásukhoz a legnehezebb tüzérség, valamint műszaki csapatok közreműködése szükséges. A támadó igyekszik ezeket inkább megkerülni, de ha nem lehetséges, akkor a körülményekhez képest megtámadja, vagy csak körülzárja kiéheztetés céljából. A védő, támaszkodva az erődítés passzív védelmére, az erődítés elé tolt állásaival az erődítésen kívül támadó fellépésével igyekszik az ellenséget az erődöv előtti terepen erkölcsileg és anyagilag meggyengíteni, haladásában késleltetni.

Állandó erődítéseket az ókorban a falakkal körülvett városoknál találunk. Az első rendszeres erődítések a XVI. századból származnak. A XVII. század nagy fejlődését *Vauban* rendszere jelentette; az újabb kor kiváló várépítője *Brialmont* belga tábornok (Antwerpen, Lüttich, Namur, Bukarest).

A világháborúban a széles arcvonalon előnyomult hadseregek az övvárakat túlszárnyalták. A várak ugyan lekötöttek erőket, de az előnyomulást megakasztani nem tudták. Mégis jelentős szerepet játszottak a német-francia bevezető hadjáratokban (1914). Különösen fontos arcvonalrészek támaszát nyujtották (Verdun 1914—16), fontos közlekedési vonalakat zártak el (Przemysl 1914-1915, Maubeuge 1914), az előnyomult hadsereg oldalát veszélyeztették (Antwerpen, Párizs 1914), az erők gyülekezését előkészítették (Párizs 1914), mint hídfők a folyamátkelést akadályozták (Varsó, Ivangorod 1914).

***Állandó hiba.** Minden mérés vagy megfigyelés végeredményben egy ismeretlen mennyiség meghatározására szolgál. Az ismeretlen valódi értékét sohasem határozhatjuk meg, hanem csak legvalószínűbb értékét. A meghatározásnál tekintettel kell lennünk különböző zavaró körülményekre, amelyek a mérések eredményeit befolyásolják. Nem tekintve a figyelmetlenségből eredő és ezért könnyen felismerhető durva hibákat, a többi hiba vagy rendszeresen ismétlődő, azaz szisztematikusan ható, vagy pedig véletlenül fellépő, azaz elkerülhetetlen hiba. A szisztematikus hibák közé tartoznak az állandó hibák. Ezek egyoldalúan ható hibaforrásoktól származnak, pl. kellően ki nem korrigált, tehát visszamaradt műszerhibáktól, vagy a hőmérsékletnek a megfigyelés alatt beállott változásától, vagy más hasonló módon egyoldalúan ható okoktól. A hibák grafikai ábrázolása egy koordinátatengelyre vonatkoztatva történik. A szisztematikus hibák mértani alakja a legtöbb esetben egyenes vonal. Ha ez az egyenes a koordinátarendszer valamelyik tengelyével egyenközű, állandó hibával van dolgunk.

Allard, *Paul*, francia egyháztört. író, megh. Senneville sur Merben, 1916. *(1. köt.)*

***Állásharc** akkor fejlődik ki, amikor a mozgó harc megszűnik azért, mert a támadó nem tudta a védőt állásából elűzni és kénytelen védőállást elfoglalni, hogy magát visszacsapásoktól megóvja. E harcállások a mozgóháború védőállásainál nagyobb mélységben, tökéletesebb műszaki berendezésekkel készülnek, így nagyszámú akadály az előterepen (aknamező, harckocsi, csapdák, torlaszok, villamos és drótakadályok) mélységbe nyúló figyelőhálózat, kiépített géppuska-, aknavető-, löveg- és fényszóróállások, betonóvóhelyek, összekötő és közlekedési árkok, színlelt építmények fokozzák a védőállás erejét. Rendszerint több ily állásrendszer épül egymás mögött, oly távolságra, hogy az ellenséges tüzérség zöme minden állás elfoglalása után újra felvonulni kényszerüljön. A tökéletesebb védelmi berendezkedés (műszaki építmények, harcgépek nagy száma, tűzrendszer) megengedi, hogy a legelül levő állásrészeket aránylag kevesebb erő védje. A gyalogság zöme hátsó területekre vonható vissza, esetleg mozgékony tüzérségi tartalékokkal megerősítve.

Hosszabb ideig tartó állásharc után a támadás csak akkor jár sikerrel, ha a támadó arra széleskörű előkészületeket tesz, nagyszámú támadó eszközt (erős tüzérség nagy lőszermennyiséggel, sok harckocsi és műszaki anyag) alkalmaz és támadását lehetőleg meglepően hajtja végre. A támadást a legtöbb esetben hatalmas tüzérségi előkészítés előzi meg, mely később tűzhengerré alakul és közvetlenül a gyalogság támadása előtt gördül előre. A védő főként tüzérségével és akna-

vetőivel igyekszik az ellenséges gyalogság és harckocsik támadását letörni, miközben tüzérségének egy részével az ellenséges tüzérséget veszi tűz alá, majd az egymás mögött levő állásokban újabb és újabb ellenállást fejt ki, hogy a támadó anyagi és erkölcsi erejét felőrölje; s ha a támadó eléggé megrendült, úgy ellentámadásba megy át.

A régebbi időkben állásharc csak kis viszonyokban fordult elő (pl. Wallenstein tábora Nürnbergnél). A világháborúban a Marne-i csata után 1914 decemberében és ezzel kb. egyidőben a keleti harctéren is az arcvonalak megmerevedtek. A modern hadseregek szervezése arra mutat, hogy a jövő hadviselő államai a döntést hozó mozgóháború fenntartására és az állásharc elkerülésére fognak törekedni.

***Álláspont,** a térkép segítségével való tájékozódás esetében minden esetben pillanatnyi tartózkodásunk helye, amelyet feltétlenül ismernünk kell és meg kell tudnunk a térképen jelölni, mert másképpen nem tudunk tájékozódni. Álláspontunkat adott esetekben pontosan a távolabbi előtérben meghatározott pontok segítségével ú. n. oldal- vagy hátrametszéssel is meghatározhatjuk. A térképek felvételekor álláspontnak nevezik azt a rendszerint jó kilátást nyujtó, pontosan felmért pontot, ahonnan a térképész a részletes felvétel idejében az onnan látható terület felvételére kiindul.

***Állatbetegségek bejelentése.** A fertőző állatbetegségek elhurcolásának megakadályozására az állattulajdonos vagy akire az állat bízva van, az 1928 : XIX. tc. 40. §-a alapján bejelenteni köteles, hogyha a gondozásuk alatt levő hasznos háziállaton a nevezett törvény 43. §-ában fölsorolt betegséget vagy annak gyanúját észreveszi. Ezek a betegségek: keleti marhavész, lépfene, sercegő üszög, bivalyvész, veszettség, takonykór, ragadós száj- és körömfájás, szarvasmarhák ragadós tüdőlobja, juhhimlő, tenyészbénaság, ivarszervi hólyagos kiütés, rühösség, sertéspestis, sertésorbánc, gümőkór, baromfikolera és baromfipestis.

Állategészségügy. Az Á.-i szakszolgálat hazánkban a földmívelésügyi minisztérium, ill. annak Á.-i főosztálya vezetése alatt van. Az Á.-i szakszolgálat a legalsó fokozatban kettős, minthogy községekben és városokban a községi, kör-, illetve városi állatorvosok (helyhatósági állatorvosok), míg a különböző fokú magasabb közigazgatási hatóságoknál a m. kir. állatorvosok (állami állatorvosok) végzik a szakszolgálatot. Ennek a kettős szolgálatnak bizonyos hátrányai is vannak. Állami állatorvos csak az az állatorvos lehet, aki az 1928 : XIX. tc.-hez fűzött 100.000/1932. sz. végrehajtási rendeletben előírt tanfolyam elvégzése után állatorvosi tiszti vizsgát tesz a következő tárgyakból: közigazgatás szervezete és Á.-i rendészet, állattenyésztés, kórbonctan, járványtan, húsvizsgálat.

Az Á.-i szolgálatot szabályozó 1888 : VII. tc. elavulván, 1928-ban új Á.-i törvényt hoztak (1928 : XIX. tc.), mely a hozzá fűzött terjedelmes 100.000/1932. sz. végrehajtási rendelettel együtt szabályozza az Á.-i szolgálat egész területét. A törvény elrendeli az állatok megbetegedésének és elhullásának kötelező bejelentését, a ragadós és a hivatalból jelentendő betegségek nyilvántartását, ilyen betegségek jelentkezése esetén zárlati intézkedéseket és forgalmi korlátozásokat, intézkedik a hullák és a fertőző anyagok ártalmatlanná tételéről és a fertőtlenítésről, ellenőrzi az állatforgalmat a marhalevélkényszer és a vásárok ellenőrzése által, a behozatalt és a kivitelt bizonyos határállomásokra (belépőállomások) korlátozza, elrendeli a tenyészállatok vizsgálatát és a tavaszi állatvizsgálatot, ellenőrzi az állatszállítást, a vágóhidakat, valamint az állati eredetű élelmiszerek készítését és forgalombahozatalát, az állatorvosi célokra szolgáló gyógyszereket és oltóanyagokat. A beteg állatok gyógyíttatását általában a tulajdonos tetszésére bízza, egyes betegségeknél azonban a betegség terjedésének megakadályozására és nagyobb veszteségek megelőzésére elrendeli a betegek kötelező gyógyítását, esetleg egy állomány védőoltását vagy egyes állatoknak (esetleg kártalanítás melletti) kiirtását. *(I. köt.)*

***Állategészségügyi Intézet** *(m. kir.)*, az állategészségügyi igazgatás körébe tartozó laboratóriumi vizsgálatok (kórjelzés, bakteriológiai, szerológiai, parazitológiai vizsgálatok, állatállományok ellenőrzése, az állatorvosi gyakorlatban használatos oltóanyagok és szérumok hatásának előzetes ellenőrzése, tudományos kutatómunka stb.) elvégzésére hivatott intézmény. (Budapest, VII., Táboronok-u. 2.)

***Állategészségügyi kihágás.** Az 1928 : XIX. tc. 98—104. §§ szerint vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki a keleti marhavészre vonatkozó rendszabályokat megszegi vagy kijátsza; kihágást követ el és két hónapig terjedő elzárással vagy pénzbüntetéssel büntethető, esetleg ipara folytatásától két évig eltiltható, aki nem tartja be az állatforgalmi, húsvizsgálati vagy a fertőző állatbetegségek elfojtása céljából kiadott rendelkezéseket.

***Állatfajok,** az állatok rendszerének alapegységei. A faj első pillanatra magától értetődőnek látszó, valóságban azonban a legtöbbször felette bizonytalan körvonalú és ezért nehezen meghatározható fogalom. Általában véve egy-egy fajban azokat az egyéneket foglaljuk össze, melyek bizonyos fontos, viszonylagosan állandó és öröklődő sajátságaik tekintetében messzemenően megegyeznek egymással. A természetrajzi faj fogalmának megalapítója az angol John *Ray* (1686), de csak a svéd *Linné* (1707—78) alkalmazta először következetesen, a fogalom első tudományos meghatározása pedig még későbbről való és *Cuvier*-től származik, aki egyik 1798-ban megjelent munkájában ezt a meghatározást adja: „A faj összessége mindazoknak a szerves testeknek, amelyek

egymástól vagy pedig közös ősöktől származnak, valamint mindazoknak, amelyek ép annyira hasonlítanak azokhoz, mint egymáshoz". *Cuvier* tehát, miként már *Ray* és *Linné* is, a bizonyos sajátságokban való megegyezést és a közös származást tekintette a fajok határát megszabó kritériumnak. A mai tudomány, noha a részletismereteket hatalmasan kibővítette, lényegileg ma sem ment túl ezen a megállapításon. A faji összetartozásnak természetesen legfontosabb bizonyitéka a származásbeli összefüggés és ezzel kapcsolatosan az elzáródás egyéb fajoktól, ami abban jut kifejezésre, hogy ez egyes fajok egyedei korlátlanul kereszteződnek egymással és termékeny utódokat hoznak létre, ellenben más fajbeliekkel nem kereszteződnek, vagy csak kivételesen és nem termékenyen, esetleg csak patológikusan, a nemi ösztön elferdüléseként. Azonban a termékeny kereszteződés a fajok határainak megvonásában jórészt csak elméleti követelmény s a gyakorlatban csak mérsékelt fokban alkalmazható. Itt elsősorban a test külső és belső szerkezetében megnyilvánuló megegyezések és eltérések alapján igyekszünk megvonni a fajok határait. Azonban a határok megvonása így is nagyon bizonytalan és sok tekintetben tisztán egyéni megítélés dolga, mert viszonylagos dolog, hogy ki mit tart fontos tulajdonságnak. Az egyéni mérlegelés bizonytalanságán kívül igen nagy nehézsége a fajok elhatárolásának az a körülmény, hogy egyik egyén sem teljesen olyan, mint a másik, hanem azok változnak, variálnak, gyakran olyan nagy fokban, hogy egy-egy variációs sor kezdő és végső tagjainak faji összetartozósága csupán a közbeeső összekötő variációk révén ismerhető fel. Ha ezek az összekötő tagok ismeretlenek vagy hiányzanak (pl. kihaltak), akkor a sorozat elválasztott tagjait az eltérés foka szerint különböző fajváltozatoknak, alfajoknak, fajoknak vagy éppen külön nemek (genusok) képviselőinek tekintjük. A faj meghatározásának e bizonytalanságait, az egyéni értékelés ingatag voltát és a megismerés esetlegességeit számba véve érthetjük meg azt a körülményt, hogy az ismert fajok száma a különböző búvárok becslése szerint nagyon különböző. Az eddig leírt Á. számát mintegy 800.000—1,000.000-ra becsülhetjük.

Állatforgalmi szavatosság. A hasznos háziállatok eladásakor (elcserélésekor) az eladó felelős, hogy az állatnak nincs-e olyan hibája vagy hiánya, mely annak rendeltetésszerű használatát korlátozza. Hazánkban az Á.-ot az 1923 : X. tc. és az 1394/1923. M. E. rendelet szabályozza. Ezek szerint az eladó szavatol, ha az állat átadásától számított hat héten belül az állaton már az átadáskor is meglevő olyan betegség vagy hiba mutatkozik, amelyet a rendelet főhibának nyilvánított, vagy amelynek folytán az állat elhullott, vagy leöletvén, értékét egy negyedrészénél nagyobb mértékben elvesztette, v. pedig ha a hiba az állat használatát tetemesen csökkenti. (L. *Szavatosság XVII. köt.)*

***Állatházasság,** a különböző nemű (ivarú) állategyének tartós együttélése. A legtöbb állat két ivara csak a párosodás idején él együtt s annak megtörténte után ismét elválik egymástól. De azért már az igen alacsonyrendű állatok közt is vannak olyanok, amelyek két ivara tartósan, sőt állandóan együtt él egymással. Pl. a *Schistosomum haematobium* nevű élősködő féreg nőstényének teste hosszában összehajlik s az így keletkezett csőben él a hengeres testű hím; a *Bonellia* nevű féreg igen apró hímje meg a hozzá képest óriási nőstény garatjában él mint parazita. Ezekben az esetekben a nemek együttélése tehát az élősködésen alapszik. De együtt maradhatnak oly fajok hímjei és nőstényei is, melyek nem élősködő kapcsolatban vannak egymással. Pl. a termeszek vagy a házi méh nőstényei (királynői) körül állandóan ott élnek a hímek. Az Á. általában jellemző a madarakra, amelyek vagy egynejűségben, monogámiában (pl. galambok) vagy soknejűségben, polygámiában (pl. tyúkfélék) élnek. Az emlősök együttélése rendesen szintén csak a párosodás időszakára szorítkozik.

***Állati jellegek** az emberi test ama bélyegei, amelyek alakban vagy működésben az emberi és állati szervezet megegyezését vagy rokonságát bizonyítják. Az emberi szervezet legtöbb sajátsága ide tartozik. Az ember is gerinces, emlős állat és főemlős, mert e csoportok jellegzetes bélyegei rajta is megvannak. Az ember testének egész felépítése, sejtjei, szövetei, szervei, szervrendszerei, működései, növekedése, fejlődése stb. a magasabbrendű állatokéval azonos. E mellett vannak az emberi szervezetben különleges sajátságok is, amelyek semmiféle állatban nincsenek meg s amiket különleges emberi bélyegeknek nevezünk. Ezek néha fejletlenek vagy hiányoznak s helyettük olyan sajátságok lépnek fel, amelyek rendes körülmények között csak az állati, vagy bizonyos állati szervezetek speciális bélyegei. Ilyenkor az emberi szervezet alsóbbrangúságáról, állati hasonlóságokról *(theromorphia)*, csökevényes szervekről, viszszaütésekről *(atavizmus)* beszélünk. A szerint azután, hogy ezek az emberi szervezetben fellépő állati bélyegek az állatvilág mely csoportjának jellegzetes sajátságai, megkülönböztetnek emberszabású majomi *(anthropoid)*, általában majomi *(pithekoid)*, alsóbbrangú majomi *(lemuroid)*, általában főemlősi *(primatoid)* stb. bélyegeket. Ilyenek : a részleges, vagy általános túlszőrösség *(hypertrichosis)*, állcsúcshiány, az állcsont és fogak előreállása *(prognathia)*, a fül Darwin-gumója, a többemlőjűség *(polymastia, polytelia)*, a fogsorhézag *(diastema)*, a fül mozgatása, a lábhüvelyk elállása és mozgatása, a futó homlok, alacsony koponyatető, kicsi agyvelő, lapos orr, nagyfokú halántékszűkület stb.

Állati szén. Az orvosi gyakorlatban szájon át alkalmazzák mérgek, izgató anyagok, baktériumok és baktériumtoxinok megkötésére és ártalmatlanná tételére. Alkalmazását ren-

desen hashajtókkal szokták egybekötni. *(I. köt.)*

Állatkert. A budapesti Á. építése és berendezése négy évig folyt *Lendl* Adolf irányítása és tervei szerint. A kész Á.-et 1912 máj. 20-án nyitották meg s az csakhamar a főváros egyik legnépszerűbb és leglátogatottabb tudományos jellegű intézménye lett, melynek jóhíre a vidéken és a külföldön egyaránt elterjedt. Lendl 10 évig állott a virágzó és egyre gazdagodó intézmény élén; nyugdíjbavonulása után ideiglenesen *Hilbert* aligazgató vezette, utána *Nadler* Herbertet nevezték ki igazgatóvá. Az Á. megtervezésében arra törekedtek, hogy az állatokat lehetőleg úgy mutassák be a nézőközönségnek, mint ahogyan ezek szabad életükben, a természet nyujtotta körülmények közt élni szoktak. Lehetőleg kerülték tehát a szűk vasrácsos ketrecek felállítását és elégtelen férőhelyek durva elkerítését; amennyire lehetséges volt, tág és természethű környezetté kialakított udvarokat adtak az állatoknak tartózkodási helyül, hogy szabadon mozoghassanak, kisebb-nagyobb társaságokban együtt lehessenek és életmódjuknak megfelelően családokban is élhessenek. A berendezések célszerűségét bizonyítják az elért kiváló tenyésztési eredmények, melyek számos nagyértékű, itt született állattal gyarapították az intézet állományát s kiváló csereanyagnak is bizonyultak. A háború és a rákövetkező súlyos esztendők nehéz helyzetbe hozták az Á.-et is; állománya a háború végére 1368 db-ra apadt, ugyanilyen arányban csökkentek a bevételek is. 1924 óta ismét gyarapítani kezdték az állományt s újabban a közönség érdeklődését is sikerült ismét felkelteni (az évi látogatók száma 7—800.000). Így az intézet fejlődése ismét emelkedő irányú, ami egyrészt állatállományának gyarapodásában (1935-ben 3512 db) nyilvánul meg, másrészt pedig abban, hogy újabb, bár többnyire szerény méretű építkezéseket is lehetett végrehajtani, pl. 1926-ban épült fel az úszó- és gázlómadarak téli háza, tökéletesítették a már korábban felépített pálmaház, valamint a tengeri és édesvízi akvárium berendezését, több új kifutó és új medencék épültek a vizilovak számára. *(I. köt.)*

***Állatok beszéde.** Már a gerinctelenek, jelesen a rovarok közt is akadnak egyesek, amelyek hangadással vagy bizonyos más jelekkel meg tudják értetni egymást, mint pl. a termeszek vagy a méhek jelezni tudnak bizonyos körülményeket, a méh közölni tudja társaival, ha jól mézelő virágokra akadt. De a legnevezetesebbek ebben a tekintetben a hangyák, melyek csápjaik különböző mozgatásával, rezgetésével értetik meg magukat társaikkal. A csáp rezgetésével olyan sokoldalú kifejezésmód lehetséges, hogy *Huber* óta külön „csápnyelvről" szokás beszélni, amely nyelv csak kevéssel marad a madarak hangnyelve mögött. *Wasmann* a csápnyelvnek valóságos szótárát állította össze. A gerincesek sorában a beszéd legősibb eleme az a hívó szó, melyet a különböző ivarok, vagy gyakran csak a hímek hallatnak a párzás idején. Azért legősibb, mert az alacsonyabbrendűeknél ez jelentkezik legelőször, ill. jelbeszédük mindössze ebből áll. Ennek a hívó szónak igen nagy jelentősége van az állat életében, mert ennek a segítségével kerülnek össze az ugyanabba a fajba tartozó hímek és nőstények, ez tehát egyszersmind fontos faji ismertetőjele is az illető állatoknak. Ez magyarázza meg, hogy — ha a fejlődés alacsonyabb fokán nagyon egyszerű és monoton is, amilyen pl. a békák brekegése — a fejlődés magasabb fokán nagyon tökéletessé válhatik. Fejlődése tetőfokát a madarak énekében éri el, mert az ének szintén a két ivar egymásratalálását elősegítő jelnyelv. De vannak e nyelvnek ezeken kívül egyéb elemei is; vannak, amelyek összehívják az egy-egy fajba tartozó egyedeket, vannak a veszélyt jelző és menekülésre felszólító hangok, az anyának a fiatalokat hívó hangjai, vannak, amelyek csak mintegy a társalgás szavai (libák), vagy külön jeleik vannak a vonuló madaraknak, ami különösen éjjeli vonulás alkalmával fontos, mert ezek tartják össze a vonuló csapatot. Ezeket a hangjeleket más állatok is figyelik és követik, mint pl. a varjak vagy rigók jeleit. Az emlős állatok jelnyelve rendesen egyszerűbb a madarakénál, de azért köztük is vannak, amelyek a párzási időben hallatott jeleken (pl. szarvasbőgés) kívül egyéb hangokat is tudnak adni, pl. a kutya érzelmeinek tud kifejezést adni bizonyos szűk határok közt, vagy ismeretes a zerge vagy a marmota figyelmeztető hangja. Miként várható, a legtökéletesebb a majmok nyelve, amelyek ezzel legkülönbözőbb érzelmeket és indulatokat tudnak kifejezni vagy jelezni s tudnak egymással közölni bizonyos rájuk fontos körülményeket. Egységes majomnyelv nincs, ellenben megkülönböztethető több külön, fajok szerint eltérő és más fajok előtt érthetetlen majomnyelv, pl. a gibbon nem érti meg a csimpánz nyelvét. Az eddigi adatok szerint bizonyos fajoknak sajátos, egytagú szavakból álló nyelve van. *Hughes* szerint pl. a kapucinus majom ka-a-a kiáltása apát, ri-i-i kiáltása anyát, míg a xü-ü-ü jel esőt jelent. A majmok nyelvének viszonylagos gazdagságát jelzi az a körülmény, hogy pl. *Chérault* francia búvár szótárt állított össze a majomnyelvből, melyben közel 200 szó foglaltatik.

Állatorvosi főiskola. Az állatorvosképzés Magyarországon 1934-ig az Á.-n, az 1934/35. tanévtől kezdve a M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemnek állatorvosi osztályán történik. A tanfolyam 4 és ½ évig (9 félévig) tart. *(I. és XIX. köt.)*

Állatpszichológia. Mivel az ú. n. lelki funkciók az idegrendszer magasabbrendű funkciói, azért a lelki élet fejlettsége egyenes arányban van az idegrendszer fejlettségével. E szerint a lelki életre is érvényes a fejlődés egyetemes érvényű törvénye. Első megnyilvánulásai egyszerű élettani (fiziológiai) jelen-

ségek. Minden lelki folyamat kezdete az érzékelés, közepe az érzés tudatossá válása és az azt követő elhatározás, vége pedig a megfelelő cselekvés, vagyis reakció az ingerre. Gyors reakció esetén és az alsóbbrendű állatok sorában általában elmarad a tudatos elhatározás, e helyett az inger az érző idegpályáról egyenesen a mozgatóra tevődik át, vagyis reflex jön létre. Az állati „lélek" értékelése azon fordul meg, hogy miként értelmezzük a folyamat középső részét. Mert annak eleje és vége könnyen megfigyelhető fiziológiai folyamat, a közepe azonban el van rejtve a közvetlen megfigyelés elől, arra csak következtetni lehet. Ez a folyamat „pszichikai" része. Voltak és vannak búvárok, akik a jelenség e részét is megérthetőnek vélik a fizika és kémia, ill. az ezeken alapuló mechanisztikus élettan törvényei alapján, míg mások ezt kereken tagadják és külön pszichikai életet tulajdonítanak nemcsak a magasabbrendű, hanem még a legalacsonyabbrendű állatoknak, az egysejtű véglényeknek is, mert úgy látják, hogy azok életében olyan jelenségek is mutatkoznak, melyeket pusztán a fiziológia segítségével meg nem érthetünk (pl. nálunk *Gelei*, v. ö. Brehm 2. magyar kiadásának 18. köt. 341—51. lapjait). Ezt annál inkább fel lehet tenni, mert újabban a lelki élet alapjául szolgáló idegrendszer primitív formáját is sikerült, legalább is a véglények egy részében megtalálni. Azonban lelki jelenségeik túlnyomó része egyszerű reflexekből és még ezeknél is egyszerűbb tropizmusokból, vagyis valamely ingerre való kényszerű reakciókból áll. Amint följebb megyünk a magasabbrendű állatok felé, a valódi lelki életnek annál több jelenségével (megfigyelés, emlékezés, asszociáció, akaratmegnyilvánulás) találkozunk, természetesen a legtöbbel a legmagasabbrendű állatok, a madarak és az emlősök életében. Ezek lelki megnyilvánulásai sokszor annyira hasonlatosak az emberéihez, hogy különösen a mult században az állati öntudatot az emberi öntudat analogonjaként képzelték el (még Darwin műveit is ez az antropomorfisztikus felfogás hatja át), azért egyszerűen az állatokra is alkalmazták az emberlélektan szabályait és terminológiáját. Jórészt e felfogás ellenhatásaként keletkezett angolszász területen az a tudományág, amelyet *behaviorism* néven neveznek. Behavior magatartást, viselkedést jelent s a belőle képzett műszóval jelezni akarják, hogy még kifejezésben is szakítani akarnak a régi antropomorfisztikus Á.-val s az állat egyszerű megfigyelése és cselekedeteinek az emberi psziche szerint való értelmezése helyett kísérletekkel, speciálisan erre a célra kieszelt kísérleti berendezkedésekkel, az állati lélek elemeire bontásával a reakciók kísérleti vizsgálatával külön e célra berendezett laboratóriumokban igyekeznek fényt deríteni az állatok értelmi fokára és lelki életük egyéb szövevényeire (nálunk pl. *Kolosváry* Gábor). (L. még: *Behaviorism*, *XXI. köt.* és *Állatpszichológia*, *I. köt.*)

Állatszámlálás. *(I. és XIX. köt.)* Magyarország mai területén az 1934. évi állatösszeírás szerint a következő volt a fontosabb háziállatok száma:

szarvasmarha	1,677.712
ló	803.033
sertés	2,502.163
juh	1,087.464
szamár	3.809

A háború előtt a mai területen az állatállomány jóval nagyobb volt. Legnagyobb az apadás a juhállományban. Ennek állaga a mai területen 1911-ben 2,406.041 volt. A sertések száma, bár szintén csökkent, a Trianon utáni években mégis elég nagy állandóságot mutat, sőt az előző 1933. évhez képest, amikor a sertésvész nagy pusztítást tett, jelentékeny, mintegy 600.000-re tehető növekvést mutat. Ellenben szinte állandóan fogy a szarvasmarhák és a lovak száma.

A szarvasmarhák között rohamosan csökken a magyar fajták aránya, amely 1934-ben már csak 12·9%. Ivar szerint a tehenek aránya folyton nő. A sertések között viszont mindig több lesz a hússertések aránya a zsírsertések rovására. A lovaknak 20%-a hidegvérű, a többi melegvérű.

A szomszédos és a nagyobb európai államokban a fontosabb állatok száma a legújabb (1930—32. évi) adatok szerint így alakul:

Ország	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh
	ezrekben			
Ausztria	2.313	248	1.965	272
Csehszlovákia	4.451	748	2.576	531
Románia	4.079	1.988	3.221	12.356
Jugoszlávia	3.872	1.169	3.133	8.426
Franciaország	15.434	2.920	6.398	9.845
Lengyelország	9.456	3.938	5.840	2.485
Nagybritannia	8.292	1.153	3.064	21.115
Németország	19.123	3.393	22.814	3.401
Olaszország	6.893	967	3.157	9.896
Spanyolország	3.654	563	5.102	20.047

***Állatszociológia**, az állatok társaséletének jelenségeivel foglalkozó tudományág. Az alsóbbrendű állatok magános életet folytatnak, csak párzás idején egyesülnek, azután ismét elválnak egymástól. Az állatok valódi társas ösztönéről csak akkor beszélhetünk, ha azok a párzás és szaporítás idején kívül is együtt maradnak. Pl. némely madár (seregély, verebek és egyebek) a költés idejének elmulta után csapatokba verődik össze, a fogolycsalád huzamosabb ideig együtt marad, a szarvasok hímjei és nőstényei a párzás idején kívül külön-külön csoportokba verődnek; a társas élet laza formájában élnek a hordákba tömörülő állatok (zebra, antilóp, elefánt), vagy pl. a páviánok, amelyek vén hímek vezetése alatt közösen védekeznek a támadók ellen. Sok állat a szaporodási időben is együtt marad, ú. n. kolóniákat alkotva, mint pl. a hód vagy különösen sok madár (vetési varjú, parti fecske, szürke gém, sirály, stb.). Valódi társas lényeknek az emberen kívül csak az államot alkotó rovarok tekinthetők. A legegyszerűbb államuk a poszméheknek *(Bom-*

bus) és egyes darazsaknak *(Vespa)* van, amelyek állama csak egy nyáron át tart. Ebből az egyszerű kezdetből kiindulva átmenetek egész során keresztül eljutunk a rovarállamok olyan csodálatos példáiig, amilyenek a termeszek, hangyák és a társas méhek államai. Jellemzi ez államokat a nagyfokú munkamegosztás, amennyiben az egyének bizonyos csoportjai szigorúan megszabott kasztot alkotva, azokra bizonyos megszabott munka (táplálékszerzés, utódok felnevelése, szaporítás, védekezés stb.) rabszolgai elvégzésének kötelessége hárul, tehát ezekben az államokban az egyénnek az összességgel szemben súlyos kötelezettségei vannak. A munkamegosztás gyakran nagyfokú polimorfizmussal jár együtt, vagyis azzal a jelenséggel, hogy az egyes csoportok képviselői alak és szerkezet tekintetében is jelentősen eltérnek egymástól (a méh királynői, heréi és dolgozói, a termeszek királynői, dolgozói és katonái stb.).

Állatvédelem. Németországban 1934. évi február elsejével részletes és modern állatvédelmi törvény lépett életbe. (Reichsgesetzblatt, I. 987., 1933 nov. 24.) *(I. köt.)*

Allegheny, régebben az északamerikai Pennsylvania állam önálló városa volt, 1908. Pittsburgh-rel egyesítették.

***Allelomorph,** ellentétes tulajdonság-párok a keresztezési kísérletre használt növényeknél és állatoknál, piros és fehér virágszín stb.

Allen, *Henry Turcman,* amerikai tábornok, megh. Buenavista Springsben (Pennsylvania) 1930 aug. 30. *(XIX. köt.)*

***Allen,** *James Lane,* amerikai író, szül. Lexington közelében (Kentucky), 1850 dec. 21., megh. New Yorkban, 1925 febr. 18. A kentuckyi egyetemen, majd a Bathany-Collegeben tanított, később New Yorkba költözött és az irodalomnak szentelte idejét. Regényei: *Flute and Violin* (1891); *A Kentucky Cardinal* (1895); *The Mettle of the Pasture* (1903); *The Bride of the Mistletoe* (1909); *The Doctors Christmas Eve* (1910); *Sword of Youth* (1915); *Emblem of Fidelity* (1919); *The Alabaster Box* (1923).

Allenby, *Edmond Henry Hynman, viscount of Megiddo and of Felixstowe.* 1919-ben egyiptomi főbiztos lett és tanácsára adták meg 1922-ben Egyiptomnak az autonómiát. 1925. lemondott főbiztosi tisztéről. Közben táborszernagynak nevezték ki és peeri rangra emelték. *(XIX. köt.)*

Allenstein, 1. keletporoszországi kerület, 11.520 km², (1925) 540.287 lak. Lakosságának jelentékeny része mazur és azok közül 40.023 csak mazurul tud. — 2. az előbbi kerület székvárosa, (1925) 38.105 lak. Ipari és kereskedelmi kamara, felsőkereskedelmi és gazdasági szakiskolák.

Allentown, északamerikai gyárváros Pennsylvaniában, (1930) 92.563 lak.

Allergia. A szervezetek a beléjük jutott idegen anyaggal szemben egyedenként másképpen viselkednek. Ugyanazon anyaggal szemben ugyanaz a szervezet rendszerint minden alkalommal egyforma viselkedést tanúsít. Azonban némelykor a szervezet viselkedése megváltozik; a belé jutott idegen anyagok más és más alkalommal más és más reakciót váltanak ki. A szervezetnek ez a megváltozott viselkedése abban nyilvánul meg, hogy ugyanazon anyagnak sokszor már egészen kis mennyiségére is a szokottól eltérő erős reakció jelenik meg, ami, ha megjelenési formája hasonló is az eredetihez, de annak úgy a mértéke, mint a megjelenési ideje, időbeli gyorsasága lényegesen fokozottnak mutatkozik. Ha pl. egy gümőkóros fertőzésen már átesett egyénnek bőrét felületesen megkarcoljuk és oda gümőkórbacillusok tenyészetének elölt oldatából *(alttuberculin)* egy parányit bedörzsölünk, úgy azon a helyen lencse-borsónagyságú, élénk vörös, lobos bőrbeszűrődéses reakció jelenik meg legtöbbször 24 órán, néha már pár órán belül és ezt a reakciót néha kísérik az általános tünetek (láz) is. Ha azonban gümőkórral nem fertőzött egyénen végezzük el ezt a próbát, a megkarcolt bőr 24 óra mulva csak gyulladásos beszűrődés és általános reakciók nélküli, egyszerű karcolásos reakciót fog mutatni. A szervezetnek ugyanazon anyaggal szemben más alkalommal megváltozott ilyen viselkedését nevezte el a bécsi *Pirquet* prof. A.-nak. Ma már az A.-s betegségeknek egész sorát ismerjük. Mindegyikre jellemző, hogy bizonyos anyagok, amelyek a szervezetben már bizonyos védettségi állapotot teremtettek, minden egyes alkalommal, amikor a szervezetbe jutnak, gyorsított és erősbödött reakciót váltanak ki. Evés útján (eper, rák, fehérjék) csalánkiütéseket, bizonyos virágok porának belégzése útján (széna) asztmarohamokat, bedörzsölés útján pl. a primula virág leveleinek érintése helybeli, nehezen gyógyuló bőrgyulladást látunk megjelenni bizonyos egyéneknél. Gyógyító vagy védőcélzatú savók alkalmazása után (szérumoltás) a legközelebbi szérumoltás válthat ki az egész testre kiterjedő csalánkiütést, általános tünetek (láz, főfájás, érgörcs stb.) által kísérve (szérumbetegség). *(I. köt.)*

Alliance Israélite Universelle. Az A. a világháború után két nagy gyüjtést eszközölt: az egyiket 1919. a lengyel zsidók részére, akiknek számára Lengyelországban és Kelet-Galiciában nagy árvaházakat állított fel; a másikat 1922. az oroszországi éhínség zsidó áldozatai számára, akiknek a Hoover-misszió közvetítésével élelmiszert, ruhát és orvosságot küldött. Majd támogatta a szalonikii és damaszkuszi zsidó községeket, amelyek a háború következtében különösen sokat szenvedtek. *(I. köt.)*

***Állközötti csont** *(os praemaxillare,* v. *os intermaxillare, os incisivum),* a felső állcsontnak az a része, amely a két szemfog között foglal helyet, ősi gerinces örökség, mely a halaktól kezdve állandóan megjelenik mint önálló csont. Az embernél már születéskor összeolvad a felső állcsont szomszédos részével. Néha az összeolvadás nem teljes s

ilyenkor rendellenes varrat *(sutura incisiva Goethei)* látható a csontos szájpadon.

***Állójég,** a sarki tengerek jégkérge, amely az egymásra torlódó jégtáblák összefagyásából keletkezik. A torlaszok 10 m-es magasságot is elérnek.

***Allonal,** *(phenyldimethylaminodimethylpyrasolon* és *allylisopropylbarbitursav* keveréke), keserű ízű, vízben nehezen oldódó por. Idegcsillapító, fájdalomszüntető, részben enyhe altató hatással.

***Allophaiomys** *(Kormos)*, a felsőpliocénkori faunából leírt, kihalt rágcsáló-nem, amelynek legközelebbi rokonai *(Phaionup)* napjainkban Közép-Ázsia magas hegyvidékein élnek. Két fajuk ismeretes a Nagyvárad melletti Püspökfürdőről.

***Allosaurus,** a sárkánygyikok *(Dinosauria) Theropoda* alrendjébe tartozó kihalt őshüllőnem, amelynek hozzátartozói Északnyugat-Amerika alsókrétakori rétegeiből ismeretesek.

***Allotheria,** az erszényesek *(Marsupialia)* rendjének alrendje, amelybe kistermetű, két-három sor gumóval jellemzett zápfogakkal rendelkező kihalt emlősök tartoznak. Az A. képviselői az európai és délafrikai triászból, az európai és északamerikai jurából, az északamerikai krétából és Európa meg Észak-Amerika legalsó harmadidőszaki rétegeiből ismeretesek.

Allouard, *Henri-Emile*, francia szobrász további művei: Beaumarchais emlékszobra Rouenban, Jeanne d'Arc-é Dunquerqueben, a haldokló Molière szobra Montpellierben. *(I. köt.)*

***All Peoples' Association** (magyarul: *Minden nép egyesülése)*, nemzetközi egyesület, amely *Wrench* Evelynnek, a Spectator főszerkesztőjének kezdeményezésére Londonban abból a célból alakult, hogy a világ népeinek kulturális és emberbaráti érintkezését és összefogását megkönnyítse, előmozdítsa és bensőségesebbé tegye. Magyarországi fiókja 1930-ban Budapesten alakult meg, elnökké *Lukács* György nyug. miniszter választották.

***All round,** a sportban, elsősorban az atlétikában használt szakkifejezés, olyan versenyzőkre, akik nemcsak egy vagy két versenyágban érnek el egyforma eredményeket, hanem a futó-, ugró- és dobószámokban egyaránt kitűnnek.

***Alma-Ata** (1922 előtt *Vjernij)*, nyugatturkesztáni város Kazakisztánban, az újonnan épült turkszib vasút mellett, (1926) 45.395 lak. 1928-ban ide száműzték Trockijt. 1930-ban nyitották meg új egyetemét. Gyakori földrengések látogatják.

***Alma dagh** (az ókorban *Amanus)*, kisázsiai hegység, a Taurusz-hegységnek az Iszkenderuni-öböl mentén délnek húzódó ága. Különböző meszekből (kréta, eocén) a harmadkorban felgyűrődött redő. A szíriai árok felé keleti fele meredeken végződik. Legmagasabb csúcsa a Düldül dagh (2700 m). Lejtőit elszórt lombos erdők, közöttük cédrusok is, valamint fenyvesek borítják. Völgyeiben turkmének, kurdok, anszarijék és avsárok laknak. 1916 óta a Bagdad-vasút hosszú alagúttal kel át rajta.

***Almafa kártevői.** A gyökeret rágják a cserebogarak pajorjai, a pajorbántalmakat főleg a fiatal fák szenvedik meg. Egyes vidékeken sok kárt tesz a kószapocok v. vízipocok azzal, hogy a föld alatt elrágja a fiatal fát. A törzset s ágat bántják a szúfélék, az 1928—29-i nagy tél nyomán a fagyot szenvedett gyümölcsfákon hihetetlen számban elszaporodtak és pusztításuk nyoma még ma is látható. A törzs és ágak belsejében furkálnak a farágó lepkék hernyói. A kérgen szívogatnak a különféle pajzstetvek. Néhány éve megtelepedett Európában (hazánkban s a szomszédos országokban) a hírhedt *kaliforniai* v. *San José pajzstetű*, amely a gyümölcsre is rátelepszik s amely miatt a külföld gyümölcskivitelünk elé több korlátot állított; az országból csakis hivatalosan pajzstetűmentesnek talált gyümölcsszállítmányok mehetnek ki. A kaliforniai pajzstetű elleni védekezést külön rendeletek szabályozzák. Főbb teendők: fák permetezése télen gyümölcsfakarbolineummal, nyáron nikotinos szappanos lével, fertőzött faiskolai csemeték ciánozása. Az alma különleges kártevője a vértetű. Újabban sikerrel írtják egy apró fürkészdarázzsal *(Aphelinus mali)*. A törzset kemény télen megrágja a nyúl és mezei pocok (egér); az utóbbi főleg a szalmába v. kukoricaszárba burkolt fákat rágja meg. A hajtás és levél kártevői: az eszelények, a galagonyalepke, a sárgafarú pille, a gyapjas pille, a gyűrűs pille (l. Pohók, *XV. köt.)*, a téli araszolók és a pókhálós molyok (l. *Hyponomeuta, X. köt.)* hernyói. Újabb kísérletek szerint a levélrágó hernyók ellen az arzénes folyadékokkal történő permetezés kiváló hatású. A levélen szívogat több levéltetűfaj. A bimbót bántja a bimbólikasztó bogár, a virágot a bundásbogár. A gyümölcsben kárt tesz az almaeszelény, az almamoly s a többféle darázs. (L. még: *Almabetegségek, I. köt.)*

Almásy *László*, 1929. Zsitvay Tibor igazságügyminiszterré történt kinevezése után a képviselőház elnöke, amely méltóságra 1931. újból megválasztották. *(I.* és *XIX. köt.)*

***Almásy** *László Ede (Zsadányi és Törökszentmiklósi)*, *A.* György ázsiai utazó fia, szül. Borostyánkőn, 1895 aug. 22. A háborúban autós és pilótatiszt volt. 1926—27. és 1929. években a Steyr gépkocsigyár kísérleti osztályának megbízásából gépkocsis expedíciókat vezetett Afrikába. Bejárta Egyiptom, Szudán, Kenya, Tanganyika, Uganda, Abesszinia és Tripoli egyes részeit. 1931-től a Libiai-sivatag kutatásával foglalkozott, erre repülőgépeket is használt. Felfedezte az ú. n. Zarzura-legenda tárgyát képező oázisokat. 1933. két nagyobb expedíciót vezetett, 1934. két nagyobb felderítő repülést végzett a sivatag felett. Térképező munkáján kívül számos történelemelőtti telep (barlangfest-

mények) felfedezésével gyarapította a libiai Szaharáról való ismereteinket. Útjairól *Autón Szudánba* és *Az ismeretlen Szahara* c. könyveiben számolt be.

***Almeida,** *Antonio José d'*, portugál államférfi, szül. Valle Kinhában 1866 júl. 18., meghalt 1929 nov. 29. Orvosnak készült, egyik vezére az 1910. évi forradalomnak, 1916. miniszterelnök, 1917. lemondott, 1919—23. köztársasági elnök volt. Számos könyvet és tanulmányt írt, ezek közül a legismertebb: *Affronta* (1896).

***Álmessiások,** a zsidó történelemben ama mozgalmaknak vezetői, akik a népnek az eljövendőbe vetett hitét kihasználva, magukat messiásoknak adják ki és az idők végét elérkezettnek, a népi felszabadulást bekövetkezettnek tartják. Nagy elnyomás és elkeseredés idején lépnek fel az álmessiások, így: a római időkben *Theudas*, aki a Jordán kettészelésével művelt csoda árán használta ki a nép hiszékenységét; a zeloták vezetője, *Menachem* is messiási elismerésnek örvendett; Hadrianus idejében lép fel *Bar-Kochba*, akit Akiba is messiásként köszönt; az V. században tudunk egy *krétai Mózesről*, aki álmessiás volt, a VII.-ben *Abu Isa Isfahaniról*, *Judganról*, *Sariniról*. A keresztes háborúk idejéből ismeretes *Alroy David*, a XVI. századból *Rëubeni David*, *Molcho Salamon*. A legutolsó a XVII. sz.-ban *Kabbatoj Coi*. A modern regényirodalom az álmessiások históriáját többszörösen feldolgozza. Így: Disraeli: *David Alroy*, Brod: *David Rëubeni*, Poljakoff, Sadinowitz: *Kabbatoj Coi*.

***Almgren,** *Oskar*, svéd ősrégész, szül. Stockholm, 1869. 1894-ben a stockholmi áll. múzeum szolgálatába áll, 1897. az upsalai egyetemen magán-, 1913. nyilvános rendes tanár lett. Művei: *Studien über nordeurop. Fibelformen* (2. kiad. 1923); *Die ältere Eisenzeit Gottlands* (Nermannal, 2 köt., 1913—23); *Die skandinav. Felsenzeichnungen* (1927) c. művében azt fejtegeti, hogy e sziklarajzok a vallásos eszme szolgálatában készültek.

***Almikvi** *(Solenodon cubanus* Ptrs.), a rovarevők rendjében a patkány-vakondokok nemzetségébe tartozó állat. A többi rovarevőtől eltér abban, hogy tejmirigyei a lágyék tájékára szorítkoznak. Hazája Kuba szigete.

***Álmosmadár** *(Nyctibius Vieill.)*, a bagolyfecskefélék *(Podargidae)* családjába tartozó, Dél- és Közép-Amerikában honos madárnemzetség. Legnagyobb faja az óriás Á. *(Nyctibius grandis* Gmel.), a bennszülöttek ibijou-ja (= „földevő"). Nagyobb a mi kecskefejőnknél, de életmódra megegyezik vele.

Almquist, *Helge*, svéd történettudós, újabb munkássága: *Svenska folkets historia*. 1915-től jelenik meg. *(XIX. köt.)*

***Aloisi,** *Pompeo báró*, olasz politikus, szül. Róma, 1875 nov. 6. Mint tengerésztisztet tengerészeti attasénak nevezték ki 1904. Párizsba. 1907. diplomáciai szolgálatba lépett. 1912. követségi titkár, 1914. követségi tanácsos. A világháborúban mint korvetkapitány újra tengerészeti szolgálatot teljesített, 1916. a király szárnysegéde, 1919. az olasz békedelegáció sajtófőnöke. Ugyanebben az időben bárói rangra emelték. 1920. kopenhágai, 1923. bukaresti, 1924. durazzói, 1928—29. tokiói, 1930—32. ankarai követ, majd Mussolini kabinetfőnöke és Olaszország képviselője a Népszövetségnél. 1934. a Saar-vidék ügyének előadója és a Saar-bizottság elnöke.

Álom. *Freud* szerint az álom külső vagy belső ingerek, elintézetlen gondolatok, régi, elfojtott vágyak ébredezésének és az ezek ellen irányuló cenzurának az összeütközéséből keletkezik. A tudat előtt megjelenő álomkép, a *nyilvánvaló álom* mögött ott van a tulajdonképpeni értelemmel rendelkező, *lappangó*, nem tudatos álom. A nyilvánvaló álom a lappangó álomból keletkezik, az *álommunka* segítségével. Az álommunka az alvás alatti ősibb lelki nívó felhasználásával hallucinatórikus képpé formálja át az eredeti tudattalan, vágyteljesülésre törekvő, ösztönerőtől fűtött, lappangó álomgondolatot, amelyet primitív mechanizmusok, az eltolás, a sűrítés, a szimbolumokkal való ábrázolás útján a maga eredeti mivoltából kiforgat és eltorzít. *Freud* szerint a legtöbb álom hasznos szerepet tölt be, amennyiben őrködik az alvás zavartalansága felett és egyúttal az elfojtott ösztönöknek kis szelepet enged.

Vannak nyilvánvalóan vágyteljesítő álmok, vannak csak a lappangó álomgondolatból megérthető vágyteljesítő álmok, aztán szorongásos és büntető álmok. A szorongásos álom a tilos vágy hirtelen kielégülése elleni gyors védekezés jele, a büntető álom pedig vagy megenged egy vele kapcsolt tiltott vágykielégülést, vagy maga is a fölöttes én *(Über-Ich)* vágykielégülése. *Ferenczi* szerint sok álomnak a vágyteljesítéstől és az alvás biztosításától elütő másfajta jellegzetessége van: elintézetlen, zavaró traumák bomlasztó hatásának feltartóztatása. Az álmok elfelejtését ugyanaz a törekvés hozza létre, amely az álommunka alatt a cenzurát gyakorolta, t. i. az elfojtások fenntartásának törekvése. A lelki betegségek (neurózisok és pszichózisok) mélyebb megismerése az álomhoz való hasonlóságuk alapján vált lehetővé. (S. Freud: *Die Traumdeutung*. Magyar ford. 1934.; S. Freud: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1933.) *(I. köt.)*

Álomfejtés, a pszichoanalízis módszerének az álomra való alkalmazása. A pszichoanalízisben az *álom értelmét* keressük, vagyis az álmodó napi gondjait, vágyait, törekvéseit, nehézségeit, régi elfojtott vágyait és élményeit. A nyilt álomtartalomból kiindulólag a szabad gondolattársítás módszerével felkeressük a lappangó álomgondolatokat és ezek segítségével rátalálunk arra az elfojtott tudattalan álomgondolatra, mely az álomképződés központjában állott. Segítő módszerként a szabad társításon kívül az álomszimbolumok lefordítása eredeti jelentésükre is útbaigazítást adhat. A szabad társítás sorra veheti az egyes álomrészeket *(Freud* klasz-

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

szikus módszere), vagy kiindulhat az álom legfeltűnőbb pontjából vagy a kiváltó élményből. Az álomfejtés alatt állandó küzdelem folyik a vizsgálatban a tudattalan felderítése és az ezzel szembeszálló erők között. Utóbbiakat nevezzük az ellenállásnak. Az ellenállás miatt sokszor a vizsgálónak kell a már addig nyert adatok alapján az álom igazi értelmére, tehát a lappangó álomgondolatok magvára rátalálni. Az álomfejtés voltaképpen az álommunkát igyekszik visszájára fordítani és a nyilt álomkép eltorzításai mögött a lappangó tudatelőttes és tudattalan gondolatokat és vágyakat megtalálni. Az Á. fontossága abban van, hogy mindenkivel megismertetheti lelkének titkos tartalmát és primitív munkamódját. A pszichoanalitikus kezelésben éppen ezért a gyógyítás egyik főeszköze. (A szabad társítás módszeréhez l. *Hermann* Imre : *A pszichoanalízis mint módszer.* 1933.) *(I. köt.)*

Álomkór *(tripanosomiasis)* gyógyítására *Ehrlich* az *aphenylglicint* ajánlotta, mert az atoxyl látóidegsorvadást okozhat. Igen hatásos a *Bayer 205. Germanin* nevű, titkolt összetételű német gyógyszer. *(I. köt.)*

***Aloxit,** bauxitnak és szénnek magas hőmérsékleten (elektromos kemencében) való összeolvasztása által készült ömlesztett aluminiumoxid. Sárgásbarna por, keménysége nagyobb a korundénál, csiszolásra szolgál. *Alundum, elektrorubin, elektrit* néven is ismert.

Alpár *Gitta,* operaénekesnő, 1930. áttért az operett színpadra. A berlini Rotter-színházakban Lehár, Millöcker-Mackeben, Ábrahám Pál operettjeiben lépett fel, valamint több filmszerepben. *(XIX. köt.)*

Alpár *Ignác,* építész, megh. Zürichben 1928 ápr. 27. *(I. és XIX. köt.)*

***Alpax,** a 11—13% Si-t és Al-t tartalmazó siluminnak Angliában és Amerikában szokásos elnevezése, amely az ötvény magyar származású feltalálójának, *Pacz* Aladárnak nevéből ered.

***Alpi emberfaj.** Már *Retziusnak* feltűnt a mult század negyvenes éveiben, hogy az Alpok táját rövidebbfejű, alacsonyabb termetű, barnább színű emberek lakják, mint Észak-Németországot, Svédországot stb. Az európai embernek ezt a változatát ő rhaeto-szláv típusnak nevezte. Különállóságát később más szerzők is kimutatták s különféle nevekkel nevezték. Hölder turáni típusa, Broca keltaszláv típusa (type celto-slave), más francia szerzők kelta típusa, Sergi euráziai típusa ugyanaz, mint amit De Lapouge óta A. néven ismerünk. E nevét azért kapta, mert legtömegesebben és legtisztábban az Alpok vidékén található. Tudományos leírását *Toldt, Frizzi, Reicher, Schwerz* alapvető munkásságának köszönjük, földrajzi elterjedését pedig *Ripley* és *Deniker* állapították meg tüzetesebben. Jellemző vonásai : a kisközepes termet (férfiaknál átlagban 163, nőknél 150 cm körül), vaskos, zömök testalkat, széles vállak, széles domború mellkas, rövid, aránylag vastag, részletükben vaskos végtagok. Feje rövid, széles, kerek, 88 körüli koponyajelzővel. A nyakszirt rövid, vaskos, de nem lapos, az agykoponya elég magas és nagyüregű. Az arc alacsony, széles, kerek, az arc alsó szélessége aránylag nagy, a homlok széles, középmagas, jól boltozott, szemüreg tág, lekerekített, orrgyök benyomott, orra rövid, széles, tompa, orrhát homorú, orrcimpák széthúzottak (mesorhinhia). A fejre és arcra úgy egészben, mint részleteiben a lekerekített körvonalak jellemzők. Bőre vastagabb, mint az északeurópai emberé, ezért a véredényzet nem tűnik úgy keresztül rajta. Egyébként festékdúsabb s a bőralatti zsírpárna fejlettebb. Haja kerek átmetszetű, kissé merev, festékdús, sötétbarna színű. A szem szivárványhártyája sárgásbarna, vagy sötétbarna, kötőszövete kissé sárgás. Kezei, lábai aránylag kicsinyek, de szélesek, jól fejlett bőralatti zsírpárnával s rövid, vastag, tompahegyű ujjakkal. E rassz Közép-Európa népeinek fő rasszeleme. Gyakorisága a mai magyarságban körülbelül 15%-ra tehető s főleg telepítések útján jutott tömegesen hazánkba.

***Alpi fauna.** Az alacsonyabb területekből kiemelkedő magas hegységekben különleges fizikai viszonyaiknál (alacsony hőmérséklet, ritkább levegő, nagy páratartalom, rövid nyár, erős besugárzás) fogva sajátos állat- (és növény-) világ alakult ki, olyan fajokból, amelyek bizonyos minimális magasságnál mélyebbre nem ereszkednek le. Ezek alkotják az A.-t. Ilyen állatok pl. az Alpokban a havasi marmota *(Marmota marmota)*, alpi nyúl *(Ochotona alpestris)*, alpi varjú *(Pyrrhocorax)*, alpi szalamandra *(Salamandra atra)*, alpi göte *(Triton alpestris)*, sok rovar (pl. glecserbolha, *Desoria glacialis)*, csiga és egyéb állat, de alpivá lett sok olyan állat is, amely csak az ember üldözése elől menekült fel a magas hegységbe, mint pl. a zerge *(Rupicapra rupicapra)* vagy a kőszáli kecske *(Capra ibex)*. Az alpi fajok közt olyanok is vannak, amelyek csak itt és a sarki tájakon fordulnak elő, ellenben a közbeeső területeken hiányzanak. Ezek az ú. n. boreo-alpin fajok. Elterjedésüket a jégkorral magyarázzák. Ekkor u. i. a hideg elől délebbre szorultak, majd az idő melegebbre váltával a hidegszerető állatok visszahúzódtak észak, ill. a hegyek magas részei felé, mert csak itt találták meg létfeltételeiket.

***Alpi flóra,** l. *Havasi növényzet. (IX. köt.)*

***Alpini,** olasz hegyi gyalogság, ú. n. vadászcsapat. Magas hegységben való működésre van szervezve és felszerelve.

***Alpi nyúl** *(Lepus timidus Varronis Mill.)*, az északi havasi nyúl alpesi alfaja; mint jégkori maradvány rekedt az Alpokban. Színe fehér, csak rövid fülének csúcsszegélye fekete. Az Alpokban mindenütt előfordul.

Alpok. Újabban az Alpok keletkezésének magyarázatában jelentékeny fejezetet foglal el az ú. n. *takaróelmélet.* E szerint az A. déli oldaláról kiindulva nagy közettömegek to-

lódtak rá a korábban kialakult alaphegységre. Ezek a tömegek a takarók. A takarók, eredeti helyükről, az ú. n. gyökérterületükről elszakadva, fekvő redőkben 100 km távolságra is kitolódtak északnak és az idősebb kőzetekből álló takarók gyakran fiatalabb kőzetekből keletkezettekre telepedtek. Lényegében három takarót szokás megkülönböztetni. Legalul fekszik az ú. n. *helvét* takaró, a Nyugati Alpok külső övezetében a Rajnáig, keskeny övezetben előfordul a Keleti Alpok északi peremén is; ezen fekszik a *lepontini* takaró, megvan a Nyugati Alpok belső övezetében az Addáig és legfiatalabb a *keletalpi*, több részlettakaróval borított takaró. Az általános képet nagyon zavarja még az is, hogy a takarók ott, ahol legmagasabbra boltozódtak fel, összetöredeztek és később az erozió annyira elhordta maradványaikat, hogy ma az alaphegység fekszik a felszínen (pl. Aar masszívum); vagy hogy a lepontini takaró a peremeken lepusztult és ennek következtében már csak egyes rögök fekszenek belőle a helvét takarón (Chablais, Freiburgi Alpok); másutt az egyes részleteiben lepusztult keletalpi takaró kőzetei alól, mint egy „ablakon" a lepontini takaró kőzetei bukkannak elő (Alsó Engadin, Tauern). Idegen tagnak nyomultak fel délfelől az Alpok felé és a keletalpi takarókőzeteire a Dinaridák. *(I. köt.)*

Irodalom: Bubnoff S., *Grundlagen der Deckentheorie in den Alpen*, 1921. Heim Alb., *Geologie der Schweiz*, 1916-22. Jenny H., *Die alpine Faltung*, 1924. Kober L., *Bau und Entstehung der Alpen*, 1923.

***Alrend** *(subordo)*, az állatok és növények rendszerében a rendnél *(ordo)* kisebb rendszertani egység.

***Alsace Lorraine,** *Elzász-Lotharingia* francia neve.

***Ál-Shakespeare drámák** két fajtáját ismerjük; hét darab még Shakespeare életében jelent meg és monogrammjával vannak ellátva, de ezeket az első (1623) és második (1632) ívrét kiadás kihagyta a hitelesnek mondott gyűjteményből. Más nyolc darab van még, amelyek egyrészt Shakespeare életében, de monogrammja nélkül jelentek meg, másrészt egyeseknek állítólag társszerzője lett volna. Természetesen az utóbbi nyolc darabnál a szerzőség egészen kétséges, viszont az előbbieknél nyílt kérdés marad. Egyes Á.-k magyar fordításban is megjelentek.

Alsó-Ausztria, Ausztria szövetséges köztársaság egyik szövetséges országa, területe 19.301 km², (1930) 1,531.424 lak. *Térképét l. Csehszlovákiánál.*

„Als-Ob" filozófia, megalapítója *H. Vaihinger*, aki a pozitívizmus álláspontjára helyezkedve és Kant egy megjegyzéséből indulva ki, azt tanította, hogy tudományos alapfogalmaink kivétel nélkül fikciók, amelyeknek semmiféle teoretikus értékük nincs. Az emberi gondolkozás célok szerint működő organikus tevékenység, amely azt tekinti feladatául, hogy ebben a világban való tájékozódásunkat és a benne való élést számunkra lehetővé tegye. Ezért végső célja nem az ismerés, hanem a cselekvés lehetőségének biztosítása. Nem az a fontos tehát, hogy fogalmaink teoretikus értékkel bírjanak, hanem az, hogy minket ebben a világban tájékozódni segítsenek. Minden képzetünk és fogalmunk csak puszta eszköz ennek a célnak szolgálatában. Praktikus szükséglet szülte őket s feladatuk is csak praktikus. Nem kell tehát fennakadnunk azon, ha ezek a fogalmak, amelyek csak fikciók, telve vannak esetleg belső ellentmondásokkal. Ezek a fikciók voltaképpen feltevések, amelyeknek reális alapjuk nincs, mert az ember csak úgy tesz, mintha — *als ob* — a dolgokat úgy ismerné meg, amint azok valóban léteznek. Ámde ez csak puszta feltétel, minden más fikciónak alapja. Nyilvánvaló, hogy ezek a fikciók tudatosan hamis feltételek, de mégis hasznosak a világban való tájékozódás szempontjából. Ha céljukat elérték, el is vethetők vagy a tapasztalat alapján módosíthatók. Ilyen fikció pl. a kör úgy tekinthető mint ellipszis, amelynek két gyujtópontja között semmi távolság nincs. De fikció az anyag, az erő, az atom, a természeti törvény stb. Az erkölcsi és vallásos élet is tele van fikciókkal: ilyen a szabadság, a kötelesség, az erény, a halhatatlanság. Isten léte és az erkölcsi világrend fogalma is telve van ugyan ellenmondással, de a gyakorlatban hasznos. Általában nincs az emberi szellemnek egyetlen területe, amelyen ne ezek a fikciók uralkodnának. Minden tudomány ezek segítségével végzi a maga munkáját. Vaihinger művének címe: Die Philosophie des Als-Ob (10. kiad., Leipzig, 1927). Nagy vitára adott alkalmat. 1919 óta e filozófia szolgálatában áll „Annalen der Philosophie" c. folyóirat, amely a szellemi életnek, főként a tudományoknak minden kérdését, az Als-Ob filozófiája alapján tárgyalja. V. ö. Bartók György: *A „mintha" filozófiája vagy a fikciók szerepe szellemi életünkben.* (Erdélyi Múzeum 1913. évf. Kolozsvár.) *(XIX. köt.)*

Alsócsatár kk. és *Felsőcsatár* kk. 1933. egyesültek *Felsőcsatár* néven.

Alsóegerszeg, 1930-ig önálló kisk. volt Baranya vm. siklósi j.-ában, 1930. Mogyorósdal együtt Hegyszentmártonhoz kapcsolták.

Alsójózsa, volt hajdúvármegyei kisközség, 1929-ben *Felsőjózsá*-val *Józsa* néven egyesült.

***Alsónemesapáti,** 1927-ben *Nemesapáti* község egy részéből alakult kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ában, (1930) 1.094 lak. Vasútállomása Nemesapáti; u. p. és u. t. Nemesapáti

Alsóság, nagyk. Vas vm. celldömölki járásában, (1930) 3556 lak. Vasútállomása Celldömölk. Bazaltbánya, téglagyár. 1934-ben a Sághegyen 29 m magas trianoni keresztet emeltek.

Alsósáp kk. és *Felsősáp* kk. 1928. egyesültek *Nógrádsáp* néven.

Alsószakony, volt sopronvármegyei kisk., 1928-ban *Felsőszakony*-nyal Szakony néven egyesült.

Alszeghy *Irma*, 1918 jan. 6. a Nemzeti Színház örökös tagjává nevezték ki. 1924 júl. havában nyugalomba vonult. *(I. köt.)*

***Alszeghy** *Kálmán (Rőtfalvi)* a m. kir. Operaház főrendezője, szül. 1852., megh. Budapesten, 1927 szept. 8. A Nemzeti Színháznál volt segédrendező, majd az Operaház főrendezője lett 1888. 1912-ben magyar nemességet kapott.

Alszeghy *Zsolt*, irodalomtörténetíró és esztétikus, a M. Tud. Akadémia tagja, az Orsz. Közoktatási Tanács előadótanácsosa, az Orsz. Művészeti és Irodalmi Tanács kinevezett tagja. Újabb munkái: *A Zalán futása* (Bp. 1926); *A lírai költészet művészete* (Bp. 1927); *A magyar középkor irodalma* (Debrecen 1929); *Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója* (Bp. 1931); *Az élet ritmusa* (lírai antológia, Kállay Miklóssal; Bp. 1933); *Das katholische Schrifttum Ungarns* (Freiburg, 1934); *A XVII. század magyar lírája* (Bp. 1934). *(XIX. köt.)*

***Álszent,** aki szent lelkület nélkül külső magatartásban és beszédben szentséget utánoz. Az Á. mint nagyarányú élethazugság erkölcsi elítélés tárgya: szenteskedő, farizeus, hipokrita. Van azonban benne a szentségnek valamilyen elismerése: *L'hypocrisie est un hommage rendu à la vertu*, mondta La Rochefoucauld.

Alszopor kk., Sopron vm., csepregi j. (1930) 455 lak. *Alszopor* kk. és *Makkoshetye* kk. egyesüléséből keletkezett 1928.

***Alt,** *Eugen*, német meteorológus, szül. Augsburgban 1878. 1921 óta a drezdai meteorológiai intézet igazgatója és tiszt. tanár az ottani műegyetemen. Munkássága főleg klimatológiai irányú. 1933-ban szerkesztésében megjelent a *Hann*-féle *Klimatológiai kézikönyv* új kiadása. Szerkesztett egy sugárzásmérő-eszközt is.

***Általános Fogyasztási Szövetkezet,** a magyar szociáldemokrata munkásság vezető fogyasztási szövetkezete. 1904-ben Erdélyi Mór kezdeményezésére alakult meg. Intézményei: 68 fűszerüzlet, 8 szövet- és háztartási üzlet, 34 mészárszék, egy áruház, 2 sütőműhely, 3 fa- és széncsúzda és egy nyomda. Alapításai: Törekvés takarékpénztár, Nagybevásárló és értékesítő részvénytársaság, Corvinia általános biztosító részvénytársaság, Magyarországi fogyasztási és termelőszövetkezetek egyesülése, Hajnal ipari részvénytársaság, Tüzelőszer és építőanyag részvénytársaság.

***Általános sztrájk,** a munka beszüntetésének az a neme, amelyet a munkásság nem csupán egyes szakmára, hanem egy város, egy országrész vagy az egész ország valamennyi munkására vonatkozva mond ki. Az Á. az eddigi gyakorlat szerint nem terjed ki az elsőrendű szükségletek ellátására szolgáló üzemekre, így a víz-, gáz-, villany-, kenyér-, hús-, gyógykezelés és gyógyszerszolgáltatásra. Az Á.-ot a munkásság azért alkalmazza hogy vele valamilyen politikai vagy gazdasági cél elérése, vagy pedig valamilyen rája nézve sérelmesnek tartott intézkedés visszavonása érdekében a kormányra, törvényhozásra, hatóságra nyomást gyakoroljon. Az első Á.-ot az angol munkások 1839-ben az általános választójog érdekében mondták ki. Magyarországon 1905-ben, 1907-ben, 1912-ben pedig kétszer, aztán 1918 januárjában, 1919 februárjában és legutóbb 1930 szept. 1-én volt egy-egy napos Á. A német szocialista munkások Á.-kal harcoltak 1920-ban a Kapp-puccs ellen.

***Altamira-barlang,** Észak-Spanyolországban, Santander tartományban, arról nevezetes, hogy itt fedezte fel 1875-ben Don Marcelino Sautuola az első barlangi festményeket. nevezetesen fekete, barna és vörös színben megfestett bölényeket. Ezeknek a festményeknek ősi korát eleinte nem ismerték el, míg később a franciaországi barlangokban is hasonlókat nem találtak s így a spanyolországiak is ősemberi műveknek bizonyultak. (L. még: *Jégkorszaki művészet, XXI. köt.)*

Altatószerek. Használatuk újabban a sebészetben, sőt a szülészetben is egyre terjed. A régi gáznemű altatók (éther, kloroform) az újabb sebészeti gyakorlatban oxigénnel és szénsavval keverten gépek *(Roth-Draeger)* segítségével kerülnek belégzésre. Felszívódásra lehet juttatni az éter olajos oldatát végbélen át is. Hogy a belégzett altatószer mennyisége csökkenthető legyen, előkábításra — kisebb műtéteknél azonban magukban is — de leginkább éter-altatással együtt szerepelnek a bőr alá fecskendezendő *scopolamin*, a végbélen át felszívódásra kerülő *avertin*. Gyüjtőérbe történő befecskendezésre ugyanilyen célból használatos a *somnifen*, legújabban az *evipan*. Ez utóbbi rövid beavatkozásoknál a legtökéletesebb, mert kellemes és gyors elalvást és izgalommentes ébredést biztosít a betegnek. Kis adagban, tehát rövid műtétek céljára veszélytelen, ami nem mondható nagyobb mennyiségben való nyujtásáról. (L. *Bódítószerek, III. köt.)*

Altay *Margit*, ifjúsági írónő, a Tündérvásár c. gyermeklap szerkesztője, a pesti rádió mesemondója. Újabban megjelent művei: *Zsuzsika, Öcsike, Szemforgató, Porcellánbaba, Kis cseléd* stb. (gyermekregények). *Mese a királykisasszonyról, Karácsonyi álom, Gézenguz* stb. (gyermekszíndarabok). Regényeit cseh és észt nyelvre is lefordították. *(XIX. köt.)*

***Altay** *Rezső*, polg. isk. igazgató, szül. Kassa 1873 máj. 3. Főbb művei: a *Haus u. Schule* német tankönyvsorozat, német nyelvkönyvek, szótárak. Szépirodalmi tárcái a bp.-i napilapokban jel. meg.

***Altenburger** *Gyula*, egyet. nyilv. r. tanár, szül. Bp. 1866 nov. 29. 1895-ben az első nemzetközi biztosítástudományi kongresszus alelnökévé, 1900-ban a londoni *Institute of Actuaries* és a párizsi és brüsszeli-biztosítástudományi intézetek levelező tagjukká választották. 1908—09-ben előkészítette a VI. nemzetközi biztosítástudományi kongresszust, 1910—11-ben a Hungária biztosító

ügyv. ig. lett. A Területvédő Liga első alelnöke volt. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége ügyv. alelnöknek, majd társelnöknek választotta meg. 1934 óta egyetemi ny. r. tanár. Művei (szakértekezéseken kívül): *Magyar politika a háború után* (1916); *Levelek a magyar nemzethez* (1917).

***Alternator,** váltakozóáramot fejlesztő gép. A mai szakirodalom inkább a generátor elnevezést alkalmazza. Az A. az indukció elvén alapszik, amennyiben az A. álló részén (sztátor) elhelyezett tekercsekben, a forgó rész (rotor) egyenárammal gerjesztett mágnespólusainak erővonaltere forgás közben váltakozóáramot indukál. A gerjesztő áram erősségének változtatásával a gép feszültsége szabályozható.

***Althaus,** *Paul*, német teológus, szül. Obershagenben 1888 febr. 4., a Rostock-i, majd 1925 óta az Erlangen-i egyetem tanára. Főleg a dogmatikával foglalkozik. *Grundriss der Dogmatik* 1929.

***Altimeter,** magasságmérő, repülőgépeken és léghajókon használatos műszer a magasság közelítő megállapítására. Használatos azonban hegyvidékek vázlatszerű térképezésénél is s így expedíciók számára fontos műszer. Lényegében aneroidbarometer, melynek a skálája nem a higanymilliméterekben mért légnyomást, hanem a nagyobb magasságokhoz tartozó alacsonyabb légnyomások geodetikus magassági helyét ábrázolja. Kezdőpontja normális atmoszféranyomás (760 higanymilliméter 15° C mellett) esetében a tengerszint magassága. Abban az esetben, ha a levegő nem normális állapotú, az A. mozgatható skáláját a hely magasságára be kell állítanunk. A légnyomás nem lineárisan változik a hőmérséklettel és a magassággal, ezért az ilyen korrigáló beállítás hibaforrást rejt magában. Ez a hiba a használatos műszereknél tengerszint közelében 20, 5 km magasságban legfeljebb 100 m szokott lenni. Helyközi repüléseknél a skálát tengerszinti mutatásra szokás beállítani, hogy a repülőgép alatt elmaradó vidék térképéről leolvasható magassági adat és az A. adata közötti különbség megadja a talajhoz viszonyított repülési magasságot. Különösen fontos ez ködös, felhős időben, amikor a rossz látási viszonyok között a talajfeletti magasság szemmértékkel még közelítőleg sem becsülhető meg. Számítani kell arra is, hogy hosszabb repülés esetén a légnyomás közben megváltozhatott, ami szélső esetekben az A. pontosságában 200 m hibát is okozhat. Helyi felszállások esetében a kezdőpontot a földszint légnyomására szokás beállítani. Az A. műszerek érzékenysége rendszerint 10—20 méter.

***Altin-tag,** Tibetben a Küen-lün rendszeréhez tartozó, 6000 m magasságig emelkedő hegylánc.

***Altman,** *Nathan Ipajevics*, orosz festő, szül. Vinnica (Ukrajna) 1889. Leginkább modern irányú grafikai munkákkal foglalkozik, amelyekben az osztyák népművészetből indul ki.

Altmann, *Wilhelm dr.*, német zenei író, újabb művei: *R. Wagner u. A. Niemann* (1924); *Handbuch f. Streichquartettspieler* (1928); átdolgozta Paul Frank Tonkünstler Lexikonját (13. kiad. 1926). Kiadta kötetekben Brahms, Nicolai, Wagner, Weber leveleit. *(XIX. köt.)*

***Altnéder** *Ferenc*, fémkohómérnök, szül. 1877, megh. 1932. A magyar fémkohászat kiváló elméleti és gyakorlati művelője volt. Több mint 20 évig állott a magyar állam fémkohóinak műszaki szolgálatában. Másfél évig tartózkodott Észak-Amerikában, az ottani fémművek tanulmányozása céljából. Leginkább a szegényfémércek és fémhulladékok gazdaságos feldolgozásának kérdésével foglalkozott. Rövid ideig igazgatója volt a Dobsinai Közművek bánya-, kohó- és rézgálicműveinek. Számos kitűnő szakirodalmi munkát írt.

***Alto Adige,** Dél-Tirol olasz neve.

Altona, németországi város és kikötő Schleswig-Holsteinban, (1933) 242.006 lak.

***Altorjay** *Sándor dr. (Altorjai)*, egyetemi tanár, szül. Eger, 1887 jan. 9. 1916-ban az egri érseki jogakadémia egyházjogi és jogtörténeti tanára. 1922-ben ügyvédi irodát nyit Budapesten. Főbb művei: *A magyar bírósági szervezet fejlődése a XV. századtól a hétszemélyes tábla kialakulásáig. Akaratszabadság és felelősség. Álljunk meg egy szóra!* (Dogmatikai-egyházjogi munka.) *A magyar király főkegyúri jogának jellege* stb.

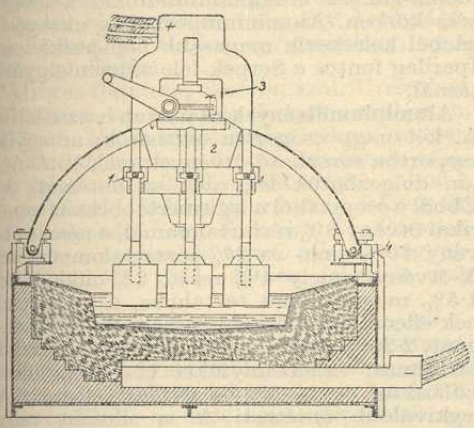
***Alttuberculin** a gümőkór typus humanus bacillusának glicerines agar táptalajon készített tiszta tenyészetéből ismételt, gondos csirátlanítás és szűrés útján nyert és 0·5%-os phenollal higított oldata. Ez az oldat ezerszeres higításából 1 ccm megfelel 1 mgr tuberculinnak. Egyrészt a gümőkórral való fertőzöttségnek kimutatására (próbaoltások), másrészt igen óvatos és emelkedő erősségben és mennyiségben gyógy-oltásokra használják.

***Aludur,** könnyű fémötvözet, amelyben az aluminiumon kívül 1—5% réz, kb. 1% szilicium, némi magnézium és vas is van. Az A.-ötvözetek némely fajtájából a réz hiányzik. 400—450° C hőmérsékleten bármely összetett alakú szelvényre kihengerelhető, de hideg állapotban is képlékeny. Fajsúlya kb. 2·7. Repülőgépek és műszerek egyes alkotórészei készülnek belőle.

***Aluman ötvény.** 88% aluminiumot, 10% cinket és 2% rezet tartalmazó ötvény, amelyet motorházak öntésére szoktak használni; német ötvény néven is ismeretes.

Aluminium. Kohósítása manap kizáróan a *Héroult-* és *Hall*-féle elektromos eljárással történik. Az elektrolizálandó anyag kriolitban oldott A.-oxid; ezt az elegyet, amely 7—800°-on olvad, szénnel bélelt kádalakú edényben megolvasztják; a szénbélés maga egyben kathódája az elektrolizáló áramnak (l. az 1. ábrát). Az anodák hamutól mentes kokszból, pl. petrolkokszból készülnek, sűrű kátránynak mint kötőanyagnak alkalmazásával. Az elektrolizáló áram feszültsége 5—6

Volt, erőssége cellánkint 10—20.000 Amp. A katódán olvadt állapotban válik le a fém A., míg az oxidból felszabaduló O az anódák felületén, azok anyagával CO, ill. CO_2-dá egyesül. A redukció előrehaladásával A.-oxidban elszegényedő fürdőbe újabb oxid adagolható s így az üzem folytonos. A katódán a beadagolt oxid tisztátalanságai (vasoxid, kovasav) is redukálódnak s leválasztott A.-ot szennyezik. Hogy tehát tiszta A.-ot nyerhessünk, először tiszta A.-oxidot, timföldet kell előállítanunk. A timföld gyártása rendszerint bauxitból indul ki. A *bauxit* 50—60% Al_2O_3-t, ezenkívül főként vasoxidot, kovasavat, titánt és nedvességet tartalmazó ásvány. Ezt *Le Chatelier* vagy *Bayer* eljárása szerint lehet feldolgozni, ill. feltárni. Első esetben a bauxitot szárítják, őrlik, azután

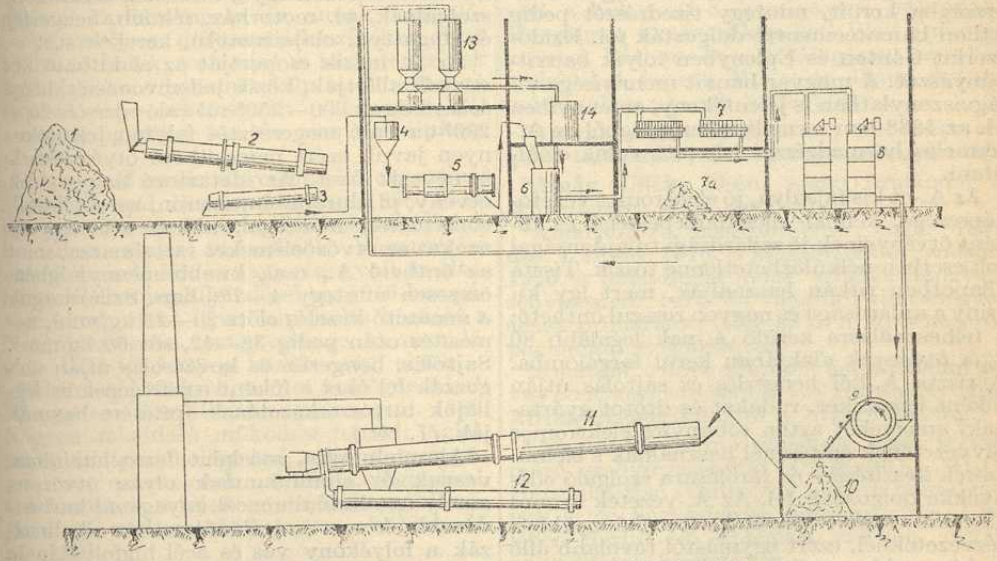

1. ábra. Modern, 16.000 ampéres elektrolizáló cella süllyeszthető anódákkal.

poralakú szódával (Na_2CO_3) összekeverve zsugorodásig hevítik, mikor is az Al_2O_3 vízben oldható nátriumaluminátté alakul, a vas, titán és kovasav nagyobb része azonban oldhatatlan marad. A kemencéből kiszedett anyagból tehát vízzel kilúgozható az aluminát; ha most az aluminátlúgba telítésig CO_2-t vezetünk, akkor az aluminát A.-hidroxid csapadék és szóda képződése mellett elbomlik. Az A.-hidroxidot leszűrik, azután kalcinálják, a szódalúgot pedig bepárolják s a nyert szódát újból használják.

A *Bayer*-féle feltárásnál (2. ábra) a bauxitot (1) szárítják (2), lehűtik (3) és golyós malmokban (4, 5) megőrölve koncentrált nátronlúggal autoklávokban (6) mintegy 7 atm. nyomás alatt főzik, miközben ismét nátrium-aluminát képződik, a szennyezések pedig oldatlanul maradnak. Az aluminátlúgból a szennyezéseket (7a) szűrés (7) útján kiválasztják, azután a lúgot vízzel felhígítják és előzően kiejtett A.-hidroxid hozzáadása mellett kavarják (8), mikor is az aluminát nagyobb része hidrolitosan elbomlik A.-hidroxiddá és nátronlúggá. Vakuumszűrőn (9) a kiválott A.-hidroxid (10) leszűrhető és kalcinálás (11) és hűtés (12) után az elektrolizáló cellába adagolható. A visszamaradó nátronlúgot pedig besűrítik (13) és tartályokban (14) tárolva újra felhasználják.

A leírt eljárásokkal készült timföldből 98—99·5%-os fém-A. gyártható. 1 kg fém előállításához kell: 4 kg bauxitból előállított 2 kg timföld, 0·17 kg marónátron, 26.000

2. ábra. Az aluminiumgyártás Bayer-féle eljárásának vázlata.

kalória (szárítás és kalcinálás), 0·08 kg kriolit, 0·6 kg elektródaanyag és 23 kilowattóra; ebből látnivaló, hogy a gazdaságos A.-gyártás alapfeltétele, hogy olcsó szén és elektromos energia álljon rendelkezésre.

Az utóbbi években Amerikában *Hoopes*

eljárása szerint nagyon tiszta A.-ot állítanak elő; az eljárásnak az a lényege, hogy a rendes eljárással először egy A.-réz-szilicium-ötvényt készítenek s egy másik elektrolizáló cellában, amelyben kriolit és BaF_2 megolvasztott elegye az elektrolit, az először nyert ötvényt anódaként kapcsolva finomítják, mikor is a katódán 99·9—99·93%-os A. válik le.

Az A.-termelés nagysága főként a közlekedési technika igényeihez igazodik, ill. a légi közlekedés fejlődésével tartott lépést. 1908-tól kezdve rohamos emelkedés állapítható meg, amennyiben 1908-ban 19.000 t, 1918-ban 135.000 t, 1929-ben 276.000 t volt az évi termelés, azóta a kisebb kereslet folytán évi 200.000 t körül mozog. Ennek a termelésnek mintegy $^1/_3$-része esik az Egyesült Államokra, $^1/_7$-része Németországra, $^1/_8$—$^1/_8$-része Norvégiára és Svájcra, $^1/_9$-része pedig Franciaországra; a termelés többi része megoszlik Anglia, Olaszország, Kanada és Ausztria között. Az A. árában 1900 óta jelentősebb változás nem következett be, hanem mintegy 20%-os konjunkturális ingadozásokkal 2·70 P körül mozog.

Magyarországon megfelelő elektr. energia hiányában A.-kohósítás eddig nem volt, most van szó arról, hogy egy timföldgyárat állítsanak fel. Dunántúli lelőhelyeinken azonban 1924 óta jelentékeny mennyiségű bauxitot bányásznak. A termelt bauxitmennyiség 1924-ben 192 t, 1926-ban 3670 t, 1928-ban 400.000 t, 1933-ban 125.000 t volt; az utóbbi év termelésének fele külföldre, főleg Németországba került, mintegy tizedrészét pedig itthon bauxitcementté dolgozták fel. Ezidőszerint Gánton és Eplényben folyik bauxitbányászat. A magyar bauxit mennyisége világviszonylatban is jelentékeny, amennyiben pl. az 1928-ban termelt mennyiségből az A.-termelés harmadrészét lehetett volna előállítani.

Az A.-ot kis fajsúlya, jó elektromos vezetőképessége, kémiai ellenállóképessége és főként ötvényeinek jó szilárdsági tulajdonságai sok esetben nélkülözhetetlenné teszik. Tiszta állapotban ritkán használják, mert így kicsiny a szilárdsága és nagyon rosszul önthető; a felhasználásra kerülő A.-nak legalább 80 %-a ötvények alakjában kerül forgalomba. A tiszta A.-ból hengerlés és sajtolás útján főként lemezeket, rudakat és drótot gyártanak, amelyeket aztán többnyire elektromos távvezetékek építésénél használnak s élelmiszerek készítésére és tárolására szolgáló edényekké dolgoznak fel. Az A.-vezeték azonos ellenállás mellett jelentékenyen könnyebb a rézvezetéknél, ezért egymástól távolabb álló és könnyebb tartókra szerelhető. Az élelmiszeriparban fontos sajátsága az A.-nak, hogy az előforduló anyagok, pl. tejsav, ecetsav, gyümölcslevek, szeszes italok egyáltalán nem támadják meg, minek folytán zománcozás nélkül is használható. Újabban csomagolásra is A.-fóliát használnak a sokkal drágább ónfólia (staniol) helyett. *(I. köt.)*

***Aluminiumacél,** olyan acélgyártm., amelynek anyaga aluminiummal ötvöződött. A rozsdásodásnak és a tűz hatásának jobban ellenáll, mint a közönséges karbonacél, de nyujthatósága, szívóssága nem kielégítő.

***Aluminium-nitrid** (AlN), szürkés-kék por, vízzel lassan, lúgokkal gyorsan bomlik ammonia-gáz és aluminium-hidroxid keletkezése közben. Aluminiumporból és nitrogéngázból keletkezik magasabb hőmérsékleten. Iparilag fontos a Serpek-féle ammonia-gyártásnál.

Aluminiumötvények. A manap használatos A. két nagy csoportra oszthatók; az egyik csoportba sorozható ötvények csak öntés útján dolgozhatók fel, ezek az öntészeti A. Ebből a csoportból a legismertebbek: az amerikai ötvény 8% réztartalommal, a német ötvény 10% cink- és 2% réztartalommal, az Y-ötvény, amely 4% rezet, 2% nikkelt és 1·5% magnéziumot tartalmaz, a tengervíznek ellenálló KS-ötvény, amely 2·5% mangánt, 2·25% magnéziumot és 0·2% antimont tartalmaz; valamennyiüket 12—18 kg/mm² szilárdság és 1—5%-os nyúlás jellemzi. A legkiválóbb öntészeti A. a silumin vagy amint a nyugati országokban magyar származású felfedezőjéről, Pacz Aladárról elnevezték, az *alpax;* ez aluminiumon kívül 11—13% sziliciumot tartalmaz s a szövet finomabbá tétele céljából mintegy 0·01% nátriumot is adnak bele; ez az anyag valamennyi A. között legjobban önthető; szilárdsága 20—23 kg/mm², nyúlása 5—10%. Az öntészeti A. közlekedési eszközök egyes részeinek készítésére szolgálnak, pl. motorház, fékdob, hengerfej és dugattyú, olajszivattyú, kerekek stb.

Az A. másik csoportját az alakítható ötvények alkotják; közös jellemvonásuk, hogy szilárdságuk 500—550°-ról való edzés és 20—200°-on való megeresztés folytán jelentékenyen javul, ezért nemesíthető ötvényeknek is nevezik őket. Az idetartozó nagyon sok ötvény, pl. duralumin, scleron, aeron, lautal, constructal, montegal, aldrey stb. ugyanazokat az ötvözőelemeket tartalmazza, mint az önthető A., csak kisebb mennyiségben, összesen mintegy 4—7%-ban. Szilárdságuk a nemesítő kezelés előtt 20—25 kg/mm², nemesítés után pedig 38—42, sőt 60 kg/mm². Sajtolás, hengerlés és kovácsolás útján dolgozzák fel őket s főként repülőgépek és léghajók tartószerkezetének építésére használják. *(I. köt.)*

***Aluminiumvas,** másként ferroaluminium, vasnak és aluminiumnak olyan ötvözete, amely az aluminiumacél anyagánál karbondúsabb. A vas- és acélöntészetben alkalmazzák a folyékony vas és acél hígfolyásának, ill. hőmérsékletének növelése céljából.

***Aluszékonyság** *(somnolentia)*, félig éber álmos állapot. Az aluszékony egyén könnyen elalszik, sokat bóbiskol, a rendes és szükséges alvásnál jóval többet alszik. Erős ingerekre (zaj, hangos beszéd) azonban az öntudat ismét visszatér és a normális éber állapot áll be. Mélyebb foka a *sopor*, a mély alvás, ami-

ből a beteg igen hangos beszéddel, zajjal még felébreszthető; legmélyebb foka a *coma*, súlyos alvásos öntudatzavar, amiből a beteg a legerősebb zajjal sem ébreszthető fel. Mindegyik fokú A. csaknem kivétel nélkül beteges állapot és vagy mérgezés (alkohol) vagy belső felszívódott mérgek (cukorbetegség, veseelégtelenség folytáni húgyvérűség) vagy a központi idegrendszer valamely betegségének tünete (járványos agy-gerincagy, agyhártyagyulladás).

***Alvarez-Quintero,** *Serafin*, szül. Utreraban 1871 márc. 26. és öccse *Joaquin*, szül. u. o. 1873 jan. 20., spanyol drámaírók, állandóan együtt dolgoznak, a dráma minden fajtájában voltak sikereik. Munkáik a legkomolyabb tragédiáktól a bohózatig mindent felölelnek: *La calumniada, Ramo de locura, Los Galeotos, Las flores, La flor del barrio* stb. Összegyűjtött munkáik 1923—25-ben jelentek meg Madridban.

Alváz *(chassis)*, az autónál többnyire [-alakú acéllemezből sajtolt két hossztartó, melyet több kereszttartóval összeszegecselve merev kocsikeretté képeznek ki. Az A.-keretbe építik be az autó összes géprészeit, tehát: a mótort, mótorházat (karter), az erőátviteli alkatrészeket, kapcsolóművet, féket, rúgókat, a hátsó hidat, a sebességváltót, kormányt, a kerekeket, tengelyeket stb. Erre az A.-ra szerelik aztán rá a felépítményt (karosszéria). A teherkocsik A.-a erősebbre van méretezve, mint a személykocsiké, egyébként berendezése azonos ezzel. Az A.-hoz számítható még annak hosszában végigfutó kardántengely és annak burkolócsöve, mely a differenciálkészüléket rejtő tokba torkollik, valamint a keréktengelyek burkolata és a benzintartály is. A mótor, a kapcsoló és a sebességváltó modern A.-nál rendesen egyetlen tömbbe van összeépítve. *(I. köt.)*

***Alvear,** *Marcello Torcuato de*, argentinai államférfi, szül. Buenos Airesben 1868. Kora ifjúságától résztvett a radikálisok forradalmi harcaiban, amiért száműzték. Visszatérése után képviselő lett és nagy része volt az általános választójog kiküzdésében. 1916-ban párizsi követ, mint ilyen képviselte hazáját a Népszövetségben, amíg országa ki nem lépett. 1922-től 1928-ig köztársasági elnök.

***Alverdes,** *Friedrich*, német zoológus, a hallei egyetemen az állattan tanára, szül. 1889. Nagyon sokoldalú működést fejt ki; foglalkozik állatpszichológiával, állatszociológiával, a gerinctelenek érzékfiziológiájával, öröklésstannal, a fajok eredetének problémájával, a véglényekkel és az alsóbbrendű rákokkal.

Alvinczy *Sándor*, író, megh. Budapest, 1925 dec. 16. *(I. köt.)*

Alwar vagy *Ulwur*, 1. britindiai hűbéres állam Radzsputánában, 7832 km², 701.154 lak. — 2. az előbbi fővárosa, (1931) 44.760 l.

***Álzárlat** (régebben a rosszul képzett „csalzárlat" volt a neve, a német Trugschluss szolgai fordítása), zenei szakkifejezés. A valódi zárlat valamely zenei mondatnak (frázisnak) az alaphangon, az alapösszhanggal való befejezése; viszont az Á. várakozást keltő forma, hogy a dallamos frázis az alaphangon végződik ugyan, de más összhanggal, amelybe az addigi alaphang éppen csak beleillik, de többé nem mint alaphang.

Amagaszaki, japáni kikötőváros Hondó délnyugati részén, (1930) 50.065 lak., Kobe és Oszaka között. Újabban kikötője erősen fellendült.

Amalgam, higanynak fémekkel hideg úton készült ötvözete. A fogászatban használt A. közönséges hőmérsékleten elkészítve gyúrható, alakítható és csak néhány óra múlva szilárdul meg. E sajátsága folytán a XVIII. század vége óta odvas fogak megtömésére használják. A XIX. században főleg réz-A.-ot használtak, mivel fertőtlenítő hatása miatt azt hitték, hogy a szuvasodás tovaterjedését akadályozza. A réz-A. gyorsan kopik, a fogat elszínesíti, ezért helyét a ma is használatos ezüst-ón-A. foglalta el. A legjobb fizikai sajátságokkal bíró A. 67 s. r. ezüst és 33 s. r. ón ötvözetének forgácsából vagy reszelékéből készíthető. Az A. tömések idővel elszíneződnek, megfeketednek, gyakran a fogat is elszínesítik. 1926 óta az orvosok egy igen tekintélyes tábora az A. fogtöméseket higanytartalma miatt az egészségre nézve károsnak ítéli. *(L. még Foncsor VII. köt.)*

***Aman,** *Tivadar*, román festő, szül. 1828., megh. 1891. Az újabb román festőiskola képviselője, Delacroix és Couture hatása alatt fejlődött. Megalapítója és első igazgatója volt a bukaresti Szépművészeti Iskolának. Mozgalmas történeti képeket (Vlad Tepeş és követei, Báthory feje, A călugăreni csata) és arcképeket festett. Művei az állami Amanmúzeumban vannak összegyűjtve.

***Amani,** afgán aranypénz; 30 ezüst afganit tartalmaz; az angol fonttal egyértékű.

***Amân Ullâh,** khán, afgán uralkodó, l. *Afganisztán, XXI. köt.*

***Amar,** *Licco*, hegedűművész, szül. 1891 dec. 4. Bpest. 1915. a filharmonikus zenekar, 1920. a mannheimi nemz. színház hangversenymestere. 1923 óta világhírű vonósnégyesének primariusa, főleg az ú. n. új zene propagandája szolgálatában.

***Amarant,** a piros díszpinty kereskedelmi neve *(Lagonosticta senegala* L.). Hazája Nyugat-Afrika Szenegambiától a Niger-folyamig.

***Amarantit,** három molekula vizet tartalmazó vashidroxiszulfát $(OH)Fe(SO_4)_2.3H_2O$. Háromhajlású rendszerbe tartozó kristályainak színe barnásvörös, amarantvörös. Chilében fordul elő Atacama vidékén, egyéb vasszulfátok kíséretében.

***Amarillo,** az Északamerikai Egyesült Államok Texas államának ÉNY-i részén, a Llano estacadon fontos forgalmi helyzetben keletkezett város, (1930) 43.132 lak.

***Amatrix** *(variscitanija)*, az alma-, tengervagy smaragdzöld variscit és a kalcedon összenövése révén keletkezett féldrágakő. Az

eredetileg színtelen kalcedont vasvegyületek gyakran festik vörösre, barnára úgy, hogy az amatrix példányain zöld, vörös és barna foltok vagy sávok váltakozhatnak. Utahban fordul elő ; Észak-Amerikában dombosra csiszolva szívesen viselik.

Amazonas, Brazilia egyik állama, területe 1,825.997 km², (1930) 434.000 lak.

***Amazonpapagáj** *(Amazona* Less.*)*, a papagájfélék egyik nemzetsége. Mintegy 45 fajának mindnek Dél-Amerika a hazája. A nemzetség legjellegzetesebb képviselője a nemzetségnek is nevet adó A. *(A. amazonica* L.). Színe zöld, de e színt helyenként kék, piros és fekete részletek tarkázzák. A fogságban tartottak színe néha megváltozik s ezek közt sokszor igen tetszetősek akadnak. Dél-Amerika északibb részében fordul elő Brazilia közepétől angol Guayanáig és Trinidadig.

Ambala, britindiai kerületi város Pandzsab tartományban, (1931) 76.326 lak.

***Amberg** *Gusztáv*, magyar származású new yorki színigazgató, szül. 1846., megh. 1921. Az amerikai magyar színészet megteremtője, aki az európai, különösen a magyar színiírókat sikerrel ismertette meg Amerikában.

***Ambi,** közlekedésirányító készülék, amely állványon elhelyezett, kézzel szabályozható karokból áll. Jóval szembeötlőbb, mint a közlekedési rendőr kézintése s élénk színeinél fogva az automatikus kézilámpa pótlására szolgál ; főleg változó forgalmú helyeken alkalmazzák.

***Ambivalencia** *(kettősértékűség)*, az ellentétes lelki jelenségek összetartozóságának egy része. Az érzelmi és akarati megnyilvánulások csak ritkán teljesen egyértelműek, többnyire velük rezeg az ellentétes irányú érzelem, ill. akarat, pl. szeretettel a gyűlölet, félelemmel a kívánság, vággyal a tiltakozás. Az érzelemnek és akaratnak ilyen ambivalens jelentkezése az A. mértéke szerint igen különböző lehet. Míg normális éber állapotban a két ambivalens irány egységbe tud olvadni és pl. a szeretetet nem zavarja a gyűlölet, addig a tudattalant erősebben megmozgató állapotokban (álom, lelki megbetegedések) a két ambivalens irány egymás mellett, egymást zavaróan érvényesülhet. A kisgyermek érzelmi élete is az A. jegyében áll és a szülőkkel szemben sokszor nagyon nyilvánvaló. A pszichoanalizis kimutatása szerint a kényszerneurózisban és a schizophreniában az A. nagy foka a tünetképződésnek egyik fő pillére. *Freud* szerint az ösztönélet ellentétességén, az élet- és halálösztönök szétválasztódásán, ill. összeszövődésének elmaradásán alapszik.

***Amblycoptus** *Kormos*, a cickányfélék *(Soricidae)* családjának *Amblycoptinae* alcsaládjába tartozó, sajátságosan redukált fogazatú kihalt rovarevő állat, melynek egyetlen képviselője a fejérmegyei Polgárdi pliocénkori *Hipparion*-faunájából ismeretes.

***Amblygonit,** ritka lithium-aluminium-foszfát, képlete $Li/AlF/PO_4$, lithiumoxid-tartalma 7—10%. Fehér vagy kékes kristályai háromhajlásúak, forrasztócső előtt megolvadnak és a lángot vörösre festik. A szászországi Arnsdorf mellett, Elbán, a franciaországi Montebras vidékén, Utő szigetén és az északamerikai Maine államban fordul elő. A nagyobb mennyiségben előforduló A.-ból lithiumot állítanak elő.

***Amboceptor.** Kolerát vagy tifuszt kiállott egyének vérsavója vagy ilyen savóval kezelt állatok vérsavója a betegség után bizonyos változásokon megy keresztül. Igy az ilyen savó a betegség után ugyanazon betegség bakteriumait feloldja, míg erre azelőtt nem volt képes. E savók azonban elvesztik e képességüket, ha inaktiváljuk őket, 30 percig felhevítjük 56° C-ra, viszont ismét aktívvá lesznek és visszanyerik előbbi bakteriumoldóképességüket, ha egy kevés friss vérsavót teszünk hozzájuk, aminek azelőtt e bakteriumoldóképessége nem volt meg. Ehrlich elmélete szerint (lánctéória) a betegek vérsavójának bakteriumoldóképessége kétkarú anyag (innen a név) hatásával magyarázható. Az egyik a hőálló *(thermostabilis)* az amboceptor, a mi a beteg savójában már megvolt, a másik, ami a hő behatására elpusztult *(thermolabilis)* és ami a normális vérsavóban is megvan, az a complement. Bizonyos betegségek kapcsán (szifilis, tifusz, kolera) az amboceptorok erősen megszaporodnak. Ezen bakteriumoldóhatást az orvostudomány főleg a szifilis vérvizsgálatánál használja fel igen jó eredménnyel.

***Ambronn,** *Leopold*, német csillagász, szül. Memingenben 1854 okt. 27., megh. Göttingában 1930 jún. 8. 1880—89-ig, a hamburgi tengerészeti obszervatórium kronométer-osztályának volt a vezetője; közben résztvett a német sarkkutató expedícióban (1882—83). 1889-ben a göttingai egyetemi csillagvizsgáló obszervátora, e minőségben 1920-ig működött. A gyakorlati csillagászat művelése és az oktatás terén elévülhetetlen érdemeket szerzett; a fiatalabb német csillagászgeneráció nagy része A. tanítványa. Főműve az 1899. megjelent *Handbuch der astronomischen Instrumentenkunde*, amely Konkoly Miklós hasonló célú, két évtizeddel korábban megjelent műveinek rendszeres továbbfejlesztése. Nyugalomba vonulása után a göttingai precíziós mechanika fejlesztése terén is igen érdemes munkásságot fejtett ki.

***Ambrosetti,** *Juan Battista*, argentinai régész, szül. Gualeguay, 1865. megh. Buenos Airesben, 1917 máj. 28. Argentina régészeti és nyelvészeti feltárásában jelentős munkát végzett; Buenos Airesben megalapította a néprajzi múzeumot, melynek 1904-ben igazgatója lett.

***Ambrosi,** *Gustinus*, osztrák szobrász és költő, szül. Kismartonban 1893 febr. 24., ősi toscanai családból származik, anyja magyar. Zenei csodagyermek, de 7 éves korában megsiketül. Ezután szobrászattal foglalkozik.

Első jellemző alkotása 15 éves korában az Eltört gerincű ember. Alkotásait az egész világon 41 múzeum őrzi. 1922-ben megkapja a nagy osztrák állami díjat. Szenvedélyes művészete Michelangelo és Rodin szellemétől ihletett. Bölcseleti gondolatokkal teli szonetteket írt.

***Ambrosius,** *Hermann*, német zeneszerző, szül. Hamburg, 1897 júl. 25. 1924-től korrepetitor a lipcsei operában, 1925. a rádió akusztikai-technikai munkatársa, 1926. a konzervatórium zeneelmélettanára. Mintegy 60 műve közt 4 szimfónia, hegedű-, zongorahangversenymű, karénekek, dalok, zongoradarabok vannak.

***Ambróziagomba,** összefoglaló neve azoknak a különböző csoportokba tartozó gombáknak, amelyek egyes rovarok fészkében tenyésznek, vagy talán az ill. állatok tenyésztenek táplálékul szolgáló fonalaik (mycéliumaik) kedvéért. A.-nak hívják pl. a braziliai levélmetélő *(Atta)*, a *Lasius fuliginosus* és egyéb hangyák, a *Xylopterus lineatus* nevű bogár járataiban tenyésztett és egyéb rovarok gombatelepeit. Egyes gubacsokban szintén találtak A.-t (ambróziagubacsok).

Ambrózy *Gyula (Sédeni)*, nemzetközi jogi író, kabinetirodai osztályfőnök; legújabb műve: *A népek önrendelkezési joga és a békeszerződések* (1934., Magyar Jogi Szemle). *(XIX. köt.)*

***Ambrózy** *Gyula gróf (Sédeni és Remetei)*, koronaőr, szül. Bécs, 1872 okt. 4., megh. Kápolnásnyéken 1934 júl. 22. Mint gróf Tisza István híve szerepelt a politikai életben. 1916. koronaőr. A proletárdiktatúra alatt egykori házitanítója, Láday István népbiztos segítségével sikeresen működött közre abban, hogy a Szent Koronának és a többi koronázási jelvényeknek baja ne essék. A főrendiház, majd 1926. a felsőház tagja.

Ambrózy *Lajos* gróf, a háború kitörése után a quirináli követséghez kapott beosztást, aztán az összeomlásig a közös külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1918. grófi rangot nyert. 1919—25. a külügyminisztériumban működött közre a magyar külügyi szolgálat megszervezésében. 1925. átvette a bécsi magyar követség vezetését, amely tisztségében szolgálati éveinek 1927-ben bekövetkezett betöltése után is visszatartották. Felmentését 1932 decemberében kapta meg. (L. *A. Lajos báró, I. köt.)*

Ambrózy-Migazzi *István gróf*, megh. 1933 aug. 31. Grófi rangra 1913-ban emelték, majd felesége családi nevét is felvette. A világháború után a malonyai parknál sokkal nagyobbszabású, kb. 600 holdnyi természetes park létesítését indította meg a vasmegyei Jelin. Több kertészeti irányú cikke jelent meg hazai és külföldi, főleg dendrológiai folyóiratokban. (L. *A. István báró, I. k.)*

Ambrus *Zoltán*, író, életének utolsó tíz esztendejében visszavonult a közszerepléstől, de cikkeivel gyakran lehetett találkozni a napilapok hasábjain. Utolsó regénye, *A Berzsenyi dinasztia* 1928-ban jelent meg. 70. születésnapjának ünneplését már betegen érte meg, s 1932 febr. 28-án, az utolsó napokig dolgozva halt meg. *(Dávidné Angyal Paula: A. Z. 1934.) (I. és XIX. köt.)*

***Ameer Ali,** *Syed (Amīr Alī*, Sejid) Sir, indiai politikus, izlámkutató, szül. Mohanban 1849 ápr. 6., megh. Rudgwickben (Anglia) 1928 aug. 3. Nagyon magas tisztségeket ért el, Bengaliában a legfőbb törvényszék tagja lett, majd Angliába költözve 1909-ben kinevezték a Privat Council igazságügyi osztályának tagjául, amely hivatalokat előtte muzulmán nem viselte. 1877-ben Calcuttaban megalapította a *National Mahomedan Association*-t, majd 1906-ban az *All-India Moslem League*-et. A mohamedán vallással több művében foglalkozott.

***Amelung,** *Walther*, német régész, szül. Stettin, 1865 okt. 15., megh. Bad Nauheim, 1927 szept. 12. Bölcsészetdoktorrá avatása után, 1888.-ban színész lett. Pár évi kísérletezés után a berlini udv. színháztól csalódottan tért vissza müncheni tanára, Heinrich *Brunn* mellé, innen kezdve idejét és tehetségét a görög szobrászat emlékeinek kutatására fordította. 1896 óta Olaszországban élt, elkészítette a firenzei (1896) és a vatikáni gyűjtemények katalógusait. Főművein kívül mintegy száz tanulmánya jelent meg. Élete utolsó éveiben a német bir. régészeti int. római osztályának volt vezetője.

***Amendola,** *Giovanni*, olasz politikus, szül. Nápolyban 1882 ápr. 15., megh. Rómában 1926 ápr. 6. Újságíró, a Corriere della Sera munkatársa volt. 1919-ben megválasztották képviselőnek és a Nitti-féle polgári demokrata irányhoz csatlakozott. A Facta-kormányban gyarmatügyi miniszter volt, a fasizmus győzelemre kerülése után ellenzékbe ment és 1922-ben alapított Il Mondo című lapjában, valamint a parlamentben élesen támadta Mussolinit. Egyik megszervezője volt az „Aventinus-hegyre vonulás"-nak. Számos röpiratot írt és adott ki a fasizmus ellen. 1923 decemberében utcai támadásban súlyosan bántalmazták, itt kapott sérülése folytán halt meg.

***American Federation of Labor,** amerikai munkásszövetség, azoknak az Északamerikai Egyesült Államok-beli munkásszakszervezeteknek szövetsége, amelyek minden politikai célkitűzés mellőzésével, *pure and simple trade unionism* (tisztán és egyszerűen szakszervezetiség) alapján jöttek létre. 1884. alakult meg, azóta rohamosan fejlődött. Hivatását a fizikai és szellemi munkások megszervezésében jelöli meg. Tagjainak száma mintegy 3 millió. Jelentősége a Roosevelt elnöksége alatt bekövetkezett reformok révén az 1933—34. erősen megnőtt azzal, hogy a szakszervezetek a munka és bérkérdésekben törvénybiztosította szerepet kaptak.

Amerika, a két amerikai kontinens (Észak- és Dél-Amerika) összes területe az újabb adatok szerint (1930) 40,467.224 km², lakosainak száma 248,616.000, népsűrűsége 6·1.

***Amerikai arktikus szigetek,** az északamerikai poláris partvidéken, Baffin-föld és Grönland között fekvő, kereken 790.000 km² kiterjedésű (Baffin nélkül) szigetvilág. Tartozékai: Paary, Sverdrup szigetcsoport, Ellesmere, Banks, Victoria, King-William, É.-Somerset, Prince Wales földek stb. Csak a déli peremeken él kb. 1000 eszkimó. Az újabb kutatások szerint régebben egészen az Ellesmere-föld északi részéig sűrűbben lakott volt. Geológiailag a szigetvilág szorosan a kontinenshez tartozik, valójában a kanadai pajzs széttöredezett darabja. Az A.-et Kanada vette birtokába és azon több rendőrállomást létesített.

***Amerikai köd,** a Hattyú csillagképében közvetlenül Deneb (*α* Cygni) alatt terül el és nevét jellegzetes, Észak-Amerikáéra emlékeztető alakja után nyerte. A nagyobb diffúz ködök sorába tartozik. Színképe gyenge emissziót mutató folytonos színkép. A köd körül csillagokban szegény vidék van és ez jellemző a nagy diffúz ködökre és azt mutatja, hogy a világító gáztömegek hatalmas kiterjedésű sötét gáztömegekben folytatódnak. A ködnek tőlünk való távolsága 450 fényévnyi.

***Amerikai mogyoró,** l. *Arachis (I. köt.)* és *Földi mogyoró (VII. köt.)*

Amerikai művészet. Az építészet terén az amerikai szellem legsajátosabb alkotása, az amerikai prosperity monumentális kifejezője, a felhőkarcoló *(skyscraper)* mind erősebben hangsúlyozza minden történeti stílustól független lényegét, a mai szerkezeti anyagokkal kifejezett magassági törekvését, amely Európára is erős befolyást gyakorolt és itt hasonló hatásokra törekvő, bár az amerikai felhőkarcolókat meg nem közelítő alkotásoknak mintájául szolgált. A legmagasabb felhőkarcolók közül, amelyek New York városképét páratlanul megkapóvá teszik, említendő az 57 emeletes Woolworth Building, a State Building (102 em.), a French Building, Chrysler (77 em.), Wall Tower (66 em), Rockefeller (70 em.) stb. A lakóházépítés terén Frank Lloyd *Wright* épített nagyszámú előkelő házaival a legkiválóbb mester, aki Európára is jelentékeny befolyást gyakorolt. — A legújabb szobrászatban egy mester sem érte el az előző korszak kimagasló alakjának, Augustus *Saint-Gaudensnek* jelentőségét. Amerikában is, mint Angliában, sokszor idegen művészek jutnak szóhoz, ahogy már 1886. is a francia *Bartholdi* készítette a new yorki kikötő világító tornyául szolgáló óriási Szabadság-szobrot. A legújabb szobrászok hosszú sorából főleg Herbert *Adams* és R. Tait *Mackenzie* tettek nagyobb népszerűségre szert. — A festészet terén a portré az uralkodó műfaj. Az óriási termelés mellett kimagasló jelentőségről alig lehet szó és a világháborút követő új irányok Amerikában aránylag kevés művelőre találtak. *(I. köt.)*

***Amerikai német irodalom.** Észak-Amerikában már a XVIII. sz. első évtizedeiben művelőkre talált a német irodalom. Kezdettől fogva megtalálja azóta is állandó jellegét: demokratikus irodalom kevés csúcsteljesítménnyel. Első középpontja Pennsylvania, első termékei vallásos és tanító jellegűek. Még csaknem kizárólag bevándorlók művelik, akiknek mindvégig vezető szerep jut. Első jelentékeny költőjük Franz *Lieber* (megh. 1872.), aki kevés, de tartalmas költeményt írt. A következő nemzedék költészete már az új haza átélésében gyökerezik, de még mindig a honvágy rezgi át. Ekkor írja Konrad *Krez:* An mein Vaterland c. versét, a legszebb hazafias költeményt, amelyet valaha kivándorló írt. A világháborút megelőző korszak irodalmában egyre erősödik az új hazához való ragaszkodás érzése, a költőket az amerikai fejlődés gyors ritmusa ragadja magával. Sok német újság, folyóirat, tudományos társaság keletkezik. A korszak kimagasló írói: Oswald *Seidensticker* történettudós (1825—94.), Karl *Schurz* (1829—1906.), a kiváló politikus s az A. klasszikusa, Konrad *Nies* (1862—1922.). A világháború az amerikai német szellemi életet is alapjában megrendítette s az irodalom most van az újjáépülés útján.

Irodalom: Nadler, Josef: *Literaturgeschichte deutscher Stämme und Landschaften* IV. 1929. — Jockers, E.: *Deutschamerikanische Dichtung.* 1929.

***Amerikai ötvény.** 92% Al-t és 8% Cu-t tartalmazó öntészeti ötvény; szilárdsága 12—18 kg/mm², nyúlása 3—5%. Melegnek kitett tárgyakat, pl. motordugattyúkat öntenek belőle.

***Amerikai szarvas** *(Odocoileus Raf.)*, az őzhöz hasonló, Amerikában az északi szélesség 60. fokától Patagoniáig elterjedt szarvasnemzetség. Nemcsak lábuk és koponyájuk felépítésében hasonlítanak az őzhöz, hanem sok fajuk szájának és agancsának alkotása tekintetében is, agancsuk u. i. villás elágazású. Legismertebb fajuk a virginiai szarvas vagy másként az amerikaiak fehérfarkú szarvasa *(O. Americanus Erxl.)*, az Egyesült Államok keleti felében mindenütt megtalálható.

***Amerikai zene,** még csak keletkezőben van. Az őslakók pusztulásával tért hódító bevándorolt európai keverék népből csak újabban alakult ki egy jellegzetes amerikai típus, amelyen az Egyesült Államok lakosságát értjük. A művészi zene európai eredetű. Tanítómesterek, karmesterek, szólisták Európából telepedtek át s vitték magukkal az itteni ízlést, tudást. (Pl. Antonin *Dvořák* 1892—95 volt a newyorki konzervatórium igazgatója.) Ez az import uralkodik a nagy városok operáiban (Philadelphia), hangversenytermeiben. A köznapi élet használati zenéje is európai import, amelyre hatással van a Dél-Amerikából beszivárgó spanyol és néger zenélés. A XX. század elején tűnnek fel az amerikai zeneiskolák neveltjei szerzeményeikkel. A folklore hatása alatt a műzenének az indián zene tápanyagot (témákat) nyujt (pl. Dvořák ötödik szimfóniája) és nem tagadható el a jazz hatása sem. Az indián zene maradvá-

nyainak mintaszerű gyüjtői Miss Natalie *Curtis* (The Indian Book) és Miss Alice *Fletcher* (The Hako). Az ő hatásuk alatt alakult a *Wawan Press* Társaság, mely feladatául tűzte ki az indián alapokra épített amerikai zene kifejlesztését.

***Amery,** *Leopold Charles Maurice Stennet*, angol politikus, szül. az indiai Gorakpurban 1873 nov. 22-én. Anyja a magyar származású Leitner Ármin orvos leánya volt. 1899—1909. a Times munkatársa, a délafrikai háborúban ugyane lap haditudósítója. A világháborúból a flandriai és macedóniai fronton vette ki részét, amíg 1917-ben a hadügyminiszterium adminisztratív államtitkárává nem nevezték ki, 1919—22. az admiralitás államtitkára, aztán 1924-ig az admiralitás első lordja, az ugyanazon évben kinevezett második Baldwin-kormányban pedig gyarmatügyi miniszter volt.

***Amfibiotika,** kétéltű rovarok, a szárnyas rovarok *(Pterygota)* egyik csoportja; azért nevezik őket így, mert mint kifejlett rovarok a szárazon élnek, lárvaéletüket ellenben a vízben élik végig (kérészek, szitakötők).

Amfiteatrov, *Alexandr Valentinovics*, orosz író, megh. 1923. A „lumpenproletariatus" életéből és a moszkvai arisztokrata körök botrányaiból szerette meríteni regényei tárgyát. *(I. köt.)*

Amiens, Somme francia département székvárosa, (1931) 90.211 lak. Kereskedelmi kamara, újabban olaj és kémiai ipar.

***Amikál szelekció,** a kiválogatódásnak az az esete, amelyet a hangyák és termeszek végeznek a bolyaikban élő vendégállatokkal szemben. *Wasmann* szerint ezzel a kiválogatással magyarázható meg a hangya- és termeszvendégeket jellemző és az ill. vendéglátókra kellemes berendezések, pl. bizonyos váladékot termelő mirigyek kialakulása.

***Amioidei,** a vértes halak *(Ganoidei)* rendjének egyik alrendje, melynek legnagyobbrészt kihalt tagjai főként a jura-kréta-időszakban éltek. Egyetlen élő képviselője az amerikai iszaphal *(Amia)*.

Amira, *Karl von*, német jogtörténész, megh. München. 1930 jún. 22. Újabb munkái: *Die Handgebärden in den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels* (1905); *Grundriss des germanischen Rechts* (1913); *Die Bruchstücke der grossen Bilderhandschrift von Wolframs Willehalm* (1921); *Die germanischen Todesstrafen* (1922); *Das Femegerichtsbild des Soester Stadtarchivs* (1927). *(I. köt.)*

***Amir Ali,** *Sejid, Sir*, indiai politikus és iszlámkutató, l. *Ameer Ali, Syed (XXI. köt.)*

***Ammonal,** az ammoniumnitrát tartalmú robbanóanyagok, melyek fémport, főképpen aluminiumport is tartalmaznak. Legelterjedtebb a 70% ammoniumnitrátból, 25—27% aluminiumporból és 3—5% faszénből készült.

Ammoniák *(ammoniagáz)* készítése levegőből. A XX. század egyik legfontosabb felfedezése a levegő nitrogénjének ammoniákká való átalakítása. Ipari eljárássá a vízgázból és generátorgázból nyert hidrogénnel való előállítást *Haber* és *Bosch* dolgozták ki. 200 atmoszféra nyomáson 1 : 3 arányban kevert nitrogén és hidrogéngázt urán, vasoxid és egyéb katalizátorokon 4—500°-os hőmérsékleten keresztülvezetve, a gázelegy 10—15%-a alakul át ammoniákká, amelyet vízzel nyeletnek el vagy lehűtve cseppfolyósítanak. *Claude* az alkalmazott nyomást egészen 1000 atmoszféráig emelte, más feltalálók új katalizátorokkal igyekeztek az eljárást gazdaságosabbá tenni, úgy hogy ma már több mint 300 szabadalom foglalkozik a kérdéssel. Ezek közül *Serpek* eljárása érdemel különös említést, aki a levegő nitrogénjét aluminium nitrid alakjában kötötte meg, 1400° körüli hőmérsékleten aluminiumoxidból és szénből nitrogénáramban aluminiumnitrid keletkezik. Ez a vegyület víz hatására ammoniákot ad le. A szintétikus ammoniákgyártás túlnyomórészben a műtrágyaszükséglet kielégítésére szolgál, de jelentékeny mennyiségeket fordítanak a különböző ammonium-vegyületek előállítására és salétromsav gyártására is. (L. *Ammonia I. köt.)*

***Ammonium-amalgám,** erősen a fagypont alá hűtött állapotban ezüstfehér színű, vajszerű tömeg. Szobahőmérsékleten gyorsan felpuffad, ammoniagáz, hidrogén és higany keletkezik közben. Előállítása nátriumamalgámból és tömény szalmiáksó (ammonchlorid) oldatból történik. A legtöbb fémsó oldatából A. hatására a fém kiválik. Erős redukáló szer.

Amoi, kínai város, l. *Amoy (I., XIX.* és *XXI. köt.)*

***Amonn,** *Alfred*, német nemzetgazdász, született Bruneck, 1883 jún. 1. Több német egyetemen, végül mint cseretanár, Tokióban tanított. Kiváló teoretikus, akinek elve, hogy a gazdasági élet a szociális intézményekkel a legszorosabb kapcsolatban áll. Munkásságáról l. Surányi-Unger Tivadar művét: *Die Entwicklung der theoret. Volkswirtschaftslehre im XX. Jahrhundert.* (Jena, 1927.)

***Amoralismus,** az az álláspont, amely tagadja minden morál s erkölcsiség létezését s ha ezt a létezést meg is engedi, azt vallja, hogy minden erkölcsi fogalom csak a megszokás, hatalom vagy puszta hit alapján jött létre. E szerint egyetemes és objektív létezéssel az erkölcsiség nem bír. A vétek és az erény fogalmai korok és helyek szerint változnak, bizonyságul arra, hogy az erkölcsiségnek az emberi természetben nincs örök és elpusztíthatatlan alapja. A természet rendje mellett erkölcsi világról is beszélni, felesleges. Az erkölcsi törvény sem gyökerezik az emberi természetben, hanem különböző történeti hatalmak fejlesztették ki időleges érvénnyel.

Amoy, kínai egyezményes kikötő, (1931) 234.159 lak.

Ampelológiai Intézet. 1915. *Istvánffy* Gyula megvált az intézet igazgatásától, helyette *Dégen* Árpád lett az A. igazgatója, aki 1919. lemondott, helyébe *Dicenty* Dezső került az

A. élére, aki azt ma is vezeti, miután technikailag és szervezetileg rekonstruálta. A háború után munkaköre és címe is módosult: *M. Kir. Szőlő- és Borgazdasági Központi Kísérleti Állomás (Ampelológiai Intézet)*. Jelenlegi beosztása: 1. szőlő élet és kórtani osztály; 2. borászati, borkémia, borbakteriológiai osztály; 3. szőlő- és borgazdasági technológiai osztály; 4. agrogeológiai és trágyázástani osztály; 5. kémiai-analitikai osztály. Az intézet munkájáról évkönyvek jelennek meg. *(I. köt.)*

***Ampferer,** *Otto*, osztrák geológus, született Innsbruckban 1875 dec. 1-én. 1901-ben az akkori birodalmi földtani intézethez nevezték ki geológussá, ahol — mint főgeológus — ma is működik. Tudományos munkái (200-nál több) főként a hegységek keletkezésével és szerkezetével, glaciálgeológiai kérdésekkel és alkalmazott földtannal foglalkoznak. A bécsi tud. akad. levelező tagjául választotta.

***Amphiastraeidae,** a korállok *Hexacoralla* rendjének egyik családja, melynek képviselői — többnyire zömök vagy ágas telepek — a triász-kortól napjainkig élnek. Legnagyobb elterjedésük volt a jura-időszakban.

***Amphicardia** néven foglaljuk össze azokat a változó hőmérsékletű (helytelenül hidegvérű) gerinceseket, amelyeknek szíve három rekeszből, t. i. két pitvarból és egy kamrából áll. Ide tartoznak a kétlégzetű halak *(Dipnoi)*, kétéltűek *(Amphibia)* és a hüllők *(Reptilia)* egy része.

***Amphichelydia,** a teknősök rendjének egyik kihalt alrendje, melybe európai és északamerikai másod- és harmadidőszaki alakok *(Triassochelys, Proganochelys* stb.) tartoznak.

***Amphiktyonia,** szomszédos görög törzsek vagy államok meghatározott célú tartós szövetkezése. A szövetség központja mindíg templom: Onchestos, Kalaurea, Delos, Argos (?) és Korinthos (?). Leghíresebb a phylai-delphoii; ennek tagjai voltak az összes thesszaliai törzsek, az euboiaiak, boioták, dorisiak, lokrisiak, phokisiak. A közösség első központja Demeter-temploma Anthela mellett, a Thermopylainál (innen pylaii); ehhez járult valamivel később Delphoi, mely idővel háttérbe szorította amazt. A tagállamok Demeter és Apollon kultuszát ápolták és egymással szemben közlekedési, forgalmi, gazdasági, emberiességi kötelezettségeket is vállaltak.

***Amphineura,** őspuhatestűek vagy párosideglűek, a puhatestűek *(Mollusca)* törzsének legegyszerűbb, legősibb szabású osztálya. Nevüket onnan kapták, hogy idegrendszerük központi része két hosszanti idegtörzsből és az ezeket egymással összekötő ú. n. agypántból áll s így élénken emlékeztet az alsóbbrendű férgek, a laposférgek idegrendszerére. Mind tengeriek. Két alosztályuk van. 1. *Placophora* v. *Chitonidae* (héjas *Ő.*) és 2. *Aplacophora* v. *Solenogastres* (csupasz *Ő.*).

***Amphioxus,** hal, l. *Lándzsa-halacska. (XII. köt.)*

***Ámpolna növények,** legtöbbször lecsüngő, v. kúszó szárú növények, amelyeket függő ámpolnákban szokás tartani. Az Á.-et ablakmélyedések, verandák oszlopközeinek, kerthelyiségek, vasútállomások perronjának díszítésére használják. Legalkalmasabb s gyakrabban kultivált fajok: *Asparagus Sprengeri* Rgl., *Campanula isophylla* Mor., *Ceropegia Woodii* Schlecht., *Chlorophytum comosum* Bak., *Ficus stipulata* Thbg. és *F. rostrata* Lam., *Glechoma hederaceum* L., *Pelargonium peltatum* Ait., *Petunia hybrida pendula* hort., *Sedum Sieboldii* Sweet., *Tradescantia albiflora* Kth., *Zebrina pendula* Schnitzl. stb. Az üvegházakban a trópusi epiphytákat, így orchideákat mohával és tőzegtörmelékkel bélelt ámpolnákban művelik.

***Ampullaria,** az elülkopoltyús csigák *(Prosobranchia)* rendjébe tartozó, a trópusok alatt élő csiganemzetség. Háza gömbded, utolsó kanyarulata hatalmasan kiöblösödött; a legnagyobb édesvízi csigák ebbe a nemzetségbe tartoznak. Bár kopoltyúik vannak s rendesen ezekkel is lélekzenek, azonban kopoltyúüregük olyan berendezésű, hogy az oxigént a levegőből is fel tudják venni, azért hosszú ideig, esetleg hónapokig elélhetnek a vízen kívül is.

Amritszár, britindiai város Pandzsab tartományban, (1931) 264.840 lak.

Amszterdam, Hollandia fővárosa, kikötő, (1933) 772.364 lak.

***Amszterdami Internacionále,** a szociáldemokrata alapon megszervezett munkásszakszervezetek nemzetközi szerve, amely a világháború után, 1919 júl. 25-én, Amszterdamban jött létre.

***Amulree,** *William Warrender Mackenzie, Strathbraan bárója*, szül. 1860-ban. Jogot tanult, ügyvéd lett. Korán érdeklődött munkáskérdések iránt és több munkaügyi bíróságnál töltötte be az elnöki tisztet. 1924-ben munkáspárti programmal képviselő és az első MacDonald-kormányban munkaügyi miniszter lett. 1929-ben emelték bárói rangra. 1930-ban a második MacDonald-kormány légügyi miniszterének nevezték ki. A munkáspártban 1931-ben bekövetkezett szakadásnál MacDonalddal tartott és a nemzeti összefogás kormányában is megmaradt légügyi miniszternek.

Amundsen, *Roald*, az ismeretes sarki repülés után Nobilevel összekülönbözött, de amikor Nobile sarki repülésekor 1928-ban szerencsétlenül járt és az expedició egyik csoportjával reménytelenül az uszadékjégen tartózkodott, Amundsen jún. 18-án a francia Latham-repülőgéppel menten segítségére sietett. Norvégiából indultak a Spitzbergákra. A repülőgép a felszállás után egész személyzetével együtt nyomtalanul eltűnt. Valószínű, hogy néhány órával a felszállás után, jún. 18-ának éjjelén, Norvégiából a Medve-szigetek felé vezető úton a tengerbe zuhant. 1933 aug.-ban egy orosz

expedició megtalálta a Cseljuskin-öbölben Amundsen és társai 1919-ben épített kunyhóját. *(I. és XIX. köt.)*

***Amur-Nizsnje-Dnjeprovszk**, ukrajnai ipari város, (1926) 42.540 lak. Drót-, szeg-, szuperfoszfátgyártás.

Amur terület, 1922—26-ig a szovjet Távol-Kelet köztársaság tartozéka, 1926-ban a többi orosz kormányzósággal együtt ezt is föloszlatták, területe volt 477.750 km², (1926) 290.000 lakossal. Lakossága nagyobbára orosz telepesekből állott, mert az idegenek telepedését nem engedték meg. Erdős, zord vidék. Hegyvidékei 1000—1400 m magasságig emelkednek, gneiszból és gránitból álló, erősen lepusztult tönkök. Középpontja és székvárosa Blagovjecsenszk volt. (L. *Amur-vidék I. köt. és A. XIX. köt.)*

Am Zehnhoff, *Hugo*, német államférfi, megh. Düsseldorf, 1930 aug. 24. *(XIX. köt.)*

***Anaciditás** *(savhiány)* megjelölés a gyomorsavhiányra használatos. A gyomor rendes körülmények között bizonyos összetételű gyomornedvet választ el, ami a gyomorba jutott ételek megemésztéséhez szükséges. A gyomornedv főalkotórésze a sósav, ami mellett egyéb savanyagok is szerepelnek. A gyomornedv savtartalma rendes körülmények között állandó mennyiségű ; úgy a felsőhatár feletti, mint az alsóhatár alatti mennyiség kóros és beteges tünetekkel jár. Ha a rendes határ alatti mennyiség a minimumra csökken, vagy a sav alig kimutatható, beszélünk A.-ról.

Analfabéták. Magyarországon az 1930. évi népszámlálás szerint a hat éven felüli népességnek 9·6%-a analfabéta. 10 évvel előbb az arányszám még 15·2% volt, a javulás tehát jelentékeny. A törvényhatóságok között természetesen a városok állnak legelől, ahol csak 5% az analfabéta, a vármegyékben ellenben még 10·8%. Legműveltebb városok : Sopron 2·5 és Budapest 3·3% analfabétával. A vármegyék közül is Sopron tűnik ki 4·1%-kal, ellenben a keleten fekvő Szabolcs és Ung vm.-ben még mindíg 20% az analfabéta.

A nők között általában, nemcsak nálunk, de mindenütt a világon, többen vannak az A. Magyarországon a hat éven felüli férfi-népességből 7·9, a női népességből 11·3% nem tudott sem írni, sem olvasni. Korcsoportok szerint nemre való tekintet nélkül az arányok a következők :

a	6—9	évesek között	12·9%
„	10—11	„ „	1·8%
„	12—14	„ „	2·5%
„	15—19	„ „	4·1%
„	20—23	„ „	6·4%
„	24—29	„ „	5·2%
„	30—39	„ „	5·7%
„	40—49	„ „	8·8%
az	50—59	„ „	14·2%
a	60 éven felüliek közt		28·0%

Legjobb az arány tehát a mindennapi iskolakötelesek felső csoportjában (1·8%) s onnan kezdve fokozatosan növekszik az idősebbek korcsoportjai felé. Egyetlen kivétel a 20—23 évesek csoportja ; ez a korcsoport a háború alatt megromlott iskolai viszonyok következtében elmaradt az alapműveltség megszerzése terén. Nemzetközileg nehéz az adatokat összehasonlítani, mert az egyes államok különböző korhatártól számítják az analfabétizmust. *(I. és XXI. köt.)*

***Anális mirigyek** *(glandulae anales)*, egyes rovarok és némely gerinces állat végbélnyílása táján elhelyezkedő és ott nyíló mirigyek. Váladékuk vagy a védekezés céljaira szolgál, vagy arra való, hogy a különböző ivarok egymásra találását elősegítse. A védekezés célját szolgálja pl. a rovarok A.-nek csípős, maró váladéka. Az emlősök A.-ei is lehetnek ugyanilyen célú szervek s akkor mint undorító szagú váladékot termelő bűzmirigyek vannak kifejlődve, pl. e mirigyek szinte borzalmas fegyverei a becses gereznát szolgáltató bűzös borznak vagy szkunknak.

***Analitikai mérleg**, a kémiai súlyszerinti vizsgálatok nélkülözhetetlen eszköze. Lényegében véve egy igen nagy érzékenységű egyenlőkarú mérleg, azaz egyensúlyi helyzetének könnyen és pontosan észlelhető megváltoztatásához minimális terhelés elegendő, általában 0,0001 g. A mérést centigramm nagyságrendig megfelelő pontosságú súlyok ráhelyezésével eszközöljük. Milligrammokat és ennek törtrészeit ($^1/_{10}$, $^1/_5$ mg) pedig a beosztott mérlegkarra helyezett pontosan 1 mg súlyú platina- vagy aluminiumdrótból készült „lovassal" határozunk meg. Az A. összes feltámasztási pontjai achátéleken vannak elhelyezve, az egyensúlyi helyzetet skála előtt mozgó mutatóval észlelhetjük, az egész szerkezet üvegszekrényben van elhelyezve és a „lovas" kívülről kezelhető. Néhány éve sikerült az A. érzékenységét 0,01 mg-ra fokozni, továbbá a súlyok ráhelyezését is mechanizálni. Legújabban a mérés gyorsítására az ú. n. „légcsillapításos" mérlegek készültek. Ezredmilligrammok és törtrészeinek mérésére más elven alapuló (torziós) mikro-mérlegek vannak használatban.

***Analitikus függvény** a $z = x + iy$ komplex változónak azon $w = f(x + iy) = u(x, y) + iv(x, y)$ függvénye, mely értelmezési tartományának minden helyén egyértelmű és differenciálható (monogén). *Cauchy* szerint szinektikus függvény. Az $u(x, y)$ és $v(x, y)$ függvények teljesítik a *Cauchy—Riemann*-féle feltételeket. $u_x = v_y$, $u_y = v_x$. Továbbá mindegyik eleget tesz a Laplace-féle másodrendű $\varphi_{xx} + \varphi_{yy} = o$ parciális differenciálegyenletnek. Ha az értelmezési tartomány z_o helyén az A. véges, akkor ezen hely környezetében a $(z—z_o)$ pozitív egész hatványai szerint menő Taylor-sorba fejthető. Ha azonban a z_o helyen az A. végtelenné lesz, akkor a $(z—z_o)$ pozitív és negatív egész hatványai szerint menő Laurent-sorba fejthető. Ha a sorfejtésnél véges számú negatív hatvány szerepel, akkor a z_o a függvény pólusa vagy nem lényeges szinguláris helye, ha pedig vég-

telen sok a negatív hatványú tagok száma, akkor a z_0 lényeges szinguláris hely. Speciális A.-ek a transzcendens egész, a meromorf és a kétszeresen periodikus vagy elliptikus függvények. Az A.-ek szerepelnek a felületek leképzésénél, a fizika több kérdésénél. Az A.-ek elmélete a XIX. században fejlődött ki, főleg *Cauchy*, *Riemann* és *Weierstass* vizsgálódása alapján.

***Analitikus szögmérték.** A szög nagyságát mérhetjük fokkal, mely a derékszög kilencvenedrésze. A szög másik mérése úgy történik, hogy vesszük a szög szárai között levő körívnek ezen kör sugarához való viszonyát. Ez a szögnek *analitikus*, *abszolút* vagy *ívmértéke*. Ha a szög szárait egységnyi sugarú körrel metsszük, akkor a szög szárai között levő körív mérőszáma adja a szög mértékét. A teljes, egyenes és derékszög mérőszáma 2π, π, $\frac{1}{2}\pi$. Az egységnyi szög vagy *radián* esetében a körív egyenlő a sugárral. Fokokban a nagysága $57^0\ 17'\ 44{\cdot}8''$.

***Anallatikus pont,** vagy anallaktikus pont, a távolságmérő műszernek az a pontja, amelyiktől számítva a mért távolság a műszer adatainak leolvasása után, egyszerű szorzással megállapítható.

Analógia *(a büntetőjogban)*, a terhelt hátrányára tételes szabályaink értelmében semmi esetre sem foghat helyt. Nálunk kizárja alkalmazását a Btk. 1. §-ában kifejezésre jutó nullum crimen sine lege elv. A terhelt javára az A. nem ütközik jogszabályba. Újabban a német nemzeti szocialista büntetőjog javaslata a terhelt hátrányára szóló A.-nak is helyt enged. *(I. köt.)*

***Ananinói sírmező,** Jelabuga oroszországi város közelében. Kora Kr. e. 800—400 év között, az oroszországi vaskor elejére tehető; a földbe ásott aknasírokban, amelyekbe a temetek egy része elégetve jutott, a bronz sírmellékletek mellett már vasból készült fegyverek és eszközök is előfordultak. A sírok fölé tumulusokat emeltek. Első ismertetője *N. Alabin* orosz régész. E sírmező után az orosz vaskor első szakaszát *Ananinó-fokozatnak* nevezik.

***Ananké** *(a sors istennője)*, a meg nem alkuvó természeti kényszer. Főleg az orphikus és neoplatonikus tanításokban szerepel; félig fogalom, félig személy. Mint személynek uralmi ideje a világ kezdetén volt, mikor az istenek és titánok között a kialakulás harcai zajlanak. Máskor a Moirák anyja; az ölében fekvő gyémántorsó körül forog a világ. Így szerepel a tragédiákban.

***Anaphe,** afrikai lepkenemzetség; hernyói társasan élnek s gyakran fejnél nagyobb fészkeket szőnek. Az *A. infracta* nevű fajhoz újabban nagy reményeket fűznek, mert fészke három burokból álló falának anyaga selyem módjára feldolgozható, s oly kiváló minőségű, hogy a valódi selymet tartósság és rugalmasság tekintetében még felül is múlja.

***Anarchoszindikalizmus,** a szocialista munkásmozgalomnak az a szárnya, amely a munkáskérdés megoldását, a szocialista törekvések végcélját, a kollektív társadalmat egyedül a szakszervezetek útján véli elérni és ezért mellőz minden politikai harcot, választójogi és választási kérdést, demokratikus törekvést, semmibe se veszi az állam jelentőségét. Elmélete tehát az anarchizmus tanainak alkalmazása a szakszervezetek tevékenységéhez szabva. Az A. a Bakunin tana alapján szervezkedett Internacionáléban alakult ki és első hívei a svájci Jura-hegység házimunkásai közül kerültek ki, innen terjedt el Franciaországon keresztül a többi latin államban, különösen Spanyolországban.

Anatolia (Kis-Ázsia), mai török neve *Anadolu. (I. köt.)*

Anatoliai vasút, a háború után a török kormány saját kezelésébe vette át és lázasan dolgozik az ország vasúthálózatának kiépítésén. A háború végeztekor 3500 km vasútvonala volt, 1928-ban már 4500 km és rövidesen 6200 km hosszú szabványos nyomtávolságú vasútvonallal fog rendelkezni. A keskenyvágányú vasutak fele az állam, másik része magánkézben van (6600 km). Rövidesen az országnak összesen 12.800 km hosszú vasúthálózata lesz. 1927 óta a Simplon-expresszhez való csatlakozással 4 nap alatt lehet Londonból Ankarába utazni. *(I. köt.)*

***Anatoxin,** védőoltó anyag. A baktériumok toxinjából készített, hővel és vegyi anyaggal *(formol)* méregtelenített oldat, aminek azonban megmarad az a hatása, hogy a vele beoltott szervezetet ellenanyag *(antitoxin)* termelésre kényszerítse *(aktív immunizálás)*. Az A.-nal pár hetes időközben és fokozódó adagban oltva, a szervezet ama bizonyos betegséggel szemben a maga termelte ellenanyagok segítségével védetté lesz. Ezen aktive nyert védettség évekig tart, ellentétben a passzív védettséggel, aminek hatása csak rövid hetekre szól. Minthogy azonban a védettség csakis a fokozódó adagok kapcsán és fokozatosan fejlődik ki 3—4 hét alatt, és minthogy ezen aktív immunizálás kezdeti heteiben a szervezet nemhogy nem nyer védettséget, hanem átmenetileg még inkább érzékennyé válik a fertőzéssel szemben, fertőzött környezetben levők megvédésére ez a mód nem ajánlatos. Ilyenkor a passzív immunizálás a célszerű.

***Anax,** a szitakötők *(Odonata)* rendjébe tartozó nemzetség; ebbe tartoznak a mi legnagyobb szitakötőink. Élnek fajai Észak-Amerikában is.

Ancher, *Michael Peter*, dán festő, megh. Skagen, 1927 szept. 20. *(I. köt.)*

Ancona, olasz város és kikötő, (1931) 84.390 lak.

***Ancylus-kultúra,** a Keleti-tenger környékének, Dániának és Skandináviának jellegzetes kőkori kultúrformája. *Maglemosei* vagy *mullerupi* kultúrának is nevezik. Nevét *Sarauw* kopenhágai régésznek *Mullerup* kikötő mellett *Maglemoseban* végzett ásatásai után nyerte, aki kimutatta, hogy ott az ember az

ú. n. ancylus-időben, vagyis a jégkor végének és a jégkor utáni időnek abban a szakában is élt, amelyben a Keleti-tenger édesvízi jellegű volt. E kultúrára egyfelől a finoman megmunkált, de még nem csiszolt kőeszközök, másfelől a szaruból készült kések, tűk, árak, dárdahegyek, horgok, szigonyok jellemzők. Ekkor a kutya már háziállat volt.

***Andaházi-Kasnya** *Béla*, festő, szül. Budapest, 1888 nov. 16. Az Iparművészeti Főiskolán, a párizsi és firenzei festőakadémiákon végezte tanulmányait. Főbb művei: *Quai de l'Hôtel-de-Ville* (a francia állam tulajdona); a milánói világkiállítás freskói. Állandó kiállítója a *Salon de la Société National des Beaux-Arts*-nak. 1921. a mindszenti kerület képviselőjévé, majd 1931. országgyűlési képviselővé választották. Az Ujságrajzolók egyesületének és a Képzőművészek segítő bizottságának elnöke.

***Andai** *Ernő*, író, újságíró, szül. Budapest, 1900 júl. 22. 1921—24. a Városi Színház színésze és főrendezője volt. Főbb művei: *Soha ilyen tavaszt* (1927, a Pantheon Mikszáth-díjának nyertese); *Álmok asszonya* (1927); *Tengertánc* (1929); *Nyári kaland* (1932) regények. *Porcellán* (1931); *Aranyfüst* (1932) színdarabok.

Anderko *Aurél*, meteorológus, 1921—22. szabadságot kapott, hogy a varsói meteorológiai intézet prognózis-osztályát megszervezze; e munkája elismeréséül ott egyetemi tanári címet nyert. 1922-ben nyugalomba vonult. azóta Vácott él. *(I. köt.)*

Anderlecht, előbb önálló város, újabban Brüsszel egyik ipari külvárosa, (1930) 77.479 lakos.

***Anderlik** *Elöd*, egyetemi tanár, szül. Deés 1896 nov. 27. 1920. a budapesti Műegyetem mechanikai tanszékének tanársegéde, 1929. u. o. magántanár, egyben a Keresk. Minisztérium aerodinamikai szakértője és tervező mérnöke. 1934. a József nádor műsz. és gazdaságtud. egyetem aërodinamikai tanszékének nyilv. rk. tanára. Főbb művei: *A légnyomás eloszlása léghajókon* (1926); *Untersuchungen über Autorotation* (1926); *Experiments on Autorotation* (1926); *A turbulens folyadékáramlás egy problémája* (1927); *Über die Stabilität des Flugzeugs beim Rollen* (1932); *Airplane Stability in Taxying* (1932); *A rácsok mögött keletkező szélárnyék problémája* (1934).

Anders, *Richard*, német szobrász, megh. 1917 máj. 5. Berlinben. *(XIX. köt.)*

***Andersen** *György*, író, újságíró, szül. Bp., 1897 okt. 11. A Párizsi Újságíróakadémia elvégzése után kassai, pozsonyi és budapesti lapok munkatársa lett, majd a Magyar Hírlap párizsi szerkesztője. Főbb művei: *Tovább; Ölelés; Csókok könyve*, versek. *A bíborvitorlás hajó; Egy párizsi éjszaka története*, regények.

***Andersen,** *Tryggve*, norvég író, szül. Ringerike, 1866 szept. 7., megh. Gran 1920 ápr. 9. Egyiptológusnak készült, majd a kilencvenes években teljesen az irodalomnak szentelte magát. A századvég újromantikus áramlatának legmarkánsabb alakja a norvég irodalomban. Tépelődő, vívódó lélek, nagyszerű formaművész. Munkái: *I cancelliraadens dage* (1897); *Digte* (1898); *Mot koeld* (1900); *Gamle folk* (1904); *Hjemfaerd* (1913); *Sammlede fortaellinger* (1916).

Andersen, *Vilhelm Rasmus Andreas*, dán irodalomtörténész és kritikus, 1918 óta a kopenhágai egyetemen a skandináv nyelvek tanára, a Brandes-féle irodalomelmélet kitűnő képviselője. Újabb munkái: *Nordboer* (1919); *Illustreted dansk Litteraturhistorie*, 1921-től jelenik meg. *(XIX. köt.)*

Andersen-Nexö, *Martin*, újabb munkái: *Ditte Menneskebarn* (regény, 1917—21); *Mod Dainingen* (szovjetúti emlékek, 1923); *Digte* (versek, 1926); 1925—29-ben *Összegyüjtött munkái* jelentek meg. *(XIX. köt.)*

***Anderson,** *Sherwood*, északamerikai író, szül. Cambdenben (Ohio), 1876 szept. 13. egészen szegény családból és nagyrészt autodidakta módon szerezte meg műveltségét. Első munkája *Sisters* (1915) a Little Review-ben jelent meg, ezután folytatólag írja regényeit, amelyekben főleg a falu és kisváros életét, a középnyugati államok nyugodt, régies parasztjait, a megülepedett kispolgárokat ábrázolja. Sokszor egyenetlen, izgága, majd megint derűsen nyugodt, máskor erősen impresszionista. Munkái: *Windy, Mc Phersons Son* (1916); *Marching Men* (1917); *Poor White* (1920); *Many Marriages* (1923); *Dark Laughter* (1925). Önéletrajzi munkái: *A Story Tellers Story* (1924); *A Mid-West Childhood* (1926); *S. A.'s Notebook* (1926).

Andidzsán *(Andizsán)*, nyugatturkesztáni város Üzbekisztánban, (1926) 73.465 lak.

***Anding,** *Ernst*, német csillagász, szül. Seebergen, 1860. Kalkulátor volt a müncheni csillagvizsgálón; 1895. a csillagászat magántanára a müncheni egyetemen, 1896. a nemzetközi földmérés bajor bizottságának észlelője, 1903. rk. tanár, 1906 óta a góthai csillagvizsgáló igazgatója. Az elméleti csillagászat egyik jeles művelője.

Andler, *Charles*, francia történetbölcselő, újabb munkái: *Nietzsche, sa vie et sa pensée* (6 köt. 1920—30.) *La dernière philosophie de Nietzsche* (1931.) *(XIX. köt.)*

***Andor** *Endre*, szociálpolitikus, szül. 1868. Jogot végzett, állami szolgálatba lépett. Megszervezője és vezetője volt az Állami Munkaközvetítő Intézetnek, utóbb helyettes államtitkári rangban. Nagy tevékenységet fejtett ki az állami tisztviselők szervezeti életében, főelőadója volt a tisztviselők kongresszusának. Kodifikátora a Kisipari Szövetkezetek Központi Hitelszövetkezetéről szóló törvényjavaslatnak, azonkívül a közszállítási szabályzatoknak és szabályrendeletnek a megszövegezője.

Andorra köztársaság, nagytanácsa 1933. antiklerikális reformokba kezdett, ami az akkor baloldali kormányzatú Spanyolországgal való szorosabb kapcsolatot célozta. Erre Franciaország csendőrséggel szállta meg A.-t. Az 1933. lezajlott választások a francia politikának megfelelő kormányzatot létesí-

tettek, ami a francia megszállást fölöslegessé tette.

***Andrae,** *Walter*, német régész, szül. Anger (Lipcse mellett) 1875 nov. 24. Babilon és Fara ásatásánál vett részt 1899—1903., majd személyesen vezette Asszur és Hatra feltárását. 1927 óta a berlin-charlottenburgi technológiai főiskola magántanára. Munkái: *Hatra*, (2 köt. 1908—12); *Der Anu-Adad-Tempel in Assur* (1909); *Die Festungswerke von Assur* (1913); *Die archaischen Ischtar-Tempel in Assur* (1922).

***András I. király idézőpecsétje.** A pecséttel, pecsétküldéssel való perbehívás nyugati szokása Szt. László és Kálmán király törvényeinek tanúsága szerint már a XI. században elterjedt hazánkban. A *Sigillum mittere, proiicere, cum sigillo citare* stb. kifejezések ezt világosan bizonyítják. A gyakorlati eljárásra nézve azonban mindeddig csak kései, XIII. századbeli emlékek állottak a kutatás rendelkezésére: Terestyén comes egy 1255-i oklevele, pecsétjén *Comes Tristanus me misit* s egy 1264-i veszprémi káptalani kiadványé, *Sigillum citationis* felírással. Legújabban állapította meg Jakubovich Emil (Turul, 1933. 56—74. lap) a veszprémi múzeum egy ércbillogáról, hogy a felületén látható királyalak csakis I. András király (1047—60) lehet. S miután az ábrázolás domború, nem pedig mélyített, a tartó füllel is ellátott emlékéremszerű bronzlemezt nem használhatták pecsételésre. Nyilvánvalóan nyakba akasztottan viselték s a királyi billogosok ilyenek felmutatásával idézték meg a peres feleket.

***Andrasovszky** *József*, botanikus, szül. Jekelfalva (Szepes m.), 1889 aug. 15. A budapesti tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktorátust. 1911-ben résztvett a Milleker-féle kisázsiai expedícióban, a világháború alatt Albániában járt gyűjtő úton. 1912-től az Áll. Szőlő- és Borgazdasági Kísérleti Állomásnál volt. Szőlővédelmi és ampelografiai cikkeket írt és Jávorka *Magyar flóra*-jában a szőlőfajtákat dolgozta fel.

Andrássy *Gyula gróf*, az 1921-ben elszenvedett vizsgálati fogság után éles ellenzéki politikát követett; parlamenti beszédeiben és újságcikkeiben erősen bírálta a Bethlen-kormány működését és követelte a választójog titkosságának visszaállítását. Később mind súlyosabbá váló betegsége miatt visszavonult a közéleti szerepléstől és 1929 jún. 11-én Budapesten meghalt. *(I. és XIX. köt.)*

***Andreánszky** *Gábor (Liptószentmiklósi) báró*, botanikus, szül. Alsópeténye (Nógrád m.), 1895 aug. 1. A budapesti egyetemen szerzett bölcsészdoktorátust, 1928 óta u. i. magántanár. Főleg a Földközi-tenger mellékének flóráját tanulmányozta. Háromszor járt Észak-Afrikában. Főbb dolgozatai: *Adatok Korzika flórájának ismeretéhez* (1926), *Növényföldrajzi tanulmányút Szicilia szigetén* (1928), *Adatok Észak-Afrika flórája ismeretéhez* (1932).

***Andreas,** *Friedrich Carl*, göttingai tanár, iranista, szül. Batavia, 1846 ápr. 14., megh. Göttinga, 1930 okt. 4. 1876—81. beutazta Perzsiát, utazásának régészeti eredményeit munkatársa, Franz *Stolze* hozta nyilvánosságra *Persepolis. Die archämenidischen und sassanid. Denkmäler* (1882) c. munkában. Munkái: *The Book of the Mainyo-i-kard* (1882); *Die Handelsverhältnisse Persiens* Stolzeval (1885); *Die Babi's in Persien.* (1896). A. felesége *Andreas-Salomé Lou*, német írónő.

***Andreas,** *Willy*, német történész, szül. Karlsruhe, 1884 okt. 30. Egyetemi magántanár Karlsruheban, majd Rostockban, 1922. Berlinben, egyetemi rendes tanár lett 1923. Heidelbergben. Kiadta Moltke leveleit és Bismarck beszélgetéseit. Munkái: *Baden nach dem Wiener Frieden* (1912); *Geschichte der badischen Verwaltungsorganisation und Verfassung (1802—18)* (1913); *Richelieu* (1921); *Geist und Staat* (1922); *Die Wandlungen des grossdeutschen Gedankens* (1924); *Die russische Diplomatie und die Politik Friedrich Wilhelms IV.* (1927); *Österreich und der Anchluss* (1927); *Die Räumung der besetzten Gebiete* (1930).

Andreas-Salomé, *Lou*, német írónő, újabb műve: *R. M. Rilke* (1928), tanulmány. *(XIX. köt.)*

Andrée, *Salomon Austin*, 1897 júl.-ában eltűnt svéd léghajós sarkkutató. 1930-ban expedíciójának maradványait, Andrée-nak és Strindbergnek hulláit a Bratwaag bálnavadászhajó a Spitzberg és a Ferenc József-föld között fekvő Fehér-szigeten naplójegyzeteikkel és felszerelési tárgyaikkal egyetemben megtalálta. A Bratwaagot a további kutatásban felváltó Isbörn szept.-ben újabb tárgyakat gyüjtött össze és megtalálta Fränkel hulláját is. Andrée-t és társait azután ünnepélyes külsőségek között okt. 9-én Stockholmban temették el. A. naplója szerint a léggömbön való utazás júl. 11-től 14-ig tartott. Közben a léggömböt olyan vastag jégkéreg vonta be, hogy az egészen leereszkedett és a gondolát a jéghez verdeste. Emiatt a gázt kieresztve az É-i szélesség 82° 56', a K-i hosszúság 29° 52' alatt az úszó jégen kikötöttek. Júl. 14-től szept. 9-ig szánnal menekülni igyekeztek, de tervöket fel kellett adniok. Utolsó feljegyzéseik okt. 17-ről valók. Valószínű, hogy valami hirtelen katasztrófa vethetett véget a három kutató életének. A. eredeti naplóját több nyelven kiadták, magyarul Benda László: *Andrée, Fränkel, Strindberg* (Szeged, 1932.) *(I. köt.)*

Andrejevszkij, *Szergej Arkadijevics*, orosz költő és kritikus, megh. 1918. Sokat fordított Baudelaire, Musset és Poe verseiből. *(I. köt.)*

***Andrews,** *Charles McLean*, amerikai történész, szül. Wethersfield, 1863 febr. 22. A Hopkins-egyetemen végezte tanulmányait, az amerikai történelem tanára lett a *Bryn Mawr College*-ben (Pennsylvania), majd a Yale-egyetemen (New Haven). Figyelme különösképp az amerikai gyarmatosítás idejére terjedt ki, erre vonatkozó legfontosabb mun-

kája: *Guide to Materiels for American History in the British Archives*, 1908, 1912, 1914.

***Andrews,** *Roy Chapman*, amerikai zoológus és utazó, szül. Belvis (É.-Amerika), 1884 jan. 26. 1912. kezdte meg ázsiai kutatóútjait, 1916—17-ben szervezte meg első nagyszabású ázsiai expedícióját. Részt vett a világháborúban, majd 1919-ben folytatta Mongoliában a második ázsiai expedícióját. Közben egyéb zoológiai kutatóutakat is végzett, legnagyobb szabású expedícióját 1920—27 között vezette a Gobisivatag és Mongolia földjére. Erről szól *On the Trail of the Ancient Man* c. könyve (1926) és a *Natural History of Central Asia* c. gyüjteményes munka. Expediciói Belső-Ázsia ismeretlen paleontológiai lelőhelyeit tárták föl. 1920 óta a newyorki természettudományi múzeum ázsiai osztályának vezetője. Magyarul megjelent könyve: *A sarkoktól az egyenlitőig.*

***Andrić,** *Ivo*, szerb író és költő, szül. Travnik, (Bosznia) 1892 okt. 10. *Ex Ponto* (1918) c. kötetével tűnt fel. Sikere volt *Put Alije Djerdjeleza* (D. A. utazása, 1920) és *Pripovjetke* (Elbeszélések, 1924) kötetének. Irt több irodalomtörténeti tanulmányt is.

Andriska *Viktor*, orvos, 1933-ban rendk. tanári címet nyert. *(XIX. köt.)*

***Andromedidák,** november végén fellépő hullócsillagraj, amelynek kisugárzó pontja az Andromeda csillagképben van. A raj maximális tevékenységének ideje november 27-re esik. A raj pályaelemei azonosak a Biela-féle üstökösével, amelynek keringési ideje 6·6 év.

Anemometer *(szélmérő)*. Újabban a légáramlás szívó és nyomó hatásán alapuló *(Dines*-rendszerű) A.-ek terjednek el, amelyek jóval érzékenyebbek egyes széllökések ereje iránt, mint a forgókanalas *(Robinson)* rendszerű műszerek. Ezeket széllökésmérőknek *(Böenschreiber)* is nevezik. Különösen alkalmasak a légiforgalom igényeinek a kielégítésére. Hegyi állomásokon, ahol erős fagynak, jég- és zuzmaraképződésnek vannak kitéve a műszerek, újabban elektromosan fűtött regisztráló A.-eket használnak. *(I. köt.)*

***Anergates,** eredetileg rabszolgatartó, ma azonban élősködő hangyanemzetség. Egyes hangyafajok ugyanis valóságos rablóhadjáratokat folytatnak, hogy segítő rabszolgákat szerezzenek maguknak. A rabszolgatartó hangyák a munkától fokozatosan elszokva, végül annyira elsatnyulhatnak, hogy semmiféle munkára sem alkalmasak, még táplálkozni sem tudnak önmaguktól. Az elsatnyulás végső fokán a hangya teljesen tehetetlenné válik, rabszolgákat sem tud szerezni s ekkor ú. n. adoptáló hangyák tartják el őket, azok parazitái. A fejlődés e szélsőséges fokát képviseli a nálunk is előforduló *A. atratulus*.

Anet, *Claude*, francia író, megh. Párizsban 1931 jan. 9. *(I. és XIX. köt.)*

***Angeli,** *Diego*, olasz író, szül. Firenze, 1869 nov. 8. Különösen regényeket és novellákat írt, azonkívül Shakespeare-fordításokat csinált. Munkái: *L'oratorio d'amore* (1904) *Il confessionale* (1910); *Il crepusculo degli dei* (1915); *La spada e l'aratro* (háborús napló, 1917).

Angell, *Norman*, angol író és politikus, a világháború után belépett a munkáspártba és ennek programmjával az alsóház tagja lett. Teljes erővel folytatta a békéért való munkáját és élesen bírálta a párizskörnyéki békeszerződéseket. Ezt tárgyalják *The Economic Chaos and the Peace Treaty* (1919) és *The Fruits of Victory* (1921) *A Preface to Peace* (1934). *(XIX. köt.)*

***Angelucci,** *Arnaldo*, olasz szemész, szül. Subiaco, 1855 ápr. 15., megh. 1933. A nápolyi egyetem szemésztanára volt. Tudományos munkássága főleg a szem szöveti szerkezetére és élettanára, a szembajoknak egyéb betegségekkel való összefüggésére és a testalkatnak mint kóroki tényezőnek a jelentőségére vonatkozik. Szeműtéti munkái közül fontos egy segítőfogás a hályogoperálás nagyobb biztonságára, melyet később a magyar Blaskovics tökéletesített.

***Anghel,** *Atanasius*, az első erdélyi román püspök. 1698-ban szentelték püspökké Bukarestben. 1700-ban Gyulafehérvárra zsinatot hívott össze, amelyen az összes g. kat. esperesek, a papság nagy része és az egyházközségek képviselői vettek részt. Itt kimondották a római egyházzal való egyesülést, mire A.-t a konstantinápolyi pátriarka és a bukaresti metropolita kiátkozták. Megh. 1713-ban.

***Anghel,** *Dimitrie*, román író, szül. 1872., megh. 1914 nov. Régi bojárcsaládból született, hosszú ideig élt Párizsban, aminek hatása erősen érezhető szimbolista költészetén. Néhány éven át az erdélyi születésű *Josif*-fal dolgozott együtt lírában, prózában, műfordításban. *A. Mirea* álnév alatt. Munkái: *In grădină* (1903); *Versek* (1924); *Próza* (összes munkái, 1924). Josif-fal: *Funigei* (1907); *Caleidoscopul* (1908); *Carmen Saeculare* (1909).

***Anghelescu,** *Constantin*, egyet. orvostanár, román politikus, szül. 1869-ben. Tanulmányait Párizsban fejezte be. Oszlopos tagja a Nemzeti Liberális Pártnak. 1913—16-ban közmunkaügyi és közlekedési miniszter, 1917—18-ban Románia washingtoni követe, 1922—26-ban, 1927—28-ban és legutóbb 1933-tól kezdve közoktatásügyi miniszter. Korszerűen újjászervezte a romániai közoktatásügyet. 6000 új iskolával nagy erőt fejt ki az analfabetizmus megszüntetésére.

***Angiotonica,** a vérerek tónusát fokozó szerek és eljárások, amelyek a szervezet hiányos vérellátásának szabályozására és javítására hivatottak. Az érmozgató központot közvetlenül izgatják a koffein, kámfor, kisebb mérvben fogyasztott alkohol, strichnin, reflektorikusan pedig a bőringerek (fürdők) és a lelki izgalmak (félelem). Magában a vérerekben levő idegvégződéseket a vérerek-

ből (perifériásan) izgatják a hypophysin és az adrenalin.

***Angle,** *Edward Hartley*, amerikai orvos és fogorvos, szül. 1855 jún. 1. Egyetemi tanár volt Minnesotában és St. Louisban. A modern fogszabályozás tanának megalapítója, rendszere és az általa feltalált szerkezetek ma is a leginkább használatosak. Fő műve : *Treatment of Malocclusion of the Teeth.*

Angola (helyesen *Portugál-Nyugat-Afrika*), portugál gyarmat, (1931) 2,599.166 lak. Vasútvonalainak hossza 2004 km. Behozatalának értéke (1929) 314·23 mill., kiviteléé 281·92 mill. escudo. Főbb kiviteli cikkei: gyémánt, kukorica, kávé, kókuszdió, cukor stb. *Térképét l. Afrikánál.*

***Angol-egyiptomi Szudán,** *(Anglo-Egyptian-Sudan)* kondominium, területe 2,611.000 km², (1929) 5,805.848 lak. Magában foglalja Szudán K-i részét, Nubia nagyobb részét a Nilus második vízesésének szélességéig s így két különböző területből áll : a csapadékosabb déli szavannás vidékből és az É-i szárazabb sztyepp és félsivatagos vidékből. A déli terület archaikus kőzetekből álló hegyvidéke 3000 m-es magasságokat is elér (Dzsebel Mara), K. felé a Nilusnak lealacsonyodik. A bőséges nyári esők nyomán buja szavannák borítják. A Felső Nilus, a Bachr el Gazal mentén a szavannába szigetszerűen ékelődik be a folyók nyári áradása nyomán támadó hatalmas mocsárvilág. A kisebb É-i rész a nubiai homokkőtábla darabja. Gyér esőkkel táplált félsivatagos terület. Lakói fulbék és haussza négerek. Az angolok roppant sokat tettek és tesznek A. gazdasági értékének emelése érdekében, mesterséges öntözéssel ezt a vidéket a Föld egyik újabb gyapottermő területévé akarják kifejleszteni. Főbb terményei (1929) (1000 q-ban) tisztított gyapot 302, szezam 440, búza 134, kukorica 63 ; állatállománya : juh 2,200.000, kecske 2,000.000, szarvasmarha 1,505.000, teve 400.000 stb. Vasútvonalainak hossza 3184 km, távíró vonalaié 6.806 km, távbeszélő vonalaié 4.611 km. Bevitelének értéke (1933) 3,161.392, kiviteléé 2,605.582 egyiptomi font. Főbb behozatali cikkei : (1930) gyapotáruk, búza és búzaliszt, vas és acéláruk, cukor, dohány, szén, épületfa stb.; főbb kiviteli cikkei : nyersgyapot, gyapotmag, gyapotpogácsa, rizs, hagyma, benzin, foszfát stb. *Térképét l. Afrikánál.*

Angol irodalom. A világháború után kialakult szellemi és társadalmi légkörben az angol szellemi élet és irodalom is megérezte a nagy megrendülés okozta nyugtalanságot. Az angol regény kezdi elveszteni eddigi lassú tempóját, a társadalmi élet képe nyugtalanabbnak tűnik fel, a régi társaséleti szabályok egyre-másra elvesztik érvényüket, szabadabb, merészebb hangok jutnak uralomra, a nők helyzete a társadalomban megváltozik, megjelenik a színtéren a kenyérkereső nő típusa különféle változataiban, a nemi élet, mint lélektani probléma bevonul a regényirodalomba, ahonnan addig jóformán száműzve volt. Még a nyugodt és tárgyilagos *Galsworthy* Forsyte-ciklusának újabb kötetein is *(The Silver Spoon, The White Monkey, The Swan Song)* megérzik a társadalmi és lélektani fegyelem megbomlása, az erkölcsök meglazulása, az a földrengés, amely az angol világot is megrázta. Arnold *Bennett* az angol politikai élet kulisszáit lebbentette fel *Rainbow* c. regényében. *Somerset Maugham*, ha nem ejtette is el egészen az exotikus témákat, regényeiben és drámáiban a családi élet lehangoló kritikájával járult hozzá a kor képének megrajzolásához. *Wells* néhány szociális regényében előtérbe lép a társadalmi tendencia a költészet rovására. *Shaw* folytatja drámáiban egyéni szemléletű élet-kritikáját. *Chesterton* tovább küzd paradox szellemével a katolikus gondolkodás és szellem érvényéért. A regények áradata egyre dagad, a régi műformák tovább élnek, a tömeg-regények, detektív és bűnügyi történetek özöne árasztja el a könyvpiacot, a regényíró nők tömege folyton szaporodik. Joseph *Conrad*, *Bennett*, *Galsworthy* kidőlnek a sorból, a hagyományos regényforma művelői közt új nevek tűnnek fel, akiknek légióját alig lehet számontartani. Leginkább *Priestley*, Rose *Macaulay*, Margaret *Kennedy*, Michael *Arlen* nevei jutnak túl az angol nyelvterület határain. Közben azonban erős forrongás indul meg, lázadás a hagyomány ellen, a régi regényforma felbontására való törekvés, az emberi cselekvés lélektani magyarázatának új módja. Legmesszebb ez irányban az ír James *Joyce* ment *Ulysses*-ében egy ember egy napjának minden gondolatát reprodukálva a szólásszabadság korlátlan mértékével, a „belső monológ" írói eszközének végsőkig való kihasználásával. Virginia *Woolf* a belső élet legtitkosabb rezzenéseit igyekszik lerögzíteni finom és mély regényeiben *(Mrs. Dalloway, To the Lighthouse, Waves)*, míg az *Orlando*-ban az idő motívumának kiküszöbölésére tesz sokat vitatott érdekes kísérletet. Aldous *Huxley* irónikus szelleme a mai előkelő társadalom erkölcsi anarchiájának torzító tükrét mutatja fel kevés cselekvésű, az emberi jellemeket folytonos beszélgetésekben feltáró regényeiben *(Point Counter Point, Those Barren Leaves* stb.). Ezek az új törekvések, kapcsolódva a kontinentális irodalmak hasonló jelenségeivel, jelentős benyomást tesznek a többi európai népek irodalmára is. Általában az angol irodalom iránti érdeklődés folytonos fokozódása az összes népeknél a háború utáni szellemi élet feltűnő jelensége. Az irodalmi Nobel-díjat a háború óta három angol kapta meg : *Yeats*, a misztikus szellemű, a speciális kelta lelkialkathoz visszaforduló ír költő, *Shaw* és *Galsworthy*. A *poeta laureatus* méltóságára a Macdonald-kormány a szociális szellemű Robert *Bridges*-t emelte. A lírában némi hatása mutatkozik a kontinentális új áramlatoknak, nagy új nevek nem tűntek fel az utóbbi években. A drá-

mában továbbra is *Shaw* a vezető egyéniség, a színházakat, mint mindenütt, a szórakoztató társasági színmű és vígjáték foglalja el. *(I. és XIX. köt.)*

Angolkór. Annak felismerése, hogy az A. D-avitaminosis, azaz a zsírban oldható D- (antirachitikus) vitamin hiánya következtében létrejövő betegség, lényegesen elősegíti a betegség megelőzését és gyógyítását. D-vitamin hatására a szervezet meszet és foszfort visszatart, a vér mész- és foszforkoncentrációja nő s a csontokban több mész és foszfor rakódik le. Kvarc- vagy széníves lámpa besugárzására sterinekből, így az ergosterinből is, D-vitamin keletkezik. Az emberi bőrnek ilyen besugárzására a bőrben levő ergosterinből szintén D-vitamin keletkezik. Ezen kísérletekből érthető, hogy az A. megelőzése és kezelése D-vitamint tartalmazó táp- és gyógyszerek (csukamájolaj, tojás sárgája stb.) és besugárzott, sterineket tartalmazó tápszerek és ergosterin fogyasztásából a bőrben levő provitaminnak (ergosterinnek) napkúrázás, kvarcolás révén D-vitaminná való átalakításából fog állani, mely a régi empirián alapuló kezelések (csukamájolaj, napolás) észszerűségét is igazolja. *(L. Angolbetegség, I. köt.)*

***Angol kupa** *(English Cup)*, az angol labdarugásnak a ligabajnokságokon kívül legnagyobb értékű sportdíja. 1871—72. évben került első ízben kiírásra, 1878 óta örökös vándordíj, amelyben minden angol labdarúgó csapat résztvehet.

***Angol Liga** *(Football League)*, az angol hivatásos labdarugó csapatok szövetsége. 1888-ban alakult. A résztvevő csapatok három osztályban játszanak. Az egyes osztályok csapatai a bajnoki címet őszi és tavaszi fordulókban körmérközéseken döntik el.

Angol művészet. Az angol építészet, amely kivált a vidéki úriházak lakályosságával, igénytelen kényelmével és hivalkodástól ment célszerűségével döntő hatást gyakorolt a modern lakóházépítésre, csak vontatva követi a legújabb törekvéseket. Eredetiségével főleg *C. Harrison Townsend* tűnik ki (whitechapeli képtár, Horniman múzeum), míg kortársai többnyire a történeti stílusokon alapuló eklekticizmus művelői. Ilyenek: *Marshall Mackenzie* (Waldorf Hotel, London), *William Young* (glasgowi városháza, londoni hadügyminisztérium), *E. Brumwell Thomas* (londoni természettudományi múzeum, belfasti városháza), *R. Normann Shaw* (Piccadilly Hotel, London). A lakóházépítészet terén *Baillie Scott* válik ki, míg *Raymond Unwin* a városépítészet modern elveinek sikeres úttörője. — A szobrászat továbbra is az A. gyenge oldala marad és jellemző külföldi szobrászok (pl. *Kisfaludi Stróbl Zsigmond)* felkarolása Angliában. Említésreméltó angol szobrászok *William Goscombe John*, *George Frampton*, Viktória királynő kalkuttai óriási emlékszobrának mestere, a Rodin hatása alatt álló *William Robert Colton* stb. A termelés általában háborús és hősi emlékekben és a nagyközönség ízléséhez alkalmazkodó tetszetős művekben merül ki. — A festészetben a legújabb művészeti irányok, expresszionizmus, kubizmus stb. az angol szellem konzervatív alapvonása miatt mélyebb gyökeret nem vertek és azok művelői a szárazföldről behatoló divatoknak különösebb eredetiség nélkül hódolnak. Az utolsó évtizedek festői nagyrészt a francia impresszionizmus álláspontját képviselik. A legünnepeltebb közülök, az angol festészet mai színvonalának legszerencsésebb kifejezője *William Orpen*. A festészet terén is jellemző idegen művészek érvényesülése. Ennek legkiválóbb példája az amerikai *John Singer Sargent*-en kívül a magyar *László Fülöp* ragyogó pályafutása. *(I. köt.)*

Angolna *(Anguilla anguilla L.)*, átalakulással fejlődő csontos hal, *Grassi* és *Calandruccio* 1895-ben fedezte fel, hogy az A. addig külön halfajként ismert lárvája később elveszti levélalakját és üvegangolnává alakul át. Ilyen állapotban gyufaszálvastag és 6—8 cm hosszú. Az Északi-tengerbe torkolló folyók közelében áprilistól májusig óriási tömegekben jelenik meg, s bevándorol a folyókba. A vándorló angolna neve franciául *montée*, olaszul *montata*. Vándorlás közben megszínesedik. A folyókban messze felhatol, 6—8 évig ott időzik, azután ezüstangolnákká alakul át és visszavándorol a tengerbe. Az A.-vándorlás rejtélyét Johannes *Schmidt*, a kopenhágai Carlsberg-laboratórium igazgatója 17 évi kutatással derítette fel. Megállapította, hogy az A. ívási területe a nyugatindiai szigetvilág melletti mély teknőben van. A lárvák ebből a nagy mélységből jönnek fel. A tengerben való életszakasz 2·5—3·5 évet tesz ki. Schmidt a *Dana* hajóval 1930-ban tért vissza déltengeri expedíciójáról, amely két évig tartott, s amelyen megoldotta az ottani A.-k ívási rejtélyét is. *(I. köt.)*

Angol zene, a XIX. század vége felé szinte ismeretlen fogalom volt az európai kontinensen: a zeneiskolákban még zongorázták Field noktürnjeit, kispolgári lakásokban Brinley *Richards* szalondarabjait, egy-egy német vagy belga színpadon Villiers *Stanford* valamelyik operáját; az operettszínpadok kezdtek megnyílni Arthur *Sullivan* Mikado-ja és Sidney *Jones* Geisha-ja után kisebb szerzők táncos operettjeinek — míg végre Edward *Elgar* szimfonikus művei megjelentek a világvárosok zenekari hangversenyein és sajátos frisseségükkel felkeltették az érdeklődést a brit zeneszerzők művei iránt. Magában Angliában a klasszikus stílus (Beethoven, Brahms) maradt uralkodó, csak legújabban próbálkoznak Debussy és R. Strauss merészebb harmóniáival. *(I. köt.)*

Angora, török város, l. *Ankara*, *XXI. köt.*

***Ångström-féle egység.** A színkép különböző sugarainak hullámhosszait kényelmetlen a mm tört részeivel, a mikronnal

($\mu = {}^1/_{1000}$ mm) és a millimikronnal ($\mu\mu = \frac{1}{10^6}$ mm) kifejezni: újabban a $\frac{\mu\mu}{10}$-t *Ångström-egység*-nek nevezik és Å.-val jelölik. A látható fény hullámhossza így 0·4 μ és 0·7 μ helyett 4000 Å-től 7000 Å.-ig terjed.

***Angus,** 1928 óta Forfarshire skót grófság hivatalos neve.

***Angyal** *művészcsalád*, 1. *Béla*, szül. 1847 dec. 17. Székesfehérvár, megh. 1928 jan. 9. Körmöcbánya. A bécsi akadémián tanult, 1870—1903. rajztanár volt Kecskeméten és Körmöcbányán. Itt számos táj- és életképet festett (1 a Szépművészeti Múzeumban, 25 a körmöcbányai városi múzeumban). Keramikai munkáinak java u. o. a majolikák gyűjteményében. Nővérével, Emmával egész sor csipkeverő-iskolát alapított Körmöcbánya és Eperjes közt, amelyek számára művészi terveket rajzolt. — 2. *Emma*, az előbbi testvére, szül. Székesfehérvár 1849 szept. 2., megh. 1923 febr. 20. Csipkekészítő tanulmányait a királyné ösztöndíjával a bécsi közp. csipkeiskolában végezte. Előbb állami vándor-csipketanító volt, végül Jánoshegyen (Körmöcbánya mellett) telepedett le s 26 éven át rendkívüli munkásságot fejtett ki a művészi csipkekészítés oktatása körül. Számos kitüntetést kapott itthon és a külföldön. — 3. *Géza*, Bélának fia, szül. Körmöcbányán 1888., festő és grafikus. Körmöcbányáról gyakran küldte műveit a budapesti, párizsi, pozsonyi kiállításokra. Egy sorozat rézkarca a Szépművészeti Múzeumba került.

Angyal *Armand*, zeneszerző, Győr város ny. rendőrkapitánya, 1919 óta ügyésze, meghalt 1931 ápr. 9. *(I. köt.)*

Angyal *Dávid*, ny. egyetemi tanár, a bécsi Magyar Tört. Int. igazgatója, a *Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* szerkesztője. Újabban megjelent művei: *Szakaszok Magyarország újabbkori történetéből* (Kultúra és tudomány), *A boszniai válság története* (Évkönyv I. és II. köt.), *Adalékok Bethlen Gábor történetéhez* (Századok, 1932). *(I. és XIX. köt.)*

Angyal *József*, politikus, megh. Rózsahegy, 1929 aug. 27. *(I. köt.)*

Angyal *Pál (Sikabonyi)*, egyet. ny. r. tanár és jogi író, Balatonszemes közs. díszpolgára. Újabban megjelent művei: *A közigazgatásellenesség büntetőjogi értékelése* (1932); *A közvéleménybüntetés* (1933); *Egyetemi büntető bíráskodás* (1933—34); *A magyar büntetőjog kézikönyve* 25 kötetre tervezve, eddig megj. 11 kötet. *(I. és XIX. köt.)*

***Angyalcápa** *(Rhina squatina L.)*, a rájákhoz tartozó porcos hal. Megnő 2 m-nyire. A Földközi-tengerben gyakori. Bőrét ipari célokra használják fel.

***Ángyán** *Béla (Vörösberényi)*, politikus, 1922. a miniszterelnökségi sajtóiroda főnöke, 1927. az igazságügyminisztérium pol. államtitkára, 1931. nyugdíjazták. 1926—27. Békésen, 1931. Pápán képviselőnek választották. *(XIX. köt.)*

Ángyán *János (Vörösberényi)*, egyetemi tanárt a Magyar Belorvosok Egyesülete állandó titkárnak és elnöki tanácsának tagjává választotta. 1931. a Tóth Lajos érmet nyerte. *(XIX. köt.)*

***Anhalonium** *(növ.)*, 1. *Echinocactus VI. köt.* és *Ariocarpus II. köt.*

***Aniakcsak,** tűzhányó Alaskában, nyugatra a Katma-i tűzhányótól. Működő vulkánóriás, krátere 10 km átmérőjű, 30 km kerületű. 1922. fedezték fel.

***Anicanodonta,** a foghíjasok *(Edentata) Xenarthra* alrendjének egyik amerikai törzse, amelybe a ma élő lajhárokon, hangyászokon és páncélos emlősökön kívül egész sereg — részben óriástermetű — kihalt emlős tartozik, amelyek az Újvilág harmad- és negyedidőszaki rétegeiből ismeretesek.

***Anido,** *Severiano Martinez*, spanyol tábornok és politikus, szül. 1862 máj. 21. Korán érte el a tábornoki rangot. 1917. San Sebastian, 1918. Barcelona főkormányzója. 1923. Mellila katonai főparancsnoka, amikor Primo de Rivera A. segítségével államcsínyt hajtott végre. Berenguer kormányrajutása után újra katonai puccsot kísérelt meg, de kudarcot vallott és külföldre menekült. 1931. a barcelonai kormányzósága alatt elkövetett erőszakosságok miatt elítélték és a hadseregből kizárták. 1934-ben a jobboldal uralomrajutása után rehabilitálták.

***Anile,** *Antonio*, olasz politikus, szül. Pizzo di Calabria, 1869 nov. 20. Az anatómia tanára a római szépművészeti főiskolában. Valamikor országgy. képviselő is volt, majd közokt. államtitkár a Bonomi-féle és közokt. miniszter a két Facta-féle kabinetben. Művei: *Vigilie di scienza e di vita* (1907); *La salute del pensiero* (3. kiad., 1920); *Anatomia sistematica dell' uomo* (1920); *Poesie* (1920); *Sonetti religiosi* (1923) stb.

***Animatizmus,** Nathan *Söderblom* kiváló vallástörténésztől származó elnevezés. A primitív népek szellemhiedelmének azt a fokát vagy formáját nevezi így, amikor a természeti dolgokat élőknek képzelik, anélkül, hogy azokba valóságos lelket is keresnének. Lényegében ez az ú. n. preanimizmus vagy varázslat korával esik egybe.

***Anilinrák,** anilin- és kátránymunkásoknál fellépő hólyagrák.

***Anisoptera,** a szitakötők *(Odonata)* rendjének egyik családja. A név egyenlőtlen szárnyút jelent, mert e család tagjait az jellemzi, hogy hátulsó szárnyaik szélesebbek az elülsőknél; fejük gömbölyded, szemeik nagyok és összeérnek; lárváik bélkopoltyúkkal lélekzenek.

***Anizodont-fogazat,** l. *Izodont-fogazat (XXI. kötet.)*.

***Anizotrop-vezető,** amely a villamos áramot nem vezeti minden irányban egyformán jól. Az elektrotechnikában az ilyen vezetőket a váltakozóáram egyenirányítására használják, ide tartoznak pl. a rézoxid egyenirányítók, kristálydetektorok stb.

Ankara, Törökország és a hasonló nevű vilajet fővárosa, (1927) 74.553 lak., az Istanbul—Sivas vasútvonal mellett. A régi város a régi szeldcsuk várfalak mögött magas sziklán, részben az előtte fekvő dombokon épült. Az egykori mocsarakat lecsapolták. 1923—1930. kb. félmilliárd a. pengő költséggel az új fővárost a sík részekre telepítették. Az új városnak rendezett, a központban aszfaltozott utcahálózata, csatornázása, vízvezetéke, villanyvilágítása, sok nagy modern állami és középülete, új lakó- és villanegyede, parkja van. Az összes minisztériumok, főbb kormányzati hatóságok, hadseregfelügyelőség, a külügyi képviseletek székhelye. Van benne jogi kar, tanítóképző, mintagazdaság, néprajzi múzeum, színház, rádióállomás, cementgyár, gabonakereskedelem és számos bank. *(I. és XIX. köt. Angora alatt.)*

***Anker Larsen,** *Jens*, dán költő, szül. Menninge, 1874 szept. 18. Előbb teológiát, jogot majd színészetet tanult. Népies színműveket írt, de ezeknél fontosabbak regényei, melyek irodalmi sikert jelentettek. Munkái: *A bölcsek köve* (1923, magyarul is megjelent); *Mária és Márta* (1924); *Mámor* (1931); *A paradicsom kertje* (1931).

Annam, hátsóindiai, francia védnökség alatt álló császárság, 147.632 km², (1926) 5,581.000 lak. Lakosságából (1929) 3569 európai. Bevitelének értéke (1928) 69 millió, a kivitelé 63 millió frank. 1930 óta a bennszülötteknek tanácsadó kamarájuk van.

A. területén, valamint egész Indochinában 1932—33. részben bolsevista irányzatú nacionalista mozgalom indult meg a francia uralom ellen, amely számos helyen fölkelésben tört ki. A francia csapatok leverték ezeket a forradalmi kísérleteket, nagyon sok letartóztatás történt, töméntelen embert állítottak bíróság elé, akik közül 87-et részint halálra, részint életfogytiglani rabságra ítéltek.

***Anna Monica Pia,** *főhercegné*, III. Frigyes Ágost szász király leánya, szül. 1903 máj. 4. Lindau. 1924 okt. 4-én neje lett József Ferenc királyi hercegnek. Számos társadalmi és jótékonysági egyesületben tölt be vezető szerepet, többek között patronája a Federatio Emericanának és fővédnöke az Orsz. Magyar Cserkészleányszövetségnek.

***Annenkov,** *Jurij Pavlovics*, orosz festő és rézmetsző, szül. Petropavlovszk (Kamcsatka) 1889. I. Zionglinszkij tanítványa. 1913. a *Salon des Indépendents*-ban állított ki, azután visszatért hazájába, innen pedig 1924. Párizsba. Grafikai művei közül kiváló a *Portraits* (1922); festményei orosz múzeumokban s gyüjteményekben vannak.

Annerstedt, *Claes*, svéd történetíró, megh. Upsala, 1927 nov. 20. *(I. köt.)*

Anód *(rádiótechnika)*, az elektroncsövek pozitív elektródja. Többrácsos elektroncsöveknél a rácsok is kaphatnak pozitív feszültséget, ezeknél az A. mindíg az az elektród, amelyhez a fogyasztó (hallgató, hangszóró, transzformátortekercs stb.) csatlakozik. Az A. különben rendesen a legkülső, az izzókatódtól legtávolabb eső elektród. *(I. köt.)*

***Anódáram,** az az áram, amelyik az anódáramforrás pozitív sarkától kiindulva az anódáramkörbe kapcsolt fogyasztón keresztül jut az elektroncső anódjához, ezen keresztül lép be az elektroncsőbe, amelyet a katódon keresztül hagy el. Ez az áramirány ellentétes az elektroncső belsejében a katódtól az anód felé haladó elektronok mozgásirányával. Az A. általában egyenáram, de a rács vezérlésének megfelelően lüktet.

***Anódfeszültség** *(rádiótechnika)*, az a feszültségkülönbség, amely a bekapcsolt elektroncső anódja és katódja között mérhető Az A. mindaddig állandó, amíg az elektroncső rácsa vezérlést nem kap, vezérlés esetén viszont a vezérlés frekvenciájával lüktet. Az A. értéke vevőkészülékeknél egy-két száz volt, adó berendezéseknél, azok teljesítménye szerint 1000—20.000 volt is lehet. Az A.-telepek vagy gépek útján állítják elő, újabban leginkább a váltakozóáramú hálózatot használják fel, megfelelő átalakító berendezés (anódpótló) segítségével.

***Anódpótló,** az a készülék, amely a villamos elosztóhálózat áramát alkalmassá teszi rádiókészülékek és erősítők táplálására. A hálózati áram, legyen az akár egyen-, akár váltakozóáram, az ilyen készülékekben zúgást okoz. Egyenáram esetén csak ezt a zúgást kell megszüntetni, amit a vezetékbe iktatott fojtótekercs vagy ellenállás és a két vezeték közé kapcsolt kondenzátorok (szűrő) által érünk el. Váltakozóáram esetén az A. transzformátorból, egyenirányítóból és szűrőből áll.

***Anódveszteség,** az elektroncsövek anódlemezén meleggé átalakuló villamos energia. Az A. döntő tényező valamely elektroncső villamos terhelésére vonatkozóan, mivel a meg nem engedett mértékű A. az elektroncső üzemképességét veszélyezteti. Túlmelegedésnél ugyanis az anódlemez gázmolekulákat adhat le, ami a cső vákuumát rontja. Nagyteljesítményű elektroncsövek (adócsövek) anódlemezéről a fejlődő meleget vízhűtés útján vezetik el.

***Anomma,** a *Dorylinae* alcsaládba tartozó kóborhangyák egyik nemzetsége, hazája Afrika. E hangyák munkásai többnyire vakok ugyan vagy legalább is szemük nagyon csenevész, de azért nagyon szeretik a harcot és a kóborló nomád életet. Az A.-k is óriási csapatokban vándorolnak s mivel felette falánk természetűek, minden útjukba eső apróbb állatot elpusztítanak.

***Anomodontia,** a Föld ókorában élt *Theromorpha*, őshüllőcsoport egyik népes rendje, amelybe 7 alrendet sorozunk. Az idetartozó fajok koponyáján kétoldalt jellemző halántéknyílás van. Legnagyobbrészük Észak-Amerika karbon-permi rétegeiben fordul elő.

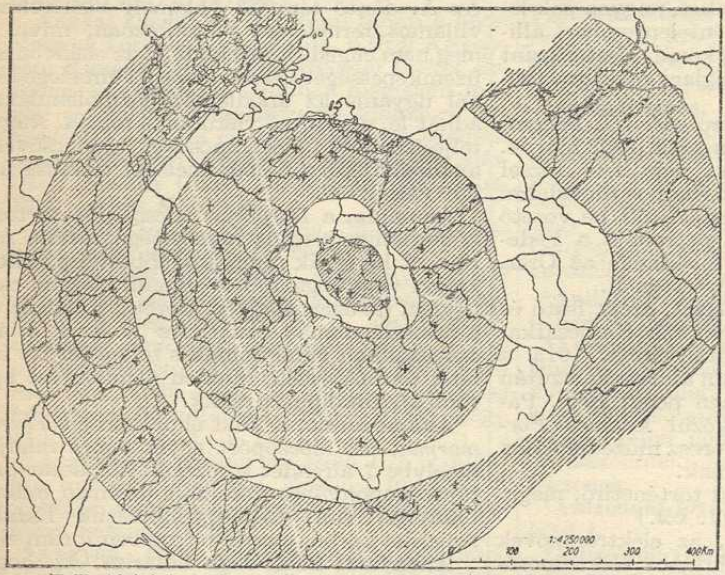
Anonymus Belae regis notarius. Az, hogy a királyi jegyző sokat vitatott művében a prológus *Pdictus*-a Praedictus-nak olvasandó, mint sokan hitték (legutóbb egészen mereven néhai *Fejérpataky* László), *Jakubovich* Emil

legújabb kutatásai alapján véglegesen megdöntöttnek tekinthető. Az első lapról, mely a Praedictus-t olvasók szerint a szerzőt megnevezte volna, de valamely okból üresen maradt, az ibolyántúli sugarakkal történt fényképfelvétel kiderítette, hogy eredetileg teleírott volt, csak a sok ejtett hiba miatt kivakarták. Ám nagyjában ugyanazt a szöveget tartalmazta, mint a meglevő prológusoldal. Ugyanúgy megvolt rajta a Pdictus szó is, a rejtélyes szerzőt tehát kétségkívül a P. kezdőbetűs királyi jegyzők között kell keresnünk (Klebelsberg-Emlékkönyv, 169—213. lap). Ami a munka keletkezését illeti, *Jakubovich* II. Béla kora, a XII. század dereka mellett tör lándzsát, állítva, hogy a III. Béla idejére vonatkozó érvek nagy része a II. Béla halálát követő évekre is illik. Szerinte a szerző Péter óbudai prépost. Stílusösszehasonlítás alapján más szerzőre, bizonyos Barnabásra vél ismerni *Heilig* Konrád (A Bécsi M. Tört. Int. évkönyve, II. 1—61. l.) *(I. és XIX. köt.)*

***Anophthalmus,** jelentése szerint a. m. szemnélküli, a futóbogarak *(Carabidae)* egyik nemzetsége, melynek fajaira jellemző, hogy szemük nagyon csenevész vagy egészen hiányzik („vak bogarak"). A földbe mélyen besüllyedt kövek alatt, humuszban, barlangokban élnek s gilisztákból táplálkoznak. Több száz fajuk ismeretes, közülök számos csak hazánk barlangjaiban fordul elő.

***Anoplura,** a rovarok *(Insecta)* osztályának egyik rendje, l. *Tetvek XVIII. köt.*

***Anormális hallhatósági öv.** Már a világháború előtt is sokszor észlelték azt, hogy nagy robbanások hangját szokatlan távolban hallható. A háború alatt eszközölt megfigyelésekből, méginkább pedig a háború után külön nemzetközi bizottság által szervezett robbantási kísérletekből kitűnt, hogy a robbantási helyet körülvevő és a robbanás erősségétől, valamint egyéb körülményektől (az uralkodó meteorológiai viszonyoktól) függően különböző szélességű ú. n. rendes hallhatósági övön kívül minden esetben távolabb fekvő ú. n. A.-ek lépnek fel, amelyek többékevésbbé gyűrűalakúak ; az ezek között levő ú. n. csendes övekben a robbanást nem hallani. (L. az ábrát.) A jelenség vizsgálata a füllel való közönséges észlelésen kívül e célra konstruált műszerrel, az undográffal történik. A jelenséget az okozza, hogy a hanghullámok nemcsak a föld felszínén terjednek tova, hanem felfelé, a szabad légkörbe is behatolnak ; ott a különböző sűrűségű levegőrétegeken törést vagy visszaverődést (esetleg elhajlást) szenvedve, ismét visszajutnak egy bizonyos távolságban a föld felszínére. Gyakran több A. jelentkezik, amelyek mind más-más, különböző magasságban levő rétegen való visszaverődésnek stb. a következményei. Az A.-ek az egyes esetekben igen különbözőképpen alakulnak, ami arra mutat, hogy a szabad légkör különböző állapotjelzőinek befolyása mind érvényesül a jelenség létrehozásánál. A jelenségnek egységesen elfogadott és beigazolt magyarázata még nincs. Az eddigi nézetek szerint főként a függőleges hőmérsékleteloszlásnak van döntő szerepe, de igen fontos a szélviszonyok alakulása is. Az eddigi magyarázatok mind felteszik azt, hogy nagy magasságokban, 30—40 km magasban, egy meleg réteg foglal helyet, amely feltevést egyéb vizsgálatok is alátámasztani látszanak. (L. még : Sztratoszféra, *XXI. köt.*)

Hallhatósági övek (vonalkázva) egy németországi robbantási kísérletnél

Irodalom: Duckert, *Arbeiten des Preussischen Aeronautischen Observatoriums*, XVI. kötet, 1930, Braunschweig; Duckert: *Ergebnisse der kosmischen Physik*. I. köt. 1931. Leipzig.

levő helyeken lehetett hallani akkor, amikor sokkal közelebbi helyeken semmi sem volt

***Anschütz,** *Richard*, német vegyész, szül. Darmstadt, 1852 márc. 10., negyedszázadon keresztül a bonni egyetem tanára volt. Sok új szerves vegyület szintézisét valósította meg és számos szakkönyvet írt. Többek között újrakiadója a legnagyobb organikus kémiák egyikének : *Richter-Anschütz, Chemie der Kohlenstoffverbindungen*, amely 1928 12. kiad. jelent meg.

***Anschütz-Kämpfe,** *Hermann*, magántudós szül. Zweibrücken, 1872 október 3., megh.

München, 1931 május 6., felfedezte a róla elnevezett iránytűt (l. *Tájoló, XVII. köt.*) Már 1902-ben tervezte az Arktisz felkutatását tengeralattjáróval.

Anseele, *Eduard*, belga szocialista politikus, megh. 1928 máj. 12. Az 1918-ban megalakult koalíciós kormányban munkaügyi miniszter; 1921-ben egy antimilitarista gyűlésen való részvétel után Vanderveldével, Wautersszel és Destrével együtt kilépett a kormányból. 1925-ben a Poullet-kormány vasútügyi minisztere volt. *(I. köt.)*

***An-ski,** *Rappoport Salomon Seinwil* írói álneve, szül. Vitebszk (Oroszország) 1863., megh. 1920 nov. 8. Orosz és jiddis író; főműve a *Két világ között* c. drámai legenda, alcíme: *A dibuk*. Kevéssel ennek vilnai bemutatója után halt meg. Összegyüjtött munkái 13 kötetben jelentek meg (Varsó 1920—23.). A zsidó folklore-ral is foglalkozott.

Ansorge, *Konrad*, német zeneszerző zongoraművész, megh. 1930 febr. 12., mint a prágai német zene- és színművészeti akadémia zongora tanszakán a mesteriskola vezetője. *(I. köt.)*

***Ansteinsson,** *Ove Arthur*, norvég író, szül. Risov, 1884. márc. 23. Regényei, novellái jó elbeszélőnek mutatják, tárgyait főleg a vidéki életből veszi és ügyesen, színesen állítja elénk. Művei: *Hedemarksfolk* (1909); *Svartskogen* (1913); *Smaahistorier* (1914); *Kongstanken* (1916); *Saedejorden* (1923).

***Antacid ötvény,** 12—18% sziliciumot tartalmazó saválló vasötvözet, amelyből a kénsav- és salétromsavgyárak számára tartályokat, csöveket, szelepeket és szivattyúkat öntenek; annyira kemény, hogy csak csiszolással munkálható meg.

***Antagonista baktériumok.** A baktériumok közül egyesek képesek meggátolni a mások fejlődését, sőt el is pusztítani. Minthogy pedig nem minden baktérium káros az emberi szervezetre, ép ezért a baktériumok ezen tulajdonságát gyakorlatilag gyógycélokra is felhasználja a modern orvostudomány és az ily A. közül azokat, amelyek az emberi szervezetre ártalmatlanok (pl. tejsav bakt.) a szervezetbe nagyobb mennyiségben bevíve v. elszaporítva, az emberi szervezetre káros baktériumokat elpusztítjuk, vagy legalább azok fejlődését meggátoljuk.

***Antal** *Áron*, író, szül. Csikdánfalva, 1881 okt. 20. Az egyetemet Budapesten és Kolozsvárt végezte. 1919 óta a csikszeredai r. kat. főgimnázium tanára. A háború után lépett fel székely népi elbeszéléseivel a kat. folyóiratokban. Munkái: *Csik vármegye története* (1911.); *Köderdő mellől*, elbeszélések (Kolozsvár 1927.); *A török diák*, ifj. regény (1926.).

Antal *Géza*, ev. ref. püspök, megh. Pápa, 1934 dec. 30. A pápai gyülekezet 1927-ben hívta meg az újonnan létesített püspöklelkészi állásra. 1928-ban Pápán felépíttette a dunántúli egyházkerület székházát. Számos és jelentős alapítványt tett az egyházkerület tanintézeteinél. A dunántúli egyházkerület levéltárát saját költségén építtette meg. Pápa város díszpolgára, Veszprém vármegye örökös törv.-hatósági biz. tagja, a felsőház tagja, a Petőfi Társaság tiszteleti tagja, a debreceni Tisza István tudományegyetem honoris causa doktora volt. 1931-ben a Kormányzó teljes elismerésével tüntette ki. Számos cikke, tanulmánya s prédikációja jelent meg. Nagy művét a hollandi közoktatási minisztérium adta ki: *Weensche gezantschapsberichten van 1670 tot 1720.* (I. 1929., II. 1934.) *Rijksgeschi dkundige publicatien.* (J. C. H. de Pater-rel együtt.) *(I. és XIX. köt.)*

***Antal** *István, vitéz*, min. tan., szül. Kenderes, 1896 febr. 18. Szegeden az ellenforradalmi kormány miniszterelnöki titkára. 1919-ben a Központi Hitelszövetkezet ügyésze. 1930-ban a Magyar Szövetkezetek Országos egyesületének ügyvezető titkára. 1932-ben miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője. 1935 jan. 14-én a jászberényi kerület egyhangúlag képviselőjévé választotta.

Antal *János*, orvos, 1903-ban a fogászat egyet. m. tanára lett, 1912 óta udvari tanácsos. *(I. köt.)*

***Antal** *Károly*, szobrász, szül. Budapest, 1909., ugyanitt végezte tanulmányait. Szt. Péter c. művét, amelyet a római egyházművészeti kiállításon állított ki, megvette Mussolini.

***Antal** *Lajos*, orvos, szül. Hódmező-Vásárhely, 1902. Tanulmányait Budapesten végezte. Működését az egyetemi élettani intézetben kezdi meg számos általános pharmakologiai tárgyú munkával. 1927—28-ban a pécsi belklinika gyakornoka, 1929-ben az OTI budapesti alorvosa, majd osztályvezető orvosa. Ekkor választják meg a Betegápolók és Ápolónők Országos Egyesületének orvos-elnökévé. Egyik megszervezője az Országos Tisztviselői Betegellátási Alap rendszerének, s ennek főorvosa. Közegészségügyi tárgyú közleményei főként a „*hygienismus*" életszemléletét propagálják.

Antalfalu, kisközség Somogy vármegyében, ma *Inkeyantalfalva*.

***Antalffy** *Endre*, író és műfordító, szül. Ratosnya, 1877. febr. 3. Felsőbb tanulmányait a gyulafehérvári r. kat. teológián és a kolozsvári egyetemen végezte. Hosszabb időt töltött Keleten, ahol a kairói Azhar arab főiskola hallgatója volt. Több évig a marosvásárhelyi keresk. iskolának volt tanára, 1924 óta u. o. a román liceumban tanít. Értékes esztétikai és irod.-tört dolgozatain kívül (Petrőczy Kata élete 1904.), számos keleti tárgyú tanulmánya, az arab, perzsa és török irodalom klasszikusainak műfordítása jelent meg a különböző erdélyi és magyarországi folyóiratokban. Mint kitünő előadó, nagy érdemeket szerzett több éven át tartott tört., irod.-tört. és esztétikai szabadliceumi előadásaival. Eredetiből lefordította az Ezeregy éj meséit.

Antalffy-Zsíross *Dezső*, orgonaművész, zeneszerző, 1923 óta Amerikában, Rochesterben az Eastman-egyetem tanára és karnagya. *(I. és XIX. köt.)*

Antalfy *Mihály*, jogi író, 1928 dec. kúriai bírává léptették elő. *(XIX. köt.)*

***Antalya**, török város és vilajet, l. *Adalia*. *(XXI. köt.)*

Antananarivo, hivatalosan *Tananariva*, Madagaszkár francia gyarmat fővárosa, (1931) 92.475 lak.

***Antant**, (magyaros használatban) angol francia szövetség, l. *Entente*. *(IX. és XX. köt.)*

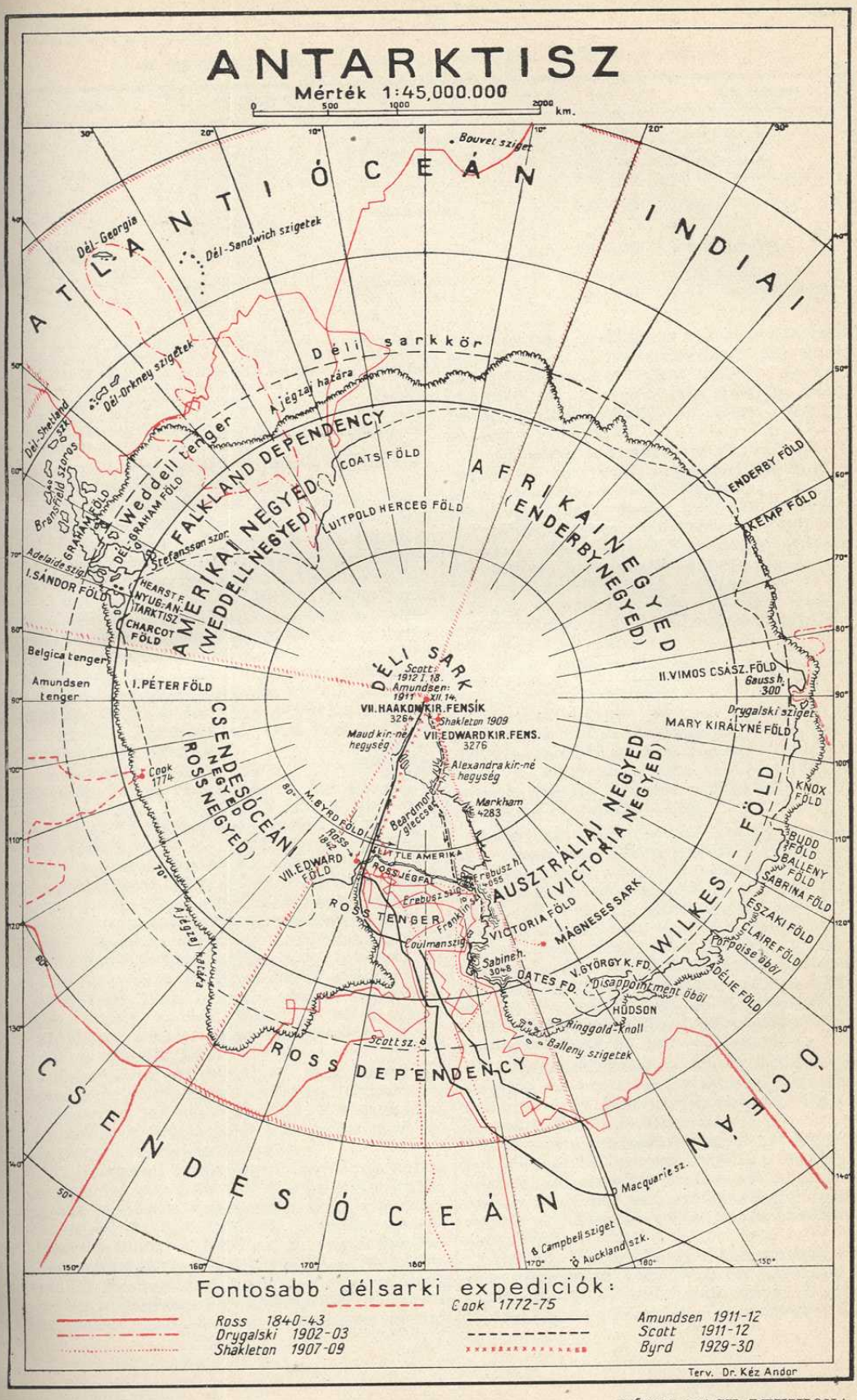
Antarktisz, a délsarki kontinens, kiterjedése a kontinentális talpazattal együtt kb. 14 millió km², tehát Európa törzsénél több mint kétszerte nagyobb. A kontinens tagozatlan, félszigete, szigete alig van. Külső formájában és geológiai felépítésében is nagyon hasonlít Dél-Amerikához. A délamerikai Andok Antarkandok néven folytatódnak a délgeorgiai, Dél-Sandwich, Dél-Orkney és a délshetlandi szigeteken át Graham-föld nyugati részére. O. Nordenskiöld kutatásai szerint ez magas, a késői mezozoikumban keletkezett ránchegység. A hegységet eddig Charcot-földön a 70° szélességig követték, de feltételezik, hogy ez a hegység az A. egész csendesóceáni partvonalán megvan. Az A. nagyobbik része, az ú. n. Keletantarktisz, amelyet a Weddel-tenger keleti partjától a Ross-tengerig számítanak, hatalmas tábla. A tábla alapja gneiszból és kristályos palákból épült egykori hegység lepusztult tönkje, sok gránit-, diorit- és porfir-áttöréssel. Dél-Victoriaföldön, a Ross-tenger keleti partján a táblán kambriumi mészkövek és azon 1000 m vastagságú devon, permokarbon, részben még fiatalabb homokkövek fekszenek. Újabban feltételezik, hogy az előbbi szerkezetnek megfelelően Kelet- és Nyugat-Antarktiszt egymástól egy a Weddel-tengertől a Ross-tengerig húzódó tengeri csatorna választja el. Az egész tábla meglehetősen egyenletes; a belföldi jégtakaróval borított felszínt csak néhány a déli sark felől sugarasan kiinduló magaslat tarkázza.

Az A.-t a könnyebb eligazodás miatt a nyugati hosszúság 0°,90° és a keleti hosszúság 180° és 90°-aival szokás négy negyedre osztani, ezeket a felfedezők nevei után Weddel-, Ross-, Victoria- és Gauss-negyedeknek is nevezik, vagy ugyancsak hasonló értelemben szokásos amerikai, pacifikus, ausztráliai és afrikai negyedről is beszélni. A legnagyobb magasságokat *Scott* (1912) és *Amundsen* (1911) a 88°—89° déli szélesség környékén mérték (3000—3150 m). Magának a déli sarknak tengerszint feletti magasságát *Scott* 2765 m-nek, *Amundsen* 2454 m-nek határozta meg. A jégtakaró jégválasztója így kb. 3000 m magasságban van, de a legnagyobb magasságokat a plató jégmentes, kiemelkedő részein (Maud, Alexandra hegys.) mérték (4700 m). Különben az egész kontinensen a jégtakaró van uralmon. Itt-ott kimarad a jégből egy-egy kipúposodó, feketélő sziklaszirt, vulkanikus kúp, általában azonban mindent jég borít. A jégtakaró a tenger felé 20, 30, 40 m magas fallal végződik el és a tenger partjáról aránylag gyorsan emelkedik a belső részek felé.

A kontinens *éghajlatára* jellemző, hogy *Amundsen* és *Scott* is a déli sarkon, a nyár (dec., jan.) középhőmérsékletét —22·7, ill. —28·2°-ban állapították meg. Meinardus szerint a déli sark tengerszínre számított évi középhőmérséklete —30°, vagyis kereken 3000 m-es magasságában —45—50°, ezzel szemben a tengerszintjében fekvő északi sark évi középhőmérsékletét —22·7°-ban határozták meg. A legmelegebb hónap a december. Természetesen a tél is nagyon hideg, de azért a téli hidegek nem annyira alacsonyak. Míg az északi sarkon a jan. középhőmérséklete —41°, az ennek megfelelő téli hőmérséklet a déli sarkon —42°. E szerint az Antarktiszt különösen a nagyon hűvös nyarak jellemzik.

A partvidék alacsonyabb légnyomását befelé magasabb légnyomás követi 2000 m-es magasságokig, azután újra alacsony légnyomásövezet következik. Kelet-A.-on különösen gyakoriak a viharos keleti szelek. Így pl. Mawson az Adélie-földön a szél évi középsebességét 22 m/sec.-nak mérte, a maximuma pedig 49 m/sec volt. Természetesen a legtöbbször havazik, de azt az állandó szélfújta hótól gyakran nehéz megkülönböztetni. Az eső ritka, így pl. nyáron a Gauss-állomáson 10 esős napot észleltek, az eső akkor is kicsi volt. Gyakori a zuzmara. Az évente lehulló hó vastagsága kb. 1 m. *Növényi* és *állati* élet csak a tengerpart közelében akad, annál gazdagabb a környező szigetek madárvilága. A jégmentes területeken mohák és zuzmók vannak.

Viszont nagyon gazdag a tenger élőlényekben. Magán a kontinensen nincsen állandó emberi telep; az antarktikus szigetek közül a Dél-Shetland-szigeteken újabban nyáron 4 hónapon át bálnavadászok élnek. A szubantarktikus szigeteken (Dél-Georgia, Kerguelen, Campbell, Falkland stb.) már mozgalmasabb az élet és azokon újabb állatfajok betelepítésével is kísérleteznek. Lassanként még az A.-t is birtokba veszik az egyes államok. Nagy-Britannia 1908-ban és 1917-ben a Falkland Dependency-ben magáénak deklarálta a ny. hosszúság 20—80° között fekvő területet a déli sarktól Dél-Georgiáig. 1923-ban ezt a Ross Dependency követte a nyugati hosszúság 150 és a keleti hosszúság 160° között, a déli sarktól a 60° déli szélességig. Franciaország a szubantarktikus Új-Amsterdam, St. Paul, Crozet és Kerguelen szigeteket foglalta le és csatolta a madagaszkári kormányzósághoz. Ezeknek a foglalásoknak azonban gyakorlati hasznuk nincsen, mert az A.-t sohasem lehet még annyira sem kihasználni, mint az északsarki vidékeket, ott — Cook szavaival élve — mindíg csak a bálnák, rozmárok és pinguinek lesznek az urak.

ANTARKTISZ
Mérték 1:45,000.000
0 500 1000 2000 km.
ATLANTI ÓCEÁN
INDIAI ÓCEÁN
CSENDES ÓCEÁN
Déli sarkkör
Déli sark
Bouvet sziget
Dél-Georgia
Dél-Sandwich szigetek
Dél-Orkney szigetek
Dél-Shetland szk.
Bransfield szoros
GRAHAM FÖLD
Dél-GRAHAM FÖLD
Weddell tenger
Jéghegyek határa
FALKLAND DEPENDENCY
AMERIKAI NEGYED (WEDDELL NEGYED)
COATS FÖLD
LUITPOLD HERCEG FÖLD
AFRIKAI NEGYED (ENDERBY NEGYED)
ENDERBY FÖLD
KEMP FÖLD
Adelaide sziget
I.SÁNDOR FÖLD
HEARST F.
NYUG.-ANTARKTISZ
CHARCOT FÖLD
Belgica tenger
Amundsen tenger
I.PÉTER FÖLD
Scott: 1912 I. 18.
Amundsen: 1911 XII. 14.
VII.HAAKON KIR.FENSÍK 3264
Shakleton 1909
Maud kir.-né hegység
VII.EDWARD KIR.FENS. 3276
Alexandra kir.-né hegység
II.VIMOS CSÁSZ.FÖLD
Gauss h. 300
Drygalski sziget
MARY KIRÁLYNÉ FÖLD
KNOX FÖLD
BUDD FÖLD
BALLENY FÖLD
SABRINA FÖLD
ESZAKI FÖLD
CLAIRE FÖLD
Porpoise öböl
ADÉLIE FÖLD
WILKES FÖLD
AUSZTRÁLIAI NEGYED (VICTORIA NEGYED)
CSENDES-ÓCEÁNI (ROSS NEGYED)
Cook 1774
M.BYRD FÖLD
Borchgrevink 1899
Beardmore gleccser
Markham 4283
LITTLE AMERIKA
VII.EDWARD FÖLD
ROSS JÉGFAL
Erebusz h. 4056
Erebusz sziget
Terror h. 3230
Franklin sziget
ROSS TENGER
VICTORIA FÖLD
MÁGNESES SARK
Coulmann szigt
Sabine h. 3048
V.GYÖRGY K.FD.
OATES FD.
Disappointment öböl
HUDSON
Ringgold-Knoll
Balleny szigetek
Scott sz.
ROSS DEPENDENCY
Macquarie sz.
Campbell sziget
Auckland szk.
Fontosabb délsarki expediciók:
Ross 1840-43
Drygalski 1902-03
Shakleton 1907-09
Cook 1772-75
Amundsen 1911-12
Scott 1911-12
Byrd 1929-30
Terv. Dr. Kéz Andor

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A legújabb felfedező utazásokról a következő táblázat ad számot:

Nemzet	Hajó	Vezető	Idő	Munkaterület
Angol	Quest	E. H. Shackleton	1920—22	Dél-Georgia
Angol	Discovery	Bálnakutatás	1925—27	Dél-Georgia
Amerika	Will. Scoresby	G. H. Wilkins	1928—30	Dél-Shetland
Amerika	City of New York Odd I.	R. C. Byrd	1928—30	VII. Eduard földje
Norvég	Norvégia Thorshammer	Bálnakutatás	1926—30	Bouvet-szigetek
Anglia Ausztrália New Zealand	Discovery	Douglas Mawson	1929—30	Enderby-föld
Anglia	Discovery II.	Bálnakutatás	1929—32	Dél-Georgia
Amerika	Bear	R. C. Byrd	1933—34	VII. Eduard földje

Irodalom: Aage Krarup Nielsen, *Durch die Tropen zum Südpolarmeer.* Berlin, 1923. Villers, *Whaling in the Frozen South,* 1923—24. Indianapolis, 1925. American Geographical Society: *Problems of Polar Research.* New York, 1928. American Geographical Society: *Map of the Antarctic in 4 Sheets, Scale in latitude 71° 1:4 Million. New York,* 1928. G. Hayers, *Antarctica.* London, 1928. Mecking, *Die Polarländer.* Leipzig, 1925.

(L. még: *Sarkvidéki utazások, XVI. köt., Antarktikus vidék, I. köt.)*

***Antelami,** *Benedetto,* a legjelentősebb lombardiai szobrász, aki a XII. sz. végén és a XIII. sz. elején működött. Korai munkája *Krisztus levétele a keresztről,* a pármai székesegyházban (szószéktöredék 1178-ból). A pármai dómot és az általa épített Baptisteriumot sok munkája ékesíti, melyek beszédes, világos előadásukkal, az érzelmek erőteljes kifejezésével tűnnek ki. Az utóbbiakon 1196-tól 1216-ig dolgozott. Különösen a kapukeretek domborművei mutatják őt fejlődése magaslatán. Utolsó főművei a Parma melletti Borgo San Donninóban levő székesegyház homlokzatát díszítik.

Antenna. Magyarországon A.-k létesítésére vonatkozóan a rádiórendelet mértékadó. A rádiótechnika fejlődésével különleges A.-k alakultak ki. Ilyenek pl. a szoba-A., amely a szobában levő és A.-nak felhasznált vezeték vagy vezetékhálózat. Az irányított A. egy meghatározott irány jeleinek kedvez. Alkalmazzák adó- és vevőállomásoknál. Legelterjedtebb fajtája a keret-A., amely lényegében nagy területre elosztott dróttekercs. Irányító hatása abban rejlik, hogy azoknak az állomásoknak a jeleit, amelyek a keret síkjának irányában vannak, sokkal erősebben veszi, mint azokét, amelyek ettől eltérő irányban vannak. Ezért rendszerint forgathatóan szerelik fel.

Félhullámú A. az olyan függőleges A., amelynek magassága a működő hullámhossz fele vagy kissé nagyobb. Ide tartoznak azok az adó-A.-k, amelyeknél a torony a tartó- és egyúttal sugárzószerkezet is.

A budapesti hírszóró állomás A.-ja ennek a típusnak az 1934. év végéig épült legnagyobb példánya. Két egymásra állított szigetelőn áll. Az alsó szigetelő a földbe épített betontömbhöz, a felső az A. vasszerkezetéhez van erősítve. A két porcellán közti gömbcsukló rendeltetése, hogy a torony szükség esetén kilenghessen a függőlegesből. A kikötő kötelek a torony legszélesebb részén vannak megerősítve. A villamos vezetés hatásosabb biztosítására a vasszerkezettel összekötött vörösréz-kábeleket alkalmaztak. Az adóépülettől az energiát egy 740 m hosszú, bronzhuzalból készült tápvonal vezeti az A.-hoz.

A tápvonal csatolása az A.-val egy kis épületben elhelyezett transzformáló áramkör által történik. A csatolóegységet az A.-val vörösrézcső köti össze, melynek belsejében 6 szigetelt vezetéke van a toronyvilágítás és a tornyon elhelyezett meteorológiai műszerek áramának. A toronyvilágításra az éjszakai légiforgalom miatt van szükség. Az A. világítására a torony tetején, 140 m magasságban és közben elhelyezett vörös lámpák szolgálnak. *(XIX. köt.)*

Irodalom: Banneitz, *Taschenbuch d. drahtl. Telegr. u. Teleph.,* Berlin, 1927. Vieillard, *Les Antennes de T. S. F.* Paris, 1925. *Elektrotechnika* 1934. évf.

***Antennamirigyek** *(csápmirigyek),* a magasabbrendű rákok kiválasztószervei. Eredetük visszavihető a férgek kiválasztószerveire, az ú. n. nephridiumokra. A nagy (hátulsó) csápok alapján nyílnak. Egyes alsóbbrendű rákoknak is vannak A.-ik.

***Antennapótló,** villamos vezető anyagból való olyan nagykiterjedésű felület (hálózat), amelyet az eredeti, más természetű rendeltetésén kívül antennának is fel lehet használni. Ilyenek pl. gázvezeték, vízvezeték, zongorahurozat stb. A.-val a rádiókészülék teljesítménye lényegesen kisebb, mint antennával. Ha erősáramú villamos hálózatot akarnak antennának felhasználni, a hálózat megfelelő vezetékének és a rádiókészülék antennacsatlakozásának összekötésére antennapótlóduğaszt kell alkalmazni.

***Antennapótlódugasz,** olyan kondenzátor, amelyet az erősáramú villamos hálózatnak antenna vagy földvezeték céljából való felhasználásakor alkalmaznak.

Antennata *(csáposak),* egyes zoológusok a két pár csáppal bíró rákokkal és a csápnélküli pókfélékkel szemben ezen a néven foglalják össze az egy pár csáppal bíró ízeltlábúakat, vagyis az őslégcsöveseket, százlábúakat és rovarokat.

***Antheil,** *George,* lengyel származású futurista zeneszerző, szül. Trenton (New Jersey), 1900 júl. 8. Tanulmányait Ernst Blochnál fejezte be, de a néger zene és Stravinsky volt

reá legnagyobb hatással. Zongoraművei, *Ballet Mécanique* (16 zongorára, 8 xylofonra) stb., James *Joyce* regényéből írt *Ulysses* operája excentrikus alkotások.

***Anthes,** *Otto*, német író, szül. Michelbach (Hessen-Nassau), 1867 okt. 7. A pedagógia mellett a színműirodalmat és tárcanovellát műveli. Jelenleg Lübeckben él. Fontosabb művei: *Sternschnuppen* (novellák, 1896), *Möblierte Herren* (novellák, 1897), *Dichter und Schulmeister* (1904), *Erotik und Erziehung* (1908), *Don Juans letztes Abenteuer* (dráma, 1909), *Heinz Hauser, ein Schulmeisterleben* (regény, 1912), *Bunter Herbst* (versek, 1917), *Unter den sieben Türmen* (novellák, 1926), *Kapitänsgeschichten* (novellák, 1929).

Antheunis, *Gentil Theodoor*, flamand költő, megh. Brüsszel, 1907 aug. 5. *(I. köt.)*

***Anthomeduzák,** a meduzák egyik csoportja. Jellemző rájuk, hogy ivarmirigyeik gyomorcsövük oldalán fejlődtek ki. Ivadékcserével szaporodnak, petéikből nem mindjárt szabadon élő meduzák, hanem helyhez kötött polipok fejlődnek ki; ezekből sarjadzanak ki a meduzák, melyek leválva a polip testéről szabadon élő A.-ká lesznek.

***Antiatlasz,** az afrikai Atlasz hegység tömegéhez tartozó, Dél-Marokkóban, a Magas Atlasztól D-re fekvő hegyvidék. A Magas Atlaszból az Ait Chsama sík vidékkel és a Sirua (3300 m) vulkánnal ágazik ki és a Sus völgyelésétől D-re, mint hosszú, gyakran fensíkszerű és a tenger felé fokozatosan alacsonyodó fal húzódik. A hegység magva kristályos kőzetekből, paleozoósz és krétakori homokkövekből és meszekből áll, ezeket harmadkori kőzetekből álló csúcsok koronázzák. Egyébként az A. kopár, füves hegyvidék, a völgyekben elszórtan datolyapálmás oázisok fordulnak elő. Lakossága juh- és kecskenyájakat legeltető berberekből áll.

***Antiderapant,** szegecselt futófelülettel ellátott autópneumatik. A kerekeknek síma, különösen nedves talajon való csúszását akadályozza meg s a meredek hegyi utakon az automobil kapaszkodását teszi lehetővé.

***Antifa,** az antifasiszta szó rövidítése, baloldali ifjúsági fasisztaellenes nemzetközi egyesület, amely a nemzeti szocializmus uralomrajutását megelőzően Németországban működött.

***Antifermentumok,** olyan anyagok, amelyek a bélcsatornában, vagy máshol a szervezetben, a fermentumok hatását gátolják, esetleg meg is akadályozzák. Hatásuk csak egy bizonyos fermentumra vonatkozik. Ismeretesek zsírok *(antilipase)*, szénhidrátok *(anticarbohydrase)*, fehérjék *(antiprotease)* emésztését gátló, tej- *(antilab)*, vér- *(antithrombin)* megalvadását, az oxidáció *(antioxydase)*, katalitikus folyamatok- *(antikatalase)* lefolyását gátló A.

***Antiformin,** nátronlugot és alklórossavat tartalmazó, erőteljes hatású fertőtlenítő folyadék. A legtöbb kórokozó csirát feloldja, kivéve pl. a Koch-féle tuberkulózis bacillust. Leginkább ennek kimutatásánál használatos.

Antifrikciós fém. Újabban takarékoskodás okából alkáli- és földfémekkel is ötvözik ezeket a csapágyötvözeteket. Ilyen pl. a vasutak üzemében újabban használt *vasúti fém (Bahnmetall)*, amelynek anyagában kb. 98·5% ólom, 0·04% lithium és kalcium meg nátrium van. Ennek a csapágyötvözetnek nagy előnye, hogy melegedés esetén később kezd olvadni, mint a drága óntartalmú fehérfém. *(I. köt.)*

***Antigen,** minden olyan anyag, amely a szervezetbe jutva, ú. n. ellenanyag (antitest) képzését képes a szervezetben előidézni. Ha az A.-t visszük a szervezetbe, aktive, ha ellenanyagokat, akkor passzíve immunizálunk.

***Antillai béka** *(Hylodes martinicensis* Tsch.), a mozgómellű békák *(Arcifera)* alrendjében a *Cysthignathidae* családba tartozó apró, mindössze 4 cm hosszú állat. Ivadékai mint a levegőn való életre alkalmas szervezetek hagyják el a petét. Az Antillák csoportjának több szigetén előfordul.

***Antilogaritmus,** keletkezik a logaritmusviszony megfordításából. Ha a tizes alapú logaritmikus rendszernél az a szám logaritmusa A, azaz $\log a = A$, akkor viszont az A antilogaritmusa a, azaz $antilog\ A = a$. Pl. $\log 6 = 0{\cdot}77815$ és $antilog\ 0{\cdot}77815 = 6$, vagy $\log 28379 = 4{\cdot}453$ és $antilog\ 4{\cdot}453 = 28379$. Egyes logaritmus-táblázatok külön hozzák a számokhoz rendelt A.-okat.

Antimodernista eskü, l. *Modernizmus, (XIII. köt.)*.

Antimon. A termelt A.-mennyiség ezidőszerint mintegy 90%-ban Kína *Hunan* tartományából származik, ezenkívül jelentékenyebb A.-termelés csupán *Kanadában* folyik. A termelés nagyságát illetően megbízható adatok a zavaros kínai viszonyok miatt nincsenek; 1924-ben Kína 110.000 q A.-t adott el külföldre. *(I. köt.)*

***Antimon készítmények,** három vegyértékű antimont tartalmazó szerves gyógyszerek *(Stibosan, Stibenyl, Antimosan stb.)* Specifikus gyógyszerek trypanosomiasis-betegségek ellen (álomkór, Bilharzia-betegség stb.) Használják még lepránál és maláriánál.

***Antimonlaktát** és *antimon-nátriumlaktát*, a kelmefestőiparban pácolásra szolgáló sűrű folyadékok.

***Antipszichologizmus,** az a filozófiai irány, amely szerint a gondolat igazsága, a cselekedet jósága, a műalkotás szépsége független azoktól a lélektani folyamatoktól, amelyekben a gondolkozás, a cselekedet, a műalkotás és műszemlélet létrejön. A lélektan megállapíthatja azt, hogy pl. az ismeret milyen lelki folyamatok során valósul meg, de nem mondhat ítéletet a megvalósult ismeret értéke felett. Más a lélektani folyamat, amelyben valamely szellemi alkotás megvalósul és más a megvalósult alkotás értéke.

Antiszemitizmus. A világháborút megelőző években az A. Európa két államában, Spanyolországban és Oroszországban nyiltan hirdetett kormányzati elv volt. Spanyolor-

ságból évszázados törvények tiltották ki a zsidókat, aminek következtében számuk igen kicsi volt és így az A., mint politikai és társadalmi törekvés elvesztette tárgyi alapját. Oroszországban nagy tömegekben éltek a zsidók. Merkantil foglalkozásuk, a többi lakosságtól erősen elütő viseletük, szokásaik, a felekezeti életükből folyó életmódjuk nagyon alkalmas céltáblává tették őket a vallási és faji gyűlölet számára. Ezt a körülményt Oroszországban ki is használták arra, hogy zsidóüldözéssel, pogromok rendezésével levezessék a népszenvedélyt és azt az elégedetlenséget, amely a szerencsétlenül véget ért japán háború, a kormányzati rendszer, a korrupció és főképpen a népnek súlyos gazdasági helyzete miatt egyre növekedett. A világháború alatt Oroszországban szünetelt az A. Az országok nagy erőfeszítésében minden népi erőre és így a zsidóságra is szükség volt. A világháború után bekövetkezett forradalmak ellenhatása, az ellenforradalmak azonban a legtöbb helyütt kilobbantották az antiszemita mozgalmat. Új tápot adott ennek a forradalmak eszmekörében és lezajlásában előtérbe került számos író, szónok, agitátor és népvezér zsidó származása és a zsidóknak számarányukhoz mérten aránytalanul nagy terjeszkedése a szellemi és gazdasági szabadfoglalkozású pályákon. Az A. propagandájában állandóan nagy tért töltöttek be a zsidó és nemzsidó intellektuellek, bankvezérek és kereskedők számarányait fölsorakoztató statisztikai adatok. Németországból indult ki és ott érvényesült a nemzeti szocialista párt kormányrakerülésével a legteljesebb mértékben a faji antiszemitizmus. Az 1933 ápr. hozott árjatörvény nemárjának minősít mindenkit, akinek szülőjéről v. nagyszülőjéről a nemárja, kül. zsidó származás kimutatható. Ausztriában a rendi alkotmány életbeléptetésével hoztak olyan intézkedéseket, amelyek a zsidóknak a lakosság többi rétegétől való elkülönítésével igyekeznek az antiszemita keresztény-szocialista pártból sarjadzott rendszer törekvéseit érvényre juttatni. Romániában a szintén faji jelszavakat hangoztató vasgárda áll az antiszemita mozgalom élén és az elszakított területek magyarsága ellen indított akciójában a zsidókat magyarságuk címén is támadja. Lengyelországban az antiszemita mozgalom élén a jobboldali nemzeti demokratapárt áll. *(L. Antisemitizmus, I. köt.)*

***Antiterror-törvény,** 1930 ápr. kelt osztrák törvény, amelynek értelmében aki munkavállalót arra kényszerít, hogy valamilyen egyesületbe belépjen vagy onnan kilépjen, büntetendő cselekményt követ el.

***Antitest,** a szervezet által termelt védőanyag, a szervezetbe jutott fajidegen növényi v. állati anyag (pl. baktériumok) elpusztítására. Fertőző betegségek elleni védőoltással az A.-képződést igyekeznek megindítani, gyógyítás céljából a gyógyszérummal készen viszik be az A.-et.

***Antitoxin-egység.** Azon húsleves tenyészoldatot, amiből 0·4 cm^3 bőr alá oltva egy 1 kg-os tengeri malacot biztosan megöl, normal toxin oldatnak nevezzük. Azon antitoxin-oldatot, aminek 0·1 cm^3-je 1 cm^3 normal toxinoldatot közömbösít, nevezzük normál antitoxin oldatnak; ennek 1 cm^3-e az A. vagy immunitási egység (I. E.), amely kifejezés az illető szérum erősségét vagy hatékonyságát fejezi ki. Minden szérumüveg címkéjén fel van tüntetve annak antitoxin tartalma.

***Antitröszt törvények.** A trösztök kizsákmányoló műveletei védekezésre kényszerítették elsősorban az Egyesült Államokat s ennek eredménye volt az 1890. évi *Sherman-Act*, az 1894. évi Wilson *Tariff Act*, az 1914-es *Clayton Act*. Ezek tilosnak minősítettek s büntetés alá vontak minden, a szabad kereskedelmi forgalmat korlátozó egyesülést vagy megállapodást s egyedárusításra vezető, monopolisztikus üzleti összeállást. E törvény nyomán világszerte megindult a trösztök és kartelek szabályozása érdekében a törvényhozási munka. Nálunk ennek eredménye a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931 : XX. törvénycikk.

***Antivirus,** *Besredka* elnevezése szerint az az anyag, amely táptalajokban a baktériumok elszaporodása következtében keletkezik és azok további fejlődését meggátolja. Besredka gyógyításra is használja, különösen genyedések esetén. Sok kutató azonban tagadja az A. létezését.

***Antixeroftalmiás vitamin,** hiánya a szemgolyó kiszáradását és elszarusodását idézi elő, jelenléte pedig annak létrejöttét gátolja meg. Az „A vitamin" főleg a csukamájolajban, zöld főzelékfélékben, tojássárgájában és a tej, vaj, sajtban van nagyobb mértékben és pedig annál inkább, mennél több zöld takarmányt fogyasztott el az állat, amelytől a fenti tápszerek származnak.

Antofagasta, 1. Chile egyik tartománya, (1930) 120.846 km^2, (1930) 178.765 lak. — 2. Az előbbi tartomány székvárosa, kikötő, (1930) 53.591 lak.

***Antonius,** *Otto*, osztrák paleozoológus, szül. Bécsben 1885 máj. 21., ahol tanulmányait is végezte. 1912—14. *Othenio Abel* asszisztense volt; 1909. a bécsi egyetem, 1921. ugyanott a gazdasági főiskola magántanára lett. 1930 óta címzetes ny. rk. egyetemi tanár, 1924—1934. a schönbrunni állatkert igazgatója. Politikai okokból távolították el a helyéről. Számos munkája főként a lófélék őseivel s a háziállatok történetével foglalkozik.

***Antonov-Ovszejenko,** *Vladimir Alexandrovics*, orosz diplomata, szül. 1884. Előbb katonatiszt, de miután szocialista lett, katonai pályája megszakadt. Külföldre ment és sokáig élt Párizsban. Az 1917. évi bolsevista forradalomban hadügyi népbiztos lett Ukrajnában, 1918-ban megszervezte a központi hatalmaknak Ukrajnát megszálló csapatai-

val szemben az ellentállást. Később a forradalmi hadi tanács vezetője, 1924. a prágai szovjetkövetség vezetője, 1928. kovnói, 1929. varsói követ. Számos könyvet írt az orosz polgárháborúról. Legismertebb: *A vörös hadsereg keletkezése a forradalomban* (1923).

***Antrachinon festékek,** az antrachinonból leszármaztatható értékes textilfestőanyagok. A kékszínű alizarin felfedezése után (1868), az alizarinvörös, flavo- és antra-purpurin hatalmas verseny után kiszorították a természetes krappfestékeket. Rövid pár év alatt azután egymásután jelentek meg az antracénbarna, alizarinzöld, alizarinbordó. 1901 óta ismét erőteljes fellendülést hozott a pompás árnyalatokban előállított kékszínű indantrén, majd az indantrénzöld, indantrénvörös, flavantrén. Az A. csoportjába tartoznak a cibanon-festékek is. Újabban sikeresen alkalmazzák az A.-et a műselyemgyártásban is.

***Anucsin,** *Dmitrij Nikolajevics*, orosz etnográfus, antropológus és geográfus, szül. Szentpétervárott 1843 aug. 27., megh. 1923 jún. 4. Előbb az ajnókat tanulmányozta, majd nagyobb külföldi tanulmányutat tett. Ő alapította a moszkvai antropológiai, etnográfiai és őstörténeti múzeumot 1882-ben. 1889-ben u. o. az antropológia és etnografia professzora lett.

Anvers *(Antwerpen)*, 1. Belgium egyik tartománya, területe 2832 km², (1932) 1,201.261 lak. — 2. Az előbbi székvárosa, kikötő, (1932) 282.651 lak.

Anya- és csecsemővédelem. A születéseknek 1900 óta egész Európában észlelhető csökkenése a magas csecsemőhalandóság fokozott leküzdésére indította az államokat. A világháború után a nagy népveszteség ellensúlyozása gyanánt az anya- és csecsemővédelem munkája minden országban hatalmas fejlődésnek indult. Nálunk az A. munkáját társadalmi egyesület, az 1915-ben alakult *Országos Stefánia Szövetség* (első elnöke volt *Apponyi* Albert gróf, ügyv. igazgatója *Madzsar* József) végzi és pedig a 39.088/XII. 1917. sz. belügyminiszteri rendelet értelmében állami megbízásból és állami támogatással. Magyarországon az egészségügyi igazgatásban először az anya- és csecsemővédelmi munkában érvényesült a prevenció, a megelőzés gondolata. A Stefánia Szövetség egyesítette az anya- és csecsemővédelmet, mert felismerte, hogy az (a csecsemőélet első két hetében előforduló) ú. n. *újszülötthalandóság* az anya foglalkozásával, társadalmi viszonyaival, a terhesség és a szülés lefolyásával áll okozati összefüggésben (metrogen eredetű), ami ellen nem elég a csecsemőt a megszületés után védeni, hanem védeni kell őt az anyán keresztül már a születést megelőző időben. Ez a *terhesvédelem* feladata. A csecsemő- és anyavédelem egyészségügyi szociális, jogi, gazdasági és pedagógiai irányú munkája a *védőintézetek*-ben történik. Ezeknek a száma ezidőszerint már kb. 300. De a Stefánia Szövetség ezenkívül tejkonyhákat (számuk 115), anyaotthonokat (13), szülőotthonokat (14), üdülőtelepeket (5), csecsemőkórházakat (3) és napköziotthon-bölcsődéket (33) tart fenn, anya- és csecsemővédőnőképző intézete és internátusa van. Hogy a legsivárabb viszonyok között élő szülőnő is emberséges körülmények között hozza világra magzatát a Stefánia Szövetség minden szegény szülőnő számára díjmentesen ad kölcsön a szüléshez szükséges fehérneműt, gyógyszereket, edényeket és csecsemőkelengyét. Nagy részben a Stefánia munkájának eredménye a csecsemőhalandóság terén mutatkozó javulás. Csecsemőhalandóság alatt az év alatti újszülöttek halálozását értjük százalékban kifejezve a halvaszülöttek kizárásával. A csecsemőhalandóság alakulása Magyarországon a következő :

1914-ben	18·4%	1929-ben	17·9%
1918-ban	21·6%	1930-ban	15·4%
1920-ban	19·3%	1931-ben	16·2%
1923-ban	14·8%	1932-ben	18·4%
1926-ban	16·7%	1933-ban	13·9%

A Stefánia Szövetség munkájának kiszélesedését jelenti a belügyminiszteriumnak 257.081/1934—XV. sz. rendelete, amely a 6000 léleken felüli lakosság anya- és csecsemővédelmi munkájának kiépítésében a Stefánia számára kizárólagosságot biztosított, a 6000 léleknél kisebb lakosságú községekben pedig az összes népbetegségek elleni küzdelem megszervezését is a Stefánia Szövetségre bízta. Jelenlegi elnöke *Ugron* Gábor, ügyv. ig. *Keller* Lajos. (L. *Anyavédelem I. köt.* és *Csecsemővédelem V. köt.)*

***Anyagcsere-betegségek.** Az ételekben levő szerves alapanyagokat a szervezet bizonyos arányos elosztásban tudja jól felhasználni és pedig részben további bontás útján, részben pedig az egyszerűbbek összetevése folytán. Ha ezen alapanyagoknak bontásában, összetevésében, elraktározásában, akár fel- és kihasználásában valamely zavar áll be, az egész szervezet megbetegszik. Az anyagcsere működését a vegetatív idegrendszer szabályozza. Az anyagcserezavarok létrejöttében az ú. n. belső elválasztású mirigyek (pajzsmirigy, hasnyálmirigy, az agy ú. n. hypophysis része, mellékvese stb.) játszanak igen fontos szerepet. E betegségek kiváltójaként sokszor szerepelnek lázas, fertőző betegségek, aminthogy az ilyen betegségeknél sokszor észlelhető bizonyos anyagcsere-zavar is. A legismertebb és leggyakoribb A. : a cukorbaj *(diabetes mellitus)*, a só és víz anyagcsere betegsége : a húgyár *(diabetes insipidus)*. Előbbi a hasnyálmirigy bizonyos részének, utóbbi az agy hypophysis nevű részének megbetegedésére vezethető vissza. Ilyen betegség még a *köszvény* és a *beteges elhízás* is.

***Anyaghullámok.** A fényjelenségek nagyrésze csakis a fény hullámtermészetével magyarázható, másrészük azonban csak azzal a feltevéssel, hogy a fénysugárban korpuszkulák, fotonok repülnek tova. A fény természetének ezen duális volta késztette *de Broglie* francia fizikust, hogy más korpuszkulák-

ból (elektron, proton, atom, molekula stb.) álló anyagi sugaraknak is hullámtermészetet tulajdonítson. A hullámtermészetre jellemző interferencia-jelenségek kimutatása sikerült is ezen anyagi sugaraknál, ami bizonyítja az elmélet helyességét. G. P. *Thomson* elektronsugarak interferenciáját úgy mutatta ki, hogy nagy sebességű elektronnyalábot vékony fémfóliára ejtett és e mögé fényképezőlemezt helyezett. A lemezen Newton-gyűrűihez hasonló interferenciakép keletkezett. A primer elektronnyalábot mágnessel kitérítve, az interferenciakép eltűnt, bizonyítva annak korpuszkuláris eredetét, u. i. elektromágneses hullámzás mágnessel nem befolyásolható. Elektronsugarak interferenciájával foglalkozott még *Dawisson* és *Germer*, valamint E. *Rupp* is. Atóm- és molekulasugarakon O. W. *Stern*, protonsugarakon *Sugiura* mutatta ki az interferencia jelenséget.

A korpuszkulákhoz rendelhető hullámhossz de Broglie szerint:

$$\lambda = \frac{h}{m v},$$

ahol h = elemi hatáskvantum, $6{\cdot}55 \cdot 10^{-27}$ ergsec. m = korpuszkula tömege; v = korpuszkula sebessége.

***Anyagi bűncselekmények** azok, amelyeknek törvényes fogalmát betöltő tényálladék külső érzékeink alá eső eredményt (külvilági változást) tartalmaznak (pl. ölés, testi sértés, gyujtogatás). Szemben az A.-kel alaki bűncselekmények, melyeknek ily eredményük nincs (pl. becsületsértés, istenkáromlás).

***Anyagszállító berendezések.** A korszerű gyárak, bányák, építkezések, malmok, raktárak, anyagtárolók, kohótelepek, villamos központok, pályaudvarok üzemeinél, valamint az anyagfeldolgozás minden más sorozatos üzemeinél (szeriagyártás) a munka folytonosságának biztosítására a gazdaságosság (ökonomia) szempontjából A.-re van szükség, melyek a különféle anyagokat (szén, vas, fa stb.) egyes tároló helyeken halmozzák föl, v. a munkafölosztás elve alapján készülő gyári áruk gyártási sorozatán a nyers, félkész és kész cikkeket meghatározott sorrend szerint helybeszállítják. Ezek meghajtása emberi, állati v. mint ma túlnyomóan mótorikus erővel megy végbe. Aszerint, hogy a szállítás darab- v. tömegárura vonatkozik-e, időszakos v. folytonos-e, közeli v. távoli-e, a pálya iránya vízszintes, függőleges v. tetszőleges-e: a műszaki berendezés is más és más.

Az A.-hez tartoznak kis mennyiségeknél, darabárunál és időszakos üzemnél: 1. gyári- és bányacsúzdák, drótkötélpályák, siklók, keskenyvágányú gyári, mezei és bányavasutak, csillevontatók stb.; 2. emelők, fölvonók, elevátorok, billenő-vagónok.

Folyamatos szállításnál: 1. végtelen csavar, szalagszállítás, lépcsős pálya, paternoster; 2. kotrógépek különféle fajai (bagger), pneumatikus- és vakuumberendezés, csőposta, conveyor (vill. központ), markolós futó és járó daru (pályaudvaroknál) stb. Ilyen A.-kel vannak ellátva az anyag- és áruraktárak, gabonasilosok, tartályok stb. különböző fajtái.

Anyagvizsgálat (a vas- és fémiparban), újabb időben az anyag belső folytonossági hiányainak és zárványainak, belső feszültségeinek és koptató ellenállásának megállapítására is alkalmazásban van. A belső folytonossági hiányok és zárványok jelenlétét röntgenvizsgálattal szokás megállapítani. A belső feszültségek és a koptatóellenállás mértékének megállapítására többféle eljárás is van, de az eredmények egységes értelmezése még hiányzik. *(I. köt.)*

***Anyakalitka** *(anyazárka)*, 4·2 mm vagy annál sűrűbb rácsozatú henger- vagy téglaalakú kalitka, melybe a méhkirálynét helyezik mindaddig, míg a méhek meg nem szokják. Olykor a petézés korlátozása miatt is A.-ba teszik az anyát.

***Anyalúg**, olyan oldat, melyből az oldott anyag egy részét bepárologtatás útján kiválasztottuk (kikristályosítottuk). Az A. a kiválasztott anyagra nézve telítve van. Ha az eredeti oldatban idegen (pl. szennyező) alkatrészek is voltak jelen és ezekre nézve az oldat a bepárologtatás által nem vált telítetté, akkor ezek az A.-ban változatlanul oldva maradnak.

***Anzilotti,** *Antonio*, olasz történetíró, szül. 1885-ben, megh. 1924-ben. Pasquale *Villari* és Gioacchino *Volpe* tanítványa. Történeti tanulmányaiban az események gondolati és filozófiai hátterét kutatta. Tanított a paviai és pisai egyetemeken. Művei: *Dal neoguelfismo all'idea liberale* (1915); *Gioberti* (1922); *La funzione storica del giobertismo* (1923) stb.

***Anzilotti,** *Dionisio*, olasz tudós, szül. Pescia (Pistoja), 1869 febr. 20. A nemzetközi jog tanára a római egyetemen. 1920—21. a Népszövetség főtitkárhelyettese; 1928—30. a hágai nemzetközi állandó bíróság elnöke; 1929 óta az olasz akadémia tagja. Művei: *La codificazione del diritto internazionale privato* (1894); *Studi critici di diritto internazionale privato* (1898); *Teoria delle responsabilità dello stato nel diritto internazionale* (1900); *Corso di diritto internazionale* (3. kiad., 1927) stb.

***Apanteles,** a rovarok osztályában a Hártyásszárnyúak *(Hymenopterák)* rendjében a gyilkosdarazsak *(Braconidae)* családjába tartozó rovarnemzetség. Egész kontinensünkön elterjedt az *A. glomeratus* L. Ez a káposztalepke hernyóinak nagy és fontos ellensége, mert testébe rakja be petéit s bár a hernyóaz A. petéivel a testében még tovább fejlődik, azonban bebábozódni már nem tud, mert testét egészen elpusztítják a benne közben kifejlett kukacszerű A.-lárvák. Az *A. fulvipes* Hal. és *A. congestus* Nees más hernyók hasonló pusztítói.

***Apapa,** a nyugatafrikai Nigeria központi vasútvonalának új kiindulóállomása. A kikötőt *(Lagos-A.)* kotrással 8 m mélyre merülő hajók részére is hozzáférhetővé teszik.

***Aperiódikus antenna,** vevőantenna, amelyet nem hangolnak rá az egyes adóállomások vételekor az illető adóállomás rezgésszámára, illetve az antenna önrezgésszáma távol áll a vétel szempontjából számításba jövő rezgésszámoktól. Az antenna hangolása helyett a hozzá csatolt zárt rezgőkört hangolják, ami élesebb beállítást tesz lehetővé.

***Aperiódikus áramkör,** olyan áramkör amelynek nagy csillapodása van úgy, hogy abban periódikus villamos kisülések nem fejlődhetnek ki. A csillapodást az áramkör különböző okokból eredő energiaveszteségei okozzák, így elsősorban az áramkör ohmikus ellenállása, amely a villamos energiát meleggé alakítja át.

***Aperitif,** étvágygerjesztő, alkoholtartalmú italok, amelyeket főleg Franciaországban étkezések előtt isznak.

***Apistomys** *(Méhely)*, kihalt gyökeresfogú pocok-nem, melynek egyetlen ismert faját felfedezője Brassó preglaciális faunájából írta le.

***Apolloni,** *Adolfo*, olasz szobrász, szül. Róma, 1855 márc. 1., megh. u. o. 1923 okt. 19. Mérnöki diplomát szerzett és az Accademia di San Luca-ban végezte tanulmányait. 1879. az Egyesült Államokba ment, ahol Bostonban tanított rajzot és mintázást. 1883. visszatért hazájába, reorganizálta az Accademia di San Lucát és a Nemzetközi Művészeti Egyesületet. Róma szenátora, sindacoja volt, gondoskodott a capitóliumi múzeumok megújításáról. Szobrászata a realizmuson alapul, de kompozícióiban az akadémikus hagyományokhoz ragaszkodik.

Apostata az, aki elállott valamitől, otthagyott valamit; közhasználat szerint a hitehagyott. Mint ilyen legismertebb e melléknévvel Julianus római császár. (L. *Julianus*, 1., *XI. köt., Aposztázia, I. köt.)*

***Apostoli kereszt.** Igy nevezik a magyar koronázáson használt keresztet, amelyet az esztergomi primási kincstár őriz. Elülső oldalán az Üdvözítő, a Bold. Szűz, Szent János, Mária Magdolna s a kicsinyeit vérével tápláló pelikán aranyozott ezüst reliefben láthatók, sötétkék zománc alapon. Hátsó oldalán a Boldogasszony s a négy evangelista képe niellóban. Olasz ízlésű renaissance munka. Volt-e korábbi példány s mi lett a sorsa, nem tudjuk. A magyar királyok előviteli keresztjéről már Hartvik püspök legendája megemlékezik, de a legrégibb Szent István legenda szövegéhez viszonyítva ez a rész betoldás. Első okleveles említés IV. Béla korából, 1238-ból maradt.

***Apostol-vértanúságok mestere,** ismeretlen nevű magyar festő, műk. 1490 körül. Értékes művei közül 5 a Szépművészeti Múzeumba került (Judás Tadeus, id. és ifj. Jakab, János és Bertalan apostolok vértanúsága), kettő a frankfurti Städel-Intézetbe, egy a prágai Rudolfinumba.

***Appel,** *Paul Emile*, francia matematikus, szül. Strassburg, 1855-ben. A francia akadémiának tagja, a párizsi egyetemen az analitikus és az égi mechanikának tanára. Tudományos cikkei és könyvei jelentek meg az algebrai függvényekről, az elliptikus függvényekről és a mechanikáról.

***Appel,** *Otto*, német botanikus, szül. Koburg, 1867. máj. 19. A würzburgi egyetemen 1897-ben nyeri el a doktori címet. Jelenleg a Biologische Reichsanstalt für Land- u. Forstwirtschaft igazgatója, tiszteletbeli professzor a Landwirtschaftliche Hochschule-n Berlin-Dahlemben. Főleg mezőgazdasági irányban dolgozik. Számos dolgozata jelent meg a növénybetegségekről (így a burgonya, cukorrépa betegségeiről), a mezőgazdasági gyomnövényekről és a növényvédelem köréből.

***Appendicularia** *(másk. Copelata)*, a farkos szákállatok tudományos neve. Testük törzsből és széles farokból áll. Az utóbbit hasuk alatt előre csapják. Törzsükben vannak a zsigerek, farkukban a gerinchúr, a mozgató izmok s a központi idegrendszer. Köpönyegük hólyagalakú házzá duzzad, amelyből könnyen elmenekülhetnek. Csaknem teljesen átlátszó, kistermetű tengeri állatok. Olykor óriási tömegbe verődnek össze. Az északi tengerekben a bálnák legfőbb táplálékát szolgáltatják.

Appenzell, két félkantonra osztott svájci kanton. Az egyik az ú. n. A. Ausserrhoden, területe 243 km², (1930) 48.977 lak.; a második az ú. n. A.-Innerrhoden, területe, 173 km², (1930) 13.988 lak.

Apponyi *Albert gróf*, megh. 1933 febr. 7. Genfben. 1926 után is nagy elismerést aratott a Népszövetségben viselt szerepével. Nemzetközi figyelem tárgya volt különösen 1928 szept. 25-én a leszerelési bizottságban elmondott beszéde, úgyszintén az optánsügyben a kisebbségi kérdésben és 1929 szept. 25-én a döntőbíráskodás mellett tartott szónoklata. Utóljára 1933 febr. 1-én a genfi leszerelési konferenciára utazott el mint a magyar delegáció ve etője. Genfben az akkor Európaszerte pusztító szövődményes influenza támadta meg. Többnapos halálküzdelem után húnyt el. Holttestét hazahozták és febr. 14-én mint a nemzet halottját a Koronázó-templomban helyezték el. *(I. és XIX. köt.)*

Apponyi *Géza gróf*, cs. és kir. kamarás, a főrendiház tagja, megh. 1927 febr. 19-én. Fia *Károly* gróf, a világháború végén vezérkari alezredes volt, 1927 óta a felsőház tagja. Másik fia *Rezső* gróf, 1917 és 18-ban az Esterházy, majd a Wekerle-kormány alatt Tolna vármegye főispánja volt. *(I. köt.)*

***Apponyi** *György gróf*, országgyűlési képviselő, szül. Eberhard, 1898 jún. 30. 1926 óta Heves vm. törvényhatósági bizottságának tagja, 1931 óta képviselő. Cikkei napilapokban és folyóiratokban jelentek meg. Politikai, tudományos és társadalmi előadásaival számottevő sikereket ért el.

***Apponyi alapítvány.** Miután gr. Apponyi Sándor az európai hírű könyvgyűjtő gazdag magyarvonatkozású könyvtárát még életében a M. N. Múzeumra hagyományozta,

halála után özvegye, Esterházy Alexandra grófnő, férje nemeslelkű elhatározását még jelentősebb végrendelettel tetézte meg. Ugyanis néhány ingóság kivételével a Nemz. Múzeum rendelkezésére bocsátotta a lengyeli (Tolna m.) uradalmat egész felszerelésével együtt. Az A. célja általában a múzeum gyarapítása, elsősorban pedig a bold. gróf érdeklődési köreihez legközelebb álló könyvtár, továbbá régészeti és történeti gyüjtemény s az idevonatkozó tudományágak istápolása és fejlesztése. A vagyont 1927 jan. 1. óta a Nemzeti Múzeum kezeli.

Apponyi-Kollégium, gróf Apponyi Albert által 1906-ban létrehozott intézet, 1928-29-ben gr. Klebelsberg Kunó vall. és közokt.-ügyi miniszter Szegedre helyezte. *(XIX. köt.)*

Apponyi Sándor gróf Magyar Könyvtára. Az adományozó halála után a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába került s vele felesége, gróf Esterházy Alexandra elhatározásából a lengyeli családi könyvtár is. Mindezek együtt kerültek felállításra, a lengyeli kastély könyvtárterme berendezésének felhasználásával. 1927-ben megjelent a könyvtár ú. n. Hungarica-katalógusának IV. kötete; a nem ebbe tartozó ritkaságok katalógusát Végh Gyula adta ki: *Rariora et curiosa Gróf Apponyi Sándor gyüjteményéből* (Budapest 1925.) *(XIX. köt.)*.

Április 11. nemzeti ünnep, melyet az 1927. XXX. tc. megszüntetett. *(I. köt.)*

Áprily *Lajos*, költő, 1926-ig a nagyenyedi, 1929-ig a kolozsvári, 1934-ig a budapesti ref. főgimn. tanára, 1934 szept. 1-től a Baár-Madas leánynevelő intézet igazgatója; a Kisfaludy Társaság tagja. Újabb munkái: *Rasmussen hajóján* (Berlin 1924), *Vers vagy te is* (Kolozsvár 1926), *Idahegyi pásztorok* (drámai költ., Kolozsvár 1929), *Az aranyásó balladája* (Kecskemét 1934). *(XIX. köt.)*

Apseron, félsziget a Kaspi tenger partján, a miocén rétegekből a 13 km²-nyi kiterjedésű Balachany fennsíkon feltörő és 1874 óta rendszeresen kiaknázott petróleummezőkből eddig évente kb. 8—9 millió tonnányi petróleumot bányásztak ki, a további készleteket a vizsgálatok legfeljebb 165 millió tonnára becsülik s így a telep közelebbi kimerülésére kell számítani. A petróleumipar a különben teljesen kopár vidéket benépesítette. *(I. köt.)*

***Apstein,** *Carl H.*, német zoológus, a berlini tud. akad. tisztviselője, szül. 1862-ben. A tengeri és édesvízi planktonnal, a halakkal, szalpákkal, a férgek egyes csoportjaival, azonkívül a nomenklatura és a szakirodalom kérdéseivel foglalkozik. Szerkesztője a *Zoologischer Bericht* c. folyóiratnak, valamint a *Das Tierreich* c. nagy vállalatnak.

Apurimac, Peru egyik departementoja, ter. 21.209 km², (1927) 280.000 lak.

Aquincum, romjain és a környéken végzett ásatások tovább folytak a háború előtt és nem szüneteltek a háború után sem; vezetőjük előbb *Kuzsinszky* Bálint, az utóbbi években *Nagy* Lajos. Az eredményeket részben közlik a Budapest Régiségei X—XI. köteteiben megjelent közlemények. Az ingóleletek közül egy fazekastelep nálunk szokatlan gazdagsága nyujt nemcsak fontos ipartörténeti, de használható kronológiai adatokat is. Említendő egy orgona Kr. u. 228-ból. Topografiai szempontból fontos eredmény annak megállapítása, hogy két római város volt egymás mellett: egy katonai és egy polgári, az utóbbi előbbinek mintegy külvárosa, annál kisebb, jelentéktelenebb, épületei egyszerűbbek. Az újabban feltárt épületmaradványok közül érdekes a Flóriántéri nagyfürdő s a Raktár- és Hunor-utcák sarkán levő *cella trichora*, késő római temetőhöz tartozó keresztény kápolnácska.

Valószínűleg az írott emlékekből ismert *Contraaquincum* erődjének részletét tárta fel Nagy Lajos az Eskü-téren. *(Kuzsinszky B.: Aquincum, az ásatások és a múzeum ismertetése.* 7. kiad. 1933.) *(I. köt.)*

Arábia. Lakosságát kereken 5 millióra teszik. Újabban arany, ezüst, réz, ólom, vas, antimon, kobalt, cink, cinn, wolfram és mangán előfordulásokat mutattak ki, de az előbbi bányatermékek rendszeres kiaknázásáról még nem gondoskodtak. Legjobban fizetnek eddig sótelepei (Salif). Sokféle ékköve (kalcedon, achát, onix stb.) és salétroma van.

Államai. A. $^2/_3$-ad részét Nedzsd és tartozékai (Hedzsasz, Asszir), továbbá Nedzsran, valamint a Nedzsd és Irak közötti semleges terület foglalja el. A többi $^1/_3$ részen Jemen (imanátus), a brit védelem alatt álló Aden, Hadramaut, Oman (szultánság), Koveit (szultánság), Transzjordánia (emírség) és több kisebb brit védelmi terület osztozkodik.

1925—26-ban Lees kutatta át Oman hegyvidékét és Dhofart; Rathgens és Wissmann (1927) Nyugatarábiában jártak. A Dehna sivatagon elsőnek 1930—31-ben az angol Thomas kelt át. Régi karavánutakat és valószínüleg hamita őstelepeseket fedezett fel.

Története. A világháború nagy hatással volt az arab félsziget politikai és gazdasági életére. Az arabok szerepe az antant oldalán a törökökkel szemben, nemzeti öntudatot és egységre való törekvést keltett a különböző és eddig egymás ellen hadakozó arab törzsekben. Ez vitte győzelemre Ibn Szaudnak, Hedzsasz királyának törekvéseit, hogy egyesítse az Arábia belsejében fekvő Nedzsdet a Vörös tenger keleti partján fekvő Hedzsasszal és Asszirral. Az arabok nemzeti öntudatának fejlesztését szolgálta a Hedzsasz és Jemen között 1934-ben lefolyt háború után kötött béke; ebben a két arab állam arra kötelezte magát, hogy mindíg egymás tudtával és egymás érdekének szemmeltartásával kötnek harmadik féllel megállapodást. Nagy haladás történt a beduinok letelepítése terén, gazdasági tekintetben nagy jelentőségű autóúthálózat épült Arábia-szerte és ugyancsak jelentős a világháború után épült Dzsidda—Mekka—Medina-vasút, amely a Jeruzsálem—Damaszkusz-vonalhoz csatlakozik. *Térképét l. Törökországnál.*

***Arabia Petraea** (Köves Arábia), Arábia Ény-i részének 1000 m közepes magasságú, hullámos, sztyeppes fennsíkja. Vízszintesen fekvő krétakori homok- és mészkövekből áll. A Vádi el-Araba felé meredek, erősen tagozott falakkal végződik. Síkabb K-i felén a Hedzsasz vasút fút végig.

***Arab zene.** Eredetileg perzsa, miután a hódító nép felvette a leigázott zenei kulturáját, amihez szüksége volt megfelelő, rendkívül finom hallóérzékre. Míg az európai fül félhangközöket érez és fogad el s a közbeesőket hamis hangoknak, kisiklásnak fogja fel, addig az arabok zenéje harmad- és negyedhangközökben szólal meg : egy európai oktáv 12 félhangközében 17 arab hang fordul elő, sőt némelyek 24 negyedhangközt állapítanak meg. Tehát arab dallamot hamisítatlanul tolmácsolni orgonán vagy zongorán nem lehet. A hanglépcsőt, skálát ők makámának nevezik. Zeneelméleti műveik ősidők óta vannak.

Hangszereik is rendkívül kifinomodott hallóérzékükre vallanak : 32 lant- és gitárfajta *(al ud*, amiből talán a kereszteshadak hozták a „lud", „luth", a franciában ma is meglevő elnevezést, ebből a német „Laute"), dudaszerű csősíp 28 féle, éleshangú oboa 22 féle, a hegedűszerű 1—2 húros *rebab* (francia trouvère-eknél „rebec"), 4-, 6-, 8-húrú *tanbur*, tömérdek ütőhangszer a táncosnők kis kézi dobjától *(durbukab)* a nagy üstdobokig ; a *kanun* cimbalom számos válfaja, csengetyűk és csörgők 18 fajtája használatos náluk.

Irodalom: Bartók, *Die Volksmusik der Araber von Biskra u. Umgebung* (Zeitschrift f. Musikwissenschaft. II.) ; R. S. Kiesewetter, *Die Musik der Araber* (1842) ; E. v. Hornbostel, *Phonographierte tunesische Melodien* ; Ackermann, *Die afrikanischen Musikinstrumente* (1903).

***Aracsi emlékkő,** a torontálmegyei Aracsról 1897-ben a M. Nemz. Múzeumba került lapos kőfaragvány, áldástosztó pap és két másik személy alakjával, olvashatatlan felírással, a XI—XII. századból.

Arad *vármegye (I.* és *XX. köt.)*, l. *Csanád-Arad-Torontál* közig. egyesített vármegyék. *(XXI. köt.)*

Arad, 1. Romániai vármegye (județ), területe 6.005 km², (1930) 424.000 lak. — 2. Az előbbi székvárosa, (1930) 77.225 lak.

***Aradi** *Viktor* szociológus, szül. Pancsova, 1883-ban. *Erdélyi* V. név alatt munkatársa volt a Huszadik Századnak. Hadifogsága után Erdélyben megindítja *A jövő társadalma* c. folyóiratát, amelyet a kormány szélsőséges irányzatáért csakhamar betiltott. Hosszabb vizsgálati fogságot is szenvedett. Munkái : *Katalin* (románul és magyarul), *Magyar kultúrképek*, *A rutén szkizmapör*, *Unokabátyám*, *az államtitkár*, *Hazaárulásom története*, *A négyszázéves pör* (az erdélyi móc-kérdés).

***Aragon,** *Louis*, francia író, szül. 1896. Neve szorosan fűződik a *dadaizmushoz*, André *Breton*-nal egyike e mozgalom megalapítóinak. A *Littérature* c. avant-gardista folyóirat igazgatója. Irodalmi munkásságát a *Feu de joie* c. verseskötetével kezdte (1920). Azóta egymásután jelentek meg regényei, novellás-kötetei és költeményei. 1924-ben ő lett a dadaizmust követő szürrealizmus főképviselője és mindtöbbet foglalkozott forradalmi politikával. Legutóbb megjelent munkái: *Persécuteur persécuté* (versköt.), *Les Cloches de Bâle* (regény).

***Aram,** *Kurt*, (Hans *Fischer* álneve), német író, szül. Lennep, 1869 jan. 28. Regényei nagyon olvasottak voltak : *Die vornehme Tochter* (1902); *Schloss Ewich* (1905); *Violet* (1910); *Baronin Gorn* (1912); *Die Kusine aus Amerika* (1914); *Nach Sibirien mit* 100.000 *Deutschen* (1915); *Die Männer im Feuerofen* (1915); *Der elfenbeinerne Turm* (1916); *Der Goten Glück und Ende* (1925); *Leda* (1926). A németországi politikai átalakulás folytán nem kapott kiadót és 1934-ben öngyilkos lett.

***Áramlökés,** az áramerősségnek rövid ideig tartó, hirtelenül fellépő megnövekedése. Az áramelosztó hálózatokban elsősorban az elektromótorok okozhatnak Á.-t, ha azokat hirtelenül indítjuk. Váltakozóáramú hálózatokban főként az ú. n. rövidrezárt forgórészű asynchronmótorok idéznek elő Á.-t. A távjelzőtechnikában Á.-ek útján történik a táviratozás, továbbá az automatikus távbeszélőnél a kapcsolás keresztülvitele.

***Áramvonalas karosszéria,** l. *Gépkocsi*, *XXI. köt.*

Arany. A legrégibb idők óta művelés alatt álló európai bányák javarészben kimerültek, miután jelentőségükből a dús amerikai, afrikai és ausztráliai A.-mezők felfedezésével már előbb is veszítettek. Európa teljes egészében, mint A.-termőhely, ma alig számít; csupán Svédországban, Boliden környékén fedeztek fel az utóbbi években olyan előfordulást, amely világviszonylatban számításba jön; az érc kitermelése 1932-ben indult meg s évenkint mintegy 200.000 t-t eredményez, 5—6.000 kg várható aranymennyiséggel; ezzel az értékkel a jelenleg művelés alatt álló 86 jelentékenyebb bánya között az 51. helyen áll.

Magyarország, amely a háború előtt az európai A.-termelésnek mintegy 10%-át szolgáltatta, Erdéllyel a legfontosabb A.-bányáit is elveszítette. A békekötés után azonnal megindult azonban a kutatás újabb A. után; némi sikerrel, mióta a Schmidt testvérek Vitális István dr. egy. tanár javaslatára újból megnyitották a régebben már művelt recski bányát Parád mellett. A bányát utóbb a kincstár vette át s az első teljes üzemű évben, 1932-ben 82 kg A.-at termelt. A feltárt ércvagyon mintegy 9 millió q, amely mennyiség a bányászást 25—30 évre biztosítja a mai keretek között.

A transvaali aranymezők felfedezése óta az A.-termelés súlypontja Afrikába tolódott el s a mai napig is ott van. A Witwatersrand környékén feltárt A.-érc mennyisége több mint 90 millió t legalább 10 g/t A.-tartalommal; ezek a bányák szolgáltatják már hosszú évek óta a világ egész A.-termelésének majdnem felét, 48—49 %-át, mintegy 300—350 ezer kg-ot évenként. Angol kézen van még a

kanadai A.-előfordulás, amely 80—90.000 kg-ot eredményez évenként, továbbá az ausztráliai (20.000 kg), rhodesiai előfordulás, úgyhogy a termelésnek 70 %-a jut az angol birodalomra. Jelentékeny mennyiséget termel még az Egyesült Államok (70.000 kg) és Oroszország (30.000 kg).

A termelt A. a világ készletét állandóan növeli; a számbavehető készlet 1913-ban 57, 1927-ben 70, 1930-ban 78·2 milliárd P volt; ebből 26·3 milliárd P az Egy. Államok, 10 milliárd P Franciaország, 6—7 milliárd P Anglia kezében van, 10 milliárd P-t pedig az indiai kincsek érnek. *(I. köt.)*

***Aranyi** *Lipót*, újságíró, szül. Miskolc 1855 szept. 20. Eredetileg jogi pályára készült. A *Miskolc* c. újságnak felelős szerkesztője, alapítója és főszerkesztője a *Borsod-miskolci Közlöny*-nek, állandó munkatársa a *Pesti Napló*, *Nemzeti Ujság*, *Magyarország* c. lapoknak, az *Ujság* c. napilapnak alapítása óta belső munkatársa. Írt vezércikkeket, tárcákat, tudósításokat stb.

Arányi *Béla*, kegyestanítórendi áldozópap, megh. 1921 máj. 7-én. *(II. köt.)*

***Aranymakrahal** *(Coryphaena hippurus L.)* színpompás csontos hal. A tengerészek dolphin és dorade néven ismerik. Az óceánok meleg övében él. Hossza 1 m. Nyáron néha az Adriában is előfordul. Ragadozó. A tenger színe fölé 6 m-re is kiugrik.

Aránymérték, vagy egyszerűen mérték, a térkép legfontosabb értékmérője, amelyik a valóság és a térkép közötti viszonyról arány formájában tájékoztat. Pl. 1 : 25.000 esetében 1 a valóságot, 25.000 a térkép kisebbítésének mértékét mondja meg, azt, hogy pl. a valóságban mért 1 km 25.000-szer kisebben, vagyis 4 cm-rel van ábrázolva. A mértékszám mindig csak vonalas irányban érvényes, területre négyzetes. Tehát egy 25.000-es mértékű térképlapon ábrázolt területet nem 25.000 térképlappal, hanem 25.000^2 a. m. 625 millió térképlappal lehetne letakarni. *(L. még: Lépték, XII. köt.)*

***Arányosodó munkabér**, a munkás fizetésének olyan rendszere, amelyben a munkabérek nem nyernek merev, számbeli megrögzítést a munkafeltételekben, hanem a munkafolyamaton kívül eső körülményekhez képest változnak. Arányos munkabérrendszert alkalmaztak Angliában, amikor a munkabért a munkás munkájával előállított áru árával arányosan állapították meg. A háború után az A. mértéke nem a termelt áru ára, hanem a munkás minimális létfenntartásához szükséges áruk ára, a nagykereskedelmi árindex volt. Az A.-nek ezt a rendszerét alkalmazták 1922-től 1928-ig Magyarországon.

Aranypart *(Gold Coast Colony)*, angol koronagyarmat Nyugat-Afrikában, területe 206.300 km², (1932) 3,271.557 lak. Vasútvonalainak hossza (1930) 800 km, távíróvonalaié 6917, távbeszélővonalaié 11.470 km. Külkereskedelmében a behozatal értéke (1932) 4,768.079, kivitel 7,285.409 font. Fontosabb behozatali cikkei (1929) gyapotáru, vas- és acéláru, gépek, selyemáruk, élelmiszerek stb.; fontosabb kiviteli cikkei: kakaó, arany, mangánérc, gyémánt, mahagonifa, koladió, pálmamag stb.

***Aranypengő.** Az 1931. év nyarán kirobbant pénzügyi válság miatt alkalmazott bankzárlat megszüntetésével járó esetleges pénzügyi zavarok elkerülése végett a kormány 1931 augusztus 15-i hatállyal elrendelte, hogy kereskedelmi ügyleten vagy más magánjogi címen alapuló pénzköveteléseket aranypengőben meghatározottnak kell tekinteni. A rendelet szerint 1 A. 0·2632 gramm finom aranynak felel meg. A rendelet értelmében a Magyar Nemzeti Bank későbbi rendelettel megállapítandó naptól kezdve naponként közzé teszi, hogy 1 A.-nek (0.2632 arany) mennyi papírpengő felel meg. Erre azonban nem került sor, mert az aranypengő bevezetése megnyugtató célját elérte s szükségtelenné vált, hogy a Magyar Nemzeti Bank az arany- és a papírpengő értékarányát közzétegye.

***Aratócséplőgép**, két gép — aratógép és cséplőgép — egyesítése *(combine)*. Az aratást és a cséplést egyszerre elvégzi, úgyhogy a lábon álló gabonát zsákolva vagy kocsiba ömlesztve elfuvarozásra kész áruvá dolgozza. Vontatása eleinte lovakkal (20—36 ló) történt. Jelenleg traktor a vonóerő. Vannak olyan A.-ek, amelyeknél minden energiát a vonóerő szolgáltat és vannak olyanok, ahol a cséplőgép meghajtása beszerelt külön géppel (mótorral) történik. Az A.-ek általában gyors és nagyteljesítményű gépek. Általuk nemcsak a gabonatermelés költségei csökkennek lényegesen, hanem gyorsabb aratás által kisebb a kárveszély, csekélyebb a szemveszteség, könnyebb az aratási munka megszervezése, mert kevesebb a munkáskéz, kevesebb a munka fázisa. A betakarítási költség mintegy felére, a munkásszükséglet negyedére csökken. Ez okból Amerika és Oroszország gabonatermelő nagyüzemeiben erősen terjed.

Az A. nagyobb súlya miatt főleg sík vidéken, drágasága miatt nagyobb üzemben használható, bár újabban könnyebb és olcsóbb gépeket is gyártanak középüzemek részére. Nedves vidék, vagy esős éghajlat az A. használatát a zöld gyomok és a termények utólagos szárításának szüksége miatt erősen korlátozza. Amerikában magas tarlóval dolgoznak az A.-ek. Ott a szalmának nincs értéke, ezért a tarlón hagyják, felgyujtják és a földbe beszántják. Nálunk azonban a szalma is értékes és szükség van rá, ezért A. után a szalma és polyva befuvarozása még külön munkát és költséget jelent. Az A.-ek ára magas, 1000—3000 dollár, ezért bizonyos üzemnagyságon alul alkalmazásuk nem rentábilis. Amerikai viszonyok közt a kévekötő aratógépnek 60 acre, a fejező aratógépnek *(header)* 100 acre, az A.-nek 300 acre föld betakarulási munkáját kell elvégezni, hogy a gép gazdasági előnyei jól kihasználhatók legyenek. A.-eket már Európában, sőt Magyar-

országon is alkalmaznak, bár egyelőre csak csekély számban.

***Arbes,** *Jakub*, cseh író, szül. Prága, 1840 jún. 12., megh. Prága, 1914 ápr. 8. A Národní Listy napilap szerkesztője volt, a hetvenes években osztrákellenes izgatásért bebörtönözték. Nagyon termékeny író volt, regényeiben kedvelte a fantasztikus, titokzatos témákat. Munkái: *Plúc koruny české*, *Zahadné povahy*, *Svaty Xaverius*, *Andel míru* stb.

***Arbusow,** *Leonid*, német-balti történész, szül. Mitau, 1848 jan. 19., megh. Sassenhof, 1912 jan. 14. Különösen Livland történetével foglalkozott. Legfontosabb: *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, (1889., 4. kiad. 1918.)

***Arbusow,** *Leonid*, német-balti történész, előbbi fia, szül. Kurland, 1882 okt. 31. 1922. a lett egyetem tanára. Munkái: *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland* (1921); *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage 1405—24* (1923—1926).

Árbusz, IV. László gyilkosa, l. *Árboc (II. k.)*

Arch, *Joseph*, angol szocialista politikus, megh. Barford, 1919 febr. 12. *(II. köt.)*

***Archaeornis,** a harmadik legősibb jurakori ősmadár. A berlini egyetem őslénytani múzeumában őrzött példányát Petronievics elválasztotta az Archaeopteryx nemtől és A. Siemensi néven a tarajos mellcsontú madarak ősének tekinti. 20 farkcsigolyája ugyancsak hosszú, kétoldalt tollakkal borított farkat támasztott meg, fogainak keresztmetszete kerek. Lelőhelye az eichstädti solenhofeni jura-pala. (L. még: *Archaeopteryx*, *II. köt.)*

***Archaeostraca,** a rákok Malacostraca alosztályának *Phyllocardia*-rendjébe tartozó, kistermetű, vékonyhéjú ősrákok, melyeknek testfüggelékei a rossz megtartás következtében alig ismeretesek. Előfordulásuk a föld ókorára (paleozoikum) szorítkozik.

Archangelszk, mint kormányzóság megszűnt. Hasonló nevű egykori székvárosa, kikötő, (1933) 128.800 lak.

***Archeolitok** *(őskori eszközök)*, M. *Verworn* szerint azok a legkezdetlegesebb kőeszközök, amelyek alakjukra nézve természetes kődarabok még, de amiket az ősember kaparásra, vakarásra használt. Eszközvoltuk csak a használat bizonytalan nyomaiból állapítható meg. Ezért csak azokat tekintik kétségtelen eszközöknek, amiket emberi csontvázak vagy tűzhelyek közelében találnak.

Archeológia. A XIX. sz. régészeti tevékenysége mélyítette az emberiség régebbi történetére vonatkozó ismereteinket, másfelől tágította ismeretkörünket az őskori művelődési emlékek feltárásával és magyarázásával, végül megállapította azokat az általános kereteket, melyekbe a régészeti emlékek sorozandók. A XX. sz. még az előzőnél is nagyobb lendülettel vetette magát a megállapított keretek kitöltésére s ha szükségesnek mutatkozott, annak bővítésére. Maga a világháború sem tette lehetetlenné a régészeti kutatások folytatását, sőt helyenként még előmozdította. Nem egy múzeum anyaga gyarapodott a lövészárkok ásása során előkerült emlékekkel. Fontosabb az, hogy a hadseregek vezetőségei, Nagy Sándor és I. Napoleon példáját követve, a megszállott területeket mindenféle — így régészeti — szempontból is tanulmányoztatták. Valóban nagyarányú régészeti kutatások mégis a háborút megelőzőleg és az azt követő időben történtek. A békekötés után főleg amerikaiak és angolok fordítanak nagy anyagi áldozatokat a régebb idő óta kutatott területek még alaposabb felkutatására. Ugyanők jelentkeztek nálunk és az utódállamok területein, anyagi támogatást nyujtva, a leletek egyrészének fejében, az ásatásokhoz. Németországban a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft minden erejét megfeszíti, hogy a német régészeti tudományosság megtarthassa azt az előkelő helyét a tudományosságnak ebben az ágában is, melyet a békében méltán elfoglalt. Franciák és olaszok szintén igyekeznek megtartani helyeiket. A XX. sz. eddigi fontosabb régészeti eredményei Elő-Ázsiában, ideszámítva Mezopotamiát, Szíriát és Kis-Ázsiát ősi városromok (Ur, Uruk, Babel stb.) alapos feltárása alapján sikerült megállapítani Kr. e. 3000-et megelőzően olyan magas fejlettségű művelődést, mely jóval felette áll az egykorú egyiptominak s évszázadokra terjedő fejlődés eredménye. Ezek az ásatások megerősítik a Biblia igen sok adatát s fényt derítenek Elő-Ázsia koratörténeti népeire, valamint a belsőázsiai összefüggésekre. Egyiptomban különösen Tut-anch-Amon faraó sírjának felfedezése keltett méltó érdeklődést s néhány más fontos ásatás. Görög földön tovább folynak a részletkutatások. Nagy tevékenységet fejtenek ki az olaszok az újonnan szerzett Kyrenaikában. Az ú. n. klasszikus irányú kutatások mellett kezdenek mind nagyobb figyelmet fordítani az őskori és ú. n. provinciális régészetre. Az ősrégészeti kutatások terén a magyar szakemberek is megteszik a magukét. *(II. köt.)*

Irodalom: Fr. Oppeln-Bronikowski, *Archaeologische Entdeckungen im 20. Jahrhundert.* Berlin, 1931.

Archeológiai intézetek. A XX. sz. elejére kialakult az európai művelt államok szerepe a régészeti kutatások terén: melyik nem tudja elvégezni a saját földjén reáháramló feladatokat sem, hanem külső támogatásra szorul és melyek képesek saját feladataik elvégzése mellett még másoknak támogatást is nyujtani. Németország, Amerika, Franciaország, Anglia, Oroszország, és Olaszország tartoztak az utóbbiak közé, végezvén saját területeiken kívül a görögföldi, egyiptomi, kis- és belsőázsiai régészeti kutatásokat. A háború kimenetele és a békekötés bizonyos tekintetben fokozta a versenyt. Így létesít Románia Párizsban és Rómában régészeti iskolákat; a csehek megalapítják a menekült oroszok részére a Seminarium Kondakovianumot s addig társulati múzeumukat Nemzeti Múzeummá

teszik; a bulgárok magán régészeti társulatukból megalakítják az állami régészeti intézetet a régészeti kutatások és közlések központi szervéül. A római, bécsi és berlini *Collegium Hungaricumok* régészeti célokat is szolgálnak. *(II. köt.)*

Archer, *William,* angol író, megh. London 1924 dec. 27. Nemcsak színikritikáival játszott nevezetes szerepet, hanem *The Green Goddes* (1921) és más színdarabjaival is nagy sikert aratott Angliában és Amerikában. *(II. köt.)*

Archipenko, *Alexander,* orosz szobrász, később rövid berlini és londoni tartózkodás után 1924-ben Amerikában telepedett le. Az abszolút szobrászat után tovább kísérletezett és föltalálta a szobrászfestészetet, mely a két művészet eszközeinek felhasználásával a legkülönbözőbb anyagokból, kartonból, üvegből, fából, fémekből szerkeszti az alkotásokat. Utóbbi időkben a képgép megkonstruálásával foglalkozik, a mozgást, az egymásutánságot akarja belevinni a modern művészetbe. *(XIX. köt.)*

Arcképfestés. A háború utáni művészeti áramlatok nem kedveztek az A. fejlődésének. A művészeti irányzatok az előbbi korszak naturalizmusára való visszahatásképpen erősen eltávolodtak a természettől s a művészek többé nem a valóság hű visszaadására törekedtek, mint inkább annak lelkükön átszűrt képét igyekeztek rögzíteni. Az ábrázolt személy külső formáinak jelentősége tehát csökkent, a hasonlatosság kérdése másodlagos fontosságúvá vagy éppen nélkülözhetővé vált. Ezen művészek körében az A. meglehetősen háttérbe szorult, vagy ha e festők valamelyike egy arcképet mégis önmagáért akart megfesteni, kénytelen volt elveiből engedni.

A legújabb irányok megint visszatérnek a természethez; nem abban az értelemben, mint a háború előtti művészet, de mégis szorosabb kapcsolatokat keresve vele. A Párizsból elindult neo-klasszicista, vagy a renaissance emlékeire támaszkodó, Olaszországból jövő novocentista irányok a tiszta vonalra és a szigorú rajzra fordított törekvésükkel ismét nagyon kedveznek az A.-nek. Hazánkban a szélsőséges irányok sohasem hatalmasodtak úgy el, mint külföldön s ezért az A. teljes pangásáról nem is lehet beszélnünk. Mindamellett a legújabb irányok nálunk is éreztetik kedvező hatásukat. (L. még: *Arckép, II. köt.)*

Arco, *Georg gróf,* 1931-ben visszavonult a Telefunken-Gesellschaft vezetésétől s azóta főképpen rádiótechnikai kutatásokkal foglalkozik. Szabadalmainak száma meghaladja a 400-at. *(XIX. köt.)*

***Arcos,** *René,* francia író, szül. Clichy-sur-Seine, 1881 szept., tagja a híres „Abbaye" csoportnak, melyből az unanimizmus fejlődött ki. Költő. Első munkái idealizmusukkal válnak ki, a háború idején írtak humanizmussal vannak telítve. Romain Rolland meghívására Svájcba ment és Leon Bazalgettetel megalapította az *Europe* c., a nemzetek közötti megértést hirdető folyóiratot.

***Arcturus-expedíció,** William *Beebe* vezetésével 1925 febr. 11-től júl. 30-ig tartott. Ezalatt 13.600 mf-et tett meg. A tengerkutató expedíció fő célja a Sargasso-tenger tanulmányozása volt; de érintették Norrolkot, Bermudát, a Kókusz-szigeteket és Galapagoszt is. Az expedíció 130 oceanográfiai állomást tartott és 3000 m filmet vett fel.

***Arc-urna.** Nagyméretű, alul hasasodó, leginkább hengeres nyakú, emberi fejeket ábrázoló agyagedények. A plasztikus keretbe foglalt arc a hosszabb-rövidebb nyakon, a szájperem alatt van ábrázolva és főleg az orr, a szem és a fül jelöléséből áll, a szájnak a vonalát már ritkábban találjuk meg. Ezenkívül még bekarcolt vonal és pont motívumokkal vannak az urnák díszítve, nemritkán kultikus jelenetekkel is. Többnyire sapkaszerű fedővel vannak leborítva. Használatuk a vaskor elején lép fel és a Kr. sz. utáni első századokig tart. Európában főleg a Visztula vidékén és Sziléziában kerültek elő.

Arcübasev, *Mihail Petrovics,* orosz író, megh. 1927 márc. 3. A forradalom elől menekülve Lengyelországban telepedett meg. 1925. adta ki *Egy író jegyzetei* c. forradalomellenes iratát. *(II. és XX. köt.)*

Ardai *Ignác,* nyug. m. kir. pénzügyőri felügyelő, megh. 1919 máj. 4. *(II. köt.)*

***Ardeal,** Erdély román neve.

***Arditi di guerra,** az olasz hadseregben, a világháború második és döntő szakában alakult külön önkéntes, halálraszánt rohamcsapatok elnevezése. Válogatott fegyvernem volt, külön kiképzéssel és formaruhával, megfelelő felszereléssel.

***Árdrágítás,** az 1920 : XV. tc. szerint *árdrágító visszaélés;* elköveti: 1. aki közszükségleti cikkért a hatóság részéről megszabott vagy megengedett legmagasabb árnál magasabb árt követel, köt ki vagy fogad el, vagy közszükségleti cikket nyereséget célzó továbbadás végett a legmagasabb árnál magasabb áron vásárol (ártúllépés); 2. aki ily cikkért, amelynek legmagasabb árát a hatóság meg nem szabta, a méltányos hasznot meghaladó nyereséget magában foglaló árt vagy egyéb ellenszolgáltatást követel, köt ki, vagy fogad el (áruuzsora); 3. aki közszükséglet tárgyául szolgáló munkateljesítésre vonatkozó szerződésnél a másik fél szorult helyzetének kihasználásával a saját szolgáltatásának értékét szembetűnően aránytalanul meghaladó ellenszolgáltatást követel, köt ki vagy fogad el (munkabéruzsora); 4. aki közszükségleti cikkel árdrágításra alkalmas módon üzérkedik (láncolatos kereskedés, árdrágító üzérkedés); 5. aki közszükségleti cikk készletét árdrágítás céljából elrejti, eltitkolja (áruelvonás); 6. aki árucsempészetet (tiltott forgalmazás) követ el.

***Arenga,** így hívják a középkori oklevelek bevezetésének az a részét, mely egy-két mondatban az oklevélkiállítás tényét, esetleg a szövegben foglalt jogi cselekményt általános

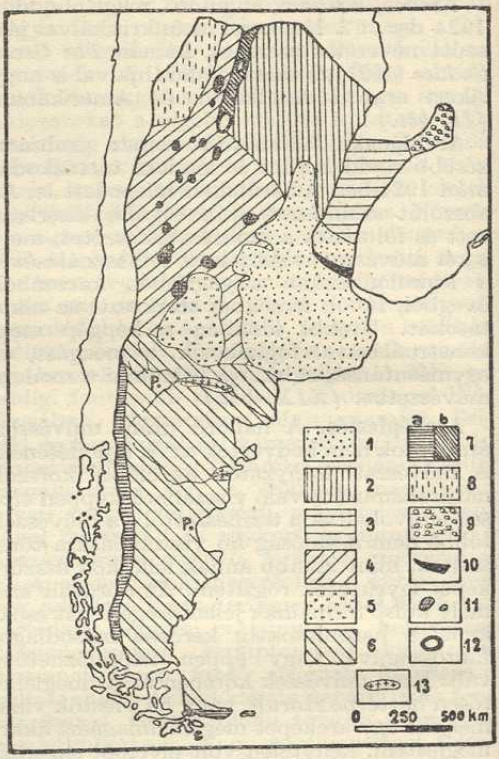
teológiai vagy filozófiai szempontból megokolni igyekszik. Csak részletesebb, ünnepélyesebb szövegezésekben fordul elő; a szűkszavúbb, hétköznapi fogalmazások egyenesen a tárgyra térnek.

Arequipa, 1. Perui departamento, területe 56.857 km², (1927) 360.000 lak. — 2. Az előbbi székvárosa (1931) 46.000 lak.

Arezzo, 1. Olaszországi tartomány Toscanában, területe 3203 km², (1931) 301.147 lak. — 2. Az előbbi tartomány székvárosa, (1931) 56.976 lak.

***Arezzói edények** (*vasa Arretina*). Az egykori nagy görög vázagyártásnak utolsó általánosan elterjedt termékei voltak az ú. n. megarai vázák; ezeknek gyártása a Kr. e. II. sz.-ban szintén megszűnt. Helyettük kezdték az említett évsz. végén Arretiumban (Arezzo), majd később Puteoliban gyártani azokat a domborműves, vörös edényeket, melyek színét a mi számunkra is megőrizték a bosnyákok által egykor széltében árult csibukok. A Kr. u. I. sz. vége felé kezdik gyártani az ilyen edényeket Galliában, majd a Rajna mentén és mindenfelé, ahol alkalmas anyag volt. Ez a Terra Sigillata néven ismert agyagművesség az arezzoi edénygyártásban gyökerezik.

Argentina, délamerikai köztársaság, területe 2,797.113 km², (1933) 11,846.655 lak. A Föld egyik legnagyobb, de gyéren lakott állama, nagy fejlődéslehetőségekkel. Az ország mezőgazdasági jellegével szemben természetellenes vonás, hogy a lakosság nagy mértékben tömörül a nagyobb városokban. Ennek az az oka, hogy a földbirtok legnagyobbrészt nagybirtokosok tulajdonában van, a bevándorlók inkább csak munkaalkalmat találnak és nem tudnak állandóan letelepedni. 1857—1924 között 5½ millió bevándorlóból, 2½ millió újra kivándorolt, 67 év alatt bevándorlás útján csak 3 millióval szaporodott az ország népessége. Fontosabb mezőgazdasági terményei (1931) 1000 tonnában: búza 6500, rozs 120, árpa 310, zab 772, kukorica 9425, nyerscukor 419, gyapot 28·7. Állatállománya (1930) szarvasmarha 32·2 millió, juh 44·4 millió, ló 9·8 millió, kecske 5·6 millió. 1920—1924 között évente átlag 5 millió szarvasmarhát és 5·5 millió juhot vágtak le. Nyersgyapjútermelése (1929) 147.000 tonna. Bányatermékei közül jelentősebb a nyerspetróleum (1930) 1,300.000 és a kőszén 2,808.000 tonna. Különféle mezőgazdasági cikkeiből kivitele az utolsó években nagyon megcsappant, így pl. míg 1929-ben 6,613.000 t búzát szállított ki, 1930-ban már csak 2,206.000 t-t. Vasúthálózata kiterjedését tekintve az összes délamerikai államok között a legnagyobb (38.000 km), távíróvonalainak hossza 327.701 km. Külkereskedelmi forgalma az utolsó években jelentékenyen megcsappant. Míg a behozatal 1928-ban 5150 millió aranypengő értékű volt, 1930-ban 3880 millió a. pengő; a kivitelé ugyanezekben az időszakaszokban 6260, illetve 3210 millió a. pengő. Fontosabb behozatali cikkei: szövöttáruk, olajok, zsírok, vas, acél, élelmiszerek, italok, üveg- és porcellánáruk, papiros, fa, kémiai anyagok stb.; fontosabb kiviteli cikkei: gabona, hús, állati termékek, bőrök, gyapjú stb. Külkereskedelmi forgalmát elsősorban Nagybritanniával, az Északamerikai Egyesült Államokkal, Németországgal, Belgiummal, Franciaországgal, Olaszországgal, Braziliával stb. bonyolítja le.

Argentina gazdasági övezetei

I. *Regionális övezetek:* 1. Pampa és Dél-Mezopotámia. Földművelés (búza, kukorica, lenmag), lucernalegelőkön szarvasmarha tenyésztés. 2. Chaco. Erdőgazdálkodás (quebracho, tannin, faszén). Külterjes szarvasmarhatenyésztés. Helyenként gyapot- és kukoricatermelés. 3. Mezopotámiai erdő- és legelőterület. Külterjes állattenyésztés, fatermelés; Corientes-ben szubtrópusi termelés is (rizs, gyapot, dohány). 4. Hegyvidéki övezet. Külterjes, silány állattenyésztés, legfőképpen kecske. 5. Középargentinai félsivatag, sok homok, csaknem lakatlan, nagyon külterjes állattenyésztés. 6. Patagóniai mezetták és Tűzföld. Keményfüves pusztaságok, bokros sztyepp. Külterjes juhtenyésztés. 7*a*. A patagóniai és tűzföldi Kordillerák erdős övezete; *b*. északnyugati szubtrópusi erdőségek. 8. Puna de Atacama, magashegyi sivatagok, boraxtelepek. Csaknem lakatlan, jelentéktelen állattenyésztés (juh, láma). 9. Misiones trópusi jellegű erdősége. Erdőgazdálkodás (rabló), fa, yerba, az irtásokon kapásgazdálkodás (kukorica, dohány, bab, mandióka, yerba ültetvények). II. *Szigetszerű övezetek*. 10. A Paraná deltája. Legelők, gyümölcsösök. 11. Északi oázisok, belterjes szőlő-, gyümölcs-, lucerna-, kukoricatermeléssel. 12. Cukornádültetvények. 13. Patagóniai folyóvölgyi oázisok. A Rio Negro mentén: búza, szőlő, gyümölcs; a Chubut mellett: búza, alfafű. P. Petróleumtelepek.

Története. A. a világháború alatt megőrizte semlegességét és a legteljesebb mértékben kihasználta ennek előnyeit. Nagy gazdasági

fellendülése az általános konjunktúrával még nagyobb lendületet vett. Ezzel egyidejűen az ültetvényes földbirtokosok gazdasági túlsúlyát az ipari és kereskedelmi tőke befolyása megtörte, aminek politikai következménye 1916. a választásokon abban mutatkozott, hogy a 30 év óta uralmon volt konzervatívek kisebbségbe kerültek és a radikálispárti Hipolito *Irigoyen* lett a köztársaság elnöke. Ennek mandátuma 1922. lejárt; utóda az ugyancsak radikálispárti Marcelo T. *de Alvear* lett. Őt 1928-ban újra Irogoyen váltotta föl. Időközben gazdasági válság szakadt Argentinára is. Az ezzel járó elégedetlenséget fölhasználva, a katonai párt 1930. José *Uriburu* tábornok vezetésével puccsot hajtott végre s Irigoyent lemondásra és menekülésre kényszerítette. Irigoyent és párthíveit megfosztották állampolgári jogaiktól s pártjuk nélkül tartották meg 1931 novemberben a választásokat, amelyeknek eredményeképpen Augustino Justin tábornokot, Uriburu pártjának, a nemzeti demokratapártnak jelöltjét választották meg, a szocialisták és ellenzéki demokraták jelöltjével, Lisssandro *della Tore*-val szemben. Ehhez mérten változott meg az ország külpolitikája is. Argentina egyik kezdeményezője volt a montevideói paktumnak, amely a délamerikai államok politikai egységét szolgálta. A. hűvös semlegességgel nézi az európai politikát és a Népszövetség működését. 1926. a radikálispárti kormány azzal az érvvel, hogy a Népszövetség tulajdonképpen európai államok szövetsége és csak ezeknek érdekét tartja szem előtt, visszahívta Genfben volt képviselőjét. Az új irányzat a Dél-Amerikán kívül eső hatalmakkal való szorosabb kapcsolat megteremtésére törekedett, aminek következménye volt az a 10 millió fontos angol-amerikai kölcsön, amelyet Uriburu tábornok Argentina költségvetése a válság éveiben megingott egyensúlyának helyreállítására és a hadsereg fölszerelésére kapott.

***Argetoianu,** *Constantin*, román államférfi, szül. Craiova, 1871. Tanulmányait Párizsban végezte, 1897. diplomáciai szolgálatba lépett, 1914-ben beválasztották a szenátusba, a központi hatalmakkal kötött különbéketárgyalásokon Romániát képviselte. 1918—1920. igazságügyminiszter a két Avarescu-kormányban, 1920. Avarescuval együtt megalapította a román néppártot, 1923. azonban elvált Avarescutól és híveivel együtt a nemzeti párthoz csatlakozott, 1927. belépett a szabadelvűpártba, amely azonban II. Károly király mellett való állásfoglalása miatt 1930 dec. kizárta. 1931. a Jorga-kormányban földmívelésügyi miniszter, majd időlegesen belügyminiszter volt, amely utóbbi minőségben az 1931. évi általános választásokat vezette.

***Arghezi,** *Todor (Teodorescu N. Ion)*, román költő, szül. Bukarest, 1880. Négy évig szerzetes volt, hosszabb ideig tartózkodott Franciaországban. Fordított Baudelaire-től. Az ú. n. modernizmus legtehetségesebb képviselője. Hirlapíró, prózai műveket is ír. Munkái: *Találó szavak, József szerzetes emlékei.*

***Argyropelecus** *hemigymnus Cocco*, az *ezüst bárdhal* tudományos neve. Mélytengeri állat, amely mindenütt, az Adriában is tömegesen él. Teste ezüstös. Távcsőszemei és három csoportban elhelyezett nagy világító szervei vannak.

***Aristochin,** dikinin szénsavaszter ($C_{20}H_{23}N_2O_2)_2CO$, fehér, íztelen és szagtalan por. Kinin helyett alkalmazzák, főképpen gyermekek szedik szívesen, mert nem keserű.

***Aritaporcellán,** a japáni Arita faluban készült, rendszerint zöld, vörös és fekete, ritkábban sárgával festett, kékesalapú edényfajta, amelyet a hollandusok már a XVII. században szállítottak Európába. Miután az A.-t többnyire *Imariban* rakták hajóra, a nyugaton, *imariporcellánnak* is nevezték.

***Aritmia** *(arrhythmia)*, azaz a ritmus hiánya, mely alatt rendesen a szív szabályos időközökben bekövetkező összehúzódása helyett szabálytalan időközökben létrejövő összehúzódását értjük, az érlökés hasonló ütemzavarához vezethet. A szív ritmuszavarainak jelentősége az A. természetének megfelelően igen különböző. Megkülönböztetünk: *sinusarrhythmiákat, extrasystoles A.-t*, pitvari lebegésen és remegésen alapuló *absolut A.-t* és *vezetési A.-t.*

Arizona, az Északamerikai Egyesült Államoknak déli, Mexikóval határos egyik állama, (1930) 435.573 lak.

Arkansas, az Északamerikai Egyesült Államok egyik délnyugati középállama, 138.132 km², (1930) 1,854.482 lak. Bányái (kőszén, bauxit, petroleum, gáz), (1928) 45·01 millió, ipara 182·8 millió dollár értéket termelt. Legfontosabb iparága fafeldolgozás. Vasútvonalainak hossza (1928) 7760 km.

Árkay *Aladár* építész, újabb művei a budai Rákóczi-emléktemplom (1926) és a Győrgyárvárosi templom (1930); utóbbit a Kisfaludy Társaság az építészeti Greguss-díjjal tüntette ki. Fiával, Bertalannal együtt kezdte tervezni a szintén általa épített, népies zamatú városmajori kápolnával kapcsolatos új templomot, de a további közreműködésben megakadályozta a halál. Megh. Budapest, 1932 febr. 2-án. *(II. és XIX. köt.)*

***Árkay** *Bertalan*, építész, szül. Budapesten 1901-ben. 1926. megépíti Budapesten az első korszerű villát. Egy ideig atyjával közösen is tervezett, de a városmajori templom már túlnyomórészt az ő műve (1933). Ez az első vasbeton-stílusú templom hazánkban.

***Arktikus népek,** Eurázia és Amerika É.-i sark körüli népei és emberfajtái. Az ókori írók hyperboreusok, perem népek (eschatoi androon) néven emlegetik őket. Az újabbkori tudósok közül *Buffon* volt az első, aki sarki rassz név alatt a lappokat, grönlandiakat és eszkimókat foglalta egy csoportba. Azóta sok osztályozásban szerepelnek, hol mint egészen külön emberfaj, hol pedig csak mint változat vagy rassz. *Sergi* pl. külön emberfajt különböztetett meg *Heoanthropus arcticus* néven s az osztjákokat, szamojédokat értette alatta. *Menghin* az eszkimókban állapított meg egy

ősi arktoid elemet. *Giuffrida-Ruggeri* viszont a lappokat és szamojédokat ősi paleoarktikus emberfajta néven foglalta össze és szembeállította az eszkimókkal és csukcsokkal, kiket *neoarktikus* fajtának nevezett. Ezek nemcsak antropológiailag, de etnográfiailag is különböznek s a mai emberiségnek primitív kulturájú ősi csoportját alkotják.

Arktisz, l. *Északi sark, XXI. köt.*

***Arkwright,** *Godfrey Edward Pellew*, angol zenebúvár, szül. 1864 ápr. 10. Főművei: *The English Edition* (25 kötet értékes régi angol zene, 1902); *List of the King's Musicians* és az oxfordi *Christ-Church* zenei ereklyéinek nagy katalógusa (1915).

***Arland,** *Marcel*, francia író, szül. Varrennes, 1899 júl. 5. 1923-ban, az érdeklődés középpontjává lett, a Nouvelle Revue Française c. folyóiratban megjelent *Le nouveau mal du siècle* c. cikke miatt, melyben nemzedékének irányait analizálta. Innen kezdve egymásután jelentek meg novelláskötetei és regényei. 1929-ben *L'ordre* c. nagy regényével elnyerte a Goncourt-díjat. Legutóbb megjelent munkája *Les Vivants* c. novellás kötete.

***Arlen,** *Michael*, angol regényíró, szül. 1897. Örmény származású, valódi neve *Dikran Kouyoumdjan. The Green Hat* (A zöld kalap) c. regényével keltett nagy feltűnést. Ez, valamint *Lily Chistine* és *Ifjú szerelmesek* (Young Men in Love) c. regényei magyarul is megjelentek. Művei a szórakoztató irodalom elmés, színes termékei, az előadásnak és nyelvalakításnak az angol temperamentumtól eltérő nyugtalansága és keleties színessége ad nekik különös vonzóerőt.

***Arlotta,** *Mario*, olasz diplomata, szül. Nápoly, 1879 márc. 26. A tengerészeti akadémia elvégzése után résztvett az 1901—1902. évi keleti hadjáratban. 1915. tengerészeti attasé Athénben, 1918. a konstantinápolyi főbiztosság vezetője, 1922. a lausanne-i konferencián az olasz delegáció titkára. 1923. 1926. a külügyminisztériumban előadó, 1926. athéni követ és egyik létrehozója az 1928. évi olasz-görög szerződésnek, 1929. budapesti, 1932. buenos-airesi követ.

***Armbruster,** *Ludwig*, a legképzettebb elméleti és gyakorlati méhész Németországban, szül. 1886 szept. 7. Jelenleg Berlin-Dahlemben levő gazdasági főiskola méhkutató intézetének igazgatója. Számos munkája közül ismertebb *Bienenzucht—ob und wie?* (1932).

***Armcovas,** túlzottan dekarbonizált, tehát leglágyabb, de éppen ezért nem eléggé oxidmentes acél, amely a kohászati nagyipar acéltermékei közül legközelebb áll a tiszta vashoz, a ferrumhoz. Ferrumban való koncentrációja legalább 99·7%. Az A. nem kielégítő oxidmentessége következtében vöröstörő, ami azt jelenti, hogy 800—1000° közötti hőmérsékleten nem alakítható, nem kovácsolható, nem nyujtható, mert ezen vörösizzó hőmérsékleten az A. szakadozik. Az A. nagy előnye, hogy sokkal nagyobb mértékben rozsda- és saválló, mint a közönséges, ötvözetlen acélok. Németországban Martinkemencében gyártják.

***Ármegszabás.** A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912. évi LXIII. tc. és 1914 : L. tc. értelmében a minisztérium rendeletére a közigazgatási hatóság az életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkekért követelhető legmagasabb árakat mngállapítani köteles, sőt a minisztérium a legmagasabb árakat maga is megállapíthatja. Ilyen áraknál drágábban árusítani tilos, magasabb ár fizetése a többletre nézve hatálytalan. (L. még: *Árdrágítás, XXI. köt.*).

***Armenoid rassz,** Elő-Ázsia, Kaukázus-Sziria, Kis-Ázsia emberfajtája. Nevét az örmény fensíktól kapta, ahol igen jellegzetes alakban és sűrűn fordul elő. Előázsiai kaukázusi, alaród, hettita, örmény *(Homo tauricus, H. dinaricus var. orientalis)* fajnak is mondják. Általában nagyközepes termetű (167—169 cm), igen rövidfejű *(hyperbrachykefal)*, csontos, keskeny arcú. Koponyája magas, kissé csúcsos, lecsapott nyakszirttel és rézsutosan hátrafelé futó homlokkal. Feltűnő bélyege a nagy, kiálló, hosszú, húsos és többnyire görbe orr. Szőrözete jól fejlett, haja fekete vagy sötétbarna, erősen hullámos, vagy fürtös, szemei sötétbarnák, bőre barnás. Közeli rokonságban van a dinári rasszal. E rassznak mongoloid rasszelemmel való keveréke úgy a honfoglaló, mint a mai magyarság fontos alkotórésze. Erdélyben a székelyek, csángók és örmények között lehet megtalálni.

Armorikai hegység, egykor hatalmas láncheggység, a paleozoósz idők óta állandó pusztulásnak van kitéve s így ma már alacsony hegyromokká kopott. Az egykor valószínűleg az Alpok magasságát is meghaladó hegység a francia centrális plató nyugati részéből indult ki északnyugati irányban Bretagne és részben Cotentin félszigetének és Dél-Angliának tartott. Jelenleg legnagyobb kiemelkedései : Gâtin (300 m), Monts d'Arrés (400 m) és a Collines d'Alençon (417 m). *(II. köt.)*

***Armstrong,** *Edward*, angol történész, szül. Grahamstown (Dél-Afrika), 1846 aug. 3., megh. Oxford, 1928 ápr. 14., ahol egyetemi tanár volt. Munkái: *Elizabeth Farnese* (1892); *The French Wars of Religion* (1892); *Lorenzo de Medici* (1896); *The Emperor Charles V.* (1902).

Arndt, *Adolf*, német jogtudós, megh. Marburg, 1926 ápr. 22. *(II. és XIX. köt.)*

Arndt, *Theodor*, német paleografus újabb műve : *Handbuch der Paläographie*, Bd. I—II. 1917—20. *(XIX. köt.)*

Arnheim (hivatalosan *Arnhem*), németalföldi város, (1933) 80.648 lak.

Arnim, *Hans von*, német klasszikusfilológus, a háború kitörésének évében (1914) Frankfurt a. M. egyetemére távozott, de 1921. visszatért Bécsbe. Újabb érdeklődési köre Platon és Aristoteles; e körből több tanulmánya jelent meg. Összefoglaló műve: *Geschichte d. europ. Philosophie im Altertum*

(1909., 2. kiad. 1913). Kiadta *Euripides Helena, Iphigenia Taurisban, Pún nők* c. darabjainak fordítását (1926). Szerkeszti a *Wiener Studien f. klass. Philologie*-t. *(II. köt.)*

Arnold, *Robert Franz*, német irodalomtörténész, újabb művei: *Das moderne Drama* (1908); *Bibliographie der deutschen Bühne* (1908); *Allgemeine Bücherkunde der neueren deutschen Literaturgeschichte* (1910); *Der Irrgarten* (1928). *(II. köt.)*

***Arnold,** *Sydney, lord of Hale*, angol politikus, szül. Manchester, 1878. Apja banküzletében dolgozott, amikor 1912. radikális programmal képviselőnek választották meg. 1904. a kincstári lord mellett parlamenti államtitkár lett, de a háború ellen való tiltakozásul lemondott. 1922. belépett a munkáspártba. 1924. amikor a munkáspárt kormányra került, gyarmatügyi államtitkárnak és lordnak nevezték ki.

Arnoldson, *Sigrid*, svéd énekművésznő, 1922 óta énektanárnő Bécsben *(II. köt.)*

***Arnoux,** *Alexandre*, francia regény- és színműíró, szül. Digne, 1884. Nagyszámú munkáit a valóság és a tündéri képzelet sajátságos keveredése jellemzi. Első munkái költői alakban jelentek meg.

***Arnsteinsson,** *Ove Artur*, norvég író, szül. 1884. Újságíró, vidéki lapszerkesztő. Főbb művei: *Hedemarksfolk* (1909), *Broder Nikolai og to andre* (1911); *Svartskogen* (1913) regények, melyeknek tárgya leginkább a vidéki népélet. *Saedejorden* c. regénye (1923) egy nagy szociális regénysorozat első kötete. Nagyszámú novellát is adott ki. Különösen jóízű elbeszélőmódja tette népszerűvé.

***Árnyékhatás,** az elektromágneses rezgések tovaterjedésénél tapasztalható jelenség. Á.-nak általában azt a jelenséget nevezik, amely a rádióadóállomások jeleinél észlelhető. Egyes területeken egy adóállomás jelei lényegesen gyengébbek, mint ugyanattól az adóállomástól hasonló távolságra, de más irányban levő helyeken. A budapesti hírszóró állomás szempontjából ilyen területek pl. Miskolc és Pécs környékén vannak. Az ilyen vidékekről azt mondjuk, hogy elektromos árnyékban vannak. Az elektromos árnyék hasonló jelenség, mint az elektromágneses rezgések egy másik csoportjánál, a fénynél látható árnyék. Az Á.-t előidéző okokat ma még nem tudjuk olyan pontosan meghatározni, mint a fénnyel kapcsolatos árnyék okait. Általában vas- és vasbetonvázas házakban és környékén a vételi viszonyok rendszerint rosszak. Nagyobb területeken valószínűleg geológiai okok (elektromosságot jól vezető földrétegek) az Á. előidézői.

***Árnyékolás,** rádiókészülékek alkatrészeinek a nem kívánatos, zavarokat előidéző egymásrahatás megakadályozása végett való elhatárolása. Ez fémlemezek vagy fémdobozok megfelelő alkalmazásával érhető el. Repülőgépek, automobilok rádióvevőkészülékeinek zavartalan üzeme végett a benzinmótorok elektromos gyujtásának vezetékhálózatát fémburkolatú kábel alkalmazásával kell árnyékolni.

***Árnyékoltrácsú elektroncső,** amelyben az anódot a vezérlőrácstól az ú. n. árnyékolórács választja el. Ez az elrendezés nagy mértékben csökkenti az anód és vezérlőrács közötti kapacitás értékét és így meggátolja az ú. n. begerjedést. Az Á. erősítési tényezője sokszorosan felülmúlja a közönséges háromelektródos elektroncsövekét.

Árolló. Ha egyes cikkek ára rohamosabban esik vagy emelkedik, mint más cikkek ára, akkor a kétféle cikkcsoport árszintjét ábrázoló vonalak a nyitott ollóra emlékeztetnek. A mezőgazdaság szempontjából az agrárországokban különösen az *agrárolló*-nak van nagy jelentősége a jelenlegi válság idején. Van „ipari olló" is. A kifejezetten iparos országokban, amelyekben önellátásra törekednek — Németország, Csehország, stb. — a mezőgazdasági cikkekre vetett magas vámok miatt a mezőgazdasági cikkek árszintje kevesebbel esett, mint az ipariaké. (L. *Agrárolló, XXI. köt.)*

***Árpabogár** néven ismerik a veresnyakú árpabogarat *(Lema melanopa L.)*. Nyálkás lárvái az árpa és zab leveleit csíkokban lehámozzák, ezért vetésfehérítő bogárnak is nevezik. A vetésben kisebb-nagyobb foltokban jelentkezik. Védekezés: a tavasszal nagyobb rajokban jelentkező bogarak összefogása alkalmas szerszámmal, később a lárvalepte foltok megpermetezése nikotinos folyadékkal (1 hl-re 250 g tömény nikotin).

Árpád sírja. Anonymus tudomása szerint a 907-ben elhalt Árpád fejedelmet egy kis patak forrása felett temették el, mely kőmederben folyt alá Attila király városába, azaz Óbudára. Ugyanott a magyarok megtérése után templom épült, melyet Fehéregyházának neveztek. A hely megtalálása rendkívül sok fejtörést szerzett a magyar kutatásnak. Legújabban Gatterer Ferenc (Magyarság, 1933 dec. 28—1934 jan. 10.) Fehéregyházát az aquincumi múzeum által feltárt Raktár-utcabeli ó-keresztény cella trichora-val azonosítja. Bártfai Szabó László viszont egyáltalában nem hisz a sír feltalálhatásának lehetőségében. *(Hol állott Fehéregyháza Óbudán?* Magyar Kultúra, 1934.*) (II. k.)*

Arrhenius, *Svante*, svéd fizikus, meghalt Stockholm, 1927 okt. 2-án.) *(II, köt.)*

***Arrhenotokia.** A társas hártyásszárnyú rovarok, mint pl. a méhfélék meg nem termékenyített petéiből kizárólag hímek (herék) fejlődnek. Ezt a jelenséget nevezik A.-nak.

Aršić, *Eusztália*, szerb írónő, szül. Irig, 1776 márc. 14., megh. Arad, 1843 febr. 17. *(II. köt.)*

***Arsotonin,** szerves arzénvegyületet tartalmazó ampullák és tabletták. Vérszegénység ellen alkalmazzák. Hazai készítmény.

Artézi kút. Számuk hazánkban az utóbbi évtizedekben nagyon megnövekedett. A Nagy-Alföld sok száz A.-ján kívül számos A. létesült a dunántúli vármegyékben, a Bükk és Mátra lábánál stb. A városligeti A.-at,

mely 970 m-ből feltörő, 73·92 C°-ú vízével sokáig hazánk legmélyebb A.-ja volt, megközelítette a szegedi Tisza Lajos körúton fúrt A., mely 953 m mélyről 49·3 C° hőfokú vizet ad. Legmélyebb A.-unk ezidőszerint a hajduszoboszlói. Itt a kincstár III. sz. fúrásában, mely 1924 dec. 14-én indult meg és 1925 okt. 26-án fejeződött be, 1090·87 m-ig hatoltak le, ahonnan 138 mm vastag sugárban feltörő vizet kaptak, mely erős gáznyomástól hajtva, 27·5 m-rel emelkedik a talaj színtje fölé. A víz hőfoka 73° C. A vízzel együtt feltörő gáz nagyobbrészt metán, napi 4750 m^3 mennyiségben. Az Alföld A.-jainak legtöbbje 300 m-nél kisebb mélységű, 500 m fölötti alig néhány van. A magyarországi A.-ak *Sümeghy* vizsgálatai szerint négy mélységi szintbe tartoznak; geothermikus grádiensük 3—27 m között váltakozik. Eger város vízvezetékét újabban szintén egy A. látja el, mely 1926-ban készült el és 49 m mélységből 31·5 C° hőfokú vizet ad. *(II. köt.)*

***Artin,** fenolftaleint és aloint tartalmazó hashajtószer.

***Artner,** *Edgár*, esztergom egyházmegyei pap, szül. Budapest, 1895. 1918. fővárosi hitoktató, majd hittanár lett az V. ker. reáliskolában, 1925. a központi papnevelő tanulmányi felügyelője, mint ilyen magántanár a Pázmány egyetemen a keresztény régészetből. Önálló munkái: *Az ősegyház kommunizmusa*, *Az egyházi év leírása*, *Egyház és történelem*, *Magyarország és a Szentszék viszonya*.

Artus, *Louis*, francia regényíró, újabb időben a színháztól végleg búcsút vett és a lelkiismereti állapot és a misztikus megszállottság tanulmányozásának szentelte magát. Főbb munkái: *La Maison du Fou*, *La Maison du Sage*, *Le Vin de la Vigne*. A legjelentősebb kat. írók egyike Franciaországban. *(II. köt.)*

***Árumintavásár,** célja az ipar legújabb gyártmányainak bemutatása megfelelő mintákban. Az Á. közel 30 éves multra tekint vissza Magyarországon. 1906-ban rendezték az első vásárt „Márciusi vásár" néven. Később „Tavaszi vásár" majd „Keleti vásár" és „Budapesti Árumintavásár" nevet kapta. 1925 óta minden év tavaszán „Budapesti Nemzetközi Vásár" néven rendezik, ezen külföldi vállalatok is résztvehetnek (1933 : XXI. tc.). Az Á. látogatóinak száma az utóbbi években félmillió körül ingadozik. A látogatók kb. 10%-a vidékről kerül ki; az összes látogatók mintegy 5%-a külföldi szokott lenni. A külföldi Á.-ok közül nevezetesebbek a lipcsei, párizsi és a birminghami vásár.

***Arup,** *Erik Ipsen*, dán történetíró, szül. Stangerup, 1876 nov. 22., 1916 óta a kopenhágai egyetem tanára. Irásaiban a történeti materializmus felé hajlik, radikális politikai elveket vall, az 1918-as dán-izland kiegyezésben jelentős szerepet játszott. Művei: *Studier og tysk Handels Historie*, 1907; *Danmarks Historie*, 1925-től folyamatban.

***Árvédelem** az aktív konjunktura-politika eszközei közé tartozik. Célja, hogy az ország valamely termelő rétegét érintő világpiaci árhanyatlást elhárítsa. Ez többféle módon történhetik. Beviteli szükséglettel rendelkező áruknál vám jöhet számba, árminimalizálás, kiviteli monopolium (amely az exportnál mutatkozó veszteséget állampénzekből fedezi) szintén alkalmazható. Magyarországon többek között a boletta néven ismert gabonajegy-rendszer volt az Á. eszköze, amellyel a búza és a rozs belföldi árát mesterségesen a világpiaci árszint felett tartották. Az Á. gyakori formája még a kiviteli prémium. Az Á. erőszakos jövedelemeltolódást idéz elő az ország egyik rétege rovására és az Á.-ben részesített réteg javára, néha azzal a céllal, hogy bármilyen oknál fogva megváltozott korábbi jövedelemeloszlási helyzetet ismét megközelítse.

Árz *Artur (Straussenburgi)* báró, tábornok, a világháború után Bécsben súlyos anyagi viszonyok között élt, mert mint román állampolgár nyugellátásban nem részesült. 1932. a magyar kormány megadta neki a nyugdíjat és A. Budapestre költözött. *(XIX. köt.)*

Arzénvegyületek (szerves) alkalmazása az utóbbi évtizedekben egyre jobban terjed. Főképpen a gyógyászatban és mint harci gázokat használják. *Bunsen* és munkatársai fedezték fel az igen kellemetlen szagú és mérgező hatású *kakodilt* és ennek származékait. Ezek közül a kakodilsav és sói, valamint egyéb arzénsavas sók vérszegénység ellen és hízókúrákra találnak alkalmazást. Legnagyobb horderejű *Ehrlich*, *Bertheim*, *Hata* és munkatársaik évtizedes munkájának eredménye, a *Salvarsan* („Ehrlich 606", 1910-ben) néven forgalomba hozott arzenobenzolvegyület volt. Ezzel gyógyíthatóvá vált a vérbaj (luesz, szifilisz). Számos más megbetegedést is szerves A.-kel gyógyítanak, így a trópusokon gyakori álomkórt atoxillal és az ennél kevésbbé mérgező arsacetínnel stb. A háborús gázok közül ide tartoznak a metil-és etilarzénklorid, továbbá a geraniumra emlékeztető illatú *Lewisit*-nek elnevezett klórvinilarzéndiklorid, melyek nemcsak belélegezve mérgezők, hanem a bőrt is erősen izgatják, ill. ezen keresztül is felszivódnak. Legújabban növényi kártevők ellenes szerekben is találunk szerves A.-et. *(II. köt.)*

***Asahigava,** japáni város Jesszo szigetén, fontos forgalmi helyzetben, (1930) 82.514 lak. Rizskivitel.

Ásatások. A régészeti kutatások terén a XX. sz. folyamán egyfelől tovább tart, részben fejlődik is a nemzetközi együttműködés, másfelől minden európai nemzet nagy gondot fordít saját földje régészetének fejlesztésére.

I. *Nemzetközi ásatások.* Mezopotámia területén a háború alatt is tovább folytak *Koldewey* vezetésével a Deutsche Orientgesellschaft és a berlini kir. múz. költségén a század elején kezdett munkálatok. Ő maga

Babilonban dolgozott 1917-ig, kutatva a városnak és közelebbi környékén az ókori Barszip-nak és Suruppak-nak, távolabb Kiszurrának romjait. Társai közül J. *Jordan* Warkában (régi Uruk, bibl. Erech), W. *Andrae* Asszurban dolgozott. A háború után amerikaiak és angolok kérnek jelentős részt nagy eredménnyel: *Langdon* feltárta az ókori Kis, továbbá a Djemdet Nasrnak nevezett romokat. *Woolley* Ur-városának, Ábrahám hazájának romjait kutatta át világraszóló eredménnyel. Észak-Mezopotámiában és Észak-Sziriában tovább folytatták a chatti (hettita) városromok feltárását. Az angol *Hogarth* nevéhez fűződik Karkemis, Freiherr v. *Oppenheim* nevéhez a Tell Halaf néven ismert romok feltárása. Kisázsia északi felében, Ankarától mintegy 70 km-re Boghazköi mellett H. *Winckler* és O. *Puchstein* tárták fel Chattutas, a chatti fővárosnak maradványait (1907—13). Időközben mindkét kutató meghalt s így a munka folytatása emberére vár. Az Asszurban dolgozók egyike W. *Bachmann* feltárta a régi Kar-Tukulti-Ninurta maradványain kívül a parthuskori Hatra romjait s ez által szakított azzal a felfogással, mely Mezopotámiában csak a babiloniai és asszír emlékeket értékelte. A hatrai emlékeken egyfelől a hellénisztikus világ bélyege érvényesül, másfelől tagadhatatlan rajtuk a keleti jelleg. Így megadják azt az átmenetet a Szasszanida (l. o.) műveltséghez, mely eddig hiányzott, minket magyarokat pedig őseink révén közelről érdekel. A fényes parthus főváros, Kteszifon, egykor Bizánc ellenlábasának romjait 1928—29. telén kezdte kutatni a német Orientgesellschaft és a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft költségén O. *Reuther*. Követi a vele szemben fekvő, valamivel régebbi Seleukia átkutatása, amelynek eddig a fekvését sem tudtuk pontosan. A mai Dura nevű romhalmaz az Eufrates mellett az ókori Europos város romjait takarta. A háború alatt az angolok kezdték ásatni, majd a francia Fr. *Cumont* s a Yale-egyetem orosz származású tanára *Rosztovcev* folytatták a munkát, az utóbbi amerikai költségen. Még későbbi korba vezetnek *Sarre* és *Herzfeld* kutatásai Szamarrában, a kalifák egykori fővárosában. Perzsia területén a francia Délégation en Perse bírt kizárólagos kutatási joggal. Megbízásából *de Morgan* kutatta át a régi Szuza romjait s adta közre több kötetben eredményeit. Fontos régészeti eredménnyel járt a három ú. n. Turfán-expedició is. A most említett területek és Egyiptom közé esik és mindenkor közvetítő szerepet játszott a tágabb értelemben vett Sziria területe. Északi felében, Cyprusszal szemben, Rasz Szamra romjait ásatták 1929 óta a francia *Schäffer* és *Chenet*. Palesztinában a németek által annak idején ásatni kezdett Megiddoban amerikaiak folytatják Salamon király palotája és nagyszabású gazdasági berendezkedésének feltárását. Byblosban franciák ásatnak. A németek Palesztinában a háború után Tell-Balata, Haram-el-Khalil és a Garicim-hegyén állott korakeresztyén bazilika kutatására összpontosították anyagi erejüket.

Egyiptomban a kormány a század elején amerikai, német és olasz tudományos érdekeltségeknek engedte át a gizehi piramisok környékét átkutatások végett; a német érdekeltség később az osztrákot is maga mellé vette. Az eredmények építészeti, iparművészeti és temetkezési ismereteink hiányai közül oszlattak el többet. Utóbbi szempontokból különösen gazdag anyagot nyujt még Tut-anch-Amon sírja. *Borchardt*, miután 1902—908-ban Abuszir mellett három királysírt tárt fel, 1911—13-ban Tell-el-Amarnában dolgozott, amelynek feltárását a háború után az angolok folytatták. A chicagoi Harvard-egyetem keleti intézete 1924—28-ban Medinet Habuban III. Ramzesz hatalmas építkezéseit tárta fel, míg az Elefantiné szigetén volt zsidó telep emlékeit a berlini múzeum költségén kutatták 1906—08-ban; hatalmas papirusleletanyag jutalmazta a szorgoskodókat.

Az ú. n. klasszikus területek közül első sorban említjük az olaszok nagy erővel és hatalmas eredménnyel járó kutatásait az újonnan szerzett Tripolitana tartományban. Leptis Magna, Kyréné nyujtanak minden tekintetben tanulságos eredményeket. Kis-Ázsiában Th. *Wiegand* 1927-ben újból felvette a pergamoni kutatásokat (1929-ben Berlinben megnyílt a Pergamon-Múzeum); ő és társa Hans *Schrader* befejezték Priéné feltárását. Német szakemberek: *Heyne*, *Kern*, Frhr. *Hiller v. Gärtringen* már a háború előtt ásatták a M. melletti Magnesia, továbbá a Latmos melletti Herakleia (Miletos mellett) kikötő erődítményeit s közelében egy sok tanulsággal szolgáló bizánci kolostor maradványait. Német szakemberek — főleg *Weigand* és *Knackfuss* — érdeme Miletosnak és a tőle nem messzeDydimaionnak feltárása. Szamosz szigetén a háború miatt megszakadt kutatások fonalát a háború után *Buschor* vette fel, s azok ma is folynak. Ephesosban a háború előtt osztrákok dolgoztak becsületet szerző eredménnyel; a háború után a német J. *Keil* folytatja a munkát német és amerikai pénzzel. A német régészeti intézetnek 1929-ben újból munkához látó isztambuli tagozata *Schede* és *Kencker* vezetése alatt a frigiai fennsíkon feküdt Aizanoi Zeus-templomát és a híres ankyrai (Ankara) Augustus-templomot tanulmányozta. Isztambulban magában a II. Theodosius által épített hatalmas erődítmény alaprajzát és szerkezetét állapították meg pontosan a Notgemeinschaft költségén, míg török részről *Makridi Bey* vezetése alatt az „Aranykapu"-nál folynak nagyeredményű kutatások.

Athénben *Koch* és *Stocker* az ú. n. Theseiont tanulmányozták. A Diplyon-kapunál *Brueckner* egy amerikai nagyiparos — G. *Oberländer* — költségén folytatja a háború előtt megkezdett munkát, egyebek közt Kr.

e. 1000 kör.-ig visszanyúló temetkezést fedezve fel. Közvetlen szomszádságában példátlan anyagi felkészültséggel amerikaiak dolgoznak; hasonlóképpen Korinthoszban, ahol mintaszerű múzeumot is rendeztek be. Athén közelében egy bronzkori fejedelmi palota romjait táratta fel a Bajor Tud. Akadémia, míg G. *Karo* Tirynsben folytatta a háború miatt megszakadt munkát a Notgemeinschaft pénzén. A svéd Axel *Persson* Naupliától nem messze ásatta a mykenaiikorú Midea várát, mely a dór vándorlás alkalmával pusztult el s a legutóbbi időkig csak emléke élt, helyét azonban nem tudtuk. Aegina szigetén *Welter* dolgozik a Notgemeinschaft pénzén

Italiában Ostia romjai okoztak nagy feltűnést és szolgáltattak érdekes adatokat; a Nemi-tó elsüllyedt hajóinak felszínre kerüléséről a napi sajtó is bőségesen megemlékezett. Magában Rómában a császárforumok feltárása folyik. Pompejiben és Herculaneumban tovább folyik a rendszeres és gondos munka.

Irodalom: Bodenwaldt, *Neue deutsche Ausgrabungen. 1930.* Oppeln-Bronikowski, *Archaeolog. Entdeckungen im 20. Jahrhdert. 1931.* C. L. Wodley, *Vor 5000 Jahren. 1930. — Ur u. Sintflut. 1930. Az Archaeologischer Anzeiger* évfolyamai, s a munkálatokat végeztető intézetek évi jelentései.

II. *Hazai kutatások.* Mint a háború óta Európa minden országában, nálunk is nagy súlyt fektetnek a régészeti kutatásokra, melyeknek az akadémiai Vigyázó-alapítvány teljes felszabadulása után anyagi fedezetük is biztosítottnak tekinthető. A budapesti egyetem régebben általános régészeti és éremtani tanszékét legutóbb a hazai föld archaeológiájának tanszékévé szervezték át, ami e kutatások fontosságának felismerését jelenti. A paleolithikumra vonatkozó kutatás a Szeleta-barlangban megállapította az aurignacien fokozatot. A somogyi Ságvár határában nyílt mezőn, nem barlangban magdalenienkorú telepet fedeztek fel. A miskolci Avastetőn *Hillebrand* Jenő mezolitikus kovaanyagbányát kutatott át. A neolitikum újabb fontos lelőhelyei Bodrogkeresztúr, hol *Hillebrand* és *Tompa* F., és Hódmezővásárhely Kopáncs nevű határrésze, hol *Banner* J. végzett kutatásokat. Sikerült ezek alapján e művelődési korszak bükki és tiszainak nevezett fokozatait pontosan jellemezni és elterjedésüket megállapítani. *Hillebrand* Jenő bodrogkeresztúri és pusztaistvánházai korarézkori temetőásatásai a rézkor kérdését döntik el végérvényesen. A bronzkori művelődés újabb emlékei Szeged környékén (temetők) és Tószegen (telep) kerültek elő. A dunántúli római emlékek kutatásával párhuzamosan folyik ugyanazon kor alföldi barbár művelődésének a tanulmányozása. Aquincum és Dunapentele területén tovább folyt, utóbbi helyen egyelőre be is fejeződött a római maradványok ásatása. Római táborhely kutatása történt Dunabogdányban s folyamatban van Fenék-puszta római kori emlékeinek ásatása. Népvándorláskori sírmezőket a Dunántúl több helyén tártak fel s azok anyaga lehetővé teszi a hun és avar hagyaték szétválasztását. Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez *Móra* F. szegedkörnyéki leletei is hozzájárulhatnak. Honfoglaláskori leleteket Kenézlő, Sarkad-Peckesvár, Jászfényszaru stb. szolgáltattak. *(II. köt.)*

Irodalom.: Archaeologiai Értesítő, Archaeologia Hungarica. Budapest Régiségei, Dolgozatok az Erd. Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából (1911—18) később *Dolgozatok a Ferenc József Tudományegyetem régészeti intézetéből (1925 óta),* továbbá a múzeumok jelentései.

Asch, *Schalom,* jiddis regényíró, novellista és dramatikus, szül. Kutno (Lengyelország), 1881 jan. 1. Novellái között a *Falucska* a legszebb, drámái között a *Bosszúálló Isten.* Számos nagy regénye van, tárgyukat a lengyel-orosz és amerikai zsidóság életéből veszik. Igy: *Mottke, a tolvaj, Lederer Chajim visszatérése, Az anya, Az elektromos szék, A vízözön előtt* (trilógia: Pétervár, Varsó, Moszkva). Történeti regényei: *Hitmártíromság, A kasztiliai varázslónő.* Több műve magyar fordításban is megjelent. Irodalmi érdemeiért a zsidó Pen-klub tiszteletbeli elnökévé választotta.

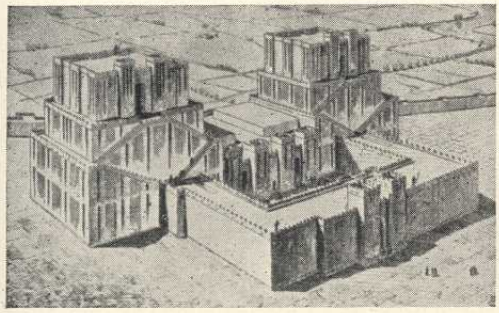
Ascher *Oszkár,* szavalóművész, szül. Bpest, 1897 aug. 20. 1926—1928. a Terézkörúti Színpad kötelékébe tartozott. A Fodor Zeneiskola, majd az Orsz. Színészegyesület Színészképző Iskolájának beszédművészeti tanára. Cikkeket és tanulmányokat írt a modern színészképzésről és az előadóművészet problémáiról.

Aschoff, *Ludwig,* orvos, egyetemi tanár, szül. Berlin, 1866 jan. 10-én. A kórbonctan tanára lett Freiburgban 1906-ban. Kiváló szakmunkái jelentek meg a trombus, húgycső, köldöksérv, féregnyúlvány és a méhenkívüli terhesség kórbonctanáról.

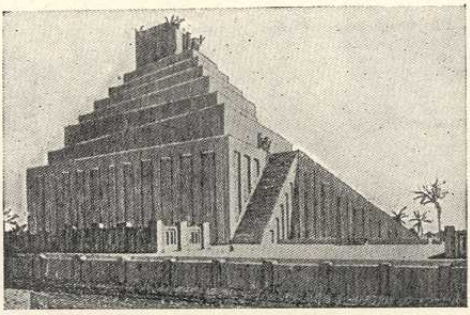
Asera, az ószövetségben azonos a nyugatsémi Asztarte-val; a babiloni-asszir Istarral, az arám és délarab Athtarral. A nyugati semiták főistennője, a vegetációnak, termékenységnek, érzéki-nemi folyamatoknak istenítése; kultusza féktelen nemi kicsapongásokkal kapcsolatos, képe mezítelen nő, székhelye a Venus csillag (ezért *mennyei királynő* is); jelképe a szent fakaró (lingam), sziklák mellett, fák árnyékában, melyet az ószövetség szintén A.-nak nevez (Huszka József: *Az isten-fája,* 1912). A próféták éles harcot vívtak az A.-kultusz ellen, de csak a babiloni fogság táján sikerült egészen kiirtani.

Ashabad, 1925 óta Turkmenisztán szovjet köztársaság fővárosa. 1921—27 között nevét *Poltarock*-ra változtatták és abban az időben Turkesztán Transzkaspi területének székvárosa volt, (1931) 63.800 lak. Gyapot-, bőr-, olajkereskedelem. Rádióállomás.

Ashby, *Margery,* szül. *Corbett,* angol feminista, szül. Danehill, 1882-ben. Apja liberális képviselő, anyja a nőmozgalom egyik előharcosa volt, ezek hatása alatt korán szerepet vitt a nők szavazati jogáért vivott küzdelemben, 1904. a nők választójogi egyesületének titkára. 1910, nőül ment Arthur Bryan

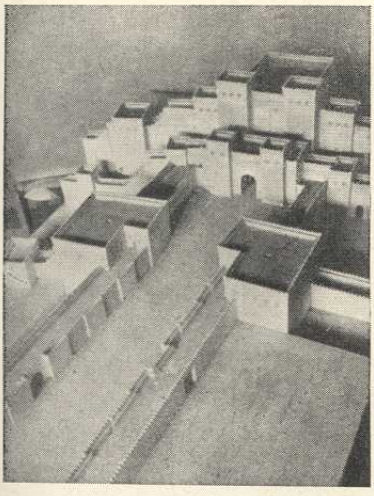
Anu és Adad temploma Asszurban (Rekonstrukció)

Bábel tornya. (Dombart rekonstrukciója)

Démonok a szent fa mellett (Dombormű a British Museumban)

Babilon: Az ünnepi felvonulás útja és díszkapuja. (Rekonstrukció)

Stela Hammurabi korából (Louvre, Párizs)

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Ashbyhoz, de folytatta tevékenységét. 1923. a női jogokért küzdő egyesület elnöke.

***Ashley,** *Sir William James*, angol közgazdász, szül. London, 1860 febr. 25, megh. 1927 júl. 23. 1886-tól a gazdaságpolitika tanára volt a torontói egyetemen, majd 1892-ben a Harvard-egyetemen a gazdaságtörténet tanára, 1901-től a birminghami egyetemen a kereskedelempolitika tanára. Behatóan vizsgálta az angol ipar és az angol gazdasági élet fejlődésének történetét. Főművét: *Introduction to English Economic History and Theory* franc., német, japán nyelvre is lefordították.

Asquith, *Herbert Henry, Oxford lord*-ja, angol államférfi, megh. London, 1928 febr. 15. *(II. és XIX. köt.)*

Asszam, britindiai tartomány, területe 137.303 km², (1932) 8,622.251 lak. Ásványolajtermel. 1927. egymill. hl fölé emelkedett.

Asszíria. A babiloniai és assziriai régészeti kutatások a XX. sz.-ban az addiginél sokkal fejlettebb módszerrel folynak, minek következtében eredményeik is biztosabbak, alaposabbak. Fontos haladás az, hogy az égetetlen téglából történt építkezés sajátosságait aprólékosan megfigyelvén, meg is értik ennek az építkezési módnak indító okait és törvényeit, s így a romokat nemcsak újra tudják építeni képzeletben, hanem életet is lehelnek beléjük. Ezzel jár együtt egész városalaprajzok, épületcsoportok, templomok, paloták rekonstruálása, egész környezetükkel. Igy jutottak el ahhoz a fontos megállapításhoz, hogy Nebukadnezár palotájában és Istartemplomában hatalmas boltíveket alkalmaztak, olyanokat, mint később a rómaiakig egyetlen nép sem. Alapos megfigyeléseik másik eredménye az ingó leletek pontosabb meghatározása. E tekintetben legfontosabb az Ur-ban talált királyi temetkezés, szokatlan gazdagságával. *(II. köt.)*

Asszonyfa, volt győrvármegyei község, 1910 óta *Győrasszonyfa*.

Asszuan, 1. felsőegyiptomi kerület, 940 km², (1927) 267.357 lak. — 2. Az előbbi székvárosa, (1927) 16.458 lak. A város felett 6 km-rel fekvő és a Nilus völgyének egyik legjelentékenyebb, 1898—1902. épített zárógát koronáját 1907—12. 5 m-rel emelték s újabban ismét 6 m-rel toldották meg és azonkívül erőműteleppel látták el. A gát most 2 km hosszú, 26·5 m magas, tárolóterülete 2300 millió m³. A gátnak 180, zsilippel zárható nyílása van, ezek egészen a medence aljáig érnek, hogy az értékes hordalékok is lefolyhassanak rajta. A hajózást hajózsilipek biztosítják. *Térképét l. Afrika.*

***Asszur,** Assziria fővárosa, a Tigris balpartján. Romjain régebben is turkáltak, de rendszeres ásatásokat csak 1903-tól 1914-ig W. *Andrae* végzett a Deutsche Orientgesellschaft és a berlini kir. múzeumok költségén. Teljesen átkutatta a város területét, s a Kr. e. 3000 évtől a Kr. u. 260-ig terjedő időből származó ingatlan és ingó emlékeket talált, utóbbiak között sok ékírásos táblát. A leletek egyrésze Berlinbe került.

***Astor,** *Mary Witcher, lady*, angol politikus, szül. 1893-ban az északamerikai Greenwoodban. Apja az amerikai pénzarisztokrácia egyik tagja, Chiswill D. *Langhorne*. 1906. Waldorf *Astor*-hoz, a későbbi Astor lordhoz ment nőül. 1919. mint a konzervatív párt jelöltjét, beválasztották a parlamentbe, amelynek első nőtagja volt. Alkoholellenes beszédeivel tűnt ki.

***Astrid,** *belga királynő*, svéd hercegnő, szül. Stockholm, 1905 nov. 17. Károly westgolandi herceg és Ingeborg hercegnő leánya, gyakorlati nevelésben részesült, 1926-ban eljegyezte Lipót belga trónörökös és I. Albert hirtelen halála után III. Lipót és Astrid királynő 1934 febr. 23. a belga trónra léptek.

***Astrophytum,** gömbös tömzsi, v. hosszúkás, ritkábban oszlopos, 5—8 bordás testű, halványsárga virágú, hidegházi kaktusz. Papsipkára emlékeztet a világoszöld *A. myriostigma* Lem. (több változatban). A nyomott félgömbös, 8 bordás, hamuszürkés színű *A. asterias* Lem. bordáinak közepén szőrpárna-sor helyezkedik el. További fajok: *A. ornatum* Weber, *A. capricorne* Br. et R. Az A. fajokat újabban az *Echinocactus* nembe vonják be (A. alnem).

***Asturien korszak,** a kőkornak azt a közbülső szakát jelenti, amely a vagdalt kőkor *(palaeolith)* és csiszolt kőkor *(neolith)* között foglal helyet. Először *de la Vega del Sella* gróf mutatta ki Spanyolország Asturia nevű tartományából 1913-ban, majd 1916-ban *Obermaier* tanulmányozta behatóan; ő adta nevét is. Máskép *praeneolith*-nek is nevezik, minthogy az ember ekkor a kőeszközöket csiszolni még nem tudta, edényeket nem készített s állatokat nem szelídített.

Asuncion, 1. Paraguay délamerikai köztársaság egyik departamentója, 174.000 lak. 2. Paraguay fővárosa és kikötője, (1932) 228.600 lak.

Ásvány, kisk. Győr, Moson és Pozsony egyesített vm. tószigetcsilizközi j.-ában, (1930) 1390 lak. Határában a Duna fövénye az ország aranyban leggazdagabb folyami homokja.

Ásványolaj. Ősanyaga túlnyomórészben állati, kisebb részben növényi eredetű. Ezt az ősanyagot állati zsírok és fehérjék s az ezekhez hasonló összetételű növényi alkatrészek (celluloze, cukor, gumi, protein, viasz) adják. Mindezek az idők folyamán lényeges vegyi átalakuláson estek át. A Höfer-Engler elmélet szerint az átalakulás hosszú idő alatt, levegőtől elzártan és nagy nyomás alatt ment végbe. Ezért van a legtöbb petróleumtelep agyagos kőzettel födve. Az ásványolajkeletkezés alkalmával, mely erjedés útján történik, az állatok szilárd mészvázai a keletkező szénsavban elpusztulnak. Á. a szerves élet megjelenése óta minden földtani korban keletkezhetett éspedig úgyszólván kivétel nélkül sekélytengeri vagy partközeli üledékként. A fölhalmozódás helyén keletkező Á. egyik előfeltétele, hogy likacsos kőzetbe (homok, homokkő) legyen bezárva,

amely az olajat szivacs módjára felszívja. További előfeltétel a már említett szigetelő agyagréteg, mely az Á.-tartalmú réteg fölött, de sokszor alatta is települ. Az Á. előfordulása túlnyomóan oldalnyomás által felgyűrt rétegekhez van kötve és többnyire a redők nyergeiben mutatkozik, melyeknek magasabb részeiben földgáz is gyakori.

Európa legkiadósabb Á.-területei Galiciában és Romániában vannak. Hosszú időn át ázsiai Oroszország uralta a világpiacot, de a háború alatt és az Egyesült Államok előretörése következtében nagyon visszaesett. Illetékes amerikai szakemberek becslése szerint 1922 elején a világ Á.-készlete 70 milliárd barrelre tehető (7·19 barrel = egy tonna), melyből legtöbb az Egyesült Államokra esik; azután következnek: Oroszország, Perzsia és Mezopotámia, majd Közép-Amerika államai, Mexiko, a délamerikai államok és Holland-India. A petróleumtermelés grafikonja 1900-tól 1932-ig egyenesen felfelé ívelő vonalat mutat; a világtermelés 1907-től (kb. 35 millió tonna) közel tíz millió tonnával emelkedett. A termelőállamok közül 1933. az Egyes. Áll. után Szovjetoroszország, azután sorrendben Venezuela, Románia, Perzsia, Holl. India és Mexikó következnek. A világ legészakibb produktív olajfúrása Kanadában, az északi sarkkörtől alig 150 km-rel délre van. Az olajkutatások terén újabban világszerte nagy szerepe van a báró Eötvös-féle torziós ingának, melyből csak az Egyesült Államokban 300—400 van használatban. Magyarországon is újra megindult a petróleumkutatás, a fúrások 1935-ben kezdődnek.

A motorikus iparok rohamos fejlődése egyre nagyobb tömegű fűtőanyag- és kenőolajfogyasztással jár. A szükségletek kielégítésére a természetes Á.-ok egyre elégtelenebbeknek mutatkoztak, úgyhogy a hiány pótlásáról kellett gondoskodni. Előbb a gyengébb minőségű Á.-ok nemesítését oldották meg, majd a közelmultban sikerült szénből mesterséges cseppfolyós termékeket is előállítani. Egy igen elterjedt eljárás az Á.-ban a krakkolás vagy bontó-lepárlás. Az alacsonyan forró párlattól megszabadított — benzintelenített — nyersolajat magas nyomás alkalmazása mellett desztillálják (krakkolják), miközben nagyobb mennyiségű könnyűolaj keletkezik. Igen nagy kenőképességű olajok nyerése céljából a benzintelenített Á.-at nagy légritkítás közben melegítik fel. *(II. köt.)*

Ásványvizek. Magyarországon értékes újabb források nyíltak. Budapesten a Gellért- és Rudas-fürdők építkezése, illetve forrásainak rendezése során hozzáférhetővé, sőt híressé vált a Gellért-fürdő erősen rádioaktív forrása, valamint a még több rádium-emanációt tartalmazó, közkedvelt Hungária-forrás (ivókúra). Budapesten ezidőszerint 11 termális ásványvízű fürdő van. Termális fürdők nyíltak Csillaghegyen, Dunaalmáson Esztergomban, Egerben és főként Hajdúszoboszlón, ahol a 73° C hőfokú víz lúgosan konyhasós. Ez ma egyetlen konyhasós forrásunk. 1928-ban a baranyamegyei Mánfa határában 318 m-ben kaptak szénfúrás közben 35 fokos hővizet, ma ennek a helyén áll már Sikonda fürdő. Zala megyében Kékkúton és Balatonfüred környékén bukkantak újabban szénsavas ásványvizekre. Nagyigmánd közelében több ponton (Bana, Tömördpuszta), valamint az alföldi Jászkarajenőn viszont újabb keserűvíz-előfordulásokat ismertünk [meg. *Mira*-víz. *(II. köt.)*

Aszchabad, *(II. köt.)* orosz város, l. *Ashabad (XXI. köt.)*.

Aszerbeidzsán, orosz szovjetköztársaság, 1922 óta a transzkapii szovjetszövetség tagja, 85.963 km², (1931) 2,5 75.400 lak. Lakosságának 64·2%-a aszerbedzsáni török (törökatár), 10·5%-a orosz, 7·6%-a örmény. Jelentékeny teve- és juhtenyésztése, gabona-, hüvelyes-, rizs-, gyapot-, dohány-, bor- stb. termelése van. Legnagyobb értéke azonban Baku környékének naftaforrásai. A. 60 kerületre van felosztva, hozzátartozik továbbá az autonom Nahicseván és a hegyi Karabag terület is. *Térképét l. Oroszországnál.*

***Aszlányi** *Dezső*, író, szül. Szeged, 1869. Több délvidéki lap munkatársa. Lírai hangú írásai közül 1904 óta sok könyvalakban is megjelent: *Nőkről, szerelemről, Die Bibel des XX. Jahrhunderts, Ölelkező gondolatok, Életünk és nemünk, Új evolúciók, Világszerelem, A messiásság, Az eszme, Megismerés, Az Asszony, Megszólal a történelem, Szerelem, Isten népe, Világszerelem.*

***Aszlányi Károly,** író, szül. Orsova, 1908. ápr. 22. Főbb művei: *Szélhámos kerestetik* (1930. Nemzeti Színház); *Pénz a láthatáron; Szilveszter* (regények); *Kalandos vakáció* (ifjúsági regény); *Aludni is tilos* (1935).

***Aszociális** vagy *antiszociális*, azoknak az embereknek a megjelölése, akiknek gondolatai és cselekedetei nem veszik tekintetbe az emberi együttélés érdekeit, sőt ezek ellen törnek. Az A. viselkedés lehet embereknek embertársaikkal szemben való rideg közömbösség, érzéketlenség eredménye, de fakadhat idegbajból, kóros elmeállapotból, amely esetben már nem erkölcsi, társadalmi vagy büntetőjogi bírálat, hanem orvosi megfigyelés és gyógykezelés tárgya.

***Asztalos** *Gyula*, festő, szül. Rákospalota, 1900 febr. 13. A budapesti képzőművészeti főiskolán tanult. 1924 óta állítja ki a Műcsarnokban aktjait és portréit.

***Asztalos** *Miklós*, m. n. muzeumi könyvtárnok, szül. Budapest, 1899 júl. 28. A berlini Collegium Hungaricum állami ösztöndíjasa volt. A Bartha Miklós Társaság alapító elnöke, majd a *Könyvtári Szemle* szerkesztője. Főbb művei: *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés* (1928); *A magyar nemzet története* (1933. Pethő Sándorral); *A korszerű nemzeti eszme* (1933); *II. Rákóczi Ferenc és kora* (1934); *A nemzetiségek története Magyarországon* (1934) stb. Tanulmányai és cikkei a *Magyar Szemle, Századok, Nouvelle Revue de Hongrie* stb. hasábjain jelentek meg.

***Asztalos** *Sándor*, hirlapíró, szül. Nagyvárad, 1890-ben. Az összeomlás után hét évig a Temesvári Hirlapot szerkesztette, majd a Brassói Lapok munkatársa lett. *Trianoni irodalom* c. cikksorozatában a különválási törekvésekkel szemben élesen síkra szállt az egységes magyar irodalom érdekében. *Nincs kegyelem* c. regénye az összeomlást és az utána következő forradalmi időket rajzolja.

Asztma *(asthma)*, rohamokban fellépő nehéz légzés. Különböző alakjai: 1. *Tüdő-A.* vagy *bronchialis A.* A hörgők görcsös összehuzódásával s a tüdők felfuvódásával jár együtt s első sorban a kilégzést nehezíti meg. Gyakran anafilaxiás eredetű. Ide tartozik a *széna-A.* is, melyet „túlérzékeny" egyéneken növényi hímpor belégzése vált ki. — 2. *Szív-A. (asthma cardiale).* Bizonyos szívbetegségeknél fordul elő s a nyult velő hiányos oxigénellátásán alapszik. — 3. Újabban bizonyos vesebetegségeknél előforduló *uraemiás A-t* is szíveredetűnek tartják. — 4. *Orr-A. (asthma nasale).* Orrbetegségek reflektorikusan váltják ki. *(II. köt.)*

***Asztrakán** (helyesen Asztrachán), 1. Déloroszországi kormányzóság, területe 32.402 km², (1926) 510.000 lak. — 2. Az előbbi székvárosa, kikötő, (1933) 199.000 lak.

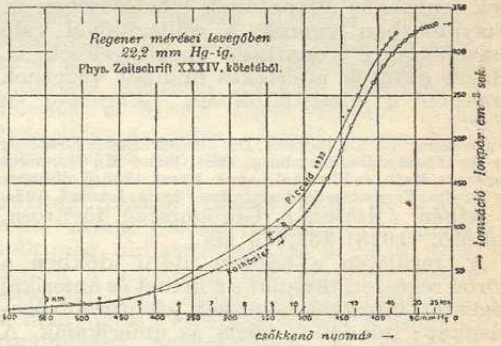
Atatürk, *Ghazi Musztafa Kemal* családi neve. 1934 nov. Törökországban bevezették a családi neveket. A „nagy török nemzetgyűlés" 1934 nov. 24. az államfőnek az A. (a. m. a törökök atyja) nevet adományozta. Egyuttal egy másik törvény a régi török címeket, mint pasa stb. megszüntette. (L. *Kemál. XX.* és *XXI. köt.)*

***Athanatosz,** *Kosztász*, újgörög iró, szül. Kalamata, 1896. Athénben főleg hirlapoknál dolgozott, az *Elefteron Vima* irodalmi rovatát vezette. Magyarországról számos útirajzot és cikket irt. Legfontosabb munkája: *Szomorú istenek* (1926.).

***Áthangolás** *(orv. Umstimmung)*. Az alkaliáknak (lúgoknak) a szervezet belsejében keletkezett (endogén) savakhoz való viszonya és ezen viszonynak egy bizonyos fokú állandósulása az alapja az ú. n. „sav-bázis egyensúlynak", ami viszont a mai modern orvostudomány egyik sarkalatos tétele, különösen az anyagcsere-betegségek kutatásánál és vizsgálatánál. A szövetnedvekben levő ezen egyensúlyi állapotnak akár savi, akár alkaliás irányban történő eltolódására, még ha az sokszor csak igen kisfokú is, a szervezet sokszor igen jelentékeny elváltozással reagál. Az anyagcsere-betegségeknél a sav-bázis egyensúlyi állapot rendesen a sav irányában tolódik el (acidozisos állapot), amikor a szervezet rendelkezésére álló alkali tartalékával nem tudja a szervezet belsejében (endogén) keletkezett fölösleges mennyiségű savakat lekötni, minek következtében bizonyos mérgezéses állapot jön létre (mint pl. a cukorbetegek „comá"-ja). A szervezet ezen megváltozott kémiai egyensúlyzavarának főleg a savi irányba való eltolódáskor az eltolódás visszacsapását az alkaliás irányba s így a szervezet alkali tartalékának megszaporítását és növelését mondjuk a szervezet áthangolásának. Főleg az ú. n. anyagcsere-betegségek helyes kezelésekor fontos a sav-bázis egyensúly ismerése, mert ezen alapul a helyes kezelés, a helyes Á.

***Áthatolás.** Az elektroncsövekben az elektronok az egyes elektródokra adott feszültségek együttes hatására jönnek mozgásba. Egyrácsos elektroncsövek esetében a rácsra adott feszültség teljes mértékben érvényre jut, míg az anódra adott feszültségnek csupán egy töredéke működik. Azt a számot, amely megmutatja, hogy az összes anódfeszültségnek hány százaléka vesz részt az elektronok mozgatásában (hány százaléka hatol át a rácslyukakon) A.-nak, vagy röviden áthatásnak nevezik.

***Áthatoló sugárzás.** *Elster* és *Geitel*, valamint C. T. R. *Wilson* már a kilencszázas évek elején megállapították, hogy a teljesen elzárt levegő vagy gáztömeg is mindig egy kevéssé ionizált állapotban van. *Hess* mutatta ki 1911—12-ben, hogy ez az ionizáció a magassággal erősen növekszik; mérései, melyeket szabad ballonban végzett, *Kolhörsternek*

Az áthatoló sugárzás intenzitásának változása a magassággal

1913-ban 9 km magasságig terjedő észleléseivel együtt igazolták, hogy itt egy a földre kívülről jövő, igen nagy áthatoló képességű új sugárzásról van szó. E sugárzásnak sokféle megjelölése ismeretes: az Á.-on kívül használatosak a „kozmikus s.", „magassági s.", „Hess-féle s.", „ultra s.", „ultragamma s." elnevezések. Az Á. áthatolóképessége átlagban tízszer akkora mint a RaC γ-sugaraié: a legkeményebb részek intenzitása *Hoffmann* mérései szerint 70 cm-es ólomrétegen való áthatolás közben csak a felére csökken. *Regener* a Bodeni tóban 240 m mélységben még az egész Á. 1 ezrelékét mérte. Az Á. intenzitásának a magassággal való változása (l. az ábrát) az újabb mérésekből (sztratoszférafelszállások, *Millikan* és *Regener* önműködő műszerekkel felszerelt ballonfelszállásai) már kb. 30 km magasságig ismeretes: az intenzitás előbb gyorsabban, majd lassabban, de állandóan növekszik. Ebből következik, hogy az Á. nem származhatik

Földünk légköréből, mint régebben gondolták, hanem valószínűleg távoli, keletkezésben levő csillagokon végbemenő atombomlási folyamatok eredménye. Az Á. intenzitása a föld színén igen állandó, de csekély változásokat mutat a légnyomással (0·7 % 1 mm hg nyomásváltozásnál) és a napszakkal összefüggésben. Legújabban sikerült kimutatni a földrajzi szélességgel való összefüggést is: az erősség a sarkoktól az egyenlítő felé csökken. A méréseknél használatos berendezések: az ionizációs kamra, a Wilson-kamra s különösen legújabban a Geiger-Müller-féle számlálócső: ez utóbbival való méréseknél használatos a koincidencia módszer, amely az Á. irányának mérését teszi lehetővé. A sugárzás természetére vonatkozólag eltérőek a nézetek. Azelőtt igen kemény γ-sugaraknak, illetve azokhoz hasonló hullámtermészetű sugaraknak tartották őket: az ezen az alapon kiszámított abszorpcióegyütthatójuk kb. 2.10^{-3} cm^{-1}. Legújabban azonban mindinkább tért nyer az a felfogás, hogy az Á. korpuszkuláris természetű. Összefüggést sejtenek a földmágneses jelenségekkel is; nagy szerepe lehet az Á.-nak a magasabb (100—200 km magasban elhelyezkedő) levegőrétegek ionizációs állapotának előidézésében is. Folyamatban vannak a csillagidővel való összefüggésre vonatkozó megfigyelések is. Hazai kutatók is értékes munkát végeznek ezekben a vizsgálatokban. *(Barnóthy* és *Forró.)*

Irodalom: W. Kohlhörster, *Die durchdringende Strahlung in der Atmosphäre*. Hamburg, 1924. Forró M., *Kozmikus sugárzás*, Math. és Physikai Lapok, Bpest, 1933. Kolhörster és Tuwim, *Ergebnisse der kosmischen Physik*. I. kötet, 1931.

Athén *(Athinai)*, Görögország fővárosa, kikötő, (1928) 452.919 lak.

A. területén a háború utáni időkben a görög régészeti társulat s a német és amerikai régészeti intézetek végeznek jelentősebb ásatásokat; mindenek felett az amerikaiak. A görög rég. társ. az Akropolison és annak közvetlen környezetében talált a mykénaii korig visszanyúló maradványokat. A német *Brückner* és *Struck* a dipyloni temetőben kutattak tovább. Sikerült a Kr. e. 1000 kör. temetkezésig jutniok. Velük szomszédosan a Kerameikos agoráin az amerikai iskola végezett nagyszabású berendezkedéssel hatalmas kutatásokat. A kutatások méreteire jellemző, hogy az egész városrész rozoga házait kisajátították s rendre lebontják.

Atherton, *Gertrud Franklin*, amerikai írónő, újabb munkái: *The Immortal Marriage*, (1927); *The Yeatous Gods*, (1928). *(II. köt.)*

***Atholl,** *Katherine Marjory duchess of*, angol politikusnő, sir James Henry *Ramsay* leánya és 1899-től A. herceg neje. A búr háborúban, ahová férjét követte, a betegápolás és a jótékonyság ügyének szentelte tevékenységét. A világháború idején kórházat és üdülőotthont rendezett be Blair Castle kastélyában. 1923-ban képviselő, 1924-ben a konzervatív Baldwin-kormány közoktatásügyi alállamtitkára, majd a brit népszövetségi delegáció tagja lett.

Atilla kardja. Hersfeldi Lambert 1060 után írt Annaleseiben feljegyezte, hogy Salamon magyar király édesanyja 1071-ben a fiát trónrasegítő német sereg vezérének, Nordheimi Ottó bajor hercegnek ajándékozta azt a kardot, melyet egykor a hadak istenének kegyelméből Atilla király bírt. Az értesülés egykorúságához és hiteléhez nem fér szó, de a kard további sorsáról a krónikás keveset tud. Feltűnő ellenben, hogy a német királykoronázás külsőségeit megszabó formulaszöveg a főhatalmat tulajdonképpen nem a korona, hanem egy Isten rendelte kard *(gladius divinitus ordinatus)* alakjában ruházta át az új uralkodóra s ezt a misztikus tárgyat évszázadokon keresztül egy pompásmívű honfoglaláskori *magyar* szablya képviselte: az ú. n. Nagy Károly-szablya, melyet a bécsi Schatzkammer mindmáig őriz. Ez a meglepő összetalálkozás már önmagában is arra vall, hogy egyrészt a németek valóban a világhatalom jelvényét látták a birtokukba került fegyverben, másrészt az Árpád dinasztiában már ebben a korai időben (1071) élt az Atillától való származás tudata. (Tóth Z., *Attila's Schwert*. Bpest, 1930.) (L. még: *Attila, II. köt.)*

***Atilla kútja.** A sopronmegyei Szentgyörgyön így nevez a nép egy kutat, a mellette fekvő, feliratában ATILI és ATILIAE szavakat tartalmazó, III—IV. századi római oltárkő után, amelynek sem a kúthoz, sem Atillához nincs köze.

***Átkereszteződés** *(crossing-over)*, a sejtmag osztódásakor tapasztalt ama jelenség, amikor a homolog kromozómák X-alakban egymáson átfekszenek. Az örökléstudomány ehhez a jelenséghez fűzi az egyes tulajdonságcsoportok genjeinek kicserélődését. A kromozóma-párok tagjainak szétválásakor ugyanis az átkereszteződő kromozómák egyes darabjai egymással felcserélődnek, vagyis az a, b, c. d, e és az A, B, C, D, E tagokból összetett kromozómák a szétválás után a, b, c, D. E illetőleg A, B, C, d, e gensorozatot képviselnek, ha kereszteződés a c és d tagok között történt. E jelenség pontos kísérletekkel számos esetben beigazolódott és fényt vetett a gén eloszlás miként jére. Ily irányu örökléskutatásokkal főképpen Morgan és iskolája foglalkozik (Morganizmus).

***Átkopírozás,** filmtechnikai műszó, azt a fotografálási eljárást jelzi, amelynek eredményeként két egymást követő jelenet vége és kezdete egybeolvad. Kezdetben a negatív filmszalagok összekopírozásával valósították meg, később azonos filmszalagrészre való összefotografálással. A hangosfilmben igen ritkán alkalmazzák.

***Átkormányzó szerkezet,** általánosságban mozdonyok, hajógépek, automobilok, magánjárók, hengersorok stb. olyan gépi berendezése, mely az illető gép forgási irányát — tehát az előre és hátrajárást — megváltoztatni képes. Főként a hadihajóknál van külö-

nős fontossága, hol a gyors és biztos mozgékonyság egyik főkövetelmény.

Atlanta, város az Északamerikai Egyesült Államok Georgia államában, (1930) 270.366 lak.

Atlantisz. Az újabb tengerfenékkutatások kiderítették, hogy Brazilia és Afrika között a krétakor óta nagy földség feküdt, mely azonban a harmadkorban eltűnt. Némelyek szerint ennek a történelmi időben tengerbe merült utolsó maradványa lett volna a mesebeli sziget. Bizonyítékul hivatkoznak Afrika és Amerika ethnikai, kulturális, nyelvi jellegeinek, bizonyos néphiedelmeinek elterjedésére, közös előfordulására. Az A.-probléma megoldása az eddig megjelent hatalmas irodalom dacára is a jövő kutatásokra vár. *(II. köt.)*

Irodalom; Wilckens O. *Atlantis* (1913). Germain L., *Le problème de l'Atlantide* (1913). Spence L., *Atlantis in America*. (London, 1925) stb.

***Atlasz** *Márton*, regényíró, szül. Tasnádfő 1878. Magyar és német lapok munkatársa. Sok évig élt Észak-Afrikában, mint a magyar kormány kereskedelmi levelezője. Főbb regényei: *A fergeteg*, *Mohamedán világ*, *Titán*.

Atlétika. Az A.-nak a köztudatba is átment fogalma az utolsó két évtized alatt megváltozott. Ma már kizárólag a szabadtéri A. bizonyos fajait, a futást, ugrást és dobást értjük alatta. Ennek megfelelően az A. nemzetközi szövetsége is csak ezeknek a versenyeknek felügyeletével foglalkozik és a legtöbb nemzeti szövetség is erre szorítkozik. A.-ban világbajnokságokat nem rendeznek, hanem a minden negyedik évben rendezett *olimpiai játékok* győzteseit szokás világbajnokoknak nevezni. Az egyes nemzeti bajnokságokon kívül újabban világrészek bajnokságait is rendeznek. Dél-Amerika és a Távol-Kelet után 1934-ben először rendezték meg Európa bajnokságait; ezeket szintén négyévenként akarják rendszeresíteni.

A legutolsó olimpiát Los Angelesben rendezték 1932-ben. Ennek atlétikai bajnokai a következők: *100 m:* Tolan, USA, 10·3 mp. *200 m:* Tolan, USA, 21·2 mp. *400 m:* Carr, USA, 46·2 mp. *800 m:* Hampson, Anglia, 1 p. 49·8 mp. *1500 m:* Beccali, Olaszország, 3 p. 51·2 mp. *5000 m:* Lehtinen, Finnország, 14 p. 30 mp. *10.000 m:* Kusocinski, Lengyelország, 30 p. 11·4 mp. *Marathon:* Zabala, Argentina, 2 óra 31 p. 36 mp. *110 m gátfutás:* Saling, USA, 14·6 mp. *400 m gátfutás:* Tisdall, Irország, 51·8 mp. *3000 m akadályfutás:* Iso-Hollo, Finnország, 10 p. 33·4 mp. *4×100 m stafétafutás:* USA, 40 mp. *4×400 m stafétafutás:* USA, 3 p. 08·2 mp. *50.000 m gyaloglás:* Green, Anglia, 4 ó. 50 p. 10 mp. *Magasugrás:* McNaughton, Kanada, 197 cm. *Távolugrás:* Gordon, USA, 764 cm. *Hármasugrás:* Nambu, Japán, 15·72 m. *Rúdugrás:* Miller, USA, 431 cm. *Súlydobás:* Sexton, USA, 16·00 m. *Diszkoszvetés:* Anderson, USA, 49·49 m. *Gerelyvetés:* Järvinen, Finnország, 72·72 m. *Kalapácsvetés:* O Callaghan, Irország, 53·63 m. *Dekatlon:* Bausch, USA, 8462.235 pont.

Az 1934. évi magyar bajnokságok győztesei a következők: *100 m:* Sir József, 10·6 mp. *200 m:* Sír József, 21·6 mp. *400 m:* Barsi László, 50·2 mp. *800 m:* Szabó Miklós, 1 p. 56·5 mp. *1500 m:* Szabó Miklós, 3 p. 56.4 mp. *5000 m:* Szilágyi Jenő, 15 p. 21·6 mp. *10.000 m:* Szilágyi Jenő, 32 p. 08·2 mp. *110 m gátfutás:* Kovács József, 14·9 mp. *200 m gátfutás:* Kovács József, 23·7 mp. *400 m gátfutás:* Héjjas István dr., 55 mp. *Magasugrás:* Késmárki Kornél, 185 cm. *Távolugrás:* Dombovári Sándor, 733 cm. *Rúdugrás:* Zsuffka Viktor, 380 cm. *Hármasugrás:* Somló Lajos, 14·33 m. *Súlydobás:* Darányi József dr., 15·10 m. *Diszkoszvetés:* Remecz József, 46·73 m. *Gerelyvetés:* Várszegi József, 65·15 m. *4×100 m:* BBTE, 41·2 mp. *4×400 m:* BBTE, 3 p. 22·8 mp. *4×1500 m:* MAC, 3 p. 41 mp. *5000 m:* csapat MTK, 35 pont. *Dekatlon:* Bácsalmási Péter, 6915.375 pont.

A Torinoban megtartott első Európa-bajnokságon Szabó Miklós a *800 m síkfutásban* 1 p. 52 mp.-el, Kovács József a *110 m gátfutásban* 14·8 mp.-el győzött. *(II. köt.)*

Atlétikai szövetség. 1910-ben az atlétikán kívül még két másik sportág, a vívás és a birkózás is a Magyar Atlétikai Szövetség fennhatósága alá tartozott. 1913-ban megalakult a *Nemzetközi Atlétikai Szövetség* (International Amateur Athletic Federation), amelynek a MASZ egyik alapító tagja. Ugyanebben az évben alakult meg a *Nemzetközi Birkózó Szövetség* és *Nemzetközi Vívó Szövetség* is.

1918-ig *Bárczy* István volt a MASZ elnöke, utána *Stankovits* Szilárdot választották meg, aki tisztségét ma is viseli. Szervezetileg a szövetség hat kerületre oszlik (pestvidéki, déli, északi, északnyugati, keleti, délnyugati), amelyek bizonyos szűkebb autonomiával rendelkeznek és sportbeli ügyekben a központi intézőbizottság alá tartoznak. 1926 óta a MASZ a női atlétika irányításával is foglalkozik. *(II. köt.)*

***Átmeneti valószínűség.** *Schrödinger* hullámmechanikájában az anyagi rendszer minden egyes állapotát a hozzátartozó differenciálegyenlet (Schrödinger-egyenlet) egy megoldása, az ú. n. sajátfüggvény jellemzi. A sajátfüggvényt valószínűségi amplitudónak is nevezhetjük, mert a rendszer valamely állapotának valószínűségét éppen a sajátfüggvény négyzete határozza meg. Két különböző állapothoz különböző ily függvény tartozik. A két állapot közötti átmenet valószínűségére a sajátfüggvények szorzata mérvadó. Ezen szám az átmenet valószínűsége.

***Átoktáblák** *(tabulae defixionum)*, kisebb-nagyobb fém- vagy falapok, melyeket azért tettek a jobbmódúak sírjába, hogy a rajta levő átokszöveg távoltartsa a sírrablókat. *Tabulae exsecrationum* azok, melyekre a megcsalt szerelmes, üzlet- vagy versenytárs őszinte nyiltsággal vagy kabbalisztikus jelekbe burkoltan írta rá a maga rossz kíván-

ságait, annak nevével, akit vagy amit (esetleg versenylovat) a pokolra kívánt. A táblát az alvilág szellemének ajánlották fel.

Atomfizika, l. *Rutherford-Bohr-féle atommodell (XX. köt.)*, továbbá *Kvantummechanika (XXI. köt.)*.

***Atomrombolás.** Ha különböző elemeket radioaktív anyagokból származó α-részecskék, vagyis nagy sebességű helium-atommagok hatásának teszünk ki, ezekből hidrogénatommagok lövellődnek ki. Az α-részecskék tehát szétrombolják az útjukba kerülő atomok magját és innen erednek mint rombolási termékek a hidrogén-atommagok. Az A.-t először az angol *Rutherford* észlelte (1919) a nitrogénatomokon, utóbb a vizsgálatokat ő és munkatársai, nemkülönben a bécsi rádiumintézetben *Petterson* és munkatársai sok más elemre kiterjesztették. Újabb vizsgálatok szerint nagysebességű korpuszkuláris sugarakkal (csősugarakkal, protónokkal és neutrónokkal) is lehetséges az atomokat szétrombolni. A. útján eddigelé csak igen kicsiny elemmennyiségek voltak átalakíthatók és alig lehet kilátás arra, hogy az A. gyakorlatilag is értékesíthető eredményekre vezessen. (*H. Petterson u. G. Kirsch: Atomzertrümmerung, Verwandlung der Elemente durch Bestrahlung mit α-Teilchen*, Leipzig, 1926.)

***Atonális zene,** közhasználatú értelemben a hangnem nélküli — tehát a dur és moll hangnemeken kívüli — zenélést jelenti. Ezidőszerint még inkább jelszó mint jelző, a modern, határozott hangnemeket nem használó szerzőkkel szemben. Lényegében szokatlan, újfajta tonalitások használatáról és érvényrejuttatásáról van szó. Elméletéről tanulmányt írtak: *Milhaud, Cimbro* és *Scherber*. (*L. még: Atonalitás, XIX. köt.*)

***Atophan,** fenilkinolinkarbonsav, fenilcinchoninsav, $C_9H_5(C_6H_5)NCO_2H$ képletű sárgás por. Csúz, köszvény gyógyítására szolgál. Tophin és Tophosan néven hazai gyártmányok is forgalomban vannak.

Átömlesztés *(transfusio)*, az orvosi gyakorlatban vértpótló oldatoknak vagy magának a vérnek bejuttatása az arra rászoruló, főkép kivérzett egyén szervezetébe. Vértpótló oldatok: 40—42° C fiziológiás konyhasóoldat, tisztán vagy mellékvese kivonattal (1‰ oldatból 8—20 csepp 1—1 oldatra) kámforral, gelatinával, gumiarabikummal keverve, szőlőcukoroldat, sókeverékoldat (tutofusin). Testüregekbe (has-mellüreg) tisztán beömlött vért (máj- vagy léprepedésnél, méhenkívüli terhességnél) újból visszaömlesztjük a vérpályába (reinfusio) ha a vér a bélcsatorna egyidejű sérülése folytán szennyezett, visszaömlesztésre nem használható, hanem legfeljebb megszűrve végbélcsőre alakjában juttatható felszívódásra. Újabban ismét használják, de most már tudományos alapon, a vérátömlesztést emberből (vértadó) emberbe (vértkapó). Az átömlesztett vér lehet defibrinált, vagy változatlan ú. n. *vitális vérátömlesztés*. Az utóbbi lehet megint közvetlen, vagy közvetett. A közvetlen átömlesztésnél összeköttetésbe hozhatjuk a vértadó ütőerét a vértkapó gyüjtőerével érvarrat vagy egymásba tolás útján, vagy üvegcső, gumicső, formalinozott állati ütőér közbeiktatásával. Ezen eljárások körülményesek. Leghasználatosabb eljárás az *Oehlecker*-féle, ahol az egymás mellé fektetett két egyén karvénájába bevezetünk egy-egy vékony üvegcsövet és egy fecskendő és egy kétjáratú elosztó csap segélyével tetszőleges vérmennyiséget szívunk ki a vértadó vénájából és fecskendezünk át a vértkapó vénájába. A közvetett átömlesztésnél a vértadó vérét felmelegített és parafinozott üveghengerbe *(Percy*-féle eljárás) vagy különböző gyantákból készült és csiszolt hengerbe (athrombit) vagy borostyánkőből készült hengerbe szívjuk be és visszük a vértkapó egyénhez, akinek kipreparált vénájába azután belefujtatjuk a szükséges vérmennyiséget. A megalvadás meggátlására 2—2½% nátriumcitrát oldatot keverünk a vérhez. Az átömlesztést alkalmazzuk belső vérzéseknél (gyomor-, bél-, tüdővérzés, méhenkívüli terhesség, szülés), narkózis, égés, mérgezés, súlyos és általános fertőzés és különböző vérmegbetegedések esetében. Ellenjavalt: a szív- és vérérmegbetegedések esetében. *(II. köt.)*

***Atterberg,** *Kurt*, svéd reprezentatív zeneszerző, szül. Göteborg 1887 dec. 12. Mérnöknek készült, de e mellett zenei tanulmányokat folytatott s végül karnagy lett. 1925 óta a svéd zeneszerzőtársaság elnöke. 5 szimfóniát, rekviemet, Shakespeare Vihar-jához zenét, zenekari és vonós hangszerműveket írt.

***Attlee,** *Clement Richard*, angol államférfi, szül. Putney, 1883. jan. 3. Ügyvéd, 1922—24. MacDonald magántitkára, 1931 postaügyi min., könyve: *The Social Worker* (1920).

***Átusztatás,** a filmtechnikában használt szakkifejezés, annak jelzésére, hogy valamely jelenet vége lassan, szinte észrevétlenül, zökkenő képugrás nélkül átolvad, „átúszik" a követő jelenet kezdetébe. (Technikai értelemben l. még *Átkopírozás, XXI. köt.*)

***Aubermann** *Miklós* dr., plébános, szül. Őscsanád 1874 febr. 28. A Kath. Hittanárok és Hitoktatók Orsz. Egyesületének és szaklapjának, a Kath. Nevelésnek alapítója. Közép- és polgári iskolai tankönyvei az egész országban használatosak. Főbb művei: *Egyiptom és Hellasz földjén, Egyháztörténeti segédkönyv, Főbb államtani kérdések Sz. Ágoston és Sz. Tamás nyomán.*

Auckland, 1. New Zealand angol dominion egyik kerülete, (1933) 470.343 lak. — 2. Az előbbi kerület székvárosa, kikötő, (1933) 219.800 lak.

***Audionkapcsolás,** az elektroncsöves demodulációs kapcsolások egyike. Lényege az ú. n. rácsegyenirányítás, ami abban áll, hogy a vevőantennából kapott, modulált, nagyfrekvenciájú áramból a rácsáramkörben fellépő egyenirányító hatás kiválasztja a hangfrekvenciájú áramot, amit azután az anódáramkörben felerősítve tudunk felhasználni,

illetve hallgatóba vagy hangszóróba vezetni. Feltalálója Lee *de Forest*.

***Auer,** *Erhard*, német politikus, szül. Darmstadt 1874 dec. 22. Mezőgazdasági munkás, aztán kereskedő. 1900. a helyi betegsegélyzőpénztár tisztviselője, 1907. bajor országgy. képviselő, 1908. a bajor országos szociáldemokrata párt titkára, 1918. bajor belügyminiszter, 1919. az országgyűlés megnyítása alkalmával merényletet követtek el ellene; lemondott, de továbbra is, egészen a nemzeti szocializmus győzelméig országgyűlési képviselő és a szociáldemokrata párt vezére maradt.

Auer *György* dr. jogi író, 1928. egyet. magántanárrá, 1933. budapesti kir. főügyészhelyettessé nevezték ki. Újabb művei: *A magyar bűnvádi eljárási jog tankönyve* (1927); *Bűnvádi eljárási jog* (6 kötet 1931—34); *A becsület fogalma és védelme* (1928). *(XIX. köt.)*

Auer *István* író, jelenleg a Nemzeti Újság munkatársa. A Szent István akadémia irodalmi osztálya tagjául választotta. *(II. köt.)*

Auer, *Karl, v. Welsbach báró*, német kémikus, megh. Welsbach, 1929 aug. 4. *(II. köt.)*

Auer *Lipót*, hegedűművész, megh. Drezda, 1930 júl. 17. *(II. és XX. köt.)*

Auer *Pál (Alsóterényi)*, jogi író, publicista és ügyvéd, újabb művei: *Nemzetközi kereskedelmi és jogi Bábel* (1929); *The Competency of Mixed Arbitral Tribunals*, *A vegyes döntőbíróságok illetékessége* (1927); *Briand Páneurópa memoranduma és Magyarország érdekei* (1930); *Amióta Genfből kormányozzák a világot* (1931); *Ügyvédség külföldön* (1931); *Revision of Treaties* (1932); *Projet d'une entente danubienne au XIXe siècle* (1932); *Problèmes Danubiens* (1932); *Schiedsgerichte für den Internationalen Handel* (1933). Külpolitikai munkatársa a *Journal de Genève*-nek, cikkei állandóan megjelennek a külföldi lapokban. Ügyvivő elnöke a *Páneurópai Unió magyarországi szervezetének*, elnöke a *Comité Permanent pour le Rapprochement Economique des Pays Danubiens et de la Pologne* szervezetnek, ügyvivő alelnöke a *Magyar Béke és Népszövetségi Egyesületnek*, tagja a *Külügyi Társaság* elnöki tanácsának. *(XIX. köt.)*

Auernheimer, *Raoul*, osztrák író. Ujabb művei: *Die linke und die rechte Hand* (1927); *Die Wienerin* (1928); *Die Feuerglocke* (vígjáték, 1929); *Geist und Gemeinschaft* (1932); *Der gefährliche Augenblick. Abenteuer und Verwandlungen* (1932); *Gottlieb Weniger dient der Gerechtigkeit* (1934). *(II. és XIX. köt.)*

Auersperg *Károly Mária herceg*, megh. 1927 okt. 20. *(II. köt.)*

Auffenberg *Móric báró*, megh. Bécs, 1928 máj. 18. *(II. és XX. köt.)*

***Aufkläristák,** így nevezték nálunk a XVIII. század végén és a XIX. század elején a francia felvilágosodás elveinek vallóit, akik ellen főleg a katolikus egyház nagy arányú propagandát fejtett ki. Ennek a propagandának, amely részben a Kazinczy által képviselt új irodalmi szellem ellen is irányult, főképviselője Seitz Leó szerzetes volt.

Augagneur, *Victor*, francia orvos, megh. 1934 ápr. 24. *(II. köt.)*

Augsburg, bajorországi város, (1933) 176.631 lak.

Augila *(Audzsila, Audjila)*, oázis az olasz Libia gyarmat északi részén, részben a tengerszín alatti mélyedésben. A *Gialo (Dzsalo)* oázissal együtt a Fesszán, Kufra, Csad-tó és Egyiptom felé vezető karavánutak kulcspontja. 1928 elején Olaszország katonailag megszállta. (L. *Audzsila, II. köt.*)

Auguszta, *főhercegasszony*, Lipót bajor herceg és Gizella főhercegnő leánya, l. *XX. köt.* 435. old.

***Auhagen,** *Otto dr.*, német közgazda, szül. Hannover 1869 nov. 10. A berlini mezőgazd. főiskolán 1906. tanár, 1927—30. a moszkvai német követségen gazdasági szakértő 1931. Boroszlóban az államtud. tanára és az *Osteuropa-Institut* igazgatója.

Aujeszky *Aladár*, orvos, bakteriológus, megh. Budapest 1933 márc. 9. *(II. és XIX. köt.)*

***Aujeszky-féle betegség,** szeptikémiás neurotrop szűrhető ragályanyag által előidézett betegség, amely legtöbb állatfajban nyultvelőbénulásban és a fertőzés helyének viszketésében nyilvánul. Kutyában, macskában igen rövid idő alatt halálos, malacokban szintén, sertésekben többnyire csak múló lázat okoz határozatlan tünetekkel.

***Aujeszky** *László, meteorológus, Aladár fia* szül. Budapest, 1903 aug. 23. 1926. a matematikából doktori oklevelet szerzett és a Meteorológiai Intézet tisztviselője lett, 1928. adjunktus, 1934. osztálymeteorológus. 1928. elnyerte a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara pályadíját, *Védekezés az időjárási károk ellen* című munkájával. Egyéb munkái: *Az időjárás és a mindennapi élet*, (1933); *A sztratoszféra*, (1934). Irt számos szak- és ismertető cikket több hazai és külföldi szakfolyóiratba.

***Aukrust,** *Olav*, norvég költő, szül. 1883. Tanító, majd népfőiskolai igazgató. 1916. adta ki *Himmelsvarden* (Ég felé) c. nagy versgyüjteményét, amely filozófiai és vallási elmélyedésével a jó és gonosz között az ember lelkében lefolyó harcot énekli művészi nyelven, a norvég természet és népélet pompás képeivel. Újabb kötete: *Hamar i Hellom* (1926.).

***Auksinas,** litván pénzegység, kb. 1·40 P.

Aulard, *François Victor*, francia történetíró, megh. Párizs 1928 okt. 23. Utolsó művei a francia forradalommal és hazafiassággal foglalkoztak. *(II. köt.)*

Aureola, a fehér vagy színes nap- és holdudvar neve. A fénysugarak törése hozza létre felhőfátyol vagy köd vízcseppecskéin. *(II. k.)*

***Auric,** *Georges*, francia zeneszerző, szül. Lodève 1899 febr. 15. A régi francia zene hagyományaihoz visszatérést hirdette, de zenekari művei, balletjei: *Les noces de*

Camache, La pastorale (1926. az orosz ballet adta elő) inkább Debussy hatására vallanak.

***Aurignacien,** a vagdalt kőkor *(palaeolith)* újabb szakának *(fiatal palaeolithikum)* legalsó, tehát legrégibb kultúrfoka. Nevét *Aurignac* nevű franciaországi barlangtól (Haute Garonne dep.) nyerte, ahol e kultúra jellegzetes kő- és csontiparának gazdag lelőhelyét találták meg. Vezető csonteszköze az A. típusú lapos dárda, mely alsó végén be van hasítva. Ugyancsak jellemző a fejes csontár, melyet az állatbőrök kilyukasztására használtak. A kőeszközök keskeny, hasábos, prizmatikus, széleiken finoman kiszilánkolt kovapengék. E korból maradtak fenn a művészet első nyomai állatokat és növényeket ábrázoló karcok, busmantípusú Venus-szobrocskák alakjában. E kultúra centruma Közép- és Nyugat-Európa volt, de megvan az Istállóskői barlangban, a Bükkhegység barlangjaiban és Magyarbodzán is.

***Aurignac rassz** *(Homo Aurignaciensis)*, az új-palaeolith kultúrában élt magasabban fejlett emberfajta. Nevét *Klaatsch*tól kapta, *Wilser* pedig *Homo mediterraneus var. fossilis*nek nevezi. Idetartozó leletek: Combe-Capelle, Baumes-Chaudes, Brünn, Podbaba, Predmost, Chamblandes, Clichy, Grenelle, Galley-Hill, Egisheim stb. Ezen embertípus koponyája igen keskeny, hosszú, arca keskeny, magas, homloka keskeny, kissé rézsútos, szemgödrei négyszögletesek, járomcsontjai kiállók, álla gyengén fejlett, egyébként az állkapocs masszív s ágai szélesek. Testmagassága 160 cm körül van. Kezei és lábai kicsinyek, kar és alszár azonban hosszú. E rassz a diluvium végével sem halt ki. Hazánkban a *Balla-barlangi gyermekkoponya*, valamint a lengyeli, gödöllői, bodrogkeresztúri kő-rézkori temetők koponyái emlékeztetnek e típusra.

Aussig, hivatalosan: *Ústi nad Labem*, csehországi város, (1930) 43.802 lak.

***Austenit,** az acél ú. n. szilárd oldatbeli állapotának szövezeteleme, amelyet edzés útján szoktunk a közönséges hőfokú acélban megrögzíteni. Az edzés azonban az A. egy részét martenzitté alakítja át. A mangántartalom kedvez az A. megmaradásának. A főleg A.-et tartalmazó acélok lágyak és nem-mágnesesek.

***Austerlitz,** *Friedrich*, osztrák szociáldemokrata író és politikus, szül. Hochlieben (Csehszlovákia) 1862 ápr. 26., megh. Bécs 1931 júl. 5. Fiatalon az *Arbeiterzeitung* munkatársa, később felelős szerkesztője. Munkatársa a *Neue Zeit*-nak és a *Kampf*nak, előbbi a német, utóbbi az osztr. szociáldem. párt tudományos folyóirata. A forradalom után a parlament és az alkotmányjogi bíróság tagja.

***Austin,** *Ernest*, zeneszerző, szül. London 1874 dec. 31. Kereskedőből 37 éves korában lett zenész. Mintegy 70 művének fele zongorapedagógia, a többi nagy zene- és énekkari mű *(Ode on a Grecian Urn*, Keats költeményére 1922), orgonaművek ciklusa (Bunyan „A zarándok útja" zenei illusztrálása.).

***Australopithecus,** az a fossilis csontlelet, amelyet 1925-ben Dél-Afrikában, a taungsi mészkőbányában ástak ki. Megtalálója és első tudományos leírója *Dart*, majomembernek tartotta. A behatóbb vizsgálatok azonban kideríttették, hogy közönséges emberszabású majom fiatal példánya, mely morfológiailag a gorilla és csimpánz között foglal helyet. (Bartucz L., *Embermajom volt-e az Australopithecus*. Budapest, 1929.)

Ausztrália, nagybritanniai dominion, területe 7,703.850 km², (1933) 6,624.302 lak. Fővárosa 1927 óta Canberra. Újabban a következő részekre tagozódik: Új Dél-Wales, Victoria, Queensland, Dél-Ausztrália, Nyugat-Ausztrália, Közép-Ausztrália, Tasmánia, Északi területórium és a főváros területére. Főbb mezőgazdasági terményei (1931. 1000 q-ban): búza 58.042, árpa 2.560, zab 1.501, kukorica 2.114, cukornád 39.460, továbbá: burgonya, banán, szőlő, gyapju (412·8), vaj, sajt stb. Állatállománya (1928. 1000 drb.): ló 1.942, szarvasmarha 11.300, juh 105.560, disznó 910 stb. Bányatermékei (1930. 1000 t): cinkérc 120, rézérc 15, réz 13, ólom 166, cinn 1, cink 55, nyersvas 255, nyersacél 300, arany (kg) 14.000, ezüst 330.500. Vasútvonalainak hossza 39.075 km, távíróvonalainak hossza 276.134 km, távbeszélő vonalaié 57.769 km. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1933—34) 61 millió, a kivitelé 99 millió angol font. Fontosabb behozatali cikkei: textiláruk, petróleum és termékei, automobilok, gépek. Fontosabb kiviteli cikkei: a kivitel fele az állattenyésztésből származik (gyapjú, bőrök, vaj, fagyasztott hús), azután jön a földművelés (búza, liszt), végül a bányászat (arany).

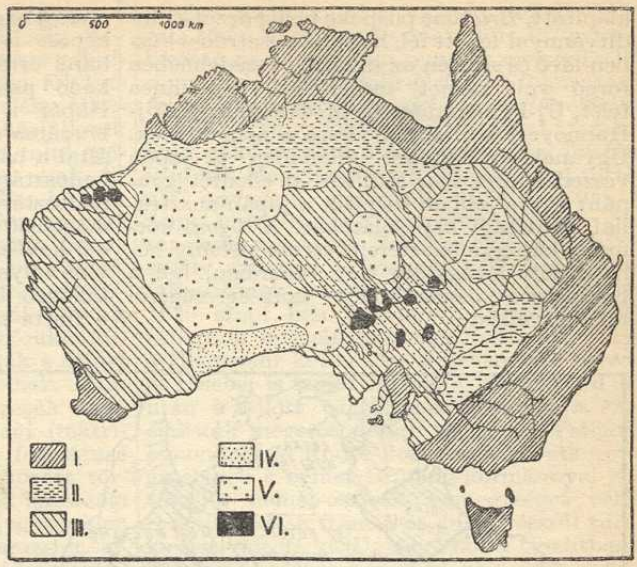
Közgazdaság. A. legfontosabb termékei a gyapjú és a búza, amelyeknek termelésével szinte jellegzetes súlyt adott mezőgazdaságának. Új-Zélanddal és Dél-Afrikával együtt A. közel egyharmadát szállítja a gyapjú világtermelésének. A mezőgazdaság alapja a nagybirtok-rendszer, hol leginkább külterjes gazdálkodás folyik s aránylag kevés embert foglalkoztat, úgyhogy a lakosság kb $^2/_3$-a a partszegélyeken zsufolódott össze.

Története. A világválság elsősorban a nyersanyagtermelő országokra mért erős csapást. A gyapjú s búzatermelő A. már az elején áldozatul esett. 1929/30-ban a kereskedelmi mérleg már passzívvá vált s a költségvetés hiánnyal zárult. Az egyes államokban levő munkáskormányok, a Labour Party balszárnyával együtt a bankok szocializálását, pénzfelhigítást és a külföldi tartozások beszüntetését követelték. Az osztályharc és bérküzdelem kiélesedett s 1932 elején a választásokon az anyaország által is támogatott farmerek és polgárság a munkáspárti *Scullin*-kor-

mányt megbuktatták s miniszterelnök az *United Australia Party* vezére, az egykori munkáspárti *Lyons* lett.

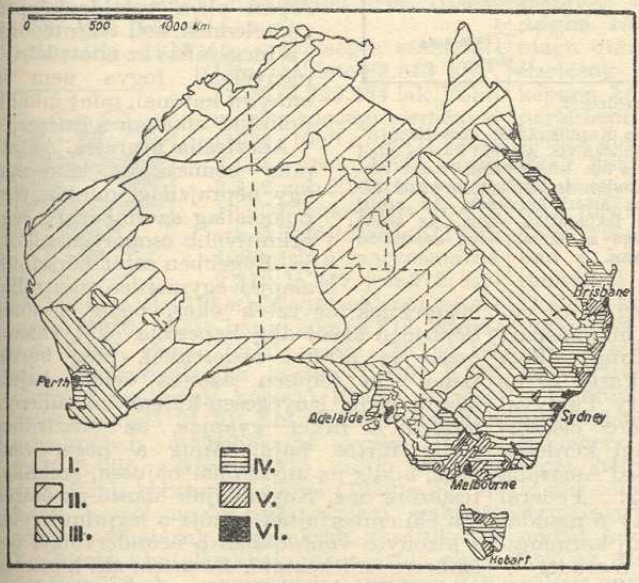
Az új kormány erélyes intézkedéseket tett a válság leküzdésére. A behozatalt korlátozták s a vámokat felemelték, viszont a kivitelt fokozni igyekeztek. Ilyenformán a külkereskedelmi deficit, mely 1929/30-ban 6 millió, 1930/31-ben 27·9 millió font volt, 1931/32-ben már 40·3 millió fontnyi feleslegre változott. Miután azonban a kedvező eredményt elsősorban is az Angliából irányuló behozatal csökkentésével és vámemelésekkel érték el, ez állandó súrlódásokra vezetett az anyaországgal.

Az angol-ausztráliai viszony még rosszabbá vált 1934 májusában, amikor Anglia felszólította a dominiumokat, hogy a japánokkal vívott textil-háborújában segítségére legyenek. Ez alkalommal azonban már kiütköztek az ottawai egyezmény belső ellentmondásai. A. nem vehet részt egy japánellenes gazdasági hadjáratban, mert fővásárlója éppen

Ausztrália növényzetövei

I. Erdő. Az erdőterület nagy, egységesnek látszó övezete természetében megoszlik. A keleti parton zárt, sűrű erdő és pedig Brisbanetől északra helyenként trópikus őserdő. A belső részek felé az erdő kivilágosodik, szavannás erdővé alakul és lassan a szavannába és a sztyeppbe megy át. Nyugaton és délen a scrub vezet át a félsivatagos Spinifex-szel jellemzett félsivatagos területbe. II. Szavanna és sztyepp. III. Scrub. IV. Sós talajhoz kötött bokrosok. V. Spinifex fű. VI. Sivatag. Tiszta sivatag csak szigetszerűen, egyes helyeken fordul elő, helyenként a Spinifex, a scrub és sós talajú területeken is.

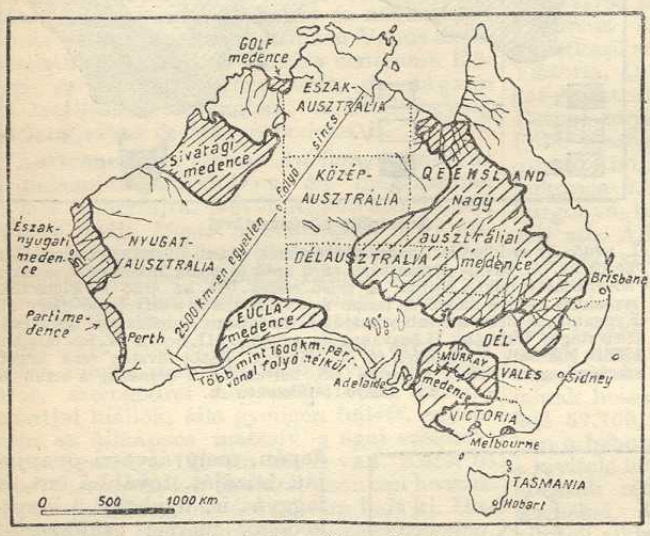
Ausztrália népsűrűsége

I. Lakatlan. II. 20 km²-en 1 lakónál kevesebb. III. 2·5 km²-en 1 lakónál kevesebb. IV. 1 km²-en 1—3 lakos. V. 1 km²-en 3—12 lakos. VI. 1 km²-en 12-nél több lakos. A térkép nagyon jól felvilágosít Belső-Ausztrália néptelenségéről. Tanulságos ezt a térképet a növényzet térképével és az artézi medencék térképével összehasonlítani. Csak az eredeti erdőterületek — az északi szavannás erdők kivételével — sűrűbben lakottak. Ausztrália szűken népesedett kontinens és a mainál húszszorta nagyobb lakosságot is eltudna tartani.

Japán, mely átveszi gyapjúját, búzáját, továbbá ónt és faggyút is, úgyhogy a kereskedelmi mérleg ezidőszerint kb. 3½ : 1 A. javára. Ezzel szemben természetesen be kell engedni a japán ipar termékeit az angolok kárára.

Politika. A. legrettegettebb veszedelme az egyre terjeszkedő japán imperializmus. Kétségtelen, hogy Japán az ázsiai kontinensen nem talál olyan területet, mely alkalmas volna évi több mint egy milliónyi szaporulatának felvételére. Különösen áll ez Mandzsukuóra és a zord éghajlatú Mongoliára, valamint az orosz Távolkeletre. A japán nép, túlnyomó részében déli származásának megfelelően a meleg tájak felé vágyakozik, a japán terjeszkedés tehát délfelé — elsősorban is A. felé mutat, hol intenzívebb gazdálkodás mellett legalább is 100 millió ember élhetne meg. A „japán veszedelem" elhárítását tűzte ki célul az ausztráliai hódító-párt vezére: *Hughes*, aki Védelmi Lígát

alapított, *Brisbane* püspöke pedig azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy az ausztráliai kézben levő és szintén az invázió veszedelmében forgó volt német területeket, Új-Guinea felét, Új-Pomerániát, Új-Mecklenburgot, Új-Hannovert stb. adják vissza a németeknek. Ugyanakkor, amikor állandóan a japán veszedelemről van szó, kirívó ellentét gyanánt egyre jobban kiépítik a japán-ausztráliai gazdasági kapcsolatokat. A *Lyons*-kormány külügyminisztere, *Latham* néhány hónap előtt látogatást tett Japánban, hol a barátságos összműködés szükségességéről tett hitvallást.

Ausztrália artézi medencéi

Ausztrália végtelenül vízszegény. Csak a Kordillerákról közvetlenül a tengerpartokhoz lefutó folyókban van állandóan víz. A többi folyója mind időszakos és a kontinens egész területének a fele lefolyástalan. Ezért végtelenül nagy jelentősége van a mezőgazdálkodás, de legfőképpen a szarvasmarha és juhtenyésztés szempontjából az artézi kutaknak. Az artézi kutak nélkül Ausztrália nagyobb része lakhatatlan volna. Az artézi medencék közül a legnagyobb jelentősége az ú. n. Nagy ausztráliai medencének van.

1934 szept. 15-én ejtették meg az új választásokat. A kettészakadt munkáspárt (Labour: *Scullin*, Radical: *Lang*) állott szemben az United Australia Party és az ezzel szövetséges farmer Country Partyval *(Earl Page)*. A választási harc elsősorban is belpolitikai és gazdasági kérdések körül zajlott s eredménye: United Australia Party 35, Country Party 13, Federal Labour Party 18, Radical Party 8 mandátum. Nov. 7-én megalakult az új kormánykoalíció. *Lyons* miniszterelnök maradt.

Katonai helyzete. Általános hadkötelezettség békében nincsen és háborúban is csak az ország határain belül. A haderő a milicrendszeren épül fel s a kiképzés céljaira hivatásos katonákból álló állandó kereteket tartanak fenn, amelyeknek összlétszáma 1933-ban mindössze 300 tiszt és 1400 altiszt, illetőleg legénységi személy volt, tehát az ország nagyságához, valamint a lakossághoz képest is rendkívül csekély. A katonaság harci értéke csekély, ami részben az uralkodó pacifista szellem rovására is írható. Habár a fegyver alá szólítható lakosság létszáma meghaladja a félmilliót, mindazonáltal a haderő háború esetén csak 4 gyaloghadosztályból, 3 vegyesdandárból és 3 lovashadosztályból áll s még ez az erő sincsen megfelelő segédfegyvernemekkel és vezetőkkel kellőképpen ellátva. A légi erők fejlesztése folyamatban van. Egyelőre egy repülőkiképző iskola, egy vegyes repülő-osztag, a flotta-kísérő repülők állanak szolgálatban, összesen kb. 100 harcgéppel.

Az utóbbi időkben a kontinens egyes pontjait megerősítik, így az északi Port Darwint nagy hadikikötővé építik ki, hasonlóképpen a keletausztráliai Gladstonet és a délnyugat-ausztráliai Perth kikötőt is. A tengeri erők fejlesztésére is intézkedéseket tettek. A meglevő két 10.000 tonnás nehéz és két 5.100 tonnás kiscirkálókból, valamint a 10 régebbi típusú torpedórombolóból álló hajóhad kiegészítésére építenek két közepes, 8.000 tonnás cirkálót, négy torpedórombolót és egy repülő-anyahajót.

A.-t katonai szempontból Japán ellen tulajdonképpen védtelennek kell tekintenünk s a megszállás az adott körülményeknél fogva nem is annyira katonai, mint inkább politikai alkalom kérdése.

Ausztrália néprajza. Ausztrália bennszülött lakossága úgy néprajzilag, mint antropológiailag az emberiség legprimitívebb csoportját alkotja. Régebben sötét bőrszínük alapján egyszerűen ausztráliai négereknek nevezték őket, pedig a sötét bőrszínen kívül alig kapcsolja őket valami össze az afrikai négerekkel. Még bőrük színe sem teljesen azonos velük, hajuk alkata pedig lényegesen különböző, amenyiben a néger gyapjas, az ausztráliai pedig fürtös hajú. Amíg a néger csupasz, addig az ausztráliai bajusza, szakálla, testszőre dús. Koponyájuk alkata az összes ma élő emberfajták között a legprimitívebb s bizonyos vonásokban a neandervölgyi ősemberre emlékeztető. *Klaatsch*, aki huzamosabb ideig a helyszínén tanulmányozta őket, úgy testi sajátságaikat, mint kőkori kultúrájukat — melyben akkor éltek, amikor az európaiak felfedezték őket — összefüggésbe hozta a neandervölgyi ősemberrel. Számuk, amióta a fehér ember letelepedett és fegyencgyarmatot létesített Ausztráliában, veszedelmesen megcsökkent. A mult század elején még

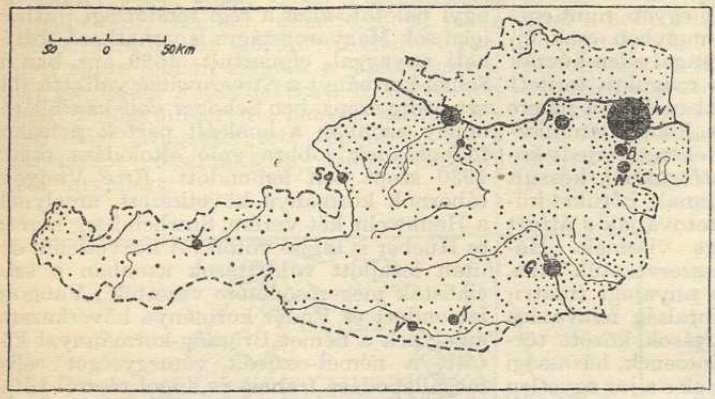
150.000-re becsülték számukat, míg ma a tisztavérű bennszülöttek száma alig 4—5000. Apró vándortörzsekben élnek s primitív gyüjtő, halász-vadász életmódot folytatnak. A földmívelést, növénytermelést, állattenyésztést nem ismerik, egyetlen háziállatuk a dingókutya. Lakásuk alig egyéb, mint egészen primitív lombsátor, melyben csak éjjelre, az időjárás viszontagságai ellen húzzák meg magukat. Ruházatuk magukra terített állatbőr. A hiányos ruházat mellett a pipere különböző módja, aminek inkább animisztikus jelentősége van, széltében elterjedt közöttük. Kagylókból, állatfogakból készült nyak- és karpereceket hordanak, bőrüket különböző színűre festik és tetoválják s átfúrt orrsövényükben papálcikát viselnek. Házasságuk egynejű és törzsszervezetük laza. Rokonság és leszármazás anyajogi (matriarchatus). Az ivarérett fiatalság felavatása bonyolult babonás szertartások között történik. Állandó főnökeik nincsenek, házassági és korosztályokra tagolódnak s a jog egyetlen eszköze a vérbosszú. Vallásuk varázshit, elterjedt közöttük a jelbeszéd s a füstjelekkel való híradás. A legtöbb utazó dícséri kézügyességüket. Antropológiailag elég jól elhatárolható primitív csoportot alkotnak. Jellemző vonásuk a kisközepes, sőt alacsony termet, a szűk és rézsútosan hátrafutó homlok, az előreálló (prognath) arc, alacsony szemgödrök. Egyébként testarányaik nem szélsőségesek. Újabban *Róheim* Géza pszichoanalitikai vizsgálatokat végzett közöttük. (Róheim: *A csurunga népe*, Bpest, 1932.) *(II. köt. 314. o.)*

Ausztria. 1918 óta szövetséges szabadállam, területe 83.843 km², (1932) 6,739.524 lak. Főbb mezőgazdasági terményei (1931. 1000 q-ban): búza 2.554, rozs 4.654, árpa 3.332, zab 2.322, burgonya 19.277, cukorrépa 10.675 stb. Állatállománya (1930. 1000 drb.): szarvasmarha 2.312, ló 247, juh 272, sertés 1.965, kecske 198 stb. Fontosabb bányatermékei (1930. 1000 t-ban): kőszén 216, barnaszén 3.063, vasérc 1.180, rézérc 130, só 1·1 stb. Vasútvonalainak hossza (1930) 5.825 távíró vonalainak hossza 12.198, távbeszélő vonalaié 31.304 km. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1933) 1.187 millió, a kivitelé 815 millió schilling volt. Főbb behozatali cikkei (1930): élő állatok, petróleum és származékai, gabona, gépek, gyapotáruk, selyemáruk, vasáruk stb. Fontosabb kiviteli cikkei: fa, vasáruk, gépek és készülékek, gyapotáruk, papíros stb. *Térképét l. Csehszlovákiánál.*

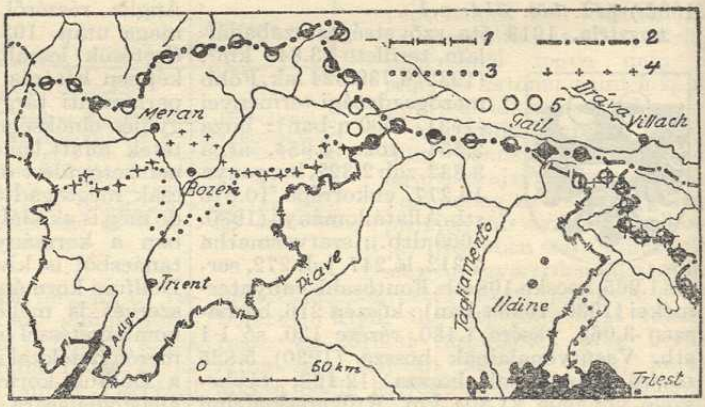
Története. 1926 októberében a Ramek-kormány lemondott és újra Seipel egykori kancellár alakított kormányt, amely első sorban alkotmányreformot iktatott programmjába, hogy ennek segítségével a szociáldemokrata befolyást visszaszorítsa. Fokozta az ellentéteket az a munkástüntetés, amely 1927 júl. 15-én váratlanul amiatt tört ki, mert a bíróság egy szocialista munkás meggyilkolásával vádolt Heimwehr-férfiakat fölmentett. Az összeütközés 90 munkás és rendőr életébe került s a tüntetők felgyujtották az igazságügyi palotát, ahol a régi rendőrségi irattár, igen sok Magyarországra is vonatkozó történeti anyaggal, elpusztult. 1929 ápr.-ban a Seipel-kormányt a Streeruwitzé váltotta föl, ezt pedig szept.-ben Schober volt kancelláré, amely azonban a koaleált pártok politikai fölfogásának jobbra való eltolódása miatt 1930 szept.-ben lemondott. Erre Vaugoin tábornok kormánya következett, amelynek a Heimwehr két vezére, Starhemberg herceg és Hueber is tagjai voltak. A közvetlenül ezután lezajlott választások azonban a szocialisták megerősödésére vezettek; Vaugoin lemondott és Ender kormánya következett, amelynek a német Brüning-kormánnyal kötött, a német-osztrák vámegységet célzó megállapodása francia és angol részről tiltakozást váltott ki. Ugyanekkor a Creditbank bukásával súlyos pénzügyi helyzetbe jutott Ausztria kénytelen volt a külföldhöz fordulni segítségért. 1931 júniusában lemondott az Ender-kormány és helyette Buresch kormánya folytatta a tárgyalásokat, amelyeket az 1932 májusban megalakult Dollfuss-kormány fejezett be olyanképpen, hogy Ausztria a pénzügyi segítség ellenében lemondott a Németországgal való vámegység tervéről. 1933-ban az Olaszországból Hirtenbergbe szállított fegyverek ügye Franciaország és Anglia részéről diplomáciai eljárást vont maga után. 1933 márciusában a vasutasok fizetésük leszállítása ellen való tiltakozásképpen kétórás sztrájkot rendeztek. Ennek parlamenti tárgyalása folyamán a nemzetgyűlés elnöksége a kebelében támadt ellentétek miatt lemondott. Igy nem volt, aki a nemzetgyűlést összehívja; a kormány nemcsak megtagadta a parlament összehívását, de meg is akadályozta összeülését. 1933 máj.-ban a kormánypártok hívei a szövetség tanácsból is kivonultak, jelezve azt, hogy a Dollfuss-kormány a népképviseletnek ezt a szervét is mellőzi. A nemzeti szocialisták bombavetéssel és személyek ellen intézett merényletekkel igyekeztek lehetetlenné tenni a Dollfuss-kormányt, mert ez a hatalmak állásfoglalására teljesítette Ausztriának a békeszerződésekben foglalt azt a kötelezettségét, hogy megőrzi függetlenségét. Az agitációs célból Bécsbe érkezett bajor igazságügyminiszter eltávolításáért megtorlásul a német kormány megtiltotta állampolgárainak az Ausztriában való tartózkodást, ami súlyos anyagi károkat okozott. A Dollfuss-kormány, hogy a nemzeti szocialista agitációt megfékezze, egyéb intézkedései során letartóztatta és kiutasította Habicht német nemzeti szocialista megbízottat, aki névleg mint a német követség sajtófőnöke, az osztrák nemzeti szocialista mozgalomnak Berlinből delegált főbiztosa volt Bécsben.

Erre válaszul a német birodalmi kormány elrendelte az osztrák követségi attasé letartóztatását és kiutasítását. Az osztrák nemzeti szocialista párt vezetősége német birodalmi részről támogatott hadjáratát Münchenből intézte, amivel szemben az osztrák kormány az angol, francia és olasz kormányoknál keresett oltalmat. Ezek diplomáciai lépést tettek Berlinben, azonban eredménytelenül. A kormánynak a nemzeti szocialistákkal való küzdelmében segítségére volt a szociáldemokrata párt. A kormánypártokkal együtt szavazta meg a nemzeti szocialista mandátumok megsemmisítését. Ennek során úgy a közös ellenséggel való harcra, valamint a fegyveres pártalakulatok leszerelésére vonatkozóan többször tett ajánlatot a kormánynak, amely azonban elutasította ezt a közeledést. Betiltotta a szocialista vezetés alatt volt köztársasági védőszövetséget és a Heimwehrt és a többi kormányalakulatot megtette segédrendőri jellegű karhatalmi erőnek. Fokozott eréllyel folytatta a Dollfuss-kormány a szociáldemokrata párt ellen való akcióját, aminek során 1934 febr. 12-én súlyos összeütközés keletkezett. Linzben a Munkásotthon átvizsgálására kiküldött rendőrcsapatot fegyvertűzzel fogadták. Ennek hírére és a pártlap ismételt betiltása miatt ugyanezen a napon Bécsben is kitört az ellenségeskedés. A villamosművek *Schutzbündler* sztrájkja után a köztársasági védőszövetség fölvette a harcot a katonasággal és a Heimwehrrel megerősített rendőrséggel. Az öt napig tartott ostrom során a kormány karhatalma elfoglalta a munkásotthonok helyiségeit, a katonaság ágyúval lőtte a munkáslakta Marx-udvar nevű megerősített városi házat, aminek gyermekek és nők is áldozatul estek. Ugyancsak véres ütközetek folytak le Felső- és Alsóausztriában, Stájerországban, Karintiában és még Ausztria egyéb részein. A harcoknak hivatalos adatok szerint 240, más becslés szerint 1200 halálos áldozata volt. A megtorló eljárás során számos halálos ítéletet hoztak és hajtottak végre, több százat életfogytiglani és többévi börtönbüntetésre ítéltek, letartóztatták a párt vezéreit, betiltották a párt működését és minden mandátumát megsemmisítették. A forradalomban való részvételért pörbefogott 1199 vádlott közül 11-et ítéltek halálra és végeztek ki, 6-ot életfogytiglani, a többi 1182 vádlottat pedig összesen 1339 esztendei súlyos börtönre ítélték. Ezeket az eseményeket követően

Ausztria népsűrűsége

Minden kis pont környékén 5000 ember él. A nagyobb körökkel jelölt városok lakossága meghaladja a 20.000-t. Ha azonban Bécset, ahol az ország lakosságának kb. $^1/_3$-a él, a kis pontok arányában rajzoltuk volna, Bécs karikája az egész országot elfedné.

A tiroli osztrák-olasz határ kialakulása

1. Az 1914. évi régi határ.
2. A békeszerződés alapján megállapított jelenlegi végleges határ.
3. Az olaszoknak 1915-ben felajánlott határkiigazítás.
4. Az olaszok követelése az előbbivel szemben.
5. Az 1915. évi londoni titkos szerződésben megállapított határ.

azonban még inkább fokozódott a nemzeti szocialista agitáció és merénylethadjárat. 1934 júl. 25-én rendőröknek és katonáknak öltözött nemzeti szocialisták hatoltak be a bécsi studióba és ott arra kényszerítették a bemondót, hogy jelentse be a Dollfuss-kormány lemondását és azt, hogy Rintelen római követ vette át a kormányt. Ugyanakkor egy másik, hasonlóan rendőri és katonai egyenruhába öltözött 144 főnyi csapat behatolt a kancellári hivatalba, halálosan megsebesítette az ott tartózkodó Dollfuss kancellárt és foglyul ejtette Fey őrnagy minisztert és Karwinsky államtitkárt. A kormánycsapatok hamar visszafoglalták a studió épületét, a kancelláriában volt puccsisták Kurt Fey őrnagy és Rieth német követ közvetítésével meginditották a tárgyalásokat és szabad elvonulás ígérete ellenében harc nélkül adták föl az épületet. A minisztertanács azonban arra való hivatkozással, hogy a puccsisták orvul gyilkolták meg Dollfuss kancellárt, nem bocsátotta szabadon a letartóztatottakat és a katonai rögtönítélő bíróság elé állította őket. A júliusi puccs 752 vádlottja közül 31-et ítéltek halálra ; a halálos ítéletet 13 esetben hajtották végre. 42 vádlottat életfogytiglani, a többit pedig összesen 2967 esztendei súlyos börtönre ítélték. Dollfuss utódja Schuschnigg lett. A német kormány helytelenítette a nemzeti szocialisták tetteit és elejtette bécsi követét, akinek helyére Papen alkancellárt nevezte ki azzal az egyenes megbizatással, hogy állítsa helyre a jó viszonyt Ausztriával. 1934 márciusában gazdasági egyezmény jött létre Rómában az osztrák, olasz és magyar kormányok között és az év őszén lefolytatott olasz—magyar—osztrák tárgyalások a három ország gazdasági és politikai biztonsága céljából többirányú megegyezést eredményeztek. Ezek a megegyezések római egyezmény elnevezés alatt sokat szerepeltek az azután következő politikai eseményekben.

***Ausztromarxizmus,** a marxista tanoknak az osztrák Otto *Bauer* és Friedrich *Adler* szellemében való magyarázata, amelyet a két és feles irányzat néven is ismernek és amely a bécsi munkaközösségben fejtette ki programját. Állást foglalt egyrészről a II. Internacionáló kebelében jelentkezett reformista irányzat, másrészről a bolsevista törekvések ellen. A program szerint a szociális forradalom idejét és taktikáját az illető országok társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettsége határozza meg. Az imperializmussal, háborúval és ellenforradalommal szemben a legélesebb harcot tette a munkásosztály föltétlen kötelességévé.

***Autarkia** *(önellátás)*, közgazdasági értelemben az a törekvés, hogy valamely ország mindazt, amire lakosságának szüksége van, maga termelje és ne szoruljon behozatalra. Az A. azért látszik kívánatosnak, mert az állam politikai önállóságát csupán a külföldtől való gazdasági függetlenség biztosíthatja, azonkívül háborúban valamely ország katonai győzelmének ellenére is vereséget szenvedhet, ha a külföld megzavarhatja gazdasági életét. Különös erővel törekszenek A.-ra az egyes államok a világháború után a világgazdasági krízis hatása alatt.

***Autizmus.** Minden ember bizonyos mértékig a maga alkotta képzeletvilágban él. A. az az éber állapot, amelyben az összeköttetés a külvilággal a belsőleg kialakított képzeletvilág javára megszakad. Az A.-ban a vágyaknak és félelemelhárításoknak kedvező önös ábrándvilág alakul ki. Az autisztikus ábrándvilág vagy a külső valóság tudata mellett állhat fenn, vagy a külső világot teljesen tagadhatja és még az éhség, szomjúság sem kényszeríti a valóság ideiglenes elismerésére. Nagy fokban az A. *Bleuler* szerint különösen a szkizofreniában mutatkozik, de kis foka nem mondható kórosnak. A költészet, a filozófiai spekulációk, amikor a jelen konfliktusaitól és feladataitól megszabadítanak, szintén autisztikus célzatúak.

***Autocar,** olyan, rendszerint luxuskivitelű autobusz, amely idegenforgalmi célokat szolgál s mint ilyen, társas utazások, valamely város nevezetességeit bemutató körséták s más hasonló autójáratok lebonyolításánál használatos.

***Autoerotizmus,** H. *Ellis* szerint nem kívülről előidézett, hanem a szervezet belsejében keletkezett nemi ingerület. Freud, a kifejezést átvéve, értelmét oda módosította, hogy az akár kívülről, akár belülről keletkezett olyan ténykedést jelent, melynél a nemi ösztön tárgya az önszemély. Autoerotikus kielégülésre főleg az erogén zónák (száj, végbél, nemi szervek) alkalmasak. A kisgyermek ujjszopása, később az onánia a legismertebb autoerotizmusok.

***Autogén-tréning.** Főleg J. H. *Schultz* berlini orvostanár által az indiai yoga-tanok analógiájára kidolgozott önbefolyásoló eljárás, mely gyógyeredményeit az izomzat, légzés, szívműködés, vérerek és zsigerek alvás és hipnózis közötti állapotban történő, módszeresen kifejlesztett feszültségmentesítése útján éri el.

***Autogiro** *(szélmalom-repülőgép)*, De la *Cierva* spanyol mérnök találmánya. A normális elrendezésű repülőgéptörzs felett a hordfelületek függőleges tengely körül forgó, három vagy négyágú, légcsavarszerű megoldásban nyernek elhelyezést. A szárnyaknak szokásos szárnyprofil keresztmetszetük van, aminek következtében a tompa belépő éllel előrehaladó szárnyfélnek kisebb légellenállása van, mint az éppen átellenben levő, a haladás irányába éles kilépő élt mutató másik szárnyfélnek. Az előrehaladást szokásos, a gép elején elhelyezett motorral meghajtott vízszintes tengelyű légcsavar idézi elő. Az előrehaladás következtében fellépő említett ellenállások különbsége a szárnyakat forgásban tartja. A forgás következtében a szárnyak sebessége nagyobb, mint az egész gép haladási sebessége. Tehát a

sebesség nagyságától függő, elegendő nagyságú felhajtó erő már a rendesnél kisebb haladási sebességeknél is keletkezik. Az ilyen géppel a repülés sebessége 15—20 km/órára csökkenthető a sebesség felső határának lényeges csökkenése nélkül. Az alkalmazható kis repülősebesség következtében az emelkedés és a leszállás pályájának hajlásszöge igen meredek, bár az emelkedés ideje más gépekkel szemben nem jobb. Nagy előnye a meredek fel- és leszállásnak, hogy az A. igen kis helyen fel és le tud szállani s így nem igényel nagyméretű repülőteret. Felszállás előtt a start megrövidítése céljából a szárnyakat kapcsolószerkezet segítségével a motorral bizonyos kezdeti fordulati számra szokták hozni. Ha a gép már előrehalad, a kapcsolat megszüntetése után a légellenállás következtében a szárnyak már maguktól forognak tovább. Innen a gép neve is szószerinti fordításban: „magától forgó".

***Autokartográf,** a légi fényképezés alapján történő térképezés legfontosabb műszere; segítségével a sztereoszkópikusan látható fényképpárok alapján automatikusan közvetlenül meg lehet rajzolni, tetszőleges szintvonalrendszerrel, a topográfiai térképeket.

Automobil, l. *Motorkocsi, XIV. köt.* és *Gépkocsi, XXI. köt.*

***Autonóm kat. egyházközség,** a magyar püspöki kar 1929 okt. 25-i rendelete szerint létrejött szervezet, melyet minden plébánia köteles megalakítani s amelynek bizonyos önkormányzati hatásköre van, de önálló joghatósága nincs, határozatai csak az egyházi hatóság jóváhagyása után lesznek jogerősek. Az A. nem magánegyesülés, hanem közjogi szerv, amelybe minden katolikus a lakóhelye szerinti illetékesség alapján bele tartozik. Nagyobb plébánia területén azonban a püspök több A.-et is alakíthat, így a városmajori plébánia területén két A. működik: a városmajori és a zugligeti. Az A.-nek adókivetési joga is van, amit az államhatalom az egységes szervezeti szabályzat láttamozása által elismert.

***Autonóm szovjetköztársaság,** az egyes szovjetállamoknak bizonyos mértékben önálló része. Ilyen az orosz szovjetszövetségben: Baskiria, Dagesztán, Kazakisztán, Karélia, Kirgiz szabad állam, Krim, Mongol-Burját, Volga-német, Zatár, Csuvasz és Jakut köztársaság. Ukrajnában: Moldva; Georgiában: Abkázia, Adzsária; Aszerbeidsánban: Nachicseván. Az A.-ok önállóan intézik belügyeiket, az igazságszolgáltatást, népművelést, egészségügyet, földművelést és a szociális ügyeket. A külpolitika, külkereskedelem, hadügy, közlekedés, pénzügy a moszkvai központi kormányzattól függnek.

***Autonóm terület,** Szovjetoroszországban a korlátozott jogkörű önkormányzatnak egyik formája a nem-orosz nemzetiségű területeken, ha azok gyér lakosságuk, kulturális visszamaradottságuk és gazdasági gyengeségük miatt az önkormányzat magasabb fokát, a szovjetköztársasági formát nem érhették el. A szovjetszövetség kebelében 1930-ban 15 A. volt: a nizsnijnovgorodi kerületben a Votják és Mari; az északi kerületben Komi; Észak-Kaukázusban: Adighe, Ingus, Kabard-Balkar, Karacsáj, Észak-Osszét, Cserkesz, Csecsenc; Nyugat-Szibiriában: Chakasz, Ójrát; a középső Volgán: Mordvin; az alsó Volgán: Kalmük; a közvetlenül az orosz szovjetek kormányzata alá tartozó Karakalp terület. A Transzkaspi szovjetszövetség területén két A. van: az Aszerbeidzsán szovjetköztársasághoz tartozó hegyi Karabak és a Georgiához tartozó Dél-Osszét terület. Tadzsikisztánhoz tartozik a hegyvidéki Badaksán terület.

Azok az autonóm területek, amelyek idővel megfelelő gazdasági és kulturális fejlettséget értek el, autonóm szabadállamokká (szovjetköztársaságokká) léphetnek elő. Így az autonóm Csuvasz terület 1920. érte el ezt a fokot, Burját-Mongolia 1923., Karélia hasonlóképpen, a Volga-németek 1924., a kirgiz terület 1926. Mindegyik A. egy képviselőt küld a szovjet nemzeti tanácsába.

***Autostrada** *(autóút),* tágabb értelemben minden olyan országút, amely az autóforgalom igényeit tartja szem előtt, szorosabb értelemben viszont olyan út, amelyen kizárólag automobilok közlekedhetnek. Az A.-k burkolata beton vagy aszfalt, szélessége 10—15 m, újabban a két ellentétes irányú forgalom üzembiztos elválasztása érdekében az úttestet hosszirányban két részre osztják s a két rész között 3—5 m széles füves sávot hagynak. Az A.-k vonalvezetése a vasutakéhoz hasonló: lehetőleg hosszú, egyenes darabokból és enyhe kanyarodókból áll, a közutakat és vasutakat szintben sehol nem keresztezi. Az első A.-kat Olaszországban építették 1922-ben, Piero *Puricelli* útépítő mérnök tervei szerint, ezek Milánót kötik össze a felsőolaszországi tavak egyes városaival. További neves olasz A.-k még: a Róma és Ostia, Firenze és Viareggio, Nápoly és Pompei közötti A.-k. Németországban 1933. egy több évre kidolgozott munkaprogramm alapján az egész német birodalomra kiterjeszkedő A.-hálózatot kezdtek építeni *(Reichsautobahnen),* mintegy 3 milliárd márka költség előirányzásával. Újabban Anglia is meghonosította az A.-k rendszerét *motorroad*-ok építésével. Az amerikai A.-kat *highspeed highway*-knak nevezik.

***Autoszuggesztiós** *(önbefolyásolásos)* **gyógymódok.** Szemben a régibb heteroszuggesztiós eljárásokkal ezeket az eljárásokat *Coué* troyesi gyógyszerész (szül. 1857., megh. 1927.) alkotta meg és fejlesztette ki, míg azok tudományos alapzatát legfőképpen *Baudouin,* a genfi J. J. Rousseau-főiskola tanára, igyekezett megépíteni. Az eljárásnak legfőbb tétele, hogy a kezelőorvos által adott megnyugtató szuggesztióknak odaadó befogadásán kívül naponta kell teljes koncentrációval ismételni a tételt: minden nap (napról-napra) minden tekintetben jobban és jobban vagyok. Az eljárásnak kétségtelenül van, főleg

az idegbetegek egyes típusaira, hasznavehető magva, túlzásaiban azonban komoly megbetegedések megfelelő gyógykezelésének elhanyagolására vezethet. A tan megalapítói szerint a gyermekek természetes befolyásolhatósága e módszert nevelési célokra is különösen alkalmassá teszi.

Irodalom: Coué Emil, *Egészség és önfegyelmezés.* Ford. Völgyesi F., Bpest, 1925. 2 kiadás, 1929. Dr. Baudouin, *Suggestion et autosuggestion.* Neuchatel et Paris. Lestchinsky-Lorié, *Essai medico-psychologique sur l'autosuggestion.* Neuchatel et Paris.

***Autotranszformátor,** egytekercsű transzformátor, amely csak ott alkalmazható, ahol a primér és a szekundér áramköröket nem kell egymástól elszigetelni és ahol a transzformátor áttétele kicsiny. Pl. távvezetékeknél, hogy a kapocsfeszültség nagy áramfölvétel esetén se csökkenjen a szükséges érték alá, vagy váltóáramú mótorok indításánál az áramlökések megelőzése végett, hogy az indítás fokozatosan nagyobbodó feszültséggel történjék.

***Autovaccina,** a beteg szervezetből kitenyésztett kórokozók tiszta tenyészete, ill. az ezen tenyészetből készített oltóanyag, melyet ugyanazon egyén ugyanazon betegségének gyógyítására használnak. Ily módon azonosfajtájú oltóanyagot adhatunk a betegnek. Az oltóanyagot rendszerint bőr alá fecskendezve és emelkedő csíraszámmal ismételten adják, főleg genyedéses vagy genyet termelő betegségeknél, melyek egyéb gyógykezelésre alig vagy egyáltalán nem gyógyulnak (idült furunkulózis, szőrtüszőgyulladás, idült, makacs hólyag- és bélhurutok).

***Autoxidatorok,** oxigénátvivők, olyan anyagok, melyek önoxidációra képesek és e mellett lehetővé teszik más anyagok (akceptorok) oxidációját is. Az oxigént aktiválják. Így pl. palladium hidrogén jelenlétében az egyébként igen ellentálló benzolt karbolsavvá, szénmonoxidot széndioxiddá oxidálhatunk.

Avakumovics, *Jovan,* volt jugoszláv miniszterelnök, megh. Rohics, 1928 aug. 3. Lemondása után visszavonult a politikai élettől, ügyvéd lett és jogi tanulmányokat folytatott. *(II. köt.)*

***Avanguardia,** 14—18 éves olasz leventékből álló fasiszta szervezet, amely a katonai szolgálatra készít elő és amely éppen ezért katonai irányítás és fegyelem alatt áll. Létszáma 1934. elején több mint 700.000.

Avarescu, *Alexandru,* román politikus 1926. miniszterelnökké történt kineveztetése után az általános választásokon óriási többségre tett szert. 1927-ben a királynak azt a kívánságát, hogy pártkormányát koncentrációs kormánnyá alakítsa át, nem volt hajlandó teljesíteni és ezért 1927 júniusában lemondott. 1930-ban tábornaggyá nevezték ki. *(XIX. köt.)*

Avarok. Az újabban felásott nagy avar temetőkből (Mosonszentjános, Üllő, Kiskőrös, Tiszaderzs, Jutas, Őskü, Kundomb, Kiszombor stb.) előkerült csontvázak alapján az avarok faji sajátságaira és vérbeli eredetére is következtetést vonhatunk. Kiderült, hogy az avarok egy része tiszta mongol rasszjellegű és képviselve volt közöttük Ázsiának csaknem valamennyi rasszeleme. Ide tartozik a mosonszentjánosi, nemesvölgyi, gátéri stb. temető. A temetők egy részében a mongol és nem mongol emberanyag körülbelül egyforma arányban fordul elő, pl. Kiskőrösön, Üllőn stb. Vannak végül temetők, ahol a mongol rasszjellegnek alig van valami nyoma. Ilyen többek között Tiszaderzs, Jutas, Kapospula. *(II. köt.)*

***Avasi mezolithikus kovabányák.** A miskolci Avas-hegy már régen érdekes őskori lelőhelynek bizonyult. A Bükk-hegység barlangjainak jégkorszaki őslakói itt szerezték a kőeszközeikhez és kőfegyvereikhez szükséges kalcedont. Először csak a felszínen heverő, vagy a talajból kiütköző kalcedont gyüjtötték; a későbbi mezolithikus ember, kb. 7000 év előtt már bányászta is az avasi kalcedont és egyéb kovás kőzeteket. E korban a kőeszközök csiszolását még nem ismerték, de annál inkább értettek a kovabányászathoz. Akna- és tárnaszerű feltárásokkal igyekeztek a kovát tartalmazó andezit tufapadokból az anyagot kitermelni s azokat a helyszínén kezdetleges formájú eszközökké dolgozták fel. Az itteni föltárások Európa legrégibb kovabányái. Közülük hármat a miskolci múzeum a közönség számára is hozzáférhető állapotban tart.

***Avellana collectio,** így neveztek el a *Ballerini testvérek* (1757) egy a S. Croce in Fonte Avellana kolostorban előkerült XI. századbeli kéziratot, mely a Kr. u. 367—553. években keletkezett császári, pápai, püspöki s római és bizanci hatóságoktól származó rendelet- és levélszövegeket tartalmaz.

***Avenol,** *Joseph,* francia politikus, a Népszövetség főtitkára, szül. Melle, 1879 júl. 9. A francia pénzügyminisztérium tisztviselője volt, 1916-tól 1923-ig pénzügyi delegátus Londonban. 1920 óta a Népszövetség pénzügyi bizottságának tagja, 1924. a Népszövetség helyettes titkára. Sir Eric Drummond távozása után 1932 okt. 17. a Népszövetség tanácsa főtitkárnak választotta meg; a közgyűlés dec. 9. megerősítette és 1933 júl. 3. iktatta be hivatalába.

***Avertin,** altatószer, vegyileg tribromaethylalkohol. 2½—3%-os oldatban kerül adagolásra, végbélbe fecskendezve. Előnye az izgalommentes, gyors elalvás és az, hogy a szervezetben gyorsan méregtelenítődik, ami a szernek rövid hatását és aránylag veszélytelen voltát okozza. Adagja 1 kg testsúlyra számítva 0·06—0·01 g. Legújabban rövid műtétek céljára az avertin oldatát vivőérbe is fecskendezik.

***A-vitamin,** l. *Antixeroftalmiás vitamin, (XXI. köt.)*

***Avitaminózisok** alatt azokat a megbetegedéseket értjük, melyeket egyes vitaminok hiánya okoz.

A-A., azaz a zsírban oldható A- (antixeroftalmiás) vitamin hiánya emberen a következő klinikai képet hozza létre: a szemen éjjeli vakság és xeroftalmia keletkezik. Az éjjeli vakságot (hemeralopia) a látóbíbor hiányos regenerációja okozza. A látóbíbor ugyanis fény behatására normálisan elhalványul, de hamarosan regenerálódik. A xeroftalmia a szem szaruhártyájának megzavarosodásából áll, vérbőség, genyedés jön létre s a szaruhártya elpusztul. E folyamat az egész szem fertőzéséhez vezethet s részleges vagy teljes vakságot okozhat. A légzőszerveket hurutos és gyulladásos megbetegedésekre (tüdőhurut, tüdőgyulladás) hajlamosítja. Az A-vitamin hiányának a fertőzésekkel (így a gyermekágyi lázzal) szemben tanúsított ellenállás csökkenésében is szerepet tulajdonítanak. A megelőzés és gyógyítás A-vitamint tartalmazó táp- és gyógyszerek (csukamájolaj, vaj, sárgarépa, sárga- és zöldfestéket tartalmazó növények stb.) adagolásából áll.

A B-*A*. két csoportra oszlanak: a B_1- és B_2-vitamin hiányából eredő betegségek csoportjára. B_1-A. a *beri-beri*, mely a vízben oldható B_1- (antineuritikus) vitamin hiányából ered. Keringési elégtelenségen alapuló tünetek, vizenyő és sokideggyulladás jellemzi. Valószínű, hogy a szívtüneteket is a szívizom vizenyője hozza létre. Az ideggyulladás bénulásokhoz és érzészavarokhoz vezet. A betegség megelőzéséhez és gyógyításához B-vitamint tartalmazó táplálék (zab, árpa, búza, rizshéj) stb. fogyasztása vezet. A szintén vízben oldható B_2- (antidermatises) vitamin hiánya a pellagrában játszik szerepet, noha döntő jelentősége nem bizonyos. A pellagra piros, égéshez hasonló kiütésekkel kezdődik, hólyagképződéshez, majd a bőr kiszáradásához és festenyképződéshez vezet. A bőrelváltozások szimmetrikusak szoktak lenni s a fény behatásának kitett testrészeken jönnek létre. A nyelv sorvadt, fényes élénk vörösszínű, néha fekélyes. A beteg étvágytalan, hasa puffadt s hasmenésben szenved, mely később székszorulással váltakozhatik. Ingerlékenység, lehangoltság észlelhető s néha állandó dementia fejlődik ki. Vizelési és székelési bénulások is jelentkeznek. Megelőzés és gyógyítás: B_2-vitamint tartalmazó tápszerek (sörélesztő, tej, tojásfehérje, banán, főtt rizs, paraj stb.) és gyógyszerek.

A C-*A*. a vízben oldható C- (antiskorbutikus) vitamin (ascorbinsav, Szent-Györgyi) hiányából származik. Ide tartozik a *skorbut*, mely bőr-, foghús-, nyálkahártyavérzésekkel, izületi fájdalmakkal, elgyengüléssel jár s súlyos vérszegénységhez vezet. Megelőzése és gyógyítása C-vitamint tartalmazó tápszerekkel, friss gyümölcsök, első sorban narancs és citrom, paprika (Szent-Györgyi), főzelékek és gyógyszerekkel történik.

D-A. a zsírban oldható D- (antirachitikus) vitamin hiányából származik. Ide tartozik az *angolkór*.

Az E-A. a zsírban oldható E- (azelőtt X) (antisterilitási) vitamin hiányából ered. E-A.-ban patkányok és egerek a terhesség normális kiviselésére képtelenekké válnak, a magzat ugyanis valószínűleg a méhlepényen létrejövő elváltozások következtében időelőtt elpusztul. A hímeken a csirahám elfajulása jön létre. Egyelőre nincs bebizonyítva, hogy E-A. más állatokon és emberen is előfordul. E-A. ellen a gabonacsíra olaja, saláta, paraj, gabona- és más növényi olaj hatásos, melyek E-vitamint tartalmaznak.

***Avogadro szám,** helyesebben Loschmidt-féle szám, a molekulák száma valamely gáz egy Mol-nyi mennyiségében 0°-on és 760 mm nyomáson. Értéke $N = 6{\cdot}07.10^{23}$. Avogadro törvénye értelmében ez a szám minden gázra ugyanakkora.

Avomori, japáni város, Nippon szigetén, (1930) 77.100 lak.

***Avramović,** *Dimitrije*, festő és író, szül. Sajkásszentiván, (Bács-Bodrog m.), 1815 márc. 27., megh. Ujvidék, 1855 ápr. 13. Szerb templomok számára igen sok ikónt festett, amelyek a kor termeléséből kiemelkednek. Tőle való a belgrádi székesegyházban levő képsorozat. Mint műv. író az athosi kolostorok művészetével foglalkozott.

***Axelrod,** *Pavel*, orosz szocialista író, sz. Pocsep, 1850 aug. 25-én, megh. Berlinben 1928 ápr. 16-án. Kora ifjuságában, kolduszszegény sorban éhezve végezte a gimnáziumot és egyetemet. Diákkorában Bakunin hívei közé tartozott, de miután menekülnie kellett és Svájcban Kautskyval és Bernsteinnel megismerkedett, a marxi szocializmus hívévé szegődött. 1903, az orosz szociáldemokraták londoni kongreszszusán szembekerült Leninnel és híveivel, de a szavazásnál kisebbségbe jutott. Az 1917. évi forradalomban résztvett, de csakhamar menekülni volt kénytelen. Élete végéig Berlinben lakott. A szocializmus kérdéseiről számos munkát írt.

***Axenfeld,** *Theodor*, német szemész, szül. 1867 jún. 24, megh. 1930 júl. 29. A freiburgi egyetem szemésztanára volt. Igen széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki a szemészet minden ágában. Híres tankönyvén kívül fő munkája a *Klin. Monatsblätter f. Augenheilkunde* szerkesztése volt.

Ayacucho, 1. Peru egyik departamentója, terül. 47.111. km², (1927) 320.000 lak. 2. Az előbbi székvárosa, (1927) 20.000 lak.

***Aysen** (*Aisen*), Chilének új kerülete 1927), mely a hasonlónevü fjordtól és folyótól kapta nevét. Területe 128,834 □km, 9531 lak. (1930). Fővárosa Puerto A.

***Azana,** Manuel, spanyol politikus, szül. Alcala de Henares, 1880. 1926. Juan Valera életrajzáért nemz. díjat kapott, 1931 óta ismételten miniszterelnök. 1934. a katalán forradalom miniszterelnöke, amiért pörbe fogták.

*Azertis, *Lorenzo, Orbók* Lóránt írói neve, l. *Orbók L., XX. köt.*

*Azev, *Jevno Fiselevics*, orosz rendőrkém, szül. Rostow, 1870 körül, megh. Berlin 1918 ápr. 24. Németországban tanult és 1893 körül az orosz forradalmi szervezetekkel lépett érintkezésbe, jelentős szerepet vállalt az *Ochrana* vezetésében, hogy mint kitűnően fizetett rendőrkém a terrorcselekményeket feljelenthesse. 1908-ban leleplezték, Európába menekült és 1910 óta Alexander Neumaier néven élt.

*Azilien, az őskőkornak legfiatalabb emelete, földtanilag már a jelenkorba, ősrégészeti szempontból azonban még az őskorba tartozik, ennélfogva átmenetet jelent az ős- és újkőkor között. Ezt a kultúrát főleg apró kőszilánkok és festett kavicsok jellemzik. Legfontosabb lelőhelye a hatalmas *Mas-d'Azil* patakos barlang, Ariège vidékén, a Pireneusok alján. Innen ered elnevezése is.

*Azoikum *(archaikum)*, a föld őskora, melynek képződményei főként kristályos szilikátkőzetekből és pedig tömeges gránitból, szienitből, zöldkövekből és kvarcporfirokból vagy pedig kristályos palásкőzetekből (gneisz, csillámpala, granulit, fillit stb.); alárendeltebben kvarcitból, szerpentinből, kristályos mészkőből, magnezitből és grafitból állnak. Összes vastagságukat Kanadában mintegy 16.000 méterre becsülik. Ezek a legősibb kőzetek, amelyeken az összes többiek nyugszanak, miért is alaphegység nevet viselnek. Az őskori A. kőzetei nemzetgazdasági szempontból rendkívül fontosak, mert nagy kiterjedésűek és igen gazdagok érctelepekben, telérekben és más hasznos ásványokban.

*Azorella, az ernyősök családjába (Umbelliferae) tartozó andin-antarktikus növénynem (100 fajjal). Jellegzetes párnaképző félcserjék, melyek főleg az Andokban (4500 m-ig), a kopár törmelék- és kősivatagokon az érdekes fiziognomiájú ú. n. *A. formációt* alkotják, így *A. Gilliesii* a chilei Andokban. *A. diapensoides*, *A. Gray* (Peru), *A. glabra* Weed. (Bolivia) stb. szolgáltatja a bolaxgumit, amit gyógyszernek használnak.

Azórok (Açores), Portugáliához tartozó szigetcsoport, ter. 2566 km², 411.014 lak. Fővárosa Angra do Heroismo. Három kerületre oszlik: *Angra do Heroismo*, *Horta* és *Ponta Delgada*.

*Azotobaktérium, a talajban élő, a levegő szabad nitrogénjét lekötő baktérium, mely szénszükségletét a humuszból szerzi be. A meszes, foszfort tartalmazó talajokban legszaporább, savanyú talajban elpusztul. Az A. által megkötött nitrogénnek nitrifikálódnia kell, hogy a növények felvehessék. Hőigénye 5—50 C° közt van, a kiszáradást jól bírja. Beijerinck dán bakteriológus fedezte fel 1903-ban.

Ázsia, területe 42.4, a szigetekkel 43.7 mill. km², (1930) 1.130,258.000 lak. népsűrűsége 28. Ázsia nagy területei még nagyon sokáig rászorulnak a részletesebb kutatásra. Az ujabb idők fontosabb expedíciói:

Szibériában 1926—28-ban az oroszok átkutatták a *Tajmir* félszigetet, *Novája Zemljá*t és a *Jakut terület* északkeleti részét, ahol Obrucsev a Léna és az Indigirka között felfedezte a *Cseljuszkin hegységet*. 1927. Kulik a Köves-Tunguszka É.-i partján megtalálta az 1908. lehullott óriási meteoritet. 1915—1925, Davidov rendszeresen átkutatta az Északi Jeges-tenger *É.*-i partjait. 1930. Szamoljovics a Szedov jégtörővel felfedezte az *Északi Föld* (régebben: II. Miklós földje) nyugati részét.

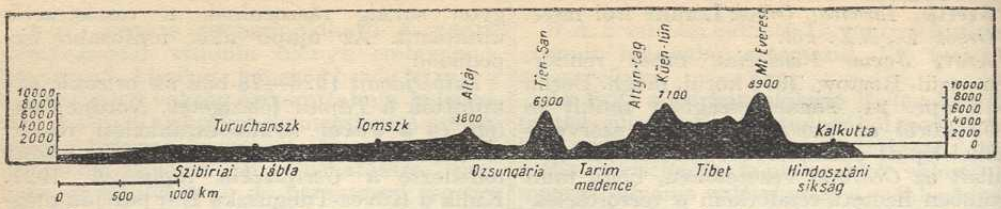
Magas Ázsia. A Mt. Everest megmászására vezetett expedícióknak (Finch, Bruce-Norton 1921, 22, 24) csak sport szempontból volt jelentőségük. A Dyhrenfurth vezetése alatt (1930) útnak indult nemzetközi Kancsendzsanga-expedíció nem érte el célját. Trinkler vezetése alatt a német középázsiai expedíció 1927—28. az ÉNy.-i Himaláját, Ny.-Küen-lünt és a Tarim-medencét járta be. 1925. a Wisser-házaspár a Karakorumban négy óriási gleccsert fedezett fel, 1930—31. ugyanők a negyedik Karakorum-expedíciót hajtották végre. Ugyancsak 1930. az olaszok Danielli vezetése alatt dolgoztak nagy eredménnyel a Karakorumban. K.-Turkesztánban (Alai, Pamir) 1928. a Német-Osztrák Alpenverein Rickmer-Rickmers vezetése alatt állott expedíciója az orosz tudományos akadémia kiküldötteinek részvételével, szokatlanul nagyszámú tudományos gárdával, magashegyi kutatásokkal és térképezéssel foglalkozott. Filchner 1926—28. Kuldzsa-Bantu és Leh között főképpen földmágnességi felvételeket végzett. 1925—29. Mongoliában Andrews a newyorki természettudományi múzeum megbízásából geológiai-paleontológiai irányban kutatott; ugyanezen a területen 1925. és 1926. az orosz tudományos akadémiának, 1926—28. Hedinnek és Kozlovnak az expedíciói jártak. Belsőmongoliában a Magy. Tudom. Akadémia és a minisztérium megbízásából Liget. Lajos végzett nyelvészeti tanulmányokat.

Kína és Korea. Schmitthenner 1925—26. Kína nagy részét, 1926—28. pedig Kína ny.-i tartományait és Tibetet járta be. Stözner 1927. Helunkiang tartományban dolgozott.

Elő- és Hátsóindia. Eickstedt vezetése alatt a német indiai expedíció 1926—29. Elő- és Hátsóindiában főképpen néprajzi tanulmányokat folytatott. Stein Aurél értékes ásatásokat vezetett 1927. Vaszirisztánban és Beludzsisztánban.

A *Szigetvilágban* Rensch vezetése alatt a II. frankfurti Szunda expedíció 1927. a Kis-Szunda szigetek régebbi összefüggését és a megmaradt őslakosság nyomait kereste.

Előázsia. Stein Aurél 1930—31. Perzsiában végett nagyérdekű ásatásokat. Arábiában (El-Dzsuf, Aszir, El-Hasa, Jemen.), 1927—1928. Philby, Holt, Grath, Heim, B. Thomas

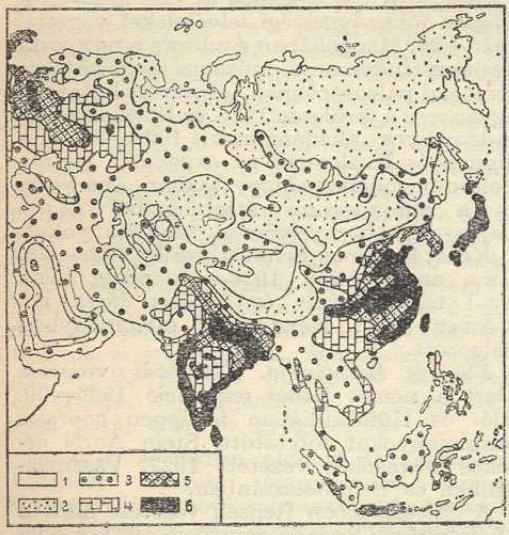

Ázsián keresztül, észak-déli irányban, kb. a keleti hosszúság 88°-a mentén készített keresztmetszet

Ha a magasan fekvő medencéket és a táblásvidékeket is beleszámítjuk, úgy Ázsia területének $^2/_3$ része hegyvidék. Egész területének csak 25%-a igazi, 200 m tengerszint feletti magasság alatt fekvő síkság, 30%-a pedig 3000 m, 15%-a 2000 m feletti terület. Ezen a réven Ázsia középmagassága 950 m, tehát a legnagyobb középmagassági földrész, ezt a magasságot távolról csak az Antarktisz közelíti meg. Ázsiában vannak a szárazföld legmagasabb kiemelkedései, de ugyancsak itt van a Föld legkiterjedtebb síksága (Aral-Kaspi 736.000 km²), a szíriai és a középázsiai árkolásokban pedig a legnagyobb depressziók (Holt tenger —394, Lukcsun —170, Bajkál —1060 m). Ez a sajátos szerkezeti beosztás érezteti hatását az éghajlati övezetek kialakulásában is.

és Rathjens kutatott. 1931. B. Thomas eddig elsőnek kelt át a Dehna sivatagon. 1926 óta Ostens Törökországban, a csikágói egyetem keleti intézete megbízásából archeológiai kutatásokat végez a Kizil Irmak területen. A Sawicki vezetése alatt állott lengyel expedíció 1927. a Ny.- és K.-pontusi hegyvidéket, az Antitaurusz É.-i kiágazásait, az Erdzsiasz-dag É.-i lejtőjét és a környező sztyeppvidéket tanulmányozta.

Története. A legújabb kor eseményei, a világháború és ennek következményei döntő hatással voltak Ázsia népeinek gazdasági, politikai és szellemi életére. A fehér emberiség gyilkos harcát a színes népek leginkább mint nézők figyelték és a nekik jutott szerep csak arra való volt, hogy meglássák a réseket, amelyek az uralkodó faj világában tátonganak és amelyek esetleg lehetővé teszik az európai hegemónia és befolyás megtörését. Japán, bár hivatalosan szintén hadviselő fél volt, a világháborúban csak annyiban vett részt, hogy rátette kezeit a német engedményes területekre Kínában és igyekezett a csatatereken elfoglalt európai és amerikai versenytársak elől megszerezni a keleti piacokat. Imperialista politikájának hajtóereje kapitalizálódáson kívül népességének túlszaporodása volt. Ez a kettő késztette rá, hogy Kínában keressen új települő helyeket. Új birodalmat alakít a Kína testéből kihasított Mandzsuriából, amelyet hűbérállamának használ föl. A távol Kelet óriási

Ázsia népsűrűsége

Ázsia Európa után a legsűrűbben lakott földrész és a többi idegen földrészeket ebben a tekintetben messze felülmúlja. Óriási területeit alig-alig lakja az ember, ezzel szemben délkeleti felében vannak a világ legsűrűbben lakott területei. 1. lakatlan; 2. km²-ként 1 lakosnál kevesebb; 3. km²-ként 1—20 lakos; 4. 20—50 lakos; 5. 50—100-és 6. 100—600 lakos km²-ként.

Ázsia éghajlatterületei

A kontinens hatalmas kiterjedése miatt a Föld csaknem valamennyi jellemző éghajlatformája megvan. Ezek: *Af:* egyenlítői őserdei éghajlat; *Am:* trópikus monszunerdők éghajlata; *Av:* szavanna éghajlat; *Bs:* sztyepp éghajlat; *Bv:* sivatagi éghajlat; *Cv:* mérsékelt monszun éghajlat szinai típusa; *Cs:* etéziás éghajlat - *Dva:* a mérsékelt monszun éghajlat mandzsuriai; *Dvb:* amúri; *Cfa:* japáni; *Cfb:* bükk-, éghajlati változata; *Dfb:* hideg fenyves; *Dfc:* hideg nyírfa; *Dvc:* nercsinszki; *Dvd:* jakut éghajlat; *Et:* havas, tundra; *Eb:* havas, száraz tundra éghajlat.

birodalma Kína, a rajta és benne dúló erők hatása alatt életének legválságosabb korát éli. A japán terjeszkedésen kívül belső harcok marcangolják. A huszas években a különböző államok zsoldjában állott tábornokok állandó háborút viseltek egymás és a központi hatalom ellen. A *Kuomintang*, a fölvilágosodás mozgalma által propagált egységet csakhamar megbontották a szociális ellentétek. Belső és külső háborúk ellenére is kifejlődött az ipar és kereskedelem; ezzel együttjárt a vagyoni ellentétek kiélezését és a parlamentáris rendszer bevezetésével egyidejűen irtóhadjáratot vezet a régi hagyományokon alapuló szokások ellen, ami a leghevesebb ellenállást váltja ki, polgárháborút idéz fel és lehetővé teszi, hogy egy rablóvezér hónapokig tartsa kezében a királyi hatalmat. Ugyanakkor demokratikus és nacionalista forradalom buktatja meg a régi dinasztiát Perzsiában és az új sah a parlamenttel együtt juttatja uralomra a nemzeti öntudatot. Az angol mandatarius hatalomtól függetlennek nyilvánított Irak, mint parlamentáris hatalom vonul be a Népszövetségbe. A két arábiai független ország, Hedzsasz és Jemen, egymás ellen viselt háborújuk után nemzeti összefogásban állapodnak meg. A mohamedán országok mindinkább Törökország felé orientálódnak, ennek példáján indulva, modern állami berendezkedésben keresik a módját függetlenségük és önrendelkezési joguk kivívásának. Maga Törökország pedig most végzi új életének berendezkedő munkáját és sorsa közvetlenül összeforr Európa országainak életével, harcaival és sorsával. (A részletesebb adatokat l. az egyes országoknál.)

Ázsia növényzetövei

1. Hideg sivatag; 2. Hegyi legelők; 3. Tundra; 4. Száraz sivatag; 5. Sztyep; 6. Szavanna; 7. Szárazságkedvelő füvek, bokros félsivatagok; 8. Fenyves; 9. Nyáron zöld lombos erdő; 10. Mérsékelt éghajlatú erdők; 11. Szavanna erdők; 12. Monszun erdők; 13. Szubtrópusi erdők; 14. Trópusi erdők.

sedése, mérhetetlen gazdagság mellett leírhatatlan nyomor. Ilyen viszonyok között termékeny talajra talált a bolsevista Szibéria hatása; ez sokszorosan fölülmúlja azt, amelyet Oroszország Európára gyakorol. Ázsia nemzeti népmozgalmaiból, amelyek az európai hatalmak ellen irányulnak, nem hiányoznak a bolsevista törekvések. India népeinek forradalmi mozgalmában, amely annyi gondot okoz az angol világbirodalomnak, nagy szerepet játszik a tőke ellen való támadás; az indus számára az idegen hatalom és a kapitalista egyet jelent, ezért nacionalizmusában nagyon sok a szociális elem. A nyugateurópai anyaországok demokratikus berendezkedésének példája érvényesíti hatását Indokína nacionalista mozgalmában, amely a francia gyarmati hatóságok részéről valóságos büntető hadjáratot vont maga után. Afganisztánban maga az uralkodó indítja meg a modernizálást és a parlamentáris rendszer bevezetésével egyidejűen irtóhadjáratot vezet a régi hagyományokon alapuló szokások ellen, ami a leghevesebb ellenállást váltja ki, polgárháborút idéz fel és lehetővé teszi, hogy egy rablóvezér hónapokig tartsa kezében a királyi hatalmat. Ugyanakkor demokratikus és nacionalista forradalom buktatja meg a régi dinasztiát Perzsiában és az új sah a parlamenttel együtt juttatja uralomra a nemzeti öntudatot. Az angol mandatarius hatalomtól függetlennek nyilvánított Irak, mint parlamentáris hatalom vonul be a Népszövetségbe. A két arábiai független ország, Hedzsasz és Jemen, egymás ellen viselt háborújuk után nemzeti összefogásban állapodnak meg. A mohamedán országok mindinkább Törökország felé orientálódnak, ennek példáján indulva, modern állami berendezkedésben keresik a módját függetlenségük és önrendelkezési joguk kivívásának. Maga Törökország pedig most végzi új életének berendezkedő munkáját és sorsa közvetlenül összeforr Európa országainak életével, harcaival és sorsával. (A részletesebb adatokat l. az egyes országoknál.)

Ázsia néprajza. Nincsen földrész, melyen a néprajzi és antropológiai sajátságoknak olyan nagy keveredését és szélsőségeit találnók egymás mellett mint itt. Az ősemberre emlékeztető legprimitívebb kóborló halászvadász életmódtól, rablógazdaságtól és kőkori kultúrformától — aminőben a vedda és különböző negrito törzsek éltek még egykét évszázaddal ezelőtt is, — fel a sokoldalúan differenciálódott és több ezer éves multra visszatekintő kínai, vagy az európai kultúra legmodernebb vívmányait elsajátító japán kultúráig, mindenféle művelődési és társadalomformát megtalálunk. Ugyanígy rasszbeliség tekintetében az európaitól alig eltérő nyugatázsiai, az eszkimókhoz és amerikai indiánokhoz átmenetet alkotó szibériaiak, az igazi négerektől alig megkülönböztethető sötétbőrű és gyapjashajú negritók s azután a belsőázsiai különféle mongol típusok olyan szélsőségeket és sokirányú rasszbeli átmenetet jelentenek, aminő sehol másutt nem fordul elő. Mindez alaposan megcáfolja azt a laikusok között még ma is elterjedt hiedelmet, mintha Ázsiát kultúrában és testi sajátságaiban teljesen egységes embertömeg lakná. Maga a mongol rassz is, melyhez Ázsia emberanyagának túlnyomó többsége tartozik, egész csomó alrasszra tagolódik. A mongol rasszkörbe tartozó népeket néprajzilag három nagy csoportra különítik, ú. m.: *a)* Keletázsiai kultúrnépek, aminők a kínaiak, japánok, tibetiek, koreaiak és egyes hátsóindiai hegyi törzsek; *b)* Indokínaiak (birmán, annamita, sziámi stb.); *c)* Uralaltájiak. Ezek ismét négy ágra tagolódnak: 1. a tulajdonképpeni uraliak (vogul, osztják, szamojéd); 2. altájiak (tunguz, mandzsu, orocson, gold, lamut, mangun stb.); 3. szűkebb értelemben vett mongolok (keleti mongolok, burjátok, nyugati mongolok vagy kalmükök

és karakalmükök) ; 4. turko-tatárok, kikhez többek között a húnok, avarok, kazarok, bolgárok, besenyők s a honfoglaló magyarok nagy része is tartozott. A mongol rassz Ázsia uralkodó (archimorf) rasszeleme. Ezzel szemben a földség északi és déli szélein, valamint a környező szigetek egy részén, többnyire sivár, mostoha vidékeken, erdők vagy hegységek között ősi, erősen pusztulóban, sőt nagyobbrészt a teljes kihaláshoz közelálló, primitív rasszok roncsait találjuk, aminők a veddák, dravidák, ajnók, szenoi, szemang, kubu, minkopi, toala, toda stb. részben pygmaeus vagy pygmoid csoportok. Az utolsó években napfényre kerültek az ázsiai ősember csontmaradványai is (Palesztina, Szíria, Peking, Jáva stb.), amelyek azt bizonyítják, hogy az ember ősiségének nyomai ott még messzibbre és primitívebb alakokra nyúlnak vissza mint Európában. De már ez az ősember is teljes értelemben vett ember volt, mert ismerte a tüzet és eszközöket készített. *(L. II. köt. Ázsia népei.)*

B

***Baas,** *Johann Hermann*, német szemorvos, szül. Bechtheim, 1838 okt. 24., megh. Worms, 1909 nov. 10. Felfedezte a fonometriai diagnosztikus eljárást, amely egyes testrészeknek a rájuk helyezett hangvillával való rezonanciáján alapul.

Bab, *Julius*, német író és kritikus újabb művei: *Goethe und die Juden* (1926); *Faust, das Werk des Goethe'schen Lebens* (1926); *Schauspielkunst und Schauspieler* (1926); *Das Theater der Gegenwart* (1927); *Soziologie des Theaters* (1927); *Albert Bassermann* (1928); *Matkovsky* (1932); *Die Devrients* (1932). *(XIX. köt.)*

Báb, egyik legrégibb és legelterjedtebb áldozati tárgy. Búcsúk alkalmával a nép különböző alakú, viaszból vagy tésztából, ritkábban fából, vasból, ezüstből készült figurákat helyez a templom oltárára, hogy fenyegető bajokat, betegségeket, veszedelmeket elhárítson. Az ilyen offerák rendesen valamilyen emberi testrészt ábrázolnak, a szerint, hogy kinek-kinek mi a baja? Változatos, de mégis állandó formájú ünnepi süteményeink, kezdve a panis martialistól (marcipán), fogadalmi bábuk elhomályosult emlékei. De különösen mézessüteményeink, bábjaink, melyek emberi alakra emlékeztető piskótaszerű tészták, ilyen áldozati tárgyak maradványai. Legrégibb formák a Kézdivásárhelyen készült kerek, lapos székelypogácsák és a debreceniek. A mézeskalácsosmesterség a barátoktól ered és éppen ezért a legszebb mézesbábok vallásos tárgyúak. Ezeken kívül gyakoriak a pólyásbabák és a szívalakok. Az állatvilág is gazdagon szerepel, főleg a szerszámos ló, a növényi tárgyúak közül pedig legjellegzetesebb a kosárba helyezett bokréta. A bábuknak nagy szerepük van a rontásban is. Cigányok pl. ha ártani akarnak valamelyik ellenfelüknek, fából-rongyból elkészítik alakját, tűvel átszúrják és ezzel jelképesen megölik. Ez a mágikus művelet megfelel azoknak az őskori barlangi képeknek, amelyeken nyillal átlőtt állatokat látunk. Javasasszonyok azonban viaszbáb segítségével gyógyítanak is. Szabolcsban így orvosolják a keléseket, Háromszékben a hideglelést. Göcsejben keresztelőlakomákon csecsemőalakú és nagyságú tésztabábot fogyasztanak el. Vallásos népszokásainkban is sűrűn találkozunk különféle bábukkal. Így sok helyt még ma is bábuformájában temetik el és ölik meg a multat. Virágvasárnapján egy menyasszonynak öltöztetett szalmabábut, a kicevicét, „villő, villő" kiáltással körülhordozzák és a folyóba vetik. Temetési torokon pedig a mordvinoknál maga a halott is megjelenik egy rongybábu alakjában, melyet különös tiszteletben részesítenek. Kislányoknak legkedveltebb játékszerei a babák, végsőfokon a mágikus eredetű bábuk leszármazottai. Hazánkban egy 1656-ból származó leltár felsorol „egy vörös tafotában öltöztetett viaszbábot", de ennek még mindig babonás jelentősége van. *(II. köt.)*

***Babarczy** *István báró*, szék.-főv. tanácsnok, szül. Kispest, 1891. A székesfőváros szolgálatába lépett 1913. A közoktatási majd közgazdasági és városrendezési ügykörökben tevékenykedett. 1934. lett valóságos tanácsnok és a közoktatásügyi ügyosztály vezetője.

***Babay** *József*, író, szül. Nagyatád, 1898 nov. 29. Főbb művei: *Istenem, így élünk, Vándorlegények, Menekülj a szerelemhez, Mi huszonketten* (regény), *Veronika* (legenda), bemutatta a Nemzeti Színház.

Babay *Kálmán*, ref. lelkész. Megh. Balatonkenese, 1933 ápr. 29., újabb művei: *Ravatal mellett* halotti imádságok, (2 kötet); *Ahasverus legendája, Szép Balaton mellett* (3 kötet); *Új világ felé.* Több kötetre menő elbeszélés és színdarab kéziratban, közte: *A sárkeresztesi ref. egyház története, Szerető szivek előtt* (esketési beszédek és imák,) *Hiterősítési vezérfonál* (dícséretet nyert pályamű). 1931. nyugalomba vonult. *(II. és XIX. köt.)*

***Babbitt,** *Irving*, északamerikai irodalomtörténész, szül. Dayton (Ohio), 1865 aug. 2., 1912 óta a Harvard-egyetem tanára, a konzervatív újhumanista irány képviselője, a modern irodalmi törekvések éles ellensége. Főművei: *Literature and the American College* (1908); *Democracy and Leadership* (1924); *Humanism; an Essay at Definition* (1930).

*Bábelj, *Iszaak Emanuilovics*, orosz író, szül. Odessza, 1894. A kisvárosi zsidó életből vett elbeszéléseivel tűnt fel 1915. A polgárháborúk alatt katonai tárgyú elbeszéléseket írt s ezeket *Konarmija* (Lovas hadsereg) c. kötetben adta ki. Elbeszéléseken kívül színdarabokat *(Napnyugta*, 1928) és filmszcenáriumokat *(Benja Krik)* is ír.

Bábel tornya. Az egykori Babilonia területén a XIX—XX. sz. folyamán több toronyszerű templom maradványait ásták fel. *Koldewey* magát a „Bábel tornyát", ill. annak romjait tárta fel s igyekezett a biblia, Herodotos és egy agyagtáblán ránkmaradt rajz alapján elméletileg restaurálni. Uruk helyén J. *Jordan* a Kr. e. IV. évezredig visszanyúló részletekkel bíró hasonló tornyot fedezett fel, *Woolley* pedig Urban Kr. e. 2300 kör. időből származót. Vitás, hogy ezeket a zikkuratnak nevezett templom-formákat a szumirok magukkal hozták-e, vagy ott találták az elébb ott élő nép tulajdonaként. Szerkezetük és beosztásuk most már világos: legfelül volt a lakás-templom = istenháza, melyben az istenség szobra „lakott". Olyanszerű volt, mint egy közönséges emberi szoba. Az építmény lábánál volt a „megjelenés-háza", vagyis a nyilvános kultusz helye előszobával; ez tehát olyan volt, mint a királyi paloták fogadóhelyisége. (L. még *II. köt.* Kép l. *Assziria* és *Babilon tábla).*

Babeş, *Aureliu*, vegyész, a bukaresti állatorvosi főisk. tanára, megh. 1925. *(II. köt.)*

Babeş, *Victor*, orvos, megh. Bukarest, 1926 okt. 19. *(II. köt.)*

***Babesia,** a *haemosporidiumok* csoportjába tartozó, a vérsejtekben élősködő véglények egyik neme. Legismertebb faja a *B. bovis*, amely a szarvasmarháknak hazánkban is ismeretes fertőző vérfestékvizelését okozza.

Babik *József* r. k. plébános, megh. Tarnaszentmiklós, 1928. 1920 táján lett tarnaszentmiklósi plébános. *(II. köt.)*

Babiloniai kutatások. Babiloniában a XX. század elejétől kezdve a *Deutsche Orientgesellschaft* és a berlini kir. múzeumok megbízásából *Koldewey* vezetése alatt dolgozott egy expedició. Maga a vezető a fővárost, Babilont kutatta, feltárva erődítményeit, útjait, hídjait, templomait, palotáit, vízvezetékét; kutatta továbbá a közeli Barszip és Suruppak s a távolabbi Kiszura maradványait. Egyik munkatársa J. *Jordan* Uruk (bibliai Erech, ma Warka) területén Anu és Antum istenpár templomát tárta fel, a háború után pedig Istár templomát ásatta fel, a Notgemeinschaft der dtsch. Wissenschaft pénzén. A háború után egyébként angolok és amerikaiak foglalkoztak B.-kal. Kis városát *Langdon*, Ur városát, Ábrahám házáját *Woolley* ásatta fel. Utóbbi helyen a Kr. e. IV. évezredből való toronytemplom, palotaromok stb. erősítették meg és tették szemléletesebbé a biblia adatait. Nagyjelentőségű lelet egy királyi temetkezés, az áldozatul leölt emberek és állatok tömegével. (Kép. l. *Assziria* és *Babilon.*)

Irodalom: Rodenwaldt, *Neue deutsche Ausgrabungen.* Oppeln-Bronikowski, *Archeol. Entdeckungen im 20. Jhrhndrt.* Woolley, *Vor 5000 Jahren.*

***Babinger,** *Franz*, német orientalista, szül. Weiden, 1891 jan. 15. 1921 óta a berlini egyetem magántanára, majd rendkívüli tanára lett. Ő fedezte fel a *Dernschwam János* által 1533-ban a konstantinápolyi szultáni istállók faláról lejegyzett magyar rovásírásos szöveget a Fuggerek családi levéltárában. Művei: *Stambuler Buchwesen im XVIII. Jh.* (1919); *Schejch Bedr ed-Din* (1921, törökül 1922), *Rumelien u. Bosnien nach Haddschi Chalifa's Beschreibung* (1928).

Babits *Mihály*, 1927 óta a Baumgarten Ferenc irodalmi alapítvány egyik kurátora. Újabb művei: *Halálfiai* (regény), *Nyugtalanság völgye*, *Az istenek halnak, az ember él*, *Versenyt az esztendőkkel* (verskötetek), *Élet és irodalom*, *Gondolat és írás* (tanulmányok), *Ödipus király* (Sophokles tragédiájának fordítása), *Amor Sanctus* (középkori himnuszok antológiája), *Az európai irodalom története.* Gellért Oszkárral együtt a Nyugat szerkesztője. 1930. a Kisfaludy-Társaság tagjává választotta. *(II. és XIX. köt.)*

***Babits** *Viktor dr.*, gépészmérnök, szül. Budapest, 1900 márc. 14. Tanulmányúton volt Németországban, Franciaországban, Angliában és Amerikában. 1922—24. műegyetemi tanársegéd, 1924. adjunktus, 1932. a rádiótechnika meghívott előadója. Két munkája jelent meg a távolbalátásról.

Bábonymegyer nk., Somogy vm., tabi j. (1930) 1523 lak. *Koppánymegyer* kk. és *Nagybábony* kk. egyesüléséből keletk. 1927.

Bábszínház. A modern európai B. újabb fejlődésében különböző irányokat látunk. A B.-ak egyik csoportja a konvencionális hagyományokat őrzi s nem annyira a B. szellemére, mint inkább technikai tökéletesítésére fordít gondot (*Schmidt*, München stb.). Azok közül, akik a bábjáték ősi, primitív lényegének hangsúlyozásával új stílust keresnek, megemlítjük R. *Teschner*-t (Wien), ki jávai hangulatú plasztikára és játékra törekszik, továbbá a Párizsban működő *Blattner* Gézát s a zürichi K. *Fischer*-t és O. *Morach*-ot. E két utóbbi vezetése alatt álló svájci marionettszínház primitív plasztikájú, erősen stilizált bábuival számos sikeres operaműsordarabot hozott. Legismertebb számai egy Faust- és egy Don Quijote-bábjáték. Hasonló stilizáló törekvéseket találunk a müncheni Künstler-Marionette csoportnál. Mindezek a kísérletek odairányulnak, hogy új kifejezést adjanak a bábjátékban rejlő meseszerűségnek, naiv fantáziának, vagy karikírozó elemeknek. Bizonyos fokig eltér ezektől az 1927-ben nálunk is járt *Podrecca* világhírű B.-a, a *Teatro dei Piccoli*, melynek tökéletes gépezetű bábui olyan virtuózitással mozognak, hogy itt már nem a valóság kereteit áttörő naiv stílus, hanem a fölényes technika az uralkodó (Kamarazene, Sevillai borbély, Három tolvaj stb.). Részben a báb-

játék naív lényegének kereséséből fakad újabban a jávai wayang befolyása az európai B.-ra (London, Párizs). A modern írók, művészek, zeneszerzők közül számosan foglalkoztak az utóbbi időben a bábjátékokkal. Egyesek sikerrel állították a B.-at a szatirikus színház programmjába. *(II. köt.)*

***Bacheller,** *Irving Addison*, északamerikai regényíró, szül. Pierpont, 1859 szept. 26., regénytémáit az Egyesült Államok történelméből meríti. Munkái: *Eben Holden* (1900); *A Man for the Ages* (1919); *In the Days of Poor Richard* (1922). Irt még a mai időkről szóló humoros erkölcsrajzokat is.

***Bacchelli,** *Riccardo*, olasz író, szül. Bologna, 1891 ápr. 19. Több napilapnak, köztük a római *Rondá*-nak szerkesztője. Színművei: *Spartaco e gli schiavi* (1920); *Amleto* (1923); *Lo sa il tonno* (1923); *La famiglia di Figaro* (1926); *La smorfia* (1926); Regénye: *Il diavolo di Pontelungo* (1927).

Bachem, *Karl*, német politikus, újabb munkája: *Vorgeschichte, Geschichte und Politik der deutschen Zentrumspartei* (1927—31. 8 köt.) *(II. köt.)*.

***Bachó** *Iván (Dezseri)*, festő, szül. Ürmény, 1890 nov. 15. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán Zemplényi Tivadar tanítványa volt. 1927 óta sűrűn szerepel a Műcsarnok kiállításain.

Bächrich *Zsigmond*, zeneszerző, a bécsi zeneakadémia tanára, a világjáró Rosévonósnégyes brácsása, megh. Bécs, 1913 júl. 16. Emlékiratai: *Aus verklungenen Zeiten* 1914-ben jelentek meg. *(II. köt.)*.

Bäcklund, *Albert Viktor*, svéd matematikus, megh. 1916 aug. 30. *(II. köt.)*

***Bacon** (angol szó, ejtsd *békn*) alatt értjük a 7—8 hónapos, 95—105 kg súlyú süldőket, melyek kettéhasítva, pácolva kerülnek a piacra. Csak a jó és gyors takarmányértékesítő hússertéseket fogadják el B.-nek, mint amilyenek a kis és nagy yorkshire, a berkshire, a német nemesített fajták.

***Bacsa** *András*, festő és grafikus, szül. Szepesmindszent, 1870., megh. u. o. 1933 aug. 28. A budapesti Mintarajziskolában tanult és Lotz Károly tanítványa volt, majd az Iparművészeti Iskola tanára lett. Aprólékos, síma kimunkáltságú genreképeket és portrékat festett, sokat foglalkozott fényképezéssel.

***Bacsa-i-Szakao,** afgán bandavezér, aki az Amanulla afgán király reformjai miatt támadt lázadást fölhasználva, a lázadókkal egyesült bandáival legyőzte Amanulla seregét, majd II. Habibulla néven afgán királyi címet vett föl. Nadir kán azonban nyolchónapi hadjárat után csapatait megsemmisítette és B.-t 1929 nov. kivégeztette.

Bács-Bodrog *vármegye* ter. 1676 km², (1930) 109.468 lak., tényleges szaporodás a mult népszámlálás óta 11.401 (11·6%), népsűrűsége 65·3. Lakosainak 66·5%-a (72.832) magyar, 25·7% (28.080) német, 0·06% (63) tót, 0·2% (214) szerb, 7·4% (8132) bunyevác, Magyarul tud a lakosság 84·2%-a. Vallás szerint: róm. kat. 96·2%, ref. 1·8%, izr. 1·0% stb. Ir és olvas a hat évnél idősebb népesség 83·9%-a. A vm. művelés alatt álló területéből (1932): szántóföld 115.566 ha, kert 954 ha, rét 6010 ha, szőlő 11.827 ha, legelő 13.716 ha, erdő 9828 ha, nádas 894 ha és terméketlen 7471 ha. Főbb terményei (1932) (1000 q-ban): búza 278, rozs 107, árpa 52, zab 37, szemes tengeri 1276, burgonya 306, cukorrépa 114, takarmányrépa 436; must 176.890 hl. Állatállománya 1932: szarvasmarha 22.960, ló 17.442, sertés 78.138, juh 15.121. Közutainak hossza összesen 1932. 354 km, ebből kiépített 256 km és pedig 252 km törvényhatósági, 4 km vasúti hozzájáró. Vasútvonalainak hossza 144·7 km, rádióvevőkészülékeinek száma (1932.) 1450. A vm. területén az 1931—32. tanévben volt: 18 rendes kisdedóvó, 70 mindennapi népiskola, 40 ált., 20 gazdasági továbbképző népiskola, 4 iparostanonc- és 5 polg. iskola. *Térképét l. Pest vm.-nél.*

Bacsó *Jenő*, egyetemi tanár, újabb művei: *A polgári per célja* (1931); *A fellebbvitel újabb szabályozása a polgári perben* (1933); *Az ügyvédi díj megállapítása iránti eljárás jogi természete* (1933). *(XIX. köt.)*.

***Bacsó** *Nándor*, meteorológus, szül. Szolnok, 1904 márc. 13. 1927. a Meteorológiai Intézet tisztviselője, 1928. középiskolai tanár, 1934. asszisztens és az éghajlattani osztály vezetője. A meteorológia előadója a Kertészeti Tanintézetben. Éghajlattani és főként mikroklimatológiai dolgozatai több hazai szakfolyóiratban jelennek meg.

Baden, a Németbirodalomhoz tartozó szabadállam, területe 15.071 km², (1933) 2,429.977 lak. Székvárosa *Karlsruhe*.

Baden (előbb *Baden-Baden*), fürdőváros Baden szabadállamban, (1930) 30.400 lak. Fürdővendégeinek száma (1931) 60.124.

Baden-Powell, *Robert*, angol tábornok, az angol cserkészmozgalom vezetője, 1933-ban a világjamboree alkalmával hosszabb ideig Budapesten tartózkodott; újabb munkái: *Scouting for Boys* (1908); *Quick Training for War* (1914); *My Adventures as a Spy* (1915); *Girl Guiding* (1917); *What Scouts can do* (1921); *Pigsticking* (1924). *(II. köt.)*

Bader, *Clarisse*, francia írónő, megh. 1902. *(II. köt.)*.

***Bădescu,** *Scipione Juon*, erdélyi születésű román költő és hírlapíró. Szerkesztette a *Jasii Futár* és az *Uj Jasii Román Futár* c. lapokat. Népköltési termékek gyüjtésével is foglalkozott. Költeményei *Poezii originale* (Eredeti költemények) címmel jelentek meg.

Badics *Ferenc*, irodalomtörténetíró, 1934-ben ünnepelte születésének 80. évfordulóját, mint a magyar irodalomtörténészek nesztora. Újabb önállóan megjelent tanulmánya: *Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában* (1928). *(II. és XIX. köt.)*

***Badoglio,** *Pietro*, olasz tábornok, szül. Grazzano Monferrato, 1871 szept. 28. Résztvett 1912. a líbiai háborúban majd a világháborúban Görz bevétele után tábornoki

rangot kapott. 1918-ban ő vezette azokat a tárgyalásokat, amelyek a Villa Giusti-i fegyverszünetet eredményezték. Később Romániában, az Egyesült Államokban és Braziliában diplomáciai szolgálatot teljesített, 1926. Olaszország marsallja és 1928—1933 Líbia kormányzója volt.

Baeck, *Leo*, rabbi, újabb műve: *Wege im Judentum* (1933). A német zsidók országos szövetségének elnöke, a berlini *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums* tanára. *(XIX. köt.)*

Bagdad, l. Irak egyik vilajete, területe 141.230 km², (1926) 1,360.000 lak. 2. Irak és az előbbi kerület fővárosa, (1926) 287.000 lak. Fontos légi kikötője a London, Delhi és Teherán felé irányuló forgalmat szolgálja. 1926. alapították egyetemét és több tudományos társulatát. Az angolok a Bagdadból Haifába vezető vasút kiépítését tervezik.

Bahia, a délamerikai Brazília köztárs. állama, 529.379 km², (1930) 4.136.000 lak. Székvárosa *Sao Salvador da Bahia*.

Bahia-Blanca, argentinai kikötőváros, a hozzá tartozó Ingeniero White kikötővel együtt, (1928) 155.800 lak.

Bahnert *József*, zeneszerző, mint a Polgári iskolai Tanárképző Intézet tanára lépett nyugalomba. *(II. köt.)*

Bahr, *Hermann*, osztrák író, megh. 1934 jan. 15. Élete végén megtért ifjú korának katolikus hitéhez. Ezt az utolsó lelki metamorfózisát művészi alakban megtestesítette egy nagy regényciklusban, melynek részei: *Himmelfahrt* (1926); *Der inwendige Garten* (1927), *Die Rotte Korahs* (1928). *(II. és XIX. köt.)*

Bahrein-szigetcsoport, 1929-ben Perzsia a Népszövetségnél bejelentette igényét a szigetekre, 1930 júl. 3. oda is ítélték a B.-ot Perzsiának. Erre Perzsia minden koncessziót, melyet nem a perzsa kormány adott ki olajkutatásra, semmisnek jelentett ki.

***Baiersdorf,** *Erna (Engel Róbertné)*, szobrász, szül. Bécs, 1889 szept. 24. Bécsben és Budapesten tanult és Pécsett telepedett le. Képmásokon és plaketteken kívül a bécsi Naturhist. Museum megbízásából plasztikailag rekonstruálta a neandervölgyi ősembert. Fő műve: Homo ultimus cerebralis.

***Baile-Atha-Cliath,** Dublin város ír neve.

***Baillon,** *André*, belga regényíró, szül.: Anvers, 1875. Munkásságát mint hírlapíró kezdte s csak később tért át a regényírásra. A belga irodalom egyik legjobb francianyelvű képviselője. Munkái megindító önvallomások, melyek néha már szinte a tragikumba csapnak át.

***Bailly,** *Auguste*, francia regényíró, szül. 1878. Eleinte pszichológikus regényeket írt, melyekben a belső élet drámáját dolgozta fel; *Les Prédestinés* (1910); *Les Chaines du Passé* (1912). Szt. Ferenc misztikus legendája szolgált témául a *Les divins jongleurs* (1908) c. munkájához. Későbbi regényei: *La Carcasse et le Tord-Cou* (1923); *Naples au baiser du feu* (1925),

***Bainville,** *Jacques*, az „Action française" csoportjához tartozó francia történetíró, szül. Vincennes, 1879. Nagyszámú munkában sokat foglalkozott a németek és franciák egymásközti viszonyával. Magyar ford. megj. műve: *Franciaország története*.

***Baird,** *John L.*, angol mérnök és feltaláló, szül. Helensbourgh (Skócia) 1889. Nagyszámú találmányai főképpen a képtávirás és távolbalátás körébe tartoznak. Az angol rádiótársaság az ő rendszerét vette alapul a képközvetítésnél és a televíziós műsorok adásánál.

Baja, tjv. város, (1930) 25.935 lak., a törvh. területe 200 km². Lakosságának 87·6 %-a magyar, 6·3 %-a német, 0·1 %-a tót; róm. kat. 88·8 %, gör. kat. 0·2 %, ref. 2·9 %, ág. ev. 1·5 %, gör. kel. 0·2 %, izr. 5·9 %. Iskolái: közs. polg. fiú, 1 áll. és 1 róm. kat. polg. leányiskola, áll. tanító-, róm. kat. tanítónőképző, róm. kat. reálgimnázium, áll. felsőkereskedelmi fiú- és leányiskola, áll. kertészeti szakiskola. Üzemei: drótkötél-vasfonatgyár, gépgyár és vasöntőde, villamossági-, butor-, bőrgyár, 2 gyapjúfonó, 2 kötőszövő. 1930. hozzácsatolták *Bajaszentistván* nk.-et.

***Baja** *Benedek*, festő, szül. Temesvár, 1893 márc. 20. Budapesten és Párizsban végezte tanulmányait. A világháború során orosz fogságba esett, Irkuckban díszleteket tervezett az operaház számára, ilynemű tanulmányait Kínában is folytatta. 1922. hazajött, itt illusztrálta kőrajzokkal *Ady* Endre *Vér és arany* c. verskötetének díszkiadását.

***Bája** *Mihály*, északamerikai magy. ref. lelkész, szül. Végvár (Temes m.), 1879. Előbb losonci hitoktató, majd rendes lelkész az Egyesült Államokban, Wallingfordban és McKeesportban, az általa megalakított magyar ref. egyházaknál. 1914. hazajött s előbb túrkevei, majd debreceni lelkész lett. Első versei a *Bokréta* c. debreceni versgyűjteményben jelentek meg (1902., 1904., 1908.). Önálló kötetei: *Ünnepi hangok* (1917); *Babiloni vizek mellett* (1918); *Oh szép ifjúságom* (1926). A Petőfi Társaság tagja.

Bajaszentistván nk.-et *Baja* tjv.-hoz csatolták 1930.

Bajcsy-Zsilinszky *Endre*, *vitéz*, országy. képviselő, hírlapíró és politikus, 1930. megalakította a Nemzeti Radikális Pártot és megírta *Nemzeti radikálizmus* c. politikai könyvét. 1928. megalapította az *Előőrs* c. politikai hetilapot, mely 1931 óta *Szabadság* címmel jelenik meg. *(XIX. köt.: Zsilinszky.)*

Bajor *Gizi*, színművésznő, 1928-tól a Nemzeti Színház örökös tagja. Újabb sikereit Shaw *Johanná*-jában, Klabund *Krétakör*, Szép Ernő *Azrá*-jában stb. aratta. *(XIX. köt.)*

Bajorország, német szabadállam, területe a Saar-terület nélkül 75.996 km², (1933) 7,732.003 lak.

***Bajtársi egyesületek,** a német Burschenschaftok mintájára alakultak meg nálunk, különösen a háború és a forradalmak után a különböző B. Az egyetemi ifjúság szakma és politikai felfogás szerint tömörült ezekbe,

amelyek azután központi szövetséget is alakítottak. A B. célja a főiskolákon a bajtársi érzés ápolása, a diákság egységes állásfoglalásának lehetővé tétele. A táborozásnak nevezett összejöveteleken régi diákszokásokból fejlődött szertartások fejlődtek ki. Végzett diákok is tagjai maradhatnak.

Bajza *József*, egyetemi tanár újabb művei: *Jugoszlávia.* (*A Magyar Szemle Kincsestára* 1929); *A délszláv diktatúra* (Budapesti Szemle, 1934); továbbá nagyszámú, a horvát kérdéssel foglalkozó tanulmány a Budapesti Szemle, a Magyar Szemle, Katolikus Szemle stb. folyóiratokban és napilapokban. Közülük több olasz és szerb fordításban is megjelent. *(II. és XIX. köt.)*

Bakay *Lajos*, orvos, 1926. a Pázmány Péter tud. egyet. tanárává neveztetett ki s a II. sz. seb. klinika igazgatójává. Az Igazságügyi Orvosi Tanács tagja, az Országos Közegészségügyi Tanács másodelnöke, az Országos Testnevelési Tanács alelnöke, a Vármegyék és Városok Orsz. Mentőegyesületének orvosalelnöke, a Corvin-koszorú tulajdonosa. *(XIX. köt.)*

***Bakelit,** *Backeland* által feltalált műgyanta, amely a fenol és formaldehid kondenzációs terméke. Műanyagnak használják, mert jól munkálható. Kitünő elektromos szigetelő, széleskörű felhasználást nyer az elektromos iparban és a rádiótechnikában. Készítenek belőle gramofónlemezeket, esernyőnyeleket, gombokat, poharakat, tálcákat stb.

***Baker,** *Josephine*, amer. mulatt táncosnő, szül. St. Louis, 1905. Gyermekkorában lépett színpadra. Budapesten is vendégszerepelt a Royal Orfeumban. 1927 jun. 3. férjhez ment Albertini olasz grófhoz. 1927. közreadta memoárjait.

***Baklanoff,** *Grigorij*, orosz baritonénekes, szül. Szentpétervár, 1882. Már 12 éves korában nyilvánosan énekel, 30 éves korában a bécsi opera, majd a newyorki Metropolitan Opera tagja; hatalmas hangjának művészi kezeléséhez kiváló ábrázolóképessége járul. Budapesten is több ízben fellépett.

***Bakó** *Gábor*, mezőgazd. entomológus, szül. Budapest, 1871 dec. 22. 1899-től az Áll. Rovartani Intézetben működött, amelynek 1929. igazgatója, majd a magyar növényvédelmi szolgálat átszervezése alkalmával az Áll. Növényvédelmi Kutató Intézet élére kerül, hasonló minőségben. Az alkalmazott rovartan több kérdésével foglalkozott (szőlő-, kukoricamoly), gyakorlati irányú közleményei szaklapokban jelentek meg.

Bakó kk. és *Cseszve* kk. 1922. egyesültek *Cseszve* néven.

Bakody *Aurél dr.* főorvos, egyetemi magántanár újabb munkája: *Miként kellene módosítani az elmegyógyintézeti járásbirósági szemlékről szóló törvényt* (1934). *(XIX. köt.)*

Bakonyi *Károly*, író, megh. Budapest, 1926 okt. 25. Újabb munkája: *Szent Péter esernyője* (színmű, 1924). *(II. és XIX. köt.)*

***Bakonyi** *Miksa*, író és ujságíró, szül. Dunaföldvár, 1862 aug. 23. Orvosnak készült, de csakhamar az irodalom lett az életpályája. 1885. novellákat és tárcákat írt a *Magyarország és a Nagyvilág*-ba, 1886. a *Magyar Ujság* segédszerkesztője, röviddel ezután a *Magyar Nemzet*, majd 1903-tól az *Ujság* vezércikkírója és közgazdasági szerkesztője, 1909—18. a *Dél* c. szabadkőműves lapot szerkesztette. Főbb munkái: *Hamis tanok, Quo vadimus, Az élet komédiái* (versek). Hosszabb ideig volt a Magyar Ujságírók Egyesületének alelnöke és az Otthon Irók és Hírlapírók Körének főtitkára.

Bakonyi *Pál*, ügyvéd és jogi író, résztvett az Országos Ügyvédszövetség alapításában, majd ennek központi ügyésze lett. Több éven át vezette, mint ügyvezető elnök az Orsz. Ügyvéd-Otthon Egyesületet, majd az Orsz. Ügyvéd-Liga elnöke lett. *(XIX. köt.)*

Bakonyszentkirály kk., *Veszprém* vm., zirci j., (1930) 1185 lak., *Bakonyszentkirály* kk. és *Magyarszentkirály* kk. egyesültek 1926. B. néven.

Bakonyszombathely kk., *Veszprém* vm., zirci j., (1930) 1791 lak., *Bakonyszombathely* kk. és *Magyarszombathely* kk. egyesültek 1926. B. néven.

***Baktalórántháza** nk., *Szabolcs* vm., nyirbaktai j., (1930) 2.449 lak. *Lórántháza* kk. és *Nyirbakta* kk. egyesüléséből keletkezett 1932.

***Baktay** *Ervin*, író és festő, szül. Dunaharaszti, 1890 jún. 24. Festőművészeti tanulmányait Münchenben végezte. Majd áttért az irodalomra és az indológiai tanulmányokra. 1926. három évre Indiába költözött, hogy ott a hindu vallásrendszert, bölcseleti irányokat, az indiai népéletet és művészetet tanulmányozza. Bejárta egész Indiát, azután 1928. önálló expedícióval Nyugat-Tibetbe ment, hogy adatokat gyüjtsön Körösi Csoma Sándor ottani életére vonatkozólag. Főbb művei: *Szangraha*, (indiai elbeszélések, 1921); *Rabindranath Tagore* (1922); *A világ tetején* (1930); *India* (2 köt., 1931—32); *Magyar utazó Indiában* (1933); *Messzeségek vándora* (1933); *A boldog völgy országa* (1934); *Szanátara Dharma* (1935). Sok tanulmányt és cikket írt hazai és külföldi folyóiratokba és lapokba. Fordított: Bain, Gjellerup, Gandhi stb. munkáiból. 1929. betegen tért haza a Keletről. A *Magyar Földrajzi Társaság* és a *Magyar Keleti Társaság* választmányi tagja, a *Földgömb* szerkesztője. 1933. a debrec. egyetem bölcsészeti doktorrá avatta.

Baktérium. A bakteriológia fejlődésére s így a B.-ok kutatására kedvező alkalmat nyujtott a világháború. A rendszerint aránylag kis területen elhelyezett, sokszor nagytömegű katonaság, egyes helyeken a katonai megszállás alá jutott vagy menekülő, legtöbbször összezsúfolt polgári lakosság, a megromlott életviszonyok és a rossz táplálkozás elősegítették a járványos betegségek terjedését. Évvel szemben a hadvezetőség tervszerűen védekezett; kiváló tudósok igénybevétele, mozgó bakt. laboratóriumok felállítása által a járványok elfojtását, de egyúttal tanulmányozását is lényegesen elő-

mozdította. A bakteriológiának az utolsó 25 év alatti fejlődése jórészt a háború idejére esik. A kutatás eredményeként részben ismert betegségek kórokozóit részben ismeretlen v. kevésbbé ismert betegségek lényegét sikerült megismerni. Újabban felfedezett kórokozók :

1. *Bordet-Gengou-féle bacillus*, a szamárköhögés (pertussis) kórokozója (1906). Élénk mozgású, poláris festődésű, az influenza-B.-hoz hasonlító, de annál kissé otrombább testű. Főleg a betegség első heteiben lehet kimutatni a száj és a torok nedvében (nyák, nyál). Kimutatására külön e célra készült táptalajt használnak, amit egy kis, ú. n. Petri csészébe kiöntve, megmerevedés után a beteget rákköhögtetik. Igy sikerül kitenyészteni e kórokozót. Újabban az ezen tenyészetből készült vaccinával gyógyító oltásokat is végeznek.

2. *Rickettsia-Provazeki-féle testecskék*, a kiütéses tífusz kórokozói (1914—18). Rickettsiá-nak nevezzük általában az arthropodák egy különös parazitáját, ami a gazdájára nézve nem káros. A Rickettsia kisebb, mint a B. és kevés kivétellel nem tenyészthető tovább. A tenyészthetők is nem a rendes, hanem csak különleges táptalajon tenyésznek. Típusos alakja ellipszisalakú pálcika, Gram-negatív festődéssel. A háború első felében a kiütéses tifusz kórokozójának a Weil-Felix-féle bacillus proteus „X—19" törzsét tartották. A kiütéses tifusz-betegek vérsavójának viselkedése az „X—19" B. tenyészetével szemben a betegség korai felismerésére tényleg igen hasznos reakciónak bizonyult, ám a k. t. kórokozója nem ez, hanem a R.-P.-féle testecskék, amiket a ruhatetű bélcsatornájában lehet megtalálni.

3. *Spirochaeta icterogenes* (Uhlenhuth és Fromme) vagy sp. ictero-haemorrhagiae (Inada és Ido), a járványos sárgaságnak, Weil-féle betegségnek a kórokozója. 12—15 μ hosszú, tengeri malacra átoltható B. Főleg a betegség első napjaiban kering és található meg a vérben. Szobahőmérséken napokon át megtartja fertőzőképességét. Terjesztői legfőképpen a patkányok és a beteg váladékai, ill. ürüléke. Hatásos védekezés ellene a patkányirtás.

4. *Spirochaeta icteroides* (Noguchi 1918), a sárgaláz okozója. A betegséget a stegomya calopus nevű rovar terjeszti a szúrásával.

5. *Streptococcus haemolyticus*, a streptococcusoknak egy különös törzse, minden valószínűség szerint a vörhenynek a kórokozója (Dick testvérek 1923). A vörhenybetegek torokváladékában mutatható ki, sokszor még hosszú ideig a lábbadozás szakában is.

Ismeretlen kórokozójú, de az újabb időkben észlelt és tanulmányozott betegségek valószínűleg valamelyes ragályozó jelleggel :

Járványos álomkóros agyvelőgyulladás (Encephalitis lethargica). Csak annyit tudunk róla, hogy fertőzőképes betegség, de kórokozóját sem állatoltás, sem tenyészet, sem górcső útján eddig kimutatni nem sikerült.

Ötnapos láz v. Volhyniai láz (Febris Quintana, F. Volhynica). Csaknem kizárólag a világháborúban, az orosz harctéren, Volhyniában észlelték. A betegség lefolyásában hasonlít a maláriához és a visszatérő lázhoz. Kórokozója eddig ismeretlen, de semmiesetre sem azonos valamelyik hozzá hasonló betegség kórokozójával, bár a kórokozók szintén a vérben keringenek, mert a lázroham alatt vett vér más egyén izmába oltva, hasonló betegséget okoz. A betegség egyszeri kiállása nem teszi a szervezetet ellene védetté. *(II. köt.)*

***Baktérium-szűrő.** Az olyan anyagok (folyadékok, táptalajok) csirátlanítására szolgál, amelyek a rendes, magas hővel való fertőtlenítést magas fehérjetartalmuk miatt nem bírnák ki. E célra leginkább a *Berkefeld-* és a *Chamberland*-féle szűrőket használják, mint amelyek nemcsak az ismert legkisebb, hanem még a láthatatlan virusokat, bakteriumokat is szűrés útján visszatartják. E szűrők anyaga lehet égetett kaolin, porcellán stb. A szűrők pórusnagyságát fizikai módszerek segítségével (áramló víz egyenlő nyomás mellett) meglehetős pontossággal lehet megállapítani.

Baku, 1. A régi déloroszországi kormányzóságot Aszerbeidzsán szabadállam megalakításával egyidőben megszüntették. — 2. Iparváros, (1933) 709.000 lak. Újabban szikratávíró állomása van.

***Balabanov,** *Alexander*, bolgár költő, szül. Stip, 1877. A klasszika filológia tanára Szófiában, tehetséges lirikus és elbeszélő. Sophoklest, Aischylost és Euripidest fordította.

***Balabanova,** *Angelika*, orosz szocialista, szül. 1857. Gazdag szülők leánya volt, de szocialista meggyőződése miatt már kora ifjúságában szakított a családjával. Németországban tanult, de már itt is, később pedig Ausztriában, majd Svájcban, végül Olaszországban élénk tevékenységet fejtett ki a szocialista munkásmozgalomban. Amikor Mussolini szerkesztője volt az Avanti-nak, B. ennek titkára volt. Az orosz forradalom hírére hazament Oroszországba, a bolsevikiekhez csatlakozott és Lenin közvetlen környezetéhez tartozott. Az akkor megalakult III. Internacionálénak első titkára volt, de a bolsevista módszerek hatása alatt elfordult a leninizmustól, elhagyta az országot, Berlinben élt, a nemzeti szocialisták kormányra jutása után pedig Párizsba költözött.

Balan, *don Pietro*, olasz történetíró. megh. Padua, 1893. febr. 17. *(II. kötet.)*

Balanyi *György*, történetíró. Újabban megjelent művei: *Assisi Szent Ferenc* (1927); *A római kérdés* (1929); *Anima Franciscana* (1930); *A magyar nemzet története* (1930); *Szerzetesrendek* (1933); *Pirotti Pompilius, az új piarista szent*, 1710—1766. (1934); stb. *(XIX. köt.)*

Balás *Károly (Sipeki)*, egyetemi tanár, nemzetgazd. író, újabb művei : *A szociálpolitika*

főkérdései (1929); *Családi feljegyzések* (1929); *La question „Quo vadis" dans la démographie moderne* (1930); *Pénzügytan* (1933—34); *A társadalmi politika új útjai* (1934). *(II. és XIX. köt.)*

Balás *(Baróthi), Elemér*, büntetőjogász. 1919. átlépett román állami szolgálatba a bírósághoz. Semmítőszéki bírói rangban Bukarestben halt meg. *(II. köt.)*

Balás *P. Elemér*, min. tan., egyet. m. tanár. A Szerzői Jogi Szakértő Bizottság alelnöke. Újabb művei: *Rádió, szerzői jog, sajtójog* (1927); *Reformgondolatok a bűnvádi perjog körében* (1933); *Rassegna di letteratura giuridica Ungherese. Anno* 1928. (Róma, 1933. Egyed Istvánnal), stb. Számos cikke és tanulmánya jelent meg hazai és külföldi jogi közlönyökben. *(XIX. köt.)*

Balassa *Imre*, író, kritikus, publicista, szül. Szeged, 1886. nov. 25. Eredetileg színésznek készült. A Nemzeti Színház tagja volt. 1912. óta újságíró, az Új Nemzedék főmunkatársa. Főbb művei: *Színpadi problémák* (1912); *Elek Pál regénye* (1924); *A magyar királytragédia. IV. Károly* (1925); *Kossuth* (1926); *Nagy idők* (1926); *Krisztus* (1927); *A titkos futár* (1930); *Front* (1931); *Virág az orkánban* (1933); *A m. kir. I. népf. gy.-ezred története* (1934).

Balassa *Jenő*, színművész, megh. Budapest, 1926 aug. 4. *(XIX. köt.)*

Balassa *József dr.*, nyelvész-író, legújabb művei: *A magyar helyesírás szótára s szabályai: Kossuth Amerikában 1851—52.* Szerkesztőtársa *Sauvageot* nagy francia-magyar szótárának. Hetvenedik születésnapjára tanítványai és tisztelői emlékkönyvet adtak ki. *(II. és XIX. köt.)*

***Balassa** *László dr.*, főorvos, szül. Székesfehérvár, 1889 máj. 23. 1913—19. a Budapesti Tudományegyetem Elme- és Idegkórtani klinikájának tanársegéde, 1919. a Charité-poliklinika ideggyógyász-főorvosa. Számos értekezése jelent meg az epilepszia, a pszichopatológia és a modern lélektan kérdéseiről. Főbb művei: *Zur Psychologie der Seelentaubheit* (1923); *A tehetség psychopathológiája* (1930); *Az idegbajok és elmebajok formáinak változása az utóbbi évszázadban* (1932).

Balassagyarmat, megyei város, (1930) 11.551 l. 1926. hozzá-csatolták Újkóvár kk.-et.

***Balatonakarattya**, Keneséhez tartozó telep a Balaton partján, ahol a Budapestről vonaton érkező utas először pillantja meg a „magyar tengert". Már az Árpádok korában említik, mint fejedelmi birtokot. 1772 óta a kat. vallásalap birtoka s belőle 1928. a vall.- és közoktatásügyi minisztérium 350 kat. holdat nyaralók céljaira parcelláztatott. Az így keletkezett új üdülőtelep rohamosan felvirágzik. *(I. köt. Akarattya* alatt.)

***Balatonkörnyéki magyarság.** A Balaton a csiszolt kőkor óta állandóan vonzotta maga köré a legkülönbözőbb népeket, a körülötte levő hatalmas erdőségek, mocsaras vidékek pedig lehetővé tették, hogy e népek antropológiai típusai meg is maradjanak. Ez az oka, hogy itt a törzsökös magyarság maradványait is oly nagy százalékban találjuk. Fő rasszeleme az ú. n. kaukázusi-mongoloid vagy alföld-rassz, melyet azonban gyakoriságban nagyon megközelítenek a keletbalti rasszjellegűek. Délfelé fokozatosan nő a dinári, a határ felé pedig a nordikus és mediterrán rassz gyakorisága. A sok avar maradvány következtében a mongoloid rasszjellegek némely helyen meglehetősen szembetűnnek.

Balatonmáriafürdő kk., *Somogy* vm., marcali j., (1930) 850 lak. 1925. alakult a *Balatonkeresztúr* kk.-hez tartozott *Máriatelepből* és *Hullámtelepből.*

Balatonzamárdi nk., *Somogy* vm. tabi j., (1930) 1395 lak. Neve 1932-ig *Zamárdi* volt.

Balázs *Béla*, tanár, író. 1926. Berlinben, mint filmrendező és filmszcenárista működött. Fontosabb filmjei: *Die Abenteuer eines Zehnmarkscheins, Madame wünscht keine Kinder, Narkose* stb. Újabban megjelent német művei: *Menschen auf der Barrikade* (1929); *Unmögliche Menschen* (1930); *Der Geist des Films* (1930); *Intellektuelle Bedenken* (1931); *Das richtige Himmelblau und andere Geschichten* (gyermekmesék 1931). 1931-ben a Szovjetunióba költözött, ahol a moszkvai filmakadémia tanára. *(II. és XIX. köt.)*

***Balbo,** *Italo*, olasz politikus és aviatikus, szül. Ferrara, 1896 jún. 6. Korán csatlakozott a fasiszta mozgalomhoz, 1928. tábornok, 1929. légügyi miniszter lett. 1931 jan. 12 gépből álló rajával Bolamából Natalba repült. 1933. nyolc, egyenként három gépből álló hidroplánrajjal az Atlanti-óceánt repülte át, a visszarepülésnél nagy ünneplésben részesült, légügyi marsallnak nevezte ki Mussolini. 1933 jún. 11. a légügyi hivatal vezetésétől fölmentették és egyidejűleg Líbia kormányzójává nevezték ki.

Balck, *William*, porosz tábornok, megh. Aurich, 1924 jún. 1. *(II. és XIX. köt.)*

***Baldwin,** *Oliver*, angol politikus, lord Stanley *Baldwin* legidősebb fia, szül. London, 1899 márc. 1. A nyugati fronton végigharcolta a világháborút, 1920-ban az örmény-török és 1921-ben az örmény-orosz háborúban vett részt. Politikai pályáját a konzervatív pártban kezdte meg, azonban 1929 átlépett a munkáspártba, ennek programmjával az alsóház tagja lett és 1931. a független munkáspárthoz csatlakozott. Főbb művei: *Six Prisons and two revolutions, Conservatism and Wealth.*

Baldwin, *Stanley*, a konzervatívpárti kormánynak 1929-ben szenvedett választási veresége után ellenzékbe vonult pártjának parlamenti vezére lett. 1931-ben az angol font válságának kérdésében a pártjával összeütközésbe került és a munkáspártból kilépett MacDonalddal, aki nemzeti munkáspárt néven új pártot alapított, együtt alakította meg a „nemzeti együttműködés kormányát", amely a választásokból győzedelmesen került ki. 1931. okt. óta az

államtanács elnöke és MacDonald miniszterelnök helyettese. *(XIX. köt.)*

Balenzano, *Nicola*, olasz államférfi, megh. Bari, 1919 szept. 1. *(II. köt.)*

Baleset. A balesetgyakoriság általában emelkedő irányzatot mutat. Ennek az okai között szerepel a termelés fokozódó intenzitása, a női munka terjedése, a tanulatlan munkások számának szaporodása stb. Különösen szembeötlő a forgalmi baleseteknek a gépjárművek számának emelkedésével párhuzamos növekedése. 1932. pl. Budapesten 2048, 1933. 2620 forgalmi baleset történt, vagyis Budapesten az utolsó évben a forgalmi balesetek száma 27·9%-os növekedést tüntet fel. 1932. az Országos Társadalombiztosító Intézetnél bejelentett *üzemi* vagy *ipari balesetek* statisztikai adatai szerint a B.-ek százalékos megoszlása *okok* szerint a következő: 13·8% hiányos berendezés vagy a védőkészülék hiánya, 0·2% az utasítás vagy a kitanítás elégtelensége, 43·5% vigyázatlanság, ügyetlenség, 0·5% a védőfelszerelés használatának mellőzése, 3·4% előírás vagy utasításellenes cselekedet vagy viselkedés, 7·0% munkatárs vagy más személy cselekménye, mulasztása, 30·8% véletlen, elkerülhetetlen, egyéb, 0·4% alkalmatlan ruházat, 0·4% ittasság, játszás és verekedés.

A B.-ek *okainak* tanulmányozása annak a felismerésére vezetett, hogy nem annyira a gépi berendezések és váratlan események, hanem a munkás személyében és a munkaviszonyokban rejlő fiziológiai és pszichológiai tényezőknek van döntő szerepe a balesetek létrejöttében. B. legtöbbször egy bizonyos típusú, *balesetre hajlammal bíró* munkásnál fordul elő s általában a munkásoknak csaknem mindig ugyanezen részét éri. Ez a megismerés a B.-elhárítást új irányba terelte. Kérdés, lehet-e B.-biztonságra nevelni a munkást, illetve szabad-e újra alkalmazni a B.-et szenvedettet az előbbi foglalkozásában? Másrészt éppen ezeknél a nagyobb B.-i hajlammal bíró egyéneknél van igazi szerepe a pályaválasztási tanácsadásnak, a pszichotechnikai és orvosi vizsgálatoknak. Igen nagy jelentősége van a kifáradásnak, amely a munkást közönyössé, vigyázatlanná teszi. A munkaidő helyes szabályozása tehát a B.-gyakoriság szempontjából fontos.

A technikailag racionalizált üzemekben a B.-ek száma csökkent és az elszenvedett B.-ek is könnyebb természetűek. *(II. köt.)*

A B.-ek statisztikája tíz év alatt így alakult:

I. Ipari balesetek száma

Év	Teljes munkások száma	Bejelentett balesetek	1000 teljes munkásra	Rögtöni halálesetek
1923	690.355	18.191	26·4	262
1924	697.135	15.482	22·2	213
1925	550.844	16.738	30·4	173
1926	557.433	19.322	34·7	181
1927	762.630	23.230	30·5	202
1928	806.903	25.338	31·4	149
1929	841.125	28.128	33·4	219
1930	779.625	24.661	31·6	168
1931	725.679	23.483	32·4	184
1932	665.598	22.612	34·0	136

II. Mezőgazdasági balesetek

Év	Kártalanított balesetek száma	Halálos balesetek száma
1925	2211	91
1926	3007	81
1927	3884	130
1928	5706	149
1929	6607	152
1930	8200	164
1931	8824	167
1932	10050	200

III. Közlekedési balesetek

Év	Balesetek száma
1929	4228
1930	3927
1931	3348
1932	4347
1933	5091

Balfour, *Arthur James*, lord, miután 1922-ben peerré nevezték ki, mint Earl of Balfour a felsőház tagja lett. Megh. Woking, 1930. márc. 19. *(II. és XIX. köt.)*

Bali, 1. Közigazgatási kerület, Lombokkal együtt területe 10.546 km², (1928) 1,586.652 lak. Székhelye Bulelenge vagy másképen Singa Radja, (1928) 10.510 lak. 2. A Szundaszigetek egyike, (1928) 757.851 lak.

***Balilla,** olyan 8—14 éves olasz ifjú, aki az *Opera Nazionale Balilla*-nak, a fasiszta katonai ifjúsági szervezet legalsó fokozatának tagja. Giovanni *Balilla Perasso* nevű gyermekifjútól származik a B. elnevezés, aki 1746-ban egy osztrák tiszt ellen való támadásával kirobbantotta egész Liguria fellázadását az osztrák uralom ellen.

***Bálint** *Benedek*, fametsző és fafaragó, szül. Szentkatolna, 1860 máj. 20., megh. Békéscsaba, 1920. Budapesten tanult, 15 éven át Párizsban és Londonban dolgozott a *L'Illustration* és *The Graphic*, utóbb Budapesten az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben vállalat számára. Rajztanár volt, az általa feltalált tüllvarrású új csipke megérdemelt feltűnést keltett.

***Bálint** *Imre*, író, ujságíró, szül. Budapest, 1896. jún. 21. Résztvett 1923. az *Esti Kurir* c. napilap megalapításában, amelynek azóta politikai cikkírója és „*Glosszák*" c. rovatának vezetője. Regénye: *Reggelre meghalunk.*

***Bálint** *István*, dr. vegyészmérnök, szül. Pozsony, 1887. okt. 20. 1909—1919 a budapesti tudományegyetem fiziko-kémiai tanszékén tanársegéd. 1919. önálló mérnök és vállalkozó, a mérnöki kamara tagja, a magyar kémikusok egyesületének választmányi tagja. Főbb művei: *A bróm és hidrogénhiperoxid között végbemenő reakció* (1910); *A physicochemia újabb haladásáról* (1918).

***Bálint** *János*, szobrász, szül. Csík-Gyimesbükkön 1885, megh. a Magiera-hegy ostrománál 1914 okt. 15. Földmíves sorból került Stróbl Alajos növendékei közé, 1912-től fogva állított ki a Műcsarnokban *(Libatolvaj, Fésülködő nő, Csángó nők* stb).

Bálint *Lajos*, 1927 óta a Nemzeti Színház dramaturg-főtitkára, az olasz koronarend lovagja. Újabb fordításai: Klabund, *A*

krétakör (1927.), G. Hauptmann *Elga*, (1930), Garai Norbert *Péter és a nagyváros*, (1931). A Nemz. Szinházban 1935 jan. 18. előadták *Baskircsev Mária* c. szindarabját (Andai Ernővel együtt). *(XIX. köt.)*

***Bálint** *Rezső*, festő, szül. Budapest 1885 okt. 14. Vesztróczy Manónál és Szablya-Frischauf Ferencnél kezdett tanulmányait Párizsban folytatta, ott Cézanne hatása alá és posztimpresszionista körökkel való érintkezésbe került. Itthon ismételten rendezett lényegükben impresszionista képeivel kollektív kiállítást. *Édesanyám* és *Kórházhajó* c. művei a Szépműv. Múzeumban vannak.

Bálint *Rezső*, orvos, megh. 1929. máj. 23. *(II. és XIX. köt.)*

Bálint *Sándor*, zoológus, megh. 1922. aug. 29. *(II. köt.)*

***Báljmont,** *Konsztantin Dimitrievics*, orosz költő, szül. Gumiscsi 1867 jún. 15. A bolsevizmus elől 1922. külföldre menekült. Páratlan nyelvművészetéért „a fiatal költők királyának" nevezték el. Shelley és Poe fordításai mintaszerűek.

Balkán félsziget. A hosszabb ideig török uralom alatt állott területeken ma is elsősorban csak a mezőgazdálkodás (gabona-, dohány-, állattenyésztés, a partvidéken szőlő- és déligyümölcstermelés) a fontosabb foglalkozási ág. Az ipar csak újabban vett erősebb lendületet (fafeldolgozás, szövő-fonó, sörgyártás, cukorgyártás), de e mellett a régi háziipar is igen termékeny (szőnyeg, bőráru, ékszer stb.). Gazdag ásványkészletei (vas, só, bauxit, cement, réz, ólom, ezüst) sok helyen nincsenek még megfelelően feltárva. Közlekedése nagy területeken ma is kezdetleges, vasúthálózata nagyon gyér. Nemzetközi vonala a Belgrád—Nis—Szófia—Isztanbul-vonal, abból ágazik ki a Szalonikin át Athénbe vezető fővonal. Parti hajózása lanyha. Ritkán lakott (540.000 km²-en 26 millió), népsűrűsége még az 50-et sem éri el. Nagyvárosa kevés van: Belgrád, Szaloniki, Szófia, Isztanbul és Athén.

***Balkánszövetség.** A Jugoszlávia, Románia, Görögország és Törökország között lefolyt hosszas tárgyalások eredményeképpen 1934 febr. 9-én az athéni tudományos akadémiában írta alá Jeftics, Titulescu, Maximos és Ruzsdij bej a Balkánszövetségre vonatkozó paktumot. Az aláírók a bevezető részben a Briand-Kellogg-paktumra és a Népszövetségnek a háború megbélyegzéséről szóló határozatára hivatkozva a béke megóvásának célját hangoztatják. A rendelkező rész 1. pontjában Jugoszlávia, Görögország, Románia és Törökország kölcsönösen kezeskednek a Balkán félszigeten levő határaik biztonságáért. A 2.-ban arra kötelezik magukat, hogy kölcsönösen meghallgatják egymás véleményét minden olyan kérdésben, amely az ebben a szerződésben meghatározott érdekeket bármiféle módon érinti. Ugyanitt mindegyikük arra kötelezi magát, hogy a paktumot alá nem írt B.-állammal szemben politikai akciót mindaddig nem indít és politikai kötelezettséget nem vállal, amíg ezt az aláírókkal nem közli. A 3. pont kimondja a paktumhoz való csatlakozás lehetőségét a többi B.-állam számára. Az egyezség hét esztendőre szól.

Balkay *Béla*, bányajogász, megh. 1917 ápr. 18. *(II. köt.)*

Ball, *Thomas*, amerikai szobrász, megh. Montclaire, 1911 márc. *(II. köt.)*

Balla *Aladár*, politikus, megh. 1935 márc. 29. *(XIX. köt.)*

Balla *Antal*, hírlapíró újabb művei: *Az utolsó száz év története* (1931); *A legújabb kor világtörténete* (1932). Szerk. a *Magyar országgyűlés történetét* (1927). *(XIX. köt.)*

Balla *Ignác*, író és műfordító, a modern magyar irodalom számos termékét ültette át olasz nyelvre. Sok Magyar- és Olaszországot ismertető cikke jelent meg a magyar, ill. olasz lapokban. Újabb könyvei: *A Duce és a dolgozó új Itália* (1932); *Il Duce per l'Ungheria* (1933). *(II. és XIX. köt.)*

Balla *Mihály*, hírlapírói munkássága mellett számos angol, francia és német irodalmi és tudományos művet fordított magyarra, így többek között *Bulwer*, *Caine Dickens*, *Dumas*, *Frank Galsworthy*, *Hall*, *Heijermans*, *Heller Sinkiewicz*, *Stacpoole* munkáit és *Vámbéry Ármin* eredetileg angolul megjelent *emlékiratait*. *(II. köt.)*

Balla *Miklós*, író, megh. 1912 márc. *(II. köt.)*

***Balla-barlang,** 1909-ben fedezték fel a Bükk-hegységben, Répáshuta község határában, a Balla-bérc lejtőin. Két különböző korú diluviális réteget tartalmazott, egy felső sárgás törmelékes agyagréteget, amely a késői jégkorszaki magdalénien kultúrához tartozik s amelyből az első diluviális embercsont-leletünk is előkerült. Ez egy körülbelül másfél éves gyermeknek csontváza, amelynek bonctani sajátságai több tekintetben eltérnek a mai európai gyermekek típusától, de már igazi Homo sapiens-é lehetett. Ez a ritka lelet a m. kir. Földtani Intézetben fekszik. A sárga rétegek alá egy zöldesszürke agyagréteg telepszik, amely tömegesen szolgáltatta a barlangi medvének csontjait és azonkívül a solutréennek legősibb fokozatát képviselő, úgynevezett protosolutréen kultúrát.

Ballagi *Aladár*, történetíró, megh. 1928 jún. 21. *(II. és XIX. köt.)*

***Ballagi** *István*, egyet. m. tan., szül. Bpest, 1893 jún. 13. A világháború alatt egészségügyi hadnagy, majd tart. segédorvos volt. 1918—1927. egyetemi tanársegéd a budapesti bőrklinikán. 1929. egyet. magántanár az orvosi fakultáson. Főbb művei: *Bőrgyógyászati mykologia* és számos tanulmány.

Ballai *Lajos*, a m. kir. Szabadalmi Hivatal elnöke, megh. 1912 október 16. *(II. köt.)*

Ballenegger *Róbert*, egyet. m. tanár, kémikus, szakíró újabb művei: *A termőföld hibái*, *A rög fizikája* (1933); *Bevezetés a növények életvegytanába* (1934.). *(XIX. köt.)*

***Ballesteros y Beretta,** *Antonio*, spanyol történetíró, szül. Róma, 1880. A madridi

egyetem ókori tanszékének tanára, 1910. a tudományos akadémia tagja. Művei: *Sevilla en el siglo XIII.* (1913); *Historia de Espana y su influencia en la Historia Universal* (1918—29).

Balló *Ede*, festő, 1923. fiatal festők támogatására jelentékeny alapítványt létesített. Régi nagymesterek után készített kiváló másolatainak hosszú sorát 1932. a budapesti Szépműv. Múzeumnak ajándékozta. *(II. és XIX. köt.)*

Balló *Mátyás*, vegyész, megh. 1930. *(II. köt.)*

Ballod, *Karl*, lett statisztikus, megh. Riga, 1931 jan. 13. *(XIX. köt.)*

***Ballonfúvógépek.** Az izzólámpaburák gyártására az első ily gépet *Kadow* tervezte s *Westlake-gép* néven ismeretes. E gép leegyszerűsítve a modernebb *Ivanhoe-gép*, amely naponta 60—70000 drb ballont készít. A *Corning*-gép teljesítménye még nagyobb, naponta negyedmillió. Hazánkban két Ivanhoe-gép van üzemben, az Egyesült Izzólámpa és villamossági gyár üveggyárában.

***Baló** *Elemér (Nagybaconi)*, színművész, szül. Kovászna 1892. Színművészeti Akadémia növendéke lett 1912. A harctérről visszatérve, elhatározó sikert aratott Jean Sarment *Árnyhalász*-ában, a Belvárosi Színházban. Főbb szerepei még: Oswald (Kísértetek), Chanan (Dibuk), Raszkolnikov (Bűn és bűnhődés), Kázmér (Bábel).

Balog *Arnold*, jogi író, meghalt 1913. nov. 30. *(II. köt.)*

***Balog** *Emil*, mérnök, szül. Kecskemét 1872. A budapesti Műegyetemen szerzett mérnöki oklevelet. A Siemens és Halske-cég szolgálatában a budapesti közúti lóvasútnak villamos üzemre való átalakításánál működött, majd a BSzKRT-hoz lépett be, melynek igazgatóhelyettese lett. Szakmunkái: *Elektromos vasúti üzemrendszerek, A Jungfrau vasútja, A sinek kagylós kopása, Budapest közútivasúti közlekedéséről* stb.

Balogh *Benedek (Baráthosi)*, újabban kiadta a Baráthosi Turáni Könyvei c. vállalat 13 kötetét (1926—1930). *(II. köt.)*

Balogh *Elemér* dr. *(Almási)*, gazdasági főtan., felsőházi tag, a Hangya Szövetkezeti Központ elnöke, kezdeményezésére létesült 1920. a budapesti kir. Tudományegyetem közgazdaságtudományi fakultása. 1925. az egyetemi kar közgazdasági téren szerzett érdemei elismeréséül tiszteletbeli doktorrá avatta. *(II. és XIX. köt.)*

***Balogh** *Endre*, író, szül. Marosvásárhely, 1881., megh. 1925. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Szülővárosában ügyvédi gyakorlatot folytatott. Írásaival a nyilvánosság elé csak 40 éves korában lépett. Mindössze öt évre terjedő írói pályája alatt az erdélyi magyar irodalom legtartalmasabb elbeszélői közé emelkedett. Művei: *Hajótöröttek* (1922); *Most írok neked* (1926).

***Balogh** *Ernő*, mineralógus és geológus, szül. Erdőhegy (Arad vm.), 1882. Középiskolai tanár. Az ásvány- és földtan körébe vágó munkái a kolozsvári Múzeumi Füzetekben jelentek meg, a természettudományokat népszerűsítő cikkei a különböző erdélyi folyóiratokban. Térképezte és tudományosan leírta a meziádi és komorniki barlangokat.

***Balogh** *György (Vasadi)*, középiskolai igazgató, szül. Gyúró, 1882 dec. 10. 1920—22. nemzetgyűlési képviselő, 1922—31. országgyűlési képviselő, a képviselőház jegyzője, közoktatásügyi előadó, majd ref. egyházmegyei tanácsbíró. Tagja a Dugonics-Társaságnak s más irodalmi társaságoknak. Főbb művei: *Való és kigondolt történetek* (1905); *Fejér vármegye közgazdasági helyzete* (1906); *Magyar hegemónia* (1914); *Ahol az ágyú szól* (1915); *Kék vizek mellett* (1916); *Fegyverben* (1916). Tanulmányai, elbeszélései és politikai cikkei jelentek meg a Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap és más fővárosi lap hasábjain.

Balogh *Gyula (Beödi)*, Vas vm. főlevéltárnoka megh. Szombathely, 1921 ápr. 20. *(II. köt.)*

***Balogh** *István*, festő és grafikus, szül. Nagyvárad, 1890. Budapesten, Münchenben, Rómában tanult. Eredeti fametsző-technikával illusztrálta *Maeterlinck* Tintagiles halála c. műve magyar fordítását (Budapest 1923).

***Balogh** *László*, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium titkára, szül. Ujkécske, 1898 okt. 9. 1922. gyakorló tanár, 1924. a Nemzeti Muzeum titkára. 1934. miniszteri titkár. Főbb művei: *A Nemzeti Muzeum Sporttörténeti Kiállításának Kalauza* (1926); *A magyar sport fejlődése* (1927); *A magyar sport útja* (1930); *A Nemzeti Muzeum Barátainak első 100.000 pengője* (1933).

Balogh *Lóránt (Almási)*, egyetemi tanár, tervei szerint épült a *Fővárosi Gázgyár munkástelepe*, a *Nemzeti Kaszinó három díszterme*, a *diósgyőri és a budapesti (Salétrom-u.) ref. templom, számos fiúri kastély, iskola, járásbíróság* stb. Legutóbbi műve a *Bánhidai erőtelep tisztviselői és munkástelepe* és a *Tölgyfa-u. tüdőgondozó*. Tervpályázatokon számos díjat nyert. *(II. köt.)*

Balogh *Pál*, újságíró és publicista, megh. Budapest, 1933 aug. 25. *(II. köt.)*

Balogh *Péter*, tanár, megh. 1934 aug. 24. *(II. köt.)*

***Balsamo-Crivelli,** *Riccardo, marchese*, olasz író, szül. Settimo Milanese, 1874 aug. 20. Költő és regényíró. Nevezetesebb munkái: *Boccaccino* (költ., 1920); *Il Rossin di Maremma* (1922); *La Fiaba di Calugino* (költ., 1926); *Cammina, cammina* (1926); *La Bella Brigata* (regény, 1926); *Storielle grasse e magre* (1927); *Il poema di Gesù* (1927), stb.

Baltazár *Dezső*, ref. püspök, a debreceni Tisza István-tudományegyetem 1929-ben, a speyeri birodalmi gyűlés 400-os évfordulóján az államtudományok honoris causa doktorává avatta. 1931-ben, püspöksége huszadik évfordulóján a kormányzó az I. oszt. magy. érdemkereszttel tüntette ki. Ugyanekkor jelent meg életrajza az Orsz. Ref. Lelkész-

egyesület kiadásában Czeglédy Emánuel tollából. *(II. és XIX. köt.)*

Baltimore város, Maryland északamerikai államban, (1930) 804.874 lak.

***Balti népek,** e néven foglalják össze a lett, litván és óporosz népeket, amelyek az indogermán nyelvcsaládnak ú. n. balti ágát alkotják. Már Tacitus megemlékezik róluk *Aestii* néven. Egykor a Pripet mocsaras vidékein laktak, majd Lengyelország, Poroszország és Oroszország szomszédos vidékeire nyomultak be. Az óporoszok, mint nép már teljesen megszűntek. Nyelvük a XVII. sz.-ban halt ki. A lettek és litvánok a világháború folytán nemzeti önállóságukat visszanyerték ugyan, de ekkorra a századokig tartó folytonos elnémetesedés és elszlávosodás következtében számuk nagyon megfogyatkozott. A lettek száma 1.5 millió, a litvánoké pedig 3 millió. A litván nyelv különben igen ősi jellegű, formája a Homérosz előtti időkre megy vissza. Mostoha környezetük és folytonos háborúskodásaik népi fejlődésüknek nem kedveztek, ezért meglehetősen primitív fokon maradtak viszsza. A mult század második felében sok neves politikus, tudós, katona került ki soraikból.

***Balti pajzs,** így nevezik az európai kontinens ősi magvát; geológiai és morfológiai értelemben a kanadai pajzs párja. Magában foglalja Finnország és Skandinávia nagyobb részét, az archaikum óta gyűretlen, gneiszból, kristályos palákból, gránitból és régi vulkanikus kőzetekből álló tömeg. Ny. felé magasodik. A mélyedéseiben található üledékek tanulsága szerint a paleozooikumban és a mezoozoikumban időszakonként tenger borította. A jégkorszakban a belföldi jég munkája következtében külső képe lényegesen átalakult és ma az akkor alakult tómedencék, seerek, fjordok stb. legjellemzőbb sajátosságai.

***Balti paktum,** 1934 szept. 12-én írták alá Genfben Észtország, Lettország és Litvánia külügyminiszterei a Balti államok paktumát. Ennek 1. pontjában arra kötelezik magukat, hogy a közös érdekeiket érintő külpolitikai kérdésekben egymás tudtával és egymást támogatva járnak el. A 2. pont szerint kétévenként külügyminiszteri konferenciát tartanak. A 3. pont a rendkívüli esetekből kifolyóan szükséges tanácskozásokról szól. A 4. arról gondoskodik, hogy az egymás közt fölmerülő esetleges érdekellentéteket gyorsan és békésen intézzék el. Az 5. a három államnak a külföldön és a nemzetközi konferenciákon való közös képviseletéről szól. A 6. a már megkötött külpolitikai megállapodásoknak egymással való közlését rendeli el. A 7. lehetővé teszi más államoknak a paktumhoz való csatlakozását arra az esetre, ha ebbe a három aláíró állam beleegyezik. A 8. a ratifikációról rendelkezik. A 9. a paktum időtartamát tíz évben határozza meg.

***Baltzer,** *Fritz*, zoológus, a berni egyetemen az állattan és összehasonlító állatbonctan tanára, szül. Zürich, 1884. márc. 12. A férgekkel, a basztardozás és a nem meghatározásának kérdésével, valamint a pókfélék fiziológiájával és pszichológiájával foglalkozik.

***Baluchitherium,** óriástermetű (4 m magas, 8 m hosszú) miocénkori szarvatlan rinoceros-féle állat, első nyomát Beludsisztánban találták. Innen kapta nevét is. A new yorki múzeum keletázsiai expedíciója 1922. Mongoliában teljes koponyáját és számos vázrészét fedezte fel, amelyek alapján az óriási állat rekonstruálható volt.

Bamberg, bajorország.város,(1934) 55.200 lak.

Bán *Aladár*, tanár és író, kormányfőtan., a La Fontaine-Akadémia r., a Finn Irod. Társ. és a Kalevala-Társ. lev., az Észt Irod. Társ. tb. tagja. Újabb műve: *Kalevipoeg*, észt eposz (Bp., 1929). Több kötet prózát is fordított észt nyelvből. Szerkeszti a Turán c. folyóiratot. *(II. és XIX. köt.)*

***Bán** *Tibor*, rajztanár, festőművész, műegyetemi adjunktus, tanárképzőintézeti előadótanár, szül. Dunaszentgyörgy, 1894 jan. 4. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése után a Műegyetem rajzi tanszékére került, mint tanársegéd. „Műteremsarok" c. olajfestményével 1921. a Nemzeti Szalonban a Riegler díjat nyerte meg. 1931. „*Ékítménytan*" címen kiadta az ornamentális stílusok fejlődését az őskortól napjainkig tartalmazó tanulmányait.

***Banándugó,** banánhoz hasonló formájú, dugaszos összekötő alkatrész a rádió- és elektrotechnikában. Fémpeckének egyik végén rúgóanyagból készült szeletek, a másik végén szigetelőanyagból készült csövecske van. Ott alkalmazzák, ahol az áramkör részei közt könnyen oldható összeköttetésre van szükség.

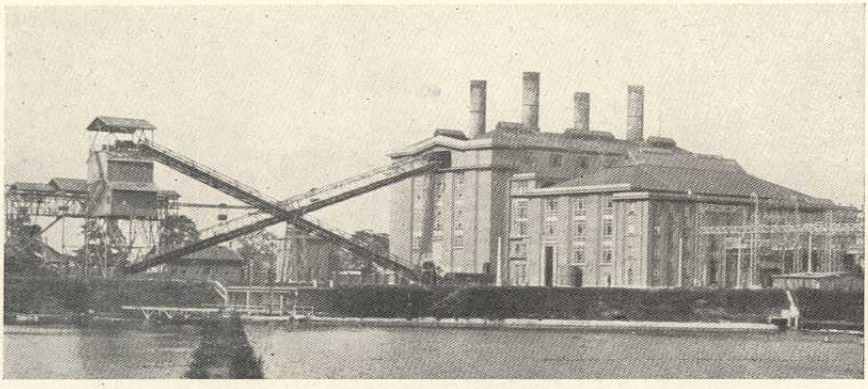
***Bánáti** *(Schwerák) József*, festő, szül. Temesvár, 1897 okt. 6., tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte, a Szentendrei Művésztelep tagja. Egyéni stílusú, fantasztikus tárgyú képeivel tűnt föl.

Bandlow, *Heinrich*, plattdeutsch író, újabb munkái: *De Ulenkraug* (1915); *Huching*, (1926); *De vigeletten Strümp* (1928). *(II. köt.)*

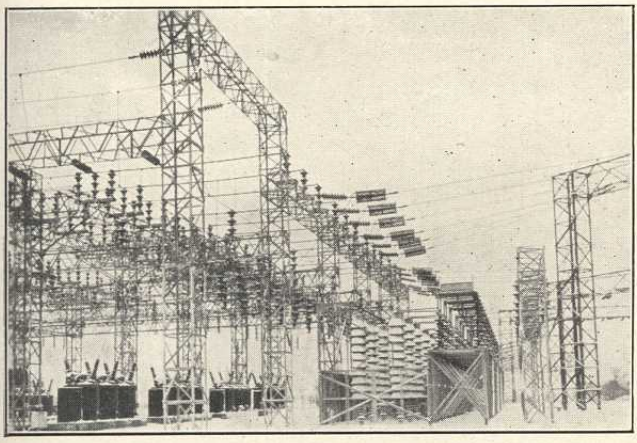
***Bandrowski-Kaden,** *Julius*, lengyel regényíró, szül. 1885. Regényei: *Proch* (A por), *Ipaktkanie* (Találkozás), *Mogily* (Sírok), *Rubikon*. A szénbányászok életéről szól *Fekete szárnyak* c. regénye. Egy regénye, *Wegry* (Magyarország) magyarul is megjelent.

***Bandy.** A kanadai koronghockey bevezetése előtt egész Európában a jéghockey B.-nek nevezett faját űzték. Ez a jelenleg dívó koronghockeytől elsősorban abban különbözik, hogy nem hat, hanem 11 ember játsza és nem koronggal, hanem a gyephockeynál használt labdával. A szabályai azonosak a gyephockey szabályaival. A koronghockeynél jóval lassúbb, nagyobb helyet igénylő játék, ezért sikerült annak ezt csaknem egész Európában kiszorítani. Mindössze az északi államokban, elsősorban Finnországban és Svédországban őrizte meg a B. népszerűségét.

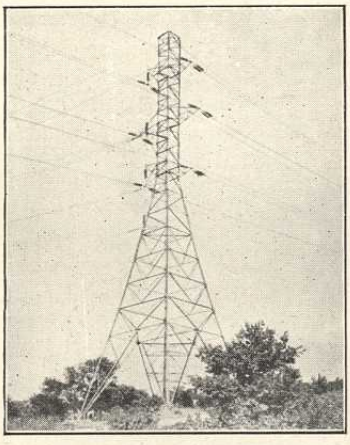
A BÁNHIDAI VILLAMOS ERŐMŰ

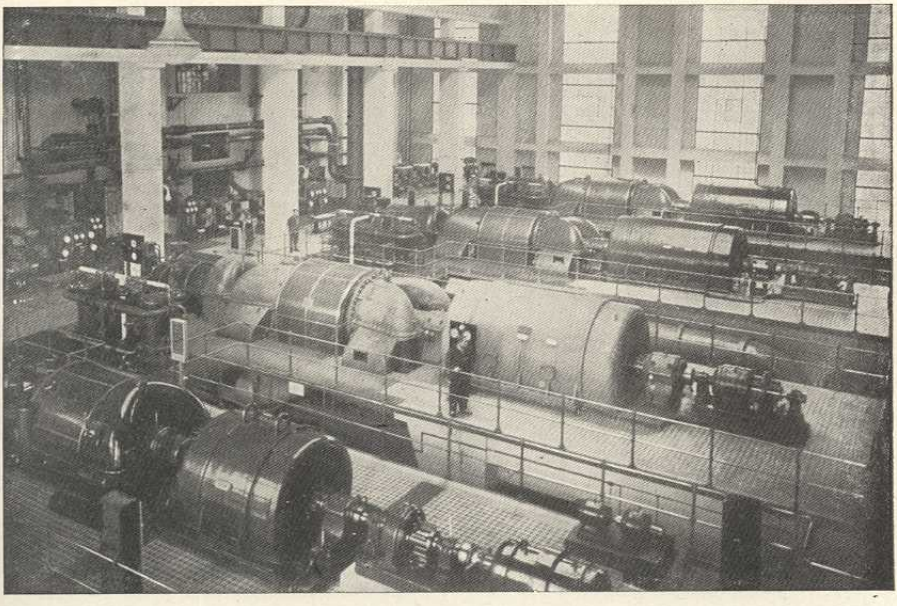
Az erőmű látképe

Szabadégalatti kapcsolóberendezés

Távvezeték, leágazó-oszlop

Az erőmű gépháza

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Bánffy *György gróf*, főajtónállómester, megh. 1929 nov. 16. *(II. köt.)*

Bánffy *Miklós gróf*, 1926 óta Erdélyben, bonchidai birtokán él. Az erdélyi magyar közéletnek és irodalomnak vezéralakja; az „Erdélyi Helikon"-nak, az erdélyi magyarság irodalmi folyóiratának megindulása óta főszerkesztője. Művei azóta javarészt az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában jelennek meg. Írói működése: *Martinovics* c. történelmi drámáját a budapesti Nemzeti Színház adta elő (1929). 1934 nyarán Madách: *Az ember tragédiáját* rendezte újszerű felfogásban a szegedi Dóm-téren tartott nyiltszínpadi előadás részére. Regényei és elbeszéléskötetei: *Reggeltől estig* (regény, 1927); *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja* (novellák, 1931); *Emlékeimből* (1932); *Megszámláltattál*.. (1934). Ez a regénye a világháború előtti Magyarország nagyvonalú korképe. *(II. és XIX. köt.)*

Banfi, *Giuseppe*, milánói tanár, megh. 1877. ápr. 17. *(II. köt.)*

***Bang,** *Bernhard*, dán orvos és állatorvos, szül. Sorő, 1848 jún. 7., megh. 1932., az állati gümőkór irtásának megszervezője, a járványos elvetélés oktanának földerítője.

Bangalor *(Bangalore)*, a britindiai Maiszur hűbéres állam fővárosa, (1931) 306.470 lak.

Bange, *Valerien de*, franc. tüzérezr., megh. Chesnay (Versailles mell.), 1914. *(II. köt.)*

***Bang-fertőzés,** szarvasmarháknak, sertéseknek vagy az embernek fertőzöttsége a Bang-féle bacillusokkal (Bacillus abortus); a háziállatokban elsősorban elvetélést, hím állatokban heregyulladást, emberben pedig a febris undulans néven ismert kórképet okoz.

Bangha *Béla (Nagyjókai)*, jézustársasági atya. 1926. Rómából visszatért Budapestre. 1931—33. a négy kötetben megjelent Katolikus Lexikon főszerkesztője volt. 1932. megszervezte a kat. főiskolai tanfolyamot s annak igazgatója és érseki biztosa. 1934. Délamerikában járt és meglátogatta a főbb magyar telepeket. Tagja a Szent István Akadémiának és az Actio Catholica egyik alelnöke. Műveiben és nagyszámú, több nyelven megjelenő cikkeiben nagy éberséggel s éles logikával veri vissza a kat. egyház és intézmények ellen irányuló támadásokat. Újabb művei: *A Jezsuita rend és ellenségei* (1928); *Az oltár titka* (1930); *Katholicizmus és zsidóság* (1933. Iványi Jánossal és Pataky Arnolddal); *Örök élet igéi* (1934); *Római útikalauz* (1934); *Klärung in der Judenfrage* (1934); *Dél keresztje alatt* (1934). *(XIX. köt.)*

***Bang-Kaup,** *Willi*, német orientalista, szül. Wesel, 1869 aug. 9., megh. 1931., főleg török nyelvészettel foglalkozott. Előbb a löweni, 1920 óta a berlini egyetem tanára. Legkiválóbb munkái: *Uralaltaische Forschungen* (1890); *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen* (1916); *Monographien zur türk. Sprachgeschichte* (1918).

Bangkok, Sziám hátsóindiai királyság fővárosa és kikötője, (1929) 931.970 lak., amelynek majdnem egyharmada kínai. Kikötőjének forgalma (1930—31) 2·1 mill. t.

***Bánhegyi** *Jób dr.*, irodalomtörténész, bencés áldozópap, a pannonhalmi főiskolán a magyar irodalomtörténet tanára, szül. Győrsövényházán, 1897. Nagyobb tanulmányaiban különösen a jelenkori nőírókkal és katolikus költőkkel foglalkozik. Önálló művei: *A magyar irodalom története I—II.* (1930); *Nem vagy már kisleánu* (1932).

***Bánhidai Szelim-barlang** *(Szelimluk)*, a millenáris emlékmű alatt levő tágas barlang, amelyben Gaál István 1934 nyarán eredményes ásatásokat végzett és középkori, valamint prehisztórikus maradványokat tartalmazó alluviális humusz alatt két különböző őskori kultúra (magdalénien, solutréen) nyomaira bukkant.

***Bánhidai villamos erőmű,** Magyarország országos jellegű állami villamosításának első korszerű nagy áramforrása, amelyet a v. *Verebély* László műegy. tan. által 1923. kidolgozott dunántúli villamosítási terv megvalósításának keretében, *Herrmann* Miksa ker. min. kezdeményezésére, a Magyar Dunántúli Villamossági Rt. 1928—29. angol kölcsöntőkével építtetett fel. Vezérgondolata a takarékos energiagazdálkodás: Budapest, Győr, a Felsődunántúl és a MÁV. Budapest-hegyeshalomi fővonalának silány minőségű égőpalaiból jó hatásfokkal fejlesztett, olcsó villamos energiával való ellátása, a nem gazdaságosan dolgozó elavult erőművek leállításával. Az erőmű a tatai barnaszénmedence nyugati szélén, a bánhidai tó partján épült. Tüzelőszere az addig ki nem bányászott, porszénnel 4.150 kal/kg fűtőértékűre feljavított, 25—30% salaktartalmú égőpala. Kazánház: nyolc 989 m² fűtőfelületű B. & W. kazán, 36 m² felületű láncrostéllyal, 378 m² túlhevítővel, 2.100 m² légelőmelegítővel. A gőz nyomása 28·5 kg/cm², túlhevítése 390° C. Vízelőmelegítés 150° C csapolt gőzzel, légelőmelegítés 250° C. Gépház: három 30.000 Le+21.000 KW, 3.000 ford. 11 KV. 50~3f. turbogenerátor és egy 3.300 Le+3.300 KVA, 400 V. házi gépegység. A szabadtéri állomáson: négy 22.500 KVA, 11/110 KV. vízhűtéses olajtranszformátor. Távvezeték: 110 KV. Budapestre 69·5 km kadmiumréz, Győr-Horvátkimlére 91 km acélaluminium. A budapesti távvezeték a Kárpát utcában, a győri a GIRT telepén csatlakozik a városi hálózathoz. A MÁV részére 4 vasúti alállomás ágazik le. A B. évi 180 millió Kwó értékesítésére van tervezve: Budapest 130 (ebből BSZKRT 80), MÁV 40, Győr és Felsődunántúl 10 millió Kwó. Az erőmű (a szénszállító kötélpálya és a szabadtéri berendezés nélkül) 20·9 millió P-be került. Ez 319 P/KW, ami a B.-t nemzetközi viszonylatban a leggazdaságosabban épült hasonló erőművek sorába emeli. Az egész villamosmű távvezetékével, alállomásaival és lakótelepével együtt kereken 38·5 millió P-be került. Az energiaszolgáltatás 1930 jún. indult meg.

***Bánhidi** *Antal*, gépészmérnök, pilóta, szül. Szatmárnémeti, 1902 dec. 23. Egyik megalapítója a *Műegyetemi Sportrepülő Egyesület*nek. 1927. *Lampich* Árpáddal megszerkeszti és megépíti a *BL.* iskolarepülőgépet, 1930. a *Gerle* sportrepülőgépet. 1931. résztvesz Amerikában a *Justice for Hungary* óceánrepülésnek műszaki előkészítésében, 1932. a berlini repülőnapon a nemzetközi műrepülésbemutatón II. helyezést ér el. 1933. az általa szerkesztett *Gerle 13*-mal körülrepüli a Földközi-tenger partvidékeit.

***Bánki-vízturbina,** *Bánki* Donát műegyetemi tanár találmánya (1917). Vízfölött járó (akciós) vízszintestengelyű lapátos kerék. A víz kétszer folyik át a koszorún, miközben az első átömlésnél az esésenergiának $^2/_3$-át, a másodiknál $^1/_3$-át adja le. Nagy vízmennyiségnél és kis eséseknél használatos erőgép, mely a régi típusú fölülcsapott vízikereket pótolja. Hatásfoka: 85%. Elméletét „Új vízturbina" c., az Akadémia által jutalommal kitüntetett művében fejtette ki (1920).

Bankok. A világháború óta a nemzetközi hitelélet terén az angol, francia és németalföldi pénzintézetek mellett egyre nagyobb jelentőséget nyertek az amerikai pénzintézetek, annak következtében, hogy a nemzetközi tőkepiacon az Egyesült Államok a hitelező államok élére kerültek.

Az Egyesült Államokban az 1913. évi bankreform alkalmával a 12 szövetségi tartalékbank (egyben jegybankok) rendszerét létesítették. *(Federal Reserve Bank System.)* A nagyobb pénzintézetek, mint tagbankok illeszkednek be túlnyomórészt e rendszerbe, vannak azonban olyan nagy magánbankok is, amelyek a nemzetközi tőkepiacon, emissziós tevékenységük révén igen nagy jelentőséggel bírnak. A legnagyobb amerikai pénzintézetek: a *National City Bank*, a *Chase National Bank*, a *National Bank of Commerce*, a *First National Bank*, a *Bank of America National*.

Az angol rendszer egyrészt erősen centralizált, másrészt az egyes banküzletágak tekintetében erős specializálódást mutat fel. A legnagyobb betéti bankok: a *Midland Bank*, a *Lloyds Bank*, a *Barclays Bank*, a *Westminster Bank* és a *National Provincial Bank*.

A francia bankrendszer nem olyan specializált, mint az angol. Vezető pénzintézetek: a *Credit Lyonnais*, a *Société General*, a *Banque de Paris et des Pays Bas*, a *Comptoir National d'Escompte de Paris* s a *Banque Nationale de Credit*.

Németország bankszervezetét az 1931. évi válság erős próbára tette. Legerősebb intézetek ma: a *Disconto Gesellschaft*, a *Deutsche Bank* és a *Dresdner Bank*. *(II. köt.)*

***Bánky** *Vilma*, filmszínésznő, szül. Budapest, 1903 jan. 9. Előbb hivatalnoknő, 1925. Samuel *Goldwyn* Hollywoodba szerződtette, amikor az amerikai sajtó, mint az utolsó évtized legszebb színésznőjét méltatta. Első itteni filmje *Dark Angel* c. háborús történet volt, amely megalapozta népszerűségét. *The Eagle* c. filmben Rodolfo *Valentino* volt a partnere. Első beszélőfilmjében *(This is Heaven)* magyar bevándorló leányt alakított. Ettől az időtől kezdve világhírű.

***Bankzárlat,** ha kormányintézkedés következtében a bankok fizetési kötelezettségét rövidebb-hosszabb időre felfüggesztik. A külföldi rövidlejáratú hitelek nagyobbmérvű visszavonása által okozott helyzet miatt Magyarországon is sor került 1931 nyarán párnapos B.-ra, amelynek alkalmával a takarékbetéteknek csak 10%-át lehetett kivenni. Az akkor életbeléptetett deviza- és valutakorlátozásokat még ma sem szüntették meg.

Bánlaky *(Breit) József (Doberdói)*, ny. altábornagy. A Magyar Katonai Irók Körének elnöke. Rendkívül termékeny szakirodalmi működése elismeréséül a II. oszt. érdemkeresztet nyerte a csillaggal. Újabb nagy művéből, a 25 kötetre tervezett *A Magyar Nemzet Haditörténelmé*ből a VII. és VIII. kötet legújabban jelent meg. (L. *Breit, III.* és *XX. köt.)*

***Banner,** *Benedek*, író, szül. Székudvar, 1884 ápr. 23. Középiskolai tanár. Munkái: *Adatok a nyitramegyei Ság község néprajzához, Mandzsurián keresztül, A pokol tornácán.* Több szakfolyóiratba is írt.

Banner *János*, régész és etnográfus, 1929. ásatásaival megalapozta a hódmezővásárhelyi Városi Múzeum régészeti osztályát, amelynek vezetője. Újabban megjelent művei: *A békési pásztorélet* (1929); *A bánkuti lovassír* (1931); *Békés megye régészei* (1932); *Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton* (1934) stb. *(XIX. köt.)*

Bánó *Jenő*, főkonzul, föld- és természetrajzi író, megh. Malaga, 1927 aug. 2. *(II. köt.)*

***Bánóczi** *Dezső dr.*, színész és rendező, szül. Veszprém, 1888 márc. 26. Főbb szerepei *Ibsen:* Vadkacsa *(Hjalmár)* és *Katona:* Bánk bán *(Tiborc)*. Rendezője volt az *Andrássy-úti, Belvárosi Színháznak*, állandó rendezője a *Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. studiójának.*

Bánóczi *József*, megh. 1926 nov. 20. 1924. megalapította (Gábor Ignáccal) a Népszerű Zsidó Könyvtár-t, abban kiadta *Eötvös:* A zsidók emancipációja c. munkáját. 1919. tanítványai és kartársai emlékművel tisztelték meg. *(II. köt.)*

Bánóczi *László*, dramaturg, 1925. székesfőv. bizottsági tag, szociáldemokrata programmal; ilyen minőségében különösen a főváros színészetét illető javaslatokkal lépett fel. Irodalmilag elsősorban külföldi nyelvekből készült műfordításokkal szerepelt. Fordításai: *Lange-Sven: A gyilkos, Goethe: A testvérek, Goldoni: A legyező, Wedekind: A lélek joga, Krapotkin: A francia forradalom, Hauptmann: Görög tavasz* stb. *(XIX. köt.)*

***Bánovszky** *Miklós*, festő, szül. Besztercebánya, 1895 jan. 17., tanulmányait a Képzőműv. Főiskolán végezte. 1926. Szt. Ferenc c. képére jutalmat kapott az Egyházművészeti kiállításon.

Banse, *Ewald,* utazó és földrajzíró, újabb munkái: *Seele der Geographie* (1924); *Abendland u. Morgenland* (1926); *Landschaft und Seele der Erde* (1928); *Buch der Länder* (1929—30). *(XIX. köt.)*

***Bantam-súly,** az ökölvívás egyik súlycsoportja. A legkönnyebbtől számítva sorrendben a második. Ebbe a súlycsoportba tartoznak azok a versenyzők, akiknek súlya 50·80 és 53·52 kg között van.

Banti-kór, *Banti* olasz orvosról nevezett és általa először 1894. leírt ritka betegség, mely vérszegénységgel, hasvízkórral jár és súlyos lefolyású. Ma a legtöbben tagadják e kórkép önálló jellegét és a lépnagyobbodással járó májcirrhozisok (májzsugorodások) közé sorolják. *(II. köt.)*

Bantzer, *Karl Ludwig,* német festő, 1908—23. a kasseli Akadémia igazgatója volt, 1925 óta Marburgban él. *(II. köt.)*

Bányagépek. A bányászat munkafolyamatai általában véve a kutatás (mélyfúrás), a feltárás, fejtés v. jövesztés, szállítás, osztályozása, előkészítése a termékeknek. Az erre való eszközök ma már többnyire sűrített levegővel v. villamos meghajtással működnek. Ide tartoznak a víztelenítésre és a levegő megújítására szolgáló gépiberendezések, úgyszintén a világítási központok is. A kutatáshoz főleg nagyobb mélységeknél és szilárd kőzeteknél ütve v. forgatva működő véső- és gyémánt- v. acélkoronás fúrókat használnak komprimált levegőhajtással. Az ütve működő fúrást földgáznál, kőolajbányászatnál és kisebb mélységű ivóvízkutaknál használják, kötéllel v. rudazattal. Ez utóbbinál a modern angol, német és kanadai módszerek jönnek tekintetbe. A rudazat hosszú csővezeték, melyben cirkuláló víz öblögeti ki a törmeléket. A fejtő- v. vájármunka segédgépei: sűrítettlevegőre berendezett fejtő- v. jövesztőkalapácsok, csákányok, továbbá oszlopos, láncos, kerekes, rudas réselőgépek. Ez utóbbiak villamoshajtása is szokott. Ezt a munkát kiegészíti a robbantás, melyhez lyukakat fúrnak és távolról villamos úton eszközlik a használt lőpor, dinamit, perklorát zselatin stb. anyagok explozióját. A kivájt üregek beomlását ú. n. iszaptömedékelő szivattyúk segélyével fölhordott tömedékanyaggal gátolják meg. Külfejtésnél (bazalt, kő stb.) kotró- és ásógépeket alkalmaznak. A feltárást és fejtést követi az anyag elszállítása. Az emberi és állati vontatáson kívül erre használják a villamos v. pneumatikus vitlát, rázott csúzdát, szállítószalagot, kaparót, gőz-, benzin-, villamoslokomotívot, aknaszállítógépet, drótkötélpályát, függősínpályát stb. A földalatti személyszállításra hágcsók, lépcsők, létrákon kívül különleges emelőgépek, szállító köteles v. láncos kasok, liftek szolgálnak, villamoshajtással. A bányába betört vizet gőzturbinával v. elektromótorral hajtott centrifugál- és turbinaszivattyúk távolítják el. A gázok, sujtó lég (metan) stb. eltávolítására exhaustorok és vill. turbokompresszorok szolgálnak. A bánya világítására külön gőzdinamó elektromos központ van hivatva. Az osztályozást vill. hajtássú (szén, kő stb.) rosták, sziták, míg a fejtett érceknek a kohászat céljaira történő előkészítését érctörő dezintegrátorok végzik. *(L. Bányamívelés, II. köt.)*

Bányai *János,* geológus és természettudományi író. 1931 óta a székelyudvarhelyi áll. ipari szakiskola tanára. Munkatársa a bukaresti Földtani Intézetnek. Számos újabb munkája főleg a Hargita geol. ismertetését szolgálja: *Az alsórákosi bazalterupciók* és *Az Olt-áttörés kora* (1926); *A felső Olt-szorosok* (1927); *Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához* (1929); *A H. vulkanikus kőzeteinek elterjedése* (1929); *Udvarhely megye iszapforrásai* (1932); *A Székelyföld hasznosítható ásványi anyagai* (1933); *Az erdélyi földgáz-robbanás* (1934); *A székelyföldi ásványvizek eredete* (1934) stb. Több munkája francia, német és román nyelven is megjelent. 1931 óta szerkeszti a *Székelység* c. néprajzi folyóiratot. *(XIX. köt.)*

Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, közel kétszázesztendős felsőoktatási intézmény volt, amelyet Mária Terézia alapított 1763. és pedig az 1735. alakult bányatisztképző intézet jogutódjaként. Vitéz *Horthy* Miklós kormányzó emelte egyetemi rangra 1931., amikor a főiskola megkapta a doktorrá avatás és magántanári képesítés jogát. Az 1934. évi X. törvénycikk a főiskolát a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezetébe illesztette bele, az új egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara gyanánt. *(Bányászati Akad. II. köt.)*

***Bányay** *Jenő,* nagyprépost, szül. Hajdudorog, 1865 máj. 22. 1888. pappá szentelték. 1888—96. s. és h. lelkész Cserháton, majd Máramarosszigeten középiskolai hittanár. 1905. szentszéki tanácsossá, 1914. egyházmegyei főtanfelügyelővé, majd kanonokká nevezik ki. 1928. nagyprépost és ált. püspöki helyettes, 1929. pápai prelátus lett. Elnöke a Cenzura-bizottságnak és az Egyetemes Magyar Tanítóegyesületnek. Főbb művei: *A róm. kat., gör. kat. és gör. keleti vallások közötti viszony, Párhuzam az Ó és új-szövetség között* és számos valláserkölcsi, egyházirodalmi stb. cikk és tanulmány.

Baptisták. Világszövetségüknek székhelye Londonban van, elnöke dr. G. W. Truett, az 5.000 lelket számláló newyorki hitközség lelkipásztora. 1929. évi hivatalos statisztikájuk szerint 71.271 gyülekezetük 10 milliónál több felnőtt hívet számlál, akik közül Európában 640, Ázsiában 359, Afrikában 81, Ausztráliában 33, Közép-Amerikában 63, Dél-Amerikában 33 ezren, Észak-Amerikában 8 millió nyolcszázezren élnek. A legutóbbi (1933. évi) berlini kongresszusuk, amelyen tízezernél több kiküldött vett részt, számukat 12 millióra teszi.

Az 1930. évi népszámlálás szerint Magyarország mai területén hivatalosan elismerve 4.715 baptista, 2.023 férfi és 2.692 nő van.

Ezek mind a budapesti egyházközség tagjai. A budapesti egyházközséghez nem tartozó és így el nem ismert ú. n. felekezeten kívüli B. száma 4.684. *(II. köt.)*

***Bar**, a meteorológiában használatos nyomás-mértékegység; egyenlő 10^0 bary-val. Minthogy ez nagy egység, helyette az ezredrészét, a millibart vezették be. Az átlagos légköri nyomás, a 760 mm hg 0^0-on a 45^0 szélességen 1013·3 millibar.

Barabás *Béla*, politikus, megh. Arad, 1934 máj. 26. Az összeomlás óta a romániai magyarság egyik első sorban álló képviselője. Mint az aradi magyar párt elnöke, nagy tevékenységet fejtett ki a magyarság megszervezésében. 1926. szenátorrá választották. Tagja volt az Orsz. Magyar Párt intézőbizottságának. Nagy szerepe volt az aradi városi politikában és a bánsági magyarok kulturális megszervezésében. *(II. és XIX. k.)*

Barabás *Sámuel*, történetíró, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. 1915-ben történt végleges nyugalomba vonulása óta szülőfalujában, Pápolcon él. Újabb munkája a *Székely Oklevéltár* folytatása. *(II. és XIX. köt.)*

***Barabás** *Zoltán dr. (Árkosi)*, a Budapesti Áll. Gyermekmenhely ig.-főorvosa, szül. Székelykeresztúr, 1889 jún. 10. 1912. klinikai gyakornok, 1914—18. tart. főorvos Prsemyslben, 1918—19. a Kolozsvári Gyermekmenhely ig.-főorvosa, 1920. a Budapesti Áll. Gyermekmenhely főorvosa, majd 1925. ig.-főorvosa. Számos munkája jelent meg a gyermekvédelemről és gyermekorvoslásról.

Baracs *Marcel*, ügyvéd, megh. 1933 aug. 21. *(XIX. köt.)*

Barancevics, *Kazimir Sztaniszlavovics*, orosz író, megh. Leningrad, 1927 júl. 26. *(II. köt.)*

***Baranogale** *(Kormos)*, a magyarországi felsőpliocénből ismeretes kihalt nyestféle, amelynek eddig csupán egy, ősi bélyegeket viselő faja került elő.

***Baranomys** *(Kormos)*, a hörcsög- és a pocokfélék között álló, igen kicsiny kihalt rágcsáló-nem, melyet felfedezője, *Kormos* Tivadar a Villányi Hegység felsőpliocénkori faunájából írt le. Legközelebbi rokonát keletázsiai pliocénrétegekből ismerjük. A B.-t legújabban Németországban is megtalálták.

Bárány *Gerő*, ny. közoktatásügyi államtitkár, filozófiai író. Újabb munkái: *Útközben* (1926); *Az eszmények szerepe a nevelésben* (1930). *(XIX. k.)*

Baranya *vm.*, területe 3.943 km², (1930) 249.997 lak. Tényleges szaporodás a mult népszámlálás óta 9.827, népsűrűsége 63·4. Lakosságából 151.194 (60·5%) magyar, német 86.581 (34·7%), tót 80, román 49, horvát 1.777 (0·7%), szerb 753 (0·3%) bunyevác stb. 7.066 (2·8%), egyéb és ismeretlen 2.497 (1·0%). Vallás szerint: róm. kat. 82·0%, gör. kat. 0·1%, ref. 10·7%, ág. ev. 5·4%, gör. kel. 0·6%, izr. 1·0%, egyéb és ismeretlen 0·2%. A 12 évnél idősebb lakosságának 89·5%-a. A vm. területéből 232.731 ha szántóföld, 7.060 ha kert, rét 32.439 ha, szőlő 11.044 ha, legelő 34.368 ha, erdő 54.372 ha, nádas 238 ha, terméketlen 22.125 ha. Főbb terményeinek terméseredménye (1932) (1000 q-ban): búza 647, rozs 123, árpa 272, zab 184, szemes tengeri 1.356, burgonya 665, cukorrépa 176, must 248.722 hl. Állatállomány (1932) szarvasmarha 99.129, ló 45.230, sertés 135.580, juh 49.317. Közútjainak hossza 1.078 km, ebből kiépített 578 km és pedig állami 201, törvényhatósági 321, községi 55. vasúti hozzájáró 1 km. Vasútvonalainak hossza (1932) 393·9 km. Rádióvevőkészülékeinek száma (1932) 3.400. A vm. területén van 15 rendes kisdedóvó, 1 állandó, 15 nyári menedékház, 351 rendes mindennapi népiskola, 312 általános, 23 gazdasági továbbképző népiskola, 8 iparostanonciskola, 4 polgári iskola és 2 gazdasági szakiskola. *Térképét l. Somogy vm.-nél.*

Baranyai *Béla*, a debreceni egyetemen a magyar alkotmány és jogtörténet tanára, szül. Károlyváros, 1882 okt. 21. Egyetemi bölcsészeti tanulmányainak végeztével Baranya vm. allevéltárosa, innen az Országos Levéltárhoz, majd 1922. a Bécsi Magyar Történelmi Intézethez került. 1923. az Országos Gyüjteményegyetem állományában orsz. főlevéltárosi címet kapott. 1927. egyetemi tanár. Önálló munkái közül megemlítendők. *A lengyel királykoronázás* (1926); *Zsigmond király úgynevezett Sárkány-rendje* (1927); *Tanulmányok és közlemények a magyar jog-, alkotmány- és köztörténet köréből* (1927). *(XIX. köt.)*

Baranyai *Zoltán dr.*, író, követségi tanácsos 1931. Genfben működött, mint az ottani magyar képviselet tagja. Egyetemi m.-tanár. Újabb cikkei a Magyar Szemlében jelentek meg. *(XIX. köt.)*

***Baranyay** *Lajos*, a Központi Sajtóvállalat vezérigazgatója, m. kir. kormányfőtanácsos, szül. Várpalota, 1884 júl. 28. 1908. pappá szentelték. Szerkesztője volt a Fejérmegyei Naplónak. Részt vett 1918. a Központi Sajtóvállalat megalapításában, amelynek azóta vezérigazgatója. Sok szépirodalmi és kritikai tanulmánya jelent meg.

***Barát** *Béla*, építész és művészettörténész, szül. Temesvár, 1888 szept. 27., a József-Műegyetemen 1910-ben, a budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán 1914-ben nyert oklevelet. 1912-ben Novák Edével társult s terveik szerint épült a bpesti posta anyagraktára, a Wekerle-telepen néhány bérház, gazd. iskolák Csongrádon, Mohácson és Jánoshalmán; leányiskola Kispesten; lakótelep Albertfalván stb. Főbb irodalmi művei: *Szerkezet és forma Délfranciaország román építészetében* (1914); *Az ókor művészete* (1926). Főmunkatársa volt a Művészeti Lexikonnak (1925); Lósy-Schmidt Edével a Technikai Lexikont (1928), Éber Lászlóval és Felvinczi Takács Zoltánnal A művészet történetét (1934) szerkesztette.

Baráti kk. és *Bernece* kk. 1928-ban egyesültek *Bernecebaráti* néven.

***Barátpapagáj** *(Myopsittacus monachus Bodd.)*, a törpe papagájok közé tartozó apró

termetű faj; kedvelt szobai és állatkerti madár. Főszíne zöld, arca és nyaka szürke, de ezenkívül is eléggé tarkázott különféle színekkel. Hazája Délamerika és ott helyenként olyan tömegesen fordul elő, hogy nagyon érzékeny károkat okoz, főként a kukoricában, azért mindenfelé irgalmatlanul üldözik. Az egyetlen papagájfaj, amely nem oduban költ, hanem fákra szabadon rakja a fészkét.

***Barátréce** (*Aythia ferina L.*), a bukórécék nemzetségébe tartozó madárfaj. A gácsér feje és nyaka eleje barna-vörös, a tojó feje és nyaka pedig vöröses szürkésbarna, azért vörösfejű récének is nevezik. Az északi sarkkörtől a ráktérítőig és Nyugat-európától Kínáig megfelelő helyen mindenhol meg lehet találni. Sík vidéken, az erdélyi Mezőségen nádas tavakban és füves turjánokban, a Velencei-tó, Fertő és a Balaton berkeiben eléggé gyakori költőmadár.

***Barátsági szerződések**, l. *Nemzetközi szerződések*.

***Barazingaszarvasok** (*Rucervus* Hdgs.), a szarvasfélék (Cervidae) családjának egyik nemzetsége; hazája Délázsia. Agancsukra jellemző, hogy csak egy szemboga van s az a szárral derékszöget alkot, a jégbog és a középbog hiányzik, a szár villásan elágazó.

Barbou, *Alfred*, francia író, megh. 1907. *(II. köt.)*

***Barbul**, *Eugen*, román irodalomtörténetíró, szül. Szamoslippó (Szatmár m.), 1875-ben. Teológiai és filozófiai tanulmányait Esztergomban és Budapesten végezte. 1918-ig a budapesti egyetemi könyvtár őre, 1920 óta a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója. Művei magyarul jelentek meg: *Az avasvidéki nyelvjárás*, *A budapesti egyetemi könyvtár folyóiratainak és napilapjainak jegyzéke*, *Fejezetek a régi román irodalomtörténetből* stb.

Barbusse, *Henri*, francia író, újabb munkássága a kommunista III. internacionálé eszmekörébe való bekapcsolódásának jegyében folyik. Újabb művei: *Jésus* (1927); *Les Judas de Jésus* (1927); *Manifeste aux intellectuels* (1927); *Faits divers* (1928); *Russie* (1930). 1928-ban megindította a *Monde* hetilapot. *(XIX. köt.)*

Barcelona, 1. spanyol tartomány, (1932) 1,893.039 lak. — 2. ennek hasonnevű fővárosa, (1932) 1,041.865 lak. Külföldre irányuló hajóforgalma (1930) 8,960.000 t.

Barcs nk. *Somogy* vm., barcsi j., (1930) 7.585 lak., *Drávapálfalva* kk.-et 1928-ban hozzácsatolták.

***Barcsay** *Jenő*, festő, szül. Katona (Kolozs m.), 1900 jan. 14. Tanulmányait a Képzőműv. Főiskolán végezte, utána mint ösztöndíjas Párizsban, majd Olaszországban működött. Nagyerejű alakos és tájképekkel tűnt föl kiállításainkon. Rézkarc-sorozatai is egyéni jellegűek.

***Barcza** *György (Nagyalásonyi)*, rk. követ, meghat. miniszter a Szentszék mellett, szül. Pusztazámor, 1888 júl. 2. 1913. cs. és kir. követségi attasé az osztrák-magyar követségnél Athénban. 1914. cs. és kir. kamarás, 1916. köv. titkár a kopenhágai követségnél, 1919. követségi tanácsos, ügyvivő Norvégiában és Finnországban. 1921. a bécsi követségnél, 1923. a Szentszéknél teljesít szolgálatot. 1927. rk. követ és meghat. miniszter a Szentszéknél, 1933. a genfi leszerelési konferencián második delegátus.

Bárczy *István dr.*, ny. igazságügyminiszter, v. polgármester és főpolgármester. Budapest törvényhatósági bizottsága 1931. örökös tagjává választotta; ugyanakkor kivált az országgyűlésből. 1933—34. a Beszkárt elnöke. Újabban nagy hozzáértéssel adja ki saját gyüjtése alapján a magyar dalokat. *Magyar nótakincs (2 köt. 1933—34.) (II. és XIX. köt.)*

Bárd *Oszkár*, író és orvos újabb munkája: *Liszt* (színpadi regény, Kolozsvár 1932). 1920—34. a kolozsvári Magyar Színház következő színpadi műveit adta elő jelentékeny sikerrel: *A halál és még több*, *A csoda*, *Sylvio lovag*, *A professzor úr*, *Citera*, *Liszt első szerelme*, *Taposómalom*. E két utóbbit 1928 és 1929. a bpesti Új Színház is színre hozta. *(XIX. köt.)*

***Bardócz** *Árpád*, festő, szül. Bpest, 1882., u. o. végezte tanulmányait. Olaj- és akvarellképei nagyobbára táj- és városképek.

***Bardócz** *Dezső*, festő, szül. Szombathely, 1880 aug. 24. Tanulmányait a párizsi Julien-akadémián végezte. Állandó kiállítója a Műcsarnoknak. A Képzőművészek Egyesületének tagja. Főbb művei: *II. Rákóczi Ferenc*, *Mozart*, *Népfelkelő katona*.

Bárdos *Artúr*, író, rendező, a Belvárosi Színház igazgatója. Főbb művei: *Két ösvény* (1902); *Az új színpad* (1912); *Uralkodók és komédiások* (1932), ezenkívül számos esszé és novella. Hamburgi és berlini színpadokon újszerű rendezéssel tűnt fel. *(XIX. köt.)*

***Bárdos** *Lajos*, zeneszerző, karnagy, szül. Budapest, 1899. Kodály tanítványa, a Sz. Cecilia-énekkar vezetője; 1925. a Zeneműv. Főiskolán az egyházi zene tanára; 1932. a Magyar Kórus zene-folyóirat szerkesztője.

Bárdos *Remig*, pannonhalmi főapát, megh. 1932 május 12. *(XIX. köt.)*

Bárdossy *Ilona*, özv. Szilágyi Lajosné, a M. Kir. Opera szopránénekesnője, megh. Pomáz, 1933 jan. 1. *(II. köt.)*

***Bárdossy** *László*, diplomata, szül. Szombathely, 1890. Jogi tanulmányainak elvégzése után a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban vállalt állást. 1916. a koronázási, a háború után a békeelőkészítő, majd a monarchia javainak felosztására alakult bizottságnak tagja volt. Ezután a külügyminisztérium sajtóosztályában alkalmazták, amelynek 1922. a vezetője lett. 1930. követségi tanácsosi minőségben a londoni követséghez osztották be. 1934 decemberében bukaresti követnek nevezték ki.

Baré *Emil*, hegedűművész, mint az Operaház hangversenymestere 1932. nyugalomba vonult, de tanszékét a Nemzeti Zenedében megtartotta. *(II. és XIX. köt.)*

Bareilly, angol-indiai város, (1931) 144.031 lak.

Barferus, perzsa város, (1931) 44.500 lak. (A *II. köt.*-ben közölt szám: 50.000 csak hozzávetőleges becslésen alapult.)

Bari, 1. olasz tartomány, (1931) 948.821 lak. 2. Ennek hasonló nevű fővárosa *(B. delle Puglie)*, (1931) 171.810 lak. Repülőtere van, 1924. alapított egyeteme orvosi és jogi fakultással, kereskedelmi főiskola (780 hallgató), könyvtár (45.000 köt.). Kikötőjének hajóforgalma 2·5 millió tonna.

Baring Gould, *Sabine*, angol író, megh. Lew Trenchard, 1924 jan. 2. *(II. köt.)*

***Báriumcső,** olyan elektróncső, amelynek izzószálát báriumréteg fedi. Ennek az az előnye, hogy az izzószál fajlagos emissziója aránylag nagy, általában kb. 100 milliamperwatt.

***Bariumplatincyanür,** a cyanoplatinsav nevű komplex platin-vegyület bárium-sója; vegyi összetétele: $Ba[Pt(CN)_4].4HO$. Sötét citromsárga, átlátszó kristályokból áll, amelyek röntgensugarak vagy radioaktív béta vagy gamma-sugarak hatására sötétben sárgászöld színnel világítanak. A B.-nek ezt a tulajdonságát az említett sugarak kimutatására használják fel: az ú. n. röntgen-ernyő pl. úgy készül, hogy kartonlapot B.-kristályporral vonnak be; az ilyen ernyő a ráeső röntgensugárzástól függően gyengébben v. erősebben világít, tehát az ernyő világításából a röntgensugár erősségére is lehet következtetni.

Bárkány *Mária*, színésznő, megh. Berlin, 1928 júl. 26. *(II. köt.)*

***Barkász** *Lajos*, festő, szül. Hódmezővásárhely, 1884 aug. 25., tanulmányait Budapesten végezte. *Ábrándozás* c. festménye 1930. megkapta a Ráth-díjat.

***Barkhausen,** *Heinrich*, német mérnök, szül. Bréma, 1881 dec. 2. 1907. mérnök Siemens és Halskenál Berlinben. 1910. magántanár a berlini Technische Hochschulén. A háború alatt a német hadvezetőség megbízásából az elektroncsövek terén a kieli Akadémián alapvető kutató munkát végzett. 1911 óta a drezdai műegyetem nyilvános rendes tanára és az ottani gyengeáramú intézet igazgatója. Az elektroncsövek fizikájával és alkalmazásával foglalkozó művei mint alapvető és úttörő munkák közismertek. Legfontosabb: *Lehrbuch der Elektronen-Röhren u. ihrer technischen Anwendungen*, 3 kötet. Róla nevezték el a *B. effektus* nevű fizikai tüneményt, *Kurz*-cal együtt felfedezője a B.-Kurz nevű villamos rezgésgerjesztésnek. 1928. a Heinrich Hertz-érmet kapta.

***Barkhausen-Kurz-hullámok,** igen rövid (1—2 cm) hullámhosszúságú csillapítatlan rádióhullámok, melyeket Barkhausen és Kurz úgy állítottak elő, hogy az elektróncső anódjára kis negatív, rácsára nagyobb pozitív feszültséget kapcsoltak és rezgőkör gyanánt csupán az anód-rács hozzávezetéseket használták. Ezen hullámokkal éppen úgy, mint Hertz csillapított hullámaival tette, laboratóriumban is kimutatható a rádió- és fényhullámok azonos természete.

Barlach, *Ernst*, német szobrász, 1928. megírta saját életrajzát. A III. birodalom is elismerte művészetében és irodalmában megnyilatkozó nagy tehetségét, ezért megbocsátotta B. marxista multját. *(XIX. köt.)*

Barlangi művészet, l. *Jégkorszaki művészet (XXI. köt.)*

***Barlangi növények,** olyan növények, amelyek barlangokban is élnek. Tekintve, hogy a zöld növények életműködéséhez feltétlenül fényre van szükség, ezeket csupán a barlang félhomályos bejárati régiójában találjuk, itt is csak kis fényigényű fajokat és csak kevés magasabbrendű virágos növényt. Ellenben a virágtalan növények a hűvös és páradús levegőben tömegesen lépnek fel: páfrányok (leggyakrabban az Asplenium trichomanes), főleg mohok (Conocephalus conicus, Eucladium verticillatum, Orthothecium intricatum, Seligeria setacea, Thamnium alopecurum, Fissidens pusillus stb.) és moszatok (sok kékalga: Cyanophycea). Befelé a fény csökkenésével ezek is elmaradnak s a barlang teljesen sötét részein — szemben a gazdag állatvilággal, alig néhány gomba (hordalék fakorhadékon penészgombák, kalapos gombák, így Coprinusok myceliuma) és baktérium (pl. vasbaktériumok) képviseli a növényvilágot. (Morton-Gams: *Höhlenpflanzen* 1925.)

***Barlangkutatás** alatt a földalatti természetes üregek tudományos vizsgálatát és turistai feltárását értjük. A tudományos kutatás kiterjed a barlangok felmérésére, térképezésére és helyrajzi viszonyainak leírására, földtani szempontból való vizsgálatára, nevezetesen az üregek kialakulásának és a bennük lerakódott üledékek rétegtani megállapítására, a rétegekben rejlő őslénytani, ősrégészeti és ősembertani emlékek begyűjtésére és tanulmányozására, a barlangokban élő növények és állatok életviszonyainak kiderítésére, az egyes üregekben uralkodó meteorológiai körülmények, a hőmérséklet, nedvesség, a légáramlás stb. megállapítására. A turistai feltárás alatt a barlangokban feltorlódott anyagok eltávolítását és kiegyenlítését, szűk helyek kibővítését, nehezen járható szakaszokban kényelmes utak, lépcsők és áthidalások építését, kivilágítását és hozzáférhetővé tételét értjük. Idegenforgalmi szempontból kiválóan rendezett barlangok a *Postumiai barlang* Olaszországban, az *Eisriesenwelt*, *Rieseneishöhle* és *Mammutbarlang* Ausztriában, a *Heimkehle*, *Barbarossa-*, *Hermann-* és *Baumann-barlang* a Harz-hegységben Németországban, a lillafüredi *Anna- és Szent István-barlang* hazánkban.

Barmen, poroszországi város, 1929. *Wuppertal* néven Elberfelddel egyesült. *(L. Wuppertal, XXI. köt.)*

Barnard, *George Grey*, amerikai szobrász. Művészete Michelangelo stílusának befolyása alatt fejlődött, később a realizmusra tért át,

ezért Cincinnatiban álló Lincoln-szobra sok kritikát hívott ki. Legnevezetesebb munkái Harrisburg (Pennsylvania) kormányzósági palotáján levő csoportok. *(II. köt.)*

Barnaszén. A föld megállapítható biztos szénkincselőfordulása 1,690.807 millió tonna. Ebből 521.638 millió tonna kőszén, 1,169.169 millió tonna pedig B.-előfordulás. Tekintve, hogy a kőszén energiaértékéhez képest a B.-energiaértéke 1 : 0.402 arányban áll, kőszénértékben az összes szénelőfordulás kb. 991.644 millió tonnára becsülhető. A világ széntermelésében azonban ezidőszerint még a világkészletek arányához mérten a B.-termelésnek a kőszéntermeléshez képest alárendelt jelentősége van. A B.-termelés a kőszéntermelés évi mennyiségének kb. 10—17 17%-át teszi. A világtermelés és Magyarország B.-termelésének adatai az utóbbi években :

Év	A világtermelés millió tonnában	Magyarország termelése ezer t.-ban
1913	129·4	8.954
1926	185·4	5.822
1927	199·9	6.244
1928	216·7	6.510
1929	230·0	7.044
1930	195·1	6.176
1931	179·1	6.111
1932	166·7	5.931

(II. köt.)

***Barnes,** *Harry Elmer*, amerikai történész és szociológus, szül. Auburn, 1889 jún. 15. 1918. Worcesterben a Clark-egyetem, majd 1923. Northamptonban a Smith College tanára lett. Fontosabb művei : *The Social history of the Western World* (1921); *An Economic and Social History of Europe* (1926); *History and Social Intelligence* (1926); *The Immediate Causes of the World War* (1926); *In Quest of Truth and Justice, Debunking the War Guilt Myth.* (1928).

Barnett, *John Francis*, angol zeneszerző, megh. London, 1916 nov. 24. *(II. köt.)*

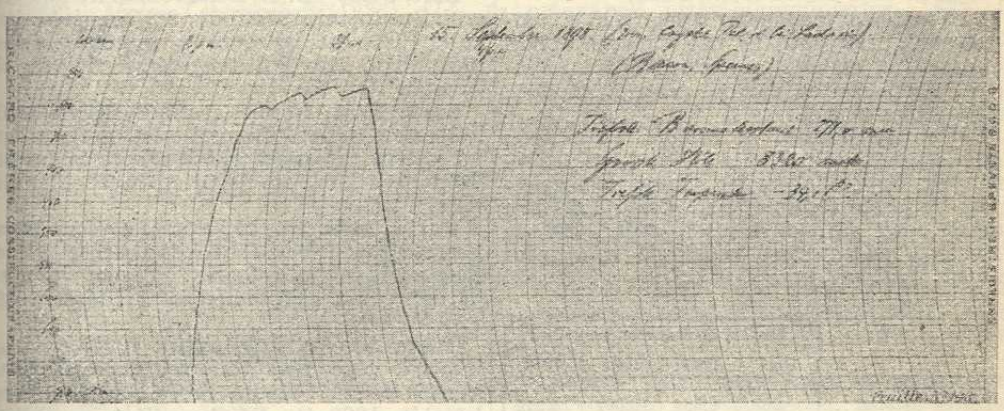
***Barnett hatás,** Samuel *Barnett* amerikai fizikusról (szül. 1873.) elnevezett jelenség, hogy a nem mágneses vasrúd mágneses lesz, ha mechanikusan forgatják. A B. az Einstein-hatás megfordítottja.

Barnovszky, *Viktor*, rendező és színigazgató, 1912-től a Lessing Theater igazgatója, majd a Deutsches Künstlertheater tulajdonosa. 1927-től az utóbbi évekig működő Reinhardt-Barnovszky-Robert színházcsoport tagja. *(XIX. köt.)*

Barodet, *Desirée*, francia politikus, megh. Vincennes, 1906. *(II. köt.)*

***Barogramm,** az öníró barométer (barográf) rajzának, feljegyzésének a neve, belőle a légnyomás változása megállapítható. Fontos szerepe van a barográfnak a magasrepüléseknél, mert a B. alapján történik az elért magasság megállapítása.

Baroja, *Pio*, spanyol író. Újabb regényei : *Memorias de un hombre de acción, La lucha por la vida, Las ciudades* stb. *(II. köt.)*

Berson egy felszállásának barogrammja

***Baroklin,** a dinamikus meteorológiában használatos megjelölése az olyan anyageloszlásnak, amikor az egyenlő sűrűségű vagy egyenlő specifikus térfogatú felületek metszik az izobárfelületeket. Ha az egyenlő-anyagú (sűrűségű vagy specifikus térfogatú) felületek egybeesnek az izobárfelületekkel, akkor az anyageloszlás barotrop.

Barokk művészet *Magyarországon.* Mint a külföldön, nálunk is nagy lendülettel indult meg az utóbbi években a B. emlékeinek kutatása és feldolgozása. Ezeknek a beható tanulmányoknak alapján megállapították, hogy bár a barokk stílus a képzőművészetek terén külföldről behozott jövevény-művészet, mégis kimutathatóan helyi színezetet is öltött.

Szmrecsányi Miklós műtörténész, aki kikutatta a híres egri liceum építéstörténetét és mesterét, először mutatott rá arra, hogy az építtető Esterházy püspök sok tekintetben irányítón hatott az általa foglalkoztatott művészekre. Ez másutt is észlelhető. A B. helyi vonatkozásokat kezdett magára ölteni, idevaló mecénások elgondolását, észjárását, életszokásait kezdte kisebb-nagyobb mértékben tükrözni. Az új kutatások sok, eddig ismeretlen mester munkálkodását derítették ki, ezek azonban igen csekély kivétellel külföldről jöttek hazánkba, rend-

szerint Bécs közvetítésével. Ezeknek a kutatásoknak eredményei számos tanulmányban láttak napvilágot, amelyek közül itt csak az önállóan megjelentekre utalhatunk. *(L. Magyar művészet, XIII. köt.)*

Irodalom: Bíró József, *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* (Bpest 1932.), U. a., *A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann* (Kolozsvár, 1933.); U. a., *A kolozsvári sz. Mihály-templom barokk emlékei* (Kolozsvár, 1934); Fleischer, Jul., *Das kunstgeschichtl. Material d. geheimen Kammerzahlamts-Bücher* etc. (Wien, 1932.) *Galánthai gróf Esterházy Károly egri püspök emlékének ünneplése* (Eger, 1926.); ;Kapossy J., *A szombathelyi székesegyház* (Bpest, 1922.) Pigler A., *A pápai plébánia templom* (Bpest, 1922.); U. a., *A győri sz. Ignác-templom*, (Bpest, 1923.) Réh E., *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*); (Bpest, 1932. Schoen A., *A budapesti központi városháza* (Bpest, 1930); U. a., *A budai sz. Anna-templom* (Bpest, 1930.);

***Barométeres tendencia,** a légnyomás változásának irányzata és nagysága, újabban rendesen az észlelést megelőző 3 óra folyamán. Igen fontos szerepe van a modern időjáráselemzésnél.

Baromfitenyésztés. A háború előtt szép fejlődésnek induló B.-t a háború utáni események úgy minőségileg, mint mennyiségileg teljesen tönkretették. Csak 1921-ben indult meg újra a kivitel, mely 1931-ig növekvő, azóta kissé csökkenő irányzatot mutat. *(II. köt.)*

	Kivitel értéke ezer pengőben			
	1921	1927	1931	1933
Eleven baromfi ...	267	9.526	10.092	4.212
Leölt baromfi.....	2.368	33.210	35.102	22.483
Tojás	4.024	23.981	15.576	9.574
Toll	6.154	20.757	14.426	8.115
Lúdzsír, lúdmáj ...	—	1.449	1.559	1.652
Az összkivitel.....	4·35%	11·11%	13·46%	11·70%

Baros *Gyula*, gimnáziumi igazgató, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja, az *Irodalomtörténet* szerkesztője. Újabb művei: *Egy költemény verses visszhangja, Szép Ilonka halhatatlansága, Philemon és Baucis magyarföldön, Boldog Margit legendája*, stb. *(XIX. köt.)*

Baross *János (Bellusi)*, politikus, közgazd. író, megh. 1926. *(II. köt.)*

***Baross Szövetség,** kereskedelmi és kézműipari szabad érdekképviselet, amely a világháború után, 1920. alakult. Szervezkedésének alapgondolata az volt, hogy a meglévő merkantil érdekképviseleti szövetségekkel szemben ú. n. világnézeti alapon hívjon létre érdekképviseleti csúcsszervezetet. Alapító elnöke *Rausch Aladár* volt, jelenlegi elnöke *Jlovszky János* üvegárukereskedő.

Baróti *Lajos*, tanár és történetíró, megh. Balatonalmádi, 1933 márc. 13. *(II. köt.)*

***Barotropikus jelenség,** abban mutatkozik, hogy olyan anyagoknál (rendszerint keveréknél), melyeknek gázfázisa nagyobb sűrűségű a folyadékfázisnál, a folyadék a gáz felett helyezkedik el. Főleg olyan keveréknél észlelhető, melyek alkotórészei nagyon különböző kritikus hőmérséklettel rendelkeznek.

***Barracco,** *Giovanni, báró*, olasz politikus és műgyűjtő, szül. Cotrone, 1829 ápr. 29, megh. Róma, 1914 jan. 14. Előkelő nemesi családból származott, résztvett az 1848—49-es forradalomban Nápolyban, később szenátor lett. Antik szoborgyűjteményét 1905. Róma városának ajándékozta, a gyűjtem. külön *Museo B.*-ban nyert elhelyezést.

Barrère, *Camille*, francia politikus, 1924, visszavonult a politikai élettől, 1926. az *Académie des Sciences Morales* tagja lett. *(II. és XIX. köt.)*

Bársony *István*, író, 1925. a Petőfi-társaság a Jókai-nagydíjjal tüntette ki, megh. Budapest, 1928 márc. 12. *(II. és XIX. köt.)*

***Bart,** *Jean (E. B. Botez* román író álneve), szül. Burdujeni, 1874. nov. 28. Tengerésztiszt volt. 1920. óta igazgató a munkaminiszteriumban. Művei a tengerészélettel foglalkoznak.

Barta *Ernő*, festő és grafikus, Művei közül különösen finom kimunkáltságú grafikai lapjai válnak ki, amelyekből több a budapesti Szépműv. Múzeum gyűjteményébe került. *(XIX. köt.)*

Barta *Lajos*, író, 1920 óta felváltva Bécsben és Pozsonyban él s főképp csehszlovákiai magyar lapokba dolgozik. Pozsonyban adta ki műveinek gyűjteményes kiadását. 1929. *(XIX. köt.)*

***Barta** *Sándor*, költő, szül. 1897. A világháború vége felé tűnt fel expresszionista verseivel, 1918. kiadta *Vörös Lobogó* c. verskötetét. 1920 óta Bécsben élt és szocialista irányú lapokat szerkesztett.

***Bartalis** *János*, költő, szül. Apáca (Brassó m.), 1893. Szolnok-Doboka megyei alsókosályi magányában gazdag költői munkásságot fejtett ki. Nagyobbára szabad versekben írt költeményei a természetért rajongó lélek tükrei. Vajda Péterre emlékeztet, a nélkül, hogy a természet e nagy rajongójának utánzásáról volna szó. Újabban Magyarországba költözött, ahol tanári állást kapott. Művei: *Hajh, rózsafa* (Kolozsvár, 1926); *Föld a párnám* (u. o. 1930); *Nap madara* (Budapest, 1930).

***Bartalits** *Mihály*, szobrász, szül. Kalocsa, 1808, megh. Pécs, 1879 szept. 10. Drezdában tanult, ahol templomi szobrokat is faragott. Rövid ideig tartó pesti munkálkodás után Pécsett telepedett le, s ott igen sok temetői szobrászmunkát végzett. Sokat emlegették azt az óriási méretű 12 apostolszobrot, amelyeket 1854 fejezett be s amelyek a pécsi székesegyház homlokzatát koronázták a nyolcvanas évekig, mikor is az átépítésnél eltávolították (most a papnevelő kertjében). Tőle van a havihegyi kápolna előtt álló, magyar koronás Pietà (1878). Fafaragással is foglalkozott: 1835 megfaragta a püsp. könyvtár számára a mult 6 jelesének mellszobrát.

***Bartel,** *Kazimir*, lengyel politikus, szül. Lemberg, 1882 máj. 3. Lakatosságot tanult, Bécsben, majd Lembergben a politechnikai műhelyben dolgozott, közben érettségizett,

technikát végzett, aztán a lembergi műegyetem tanára lett. 1919. a Skulski-kormány vasútügyi minisztere, 1920 jún. újra elfoglalta katedráját, 1922. parasztpárti programmal képviselő lett, 1924. Thuguttal új parasztpártot alapított. Az 1926. évi Pilsudszki-féle államcsíny után kormányt alakított, ezután a Pilsudszki-kormányban miniszterelnökhelyettes volt. 1928 jún.-ban újra miniszterelnök, 1929 ápr.-ban lemondott, visszatért Lembergbe a tanszékére, de még ugyanazon év dec.-ben újra miniszterelnök. 1930 márc. lemondott.

Bartels, *Adolf,* német író és költő. Újabb művei : *Jüdische Herkunft und Literaturwissenschaft* (1925); *Goethe der Deutsche* (1932); *Meine Lebensarbeit* (1932). *(II.* és *XIX. köt.)*

Bartels, *Friedrich,* német író, újabb műve: *Gustav Adolfs deutsche Sendung* (1925). *(XIX. köt.)*

Barth, *Karl,* ref. teológus, számos prédikációján (magyarul *Isten és kenyér* címen, Dávid Gyula fordításában, 1933), tanulmányán és röpiratán kívül újabban megjelent főművének első kötete: *Die kirchliche Dogmatik I.* (1932). *(XIX. köt.)*

***Bartha** *Dénes* dr., a Zeneműv. Főisk. tanára és a Magy. Nemz. Múzeum Zenetört. Oszt.-nak tisztviselője, szül. Budapest, 1908. Főbb művei: *Benedictus Ducis und Appenzeller* (Berlin, 1930), *Szalkai érsek zenei jegyzetei* (Bp., 1934); *A Jánoshidai avarkori kettős síp* (Bp., 1934).

Bartha *Gábor,* orvos, egyet. m. tan., megh. 1932. *(II. köt.)*

Bartha *József,* irodalomtörténetíró, a Szt. István Akad. tagja, 1933. mint tanker. kir. főigazg. vonult nyugalomba. Újabb művei: *Két nemzedék magyar irodalma* 1875—1925 (1926); *Fajiság az irodalomban* (1934). Szerkeszti a *Cél* c. folyóiratot. *(XIX. köt.)*

Bartha *Richard,* a kabinetiroda főnöke, megh. Bpest, 1927 febr. 1. *(II.* és *XIX. köt.)*

Barthel, *Max,* német író. Újabb művei: *Das vergitterte Land* (novella 1922); *Botschaft und Befehl* (versek, 1924); *Der eiserne Mann* (dráma, 1924); *Das Spiel mit der Puppe* (regény, 1925); *Der Mensch am Kreuz* (regény, 1927); *Aufstieg der Begabten* (regény, 1929); *Sonne, Mond und Sterne* (gyermekversek, 1932); *Das unsterbliche Volk* (regény, 1933). *(XIX. köt.)*

Barthold *(Bartold), Vásziij Vládimirovics,* orosz történetíró, megh. Leningrad, 1930. Főműve *Die geographische und historische Erforschung des Orients mit besonderer Berücksichtigung der russischen Arbeit* címen németül is megjelent 1913-ban. *(XIX. köt.)*

Bartholomae, *Christian,* német nyelvész és iranista, megh. 1925 aug. 27. *(II. köt.)*

Bartholomé, *Albert,* francia szobrász, megh. Párizs, 1928 nov. 2. *(II. köt.)*

Barthos *Andor* dr., *(Szigethi),* cs. és kir. kamarás, 1922. nemzetgy., 1926. orsz.-gyűlési képv., a kivándorlási, később a gazdasági és közlekedési bizottság elnöke, 1930. nyugdíjba ment, utóbb rk. tanár a József-műegyetemen. Legújabb műve: *A történető* (regény, 1928). Írt több színdarabot is. *(XIX. köt.)*

***Barthos** *Tivadar (Szigethi),* író, szül. Sátoraljaújhely, 1871 nov. 18. 1893 óta a földmívelésügyi minisztériumban szolgált és 1925. mint h. államtitkár ment nyugalomba. Cs. és kir. kamarás, a vaskoronarend lovagja, a vadászati ügyek kormánybiztosa. Főbb művei: *Örökzöld* (1926); *Aranybilincs* (1929); *Laci bácsi regénye* (1930). Számos vadászati, közgazdasági és szépirodalmi cikke jelent meg.

Barthou, *Jean-Louis,* francia politikus, megh. 1934 okt. 9. 1926—29. Poincaré kormányában igazságügyminiszter, 1930. két hónapig hadügyminiszter, majd 1934 februárjában Doumergue külügyminiszternek hívta meg. Okt. 9. I. Sándor jugoszláv királlyal együtt Marseilleben horvát terroristák merényletének esett áldozatul. *(II.* és *XIX. köt.)*

Bartlett, *Paul Wayland,* amerikai szobrász, megh. Párizs, 1925. *(II. köt.)*

***Bartning,** *Otto,* német építész, szül. Karlsruhe, 1883 ápr. 12. Eleinte teol. tanár, majd a weimari épít. főiskola igazgatója. Legnagyobb feltűnést keltő építészeti műve a kölni prot. acéltemplom (1928), amely tisztán acélból és üvegből készült. Irodalmilag is működött.

Bartók *Béla,* zeneszerző és tanár újabb művei: *Két zongorakoncert, 3. és 4. vonósnégyes, Cantata profana* (zenekar, vegyeskar, tenor- és baritonszóló), *Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje* (1934). *(II.* és *XIX. köt.)*

Bartók *György (Málnási),* egyetemi tanár, 1927. a Magy. Tud. Akad. l. tagja. Újabb művei: *A nemzeti művelődés bölcseletének alapvonalai* (1927); *Teendőink a magyar filozófia történetének ügyében* (1928); *Böhm Károly* (1928); *Kant etikája és a német idealizmus erkölcsbölcselete* (1930); *A szellem vizsgálata* (1934) stb. *(XIX. köt.)*

Bartóky *József* dr., földmívelésügyi államtitkár, megh. 1928 júl. 4. Újabb művei: *Semper idem, Egyedül, Új magyar fabulák. (II.* és *XIX. köt.)*

Bartoli, *Matteo,* olasz nyelvész. Előkészíti az Atlante Linguistico Italiano és az albániai nyelvészeti atlasz kiadását. Újabb művei: *Introduzione alla neolinguistica* (1925); *Breviario di neolinguistica* II. (1925); *Per la storia del latino volgare* (1927); *Studii istroromâne* (S. Puscariu közreműködésével, 1929). *(II. köt.)*

Bartoniek *Emma,* múzeumi főkönyvtárnok, újabb művei: *Az Árpádok trónöröklési joga* (Századok, 1926); *Magyar történeti forráskiadványok* (1926); *Corona és regnum* (Századok, 1934). *(XIX. köt.)*

Bartoniek *Géza,* a báró Eötvös József Kollégium igazgatója, megh. Budapest, 1930. febr. 11. *(II.* és *XIX. köt.)*

Bartsch, *Rudolf Hans,* osztrák-német író. Újabb művei: *Das Lächeln der Marie Antoi-*

nette (1932); *Ein Deutscher* (1934); *Besonntes Philisterium* (1934). *(II. és XIX. köt.)*

Bartucz *Lajos*, egyetemi tanár, antropológus, 1933. a bpesti egyet. a régen szünetelő embertani tanszék ellátásával bízták meg. 1926. a mosonszentjánosi avar temetőt kutatta fel, 1931. exhumálta Katona József hamvait. Újabb művei: *A magyarság faji összetétele* (1927); *Az Apafiak exhumálásának embertani és történelmi tanúságai* (1927); *La composition anthrop. du peuple hongrois* (Párizs, 1927); *A tököli bronzkori temető embertani szempontból* (1928); *Mikép fedezte fel az ember önmagát* (Magyar Szemle Könyvtár, 1929); *Hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelki alkatát?* (1931); *Die Rassengeschichte Ungarns* (Helsinki, 1932); *A Homo primigenius első magyarországi csontváza* (1934). *(XIX. köt.)*

Bartyenev, *Péter*, orosz történész, megh. 1912. *(II. köt.)*

***Bary,** a c. g. s. rendszerben a nyomás egysége: egyenlő 1 din/cm². 10^6 bary a bar.

Barzilai, *Salvatore*, 1920. szenátor lett, azóta a politikai élettől visszavonultan él. *(XIX. köt.)*

Barzini, *Luigi*, olasz hírlapíró, szül. Orvieto, 1874 febr. 7. 25 éven át a milánói Corriere della Sera munkatársa és tudósítója; majd a newyorki Corriere d'America olasz napilap főszerkesztője. Művei: *Al fronte* (1915); *La guerra russo-giapponese* (1916); *Qua là per il mondo* (1916); *Scene della grande guerra* (1917); *Impressioni boreali* (1921), stb. *(II. köt.)*

***Barzó** *Endre*, festő, szül. Nyíregyháza, 1898 máj. 5. Tanulmányait a Képzőműv. Főiskolán végezte. 1928. a Szinyei Társaság külföldi tanulmánydíját nyerte el. Főképp tájképeket állított ki.

Barzun, *Henri Martin*, francia költő, szül. Grenoble, 1881 szept. 7. A szimultaneizmusnak nevezett költői irány megalapítója. Esztétikai tanulmánya: *Le livre d'art moderne française* (1920).

Bašagić-Redžepašić, *Savfet bég*, horvát muzulmán költő és történetíró, megh. 1934 ápr. 9. Magyar szempontból legfontosabb *Híres horvátok a törökuralom idejében* c. életrajzi lexikona (1931), melyben 86 olyan horvát muzulmánt ismertet, aki Magyarországon működött. *Sokolovic* Mehmed pasa nagyvezír, Szigetvár ostromlója horvát volt, tehát két horvát származású vezér állott szemben egymással. *Abderrahman*, az utolsó budai török basa, aki Buda védelmében elesett, horvát volt. *Derviš* pasa, a híres török költő, aki 1603 a budai Margitszigeten elesett, szintén horvát volt. *Rövid útmutatás Bosznia és Hercegovina történetébe* (1900) c. művében kimutatja, hogy a bosnyák muzulmánok ősei bogumilok voltak. *(XIX. köt.)*

***Basanavicius,** *Jonas*, litván író, szül. Vilkaviski, 1851 nov. 11. megh. 1927 febr. 16. Moszkvában orvosi tanulmányokat végzett, majd Bulgáriában volt orvos. 1864. lapot indított *Aúsra* (Aurora) c. a litván nép felszabadítására. 1905. híres *Memorandumát* adja ki, amelyben autonómiát követel hazájának. 1918 után haláláig az általa megalapított tudományos társulat elnöke volt. Művei: *Lietuviskos pasakos* (litván legendák, 1905); *Is gyvenimo lietuviskú veliu bei velniú* (litván szellemek és démonok élete, 1905) stb.

***Basarabescu,** *Jon A.*, román író, szül. 1870. A ploiestii főgimnázium földrajztanára, a román akadémia lev. tagja, több folyóirat munkatársa. Regényei és novellás kötetei: *Nuvele* (1906); *Vulturii* (1907); *Norocul* (1907); *Noi si vechi* (1909); *Nenea* (1916); *Un dor împlinit* (1918).

Basch *Árpád*, festő, a világháborúban hadifestő volt. Nagyszabású műve *A Kárpátok védői* c. triptikona. Az utóbbi évtizedben többször rendezett kollektív kiállítást. *(II. köt.)*

Basch *Gyula*, festőművész, megh. Baden, 1928 jan. 3. *(II. köt.)*

Basch *Imre*, orvos, megh. Budapesten, 1930. *(II. köt.)*

***Basch** *Mihály*, festő, B. Á. fia, szül. Budapest, 1899 jan. 3., a budapesti Képzőműv. Főiskolán Réti István tanítványa. Illusztrálással is foglalkozik. 1927. a Nemzeti Szalonban kollektív kiállítást rendezett.

Basel, 1. svájci kanton (Basel-Land), 427 km², (1930) 92.541 lak. 2. város (egyben önálló kanton is), 37 km² terül., (1930) 155.030 lak.

***Basic English,** új nemzetközi nyelv. Alapjául egyetlen élő nyelvnek, az angolnak legszükségesebb szavai s erősen leegyszerűsített nyelvtana szolgál, ellentétben a többi nemzetközi nyelvekkel (ido, eszperanto stb.), melyek szókincse különböző nyelvekből van összeállítva s nyelvtanuk is mesterséges.

***Basidiolichenes,** a zuzmók csoportjának 2. alosztálya (1. aloszt.: Ascolichenes). Az ide tartozó zuzmók telepében a moszatok bazidiumos gombákkal élnek együtt.

***Basilides** *Barna*, festő, szül. Tornallya, 1903 márc. 2. A Képzőműv. Főiskolán tanult, hosszabb időt töltött Olaszországban. Szimbolisztikus, finom és gyöngéd dekoratív hatású képein mesehang csendül meg, gyakran magyaros zamattal.

***Basilides** *Sándor*, festő, szül. Balassagyarmat, 1901 febr. 3. A Képzőműv. Főiskolán tanult és főképp egyszerűre stilizált szentképeivel tűnt fel (Krisztus és a gyermekek, Mária stb). Számos tájképet is festett.

***Baskiria,** délurali orosz autonóm szovjetköztársaság. Területe 151.840 km², (1926) 2,665.836 lak. Lakosságának 39·7%-a orosz 23·7% baskir, 12·2% tatár, 5·1% misár, 6·2% csuvasz, 3·0% ukrán és 2·9% cseremisz. A népesség 8.5%-a városi lakos. A legelterjedtebb foglalkozás a külterjes földmívelés (rozs, búza, zab, árpa) és állattenyésztés (szarvasmarha, juh). Nagy kiterjedésű erdőségei vannak. Különösen fejlettek és híresek háziiparában a fakészít-

mények. Nagyipara — az Ural keleti lejtőjére telepedett fémipar kivételével — jelentéktelen. Közigazgatás szempontjából 48 körzetre van felosztva. Fővárosa Ufa.

Bassermann, *Albert*, német színész, régi sikereit, melyeket főleg Ibsen és Hauptmann darabjaiban szerzett, újabban a film területén is megsokszorozta. Különösen a néma film nagy virágzása idején keltett maradandó hatást számos karakteralakítása: *A fáraó hitvese, Egy test, két lélek, Borgia Lukrécia*, stb. *(XIX. köt.)*

Basset, *René*, francia orientalista, megh. 1924. *(II. köt.)*

***Bassia olaj,** a *Bassia longifolia* és *latifolia* magjából nyert növényi zsír, melyet tisztított margaringyártásra is használnak.

***Bassini,** *Edoardo*, olasz sebész, szül. Padova, 1846 ápr. 14., megh. 1924 júl. 20. A speziai kórház igazgatója volt, majd 1882-től a padovai egyetem tanára. 1904. szenátor lett. Nevéhez fűződik az általa feltalált sebészeti eljárás a lágyéki sérv radikális operálására.

***Baszkuncsak,** lefolyástalan sós tó a Kaspi medencében, Asztrachan tartományban, környékén évente kb. 350.000 t. sót termelnek.

***Bat'a,** *Tomas*, cseh nagyiparos, szül. Zlinben 1876 ápr. 3., megh. 1932 júl.12. Szegény cipész fia volt. Később Zlinben a kontinens legnagyobb cipőgyárát alapította meg, mely a legracionalizáltabb módszerekkel állítja elő gyártmányait.

Batavia, Holland Kelet-India fővárosa Jáva szigetén, (1930) 435.184 lak. — 2. északamerikai város New York államban, (1930) 17.375 lak.

***Bátki** *József*, festő és szobrász, szül. Zagyvapalóc (Nógrád), 1878., tanult Budapesten és Párizsban. Csaknem egy évtizedig üvegfestmény-tervező volt, azután a salgótarjáni templom nagyméretű újbarokk oltárát faragta s oltárképét festette, utána falfestménnyel díszítette a mátraverebélyi Szentkút búcsújáróhelyet. Legújabban kisebb népies alakokat farag fából, pl. *Megy a juhász szamáron, Alleluja*, stb. Az utóbbit megvette a Székesfővárosi Múzeum.

Bátky *Zsigmond (Felsőbátkai)*, múzeumi igazgató, újabb művei: *A Magy. Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának leíró katalógusa; Magyar Népművészet* (Győrffy Istvánnal és Viski Károllyal együtt); *Condizioni etnografiche dell' Ungheria* (Róma, 1930); *A magyarság néprajza* (Győrffy Istvánnal és Viski Károllyal). 1934. mint főigazgató nyugalomba vonult. *(XIX. köt.)*

***Bató** *József*, festő, szül. Budapest, 1888 okt. 15. Budapesten, Nagybányán és Párizsban tanult, Berlinben él és ott a poszt-impresszionista festészetnek kiváló, elismert képviselője. *Vasárnap este* c. olajfestménye a budapesti Szépműv. Múzeumban van.

Batocki-Friebe, *Adolf Tortilowitz von*, német államférfi, 1931. a *Komission zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit* tagja. *(XIX. köt.)*

***Batoszféra** *(bathysphaera)*, búvárgömb a mély tengeri élet megfigyelésére. Szerkesztették William *Beebe* és Otis *Barton*. Az acélgömb átmérője 144·78, falának vastagsága kb. 4 cm. Két, olvasztott kvarcból készített ablaka van. Belsejében két oxigéntartály van 6 órára elegendő oxigénnel. A kilehelt széndioxidot nátronmész nyeli el. A B.-t, amelyet villamos kábel és telefonvezeték köt össze a hajóval, acélkötélen daruval bocsátják le a tengerbe. A Bermudáknál a B.-val 1934. 970 m-nyire bocsátkoztak le.

***Battaglini,** *Giulio*, büntetőjogi író, szül. Colle Val d'Elsa (Siena), 1885., ügyvéd és egyetemi tanár. 1913. a római egyetem magántanára, 1920. a messinai, 1921 óta a páviai egyet. tanára, egyidejűleg a milánói katolikus egyetemen is tanít. Nagyszámú tanulmányán kívül, főbb művei: *Le norme del diritto penale e i loro destinatari* (1910); *Il diritto di querela* (1915); *Introduzione allo studio ael diritto penale* (1923); *Principi di diritto penale* (1929).

Batthyány *Tivadar gróf*, megh. 1931 febr. 3. *(II. és XIX. köt.)*

***Battistini,** *Mattia*, olasz énekművész (bariton), szül. Róma, 1857 febr. 27., megh. Colle-Baccaro, 1928 nov. 8. 1888. jutott a milánói Scalába. Hangjának bámulatos frisseségét és ének-technikáját még 1927. is bemutatta Budapesten.

Batum, a Szovjet-Oroszországhoz tartozó Adzsarisztán tanácsköztársaság fővárosa, a perzsiai Tebriszből kiinduló vasútvonal végpontja, amelyen át Perzsia tengeri forgalma lebonyolódik. Lakóinak száma (1931) 57.000.

Bauch, *Bruno*, a Windelband és Rickert által alapított dél-német bölcseleti iskola híve és kitűnő Kant-magyarázó, aki szellemtörténeti módszerrel vizsgálja Kant bölcseletét. Nevelésbölcseleti műve: *Die erzieherische Bedeutung der Kulturgüter* (Leipzig, 1930.) *(XIX. köt.)*

Baudert, *August*, német szociáldemokrata politikus, 1918. Sachsen-Weimar kormányának élére került és annak élén maradt a volt nagyhercegség beolvasztásáig. Politikai és történelmi tárgyú műve: *Sachsen-Weimars Ende. (XIX. köt.)*

Baudissin, *Wolfgang gróf*, német író, megh. 1926 okt. 4. *(II. köt.)*

Baudissin, *Wolf Wilhelm gróf*, német teológus, megh. Berlin, 1926 febr. 6. Hátrahagyott munkája: *Kyrios als Gottesname im Judentum und seine Stelle in der Religionsgeschichte* (1926—29). *(II. köt.)*

Baudouin de Courtenay, *Jan*, lengyel nyelvész, megh. Varsó, 1928 nov. 3. *(II. köt.)*

Bauer, *Gustav*, német politikus, a Barmat-botrány következtében nemcsak a szociáldemokrata pártból, hanem a szakszervezetből is kizárták, de később megállapítást nyert, hogy Barmaték panamájában nem volt része, mire rehabilitálták. *(XIX. köt.)*

***Bauer,** *Lewis Agricola*, amerikai fizikus, szül. Cincinnati, 1865 jan. 26. Amerikai, majd a berlini egyetemen tanult, a washing-

toni Carnegie intézet vezetője lett, megalapította a *Terrestrial Magnetism and Atmospheric Electricity* c. folyóiratot. Ezen a téren jelentőset alkotott.

Bauer, *Max* német tüzértiszt, szül. Quedlinburg, 1869, jan. 31., megh. Shanghai, 1929 máj. 6. *(XIX. köt.)*

Bauer, *Otto*, osztrák szocialista politikus, 1919-től tagja volt az osztrák nemzetgyűlésnek. Úgy az osztrák szociáldemokrata pártban, mint a Szocialista Munkásinternacionáléban nagy szerepet töltött be. Az 1934 febr.-ban kitört forradalmi események után a szociáldemokrata párt föloszlatásával elvesztette mandátumát, emigrált és Csehszlovákiában telepedett le, ahol az emigrációs osztrák szociáldemokrácia folyóiratát, a *Kampf*-ot szerkeszti. *(XIX. köt.)*

Bauer, *Peter*, német író és kritikus. Újabb művei: *Das Dreigespann* (1923); *Der Geschwisterhof* (1924); *Vexilla regis prodeunt* (1933). *(XIX. köt.)*

***Bauhaus,** *Staatliches*, 1919. Weimarban alapított iparművészeti és építészeti főiskola, a legújabb képzőművészi irányokkal szorosan együtthaladó alakító művészetek új stílusának megteremtő szervezete. Igazgatója Walter *Gropius* volt, tanárai pedig a legújabb művészi irányok képviselői, köztük több magyar is: *Moholy-Nagy* László, *Molnár* Farkas, *Breuer* Marcel. 1926. Dessauba helyezték, elvesztette állami jellegét, 1933. megszűnt, de a nevéhez kapcsolt *B.-Stil* ma is fogalmat jelent.

***Baum,** *Vicki*, német írónő, szül. Bécs, 1888 jan. 24. Szórakoztató regényei óriási példányszámban fogynak. Több regényét filmre is nagy sikerrel alkalmazták *(Menschen im Hotel, Hell in Frauensee)*. Sok regénye magyarul is megjelent: *Grand Hotel* (1930); *Helén doktorkisasszony* (1932); *Hell meg a nők* (1933); *Az utolsó tánc* (1934). Színdarabját: *A nagy hotel*-t Harsányi Zsolt fordította magyarra (1931, Vígszinház).

***Baumann,** *Emile*, francia regényíró, szül. Lyon, 1868. A francia katolikus irodalom egyik legjobb képviselője. Szenvedélyes, lángoló képzeletű, erőteljes egyéniség, aki erőteljesen festi a bűnben elmerülő, de felemelkedésre képes embert. Főbb regényei: *L'Immolé, Trois Villes saintes, Saint Paul, La Fosse aux Lions, Le Baptème de Pauline Ardel* (1922). *Job le Predestiné* c. munkájával megnyerte a Balzac-díjat.

Bäumer, *Gertrud*, német írónő, újabb munkája: *Die Frau im neuen Lebensraum* (1931). *(XIX. köt.)*

***Baumgarten** *Ferenc*, író, szül. Budapest, 1880., megh. Tátrafüred, 1927. A budapesti egyetemen történelmi tárgyakkal foglalkozott, első művei történelmi tanulmányok voltak. Később az irodalmi esszé felé fordult. Nagyobbrészt Münchenben és Berlinben élt s munkáit németül írta. Főműve *Conrad Ferdinand Meyerről* szóló nagy tanulmány, mely a német irodalomban mély benyomást keltett. Végrendeletében tekintélyes vagyonát a róla elnevezett irodalmi alapítványra hagyta.

***Baumgarten Ferenc irodalmi alapítvány,** Bpesten a Sas-utca 1. sz. alatti bérházból és értékpapírokból áll. A hagyományozó teljhatalmú kurátorokul Babits Mihályt és dr. Basch Lóránt ügyvédet nevezte meg. A két kurátor 8 tagú, írókból és tudósokból álló tanácsadó testület és 3 tagú pénzügyi tanács közreműködésével teljesíti tisztét. Az alapítvány a vagyon jövedelméből évdíjakat és jutalmakat oszt ki magyar íróknak és arra rászorulókat kisebb-nagyobb segélyben is részesít. Az évdíjasok és jutalmazottak névsorát minden év jan. 18-án, Baumgarten halála napján hirdetik ki. Működését 1928. kezdte meg.

Baumgarten, *Otto*, német teológus, megh. 1928. Önéletrajza: *Meine Lebensgeschichte* címen 1929. jelent meg. *(II. és XIX. köt.)*

***Baumgarten,** *Paul Maria*, német katolikus hittudós, pápai prelátus, szül. 1860 júl. 25. Munkáinak nagyobb része az 1590. évi *Vulgata Sixtiná*-val és más bibliakiadásokkal foglalkozik. Közismert műve: *Die kathol. Kirche in Wort u. Bild.*

Baumhorn *Lipót*, műépítész, megh. Budapest, 1932 júl. 8. Élete utolsó éveiből való a gyöngyösi zsinagóga építése, az újpesti zsinagóga átalakítása és kibővítése. *(II. köt.)*

***Baumstark,** *Karl Anton*, német orientalista, szül. Constanz, 1872 aug. 4. A bonni egyetem tanára. Művei: *Aristoteles bei den Syriern vom V. bis VIII. Jahrhundert* (1900); *Die Messe im Morgenlande* (1906); *Die christlichen Literaturen im Orient* (1911—12).

Baur, *Erwin*, német botanikus és genetikus, megh. Berlin, 1933 dec. 2. Öröklés-tudományi kísérleteit mint a berlin—dahlemi, majd 1927. a münchebergi örökléstani kutatóintézet szervezője és igazgatója végezte főképpen az Antirrhinumon és felderítette a faktorkapcsolódásokat és kicserélődéseket, a polimeriás öröklést és a mutációk természetét. Növénynemesítő tevékenységével megszabta azt az irányt, amely a német mező- és kertgazdaságot függetlenítette a külföldtől és számos gazdasági növényfajt tenyésztett ki. Értekezéseinek egész során kívül *Einführung in die experimentelle Vererbungslehre* c. műve (1930) 11 kiadást ért el. *(XIX. köt.)*

Bauschinger, *Julius*, német csillagász, megh. Lipcse, 1934 jan. 21. 1919-ig működött Strassburgban, amikor a franciák kiutasították; 1920. a lipcsei egyetemen a csillagászat tanára. Egyike azon kevés tanároknak, akik a mai német csillagászgenerációt nevelték, hiszen négy nagy egyetemen tanított 42 éven át. Előadásai rendkívül világosak és vonzók voltak. A Tycho Brahe által Hven szigetén létesített csillagvizsgáló alapkőletételének 350. évfordulóján (1926) B. tartotta az ünnepi beszédet s ő volt az, aki 1930. Regensburgban Kepler halálának 300. évfordulója alkalmából emlékbeszédet mondott. *(II. és XIX. köt.)*

Bausznern, *Waldemar,* zeneszerző, megh. Berlin, 1931 aug. 20. Újabban *Hymnische Stunden* (1925) zenekarra írt munkája említendő. *(II. és XIX. köt.)*

Bauxit, gelszerű alumíniumhidrát-kőzet, mely több-kevesebb kovasav hozzájárulása mellett főként timföldből (Al_2O_3), vasoxidból (Fe_2O_3), vízből és titánoxidból (TiO_2) áll. Egyéb, járulékos alkatrészei alárendelt mennyiségűek. Részben szilikátkőzetek hidrátos (laterites) bomlásából, trópusi klíma alatt (pl. Indiában), részben pedig a karbonátkőzetek karsztosodása során keletkezett. A legkülönbözőbb geológiai formációkban előfordul és mindíg kontinentális periódusokra vall. A primér B. mindíg rétegzetlen, homogén szövetű, érdes tapintatú kőzet, mely rendszerint vörös, rózsás vagy fehéres színű. B.-telepek a Föld számos pontján vannak; Európa legnagyobb *B.*-termelő államai: Franciaország, Magyarország, Jugoszlávia és Olaszország; a tengerentúl: Kelet-India és Brit-Guyana. A Vértes-hegység (Gánt) külszíni B.-bányászata a maga nemében az egész világon páratlan. *(II. köt.)*

***Bauxitcement,** olyan hidraulikus kötőanyag, amelyet bauxitból állítanak elő. Bár a közönséges (portland-) cementnél drágább, az újabb építkezéseknél gyakran és szívesen használják, mert gyorsan szilárdul, s így időt lehet vele megtakarítani. Előnyei még: a talajvíz kémiai behatásainak ellen tud állni és alacsony hőmérséklet mellett (egészen —5 fokig) is használható.

***Bay** *Zoltán,* egyetemi ny. rk. tanár, szül. Gyulavári, 1900 júl. 24. Tanulmányai befejezése után négy évet töltött Berlinben, mint a Collegium Hungaricum tagja és a Notgemeinschaft der Wissenschaften ösztöndíjasa. 1930. a szegedi egyetem elméleti fizikai tanszékén tanár. Szerkesztett egy újrendszerű ultraibolya fényforrást és kísérletezett a ritkított gázokban végbemenő rezgő kisülésekkel, aktív gázokkal. Ő mutatta ki először, hogy az aktív nitrogén szabad nitrogén-atomokat tartalmaz.

***Bayer,** *Joseph,* a bécsi egyetem magántanára és az udvari múzeum régészeti osztályának igazgatója, szül. Hollabrunn (N.-Österr.), 1882 júl. 10., megh. Bécs, 1931 júl. 23. Egyike volt Európa legelismertebb jégkorszakkutatóinak. Munkássága a diluviális ember problémáival kapcsolatban felölelte az embertani, őslénytani és őstörténeti kérdéseket. Megindítója és főszerkesztője volt az *Eiszeit und Urgeschichte* c. folyóiratnak, amelyben kisebb dolgozatait közölte. Fő munkája: *Der Mensch im Eiszeitalter* (Wien, 1927).

***Bayernwerk,** az egész Rajna-jobbparti Bajorország egységes ellátását célzó villamosmű, amelyet 1921. alapítottak és Oscar von Miller tervei szerint a követő évtizedben építettek ki. Törzse a Walchensee-műből kiinduló, egyrészt München—Regensburg—Amberg—Nürnberg—Augsburg, másrészt: Nürnberg—Bamberg—Schweinfurt—Würzburg városokat összekötő körvezeték, amelynek szárnyvezetékei a Passau melletti Kachlet-művel, a szászországi és a rajna—westfáliai villamosművekkel, valamint az osztrák Achensee-művel létesítenek összeköttetést. A 110 KV-os távvezetékek hossza 1287 km. A hálózatra dolgozó erőművek összes teljesítőképessége 560.000 LE, a 16 transzformátorállomásé 555.000 KVA. A B.-hez szervesen tartozó Walchensee-mű generátorteljesítőképessége 144.000 KVA (ebből a vasúti vontatás céljaira egyfázisú $16^2/_3$per 64.000 KVA), a 4 Közép Isar-műé együtt 159.000 KVA (ebből egyfázisú 68.000 KVA), a schwandorfi gőzerőműé 75.000 KVA.

Bayet, *Charles,* francia történetíró, megh. Toulon, 1918. *(II. köt.)*

***Bayor** *(Bayer) Ágost (vitéz),* festő és grafikus, szül. Esztergom, 1892 szept. 17. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán Zemplényi Tivadar és Olgyai Viktor tanítványa. Portréi közül említendő *Csernoch hercegprímás* és *Mussolini képmása. Capri* c. képét az olasz király vásárolta meg, több festménye és rézkarca a budapesti Szépműv. Múzeumba került.

Bazille, *Wilhelm,* német politikus, 1930-ig a birodalmi gyűlés tagja, ekkor kilépett a nemzeti szocialista pártból és mandátumát elvesztette. *(XIX. köt.)*

***Bazofil,** mindazon képlete a szervezetnek, amely a mikroszkópos feltüntetésre szolgáló festőeljárásokban a bázisos (lúgos) természetű festékeket köti meg.

***Beam-rendszer,** a rádiótechnikában az elektromágneses hullámok irányításának egyik módja. Az antenna mögött a hullámhosszúságnak megfelelő távolságban felállítják az antenna földelt tükörképét. Ennek reflektorhatása van, mert a rádióhullámoknak ebbe az irányba való terjedését megakadályozza. A B-t Marconi dolgozta ki és az ő általa megtervezett, irányított rövidhullámokkal dolgozó rádióhálózat adóállomásai ilyen rendszerű antennákkal dolgoznak.

***Beard,** *Charles Austin,* amerikai történész és publicista, szül. Knightstown, 1874 nov. 27. 1907—1917. a newyorki Columbia egyetem tanára, 1917—1922. ugyanott a Training School for Public Service igazgatója. Munkái: *American Government and Politics* (1910); *American City Government* (1912); *Economic Interpretation of the Constitution* (1913); *Rise of the American Civilisation* (1927).

***Beaunier,** *André,* francia regényíró és kritikus, szül. Evreux, 1869., megh. Párizs, 1925. Főbb művei: *Le Roi Tobol* (1905); *La Fille de Polichinelle* (1909); *Suzanne et le Plaisir.* Regényein kívül értékes irodalomtörténeti tanulmányokat is írt: *L'Enfance et la Jeunesse de Joubert* (1913). Kritikái a Revue des Deux Mondes c. folyóiratban jelentek meg.

***Beaverbrook,** *Lord, (William Maxwell Aitken),* angol politikus és lapvezér, szül. Brunswick (Kanada), 1879 máj. 25. Szülő-

hazájában létesített keresk. és ipari vállalkozásaival nagy vagyont szerzett. Londonba költözött, ahol csakhamar nagy politikai szerepre tett szert. Unionista programmal az alsóház tagja lett, nagy része volt 1916. a békét akaró Asquith-kormány megbuktatásában. Ekkor kapta a Beaverbrook névvel a lordi rangot. 1918. lancasteri herceg és propagandaminiszter lett, de a fegyverszünet megkötése után lemondott és sajtóvállalatának, a Daily Express-nek szentelte munkáját. A brit birodalom részei között való gazdasági egység létesítése céljából lord Rothermere-rel együtt megalapította a birodalmi pártot. Főbb művei: *Canada in Flanders* (1916); *Politicians and the Press* (1925); *Politicians and the War* (1928).

Béc kk. és *Letenye* kk. 1929. egyesültek *Letenye* néven.

Becher, *Erich*, német pszichológus, megh. München, 1929 jan. 5. A Driesch által megalapozott neovitalizmus híve, aki a természet jelenségeinek magyarázatában a realizmus álláspontjára helyezkedett, de élete vége felé erősen közeledett az idealizmus felfogásához. *(XIX. köt.)*

Becher, *Johannes Robert*, német költő. Újabb munkái: *Der Bankier reitet über das Schlachtfeld* (1925); *Die hungrige Stadt* (versek, 1927). *(XIX. köt.)*

Bechterev, *Wladimir*, orosz idegorvos, megh. Leningrad, 1927 dec. 24. *(II. köt.)*

***Bechyně,** *Rudolf*, csehszlovák politikus, szül. Nimburg, 1881 ápr. 6. Lakatosmesterséget tanult s önképzés útján annyira fejlődött, hogy újságíró, 1908. pedig a brünni *Rovnost* c. szociáldemokrata-párti lap bécsi parlamenti tudósítója lett. Később átvette a prossnitzi *Hlas Lidu* szerkesztését. 1911. beválasztották az osztrák birodalmi gyűlésbe. Közben politikai vétség címén számos esetben ítélték szabadságvesztésre. A monarchia összeomlása után beválasztották a csehszlovák parlamentbe, 1922 okt.-ben közoktatásügyi miniszter; 1924 okt. betegsége miatt lemondott. A második *Svehla-kormányban* vasútügyi miniszter és miniszterelnökhelyettes; 1929 dec. az *Udrzal-kormányban* élelmezésügyi miniszter és miniszterelnökhelyettes; 1932. a *Malypetr-kormányban* ismét a vasútügyi tárcát vállalta.

Beck, *Günther*, botanikus, a bécsi, ill. prágai egyetem kiérdemesült tanára, megh. 1931 jún. 23. Ő fejezte be Reichenbach: *Icones Florae Germanicae* c. hatalmas, képes munkáját. *(II. köt.)*

Beck *Hugó (Madarasi)*, jogtudós, megh. Budapest, 1926. *(II. köt.)*

***Beck,** *Johann Baptist*, elszászi zenetörténész, szül. Eckweiler, 1881 aug. 14. Strassburgban, Párizsban tanult, főleg középkori zenével foglalkozott. Munkái: *La Musique des Troubadours* (1910); *Monumenta Cantilenarum Lyricarum Franciae Medii Aevi.*

***Beck,** *Josef*, lengyel politikus, szül. Krakó, 1894 okt. 4. A lengyel légióban harcolt, Pilsudski brigádjában. 1919. az ukrajnai lengyel szabadságszervezetben működött. A lengyel-orosz háborúban Pilsudski marsall vezérkari főnöke. 1922. katonai attasé Párizsban, majd Brüsszelben. Visszatérése után a varsói katonai akadémia tanára, a hadügyminisztérium kabinetfőnöke, 1930. miniszterelnökhelyettes, a Slawek-kormányban külügyi alállamtitkár, 1932. külügyminiszter.

Beck *Lajos (Madarasi)*, politikus, az 1926. és 1931. évi általános választásokon újra bekerült a képviselőházba, ahol pártonkívüli állást foglalt el. Külügyi, gazdasági és pénzügyi kérdésekben szólal fel leginkább. A kormány megbízásából több külföldi pénzügyi tárgyaláson vett részt. Legújabb műve: *Magyar agrárhitel és életbiztosítás*, a Tud. Akad. jutalmában részesült. *(II. és XIX. köt.)*

Beck *Ö. Fülöp*, szobrász, szül. Pápa, 1873. Újabb művei: Pro Patria dombormű a pápai ref. kollégiumban, Tisza István mellszobra a Tud. Akadémia dísztermében, azonkívül számos emlékérem. Ezek részletes felsorolását l. *Huszár és Procopius, Medaillen u. Plakettenkunst in Ungarn* (1932. 126—144. l.); *Magyar Művészet* (1928. 96. s köv. l.). *(II. köt.*, ahol a szül. hely hibás és *XIX. köt.)*

Beck *Salamon*, jogi író, ügyvéd, újabb művei: *Magyar védjegyjog, Emlékbeszéd Pollák Illés felett, Érdekeszme-töredékek. (XIX. köt.)*

Beck *Soma*, orvos, megh. 1930 ápr. 26. *(II. és XIX. köt.)*

Becke, *Friedrich Johann*, osztrák mineralógus, megh. Bécs, 1931 jún. *(II. köt.)*

Becker, *Karl Heinrich*, német orientalista és politikus, megh. Berlin, 1933 febr. 10. 1925. újra közoktatásügyi miniszter lett. A Magyarországgal való kultúrkapcsolatok kiépítése végett Budapesten és a magyar egyetemi városokban járt, ahol a debreceni, szegedi és pécsi egyetemek a berlini Collegium Hungaricum létesítése körül kifejtett tevékenysége elismeréseül díszdoktorrá választották. 1930. lemondott és a berlini egyetemen az iszlám tudományok tanára lett. *(XIX. köt.)*

Becker-Gundahl, *Karl Johann*, német festő és rajzoló, megh. München, 1925 nov. 16. *(II. köt.)*

***Beckmann,** *Hans*, német festő, szül. Frankfurt a. M., 1879. Az impresszionizmusból indult ki, majd érett éveiben az aktivista irányú expresszionizmusnak sokszor nyugtalanító durvaságú képviselője lett. *A bárka* c. műve a berlini Nationalgalerieban van.

***Beckmann,** *Max*, német festő, szül. Berlin, 1884. A posztimpresszionista törekvések követője, újabban a régi német mesterek erős befolyása alatt áll, azok bensősége ihleti meg. Jellemző műve a frankfurti képtárban levő *Levétel a keresztről.*

Beckurts, *Heinrich*, német vegyész, megh. Hamburg, 1929 szept. 15. *(II. köt.)*

***Becquerelit,** *uránásvány*, képl. $UO_3 \cdot 2H_2O$. Rombos-rendszerű, igen kicsi kristálykái barnás-sárgák, három irányban jól hasadnak. Mint elsődleges uránércek ritka oxidá-

ciós terméke fordul elő a belga-kongói Kasolo uránbányájának felsőbb szintjein.

Bécs, szövetséges államterület s egyben Ausztria fővárosa, 278 km², (1931) 1,824.914 lak., (1933) egyeteme, hét főiskolája, 88 középiskolája és 513 nép- és egyéb iskolája volt.

***Becsey** *Antal*, korm. főtanácsos, a főv. törv. hat. tanács tagja, szül. Pozsony, 1871 dec. 18. A Műegyetem gépszerkezeti tanszékén tanársegéd, majd a főváros szolgálatában és iparvállalatoknál működik. 1904. magánmérnök. Több magyar város és község vízvezetékét és csatornázását tervezte és építette. Elnöke a főv. gázművek üzemi választmányának.

Becsuánok földje, délafrikai angol védelmi terület, 712.000 km², 152.983 lak. 11 kerületre van felosztva. Bevétele (1930/31) 154.420, kiadása 154.566 font. A délafrikai vámterülethez tartozik. 648 km hosszúságú vasútvonala az északrodesiai vasútigazgatóság alá van rendelve.

Bécsújhely, kerületi székh. Ausztriában, (1923) 36.956 lak.

Beczássy *Judit*, írónő, újabb regényei és ifjúsági művei: *A Miklósy-ház titka* (1926); *Terebélyes nagy fa* (1930); *Az alispán rózsája* (1931); *Márta mint detektiv* (1932); *A menekültek* (1933). *(XIX. köt.)*

***Bedaux-rendszer,** egy francia származású amerikai mérnök, *Charles E. Bedaux* által bevezetett prémiumos bérfizetési rendszer. A B.-ben legjellemzőbb egy új munkaegységnek a „B"-nek bevezetése. Ez a „B" azt a teljesítményt jelenti, amelyet az átlagos munkásnak egy perc alatt el kell végeznie. A normális órateljesítmény tehát 60 „B." Ha a munkás munkateljesítménye óránként a 60 „B"-t meghaladja, akkor a munkabér után még egy prémium illeti őt meg s azt a mestert is, aki alatt dolgozik. A prémiumból rendszerint 25%-ot kap a mester (elő-munkás, csoportvezető) és 75%-ot a munkás. A B. bevezetését komoly munkatanulmányoknak kell megelőzniök, mert a „B"-k pontos értéke csakis megfelelő időméréssel állapítható meg. A B. bevezetése nemcsak az egyes munkások, hanem az egyes üzemi osztályok teljesítményének mérésére és összehasonlítására is biztos támpontot nyujt.

Bedford, angol város, (1931) 41.180 lak.

Bedfordshire, angliai grófság, (1931) 220.525 lak.

Bednár *János*, festő, megh. Budapest, 1932 febr. 21. *(XIX. köt.)*

Bédy-Schwimmer *Rózsa* írónő, Amerikában él, 5 évi ott tartózkodás után kérte az amerikai állampolgárságot, amit azonban élénk pacifista tevékenysége miatt megtagadtak tőle. *(II.* és *XIX. köt.)*

***Beebe,** *William*, zoológus és tengerkutató, a newyorki zoológiai társulat trópuskutató osztályának igazgatója; szül. Brocklyn, 1877 júl. 29. Mint zoológus a halakkal és madarakkal foglalkozik, azonban nevét főként azok az expedíciói tették ismertté, amelyeket a Noma és Arcturus nevű hajókkal különösen a Sargasso-tenger és a Galapagos-szigetek vidékének kikutatására vezetett. Ez útjairól színesen és elevenen megírt könyvekben számolt be. Az utóbbi években mint a mélytenger kutatója lett világhírűvé az által, hogy e célra szerkesztett készülékében *(batoszféra* l. ott) fokozatosan mind mélyebbre ereszkedett le kutatóhajója fedélzetéről. Mostanában olyan készülék megszerkesztésével foglalkozik, mellyel mélytengeri halakat élve és sértetlenül lehessen felszínre hozni s azokat megfelelő nyomás alatt tartva bemutatni a nagyközönségnek.

Beer, *Anton*, zeneszerző, megh. München, 1929 márc. 22. *(II. köt.)*

***Beerbohm,** *Max*, angol író és rajzoló, szül. London, 1872 aug. 24. Oscar Wilde köréhez tartozott. Nagyon finoman megírt novelláival és esszéivel tűnt fel. Munkái: *The Works of Max B.* (1896); *The Happy Hypocrite* (1897); *More* (1899); *Zuleika Dobson* (1911); *And Even Now* (1920). Azonkívül az irodalmi és társadalmi élet kitűnőhumorú karikatúrarajzolója.

Beer-Hofmann, *Richard*, osztrák-német költő, legújabb műve: *Der junge David* (dráma, 1934). *(XIX. köt.)*

***Begerjedés,** elektroncsőnél akkor következik be, ha az anódáramkörből több energiát juttatunk a rácskörbe, mint amennyi itt a veszteség. Ilyenkor az elektroncső rezgéseket gerjeszt, amelyeket adókészülékeknél rávisznünk az antennára. Vevőkészülékeknél vagy meg kell akadályozni a begerjedést, vagy gondoskodni kell arról, hogy a rezgések ne jussanak az antennába, mert különben a készülék zavarja a közeli vevőket.

Behaghel, *Otto*, germanista, 1928. nyugalomba vonult, újabb művei: *Von deutscher Sprache* (1928); *Deutsche Syntax* (1928); *Geschichte der deutschen Sprache* (1928). *(II. köt.)*

Behar *(Bihar)*, indiai angol tartomány *Orisszával* egyesítve, összesen (1931—32) 42,329.583 lak. Fővárosa Patna.

***Behaviorizmus,** főképpen amerikai és angol pszichológusok által vallott lélektani irányzat, amelynek legnevesebb képviselője John B. *Watson (Behaviorism*, 1925). A B. elveti a lélek, a tudat, az élmény és az introspekció fogalmát; kizár mindennemű spekulációt és konstrukciót a lélektanból; az individuum magatartásának, viselkedésének *(behavior* a. m.: magatartás, viselkedés) kifelé való reakcióinak megfigyelését állítja a lélektani kutatás központjába, mert ebben látja egyedül a pszichológia objektív, általános érvényű ismeretanyagát. A B. eredetileg az állatlélektan köréből indult ki; itt, valamint a gyermekpszichológiában érte el legnevezetesebb eredményeit.

***Beheim Schwarzbach,** *Martin*, német író, szül. London, 1900 ápr. 27. Az expresszionizmusból indult ki, később az új realizmus tisztúltabb iránya jelentkezik világnézetében,

emberábrázolásában és formáiban. A lírát és regényt műveli. Művei: *Die Runen Gottes* (regény, 1927); *Lorenz Schaarmanns unzulängliche Busse* (novella, 1928); *Die Michaelskinder* (regény, 1931); *Das verschlossene Land* (elbesz. 1932); *Der Gläubiger* (regény, 1934).

***Běhounek,** *Frantisek*, cseh fizikus, szül. Prága, 1898 okt. 28. Főleg levegőelektromossági és sugárzási vizsgálatokkal foglalkozik. Résztvett 1926. a Norge léghajón az Amundsen—Ellsworth—Nobile-féle északi sark átrepülésében s a szerencsétlen végű második Nobile-repülésben az Italián, 1928-ban.

Behozatal és kivitel. A behozatali és kiviteli tevékenység irányítása tekintetében, a világháborút megelőző évtizedek felfogásával szemben, amely a viszonylagos kereskedelempolitikai szabadság rendszere felé hajlott, a világháborút követő években oly irányzat került előtérbe, amely a kereskedelempolitikai elzárkózás jegyében áll. Az országhatárok és ezzel együtt a vámhatárok jelentősen meghosszabbodtak, a világháború folyamán rombadőlt kereskedelempolitikai szerződéses hálózatot újra kellett felépíteni, sok államban ezenfelül a kereskedelmi mérleg egyensúlyának eltolódásai, a termelés csökkenése és az áruhiány miatt oly helyzet állott elő, hogy ezek az államok a behozatali és kiviteli tilalmak régen nem alkalmazott eszközeihez voltak kénytelenek nyúlni. A pénzértékek stabilizációjának időpontjától a nemzetközi tőkeforgalmi válság bekövetkezésének időpontjáig eltelt 6—7 esztendő folyamán, 1924 és 1931 között a nemzetközi gazdaságpolitikai törekvések ismét a viszonylagos kereskedelempolitikai szabadság helyreállítása felé irányultak. Eltűntek a behozatali és kiviteli tilalmak, a kiviteli jutalmak szűkebb térre szorultak s erős nemzetközi mozgalom indult meg a vámprotekcionizmus leépítése érdekében is. Az 1931. év folyamán bekövetkezett nemzetközi tőkeforgalmi válság óta a helyzet ismét megfordult s a válság következtében a kereskedelempolitika terén olyan kötöttségek léptek életbe, amilyenek a XVIII. századi merkantilizmus korszaka óta nem voltak tapasztalhatók. Behozatali és kiviteli tilalmak, kiviteli jutalmak, továbbá a klíringszerződések és kompenzációs szerződések által megszabott keretek között bonyolódik le az egyes országok között a behozatali és kiviteli áruforgalom.

A világkereskedelmi forgalom (B. és K.) értékalakulása 63 államban 1928—1933. millió aranydollárban a következő volt:

	Behozatal	Kivitel
1928	34.742	32.839
1929	35.601	33.040
1930	29.087	26.495
1931	20.818	18.908
1932	13.996	12.926
1933	12.483	11.699

Magyarország behozatalának és kivitelének értéke ezer pengőben 1928—1933. a következő volt:

	Behozatal	Kivitel
1928	1,211.411	825.974
1929	1,063.697	1,038.540
1930	823.348	911.668
1931	539.361	570.390
1932	328.538	334.512
1933	312.643	391.337
1934	344.755	405.336

(II. köt.)

Behozatali tilalom. Egyes államok olyan válságos gazdasági időszakokban, amikor a konjunkturális helyzet, a fizetési, illetőleg kereskedelmi mérleg egyensúlyának fenntartása ezt nélkülözhetetlenné teszi, a védővámokon túlmenőleg behozatali tilalmakkal igyekszenek a fölöslegesnek vélt behozatalt meggátolni. Általános volt a behozatali tilalmak rendszerének elterjedése a világháborút közvetlen követő években, míg a pénzértékek stabilizálása után, 1924—1931 között viszonylag szabadabb kereskedelempolitikai irányzat következett be. Az 1931. év folyamán kiteljesedett nemzetközi transzferválság következtében az általánosan érvényesült devizakorlátozásokkal kapcsolatban a behozatali tilalmak ismét a kereskedelempolitikai elzárkózás kedvelt eszközeivé váltak. Úgy a szomszédos államok, mint Magyarország 1931 óta a vámtarifa tételeinek túlnyomó részénél az árucikkek importját behozatali engedélyhez kötötték s ezáltal tilalmi listára helyezték. *(II. köt.)*

Behrens, *Dietrich*, német romanista, megh. Giessen, 1929 dec. 18. *(XIX. köt.)*

***Behrmann,** *Walter*, geográfus, szül. Oldenburg, 1882 máj. 22. 1914—22. berlini magántanár, 1923 óta Frankfurt a. M.-ban egyet. tanár. Munkái: *Die Oberflächengestaltung des Harzes* (1912); *Der Sepik u. sein Stromgebiet* (1917); *Im Stromgebiet des Sepik* (1922); *Die Südkarpathen* (1924); *Das westliche Kaiser-Wilhelmsland in Neu-Guinea* (1924). 1919—23. a berlini Földrajzi Társaság hivatalos folyóiratának szerkesztője volt.

***Beissel,** *Stephan*, Jézus-társasági atya, műtörténész, sz. Aachen, 1841 ápr. 21., megh. Valkenburg, 1915 júl. 31. Kiváló szaktekintély volt a kat. egyházi régiségtudomány terén.

Bejc kk. és *Hegyhátgyertyános* kk. 1928. egyesültek *Bejcgyertyános* néven.

***Bejcgyertyános** kk., Vas vm., sárvári j., (1930) 1142 lak., *Bejc* kk. és *Hegyhátgyertyános* kk. egyesüléséből keletkezett 1928.

Beke *Antal*, gyulafehérvári kanonok, történetíró, szül. 1838. (A *II. köt.*-ben tévesen 1830.), megh. Gyulafehérvár, 1913 május 9.

Beke *Manó*, matematikus, ujabb művei: *Determinánsok* (1925). Szerk. a *Természet és Technika* c. gyűjteményt és a *Technika Világa* c. enciklopédiát (1928). *(II. és XIX. köt.)*

Beke *Ödön*, tanár, magyar és finn-ugor nyelvtudós, újabb munkái: *A magyar állat- és növénynevek történetéhez* (Balassa Emlékkönyv, 1934); *Zur Geschichte der finnisch-ugrischen Laute* (Finnisch-ugrische Forschungen XXII.); *Tscheremissische Gesänge* (Gesänge russ. Kriegsgefangener, I. 3. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1929);

Tscheremissische Texte zur Religion der Osttscheremissen (Anthropos, 1934). Cikkei és tanulmányai hazai és külföldi folyóiratokban jelennek meg. *(XIX. köt.)*

***Békeffi** *László*, színész, szül. Budapest, 1891. Tanulmányait a Színműv. Akadémián végezte. 1913 óta számos bel- és külföldi színpadon működött, mint színész, rendező és konferánszié. Számos kabarétréfát is írt, továbbá operettet *(Bazsarózsa, Aranymadár)*. 1923 óta különböző kabarékat vezet.

Békés vm., területe 3681 km², (1930) 330.656 lak. Tényleges szaporodása a mult népszámlálás óta 19.547 (9·0%), népsűrűsége 89·8. Lakosságából 279.235 (84·6%) magyar, 3423 (1·0%) német, 42.760 (13·0%) tót, 4383 (1·3%) román, 19 horvát, 9 szerb, egyéb és ismeretlen 327 (0·1%). Magyarul tud az egész lakosságnak 97·8%-a. Vallás szerint 28·7% róm. kat., 0·3% gör. kat., 32·1% ref., 34·0% ág. ev., 2·1% gör. kel., izr. 2%, egyéb és ismeretlen 0·8%. Ir és olvas a 12 évnél idősebb lakosság 91·8%-a. A vm. területéből 288.502 ha szántóföld, 3835 ha kert, 5664 ha rét, 1981 ha szőlő, 38.845 ha legelő, 5831 ha erdő, 167 ha nádas, terméketlen 23.276 ha. Főbb terményei (1932, 1000 q-ban): búza 1318, rozs 12, árpa 403, zab 110, szemes tengeri 1925, burgonya 94, cukorrépa 850, must 7715 hl. Állatállománya (1932) szarvasmarha 49.395, ló 47.115, sertés 129.967, juh 49.497. Közútjainak hossza 1073 km, ebből kiépített 578 km és pedig 201 km állami, 321 km törvényhatósági, 55 km községi és 1 km vasúti hozzájáró. Vasútvonalainak hossza 374·3 km. Rádióvevőkészülékeinek száma (1932) 8521. A vm. területén van 49 rendes kisdedóvó, 244 elemi mindennapi népiskola, 123 általános, 42 gazdasági továbbképző, 6 önálló gazdasági népiskola, 22 iparostanonc 2 kereskedőtanonc, 14 polgári iskola, 1 tanítónőképző, 1 gimnázium, 4 reálgimnázium, 1 leányközépiskola, 1 felsőkeresk. iskola, 2 felső mezőgazdasági, 2 gazdasági szakiskola. *Térképét l. Jász-Nagykún-Szolnok vm.-nél.*

Békéscsaba, megyei város, (1930) 8.332 ház, 49.374 túlnyomóan magyar és szláv lakos. Területe 51.416 kat. hold. Tanintézetei: alsóbbfokú tanintézetein kívül van áll. polg. fiú- és közs. polg. leányiskolája, ág. ev. reálgimn., ref. leányliceum, közs. felsőkereskedelmi, áll. felsőmezőgazdasági iskola, női keresk. szaktanfolyam. Üzemei: 2 téglagyár, 5 gőzmalom, gépgyár, mérleg- és gépgyár, áramfejlesztő, betonárugyár, pamutszövő, szőnyegszövő, harisnyagyár, 2 kötött- és szövöttárugyár, böröndáru- és dobozgyár, vegyészeti laboratórium és jéggyár.

Békésy *Károly*, c. rk. egy. tanár, közgazdasági író. 1919. nyugdíjaztatta magát. További munkái: *A társadalmi forradalom, Mit akar az Erdélyrészi Iparfejlesztő Egylet, Az erdővidéki barnaszénbányáról. (III. köt.)*

Béla *Henrik*, hírlapíró, 1924. Prágából, visszajött Budapestre, ahol a miniszterelnöki sajtóosztály gazdaságpolitikai előadója. 1933. kormányfőtanácsos lett. *(III. és XIX. köt.)*

Belák *Sándor*, orvostanárt 1932. a budapesti egyetem kísérletes kórtani és bakteriológiai tanszékére hívták meg. Kiterjedt tudományos munkássága főként a gyógyszerhatások fizikokémiai magyarázata, a vérképzés kórtana és az életvegytani módszertan terén hozott eredményeket. *(XIX. köt.)*

***Belasco**, *David*, amerikai drámaíró, rendező, színházigazgató, szül. San Francisco, 1859 júl. 25., megh. New York, 1931 máj. 14. Kiváló rendezője volt New Yorknak, majd megalapította 1890. a B.-színházat. Darabokat ügyes technikával, legtöbbször társszerzőkkel írt. Puccini megzenésítette *Madame Butterfly* (1900) és *The Girl of the Golden West* (1905) c. darabjait.

Béldi *Ákos gróf*, val. belső titk. tan., a magyar főrendiház tagja, megh. Budapest, 1931 márc. 2. *(III. köt.)*

Béldi *Izor*, hírlapíró, megh. 1926 okt. 19. *(III. és XIX. köt.)*

Béldy *Mihály*, író, 1928. mint I. oszt. min. számv. főtanács. nyugalomba vonult. *(III. k.)*

Belem do Para, Para braziliai állam fővárosa, a Rio Para partján, (1930) 279.491 lak.

Belfast, önálló megyét alkotó fő- és kikötőváros Észak-Irországban, (1926) 415.151 lak. Hajóforgalma 1931. 6·1 millió tonna.

Belga, belgiumi arany pénzegység, az 1926. évi stabilizáció óta van érvényben; a belföldi forgalomban azonban továbbra is a frankszámítás a szokásos. 1 belga = $^1/_{4780}$ kg színarany = 5 papírfrank.

Belgium, területe 30.444 km², (1930) 8,060.189 lak.; lakosságából 98% belga, 0·9% francia, 0·5% hollandus, 0·1% német, 0·1% angol, 0·1% luxemburgi és 0·3% más európai. Főbb terményei (1931, 1000 q-ban): búza 4152, rozs 5368, zab 5890, árpa 739, burgonya 27.646, dohány 58, cukorrépa 2722. Állatállománya (1930, 1000 drb-ban): ló 246, szarvasmarha 1759, sertés 1250. Főbb bányatermékei (1933, 1000 tonnában): kőszén 25.278, brikett 1384, koksz 4545, vasérc 156, mangánérc 21·4, szuperfoszfát 433, nyersvas 4041, acél 2745, réz 68·2, cink 198, ólom 82. Vasútvonalainak hossza 4795 km, távíróvonalaié 48.009, távbeszélővonalaié 1,789.877 km. Kereskedelmi hajóparkjának tonnatartalma 456.207. Külkereskedelmében (1933) a behozatal értéke 15.217 millió, a kivitel értéke 14.328 millió frank volt. Főbb behozatali cikkei (1930): növényi anyagok, ásványok, élő állatok és állati termékek, fémek és fémáruk, gépek, készülékek, vasúti anyagok, szövött-fonott áruk, papiros és papirosáruk stb. Fontosabb kiviteli cikkei: fémek és fémáruk, textiláruk, ásványok, állati termékek és állatok, kő- és porcellánedények, kémiai áruk, ruházati cikkek stb. *Térképét l. Hollandiánál.*

Története. B. fontossága a világháború óta határozottan emelkedett. Külpolitikai tekintetben változatlanul kitartott a franciabarátság mellett s az 1920 szept. 7-i belga-francia

katonai egyezmény szellemében nagy gondot fordított haderejének fejlesztésére s keleti határainak megerősítésére. Belpolitikájában nagyobb változások nem történtek. Az 1925. évi választásokon a szociáldemokraták kapták a legtöbb mandátumot, amire koalíciós kormány alakult, amelynek miniszterelnöke a flamand keresztény demokrata Poullet, külügyminisztere pedig Vandervelde, szociáldemokrata vezér volt. Ez a kormány az időközben kimélyült gazdasági válság körül keletkezett ellentétekbe belebukott. Az egymást követő Theunis- (1921—25), Jaspar- (1926—31), Renkin- (1931—32), De Broqueville-kormányok (1932—34). A katolikusok, liberálisok és szocialisták, azóta csak a katolikusok és liberálisok koalíciójára támaszkodtak. A kormányzat legfőbb gondja a pénzügyi bajok orvoslására irányult. Ezen a téren kiemelkedőbb események : 1926 febr. 24. a washingtoni adósegyezmény elfogadása, aug. 26. az aranyvaluta bevezetése, 1929 júl. 24. a Young-féle terv, 1930 ápr. 10. a hágai egyezmény elfogadása, 1932 szept. 7. szanálási törvény, 1933 jan. 1. 1·45 milliárd adóemelés és félmilliárd költségvetési megtakarítás a deficit eltüntetésére. Az ország gazdasági helyzetét kedvezőtlenül befolyásolta az angol védővámok életbeléptetése és a francia kontingentális rendszer. Nyelvi téren legjelentősebb esemény a flamandok újabb előretörése ; az 1928 szept. 15. véderőtörvény külön flamand-kötelékek felállítását rendelte el ; 1929 dec 20. a genti egyetemet tisztára flamand nyelvűnek nyilvánították ; 1932 júl. 18. egész Flandriában a flamandot jelentették ki tanítási nyelvül. Nagy veszteséget jelentett B.-ra Albert király 1934 febr. 18. tragikus halála, helyébe fia Lipót herceg lépett a trónra. Az ifjú királyra hárult a nov. bekövetkezett kormányválság megoldása, aki hosszú tárgyalások után a liberális Theunis liberális-katolikus koalícióból alakított kormányát nevezte ki.

Belgrád *(Beograd)*, Jugoszlávia fővárosa, az 1925 óta hozzákapcsolt Zimony (Zemun) és Pancsova (Pancevo) városokkal együtt területe 242 km², (1931) 241.542 lak. Repülőtér, rádióállomás, szeszégetők, bőr-, szövőfonó, kalapgyártás.

Belgyógyászat, az utolsó évtizedben jelentékeny haladásról számolhat be. E haladás egyformán mutatkozik *diagnosztikai* és *terápiai* téren. A haladás alapja bizonyos szervek működésének a régi felfogásnál helyesebb és teljesebb megismerése (pl. belső szekréciós mirigyek), azelőtt ismeretlen vagy csak hiányosan ismert kórokozó tényezők felismerése (pl. filtrálható virus, vitaminhiány), a szervezet mechanizmusába való mélyebb betekintés (pl. allergia) és végül új gyógyszerek és gyógymódok alkalmazása (pl. modern elektroterápia). A B. tehát egyes területeken kétségtelenül előre nyomúlt a sebészettel szemben, vagyis ma számos betegséget nem műtéti úton, hanem „konzerváló", „nem-véres", azaz belorvosi eszközökkel kezelnek, de kétségtelen az is, hogy más területeken a modern sebészet sokszor olyan bajok gyógyítására is vállalkozik, melyek azelőtt kizárólag belgyógyászok kezelési körébe estek. Előbbire példaként lehet felhozni a rák bizonyos eseteit, melyeket azelőtt csak operáltak, ma ellenben Röntgen- és rádiumbesugárzással, valamint belső szekréciós szerekkel és más gyógyszerekkel (kígyóméreg) nem egyszer sikeresen gyógyítanak, utóbbira pedig bizonyos tüdőbajokat, amelyekkel ma a B.-on kívül a modern tüdősebészet is sikeresen foglalkozik. Diagnosztikai téren az elektrokardiogram bevezetése a legfontosabb vívmány. Ezáltal lehetővé válik a szívizom és a szívműködés bizonyos kóros rendellenességeit grafikusan rögzíteni. A legnagyobb terápiai sikerek a B.-ban : insulinkezelés, májdiéta, vitaminkezelés és elektromos árammal való kezelések. Az *insulinnal* való kezelést injekciók formájában cukorbaj ellen alkalmazzák, miután kiderült, hogy a hasnyálmirigy szigetei (insulái) által gyártott nedv hiánya okozza a betegséget és e nedvnek (az insulinnak, eredeti nevén : islettnek) a szervezetbe való bejuttatása a kórtüneteket megszünteti. A *vitaminkezelés* lényege, hogy a friss tápszerekben parányi mennyiségben megtalálható és az életműködések fenntartásához feltétlenül szükséges „kiegészítő anyagokat", vagyis vitamineket a hiányuk esetében fellépő betegségeknél vagy készítmények, vagy az őket tartalmazó friss tápszerek útján juttatjuk a szervezetbe. Legújabban a vitaminhiány okozta betegségeken (avitaminózisokon) kívül a belgyógyászok „hypervitaminózisokat" is leírnak, melyek egyik vagy másik vitaminnal való túltáplálásból következnek. A *májterápia* a gyógyíthatatlannak számított vészes vérszegénység szuverén hatású gyógymódja. Lényege, hogy a betegnek napi kb. negyedkiló marha- vagy borjúmájat, vagy annak kivonatát kell 6—7 héten keresztül elfogyasztania, mire a kórosan elváltozott vér ismét normális összetételűvé válik. Az *elektroterápia* alkalmazásának határai és hatásának módja még nem egészen tisztázottak. Úgylátszik úgy a diatermiás, mint az ultrarövid elektromos hullámokkal dolgozó kezelés elsősorban azáltal hat, hogy a bőr és a felszínesebb testrétegek elperzselése nélkül a test belsejében magas hőt idéz elő, amely különböző, elsősorban heveny és idült gyulladásos kórfolyamatokra jótékonyan hat. Ezen kívül lehet a villamosságnak valamilyen specifikus gyógyhatása is, amelyet még nem eléggé ismerünk. A B. ma már olyan hatalmas tudásanyagot halmozott fel és kutatási területe olyan szétágazó, hogy sok orvos még a B.-on belül is specializálja magát egy részletterületre és pl. inkább csak a szív, csak a tüdő, az emésztőszervek stb. gyógykezelésével foglalkozik. Magyarországon jelenleg 7 B.-i egyetemi tanszék működik : 3 Budapesten (Herzog Ferenc, báró Kétly László, báró Korányi Sándor), 2 Szegeden

Purjesz Béla, Rusznyák István), 1 Debrecenben (Fornet Béla) és 1 Pécsett (Ángyán János). *(III. köt.)*

Irodalom. Bálint—Ernszt, Purjesz, *A cukorbetegség és az insulin.* Baron—Lax, *Belgyógyászati speciális vizsgálómódszerek.* Bodon, *A szív és vérkeringés betegségei.* Büben—Kelen, *A rádiumtherapia.* Engel, *A gyomorfekélyről.* U. a., *Belgyógyászati vénygyüjtemény.* Ernszt, *A cukorbetegségről.* Gerlóczy, *A nyelőcső, gyomor és bélbetegségek.* Gózony, *Vaccina és serumtherapia.* Gyürky—Melly, *A fertőző betegségek.* Hajós, *A vegetatív idegrendszer betegségei.* Hasenfeld, *A magas vérnyomásról.* Henszelman, *Elektrodiagnosztika és elektrotherapia.* Holits, *A röntgensugaras gyógyításról.* Lukáts, *Az elhízás és a soványító gyógyeljárások.* Molnár—Rusznyák, *A máj és epeutak betegségei.* Hetényi, *Anyagcserebántalmak.* Holló, *A tüdő és mellhártya betegségei.* U. a., *A felnőtt kor kronikus gümős betegségei.* U. a., *A tüdőgümőkór.* Horvay, *Anyagcsere-betegségek.* Jendrassik, *A belorvostan tankönyve.* U. a., *Belorvostani diagnosztika.* Korányi, *A hügyszervek betegségei.* U. a., *A vesebajok.* Parassin, *A tüdőbetegségek.* Ratkóczy, *Belgyógyászati röntgendiagnosztika.* Rosenthal, *Az icterusról.* Schimmert, *Allopathia, homeopathia, homeotherapia.* Skropo, *A szív grafikai diagnosztikája.* Soós, *A diaetás konyha technikája.* U. a., *Étrendi előírások a gyakorlatban.* Szánthó, *Belorvostan.* Simicska, *A belső betegségek therapiája.* Szerb, *A gyomorfekély.* Benczur, *A belső betegségek diétás kezeléséről.* U. a., *Hydro- és thermotherapia.* Csépai, *Az endokrin betegségek gyógyítása.* Büben, *A diathermia és klinikai alkalmazása.* Kellner, *A sport orvosi vonatkozásai.* Markovits, *A quarzfénykezelés technikája és indikációi.* Nemes, *Ivókúrák Budapest gyógyforrásainál.* Péchy, *A tuberculosis gyógyítása saját véroltással.*

Beling, *Ernst,* német büntetőjogász. A neoklasszikus büntetőjogi iskola egyik legkiválóbb és legeredetibb vezéralakja. Újabb művei: *Lehrbuch des deutschen Reichsstrafprozessrechts* (2. kiad. 1930); *Die Lehre vom Tatbestand* (1930) stb. *(XIX. köt.)*

***Bell,** *Gertrude Lowthian,* angol utazónő és archeológus, szül. 1868., megh. Bagdad, 1926 júl. 11., 1900—1914. beutazta Palesztinát, Sziriát és Arábiát. A világháború óta az arabok mozgalmaiban Anglia politikai ügynökeként működött. Kutatásairól több könyve is megjelent.

Bell, *Johannes,* német politikus, 1926 júl.-tól 1927 febr.-ig a Marx-kormányban igazságügyminiszter és a megszállott területek minisztere. Műve: *Wiederaufbau der deutschen Handelsflotte* (1917). *(XIX. köt.)*

Bella *János Lipót,* zeneszerző. 1923. Pozsonyba költözött, ahol jelentékeny sikerrel adták elő szlovák nyelven a Schlemm Oszkár szövegére írt *Wieland, der Schmied* c. háromfelv. operáját, melynek szövegtervezetét Wagner Richard készítette. *(III. köt.)*

***Belling,** *Rudolf,* német szobrász, szül. Berlin, 1886. Az abszolút szobrászat képviselője *(Háromhangzás)*, később felfogása ismét naturalisztikusabb lett, színes és különböző anyagokból szerkesztette meg szobrait. Nagy hatással volt a kirakatokba helyezett divatbábuk művészibb mintázására.

***Belloc,** *Hilaire,* angol regény- és életrajzíró, szül. 1870. Francia eredetű katonai családból származik, csak 1903. vette fel az angol állampolgárságot. Regényei, amelyekben katolikus szellem érezhető, részint politikai szatirák, részint a detektív-regényt emelik irodalmi színvonalra. Nevezetesebbek *The Green Overcoat, Emanuel Burden, The Emergad, The Haunted House, The Missing Masterpiece.* Történeti tárgyúak: *The Emerald of Catherine the Great, The Girondin.* Nagy sikert arattak Dantonról, Napoleonról, Robespierre-ről írt életrajzai. Verseket és esszéket is írt.

Bello Horizonte, 1897 óta Minas Geraes, braziliai állam új fővárosa, (1930) 108.849 lak. Pompás állami középületei, nyilvános könyvtárai vannak. Újabban fogorvosi és jogi karból álló egyetemet létesítettek.

***Belmisszió és Diakonia nemzetközi szövetsége.** *(Internationaler Verband für Innere Mission und Diakonie.)* 1923-ban alakult Wittenbergben a németországi belmissziói szervezet 75 éves fennállásakor. Előbb kontinentális szövetség. Tagjai sorába 1925-ben meghívták a magyarországi ref. egyház egyetemes konventjét is, melynek belmissziói bizottsága 1926-ban csatlakozott is a szövetséghez. Állandó magyar képviselője Ravasz László püspök, az évi hozzájárulás 100 márka A B. első kongresszusát 1926-ban tartotta Amsterdamban. A szövetség céljai: Összeköttetést létesít és tart fenn a különböző országok hasonló szervezetei között s elősegíti azok munkáját, képviseli azokat a szociális és szeretetmunkák körébe vágó nemzetközi gyűléseken és közös akciókat is indít. Külön bizottságot tart fenn a szociális és népmissziói tevékenység irányítására. Ez utóbbinak magyar tagja szintén dr. Ravasz László.

Belmonte, *Principe Gennaro di B.,* pápai diplomata, 1911 nov. 27. X. Pius pápa bíbornokká kreálta. 1930. ostiai és albanói bíboros-püspök és a szent Collegium dékánja. A S. Congr. Cerimoniale prefektusa. *(III. köt.)*

Beloch, *Julius,* német történész, megh. Róma, 1929 febr. 1. *(III. és XIX. köt.)*

Below, *Georg von,* német történetíró, meghalt Badenweiler, 1927 okt. 20. *(III. és XIX. köt.)*

Belső elválasztás. A B. élettana és kórtana az utóbbi évtizedekben rohamosan fejlődött. Egyrészt különböző szervek újfajta hormontermelését sikerült fölismerni, másrészt a már ismert vagy sejtett hatások okozó anyagát lehetett előállítani, sőt ezek vegyi szerkezetét megismerni. Így a pajzsmirigy *Kendall*-tól 1919-ben előállított hatóanyagának, a *thyroxin*nak *Barger* és *Harington* (1926) vizsgálatai óta pontos összetételét ismerjük (a dijodtyrosinnak p-oxydijódphenylaethere, tehát a molekulája 2 benzolgyűrűt és 4 atom jódot tartalmaz.) *Collip* és munkatársai 1925-ben a mellékpajzsmirigynek a mészanyagcserét szabályozó hormonját különítették el, a *parathyrint.* A pancreas (fehér máj) legfontosabb hormonját, az *insulint Macleod* és munkatársai *Banting* és *Best* állították elő s ez az anyag azóta világszerte elterjedt gyógyszere a cukorbajnak. Az utóbbi években izolálták a mellékvese kéregállományának lényeges hatóanyagát, a *cortint (Hartmann, Swingle és Pfiffner)*, mellyel a mellékvese hiányában is fenn lehet tartani az életet. Ugyancsak a mellékvesekéregben ismerte föl először *Szentgyörgyi* (1927) azt a különös

szerkezetű szénhidrátot, mely a C-vitaminnal bizonyult azonosnak. Az agyfüggelék (hipofizis) különböző hormonjait is sikerült szétválasztani. E szerv elülső lebenye a növést fokozó hormon mellett más anyagokat is tartalmaz (prolan), melyek az ivarmirigyek működését serkentik. Ezek terhesek vizeletébe átmennek s onnan állíthatók elő. A hátsó és középső lebenyben van a méhizomra ható *oxytocin*, melyet már kristályosan is előállítottak s a *vasopressin*, mely a vérnyomásra és vizeletképzésre hat. A nemi szervek hormonjai közül ugyancsak kristályos tisztaságban sikerült előállítani a *folliculin*-t (menformon), mely a petefészek tüszőiben fordul elő s a női nemi szervek növését és tevékenységét szabályozza. A prolan hatására ez fokozott mértékben termelődik. *(III. köt.)*

Beltenyésztés *(endogamia)*, tágabb értelemben oly tenyésztő eljárás megjelölése, amikor a párzás testvéregyének vagy közeli vérrokonok között történik folytatólagos ismétléssel. Növényeknél a legszorosabb beltenyésztés önmegtermékenyítéssel vihető keresztül. A B. fokozatai az ú. n. vérfertőzés, amikor testvérek vagy a szülő és a gyermekek között történik a párzás (vérvonal vagy tiszta származéksor), továbbá az első oldalági tenyésztés unokatestvérek között (szorosabb beltenyésztés), végül a tágabb beltenyésztés távolabbi vérrokonok között. A B.-nek nagy jelentősége van a növénynemesítés és állattenyésztés, valamint az örökléstudományi kísérleti kutatás terén. *(III. köt.)*

Belügyminisztérium. Az 1932 : XII. t.-c. a népjóléti és munkaügyi miniszteri állást 1932. jún. 30-val megszüntette ; a 3600/1932. M. E. sz. rendelet ennek folytán a B. hatáskörébe utalta az egészségügyi igazgatási, társadalombiztosítási, gyermekvédelemi, hadiárvagondozási, közjótékonysági, menekült-, hadikölcsönsegély-, lakás-, beköltözési-, alap- és alapítványi ügyeket. *(III. köt.)*

Belvárd kk. és *Kisgyula* kk. 1927, egyesültek *Belvárdgyula* néven.

***Belvárdgyula** kk., *Baranya* vm., pécsi j. (1930) 813 lak., *Belvárd* kk. és *Kisgyula* kk. egyesüléséből keletkezett 1927.

***Belvizi hajók lajstromozása.** Az 1927 : IX. t.-c., a 100.127/1928., 99.400/1928. s 82.647/1929. K. M. sz. rendelet szabályozza; a hajólajstromba bejegyzendő minden magyar belvizi hajó, mely bel- vagy külföldön, habár nem is keresetkép fuvaroz, ha a megengedett legnagyobb bemerüléskor több mint 200 tonna vizet szorít ki helyéből. A lajstromban a hajóra tulajdon-, zálog-, bérleti jogok jegyezhetők be.

Bélyeghamisítás. Újabban az 1932: XXI. t.-c. rendelkezik a B.-ról. E törvény 3. §-a értelmében B. vétségét követi el s két évig terjedhető fogházzal büntetendő, 1. aki bélyeget felhasználás vagy forgalombahozás végett utánoz vagy meghamisít; 2. aki bélyeget akár utánzatként, akár nem utánzatként jogtalanul előállít vagy jogtalanul alkalmaz, aki az 1. vagy a 2. pontba ütköző módon utánzott, meghamisított, előállított vagy alkalmazott bélyeget tudva felhasználja vagy forgalomba hozza. Felhasználás és forgalombahozás alatt a bélyeggyüjtés céljaira való felhasználást és forgalombahozást is érteni kell. A B.-on kívül büntetendő a bélyeg csalárd használata is. Visszaesés és üzletszerűség esetén e cselekmények bűntettek. *(III. köt.)*

Belyj *Andrej*, l. *Bjelyj*. *(XX. és XXI. köt.)*

***Bemerülő pályák.** A Rutherford-Bohr-féle atommodell szerint az atom pozitív töltésű atommagból és körülötte keringő negatív töltésű elektronokból áll. A periódusos rendszer értelmezéséhez fel kellett tenni, hogy az elektronok a mag körül gömbhéjjakon vannak elhelyezve. Az első ily héjjon 2, a következőn 8, majd 16, ill. 32 elektron van. Alkáliatomokban ezeken az ú. n. lezárt héjjakon kívül még egy elektron kering, az ú. n. világító elektron. Az alkálifémek spektrumának magyarázata megadható azzal a feltevéssel, hogy ezen világító elektron és az atommagból és lezárt héjjakból álló, egyszeres, pozitív töltésű ú. n. atomtörzs, hidrogénszerűen viselkedik. Az észlelhető kis eltérések értelmezése megkívánja annak a feltételezését, hogy a világító elektronnak olyan pályái is legyenek, melyek a lezárt héjjak közé is behatolnak. E pályákat nevezzük B.-nak.

***Bemmelen,** *Johan Frans van*, holland zoológus, a groningai egyetem nyug. tanára, szül. 1859 dec. 26. A hágai biogenealogiai intézet igazgatója. Tanulmányai az indiai háziállatokkal, az alsóbbrendű emlősökkel (Monotremata), a pörgekarúakkal (Brachiopoda), továbbá az evolució kérdéseivel, különösen a színmintázat fejlődésével foglalkoznak. Művei: *Anatomie und Histologie der Brachiopoda* (1883); *De Erfelikheid von verworvenen Eigenschappen* (1890); *Dwars door Sumatra* (1895); *Der Schädelbau der Monotremen* (1900); *Hereditary Phenomena in Family Portraits* (1924); *Hereditary of Mental Faculties* (1926); *Die Erblichkeit des Kraushaares* (1927) stb.

***Benamy** *Sándor*, író és hírlapíró, szül. Sáp, 1899. máj. 6. Munkatársa volt több romániai magyar lapnak (Új Kelet, Brassói Lapok), rövidebb ideig szerkesztette a Nagyváradi Naplót. Megfordult Párizsban, beutazta Palesztinát és Egyiptomot. Ez útjának emlékeit *Európától Ázsiáig, Új Palesztina* és *Egyiptom* c. műveiben írta meg (1925—26.) *Három ágyról* c. naturalista regénye 1923-ban jelent meg. *Kajüt* c. drámáját, a budapesti Új Színház 1929. hozta színre. Újabban Magyarországon él.

Benárd *Emil dr.*, jogász, miniszteri tanácsos, 1921. nyugalomba vonult és azóta ügyvédi gyakorlatot folytat. *(III. köt.)*

***Benatzky,** *Ralph*, német zeneszerző, sz. 1887. jún. 5. Prágában és Münchenben tanult. *Die Blinde* c. operán kívül csupa operett- és revűzenét írt. Neje, Jozma

Seliw, számára írt sanszónokat. Megjelentek: *Ein Lächeln aus Wien* (1927) c. alatt.

Bencze *Gyula*, orvos, egyetemi rk. tanár, 1913. a Szent István kórház belosztályának vezető főorvosa, 1931. a vérszegénység behatóbb kutatásáért a Korányi Frigyes emlékérmet nyerte el, s a bécsi Belorvosok Egyesülete levelező tagjául választotta. *(III. köt.)*

Benczur *Gyula*, egyet. rk. tanár, 1928. egészségügyi főtan. A Szent Gellért gyógyfürdőt európai hírűvé tette. A Magyar Orvosok Reumaegyesületének alapítója és alelnöke. A *Rheumatologia*-ról írt könyve külföldön is általánosan elismert. *(XIX. köt.)*

***Benczur** *(Dolányi) Ida*, festőművésznő, szül. München, 1876. okt. 3. A Képzőműv. Főiskola elvégzése után Németországban és Olaszországban folytatta tanulmányait. A Műcsarnok és Nemzeti Szalon állandó kiállítója. Képei a királyi palotában, a városházán és magánosok birtokában vannak. 1934. kiállítási díjat kapott.

***Benczurfalva** kk., *Nógrád* és *Hont* e. vm. szécsényi j.-ban, (1930) 1494 lakossal. Neve 1927-ig *Dolány* volt.

Benda *Jenő (Marcinfalvai)*, író, a Pesti Hirlap vezércikk írója, behatóan foglalkozik a békeszerződéssel kapcsolatos problémákkal. Új műve: *A titokzatos másik. (XIX. köt.)*

***Benda,** *Julien*, francia bölcsész és regényíró, szül. Párizs, 1867. Irodalmi munkásságát a klasszikus bölcsészet szellemében írt, a bergsonizmust támadó könyvével kezdte: *Le Bergsonisme, une philosophie de l'immobilité* (1921). Ezt követte *L'Ordination* c. regénye (1912) és tanulmányai az esztétikáról s a társadalmi életről. *Belphegor* (1919), *Dialogue d'Eleuthère* (1920). Heves vitát támasztott nálunk is (Babits Mihály) a *Trahison des Clercs* (1927) c. munkájával, amelyben a modern intellektuellek politikai magatartását támadja. Legutóbbi munkái: *Discours à la Nation Européenne* (1932), *Histoire des Français* (1933).

***Bende** *János*, művészeti író, szül. Irsa, 1882 jún. 20. A Nemzeti Szalon titkára, majd a Fővárosi Múzeum tisztviselője volt. Szerkesztette a *Lakás* c. művészeti folyóiratot, több napi és hetilapnak volt művészeti rovatvezetője. Főbb művei: *Témák a művészetről* (1916); *Zichy Mihály élete és művészete* (1927). Most van sajtó alatt *Budapest története* c. kétkötetes munkája.

Benedek *Elek*, író, megh. Kisbacon, 1929 aug. 17. *(III. és XIX. köt.)*

Benedek *László* dr., egyet. tanár, a bécsi Verein für Psychiatrie u. Neurologie tiszteletbeli tagja, az eugenikai organizációk nemzetközi szövetségének magyarországi képviselője, a Magyar Psychologiai Társaság elnöke. Újabb művei: *Über die Schädelpercussion* (1932); *Terapia moderna di alcune affezioni del sistema nervoso* (1933); *Insulin-Shockwirkung auf die Wahrnehmung* (1935). A járványos agyvelőgyulladásnak egyik kórformáját írta le klazománia névvel, amit számos külföldi szerző is megerősített. Az idegrendszeri syphillis új gyógykezelését dolgozta ki (spirochaeta vaccinákkal). *(XIX. köt.)*

Benedek *Marcell*, író, 1926. mint középiskolai igazgatót nyugdíjazták. 1928. a francia kormány az Akadémiai Pálmákkal tüntette ki. 1930. a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Orsz. Egyesülete főtitkárának választotta. 1933. a szerzőjogi szakértői bizottság tagja. Újabb művei: *Hamlet tanár úr* (1928); *Tégy amit akarsz* (1932); *Ady-breviárium* (1924); *Délsziget, avagy a magyar irodalom története* (1928); *A francia irodalom* (1928); *Magyar író tragédiája 1929-ben* (Benedek Elek utolsó évei 1929). Résztvett a *Színészeti Lexikon* és a *Sauvageot* francia-magyar és magyar-francia szótár szerkesztésében. *(III. és XIX. köt.)*

***Benedicks-hatás,** a termoelektromos hatások sorába tartozó jelenség. Egyszerű, zárt vezetőben áram keletkezik, ha benne a hőmérséklet eloszlása nem egyenletes. A jelenség tehát a *Thomson-hatás* megfordítása. Kimutatása Benedicks szerint úgy történhetik, hogy zárt vezetőt (pl. platinalemezt) mágnespólusok közé helyezve, annak egyik részét melegítjük, mire a lemez elfordul. Szimmetrikus. pl. középen történő melegítésre az ellentetten fejlődő áramok kioltják egymást és a hatás elmarad.

Benelli, *Sem*, olasz drámaíró. A világháborúban kétszer sebesült meg, résztvett a háború utáni nacionalista mozgalmakban és a firenzei antibolsevista harcokban. 1921-ben mandátumot is vállalt, majd visszavonult a politikai élettől. Újabb művei: *L'amorosa tragedia* (1925), *Orfeo e Proserpina* (1929). *(F. Palazzi, Sem Benelli*, Ancona, 1913; *C. Lari, Sem Benelli, il suo teatro, la sua compagnia*, Milano, 1928.) *(III. köt.)*

Beneš, *Eduard*, csehszlovák külügyminiszter; 1923 szept. beválasztották a népszövetségi tanácsba, amelynek 1927-ig tagja maradt. 1924. egyik megszövegezője volt a genfi egyezménynek. 1927. a biztonsági bizottság elnöke volt. Nagy tevékenységet fejtett ki a kisántánt államai között való szorosabb együttműködés megteremtéséért, 1933. újra a Népszöv. Tanács tagja és ennek elnöke lett. Műve: *Der Aufstand der Nationen* (1928). *(XIX. köt.)*

***Benešová,** *Bozena* (eredetileg B. *Zapletalova*), cseh írónő, szül. Neutitschein, 1873 nov. 30., regényeiben és elbeszéléseiben mély pszichológiával és formaművészettel rajzolja a morva kisvárosok életét. Regényei: *Egy ember* (1920); háborus trilógiája: *Összeütközés, Földalatti lángok, Tragikus szivárvány* (1928—1933).

Beniczky *Ödön*, politikus, miután a fogházból kiszabadult, publicisztikai munkásságba fogott és képviselőjelöltnek is fellépett, de kisebbségben maradt. Később visszavonult a közéleti szerepléstől. 1931. jan.

20. Budapesten öngyilkosságot követett el. *(XIX. köt.)*

Benkhard *Ágoston*, festő, a Miskolci Művészek Társaságának elnöke. *Csend a hegyekben*, *Napsütött hegyek*, *Őszi pompa*, *Részlet egy műgyüjtő múzeumából*, *Zadravecz István püspök portréja* a budapesti Szépművészeti Múzeumban. *(XIX. köt.)*

Benkő *Gyula*, könyvkereskedő, megh. Budapest, 1934. *(III. köt.)*

Benlliure y Gil, *Mariano*, spanyol szobrász és festő, legkiválóbb szobrászati művei: *Diego Lopez de Horo emlékszobra* Bilbaóban, *Katholikus Izabelláé* Granadában, *Martinez Campos tábornok lovasszobra* és *Goya szobra* Madridban, több emlékszobra Valenciában. *(III. köt.)*

***Benn**, *Gottfried*, német író, szül. Mannsfeldt, 1886. ápr. 2. Berlinben él, az esszét és a lírát műveli. A korai expresszionizmus egyik legkiválóbb képviselője a német lírában. Művei: *Morgue* (1912); *Söhne* (1914); *Gehirne* (1916); *Fleisch* (1917); *Das moderne Ich* (1919); *Gesammelte Schriften* (1921); *Gesammelte Gedichte* (1927); *Gesammelte Prosa* (1928); *Das unaufhörliche Oratorium* (zenéjét szerezte Hindemith 1931); *Nach dem Nihilismus* (1932); *Der Neue Staat und die Intellektuellen* (1933).

Bennett, *Arnold*, angol regényíró, megh. London, 1931 márc. 27. *(XIX. köt.)*

***Benois**, *Alexander*, orosz festő, (l. XXI. k. *Benua, Alexander Nikolajevics)*.

Benoit, *Pierre*, francia író. 1932. a francia Akadémia tagjává választotta. Legutóbbi munkái: *Mademoiselle de la Ferté* (1932); *Monsieur de la Ferté* (1934). *(XIX. köt.)*

***Benoni**, 1907. alapított város Transvaalban (Dél-Afrikai Unió) aranybányászattal, vasművekkel, (1928) 48.057 lak., köztük (1931) 17.590 fehér.

Benson, *Arthur Christopher*, angol író, megh. Cambridge, 1925. jún. 17. Újabb művei: *Chris Gascoyne* (regény, 1923); *The House of Manerdue*, *The Canon*, *Cressage*. *(XIX. köt.)*

Benson, *Edward Frederik*, angol író. Ujabb művei: *David of King's*, *Spook Stories*, *Paying Guest's* stb. *(XIX. köt.)*

***Benua**, *Alekszánder Nikolajevics*, orosz festő és műkritikus, szül. Szt. Péterváron 1870. A modern orosz festészet első úttörője. 1903. tűnt föl először *Pastoral és Monostor* c. akvarelljeivel. 1901. megindította *Oroszország műkincsei* c. folyóiratot. Nagy feltűnést keltettek színházi díszletei. B. tervezte Sztravinszkij Igor darabjának *Petruská*-nak a díszleteit, Djagilev párizsi előadásaihoz. A leningrádi operaház számára a *Pik dáma* díszleteit festette. 1920 óta az Eremitage igazgatója.

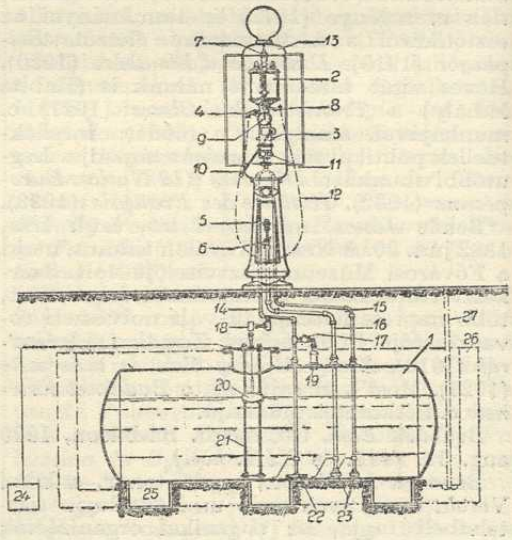
Benz, *Karl*, autógyáros, megh. Mannheim, 1929 ápr. 4. Az első kétütemű mótor, mely 1886. került ki gyárából, ma a müncheni Deutsches Museumban van. *(XIX. köt.)*

Benz, *Richard*, német esztétikus és irodalomtörténész. Újabb művei: *Beethovens Denkmal im Wort* (1924); *Ethos in der Musik* (1926); *Musica sacra* (1926); *Geist und Reich. Um die Bestimmung des Deutschen* (1933). *(XIX. köt.)*

***Benzidinpróba**, szemmel nem látható vérnyomok kimutatására a bélsárban. A száraz bélsár ecetsavval, hidrogénszuperoxiddal is benzidinnel való kezelésre kékeszöld színt vesz fel.

***Benzinadó**, a benzin ásványolajadója 100 kg tiszta súly után, amennyiben 12° R mellett sűrűsége 735 foknál kisebb, 32 P; 735 sűrűségfokos, vagy azon felül levő benzin mezőgazdasági gépek hajtására (38.921/1931. P. M. rendelet) adómentes, egyéb célokra 13 P. A mótorbenzin (motalkó) keverési módozatairól és az ármegállapításról az 1929 : 60.200; 1929 : 108.161; az 1930 : 140.101; az 1932 : 43.460; az 1933 : 92.527 és az 1931 : 156.300 sz. P. M. rendeletek intézkednek.

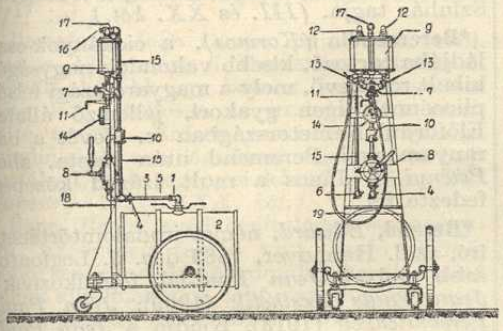
***Benzinkutak**, mótoros járművek számára általában három részből állanak: 1. földalatti tárolómedence (előírás szerint a földszín alatt 1.5 m mélyen), 2. biztonsági szerelvények és csővezetékek, 3. a földfeletti szekrénybe épített mérőkészülék a kézi v. elektrómótoros szivattyúval. A földalatti tartány 5000 l. ürtartalmú (benzin v. motalkó), honnan a szivattyúval fölnyomják a két egyenként 5 l férőjű üveg-mérőedény egyikébe; mikor ez megtelt, kézi átváltócsappal a másik mérőedénybe. A számláló méri a literek számát. Ha az egyik

Benzinkút

1. Benzintartály. 2. Mérő üvegedény. 3. Szivattyú. 4. Töltővezetékcsatlakozás. 5. Állás mutató. 6. Töltőnyílás. 7. Kavicsbiztosító. 8. Átváltó emeltyű. 9. Számláló óra. 10. Szivattyú kar. 11. Kiürítő szelep. 12. Töltő tömlő. 13. Oszlopszekrény. 14. Túlfolyó vezeték. 15. Szívó vezeték. 16. Töltő vezeték. 17. Visszacsapó szelep. 18. Szögemeltyű görgő. 19. Kavicsbiztosító. 20. Úszó mérő. 21. Vezetékváz. 22. Elosztó szűrő. 23. Szűrő kosár. 24. Földvezeték-lemez. 25. Alapzat. 26. Akna. 27. Töltő cső.

edény megtelt, a fölös mennyiség visszafolyik a medencébe; ugyanaz a vezeték a beszívott levegőt is bevezeti a tartányba, amikor a légbuborékok a benzinen áthaladnak s a levegővel túltelített, már nem robbanékony benzingázkeverék kerül a tartány üres terébe. A tartányt külön vezetéken töltik meg; a vezeték a láng becsapása ellen kavicsbiztosítékkal van ellátva. Az átváltócsap a számláló órával van összekötve, amely minden egyes kiadást jelez, azonkívül külön kis mérőszerkezet kiugró számai mutatják a kiadott összes literek számát. A tartányban levő mennyiséget külön, biztosított mérő mutatja. A földalatti medence a villamos feszültség levezetésére földelő lemezzel van ellátva.

Mozgó benzintartány

1. Hordó csőcsatlakozás. 2. Hegesztett normál (200 liter) hordó (barrel). 3. Benzintömlő. 4. Csavarkötés. 5. Benzintömlő. 6. Csavarkötés. 7. Átváltó csap. 8. Szárnyas kéziszivattyú. 9. Kettős mérőedény. 10. Benzinfiltráló. 11. Átváltó emeltyű. 12. Néző üveg. 13. Néző üveg. 14. Számláló óra. 15. Túlfolyó vezeték. 16. Légtelenítő. 17. Kavics (láng) biztosító. 18. Visszacsapó szelep. 19. Töltő tömlő.

Az 1933. évi statisztika szerint: Budapesten van 213 B. (ebből 4 mozgó, kerekeken járó; a többi beépített); vidéki városokban 363 (ebből 25 mozgó), községekben 576 (64 mozgó), összesen 1152 (93 mozgó). A kimért összes benzin és motalkó 16 millió liter, melynek bruttó forgalmi értéke 7·9 millió pengő, ebből 4·1 millió pengő a vállalatok befektetett tőkéje s így a tiszta forgalmi érték 3·8 millió pengő. Nálunk a Telefongyár és Rosenthal & Co. hozza forgalomba „Securitas", „Rocco" és „Arbox" név alatt a B.-at.

***Benzinpótlás.** Azokban az államokban, amelyek mótorbenzin behozatalára szorulnak, s egyébként is az energiagazdálkodás követelményeinek szem előtt tartásával, újabban kötelező a benzinnek viztelenített szesszel való keverése, mely nálunk 30 térfogat-%-ban van megállapítva, s a motalkó *(mótoralkohol röviditése)* néven ismert automótor tüzelőanyag gyanánt a benzinkutaknál a közlekedés részére rendelkezésre áll, mely célra ép olyan jól használható, mint a tiszta benzin.

Benzmann, *Hans*, német író, megh. Berlin, 1926 jan. 7. *(XIX. köt.)*

***Beo,** a seregélyfélék családjába tartozó s Délindiában és Ceylonban honos *Eulabes religiosa L.* vagy mejno egyik neve. A B. nevezetes arról, hogy a maga éneke is sok hangból áll, de emellett nagy művész más madarak hangjának az utánzásában is, azért gyakran megszelidítik.

Beöthy *László*, politikus. Biharmegye beválasztotta a felsőházba, amelynek 1927-ben alelnöke lett. 1931. a kormányzó az I. oszt. érdemkereszttel tüntette ki. *(XIX. köt.)*

Beöthy *László*, színigazgató, megh. 1931. máj. 7. *(III. és XIX. köt.)*

Berán *Lajos*, szobrászművész, a m. kir. áll. pénzverő főéremvésője. Újabb művei: *A m. kir. főposta hősi emléktáblája* (1927, a Főposta falán); *Békésszentandrási hősi emlék* (1928); *B. B. T. E. Hősi emléktábla* (1929. a budai tornacsarnok falán); *Hatvani kapu emléktábla* (1929, az Országos Kaszinó falán); *Baumgarten emléktábla* (1929, Szilágyi Dezső-téren); ezeken kívül számos érmet készített, köztük a Horthy-jubileumra készült 5 pengőst. *(III. és XX. köt.)*

Bérard, *Victor*, francia politikus. Újabb művei: *Humanités et Démocratie*; *La Serbie* (1915); *L'Éternelle Allemagne* (1916); *La Paix Française* (1919); *Genève et les Traités* (1930). *(XX. köt.)*

Béraud, *Henri*, francia író. Újabb munkái: *La Garbe d'Or* (1927); *Mon ami Robespierre* (1927); *Le 14 juillet* (1929); *Ce que j'ai vu à Rome* (1929). *(XX. köt.)*

Berchtold *Lipót gróf*, osztrák-magyar politikus. Az összeomlás után IV. Károly királyt elkísérte Svájcba, később visszatért és azóta vagy Bécsben, vagy magyarországi, illetőleg csehszlovákiai birtokán él. 1928. és 1929. a Neue Freie Presseben és a Pester Lloydban nagy feltűnést keltő cikkeket írt, amelyekben cáfolta Szaszonov volt cári külügyminiszternek a monarchiára és B.-ra vonatk. állításait. *(III. és XX. köt.)*

***Berczel** *Aladár*, ügyvéd, szül. Albertirsa, 1881 szept. 15. 1920. a Pénzintézeti Tisztviselők Orsz. Egyesülete ügyésze. A *Munkajog* című folyóirat szerkesztője. Főműve: *A szolgálati jogviszony alapvető tanai.* A joggyakorlat és a törvények kritikáival foglalkozó tanulmányai a *Századunk* c. folyóirat és a napilapok hasábjain jelennek meg.

Berczelly *Jenő (Berczeli)*, kir. ítélőtáblai elnök, jogi író, megh. 1932 júl. 8. *(III. köt.)*

Berczelly *Jenő, ifj.* igazságügyi államtitkári címet és jelleget kapott 1932 szept. 29., valóságos államtitkár lett 1934 júl. 18. A békeszerződés alapján működő magyar-belga vegyes döntőbíróságnak magyar döntőbírája; a magyar-cseh vegyes döntőbíróságban döntőbíró volt a Pázmány-egyetem birtokperében. *(XX. köt.)*

***Berczik** *Gyula*, építész, szül. Temesvár, 1853, megh. Budapest, 1933 máj. 30. Külföldi tanulmányai után Budapesten telepedett le, itt építette a Postakezelő-épületet. A milleniumra ő tervezte a brassói, dévényi, munkácsi, pannonhalmi, puszta-

szeri, nyitra-zobori, zimonyi emlékmű építészeti részét.

***Berda** *József*, költő, szül. Budapest, 1902. Küzdelmes életre való, erőteljes lírai versei főleg a Nyugatban jelentek meg. Önálló kötetei: *Vérző napok* (antológia, 1928); *Öröm* (1930); *Irgalmas szegénység* (1931); *Örökkévaló lobogással* (1932).

***Berde** *Amál (Dóczy Ferencné)*, festő, B. Mária testvérnénje, szül. Kackó (Szolnok-Doboka vm.), 1886 dec. 15. Művészi tanulmányait Münchenben és Nagybányán végezte, ahol Réthy és Thorma tanítványa volt. Gazdag színezésű műveiben főként erdélyi motívumok szerepelnek. Egyaránt műveli a figurális- és tájkép-festészetet. Jelentékeny sikerei voltak Münchenben, Bukarestben, Nagybányán és Kolozsvárt.

***Berde** *Károly dr., vitéz*, egyetemi tanár, szül. Nagyenyed, 1891 márc. 6. A kolozsvári, majd a szegedi egyetem bőrklinikáján tanársegéd, később adjunktus. 1926. egyet. magántanár, 1931. a pécsi egyetemen a bőrgyógyászat ny. rk. tanára és a bőrklinika igazgatója. Főműve: *A bőr és nemibetegségek tankönyve* (1934). Számos tanulmánya jelent meg a bőrgyógyászat köréből.

***Berde** *Mária (Laborfalvi)*, írónő újabb önálló művei közül legnevezetesebb a *Földindulás* c. kétkötetes regény, mely az erdélyi magyar földbirtokos családok küzdelmes életét írja meg a román földreform idejében. Megjelentek még: *Télutó* (Novellák 1928); *Scherezade himnusza* (versek); *Szentségvivők* (regény, 2 köt., 1934) stb. *(XX. köt.)*

***Berdjájev,** *Nikolaj Alexandrovics*, orosz filozófus, szül. Kiev, 1874 márc. 6. Ma emigránsként Párizsban él. Eleinte a marxista ideológia követője, később elfordult a materializmustól, most a metafizikai orosz vallásfilozófia legfőbb képviselője. *Az új középkor* c. műve magyarul is megjelent (1934).

***Berecz** *János* orvos, egyetemi ny. r. tanár, szül. Detta, 1882 aug. 23. 1927 óta a szegedi egyetem női klinikájának igazgatója. Szülészkerületi főorvos. A Felsőház, valamint Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottságának tagja. Szakcikkei, főleg a szülészeti műtéttan és a női konstitúció köréből hazai és külföldi szaklapokban jelennek meg.

Berecz *Sándor* tanár és író, újabb művei: *Az ókor története, A középkor története, Az újkor története* (1909—12). Több éven át szerkesztette a Nemzeti Nőnevelés c. folyóiratot. *(III. köt.)*

***Berecz** *Sándor ifj.*, ujságíró, okl. középiskolai tanár és a gyorsírás okl. tanára, szül. Szentes, 1891. Az Est-lapok segédszerkesztője, majd minisztériumi sajtóelőadó. Főbb művei: *Apollonius históriája, Kolozsvár*, 1591 (1912), *Bethlen-emlékalbum 1921—1931* (1931); *A bíbor tróntól a vörös határig* (1931); *A tökéletes választójog* (1932); *Az alkotmányi bíráskodás miképpen érvényesül közjogunkban s milyen intézmények, szabályozások vannak e téren a külföldi államokban?* (1933). E munkájával megnyerte a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar közjogi pályatételét.

Bereg vm., megmaradt területét megosztották Szabolcs és Szatmár vm. között. Szabolcshoz csatoltak belőle 67 km²-t, (1930) 4.095 lak.; Szatmárhoz 369 km²-t, (1930) 23.834 lak. Mivel a nagyobb része Szatmárhoz tartozik, közigazgatásilag Szatmár és Ugocsa vm.-vel alkot közös törvényhatóságot, adatai Szatmár, Ugocsa és Bereg egyesített vm. adataiba vannak besorozva. *Térképét l. Hajdú vm.*-nél.

Beregi *Oszkár*, színművész, 1929 okt. Bécsbe szerződött a Carltheaterhez. 1930 szept. a Magyar Színház kötelékébe lépett. 1931—1934. a Belvárosi Színház vendége volt. 1933 jan. házasságra lépett dr. *Lázár* Piroskával. 1934 szept. óta újra a Magyar Színház tagja. *(III. és XX. köt.)*

***Beremendia** *(Kormos)*, a cickányok családjába tartozó, kisebb vakondok-nagyságú, kihalt rovarevő, mely a magyarországi felsőpliocénnek igen gyakori, jellemző állata. Előfordul Németországban is. Nevét a baranyamegyei Beremend után kapta, ahol *Petényi* S. János a mult század közepén fedezte fel.

***Berend,** *Edward*, német irodalomtörténetíró, szül. Hannover, 1883 dec. 5. Legfontosabb művei *Jean Paul*-lal foglalkoznak: *Jean Pauls Aesthetik* (1909); *Jean Pauls Persönlichkeit* (1913). Kiadja a *Jean Paul-Évkönyvet* 1925 óta és *Jean Paul leveleit* (1921—25., 4 köt.).

Berend *Miklósné*, szül. Kilényi Kilényi Júlia, újabb művei: *A lüktető talaj* (1927) *Istenek és ösztönök* (1929); *Boszorkánytánc* (1932); *Szent Bertalan éj* (1934). *(XX. köt.)*

Bérenger, *Henry*, francia író és politikus, 1912. a radikális párt szenátora, szerkesztette a *L'Action* napilapot, 1925. megkötötte a Mellon—Bérenger-egyességet, 1925—26. követ Washingtonban. Újabb művei: *Christianisme et libre-pensée* (1903); *Vers la démocratie sociale* (1912); *La politique du pétrole* (1920). *(III. köt.)*

***Berenguer y Fusté,** *Damasco, gróf*, spanyol államférfi, szül. Kuba, 1873 aug. 4., résztvett a Kuba elleni hadjáratban, 1909. Linares hadügyminiszter adjunktusaként Marokkóba küldték, 1918. hadügyminiszter lett, 1922. Marokkóban harcolt eredményesen, 1925. Fernandez Sylvestre leveretésével kapcsolatban halálra ítélte a haditörvényszék, de rögtön kegyelmet kapott. 1930—1931. a minisztertanács elnöke.

Berent, *Waclaw*, lengyel író, megnyerte Varsó 1929. évi irodalmi díját. 1929-től a *Pamietnik Warszawski* (Varsói emlékirat) c. negyedéves irodalmi folyóiratot szerkeszti. *(XX. köt.)*

Berény *Róbert*, külföldi tartózkodása után 1928. Budapesten gyüjteményes kiállítást rendezett. Művészete a szélső expresszionizmusból a természet finom és eredeti festőiségű ábrázolásába ment át. *Terraszon* című

képe (1933) a budapesti Szépművészeti Múzeumban van. Sokat foglalkozik plakáttervezéssel is. *(XX. köt.)*

***Berényi** *Dénes* meteorológus, szül. Karánsebes, 1900 szept. 21., 1926. középisk. tanári, 1927. bölcsészetdoktori oklevelet nyert. 1927. tanársegéd, 1933. adjunktus és a meteorológia magántanára; 1934. megbízták az újonnan szervezett debreceni Egyetemi Meteorológiai Intézet vezetésével. 1935. megindította *A debreceni Egyetem Meteorológiai Intézetének közleményei* c. kiadványt. Dolgozatai, melyekben főként a Tiszántúl időjárási és éghajlati viszonyainak modern szempontok szerinti feldolgozásával foglalkozik, több hazai és külföldi tudományos folyóiratban jelentek meg.

Berényi *László*, hírlapíró, megh. 1931 dec. *(III köt.)*

Beresford, *John Davys*, angol iró, szül. Castor, 1873 márc. 7. Eredetileg építésznek készült, később egy baleset következtében béna lett s teljesen az irodalomnak szentelte magát. Erősen szatirikus hajlamai mindinkább a világnézeti regény felé hajtották. Újabb regényei közül kiválik: *The Tapestry* (1927). *(XX. köt.)*

Berg, *Bengt*, svéd ornitológus és regényíró. Eredetileg tanító volt, majd König bonni tanár madármúzeumához került s mint ennek alkalmazottja több expedícióban vett részt; jelenleg mint magántudós svédországi birtokán él. Kitűnő tollal megírt és remek fényképi felvételekkel díszített könyvei százezres példányszámban jelennek meg. Az újabbak: *Abu-Markub*, *Mein Freund der Regenpfeifer*, *Tookern*, *der See der wilden Schwäne* stb. *(XX. köt.)*

***Berg,** *Ragnar*, német fiziológus, szül. Göteborg, 1873 szept. 1. 1902—21. Lahmann szanatóriumában, majd 1927. Dresden—Friedrichstadt városi kórházában dolgozott. Főleg anyagcsere-, táplálkozás- és vitamin-kérdésekkel foglalkozik.

***Bergenia,** *B. cordifolia*, helyesebb neve *B. crassifolia* (L.) Engler. A B.-kat, mint korataVasszal virágzó, semmi különlegesebb ápolást nem igénylő fajokat gyakran ültetik, újabban különösen sziklakertekben.

Berger, *Arnold*, német irodalomtörténész. Ujabb művei: *Das alte und neue Deutschland* (1921); *Klopstocks Sendung* (1924); *Reformation und Kultur* (1927). *(XX. köt.)*

Berger, *L. Viktor* (a *III. köt.*-ben hibásan: *Vilmos)*, amerikai szocialista politikus, 1911. mint az első szocialista képviselő került a kongresszusba, 1918. újra megválasztották. Pacifista agitációja és a párizskörnyéki békeszerződések revíziójáért való harca miatt megfosztották mandátumától. 1925. újra beválasztották a kongresszusba. Politikai meggyőződéséért többször szenvedett börtönbüntetést. 1929 aug. 7. baleset következtében New Yorkban meghalt. *(III. köt.)*

***Bergeron,** *Tor, dr.*, svéd származású norvég meteorológus, az oslói met. int. tagja, a norvég meteorológus-iskola egyik legkiválóbb képviselője. Főműve: *Über die dreidimensional verknüpfende Wetteranalyse* (1928), amelyben a modern időjáráselemzés elveit foglalja össze. Ugyancsak alapvető *Richtlinien einer dynamischen Klimatologie* c. értekezése, amelyben az éghajlattan modern ágának, a dinamikus é.-nak módszereit dolgozta ki.

***Berger-Waldenegg,** *Egon*, osztrák államférfi, szül. Bécs, 1880 febr. 14. Egyetemi tanulmányai • elvégzése és a diplomáciai vizsga letétele után a külügyminisztériumban szolgált. 1907. a második nemzetközi hágai békekonferencia titkára, majd Drezdában követségi titkár, Albániában követségi tanácsos. A világháborúban frontszolgálatot teljesített, a bresztlitovszki fegyverszüneti tárgyalásokon Ausztriát képviselte. Az összeomlás után visszavonult a birtokára, aztán belépett a Heimatschutzba és azóta vezetőszerepet tölt be a Heimwehr-mozgalomban. 1934 márciusában a stájer Heimwehr tartományi vezetője lett, ugyanez év júliusában az igazságügyi tárcát vállalta a harmadik Dollfuss-kormányban. Dollfuss halála után külügyminiszter a Schuschnigg-kormányban.

***Bergius,** *Friedrich*, német vegyész, szül. Goldschmieden, 1884 okt. 11. Hannoverben egyetemi magántanár. Ő fedezte fel a szén cseppfolyósításának eljárását (*Berginizálás*). Ezenkívül fából cukrot állított elő. Munkái: *Die Anwendung hoher Drucke bei chemischen Vorgängen* (1913); *Die Verflüssigung der Kohle* (1925).

***Bergman,** *Hjalmar*, svéd író, szül. Örebro, 1883 szept. 19., megh. Berlin, 1930 dec. 31. Az újabb svéd elbeszélő irodalom egyik legfrissebb és legszellemesebb alakja. Különösen novellái és kisebb regényei figyelemreméltóak. Munkái: *Markurells i Wadköping* (1919); *Farmor och Var Herre* (1921); *Jag, Ljung och Medardus* (1923); *Flicken i frak* (1927). Drámában is sikert ért el *Swedenhjelms* (1925) c. darabjával.

Bergmann, *Ernst*, német filozófus. Újabb műveiben a szellemet, mint természeti jelenséget fogja fel és erről az álláspontról vizsgálja a szellemi élet minden jelenségét. Fontosabbak: *Einführung in die Philosophie* (1926); *Erkenntnisgeist und Muttergeist* (1932); *Die Entsinkung ins Wesenlose* (1932); *Die deutsche Nationalkirche* (1933). *(XX. köt.)*

***Bergmann,** *Gustav von*, német orvos, szül. Würzburg, 1878 dec. 24. Tanulmányait Berlinben végezte, ugyanitt magántanár lett 1909., majd 1916. a marburgi egyetem tanára. Később Frankfurt, Berlin egyetemén tanított. Kiváló belgyógyász, főleg szív- és gyomorbajokkal foglalkozik. Főmunkája: *Handbuch der inneren Medizin* (1926).

***Bergner,** *Elisabeth*, német színésznő, szül. Bécs, 1899 aug. 18. A bécsi Raimund-Theater együttesével Budapesten is vendégszerepelt Főbb szerepei: Krisztina királynő, Júlia, Rosalinda, B. *Shaw* Johanná-ja stb. Mint filmszínésznő a legelismertebbek egyike. Jelenleg Angliában játszik.

Bergson, *Henri*, francia filozófus. Újabb művei: *Les temps fictifs et le temp réel* (1924); *Les deux sources de la morale et de la religion* (1932); *La pensée et le mouvant* (1934). Magyarul újabban következő műve jelent meg: *Teremtő fejlődés*. Ford. és bev. *Dienes* Valéria, Bp. 1930. *(III. és XX. köt.)*

Berhida nk., Veszprém vm., veszprémi j., (1930) 1.948 lak., *Berhida* kk. és *Kiskovácsi* kk. egyesültek 1926. B. néven.

Beri-beri, ujabban megállapított oka a hiányos táplálkozás, mégpedig a B_1-*vitamin* hiánya. A hántolt rizs nem tartalmazza ezt az anyagot, ezért sujtja a rizsen élőket. A B_1-vitaminban gazdag élesztő kivonatai gyors gyógyulást hoznak. *(III. köt.)*

Berkes *Antal*, újabban főleg városi látképeket, városrészleteket fest és ezekkel széles körben ismertté tette nevét. *Hungária-úti részlet* c. képe a budapesti Szépművészeti Múzeumban van. *(III. köt.)*

Berkes *Imre*, író. Újabb művei: *A szerelem királynője* (1929); *Csonka levelek* (1930); *Sárfészek* (1930). *(XX. köt.)*

***Berkes** *Zoltán dr.*, középiskolai tanár, szül. Budapest, 1908 jún. 9. 1934. a Meteorológiai Intézet tisztviselője. Főmunkája: *Vékony alkálifém-rétegek fényelektromos vizsgálata.*

***Berkess** *János*, magyar rézmetsző, akit az irodalomban eddig *Berkessy* Sámuel néven emlegettek, szül. Vámos, 1765 nov. 27., megh. Bécs, 1822. Fiatalon került Bécsbe, ahol 1790-től számos rézmetszetet készített magyar kiadványok számára is.

Berlepsch, *Hans Hermann báró*, porosz miniszter, megh. Burg Seebach, 1926 jún. 2. Munkája: *Sozialpolitische Erfahrungen und Erinnerungen* (1925). *(XX. köt.)*

Berlin. A *Nagyberlin*-né alakult B. területe 883.4 km², (1933) 4,202.050 lak., ebből a központ (Mitte) 295.834, Tiergarten 283.581, Wedding 351.798, Prenzlauer Berg 326.311, Friedrichshain 336.338, Kreuzberg 377.253, Charlottenburg 345.189, Spandau 111.629, Wilmersdorf 174.884, Zehlendorf 44.288, Schöneberg 231.664, Steglitz 160.580, Tempelhof 68.009, Neukölln 290.580, Treptov 97.524, Köpenick 65.765, Lichtenberg 198.832, Weissensee 58.114, Pankow 100.825 és Reinickendorf 105.467. Lakosságából 2·3% lengyel, 1·8% cseh, 1·5% osztrák, 1% orosz, 0·5% magyar stb.

***Berliner,** *Emil*, német-amerikai feltaláló, szül. Hannover, 1851., megh. Washington, 1929 aug. 5. Németországban tanult, 1870. jött az Egyesült Államokba, a Bell Telephone Companynak lett vezetője. Találmányai között legismertebb a gramofón.

Bermondt, *(Avalov) Pavel Rafailovics*, orosz tábornok, szabadcsapat-vezető, 1925. kiadta *Im Kampf gegen die Bolschewisten* c. emlékiratait, most Berlinben él és likőrgyára van. *(XX. köt.)*

Bern, 1. svájci kanton, (1930) 691.101 lak. —2. Svájc és az előbbi kanton fővárosa, (1930) 131.114 lak. Új szikratávíróállomás, repülőtér és repülőiskola.

***Bernády** *György*, politikus, szül. Bethlen (Szolnok-Doboka vm.), 1864 ápr. 4. A mvásárhelyi ref. kollég. elvégzése után gyógyszerészeti doktorátust szerzett s állam- és jogtud. vizsgát tett. 1900—12. Marosvásárhely polgármestere, 1918-ig a város és vármegye főispánja. 1896—1900. a magyar képviselőház tagja, majd román kamarai képviselő, 1926. rövidebb ideig újból Mvásárhely polgármestere. 1917. az udvari tanácsosi, 1922. a román koronarend parancsnoki címet kapta. Nevéhez fűződik Mvásárhely kiemelkedése az elmaradt vidéki városkák sorából a nyugati városok színvonalára. Felépíttette a Kultúrpalotát, díszes iskolai és más középületeket emeltetett, a várost vízvezetékkel és aszfaltburkolattal láttatta el. Vezetőszerepe van a romániai magyar pártéletben.

***Bernanos,** *Georges*, francia író, szül. Párizs, 1888 febr. 20. A neo-katolikus irodalom egyik képviselője. Élénk sikert aratott a *Sous le soleil de Satan* (1925) c. regényével, amelyben egy misztikus lélek gyötrelmeit és elragadtatásait festi meg. Legutóbbi munkája: *La grande peur des bien-pensant* (1931).

***Bernard,** *Joseph*, francia szobrász, szül. Vienne, 1866., megh. 1931. Lyonban és Párizsban tanult. Legnagyobb műve *Michel Servet* emlékszobra Vienneben (1911), de ennél kiválóbbak rendkívül finom, kisebb, főleg női szobrai. A párizsi Musée du Luxembourgban vannak: *Gyermekét táncoltató anya*, *Táncoló leányok*, *Leány korsóval*.

***Bernárdt** *Győző*, miniszteri tanácsos, szül. Budapest, 1880 márc. 4. 1907. a Keresk. miniszterium magasépítési osztályán működött. *A Kispesti All. Munkástelep, az újpesti gimnázium és a Pestvidéki Törvényszék* építését vezette. Résztvett a *Dunántúli Vill. rt.* építési bizottságában, a *kecskeméti pósta-ház*, *Jézus Szive Népleányok Zárdája*, *Phöbus Vill. rt.* újpesti telepei stb. tervei szerint készültek.

Bernát *István*, nemzetgazdasági író. A Magyar Nemzeti Bank megalakulásakor, 1924. a bank egyik alelnökévé választották. Egyidejűleg visszavonult tanszékétől, úgyszintén a gazdaságpolitikai élet terén annakelőtte kifejtett sokirányú tevékenységétől. *(III. és XX. köt.)*

Bernáth *Aurél*, festő, szül. Marcali, 1895. Tanulmányait Nagybányán végezte Réti és Thorma irányítása mellett. 1929. megkapta a Szinyei-nagydíjat, utána a Szinyei Társaság tagnak választotta. 1930. és 1932. gyüjteményes kiállításban mutatta be újabb műveit. Öt képe a Szépműv. Múz. került. *(XX. köt.)*

Bernáth *Géza*, a kir. Kúria nyug. másodelnöke, megh. 1932 szept. 12. *(III. köt.)*

Bernátsky *Jenő*, botanikus, mezőgazdasági szakíró. A m. kir. Gombászati Állomás vezetője 1919-től 1924-ig, amikor mint kísérletügyi igazgató nyugalomba vonult. Főmunkája: *Az ehető és mérges gombák gyüjtése, konzerválása, felismerése és mesterséges tenyésztése* (1921). *(III. és XX. köt.)*

Bernece kk. és *Baráti* kk. 1928. egyesültek *Bernecebaráti* néven.

***Bernecebaráti** kk., Hont vm., szobi j., (1930) 1.852 lak. *Baráti* kk. és *Bernece* kk. egyesüléséből keletkezett 1928.

Bernfeld *Simon*, a háború után német nyelven bibliai ismertetőt írt (Berlin, 1921), kiadta négykötetes bibliai bevezetését héber nyelven, szerkesztette többekkel *A zsidóság tanai* c. öt gyüjtőkötetet, kiadta irodalmi esszéit héberül 2 kötetben. *(XX. köt.)*

Bernhard, *Georg*, publicista, 1930. megvált a Vossische Zeitungtól és az Ullstein-cégtől. 1933. emigrált. Újabb műve: *Die deutsche Tragödie (Selbstmord einer Republik)* (1934). *(XX. köt.)*

Bernhardi, *Friedrich von*, német tábornok, katonai író, megh. Cunnersdorf, 1930 júl. 10. *(III. és XX. köt.)*

Bernolák *Nándor (Haraszti)*, jogi író, egy. tanár és politikus. 1922 óta a bpesti egyetemen magántanár és ügyvédi gyakorlatot folytat. Újabb munkája: *Büntető jogszabályaink gyüjteménye* (1925—28). *(III. és XX. köt.)*

Bernoulli, *Karl Albrecht*, német író. Újabb művei: *Der Meisterschütze* (prózában írt Telldráma (1915); *Der sterbende Rausch* (regény, 1917). Nagy feltűnést és élénk kritikai visszhangot keltett *Overbeck und Nietzsche* című könyve. *(III. köt.)*

***Bernoulli,** *Hans*, svájci építész, szül. Basel, 1876. A zürichi műszaki főisk. tanára. Főművei kislakás-építkezések és áruházak. 1927 óta a *Werk* főszerkesztője.

Bernstein *Béla*, rabbi, újabban tankönyvet írt a középiskola mind a 8 osztálya számára (izr. hittan) és kiadta, lefordította a liturgikus bibliai részeket. Az Országos Rabbiegyesület alelnöke. *(XX. köt.)*

Bernstein, *Eduard*, német szocialista író, megh. Schönberg, 1932 dec. 19. A német független szocialista pártnak a többségi szociáldemokrata párttal történt egyesülésével egyidejűen visszatért a szociáldemokrata pártba. Ezután írta meg emlékiratait: *Aus den Jahren meines Exils* (1918) és *Von 1856 bis 1872: Kindheit und Jugendjahre* (1926). *(III. és XX. köt.)*

Bernstein, *Henry*, francia drámaíró, legutóbbi színdarabjait félig szimbolikus pszichologizáló irány jellemzi: *Judith* (1922); *La Galerie des Glaces* (1924); *Félix* (1925); *Le Venin* (1927); *Melo* (1929). Ezeket részben nálunk is bemutatták. *(III. köt.)*

Bernstorff, *Johann Heinrich*, mint a német demokratapárt tagja, 1928-ig birodalmi gyűlési képviselő; a demokrata klub egyik alapítója. 1926. és 1927. népszövetségi küldött és a nemzeti szocialista párt kormányrajutásáig a leszerelési bizottság állandó tagja volt. *(XX. köt.)*

Berntsen, *Klaus*, dán politikus, meghalt Kopenhága, 1927 márc. 27. *(XX. köt.)*

Berrár *Mihály dr.*, a sebészet és a szemészet tanára, megh. Budapest, 1929. *(XX. k.)*

***Bérrendszerek,** célja a munkás által teljesített munka ellenértékének helyes kiszámítása, illetve a munkateljesítménynek növelése. Két főcsoportot különböztethetünk meg: idő B.-et, amelynél a bért a dolgozási idő, vagy munkaidő és az órabér szorzata, s az akkord vagy darab B.-et, amelynél a bért az elkészített mennyiség és az egységbér szorzata adja. Ez utóbbi továbbfejlesztéséből keletkeztek a prémium B.-ek, amelyeknél az elkészített darabok számával változnak az egységbérek. Használatosabb prémium-rendszerek: *Barth, Taylor differenciális, Parhurst* kombinált időprémium és tiszta akkord B.-e, *Bedaux* B.-e, aki az átlagember képességei alapján a munkásteljesítmény százalékára alapította és *Radá*-nak az egyén képessége alapján előírt differenciális B.-e.

Berson, *Artur*, német aerológus. 1909. kivált a lindenbergi obszervatórium kötelékéből s azóta Berlinben él, mint a Goerz-művek tudományos munkatársa. Tevékeny részt vesz a *Wissenschaftliche Gesellschaft für Luftfahrt* vezetésében. *(III. köt.)*

Bertalan *Vince*, pedagógiai író, megh. Rákospalota, 1925. *(III. köt.)*

Bertens, *Rose*, német színésznő, családi nevén *Török*, megh. Bécs, 1934 okt. 1849. kivándorolt magyar tiszt leánya volt. *(III. köt.)*

Berthelot, *Philippe*, francia diplomata, megh. Párizs, 1934 nov. 23. 1922. ama vád alapján, hogy a fivére igazgatása alatt álló Banque Industrielle de Chine javára visszaéléseket követett el, hivatalvesztésre ítélték. 1925. Briand külügyminiszter alatt rehabilitálták s külügyi főtitkárnak nevezték ki. Briand halála után maga kérte nyugdijazását. *(XX. köt.)*

Bertheroy, *Jean*, francia írónő, megh. Le Cannet, 1927 jan. 23. Újabb munkái: *Vers la gloire* (1918); *Les Pavots mystiques* (1921); *Amour, Où est ta victoire?* (1922); *L'Ange au sourire* (1923); *Dans la barque d'Isis* (1925); *La Vie sublime de Galileo-Galilée* (1927). *(III. köt.)*

Bertin, *Louis Émile*, francia mérnök, megh. La Glacerie, 1924. *(XX. köt.)*

Berton, *Pierre François Samuel*, francia író és színész, megh. Párizs, 1912. *(XX. köt.)*

***Bertoni,** *Giulio*, olasz filológus, szül. Modena, 1878 aug. 26. 1905—1921. a neolatin filológia tanára a freiburgi, 1921—1928. a torinói, jelenleg pedig a római egyetemen. Kutatásai a neolatin filológia egész területét átölelik. 1917. megindította az *Archivum Romanicum* c. folyóiratot. Művei: *La Biblioteca Estense* (1903); *Atlante storico-paleografico del Duomo di Modena* (1909); *Il Duecento* (1930); *L'elemento germanico nella lingua italiana* (1914); *I trovatori d'Italia* (1917); *Poesie, e costumanze del Medio Evo* (1927); *L',,Orlando Furioso" e la Rinascenza a Ferrara* (1920); *Guarino da Verona fra letterati e cortigiani estensi* (1924); *L. Ariosto* (1925); *Programma di filologia romanza come scienza idealistica* (1923) stb.

Bertrand, *Louis*, francia író, 1925 óta a francia akadémia tagja. Újabb munkái: *L'infante* (1920); *Une déstinée. Jean Perbal*

(1925); *Une destinée. La nouvelle éducation sentimentale* (1928). Történeti munkái: *Le Cycle Africain, Les Villes d'or* (1921); *Sainte Thérèse* (1927); *Philippe II. Une ténébreuse affaire* (1929); *Idées et portraits* (1927). *(III. és XX. köt.)*

***Bervavölgyi sziklaüreg** *(Kemencelyuk)*, Felnémet község (Heves vm.) határában, a Berva-völgynek Farkaslyuk nevű sziklás oldalában nyílik. A jelentéktelennek látszó sziklaüregből a m. kir. Földtani Intézet ásatása alkalmával, főleg a barlangi hiéna számos csontjai és az ősembernek (Homo sapiens fossilis) állkapcsa és csonteszközei kerültek napfényre.

Berzeviczy *Albert*, mint a magyar interparlamentáris csoport elnöke, az 1924. évi genfi konferencián nagy sikerrel képviselte a magyar álláspontot. Megalapítója a Corvin Mátyás Irodalmi Társaságnak, amelynek célja a magyar-olasz kulturális kapcsolatok kimélyítése. 1927. a porosz tudományos akadémia tagjának választotta meg. A Petőfi-centenárium alkalmával az olasz irodalmi körök meghívására több előadást tartott Olaszországban. 1932. a Magyar Penklub elnökévé választották meg. *(III. és XX. köt.)*

Besant, *Annie*, angol írónő és teozófus, megh. Madras, 1933 szept. *(III. és XX. köt.)*

***Besredka,** *Alexandre*, orvos, szül. Odessza, 1870. A párizsi Pasteur-intézet igazgatója, különösen az immunitás és szerológia kérdésével foglalkozott. Legfontosabb munkája: *Anaphylaxie et antianaphylaxie* (Párizs, 1917); továbbá könyve a fertőző betegségek elleni immunitásról.

Besszarábia, Románia egyik tartománya; jelenlegi területe 44.422 km², lak. száma, (1930) 2,863.409.

B. helyzetében lényeges változást hozott az 1934 júniusában Románia és Oroszország között létrejött szerződés, amely kimondja, hogy Oroszország elismeri Romániának B. fölött való szuverénitását, amiben benne van B. hovátartozásának hallgatólagos elismerése is.

Bestelmeyer, *German*, német építész, müncheni műegyet. tanár ujabb művei: a bostoni germán múzeum, a nürnbergi Gustav-Adolf templom (1930).

***Besugárzási gyógymód,** l. *Aktinoterapia. (XXI. köt.)*

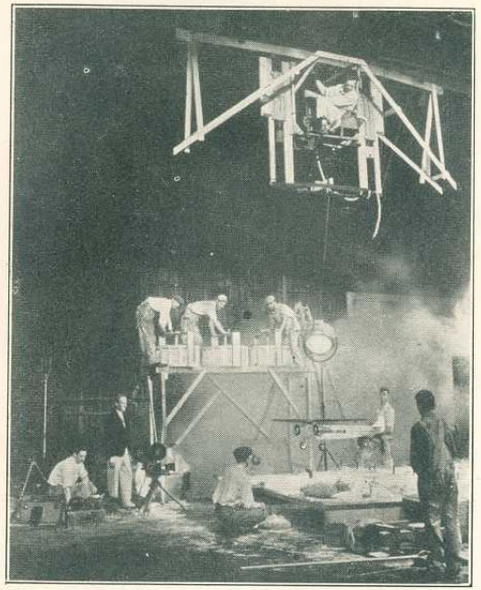
***Beszédközpont** néven foglalják össze az agykéreg azon részeit, melyek a tagolt beszédre jellegzetes működéseket végzik. Megismerésüket főként a különböző beszédzavarok elemzése tette lehetővé. A B. egyik része a szómegértés, a szavak emlékképeinek helye az első halántéki tekervény hátsó felében, mely a szavak felismerését, elképzelését végzi. *(Wernicke-féle központ.)* Másik része a mozgató *(Broca-f.)* központ, a beszédhez szükséges izomműködések összerendezője, mely a bal alsó homloki tekervényben székel. Balkezes egyéneknél a jobboldali agyféltekén található. E központok összeköttetésben állanak egymással és a fogalmi tevékenységet végző kéregterületekkel, szintúgy az egyes izomműködések, illetve a hallás centrumaival. Süketnémáknál a B. fejletlen, míg szellemileg kiváló egyéneknél az átlagoson felül kiterjedtebb, avagy idegsejtjei sűrűbbek, nagyobbak.

Beszélő film, egyértelmű a hangosfilmmel, pontosabban azonban annak csak egy válfaját jelenti, amelyben az emberi beszéd, színészi dialógus a lényeges hatóelem, ellentétben azokkal a hangosfilmekkel, amelyek némán készülnek és csak utólag kapnak szinkronizált zenei és zörejkíséretet vagy pedig olyanokkal, amelyekben a zene és az ének az uralkodó hatóelem. A hangos film felvételénél a hang fotografikus megrögzítésén kívül, ha mind ritkábban is, még mindíg használatos a gramofonrendszer, ú. n. tűhangrendszer. A fotografikus rögzítésű ú. n. fényhangrendszernek ma több mint hatvan különböző megoldása van. Legelterjedtebbek az amerikai *Movieton* és a *Western Electric*, a német rendszerek közül pedig *Tobis-Klang*. Ezeknél a rendszereknél a hangvisszaadás fejlődése igen nagy tökéletesedést mutat. A hangok erősségükben finoman vannak árnyalva, a mellékzörejek a legkisebb, szinte észre nem vehető mértékre szorítva. A hangok visszaadása egészen 10.000 rezgésszámig természethű, míg a gramofonos rögzítésnél a tökéletes visszaadás határa 7000. *(XX. köt.)*

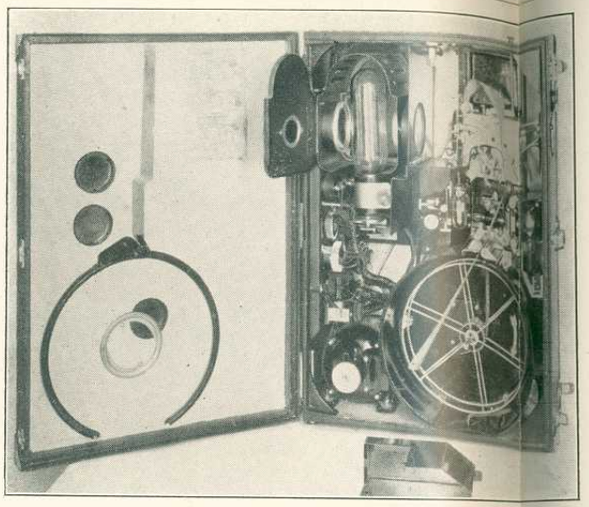
***Beszélőkórus,** a modern kórusművészeteknek egyik legelterjedtebb formája. Hasonlatos az antik kórusokhoz, de nem a tradicionális formákban, hanem a modern művészi törekvésekben gyökerezik. A korszerű színpad is alkalmazza, de leggyakoribb, mint önálló műfaj, laikus kóruscsoportok (diákok, munkások stb.) előadásában. Vannak szavaló (parlandó) kórusok, továbbá olyan fajták, melyeknél a beszédhez mozgás is kapcsolódik (beszélő és mozgó kórusok, drámai kórusok).

A B.-ban hangmagasság és hangszín szerint beosztott csoportok, férfi és női kar, szólók és együttesek váltakoznak, a kórusvezető (rendező) elképzelése szerint. Ezt a hangszerelést persze elsősorban maga a szöveg szabja meg, az e célra írt vagy átdolgozott kórusmű, melyből önként következik az előadás felépítési formája. (Fokozások, decrescendók, indulathangok, prózai vagy ritmikusabb, melódikusabb vonalvezetés.) A B., mely már egy 20 tagú csoporttal impozáns erőt és szuggesztivitást képes kifejteni, a modern kórusmozgalmakban nemcsak új formát, de szociális művészi lényeget is képvisel. Természetesen kell, hogy a mondanivaló is megfeleljen a tömegformának. Ha a B. dekoratív öncéllá válik, elveszti erejét. Az utóbbi években, főleg Német- és Oroszországban, többszáz, sőt többezer főnyi munkáskórusok is szerepeltek. A B.-t újabban felváltják a drámai, vagy a szintetikus beszélő-mozgó-énekkórusok.

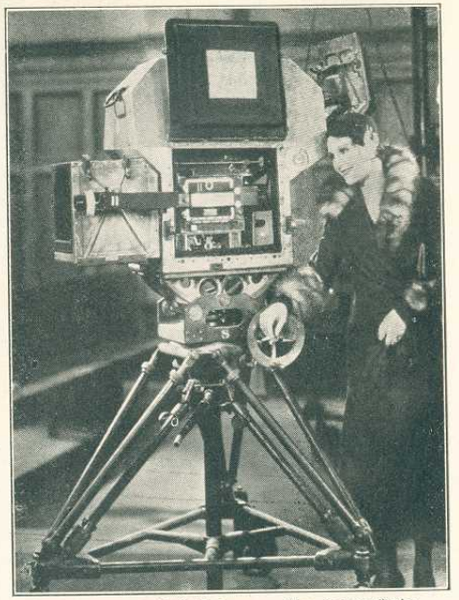
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Repülőgép-katasztrófa felvétele a filmműteremben. A repülőgép-modell 15 vékony szálon függ

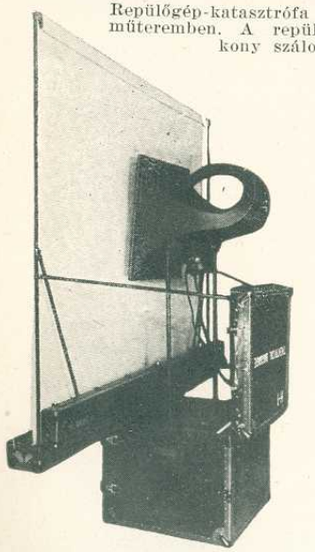
Western Electric hordozható vetítő- és hangszórógép

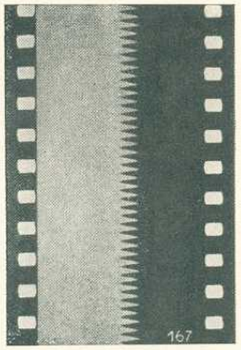
Zajtalanul működő hangosfilm-felvevőgép

Mozgó hangkeverőfülke

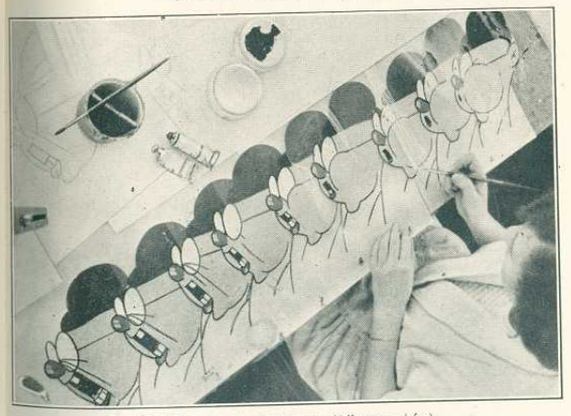
Western Electric hangszórója

Hangkép. 1. Az „a" hang hangvillán leadott képe

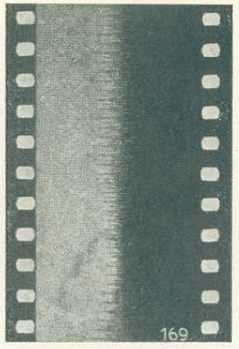
A Magyar Filmiroda hangosfilmfelvevő autója

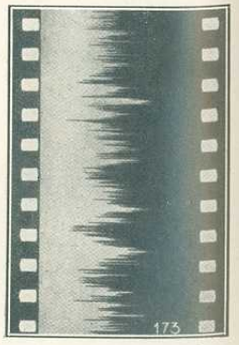
Trükkfilm egy részlete (tüsszentés)

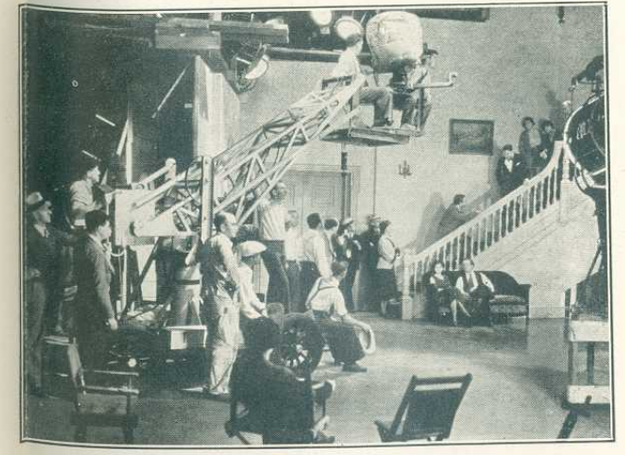
Zörejek és hangok előidézése. Sertésröfögés kiselejtezett orgonasípokon

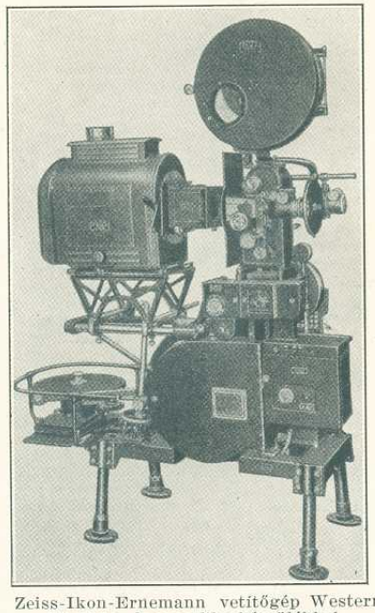
Hangkép. 2. Hegedűn leadott „a" hang képe

Hangkép. 3. 25 tagú zenekar zenéjének képe

Lépcsőházi jelenet a filmműteremben

Zeiss-Ikon-Ernemann vetítőgép Western Electric hangosfilm-készülékkel

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

***Beszkid**, *Antal*, rutén politikus, szül. Ungvár, 1855 szept. 16. Egyetemi tanulmányai elvégzése után ügyvédi gyakorlatot folytatott és képviselő volt. Az összeomlás után elnöke lett a russzin nemzeti tanácsnak és mint a ruténok képviselője részt vett a párizsi béketárgyalásokon. 1923. *Karpatszkaja Russz* kormányzója. 1932. nagy feltűnést keltett Masaryk elnökhöz intézett beadványa, amelyben a békeszerződésekben biztosított autonómiát követelte a ruténlakta területek részére.

***Beszprizornyj** *(ellátatlan)* a neve Szovjet-Oroszországban az olyan szülőtlen, otthontalan és hajléktalan gyermeknek, aki minden felügyelet és gondoskodás hiányában folyton csavarog és lopásból meg könyöradományokból tengeti életét. Újabban azt is B.-nak nevezik, akiről nem gondoskodnak kellően a szülei.

***Besztereci szenteltvíztartó,** az Árpádok korának egyik legnevezetesebb ötvösműemléke. 1903. a szabolcsmegyei Beszterecen találták. A kívül-belül ezüstlemezzel borított, részben aranyozott bronzedény antikizáló füle és hibás görög felírása után XI—XII. sz.-i bizánci munkának látszik, azonban az oldalait borító jellegzetes perzsa díszítmények s ezeknek a vezérekkori magyar ötvösművekével való rokonsága azt a feltevést is megengedik, hogy a B. hazánkban készült.

Bétasugarak, l. *Becquerel-sugarak. (II. k.)*

Betegápoló. Magyarországon jelenleg 4854 ápoló és ápolónő áll a beteggondozás szolgálatában, de ezek közül 2702 (55·6%) semmiféle szakképzésben nem részesült. Ezidőszerint az alábbi intézményekben folyik ápolóképzés: 1. A *Magyar Vörös Kereszt* budapesti ápolónőképzője 1891., a sátoraljaújhelyi 1927. létesült. Előbbibe való felvételre érettségi, utóbbiba négy polgári iskolai bizonyítvány képesít. — 2. *Közegészségügyi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége* (Budapest, VI., Rózsa-utca 44.) egyéves tanfolyamon képez ki ápolókat és ápolónőket. Előfeltétel négy középiskola. — 3. *Magyarországi Betegápolók és Ápolónők Országos Egyesülete* (Bp., VIII., Népszínház-u. 17.) kétéves betegápolóképző tanfolyamot tart fenn. — 4. A *diakonissza testvérek* kiképzése a budapesti Bethesda-kórházban folyik, kétéves tanfolyamon. Négy polgárit végzett 18—28 éves protestáns vallású leányok számíthatnak felvételre. — 5. A lipótmezei állami elme- és ideggyógyintézetben *férfiápolói* tanfolyam működik, amely elmebetegek ápolására képesít. — 6. 1926 óta a székesfőváros támogatásával a Szent Rókus-kórházban folyik a kékkeresztes *Márta testvérek* kiképzése kétéves tanfolyamon. Megkívánt előképzettség hat középiskola. A Márta-testvérek rendi közösségben élő világi ápolónői szervezet. — 7. Az első *Állami Ápolónőképző Iskola* 1921. létesült Debrecenben a belklinikával kapcsolatban. — 8. Az *Állami Ápolónő- és Védőnőképző Iskola* (Bpest, IX., Gyáli-út 6. sz.) háromeves tanfolyamot tart fenn 1928 óta. Felvételre csak érettségizett leányok jelentkezhetnek. A gyakorlati kiképzés a szomszédos közkórházakban történik. *(III. köt.)*

***Betegh** *Miklós*, erdélyi politikus, szül. Nagybánya, 1868 jan. 10. 1910-től Torda-Aranyos m. főispánja, 1914-től 1917-ig, Tisza István visszalépéséig Erdély kormánybiztosa. Ezután aranyosgyéresi birtokára vonult vissza. Jelentékeny egyházi, társadalmi és közgazdasági tevékenységet fejt ki. Tagja a r. kat. igazgatótanácsnak, elnöke a Romániai Katolikus Népszövetségnek. V. b. t. t., több érdemrend tulajdonosa.

Betegségek. A B. gyakoriságában megnyilvánuló változások közül a *gümőkór* és a *hevenyfertőző* betegségek csökkenése, valamint a *vérkeringési szervek* megbetegedéseinek emelkedése érdemel említést. A *vérkeringési* szervek megbetegedései által okozott halálozások száma 100.000 lakosra számítva 1897.: 55, 1916—18.: 122, 1923—25.: 170, 1926—30.: 178, 1931.: 200·2, 1932.: 205·1. A *rákos* megbetegedések számának emelkedése nem valóságos, inkább a népesség korösszetételének a megváltozásával és azzal függ össze, hogy a betegek újabban inkább felkeresik az orvosokat és a gyógyintézeteket. A halálokok százalékos megoszlását az 1926—1930. évek átlagában az alábbi táblázat tünteti fel:

1. Gümőkor	13·2 %
2. Csecsemőhalandóság	23·0 „
3. Vérkeringési szervek	10·6 „
4. Légzőszervek	12·3 „
5. Rosszindulatú daganatok	5·7 „
6. Heveny fertőző megbetegedések	3·5 „
7. Idegrendszer betegsége	9·5 „
8. Emésztőszervek betegsége	10·7 „

(III. köt. L. még *Fertőzőbetegségek, XXI. k.)*

Bethe, *Erich*, klasszika-filológus, újabb művei: *Griechische Lyrik* (1920); *Die Gedichte Homers* (1922); *Märchen, Sage, Mythus* (1922). *(III. köt.)*

Bethge, *Hans*, német író. Újabb művei: *Saitenspiel* (lírai költemények, 1909); keleti költemények fordítása: *Die chinesische Flöte* (1907); *Hafis* (1910); *Arabische Nächte* (1912); *Die indische Harfe* (1913); *Pfirsichblüten aus China* (1920); *Die armenische Nachtigall* (1924). Több nagyon elterjedt antológia kiadója. *(III. köt.)*

***Bethlen** *György gróf (Bethleni)*, politikus, szül. Kolozsvár, 1888 szept. 23. Középiskoláit Bpesten, jogi tanulmányait Pozsonyban és a kolozsvári egyetemen végezte, ahol az államtudományokból doktori fokozatot nyert. Elvégezte a gazdasági akadémiát is. 1913 óta, amikor Kolozs m. törvényhatósági bizottságába választották be, állandóan élénk szerepet játszott a megye közéletében. 1926 óta a *Romániai Orsz. Magyar Párt* elnöke és a román képviselőház tagja. Fáradhatatlanul dolgozik a gazdasági helyzet javítása ügyében. Hosszabb idő óta elnöke az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek, egyik főgondnoka az erdélyi ref. egyházkerületnek,

Bethlen *István gr. (Bethleni)*, 1926. újból kormányt alakított, s már a köv. év elején létrehozta Olaszországgal a szorosabb kapcsolatot. Az olasz-magyar barátsági és döntőbírósági szerződések és a fiumei kikötő kérdésében létrejött elvi megállapodás révén az ország kijutott külpolitikai elzárkózottságából. Jelentékeny nehézséget okozott az 1928 jan.-ban keletkezett külpolitikai bonyodalom, amely abból származott, hogy osztrák pénzügyőrök a szentgotthárdi vámnál öt vagonban Veronából Varsóba címzett gépfegyver-szállítmányt fedeztek fel. Az ügyből kifolyóan a kisantant panasszal fordult a Népszövetséghez, ahol B. sikerrel képviselte a magyar álláspontot és elérte, hogy a Népszövetség napirendre tért az ügy fölött. Bár háláját fejezte ki *Rothermere* lordnak a trianoni szerződés békés revíziója érdekében kifejtett akciójáért, óvatosságra intette a nemzetet ebben a kérdésben. 1928 okt. 14. Sopronban és 1929 máj. 27. Budapesten a hősök emlékkövénél mondott irredenta szellemű beszédei a kisantantállamok részéről diplomáciai lépést vontak maguk után, amely azonban nem járt következményekkel. 1929 jún.-ban Madridban és Párizsban tett látogatásai jótékony hatással voltak az ország külpolitikai tekintélyének növelésére. 1928 ápr.-ban a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete az újságíró intézményeknek juttatott támogatása elismeréséül megválasztotta díszelnökének. B. figyelmét ezután a mindinkább súlyosbodó gazdasági válság kötötte le. 1930 jan-ban. a hágai és utána a párizsi konferencián létrejöttek az egyezmények az optánsügyben és a magyar jóvátétel kérdésében. A vállalt kötelezettségek mérlegelésénél az a remény hatotta át a magyar közvéleményt, hogy miután Magyarország ezzel visszanyerte gazdasági önrendelkezési jogát, háztartását megfelelő állami kölcsönnel rendezheti. Ez azonban nem teljesült, amiért később B.-nek sok támadásban volt része. B. a gazdasági válság enyhítése céljából Rómában járt, hogy a magyar agrártermékeknek Olaszországba irányuló kivitelét fokozza, Genfben ugyanilyen célból tárgyalt Ausztria, Jugoszlávia és Románia képviselőivel igyekezett Berlinben a magyar-német gazdasági szerződés útját egyengetni és Bécsben a preferenciális vámrendszer, valamint kölcsönös kontingensben megfelelő megállapodást teremteni. Mindezek az akciók a jobb jövő hitével töltötték el a nemzetet és ennek jegyében ünnepelték, 1931 ápr. 15-én B.-t, miniszterelnöksége tizedik évfordulója alkalmából. Az 1931. általános választások még nagy többséget hoztak a kormánypártoknak, azonban az akkor már katasztrófális méretű gazdasági válság 1931 aug. 19-én B.-t lemondásra kényszerítette. Nagy hatást váltott ki 1934. angliai körútja, amikor nagysikerű előadásokban ismertette a revízióra vonatkozó nézeteit. *Válogatott beszédei és írásai* 1932., *Angliai előadásai* 1934. jelentek meg könyvalakban. *(XX. köt.)*

Bethlen *Margit grófnő*, 1931. nov. Amerikában volt és ott előadásokat tartott. Útjáról számos cikket írt és előadást tartott. Ujabb művei közül a legnevezetesebb: *A nagy valami* c. regény (1934); *A szürke ruha* c. darabját a Vígszínház, a *Cserebogár* címűt a Nemzeti Színház adta elő. A *Pesti Hírlapnak* állandó cikkírója. *(XX. köt.)*

Bethusy-Huc, *Valeska grófné*, megh. Lugano, 1926 máj. 27. *(III. köt.)*

Betlen *Gyula*, szobrász, 1912-ben a debreceni Keresk. és Iparkamara székházának összes díszeit, 1927. a szeged-alsóvárosi hősi emléket s más hasonlókat alkotott. 1932. Budapest székesfőv. megvette *Pihenő nő* c. márványszobrát. 1934. a March-család síremlékét mintázta a Hamburg-Ohlsdorf-i temető számára. *(III. és XX. köt.)*

Beton, mint útburkolat, a nemzetközi autóforgalom rendkívüli megnövekedése óta az aszfalt mellett mind nagyobb jelentőséggel bír. Amerikából kiindulva a nyugateurópai országokból hozzánk is eljutott s napjainkban úgy a városi, mint az országutak építésénél mind nagyobb teret hódít (autóstrádák.) A B. útburkolat készülhet egy és két réteggel. Nálunk az előbbi inkább használatos. Előnyei: olcsó, könnyű és gyors elkészítés, pormentes, érdes felület, amiért nagyobb emelkedésnél is használható, időjárásnak ellenáll, kevés a fenntartási költsége, a jármű könnyen siklik rajta. Hátrányai: könnyen repedezik s így a pneumatikot rongálja, nehézkes a fölbontása (pl. városi csőlerakásnál), lassan szilárdul (4—6 hét), emiatt újabban bauxitcementtel készül. A B. útburkolat 5—6 m széles, parabolikus keresztmetszettel, vastagsága középen átlag 20 cm, szélein kb. 28 cm. A B. elegyengetését, keverését, döngölését, símítását ma úgyszólván mindíg erre a célra nálunk is készített gépekkel és vízmerő készülékekkel végzik. Tömött, vízzáró útburkolathoz kb. 8% bitumennel keverik, amely a kőzúzalék hézagait kitölti (aszfaltbeton). Ez símább is. A vasbeton vasbetétekkel ellátott B., az így készült B. hajlításnak, húzásnak és nyírásnak is ellenáll. A vasbeton rendkívül elterjedt modern építkezéseknél (épület, híd, oszlop, kémény stb.) a vasbetét nélkülit alapozásokhoz, vízépítéseknél stb. alkalmazzák. *(III. köt.)*

***Betonágyú,** az építészetben az a sűrített levegővel működő gép, melynek segélyével falazatsérüléseket, repedéseket (kéményeknél, kazán alapfalaknál, betonműtárgyaknál stb.) portlandcement-habarcsnak a gép fúvókáján keresztül nagy nyomással való belövelése, befecskendezése útján szilárdan és tartósan ki lehet javítani. Ezt közönségesen „Torcret"-eljárásnak nevezik. (Tector és Concrete angol szavak összevonása = betonfedezés). De lehet új műtárgyakat is készíteni B.-val, pl. vasbeton-

szerkezet vasvázára híg betont lövelnek rá, vagy a keveréket formázó szekrényekbe befecskendezik s így idomdarabokat (oszlopfő, párkányműkő, stb.) sőt egész építési részleteket, kupolákat stb. lehet előállítani („fúvott beton"). A nagy nyomás alatt készült beton igen jó vízzáró s ezért pl. alagútfalazatok víztelenítésénél is használható a betonbefecskendezési eljárás.

***Betörés elleni védekezés.** Ide tartoznak a biztonsági zárak, ajtózávárzatok, rácsozatok, biztonsági láncok és ajtók vasmerevítései. Egyes tárgyak megőrzésére (ékszer, pénz, értékpapír) szolgálnak befalazott trezorok, szekrények, acélládikák. A B. technikája lépést tart a fejlődésben a hivatásos betörővilág találmányaival és az eddigi biztonsági zárak helyébe komplikáltabb berendezések kerültek használatba. Így az elektromos védőkészülékek a betörést v. annak kísérletét a lakás- v. üzlet-tulajdonosnak, a rendőrségnek v. őrszemélyzetnek azonnal jelzik (riasztóberendezés). Vannak berendezések, melyek a legkülönfélébb kontaktussal (rezgő-, húzó-, nyomó-, inga- v. leesőkontaktus) áramkört zárnak v. megszakítanak és ezáltal fény v. hangjelzést váltanak ki. De van olyan is, amelynél ez a kontaktusjelzés nem mechanikai úton, hanem egy fénysugár hatása folytán következik be (szelén- v. fotocella segélyével), léghuzalkészülék útján vagy hanghatás folytán (mikrofon) stb. A rendőrséggel összekötött riasztóberendezés magát a rendőri készenlétet figyelmezteti és jelzi a betörés helyét is. Fény- és csengőjelzésen kívül gyakran ú. n. durrantyúkat is helyeznek üzembe.

Bettelheim, *Anton*, német irodalomtörténetíró, megh. Bécs, 1930 márc. 29. *(III. és XX. köt.)*

Bettoni-Cazzago, *Francesco gróf*, olasz író, megh. 1898. *(III. köt.)*

***Beucler,** *André*, francia regényíró, szül. 1889. Már első munkáját: *La Ville anonyme* (1922) siker koronázta. Számos poétikus regénye jelent meg: *Gueule d'amour* (1924); *Le Pays neuf* stb., továbbá *Paysages et villes russes*, tanulmány és egy regényes életrajz: *Vie d'Ivan le Terrible*.

Beuthen, város Felső-Sziléziában, (1933) 100.357 lak.

Bevándorlás. Külföldieknek az ország területén lakhatását újabban az 1903 : V. t.-c.-et módosító 1930 : XXVIII. t.-c. s végrehajtásaként a 100.000/1930. B. M. sz. rend. szabályozza; az ország területén állandóan csak az a külföldi tartózkodhatik, akinek lakhatási engedélye van. Elbírálják, hogy beköltözése közbiztonság s az állam érdekei szempontjából nem aggályos-e? *(III. köt.)*

Bezold, *Friedrich von*, német történész, megh. Bonn, 1928 ápr. 30. *(III. és XX. köt.)*

***Bezprizornyj** *l. Beszprizornyj. (XXI. köt.)*

***Bezruč,** *Petr*, családi nevén Vašek Vladimir, cseh költő, szül. Troppau, 1867 szept. 17. Első verskötete 1903. jelent meg (Sziléziai dalok.) Újabb versei: A kék rendszalag (1931).

***Bezzegh-Huszágh** *Miklós (Hajniki)*, ny. főkapitány, szül. a zólyommegyei Hajnikon 1881 jan. 22. 1913. kir. ügyész Budapesten. 1918. az Igazságügyminisztériumban, az árvizsgáló bizottságnál, majd a Közélelmezési minisztériumban dolgozott. 1921. főügyészhelyettes, 1928. az államrendőrség budapesti főkapitánya. 1933. nyugdíjazták és azóta ügyvédi gyakorlatot folytat.

***Bhandarkar,** *Sir Rama Krisna Gopal*, indiai tudós, szül. Malvan, 1837 júl. 5., megh. Puna, 1925 aug. 24. 1868—82. a bombay-i egyetem és a Poona College, 1882—98. a Deccan College tanára volt. Indiai tudományos problémákat dolgozott fel nyugateurópai módszerekkel. Ezenkívül szociális és politikai szerepet játszott. Dekkan és India történetével, vismeizmussal és vallástörténettel foglalkozott munkáiban, amelyeknek összegyűjtött kiadása *Collected Works* c. 1927—29. jelent meg. Tiszteletére a punai egyetem keleti intézetét B. Oriental Research Institutenak nevezik.

***Bhandarkar,** *Devadatta Rama Krisna*, az előbbi fia, szül. 1875 nov. 19. A kalkuttai egyetem tanára, archeológus és numizmatikus, 1911. kiadja az *Indian Antiquary* c. folyóiratot.

Bhopal, hűbéres állam Közép-Indiában (1931) 729.955 lak.; a hasonló nevű főváros (1931) 45.094 lak.

Biai járás, Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm.-nek 1935 jan. 1. megszüntetett járása. Községeit a *budakörnyéki* j.-ba olvasztották be.

Bialik, *Chaim Nachman*, héber költő, megh. Bécs, 1934. Összegyűjtött munkái 1933. jelentek meg. *(III. és XIX. köt.)*

***Bialowiczi őserdő,** lengyelül *Bialowiczka*, újabban Lengyelországhoz tartozó zárt erdő, vadaskert, egykori cári vadászterület, kiterjedése 1.300 km². Az enyhén hullámos, homokos, agyagos, helyenként vizenyős felszínt főképpen fenyvesek, kisebb mocsarak borítják. Jelentékeny vaddisznó-, őz- és dámszarvasállománya van; egykor híres bölényei csaknem teljesen kipusztultak.

***Bianchi,** *Leonardo*, olasz orvos, szül. S. Bartolomeo in Galdo, 1848 ápr. 5., megh. Nápoly, 1927 febr. 13. A nápolyi egyetemen az elmekórtan ny. r. tanára, több éven át olasz közoktatásügyi miniszter. Nagyszámú munkái közül kimagaslanak a homlokagyvelő szövet-, élet- és kórtanát, a beszédhűdéseket, az elmebajosok beszéd- és írászavarait, az epilepszia sebészi gyógytanát, a heveny és zavartsági állapotok bacillusos eredetét tárgyaló közleményei. Legkiválóbb összefoglaló műve: *Trattato di Psychiatria*, Napoli.

***Bibl,** *Viktor*, osztrák történetíró, szül. Bécs, 1870 okt. 20. A bécsi egyetem rk. tanára 1913. Műveinek irányzata erősen individuális jellegű, az egyes korszakokban az egyéniségek hatását keresi, ami szakkörökben élénk kritikákra adott okot. Művei:

Der Tod des Don Carlos (1917); *Der Zerfall Österreichs* (1922—24); *Metternich* (1927); *Maximilian II.* (1928); *Thronfolger* (1930); *Das deutsche Schicksal* (1930).

Biblia. A keresztény vallásfelekezetek újabb időben is nagy gondot fordítanak a bibliai könyvek minél közérthetőbb lefordítására. Mióta a róm. kat. egyház a bibliaolvasásra vonatkozó rendelkezéseit enyhítette, azóta a Vulgata szerinti fordítások egymást követik. A magyar reformátusok ugyan még ragaszkodnak a Károli Gáspár-féle átültetéshez, de nem idegenkednek nyelvének némi modernizálásától. Úgy ők, mint az evangelikusok elsősorban az Új Testamentumra fektetik a fősúlyt. *(III. köt.)*

Az újabb magyar bibliafordítások nevezetesebbjei a következők:

Az ó- és újszövetségi szentírás a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. Káldi György fordítása nyomán jegyzetekkel átdolgozva. Az apost. szék jóváhagyásával. I—IV. köt. Budapest, 1915—16. — Ószövetségi szentírás a Vulgata szerint. Káldi György fordítása nyomán átdolgozta a Szent István Társulat Szentírás Bizottsága. Budapest 1930—33. — Biblia az ifjúság és család számára. 1. köt. A Tóra. Mózes öt könyve. 2. köt. A történeti könyvek. Budapest, 1926. Kiadja az Izr. Magy. Irod. Társ. — Szentírás. A család és az iskola részére. Szerk. Frenkel Bernát. I—IV. köt. 1. kiad. Budapest, 1922—27. Az I. köt. 2. kiad. u. o. 1927. — Kis Szentírás. Szerk. Frenkel Bernát. (Rövidített lenyomata a „Szentírás a család és az iskola részére" c. szentírásfordítás szövegének.) Budapest, 1933.

Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint. Káldi György S. J. fordítása nyomán átdolgozta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta a Szent István Társulat Szentírás Bizottsága. 1. kiad. Budapest, 1927. 2. kiad. u. o. 1931. 3. kiad. u. o. 1934. — Az Újszövetség. Ford. Czeglédy Sándor. Győr, 1924. (2. kiadása a fordító megnevezése nélkül a Brit és külföldi bibliai társ. kiadásában. Budapest, 1930.) — Új Testamentum, azaz Istennek Új Szövetsége a mi Urunkban Jézus Krisztusban. Fordította Maszny ik Endre. I—V. füzet. Pozsony, 1917. 2. kiad. — Új Testamentom vagy a Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kőtött új szövetség szent írása Károli Gáspár nyomán az eredeti — görög — szövegből fordítva bevezetéssel és szótárral ellátva. Budapest, 1925. — Új testamentom, azaz a mi Urunk Jézus Krisztusnak új szövetsége. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. A bevett hellén szöveggel (textus receptus) egybevetette és átdolgozta Kecskeméthy István. Budapest, é. n. — Új Testámentom vagyis Új Szövetség. Görög eredetiből fordította Raffay Sándor. Budapest, 1929. — Új szövetségi Szentírás. A Vulgata nyomán fordította és jegyzetekkel ellátta P. Soós István. M.-Gladbach, 1911.

Bibó *Lajos*, író, hírlapíró, 1927-ben megnyerte a székesfőváros irodalmi nagydíját. Újabban megjelent munkái: *Anyám. Kétlelkű szerelem, Meg kell a szívnek hasadni, Van orvosság mindenre, A sárhelyi veszedelem, A föld, A vetés megérik* stb. *(XX. köt.)*

Bibornok-bizottságok *(Congregationes Cardinalium)*, a római kúria közigazgatási hatóságai. Átmenetileg már a középkorban szerepelnek egyes ügyek elintézésére; állandó jellegű testületekké a XVI. században válnak. V. Sixtus 1587. 15 kongregációt szervezett, X. Pius a római kúriát újjászervező *Sapienti consilio* konstitucziójával 1908. és az új egyházi törvénykönyv tizenegyet. Tagjaik a bíborosokon kívül prelátusok és teológusok (consultorok), élükön egy bíboros-prefektus, esetleg maga a pápa áll. Elsősorban egyházkormányzati, közigazgatási hatóságok; törvényt csak a pápa előzetes hozzájárulásával hozhatnak, a formális bíráskodást kívánó ügyeket rendesen a bíróságokhoz utalják. A mai B. ezek: 1. *Congregatio Sancti Officii*, melyet már III. Pál alapított 1542., a legfőbb hit- és erkölcsügyi hatóság; hozzátartozik a könyvbírálat és tilalom *(Index)*. 2. *Congr. Consistorialis*, hatásköre a konzisztóriumi ügyek előkészítése, egyházmegyék alapítása, püsp. székek betöltése, az egyházkormányzat ellenőrzése. E két kongregáció prefektusa a pápa. 3. *Congr. de disciplina Sacramentorum*, a szentségek fegyelmi, jogi természetű ügyeiben. 4. *Congr. Concilii*, a világi papság és a hívek fegyelmének kérdéseiben illetékes. 5. *Congr. negotiis religiosorum sodalium praeposita*, hatásköre a szerzetek kormányzata és fegyelme. 6. *Congr. de Propaganda Fide*, a missziós területek és általában a hitterjesztés ügyének legfőbb hatósága, melyet XV. Gergely alapított 1622. 7. *Congr. Sacrorum Rituum*, hatáskörébe tartoznak a latin egyház szertartásai s a boldoggá- és szenttéavatási perek. 8. *Congr. Ceremonialis*, rendezi a pápai kápolna és udvar szertartásait. 9. *Congr. pro negotiis ecclesiasticis extraordinarii*, amaz ügyek intézésére, melyek a világi kormányokkal való tárgyalást kívánják, továbbá amelyeket a bíbornok-államtitkár esetről-esetre kioszt. 10. *Congr. de Seminariis et Universitatibus studiorum*, a papi szemináriumok, katolikus egyetemek és fakultások hatósága. 11. *Congr. pro Ecclesia Orientali*, illetékes a keleti egyházak személyeire, fegyelmére vagy szertartásaira vonatkozó ügyekben. 1930 óta önálló bizottságként működik az orosz ügyek bizottsága (Commissio pro Russia). (L. *Bibornoki gyülekezetek, III. köt.)*

***Bicsérdizmus,** tulajdonképpen csak növényi táplálkozás (nyerskoszt), nevét Bicsérdi Bélától, a mozgalom népszerűsítő vezérétől kapta.

***Bidlo,** *Jaroslav*, cseh történész, szül. 1868 nov. 17. A prágai egyetem tanára, a bizánci-szláv kapcsolatok kutatója. Főmunkája: *Dějiny Slovanstva* (1927).

Bie, *Oscar*, német író és esztétikus, újabb művei: *Schubert* (1925); *Die moderne Musik und Richard Strauss* (1925); *Das deutsche Lied* (1926). *(XX. köt.)*

Biedermann, *Wilhelm*, német fiziológus, megh. Jena, 1929 nov. 27. *(XX. köt.)*

Biedermeier-kor, nagyjából a XIX. sz. első felének művészet- és művelődéstörténeti megjelölése a német nyelvterületen, főképp az iparművészetben és festészetben; az építészet nagyobbszabású alkotásait e korszak elején az empire-stílushoz számítják. Magyar vonatkozásban is gyakran használják a B. megjelölést, de ez nem fedi egészen e korszak hazai művészeti viszonyait. (L. *III. köt.* és *Táblabíróvilág művészete XXI. köt.)*

Bielefeld, város Vesztfália keleti felében, (1933) 120.720 lak.

***Bierbauer** *Virgil, dr. ing.*, építészmérnök, szül. Nagyenyed, 1893 márc. 6. A műegye-

temet Münchenben végezte. 1925 óta Budapest szfv. elektromos művei üzemi építkezéseit tervezi, pl. a kelenföldi áramfejlesztő telepet. 1931. a berlini nemzetközi városépítészeti, 1933. a milánói nemzetközi iparművészeti kiállítás magyar osztályát rendezte. 1928. a *Tér és Forma* c. lap szerkesztője. Megjelent művei: *A kislejtésű tetőszerkezetek* (1932); *Budapest városépítési problémái* (1933) stb.

***Biesalski,** *Konrad*, német ortopédorvos, szül. Osterode, 1866 nov. 14., megh. Berlin, 1930 jan. 28. A német nyomorékgondozás megszervezője s több ilyirányú folyóirat kiadója.

***Bifém,** két különböző tágulási együtthatóval bíró fémből való lemez egymásrahegesztése. Emelkedő hőmérsékleten az ilyen lemez a kevésbé táguló anyag felé meggörbül s ezzel a mozgással pl. áramkört nyithatunk vagy zárhatunk. A görbülés nagysága a lemez vastagságával fordítva, a tágulási együttható különbségével s a lemez hosszúságának négyzetével egyenesen arányos. Az összehegesztett lemezek egyike invar, másika sárgaréz vagy acél.

***Bifokális szemüveg,** a. m. *kétfókuszú*, azaz kétféle fénytörésű szemüveg. Felső része távolbalátásra, alsó (rendesen kisebb) része írás-olvasásra való; a preszbiópiás (csökkent alkalmazkodású) korban viselik, ha a szem fénytörése olyan, hogy távolra is kell üveg. Előnye, hogy nem kell váltogatni. Összecsiszolással vagy összeolvasztással készül.

***Big Five** (az Öt Nagy), Anglia öt legnagyobb bankját nevezik igy: *Midland Bank, Lloyds Bank, Westminster Bank, Barclays Bank* és a *National Provincial Bank*.

***Bignio** *Gyula*, tengerészkapitány, szül. P.-Monostor, 1876 jan. 24. Norvég vitorlásokon nyert kiképzést, később német, angol és amerikai hajókon teljesített szolgálatot. Utazásairól írt cikkei a *Budapesti Hirlap, Nemzeti Ujság* és *Pesti Hirlap* hasábjain jelennek meg. 1910. a *Pesti Hirlap* munkatársa. Jelenleg a főváros idegenforgalmának fejlesztésével foglalkozik.

Bihar *vm.*, területe 2771 km², (1930) 176.002 lak. Tényleges szaporodás a mult népszámlálás óta 14.526 (13·2%). Népsűrűsége 63·5. Lakosságából 170.096 (96·7%) magyar, 133 német, 312 (0·1%) tót, 5325 (3·2%) román, 5 horvát, 8 szerb, egyéb és ismeretlen 124. Magyarul tud összesen a lakosság 99·4%. Vallás szerint róm. kath. 8·2%, gör. kath. 4·2%, ref. 78·1%, ág. ev. 0·9%, gör. kel. 5·5%, izr. 2·5%. egyéb 0·6%. Ir és olvas a vm. 12 évnél idősebb lakosságának 87·4%-a. A vm. területéből 190.203 ha szántóföld, 2748 kert, 15.572 ha rét, 2793 ha szőlő, 46.690 ha legelő, 3606 ha erdő, 627 ha nádas, 13.402 ha terméketlen. Fontosabb mezőgazdasági terményei (1932) 100 q-ban): búza 457, rozs 65, árpa 188, zab 79, szemes tengeri 752, burgonya 140, cukorrépa 438, must 19.265 hl. Állatállománya (1932) szarvasmarha 42.293, ló 22.900, sertés 72.016, juh 62.762. Közútjainak hossza 593 km, ebből kiépített 500 km és pedig 83 km állami, 366 km törvényhatósági, 47 km községi és 4 km vasúti hozzájáró. Vasútvonalainak hossza 196·9 km. Rádióvevő készülékeinek száma (1932) 2100. A vm. területén van 37 rendes kisdedóvó, 3 állandó, 3 nyári menedékház, 108 elemi mindennapi népiskola, 29 általános továbbképző, 51 gazdasági továbbképző, 3 önálló gazdasági népiskola, 6 iparos tanonciskola, 4 polgári iskola, 1 gazdasági szakiskola. Közigazgatásilag 6 járásra oszlik: berettyóújfalusi (1930: 35.330), biharkeresztesi (30.508), cséffa-nagyszalontai (35.736), derecskei (26.546), sárréti (22.839) és a székelyhídi (35.043 lak.) *Térképét l. Jász-Nagykun-Szolnok vm.*-nél.

Bikács nk., *Tolna vm.*, dunaföldvári j. (1930) 1385 lak. 1930. B. néven *Bikács* nk. és *Kistápé* nk. egyesültek.

***Bikkessy** *József (Vámos-Atyai)*, a magyar népviseletek első gyüjtője. Életkörülményeiről keveset tudunk. Atyja *Heinbucher* Ignác, vagyonos pozsonyi polgár, anyja *Büss* Ágnes volt. A család 1791 jan. 17. kelt kir. oklevéllel nevének *Bikkessy*-re történt változtatása mellett nemességet és 1801 jan. 5. *Vámos-Atyai* előnevet kapott. B. 1780 kör. született; katona lett s a mérnökkarnál alezredességig vitte fel. Éveken át nagy szeretettel gyüjtötte a magyar viseletek sajátkezűleg készített képeit. Vízfestményeiből 1820. egy bécsi kiadónál 78 lapot kézzel színezett rézmetszetekben, negyedrét alakban, német és magyar aláírásokkal a köv. cím alatt bocsátott közre: *Pannoniens Bewohner in ihren volkstümlichen Trachten hergestellt.* A képekhez *Csaplovics* János írt szöveget. A 2. kiad. Grácban jelent meg; *Sammlung der merkwürdigsten, noch dermalen bestehenden National-Costüme von Ungarn und Croatien in 78 Blättern.*

Bílek, *Frantisek*, cseh szobrász. Művészetében különösen a cseh faji jelleg hangsúlyozását keresi. Extatikus, vallásos érzéseket kifejező szobrai között a prágai Szent Vid-székesegyház számára fából faragott feszület-csoportja válik ki. *(III. köt.)*

***Bilinszky** *Lajos*, teol. doktor, pedagógiai író, szül. Kolozsvár, 1868. Teológiai tanulmányait Bécsben végezte. 1915. c. prépost, 1933. pápai prelátus és a Ferencrendi Nővérek nagyszebeni tanintézetének igazgatója. Számos, a tanításügyre vonatkozó szakértekezésen kívül több kitűnő tankönyvvel látta el a romániai magyar középiskolákat.

***Bilkei** *Ferenc*, plébános és esperes, szül. Sárszentmihály, 1872 jún. 13. 1896. fölszentelt pap, 1900. a székesfehérvári törvényhatósági bizottság tagja, majd a Fejérmegyei Napló szerkesztője. 1912. székesfehérvári felsővárosi plébános és esperes. Főbb művei: *Hét országon keresztül, Az éjféli nap országában, Túl az Óceánon, Vidám órák, Lateau Lujza élete, Debrecentől Pannonhalmáig, Kalauz, Családkönyv, A Rózsák Szentje,*

Róma, Gárdonyi és a buddhizmus. Nevezetesebb fordításai: *Örök dolgok, Vasárnapi könyv, Ward Mária élete* (Klug), *A klasszikus egyház története* (Marx I.), *Betegek keresztútja* (Hophan). Megjelent még *Árva Juliska karácsonya* c. színműve.

***Billenő kocsi,** vasutak, kikötők, bányák, kohók üzemeinél, alagutak, gyárak építkezéseinél, villamos központoknál, tömegáruk (pl. szén, kavics, homok, salak, stb.) szállítására és könnyű kiürítésére szolgáló járómű melynek kocsiszekrényét a kiürítésnél mechanikai berendezéssel fel lehet billenteni.

***Billog** *(idéző jelvény v. pecsét).* A pecsétküldéssel való törvénybeidézés szokását már a korai középkor germán törvénygyüjteményei, a Leges Wisigothorum, Alamannorum és Baiuvariorum ismerik. A kereszténység hitre tért Magyarország az eljárást, úgylátszik, azonnal átvette, Szent László, (I. tv. 42 cikk, III. 3. 25. 26.) és Kálmán törvényei (I. 2. 5. 6. 14.) már mint bebefogadott gyakorlatról emlékeznek meg róla. A pecsétküldő királyi bírákat nevezte a XII. és XIII. századbeli magyar gyakorlat billogosoknak. Eredetiben I. András király és a veszprémi káptalan idéző B.-a ismeretes.

***Billy,** *André,* francia író, szül. Saint-Quentin, 1883 dec. 13. A L'Oeuvre c. napilapban megjelent kritikáin kívül: *Benoni* (1907); *La Derive* (1909) c. élénk regényeket, irónikus regéket és *Barabour ou l'harmonie universelle* c. burleszket írta. Ő a *Route de la solitude* (1931) c. pszichológikus analízis szerzője.

***Bimbólikasztó bogár** *(Anthonomus pomorum L.),* apró, barna, ormányos bogár, amely tavasszal az almafa ki nem nyílt bimbóiba rakja petéit. Kukaca a bimbó belsejét fogyasztja s ott is alakul át bábbá, majd bogárrá. A bimbó elszárad. Védekezés: márc. végén, ápr. elején a bogarat lerázzuk a fa alá terített lepedőre. Ezzel a fakadás előtti farázással egyéb kártevő rovarokat, pl. az eszelényeket is összegyüjthetjük.

***Bimetall,** két egymásra hengerelt, különböző anyagú fémszalagból álló fémhőmérő, melyet főként meteorográfokon használnak.

Binder-Kotrba *Géza,* vegyészmérnök, 1930. egyetemi ny. rk. tanár lett. *(XX. köt.)*

Binding, *G. Rudolf,* német költő. Újabb művei: *Reitvorschrift für eine Geliebte* (1926); *Erlebtes Leben* (1928); *Rufe und Reden* 1928); *Moselfahrt aus Liebeskummer* (1932); *Die Spiegelgespräche* (1933); *Antwort eines Deutschen an die Welt* (1933). *(XX. köt.)*

***Binóda,** olyan elektroncső, amely a modulált nagyfrekvenciájú áram demodulálására szolgáló részből (dióda) és az ilyen módon előállított hangfrekvenciájú áram felerősítésére alkalmas, egy- vagy kétrácsos elektródrendszerből (trióda, ill. tetróda) áll.

Binswanger, *Otto,* német ideg- és elmeorvos, megh. Kreuzlingen, 1929 júl. 15. A jénai egyetem tanára volt 1919-ig. *(XX. köt.)*

***Biocönózis,** *életközösség,* a mai biológiában nagyon gyakran használt műszó, amely egy *biotópban* (l. *XX.* és *XXI. köt.)* együttélő s az együttélés helyének fizikai, kémiai, geológiai stb. viszonyaitól, valamint egymástól kölcsönösen függő élőlények, állatok és növények összességét jelenti. A B. a biotóppal együtt zárt egységet alkot s ezeknek különkülön nincs is értelmük, hanem csak egymással való kapcsolatukban s egymásra való hatásukban. A kettő együtt mintegy magasabbrendű életegység, amely születik, fejlődik és elpusztul, éppen úgy, mint az egyén. A B. tagjai meghatározott egyensúlyban vannak egymással. Ha valamelyik élőlénycsoport kipusztul belőle, vagy ellenkezőleg, valami ok miatt túlságosan elszaporodva uralkodóvá válik benne, akkor az ú. n. *biocönotikai egyensúly* megbomlik és a B. egysége veszedelembe kerül. Van független vagy zárt és függő vagy nyitott B. Független akkor, ha növényi szervezetei a biotóp szervetlen anyagaiból legalább annyi szerves anyagot termelnek, amennyi a B. állati tagjainak táplálására elegendő, ellenben függő a B. akkor, ha a biocönotikai egyensúly csak úgy tartható fenn, hogy abba a szomszédos biotópokból idegen szerves anyagok kerülnek.

***Biogeográfia,** életföldrajz, tárgya az élőlények és ezek lakóhelye, a föld felszíne közt levő kapcsolat tanulmányozása. Tárgyánál fogva tehát az élettudományok és a földrajz határán mozgó tudományág, azért, akik a lakóhelyre vetik a fősúlyt, a földrajz; akik ellenben az élőlények előtérbe helyezésével tanulmányozzák a kapcsolatot, a biológiai tudományok körébe sorolják. Mivel a B. legfontosabb kérdéseit csak biológusok oldhatják meg s művelői majdnem kizárólag biológusok, az utóbbi beosztás a mindenképpen helyesebb. A B. első feladata annak kutatása, hogy miképpen terjedtek el az állat- és növényfajok a föld felszínén; ez közelebbről a regionális B. feladata (l. *Állatföldrajz I. köt., Növényföldrajz, XIV. köt.),* megállapításai szerint a föld felülete ezek elterjedése alapján bizonyos területekre (régiókra, birodalmakra s ezeken belül kisebb biogeográfiai egységekre) osztható fel. Ehhez kapcsolódva a B. második feladata, annak a tanulmányozása, hogy e területek miként alakultak ki a geológiai idők folyamán, tekintettel a szárazulatok és tengerek sokszorosan változott eloszlására, másrészt az élőlények szakadatlan átalakulására. 3. Az élőlények és környezetük (lakóhelyük) kölcsönös függésének kiderítésével az *ökológiai B.* foglalkozik.

***Bioklimatológia,** az éghajlattan (klimatológia) újabb ága, amely az éghajlatnak az élő szervezetekkel való kapcsolatait tárgyalja. Rokon vele az orvosi meteorológia és klimatológia (l. o.), de a B. nemcsak az emberi, hanem az állati és növényi szervezetekre is kiterjeszti vizsgálatait. Újabban külön folyóirata van: *Bioklimatische Beiblätter der Meteorologischen Zeitschrift,* szerkesztik W. Schmidt és F. Linke, Braunschweigban.

***Biokristályok.** Haeckel jelölte meg e névvel a mészszivacsok tűinek állományát. Ma tudjuk, hogy anorganikus anyagok, elsősorban szénsavas mész, az állatok vázában olyan módon fordulnak elő, hogy optikailag, hasadás tekintetében és maratási kísérletek alkalmával úgy viselkednek, mintha egy kristályból hasíttattak volna ki. Eltérnek a valódi kristályoktól abban, hogy alakjuk nem kristály, hanem olyan, amilyennek a szervezet formálja. Finom szerkezetük arra utal, hogy apró, azonosan irányított (orientált) szervetlen kristálykák tömegéből állanak. Ilyen biokristály pl. a mészszivacsoknyolcsugaras korállok, tüskésbőrűek szén, savas mész váza és az *Acanthometriák* (Radiolaria, Protozoa) talán strontiumsulfátból álló váza is.

***Biológiai állomás,** olyan kutatóintézet, amelyben élettudományi (a legtágabb értelemben vett botanikai és zoológiai) vizsgálatokat végeznek. Az első és ma is egyik legnagyobb, a nápolyi, a tenger partján van és ugyanúgy van elhelyezve a legtöbb hasonló intézet a sarkkörtől kezdve le egészen az egyenlítőig. Vannak nagy belföldi édesvizek (tavak pl. Balaton, Plöni-tó stb., nagy folyók pl. Volga, Saratow) mellett, barlangokban (Postumia), sőt vannak oly hajók is, amelyek a nyilt tengeren valóságos biológiai kutatóintézetek, felszerelve mindazon tudományos eszközökkel, amelyekre az élettudományok kutatása alkalmával szükség van. Hazánkban van B. *Tihanyban*, és *Kisgödön* a Duna mellett. (L. *Állattani állomások, I. köt.)*

***Bioluminescencia,** az élőlények fénytermelésének jelensége. A növények és állatok sorában egyaránt vannak olyanok, melyek vagy egész szervezetükkel, vagy annak valamely erre a célra kialakult részével hideg fényt termelnek. Az élőlények fénytermelése mindig oxidációs jelenség, tehát kémiai folyamatokon alapszik (kemilumineszcencia). E fény keletkezéséhez tehát az oxigén jelenléte elengedhetlen, élő szervezetre és élő sejtre ellenben csak a világító alapanyag termelése végett van szükség, mert ezek az alapanyagok oxigén és víz jelenlétében az élő szervezeten kívül is hosszú ideig világíthatnak, sőt egyes állatfajoknak rendes körülmények közt csakis a szervezetüket elhagyó mirígyváladéka világít. Újabban több vizsgálat arra az eredményre vezetett, hogy legalább is egyes tengeri állatok világításának forrásául a velük együtt élő világító baktériumok szolgálnak. A fénytermelő szervek maguk rendkívül változatosak. Egyes szervezeteknek az egész teste, másoknak ellenben csak bizonyos része, ill. erre a célra alakult szerve világít. A világítószervek lehetnek nagyon egyszerűek, de nagyon bonyolult szerkezetűek is, s az utóbbi esetben általában világítóanyagot termelő mirigyekből s a fénytvetítő reflektorszerű berendezésből állanak. A termelt fény színe különböző és jellemző az egyes fajokra. Világítók az állatok és növények minden nagyobb csoportjában előfordulnak, kivéve a magasabbrendű zöld növényeket és a gerincesek magasabbrendű osztályait. Különösen sok a világító a tengeri állatok közt; feltűnően sok világít az örök sötétségben élő mélytengeri állatok soráből. Nálunk a legközönségesebb és legismertebb világító állat a szentjános-bogár. *(Lampyris noctiluca.)*

***Biomyxa** *Leidy*, a gyökérlábúak *(Rhizopoda)* osztályában a napállatkák *(Heliozoa)* rendjébe sorolt, de nem egészen biztos rendszertani helyzetű egysejtű lény. Nem lehetetlen, hogy csupán valamelyik Vampyrella-faj egyik fejlődési fokozata, ezt azonban nem lehet eldönteni mindaddig, míg egész fejlődése ismeretessé nem válik.

Biotóp *(élettér)*, újabbkeletű, de a mai biológiában nagyon sűrűn használt kifejezés. Olyan önmagában zárt, meghatározott fizikai, kémiai, geológiai stb. viszonyok által jellemzett területet jelent, melyben különböző élőlények összessége, *biocönózisa* él. A B.-tól mindig elválaszthatlan annak a biocönózisa, azok kölcsönösen függnek egymástól s kölcsönösen hatnak egymásra s együtt egy magasabbrendű életegységet alkotnak, amelynek anyagforgalma is többé-kevésbbé zárt lehet. B. pl. a tó, amelyben állatok és növények biocönózisa él, vagy a barlang, valamely szikes vagy homokbuckás terület, egy-egy forrás, kút, de egy-egy esővíz-gyüjtő hordó is, amelyben bizonyos idő mulva szintén megjelenik a nagyon apró, mikroszkópikus növények és állatok biocönózisa. *(XX. köt.)*

Birkenhead, *Frederick Edwin Smith*, angol politikus, megh. 1930 szept. 30. 1928. lemondott a Baldwin-kormányban viselt indiai államtitkári állásáról és teljesen visszavonult a politikai élettől. *(XX. köt.)*

Birkózás, több helyi jellegű és nagyobb elterjedéshez nem jutott faján kívül van kettő, amely az egész világon ismert és amelyben olimpiai bajnokságokat is rendeznek. Ez a kettő az ú. n. görög-római és a szabadstílusú *(catch-as-catch-can)* B. Utóbbi egyre jobban háttérbe szorítja az előbbit, mert amíg a görög-római B.-nál sok szigorú szabály köti a versenyzőket, gáncsolni, vagy övön alul fogni tilos, a szabadstílusúnál majdnem minden fogás megengedett és ez természetesen változatosabbá teszi a mérkőzéseket. A győzelem vagy tussal dől el (így nevezik azt az esetet, amikor az egyik versenyzőnek mindkét válla egyszerre érinti a földet), vagy pedig pontozással, ha a megállapított idő alatt egyik fél sem tudja két vállra fektetni a másikat. Mindkét fajta B.-nál hat súlycsoportba osztják a versenyzőket, nehogy túlságos súlykülönbségű emberek kerüljenek szembe egymással. Az egyes súlycsoportok a következők: légsúly 58 kg-ig, pehelysúly 58—62, könnyűsúly 62—67·5, kisközépsúly 67·5—75, nagyközépsúly 75—82·5, nehézsúly 82·5 kg-on felül. *(III. köt.)*

Birmingham, 1. angol város, (1932) 1,009.300 lak. 2. Északamerikai város Alabama államban, (1930) 259.678 lak.

***Biró** *Ferenc*, jézustársasági rendfőnök, egyházi író és szónok, szül. Munkács, 1869. Megalapította a *Szív* c. katolikus hetilapot, (1915), a szegedi teológiai főiskolának és a *Korda* könyvkiadó és terjesztő vállalatnak (1920) kezdeményezője.

***Biró** *József*, festőművész, szül. Keresztúr, 1887 márc. 16. A Paál László Társaság egyik alapítója és titkára, a Magy. Képzőművészek Egyesületének meghívott tagja. Műveit a következő díjakkal tüntették ki: *Fészek műbarátok díja, Egyházművészeti kiállítás első festészeti díja, Barcelóniai világkiállítás nagy ezüst érme, Medaglia commemorativa* (génuai kiállításon). Több cikke jelent meg folyóiratokban.

Biró *Lajos*, író, 1925. Hollywoodba költözött s azóta kizárólag filmszövegek írásával foglalkozik. Számos nagy film szerzője. 1932 óta Londonban egy nagy filmvállalat egyik vezetője. *(III. és XX. köt.)*

Biró *Lajos*, zoológus és utazó, megh. 1931 szept. 2. *(III. és XX. köt.)*

Biró *Mihály*, festő és szobrász, Bécsben, Berlinben, aztán újra Bécsben működött, ahol nagy sikereket ért el különösen a plakátjaival. Számos kiállításon nyert első díjat. 1934. után Pozsonyba költözött. *(XX. köt.)*

Biró *Tamás*, min. tanácsos, vámpolitikus, megh. 1927 márc. 3. *(III. köt.)*

Biró *Vencel*, történetíró, kegyesrendi tanár, ujabb művei: *Gróf Apor István és kora; Keserű serbet; Báthory István fejedelem; A kolozsvári piarista templom alapítása. (XX. köt.)*

Birrell, *Augustine*, angol államférfi. Újabb műve: *More obiter dicta* (1924). *(III. és XX. köt.)*

Birtokmegoszlás. Az 1925 év elején eszközölt statisztikai felvételek adatai szerint Magyarországon a földbirtokosok száma 850.760 volt s a tulajdonukban levő földterület nagysága 16,148.314 kat. holdat tett ki. Ebből a földadó alá eső termőterület 15,105.798 kat. hold volt, a földadó alá nem eső terület viszont 1,002.516 kat. hold.

A hivatalos kimutatás nagybirtokosoknak tekinti az 1000 kat. holdnál nagyobb területen, középbirtokosoknak a 100—1000 holdas, végül kisbirtokosoknak a 100 holdnál kisebb területen birtokos gazdálkodókat. *(III. köt.)*

A birtokmegoszlás főadatai:

	A földbirtokosok száma	A tulajdonukban lévő földterület	Ebből földadó alá nem eső terület	Az összterület százalékos megoszlása
		kat. holdakban		
Kisbirtokosok	840.000	8,110.223	402.081	50·23%
Középbirtokosok....	9.630	2,654.603	206.125	16·44%
Nagybirtokosok....	1.130	5,383.488	394.310	33·33%
	850.760	16,148.314	1,002.516	100·00%

***Bisits** *Tibor*, légügyi felügyelő, szül. Budapest, 1896 szept. 24. 1920. a kereskedelemügyi minisztérium légi forgalmi osztályán, mint felügyelő működik. Mint aktív repülő, 1932. Svédországba repült, 1933. a Gerle 13-mal tizenháromezer kilométeres utat tett a Földközi tenger körül. Főleg repülésforgalmi és szervezési, valamint légisportügyekkel foglalkozik. Az érdi főiskolai repülőtáborban a sportrepülő kiképzés vezetője. Az *Aviatika* c. szaklap főmunkatársa.

***Bissing,** *Friedrich Wilhelm*, német egyiptológus és orientalista, szül. Potsdam, 1873 ápr. 22. A kairói múzeumban dolgozott 1897—1903., 1906. a müncheni, majd 1922—26. az utrechti egyetem tanára. Számos munkát írt Egyiptom művészetéről és történetéről.

Bistolfi, *Leonardo*, olasz szobrász, szenátor. *Áldozatkészség* c. szobra a római Viktor Emanuel-emléket díszíti. Ő alkotta a bolognai *Carducci-* és a cremonai *Lombroso-szobrot.* Mellszobrai impresszionisztikus jellegűek. A fájdalom és a halál szobrászának is nevezik. *(III. köt.)*

Bitay *Árpád*, történetíró és irodalomtörténész, a gyulafehérvári r. kat. teológia tanára. 1925—29. tagja volt a román orsz. közoktatásügyi tanácsnak, 1931—32. a román közoktatásügyi minisztérium kisebbségi tanácsosa. Tevékeny előmozdítója a magyar-román kulturális közeledésnek. Ezt a célt szolgálják újabban történeti és irodalomtörténeti munkái is. Sokat fordított nevezetesebb elbeszélőinktől (Jókai, Mikszáth, Gárdonyi) és a jelenkori erdélyi magyar költők és prózaírók alkotásaiból. Szerkesztette a Műfordítások román költőkből c. antológiát. (Erd. Irod. Társaság kiadása, Kolozsvár, 1928). Újabb munkái között vannak: *Istoria literaturii române* (1924); *Az erdélyi románok a prot. fejedelmek alatt* (1925); *Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében* (1926); *Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből* (1928); *Újabb adatok és szempontok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához* (1929); *A gyulafehérvári Mailáth-főgimnázium megalakulása* (1930); románra fordította *Kristóf György:* A magyar nyelv és irodalom története c. munkáját (1934). Sokat fordított magyarra a román irodalom jelesebb elbeszélőitől. Jelenleg a magyar irodalomtörténetnek több kötetre terjedő román nyelvű monográfiáján dolgozik. *(XX. köt.)*

***Bittera** *Miklós dr.*, egyetemi m. tanár, gazd. főtanácsos, szül. Pozsony, 1887 nov. 12. A kolozsvári, debreceni, magyaróvári gazdasági akadémián működött, mint tanársegéd, 1927. egyetemi m. tanár. Mintegy 750 szakcikket, monográfiát írt. Főműve: *Növénytermesztéstan* (2 köt.).

***Bitumac-burkolat,** országutaknál használt olcsóbb kivitelű zúzott kővel készült aszfaltburkolat. Bitumen-tartalma csak kb. 6%, miért is nem ad teljesen vízzáró burkolatot, mert a kevés bitumen nem tölti ki teljesen a zúzott kő hézagait. Záróképességének növelésére a hengerlés után néhány mm vastag

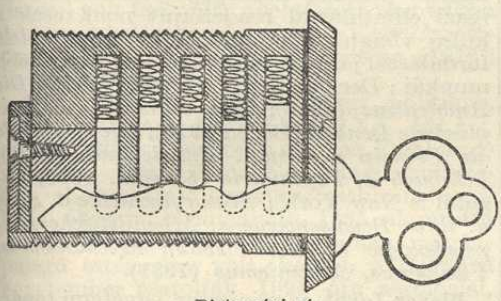
forró bitumen-réteggel vonják be az út felszínét (pl. budapest—ceglédi áll. közút).

Bizet, *René*, francia író, újabb műve: *Avez-vous vu dans Barcelone* (1925). *(XX. köt.)*

Biztonsági őrizet *(Schutzhaft)*, (L. *Internálás*, *X.* és *XX. köt.)*

***Biztonsági robbantószerek,** főképpen széntartalmú vegyületek keverékei ammoniumnitráttal. Hatásuk elmarad a dinamit és nitroglicerin mögött, kezelésük ezzel szemben csaknem veszélytelen. Aránylag csekély és kevéssé forró lángjuk van, úgyhogy szénpor-levegő és bányagáz-levegő keverékeket sem gyujtanak meg. Felrobbantásukhoz rendesen durranó-higanypatrónokat használnak („iniciálás"). Ismertebbek: Dynamon, Roburit, Titanit. Franciaországban a B.-et grizutinoknak nevezik.

***Biztonsági zár,** ajtókhoz, ablakokhoz, bútorokhoz alkalmazott betörésmentes lakatosszerkezet (pl. *Chubb*, *Yale*, *Bramah)*, amelynek a rendes záraktól eltérő különleges, ú. n. „szúrókulcsai" és belső „rendező reteszle-

Biztonsági zár

mezei" vannak. *Lálity* György magyar feltaláló B.-a rugók nélkül működik. Ide tartoznak a lőfegyverek véletlen elsülése ellen alkalmazott zárreteszek.

***Biztosító,** villamos áramkörbe, fővezetékbe, egyes fogyasztók és fogyasztócsoportok ellátására szolgáló elágazó vezetékekbe iktatott készülék, amely az áramkört önműködően megszakítja, ha az áram erőssége a megengedett legnagyobb áramerősséget meghaladja. A biztosításra megfelelően foglalt, nagyobb hőfoknál nem oxidálódó fémből, vagy fémek ötvényéből készült fémszál, vagy vékony lemez, vagy ilyenek csoportja szolgálhat; ezek úgy vannak méretezve, hogy a megszabott áramerősségnél fejlődő hő a fémszálakat, vagy lemezeket elolvassza és az áramkört így megszakítsa. (A közhasználatban „olvadó B.-k".) Az áramkörnek túláram elleni biztosítására az áramkörbe iktatott önműködő kikapcsolót is alkalmaznak, melynek kikapcsoló szerkezetét az áramkörbe kapcsolt elektromágnes hozza működésbe, ha az áramerősség a megengedett határt túllépi. Sok esetben az önműködő kikapcsoló B.-val párvonalosan még olvadó B.-t is alkalmaz a technika, mely az első áramlökés egy részét felveszi és így az önműködő kapcsoló csak akkor kerül működésbe, ha az áramlökés oly sokáig tartott, hogy az olvadó B.-nak szálait megolvaszthatta. Az ilyen olvadó B.-kat, késleltető hatásukra való tekintettel, késleltető B.-nak nevezzük.

***Bjednyj,** *Demján* (csal. nevén *Pridvorov Jefim Alekszejevics)*, szovjetorosz költő, szül. Gubovka (chersoni tartomány), 1883. Már egyetemi hallgató korában a bolsevistákhoz csatlakozott s költőjükké lett. Az 1918—20. polgárháborúkban lázító versei rendkívül népszerűek voltak. Költeményei formailag tökéletesek, de tartalmuk merő izgatás. A plakátokon szereplő legtöbb hatásos, verses jelmondatnak B. a szerzője. Az összes szovjetkitüntetéseket megkapta.

Bjelik *Imre*, r. kat. tábori püspök, megh. Nagyvárad, 1927 máj. 9. Munkája: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge u. des apostolischen Feld-Vicariats, Wien* (1901.) *(III.* és *XX. köt.)*

Bjelyj, *Andrej (Bugájev Borisz Nikolájevics)*, orosz író és költő, megh. Moszkva, 1934 jan. 8. A bolsevizmus korában írta *Moszkva* c. tetralógiáját, de csak két első kötetével készült el (1932). A bolsevizmust nem szerette s a misztikumban keresett megnyugvást. *Nacalo vjeka* (A korszak kezdete 1933) c. utolsó művében kora orosz életét *mutj*-nak (zavar) rajzolja. Magyarul megj.: *Ezüst galamb* c. műve. *(XX. köt.)*

***Bjerknes,** *Jakob*, norvég meteorológus,) W. F. K. *Bjerknes* gyámfia), szül. 1897. 1931 óta a bergeni geofizikai intézetben a meteorológia tanára, a norvég meteorológus-iskola kimagasló egyénisége. Munkálatai a polárfront-elmélet és a modern időjárás-elemzési módszerek kidolgozása, valamint ezzel összefüggően a légkörkutatási módszerek kifejlesztése körül nagyjelentőségűek. *Jaumotte*-tal együtt először rendezett 1928. Brüsszel mellett sorozatos ballon-sonde felszállásokat egy időjárási helyzet (ciklon) részletes tanulmányozására. Legfontosabb munkái: *On the Structure of Moving Cyclones, Diagnostic and Prognostic Application of Mountain Observations, Exploration de quelques perturbations atmosphériques à l'aide de sondages rapprochés dans le temps; H. Solberggel* együtt: *Meteorological Conditions for the Formation of Rain* és *Life Cycle of Cyclons and the Polar Front Theory of Atmospheric Circulation.*

Bjerknes, *Vilhelm Frimon Koren*, norvég meteorológus, 1926 óta Oslóban tanár, 70 éves születési évfordulója alkalmából megkapta az angol meteorológiai társaság Symons-emlékérmét. 1933. tagja lett az angol akadémiának és elnyerte a Buys-Ballot-érmet. Újabb munkái: *On quasi static wavemotion in barotropic fluid strata* (1923); *Über die hydrodinamischen Gleichungen in Lagrangescher und Eulerscher Form und ihre Linearisierung* (1930). 1933. gyámfia, J. *B.*, továbbá *Bergeron* és *Solberg* közreműködésével könyvalakban kiadta az ő és iskolája kutatásainak eredményeit *Dynamical Meteorology and Hydrography* (Washington,

1910—11) c. alatt, amely könyv az újabb elméleti meteorológiai irodalom legkimagaslóbb terméke. *(III. és XX. köt.)*

Björlin, *Gustaf*, svéd író és politikus, megh. Stockholm, 1922 jún. 13. *(III. köt.)*

Blackburn, Északamerikában, Alaskában, a Wrangel-hegység legmagasabb csúcsa, 4920 m. Örökhóval fedett vulkán.

Blaich, *Hans Erich*, német író, szül. Leutkirch, 1873 jan. 19. Orvos, a *Simplicissimus*-ban jelentek meg szatirikus versei *Dr. Owlglass* és *Ratatöskr* név alatt. Verskötetei: *Der Tintenkuli* (1924); *Allotria* (1927).

Blaskovics *László*, szemorvos, 1928 óta a budapesti egyetem ny. r. tanára, a II. sz. szemklinika igazgatója. 1932 óta a Magyar Szemorvostársaságnak másodízben megválasztott elnöke. *(III. és XX. köt.)*

***Blason,** egyaránt jelenti a címert is a címerekkel foglalkozó tudományt. Némely író viszont szűkebb értelemben csak a címerábrát (pecséten vagy tárgyon) érti alatta. Blasonálás: a címer szabályszerű, a heraldika elveinek megfelelő leírása.

Bláthy *Ottó Titusz*, gépészmérnök, jelenleg a budapesti Ganz vill. gyár ig.-műsz. tanácsosa. Az elektrotechnika (transzformátor) és turbinaépítés körébe vágó találmányai világhírűek. A Magy. Tud. Akadémia III. o. tiszteleti tagja. *(III. és XX. köt.)*

***Blatný,** *Lev*, cseh író, szül. 1894., megh. 1930., elbeszélései és drámái a cseh expresszionista irodalom legelső sorába tartoznak.

Blattner *Géza*, festő és iparművész, újabban kézzel festett eredeti lámpaernyőket készít. Kísérletet tett a művészi bábjátéknak Magyarországon való meghonosítására. *(XX. köt.)*

Blau *Lajos*, író, 1915. a bpesti Rabbiképző Intézet igazgatója, 1931 óta nyugalomban. 1920. kezdte a *Hazofe* héber tudományos folyóiratot szerkeszteni, ugyancsak szerkesztője az Izr. Magyar Irodalmi Társulati ifjúsági bibliájának. *(III. és XX. köt.)*

***Blaubeureni oltár,** a blaubeureni bencéstemplom 1493—94. készült híres főoltára, az ulmi iskola és általában a német fafaragó művészet egyik legkiválóbb remeke, amely teljesen ép állapotban maradt fenn. A szárnyasoltár közepén a holdsarlón áll Madonna szobra a két Sz. János közt, kívül Sz. Benedek és Skolasztika szobrai. A belső szárnyak belső felületét a pásztorok és a három királyok imádásának domborművei díszítik, egyébként a szárnyakat festmények borítják, amelyeket Bartholomäus Zeitblommal hoztak összefüggésbe.

Blehr, *Otto Albert*, norvég jogtudós, megh. Oslo, 1927 júl. 17. *(III. köt.)*

Blei *(Bley)*, *Franz*, német író, műveit *Vermischte Schriften* (6 kötet) és *Erzählende Schriften* (2 köt.) címen összegyűjtve kiadta. Újabb művei: *Himmlische und irdische Liebe*, *Ungewöhnliche Menschen und Schicksale*, *Männer und Frauen der Renaissance* (1929); *Talleyrand* (1932). *(XX. köt.)*

Bleibtreu, *Hedwig*, 1924 óta a bécsi Burgtheater tiszteletbeli tagja. *(XX. köt.)*

Bleibtreu, *Karl*, német író, megh. Locarno, 1928 jan. 30. *(III. és XX. köt.)*

Blériot, *Louis*, francia repülő, a világháború alatt Párizs melletti repülőgépgyárában a kiváló *Spad* vadász- és felderítő repülőgépek gyártásával foglalkozott. Géptípusai 1924 után fokozatosan háttérbe szorulnak, bár 1929. épített egyik rekordgépe rövid időre a zártkörű távolsági világrekordot megszerezte Franciaországnak. 1933 óta alelnöke az aëroklubok nemzetközi szövetségének. *(III. köt.)*

***Bleuler,** *Paul Eugen*, svájci orvos, szül. 1857 ápr. 10. A zürichi egyetemen az elmekórtan ny. r. tanára, 1929 óta nyugalomban. Az orvosi és biológiai pszichológia egyik legeredetibb elméjű és legélesebb tollú úttörője. Freudtól magát függetlenítve, mégis a pszichoanalízis jelentőségét az elmekórtani tünetek megértésénél ő világította meg; a dementia praecox kórképéből kihasította az igazi elbutulással rendszerint nem, csak a külső világtól elhasadással és teljes befelé fordulással járó szkizofreniát. Legjelentősebb munkái: *Der geborene Verbrecher* (1896); *Die Ambivalenz* (1914); *Das autistisch undisziplinierte Denken* (Berlin 1919); *Die Psychoide als Prinzip d. organ. Entwicklung* (1925); *Lehrbuch d. Psychiatrie* (5. kiad. 1930, angolul is New York); *Naturgeschichte d. Seele u. ihres Bewusstwerdens: Mnemistische Biopsychologie* (2. kiad. 1932); *Mechanismus, Vitalismus, Mnemismus* (1931).

Bleyer *Jakab*, v. miniszter, egyetemi tanár, megh. 1933 dec. 5., élete végét a magyarországi németség ügyének szentelte. *(III. és XX. köt.)*

***Bloch,** *Ernest*, amerikai zeneszerző, szül. Genf, 1880 júl. 24. Karmester Lausanneban (1909), Genfben zeneszerzéstanár (1911—15), innen New Yorkba költözik s 1920 óta a clevelandi (Ohio) konzervatórium igazgatója. Írt operát *(Macbeth, Jezebel)*, zenekari műveket, kamarazenét, dalokat.

Bloch, *Jean Richard*, francia író, legújabb munkái: *Sybilla* regény (1932); *Sur un cargo; Cacaouètes et bananes* c. két korkép; *Destin du siècle* (1931) politikai tanulmány. Magyarul újabban: . . . *és társa* (1934). *(XX. köt.)*

Bloem, *Walter Julius*, német író. Újabb művei: *Seele des Lichtspiels* (1922); *Tanz ums Licht* (1925); *Das steinerne Feuer* (1926); *Motorherz* (1927); *Sohn seines Landes* (1928); *Verse* (1928); *Held seines Landes* (1929); *Wir werden ein Volk* (1929); *Hindenburg der Deutsche* (1932); *Unvergängliches Deutschland* (1933); *Revolte in der Mottenkiste* (1934). *(XX. köt.)*

Blok, *Pieter Johannes*, holland történetíró, megh. Leiden, 1929 okt. 29. Újabb műve: *M. Adriaanszon de Ruyter* (1928). *(III. köt.)*

***Blokk-kondenzátor,** a rádiótechnikában használatos olyan kondenzátor, amelynek a kapacitása nem változtatható. A kisebb

kapacitású B.-ok általában csillámszigetelésűek, míg a nagyobbak dielektrikuma paraffinba áztatott papiros.

***Blomberg,** *Werner von*, német tábornok, szül. Stargard, 1878 szept. 2. A világháborúban a vezérkarnál teljesített szolgálatot. 1919. a hadügyminisztériumba került, 1929. altábornagy és hadosztályparancsnok, 1930. az Északamerikai Egyesült Államok katonai intézményeinek tanulmányozására küldték ki, visszatérése után a német leszerelési bizottság szakértője Genfben, 1933. hadügyminiszter, 1933. vezérezredes. A Harmadik Birodalomban ő képviseli a birodalmi hadsereget és neki tulajdonítják azt az elvi jelentőségű határozatot, amelyben a Hitler-kormány a birodalom egyedüli fegyveres végrehajtószervének a birodalmi hadsereget jelölte meg.

***Blondel,** *Maurice*, francia vallásbölcselő, megh. 1933. *(XX. köt.)*

***Bloomfield,** *Maurice*, nyelvész és indológus, szül. Bielitz (Ausztria), 1855 febr. 23., megh. 1928 jún. 13. A John Hopkins egyetemen (Baltimore) volt tan., ált. nyelvészeti munkákon és szövegkiadásokon kívül írta: *Vedic Concordance* (1906); *Rig-Veda Repetitions* (1916); *Vedic Variants*.

Blos, *Wilhelm*, württembergi politikus, megh. Stuttgart, 1927 júl. 6. *(XX. köt.)*

***Blue Hill,** magas domb neve az Északamerikai Egyesült Államokban Massachusettsben, ahol az Unió legnevezetesebb meteorológiai obszervatóriuma van. 1885. alapította *Abbott Lawrence Rotch:* egy ideig magánjellegű intézmény volt, később a Harvard egyetemhez csatolták. 1894 óta aërológiai, 1932 óta sugárzási kutatás is folyik az obszervatóriumban.

***Blue Mountains,** 1. Északamerikában, Oregon K.-i felében elterülő, közepes magasságú (1048 m), paleozoosz-kőzetekből felépített, ásványgazdag hegyvidék. 2. Ausztráliában Új-Dél-Wales K.-i részén levő hegyvidék, a K.-i Ausztráliai Kordillerák egyik darabja. Devonkori homokkövekből álló, 1200 m magasságú, igen nehezen járható, erősen feldarabolt táblásvidék.

Blum, *Léon*, francia politikus, 1924. a szocialista párt kettészakadása után vezére és a *Populaire* szerkesztője. Mint képviselő politikai ellenfeleinek szüntelen támadását vonta magára pacifista állásfoglalásával és azzal, hogy a legélesebben elítélte német területeknek francia csapatokkal való megszállását. Az 1928. évi választásokon mandátumát egyidőre elvesztette, de csakhamar újra bekerült a képviselőházba. 1933. lemondott főtitkári állásáról, de továbbra is az első sorokban harcoló tagja a francia szocialista pártnak. *(XX. köt.)*

Blume, *Wilhelm*, német jogtudós, megh. Hoheneck bei Ludwigsburg, 1927 okt. 2. *(XX. köt.)*

***Blumenthal,** *Ferdinand*, német orvos, sz. Berlin, 1870 jún. 5., ugyanitt egyetemi tan. lett 1905., majd az egyetemi rákkutató intézet vezetője és a német rákkutató és rákvédelmi központ titkárja, 1929. a rák elleni küzdelem birodalmi bizottságának alelnöke. Művei: *Spezielle Pathologie des Tetanus* (1901); *Pathologie des Harns* (1902); *Chemische Vorgänge bei der Krebskrankheit* (1910); *Ergebnisse der experimentellen Krebsforschung* (1930.)

Blunck, *Hans Friedrich*, német író. Újabb művei: *Legende von Gott und Mensch* (1928); *Vun wilde Keerls in'n Brook* (Plattdeutsch, 1929); *Hart warr in möd* (1932); *Frau im Tore* (1933); *Land in der Dämmerung* (1933); *Gedichte vom deutschen Schicksal* (1933); *Deutsche Kulturpolitik* (1934). *(XX. köt.)*

***Blüher,** *Hans*, szociálfilozófus. Újabb művei: *Deutsche Renaissance*, (1925) *Traktat über die Heilkunde* (1925); *Die Pädagogik der Gegenwart* (1927); *Philosophie auf Posten* (1928). *(XX. k.)*

Boas, *Franz*, amerikai antropológus, újabb művei: *Modern Populations of America* (1915); *Notes on the Anthropology of Sweden* (1918); *The Problem of the American Negro* (1921); *The Influence of Environment upon Development* (1920); *The Growth of Children as influenced by Environment and Hereditary Conditions* (1923); *What is a Race?* (1926). *(III. és XX. köt.)*

***Boas,** *Ismar*, német orvos, szül. Exin, 1858 márc. 28. A berlini egyetem tanára 1906., kiváló specialista gyomor- és bélbajokban, bevezette a gyomordiagnosztikában a próbareggelit, megindította 1884. az *Archiv für Verdauungskrankheiten* c. folyóiratot. Művei: *Diagnostik und Therapie der Darmkrankheiten* (1899); *Therapie und Therapeutik* (1930) stb.

***Bobadilla,** *Emilio*, kubai író, szül. Cárdenas, 1872., megh. 1920. Regényeket, kritikákat írt. Művei: *A fuego lento* (1903); *Sintiéndome vivir* (1906); *En la noche dormida* (1913); *Vortice*.

Bobrzynski, *Michael*, lengyel történetíró. Újabb művei: *Die Wiedererstehung des polnischen Staates* (1920—25); *Historische Skizzen und Studien* (1922). *(III. és XX. köt.)*

***Boccioni,** *Umberto*, olasz festő és szobrász, szül. Reggio di Calabria, 1882., megh. 1916. A futurista művészet legkiválóbb és legkövetkezetesebb mestere. Festményei közül, amelyekben pillanatnyi mozgást, lélekállapotot akar visszaadni, különösen ismertek: *Rugalmasság*, *Nevetés*, *Lélekállapotok*, *Búcsúzás*, stb. Szoborművei is absztrakt tartalmúak, pl. *Az emberi dinamizmus szintézise*.

Bochmann, *Gregor von*, német tájképfestő, megh. Düsseldorf. 1930 febr. 10. *(III. köt.)*

Bochum, város Vesztfáliában a rajnamenti iparvidéken, (1933) 305.488 lak.

Bock, *Alfred*, német író, újabb művei: *Wirren und Wunder* (novellák, 1924); *Zweiklang* (novella, 1927); *Wege im Schatten* (novella, 1929); *Der Kuppelhof* (regény, 1930). *(XX. köt.)*

***Bocsárlapujtő** kk., *Nógrád* vm., salgótarjáni j., (1930) 2135 lak. *Karancsapátfalva* kk. és *Lapujtő* kk. egyesüléséből keletkezett 1928.

Bocskai koronája. A török szultán Bocskai István erdélyi fejedelem és választott magyar királynak 1605. Lala Mohamed nagyvezér által koronát küldött, hogy azzal magát addig is, míg a II. Rudolf király birtokában levő Szent Korona a kezére jutna, magyar királlyá koronáztassa. Bocskai azonban a küldeményt csak ajándékképpen fogadta el, mert mint ezt utóbb a bécsi békeokmányban ünnepélyesen is kijelentette, mitsem volt hajlandó tenni a törvényes magyar király jogsérelmére. Halála után a koronát a nádor vette át és kiszolgáltatta a királynak, hogy azt a nemzet tulajdona gyanánt tárházában megőrizze. A koronára a magyar nemzet a békeszerződések alapján ígényt emelt, azonban a hosszas tárgyalások és a jogcím elismerése dacára azt még most is a bécsi állami (császári) kincstárban őrzik. *(III. köt.)*

***Boczonádi Szabó** *Imre, id.*, méhész, szül. Kiskunfélegyháza, 1847 nov. 9., megh. Újpest, 1933 febr. 4. 1873. a Nemzeti Színház, 1895. a kir. Opera tagja lett. Méhészkedni 1885. kezdett. Szakcikkeivel, könyveivel, saját rendszerű kaptáraival nagy mértékben vitte előbbre a méhészetet.

***Boda** *István (Fülei)*, pszichológus, egyet. m. tanár, szül. Máramarossziget, 1894 okt. 24. 1916. a fiumei m. kir. Kiviteli Akadémia, 1920-tól a budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára. 1928. megalapítja a Magyar Pszichológiai Társaságot és szerkeszti a Magyar Pszichológiai Szemlét. Főbb művei: *Immanens és transzcendens irreálizmus* (1928); *A szillogisztikus következtetések egy új elmélete* (1933); *Kísérlet az álom lelki jelenségeinek új megvilágítására* (1921).

Bode, *Wilhelm*, német műtörténész, megh. Berlin, 1929 márc. 1. Hátrahagyott *Mein Leben* c. önéletrajza 1930. jelent meg. *(III. és XX. köt.)*

Bódítószerek. A legújabb törekvések oda irányulnak, hogy a B. gyógyászatilag fontos fájdalomcsillapító (morfin) vagy köhögéscsökkentő hatásának károsítása nélkül az egészségre veszedelmes tulajdonságaik (megszokás, kellemes kábulatok [euforia]) kiküszöböltessenek. Ezt a célt messzemenőleg sikerült elérni a legfontosabb B. csoportjának, az ópiumalkaloidáknak hidrogénezése által. Így pl. a kodeinből az azonos gyógyértékű, mellékhatásmentes dihidrokodeint *(Paracodin*, magyar gyártmány: *Hydrocodin)* sikerült előállítani, sőt a morfin is pótolható már hidrált alkaloidákkal *(Eucodal)*. *(III. köt.)*

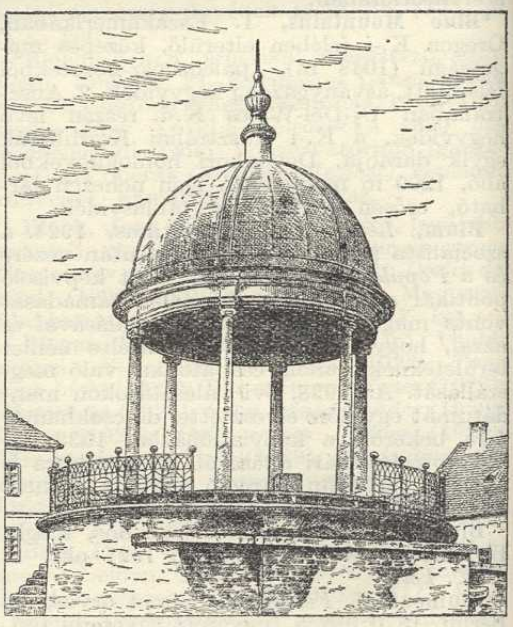
***Bodó** *Richárd*, farmakológus és fiziológus, szül. 1895. A pécsi egyetem gyógyszertani, majd élettani intézetének adjunktusa, 1926. gyógyszertanból, 1928. élettanból magántanár. 1929 óta assistent professor New York város egyetemén.

***Bodon** *Károly dr.*, egyetemi m.-tanár, m. kir. egészségügyi főtanácsos, a francia becsületrend lovagja, több hadikitüntetés tujajdonosa, szül. Branócz (Nyitra vm.), 1867 lún. 4. Magyar, német, francia és angol nyelven megjelent számos szakközlemény szerzője, melyek nagy része a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg. Főműve: *A szív és a vérkeringés betegségei és azok gyógyítása.*

Bodor *Aladár*, író, 1927. vitézzé avatták. 1934. a Petőfi Társaság rendes tagja. 1927. jelent meg *Töredelem* c. verskötete. *(III. és XX. köt.)*

***Bodor** *Antal*, gazdasági főtanácsos, egyetemi m.-tanár, szül. Kolozsvár, 1878 jan. 8. Megalapította Kolozsváron az *Egyetemi Lapok* és az *Alföldi Gazda* c. folyóiratokat. Mint a Faluszövetség igazgatója 1928. szerkesztette a *Falu* folyóiratot s a *Falu Könyvtára* c. sorozatot. Számos községfejlesztési, népművészeti és gazdasági kiállítást, közegészségügyi és művelődési mozgalmat szervezett. 1935. a Falukutató Intézet vezetője. Főbb művei: *A kisbirtok hitelreformja*, *Erdélyrészi pénzinzétetek* (1904); *Délmagyarország* (1908); *Délmagyarországi telepítések története* (1914); *Magyarország termőföldjének értéke és terhei* (1927); *Falufejlesztés alapvetése* (1930); *Le Village hongrois* (1929); *A városból kitelepülés kérdése* (1932); *Budapest mezőgazdasága* (1933); *Budapest hatása a környékre* (1935); *Rural Analysis* (1935); *A falukutatás vezérfonala* (1935).

***Bodor Péter zenélőkútja.** Bodor Péter Marosvásárhely sz. kir. város tanácsának megbízásából, 1820—22. a város piacán saját tervei szerint muzsikáló kutat épített. Itt már 1803. állott egy régi szökőkút, amely vizét a kúttól kb. 400 méternyire levő, magasan fekvő vár oldalán levő bővízű forrás-

A marosvásárhelyi Bodor-féle muzsikáló kút utolsó képe lebontása előtt, 1911-ben

ból nyerte. Innen akkoriban még facsöveken vezették le a vizet, kb. 15—20 m szintkülönbségnek megfelelő, természetes esés és nyomás mellett a kúthoz. Mikor ez a régi kút megrongálódott, ennek helyébe készült a nagyobb méretű, díszesebb és eredetiségében páratlan kútmű. Az építmény mintegy 10 m átmérőjű, köralakú tégla- és kőalapon 3 m magasságú kútmedencéből s az erre épített felső teraszból állott, melyre 2 oldalt a földszintről kőlépcsők vezettek fel. Ezen a teraszon fából faragott sudár oszlopok 6 m átmérőjű, félgömb alakú kupolát tartottak, tetején keményfából készült Neptun-szoborral. A medence 4 oldalára szerelt vastag csöveken állandóan ömlött a bő forrásvíz. A kupolában volt elhelyezve a zeneszerkezet s egy mechanizmus, mely a Neptun-szobrot 24 óra alatt egyszer tengelye körül megfordította. A zeneszerkezet a nap minden 6. órájában rákezdte az 5—6 percig tartó muzsikát, oly erős hangon, hogy hangját a 3—4 km távolban levő szomszédos falvakban is meghallhatták. Lassanként egész legendakör alakult ki a „csodakút" felől. A kút zenélőszerkezete 1836-ig működésképes volt, mikor ez év dec. 8-án a város felett elvonuló óriási vihar a Neptun-szobrot ledöntötte s ekkor a mechanizmus elromlott. Ettől fogva a kút elnémult, azonban mint vizetadó közkút 1911-ig használatban volt, amikor lebontották. 1932. a város szülöttének, *Páll* Andor budapesti gépészmérnöknek sikerült gróf *Teleki* Domonkos gernyeszegi kastélyának levéltárában megtalált és 1821-ből származó eredeti rajz, továbbá széleskörű kutatások alapján összegyűjtött adatokból a kút titkának lényegét megfejteni. Kezdeményezésére a főváros újból fölállítja a rekonstruált kutat. (L. *Bodor Péter, XX. köt.*)

***Bodroghalom** kk., *Zemplén* vm., sárospataki j., (1930) 1766 lak. Neve 1927-ig *Luka*.

***Bodroghy** *József dr.*, jogi író, szül. Budapest, 1900. 1930 óta a Közgazd. egyetemen a pénzügyi jog magántanára, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés főügyésze. Művei: *Az általános forgalmiadó, A kereseti adó, Adózás, A felértékelés, A magyar pénzügyi jog.*

***Bodrogi** *János*, tanár, történetíró, szül. Székelyudvarhely, 1869 jún. 29. 1893—1934. a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanára, szolgálatának utolsó évében rektor-professzora volt. Számos hírlapi cikkben szolgálta Kossuth Lajos és Bethlen Gábor emlékét. Művei: *Károlyi Zsuzsánna életrajza* (Nagyenyed, 1898); *Bíró Miklós életrajza és naplója a gyulafehérvári 1848—49-i eseményekről; Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek; Kossuth Lajos hírlapírói munkássága.*

***Bodrogkeresztúri kultúra,** nevét arról a korarézkori temetőtől nyerte, amelyet 1921. gróf Széchenyi-Wolkenstein Ernő bodrogkeresztúri birtokán útkészítésnél fedeztek fel. Kora kb. 4500 évre tehető. A halottak zsugorítottan voltak eltemetve, a férfiak mindig a jobb, a nők pedig a baloldalukon. A férfiak feje alá, vagy jobb kezébe kova- és rézkéseket, a nők derekára, nyakára és lábcsuklóira pedig márványgyöngyökből álló füzéreket, ezen felül minden sírba néhány szebbnél-szebb edényt is tettek. A temetőben összesen ötven sírt ástak ki. Napjainkig tizenkettőnél több hasonló temetőt ismerünk a Dunától keletre Erdélyig s a Tokaji-hegységtől Jugoszláviáig terjedő területről. Ezek közül legfontosabbak a Tiszazugban levő pusztaistvánházai, a kiskőrösi és a Debrecen mellett levő konyári temető. Úgylátszik, hogy ez a hatalmas kultúra még a régi trójai kultúrát is erősen befolyásolta, sőt nagy mértékben megtermékenyítette.

***Bodrogközy** *Zoltán dr.*, miniszteri osztálytanácsos, szül. Valkány (Torontál vm.), 1895 szept. 24. A *Zalai Közlöny, Nemzeti Ujság* és *Pesti Hirlap* munkatársa volt, majd a miniszterelnökség sajtóosztályán, mint a vidéki lapok referense működött. Főbb művei: *Ködfoszlányok* (1920); *Márványasszony* (1925); *A magyar agrármozgalmak története* (1929).

Bódy *Tivadar dr. (Losonci)*, Budapest ny. polgármestere, megh. 1934 jún. 15. *(III. és XX. köt.)*

Boehlau, *Helene*, német írónő, újabb művei: *Böse Flitterwochen, Im frischen Wasser, Die kleine Goethemutter, Die Geschichte einer zärtlichen Seele. (III. és XX. köt.)*

Boér *Elek (Kövesdi)*, közigazgatási bíró, volt egyetemi tanár. 1926. az Amerikai Osztrák-Magyar Vegyes Döntő Bíróságban (Washington D. C.) magyar kormányügyvivő és döntőbíró, 1929-től az Amerikai Magyar Nemzetközi Békéltető Bizottságban Magyarország képviselője. *(III. köt.)*

***Boér** *Elek, ifj.*, szül. 1898., közgazdasági író, 1929 óta a szegedi egyetemen az elméleti közgazdaságtan tanára, a kecskeméti jogakadémia rendes tanára. Főbb munkái: *A konjunktúra elmélete* (Budapest, 1927); *Diszkont és pénzelmélet* (Budapest, 1928); *Die internationalen Goldbewegungen* (Kiel, 1930); *A közgazdaságtan módszervitája a statika és dinamika szempontjából* (Kecskemét, 1931); *Roosevelt kisérlete* (Szeged, 1934).

Boëthius, *Simon*, svéd történetíró, megh. Upsala, 1924. márc. 29. *(III. köt.)*

***Bogdán** *Gyula*, ref. lelkész és író, a református munkásmozgalom érdekeit szolgáló újabb könyvei: *Mit tehet a reformátusegyház a munkásokért? Hová visz utad? (XX. köt.)*

***Bogdan-Duica,** *Gheorghe*, erdélyi származású román irodalomtörténetíró és műbíráló, szül. 1865., megh. 1934. A kolozsvári egyetemen a román irodalomtörténet tanára, a román akadémia tagja. Munkássága az újabbkori román irodalmat öleli fel.

Bogdánfy *Ödön*, mérnök. Újabb műve: *Annales des Ponts et Chaussées (1913—17) vízügyi közleményei* magyar kivonatának 7 kötete. *(III. és XX. köt.)*

***Bogházköj,** Ankarától nem messze fekvő falu határában vannak *Chattutas*, a hettita főváros romjai. A romokat mintegy száz esztendeje ismerik, rendszeres feltárásukra azonban, néhány nem sok eredménnyel járt

kísérlet után, csak a XX. sz. elején került sor, német tudományos társaságok költségén, német szakemberek (Hugo *Winckler* és Otto *Puchstein* vezetésével). A hegyen feküdt várost több erődöv fogta körül; legvédettebb része a királyi palota volt. Jellemző szobrászati emlékekkel díszített építészeti maradványain kívül igen fontosak az ingó leletek: a Kr. e. II. évezred derekáról származó ékírásos emlékek tömege, köztük a tell-el-amarnai levéltárból már ismert államszerződésnek másodpéldánya.

Bognár *Cecil Pál*, szt.-benedekrendi tanárt 1930. az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjául választották. 1933. egyetemi c. nyilv. rk. tanári kinevezést nyert. *(XX. köt.)*

***Bognár** *Elek dr.*, min. tanácsos, a kir. központi fővámhivatal igazgatója, egyetemi magántanár, szül. Székesfehérvár, 1876. A pénzügyi tudományok, főleg a vámtarifa, vámkezelés és az ezzel összefüggő elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. Legismertebb munkája: *Vámszabályozás.*

***Bogoljubov,** *Efimov*, német sakknagymester, szül. Kiev, 1889 ápr. 14. Győzelmei: 1914. Baden-Baden, Triberg, 1919. Stockholm, 1920. Berlin, Göteborg, 1921. Triberg, Kiel, 1922. Pöstyén, 1923. Margate, Karlsbad, 1925. Moszkva, 1928. Kissingen, 1931. Bled.

***Bogomolov,** *Dimitrij*, orosz diplomata, szül. Vladivosztok, 1890. A világháború kitöréséig kereskedelmi alkalmazott volt, a világháborúban mint gyalogsági hadnagy 1915. német hadifogságba jutott és itt a francia, angol és olasz hadifogoly-tisztek révén nagy nyelvtudásra tett szert. A bolsevista forradalom után hazakerült és *Rakowski* akkori külügyi népbiztos diplomáciai szolgálatba állította. Először Bécsben, aztán Londonban működött az angol-orosz diplomáciai kapcsolatok megszakadásáig, 1927. nagykövet Varsóban, innen lengyel sajtótámadások folytán Londonba helyezték. 1932. Nankingban nagyköv.

Bogota, Colombia délamer. köztárs. fővárosa, (1928) 235.421 lak. két rádióállomással.

Bogyó *Samu*, matematikus, megh. Budapest, 1928. *(III. köt.)*

***Bohacsek** *Ede*, festő, szül. Karánsebes, 1889., megh. Budapest, 1915. Tanulmányait ugyanitt végezte. Főkép törökbálinti tájképein érvényesítette nagy tehetségét, amelynek kifejlesztésében megakadályozta a halál. Érdekesen stilizált szentképeket is festett. Műveiből 1917. kiállítást rendeztek.

***Bohr,** *Harald*, dán matematikus, szül. Kopenhága, 1887 ápr. 22. A kopenhágai technikai főiskola tanára 1915. Jelentősek a Riemann-függvényekre vonatkozó kutatásai.

Bohumin, cseh város, németül Oderberg.

Bois, *Jules*, francia író, a világháborúban kivált a francia irodalmi életből, az Egyesült Államokba költözött, ahol újságírással foglalkozik. *(III. köt.)*

Boisseau, *Émile André*, francia szobrász, megh. 1923. *(III. köt.)*

Bojer, *Johan*, norvég író, újabb munkáiban főleg a parasztok és halászok életét tárja a közönség elé. *Den store hunger*, (1916); (magyarul: *A nagy éhség*); *Dyrendal* (1919); *Evig uthengsel—evig hjemvé* (magy.: *A kivándorlók*, 1924); *Den sidste viking* (magy.: *A tenger népe*, 1929). *(III. köt.)*

***Bok,** *Edward William*, amerikai író, szül. Helder (Hollandia), 1863 okt. 9., megh. 1930 jan. 9. Már 6 éves korában Amerikába ment és ujságírással foglalkozott. Legnagyobb sikerét önéletrajzával aratta: *The Americanisation of E. B.* (1920), amellyel irodalmi díjat is nyert.

Bókay *János (Bókai)*, aranydiplomás orvosdoktor, m. kir. udv. tanácsos. 70-ik születésnapja alkalmával a *Deutsche Gesellschaft für Kinderheilkunde* az ő ünneplésére évi közgyűlését Budapesten tartotta meg. *(III.* és *XX. köt.)*

Bókay *János ifj.*, író, 1933. a Budapesti Hirlap felelős szerkesztője. 1934. megjelent. *Megvédtem egy asszonyt* c. regénye. *(XX. köt.)*

Bókay *Zoltán (Bókai)*, orvos, egyetemi tanár, 1930. a debreceni egyetemen a gyermekgyógyászat rendes tanára. *(XX. köt.)*

Bokhara, önállóságát elveszítette, beolvadt az üzbég szovjet köztársaságba.

Bokor *Elemér*, zoológus, m. kir. honvédőrnagy, a Bocskay-nevelőintézet aligazgatója, szül. 1887 jan. 19., megh. 1928 aug. 30. Mint barlangkutató, különösen barlangjaink állatvilágának kutatásában szerzett nagy érdemeket. Sok új rovart és más állatot fedezett fel s azokat jórészt maga írta le bel- és külföldi folyóiratokban, több állatfajt az ő tiszteletére neveztek el. *(XX. köt.)*

Bokor *Malvin*, írónő, 1926 óta megjelent regényei és ifjúsági művei: *Az esztergomi diák* (1928); *Olimposz* (1930); *Bárány felhők* (1930); *Nyári zivatar* (1931); *Az utolsó Árpád* (1931); *A befalazott ajtó* (1932); *Egy nyár története* (1933); *Éva és Évi* (1934). *(XX. köt.)*

Bokros-Birman *Dezső*, szobrász és grafikus, mind nagyobb egyszerűségre, monumentalitásra törekvő szobraiból ismételten rendezett kollektív kiállításokat. *Fekvő női akt* és *Női fej* c. bronzszoborművei a budapesti Szépműv. Múzeumba kerültek. Megjelent egy grafikai albuma *Jób* címmel. *(XX. köt.)*

Boldini, *Giovanni*, olasz festő, megh. Párizs, 1929. *(III. köt.)*

***Boldizsár** *István*, festőművész, szül. Orosháza, 1897 júl. 19. Tanulmányait Nagybányán, Budapesten és Münchenben végezte. Több hazai és külföldi kiállításon vett részt. A Szinyei tájképdíj és a Zichy Mihály grafikai díj nyertese.

***Boleman** *Géza (Dezseri)*, gépészmérnök, a József Nádor Egyetem ny. r. tanára, szül. Selmecbánya, 1876. 1900—19. Selmecen, majd Sopronban működött, mint a volt Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola elektrotechnikai tanszékének vezetője. Több szakértekezést és *Elektrotechnika* címmel tankönyvet írt, melyért a M. Mérnök- és Építész-Egylet aranyéremmel tüntette ki.

*Boléta, igazolójegyek, szelvények, de leginkább pénzértékű bárcák olaszos (Bolletta) elnevezése. Nálunk legismertebbek : a vámboléta és a gabonaboléta. A *vámbolétát* a behozott árukról az átvevő fél állítja ki és ebben jelzi azt is, hogy az árut mily vámeljárás alá akarja vonatni. *A gabonabolétát* a lesüllyedt gabonaárak miatt veszteséges mezőgazdaság felsegélyezésére az 1930. évi XXII. t.-c. alapján bocsátottak forgalomba. A gabonajegy (boléta) intézményét az 1934. évi 5600. sz. M. E. rendelet 1934 júl. 1. hatállyal felfüggesztette.

Bolgár irodalom. A XX. sz. elején uralkodó szimbolisztikus irányzat, vezére *P. Jávorov* (1877—1915) volt, *Botev* után a legkiválóbb bolgár lírikus, aki elszakadt a nemzeti hagyományoktól. Fellépteig az írók és költők népük örömét és bánatát rajzolták, ő azonban saját érzéseit s hangulatait énekelte meg. Kiválóbb követői a balladaköltő *T. Trajanov* (1887), a világháború dalnoka *D. Debeljanov* (1887—1916), továbbá *N. Liliev* (1885), *L. Sztojanov* (szül. 1887.), *Em. D. Dimitrov*, *H. Chrisztov* és *J. Mircsev*. Költészetük transzcendentális jellegű. Akár orosz mintaképeik, ők is a képzelet világában s nem a valóságban élnek, de valamennyien kiváló formaművészek. A világháború tragikus befejezése után a bolgár értelmiség ideges lelkiállapotban élt s teljesen belemerült a politikai életbe. A költők is elfordultak a szimbolizmustól s századunk harmadik tizedének a közepéig az expresszionizmusnak hódoltak, de feljegyzésre méltót csak *Csavdar Mutafov* alkotott elbeszéléseiben. Az expresszionisztikus irányzat művelői a hasonlatok, metaforák s más költői képek keresése közben visszatértek a B. forrásához, a népköltészethez s ezen keresztül a való élethez. A harmadik évtized második felétől kezdve az írók megint nemzetük életére szegzik tekintetüket s most a szimbolisztikus és az expresszionisztikus költői iskola tanítványai mindkettőből tanultak s nagy formaművészekké váltak. Igen tekintélyes és tehetséges köztük *Belcsev-Bagrjana*. Epikus nyugalom és nemes erotika hatja át líráját. *Dalcsev* verseiben sok a bölcseleti elem. *D. Pantelejev* költeményei szinte imaszerűek, annyira egyszerűek és közvetlenek. *J. Bakalov-Sztudel* szereti a képeket. Ismertebb lírikusok még *J. Stratiev* és *G. Karacivanov*. A drámairodalom szakított *Vázov* szabadsághirdető, fellengős, hazafias irányával s *Todorov* (1879—1916) példáját követve, a valószerű ábrázolásra tért át. A prózában a történeti regény uralkodik. Főművelője *A. T. Sztraszimirov*. Ismertebb elbeszélők *Elin-Pelin* (csal. nevén *Dimitr Iványov*, szül. 1878), *Kiprov* és *Rajnov*. A tudományos irodalomnak az egyetem és a tudományos akadémia (alap. 1909.) a központja. Magas színvonalú a történetírás. *Zlatarszki* európai nevet szerzett magának. A nyelvtudományban *Miletics*, *Conev* (1869—1926), *Mlakenov* és *Todorov* válnak ki. (Seifert, *Literaturgeschichte der Cechoslowaken, Südslaven und Bulgaren* (1923); Penev Bojan, *Bulgarska literatura* (Plovdiv, 1930); *Wollman, Bulgarské drama* V. Bratislava 1928). *(L. Délszláv nyelvek és irodalmak, V. köt.)*

Bolgárország, lakóinak száma (1930) : 5,944.000, ebből bulgár 81·3%, török 10·5%, cigány 2·4%, román 0·6% stb. Főbb termények (1930, 1000 q-ban) : búza 15.559, rozs 3206, árpa 4326, zab 1105, tengeri 7751, dohány 240, rózsalevél 78·8 stb. Állatállománya : ló 482.180, szarvasmarha 1,817.437, szamár és öszvér 212.371, juh 8,739.803, sertés 1,002.089. Fontosabb bányatermékei (1929, 1000 t.-ban) : rézérc 31.370, ólomérc 3983, cinkérc 1925, kőszén 79.000, barnaszén 1,573.000, só 3653 stb. Vasútvonalainak hossza 2902 km, távíróvonalaié 11.542 km, távbeszélővonalaié 78.722 km. Külkereskedelmében (1933) a behozatal értéke 2·2 milliárd, a kivitelé 2·85 milliárd leva volt. Fontosabb behozatali cikkei (1930) fémek és fémáruk, textiláruk, gépek és készülékek, ásványi olajok, papiros és áruik stb., fontosabb kiviteli cikkei : dohánylevél, tojás, tengeri, juhbőr, rózsaolaj, búza, árpa stb. *Térképét l. Romániánál.*

Története. A demokratapárti *Liapcsev* kormánya (1926) igyekezett a Bolgárországra nehezedő belső és külső feszültséget enyhíteni. Amnesztiát adott a Stambulinszki-kormány sok hívének, a bolgár és görög lakosság kicserélésével pedig csökkentette a Görögországgal való ellentéteket. Megoldatlan maradt azonban a belső elégületlenséget egyre fokozó gazdasági válság. Az 1931 júniusi választások a nemzeti blokkot juttatták többségre ; a kormány vezetését *Malinov* vette át, de már ugyanez év októberében lemondott, amikor ugyanazon pártok támogatásával *Musanov* alakított kormányt. Az általános politikai amnesztia folytán az emigrációból a Stambulinszki-kormány volt miniszterei is hazatérhettek. Ennek ellenére fokozódott a belső nyugtalanság, amelynek kettős forrása volt. A macedón forradalmárok, akik eddig a Macedóniában érdekelt országokban, főképpen Jugoszláviában fejtettek ki terrorisztikus működést, két ellenséges csoportra szakadtak, amelyeknek *Mihajlov* és *Protogerov* voltak a vezérei és amelyek most egymás ellen indítottak irtó hadjáratot. Ugyanakkor újra feléledt és erőre kapott a *Cankov*-féle államcsíny kísérlete alkalmával véresen elnyomott kommunista mozgalom is. Ennek eredményeként a szófiai községi választások a kommunistákat juttatták túlnyomó többségre. E zavaros viszonyok között a Musanov-kormány élénk és eredményes munkát végzett a külpolitikai elszigeteltség megszüntetése érdekében. Bulgária amúgy is a nemzetközi politika érdeklődésének előterébe került. Jugoszlávia, Törökország és Görögország megalkotta a Balkánszövetséget, amelybe Bulgáriát is igyekeztek belevonni. Ekörül folytak a tanácskozások a jugoszláv királyi párnak 1933

okt. elején a bolgár királyi párnál Várnában tett látogatása alkalmából, ez volt az indító oka a török, majd a román külügyminiszterek ugyanebben a hónapban tett szófiai látogatásának. Ezidőtájt tett látogatást Szófiában, törökországi útjával kapcsolatban, Gömbös magyar miniszterelnök is. Musanov ezt a látogatást 1934 ápr.-ban viszonozta, amikor Londonban, Berlinben és Rómában járt, hogy ott, valamint nálunk gazdasági tárgyalásokat folytasson. 1934 májusában Jeftics jugoszláv külügyminiszter tett politikai látogatást Szófiában, hogy a többi balkánállambeli külügyminisztertől megkezdett tárgyalásokat folytassa. Azonban a Musanov-kormány működését hirtelen fordulat szakította meg. 1934 máj. 18-ának éjszakáján katonai államcsíny távolította el helyéről és juttatta uralomra a Georgiev tábornok kormányának diktatúráját, amely valamennyi politikai pártot megszüntette, külpolitikai tekintetben pedig még gyorsabb iramban vitte tovább Bulgáriát a szomszédállamokkal való kibékülés útján, aminek kifejezője volt a jugoszláv királyi párnak Szófiában tett újabb látogatása és ott való ünneplése. A Georgiev-kormány igyekezett elnyomni a macedón forradalmárok és a kommunisták agitációját; 1935 febr. lemondott.

Bolin, *Wilhelm*, finn filozófus, megh. Helsinki, 1924 jún. 16. *(III. köt.)*

Bolivia, délamerikai köztársaság, 1,332.808 km², (1932) 3,066.815 lak. Főbb terményei (1926, 1000 q-ban): búza 510, árpa 2510, tengeri 2700, rizs 250, burgonya 3090, kakaó 21, kávé 98, dohány 41, tisztított gyapot 11. Állatállománya (1929): ló 375.738, szarvasmarha 1,854.915, sertés 335.580, juh 5,552.074 láma 1,882.000. Bányatermékei (1929) cinn 47.081, ezüst 193, ólom 14.961, réz 7188, cink 1395, antimón 3778, wolfram 978 tonna, arany 1665 uncia. Vasútvonalainak hossza 2214 km, távíróvonalaié 964.468 km, távbeszélő vonalaié 5786 km. Külkereskedelmi forgalmában a kivitel értéke (1932) 49 millió, a behozatalé 22 millió bolivianos volt. Fontosabb kiviteli cikkei (1929): cinn, ezüst, réz, nyersgumi, antimón, ólom stb.

Története. B. és Paraguay 1852 óta tartó hosszadalmas határvitáját 1907—1918 között csaknem évente kötött, de végrehajtásra nem került egyezményekkel igyekeztek megoldani A háborúskodás a Gran Chaco északi részének birtokáért folyik. A Chaco Borealt u. i. mind a két állam magának követeli. A vitás, 298.000 km²-nyi kiterjedésű terület a Pilcomayo folyótól északra a Paraguay, Rio Negro, a Rio Parapiti és a Sierra Chiriguano között terül el. Gyéren lakott sztjepp, sőt félsivatag, sós tavakkal tarkázott, forró éghajlatú, barátságtalan vidék. B., a szárazföldi állam, azért tart igényt erre a területre, hogy azon át a hajózható Paraguay folyóhoz és így a tengerhez utat kapjon. Paraguay viszont nem akarja B.-t a folyó jobbpartján megtűrni, mert Paraguay fővárosa Asunción és második legnagyobb városa, Concepción, a Paraguay-folyó balpartján épült és a vitás területet országa természetes hátterének tekinti. Paraguay biztonsága érdekében a folyó balpartján telepeket, attól távolabb erődöket épített és megkezdte a Chaco Boreal délkeleti részének gazdasági kiaknázását is. A régóta húzódó harc hevesebb kirobbanására a Chacon újabban felfedezett petróleumforrások adtak alkalmat. 1927-től mindinkább gyakoriabbak lettek a bolíviai és paraguayi határcsapatok összetűzései. 1928. a pánamerikai kongresszus hiába kísérletezett a békéltetéssel, hasonlóképpen eredménytelen volt 1931—32. Chile, Argentina, Peru és Brazília közvetítése is. 1933 májusában a két vetélkedő állam között háborúra került a sor, de közben a Népszövetség is öttagú bizottságot küldött ki a helyzet megvizsgálására. A bizottság tervezete szerint a bolíviai és paraguayi csapatoknak is ki kellene üríteni a Chaco Borealt. A vitás terület a Ny. h. 62° és a D. sz. 19° 30′-ig Bolíviáé, a Ny. h. 61° 30′ és a D. sz. 20°-ig Perué lenne, a két terület között fekvő övezet hovatartozásáról pedig a hágai döntőbíróság határozna. A javaslattal a szembenálló felek egyike sem ért egyet.

B. a világháborúban az antant mellett foglalt, állást megszakította Németországgal a diplomáciai összeköttetést, de a háborúban nem vett részt. A liberális *José Gutierrez*-t, aki 1917-től 1921-ig volt elnök, a konzervatív *Batista Saavedra* követte. 1925. a radikális *José Villanueva*-t választották meg elnöknek, de a kongresszus a választást megsemmisítette. Az 1926 jan. 12. megtartott választáson az ugyancsak radikális *Hernando Siles* nyerte el az elnökséget, de már februárban katonai puccs megbuktatta és a konzervatív *Mendez*-t ültette a helyére. 1927. nagyméretű indián lázadás kötötte le az ország erejét; de már a következő évben külpolitikai kérdés vetődött felszínre. B. a szomszédaival folytatott háborúk során tengerpartját és a tengerhez vezető útját elvesztette. Ezért a Paraguay folyó partvidékére tartott igényt, hogy így vízi utat kapjon a La Plata-torkolathoz. A kitörőben volt viszályt a Népszövetség megbízásából eljárt Argentinának még sikerült békésen elintéznie. B. a chile-perui határrendezés során mégegyszer kísérletet tett, hogy régi sérelmeire orvoslást kapjon és amikor ez nem járt sikerrel, a gazdasági válság miatt amúgy is felingerelt közvélemény 1930. forradalommal távolította el a konzervatív kormányt. Az 1931. megtartott választáson *Daniel Salamanca* lett győztes. *Salamanca* elnök a paraguayi háborúban vallott kudarcokért a hadvezetőséget okolta és *Placek* volt csehszlovák tábornokot akarta a hadvezetéssel megbízni. Erre katonai puccs tört ki; *Salamancá*-t elfogták és lemondásra kényszerítették. Ugyanakkor pedig a belső viszályok miatt védelem nélkül maradt bolíviai hadállásokat a paraguayiak elfoglalták, 8000 foglyot ejtettek és nagy-

mennyiségű hadiszert zsákmányoltak. B.-ban *Tejada* alelnök vette át a hatalmat, liberális kormányt alakított, amely a háború folytatása mellett döntött.

***Bolkay** *István*, zoológus, szül. 1887 márc. 29-én Rimaszombatban, megh. Szerajevó, 1930 aug. 17. Előbb a M. N. Múzeum alkalmazottja, majd a szerajevói bosznia-hercegovinai állami múzeum tisztviselője volt. Dolgozatai a hüllők és kétéltűek rendszertanával, csonttanával és származástanával foglalkoznak, de megjelent több emlőstani tanulmánya is.

Bollandisták. Jelenlegi munkatársak: H. *Delehaye*, P. *Peeters*, M. *Coens*, R. *Lechat*. 1910. megj. a nov. 3., 1925. pedig a nov. 4. kötete, az egész mű a 64. kötete. A feldolgozásban nov. 10-ig jutottak el. (H. Delehaye: *A travers trois siècles. L'oeuvre des Bollandistes de 1615 à 1915.*) *(III. köt.)*

Bologna, olasz város, (1931) 246.280 lak.

Bolsevizmus. A B. az elmult évtizedben elsősorban a különböző országokban meglevő szociáldemokrata pártok tömegeit is igyekezett a Moszkvából irányított mozgalom számára meghódítani. Szellemi és propagandisztikus tevékenysége éppenezért a szociáldemokrácia ellen is irányult mindaddig, amíg a németországi marxista táborokat a nemzeti szocializmus győzelmével ért megsemmisítő vereség a III. Internacionále vezetőségét ennek a taktikának megváltoztatására nem késztette. 1933 márciusában kiadták a fasisztaellenes, egységes front megalakítására vonatkozó felhívást. A francia szocialista és kommunista pártok között megindult tárgyalások eredménnyel jártak és ott a két párt közös taktikában állapodott meg a fasiszta irányzat leküzdésére.

A szocialista munkásinternacionále 1934 novemberében Vandervelde elnöklésével folytatott hosszas tárgyalások után az egyes országok szociáldemokrata pártjaira bízta annak az eldöntését, hogy együtt akarnak-e működni a III. Internacionáléval. A tanácskozáson a dán, svéd, hollandi, norvég és csehszlovák küldöttek a francia mintára való egységfront mellett foglaltak állást, ugyanakkor egyes francia, továbbá az olasz, osztrák és saarvidéki küldöttek az elválasztó vonalnak még határozottabb megjelölését követelték. Más francia, olasz, osztrák, továbbá a lengyel, orosz, svájci és spanyol küldöttek a tárgyalások mielőbb való folytatását óhajtották. Az amsterdami Szakszervezeti Internacionále *Jouhaux* elnöklete mellett foglalkozott a kérdéssel, de nem tudott egységes határozatban megállapodni. Az orosz kommunista pártnak 1934 februári kongresszusán a központi végrehajtóbizottság tagjai: *Sztalin*, *Molotov*, *Kaganovics*, *Vorosilov* és *Kalinin* lettek. Ez alkalommal *Manuilszki*, a III. Internacionále oroszországi képviselője jelentést terjesztett be, amely szerint a kommunista internacionálénak Oroszországon kívül 860.000 tagja van, ezek közül 416.000 a kínai. *(XX. köt.)*

***Bolváry** *Géza*, filmrendező, szül. Bpest, 1896 dec. 26. Festőnek készült, mint a 7. huszárezred aktív főhadnagya végigharcolta a világháborút, ezután filmszínész lett s a *Jön a rozson át* c. darabban kezdte új pályáját. 1920. a Star-filmgyár dramaturgja. Ismertebb rendezései: *Jöjjön a halál, 14-ik, Játék a sorssal, Gyermekszív, Lengyelvér, Csavarszorítóban, Szivek szimfóniája* stb.

Bolygók. Az 1930. év nagy meglepetéssel szolgált a csillagászoknak. Az arizonai Lowell-obszervatóriumban évek során át tartó munka eredményeként C. W. Tombaugh egy új nagy bolygót állapított meg, amelynek a Pluto nevet adta. Kitűnt, hogy e bolygó már 1914-ig visszamenőleg rajta volt a fénykép felvételeken. Keringési ideje 248,^{8579} év, napi középmozgása: 14,$^{258.462''}$, nagy féltengelye 39,$^{579.436}$ csill. egység, periheliumának távolsága: 113°8'05″, elhajlása 17°6'50,8″. Felülete a Marséhoz áll legközelebb. Tömege legfeljebb 1·5-e a Földének.

Ezen kívül egész sereg *kis planétát* sikerült felfedezni. 1930. a trójai csoportban *Aeneas*, *Anchises* és *Odysseus*, 1931. *Troilos* gyarapította az eddig ismertek számát. Volt olyan is, amely felfedezése után 21 napra újból eltűnt *(Eros)*. A megállapított pályával bíró kisplanéták száma 1932 végéig 1223 volt. *(III. köt.)*

Bolzano, olasz provincia, régi neve *Bozen*, területe 7334 km^2, 237.170 lak., fővárosa B. 39.338 lakos. Hozzátartozik *Gries di Bolzano* előváros, régi klastrommal. Üdülőhely tüdőbetegek részére.

***Bombavető repülőgépek.** A harcirepülőgépek két főcsoportra oszlanak: bombázókra és vadászokra. Előbbiek földi, utóbbiak légi célok ellen küzdenek. B. tulajdonképpen a tűzérségi tűzhatást terjeszti ki oly messzi távolságra, amekkora az illető géptípus hatósugara. Korszerű gépeknél ez 600—1000 km. Vannak éjjeli és nappali bombázók; előbbiek nagyobb (1600 kg) bombamennyiséget és nagyobb (200—600 kg-os) bombaegységeket kisebb (200 km) sebességgel visznek és a bombákat kisebb (1000—2500 m) magasságból vetik, rendszerint egyenként. A nappaliak kb. 800 kg bombasúllyal, de 350 km sebességgel repülnek, csoportban támadnak és vagy nagy, 4000 m-en felüli magasságból szórják a 10—150 kg-os bombákat, vagy a magasságból lecsapva, ú. n. zuhanóbombázást hajtanak végre. A B. céljai hadianyaggyárak, erőműközpontok, vasúti gócpontok, katonai épületek stb. lerombolása, ezáltal egyrészt az ellenséges haderő tevékenységének megbénítása és felvonulásának zavarása, másrészt pánikkeltés. Később ellenséges csapatok ki- és berakás, menetszállítás, pihenő, eltolás alatti megtámadása alacsony magasságból. (Csatarepülés, támadás élő célok ellen könnyű bombákkal.) Különleges válfaja a vízicélok elleni nappali B.-nek a torpedóvető repülőgép. A bombák vagy a törzs és szárnytövek alatt felfüg-

gesztve, vagy a törzs belsejében nyernek elhelyezést. Kioldásuk elektromos vagy kézierővel történik. A célzáshoz külön optikai irányzó készüléket használnak.

Bombay, 1. indiai angol kormányzóság, (1931) 21.879,123 lak. 2. A hasonló nevű főváros (1931) 1,161.383 lak. Kikötőjének forgalma 1932-ben 6·2 millió tonna.

***Bomlási együttható.** A radioaktív elemeknek a legjellemzőbb sajátsága, hogy nem maradandók, hanem állandóan bomlanak, átalakulnak más elemekké. Ez az önmagától, minden külső behatás nélkül végbemenő atombomlás szigorú törvényt követ: az illető radioaktív anyag éppen meglevő (bomlatlan) mennyiségének pontosan u. a. *törtrésze* bomlik el időegységenként, függetlenül attól, hogy a bomlásnak melyik időpontjáról van szó. Azt a mennyiséget (λ), amely kifejezi azt, hogy a rádióaktív anyagnak hányadrésze bomlik el időegységenként, B.-nak nevezzük. Ennek segítségével a rádióaktív bomlás törvénye a következő matematikai formában nyer kifejezést: $N = N_0 \cdot e^{-\lambda t}$, ahol N_0 = a kezdetben, N = a *t* idő mulva jelenlevő mennyisége az illető radioaktív anyagnak.

Boncour, *Paul Joseph*, francia politikus, neve helyesen: *Paul-Boncour, Joseph.*

Boncz *Ödön*, min. tanácsos, történetíró, megh. 1928 ápr. 19. *(III. köt.)*

Boncza *Berta, Ady* Endre felesége, l. *Csinszka (XXI. köt.)*

***Bondfield,** *Margaret*, angol politikus, sz. Chard, 1873. 1898. az angol kereskedelmi alkalmazottak szervezetének titkára, majd az Ált. Orsz. Munkásszervezet női főtitkára lett. 1923. beválasztották az alsóházba. 1924. a munkaügyi minisztérium parlam. titkára, 1929. munkaügyi miniszter. Az első női miniszter Nagybritanniában. 1931. lemondott és ellenzékbe ment, de már nem kapott mandátumot.

***Bonfante,** *Pietro*, olasz jogtudós, szül. Poggio Mirtedo, 1864. 1888. a camerinoi, 1916. a római egyetem tanára és az Accademia d'Italia tagja. A római magánjog fejlődésére vonatkozó tanulmányai, különösen a család, az örökösödés s a földbirtok politikai és társadalmi funkciójának eredeti, ú. n. „naturalisztikus módszerrel" kimutatása teszik jelentőssé a jogtörténeti irodalomban. Főművei: *Istituzioni di diritto romano* (Milano, 1925); *Storia del diritto romano* (u. o., 1923); *Corso di diritto romano*, I. *Diritto di famiglia* (Roma, 1925); *Successioni* (u. o., 1927); *Lezioni di storia del commercio* (u. o., 1924).

***Bonicot,** a dohányfüst káros alkotórészeinek, elsősorban a nikotinnak eltávolítására szolgáló folyadék. Kis injekciós fecskendőhöz hasonló szerkezettel egy-két cseppet a cigaretta (szivar) anyagába juttatva kémiailag köti meg a nikotint.

Bonitás, újabban A. *Penck*-től alkotott új emberföldrajzi fogalom. Azzal a kérdéssel kapcsolatban keletkezett, hogy a Földön jelenleg élő lakosságszámmal szemben, a talaj, az éghajlat stb. természeti tényezők figyelembevételével, a legtökéletesebb technikai berendezkedés és kihasználás esetében az egyes szárazföldek mekkora maximális számú népesség eltartására alkalmasak. Ezt a maximális kihasználást nevezi Penck B.-nak és azt állítja, hogy teljes B. esetében a Földön 8 milliárd ember is megélhet. A magasabb kultúrájú országok már elérték vagy erősen megközelítették a maximális B. fokát, így pl. Európa Penck szerint a telítettség 83%-áig érkezett el. A további B.-nak így főképpen a külső világrészeken és elsősorban a trópusok övezetében kell bekövetkezni. *(III. köt.)*

Bónitz *Ferenc*, min. tan., 1919—20. sajtófőnök, 1921—22. a Nemzeti Újság szerkesztője, 1927. a Neues Politisches Volksblatt főszerkesztője. *(III. és XX. köt.)*

Bonkáló *Sándor dr.*, egyetemi tanár, szláv filológus, legújabb műve: *A csehek és tótok szerepe a szláv mozgalmakban* (1932). *(XX. k.)*

Bonn, német város a Rajna partján (1932) 91.800 lak.

Bonnefon *de Puyverdier, Jean*, francia író, megh. Párizs, 1928. *(XX. köt.)*

Bonomi, *Ivanoe*, olasz politikus írta alá a rapallói szerződést, amiért az olasz király az Annunziata-renddel tüntette ki. Mint kormányelnök, a fasizmus és szocializmus kibékítésére törekedett. 1924. nem kapott mandátumot. Munkái: *Dieci anni di politica italiana* (Milano, 1924); *Dal socialismo al fascismo* (u. o., 1924); *Leonida Bissolati e il movimento socialista in Italia* (u. o., 1929). *(XX. köt.)*

Bonsdorff, *Károly Gábor*, finn történetíró, Újabban megírta *Statsmän och dignitärer* c. munkáját (1921). *(III. köt.)*

Bontempelli, *Massimo*, olasz író. Újabb munkái: *La Vita operosa* (1921); *Viaggi e scoperte* (1922); *Eva ultima* (1923); *Donna nel sole e altri idilli* (1928); *Il Figlio di due madri* (1929); *Vita e morte di Adria e dei suoi figli* (1930, magy. ford. 1932). Számos novellája jelent meg magyar fordításban a *Nemzeti Újság* hasábjain. *(XX. köt.)*

Bonwetsch, *Gottlieb Nathaniel*, német protestáns teológus, megh. Göttingen, 1925 júl. 19. Újabb műve: *Kirchengeschichte Russlands* (1923). *(III. köt.)*

Bonyhád nk., *Tolna* vm., völgységi j. (1930) 6861 lak., *Bonyhád* nk. és *Börzsöny* kk. egyesültek 1928. B. néven.

Bónyi *Adorján* írónak 1925 óta több regénye és ifj. elbeszélése jelent meg: *Kata nagy leány lesz, Holdsugár, A kis veréb, A mennyei híd, A Bogyó-ház titka, A rózsadombi lány.* Színdarabjai közül többnek szép sikere volt: *Az elcserélt ember* (1930, Kamaraszínház); *Édes ellenség* (1931, Nemzeti Sz.); *Szélcsend* (1933, Nemzeti Sz.); *Tánc a boldogságért* (1933, Budai Színkör) *Viki* (Magy. Szinh., 1935). *(XX. köt.)*

***Booster,** mozdonyok indításának az adhézio súly növelése által való megkönnyitésére szolgáló segédgépezet, amelyet a tűzszekrény alatti külön tengelyre szerelnek s amely emelhető futókerékpárral működik. Csak a vonat felgyorsítására (acceleracio) használják és utána a kerékpárt fölemelik. Helmholtz kezdeményezte s leginkább Amerikában alkalmazzák. — Az elektrotechnikában feszültségesés kiegyenlítésére alkalmazott berendezés.

***Booth,** *Evangeline Cory*, az „Üdvhadsereg" vezetője, szül. 1871, hamar rangot kapott, sőt bátyja, Bramwell Booth halálakor (1856—1929) *főgenerálisnak* jelölték, de Edward John *Higgins* ellen megbukott.

***Bootlegger,** az Egyesült-Államokban B.-nek nevezték az alkoholcsempészeket.

Bopp, *Wilhelm*, német hegedűművész, megh. Bühlerhöhe, 1931 jún. 11. *(III. köt.)*

Bor. A világ bortermelését átlag kb. 150—200 millió hl-re becsülik. Ebből a legnagyobb termelő országokra jutott (1933): Franciaország 51·5 millió hl, Olaszország 32·9 millió hl, Spanyolország 19·4 millió hl, Algir 16·7 millió hl, Portugália 9·1 millió hl és Románia 7·7 millió hl. Magyarországon a musttermést mutatják ki évről-évre, ez az utolsó években állandó csökkenést mutat: 1930. 4,021.611 hl, 1931. 3,899.739 hl, 1932. 3,556.522 hl, 1933. 3,083.428 hl. Borkivitelünk 1933. 219.975 q volt, 4,928.931 P értékben, a kivitel legnagyobb része Svájcba irányult. A behozatal jelentéktelen. *(III. köt.)*

***Bor** *Pál*, festő és szobrász, szül. Budapest, 1889. Budapesten és Párizsban végezte tanulmányait. Szoborműveit (*Csók, Vágy* stb.) és képeit (*Tehenek, Vízparton, Éjszaka*, stb.) Párizsban és Budapesten állította ki. Számos cikket írt folyóiratokba a mai művészet kérdéséről.

Borah, *William Edgar*, amerikai politikus. 1930. a londoni tengerészeti értekezleten a hadihajók számának gyökeres csökkentését követelte. Többször felszólalt a trianoni béke ellen. Nagy szerepe volt abban az elutasító magatartásban, amelyet az Egyesült-Államok kormánya a francia kormánnyal szemben a háborús adósságok kérdésében tanusított. *(XX. köt.)*

Borbély *István*, irodalomtörténetíró, 1928-tól haláláig a kolozsvári unit. teológia r. tanára, megh. 1932 márc. 20, a háromszékmegyei Nagyajtán van eltemetve. Újabb munkái: *A régi Torockó* (Kolozsvár, 1927); *A duális életbölcselet* (u. o. 1928); *Ferencz József unit. püspök emlékezete* (u. o. 1928); ezeken kívül füzetekben, hírlapokban és folyóiratokban számos újabb kritikai, tört. és irod.-tört. tanulmánya jelent meg, több értékes munkája pedig kéziratban maradt. *(XX. köt.)*

Borbély *Sándor*, pedagógus és nyelvész, megh. 1932 dec. 9. *(III. köt.)*

Borbereki *Kovács Zoltán*, festő és szobrász, l. *Kovács. (XXI. köt.)*

Borchardt, *Ludwig*, német egyiptológus újabb művei: *Altägyptische Zeitmessung* (1920); *Entstehung der Pyramide* (1928); *Ägypten* (1930). *(XX. köt.)*

Borchardt, *Oskar*, német jogi író, megh. Berlin, 1917 okt. 20. *(XX. köt.)*

Borchardt, *Rudolf*, német író. Újabb művei: *Ausgewählte Werke* (1925); *Handlungen und Abhandlungen* (1928); *Das hoffnungslose Geschlecht* (1929); *Deutsche Literatur im Kampfe um ihr Recht* (1931); Ezenkívül *Dante*-t (1922—30.) lefordította. *(XX. köt.)*

***Bordás fal,** svéd tornaszer, amely már az egész világon elterjedt. A modern iskolai tornatermeket szinte köröskörül B.-ak veszik körül. A falhoz erősített tartóállványok között a kéz fogásához idomuló, egymástól egyenlő távolságban elhelyezett rudak vannak, majd a B. tetején nagyobb megszakítás után újabb két rúd, különböző mászó, függeszkedő, különböző izmokat erősítő, hajlékonyságot fokozó stb. gyakorlatok végzésére.

Bordeaux, francia város, (1931) 262.996 lak. Hajóteherforgalma (1932) 4·3 millió t.

***Borel,** *Émile*, francia matematikus, szül. Saint-Affrique, 1871. A francia akadémiának és számos tudományos társaságnak tagja. Rövid ideig tengerészeti miniszter is volt. A párizsi egyetemen régebben a függvénytan, újabban a valószínűségszámítás és az elméleti fizika tanára. Tudományos cikkei és könyvei jelentek meg a függvénytanról és a valószínűségszámításról.

***Borgbjerg,** *Frederik*, dán politikus, szül. a Boeslundebeli Korsörben, 1868 ápr. 10. Előbb teológiai, aztán történelmi és nemzetgazdasági szakra készült. Pietistának indult, aztán tolsztojánus, végül szocialista lett. Tanító volt, amikor 1890. első cikke a *Socialdemokraten* c. lapban megjelent, amelynek csakhamar belső munkatársa lett és 1911—1924. szerkesztője volt. 1898. választották be első ízben a képviselőházba. A világháborúban erős segítségére volt a német szoc.-dem.-párt részéről megindult békemozgalmaknak. 1924—26. a Stauning-kormány népjóléti minisztere volt, 1929. közoktatásügyi miniszter lett.

***Borgeaud,** *Charles*, svájci történetíró, sz. Le Sentier, 1861 aug. 15. A genfi egyetem tanára lett, főleg Svájc modern történetével foglalkozott. Erős nacionalizmusa jellemző. Művei: *Histoire de l'Université de Genève* (1900—09); *Genève, canton suisse 1814—1846* (1914); *La Chute, la restauration de la République de Genève* (1915); *La Suisse et la Société des Nations* (1919); *La Neutralité suisse au centre de la Soc. des N.* (1920).

Borghese, *Scipione herceg*, utazó, megh. Firenze, 1927 márc. 15. *(III. köt.)*

Borght, *Richard van der*, megh. Berlin, 1926 ápr. 16. *(III. és XX. köt.)*

Boris *III.* bolgár cár ellen, miután 1925. ápr. 14. egy merényletből szerencsésen megmenekült, újabb támadást kíséreltek meg.

Közvetlenül a Szveta Nedelja egyházba ünnepélyes istentiszteletre való bevonulása előtt bombát dobtak felé, amelynek 150 halálos és 200 sebesült áldozata volt. Ő maga sértetlen maradt. 1930 okt. vette nőül az olasz királyi pár leányát, Giovanna hercegnőt. 1931. saját elhatározásából egyharmadával szállította le a királyi civillistát, úgyhogy évi 80.000 pengőnyi jövedelme a legszerényebb Európa valamennyi államfői jövedelme közt. *(XX. köt.)*

***Born,** *Max*, német fizikus, szül. Boroszló, 1882 dec. 11. Először Berlinben rendkív., 1919. Frankfurt a. M. rendes egyetemi tan., 1921. Göttingában az elméleti fizika tanára. Kutatásai a relativitáselmélet, a kvantummechanika és a kristályrácsok elmélete körében nagyjelentőségűek. Munkái a modern elméleti fizika ágainak, így különösen az Einstein-féle relativitási elméletnek legsikerültebb és népszerű tankönyvei.

***Bornemisza** *Géza*, politikus, szül. Munkács, 1895 dec. 28. Mint műegyetemi hallgató vonult be a világháborúban katonai szolgálatra. Egyik megalakítója volt az egyetemi zászlóaljnak. 1920. kitüntetéssel szerezte meg a gépészmérnöki diplomát és a Fábián-jutalomban részesült. Néhány évig műegyetemi tanársegéd volt az elektrotechnikai tanszéken, majd a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-hoz került és amikor ez Hungária Villamossági Rt. néven önállósította villamossági osztályát, az új vállalat igazgatója lett. Egyik tervezője volt a Talbot-szerződésnek 1932. a frontharcospárt listáján fővárosi bizottsági tagnak választották meg. 1935 márc. 4. a II. Gömbös-kormány kereskedelemügyi minisztere lett.

Bornemisza *Géza*, festő és grafikus, ismételten rendezett kiállításokat a Tamás-Galériában. *Csendélet szoborral* és *Vidéki kastélyudvar* c. olajfestményei a Szépművészeti Múzeumba kerültek. *(XX. köt.)*

Borneo, angol Észak-Borneo lakossága (1930) 294.297; a németalföldi Dél- és Kelet-Borneóé (1930) 1,366.000; a németalföldi Nyugat-Borneóé (1930) 827.000.

Bornhaupt, *Christian*, német politikus, megh. Löhne, 1925 szept. 6. *(III. köt.)*

***Borodin,** *Ivan Parfentovics*, orosz botanikus, szül. Novgorod, 1847., megh. Leningrad, 1930. 1880—1904. a szentpétervári erdészeti főiskola tanára volt, 1895. megszervezte az első édesvízi botanikai állomást, 1915. megalapítja az orosz Botanikai Társaságot s szerkeszti a *Journal de la Société Botanique de Russie*-t. Úttörők a növények fiziológiájára vonatkozó kutatásai. 1902. a szentpétervári Akadémia tagja lett.

***Borodin,** *Michael Markovics* (családi néven *Grusenberg)*, orosz forradalmár, szül. Janovicsi, 1884 júl. 22. 1903 óta a szociáldemokrata párt tagja. Miután forradalmi mozgalmakban való részvétel miatt üldözték, Észak-Amerikába emigrált s csak 1918 júliusában tért vissza Oroszországba. 1923. Szun Jat Szen hívására Kínába ment s mint a Kuomintang végrehajtóbizottságának tanácsadója, a kínai forradalmi mozgalmak irányításában nagy szerepe volt.

Boromissza *Tibor*, festő, az utóbbi éveket a Hortobágyon töltötte a pásztornép körében és nagyszámú erőteljes, fanyarzamatú képet festett róluk, ezeket gyüjteményesen mutatta be Budapesten. *(XX. köt.)*

Boromisza *Tibor*, szatmári püspök, megh. Szatmár, 1928 júl. 10. *(III.* és *XX. köt.)*

Boros *Ferenc*, író és tanár, 1927—1930. a debreceni áll. reáliskola tanára, u. o. az Ady Társaság alelnöke. Megalapította az olaszbarát magyarok Monti-körét. 1931. a budapesti VI. ker. áll. reálgimn. tanára. 1927. több munkája jelent meg a *Forrás* c. antológiában. Lefordította a Nobel-díjas olasz Grazia Deledda *Anime oneste* c. regényét. (Jólelkek 1930). *(XX. köt.)*

Boros *György*, unit. püspök. 1919. és 1925. meglátogatta amerikai hittestvéreit, akiknek prédikált és előadást tartott. 1928. egyháza püspökké választotta. 1930. az angol unitárius társulat közgyűlésén örökös tanácstagul választották. Tevékeny működést fejt ki Erdély tudományos életében. Újabb munkái: *Brassai és Széchenyi* (Pásztortűz), *Carlyle Tamás ismertetése*, *Brassai Sámuel életrajza* (Kolozsvár, 1927); *Uj teológia és az unitárizmus* (u. o., 1934); *Szertartások és szokások az unitárius egyházban* (u. o., 1934). *(III. köt.)*

***Boros** *László*, író és hírlapíró, szül. Budapest, 1893 jan. 16. 1912. a Budapest c. lapnál kezdte működését, 1918. a Világ politikai rovatvezetője, 1923 óta az Esti Kurir főszerkesztője, 1934. kormányfőtanácsos és a fr. becsületrend lovagja.

Boross *Elemér*, drámaíró, darabjaiban a mai élet problémáival foglalkozik. Újabb színdarabjai: *Vakablak* (Új Színház, 1928); *Világrekord* (Kamaraszínház, 1932); *Forgószél* (Kamaraszínház, 1932). *(XX. köt.)*

Boross *Géza*, színész, egy évig a Vígszínház tagja, 1923. Békeffy Lászlóval kabaréja volt, ezután az Andrássy-úti Színház szerződtette, közben az Új Színház, Király Szinház és a Terézkörúti Szinpad tagja is volt. 1930 óta ismét az Andrássy-úti Színház tagja. *(XX. köt.)*

***Boross** *Mihály*, író, hírlapíró, szül. Kiscell, 1877 dec. 31. A *Budapesti Hirlapnak* volt munkatársa, majd az *Esti Kurír* megalapítása óta ennek főmunkatársa. Főbb művei: *Homályban* (versek, 1900); *A kék hattyú*, *Noé barlangja*, *A harmadik testamentum*, *Az anyaföld*, *Az Ész sztrájkja* (fantasztikus regények); jelentős sikerű filmeket írt: *Veszélyben a pokol*, *Lavina*. Színdarabjai: *A mult* (Kamaraszínház); *A költő* (Új Színház); *Mah-Yong* (Budapesti Színház); *Minden férfi egyforma* (Zeneakadémia); *Keresztespók* (Kamara Színház).

Boroszló *(Breslau)*, Alsó-Szilézia fővárosa, (1933) 623.754 lak. Felső-Szilézia keleti felének Lengyelországhoz történt csa-

tolása következtében korábbi keresk. forgalmának jelentékeny része veszendőbe ment.

***Borovszki,** *Alexander Kirillovics*, orosz zongoraművész, szül. Libau, 1889 márc. 19. Zongoraművésznő anyja volt első mestere, a pétervári konzervatóriumot végezte, 1912. a Rubinstein-díj nyertese, 1922 óta Berlinben él.

Borsod, Gömör és Kishonttal egyesített *vm.* Területe 3587 km², (1930) 279.063 lak. Tényleges szaporodása a múlt népszámlálás óta 28.640 lak. Népsűrűsége 77·8.

Borsod, Gömör és Kishont, *egyesített vm.*, területe Miskolc nélkül 3902 km², Miskolccal együtt 3955 km², (1930) (a következő adatok mind Miskolc nélkül értendők) 296.721 lak., tényleges szaporodása a mult népszámlálás óta 30.040, népsűrűsége 76. Lakosságából 293.754 (99·0%) magyar, német 811 (0·3%), tót 1708 (0·6%), román 42, horvát 14, szerb 11, egyéb és ismeretlen 381 (0·1%). Magyarul tud a lakosság 99·9%-a. Vallás szerint róm. kat. 60·2%, gör. kat. 4·8%, ref. 30·3%, ág. ev. 1·8%, izr. 2·7%, egyéb és ismeretlen 0·2%. Ir és olvas a 12 évnél idősebb lakosság 88·8%-a. A vm. területéből 185.026 ha szántóföld, 7510 ha kert, 28.438 ha rét, 3711 ha szőlő, 46.881 ha legelő, 99.873 ha erdő, 335 ha nádas és 18.376 ha terméketlen terület. Fontosabb terményei (1932, 1000 q-ban): búza 400, rozs 105, árpa 294, zab 91, szemes tengeri 372, burgonya 157, cukorrépa 111, must 72.237 hl. Állatállomány (1932) szarvasmarha 72.418, ló 29.123, sertés 46.432, juh 59.641. Közútjainak hossza (1932) 1279 km, ebből kiépített 1194 és pedig állami 200, törvényhatósági 660, községi 329, vasúti hozzájáró 5 km. Vasútvonalainak hossza 248 km. Rádióvevőkészülékeinek száma (1932) 3677. A vm. területén van 10 rendes kisdedóvó, 5 nyári menedékház, 298 elemi mindennapi népiskola, 229 általános, 42 gazdasági továbbképző népiskola, 14 iparostanonciskola, 6 polgári iskola, 1 reálgimnázium, 1 gazdasági és 1 ipari és bányászati szakiskola. Közigazgatás tekintetében a vm. hét: edelényi, mezőcsáti, mezőkövesdi, miskolci, ózdi, putnoki és sajószentpéteri járásra van felosztva.

***Borsodszentgyörgy,** kk. *Disznósd* kk. (Borsod vm.) új neve 1935. óta.

***Borsos** *József*, építész, Debrecen sz. k. város műsz. tanácsosa, szül. Hódmezővásárhely, 1875. Tanulmányait Budapesten és Münchenben végezte. Hosszabb időt töltött Olaszországban, Angliában, Hollandiában és Belgiumban, Amerikában, Erdélyben stb. Ő tervezte szülővárosában a tabáni és susáni templomot. Újabb műve Debrecenben a rendőrségi palota és a nagyerdei temető monumentális ravatalozója. Számos önálló munkája, cikke és tanúlmánya jelent meg idegen nyelveken is.

***Borsos-Kumjátszkyj,** *Julij*, kárpátalji ruthén költő, szül. Nagykomját, 1905 aug. 8. 1924. kezdett verselni. Első önálló kötete 1928. jelent meg *Tavaszi virágok* c. alatt. Szülőföldje és népe rajongó szeretete hatja át melódikus verseit. Megrázó szavakkal festi a kárpátalji ruténség szenvedését és nyomorát a *Krajina dyv* (A csodák hazája, 1934) c. versfüzetében.

Borszéky *Frigyes*, festő, ismételten rendezett Budapesten és 1929. Londonban gyűjteményes kiállítást. *Balatonvidéki táj* c. festménye a budapesti Szépműv. Múzeumban van. *(XX. köt.)*

Borszéky *Károly*, orvostanár, megh. 1933 febr. 16. *(III. és XX. köt.)*

Bortkiewicz *(Bortkewitsch)*, *Ladislaus*, statisztikus, megh. mint berlini egyetemi tan. 1931 júl. 15. Nevezetesebb újabb munkái: *Kritische Betrachtungen zur theoretischen Statistik*, *Anwendung der Wahrscheinlichkeitsrechnung*, *Zweck u. Struktur einer Preisindexzahl*, *Das Daseinsberechtigung der mathematischen Statistik*, *Über die Methode der „standard population"* stb. *(XX. köt.)*

Boruth *Andor*, festő. *Anyám arcképe*, *Cigánycsalád*, *Férfi kutyával*, *Meditáció*, *Spanyol csavargó* és *Torreador* c. festményei a budapesti Szépműv. Múzeumba kerültek. *(III. köt.)*

***Borvendég** *Ferenc*, Budapest főpolgármestere, szül. Ácson, 1876 nov. 17, megh. Budapest, 1934 nov. 20. A székesfőváros szolgálatába 1897. lépett és különösen a műszaki és üzemi ügyek kifejlesztésével foglalkozott. 1923. tanácsnok, 1931. alpolgármester, 1934. pedig, a legújabb főv. törvény (1934 : XII. t.-c.) alapján, az első kinevezett főpolgármester lett és messzemenő fölhatalmazást kapott a kormánytól a székesfőváros pénzügyeinek racionalizálására és szanálására. Ebben a munkában azonban betegsége és halála megakadályozta.

***Borvidék.** Az ország az 1924 : IX. és 1929 : X. t.-c. alapján a következő 17 B.-re oszlik : soproni, neszmélyi, buda—sashegyi, móri, somlyói, badacsonyi, balatonmelléki, somogy—zalai, szekszárdi, villány—pécsi, pest—nógrádi, gyöngyös—visontai, egri, miskolc—abauji, tokaj-hegyaljai, alföldi és nyírségi.

Bory *Jenő*, szobrász, újabb művei közül említendők: *Goldziher Ignác emléktáblája* (Székesfehérvár, 1924); *a székesfehérvári főreáliskola hősi halottainak emlékműve* (1928); *a székesfehérvári Püspök-kút* (1929); *Toldy Ferenc*, *Horváth Mihály és Szalay László mellszobrai a szegedi nemzeti emlékcsarnokban* (1929—30); *Blaha Lujza szobra* (Székesfehérvári Árpád-fürdő, 1934); *Haydn-emlék* (Eszterháza, 1934). A budapesti Képzőműv. Főiskola tanára. *(XX. köt.)*

Bosanquet, *Bernard*, angol filozófus, megh. 1923. Újabb művei: *Implication and Linear Inference* (1920); *Meeting of Extremes in Contemporary Philosophy* (1921). *(XX. köt.)*

Bosányi *Endre*, közgazdasági író, megh. 1927 jún. 8. *(III. köt.)*

Bosch, *Karl*, német vegyészmérnök. Számos tudományos és ipari vonatkozású mun-

kája közül óriási jelentőségűvé vált az általa nagyipari eljárássá kifejlesztett Haber-féle légnitrogén hasznosító metódus. 1931. megkapta a kémiai Nobel-díjat. *(XX. köt.)*

***Bose,** *Sir Jagadis Chandra*, hindu fizikus és biológus, szül. Mymensingh (Bengalia), 1858 nov. 30. Tanulmányait a cambridgei egyetemen végezte, 1885—1915. a Presidency College, Kalkutta tanára, 1920. a Royal Society tagja lett. Az elektromos hullámok fémekre, növényekre és állatokra való hatását tanulmányozta. Munkái: *Response in the Living and Non-Living* (1902); *Plant Response as a Mean of Physiological Investigation* (1906); *Comparative Electro-Physiology* (1907); *Physiology of the Ascent of Sap* (1923); *Plant Autographs and their Revelations* (1927).

***Bose,** *Sudhas Chandra*, indiai politikus, szül. Kattak, 1897. A kalkuttai kollégiumban nevelkedett, Cambridgeben filozófiát tanult. Korán csatlakozott az indus szabadságmozgalomhoz; *Forward* címmel radikális lapot indított, amelyban nemcsak nemzeti, hanem erősen baloldali kapitalistaellenes, szocialista elveket is hirdetett. 1924. börtönbe vetették. Kiszabadulása után az ifjúsági liga elnöke, 1930. mint Gandhi utódját elfogták és egy esztendei börtönre ítélték.

***Bose-Einstein statisztika.** A klasszikus statisztikai mechanika feltette, hogy az anyagi részecskék megkülönböztethetők és valamely állapot valószínűségének számításakor különböző eloszlás az, ha pl. az első atóm az 1-es, a második atóm a 2-es elemi cellában (Boltzmann-statisztika), ill. a 2-es atóm az elsőben, az 1-es a másikban van. A kvantummechanika mai felfogása szerint azonban az azonos állapotú részek meg nem különböztethetők és így az előbbi két eloszlás egynek számít. Az ezen feltevés segélyével felépített statisztika a B., amely fotonokra és protonokra jól alkalmazható. Elektronokra a *Fermi-Dirac-statisztika* mérvadó. A kettő között az a különbség, hogy a B. szerint azonos állapotban akárhány, a F.-D. szerint legfeljebb két részecske lehet.

Boston, Massachusetts északamerikai állam fővárosa, (1930) 781.188 lak.

Bosznay *István*, festő, több ízben rendezett gyüjteményes kiállításokat. 1913. Münchenben kis aranyérmet, 1923. Budapesten nagy állami aranyérmet nyert. Műveinek egész sora a budapesti Szépművészeti Múzeumban. *(III. és XX. köt.)*

Bot kk. és *Etyek* nk. 1927. *Etyek* néven egyesültek.

Botrel, *Théodore*, francia népköltő, újabb műve: *Souvenirs d'un Barde errant* (1927). *(III. és XX. köt.)*

Bottlik *István báró*, politikus, 1926. az egységes pártba lépett; az 1926—27. évi választásokon, mint hivatalos jelöltet egységespárti programmal választották meg képviselőnek. 1931. Borsod—Gömör vm. beválasztotta a felsőházba. *(XX. köt.)*

Bottlik *József*, politikus, országgyűlési képviselő, megh. 1933 jan. 24. *(XX. köt.)*

Botto *Gyula*, szlovák kultúrtörténész, megh. Nagyrőcze, 1926 szept. 29. Megírta a *Slovenska Matica* történetét (1923). *(XX. köt.)*

***Bottomley,** *Gordon*, angol író, szül. Keighley, 1874 febr. 20. Yeatshez nagyon hasonló stílusban írt drámái főleg a kelta-germán népek őskorában játszanak. *King Lear's Wife* (1913) és *Gruach* (1919) c. drámái Shakespeare drámáihoz előjátékok.

Botyka kk. és *Kispeterd* kk. 1931. egyesültek *Botykapeterd* néven.

***Botykapeterd** kk. *Baranya* vm., szentlőrinci j., (1930) 659 lak. *Botyka* kk. és *Kispeterd* kk. egyesüléséből keletkezett 1931.

Bouchor, *Maurice*, francia író, megh. Párizs, 1929 jan. 15. *(III. és XX. köt.)*

***Bouisson,** *Fernand*, francia politikus, szül. Constantine (Algir), 1874 jún. 16., nagyiparos, marseillei maire, a világháború alatt a kereskedelmi hajóhad főbiztosa, 1924. a Kamara alelnöke, 1927. elnöke.

Boulenger, *Jacques*, francia író, legutóbbi munkái: *Rabelais*, *Le miroir à deux faces* (1929); *Corfou, l'île de Nausiaca* (1932). *(XX. köt.)*

Boulogne-sur-Mer, francia város, (1931) 51.854 lak.

Boulogne-sur-Seine, francia város, (1931) 86.234 lak.

Bourdeau, *Jean*, francia író, megh. 1928. *(XX. köt.)*

Bourdelle, *Emile Antoine*, francia szobrász, megh. Le Vezinet, 1929 okt. 1. Eltávolodva Rodin stílusától, egyik legkifejezőbb és legeredetibb mestere lett a modern plasztikának. Az előbbi stílusára emlékeztet Ijjazó Herkulese és a Champs-Elysées színház dombormű sorozata, az utóbbira kolosszális méretű Madonnája. Egyik legnevezetesebb alkotása Alveár tábornok lovasszobra Buenos Airesben, mesteri allegórikus mellékalakokkal és Mickiewicz Ádám lengyel költő emlékműve Párizsban. Utolsó műve hatalmas Minervája szülővárosában. *(III. köt.)*

Bourdet, *Edouard*, francia író. Ujabb művei: *Vient de paraître* (1927); *Le Sexe faible* (1929). *(XX. köt.)*

***Bourdon-cső,** lapos, félhengeralakúra hajlított fémcső, melyből a levegő ki van szivattyúzva; főként a meteorográfoknál használják légnyomásmérésre.

Bourgeois, *Emile*, francia történetíró, meghalt Versailles, 1934 aug. 25. *(III. és XX. köt.)*

Boy-Ed, *Ida*, német írónő, megh. Lübeck, 1928 máj. 13. *(III. és XX. köt.)*

Boylesve, *René*, francia író, megh. Párizs, 1926 jan. 15. *(III. és XX. köt.)*

Boyton, *Paul*, amerikai hajóskapitány. megh. 1899. *(III. köt.)*

***Bozencius,** *Carl Tancred*, finn műtörténész, szül. Viipuri (Wiborg), 1885 jún. 14., a filozófia licenciatusa. 1909. óta Londonban élt, az ottani egyetemen 1914. a művészettörténet magántanára, 1922. r. tanára. Közben finn diplomáciai megbízott u. o.

(1919). Folyóiratokban megjelent tanulmányain kívül számos önálló kötet szerzője; a kiválóbbak: *The Painters of Vicenza 1480—1550*; *A Catalogue of the Paintings at Doughty House Richmond and Elsewhere in the Collection of Sir Frederick Cook B. T. I. Italian Schools*; *Pictures by the Old Masters in the Library of Christ Church Oxford.*

Bozóky *Ferenc dr.*, egyetemi tanár. Újabb művei: *A statisztika módszertana* (1927); *Közgazdaságtan* (1934). *(XX. köt.)*

Bozóky *Géza*, jogtudós, 1930—31. a pécsi Erzsébet-egyetem rektora, majd jogi karának dékánja volt. Újabb művei: *Magyar kereskedelmi jog különös tekintettel a történeti fejlődésre* (2 köt. 1928—29). *(XX. köt.)*

Bozzay *Margit (Bozzai)* író, a Pesti Napló belső munkatársa. Újabb művei: *Álarc nélkül* (1929); *Az árnyék* (1934). 1928. szerkesztette a *Magyar Asszonyok Helikonát. (XX. köt.)*

Böckh *Hugó (Nagysúri)*, geológus, nagyszabású perzsiai földolajkutatásai után hazatérve, 1929. újból a magyar állam szolgálatába lépett. Ez év október 1-én a kormányzó helyettes államtitkári rangban a m. kir. Földtani Intézet igazgatójává nevezte ki. Ezt a helyet csak rövid ideig tölthette be, mert a trópusokon szerzett súlyos betegsége következtében 1931 dec. 6-án Bpesten elhúnyt. Legutolsó, feltűnést keltett munkája Perzsia földtani és hegyszerkezeti viszonyait tárgyalja. *(III. és XX. köt.)*

***Bődy** *Kálmán*, szobrász és éremművész, szül. Pecöl (Vas m.), 1885 júl. 25. Budapesten végezte tanulmányait. Számos emlékérem és plakett került ki műhelyéből. Tőle való a Gyóni Géza-emlék Gyónban, a költő szülőházán (1927).

Böhm, *Rudolf*, német orvos, megh. Kohlgrub, 1926 aug. 19. *(III. köt.)*

Böhtlingk, *Arthur*, német történetíró. Újabb munkái: *Shakespeare und unsere Klassiker* (1910); *Bismarck und das päpstliche Rom* (1911); *Friedrich Cäsar Laharpe* (1925). *(XX. köt.)*

***Böjti réce,** v. *csörgő kacsa (Anas querquedula L.)*, a récefélék *(Anatidae)* családjába tartozó kistermetű, hazánkban is fészkelő és eléggé gyakori récefaj. A sűrűn benőtt vizeket kedveli, így az erdőkben elrejtett mocsarakat is, ahol mindíg rejtekhelyet keresve, inkább mocsári szalonka, mint réce módjára viselkedik. Jellegzetes „knéék" vagy „kvék" hangjáról könnyen felismerhető.

Bölény. Az európai és amerikai bölény sorsa az utolsó két évtizedben egészen eltérő módon alakult. Az utóbbiból 1889. alig ismertek többet mintegy 800 darabnál. Ekkor azonban megalakult az „American Bison Society" Hornaday vezetése alatt s ez vette kezébe az állat sorsának irányítását, igyekezve megmenteni a kipusztulástól. Ez sikerült is, mert pl. a kanadai Albertában 1907. védelem alá vett 709 drb. B. 1925-ig 12.000 darabra növekedett, úgyhogy területük szükké válván, mintegy 2000 darabot le kellett belőlük lőni és értékesíteni. Hasonló a helyzet az Egyesült Államokban is, itt is szükek mindenütt a rezervátumaik, úgyhogy itt is ritkítani kell őket. Az európai B. viszont vadon majdnem teljesen kipusztult. A háború előtt még meglevő két csordája közül a *bjeloveszit* (az akkori Orosz-Lengyelországban) a forradalmi időkben (1918—19) az utolsó szálig kiírtották, a másikat, a *kaukázusit* ugyanakkor szintén nagyon megritkították, azonban ebből 1926. még élt mintegy 50 drb. Kb. ugyanennyi él még az európai állatkertekben is, s most egy nemzetközi egyesület azon fáradozik, hogy ez állomány megóvásával megmentse a végső pusztulástól Európa e leghatalmasabb vadját. *(III. köt.)*

Bönnelycke, *Emil*, dán író és költő, expresszionista irányban fejlődött. Újabb regényei: *Spartanerne* (1919); *Margrethe Mendel* (1921); *Udvalgte Digte* (1922). *(XX. köt.)*

Böök, *Fridrik*, svéd irodalomtörténész, a svéd Akadémia irodalmi Nobel-bizottságának előadója; mint ilyennek nagy szerepe van e legnagyobb irodalmi világdíj odaítélése körül. 1931. hosszabb időt töltött Budapesten s utána egy svéd folyóiratban tanulmányt írt Tormay Cecileről. *(XX. köt.)*

Bőrbetegségek. Az utolsó húsz év kutatásai új fényt vetettek a bőrbetegségek természetére. Ma tudjuk, hogy ezeket lehet ugyan kóroktani, alaktani, tünettani stb. szempontból osztályozni; nagyon fontos azonban az egész szervezet felépítettsége is, az örökölt és a szerzett tulajdonságok és ama körülmények összessége, amelyeket az egyén átélt, mert ezek évtizedekig fennmaradó elváltozásokat idéznek elő a szervezetben és azt az addigitól eltérő módon lefolyó reakciókra kényszerítik. A viszonyok komplikált voltának további oka, hogy a bőrnek elsődleges megbetegedéseit úgy a külvilágból, mint a belső szervektől nyert kóros behatások zavarhatják, elváltoztathatják; így egyidejűen többféle folyamat halmozódik s ezek egymásba átmenő hibrideket okozhatnak. Ezért a bőrön észlelhető folyamatok rendesen összesítések, amelyekben nem mindig található valami jellemző, kimagasló jelenség. A bőr betegségeit az egyes kutatók különbözően osztályozzák. *Brocq* pl. az entité morbideket, vagyis önálló betegségeket a bőr reakcióival állítja szembe; *Darier* morfológikus és nozológikus, vagyis alaki és kóroktani eltéréseket különböztet meg. A legtöbb szerző megelégszik azzal, hogy a roppant tömeget szétválasztja az *idegen élőlények* (állati paraziták, filtrálható (láthatatlan) kórokozók, bakteriumok és gombák), a *fizikai* behatások (mechanikai, hő, fény, villamosság), a *vegyi anyagok* (külső vagy belső gyógyszerek, mérgek, tápanyagok, továbbá mirigyek stb. belső váladékai), belső szervek elsődleges betegségei által előidézett, továbbá a *gyulladásos*, a *degeneratív* folyamatokra, a *daganatokra*, a *fejlődési rendellenességekre*, végre olyanokra, ahol a

bőr szervecskéinek kóros működése játssza a főszerepet.

Az utóbbi 20—25 esztendőben részben a háborús mozgalmak következtében a laboratóriumi kutatások sok új betegséget derítettek fel; így a fizikai kórokozók csoportjában egyes sugarakról, a vegyi csoportban főleg az allergiás, immunbiológiai, avitaminózisos, hormonális, valamint a vér cukor-, nitrogén-, zsíranyag-tartalmának eltéréséről tűnt ki, hogy azok gyakran B. forrásai. Nagy fontosságra jutottak a vérképző és a vér- és nyirokkeringési szervek megbetegedéseivel kapcsolatos kórfolyamatok, pl. a *leukémia*, a *limfogranulomatozis*, a *micosis fungoides* stb., nagy haladás van a fertőző megbetegedések kórismézé tekintetében, végre tisztázódik az örökölt betegségek és a fejlődési rendellenességek rendszertani helyzete is. Az újabb felfogáshoz képest újabb gyógykezelési elvek is merültek fel, különösen az immunbiológia tekintetében, mely a szervezetnek mentességét törekszik fokozni, illetőleg annak érzékenységét csökkenteni bizonyos specifikus behatá sokkal szemben. *(III. köt.)*

Börcsök *Andor*, jogtudós, hivatali működéséért több magas kitüntetésben részesült. Újabb művei: *Törvény az osztatlan közös legelőkről* (1913); *Ingatlanforgalmi rendeletek* (1918). *(III. és XX. köt.)*

***Bőrgombák,** alsóbbrendű, legtöbbször rendszertanilag nem tisztázott helyzetű gombák, melyek ember, vagy állat bőrében élve, fertőző bőrbetegségeket okoznak. Így Saccharomices fajok (blastomycosis cutis, soor= szájpenész okozói), különböző penészgombák, továbbá a *Streptothrix aktinomyces* (az aktinomycosis=sugárbetegség okozója), *Sporotrichum fajok* (sporotrichosis), *Microsporon Audouini* és *Trichophyton tonsurans* (trichophytiasis, herpes tonsurans), *Microsporon furfur* (pityriasis versicolor), *M. minutissimum* (erythrasma okozója), stb.

***Bőrhatás,** *(skineffektus)*, az a jelenség, amely szerint a váltakozó áram a vezeték felületén haladni. Ennek a megértése végett képzeljünk egy tömör vezető helyett egy ugyanolyan keresztmetszetű, de sok vezetőágból álló vezetékköteget. A vezetékköteg belső ágait több mágneses erővonal veszi körül, mint a felületi ágakat. Váltakozó áram esetén a mágneses erővonalmetszés által előidézett indukciós ellenállás a belső ágakban nagyobb lesz, mint a külsőkben. Minél nagyobb az áram frekvenciája, annál nagyobb a vezeték belső részének az ellenállása, tehát az áram a vezető felületén, bőrén iparkodik haladni.

***Börtönpszichózis.** Ide tartoznak azon múló, vagy tartósan kóros elmeállapotok, melyeket rendszerint hiányos tápláltság, az idült testi betegségek (pl. tuberkulózis) által való megviseltség előkészített talaján váltanak ki a letartóztatás izgalmai, önvádak, elszenvedett igazságtalanság érzése, az elítéltetés súlyos voltától való félelem, a szabadságvesztés, magánzárka, sötétzárka, a börtön, ill. fegyház egyéb, az egyénre súlyosan, szokatlan és rendszerint kedvezőtlen viszonyai. Az idevágó esetek kisebb részében már a letartóztatáskor neurotikus, avagy agy-, ill. elmebeteg, elmegyenge bűntettesekről van szó, kiknél a fogság csak a már lappangó, vagy kezdő stádiumaiban fennálló elmezavart (paralysis progress., szenilis elbutulás, mániás depresszív pszichózis, szkizofrenia, tébolyodottság stb.) tette nyilvánvalóan felismerhetővé. Külön formája e betegségnek az először Vischer által leírt ú. n. *drótsövénybetegség*, mely rendszerint már régebbről idegeshajlamú egyének lehangoltsági, összeférhetetlenségi, súlyosabb izgalmi állapotaiban nyilvánul meg, az elhúzódó, kilátástalannak tetsző *hadifogság* visszahatásaként.

Börtsök *Samu*, festő, megh. Budapest, 1931 jún. 19. A nagybányai festőiskola tanára volt. *Havas boglyák*, *Koratavasz*, *Reggeli napsütés* és *Téli tájkép* c. művei a budapesti Szépművészeti Múzeumban vannak. *(XX. köt.)*

Börzsöny kk. és *Bonyhád* nk. 1928. egyesültek *Bonyhád* néven.

Böszörményi *Zoltán*, író, 1917 után megjelent verseskötetei: *A gálya prédikátora* (1926); *Vérem és oltárom* (1930). *(XX. köt.)*

Braaten, *Oskar Alexander*, norvég regényíró az oslói külvárosi nép életét vitte bele az irodalomba, pontos jellemrajzzal és a légkör erőteljes éreztetésével. Újabb művei: *Bams* humoros regény (1921); *Opover* (Fölfelé, 1924), a munkáséletből vett regény; *Den store barne daapen* (Nagy keresztelő, 1925) és *Godvakker-Maren* c. drámái is jelentékeny sikert arattak. *(XX. köt.)*

***Brackmann,** *Albert*, német történetíró, szül. Hannover, 1871 jún. 24. Tanár volt Marburgban, Königsbergben, 1922-től Berlinben. A középkori skolasztika kutatója. Művei: *Germania pontificia* (1910—27); *Papsttum und Kaisertum im Mittelalter* (1926) stb. A porosz állami levéltár igazgatója, társkiadója a *Histor. Zeitschrift* folyóiratnak.

***Bracque,** *Georges*, francia festő, szül. Argenteuil, 1881. Cézanne erős befolyása alatt álló képekkel lépett fel 1908., majd Picasso mellett a kubizmus legkiválóbb képviselője, utóbb a szürrealizmus úttörője lett. A világháború után a természethez közelebb álló új zárt stílushoz, erősen dekoratív felépítéshez jutott el. Legismertebbek egyszerű tárgyakat, palackokat, poharakat, gyümölcstálakat, gitárt, hegedűt ábrázoló kubista képei.

Bradford, angol város, Yorkshire grófságban, (1930) 94.605 lak. 1920 óta anglikán püspöki székhely, műselyem-, szappan-, festék-, gép-, autógyártással.

***Bradford,** *Gamaliel*, amerikai író, szül. Boston (Mass.), 1863 okt. 9. Művei főleg pszichológikus életrajzok. Nevezetesebbek: *See, the American* (1912); *Portraits of American Women* (1919); *American Portraits* (1922). Önéletrajza: *Life and I.* (1928).

***Bragaglia,** *Anton Giulio*, olasz író, színigazgató és rendező, szül. Frosinone, 1890.

Kora ifjúságától a futurizmus híve. 1918 óta az új irodalmi és művészeti törekvéseket egy *Casa d'arte Bragaglia* nevű előadó- és kiállító terem fenntartásával, *a Teatro degli Indipendenti*-vel és számos, főleg modern színháztechnikai és rendezési problémával foglalkozó munkával szolgálja. Merész és eredeti gondolatai leginkább *La Maschera mobile* (1926); *Scultura vivente* és *Del Teatro teatrale, ossia del teatro* (1929) c. köteteiből ismerhetők meg.

Brahms, *Johannes* zeneszerzőről szóló igen terjedelmes irodalomból felemlítendő a *Kahlbeck*-féle életrajz IV. befejező, kettős kötete (1914); a 15 kötetes B. levelezés; R. *Leyen:* B. als Mensch u. Freund (1908); P. *Landormy:* B. (1920). *(III. köt.)*

Braila, romániai város, (1930) 68.310 lak.

Branco, *Wilhelm*, német geológus, megh. München, 1928 márc. 12. *(XX. köt.)*

Brandenburg, *Hans*, német költő és irodalomtörténész. Újabb művei: *Das neue Theater* (1926); *Festliches Land* (1930). *(XX. köt.)*

***Brandenstein** *Béla br.* bölcsész, szül. Budapest, 1901 márc. 17. 1927. magántanár a budapesti Pázmány P. egyetemen, 1929. a filozófia rk., 1934. r. tanára ugyanott. Főbb munkái: *Grundlegung der Philosophie* (Halle, 1926—27); *Metaphysik des organ. Lebens* (1930); *Művészetfilozófia* (1930); *Bölcseleti alapvetés* (1935).

Brandes, *Carl Edvard Cohen*, dán író, visszavonult az aktív irodalmi élettől, csak alkalmilag szólal meg a publicisztikában. *(III. és XX. köt.)*

Brandes, *Friedrich*, német zenész, kiadta 1929. *G. Hensel* Familie Mendelsohn c. művét. *(XX. köt.)*

Brandes, *Georg*, dán irodalomtörténetíró, megh. Kopenhága, 1927 febr. 19. *(III. és XX. köt.)*

***Brandes,** *Gustav*, német zoológus, szül. Helmstedt, 1862 máj. 2. 1902—10. a hallei állatkert igazgatója, 1910—24. a drezdai állatorvosi főiskolán, 1910. ugyanitt az állatkert igazgatója. Főleg az emberszabású majmokkal foglalkozott.

Brandi, *Karl*, német történetíró, újabb munkája: *Deutsche Reformation und Gegenreformation* (1930). *(XX. köt.)*

Brandsch, *Rudolf*, szász politikus, 1920 óta a román parlament tagja, 1931—32. második államtitkár a kisebbségek minisztériumában. *(XX. köt.)*

***Brandt,** *Rolf*, német író, szül. Berlin, 1886 febr. 1. Mint ujságíró és riporter számos könyvet tett közzé. *Kriegsberichte* c. (1915) kiadta hadiriportjait. Könyvei közül: *So sieht die Weltgeschichte aus* (1926); *Das Gesicht Europas* (1928); *Stätten der Tragik* (1929); regénye: *Das Wolgalied* c. 1930. jelent meg.

Brangwyn, *Frank*, angol festő és grafikus, az angol parlament épületében a lordok háza Royal Galleryjét színben és formában buja gazdagságú falképekkel díszítette. Litografiákat is készített. (W. Gaunt, B. teljes rézkarc-oeuvre-je, London, 1926). *(III. köt.)*

***Braniște,** *Valer*, román politikus, szül. Nagysink (Nagyküküllő vm.), 1869., megh. 1928. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Néhány évig Brassóban tanár, majd hírlapíró. Politikai magatartása miatt a háború előtt többször elítélték. A román kormányzótanácsban a közoktatásügy vezetője volt.

Brankovics *György (Szendrői)*, lapszerkesztő, megh. 1930 jún. 19. *(III. köt.)*

***Brasini,** *Armando*, olasz építész, szül. Róma, 1880. Művészetét a császári és a XVII. századi Róma építészete ihlette. Legkiválóbb alkotásai a tripolii Lungomare Volpi sétány, a római Palazzo Chigi és Palazzo Venezia restaurálása, számos római magánház és a XV. Benedek megbízásából tervezett hatalmas templom, melynek munkálatai Rómának Parioli nevű negyedében még nem nyertek befejezést. 1929 óta az olasz kir. akadémia tagja.

Brassó (Braşov), (1930) 56.234 lak. Repülőgépgyár.

Brătianu, *Ionel*, 1927. újból Románia miniszterelnöke lett; megh. 1927 nov. 24. *(III. és XX. köt.)*

***Brătianu,** *Vintila*, román politikus, szül. 1857., megh. 1930 dec. 22. Képviselő, majd Bukarest polgármestere, a világháború alatt hadügyminiszter, 1922—26. pénzügyminiszter, 1927. miniszterelnök. Habár útját állta az inflációnak, pénzügyi politikája a külföld részéről súlyos nehézségekkel találkozott, úgyhogy már egy év múlva vissza kellett vonulnia. Ellenzője volt II. Károly király visszatérésének, de amikor ez mégis megtörtént, nem fejtett ki tovább ellenállást.

***Braun,** *Gustav*, német geográfus, egyetemi tanár, szül. 1881 máj. 30. 1907. greifswaldi egyetemi m. tanár, 1911-től a berlini tengerkutató intézet tagja, 1912-től rendkívüli, 1913-tól a földrajz rendes tanára a baseli, 1918-tól a greifswaldi egyetemen. Munkái: *Ostpreussens Seen* (1903); *Küstenstudien* (1911); *Ostseegebiet* (1912); *Grundzüge der Physiogeogr.* (1911, 2. kiad. 2 köt. 1915—17); *Geogr. als Wissenschaft* (1921); *Staatenkunde d. nord. Länder* (1922).

Braun, *Heinrich*, német szocialista író és politikus, megh. 1927. *(XX. köt.)*

***Braun,** *Heinrich*, német sebésztanár, szül. Ravitsch (Posen), 1862 jan. 1., megh. 1934 ápr. 26. Volkmann és Bramann tanítványa. A helyi érzéstelenítés egyik leghíresebb fejlesztője. E tárgyról írt tankönyve 10 kiadást ért el. Eleinte Lipcsében, majd Zwickauban működött. Bierrel és Kümmellel közösen kiadta a legnagyobb (5 kötetes) német sebészeti műtéttant. 1924. a ném. sebésztársaság elnöke, a Kussmaul-érem birtokosa.

***Braun,** *Joseph*, jezsuita műtörténész, szül. 1857., belépett a jezsuita rendbe 1890., tanár volt Frankfurtban, jelenleg Münchenben él. Keresztény archeológiával, különösen a liturgikus ruhák és edények történetével fog-

lalkozott. Nevezetes művei: 200 *Vorlagen für Paramentenstickereien* (1902); *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient* (1907); *Die Kirchenbauten der deutschen Jesuiten* (1908); *Handbuch der Paramentik* (1912); *Liturgik* (1920); *Sakramente u. Sakramentalien* (1922); *Der christl. Altar* (1924); *Liturg. Handlexikon* (1924).

Braun, *Otto*, német politikus, 1923-tól szívós ellenállást fejtett ki Poroszország önkormányzati jogának épségbentartásáért. 1928 óta a porosz parlamentben mind élesebb támadások érték. Amikor az Acélsisak szervezet nyilvános szereplését betiltotta, szembekerült Hindenburg birodalmi elnökkel, akinek tiltakozására a tilalmat visszavonta. A Papen-kormány karhatalmi erővel fosztotta meg hivatalától és bár a lipcsei állami törvényszék formailag visszahelyezte, 1933 márc.-ban lemondott és még a nemzeti szocialisták választási győzelmét megelőzően Svájcba menekült. *(XX. köt.)*

Braune, *Theodor Wilhelm*, germanista, megh. Heidelberg, 1926 nov. 16. *(III. köt.)*

***Braunecker** *Ernesztin bárónő*, festő, szül. Körmöcbánya, 1865., megh. Budapest, 1913 okt. 27. Tanulmányait Budapesten végezte, ahol számos képmást festett *(Zichy Aladár gr., Apponyi Albert gr.* az Egyetem tanácstermében).

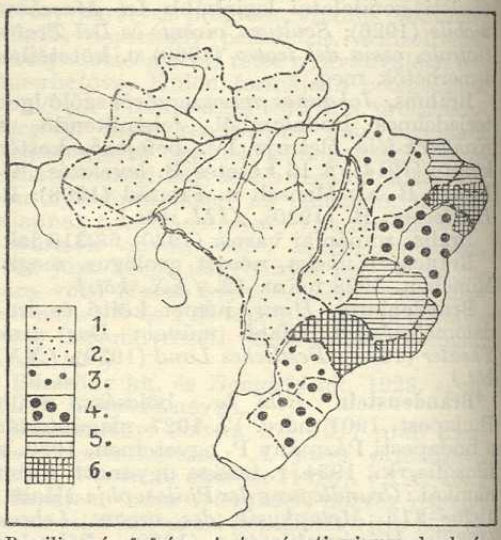
Brauns, *Heinrich*, kat. pap, porosz államférfi. 1928. kilépett a kormányból, azóta a munkanélküliség leküzdésére alakult bizottság elnöke. *(XX. köt.)*

Brauns, *Julius*, német gyorsíró, megh. Bergedorf, 1931 febr. 24. *(XX. köt.)*

Braunschweig, a hasonló nevű német tartomány fővárosa, (1933) 154.633 lak.

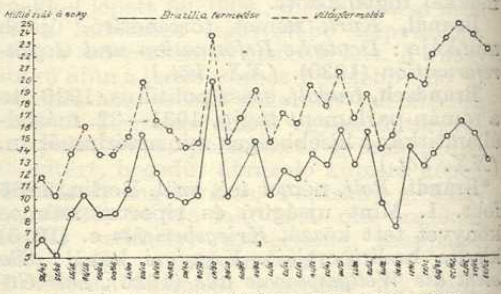
***Brázay** *Emil*, író és hírlapíró, szül. Perjámos, 1888 márc. 16. 1908—1913. a *Pesti Napló* és *A Hét* munkatársa, 1913. Berlinben szerkesztette a *Berlini Magyar Revü*-t. 1919. megindította és azóta szerkeszti a temesvári *Toll* c. társadalmi és kritikai lapot, ugyanez évben megindította a *Pán Könyvtárt*. Művei: *Ezt láttam*, (Budapest, 1915) az első magyar háborús tárgyú könyv: *Sörensen Dóra, a szeretőm* (elbeszélések); *A fenomén* (kamarajáték, Temesvári Magyar Színház, 1917).

Brazilia, délamerikai köztársaság, területe 8,511.189 km², (1932) 42,721.000 lak. Lakosságának egynegyede idegen származású, legtöbben vannak a portugálok, spanyolok és olaszok. Fontosabb mezőgazdasági terményei (1929, 1000 q-ban): búza 1260, rozs 163, burgonya 2574, tengeri 49.339, rizs 10.585, dohány 1096, kávé 12.300, nyerscukor 5100, tisztított gyapot 1192 stb.; állatállománya (1929): ló 5,253.699, szarvasmarha 34.271.324, szamár és ösvér 1,865.259 sertés 16,168.549, juh 7,933.437. B. gazdasági életében meghatározó szerepet játszik a kávétermelés. Ezt egymagában az is bizonyítja, hogy kivitelében átlag $^2/_3$ rész a kávéra jut (1928 : 72%). A mult század végéig átlagosan B. szolgáltatta a világ kávétermelésének 50—60%-át, századunk elején pedig elérte a 75, sőt időszakosan a 86%-ot is. A világtermelésben való jelentékeny szerepét a mellékelt ábra is kifejezően mutatja be. A mult század nyolcvanas éveiben az igen jövedelmező kávétermelés miatt a kávéültetvények, a többi termeléságak rovására, túlságosan

Brazilia népsűrűsége. A természeti viszonyoknak és a gazdasági állapotoknak megfelelően Braziliának csak keleti fele sűrűbben lakott. 1. Km²-ként 0-0.5 lakos; 2. 0.5-2.5; 3. 2.5-5; 4. 5-10; 5. 10-20; 6. Km²-ként 20 lakosnál több.

elszaporodtak, ami túltermelésre és a kávé árának esésére vezetett, annyira, hogy a kilencvenes években B. már csak mesterséges beavatkozással tudta a kávé árát megfelelő magasságban tartani, 1931—34-ben 32 millió bála kávét égettek el, megtiltották az új ültetvények telepítését, aminek következtében a jó terméseredmények ellenére 1922-re B. a világtermelésnek már csak 67·6%-át szolgáltatta. Ezen a réven az újabb időkben B. kezdi elveszíteni a világ kávépiacán eddig élvezett, szinte egyeduralkodó

Brazilia és a világ kávétermelése. 1891—1933.

szerepét és nem tud megfelelő nyomást gyakorolni a kávé világpiaci árának kialakulására sem, ami nagyon súlyosan érinti B. gazdasági életét. Bányatermékei (1929): mangánérc 293.000 tonna, arany 3340 kg,

ezüst 654 kg. Vasútvonalainak hossza 31.786 km, távbeszélő vonalaié 403.900 km, távíróvonalaié 163.516 km. fontosabb kiviteli cikkei (1930): kávé, fagyasztott hús, kakaó, maté, nyersdohány, nyersgyapot, állati bőrök, nyersgumi, rizs stb., fontosabb behozatali cikkei: gépkocsik, búza, papiros és árui, petróleum és termékei, búzaliszt, szén, gyapotáruk stb. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1930): 53.62 millió, a kivitel értéke 65.75 millió font.

Története. Az 1926. elnökké választott konzervativpárti *Washington Luiz* kormányzása ideje alatt uralma állandósítására törekedett. Ezt a célt szolgálta az 1926. törvénybe iktatott alkotmánymódosítás, továbbá a törvények, amelyeket az elnök a bolsevista veszedelem leküzdésére a következő évben szavaztatott meg. Ezek azonban nem tudták megakadályozni, hogy a kormányváltozásoknak Dél-Amerikában megszokott rendszere, a forradalom be ne következzék. Számos, idejében elnyomott kisebb forrongás után, 1930 októberében Rio Grande do Sul államból *Gretulio Vargas* vezetésével komoly támadás indult az elnök ellen, aki végül is kénytelen volt lemondani és a hatalmat *Julio Prestes* alelnöknek átadni. Ekkor már a legteljesebb mértékben pusztított a gazdasági válság. *Prestes* minden igyekezete arra irányult, hogy ennek következményeit a kávéültetvényesekről elhárítsa. Egyoldalú gazdasági politikája újra lángralobbantotta az elégedetlenséget; *Gretulio Vargas*, *Arturo Bernardo* támogatásával Prestest is eltávolította és nov. 1-én átvette a tényleges hatalmat. 1931 aug.-ban moratóriumot hirdetett s új vámpolitikát léptetett életbe. Mivel azonban ígéretét, hogy két éven belül véget vet a diktatúrának és törvényes választást rendel el, nem váltotta be, mozgalom indult meg ellene a déli államokban, Rio Grande do Sulban, Minas Gereasban és Sao Paolóban, ami csakhamar véres forradalomba borította az országot. Vargas elnyomta a forradalmat és 1934 júl.-ban megtartotta a választást, amelyen abszolút többséget kapott. Mindjárt ezután új alkotmányt dolgoztatott ki, amelyben a képviselet korporatív alapon épül fel, munkáltató és munkáskategóriákat létesít minden termelő ágban, kivéve a szabadfoglalkozásúak és hivatalnokok rétegeinél. Másrészről azonban erősen korlátozza az elnök jogait, így pl. az államfő a kongresszus engedélye nélkül belpolitikai okból nem rendelhet el csapatösszevonást. A részállamok a központi kormányzat engedélye nélkül nem vehetnek föl kölcsönt. B. tartózkodóan viselkedett a Népszövetséggel szemben, kétszer is elhárította magától a neki felkínált tanácstagságot, ezzel szemben egyik kezdeményezője volt a Pánamerika-mozgalomnak, amely 1934-ben Montevideóban tartott konferencián az Északamerikai Egyesült Államok támogatásával Dél-Amerikára vonatkozóan is kimondja a Monroe-elvet.

Brecht, *Bert*, német író, *Dreigroschenoper* című daljátéka (1928) Kurt *Weill* zenéjével külföldi színpadon óriási sikert aratott. *Dreigroschenroman* címmel regénnyé átdolgozva 1934. jelent meg. *(XX. köt.)*

***Brediceanu,** *Tiberiu*, román zeneszerző és kutató, szül. Lugos, 1877., jogtudor és bankigazgató. Összegyüjtötte és 10 kötetben kiadta a Bánát és Erdély román népzenéjét. 1919. megszervezte a kolozsvári román operát. Főbb művei: Serata etnografică, Seara mare (opera és zongoradarabok). 1928. megkapta a nagy nemzeti zenei díjat.

Bredius, *Abraham*, holland műkritikus, újabb munkái: *Künstlerinventare* (1915—1922); *Jan Steen* (1927). *(III. köt.)*

Bregendahl, *Marie Sörensen*, dán írónő, újabb művei közül főbbek: *I de Lyse Naetter* (Világos éjszakákon, 1917); *I Haabets Skaer* (A remény ragyogásában, 1924); *Thora* (1916) c. elbeszélés-gyüjtemények és egy nagy 7 kötetes népéleti regénysorozat. *(XX. köt.)*

***Breguet,** *Louis Charles*, francia mérnök és pilóta, a híres órakészítő családból, szül. Párizs, 1880. 1909—10. szép eredményeket ért el saját szerkesztésű repülőgépén. Következő évben repülőgépgyárat alapított és azóta a francia repülőgépipar legtekintélyesebb tényezője. *Costes* és *Bellonte* 1930. évi Párizs—New York repülése B. gépen történt.

***Brehm,** *Vincenz*, zoológus, szül. 1879., jelenleg középiskolai tanár a csehországi Egerben. Egyik legkiválóbb kutatója az édesvizek állatvilágának és nagy szaktekintély a limnológia terén. Idevágó összefoglaló műve: *Einführung in die Limnologie*. Rendszertani dolgozatai az alsóbbrendű rákokkal foglalkoznak.

Breisky, *Walther*, osztrák politikus és statisztikus, a Mayr- és Schober-kormányokban alkancellár, 1922—1931, statisztikai hivatali igazgató. Vezető tagja a Páneurópai Uniónak és tagja a hágai Nemzetközi Statisztikai Intézetnek. *(XX. köt.)*

Breit, l. *Bánlaky XXI. köt. és Breit III. és XX. köt.*

***Breitfuss,** *Leonid*, orosz zoológus és sarkutazó, szül. Szentpétervár, 1864. 1898—1908. tagja s később vezetője lett a tengeri halászatot és fókavadászatot tanulmányozó Murman-expedíciónak. 1912—21. az orosz tengerészeti minisztérium hidrográfiai intézetében számos mentőexpedíciót organizált. 1921 óta Berlinben főleg a sarkvidéki repülés problémájával foglalkozik. Számos munkájának jegyzéke önéletrajzában van: *Die Erschliessung des eurasiatischen hohen Nordens* 1898—1928. (1930).

***Breitner,** *Hugo*, osztrák szoc. politikus, szül. Bécs, 1874 nov. 9. Pályáját mint bankhivatalnok kezdte s a *Länderbank* elnöke lett. 1906. egyik alapítója a banktisztviselők szervezetének, később alelnöke és lapjának szerkesztője. Városi tanácsos, mint ilyen 1919. átvette Bécs város pénzügyeinek vezetését. Adózási rendszere tette híressé, amely a nagy vagyon és jövedelem túlzott megter-

helésére s a szegényebb osztályok kímélésére volt alapítva. 1932. kénytelen volt visszavonulni. Az általa emelt munkásház-tömbök az 1934. évi bécsi felkelés alkalmával jutottak szerephez.

Breitscheid, *Rudolf*, német politikus, 1926. a német népszövetségi delegáció tagja ; erről 1930. lemondott. A nemzeti szocialista mozgalom elől a külföldre menekült és ellene Londonban, Prágában, Párizsban fejtett ki agitációs tevékenységet. Résztvett a birodalmi gyűlés fölgyujtását tárgyaló londoni bizottság munkájában. 1933. megfosztották állampolgárságától. *(XX. köt.)*

Bréma, német kikötőváros és szabadállam, (1933) 366.425 lak., amelyből a tulajdonképeni városra 318.384 lak. esik. Hajóforgalma 1930. 9912 hajó 9·5 millió tonnával.

Bremond, *Henri*, francia történetíró és kritikus, 1904. kilépve a Jézus-társaságból, világi pappá lett. 1923. a francia akadémia tagja. Újabb munkái: *Pour le Romantisme* (1924); *Prière et Poésie*, *La Poésie pure* (1927). Utóbbi tanulmánya heves vitát támasztott. *(XX. köt.)*

Brendel, *Martin*, német csillagász, 1913. elméleti bolygó-intézetet (Planeten Institut) alapított. 1914. a frankfurti egyetemen a csillagászat tanára. Tanszékét és az egyetemhez csatolt csillagvizsgálót 1927-ig vezette, azóta csak a Planeten Institut igazgatója. Főleg elméleti csillagászattal, különösen a bolygómozgások elméletével foglalkozik. *(XX. köt.)*

Brennbergbánya, Sopron városához tartozó barnaszénbánya-telep, (1930) 1672 lak.

Brentano, *Lujo*, német közgazdász, megh. München, 1931 szept. 9. Utolsó munkája : *Eine Wirtschaftsgeschichte Englands* (1927—1929). *(III. és XX. köt.)*

Brest, francia város, (1931) 69.841 lak.

***Bresztovszky** *Ede*, író és hírlapíró, szül. Nagyvárad, 1889 febr. 23. Kora ifjúságától szépirodalmi és tudományos munkásságot fejtett ki. 1918—1921. szerkesztette a Világosság könyvtárt. A Népszava belső munkatársa, 1932-től helyettes szerkesztője.

Bretholz, *Bertold*, cseh-német történész, újabb munkái : *Geschichte Böhmens und Mährens* (1922—24); *Das Urbar der Liechtensteinschen Herrschaften Nikolsburg, etc. aus dem Jahre 1414* (1930). *(III. és XX. köt.)*

***Breton,** *André*, francia író, szül. 1899., a dadaizmus és a szürrealizmus egyik megalapítója, Aragon-nal együtt. B. e mozgalmak elméleti szerzője. Irodalmi munkásságát a *Mont de Piété* (1919) és a *Clair de Terre* (1923) c. verskötéteivel kezdte. *Les Champs Magnetiques* (1921) c. könyvét Soupault-lal együtt írta. Az új irodalmi szellemről írt cikkek és tanulmányok gyüjteménye a *Les Pas perdus* (1924) c. kötet. Ezt követték : *Manifeste du Surréalisme* (1924); *Le Surréalisme et la Peinture* (1928). Főműve : *Nadja* (1928). P. Eluard-ral együtt írta a *L'Immaculée conception* c. költeményeket (1930). Egyéb művei még : *Le Revolver à Cheveux Blancs* (1932); *Les Vases communicants* (1932).

Breuer *Albert*, székesfővárosi állategészségügyi főtanácsos, a közvágóhidak igazgatója, megh. 1930. aug. 11. *(XX. köt.)*

***Breuer** *György*, ornitológus, szül. 1887 okt. 10. A madártan körébe vágó több dolgozata jelent meg különböző folyóiratokban, de foglalkozik ezenkívül a Fertő halaival is ; idevágó dolgozata *A Fertő halai és a Fertő halászata* az Archivum Balatonicum kötetében jelent meg.

Breuer, *Peter*, német szobrász, megh. Berlin, 1930 máj. 2. *(III. köt.)*

Breuer *Szilárd*, a Magyar Országos Tűzoltó Szövetség elnöke, megh. 1931 nov. 2. *(III. és XX. köt.)*

***Breuil,** *Henri*, abbé, szül. Mortain (Depart. de Manche), 1877 febr. 28., a párizsi ősembertani intézet volt tanára; jelenleg 1929 óta, a Collège de France-ban ad elő. Az európai jégkorszaki ember művészi alkotásainak nagy részét ő fedezte fel és másolta le mesteri kézzel. Ennek a művészetnek időrendi beosztását is elsősorban az ő páratlan kitartásának és éleslátásának köszönheti a régészeti tudomány. Korszakalkotó munkái főleg a párizsi ősembertani intézet kiadványaiban jelentek meg.

Breyer *István*, győri püspök, 1928. az esztergi. Érs. Papnevelő Int. igazgatója, 1929. trispai c. püsp. és esztergomi segédpüspök. 1933 dec. XI. Pius pápa győri püspökké nevezte ki. *(XX. köt.)*

Breysig, *Kurt*, német történetíró, újabb művei : *Vom geschichtlichen Werden* (1925—28); *Die Geschichte der Seele im Werdegang der Menschheit* (1931). *(III. köt.)*

Březina, *Otokar*, cseh költő, megh. Jaroměri, 1929 márc. 25. *(III. köt.)*

Breznay *Béla*, teológus, egyetemi tanár, megh. 1929 máj. 29. *(III. köt.)*

***Breznay** *Imre*, tanár és igazgató, szül. Eger 1870. szept. 24. Az egri Gárdonyi Társaságnak alelnöke, több egri egyesületnek védnöke és tb. tagja. Szerkesztette a *Hevesvármegyei Hirlapot*, a *Népiskolai Tanügy* c. hetilapot az *Eger* és az *Egri Népujság* c. politikai napilapot. Önállóan megjelent művei : *Egri ker. Iparoskör története* (1911) ; *A fertálymesterségről* (1907) ; *A tanító szociális munkássága* (1908) ; *A tűzoltásról és a tűz ellen való védekezésről* (1910) ; *Eger a XVIII. században* (2 köt. 1934) ; *Az Egri Kaszinó százéves története* (1934), stb. Számos tanulmánya jelent meg folyóiratokban is.

Briand, *Aristide*, francia államférfiú, Poincaré koncentrációs kormányának 1929 júl. 27. történt lemondása után átvette a kormányelnökséget, de megtartotta a külügyminisztérséget is. Felújított páneurópai tervéért a hágai konferencián is síkraszállt. Kormánya okt. 22-én belpolitikai kérdésben megbukott, de B. a következő kormányokban is megtartotta a külügyminiszteri tárcát. 1930 máj. 16. szétküldte a Páneurópára vo-

natkozó kérdőívet. Júniusban a Young-terv ratifikálása után, amelyben szintén oroszlánrésze volt, a békeszerződésben megállapított határidőnél korábban kivonta a francia csapatokat a Rajnavidékről. Békemunkája azonban megtorpant azon az 1931 márc. végén nyilvánosságra jutott kísérleten, amellyel a német és osztrák kormányok a német-osztrák vámegységet akarták megvalósítani és a rohamos előretörésen, amellyel a nemzeti szocializmus Németországot meghódította. Az 1931 évi elnökválasztáson kisebbségbe került, azután visszavonult és 1932 márc. 7. meghalt. Tizenegyszer volt miniszterelnök, tizenhatszor külügyminiszter és kilenczer töltött be más miniszteri állásokat. *(III. és XX. köt.)*

Bridge, amerikai eredetű kártyajáték, a whist továbbfejlesztéséből származik. 52 lapos francia kártyával játszák. A játék elve két szembenálló partner-pár szoros összejátszásán alapul. Két főmozzanata : a *licitáció*, az egymásután következő bemondásokból a két összejátszó partner együttes legnagyobb ütéserejének kikombinálása és a *megjátszás*, az elvállalt legmagasabb bemondás lehető legeredményesebb teljesítése. A bemondás a színeknek és figuráknak a játékszabályok szerinti fokozatos értékelésén alapszik. A saját és az ellenfelek bemondásaiból (ütőerő-jelzéseiből) kell a partner-pár maximális közös erejét kikombinálni ; aki a legmagasabb bemondást vállalja : a felvevő, ennek partnere lapjait az asztalra teríti. Az asztalon fekvő és a kézben levő lapokból történő megjátszás a „híd" (bridge). A játék menete a partnereknél és ellenfeleknél levő lapok fekvésének matematikai valószínűségéből alakul ki. A B. az utóbbi évek során világszerte divattá lett s nagy elterjedtsége szinte tudományos elméletté fejlesztette. Számos elméleti iskola alakult ; céljuk a matematikai valószínűség mind szorosabb kiszámítása és a szerencse lehetőségszerinti csökkentése. Legnevezetesebb Ely *Culbertson* amerikai B.-szakértő elmélete, mely az egyes szín- és ütés-kombinációk viszonyát számokkal fejezi ki és szigorú szabályokhoz köti a bemondásokat. A B.-divat elterjedését mutatja a számos B.-verseny is, különösen a nagy érdeklődést keltő nemzetközi „B.-tornák". A versenyek két alapformája : a párosverseny, melyben a partner-párok sorsolás útján küzdenek egymás ellen ; itt a szerencsének (elosztás) nagyobb lehetősége van ; s a team-(csapat)verseny, melyben két partner-pár alkot egy csapatot és két team küzd egymás ellen, kiosztott lapokkal : itt a szerencse a minimumra csökken és a játékosok tudása adja meg az eredményt. Magyar B.-csapatok számos külföldi és nemzetközi versenyen értek el jelentős eredményeket. A B.-nek ma már komoly szakirodalma van, (folyóiratok, újságok B.-rovatai, szakkönyvek: E. Culbertson: *A kontrakt B. kék könyve*, E. C.: *A kontrakt B. második kék könyve.) (III. köt.)*

Bridgeman, *William Clive lord*, angol politikus, 1929 jún.-ban György király születésnapja alkalmából a peeri rangot kapta. *(XX. köt.)*

Bridgepost, északamerikai város, Connecticut államban, (1930) 146.716 lak.

Bridges, *Robert Seymour*, angol költő, megh. Chilswell, 1930 ápr. 21., filozófiai költeménye : *The Testament of Beauty* (1929), a modern angol irodalom legjelentősebb műveinek egyike. *(XX. köt.)*

Brieux, *Eugène*, francia drámaíró, megh. 1932. *(III. és XX. köt.)*

Brikett *(tojásszén)*. Eléggé kiszárított porszenet kellő mennyiségű szurokkal (6—8%) kevernek, felmelegítik és B.-préseken téglav. tojásformára sajtolják. Háztartási fűtéseknél pótolja a drágább bányaszenet. Fűtőértéke hazai B.-jeinknek 5000—6800 kalória. Nálunk a kereskedelemben a pécsi, dorogi, tatai, salgói, kisterennyei, pilisvörösvári, nagybátonyi és brennbergi B. az aknaszén porából meleg sajtolással készül. Kormozó hatásának csökkentésére a használt szurokmennyiséget lehetőleg redukálják, v. más olcsóbb és nem kormozó anyaggal helyettesítik. A jó B. tulajdonságai : nem mállik és elégés közben a tűzben nem esik szét, hanem a teljes elégésig egy darabban marad, mert különben a tüzet tápláló levegőt elzárná. A koksz-B. újabban került forgalomba (tatai, dorogi) és a szén kokszosított porából szurok kötőanyaggal készül. A szurok illórészeit kigázosítják. Újabban apróbb szemcséjű B.-ek is készülnek. 1926—33. hazai bányáink B.-termelése hétszeresére emelkedett. A B.-et szénnel keverik és úgy kályha, mint közp. fűtő-kazántüzelésre így is használják. A dorogi és kisterennyei B.-gyár napi teljesítőképessége kb. 14 tonna. A pécsi ú. n. „kőszén B.", míg a többi „barnaszén B.". *(III. köt.)*

***Brinckmann,** *Albert Erich*, német művészettörténetíró, szül. Norderney, 1881 szept. 4. Karlsruheban, Rostockban, Kölnben, 1931 óta pedig Berlinben egyetemi tanár. A *Handbuch der Kunstwissenschaft* kiadója. Művei : *Baukunst des XVII. und XVIII. Jahrhunderts in den romanischen Ländern* (1916—27); *Barockskulptur* (1919—27); *Stadtbaukunst* (1920—24) stb.

***Brinell,** *Johann August*, svéd mérnök, szül. Bringetofta, 1849 nov. 21., megh. Stockholm, 1925 nov. 17. A fémek keménységi fokának meghatározására szolgáló módszerét róla nevezték el.

Brisits *Frigyes*, ciszterci rendi tanárt 1934. a M. Tud. Akadémia tagjai sorába választotta. Újabb művei : *A M. Tud. Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke* (1928); *Temesvári Pelbárt műveiből* (1931); *Pázmány világa* (1932). *(XX. köt.)*

Bristol, angol város, (1932) 409.200 lak.

***Brocchi,** *Virgilio*, olasz regényíró, szül. Rieti, 1876. A tanári pályát hamarosan fölcserélve az irodalommal, 1906 óta számos regényt és novellagyüjteményt tett közzé,

de az első sikert csak *Mitl* (1917) c. kötetével aratta. Azóta nyárspolgári optimizmust hirdető, kedélyes, de nem mély művészete nagy olvasótábort szerzett, különösen *Secondo il cuor mio* (magyarul Komor Z. fordításában), *Il sapore della vita*, *La coda del diavolo* és *Gli occhi limpidi* című regényeinek.

Brockdorff-Rantzau, *Ulrich gróf*, megh. Berlin, 1928 szept. 8. *(XX. köt.)*

Brod, *Max*, német író, újabb művei: *Die Frau nach der man sich sehnt*, *Zauberreich der Liebe*, *Stefan Rott*, *Die Frau die nicht enttäuscht*. *Rëubeni herceg* c. műve 1934. magyar fordításban is megjelent. *(XX. köt.)*

***Bród** *Miksa*, orvos, szül. Zalaszentgrót, 1861 jún. 1. A dadogók és beszédfogyatékosak budapesti szakorvosa, a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztárnak 25 éven keresztül statisztikusa, 1907—27. a Társadalmi Múzeum szaktanácsadója volt. Több egészségügyi folyóiratot szerkesztett. Számos orvosi munkája közül nevezetesebb: *Csecsemőápolás*, *Balesetbiztosítás*, *A szépségápolás művészete*, *Munkáslakások*, *Egészség és jólét*, *A vas- és fémmunkások*, *a famunkások és a szabók egészségügye*.

Bródy *Ernő*, politikus, 1926. demokratapárti programmal kapott mandátumot, az 1931 évi választásokat megelőzően Rassay Károly pártjával egyesült és szabadelvű demokrata listán Budapesten választották be a képviselőházba. *(XX. köt.)*

***Bródy** *István*, író és színházi rendező, szül. Nagykároly, 1882. Különböző kisebb színházakat igazgatott, legutóbb a Pesti Színházat a Révay-utcában. Mint rendező működött a Vígszínházban és az Operában is. Számos operettszöveget írt részint egymaga, részint mint társszerző.

***Bródy** *Károly*, orvos, szül. Debrecen, 1896 máj. 1. Orvosi tanulmányait Párizsban végezte s ott telepedett le. 1926. *Conception moderne de la péritonite tuberculeuse et de son traitement* c. könyvét a párizsi egyetem orvosi kara díjjal tüntette ki. Ezután a grassei La Brise szanatórium igazgató-főorvosa lett; itt főként helioterápiával, a különböző sugárzásokkal és az idegbetegségekkel foglalkozott. 1928. a francia Académie de Médecine de Paris laureatusi címmel tüntette ki és az Argut-díjat, 1929. pedig az Otterbourg-díjat neki ítélte. 1929. a párizsi nemzetközi aktinológiai, 1930. a liègei fiziológiai orvoskongresszuson őt bízták meg a francia orvosi tudomány képviseletével, saját napkezelési módszeréről tartott előadása általános elismerésben részesült.

***Bródy** *Lili*, írónő, szül. 1906. *Manci* c. regényével tűnt fel, amely a budapesti hivatalnoklányok életéből ad érzelmes-humoros képeket. *Felesége tartja el* c. regénye a magánhivatalnokok életéből veszi tárgyát. 1934. jelentek meg versei: *Évek a mérsékelt égöv alatt*. A Pesti Napló belső munkatársa. 1933. férjhezment Szántó Rudolf hírlapíróhoz.

***Bródy** *Miklós*, zeneszerző, sz. Nagykároly, 1877 márc. 30. A kolozsvári román opera karmestere, 15 évig a kolozsvári Magyar Színház tagja volt. Munkái: *Thámár*, opera, Kolozsvár, 1922. *Az ígéret földje*, opera, Bpest, Városi Színház, 1929. Ismert sakkmester, több magy. országi és külföldi mesterverseny díjnyertese.

***Bródy** *Pál*, színházi rendező, szül. Ungvár, 1898 dec. 13. 1922. a Vígszínház rendezője, 1929. a Belvárosi Színház főrendező-igazgatója, 1932. a Magyar Színház művészeti igazgatója.

***Broglie,** *Louis Victor de*, herceg, francia fizikus, szül. Dieppe, 1892 aug. 15. Fénytani és kvantumelméleti kutatásokkal foglalkozott, majd doktori disszertációjában (1924) megvetette alapjait a hullámmechanikának, amely új fejezetet nyit a fizika történetében. 1929. elnyerte a Nobel-díjat. Főbb művei: *Introduction à l'étude de la mécanique ondulatoire* (1930); *Recueil d'exposés sur les ondes et corpuscules* (1930); továbbá bátyjával, Maurice-szal együtt: *Introduction à la physique des rayons X et gamma* (1928).

***Broglie,** *Maurice de*, herceg, francia fizikus, szül. Párizs, 1875. Tengerésztiszt volt, majd megválván a katonai szolgálattól, fizikával foglalkozott. Az atómfizika és a rádioaktivitás terén elért eredményeiért az oxfordi egyetem díszdoktorrá, a párizsi tudományos akad. tagjává választotta.

***Brómezüstnyomat,** a fényképezésben manapság legáltalánosabbá vált eljárás. A negatívról brómezüstzselatin emulzióval bevont papirosra készül vagy közvetlen másolással, vagy pedig nagyítással. A brómezüstpapiros nagy fényérzékenysége folytán igen gyors másolási eljárást tesz lehetővé és műfénynél kezelhető, ellentétben a klórezüstpapirosokkal, amelyekre másolat csak napfénynél készülhet és ellentétben a klórbrómezüst-papirosokkal az ú. n. gázfénypapirokkal, amelyek elég érzékenyek ugyan ahhoz, hogy a fényképező velük műfénynél dolgozhasson, de csekélyebb érzékenységük miatt nagyítási munkára nem alkalmasak.

***Brómolajnyomat,** a fényképezésben olyan eljárás eredménye, amelynél a pozitív kép, a másolat bizonyos előkészítés után olajfestékkel kezelhető és így a kép végső folt- és tónushatása önkényesen irányítható a fotografus festői elképzelése szerint. Manapság gyakorlata kihalóban van, egyéb okok miatt azért is, mert kiindulásul csak közvetlen, a negatívval azonos méretű másolat szolgálhat, a kis negatívformátumok általánossá válása a másolat kicsinysége miatt nem kedvez ennek a technikának.

***Bromural,** gyógyszer, a brómizovalerianilkarbamid, fehér, csaknem ízetlen apró tűkristályok, vízben nehezen oldódik. Mint nyugtató- és altatószert alkalmazzák főképpen tablettázva.

***Bronchoszkópia,** vizsgáló és gyógyító eljárás a főbronchusokba (hörgőkbe) bejutott idegen testek (gomb, szög, tű, mag stb.)

eltávolítására, betegségek, daganatok felismerésére és gyógyszereknek a tüdőbe való bejuttatására. Lényege, hogy az érzéstelenné tett légcsőbe és bronchusba egy megfelelő tágasságú és hosszúságú fémcsövet vezetünk be, amelyen keresztül fényt vetítünk a cső hosszába és optikai készülék segélyével megtekintjük a bronchus nyálkahártyáját, vagy felkeressük a bejutott idegen testet, amelyet hosszú, alkalmas fogók segélyével kihúzhatunk. Megkülönböztetünk felső és alsó B.-t. Az előbbi a szájon át, utóbbi légcsőmetszésen vagy légcsősipolyon keresztül történik. Felfedezője és kidolgozója *Kilian* (1896).

Bronnen, *Arnolt*, német író, Újabban a nemzeti irány érvényesül munkáiban. *O. S.* c. regénye (1929) a felső-sziléziai harcokkal, a *Rossbach* c. (1930) egy szabadcsapat küzdelmeivel foglalkozik. *(XX. köt.)*

***Bronner,** *Ferdinand*, (írói néven *Franz Adamus)* osztrák író, szül. Auschwitz, 1867 okt. 15. *Jahrhundertwende*, drámai trilógiája, 1899—1905, az osztrák politikai és szociális viszonyok éles szatirája. Újabb drámái: *Vaterland* (1910); *„1848"* (1929) stb.

Bronstein, *Leo*, l. *Trockij*. *(XVIII., XX. és XXI. köt.)*

Bronzkor. A bronzkori műveltség a történeti Magyarország területén sok sajátosan jellemző, egyéni vonással bíró, igen magas fokra emelkedett: ezért szokás a külföldi irodalomban is magyarországi B.-ról beszélni. A korszak jelentőségét újabb leletek bizonyítják. Elsősorban említjük a szegedkörnyékieket, ezek: Pitvaros 49 sírral, Szőreg 229 sírral, Deszk 33 sírral, *Móra* Ferenc ásatásai; Ószentiván telepének és 88 sírjának feltárását *Banner* János vezette. Az összesen 408 zsugorított csontvázas temetkezésű sír leletei alapján utóbbi szakember e környék a magyarországi bronzkor 1. és 2. szakaszába tartozó művelődésének a marosi kultúra nevet adta. Területileg is csatlakoznak ehhez a művelődési körhöz a *Roska* M. által már régebben feltárt perjámosi Sánchalom és pécska-szemlaki Nagysánc leletei, közvetlenül a trianoni határ mellett. Nagyjában és általában ugyanebbe a korszakba tartozik a hatalmas tószegi telep is, melynek ásatását *Márton* Lajos részben angol pénzen s az eredményen velük osztozva, tovább folytatta. Az újabb leletek úgy kronológiailag, mint a művelődés jellemzésére vonatkozólag fontos adatokat nyujtanak. Valamivel későbbi időből való — a Reinecke-féle D fokozatnak felel meg — a *Hillebrand* Jenő által feltárt zagyvapálfalvi temető 221, addig érintetlen sírja. Több bronzfegyver, eszköz és ékszer került napfényre, igen változatos alakban és díszítményekkel, továbbá mintegy 400 drb agyagedény. A dömsödi urnatemető leleteit még nem tették közzé.

Székelyhídon a trianoni határ szomszédságában, szőlőmunkálatok közben került elő már régebben, állítólag 8 drb aranyboglár, melyekből azonban ma már csak három drb ismeretes; egynek a súlya 28 gr. A lelőhely az Ér-völgyében fekszik, a máramarosi sóbányákhoz vezető ősi útvonalban, mely keresztezi a Szamosvölgyében levő és a Miskolc—Diósgyőr felé vezető utat. Ezt a leletet éppenúgy *Roska* Márton tette közzé (Arch. Ért., 1929), mint a már 1903-ban napfényre került marosvécsi (Erdélyben a Maros felső folyásánál) leletet (Dolgozatok, Szeged, 1928). Utóbbiban itáliai eredetű bronzszitulák (így nevezett nagy edények), üst és öv utalnak az Itáliával való kapcsolatokra. Ezek már a bronzkor legvégéről és a vaskor kezdetéről származnak.

Külföldön nagyobb mennyiségű és általánosabb jelentőségű bronzkori lelet nem igen került újabban napfényre. Mégis megemlítjük az alsóausztriai Gemeinlebarn-ban már 1885 óta állandóan előforduló bronzkori leleteket, melyeket azonban csak 1929. ben tett közzé J. *Szombathy* bécsi régész. Eddig mintegy 300 sír leleteit ismerik, de a temető, mely a bronzkor kezdetétől, annak egész tartamán keresztül a vaskor kezdetéig volt használatban, még nincs kimerítve. *(III. köt.)*

Broqueville, *Charles de, gróf*, a Jaspar-kormány 1931 máj.-ban bekövetkezett bukásával egyidejűen lemondott az abban viselt hadügyi tárcáról, 1932 okt.-ben azonban már mint miniszterelnök alakított katolikus-liberális-kereszténydemokrata koalíciós kormányt, amelyben a honvédelmi tárcát is vállalta. A flamand nyelvkérdés és a gazdasági válság okozta nehézségek miatt kétszer is kénytelen volt kormányát újjászervezni. 1934. gazdasági kérdésben bekövetkezett ellentétek miatt állásáról lemondott. *(XX. köt.)*

***Brouckère,** *Louis de*, belga politikus, publicista és egyet. tanár, szül. Roulers, 1870 máj. 31. Apja szövőipari nagygyáros volt és kora ifjúságában alkalma volt már tapasztalni az óriási ellentétet saját és a gyárimunkára szorított gyermekek életmódja között. A középiskolai internátusból szocialista agitáció miatt eltávolították. 1887. Brüsszelben mint egyetemi hallgató belépett a szocialista munkáspártba. Ekkor ismerkedett meg *Vandervelde*-vel, akivel megalapította a szocialista diákok szövetségét. A Petit Journalban megjelent antimilitarista cikkéért hathónapi fogházra ítélték; innen kiszabadulva öt évig szocialista munkásiskolában tanított. Két évig mint fizikai munkás dolgozott Belfastben és Philadelphiában. Amerikából visszatérve a belga munkásmozgalom központjába jutott. 1907. a szocialista Peuple főszerkesztője, 1909. a brüsszeli egyetemen a szociológia tanára. 1914. része volt a szocialista internacionálenak Brüsszelben hozott háborúellenes határozata létrejöttében. A német betörés hírére önként belépett a belga hadseregbe, kétévi frontszolgálat után Londonban és Havreban működött a belga hadi segítő akcióban. Amikor Vandervelde

külügyminiszter lett, minisztériumi kabinetfőnökének nevezte ki. 1922 óta népszövetségi delegátus; 1925—32. a szenátus tagja.

***Brouwer,** *Luitzen Egbertus Jan*, holland matematikus, szül. Overschie, 1881. Az amszterdami egyetemen a függvénytan, a halmazelmélet és az axiomatika tanára. Híresek a matematika alapjaira vonatkozó újszerű vizsgálatai. Erős harcosa a matematikai intuicionizmusnak szemben a matematikai formalizmussal *(Hilbert)*.

***Brown,** *Ernest William*, angol csillagász 1891—1907. a Haverford College matematikus tanára. Ezidőben tüntették ki az Adams Prize és a Gold Medal of RHS-sel. Utóbb az alkalmazott matematika tanára a Yale-obszervatóriumon (New Haven, Connecticut), az American Astronomical Society elnöke és The Astronomical Journal társszerkesztője. Főleg elméleti problémákkal foglalkozik. *(XX. köt.)*

Bröger, *Karl*, német író, újabb művei: *Der blühende Hammer* (költemények, 1924); *Unsere Strassen klingen* (1925). Saját tapasztalatai alapján megírt háborús regénye: *Bunker* (1929). Politikai természetű írása: *Deutsche Republik* (1926). Munkásköltők antológiáját adta ki 1925. Minden írásában erős szocialista meggyőződése mellett tesz hitet. *(XX. köt.)*

Bruce, *Stanley Melbourne*, ausztráliai államférfiú, amiután 1926. mint miniszterelnök résztvett a brit birodalmi értekezleten, visszautaztában Amerikában nagy feltűnést keltő propagandát fejtett ki az angolul beszélő amerikaiaknak a brit birodalom népeivel való összefogása és együttműködése érdekében. 1929 okt. a nagy sztrájkok miatt tervbevett munkásügyi törvények kérdésében a parlamentben egy szavazattal kisebbségben maradt és lemondott. Azóta Ausztrália képviselője Londonban és Genfben a Népszövetségnél. *(XX. köt.)*

***Bruck,** *Eberhard Friedrich*, német jogtudós, szül. Boroszló, 1877 nov. 15. 1913. a genfi, 1916. a berlini, 1929. a frankfurti egyetem tanára lett. Fontosabb munkái: *Bedingungsfeindliche Rechtsgeschäfte* (1904); *Schenkung auf den Todesfall im griechischen Recht* (1909); *Zur Geschichte der Verfügungen von Todes wegen* (1909); *Zur entwicklungsgeschichtlichen Untersuchung d. Testamentsvollstr. im römischen Recht* (1914); *Totenteil und Seelgerät im griech. Recht, eine entwicklungsgeschichtliche Untersuchung, zum Verhältnis von Recht und Religion, mit Beitr. zur Gesch. d. Eigentums und d. Erbrechts* (1926); *Röm. Recht und Rechtsprobleme der Gegenwart* (1930).

***Bruck,** *Ernst Robert*, német jogtudós, szül. Berlin, 1876 jún. 7. 1916. Hamburgban a biztosítási jog tanára, műveiben is főleg ilyen kérdésekkel foglalkozik. Nevesebb munkái: *Eigentümer-Hypothek* (1903); *Reichsgesetz über den Versicherungsvertrag* (1910., 7. kiad. 1931); *Versicherungsgesetz für Angestellte* (1912); *Behandlung der Versicherungsverträge im Friedensvertrag von Versailles* (1920); *Recht des Lebensversicherungsvertrags* (1924); *Das Privatversicherungsrecht* (1930).

Bruckner, *Ferdinand* (eredeti neve Theodor *Tagger)*, német író, szül. Bécs, 1891 aug. 26. Korábbi expresszionista irányú művei saját neve alatt jelentek meg. Később tárgyilagos stílusban a freudi ösztönelmélet felhasználásával írt drámái kíméletlen igazmondásukkal nagy feltűnést keltettek: *Krankheit der Jugend* (1929); *Die Verbrecher* (1929); *Die Kreatur* (1930); *Angliai Erzsébet* c. drámáját a Vígszínházban is játszották 1931.

Bruckner *Győző*, történetíró, egyetemi m. és jogakad. r. tanár újabb művei: *Emlékkönyv az ág. hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére* (1930); *Kray Jakab késmárki vértanú közéleti szereplése és diplomáciai működése II. Rákóczi Ferenc szolgálatában* (1927); *A svéd alkotmány* (1928); *Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlés* (1930); *A magyarhoni ev. egyház zsinatai* (1934). *(XX. köt.)*

***Brugsch,** *Theodor*, német orvos, szül. Grác, 1878 okt. 11. A berlini, 1927. a hallei poliklinika vezetője és tanára. Művei: *Spezielle Pathologie und Therapie innerer Krankheiten* (1923); *Handbuch der innern Medizin* (1930); *Die Biologie d. Person* (F. H. Lewyvel, 1930).

Bruneau, *Alfred*, francia zeneszerző és zenei író, utolsó operája: *Virginie* (V. Déjazet énekes színésznőről, 1932). Újabban dalai lettek híresek. 1925 óta az Académie des Beaux-Arts tagja és a zeneoktatás legfőbb felügyelője. *(III. és XX. köt.)*

***Brunhes,** *Jean*, a modern emberföldrajz legkiválóbb francia képviselője, szül. 1869, megh. 1930 aug. 25. 1896. Svájcban a fribourgi egyetem tanára, 1918. az emberföldrajz tanára a párizsi Collège de France-on. Főbb munkái: *L'Irrigation* (1902); *La Géographie humaine* (1910, 3. kiad. 1925); *La Géographie de l'histoire* (1924).

***Brunner,** *Constantin*, l. *Wertheimer, Leo*, *(XXI. köt.)*

Brunschvieg, *Léon*, francia filozófus, újabb műve: *Le Progrès de la conscience dans la philosophie occidentale* (1927). *(XX. köt.)*

Brunstäd, *Friedrich*, német filozófus, rostocki egyetemi tanár. Újabb művei: *Deutschland und der Sozialismus* (1927); *Logik* (1933). *(XX. köt.)*

Brust, *Alfred*, német író újabb munkái között regények, elbeszélések és költemények is vannak. Az előbbiek közül kiválóbbak: *Die verlorene Erde* (1926); *Jutt und Jula* (1928); *Eisbrand* (1933). Színművei: *Cordatus* (1927); *Kaufmann Christleit* stb. *(XX. köt.)*

Brückner, *Alexander*, lengyel filológus, megírta a lengyel nyelv etimológiai szótárát *(Stownik etym. jezyka polskiego*, 1928*)*. Művei bibliográfiáját l. *Ksiega ku czci A. B-a*, Krakow, 1928. *(IV. köt.)*

***Brückner** *Eduard*, német geográfus és meteorológus. Megh. Bécs, 1927 máj. 20.

Megjelentek még *Die feste Erdrinde* (Bécs, 1898); *Die schweizerische Landschaft einst u. jetzt* (1900); *Die Alpen im Eiszeitalter* (Leipzig, 1901—1909); *Klimaschwankungen und Völkerwanderungen* (1912) c. művei *(IV. k.)*

***Brüll** *Aladár*, orvos és festő, szül. Liptóújvár, 1890. Tanulmányait Budapesten és Párizsban végezte. 1921 óta gyakran állítja ki képmásait *(Mary hercegnő*, Horváth-díj) és alakos képeit *(Emese álma, Venus, Jézus és a házasságtörő nő* stb.).

***Brüning,** *Heinrich*, német politikus, sz. Münster, 1885 nov. 26. Jogi tanulmányai elvégzése után 1915—18. a nyugati fronton harcolt. 1919. Stegerwald magántitkára, majd utódja lett s átvette a katolikus német szakszervezeti szövetség vezetését. 1924. a Centrum jelöltjeként bekerült a birodalmi gyűlésbe, 1929. pártja elnökévé választották meg. 1930. a szociáldemokrata-párt kizárásával kormányt alakított. Szükségrendeletekkel kísérelte meg a kormányzást, de leszavazták, ami a birodalmi gyűlés feloszlatására vezetett. Az új parlament már nem tanúsított ugyan ellenállást, de a nemzeti szocialistáknak és nemzeti pártiaknak a birodalmi gyűlésből történt kivonulása nehéz helyzetet teremtett kormánya számára. 1931. Curtius külügyminiszter lemondása után az egész kormány átszervezésére került a sor. A második Brüning-kormány a parlamentet elnapolta s mikor a birodalmi elnök a kormány átszervezését kívánta, 1932 jún. 1. lemondott. B. a Papen-kormány kinevezése után újra átvette a Centrum vezetését, de a nemzeti szocialisták uralomra jutása után pártja föloszlásával visszavonult a politikai élettől.

Brünn *(Brno)*, Morvaország fővárosa, (1930) 263.646 lak.

Brüsszel, Belgium fővárosa, (1932) 887.623 lak. Nagy repülőkikötő.

Bucharin, *Nikoláj Ivanovics*, orosz bolseviki politikust 1926. Zinovjev bukása után a kommunista internacionále végrehajtóbizottságának elnökévé választották meg, azonban 1928. ellentétbe került Sztálinnal és kénytelen volt visszavonulni. *(XX. köt.)*

Buchböck *Gusztáv*, kémikus, egyetemi ny. rk. tanár, legújabb műve: *Physikai-chemiai mérőmódszerek. (IV.* és *XX. köt.)*

Buchinger *Manó*, szocialista politikus, 1929. Bécsből visszatérve Budapestre, a *Népszavában* és a *Szocializmusban* fejt ki publicisztikai munkásságot. Az 1931. választásokon Budapest déli kerületében a szociáldemokratapárt listáján képviselővé választották; főképpen külpolitikai kérdésekben szólal föl s a szomszéd államokkal való kibékülést és a Franciaország felé való tájékozódást hirdeti. *(XX. köt.)*

Buchner *Antal*, zeneszerző, karnagy Esztergomban. 1928. az új városi zeneiskola igazgatója lett. *(XX. köt.)*

Buck, *Johann Wilhelm*, német politikus, 1923. kerületi főnök Drezdában, 1924—28. a birodalmi vasúti társaság felügyelő-bizottsági tagja. 1926 májusában kilépett a szociáldemokrata pártból és ó-szociálistapártot alakított Szászországban. *(XX. köt.)*

***Buckingham Palace,** 1837 óta az angol király lakóhelye London Westminster városrészében a St. James Park-ban. Híres képtára van.

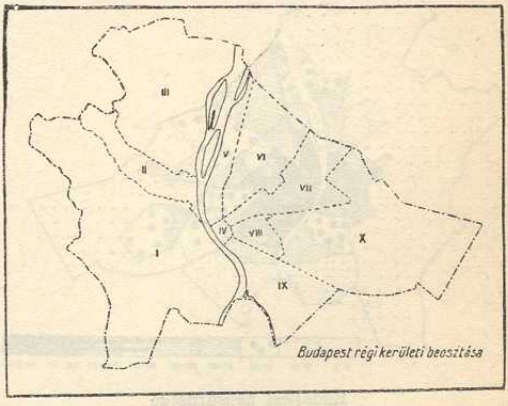
Bucuţa, *Emanoil*, román költő és elbeszélő, a romániai Pen-Club főtitkára, a Társadalmi Múzeum igazgatója, a Boabe de Grău (Búzaszemek) c. folyóirat szerkesztője. Lelkes munkása a román-magyar szellemi közeledésnek. Újabb regénye: *Fuga lui Seiki* (1927). *(XX. köt.)*

Bud *János*, politikus, 1928 szept. lemondott a pénzügyi tárcáról és tárcanélküli közgazdaságügyi miniszter, 1929. keresk.-ügyi miniszter lett. 1931. a Bethlen-kormánnyal együtt lemondott. 1931. Békéscsabán ors.-gyűlési képviselő. *(IV.* és *XX. köt.)*

***Budakörnyéki járás,** 1935 jan. 1. a megszüntetett biai, valamint a pomázi és központi j. egyes községeiből Budapest székhellyel alakított új j. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben. Hozzátartoznak a volt biai j. községein kívül a központi j.-ból: Albertfalva, Budaörs, Budatétény, Nagytétény, Pesthidegkút és Törökbálint; a pomázi j.-ból: Nagykovácsi, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár és Üröm. Az új j. lakóinak száma (1930) 76.181.

Budánovits *Mária*, operaénekesnő, 1934 szept. óta az Operaház örökös tagja lett. *(XX. köt.)*

Budapest székesfőváros területe 1930. a csepeli kikötő területével és Budakeszi határából a székesfőváros tulajdonában levő erdőrésszel bővült. Ugyanekkor a fővárost I—XIV kerületre osztották föl. Az új kerületi felosztásnak megfelelően a főváros a következőképpen tagolódik: I. ker. 23·451, II. ker. 907·23, III. ker. 3645·47, XI. ker.

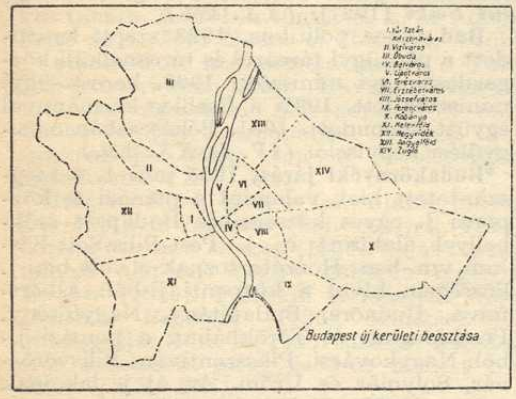

Budapest régi kerületi beosztása

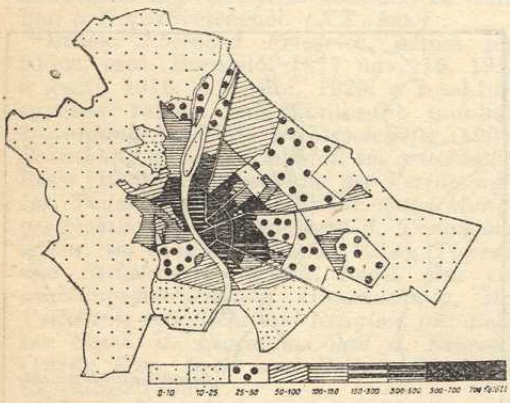
3018·24, XII. ker. 2611·46, tehát a jobbpart 10.416·91 ha. IV. ker. 95·93, V. ker. 322·63, VI. ker. 289·88, VII. ker. 248·37, VIII. ker. 333·82, IX. ker. 1236·85, X. ker. 3576·07, XIII. ker. 1049·04, XIV. ker 1874·78, tehát a balpart 9027·37 ha. Buda

pest összesen 19.444·28 ha, ebből belterületre 3180·95 ha, külterületre 15.480·31 ha és 783·02 ha a Duna vizére jut. A főváros területéből 4811 ha szántóföld, 3078 ha kert, 1204 ha rét, 676 ha legelő, 662 ha szőlő, 1828 ha erdő, 12 ha nádas, 12.268 ha termő és 7175 ha terméketlen terület.

B. lakosságának száma 1930. meghaladta az egy milliót, amikor a főváros lakossága 1,006.184-re emelkedett. Az utolsó népszámlálás óta a gyarapodásban a termé-

szetes szaporodás lényegtelen szerepet játszik, mert az csak 531, ezzel szemben a vándorlási különbözet 63.012, a tényleges szaporodás tehát 77.188. Ugyanebben az időszakban *Nagy-Budapest* és környéke 209.700 bevándorlót vett fel. Budapesthez 21 olyan községet lehet hozzászámítani, amelyek Nagy-Budapest megalkotásakor számbajöhetnek és a fővárossal jóformán összeépültek. Ezzel a 21 községgel együtt

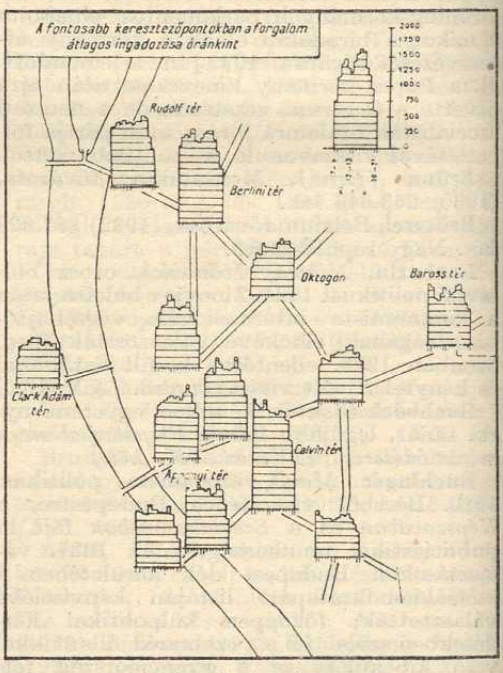
Budapest népsűrűsége

Nagy-Budapestnek 1,420.548 lakója van. A fejlődés irányára jellemző, hogy a fővároskörnyéki községek jobban növekedtek, mint a főváros. A főváros lakosságának megoszlása az új kerületi beosztás szerint a következő:

I. ker. 25.339, II. ker. 52.047, III. ker. 60.465, XI. ker. 48.155, XII. ker. 42.455, az egész jobbpart 228.461 lélek. IV. ker. 25.172, V. ker. 66.413, VI. ker. 100.153, VII. ker. 135.675, VIII. ker. 141.119, IX. ker. 99.617, X. ker. 65.756, XIII. ker. 76.542, XIV. ker. 67.276, az egész balpart 777.723 és így Budapest 1,006.184 lélek.

A férfiak száma 459.624, a nőké 546.560; 1000 férfira így 1189 nő jut. A népesség 94·3%-a magyar (948.950), 3·8% német (38.460), 0·8%. Magyarul tud a lakosságnak 99·1%-a. Vallás szerint róm. kat. 60·8% (611.220), gör. kat. 1% (10.577), ref. 12·1% (121.802), ág. ev. 5·0% (49.984), gör. kel. 0·4% (4088), izr. 20·3% (204.371), egyéb és ismeretlen 0·4% (4142). Ir és olvas a 12 évnél idősebb lakosságnak 96·8%-a.

Az épületek száma az utolsó öt esztendőben lényegesen megnövekedett, összesen (1930) 25.868 épület van a fővárosban, ebből 23.142 lakóház és 2726 egyéb épület. Viszonylagosan a legnagyobb volt a növekedés a budai részeken, különösen az I. kerületben. 1930. az épületek megoszlása kerületenként a következő volt: I. 5085. II. 1932, III. 3366, IV. 521, V. 1162, VI. 3726, VII. 3940, VIII. 2009, IX. 1467, X. 2660.

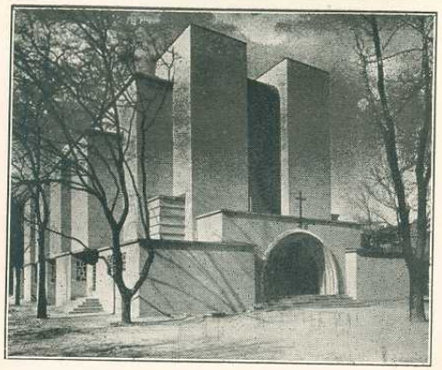

Budapest utcai forgalma

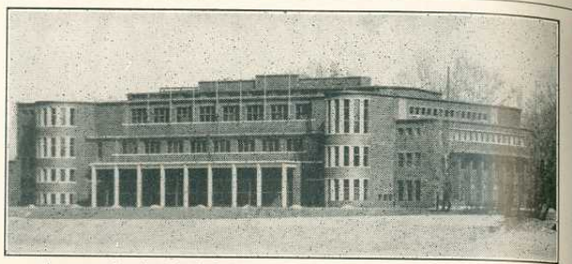
Az utóbbi években a közúti villamoshálózatot jelentékeny hosszúságú társasgépkocsijárat egészíti ki. A BSzKRt kezelésében levő villamosvonal hossza (1932)184.299 km, a vágányhossz 423.800 km. A szállított személyek száma (1933)

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

BUDAPEST ÚJABB ÉPÜLETEI

A városmajori r. k. templom
(Árkay Aladár műépítész terve)

A margitszigeti fedett uszoda dunaparti homlokzata
(Hajós Alfréd műépítész terve)

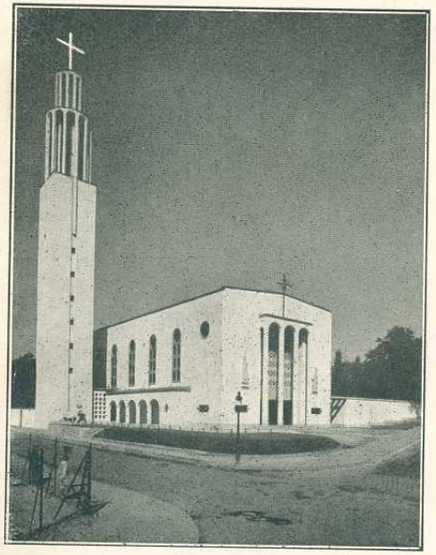
A fedett uszoda csarnoka. Vasbeton ívek
(A betonkonstrukció Gergely Jenő mérnök terve)

Az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) palotája
(Komor, Jakab és Sós műépítészek terve)

A németvölgyiúti elemi iskola
(Körmendy Nándor műépítész terve)

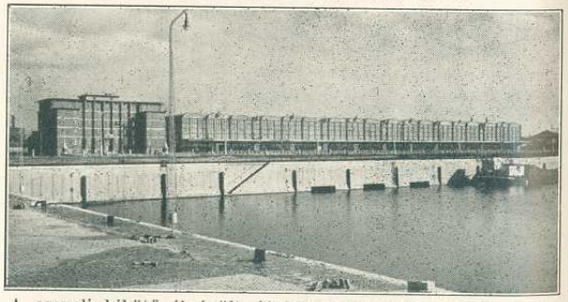
A pasaréti r. k. templom
(Rimanóczy Gyula műépítész terve)

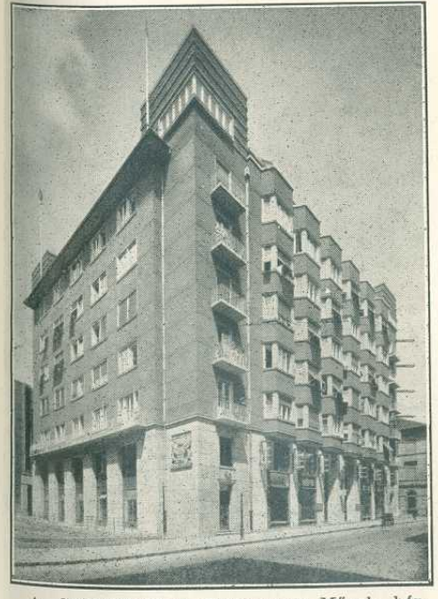
A Szt. Margit leánygimnázium és tanítóképző intézet a Szent Imre herceg-útján
(Fábián Gáspár dr. műépítész terve)

Szent Gellért-gyógyfürdő strandfürdője
(Sebestyén Artúr műépítész terve)

A csepeli kikötőnél épült új központi vásárcsarnok homlokzata és...

A Székesfővárosi Elektromos Művek bérpalotája a Honvéd-utcában (Györgyi Dénes és Román Ernő építészek terve; a betonkonstrukció Gergely Jenő mérnök terve)

A pálosok kolostora a Gellérthegy oldalán (Weichinger Károly műépítész terve)

... egyik csarnoka (Münnich Aladár építész tervei)

A városligeti Széchenyi-gyógyfürdő strandfürdője
(Francsek Imre műépítész terve)

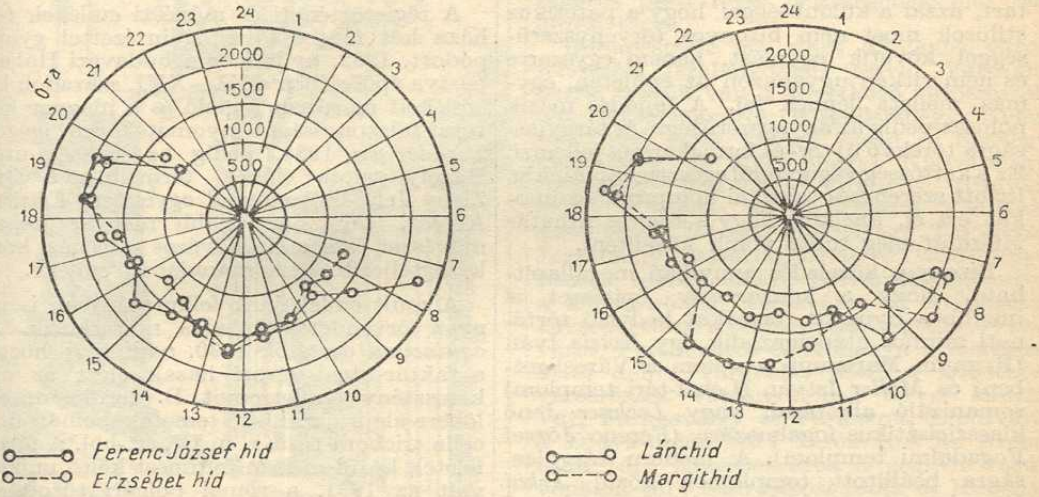
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

252,314.324. Ugyanekkor a társasgépkocsik vonalhossza 360·60 km, a szállított személyek száma pedig 25,342.945. Új villamosvonal épült az új lóversenytérhez, a Belső Jászberényi-úton, a Szt. Imre herceg útján át a Déli pályaudvarig és Vecsés községig. A gépkocsik száma az 1928 és 1929. években érte el csúcspontját; azóta a nyomasztó gazdasági helyzet miatt időszakos visszafejlődés észlelhető. Míg 1929 dec.-ben összesen 15.274 gépjármű volt forgalomban, 1931 dec.-ben 13.947 és pedig 6275 személykocsi, 2269 teherkocsi és 4631

Nagyfontosságú szervezeti változás érte a székesfővárost a Budapest közigazgatásáról szóló 1930 : XVIII. t.-c. életbeléptetésével. Ez a törvény a régi (1872 : XXXVI.) törvényt alaposan megreformálta. Kiterjesztette az államkormányt képviselő főpolgármester és az autonómia élén álló polgármester személyes hatáskörét; leszállította a törvényhatósági bizottság tagjainak számát és megváltoztatta összetételét (150 tag az összválasztók közül választva; 18 tag az érdekképviseletek részéről, a vitézi törzsszék 1 kiküldöttje, 32 örökös választott tag;

Óránkinti gyalogforgalom a Dunahidakon

1930. V. 4.-én

mótorkerékpár. A menetrendszerű repülőgépek 1931-ben összesen 81.469 drb postaküldeményt és 6564 személyt szállítottak. Az utasok között a legnagyobb számmal szerepeltek a magyarok (3106), amerikaiak (848), németek (455), angolok (392), osztrákok (360) stb.

Az idegenforgalom a háború után megnövekedett. 1928. 269.606, 1929. 250.055, 1930. 241.456, 1931. 202.891 1932. 190.593, 1933. 192.688. idegen kereste fel Budapestet.

Közgazdaság. B. pénzügyi helyzetének képét a költségvetések rajzolják elénk. A községi háztartás bevételei 1919-ben 73,996.000 P-re rúgtak, 1926-ban már 245,030.000 P volt a bevételi főösszeg, míg 1933-ig a bevételek ismét 162,146.295 P-ig csökkentek, Ezzel párhuzamosan a kiadások főösszege is az 1919-es 94,543.000 P-ről 1926-ig 229 millió 668.000 P-re növekedtek és ez 1933-ban ismét 155,697.453 P-re apadt. Az 1934-es költségvetés szerint 146—7 millió P bevétellel szemben 156·7 millió P kiadást irányoztak elő. A főváros vagyonát az 1933-as vagyonmérleg 1.311.783.755 P-re becsülte, amit 366,447.892 P adósság terhel.

ezenkívül a hivatalbeli tagok és a szakszerűség képviselői). Nagy eltolódás következett be a közgyűlés, a tanács és polgármester hatáskörében. A régi kollégiális tanács, mint hivatalnoki grémium megszűnt s hatásköre túlnyomórészt a polgármesterre szállott át, míg a közgyűlési tagokból választott 20, s a főpolgármester által kinevezett 6 tagból, a polgármester- és alpolgármesterekből álló „törvényhatósági tanács" hivatva volt a közgyűlést tehermentesíteni. Reform alá került az alkalmazottak ügye, a háztartás vitele, felügyelete (Székesfőv. Számszék), az üzemek igazgatása; mindez egyrészt a pénzügyek rendezését, másrészt az állami beavatkozás növelését célozta. Alig élte bele magát az igazgatás az új rendszerbe, amidőn 1934 nyarán újabb reform következett be az 1934 : XII. t.-c.-kel, amely az autonómia rovására újra nagyon kiterjesztette az állami felügyelet és beavatkozás jogkörét. A főpolgármestert ezentúl az államfő nevezi ki és bármikor fölmentheti. A polgármester választása az államfő megerősítésére szorul. A közgyűlés választott tagjainak száma 108-ra, az örökös tagoké 22-re szállt le;

a szakszerűség képviselőinek tagsági joga megszűnt. Ugyancsak megszűnt a törvényhatósági tanács, amelynek hatásköre részben a közgyűlésre, részben a polgármesterre szállott át. Pontosabb szabályozást nyert a számszéki ellenőrzés, az üzemek szervezete, a fellebbezési jog. A törvény intézkedett pénzügyi szanálási tervezet készítéséről (128.300/1934. B. M. rendelet.) Ennek kivitelénél a kormány az újonnan kinevezett *Borvendég* Ferenc főpolgármestert bízta meg, majd pedig ennek rövidesen bekövetkezett halála után az őt 1934 nov. 24. hivatalában követő *Sipőcz* Jenőt.

Épületek, szobrok, gyüjtemények, kutatások. B. építészete az utolsó évtizedben két irányban haladt. A történeti stílusok utánzása, az utolsó század e jellegzetessége, még egyre tart, azzal a különbséggel, hogy a patétikus stílusok most nem bizonyos törvényszerűséggel követik egymást, hanem egyszerre és nem ritkán ugyanazon az épületen, egymás mellett lépnek fel. A fejlődés másik pólusát pedig az anyagszerűségre és tárgyiasságra törekvő új tér- és formakeresés jellemzi. Ez a kettősség végigvonúl egészen napjainkig, itt-ott szerencsés taktikai kompromisszumokat ért el, anélkül, hogy a szerves áthatás látszatát meg tudta volna közelíteni.

Bizonyos közeledés annyiban megállapítható, hogy a konzervatív építészet is inkább a nyugodt formákat kedvelő történeti minták után igazodik, így *Kotsis* Iván (Regnum Marianum templom a Városligetben) és *Möller* István (Lehel-téri templom) romanizáló alkotásai, vagy *Lechner* Jenő klasszicisztikus fogalmazása (Ferenc József Fogadalmi templom). A modern tárgyiasságra beállított templomok közül *Árkai* Bertalan városmajori temploma a legfontosabb és legkövetkezetesebb útjelző. A profán építészetben ez a két irány részben a gazdasági viszonyok és a magas belterületi telekárak nyomán bizonyos tekintetben területileg is elkülönülten érvényesül. Bent a városban a magassági tendencia uralkodik, főleg rá- és hozzáépítések alakjában. *Komor, Jakab* és *Sós* OTI-székháza a felhőkarcolók első hazai példája. *Waelder* Gyuláé a legstílusosabb megoldás, a ciszterciták új budai gimnáziumának neobarokk épülete. A bérházakban akad ugyan folytatása a *Lajta* Béla által megindított tárgyilagos építkezésnek, bár ezeknél nem annyira az esztétikai szempont a döntő, hanem szűkmarkú takarékosság és minél gazdaságosabb köbkihasználás. Jóval tágabb terület nyílik a modern irány számára a perifériákon keletkezett villanegyedekben, néha egész városrészek alakjában is. (Hűvösvölgyi Napraforgó-utca, stb.)

Az utcakép lényegesebb gazdagításához hozzájárul még a számos nyilvános szobor, mely nagyjában a XIX. sz.-ban dívó álló alaknak variálásában áll, mellékalakokkal (Szt. Imre szobra *Kisfaludi Stróbl* Zsigmondtól, gróf *Zichy* Nándoré *Orbán* Antaltól, Gárdonyi Gézáé *Horvay* Jánostól), vagy azok nélkül (Rákosi Jenőé *Kisfaludi Stróbl* Zsigmondtól, Nagyatádi Szabó Istváné *Szentgyörgyi* Istvántól stb.). Lényegesen eltér a sablóntól *Horvay* Jánosnak több oldalról megtámadott Kossuth szobra. Ez utóbbi már átvezet az inkább architektonikus fogalmazásokhoz, aminő *Horvay* János Névtelen Hősök Síremléke a Ludovika előtt, *Lechner—Füredi* Nemzeti Vértanúk Emlékműve, *Zala—Hikisch* Erzsébet királynészobra, *Szőcs* Szilárd Przemysli Hősi Emléke. Igénytelenebb, de harmónikusabb megoldásokat nyujtanak azok a kisebb méretű szoborművek, melyekkel a székesfőváros újabban a sétányokat, parkokat, apróbb teraket stb. sűrűn benépesíti.

A régi történeti és művészi emlékek tárháza két fontos fővárosi intézettel gyarapodott. 1932. nyilt meg a budavári Halászbástya épületében a XI—XVI. századok kőemlékeit magában foglaló és a magyar kultúra folytonosságát nyomatékosan igazoló *Lapidarium*, 1934. pedig az egyetem-utcai Károlyi-palota előkelő termeiben a Gróf Zichy Jenő-múzeummal egyesített *Fővárosi Képtár*, mint az újabb magyar képzőművészet és a székesfőváros mecénási kötelességteljesítésének maradandó emléke.

A mult emlékeinek felkutatásában is nagyon örvendetes haladás mutatkozik. Az *aquincumi ásatások* 1930. napfényre hozták a raktár-utcai városi házak előtt az első keresztény épületromot B. területén, egy lóhere alaprajzzal bíró temetőkápolnát, ú. n. cella trichorá-t a Kr. u. IV. sz.-ból. A tárgyi leletek közül méltán feltűnést keltő unikum volt az 1931. a római polgári tűzoltóság házromjai alatt talált *vízorgona* 228-ból. Az óbudai Flórián-téren állott római közfürdő romjait egészen feltárták és 1933. földalatti múzeum alakjában hozzáférhetővé tették a nagyközönség számára. Rövidesen a régi Piarista-ház telkén talált római erődítmény hasonlóan konzervált alapfalainak a megnyitására kerül sor. A Hidegkúti-úton 1932. egységes reneszánsz ízlésben épült vadászkastély alapjai kerültek elő, számos kőtöredék kíséretében, melyek részben Mátyás király, részben II. Ulászló idejére utalnak. Ugyanott régebbi, még a román korba visszanyúló, később átépített templom alapzata került napvilágra. Legújabban pedig gondoskodás történt a Pálosok budaszentlőrinci kolostora és temploma romjainak feltárásáról, melyek ennek a nagyfontosságú helynek a XIV. sz. legelejéről a XVI. sz. elejéigterjedő egész építészettörténetét kellőképen megvilágítják.

Belvárosi plébániatemplom. A legújabb kutatások szerint bizonyítást nyert, hogy a templom sokkal kisebb XII. századbeli román stílű bazilika helyén, a XV. szá-

zadban, a mainak egész terjedelmében gót stílusban épült. Tehát nemcsak a szentély, hanem a maga templomhajó is a középkor alkotása. A szentély az idők folyamán kevesebbet szenvedett s azért úgy kívül, mint belül megtartotta gótikus jellegét. Ezzel szemben az erősen megsérült hajórészt a megmaradt régi középkori falak felhasználásával 1725—1740. években Paur János György tervei szerint barokk stílusban teljesen átépítették.

A gótikus templom építésében is két periódus ismerhető fel. A XV. század elején, Zsigmond király korában épült a háromhajós

Gótikus ajtó a budapesti belvárosi plebánia-templomon

csarnoktemplom, körüljárós szentélyével; a század végén Mátyás király korában a hajórészhez két oldalt kápolnasorokat építettek, kibővítették a sekrestyét és az oratóriumot s a délnyugati sarkon magasratörő egyetlen tornyot építettek.

A templom körül a mult század közepén épített árusítóboltok lebontása után napfényre kerültek a hajórész késő gótstílusú díszes kapubejáratai, gótikus ablakainak maradványai, s belül a kriptalejárónál a régi kőbordás boltozatok eredeti helyükön látható vállkövei.

A barokk átépítéskor, 1726. előbb a régi gótikus torony helyén álló déli tornyot építették fel és csak 1740-ben építették ki az északit. Az eleinte zsindellyel fedett tornyok ma rézzel fedett süvegeit Fessl János György tervei szerint 1795-ben készítették. Ekkor nyerte a templom nyugati homlokzata mai alakját. (Lux Kálmán: *A budapesti belvárosi plébániatemplom.* 1934.)

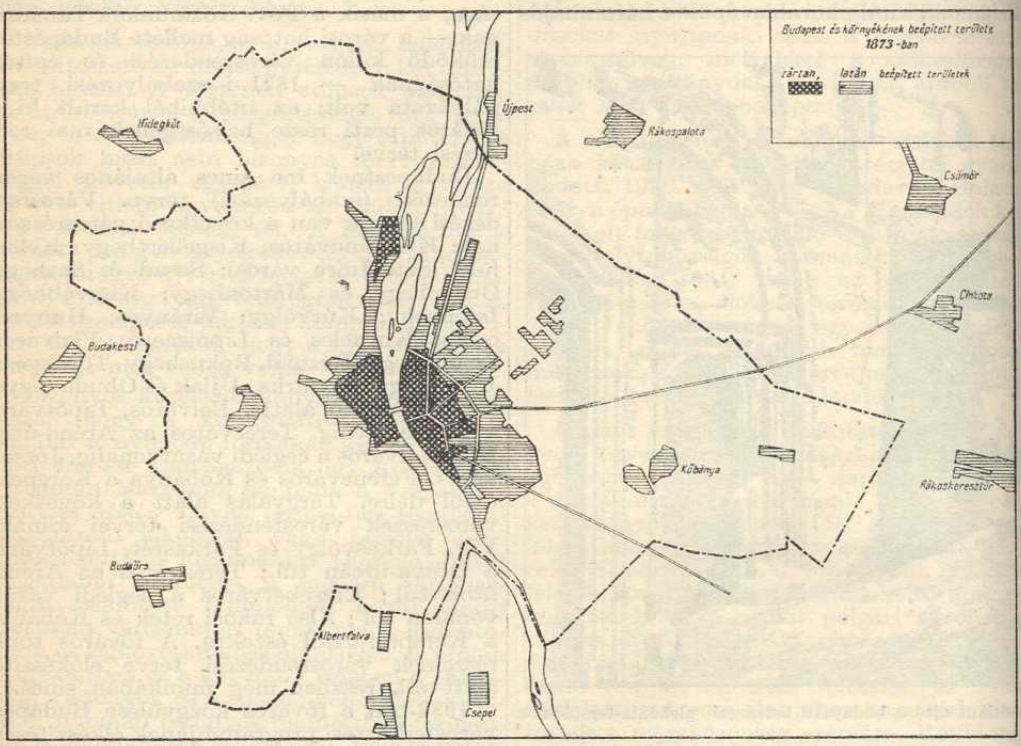
Budapest rendezését és építését eddig nagyrészt a véletlen és a telekspekulációban megnyilvánuló magánérdek irányította. Eredménye: a közművek (utak, csatornázás, víz-, gáz- és villanyellátás) és a közlekedés pénzügyi megoldását mindjobban megnehezítő szétterjeszkedése a lakosságnak a város óriási területén és azon túl is, a környéken. A multban két ízben történt kezdeményezés Budapest városrendezésének és városfejlesztésének egységes elgondolással való megoldására; az egyik a József nádor alkotta királyi Szépítő Bizottság munkássága, a másik a Főv. Közmunkák Tanácsának — a városi hatóság mellett Budapesten működő külön városrendezési és építési hatóságnak — 1871.-i szabályozási tervpályázata volt; az utóbbiból került ki a főváros pesti része belsőségének mai rendezési terve.

Budapestnek ma sincs általános városrendezési (szabályozási) terve. Városrendezési tervük van a következő városrészeknek: Krisztinaváros; Kisgellérthegy; Kelenföld (Szt. Imre város); Sasad és Sashegy; Orbánhegy és Mártonhegy; Kissvábhegy; Istenhegy; Kútvölgy; Virányos; Hunyadorom; Kurucles és Lipótmező; Víziváros; Szemlőhegy, Rézmál, Rókushegy, Törökvész, Józsefhegy, Csatárka, Újlak és Óbuda (egyes részeik revízió alatt), Belváros, Lipótváros a Dráva-utcáig, Terézváros az Aréna-útig, Erzsébetváros a ceglédi vasútvonalig, Józsefváros, Ferencváros és Kőbánya a Kerepesi-úttól délre. Tárgyalás alatt a következő városrészek városrendezési tervei állnak: Vár, Farkasvölgy és Farkasrét, Lipótváros a Dráva-utcán túl; Terézváros az Aréna-úton túl; Erzsébetváros a ceglédi vasútvonalon túl; Alsó rákosi rétek és Kőbánya a Kerepesi-úttól északra. A főváros többi részeinek városrendezési terve előkészítés alatt áll, részben még munkában sincs.

1932-ben a főváros közgyűlése Budapest városfejlesztési programmjának elkészítésére külön bizottságot alakított, amelynek feladata a főváros rendezésének és jövőbeli fejlődésének egységes elgondolású célkitűzést adni. Ennek a programmnak — amelynek kialakítása az összes érdekelt hivatali és társadalmi tényezők közreműködésével történik — az elkészülte az 1936. év közepére várható és alapul fog szolgálni Budapest végleges rendezési tervének elkészítésére.

A helyes városrendezés és városfejlesztés alapja a céltudatos telepítési politika. Ennek vezető elvei: a város területének — amennyire lehetséges — végleges rendeltetéssel való elrendezése, nevezetesen a zöld területek (erdők, ligetek, parkok, sport- és játszóterek), a gyárvidék és a lakóházakkal való beépítésre szánt területeknek elválasztása (a mező- és kertgazdasági területek amazoknak tartalékai); a területek rendeltetésének megfelelő beépítési mód megállapítása, a lakóházaknál a lakásmód különböző lehetőségeinek (különösen a soklakásos és a

családi ház) megfelelő különbözőségekkel; telekfelosztási és építési tilalom a lakóházakkal való beépítésre még meg nem érett területeken; az építkezésnek s közműveknek ezt megelőző elkészítéséhez kötése, feltételezve a városfejlesztés egyetemes szempontjai szerint igazodó közműépítési programmot; a házadómentességnek, különösen a rendkívülinek a városfejlesztés szempontjaihoz való alkalmazása (az idevonatkozó utolsó rendelet már ebben az eszmekörben mozog); végül a város saját telkeivel folytatott politikának a városfejlesztés szolgálatába állítása, majd a telkeknek visszatartásával, majd beépítés alá bocsátásával.

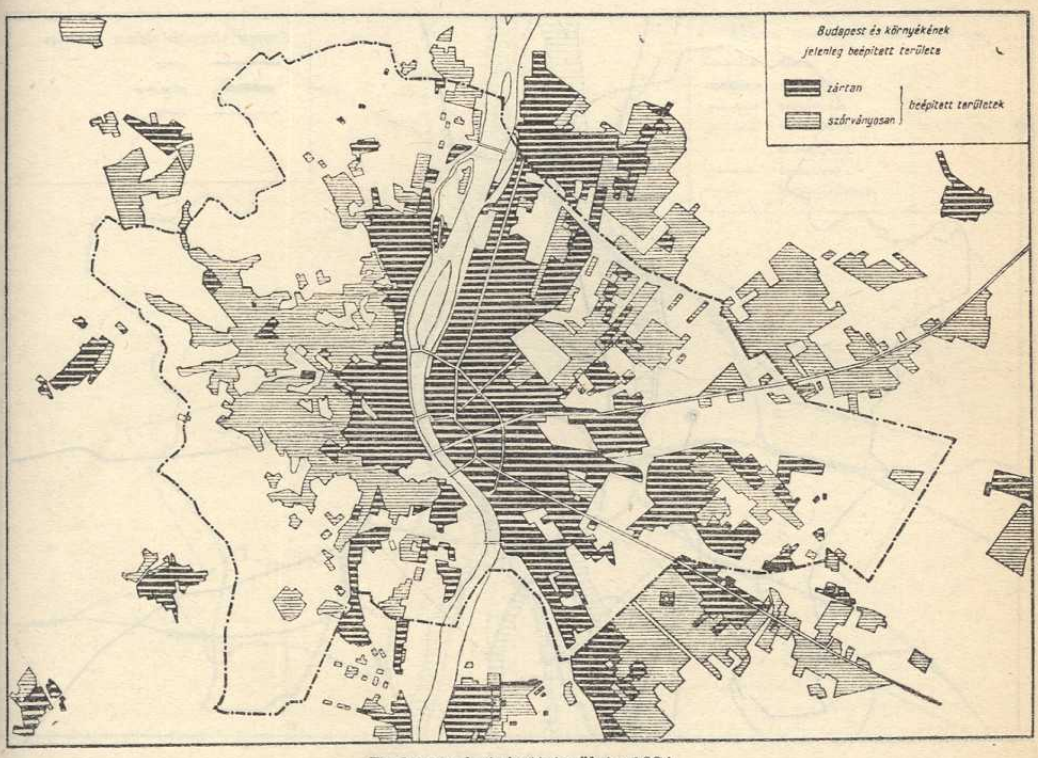

Budapest beépített területe 1873.
(A székesfőváros multja és jelene c. kiadvány alapján)

A telepítési politika elveinek, különösen a telekalakításnak és a beépítés módjának érvényesítése az építési szabályzat útján történik, amelynek megalkotása Budapesten a Főv. Közmunkák Tanácsa hatáskörébe tartozik. A települési problémához szorosan kapcsolódik az ú. n. Nagy-Budapest problémája. Nyilvánvaló ugyanis, hogy B. a körülötte alakult városias jellegű községekkel, nagyobb részükben szervezetileg is, ma már városokkal egységes településként jelentkezik. Ez az egység egységes közigazgatás után kívánkozik. Pénzügyi és politikai aggályok e probléma megoldását hasonló helyzetű nagyvárosokra nézve a külföldön is megnehezítették. E nehézségek vezettek több helyen az ú. n. Zweckverband megoldásra, amely abban áll, hogy legalább a városfejlesztés került valamely különleges szervnek egységes irányítása alá. A probléma megoldására nézve nálunk is folynak tanulmányok, amelyek előreláthatólag nem távoli jövőben (úgyis már eléggé későn) Budapest és környéke városfejlesztése irányításának az e célra könnyen átalakítható Főv. Közmunkák Tanácsa hatáskörébe utalására fognak vezetni.

A Duna-probléma, a Duna szabályozása és a soroksári dunaág hajózhatóvá tétele után, már csak partépítési és partberendezési, valamint kikötői kérdéssé vált. Árvízvédelmi szempontból a szükséges part- és gátépítések általában megtörténtek. A dunapartok rendeltetését illetően már kialakult, hogy a pesti oldalon a Margit-híd és a Ferenc József-híd közt, a budai oldalon az Óbuda—Hungária-úti híd és a Gellért-tér közt fekvő partszakaszok, az általános forgalmi érdekek megóvása mellett, a város szépítését, a lakosság üdülését és az idegenforgalmat kell hogy szolgálják és ehhez képest rendezendők be; a dunapart többi része a kereskedelemnek bocsátandó rendelkezésre, ezenkívül a fürdés és a vízisport céljait van hivatva szolgálni; a dunapartok rendeltetéséhez kapcsolódik a dunai szigeteké is. A kikötők problémája főrészében megoldást nyert egyfelől a vám-

mentes állami kikötőnek, a Csepel-szigetnek most már a fővároshoz csatolt részén, másfelől a budapesti kereskedelmi és ipari kikötőnek a soroksári dunaág balpartján való elhelyezésével; a lágymányosi téli kikötő megmarad és tervben van a város északi részén egy fa- és tutajkikötő, amely általános kikötővé is fejleszthető lenne. A hajózható körcsatornáknak évtizedek előtt fölmerült eszméjét elejtették, mert a kivitel nagy nehézségekbe ütközik és ilyen csatorna jelentősége az autóteherforgalom mellett erőérdeke pedig, hogy a vasút könnyen elérhető legyen, minél kevesebb területet foglaljon el és a városi forgalom akadálytalanságát úgy a vasúti testen keresztül — a vonalaknak mélyen vagy magasan vezetésével, alul- vagy fölüljárókkal — mint a vasúttest mellett — párhuzamos utakkal — biztosítsa. Amennyiben a nagyvárosi gyorsközlekedés külön pályatestű vasúttal nyer lebonyolítást, e követelések természetesen itt is fennállnak. Az előadott elvek szemelőtt tartásával kell Budapest vasúti problémáját megoldani.

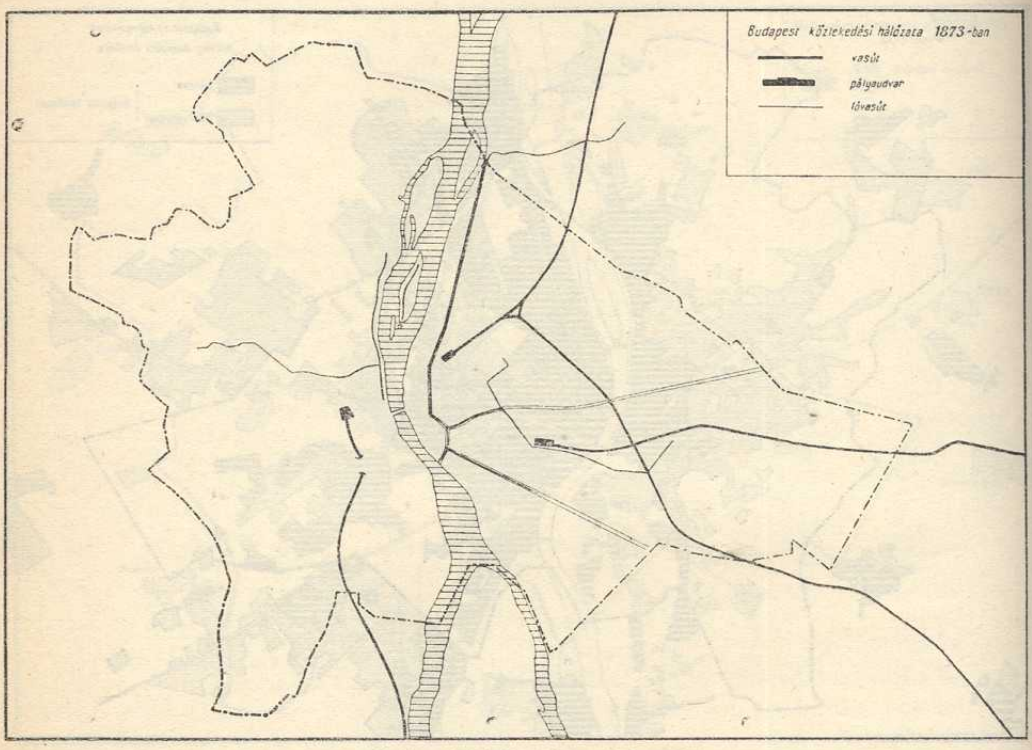
Budapest beépített területe 1934.
(A székesfőváros multja és jelene c. kiadvány alapján)

sen csökkent. Míg a víziutak a városfejlesztés számára adva vannak, addig a városok fejlődésének — az autó és a repülőgép mellett is — racionálisan megteremtendő elsődleges tényezője a nagyvasúti (távolsági) vonalaknak a városokon miként való átvezetése és a pályaudvarok elhelyezése. A nagyvasúti probléma megoldása a közlekedési érdekeknek a városrendezés és városfejlesztés követeléseivel való összhangbahozatalából áll. A vasút s egyben a közönség közlekedési érdeke: a személyszállításnál a távolsági forgalomnak a városon minél rövidebb vonalon átvezetése és a pályaudvaroknak a város magvához minél közelebb helyezése; a teherszállításnál a kapcsolat a víziközlekedéssel, valamint az ipari és nagykereskedelmi telepekkel, bőséges terület a kezelésre és a forgalom zavartalansága. A városrendezés és városfejlesztés A megoldást megkönnyíti, hogy most már a vasutak csak két kézben vannak: a távolsági vasutak az állam (MÁV), a helyiérdekű vasutak (HÉV) és a közúti vasutak (BSzKRt) pedig a főváros kezében. A két vasúti érdekeltség összeműködését pedig elősegíti, hogy a környéki, nagybudapesti forgalomnak a városi vasutak által ellátása úgy ezeknek a vasutaknak, mint a MÁV-nak az érdeke. A nagyvasúti probléma megoldása a személyforgalom tekintetében előreláthatólag a mai három főpályaudvar: a keleti, a nyugati és a kelenföldi bázisán fog történni és a feladat inkább a vasúti vonalak mai vezetésénél (különösen a ceglédi vonalnál, „halálsorompók") mutatkozó hibák megszüntetése lesz.

Nagy-Budapest gyorsközlekedésének megoldására nézve két lehetőség van: 1. az ú. n. gyorsvasúti megoldás, amely külön pálya-

testű és a város belsejében földalatti vasutat jelent (erre nagy költségei miatt, belátható időn belül gondolni sem lehet), vagy 2. a gyors közlekedésnek (külön, nagyobb és kevés helyen megálló vonatokkal) a mai helyi és közúti vasúti hálózat bázisán és esetleg az autóbuszközlekedés kisegítő igénybevételével való megoldása.

Elintézésre vár a villamos közúti-vasúti és az autobuszközlekedés egymáshoz való viszonyának rendezése is. A vitás kérdés elvileg az, hogy a belső városrészekbe csupán

Budapest közlekedése 1873-ban.
(A székesfőváros multja és jelene c. kiadvány alapján)

az autobuszt kell-e beengedni, a közúti vasút pedig közlekedjék a külső városrészekben, vagy pedig megmaradjon-e a belső városrészekben a közúti vasút és az autobusz szerepe az legyen, hogy a ritkábban lakott részekről szállítsa be az utasokat a városba vagy a közúti vasúthoz, lássa el a késő éjjeli közlekedést és tehermentesítse a közúti vasutat a legnagyobb igénybevétel (az ú. n. csúcsforgalom) idejében. A kialakult és megszokott helyzetben már csak kompromisszumos megoldás várható.

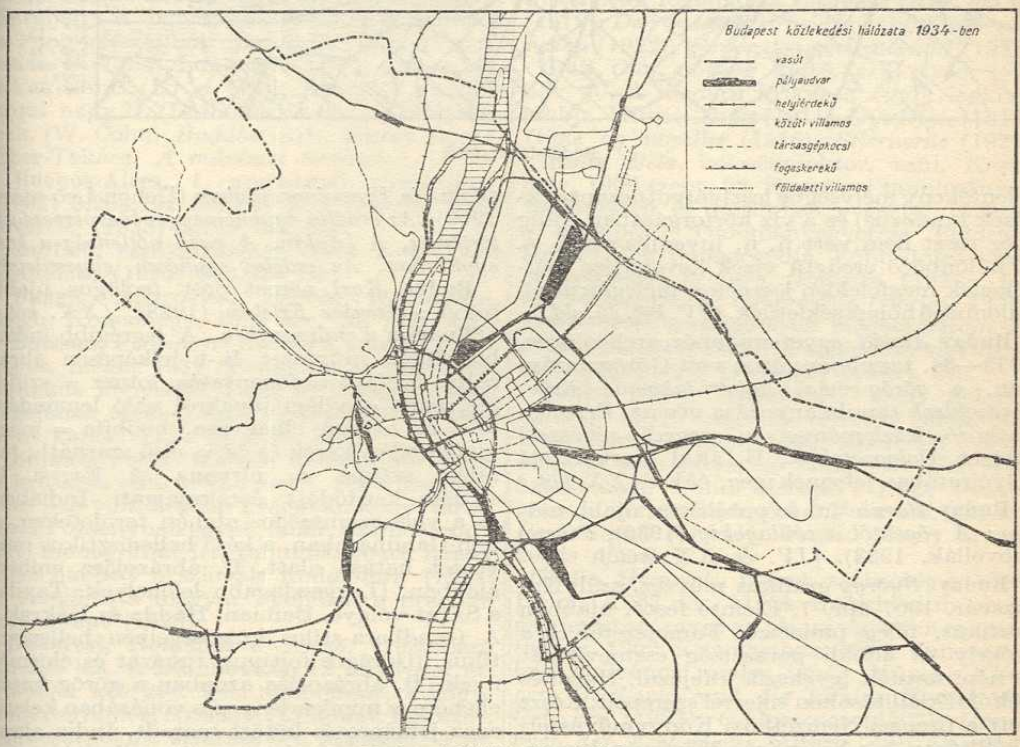
Fontos közlekedési feladat még a légipályaudvar vagy repülőtér létesítése. Légi forgalmi szempontból e célra a legalkalmasabbnak a Csepel-sziget felső csúcsa mutatkozik, a végleges elhatározást az gátolta, hogy ez egyben a kikötő fejlesztési területe. A közlekedési intézményekre (kikötő, vasút, repülőtér), a meglevő és tervbe vett települési gócpontokra és a szomszédos községekkel (városokkal) való kapcsolatokra figyelemmel kell kialakítani egységes elgondolásban az úthálózatot. Az útvezetésnek a terephez kell alkalmazkodnia és figyelembe kell vennie a telekhatárokat, hogy fölösleges költségeket elkerüljön. Forgalmi jelentőségük szerint az utak : forgalmi utak és lakóutak ; a forgalmi utak : főforgalmi utak és egyéb forgalmi utak ; a lakóutak : lakóutcák és ezeknek a forgalmi utakhoz vezető gyüjtőútjai. Követelés a főforgalmi utakra nézve a nagy szélesség (50—60 m) és a minél kevesebb megszakítás útkeresztezésekkel (legfeljebb 5—600 m-ként) ; a lakóutcák a lakóházakhoz való hozzáférésre valók, ezért vezetésük irányát a lakóháztömbök alakja szabja meg és szélességük a közművek költségeinek csökkentése végett a legszükségesebb mértékre (8—10 m) szorítható. Irányuk szerint az utak, elsősorban a főforgalmi utak, sugárutak, körutak és átlósutak a szerint, amint a város központja felé haladnak, a perifériát kapcsolják, vagy a sugárutak és körutak metszési pontjait egyenesen összekötik. Használatuk szerint az utak forgalmi utak, díszutak (fasorokkal, parksávokkal, kötött építési móddal), sétautak (kertészeti kiképzéssel), lakóutcák és gyári utcák. Az utak tagozatai : gyalogút, kocsiút nehéz és

kocsiút könnyű kocsiközlekedés részére, lovagló-, kerékpár- és autóút, vasúti pályatest. A tervszerű városfejlesztés követelése a városszépítés is. Már az úthálózat kialakítása, az utak vonalozása és tagolása, még inkább a terek kiképzése nagyban szolgálhatják a város szépségét ; hozzájárul ehhez a fásítás és parkozás, a fontosabb középületek és az emlékművek helyének és fölállításuk módjának az esztétikai hatás szempontjából való kijelölése, továbbá a természeti érdekességek, különösen a hegyoldalak és az értékes építészeti emlékek érvényre juttatása.

Vannak persze a fővárosnak különleges városrendezési problémái is. Ezek között első helyen áll a Tabán újjáépítése, amely most már fürdővárosi elgondolásban várható.

A városrendezésnek és városfejlesztésnek jogi és pénzügyi előfeltételei vannak. A jogi előfeltételek alatt azokat a rendelkezéseket értjük, amelyek az utak kihasítását, a szabályos telkek alakítását, az előírt beépítési mód kikényszerítését, középületek elhelyezésére vagy más városrendezési célokra szükséges területeknek kényszer útján való megszerzését jogilag lehetővé teszik. E rendelkezéseket, amelyek eddig csak szórványosan voltak meg s nagyobb részükben szokásjog útján érvényesültek a közel jövőben országos törvény fogja szervesen összefoglalni.

A pénzügyi probléma a városrendezéshez szükséges pénznek vagy ingyenes szolgáltatásnak az érdekeltek és a lakosság összessége között való igazságos megosztással előteremtése ; végcélként azt kell szem előtt tartani, hogy a városrendezés értéktermelő erejéből önmaga oldja meg pénzügyi problémáját. A városrendezés pénzügyi eszközei : az ingyenes területszolgáltatások, a költségmegtérítés elvén nyugvó járulékok (az út- és csatornaépítésnél), díjak (víz-, gáz- és villamosság szolgáltatásnál, valamint a közlekedési eszközöknél), a telekértékemelkedési járulék (betterment) és a telekértékadó.

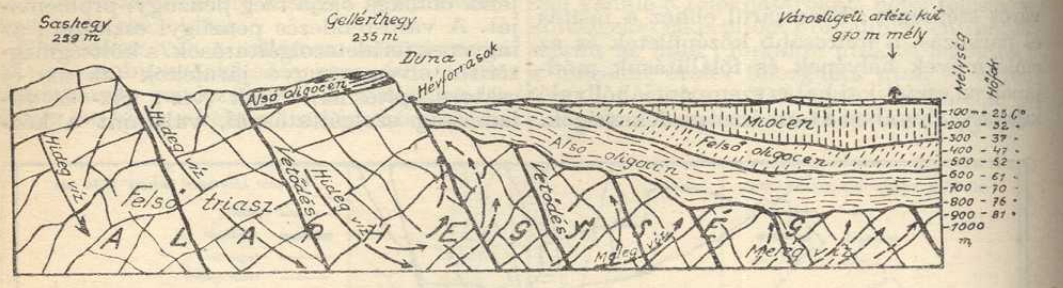

Budapest közlekedése 1934-ben.
(A székesfőváros multja és jelene c. kiadvány alapján)

***Budapest Székesfőváros Elektromos Művei,** *l. Villamos művek XXI. köt.*

Budapesti *(Budai)* **hőforrások,** tektonikus eredetű, juvenilis és vadozus vizek keveredéséből, a törésvonalak mentén feltörő meleg források: 1. A józsefhegyi csoport: Császárfürdő ivóforrása (58 C°), Mária-forrás (52 C°), Nádor-forrás (52 C°), Szt. Antal-forrás (57 és 59 C°), Szt. István-forrás (kb. 63 C°), Szt. Lukács-forrás (56 és 63 C°), a Király-fürdő forrása (53·2 C°). 2. Rác- és Rudas-fürdők csoportja : Rudas elegyes vize (53·1 C°), Rác-fürdő nagyforrása (43·5 C°), a kisforrás (42·5 C°). 3. A Szt. Gellért-forráscsoport : a Szt. Gellért-fürdő kettős forrása (50 C°) stb. Az előbbieken kívül Csillaghegytől kezdve egészen a Lágy-

mányosig húzódó vonal mentén még több helyen, részben a szárazon, részben a Duna medrében is törnek fel igazi vagy félhévvizek. A meleg források a Budai-hegység triászkori alaphegységéből indulnak ki és vizök táplálásában részt vesznek a felszínről

Budai hőforrások

jelentékeny mélységbe leszivárgott csapadékvizek (vadozus) és a víz körforgásában eddig még részt nem vett ú. n. juvenilis vizek is. A különböző eredetű vizek keveredése mértékének megfelelően lesznek a melegforrások különböző hőmérsékletűek. *(IV. köt. 25. old.)*

Buday *Árpád* egyetemi tanár, archeológus, 1933—34. tanulmányúton volt Görögországban, a *görög-római halotti-lakomás sírkőábrázolások* tanulmányozása végett. Erre vonatkozó közleményei a szegedi régészeti intézet *Dolgozatok* c., B. által szerkesztett folyóiratában jelennek meg. *(IV. és XX. köt.)*

Buday *Barna* író és publicista újabb művei: *A rögöktől a csillagokig* (1930); *Pihenő* (novellák, 1933). *(IV. és XX. köt.)*

***Buday** *György* grafikus művész, szül. Kolozsvár, 1907 ápr. 7. Eleinte festő, újabban grafikus, főleg fametsző. Fametszeteivel a székely és alföldi parasztság eszmevilágát és népi formáit igyekszik kifejezni. Hazai és külföldi kiállításokon sikerrel szerepelt. Részt vett a firenzei Nemzetközi Könyvművészeti Kiállításon és a Világ Száz Művészének meghívásos nemzetközi Goethe-kiállításán. Főbb művei: *Boldogasszony búcsúja* c. fametszetregény a Magyar Bibliophil Társaság által kitüntetve, *Arany János balladái*, *Székely népballadák*, *Book of Ballads*. Újabban színházművészettel is foglalkozik. 1933. Hont Ferenccel rendezte a szegedi Dóm-téren Az ember tragédiája szabadtéri előadását.

***Buday** *Gyula* ügyvéd, egyetemi m.-tanár, szül. Kunszentmiklós, 1883 júl. 19. 1911—14. az egri, majd 1914—20. a nagyváradi kir. jogakadémia tanára. 1920—22. a pozsonyi és kolozsvári egyetemeken működött, ugyanakkor a Magyar Külügyi Társaság közgazdasági osztályvezetője. 1923. gyakorló ügyvéd. Főbb művei: *Szavatosság magánjogunkban* (1910); *Magyar alkotmánytan és jogi ismeretek* (1914); *Vétlen károkozásról* (1914); *A fuvarozó felelőssége* (1915). Számos cikke és értekezése jelent meg különböző szaklapokban és folyóiratokban.

***Buday** *János*, egyházi író, gyulafehérvári kanonok, szül. Csíkbalánbánya, 1867 márc. 12. A teológiát Gyulafehérvárt végezte. Lupényi, petrozsényi és tordai plébános, 1929. kanonok. Művei: *A hunyadi főesperesség története* (1916); *A szabadkőművesség munkája Olasz- és Franciaországban* (Dehon Leó után, 1909); *Az erdélyi egyházmegyei főesperességek története*, *A káplán*, *A papi nőtlenség a kat. egyházban*, *Az erdélyi egyházm. egyesületek.*

Budde, *Karl*, német prot. teológus, újabb műve: *Jesajas Erleben* (1928). *(XX. köt.)*

***Buddha** *a művészetben.* A legrégibb indiai buddhista művészet B.-t jelképesen ábrázolta. Elefánt = fogantatás, lotusz = születés, kapu = világi javakról való lemondás, ló = az otthon elhagyása, bodhifa = megvilágosodás, kerék és őz = első szárnáthi tanítás, sztupa = nirvana. A Kr. u. I. sz.-ban kezdődött északnyugati Indiában és a vele szomszédos afghán területeken, a régi Gandharában, a késő hellenisztikus művészet hatása alatt, B. ábrázolása emberi alakban. (Leggazdagabb lelőhelyek: Taxila, a Szvat völgye, Bamian, Hadda és Kakrak.) A Gandhara-stílus külsőségeiben hellenisztikus. (Görögös fejtípus, ruházat és ékítmények.) B. ábrázolása azonban a görög hatás ellenére is minden lényeges vonásában keleti, azaz jelképes és kötött maradt. India alapvető művészete három típust különböztet meg az emberi alak ábrázolásában: az álló, ülő és fekvő alakot. A legtökéletesebb ezek közt a mozdulatlanul ülő alak (szattvika), mert az fejezi ki az örök valóságot, az istenséget. B. alakja egyszerűségével tűnik ki a hindu istenségekhez hasonlóan ábrázolt bodhiszattvák közül. Az utóbbiakat ékszerekkel és koronákkal ábrázolják, míg B. palástja teljesen dísztelen. (Kivéve Burma és Sziám művészetében, melyben B. ruháján is láthatók ékítmények). B. különös ismertetőjelei az usnisa, a koponya tetejéből kiemelkedő domborulat és a két szemöldök közt fénylő drágakő, az urna. A B. életéből vett jelenetek alárendeltebb jelentőségűek, de azért igen gyakoriak sorozatos ábrázolásokban. (Gandhara-kődomborművek, keleti turkesztáni falfestmények, domborművek a Borobudur sztupán stb.). A buddhista művészet eszményképe mindig magának a Mesternek a joga, azaz a kontempláció ősi módjá-

nak megfelelő, teljesen elvont és személytelen alakja volt. Minél magasabbra emelkedett ez az alak minden egyéni életforma fölé, annál tökéletesebben fejezte ki a hívők művészi felfogását. B. ábrázolásában a végérvényes kánon az indiai Gupta-korszakban (320—720) alakult ki. Ez azután döntő befolyást gyakorolt a kínai, japáni és tibeti művészetre is. A buddhista művészet Kínában az V., Japánban a VI. és VII. században élte első fénykorát. (Yun kangi barlangtemplomok, Ta Tung Fu mellett, aranyozott bronz Shaka-háromság, Tori Busshi műve, Narában). A legfelségesebb kínai B.-szobrok a Fang-korszakból maradtak ránk. (Vairocsana Buddha, Lung Men, 676). Japánban a Yakushi B. (Kr. u. 700 k., Nara) és a kamakurai nagy B. (Daibutsu) a legnevezetesebbek. (W. Cohn, *Buddha in der Kunst.* Barát-Éber-Takács, *A művészet története.*)

Buenos-Aires, 1. argentinai tartomány, (1933) 3,204.192 lak. — 2. a hasonló nevű főváros, (1933) 2,214.702 lak.

Buffalo, északamerikai város New York államban, (1930) 573.076 lak.

Bugge, *Alexander,* norvég történetíró, megh. Kopenhága, 1929 dec. 23. *(IV. köt.)*

Buisson, *Ferdinand Edouard,* francia pedagógus, megh. 1932. 1902—14. és 1919—28. radikális képviselő, 1920. az Emberi Jogok Ligájának elnöke, 1927. a Nobel-féle békedíjat kapta. *(IV. és XX. köt.)*

***Bujnák,** *Pavel,* szlovák irodalomtörténész és kritikus, szül. 1882., megh. 1933. Evangélikus pap volt, később Prágában könyvtáros, majd Pozsonyban egyet. tanár. Számos irod.-tört. monográfiát írt, tanulmányozta Arany János hatását a szlovák irodalomra (1924) és vizsgálta a magyar nyelvben a praefixa verbaliákat (1928).

Bukarest, Románia fővárosa, (1930-ban) 631.288 lak. A Dâmboviţán 12 híd vezet át. Újabban két gör. kel. templomot, külügyminisztériumot, építészeti főiskolát, főpostát, 8 árucsarnokot, szikratávíró állomást, 3 repülőteret (közöttük kettő katonai) stb. építettek. Egyetemének (1930) 7500 hallg. volt.

***Bukh,** *Niels,* a nevéről elnevezett gimnasztika megalapítója. Rendszere elsősorban szabadgyakorlatokból, másodsorban különböző akrobatikus mozgásokból és ugrásokból áll. Dániában igen népszerű és allerupi akadémiájának sok a növendéke a világ minden részéből. Hatása külföldön hanyatlóban van.

***Bulbáris bénulás** *(paralysis bulbaris).* Leginkább a 40—50 év között fellépő betegség. Tünetei: a hangzóképzés (legkorábban a nyelvhangzók) fáradékonysága és elmosódottsága, a nyelés és rágás fokozatos hűdése, majd az ezekben részes izomzat elfajulásos sorvadása. Alapja: a megfelelő mozgató idegek nyúltagybeli eredő dúcsejtjeinek fokozatos atrofiája. Leginkább a szóbanforgó nyúltagyvelői központok világrahozott gyengeségén (abiotrofiáján), hevenyen jelentkező bénulás esetén a gerincagyi- és alapverőerek elmeszesedésén alapul.

Bulhao-Pato, *Raimondo Antonio de,* portugál költő, megh. Lisszabon, 1912 dec. 30. *(IV. köt.)*

Bulić *Ferenc,* horvát archeológus, megh. Spalató, 1934 júl. 30. 1923. megvált a spalatói múzeum igazgatásától s teljesen visszavonult a közszerepléstől. 1926, 80-ik évének betöltése alkalmából, nemzetközi megbecsültetésben részesült. *(IV. köt.)*

***Bull,** *Edvard,* norvég történetíró, szül. Oslo, 1881 dec. 4. Egyetemi tanár ugyanott 1917 óta. Norvégia és különösen a mai orosz történettel foglalkozik. Művei: *Karl Marx* (1918); *Den russiske arbeider — og bonderevolution* (1922); *Verdenskrigens utbrudd* (1923).

***Bull,** *Olaf,* norvég költő, szül. Oslo, 1883 nov. 10. A modern lírikusok egyik legkiválóbbja. Művei: *Digte* (1911); *Nye Digte* (1913); *Digte og noveller* (1916); *Stjernerne* (1929).

***Bulla** *Béla,* bölcsészdoktor, szül. Keszthely, 1906 szept. 22. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, 1929-től a budapesti Tudományegyetem Földrajzi Intézetének tanársegédje. Főbb dolgozatai: *A keszthelyi hegység földrajza* (1928); *Die neuere ungarische Geographie* (Berlin, 1929); *Morfológiai megfigyelések magyarországi löszös területeken* (1933); *A magyarországi löszök és folyóterraszok problémái* (1934), stb.

***Bulla** *Elma,* színésznő, szül. Selmecbánya, 1911 aug. 21. Évekig működött német színpadokon. 1935. lépett fel először magyar színpadon, a budapesti Belvárosi Színházban. Főbb szerepei: *Puck* (Szentivánéji álom), Shaw, *Szent Johanna,* Tagore, *Postahivatal (Amal),* Frank Maar, *A vallomás (Karla).*

***Bulle,** *Heinrich,* német archeológus, szül. Bréma, 1867 dec. 11. A müncheni múzeum asszisztense, majd az ottani egyetem magántanára, 1902. Erlangenben, 1908. Würzburgban nyilvános rendes tanár. Művei: *Klingers Beethoven und die farbige Plastik der Griechen* (1903); *Orchomenos* (1907); *Handbuch des Archeologie* (1913); *Archaisierende griechische Rundplastik* (1918); *Der schöne Mensch im Altertum* (1922).

***Bumke,** *Oswald,* a pszichiatria ny. r. tanára a müncheni egyetemen. Szül. 1877 szept. 25. Fő működési tere a különböző elmekórtani irányzatok kritikája. Főbb munkái: *Psychologische Vorlesungen* (1923); *Lehrbuch d. Geisteskrankheiten* (1924); *Das Unterbewusstsein* (1926); *Die gegenwärtigen Strömungen in der Psychiatrie* (1928); *Ziele, Wege und Grenzen d. psychiatrischen Forschung.*

***Bun** *Samu* kereskedelmi szaktanár, szül. Lakompak, 1844 okt. 29. A budapesti izr. hitközség iskoláinak vezetője volt. Megszervezte 1890. a polgári fiúiskolát, majd 1891. a középkereskedelmi iskolát. 1916. nyugalomba vonulása alkalmából kir. tanácsosi címet kapott. Kereskedelmi iskolai, tanonciskolai és németnyelvű tankönyvei az ország és főváros sok iskolájában használatosak.

Bund *Károly,* erdészeti szakíró, megh. 1931. *(IV. és XX. köt.)*

***Bundásbogár** (*Tropinota hirta* Poda), feketeszínű, fehérfoltos, szürkén szőrözött kisebb bogár, amely a gyümölcsfák virágját lepi meg s ennek belső részeit rágja. A déli órákban látható, hűvös időre elbújik. Pajorja a földben fejlődik és korhadó trágyával táplálkozik. Csakis szedéssel irthatjuk; kisebb fákról kézzel szedjük le, nagyobb fákról lerázzuk. Csak addig tesz kárt, míg a virágzás tart. Meglepi a virágzó rozsot és repcét is.

***Bundesrat**, az osztrák köztársaság megalakulása óta (1920) a kilenc szövetséges állam képviselői alkotják a B.-ot. A B. tagjait a lakosság számarányában négy évre választják, szerepe a felsőházhoz hasonló, amely a népképviseleti parlament mellett működik.

Bunge, *Alexander*, orosz zoológus, megh. Reval, 1930 jan. 19. *(IV. köt.)*

Bunyin, *Iván*, orosz író, az orosz forradalom óta Franciaországban él emigrációban. 1933. elnyerte az irodalmi Nobel-díjat. Ez alkalomból új kiadásban jelent meg magyarul *A szerelem szentsége* c. regénye. *Az érc* c. regényét a háború előtti Oroszország ipari életéből merítette. *(XX. köt.)*

***Buonainti,** *Ernesto*, olasz egyháztörténész, szül. Róma, 1881 jún. 24. Pappászentelése után néhány évig a római szeminárium tanára és 1905—10. a *Rivista storico-critica delle scienze teologiche* szerkesztője. 1915. a római egyetemen a ker. egyháztörténet tanára lett, de modernista tanai miatt 1921. munkái indexre kerültek s ő maga kiközösíttetett az Egyházból. 1925 óta a *Ricerche religiose* c. folyóiratot szerkeszti és egyháztörténeti kutatásoknak él. Főbb munkái: *Il Gnosticismo* (Róma, 1907); *L'Essenza del cristianesimo* (u. o., 1922); *L'Apologia del cattolicismo* (u. o., 1924); *Histoire du modernisme catholique* (Párizs, 1928); Gioacchino del Fiore műveinek kiadása 1930 óta. 1934. meghívást kapott a baseli egyetem egyháztörténeti tanszékére.

***Buresch,** *Karl*, osztrák politikus, szül. Grossenzensdorf, 1878 okt. 12. Jogot végzett, 1912. alpolgármester, 1912. polgármester lett szülővárosában, 1919. ker. szoc. programmal beválasztották a nemzetgyűlésbe és az alsó-ausztriai tartománygyűlésbe. 1922. tartom. főnök, 1929. a ker. szoc. képviselők klubjának elnöke, 1931. kormányt alakított, melynek 1932. történt átszervezése alkalmával a külügyi tárcát is vállalta. 1932. lemondott és újból Alsó-Ausztria tart. főnökének választották meg. 1933. a Dollfuss-kormányban pénzügyminiszter; tárcáját a Schuschnigg-kormányban is megtartotta.

Burgenland, (Nyugat-Magyarország), jelenleg Ausztria szövetséges állama, területe 3.967 km², (1930) 298.106 lak. Újabban a következő kerületekre van felosztva: cinfalvi (Jennersdorf), felsőőri (Oberswarth), felsőpulyai (Oberpullendorf), kismartoni (Eisenstadt), nagymartoni (Mattersdorf), nezsideri (Neusiedel am See) és németújvári (Gussing). Rendezett tanácsú városok: Kismarton és Ruszt (Rust).

***Burger,** *Fritz*, német műtörténész, szül. München, 1877 szept. 16., megh. Verdun, 1916 máj. 22. A müncheni egyetem tanára volt, megindította a *Handbuch der Kunstwissenschaft* c. folyóiratot. Művei: *Geschichte des Florentiner Grabmals* (1904); *Francesco Lauzana* (1907); *Die Villen des Andrea Palladio* (1909); *Die deutsche Malerei vom Mittelalter bis zur Renaissance* (1913—16); *Einführung in die moderne Kunst* (1917).

***Burger,** *Konrad*, könyvtáros és bibliográfus, szül. Berlin, 1856 márc. 2., megh. Lipcse, 1912 ápr. 12. A Börsenverein der Deutschen Buchhändler könyvtárnoka volt Lipcsében. Főleg ősnyomtatvány-kutatással foglalkozott. Művei: *Monumenta Germaniae et Italiae typographica* (1892—1913); *Buchhändleranzeigen des XV. Jahrh.* (1907).

***Burger** *Lajos*, festő, szül. Esztergom, 1859 jan. 6., megh. 1929 febr. 12. A Mintarajziskolán, utóbb Benczúr mesteriskolájában végezte tanulmányait és kevés életképen kívül *(Mulandóság,* 1888; *Pipázó férfi* stb.) főképpen arcképeket festett *(Károlyi Gábor gr.*, az összes fiumei kormányzók, *Pauler Tivadar*, *Pálffy Ferenc* stb.).

Burgess, *James*, skót orientalista, megh. Edinburgh, 1917 okt. 3. *(IV. köt.)*

Burgess, *John William*, amerikai történetíró, újabb műve: *The Sanctity of Law* (1927). *(XX. köt.)*

***Burgundi paramentumok,** a bécsi állami kincstárban és a berni székesegyházban őrzött XV. századbeli miseruhák, amelyeket a hagyomány szerint egy burgundi herceg készíttetett az aranygyapjas rend számára. A B. páratlanul tökéletes hímzett ábrázolásai németalföldi festő rajzai után készültek. Ugyanazon művészi körbe tartozik a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött hasonlókorú *sztropkói kazula.*

Burját-Mongolia, orosz autonom szocialista szovjet köztársaság a Bajkál-tó mentén, területe 378.200 km², (1931) 574.700 lak. Nagyobb keleti részét magas hegységek borítják, felszínének 80%-a erdő. Főfolyója a Bajkálba ömlő Szelenga. Éghajlata száraz, szélsőségesen szárazföldi. Lakosságának 49 %-a burját, a többi orosz, tunguz tatár, zsidó, a lakosság 7·5%-a nagyobb telepeken él. A földművelés és az állattenyésztés is nagyon külterjes és a mezőgazdálkodás a lakosságnak csak 25—30%-át tudja eltartani. E miatt jelentékeny kereseti forrás a halászat és a prémvadászat. Számottevő arany, mangán, vas, kősó, ezüst, grafit, réz és azbeszt telepei vannak, de a szállítás nehézségei miatt azok kiaknázatlanok, csak só-, arany- és kőszénbányái közül van néhány üzemben. Kevés bőr-, malom- és szeszipara van. Átvezet rajta a szibiriai vasút, a Szelengán és a Bajkálon hajók közlekednek. B.-ből fontos autóutak és repülőgépjáratok indulnak ki Mongoliába.

Burmester, *Willy*, német hegedűművész, megh. Hamburg, 1933 jan. 16. *(IV. köt.)*

Burn, *Amos*, angol sakkmester, megh. London, 1925 nov. 25. *(IV. köt.)*

***Burnham,** *Harry Lowson*, angol politikus és publicista, szül. London, 1862 dec. 18. Sok évig működött a konzervatív pártban, 1916 óta az Empire Press Union elnöke. Tulajdonosa a *Daily Telegraph* c. konzervatív lapnak, amelyben éles harcot folytat az angol vállalkozásokban is végbemenő koncentráció, eltrösztösödés és kartellpolitika ellen.

Burnley, angol város, (1932) 97.210 lak.

Burns, *John*, angol politikus, a világháború után különvált a munkáspárttól, de mégis ennek programmjával lépett föl Batterseaben, azonban kénytelen volt visszalépni. Azóta pártonkívül van. Erőteljes egyénisége most is nagyon népszerű. *(IV. és XX. köt.)*

***Burroughs,** *Edgar Rice*, amerikai regényíró, szül. 1875. Hírnevét Tarzan-regényei alapították meg, amelyekben fantasztikum, kaland, erotikum vegyüléke érdekfeszítő cselekmények keretében nagy olvasóközönséget vonzott. A Tarzan-történetek filmen is bejárták a világot. Egy másik regénysorozata a Mars lakóiról ad meseszerű képeket. Mindkét sorozat magyarul is megjelent.

Bury, *John Bagnal*, angol történetíró, megh. Róma, 1927 ápr. 1. Munkái közül magyar nyelven megjelent: *A gondolatszabadság története* (Kultúra és tudomány, Budapest, 1915). Emlékbeszédet az Akadémia részéről *Darkó* Jenő tartott felette. *(IV. és XX. köt.)*

Burzev, *Vladimir*, Párizsban az *Obcsoje Delo* c. orosz lapot szerkesztette, amelyben erős németellenes propagandát folytatott, miután Németországban látta a béke legnagyobb veszedelmét. Tanulmányaiban II. Miklós cár emlékével is kibékült és örök érdemül rótta föl neki, hogy a legnagyobb veszedelem óráiban sem ment bele a németekkel való tárgyalásokba. B. az orosz nemzeti bizottság alelnöke. *(IV. és XX. köt.)*

Buscaino-Campo, *Alberto*, olasz író, megh. 1895. febr. 6. *(IV. köt.)*

***Busch,** *Adolf*, német hegedűművész és zeneszerző, szül. 1891 aug. 8. Első mestere atyja volt, majd Kölnben tanult. 1912. Bécsben Ferdinand Löwe zenekarának hangversenymestere, 1918. a berlini zenei főiskolán Marteau utóda. 1926 óta Baselben él. Szimfóniát, nagy énekkarokat, hegedűversenyt és különféle hangszerekre mintegy 50 művet írt.

***Busch,** *Fritz*, német karnagy, szül. 1890. Kölnben tanult, Ríga, Gotha, Aachen után Stuttgartban lett az operaház igazgató karnagya, 1922—33. pedig Drezdában, honnan az új politikai rendszer távolította el.

Busch, *Wilhelm*, német történetíró, megh. Marburg, 1929 szept. 23. *(IV. és XX. köt.)*

Buschan, *Georg*, német etnográfus, újabb műve: *Zu Anfang war das Weib* (3 köt., 1927). *(XX. köt.)*

Bús Fekete *László*, író. 1927 óta a következő darabjait mutatták be: *A sánta kutya* (1927); *Diktátor kisasszony* (1929); *A méltóságos asszony trafikja* (1932); *A pénz nem minden* (1933); *Több mint szerelem* (1933); *Szülétésnap* (1934). Regényei: *Eladó fiúk* (1933); *Szerelemből elégtelen* (1934). *(XX. köt.)*

***Busidó** *(bushido)*, a japáni lovagi szellem, amelynek megiratlan törvényei a szamuráj nemesség etikáját jelentették, bizonyos tekintetben — mint a férfiasság és humanizmus, valamint a törhetetlen hűség kifejezője, — rokon a keresztény lovagiassággal. Mindazonáltal ezt az önzetlenség s különösképpen a szegénység hirdetésében s követésében felül is múlta. Néhány marok rizs naponta — amelyet időről-időre vett fel hűbérurától — elég volt a szamuráj lovagnak, aki sohasem törekedett kincsek szerzésére.

A B. Japán átalakulásával újjáéledve támadt fel a modern militarizmusban. A japáni katonaságot tehát a B. szelleme tölti el ma is és ez legyőzhetetlenségének alapja.

A japáni katona bátorsága és önfeláldozása közismert úgy a régi, mint az újabb és legújabb időkből. A japáni hadseregben a vezetők személyesen is kötelesek jó példával előljárni. Válságos és döntő pillanatokban a japáni parancsnokok az utolsó tartalék élén zászlóval a kezükben az ellenségre rontanak.

Busley, *Karl*, német technikus, megh. 1928 febr. az Indiai Óceánon tett világkörüli útján. *(IV. köt.)*

***Busse,** *Walter*, német botanikus, szül. Freiburg, 1865. Titkos tanácsos és a Landwirtschaftliche Hochschule magántanára Berlin-Dahlemben; Németország megbízottja a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetben Rómában. Főleg trópusi és szubtrópusi haszonnövényekkel foglalkozik.

***Butler,** *Harold Beresford*, angol diplomata, szül. 1883 okt. 6. Egyetemi tanulmányai elvégzése után belügyi szolgálatba lépett; 1910. a párizsi nemzetközi léghajózási értekezleten a brit delegáció titkára, 1913-ig *Sir Ellis Griffith* magántitkára; ez évben a külügyi hivatal törvényszerkesztő osztályába került, 1916. ennek igazgatója, egy évvel később a munkaügyi minisztérium aligazgatója, 1919. pedig igazgatója lett. A párizsi béketárgyalásokon a munkaügyi bizottság főtitkára volt és vezérlő munkásságot fejtett ki a békeszerződés 13-ik részének kidolgozásában, amelynek alapján a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal létrejött. Az intézmény első igazgatója, Albert *Thomas* mint aligazgatót maga mellé neveztette ki; halála után B. lett utódja. Legismertebb önálló műve: *Industrial Relations in the U. St.* (1927).

***Butler,** *Nicholas Murray*, amerikai pedagógus és író, szül. Elizabeth (N. J.) 1862 ápr. 2. A Columbia-egyetemen a filozófia tanára, majd az egyetem elnöke, több Carnegie-alapítvány kezelője. Művei: *The Meaning of Education* (1898); *The American as he is* (1908); *Education in the United States* (1910); *The International Mind* (1913); *A World in Ferment* (1918); *Building the American Nation* (1923); *The Faith of a Liberal* (1924) stb.

Bútor. Az ú. n. korhű B. tervezője a régi, elégedett, ráérő, kényelmes és módos embert a hagyományok rabszolgájának tekinti s a mai kor zaklatott, nyugtalan és hajszolt szegényebb embere számára új B.-típust alkotott. Jellemzője ennek az egyszerűség, a símaság, a hellyel való takarékosság, a célszerűség és az olcsóság. A száműzött díszítést és faragványokat egyenes vonalak, fényezett vagy fénytelen síkok, rejtett szerkezetek és élénk, többnyire ellentétes színhatások pótolják. Divatba jöttek a falba rejtett ágyak és szekrények, hogy a kisméretű szobák tágasabbak legyenek. Az ú. n. modern lakásban nincsen kimondott hálószoba, ebédlő s különösen nincs szalón, hanem ú. n. szobakombinációk, amelyek mozgatható falakkal, tolóajtókkal stb. a pillanatnyi igények szerint változtathatók. A szekrények, amennyiben nincsenek beépítve, darabokban szétszedhetők s a szükséghez mérten állíthatók össze. Szerepe van az üvegnek és a fémeknek is s így születtek meg a csőbútorok, amelyek régente csak a kórházakban voltak láthatók. Az ágyneműt magában foglaló, ú. n. Recamier-pamlag, mely a napoleoni időkből ered, polgárjogát a mai modern korban sem vesztette el, de egyenes vonalú, szögletes kivitelben készül. *(IV. köt.)*

***Buttykay** *Antal*, ferencrendi főnök, szül. Beregszász, 1875 márc. 22. A Sz. Ferencrendben előbb teológiai tanár és hítszónok, 1915. rendtartományi főnök, 1921—27. Rómában definitor generalis. Kiváló egyházi szónok. A Központi Sajtóvállalat egyik megindítója. A *Keddi Pósta*, Budapesten megjelenő hitbuzgalmi lap alapítója s több éven át szerkesztője.

Buxton, *Charles Roden*, angol politikus, a világháború folyamán, amelynek elején még az antant szolgálatában háborús propagandát folytatott, mindinkább a pacifizmus és a szocializmus irányába fordult. 1917. belépett a független munkáspártba. Ennek programmjával vállalt 1918. jelöltséget, de csak 1922. kapott mandátumot. Titkára volt a Szovjetoroszországban járt munkáspárti delegációnak. A Ruhrvidéki megszállás idején a német bányászok életét tanulmányozta. Számos, a munkásság és a béke kérdését tárgyaló műve jelent meg. *(XX. köt.)*

***Buxton,** *Noel, lord*, angol politikus, szül. 1869. A cambridgei egyetem elvégzése után apja, Sir Fowel Buxton, Dél-Ausztrália kormányzója mellett magántitkári minőségben dolgozott. Később szociálpolitikával foglalkozott, többször járt a Balkánon és alapos ismerője lett Délkelet-Európa viszonyainak. 1905. liberálispárti programmal képviselő. 1914. a fivérével, Charles Rodennel együtt tett háborús propagandaútján Bukarestben merényletet követtek el ellenük és mindketten súlyosan megsebesültek. A világháború után belépett a munkáspártba, 1924. az első munkáspárti kormány földművelésügyi minisztere, ezt 1929. a második munkáspárti kormányban is vállalta. 1930 júniusában peeri rangra emelték, minekfolytán miniszteri tárcájáról lemondott.

Buxton, *Sidney Charles, viscount*, megh. 1934 okt. 15. *(IV. és XX. köt.)*

Buysse, *Cyriel*, holland író, főképpen a flamand népélet ábrázolója, újabb műve: *Mea culpa, Mit Vlaanderen. (XX. köt.)*

Buza *László*, egyetemi tanár, jogi író, újabb művei: *A Szentszék nemzetközi jogi helyzete a lateráni egyezmény szerint* (1929); *A kisebbségek jogi helyzete* (1930); *A Nemzetek Szövetségének szerepe az alkalmazhatatlanná vált nemzetközi jogszabályok revíziójánál s a rebus sic stantibus klauzula* (1931); *A revízió nemzetk. jogi alapjai* (1933). *(XX. köt.)*

Buzáth *János dr.*, Budapest alpolgármestere. Az 1926-iki tisztújítás során újra megválasztották s 1930 őszén, amikor szolgálati ideje lejárt, hivatalában visszatartották. A törvényhatósági tanács 1932 március elején, négy évtizedet meghaladó szolgálata alatt szerzett érdemeinek teljes elismerése mellett nyugalomba helyezte. 1934. a Szék.-főv. Községi Takarékpénztár elnökévé választották. *(XX. köt.)*

***Buzdugan,** *Ioan*, besszarábiai származású román költő és képviselő, szül. Brânzenii-Vechi (Bălți m.) 1889. Gazdasági tanulmányokkal kezdte, majd jogot végzett a moszkvai és iași egyetemen. Mint költő a népköltészet hatása alatt áll. Munkái: *Cântea din Besarabia* (1921); *Mirezme din stepa* (1922). Irói álneve: Nică Romanaș.

***Büchler** *Sándor*, főrabbi, szül. Fülek, 1870 szept. 24. 1897. keszthelyi főrabbi, 1914. magántanár a Pázmány Tudományegyetem bölcsészeti karán: *A zsidók története Magyarországon* tárgykörből. Főbb művei: *Zsidó letelepedések Európában a XVI. században, főtekintettel Magyarországra, A zsidók története Budapesten, A zsidók története Magyarországon* stb.

***Bücken,** *Ernst*, német zenetörténész, szül. Aachen, 1884. 1920. a kölni egyet. m. tanára. Megtalálta és kivonatosan kiadta Mozart feleségének eredeti naplóját (1915). Nagyobb művei: *Der heroische Stil in der Oper* (1924); *Die Musik des Rokoko und der Klassik* (1927). *A Handbuch der Musikwiss.* szerkesztője.

***Büdöspest,** Lillafüred környékén, a Forrás völgyben, szemben a jól ismert Kecskebarlanggal, sziklás hegyoldalban nyíló kicsi barlang. Teljes kiásatása alkalmával a több méter vastag lerakódásban gazdag és változatos állatvilág csontmaradványaival együtt a késői szolütrén ősemberének több száz kőszilánkja került a felszínre. Ez tehát sok ezer éven át az ősembernek tanyája és műhelye volt. Az őskori rétegeket födő humusztakaró a fiatalabb kőkor emberének pompásan díszített cserépedény-töredékeit és egy neolit emberi csontvázat rejtett magában.

Bühler, *Charlotte*, német pszichológus és pedagógus. Újabb munkája: *Der menschliche Lebenslauf, als psychologisches Problem* (1933). *(XX. köt.)*.

Bühler, *Karl,* német pszichológus és pedagógus. Újabb műve: *Ausdruckstheorie, Das System an der Geschichte aufgezeigt.* (Jena, 1934). *(XX. köt.)*

***Büky** *Béla,* festő, szül. Juta (Somogy m.), 1899. a Képzőművészeti Főiskolán Vaszary János tanítványa, hosszabb ideig volt Olaszországban. Egyházművészeti képeivel *(Szt. Ferenc, Ker. szt. János, Világ teremtése),* grafikai lapjaival *(Szt. László füve),* szőnyegterveivel tűnt föl *(Hunor és Magyar, Gyermek és szivárvány, Julia szép leány).*

Bülow, *Bernhard,* német államférfi, megh. Róma, 1929 okt. 28. Nagy feltűnést keltett *Denkwürdigkeiten* c. műve (1930—31). *(IV. és XX. köt.)*

***Büntetés kiszabásának mellőzése,** esetei: 1. az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921 : III. tc.-ben meghatározott bűntettek és vétségek eseteiben a terhelt távolléte az ítélethozatalt nem gátolja, az ítélet azonban csak a bűnösség megállapítására és a vagyoni elégtétel kiszabására vonatkozik; 2. a Bp. (1914. évi XLI. tc. a becsületvédelemről) 19. §-a értelmében: nyomban viszonzott kölcsönös rágalmazás vagy becsületsértés esetében a bíróság a bűnösség megállapítása mellett felmentheti mindkét vádlottat vagy csak azok egyikét a büntetés alól; 3. ha a vád tárgya vétség vagy kihágás és a bűnösség oka csekély s a cselekmény tárgyi súlya annyira jelentéktelen, hogy büntetés sem a jogrend védelme, sem a sértettnek nyujtandó elégtétel érdekében nem mutatkozik szükségesnek, a bíróság az ítélethozatalt mellőzheti és az eljárást végzéssel megszüntetheti (1930 : XXXIV. tc. 125. §).

***Büntetőjogi szemináriumok,** egyetemi intézetek, amelyek célja tagjaikat a büntetőjog tudományának legmagasabbrendű, önálló művelésébe bevezetni és kiképezni. A büntetőjog dogmatikai problémáinak monografikus feldolgozása és széleskörű megvitatása mellett mind jelentősebbé válik a megismertetés, a büntetőjog ú. n. segédtudományaival (kriminológia, kriminálpolitika, bűnügyi lélektan, elmekórtan, statisztika, embertan, büntetéstan stb.).

A büntetőjogi proszeminárium vagy praktikum a hallgatóságot a gyakorlati jogesetmegoldások útján a jogalkalmazás tudományával hivatott megismertetni.

Külföldön nagyobb egyetemeken mindenütt találkozunk jól kiépített, könyvtárral, esetleg laboratóriumokkal ellátott B.-kal. Leghíresebb a v. Liszt professzor által alapított berlini Kriminalistisches Institut, hatalmas szakkönyvtárral és dolgozótermekkel ellátva. A bécsi egyetemhez tartozó B. elsősorban a kriminalisztika és kriminál taktika művelését szolgálja s ennek megfelelő laboratóriumokkal van felszerelve. Külföldön több helyütt a B. mint önálló intézetek is szerepelnek, amelyek munkájába az egyetemet elvégzett szakemberek is bekapcsolódnak. Hazánkban különösen az Angyal Pál egyet. tanár igazgatása alatt álló B. említendő, amely 1912 óta működik a budapesti egyetem jogi karán. Becses kiadványsorozatában eddig 28 füzet jelent meg. Újabban vidéki egyetemeinken is működnek B.

Irodalom: Beszámoló a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem B-nak működéséről. I—II. Összeállította dr. Rácz György (megj. évenként).

Büntetőnovella. Az 1928 : X. tc. lényegesebb rendelkezései: a büntetőjogi értékhatároknak pengőértékben megállapítása; a pénzbüntetés szabályozása; a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítése; a megrögzött büntettesekre vonatkozó jogszabályok. *(IV. és XX. köt.)*

***Bűntettesek terméketlenítése,** be van vezetve néhány északamerikai államban (Kalifornia, Nebraska, Washington) meghatározott szemérem elleni bűncselekmények elkövetőire. Európában az 1929. jún. 1-én kelt dán törvény vezette be a B.-t oly egyénekkel szemben, akik rendellenes nemi inger hatása alatt követtek el bűncselekményt s ennélfogva ön- és közveszélyesek. Legújabban az 1933. évi nov. 24-én kelt német törvény rendeli el a B.-nek alkalmazását; e törvény 42. §-a értelmében a bíróság mellékbüntetésként elrendelheti az ítélethozatal idején 21. évét betöltött férfi kasztrációját (Entmannung), ha meghatározott szemérem elleni bűncselekmények, vagy a nemi ösztön felidézése, vagy kielégítése céljából elkövetett szemérem elleni vétség (pl. a német btk. 183. §-ában meghatározott exhibicionizmus), vagy testi sértés miatt legalább 6 havi szabadságvesztés-büntetésre ítéli vádlottat, amennyiben ily cselekmény miatt előzőleg jogerősen szabadságvesztésbüntetésre volt már ítélve és ha a cselekmények együttes értékelése alapján megállapítható, hogy az elítélt közveszélyes szekszuális bűntettes, — továbbá, ha a bíróság a tettest két ily cselekmény miatt legalább egy évi szabadságvesztés-büntetésre ítéli, ha megállapítható összbenyomása alapján az elítélt közveszélyes szekszuális bűntettesi minősége, bár előzőleg nem is volt ily cselekmények miatt elítélve — végül, ha kéjgyilkosságban mondja ki bűnösnek a tettest a bíróság.

A terméketlenítés (sterilizáció) ismert formái: a *vazektómia* (a vas deferens átvágása; az ivarsejtek nem távozhatnak a szervezetből; az egyén nemi élete látszólag nem változik, csak termékenyítő képessége szűnik meg; pár percig tartó fájdalommentes műtét), — a *salpingektómia* (másként tubektómia; a petevezeték. ú. n. tuba átvágása; 12—20 perces súlyosabb műtét, mert a hasüreg felnyitásával jár s 8—12 napi fekvést kívánó gyógykezelést követel, — a *kasztráció* (a herének eltávolítása), — régebben alkalmazásban volt az *ovariatómia* (petefészek kiirtása. *(Angyal:* A castratio és sterilitalis procuratio, Jogállam I. évf. 5. füz.).

***Byblosi ásatások.** A város maradványait a háború után franciák ásatták. Az eredmény

különösen annak megállapítása miatt fontos, hogy megtalálták az eddig legrégebbi betűírást (Ahirám király sírfelirata), amely alapjában a mi írásrendszerünknek is őse. Egyébként már a Kr. e. III. évezredben igen fontos egyiptomi hajóállomás volt itt; Byblos volt a kikötője a libanoni hajófa-, gyanta- és szurokkivitelnek. Másik jellemzője a leleteknek, hogy az egyiptomi, mezopotámiai és kisázsiai művelődési hatások elegyedéséből keletkezett vegyes művelődést szemléltetik. *(IV. köt. Byblos.)*

***Byhan,** *Arthur*, etnográfus, a hamburgi néprajzi múzeum osztályvezetője, szül. Rötha (Szászország), 1872 dec. 29. Több néprajzi munkát írt. Nevezetesebbek: *Európa, Észak-, Közép- és Nyugat-Ázsia* (a Buschan-féle Illustr. Völkerkunde-ban, 1909); *Kaukázus, Kelet- és Észak-Oroszország, Finnország* (u. o., 1926); *Macedonia lakossága* (1919); *Középeurópa néprajzi térképe* (1920).

Byng, *Julian Hedworth George*, angol tábornok, 1921—1926. Kanada főkormányzója, 1926. viscounti méltóságot kapott, 1928. a londoni rendőrség parancsnoka. *(XX. köt.)*

Byrd, *Richard Evelyn*, amerikai sarkkutató 1927. átrepülte az óceánt, 1928—30. nagyszabású délsarki expedíció kapcsán 1929. elérte repülőgépen a déli sarkot. 1933. októbere óta újabb délsarki expedíción vesz részt. *(XX. köt.)*

C

***Caatinga** (a. m. *a fehér)*, délamerikai növényformáció. A fehértörzsű, lombhullató erdők övezete ÉK.-i és Belső-Braziliában. Ez az erdőövezet az átmenet a folyókat kísérő galériaerdők és a füves térségek, a camposok között.

***Cabell,** *James Branch*, amerikai író, szül. Richmond, 1879 ápr. 14. Regényeinek legtöbbször szatirikus élt ad és a reális és ideális világ ellentétét ostorozza. Jelentősebb munkái: *The Soul of Melicent* (1913); *The Certain Hour* (1916); *Jurgen* (1919); *The Cream of the Jest* (1917); *Something about Eve* (1927). Művészetről, életről, filozófiáról esszéiben írt: *Beyond Life* (1919); *Straws and Prayer-Books* (1924).

***Cable transfer,** pénzüzletek azonnali lebonyolítása, pénz átvitele egyik országból a másikba kábel-távirat útján. Az ilyen bankátutalási üzleteknél, minthogy azonnali kifizetésről van szó, rendszerint magasabb árfolyamot számítanak.

***Cabrera,** *Manuel Estrada*, guatemalai elnök, szül. Quesaltenango, 1859., megh. Guatemala, 1924 szept. 24. Nagy szerepe volt országa pártharcaiban. Barrios liberális elnök mellett küzdött és ennek 1898. történt meggyilkolása után diktátori hatalommal elnök lett. 1906. háborút viselt Salvador és Honduras államok ellen. A világháborúban az antant mellett foglalt állást és az Északamerikai Egyesült Államokkal egyidejűen háborút üzent a központi hatalmaknak.

***Cacalia** *(növény)*, a fészkesek családjába (Compositae) tartozó, a Senecio-val közelrokon génusz. Észak- és Dél-Afrikában őshonos szukkulens félcserjék és cserjék tartoznak ide. Gyakrabban kultivált hidegházi dísznövények: *Cacalia Haworthii* Sw. (Kleinia tomentosa Haw.), *C. acaulis* L. f., *C. radicans* L. f. Újabban valamennyit a Kleinia génuszba sorozzák.

Caceres, *Andrés Avelino*, perui államférfi, megh. Ancón (Lima mellett), 1923 okt. 10., *(IV. köt.)*

Cachin, *Marcel*, francia politikus, a kommunista l'Humanité főszerkesztője. 1926. izgatás miatt 6 hónapi börtönre ítélték. Letartóztatása körül heves pártharcok zajlottak le. Két hónap mulva szabadlábra került, de 1928 jan.-ban mandátuma lejárta után megint letartóztatták és csak ápr.-ban történt újra való megválasztatása után bocsátották szabadon. *(XX. köt.)*

Cadiz, spanyol város, (1932) 75.581 lak. 1927. a föniciaiaktól Kr. e. 1100. alapított Gades kereskedelmi kikötő maradványait újra felfedezték a mai San Sebastian szigeten, C.-tól nyugatra. A romokat csak apály idején lehet látni.

Cadorna, *Luigi gróf*, olasz tábornok, megh. Bordighera, 1928 dec. 21. *(XX. köt.)*

Caetani, *Leone, herceg*, olasz orientalista, 1912 óta kiadott művei: *Onomasticon Arabicum*, (Róma), mely több, mint 1000 oldalon csak az *A* betű egy részét foglalja magában és *Saggio di un dizionario bibliografico italiano* (Róma, 1924.), melyet szintén nem fejezett be. Gazdag könyvtárát az Accademia dei Lincei-nek ajándékozta s itt nagy alapítványt tett iszlám tanulmányok céljára. *(XX. köt.)*

Caetani, *Onorato, herceg*, olasz államférfi, megh. 1917 szept. 25. Politikai szereplésénél maradandóbb értékű tudományos munkássága a földrajz terén, amelyet mint az olasz kir. földrajzi társaság elnöke (1879—1887) fejtett ki. *(IV. köt.)*

Cagnat, *René*, francia történetíró, folytatólag kiadta az *Inscriptiones Graecae ad res Romanos pertinentes* (1901—1927) köteteit. *(IV. köt.*, ahol keresztneve tévesen *François*-nak van írva.)

Cagni, *Umberto,* olasz tengerésztiszt és sarkutazó. Lajos abruzzói herceggel tett második nagy felfedező útja (Nílus, Ruvenzori) után 1911. a Tripoliszt megszálló tengeri haderő parancsnoka lett, amiért 1929. a *Bumelia grófja* címet kapta. A világháborúban mint ellentengernagy vett részt, 1919—22. a Földközi-tengeri hajóhad parancsnoka volt, 1923 óta nyugalomban van. *(IV. köt.)*

***Cahn-Speyer,** *Rudolf,* német zenekritikus és karnagy, szül. Bécs, 1881 szept. 1. Vegyészből csak 1906. lett a müncheni egyetem zenetanulója, ahol doktorátust is szerzett. 1913. egy ideig a budapesti Népopera karnagya; azóta Németország hangversenyző művészeinek egyesületében működik, 1926. a német karnagyszövetség elnöke. Könyvei: *Zur Opernfrage* (Berlin, 1913); *Handbuch des Dirigierens* (1919).

Caine, *Thomas Henry Hall, Sir,* angol író, megh. Greeba Castle 1931 aug. 31. Újabb művei: *The Master of Man* (1921); *The Woman of Knockaloe* (1923). *(IV. köt.)*

Cajander, *Paavo Eemil,* finn író, megh. Helsinki, 1913 jún. 14. Összegyüjtött művei (műfordításaival együtt) 1914. jelentek meg. *(IV. és XX. köt.)*

***Cakste,** *Jánis,* lett államférfi, szül. Gross-Sessau, 1859 szept. 14., megh. Riga, 1927 márc. 14. Mint ügyvéd 1906. az orosz duma tagja, 1918—19. résztvett a párizsi békekonferencián, 1920. a lett nemzetgyűlés, 1922. pedig Lettország elnöke.

Calais, franciaországi kikötőváros, (1931) 70.213 lak. Nagyszabású erőd, kikötő; fémkohászat, fém-, kémiai- és villamosipar, gépcsipkekészítés.

Calenzoli, *Giuseppe,* olasz író, megh. 1883. *(IV. köt.)*

Calker, *Fritz von,* büntetőjogász, újabb művei: *Grundzüge des deutschen Strafrechts* (1925); *Grundzüge des deutschen Verwaltungsrechts* (1925); *Einführung in die Politik* (1927) *(XX. köt.)*

Calker, *Wilhelm von,* német államjogász, újabb műve: *Der Reichstag und die Freiheit der Meere* (1917). *(XX. köt.)*

Call, *Guido báró,* osztrák diplomata, megh. Grác, 1927 máj. 12. *(IV. köt.)*

***Calles,** *Plutarco Elias,* mexikói államférfi, szül. Guyamas (Sonora), 1877. szept. 25. Tanító, majd tanfelügyelő, aztán Mexikó város polgármesterének választották meg, azonban radikális politikája miatt a Diaz-kormány megfosztotta hivatalától. Ez még növelte népszerűségét s hívei Sonora állam kormányzói székébe emelték. A Carranza- és az ezt követő Obregon-kormányban miniszter lett. 1924 júl.-ban a köztáraság elnökének választották meg. Mielőtt hivatalát elfoglalta volna, tanulmányutat tett Európában, a szociális célú törvények és intézmények tanulmányozására. Mint elnök a külföldi érdekeltségek által táplált korrupció kiirtására törekedett és ennek érdekében számos törvényt hozott. Ezek magyarázata és alkalmazása körül összeütközésbe került az egyházzal és amikor a pápai nuncius a vitába beleelegyedett, kiutasította az országból. Az 1928. évi elnökválasztásnál nem vállalta a jelöltséget, amire egyhangúlag *Obregon* tábornok volt elnököt választották meg, akit azonban hivatalának elfoglalása előtt meggyilkoltak. C. elnöki megbízatása leteltéig vitte az államügyeket; támogatásával *Gil* lett az elnök, aki C.-t nevezte ki hadügyminiszternek és rábízta a kitört forradalmi mozgalom leverését. C, ennek elvégzése után minden hivatalát letéve újabb európai tanulmányutat tett. 1931. a mexikói nemzeti bank elnökévé nevezték ki.

***Calmette,** *Albert Léon Charles,* francia orvos, lillei egyet. tanár, szül. Nizza, 1863. A lille-i, 1917. a párizsi Pasteur-intézet aligazgatója. Fiatal éveiben tengerész-, majd gyarmati orvos volt. Erre az időre esik a kobra-kígyó mérge ellen felfedezett széruma. 1907. ismertette meg a tüdővész-elleni szérumát a szakkörökkel. Felfedezése a *Calmette-oltás* (l. ott), vezetett az 1932. évi lübecki nagy perhez. A tőle származó „B. C. G." (Bacille billié-Calmette-Guerin) oltóanyagot u. i. a lübecki gyermekmenhelyben felcserélték virulens gümőkórbacillus-tenyészettel, aminek következtében több csecsemő életét vesztette. A megindult bűnpörben Calmette ellen is vádat emeltek, hogy az ő oltóanyaga volt rossz; de kiderült, hogy az oltóanyag veszélytelen és a halálozások oka a személyzet tévedése volt.

***Calmette-oltás,** lényege és az elmélet kiinduló pontja, hogy a Calmette-féle B. C. G. oltóanyagot, amely epe- és glicerintartalmú táptalajon egy évtizednél tovább tenyésztett és így virulenciájában erősen lecsökkentett bovin-típusú tuberkulózisbacillus-tenyészet, ill. annak higított oldata (suspensio), adják a fertőző-veszélyes környezetben élő újszülött csecsemőnek 10 nappal születése után a szájon keresztül, kétízben, hogy ezúton a csecsemőben a gümőkór ellen olyanfokú immunitás fejlődjék ki, amely a gümőkóros környezet állandó fertőzés-veszélye mellett is megóvja őt a betegségtől. Az eddigi eredmények nem tekinthetők végleges eknek, bár a tekintélyek többsége a profilaxis szempontjából az eddigi eredményeket az oltóanyag használhatóságára nézve biztatónak látja.

Calonder, *Felix,* svájci politikus, mint a német-lengyel bizottságnak a Népszövetségtől kinevezett elnöke több esetben lépett közbe a német kisebbség védelmében. 1930. iskolaügyben hozott határozatát lengyel részről nem teljesítették, ezért lemondott és csak mindkét fél kérésére vonta vissza lemondását. A választási visszaélések megszüntetése érdekében erélyesen eljárt és ezekről jelentést terjesztett a Népszövetség elé. *(XX. köt.)*

***Calwagen,** *Ernst,* svéd származású norvég meteorológus, a bergeni meteorológiai obszervatórium igazgatója, szül. 1894. Egyike

volt a legelsőknek a meteorológusok között, akik repülőgépen szálltak föl a légkör viszonyainak a kikutatására. 1925. ilyen légkörkutató felszállás alkalmával lezuhant és meghalt. Főként a záporok keletkezési feltételeit kutatta. Főműve: *Zur Diagnose und Prognose lokaler Sommerschauer* (1925).

Cambon, *Jules Martin*, francia diplomata, a francia akadémia tagja. 1921. a Revue de France-ban megjelentek a háború kitörésének napjairól szóló följegyzései. 1925. jelent meg *A diplomata* és 1931. *A tegnap és a ma diplomáciája* c. munkája. *(XX. köt.)*

Cambridge, angol egyetemi város, (1932) 68.160 lak. Egyetemének 1933—34. 388 tanára és 5876 hallgatója volt.

Cambridge (Massachusetts), Boston külvárosa, (1930) 113.643 lak. Itt van a hírneves *Harvard College* (1930. 8422 hallgató).

Camden, város az északam. Egyesült Államok New Jersey államában (1930) 118.700 lak.

Cameron, *David Young*, angol festő és grafikus. Újabban ismét főleg régi angliai építészeti emlékek után készíti a gyüjtők által igen nagyrabecsült rézkarcait. *(IV. köt.)*

Campbell, *William Wallace*, amerikai csillagász, a Lick-obszervatórium igazgatója, 1930. nyugalomba ment. 1923. kinevezték a kaliforniai egyetem elnökének. C. korunk egyik legkiválóbb asztrofizikusa. Kimutatta a fénysugarak meggörbülését a Nap szélén, a napkorona összetételét, perdöntők voltak Mars légkörének sűrűségére vonatkozó vizsgálatai, kiválóak a csillagok saját mozgására vonatkozó észlelései, kimutatta alfa Aurigaeről, hogy színképi kettős csillag és száznál több ködöt figyelt meg, amelyekről kimutatta, hogy az ezeket alkotó anyag egyenlőtlen mozgású. *(IV. köt.)*

Campello, *Enrico gróf*, megh. 1884. *(IV. köt.)*

Campendonck, *Heinrich*, német festő, Franz Marc hatása alá került és az expresszionizmus egyik kiváló képviselőjévé lett. Újabban falfestéssel is foglalkozik. *(XX. k.)*

***Campignien-kultúra,** nevét 1886. M. *Salmon* francia régésztől nyerte az északfranciaországi Campigny nevű lelőhely után. Korát kb. 6000 évre tehetjük. Kőeszközeiket még pattintás útján nyerték, éppenúgy, mint a régibb, jégkorszakbeli törzsek. De ezekkel szemben már értettek az agyagművességhez is. Ebben a kultúrakörben tűnik fel azonkívül az első háziállat : a kutya. A C. egész Európában előfordul. Hazánkban a miskolci Avas-hegyen ezen kultúra legősibb nyomait is megtalálták.

Canal, *Gilbert*, német festő, megh. Drezda, 1927 dec. *(IV. köt.)*

***Canal du Centre,** franciaországi csatorna, a Loiret és a Saônet kapcsolja egymással össze és így a Földközi tenger és az atlanti vizek között létesít az ország középpontjában kapcsolatot. A Loire-ból Digoin-nél ágazik ki, a Saônet Chalons-nál éri el. 120 km hosszú, a magasságkülönbségeket 80 zsilippel küzdi le. A kőszénszállítás szempontjából különösen fontos útvonalon helyezkedik el.

Canberra, az ausztráliai államszövetség új fővárosa, Sydneytől 250 km-re DNy-ra, igen szép, egészséges vidéken, 700 m magasságban, (1932) 9245 lak. Már 1900., az ausztráliai államszövetség megalakulásakor elhatározták, hogy az egyes államok partikularizmusának elkerülésére semleges területen új fővárost létesítenek. New South Wales erre a célra 2362 km²-nyi területet és 75 km hosszú parti sávot ajánlott fel. Az új főváros alapkövét 1913 máj. 12. rakták le és ünnepélyes keretek között, a yorki herceg jelenlétében, 1927 máj. 9. szentelték fel az új parlamentet és nyitották meg abban az első ülésszakot. A világ legmodernebbül berendezett fővárosa a chicagói Griffin építész tervei szerint épült.

Canevaro, *Felice Pasquale Napoleone, gróf*, olasz politikus, megh. Velence, 1926 dec. 30. *(IV. köt.)*

***Canfield,** *Dorothy*, amerikai írónő, l. *Fisher Dorothy. (XXI. köt.)*

Cankov, *Alexander*, bolgár politikus, 1926. lemondott és a képviselőház elnöke lett. 1930. a Lijapcsev-kormány közoktatásügyi minisztere. Az ezután következett kormányválságok során többször szemelték ki kormányalakításra, amire 1931 ápr.-ban sor is került. Vállalkozása nem sikerült és újra elfoglalta egyetemi katedráját. *(XX. köt.)*

***Cannan,** *Edwin*, angol közgazdász, szül. Madera, 1861. Az elméleti közgazdaságtan tanára volt a londoni gazdasági főiskolában és utóbb az egyetemen 1897—1926., amikor nyugalomba vonult. Művei: *Elementary Political Economy* (1888); *Economic Outlook* (1912); *Wealth* (1914). Foglalkozott az inflációs periódus pénzügyi kérdéseivel is: *Economics and Socialism, Municipal Trading and Profit, Incompatibility of Socialism and Nationalism.*

Cannan, *Gilbert*, angol író, újabb művei: *Pugs and Peacocks* (1921); *Sembal* (1922); *The House of Prophecy* (1924). *(XX. köt.)*

Cannizzaro, *Tommaso*, olasz költő, megh. Messina, 1916 dec. 16. *(IV. köt.)*

***Canonica,** *Pietro*, olasz szobrász, szül. Torino, 1869 márc. 1. Rómában él, ahol sokáig a képzőműv. főiskola tanára volt. Szobrait mesteri technika és kifejező erő jellemzi. Különösen női- és gyermek-képmásaival voltak nagy sikerei. Lovasszobrokat készített II. Sándor cárról és Kemál pasáról, számos nagyszabású hősi emléket olasz városok számára. Újabb munkái közül kiválik XV. Benedek pápa síremléke a Szent Péter templomban. Az olasz kir. akadémia tagja.

Cantacuzino, *Juon*, román orvos, a román tud. akadémia tagja. A világháború alatt megszervezte a román egészségügyi szolgálatot, amelynek osztályfőnöke volt. Románia képviselője a Népszövetség egészségügyi bizottságában. *(XX. köt.)*

***Cantilever-rugó,** autóknál használt és homorú felével a föld felé fordított oly rugónyaláb, amelynek közepe lenn az al-

vázhoz, egyik vége pedig a kerékhez erősítve. Vav fél elliptikus C. félívhosszal, negyedelliptikus C. negyedív hosszú és kettős negyed elliptikus C., utóbbi az autó mindkét oldalára helyezett két drb ¼ elliptikus C.-ből és egy drb ezekhez csatlakozó félelliptikus rugóból van összeállítva. A felerősítés csuklós. A hídépítészetben a kettőnél több támaszú csuklós gerendatartót nevezik Cantilevernek. Nagy áthídalásoknál használják.

Capablanca, *José Raoul*, követségi tisztviselő, kubai sakknagymester, szül. Havanna, 1888. nov. 19. Újabb győzelmei: London, 1927. New York, 1928. Budapest, 1929. *(XX. köt.)*

Čapek, *Karel*, cseh író, újabban megjelentek: *Elbeszélések az egyik és a másik zsebből* (1929) és *Meteor* c. regénye (1934). Legtöbb könyvét németre, franciára s angolra is lefordították. *(XX. köt.)*

Čapek, *Karel Matej*, cseh író, megh. Prága, 1927 nov. 3. Újabban megjelent regénye: *Vilém Rozkoi* (Egy szobrász élete, 1923. és 1927.). *(XX. köt.)*

Capelle, *Eduard von*, német tengernagy, megh. Wiesbaden, 1931 febr. *(XX. köt.)*

Capellen, *Georg*, német zenebúvár, szül. 1869 ápr. 1. Újabban számos értékes tanulmánya jelent meg, nagyobbára az exotikus zenéről, amelynek kutatásában úttörő. *(XX. köt.)*

***Capitan,** *Joseph Louis*, francia orvos és régész, szül. Párizs, 1854. Az École d'anthropologie tanára. Művei: *La Caverne du Font de Gaume aux Eyzies* (1901); *Le Travail en Amérique avant et après Colomb* (1914); *Psychologie des Allemands actuels* (1915).

***Caplet,** *André*, francia zeneszerző, szül. Havre, 1879 nov. 23, megh. 1925 ápr. 22. A párizsi Conservatoire római díját 1901. nyerte meg. 1910—14. karnagy a bostoni operában. Oratóriuma *Le miroir de Jésus*, miséje, kamarazeneművei, dalai maradandó értékűek.

Cappeller, *Karl*, német szanszkritista, megh. Jena, 1925 júl. 17. *(IV. köt.)*

***Caproni,** *Giovanni*, olasz repülőgépszerkesztő, szül. Arco, 1886 júl. 3. Repülőgépei a világháborúban fontos szerepet játszottak. Ő szerkesztette az első óriásrepülőgépet. A C.-művek Olaszország egyik legjelentékenyebb repülőgépgyára.

Caracas, Venezuela délamerikai köztársaság fővárosa, (1926) 135.253 lak. Egyetem, szikratávíró, repülőállomás, hús-, dohány- és kerámiai ipar. Kikötője *La Guaira*, 7334 lak.

Carco, *Francis*, francia író, újabb munkái: *De Montmartre au Quartier Latin*, (Párizs művészeinek háborúelőtti bohémélete), *Palace Egypte* (1933); *La Lumière noire* (1934); *Mémoire d'une autre vie* (1934); vonzó önvallomások. *(XX. köt.)*

***Cardénas,** *Lazaro*, mexikói köztársasági elnök, szül. Nichoacan tartományban 1895 máj. 30. Calles mellett a nemzeti forradalmi szellem legkiválóbb képviselője. Belügyminiszter, majd Rodriguez elnöklete alatt hadügyminiszter lett. Népszerűsége napról-napra nőtt és mikor Rodriguez elnök hivatali ideje letelt, 1934 júl. 1. nagytöbbséggel elnökké választották.

Cardiff, angliai, walesi város, Glamorganshire grófság székvárosa, (1932) 226.600 lak. Kikötőjéből 1929. 18·14 millió tonna szenet szállítottak ki.

Carlier, *Émile-Joseph-Nestor*, francia szobrász, újabban a Sorbonne természetrajzi gyűjteménye számára a legkülönfélébb állatfajták modelljeit készítette el, megkapó hűséggel és a jellemvonások bámulatos visszaadásával. *(IV. köt.)*

Carlowitz, *Adolf von*, szász tábornok, megh. Gersdorf, 1928 júl. 9. *(XX. köt.)*

***Carman,** *William Bliss*, kanadai angol költő, szül. Fredericton (New Brunswick), 1861 ápr. 15. Edinburghban és az amerikai Harvard-egyetemen tanult, tanár, majd lapszerkesztő volt. A természet csodáinak, nagy bámulója, tudós és egyben álmodozó. Első verseskönyvét 1904. adta ki Poems címmel. Többi művei: *Pipes of Pan* (1906); *The Rough Rider* (1906); *The Painter's Holiday* (1911); *Echoes from Vagabondia* (1912); Néhány esszé-kötete is jelent meg.

***Carmobil,** amerikai csapágyfém, mely négyféle minőségben készül és a magyar piacon igen elterjedt.

***Carmona,** *Antonio Oscar de Fragoso*, portugál tábornok, szül. Lisszabon, 1869 nov. 24. 1923. hadügy-, majd 1926. külügyminiszter. 1926 júl. 9. *da Costa* miniszterelnököt államcsinnyel megbuktatta és magához ragadta a hatalmat. 1928. továbbra is megválasztották.

Carnot, *Maurus*, svájci német költő, újabb művei: *Otto III.* (dráma, 1927); *Der Gefangene auf Burg Hohenems* (dráma, 1928). *(XX. köt.)*

***Caro,** *Leopold*, lengyel államgazda, egyet. tanár, a lengyel tudományos akadémia levelező tagja, a lengyel közgazdasági társulat elnöke, szül. Lemberg, 1864. Tevékeny tagja volt a német Verein für Sozialpolitiknak. Elsősorban mezőgazdaságtannal és mezőgazdasági politikával foglalkozik.

***Caro,** *Miguel Antonio*, kolombiai író és hazafi, szül. Bogota, 1843 nov. 10, megh. u. o. 1909 aug. 5. Életét és munkásságát hazája kultúrális állapotainak fellendítésére szentelte. Politikus, tudós és költő egy személyben; saját művei mellett sok műfordítással gyarapította Kolombia irodalmát, Ovidiuson és Vergiliuson kezdve a modern írókig. Honfitársai egyik legnagyobb emberüket ismerik benne.

Caro-Delvaille, *Henri*, francia festő, megh. Párizs, 1928. *(IV. köt.)*

***Carossa,** *Hans*, német író, szül. Tölz (Bajorország) 1878 dec. 15. A német irodalomban egyre erősebben térthódító új realizmus legkiválóbb képviselői közé tartozik. Lírai költeményekkel lépett fel (*Gedichte*, 1910), majd az elbeszélésre tért át.

Művei: *Doktor Bürgers Ende* (1913); *Ein Gedicht aus Doktor Bürgers Nachlass* (1916); *Ostern, ein lyrisches Flugblatt* (1920); *Eine Kindheit* (1922); *Rumänisches Tagebuch* (1924); *Verwandlungen einer Jugend* (1928); *Der Arzt Gion* (1931); *Führung und Geleit. Ein Lebensgedenkbuch* (1933).

Carpenter, *Edward,* angol író, megh. Brighton, 1929 jún. 28. Műve: *The Psychology of the Poet Shelley* (G. Barnfielddel, 1925.) *(XX. köt.)*

Carpenter, *John Alden,* amerikai zeneszerző újabb művei: *Skyscrapers* (ballet, New York 1926, München 1928); dalok, zongoradarabok. *(XX. köt.)*

Carpenter, *Joseph Estlin,* angol unitárius teológus, megh. Oxford, 1927 jún. 2. Utolsó műve: *The Johannine Writings,* 1927. *(XX. köt.)*

Carson, *Edward Henry, Sir,* ulsteri angol politikus, 1921. mint Duncairn bárója a felsőház tagjává lett. *(XX. köt.)*

***Carta del lavoro,** a munkaalkotmány, amelyet az olasz fasiszta nagytanács 1927 ápr. 21. adott ki. Célja, hogy a munka rendjét, a munkáltató és munkás viszonyát s az államban élő osztályok összefogó szolidaritása útján szabályozza. A C. nem foglal magában részletes rendelkezéseket és szabályokat, amelyek a munkáltató és munkás jogviszonyát, a munkafeltételeket és a munkarendet megszabnák, hanem csak általános elveket állít fel, amelyeknek részletes kidolgozását a későbbi törvényhozásra és a munkaviszonyok gyakorlati kialakulására bízza. Négy fejezetre oszlik és 30 szakaszt foglal magában. Az I. fejezet a korporatív államról szól és kifejti, hogy az olasz nemzet olyan egység, amely az összes őt alkotó csoportok és egyesek fölött áll. A munka társadalmi kötelesség és ezért az állam veszi védelme és felügyelete alá. A munkások és munkáltatók egyesülése csak a törvényesen előírt és az államhatalom felügyelete alatt levő szakszervezetekben, szindikátusokban történhetik. Csak ezek jogosultak a munkások, ill. munkáltatók képviseletére. Előírja a kollektív munkaszerződéseket és körülírja a munkaügyi bíróságok feladatát. A magánkezdeményezést tekinti a gazdasági élet legerősebb tényezőjének azzal, hogy a termelés megszervezője, a magánvállalkozó az államnak felelősséggel tartozik, a munkás és alkalmazott pedig a vállalkozónak felelős. Az állam beavatkozása csak akkor következik be, ha a magánvállalkozás hiányos vagy ha az állam érdeke forog kockán. A II. fejezet a kollektív munkaszerződésekről és a munkafeltételek megszabásának kötelezettségéről szól. A III. fejezet a munkaközvetítés módját írja elő. A IV. fejezet jóléti intézmények létesítését hagyja meg, olyképpen, hogy létrehozásukban a munkáltatók és a munkások egyforma arányban kötelesek résztvenni és kimondja, hogy a munkásság szociális biztosítását a fasiszta állam a maga céljának és feladatának tekinti.

Cartagena (Murcia tart.), spanyolországi kikötőváros, (1930) 96.981 lak. Szikratávíróállomás.

Cartellieri, *Otto,* német történettudós, megh. Basel, 1930 ápr. 13. *(XX. köt.)*

***Carter,** *Howard,* angol archeológus, szül. Norfolk, 1873. Az egyiptomi ásatásokat vezette 1899-ig, 1917—23. *Carnarvon* lorddal együtt új sírokat fedeztek fel, köztük Tutankhámen sírját. Munkája: *The Tomb of Tut-ankh-amen* (1923—27., magy. is).

Casablanca, marokkói kikötő és iparváros, (1931) 161.113 lak., amiből 55.986 európai. Nagy villamos erőtelep, repülőkikötő, szikratávíróállomás, a Brestbe vezető kábel kiindulóhelye.

Casals, *Pablo,* spanyol gordonkaművész, 1919. Barcelonában zenekart alapított: *Orquesta Pau Casals;* 1914. nőül vette Susan Metcalfe énekművésznőt. *(IV. köt.)*

Casella, *Alfredo,* olasz zeneszerző, 1917 *Società nazionale di musica*-t alapított, futurisztikus törekvéssel. 1923. *Soc. italiana di musica moderna*-vá alakította. Próbálkozott operaírással is. Könyvei: *L'Evoluzione della musica* (megjelent angolul, franciául is); *Igor Stravinszky. (XX. köt.)*

***Casimiri,** *Raffaele,* olasz zeneművész, sz. Gualdo Tadino, 1880. Különösen egyházi zenét, oratóriumokat komponált; *San Pancrazio; Santo Stefano.* 1919. megalapította a *Società polifonica romana*-t. Kiadja a *Psalterium* és *Note d'Archivio* c. folyóiratokat.

***Casorati,** *Felice,* olasz festő, szül. 1886. Művészete Cézanne-ból indult ki és küzdelmes fejlődés útján az olasz posztimpresszionizmus legtökéletesebb nyilvánulását adja. Torinóban él.

Cassirer, *Ernst,* német filozófus, újabb művei: *Zur Einsteinschen Relativitätstheorie* (1921); *Individium und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (1927); *Die platonische Renaissance in England und die Schule in Cambridge* (1932). *(XX. köt.)*

***Cassirer,** *Paul,* német könyv- és műkereskedő, szül. Görlitz, 1871 febr. 21, megh. Berlin, 1926 jan. 7. Vállalatában a legjobb grafikusokat foglalkoztatta. Aukciói világhírűek voltak.

***Cassou,** *Jean,* francia író, szül. 1898., mint a spanyol irodalom figyelője és kritikusa kezdte pályafutását. Számos regénye, novellája és poétikus elmefuttatása jelent meg. Leghíresebbek: *Les Harmonies Viennoises* (1927); *Mémoires de l'Ogre, Comme une grande image* (1931); *Les Inconnus dans la Cave* (1933); *De l'Etoile au Jardin des Plantes* (1935).

***Cassuto,** *Umberto,* olasz hebreista, szül. Firenze, 1883. 1906 óta ugyanott tanár, 1922. az ottani zsidó hitközség főrabbija. Különösen bibliai tanulmányokkal foglalkozik, ő írta az Encyclop. Judaica biblikus cikkeit.

Castberg, *Johan,* norvég jogász, megh. 1926 dec. 25. A háború után heves ellenzője volt a skandináv egyesülésnek. *(XX. köt.)*

***Castillo-barlang,** Puente Viesgo határában (Santander tartomány) Spanyolországban, főleg arról nevezetes, hogy üledékeiben megtalálták az ősembernek kultúramaradványait, majdnem teljes sorozatban, kezdve az alsó acheuléentől az azilienig. A 200 m hosszú barlang falain számos ősállati festményt fedeztek fel, nevezetesen sok apró szarvastehén-fejet, csupasz elefánt és bölényfestményeket, valamint egy fekete bölény domborművét.

***Castle,** *Eduard,* osztrák irodalomtörténetíró, szül. Bécs, 1875 aug. 11. 1915 óta a bécsi egyetem rendkívüli tanára. Főbb művei *Lenaus Savonarola* (1897); *Nikolaus Lenau* (1902); *Josef Schreyvogel* (1908); Szerkesztője a Nagl és Zeidler által megkezdett *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte* 3. kötetének.

Castro, *Eugenio,* portugál költő újabb művei: *A mantilha de medronhos, Chamas duma candeia velha, Descendo a encosta, Éclogas.* Összes költeményei *Obros poeticas* cím alatt jelentek meg. Több elbeszélő művén kívül mint történetíró is nagy tekintélynek örvend, a coimbrai egyetem történelem-tanára. *(IV. és XX. köt.)*

Catania, olasz város, (1931) 227.765 lak. Repülőállomás.

***Catch-as-catch-can,** (fogd ahogy tudod) l. *Birkózás. (XXI. köt.)*

***Caterpillar** *(ang. a. m. hernyó),* motorgépkocsi (traktor), amelynek kerekein mindkét oldalon végnélküli lánc fut végig, kemény acélból készült kapaszkodó talpakkal ellátva és görgőkkel alátámasztva. Mozgása a hernyóéra emlékeztet, azért nevezik így. Minthogy a lánctalp nagy felületre nehezedik, azért a mezőgazdaságban nagyon laza, homokos, süppedékes, dombos, árkos talajokon szántógép vontatására használják, mert nem süllyed el és vonóereje igen nagy, továbbá hadigépkocsikhoz. Az angol Edgeworth már 1770-ben föltalálta. Robbanó mótorral való gyakorlati megoldását először Roberts és Hornsby 1907. Aldershatban mutatta be.

***Cather,** *Willa,* amerikai írónő, szül. 1876. Erősen katolikus színezetű regényeiben részben a katolikus papság küzdelmes életét írja meg az egykori megműveletlen amerikai vidékeken, részben a polgári élet típusait ábrázolja. Főbb művei: *Death comes for the Archbishop* (1927); *The Professor's House* (1926); *My Mortal Enemy* (1927); *Shadows on the Rock* (1931). Megnyerte a legnagyobb amerikai regény-pályadíjat, a Pulitzer-díjat.

***Causyth,** sárga kristálypor. Oxikinolinszulfosavból és dimetilamidofenilpirazolonból (Pyramidon) álló, láz- és fájdalomcsillapító gyógyszer. Ugyanezen összetételű a hazai *Germicid.*

Cauwelaert, *Frans van,* belga politikus, 1934 jan. a Broqueville-kormányban ipar- és kereskedelemügyi miniszter lett. *(XX. k.)*

***Cavalloni** *Ferenc Pál,* tanár, szül. Budapest, 1909. 1933. a szegedi egyetemen h. asszisztens. 1934. a svábhegyi Csillagvizsgáló Intézetben működik. Tudományos cikkeket írt a csillagászatról és színképelemzésről.

Cave, *George, earl,* angol politikus, megh. London, 1928 márc. 29. igazságügymin. volt 1924—28. 1928. earli méltóságot nyert *(XX. köt.)*

Cawnpore (Kanpur), északindiai város, (1931) 243.755 lak.

***Cazaban,** *Alexandru,* román elbeszélő, szül. Iaşi, 1876. Szatírikus éllel írt elbeszélései kitűnő megfigyelőképességéről tanuskodnak. Főbb művei: Incurcă lume, Deştept băiat. Intre femeie şi pisică, De ce nu se poate spune, La umbra unui car.

Cecilia Auguszta Mária, Vilmos német extrónörökös neje 1930. kiadta *Erinnerungen* c. művét. *(IV. köt.)*

Cecil of Chelwood, *Edgar Algernon Robert Cecil,* angol politikus, 1927. szembekerült a Baldwin-kormánynak a leszerelés kérdésében folytatott politikájával és tárcájáról lemondott, a Lancaster hercegségi kancellárságról, valamint Anglia képviseletéről a Népszövetségben. Számos beszédben és tanulmányban fejtette ki, hogy a békének egyedüli biztosítéka az általános leszerelés. *(XX. köt.)*

Cederschiöld, *Gustaf,* svéd nyelvész, megh. Lund, 1928 máj. 5. *(IV. köt.)*

Cegléd, megyei város, (1930) 37.413 lak. Területe 49.963 kat. hold.

Cejador y Frauca, *Julio,* spanyol irodalomtörténész, megh. Madrid, 1926 dec. 31. *(XX. köt.)*

***Celesta,** fémlapokból álló, gyöngéd csengésű billentős hangszer. Első szerkesztője Auguste *Mustel* volt (Páris, 1886). Hangjegyírása: c—c^4, de egy oktávával magasabban csendül.

***Céline,** *Louis Fernand,* francia író (orvos), szül. 1894. Gyors hírnévre tett szert 1932. a *Voyage au bout de la nuit* (magyarul is megjel.) c. erős és pesszimisztikus könyvével, amellyel a *Theophraste Renaudot* irodalmi díjat nyerte meg. Egy színművet is írt: *L'Eglise* (1933) címmel.

***Cellofan,** vékony lap v. hártya, amely átlátszó, mint az üveg. Xantogénsavas nátriumcellulózéból, amelyet viszkózé-nak is neveznek, választják le szalmiákkal. Csomagolópapírnak használják cukorkák-, élelmiszerek-, divatcikkekhez, továbbá konzerves üvegek légmentes elzárására. Ezenkívül celluloidanyagok rendkívül elterjedt gyártásánál pótanyagnak is alkalmazzák, mivel nem tűzveszélyes, mint amaz. Egyik válfaja a cellit, amely szintén nehezen gyullad, miért is ez az üvegátlátszó lemez v. hártya az anyaga a mozgókép filmeknek. Igen rugalmas, szívós anyag. Acetilcellulózéból álló

fehér por, amelyet aceton, benzol, ecetéter stb.-ben oldanak fel. Az oldószer elpárolgása után marad vissza a cellithártya. A műselyemgyártásnak is főanyaga, finom szálakká földolgozva.

***Celso,** *Alfonso, Conte de Assis, Figueiredo,* brazíliai költő és jogtudós, szül. Duro Preto, 1860 márc. 31. 1891. a Rio de Janeirói egyetem tanára, munkáiban főleg brazíliai történettel foglalkozik.

Cement, a modern építkezésnél rendkívül elterjedt hidraulikus kötőanyag. Jelenleg működő gyáraink — Felsőgalla, Lábatlan-Bélapátfalva, Nyergesújfalu — a román és portland C.-en kívül újabban az építési igényeknek megfelelően más C.-et is gyártanak. Így pl. salak C.-t (vas C.), amely 30% szemcsés kohósalak és 70% portland C. keveréke, udvarok, útak burkolására). Magnézium C.-et, amely magnéziumoxi klorid és C. keveréke (lakóházak hézagmentes padlóburkolata) s különösen bauxit C.-et, amely újabban csatornázásoknál, alapozásoknál, katonai betonfedezékeknél, gyors szilárdulása s maró folyadékokkal szemben való ellenállása folytán s különösen alacsony hőfoknál való gyors kötése s szilárdulása miatt (télen is lehet dolgozni) közkedvelt. Főalkatrésze a bauxit (aluminiumoxid) hazánkban gazdag lelőhelyek. Felsőgallán gyár készül. A C. azonkívül a beton és vasbeton egyik főalkatrésze s mint ilyen, a mai építkezés — a betonépítkezés — széles körben használt fontos ipari anyaga. Egyik újabb fölhasználási módja a C.-makadám, hol az utaknál a víz és homok kötőanyagot a C. pótolja. Nálunk a bécsi és lillafüredi autóutaknál használták föl. Az útra m^2-ként kb. 14 kg C. pépet helyeznek, ezt lehengerelve zúzalékkal **hintik** be. Az ilyen C. utakat rétegezve építik. Legújabban mindjobban terjed. Olcsó, pormentes és a mai terhelésnek megfelelő útburkolat. *(IV. köt.)*

Cennini-Társaság, tagjai a monumentális falfestést, nevezetesen az al fresco technikát művelik s e műfajnak kiváló képviselői. Monumentális freskókartonokkal és vízfestményekkel vesznek részt az évenként rendezett *Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon. (XX. köt.)*

***Centrifugális daráló,** kemény ércek, kövek, formázó anyag, salaktömbök stb. aprítására, őrlésére való gép. Áll egy gömb- v. hengeralakú vastag lemezből összeszögecselt zárt dobból, melynek tengelyét rendesen közlőművel forgatják. Az őrlendő anyagot az oldalán elhelyezett csapóajtón át adagolják be. A sebesen forgó dob belsejében elhelyezett súlyos vasgolyók a röpítő erőnél fogva az anyagot a dob kerületéhez nyomják, ütik, súrolják, miközben az megőrlődik. Ez az ú. n. golyós malom. Van csőmalom is, melyet mozdonytűzcsöveknek az oldalukra rakódott kazánkőtől való megtisztítására használnak.

***Centrifugaplankton.** A plankton szervezeteinek egy része (törpe- v. nannoplankton), oly apró termetű, hogy átcsúszik még a legsűrűbb szemű szitaszövetből készült planktonháló hézagai közt is, azokat tehát ezzel az eszközzel nem is lehet kifogni a vízből. Összegyüjtésükre centrifugát használnak olyképen, hogy a víz bizonyos részét centrifugálják, minek során a vízben levő szervezetek a centrifugális erő hatására a centrifuga edényének az alján gyűlnek össze. Az így összegyűjlt planktont nevezik C.-nak.

Centrumpárt, a német kat. parlamenti csoport. A világháború után mind nagyobb szerepet vitt Németország politikájában; elhelyezkedése minden kormányalakítás fontos tényezőjévé tette. Konzervativizmusa jobboldali, demokratikus elvei pedig baloldali kormányalakítások alkalmával tették kormányképessé. A gyakran megismétlődő birodalmi és országgyűlési választásokon mindíg tekintélyes számban kapott mandátumot. Brüning centrumpárti kancellár lemondása után a párt súlyos válságba jutott. Egyik oszlopos tagja, Franz von Papen a párttal szembehelyezkedve kormányt alakított. Alatta jutott túlsúlyba a nemzeti szocialista párt, amely nem tűrt meg maga mellett más politikai irányzatot. A nemzeti szocialisták először a C. nyilvános szereplésének megakadályozásával, gyűléseinek megzavarásával, később a kormányhatalom igénybevételével gátolták meg a párt működését. *Hermes* volt centrumpárti birodalmi pénzügyminiszter 1933 elején történt letartóztatását állami pénzekkel való visszaéléssel indokolták meg. Ugyanezen év júliusában a Brüning elnöksége alatt álló C. négy nagy szervezete, a *Windhorstbund*, a *Kreuzschar*, a *Sturmschar* és a *Katolischer Jugendverband* ellen az állam elleni üzelmek vádját emelték és ezeknek számos vezető tagját letartóztatták. Brüning ezeknek az eseményeknek a hatása alatt tárgyalásokat folytatott *Hitler* kancellárral és vele történt megállapodás alapján 1933 júl. 5-én kimondta a C. feloszlását. A megállapodás egyik feltétele volt a letartóztatottak szabadlábrahelyezése. *(IV.* és *XX. köt.)*

***Čep,** *Jan,* cseh író, szül. 1902., Prágában él. A morva népéletből vett elbeszéléseit: *Vigiliák* (1928); *Ezerjófü* (1931); *Pünkösd* (1932) bensőséges vallásos érzés jellemzi. Sokat fordított franciából.

***Cerebotani,** *Luigi,* olasz fizikus, szül. 1847 jan. 11., megh. 1928 okt. 19. Sok éven át Bajorországban élt. Számos találmánya közül nevezetesebb a *teletopométer* nevű geodéziai műszer és a *teleautográf* írások és rajzok távfényképezésére,

***Ceritötvözetek,** 35—75% cerium és 65—25% vas ötvözetei. Ötvözés után lassan hűtik le, miáltal kristályos szövetet nyer. Ezeket a kristályokat dörzsölve azokból apró szilánkok válnak le, amelyek — ha a súrlódási meleg 150—200°-ot eléri — égő szikrákká válnak, miután a szilánkok oxiddá

égnek el. E tulajdonságáért öngyujtókhoz tűzkő gyanánt használják. Cerium és magnézium ötvözetét pedig esti fényképezéshez villanó fényként alkalmazzák.

Cernăuți, román város, l. *Czernowitz, XXI. köt.*

***Černy,** *Adolf*, cseh és lauzici szorb író, szül. Königgrätz (Králové Hradec), 1864 aug. 19. Kiadta a szorb népdalokat 3 kötetben. Megírta a Heinrich szerkesztette Egyetemes Irodalomtörténet (1911) számára a felső- és az alsó-szorb irodalom történetét. Sok lengyel költőt fordított csehre. Folklorisztikus tanulmányai közül kiválik: *A lauzici szorbok mitikus lényei.*

***Cerrutti,** *Vittorio*, olasz diplomata, szül. Novara, 1881. 1904. követségi attasé Bécsben, 1907. a II. hágai nemzetközi békekonferencián az olasz delegáció titkára, 1907-től a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot, 1908—15. követségi titkár Bécsben, 1915. Buenos Airesben követségi tanácsos, 1919. az olasz delegáció tagja Párisban, 1919—20. politikai megbízott Budapesten; innen mint diplomáciai ügyvivőt Tifliszbe rendelték. 1921—26. ügyvivő és meghatalmazott miniszter Pekingben, 1927. moszkvai nagykövet, 1929. Rio de Janeiróba nevezték ki, 1932. berlini nagykövet. 1923. feleségül vette Paulay Erzsi színésznőt.

***Cetatea-Albă,** a Beszarábiával Romániához csatolt *Akkerman* román neve, (1931) 33.495 lak. A nagy Dnyeper limán mellett kisebb hajók kikötője. Régi vára és városfala még ma is ép. Lakói románok, oroszok, görögök, örmények, zsidók. Kevés ipara (hajó, faggyú) bor-, hal-, gyapjúkereskedelme és sófőzése jelentékenyebb.

***C. G. S. rendszer,** a centiméter-grammsecundum rendszer rövidített neve. A fizikában ez a három alapegység, a hosszúság, tömeg és az idő egységei, melyekből minden más mennyiség levezethető, kivéve a hőmérséklet egységeit.

***Chabada** *Béla*, grafikus, szül. Budapest, 1878 dec. 26., tanulmányait ugyanott végezte. Rézkarc- és mezzotinto-lapjaira Milánóban aranyérmet kapott. Berlinben él.

Chadourne, *Louis*, francia író, megh. Brive, 1925 márc. 22. *(XX. köt.)*

***Chadourne,** *Marc*, francia író, szül. 1898., Louis *Chadourne* fivére. Számos nyugtalan és szenvedélyes regényt írt: *Vasco* (1928); *Cecile de la Folie* (1930); *Absence* (1933). Írt még útleírásokat is: *Chine* (1931); *L'U. R. S. S. sans passion* (1932); *Anahuac ou l'Indien sans plumes* (1934).

***Chadwick,** *James*, angol fizikus, szül. Manchester, 1891 okt. 20. Berlinben, Cambridgeben végezte tanulmányait, majd az ottani Cavendish-laboratóriumhoz került, amelynek jelenleg igazgatója. Rádio-aktivitással és atomfizikai kutatásokkal foglalkozik elsősorban; a neutron és a pozitron felfedezésénél volt szerepe.

Chagall, *Marc*, orosz-zsidó festő, újabb munkái közül különösen a *La Fontaine* mesékhez készített akvarell-sorozat tűnik ki. *(XX. köt.)*

***Chaloupecky,** *Václav*, cseh történetíró, szül. 1882. A cseh történet tanára a pozsonyi egyetemen. A szlovák és a cseh történelem kapcsolatait kutatja munkáiban: *A régi Szlovákia* (1923); *A Szlovákiáért való harc 1918-ban* (1930).

Chamberlain, *Arthur Neville*, angol politikus, 1929. a munkáspárt választási győzelme után az egész Baldwin-kormánnyal együtt lemondott; 1930. átvette a konzervatívpárt ügyeinek vezetését. MacDonaldnak a munkáspárttal való szakítása után népjóléti miniszter lett; 1931. a kormány átszervezése alkalmával átvette a pénzügyminiszteri tárcát. *(XX. köt.)*

Chamberlain, *Joseph Austen, Sir*, angol politikus, 1928. mint külügyminiszter létrehozta Franciaországgal a közös flottaprogrammot. 1929. a munkáspárt nagy választási győzelme után lemondott és egy nagy ipari vállalkozás vezetését vette át. 1931 augusztusában a MacDonald-kormányban a tengerészet első lordja lett, de az 1931. évi választások után lemondott. *(XX. köt.)*

Chamonix, Ch.-Mont-Blanc francia község, (1926) 3811 lak., híres nyári és téli üdülőhely. Magashegyi vasútja a Montenvert-ig vezet, kötélpályája az Aiguille du Midi-re (3843 m) és a Planpraz-ra (2064 m); csillagvizsgáló.

***Chamson,** *André*, francia író, szül. 1900., egyike az elsőknek, akik a háború után méltó helyet biztosítottak regényeikben a szociális problémáknak. Hősét rendszerint hegyek közt élő munkások szolgáltatják. Főbb munkái: *Les Hommes de la route* (1928); *Le Crime des justes* (1930); *Heritages* (1932); *L'Année des Vaincus* (1934).

***Chandler,** *Seth Carlo*, amerikai csillagász, szül. Boston, 1846 szept. 16., megh. 1913 dec. 31. 1866. felfedezte a *Nova T Coronae*-t, azonkívül számos rövid periódusú változócsillagot is. A változócsillagokról három katalógust publikált, a legutolsót 1896. Munkásságának súlypontja a sarkmagasság ingadozások kutatására esik. Alapvető munkálataiért a *National Academy of Science* aranyérmével tüntették ki.

Channing, *Edward*, amerikai történetíró, megh. Dorchester, 1931 jún. *(XX. köt.)*

Chantre, *Ernest*, francia antropológus, megh. Ecully, 1924 nov. 24. *(IV. köt.)*

Chaplin, *Charlie*, amerikai filmszínész, újabb szerepével a *Cirkusz*-ban nagy sikert aratott. 1922. megjelent *My Trip Abroad* c. munkája. *(XX. köt.)*

***Chapmann-Catt,** *Lane*, (leányneve *Carie*), amerikai feminista, szül. Ripon, 1859 jan. 9. Nagyjelentőségű tevékenységet fejtett ki a nők egyenjogúságáért. Első sorban álló harcosa volt annak a mozgalomnak, amely Amerikában a nők szavazati jogáért indult meg és amely 1919. a legteljesebb eredményt érte el. A nők nemzetközi mozgalmában is nagy tevékenységet fejtett ki és ennek során többször járt Budapesten.

Charcot, *Jean Baptiste*, francia sarkkutató, újabb munkája: *Christophe Colomb vu par un marin* (1928). *(IV. és XX. köt.)*

***Chardonne,** *Jacques (Boutelleau)*, francia író, szül. 1893., a *Stock*-könyvkiadóvállalat tulajdonosa. 1923. megnyerte a Goncourt-díjat *L'Epithalame* c. művével. Pár évi hallgatás után egymásután adta ki lélektani regényeit: *Le Chant du bienheureux* (1928); *Eva* (1930); *Claire* (1931); *L'Amour du prochain* (1932); *Les Destinées sentimentales* (1934).

Charkov, orosz város, 1920—34. Ukrajna fővárosa volt, (1931) 521.500 lak. Ukrajna legjelentékenyebb gazdasági középpontja, orvosi, mezőgazdasági, állatorvosi, technikai főiskola, ukrajnai művészeti, forradalmi múzeum. Repülőtér, szikratávíróállomás. A hasonlónevű ukrajnai kormányzóságot 1923. megszüntették.

Charlier, *Karl Ludwig Wilhelm*, svéd csillagász, 1929. nyugalomba vonult. Újabb műve: *Introduction to Stellar Statistics* 1921. *(XX. köt.)*

***Chautemps,** *Alphonse*, francia politikus, szül. Vallery, 1860 okt. 18. Toursban államügyész volt, 1902. radikálispárti programmal képviselő, aztán demokratapárti szenátor, 1924. az Herriot-kormányban belügyminiszter, 1925 okt. a Painlevé-kormányban igazságügy-, 1925 nov.—1927 márc. a Briand-kormányban belügyminiszter volt.

***Chautemps,** *Camille*, francia politikus, szül. Párizs, 1885 febr. 1. Eleinte Poincaré politikáját támogatta; aztán balra fordult és 1924. Herriot kormányának belügyminisztere lett. 1925. a Painlevé-kormány igazságügyminisztere, majd a Briand-kormányban belügyminiszter. 1930. Daladier utóda, a radikális szocialisták elnöke. Ugyanezen év febr.-ban kormányt alakított, amelyet bemutatkozása alkalmával leszavaztak. 1930. a Steeg-kormányban belügyminiszter, ugyanaz volt az 1932 jún.-ban megalakult Herriot-, az 1932 dec.-ben következő Paul-Boncour- és az 1933 jan.-ban megalakult Daladier-, valamint 1933. a Sarraut-kormányban is. 1933 nov.-ben miniszterelnök lett. Kormányának egyes tagjai belekeveredtek a Stawinski-botrányba és bár ezeket feláldozta, a szakadatlan kíméletlen parlamenti és sajtótámadások miatt lemondott.

Chélard, *Raoul*, francia publicista, aki a háború előtt Magyarország barátjaként viselkedett, 1931. Magyarországról kiadott munkájában ellenségesen írt a magyar kérdésről. *(IV. és XX. köt.)*

***Chelléen,** *Chelles* nevű, Párizstól keletre, a Seine et Marne megyében fekvő városka után elnevezett őskőkori kultúraszint, amelybe az ősember legrégibb ipari termékei tartoznak. A Ch. mérsékelt éghajlat alatt és ú. n. meleg fauna társaságában mutatkozik. Német és francia tudósok többnyire interglaciális időszakból származónak tartják, jóllehet erre semmiféle döntő bizonyítékuk nincsen. A Ch. formagazdag, de igen primitív kőipara főként elnagyolt technikával megmunkált vaskos szakócákból áll, amelyek nagyrésze minden oldalán szilánkolt. A kőeszközök főtípusai: a mandulaalakú, a tojásdad, a diszkosz-alakú és a hegyes, lándzsa-idom felé hajló formák. A Ch. főhazája Franciaország. Magyarországon biztos Ch.-t eddig sehol sem találtak. Valószínű, hogy itt nem is volt.

Chelmsford, *Frederic John Napier Thesiger, báró*, angol államférfi, 1924 jan.-tól októberig az első munkáspárti kormányban a tengerészet első lordja volt, 1926 és 1928 között több ízben vállalta Queensland főbiztosi teendőit. *(XX. köt.)*

Chemnitz, szászországi város, (1933) 348.419 lak.

***Chennevière,** *Georges*, francia költő, szül. 1884., megh. 1927. 1905. résztvett az *unanimista* mozgalomban, *Jules Romains*-nel együtt. A Nouvelle Revue Française c. és más avant-gardista folyóiratok munkatársa. Főbb munkái: *Le Printemps* drámai költemény (1910); *Le Chant du Midi* (1919); *Appel au monde* (1919); *Petit Traité de Versification* c. könyvét Romains-nel együtt írta.

Chérau, *Gaston*, francia író, 1926 óta a Goncourt akadémia tagja. Újabb munkái: *Le Flambeau des Riffault* (1925); *Le Vent du destin* (1926); *L'Ombre du maître* (1928); *La Volupté du mal* (1930). *(XX. köt.)*

***Chernelházadamonya** kk., *Sopron vm.* csepregi j., (1930) 449 lak. *Csernelháza* kk. és *Damonya* kk. egyesüléséből keletkezett 1925.

***Chéron,** *Henri*, francia politikus, szül. Lisieux, 1867 májusban. 1894—1809. polgármester volt szülővárosában, 1902. beválasztották a kamarába, 1906. a hadügyi, 1909. a tengerészeti minisztérium államtitkára, 1910. a pénzügyi bizottság előadója, 1913 márc.—dec. munkaügyi miniszter, 1913. szenátor, 1922. földművelésügyi, 1928. kereskedelem- és postaügyi, 1928 pénzügy-, 1930. igazságügyminiszter, 1932. a Paul-Boncour-kormányban megint pénzügyminiszter lett, azonban szanáló tervei, különösen szocialistarészen nagy ellenállást váltottak ki, mire 1933 jan. leköszönt.

Cherven *Flóris*, tanár és földrajzi író, megh. Pozsony, 1928 febr. 21. *(IV. köt.)*

Chesterton, *Gilbert Keith*, angol író újabb művei: *Tales of the Long Bow* (1925); *The Outline of Sanity* (1927); *The Return of Don Quixote* (1927); *The Poet and the Lunatics* (1929). *Father Brown* különös detektív-történeteit is folytatta 3 kötettel. *(XX. köt.)*

Chiarelli, *Luigi*, olasz író. Újabb groteszk drámái: *La Scala di seta* (1917); *Chimere* (1920); *La Morte degli amanti* (1921); *Fuochi d'artificio* (1923). A nacionalista propaganda szolgálatában áll a háború alatt írt *Le Lacrime e le stelle* c. dráma (1918). Új irányt jelent *Jolly* (1928) és *K 41.* (1929). *(XX. köt.)*

Chicago, az Északamerikai Egyesült Államok második legnagyobb városa, (1930) 3,376.438. Az utóbbi években különösen a tóparton gyarapodott újabb bulevardokkal,

parkokkal és nyilvános épületekkel. Új kétemeletes bulevardot építettek a Ch. folyó déli partja mentén. A Jackson parkban az 1893. évi kiállítás idejéből egyedül megmaradt egykori művészeti épületet 1926. ipari múzeummá alakították át. Jelentékenyebb újabb épülete: az Adler planetárium, a Shedd aquarium, új egyetemi épületek, a kereskedelmi paloták közül: a Civic Opera (42 emeletes, 146 m magas), Board of Trade (44 emelet, 183 m), Daly News (25 emelet, 104 m), Tribune Tower (43 emelet, 141 m) stb. Sok új épülettel gyarapodott az 1933 évi világkiállítás révén is. Ch.-nak 9 nyilvános és 86 más golfpályája van. Új Soldiers' Field stadionja 60.000 embert tud befogadni, 457 m hosszú és 168 m széles. 3 új légikikötője épült, ezek közül egy állami, azonkívül még hat kisebb légikikötője is van. Ipara 1930. kb. 11.000 ipartelepen 7 milliárd dollár értékű árut gyártott.

Chile, délamerikai köztársaság, területe 751.605 km², (1930) 4,287.445 lak. Népsűrűsége 5·7. Fontosabb mezőgazdasági termények (1000 q-ban, 1929—30): búza 10.084, rozs 36, árpa 1540, zab 1510, tengeri 710, burgonya 4343, gyapjú 12.800 tonna. Állatállománya (1000-ben, 1930): ló 441, szamár 37, ösvér 31, szarvasmarha 2387, juh 6263, kecske 788, sertés 331. Bányatermékei (1000. tonnában, 1930): kőszén 1435, vasérc 1689, rézérc 21.688, salétrom 2580, arany 896 kg, ezüst 43.540 kg, kén 16·3, mangán 3·1, só 34·7. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1933) 181·6 millió, a kivitelé 368·1 millió pezó. Főbb behozatali cikkei, jelentőségük sorrendjében (1930): gépkocsi, zsák, szarvasmarha, cukor, petróleum, rúdvas, cement, ételolaj, rizs stb.; fontosabb kiviteli cikkei: salétrom, réz, gyapjú, vasérc, fagyasztott hús, bab, gabonanemű stb. Vasútvonalainak hossza 8779 km, távíró vonalaié 33.665 km, távbeszélő vonalaié 33.776 km.

Története. Emilio Figueroa *Lorrain* elnök az állandó nyugtalanság miatt 1927 febr.-ban lemondott. Utána Carlo Ibañez del Campo következett, akinek kormánya 1928. valamennyi külföldi honos petróleumkoncesszióját megsemmisítette. 1929. sikerült a *Tacuaért* és *Aricaért* folyt vitát az országra kedvezően lezárnia. Ennek ellenére 1930. Dél-Chiléből kiindult forradalom tört ki, s ez 1931 júl.-ban Ibañezt lemondásra kényszerítette. Az ország élére Juan Esteban *Montero* került, egy hónap mulva pedig *Manuel Trucco.* Az állandósult forradalmat a gazdasági válság okozta, aminek főoka volt, hogy az ország legnagyobb bevételi forrása, a salétromkivitel, az általános világgazdasági válság és a német légnitrogén-gyártás versenye miatt teljesen elapadt. *Trucco* kormánya elsősorban moratóriumot hirdetett, azonban reformtörekvései elkésetteknek bizonyultak; a tengerészetnél kitört kommunista jellegű forradalom leverése ellenforradalmi hullámot idézett elő, amelynek hatása alatt újból a jobboldali *Monterót* választották meg elnöknek. Amikor 1932. újra fölülkerült a baloldal, Monterót eltávolították és *Davilla* volt washingtoni követ ideiglenes elnöklete mellett új kormány alakult. Újabb katonai puccs ezt is rövidesen megszüntette; az ideiglenes elnök *Blanche* tábornok lett, aki 1932 okt.-ben választást rendelt el, amelyen újra *Alessandrit* választották meg a köztársaság elnökének.

Chimaera, újabban kiderítették, hogy ezek nem oltásos fajkeverékek, mert egyáltalában nincs hibrid természetük. A kétfajhoz tartozó lények összenövésekor a szöveteket alkotó sejtek nem egyesülnek olyképpen, mint az ivarsejtek, vagyis plazmatikus eggyéválás nem történik, hanem minden egyes sejt vagy az egyik, vagy a másik fajhoz tartozik. *(IV. köt.)*

***Chinoin vegyészeti gyár,** Magyarország egyik legrégibb gyógyszervegyészeti gyára. A hazai gyógyszerellátás szempontjából számos hézagpótló készítményt gyárt, melyek közül sok kivitelre is kerül. Egyike volt a legelső szintétikus papaverinpótszer előállítóknak *(Perparin)*, a kristályos C-vitamint, Szentgyörgyi aszkorbinsavát *(Cevita)* legelsőnek hozta forgalomba. Organoterapiás készítményei *(Insulin)* szintén jelentősek.

***Chinoiserie,** eredetileg így nevezték el a franciák a Kínából Európába került apró csecsebecsét, kis faragványokat, egyéb iparművészeti holmit. Idővel szokássá vált ezzel a névvel illetni azokat a díszítő falfestményeket, kályhaellenzők képeit is, amelyeken tarka egyvelegben keleti pagodák, pálmák, keleti öltözetű emberek voltak láthatók. Többnyire urasági kerti házakban, mulatóhelyeken használták exotikus dísz gyanánt, főképp a XVIII. században. Végül így hívják általában a kínai modorú díszítményt.

***Chiovini** *Ferenc*, festő, szül. Besenyszög, 1899. A Képzőművészeti Főiskolán Balló és Rudnay osztályában végezte tanulmányait, utóbb tagja lett a Szolnoki Művésztelepnek. Az Alföld embereiről, tájairól festett képeket *(Kubikosok, Vásárosok, Hordás, Földmunka* stb.), ezenkívül egyházi művészettel, freskófestéssel is foglalkozik.

***Chironomidák** *(Chironomidae, árvaszúnyogok)*, a legyek (Diptera) rendjében a fonalascsápúak (Nematocera) csoportjába tartozó rovarok; közeli rokonai a szúnyogoknak s külsőleg nagyon hasonlítanak azokhoz, de eltérnek tőlük abban, hogy szívókájuk rövid, sőt gyakran egészen csenevész, azért rendesen nem is tudnak vért szívni. Óriási rajokban szoktak megjelenni s hasonló tömegekben együtt élnek lárváik is vizek iszapjában. Ezek a lárvák nagyon fontosak, mert egyes állóvizekben majdnem egyedül ezekből élnek a halak (a balatoni halak főtápláléka pl. a *Dasyhelea* nevű Ch. lárvája).

Chobott *Ferenc*, prépost-plébános, megh. 1931. *(IV. köt.)*

***Cholecisztográfia,** az epekiválasztást a röntgen részére érzékeltető eljárás. A röntgen u. i. rendes körülmények közt nem ad erre felvilágosítást. Ennek lehetővé tételére ú. n. kontrasztanyagot (Merck-féle jódtetraglostot) adnak a vizsgálandónak, amit a máj bizonyos időn belül az epéhez hasonlóan kiválaszt és a röntgennél láthatóvá válik. Így lehet megállapítani az epekiválasztás mikéntjét, részleges v. teljes hiányát, az epevezeték vagy epehólyag elzáródását.

***Choleval,** epesavakból és kolloidezüstből kevert orvosi készítmény, az epeutak gyulladásos bajaira és gonorrhoeás megbetegedésekre. A véráramba adott befecskendezések alakjában használják.

Cholnoky *Jenő*, egyetemi tanár, újabb művei: *A Föld titkai* (6 köt., 1926—1930); *Afrika földrajza* (1931); *Cholnoky-Atlasz* (1932); *A Kárpátoktól az Adriáig* (1934); *Égen-Földön* (1934). *(IV. és XX. köt.)*

Cholnoky *László*, író és hírlapíró, megh. 1929. *(XX. köt.)*

***Cholnoky-barlang,** (másk. *Csoklovinai b.)*, Lunkány község határában a Csoklovina házcsoport közelében és a Lunkányi völgy legvégén 425 m magasságban nyílik. A benne talált foszfátos trágyaanyag és az ősember kultúramaradványairól vált ismeretessé.

Cholon, Saigonnal kapcsolatos hátsóindiai kikötőváros, (1930) 200.000 nagyobbára kínai lak.

***Chondrotómia** *(porcátvágás)*, tüdőtágulásnál használt műtét. Helyi érzéstelenítésben a szegycsont mellett feltárják a bordák porcos végét és a betegség súlyossága szerint a 2—4., esetleg az 1—5. bordaporcból 1—5 cm hosszú darabot kimetszenek. A hordóalakú, merev mellkas ezáltal ismét mozgékonnyá lesz. A műtétet *Freund* ajánlotta.

Chop, *Max*, német zenei író, megh. Berlin, 1929 dec. 20. *(IV. és XX. köt.)*

***Chorin** *Ferenc* ügyvéd, a Salgótarjáni Kőszénbánya R.-T. és a Magy. Gyáriparosok Orsz. Szövetsége elnöke, szül. Budapest, 1879 márc. 3. 1901. sub auspiciis szerezte meg a jogi doktorátust és három évvel későbbi kitüntetéssel az ügyvédi oklevelet. 1919. a Salgótarjáni Kőszénb. R.-t. vezérigazgatója, 1925. elnöke. 1926. a Magy. Gyáriparosok Orsz. Szövetségének alelnöke, 1932. elnöke, ugyanakkor a Pesti Magy. Keresk. Bank alelnöke. Megalapítója és elnöke volt a Magyar Munkaadók Központjának. 1927 óta tagja a Felsőháznak s a 33-as bizottságnak. 1934. a kormányzó az I. oszt. magyar érdemkereszttel tüntette ki. Úgy a magyar, mint a külföldi közgazdasági lapokban élénk publicisztikai tevékenységet fejt ki.

Chorzów, lengyel-sziléziai helység, 11.654 lak. Az itteni német nitrogénműveket a lengyelek birtokba vették s értük Németország pört indított. A hosszú ideig tartott ügy 1928. egyezséggel végződött, amely szerint Lengyelország 24 millió német márka kárpótlást fizet. Az egyezséget a hágai nemzetközi bíróság 1929. hagyta jóvá.

Chotkowski *László*, lengyel püspök, politik. megh. 1923. *(IV. köt.)*

Chován *Kálmán*, zenepedagógus, a Zeneakadémián 1916-ig, nyugalombavonulásáig tanított. Megh. Bpest, 1928 márc. 16. *(IV. köt.)*

Choynowski, *Pjotr*, lengyel író, újabb művei: *Mlodosz, milosz, awantura* (1924); *Dom w sródmiescin* (1925). Mint lapszerkesztő él Varsóban. *(XX. köt.)*

Christaller, *Helene*, német írónő, újabb művei: *Das Tagebuch der Annette* (regény, 1926. 10. kiadás); *Der Weg ins Leben* (3 elbeszélés, 1926); *Als Mutter ein Kind war* (elbeszélés. 1927); *Berufung* (regény, 8. kiad., 1928); *Im Zeichen des Wassermann* (regény, 1929); *Ein Leben für Andre* (1932). *(XX. köt.)*

Christchurch, new-zealandi város (1932) 90.700, a külvárosokkal együtt 128.900 lak. Kikötője Port Lyttelton.

Christensen, *Hjalmar*, norvég író, megh. 1925 dec. 29. *(IV. és XX. köt.)*

Christensen, *Jens Christian*, dán politikus, 1916—18. és 1920—22. miniszter volt. Állandóan nagy szerepet vitt a dán parlamenti életben. *(IV. és XX. köt.)*

Christiansen, *Arne Einar*, dán költő, újabb művei: *Onkel Stephan* (dráma, 1916); *Tronfölger* (filozófiai dráma, 1913). Verseit *Mine Songe* c. gyüjteményben adta ki. *(IV. és XX. köt.)*

Christiansen, *Christian*, dán fizikus, megh. Kopenhága, 1917 nov. 28. *(IV. köt.)*

***Chromel,** főként nikkelből (74%) és krómból (19%) álló, kevés vasat, mangánt, sziliciumot és szenet tartalmazó, fűtőellenállások készítésére szolgáló ötvény, valamint némely nem rozsdásodó acél Amerikában használatos elnevezése.

***Chronin,** krómot és nikkelt tartalmazó ötvény, amelyet drót és szalag alakjában villamos fűtő-, főző- és izzítóberendezések fűtőellenállásának készítésére használnak; fajlagos ellenállása 0,85 Ohm/m.mm^2.

Churchill, folyó Kanadában, 1800 km-re hajózható; a hasonnevű kikötőnél ömlik a Hudson öbölbe, amely 1929 óta a róla elnevezett vasút végpontja. A legrövidebb út Európába innen vezet, ezért áruforgalma igen jelentékeny.

***Churchill,** *Winston*, amerikai regényíró, szül. Saint Louis, 1871 nov. 10. Politikai szerepet is játszik. 1898. lépett fel *The Celebrity* (Hírnév) c. regényével. Szereti a romantikus mesét s erősen lengyel és orosz hatás alatt áll. Későbbi művei: *Richard Carvel* (1899); *The Crisis* (1901); *Mr. Crewe's Career* (1908); *A Far Country* (1915). Színdarabokat is írt.

Churchill, *Winston Leonard Spencer*, angol államférfi, 1929. az indiai kérdésben éles ellentétbe került a II. Baldwin-kormánnyal, amelynek pénzügyminisztere volt, amire lemondott. Beszédeiben és írásaiban számos esetben élesen elítélte a párizskörnyéki béke-

szerződések területi rendelkezéseit. 1932-ben jelent meg önéletrajza: *My Early Life. (IV. és XX. köt.)*

***Chwolson,** *Orest Danilovics*, orosz fizikus, szül. Sz. Pétervár, 1852 dec. 4. A fiz. tanára lett a pétervári egyetemen 1890. Hőtannal és sugárzástannal foglalkozik. Főbb művei: *A fizika tankönyve* (1918—26); *A fizika 1914—1926* (1927): *Vallás és tudomány* (1926).

***Chybinski,** *Adolf*, lengyel zenetudós, szül. 1880 Krakó. Németországban tanult. 1908. doktor, 1912. a lembergi egyetemen magántanár, 1920. u. o. a zenetörténet rendes tanára. 1916 óta a konzervatóriumon is tanít. Termékeny zenei író, leginkább a lengyel zenetörténet kérdéseivel foglalkozik.

Ciampoli, *Domenico*, olasz író, Rómában él; eredeti szépirodalmi munkásságát a mult század kilencvenes évei óta fordítói tevékenység és irodalomtörténeti kutatások váltották föl. Művei: *Saggi critici di letteratura straniere* (Lanciano, 1904) és *Il Codice Petrarchesco della Bibl. Vittorio Emanuele* (Firenze, 1904). *(IV. köt.)*

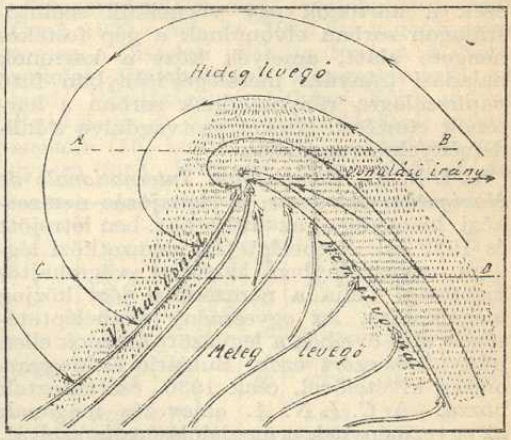
***Cianozás,** lakásokban élősdiek (poloska, svábbogár stb.) irtására szolgáló eljárás. Anyaga lehet cianhidrogén (kéksav CHN) bódító, keserűmandulaszagú, színtelen folyadék, mely 26·5°-on forr és gőzzé válik. Vízben, alkoholban oldódik. Rendkívül mérges. Ugyancsak használatos e célra a cián-nátrium, színtelen, vörös izzáson olvadó só. Minthogy mindkettő igen mérgező hatású, a C. körültekintő óvatosságot igénylő és csak engedély mellett eszközölhető eljárás. A lakás minden nyílása (ajtó, ablakok stb.) gondosan elzárandó és tömítendő, hogy a ciángáz ki ne szivárogjon. A C. időtartama 24—48 óra. Utána legalább 24 óráig szükséges a lakás kiszellőztetése, mielőtt veszély nélkül elfoglalható lenne.

Cichorius, *Conrad*, német történettudós, újabb műve: *Römische Studien* (1922). *(XX. köt.)*

***Cierva,** *Juan de la*, spanyol repülőgépszerkesztő, autogiro nevű újtípusú repülőgép feltalálója, mely a csaknem függőleges fel- és leszállást teszi lehetővé egy, a törzs felett forgó szárnyszerkezet segítségével.

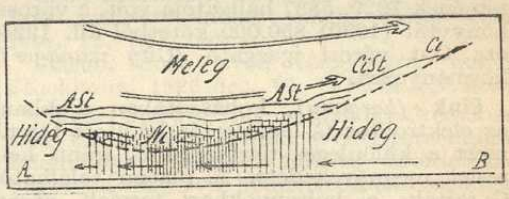
***Cigánd** nk., *Zemplén* vm., bodrogközi j. (1930) 4725 lak. *Kiscigánd* és *Nagycigánd* kk. egyesüléséből keletkezett 1923.

Ciklon. A mérsékelt égövi ciklonok, vagy régebbi terminológiával depressziók szerkezetére vonatkozó nézeteinket a Bjerknes-iskola vizsgálatai teljesen átalakították. Kiderült, hogy ezeknek a keletkezése, fejlődése, mozgása, a bennük hulló csapadék képződése mind bizonyos, a légkörben keletkező diszkontinuitási felületekkel kapcsolatos. *(Időjárási front.)* Minden ciklonban két diszkontinuitási-felület szerepel, amelyek mentén melegebb levegő hidegebb fölé emelkedni kényszerül, ami a C. lecsapódásait okozza. E diszkontinuitási felületeket frontoknak is nevezzük. Az egyik a C. meleg frontja (menetvonal), amely mentén a meleg levegő az előtte levő hidegebbre laposszögben felsiklik; a másik a hideg- vagy betörési front (viharvonal),

Ciklon áramlási rendszere Bjerknes után. (A bevonalkázott rész csapadékos terület.)

amelynél a C. hátoldalán előnyomuló hideg levegő a meleg alá hatol s azt hirtelen, meredek szögben felemelkedni kényszeríti.

Metszet a ciklon északi részén. A, B vonal.

Régebben azt hitték, hogy a *depresszió* egész területén esik; a Bjerknes-iskola egyik főérdeme annak a kimutatása, hogy a csa-

Metszet a ciklon közepén át. C, D vonal.

padékkeletkezés a frontokon történik. A Bj.-féle C.-modell az utolsó években még módosult és hatalmas fejlődésnek lett kiindulópontja: vele kezdődik a modern időjárás- és légtömeg-analízis. *(IV. köt.)*

***Címnyomógép,** nagyobb üzemekben használt sokszorosító készülék, arra a célra, hogy az üzletfelek címeit az expediáláskor ne kelljen naponként vagy hetenként újból és újból leírni. Amerikából eredt és Németországban is gyártják. Az egyes címeket ú. n. japánpapírra először írógépen legépelik, ezeket a címpapirokat egyenként

kemény kartontáblák kivágásaiba ragasztják és az így preparált kartonokat a gép adagolójába helyezik. A gépnek lábitóval v. elektrómótorral történő megindítása után ezek a kartonok egy végnélküli szállítószalagon sorban elvonulnak a gép festékes hengere alatt, amelyek közt a kartonok haladási irányára merőleges irányban futó papírszalagra rányomódnak sorban a kartonok címzései. Ezeket szétvagdalva a küldeményekre ragasztják.

***C. I. N. A.**, *Commission Internationale de Navigation Aërienne*, a léghajózás nemzetközi bizottsága, az 1919 okt.-ben létrejött és 1922 júl. életbeléptetett nemzetközi légügyi egyezményben létesített végrehajtóbizottság. Célja a nemzetközi légi közjog megalkotása. Az egyezmény életbeléptetésének első éveiben a legyőzött államok ellen irányult és ezért ezek, Bulgária és Magyarország kivételével, csak 1930. csatlakoztak hozzá. A *C. I. N. A.* elnevezés magának az egyezménynek a megjelölésére is szolgál.

Cincinnati, északamerikai város, területe 187 km², (1930) 451.160 lak. Az egykori Miamai-csatorna felett ma pompás út vezet. Az Incline vasutat elbontották. A város Ohio melletti része 43 km hosszú, 28 parkja, repülőállomása, zeneakadémiája van. Egyetemének 1929. 5887 hallgatója volt, a városi könyvtár (1930) 850.000 kötetből áll. 1924 óta C.-t városi igazgató *(City manager)* kormányozza.

Cink *(horgany)*, kohászatában újabban az elektrolitos C.-leválasztás hódított teret, mert a különleges tisztaságú C. iránti kereslet megnövekedett. A piacon található C.-fajták: a boltonyokban termelt *nyers C.*, amely 1—3% ólmot, 0·05% vasat, kevés kadmiumot tartalmaz; az ólom- és vastartalmának nagyobb részétől átolvasztás útján megszabadított *finomított* (raffinált) C., amely 99% fínomságú; a többszörös desztillálással finomított C., 99·7% fínomságban; a *finom C.* néven szereplő elektrolit C. 99·9% fínomságban; az ócska C. beolvasztása útján nyert, erősen szennyezett *remelted C.*

A világ évenkénti C.-termelése az utóbbi időben 800.000—1,200.000 tonna között mozog; ebből a mennyiségből legtöbbet, 30%-ot az Egyesült Államok termelnek, Belgium 13%-ot, Kanada és Lengyelország pedig 8—8%-ot. A C. ára 1913, de különösen 1930 óta jelentékenyen csökkent s mai 0.25 P/kg ára az 1913. évinek csak 37%-a.

A termelt C. javarészét, mintegy felét lemezzé hengerlik és dróttá húzzák; a lemezeket fal- és tetőborításra, ereszcsatornák, fürdőkádak, szárazelemek negatív pólusának, veretek, játékszerek és fémkoporsók készítésére, továbbá vízálló ládák bélelésére használják. Egy másik jelentékeny része a termelt mennyiségnek, 30% C. bevonatok készítésére szolgál; ilyen bevonatokat vasból való lemezeken, rudakon, köteleken stb. alkalmaznak, hogy azokat a rozsdásodástól megvédjék. A fennmaradó 20%-ból C.-ötvények készülnek, amelyeket sajtolt öntvényekké dolgoznak fel, továbbá C.-et tartalmazó ötvények, sárgaréz, újezüst valamint C. vegyületek, C. oxid, klorid és szulfát. *(IV. köt.)*

Cipőgyártás. A cipők készítése, mely ősidők óta kézműipar volt, az amerikai *Blake*, *MacKay* és a német Simon *Wolf* kezdeményezései után a mult század vége óta nálunk is mindinkább tömeggyártással, gépekkel történik. A modern C. munkamenetéhez a következő mótorhajtású gépeket használják: A felsőrészhez kiszabó v. mintavágó, vékonyító, behajtó, tűző, szegő, lyukazó, karikákat és kapcsokat beütő, gombozó gépeket. A talpat, bélést mángorlógépen kinyujtják, a talpmetsző gépen kiszabják, préselőn a kaptafához idomítják és arra ráhúzzák. Ha szegelt a cipő, akkor bekötőgépen a béléshez kötik a talpat, ha varrott, akkor rámafelvarrógépen rámát varrnak a cipő oldalához, ezt követőleg ragasztó és préselőgépen a talp belső részét a talphoz szorítják. A talpat a kaptafával párhuzamosan körül kell vágni és azt a körszegély-rámához fel kell varrni varrógépen. Szegelt cipőnél a talpat a cipőhöz géppel szegezik. Azután símítógépen kisímítják a talpat. A cipősarkat sarokkészítő és szegező gépeken állítják elő, azután pedig sarokmarógépen és szétvágógépen dolgozzák ki véglegesen és ezt követően a cipőhöz szegezik. Az utolsó műveletnél a cipőből kiveszik a kaptafát, — amelyet előzetesen kaptafavágógépen készítenek — sámfára húzzák s a blokkoló gépen, universalis kikészítő gépen dörzsöléssel, vasalással, tisztítással és fényesítéssel csínozzák. Ez idő szerint kb. 15 nagy cipőgyárunk van. *(IV. köt.)*

Cirkálók és könnyű C. a világháború előtt aránylag kisebb szerepet játszottak, azóta azonban jelentőségük megnőtt s most a világhatalmak ezek szaporítására helyezik a súlyt. Jellemző tulajdonságaik: nagy sebesség, mely egyeseknél a 70 km/órát is meghaladja, nagy működési sugár, 3—10.000 tonnáig terjedő vízkiszorítás, közepes üregméretű tüzérség (20·3 cm, a könnyű C.-nál max. 15·5 cm) és végül a csatahajókénál (l. o.) jelentősen könnyebb vértezet, amelynek vastagsága csak a legérzékenyebb részeknél lépi túl a 150, könnyű C.-nál a 100 mm-t. Alkalmazásuk: a tengeri csatákban a csatahajók mellett való részvétel, harc bevezetése, üldözés, nagyobb hajóhadak előtt a felderítés. Fontos feladatuk lehet még: az ellenséges tengeri kereskedelem bénítása, csapat- és egyéb szállítások védelme. Tengerentúli érdekkel, gyarmatokkal bíró hatalmak nagyobb távolságokra önállóan is kikülöníthetnek egy, vagy több C.-t, melyek fenti tulajdonságaik révén erre különösen alkalmasak. *(L. még: Csatahajók, XXI. köt.)*

A jelentősebb tengeri hatalmak jelenleg, beleértve az építés alatt álló és megszavazott

egységeket, a következő számú C.-kal rendelkeznek:

	Cirkáló	Könnyű cirkáló
Anglia	19	48
Franciaország	10	15
Japán	18	25
Egyesült Államok	19	14
Olaszország	10	19
Németország	—	6
Oroszország	5	2

(IV. köt.)

A legmodernebb C. legfontosabb adatait a következő táblázat mutatja:

Hajó neve (ország) és vízrebocsátási éve	Vízkiszorítás tonna	S ebesség km/h	Tüzérség drb/ürméret (cm)	Torpedócsövek	Vértezet mm fedélzet	Vértezet mm nehéz tüzérség	Vértezet mm vízvonal	Működési sugár km	Hajóhossz	Személyzet száma
Leipzig (ném.) 1929..	6.000	59·2	9/15, 2/8·8,* 4/2*	12/50	.	.	.	13.000	165·8	597
Exiter (ang.) 1929. .	8.390	59·6	6/20·3,4/10·2*4/4·7,8/4*	6/53·3	50	51	.	18.500	164·6	650
Dupleix (francia)1930	10.000	59·2	8/20·3, 8/9*, 8/3·7*	6/55	.	.	60	9.250	185	605
Alb. da Barbiano (olasz) 1930.....	5.069	77·7	8/15·2, 6/10* 6/10*	4/53·3	75	.	.	4.625	169·3	.
Takao (japán) 1930.	9.850	61·0	10/20·3, 4/12*	8/53·3	76	152	76	25.900	192	773
Pensacola (Egy. Áll.) 1929.....	9.100	60·5	10/20·3,4/12·7* 2/4·7	6/53·3	25	19	76	24.050	178·5	710

* Légvédelmi ágyú (repülőelhárítás céljára.)
· jelzett adatok ismeretlenek.

Clam-Martinitz, *Heinrich gróf,* volt osztrák miniszterelnök és földmívelésügyi miniszter, megh. 1932 márc. 7. *(XX. köt.)*

***Claparède,** *Edouard,* pszichológus, szül. Genf, 1873 márc. 24. 1916 óta a genfi egyetemen a kísérleti lélektan tanára. A Nemzetközi Pszichológiai Kongresszusok Állandó Bizottságának titkára. Főbb művei: *Psychologie de l'Enfant et Pédagogie experimentale* (10. kiadás 1924; 4. kiadását magyarra ford. Weszely Ödön, 1915); *L'Association des Idées* (1903); *Traité de Psychologie* (1930).

Clary-Aldringen, *Manfred gróf,* Ausztria volt miniszterelnöke, megh. Bécs, 1928 febr. 12. *(IV. köt.)*

Clason, *Sam,* svéd történetíró, megh. Stockholm, 1925 dec. 19. *(IV. és XX. köt.)*

***Claude,** *Georges,* francia fizikus és kémikus, szül. Párizs, 1870. Kémiai és elektrotechnikai találmányai vannak. Sikeres kísérleteket végzett a tengervíz hőmérsékkülönbségeiben rejlő energiának gépek hajtására való felhasználására. 1924. a francia akad. tagja.

Claudel, *Paul,* francia költő, jelenleg Brüszszelben követ. Újabb munkái: *Cantate à trois voix* költemények (1914); *Feuilles de Saints* (1928); *Le Soulier de Satin* dráma (1932); *L'Oiseau noir dans le soleil levant* (1931); *Ecoute ma fille* (1934). *(XX. köt.)*

***Clausius—Clapeyron-egyenlet,** a termodinamika első és második főtételéből folyik, mely a halmazállapot-változásoknál fellépő hőmennyiségeket (olvadás-, párolgás- stb. hő) a nyomással, hőmérséklettel és térfogatváltozással fejezi ki. A C. alapján okát lehet adni, hogy oly anyagok olvadáspontja — amelyek szilárd fázisban ritkábbak, mint folyadék fázisban — alábbszáll, ha nő a nyomás. (Pl. víznél 1 atm.-ként 0·007 C°-kal.)

Claussen, *Sophus,* dán költő, megh. Koppenhága, 1931 ápr. 11. *(XX. köt.)*

***Claustrofobia,** az elzártság érzése, ill. az attól való félelem; ilyen a tömegiszony, azon félelemérzés, hogy a nagyobb tömegbe sodródva vagy zárt helyen (templom, színház, gyűlés) levő tömegbe úgy beékelődünk, hogy onnan többé kijutni nem tudunk. U. e. kifejezés használatos azonban akkor is, ha valaki fél magányosan maradni, főleg egye-

***C. I. T. E. J. A.,** a *Comité International Technique d'Experts Juridiques Aëriens,* a légügyi jogi kérdések tisztázására létesült nemzetközi bizottság, amelyet az 1925. évi párizsi légügyi magánjogi értekezlet küldött ki azzal a megbízatással, hogy a *C. I. N. A.*-val párhuzamosan szolgálja a légi jog fejlesztését. Az értekezleten 50 állam vett részt, közöttük Magyarország is.

***Citoplazmatikus öröklés,** az átöröklésnek azt a módját jelenti, amely nem a sejtmaggal van kapcsolatban, hanem a sejtmagon kívüli plazmához, vagyis a citoplazmához van kötve. A C. rendszerint az anya részéről történik és csak néhány ivadékon át tart. Gyakoribb esetek: az anya anyagcseréjének hatása az utódra, idegen anyagok, pl. festékek átvitele az anyából az utódra stb.

***Citroën,** *André-Gustave,* francia autógyáros, szül. Párizs, 1878 febr. 5. Tanulmányai után kis mechanikai üzemet alapított, 1908. átvette Mor régi autógyárát, melyet rövid idő alatt fellendített. A háború alatt megalapította Jevalban a mai Citroën-műveket s főleg hadianyag gyártásra rendezkedett be. A háború után autógyártással foglalkozott, napi termelését 1000-ig fokozta. 1934 dec. óta a gyár nagy nehézségekkel küzd.

***Ciura,** *Alexandru,* román elbeszélő, szül. Abrudbánya, 1876. Teológiát és filozófiát hallgatott Budapesten. 1902. megindította a *Luceafarul* c. folyóiratot. Előbb Balázsfalván tanár, jelenleg a kolozsvári *Baritiu-Lyceum* igazgatója. Művei: *Visure trecute, Aduceri-aminte, Icoane, Amintiri, Sub steag strain, Educatia vechilor Elini.*

Claar, *Emil,* német színész és író, megh. Frankfurt, a. M., 1930 júl. 25. *(XX. köt.)*

dülálló helyiségben. Ezen félelemérzések nagyon sokszor a gyermekkor bizonyos lelkizgalmára *(lelki trauma)* pl. vihar, villámlás, vagy hasonlók, vezethetők vissza.

***Clavicembalo,** a zongora elődeinek az a fajtája, amelynél a billentyűk tengelyének mentén vannak a húrok kifeszítve. Ezek a hangmagassághoz viszonyítottan fokozatosan rövidülnek (a játszótól jobbfelé). A billentyűk hátsó végére alkalmazott bábokba szorított ékformájú tollak pengetik a húrokat. E tüskeszerű pengető után hívták a franciák a C.-t *épinette*-nek, amiből német közvetítéssel *spinét* lett. (Ma hibásan mindenféle régi kis zongorát spinétnek hívnak.) Amikor a bábukban a pengető nem toll, hanem a lágyabb hangzás kedvéért bőrdarab volt (több hangszín ugyanazon hangszeren!) ezt a franciák *Choeur de buffle*-nek, a németek *Lautenzug*-nak hívták. A C.-t és *clavicordiumot* a XIX. sz. elején a kalapácsos szerkezetű zongora szorította ki.

***Clavicord,** a zongora elődeinek az a típusa, amelynél a billentyűk tengelyére derékszögben kifeszített egyenlő hosszú húrokat a billentyűk hátsó végére erősített érverő szólaltat meg, mely a megütéssel egyidejüleg a húrokat megfelelően meg is rövidíti. A húrok zengő része a játékostól jobbra van; hogy a másik rész ne hangozzék, tompító szalagokat fontak a húrok közé. A C. kisfajtájú hangszer volt, melyet hosszú ideig dobozként tettek az asztalra s csak később szerkesztettek a C.-ot lábakkal. A XVIII. sz. végéig volt használatban.

***Clean-up.** Vakuum-csövek (elektrón-, Röntgen-, Braun-cső) vakuumának javítása úgy eszközölhető, hogy a csőre néhány órára feszültséget kapcsolunk. Ezen eljárás a C. (tisztítás) nevet viseli. Hosszú használatban lévő csövekben önmagától is bekövetkezik ez a keményedésnek nevezett jelenség. A C. magyarázata az, hogy a feszültség által ionizált gázokat az üvegfal és a rajta abszorbeált gázok elektromosan megkötik.

Clemen, *Paul*, német művészettörténész, újabb művei: *Kunstschutz im Kriege* (1919); *Die belgischen Kunstdenkmäler* (1913); *Die gotische Wandmalerei der Rheinlande* (1928). *(IV. köt.)*

Clemenceau, *Georges*, francia államférfi, megh. Párizs, 1929 nov. 24. 1922. a háborús adósságok megfizetésének megtagadása miatt Amerikában keletkezett kedvezőtlen hangulat megjavitására Amerikába utazott propagandaútra. 1926. jelent meg Demosthenesről írt tanulmánya, majd emlékiratait írta meg: *Grandeurs et misères d'une victoire* (1930). *(IV. és XX. köt.)*

Clémentel, *Etienne*, francia politikus, 1925. ápr. a frank válsága miatt lemondott. 1927 februárban a szenátus pénzügyi bizottsága elnökének választotta meg. 1929 okt. Briand bukása után kormányalakításra kapott megbízást, kísérlete azonban nem járt eredménynyel. *(XX. köt.)*

Clerk, *George Russel, Sir*, 1926. török nagykövet, 1933. Brüsszelbe helyezték át, ugyanakkor Luxemburgban is képviselte Angliát. 1934. a leszerelési tárgyalások révén nagyon fontossá vált párizsi nagyköveti állást nyerte el. *(XX. köt.)*

Cleveland, az Északamerikai Egyesült Államok hatodik legnagyobb városa, területe 179 km², (1930) 900.429 lak. Új pályaudvara 219 m magas. Azonkívül sok új és hatalmas épülettel, stadionnal (110.000 hely) gazdagodott. 26 parkja 11 km²-nyi kiterjedésű, 1925. 4 km²-nyi kiterjedésű légikikötőt építettek. Lakó elővárosai: Ny.-on Lackewood és Rocky River; K.-en East Cleveland, Chaker Heights és Bratenahl. Egyetemének (1929) 7130; technikai főiskolájának 812 hallgatója volt. 2254 ipartelepe kb. 200.000 munkást foglalkoztat és évi 1125 millió dollár értékű árut dolgoz fel. Híres petróleumfinomító ipara visszafejlődött. Jelenleg legjelentékenyebb acél- és vas-, gépkocsi-, gép-, villamosáru-, ruha-, festékipara.

***Clone,** az ivartalanul szaporodó és szaporítható lények ivadékainak összessége. Így az egysejtűek osztódással, vagy a többsejtűek gumóval, tőosztással vagy más módon létrehozott, egyetlen egyéntől származó ivadékainak sorozata (pl. burgonya). A C. minden egyénének genotípusa azonos a kiinduló egyénével, még akkor is, ha az *heterozigota* volt. Emiatt nagy a gyakorlati jelentősége a C.-tenyésztésnek.

***Clopoţel,** *Ion*, román hírlapíró, szül. 1892 nov. 22. A Gazeta Transilvaniei, majd a Patria igazgatója, a *Societate de Mâine* c. társadalomtud. folyóirat szerkesztője. Művei: Sociografie românească, Direcţiea realismului socialeconomic, Criza democraţiei in România, Revolutia din 1918 şi unirea Ardealului cu România stb.

***Clotis,** *Josette*, francia írónő, szül. 1912. Tizenkilenc éves korában alapította meg hírét első regényével, amelyben falun átélt gyermekkora van megírva: *Le Temps vert* (1932). *Une mesure pour rien* (1934) c. második regényében két gimnazista szerelmét írja meg.

Clynes, *John Robert*, angol politikus, 1925. a munkáspártnak kongresszusán mint elnök, a fenyegető szakadást megakadályozta. Ugyanezen évben az alsóház munkáspárti csoportjának elnökévé választották meg. A második MacDonald-kormányban belügyminiszter, 1931. a munkáspárt Henderson-csoportjával ellenzékbe ment. C. az oxfordi és durhami egyetemek díszdoktora. *(XX. k.)*

Cobden-Sanderson, *Thomas James*, angol könyvkötő, megh. London, 1922 szept. 7. *(XX. köt.)*

Cocteau, *Jean*, francia író, újabb regényei: *Thomas l'imposteur* (1924); *Les Enfants terribles* (1929); továbbá *Le Rappel à l'ordre* (1926); *La lettre à Maritain* (1926); *Essai de critique indirecte* (1932) kritikai munkái és verskötete *Opera* (1927). Utóbb minden érdeklődése a színház felé fordult; színművei:

Orphée (1927); *La Voix humaine* (1930); *La Machine infernale* (1934); *Les Chevaliers de la Table Ronde* (1935). *(XX. köt.)*

***Codex Iuris Canonici,** rövidítve *CIC*, a latin szertartású katolikus egyház törvénykönyve. Amióta V. Kelemen pápa 1314. kiadta törvénygyüjteményét *(Clementinae*, a régi egyházi törvénygyüjteménynek, a Corpus Iuris Canonici-nek 4. része), az egyházi törvényhozásnak évszázadokon keresztül nem történt újabb összefoglalása. Az ebből származó jogbizonytalanság miatt ismételten sürgették az új kodifikálást, utoljára a vatikáni zsinaton. Történt is XIII. Gergely óta (1580) több kísérlet erre, azonban a föladat óriási nehézségén mind megfeneklett. Végre a praktikus és energikus X. Pius, Pietro Gasparri (később államtitkár, megh. 1934.) titkársága mellett, megbízott egy bíborosokból és konzultorokból (köztük Serédi Jusztinián hercegprímás, Gasparri legszemélyesebb munkatársa) álló bizottságot az új törvénykönyv megalkotásával. 1912. a püspökök megkapták hozzászólásra az első tervezetet, 1916. a munka elkészült. 1917 pünkösdjén XV. Benedek *Providentissima mater* kezdetű bullájával hivatalosan közzétette; ugyanebben az évben hiteles értelmezésére *Commissio Pontificia*-t szervezett. Érvénybe lépett 1918 pünkösdjén (máj. 19.). I. Justinianus Institutiones-ének mintájára öt könyvre tagozódik: általános jogszabályok, személyi, dologi, per- és büntető jog. Az egyes könyvek címekre és végül canon-okra oszlanak; ezek folyószámmal vannak ellátva, számuk 2414. Az idézés a kánon számával történik. A CIC a latin szertartású katolikusok egyetlen törvénykönyve; szigorúan csak a fegyelmi törvényeket tartalmazza, a hit-, erkölcselvi és a szorosan liturgiai törvények kizárásával. A keleti szertartású egyház számára külön törvénykönyv készül. A CIC hatályon kívül helyezi az eddigi törvénygyüjteményeket és a vele ellenkező törvényeket és rendelkezéseket. Nem érinti a részleges jogokat, melyek a Szentszéknek az államokkal való megállapodásán nyugszanak, sem a szerzett jogokat, a pápai kiváltságokat és engedélyeket. Visszaható ereje nincsen. A CIC nem akar új törvényhozás lenni, hanem az érvényben levő jog kodifikálása: összefoglalás, egyeztetés, kiigazítás a mai kodifikációs technika színvonalán. Formai kiválósága a nem-katolikus jogászok részéről is osztatlan elismerés tárgya. Tartalmi tekintetben pedig az egyház az utolsó két emberöltőben végbement benső megerősödésének, nevezetesen vallási elmélyülésének és külső tekintélye megszilárdulásának imponáló történeti dokumentuma.

Irodalom: A *CIC* szövege először 1917., az Acta Apostolicae Sedisben, Gasparritól készített betűrendes mutatóval, majd 1918. a Vatikán-nyomdában, Gasparri forrás-jegyzeteivel jelent meg. Ezeknek a forrásoknak szövege *Codicis I. C. Fontes* címmel 1923 óta eddig 6 kötet. Siposs I. *Az új egyházi törvénykönyv fő vonásai és újításai*, 1918.; U. Stutz, *Der Geist des CIC*, 1918.; Siposs I., *Enchiridion iuris Can.* 1928.; E. Eichmann, *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des CIC*, 1934.

***Codreanu,** *Cornelu Zelea*, román politikus, szül. 1903., mint egyetemi hallgató 1923. lelőtte a jasszi-i rendőrfőnököt, 1927. megalapította az antiszemita Vasgárda-szervezetet, melynek betiltása után, 1933. annak egyik tagja agyonlőtte Duca román miniszterelnököt.

***Coelho Neto,** *Henrique Maximiano*, braziliai író, szül. Maranhao, 1865 febr. 21. Fantasztikus, mesteri elbeszéléseiben Brazilia őserdejének és lakóinak életét írja le. Főművei: *A Capital Federal* (1893); *Miragem* (1895); *Inverno en flor* (1897); *O morto* (1898); *O Paraiso* (1898); *Tormenta* (1901); *Turbilhao* (1906); *Esphinge* (1908); *Rei negro* (1914).

Cohn, *Klara*, német írónő, újabb művei: *Prinzen, Prelaten und Sansculotten* (1931); *Menschen unter Zwang* (1932). *(XX. köt.)*

Colasanti, *Arduino*, olasz műtörténész, a nemzetnevelési miniszteriumban 1919—28. szépművészeti és régészeti osztályfőnök. 1933 óta a római egyetemen a középkori olasz műtörténet megbízott tanára. Élénk kritikai és tudományos tevékenységének legújabb eredményei: *Le fontane d'Italia* (Milano, 1926); *Donatello* (Róma, 1930); *La pittura nelle Marche nel' 400* (Firenze, 1931). *(IV. köt.)*

Colenbrander, *Hermann Theodorus*, holland történetíró, 1925. a leideni egyetem tanára, újabb műve: *De vestiging van het Koninkrijk* (1927). *(IV. köt.)*

Colette, *Sidonie Gabrielle*, francia írónő, *Cheri* c. főművének második, befejező kötete: *La Fin de Chéri* (1926) megjelent. Ezt követték: *La seconde* (1928); *Lido* (1929); *Le Voyage égoïste* (1930); *Ces Plaisirs* (1931); *La Chatte* (1933) és *Duo* (1934) c. regényei. *(XX. köt.)*

***Colijn,** *Hendrik*, holland politikus, l. *Colyn, XX.* és *XXI. köt.*

***Collegium Hungaricum,** a magyar állam által Bécsben, Berlinben és Rómában, gróf *Klebersberg* Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére 1927. alapított tudományos intézetek. A C. tagjai fiatal tudósok és művészek, akik ezen tagságot ösztöndíjszerűen nyerik el. Célja a fiatal magyar nemzedék nevelése, másrészt a magyar és külföldi kultúrkapcsolatok mélyítése.

Collin, *Christen*, norvég irodalomtörténész, megh. Oslo, 1926 márc. 30. Művei: *Leo Tolstoy og nutidens kulturkrise* (1910); *Brorskabets religion* (1912); *Det geniale menneske* (1914.) stb. *(IV. köt.)*

Colombia, délamerikai köztársaság, területe 1,201.520 km², (1928) 7,851.000 lak., ebből nő 3,913.108, népsűrűsége 6·5. Fontosabb mezőgazdasági terményei (1928—29., 1000 q-ban): tengeri 1000, rizs 164, burgonya 2383, kakaó 56, dohány 87, nyerscukor 1707, tisztított gyapot 20·6. Állatállománya (1927., 1000-ben): ló 978, szamár 157, öszvér 346, szarvasmarha 6727, juh 771, kecske 407, sertés 1366. Bányatermékei (1929): arany 1505, ezüst 1866,

platina 1417 kg, nyerspetróleum 2917 tonna. Vasútvonalainak hossza 2539 km, távbeszélő vonalaié 34.900. Külkereskedelmében a behozatal értéke (1930) 62·8 millió, a kivitelé 112·7 millió pezó volt. Fontosabb behozatali cikkei, jelentőségük sorrendjében (1930): textiláruk, élelmiszerek, fémek, gépek, közlekedési eszközök, kémiai anyagok stb.; fontosabb kiviteli cikkei: kávé, petróleum, arany, banán, bőrök, platina, dohány stb.

Colombo, Ceylon-sziget angol koronagyarmat fővár. és főkikötője, (1931) 284.155 lak.

Colombo, *Giuseppe,* olasz mérnök, megh. Milánó, 1921 jan. 16. *(IV. köt.)*

***Colonna,** *Ascanio, herceg,* olasz diplomata, szül. Nápoly, 1883 aug. 8. 1908. lépett diplomáciai szolgálatba, a világháború alatt a külügyminiszteriumban teljesített szolgálatot, miközben követségi tanácsossá léptették elő. Mint az olasz delegáció tagja vett részt a párizsi béketárgyalásokon, 1922. Koppenhágába, 1924. Londonba és Madridba küldték különleges megbízással. 1926. Stockholmban követ; 1932 aug. ugyanezen minőségben Budapestre helyezték át, ahol sok sikerrel munkálkodott a magyar-olasz viszony bensőségesebbé tételén.

Columbus, az Északamerikai Egyesült Államok Ohio államának városa, (1930): 290.564 lak. Egyetem (1930) 15,126 hallg.

Colyn *(Colijn), Hendrik,* holland államférfi, 1925. kabinetet alakított, amely azonban már a következő évben megbukott. Az antirevolucionista párt vezére, *De Standaard* c. lapjának vezetője, 1931. a Népszövetség vámháború elleni konferenciáján kiküldötte. Műve: *Koloniale vraagstukken van heden en morgen* (1928). *(XX. köt.)*

***Combe Capelle,** franciaországi helység, ahol O. Hauser 1909. az aurignaci korból származó, kagylódíszek és kőszerszámok kíséretében eltemetett férficsontvázat talált. A lelet ma a berlini múzeum tulajdona.

***Combine,** l. *Aratócséplőgép, XXI. köt.*

Commer, *Ernst,* német teológiai író, megh. Graz, 1928 ápr. 24. *(IV. köt.)*

Comparetti, *Domenico,* olasz klassz. filológus, megh. Firenze, 1927 jan. 20. *(IV. köt.)*

***Complexum,** a pszichoanalízisben a léleknek valamely tudattalanba leszorított élmény körül kikristályosodó emlék- és indulatcsoportja. A C.-nak, éppen mert a tudattalanban gyökeredzik, a cselekvésre és jellemkialakulásra hatalmas — a tudatos ellenőrzéstől független — befolyása lehet. *Freud* szerint a legjelentősebb két C. az Oedipus- és a castratio C. Az előbbi a gyermeknek a szülőkhöz való tiltott érzelmi viszonyából fakad, az utóbbi a nemi vágyak ellen irányuló leghatásosabb védelemnek, a férfiasság elveszítésének fantáziájából.

***Compton,** *Arthur Holly,* amerikai fizikus, szül. Wooster (Ohio), 1892. 1923 óta a csikágói egyetem tanára. Főképpen röntgenológiával foglalkozik, az idevágó kutatásaiért 1927. Ch. T. R. *Wilson* angol fizikussal együtt elnyerte a fizikai Nobel-díjat.

***Compton-hatás,** *Compton* amerikai fizikus által 1922. észlelt jelenség, amely abban nyilvánul, hogy a szétszórt Röntgen-sugárzás egyrészének hullámhossza nagyobbnak adódik a beeső sugárzásénál. A hullámhossz nagyobbodása függ a szórás szögétől, viszont független a beeső sugárzás hullámhosszától és a sugárzást szétszóró anyag minőségétől. A C. értelmezésénél a fény klasszikus (undulációs) elmélete felmondja a szolgálatot, viszont a fény kvantumelmélete kitünően beválik. Ha ugyanis az utóbbi álláspontjára helyezkedve, a fényt energiakvantumok áramlásának tekintjük, e fénykvantumoknak a sugárzást szétszóró anyag elektronjaival való mechanikai ütközéséből a mérési eredményekkel pontos egyezéssel lehet a hullámhossz növekedését kiszámítani. A C. a fény kvantumelméletének egyik legalapvetőbb jelensége és bizonyítéka; segítségével a Planck-féle hatáskvantum *(h)* értéke meghatározható.

Concha *Győző,* jogtudós, nyug. egyet. tanár és a Magy. Tud. Akadémia másodelnöke, megh. Budapest, 1933 ápr. 11. Az Akadémia 1928. adta ki *Hatvan év tudományos mozgalmai között* c. összegyüjtött tanulmányai I. kötetét. *(IV. és XX. köt.)*

***Confédération Internationale des Etudiants,** Nemzetközi Diákszövetség, röv. *C. I. E.* 1919 Strassburgban alakult.

***Conference on Christian Politics, Economics and Citizenship,** röv. *Copec,* 1924. a birminghami konferenciával alakult mozgalom, amely keresztény gondolatokat akar szociális és politikai téren érvényesíteni. Folyóirata 1924 óta *The Copec News.*

Conrad *Gyula,* grafikus, fametszetekkel illusztrálta *Krúdy* Gyula: *Pesti évkönyv* c. művét és számos rézkarccal vett részt hazai és külföldi kiállításokon. *(IV. és XX. k.)*

Constantine, algériai város, (1931) 104.902 lak.

***Constantineanu,** *Ioan,* román botanikus, szül. 1860. 1906. a hallei egyetemen doktorátust szerzett. Egyet. tanár Jaşiban. Növényfiziológiával és növényrendszertannal (Uredineae, Ustilagineae) foglalkozik.

***Consumensek,** valamely biocönózisnak azok a tagjai, főként állatok, amelyek nem tudják maguk termelni a testük felépítéséhez szükséges szerves anyagokat, hanem azokat a termelőktől (producensek), vagyis a zöld növényekből veszik.

***Contex eljárás,** a síma beton felületének érdessé tételére szolgál. Különleges lakkszerű folyadék vízzel higítva a friss betonra mázolandó, ami a külső felület megkötését 1—10 mm mélységig hátráltatja s így ez a külső, lazán maradó réteg utólag lekefélhető. Három minőségben gyártják Németországban.

Conway, *Sir William Martin,* angol műtörténész, újabb munkája: *Mountain Memories* (1920). *(IV. köt.)*

***Cook,** *Arthur James,* angol szakszervezeti vezető és politikus, szül. 1885. Lelkész volt,

de amikor a szoc. munkáspárthoz csatlakozott, kizárták az egyházból. Bányász lett és csakhamar egyik legtevékenyebb agitátora a szervezetnek. 1914—1918. kétszer ítélték szabadságvesztésre háborúellenes izgatásért. 1924. a nagybritanniai bányamunkásszövetség főtitkára; mint ilyen, egyik vezetője 1925. a bányászsztrájknak. Nagy szerepe volt 1926. az általános sztrájk megszervezésében és az angol munkásság szívós ellenállásában.

***Coolidge,** *Archibald Cary*, északamerikai történetíró és diplomata, szül. Boston, 1866 márc. 6., megh. Cambridge (Mass.), 1928 jan. 14., a Harvard-egyetem tanára. 1922—27. a *Foreign Affairs* kiadója. Munkái: *The United States as a World-Power* (1908;) *Origins of the Triple-Alliance* (1917); *Ten Years of War and Peace* (1927).

Coolidge, *Calvin*, északamerikai elnök, megh. Northampton, 1933 jan. 5. Miután megtagadta az Egyesült Államoknak a Népszövetségbe való belépését, többször erélyesen követelte az általános leszerelést. Támogatásával indult meg a Kellogg-paktum elfogadásáért való diplomáciai eljárás, ugyanakkor azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a szövetségesek fizessék meg háborús adósságaikat és 1929. aláírta a törvényt, amely 15 új cirkáló építéséről intézkedett. Ugyanebben az évben járt le elnöki megbízatása; C. másodszori jelölését nem fogadta el, a politikai élettől visszavonult és a New York-i Életbiztosító Társaság igazgatója lett. *(XX. köt.)*

***Coolidge,** *William David*, amerikai fizikus, szül. Hudson (Massachusetts), 1873 okt. 23., a General Electric társaság fizikusa. A Röntgen-lámpát tökéletesítette.

***Coolidge-lámpa,** olyan Röntgen-lámpa, amelyben lehetőleg tökéletes vakuum és két elektród van: izzókatód, mely elektrónokat termel és az antikatód (anód). Előnye, hogy a katód izzítását változtathatjuk, amivel úgy az elektrónok mennyiségét, mint sebességét szabályozhatjuk, azaz tetszőleges erősségű és hullámhosszúságú röntgensugárzást létesíthetünk.

Coolus, *Romain* (René *Weil)*, francia író, újabb művei: *Amour quand tu nous tiens!* (1919); *L'Eternel masculin* (1920); *Le Paradis fermé* (1921); *Diane au bain* (1922); *La Reine de Biarritz* (1927). *(IV. köt.)*

***Cooper creek** (*Barcoo river*), Belső-Ausztráliában az Erye-tónak legnagyobb keleti tápláló folyója. Barcoo vagy Victoria néven számtalan forrásággal a keletausztráliai ránchegységben ered. Queenslandban, a Thomsonnal való egyesülése után nevezik C.-nek. A sivatagos belső területeken számtalan ágra bomlik. Ezek közül egyik ág a Blanchetóba, a főág az Erye-tóba ömlik. Csak a felsőfolyásán van a medrében állandóan víz, alsófolyása az év nagyobb részében száraz.

***Coorongite,** szénhidrogénekből álló éghető, rugalmas ásványos anyag, Ausztrália egyes vidékeinek homokos mélyedményeiben; nevét *Coorong* ausztráliai lagunától kapta.

***Copeau,** *Jacques*, francia színész és kritikus, szül. Párizs, 1879., a *Vieux Colombier* színház megalapítója, ahol 1913—24. nagy önzetlenséggel működött. Mint színész és igazgató ő hozta először színre a *Saül* c. színdarabot *Gide André*-tól, *Le Paquebot Tenacity*-t *Vildrac*-tól, *Cromedeyre-le-Vieil*-t *Jules Romains*-től stb. Egyike a *Nouvelle Revue Française* c. folyóirat megalapítóinak; számos kritikai és színházi tanulmányt írt. 1924—34. teljesen visszavonult a párizsi élettől. 1934. színre hozta az Atelier-színházban Shakespeare *Comme il vous plaira* c. színdarabját.

***Copec,** l. *Conference on Christian Politics, Economics and Citizenship. (XXI. köt.)*

Corday, *Michel* (Louis Edouard *Pollet)*, francia író, újabb művei: *Les Mains propres* (1919); *Les Feux du couchant* (1920); *Les Hauts Fourneaux* (1922). Kiadta *Dernières pages inédites d'Anatole France* (1925). stb. *(IV. köt.)*

Cordier, *Charles*, francia szobrász, megh. Alger, 1905 ápr. 30. *(IV. köt.)*

Córdoba, argentin. város, (1932) 253.182 l.

***Coriolis-erő.** A mechanika mozgásegyenleteit az inerciális (tehetetlenségi) koordináta rendszerből forgórendszerbe transzformálva, két új erő lép fel: ezek az ú. n. tehetetlenségi erők, a centrifugális erő és a C. A centrifugális erő a szögsebesség négyzetével és a forgási sugárral egyenesen arányos, a C. a szögsebességgel és a mozgó test sebességével arányos. A C. a szögsebesség vektorára és a test sebességére merőleges. Ez az erő nagy szerepet játszik minden, a földön lejátszódó mozgásnál, így pl. az inga lengésénél, valamint a légtömegek mozgásánál.

Cornelius, *Hans*, német filozófus újabb művei: *Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft* (1926). *Grundlagen der Erkenntnistheorie* (2. kiadás, 1926). *(XX. k.)*

Correa de Oliveira, *Antonio*, portugál költő, főbb művei: *Antoda fein do dia, Alma religiosa, Verbo ser e verbo amar, Job*, nagyobbrészt katolikus szellemű vallásos költemények. *(XX. köt.)*

Correns, *Karl*, német botanikus, a berlini Kaiser Wilhelm Institut für Biologische Forschung igazgatója, megh. 1933 febr. 15. *(XX. köt.)*

***Corti,** *Egon Cäsar gróf*, osztrák történész, szül. Zágráb, 1886 ápr. 2. Bécsben él. Művei: *Alexander von Battenberg* (1920); *Maximilian und Charlotte von Mexiko* (1924); *Der Aufstieg des Hauses Rothschild* (1927); *Elisabeth* (1934, magy. ford.-ban 1935).

***Cortot,** *Alfred*, francia zongoraművész, szül. Nyon (Genève mellett), 1877 szept. 26., a párizsi Conservatoire-on tanult, hol 1907 óta a mesteriskola tanára. Mint karnagy és zenei író is működik.

***Corvin-lánc,** *koszorú és díszjelvény*. Magyarország kormányzója alapította 1930 okt. 12. írók, művészek és tudósok részére, akik a magyar művelődés körül érdemeket szereztek.

Három részre tagozódik, 12 lánc és 60 koszorú szerepel az alapítványban. Külföldiek számára, akik a magyar ügyet szolgálják, 12 díszjelvény áll rendelkezésre.

Cosgrave, *William Thomas*, ir államférfi, 1927—30. újra az ir szabadállam miniszterelnöke lett. *(XX. köt.)*

***Cossmann,** *Paul Nikolaus*, német publicista és politikus, szül. 1869 ápr. 6. Baden-Badenban. Irásaiban szélső jobboldali szempontból hirdette a német szellem kulturális szerepét, élesen bírálta a weimari alkotmányt és támadta a demokratikus kormányokat. Számos politikai pörben volt vádlott, ezek között a legismertebb az 1925. lezajlott Dolchstoss-pör. Főbb művei: *Teleologie* (1898); *Hans Pfitzner* (1904).

***Costa,** *Ferreira Antonio Aureliano*, portugál antropológus, szül. Funchal, 1879 jan. 18., megh. Lourenço Marques (Kelet-Afrika), 1922 júl. 15. Főleg csonttannal és koponyatannal foglalkozott. Főbb munkái: *La Capacité du crâne et la profession chez les Portugais* (1903); *Sur le femur et le tibia d'une microcéphale* (1913); *Alguns elementos para o estude do esqueleto da face* (1916—18.); *Sull eurignatismo* (1919); *Variations de l'eurignatisme* (1922); *The Origin and Signification of certain variations of the Skull* (1925).

Costa Rica (Costarica), középamerikai köztársaság, területe 58.000 km², (1930) 503.856 lak. Lakosságának 75%-a fehér, 5%-a indián, 10%-a Angol-Nyugatindiából származó néger. Főbb mezőgazdasági terményei (1928): 77.134 q tengeri, 16.426 q rizs, 17.174 q bab, 7758 q burgonya, 2923 q yucca, 7,323.000 bushel banán, 201.266 q kávé és 476.700 q nyerscukor. Különösen banántermelése indult nagy lendületnek. Állatállománya (1929. 1000 drb): ló 85, öszvér 7, szarvasmarha 398, sertés 83, kecske 1000. Vasútvonalainak hossza 815 km, 1930. nyitották meg a San José—Puntarenas közötti légivonalat. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1932) 22·41 millió, a kivitelé 34·4 millió colon. Fontosabb behozatali cikkei: gyapotáruk, vas és vasáruk, gépek, kukoricaliszt stb.; kiviteli cikkei: kávé, banán, kakaó.

Costetti, *Giuseppe*, olasz író, megh. 1901. *(IV. köt.)*

***Cot,** *Pierre*, francia politikus, szül. 1895. Jogi tanulmányok után a rennesi egyetem tanára lett. 1928. radikálszocialista programmal képviselővé választották. 1932. külügyi államtitkár, majd 1933 jan.-tól légügyi miniszter, 1934. lemondott,

***Cotel** *Ernő*, egyetemi tanár, szül. Salgótarján, 1879 ápr. 23. A Műegyetem vaskohászati intézetének vezetője, az Orsz. Természettudományi Tanács tagja. Főbb művei: *A hengerelés alapelvei*, *Nyersvasgyártás*, *Der Siemens-Martin-Ofen*, *Die Grundlagen des Walzens*. Szakirodalmi munkásságát a Magyar Mérnök- és Építészegylet aranyéremmel és a Hollán-díjjal tüntette ki.

***Cotrus,** *Aron*, román költő és hírlapíró, szül. Hasság (Nagy-Küküllő m.), 1891., a *Romanul* és a *Gazeta Transilvaniei* munkatársa, a *Banatul* folyóirat szerkesztője. Művei: Poezii, Sărbătoarea moţii. România, Neguri albe, In robia lor stb.

***Coty,** *François*, francia nagyiparos, szül. Ajaccio, 1874., megh. Versailles, 1934 júl. 25., illatszergyártmányai világhírűek. Megvette a *Gaulois* és *Figaro* c. lapokat, hogy a jobboldali sajtót irányíthassa s az *Ami du peuple* lapot alapította kommunistaellenes propaganda céljából. Nevét nálunk Magyarország ellen lapjaiban intézett indokolatlan támadása tette ismertté.

Coubertin, *Pierre de*, *báró*, sportférfiú, a nemzetk. olympiai játékok díszelnöke. Újabb munkája: *Éducation sportive* (1928). *(XX. köt.)*

Coudenhove, *Max grófj*, megh. Bad Kissingen, 1928 júl. 3. *(XX. köt.)*

Coudenhove-Kalergi, *Richard Nikolaus*, *grófj*, osztrák szociológus, 1926. megindított akciója eredményeként európaszerte kiváló tudósok és államférfiak vezetése mellett *Pán-Európa-csoportok* alakultak. *Paneuropa* c. folyóiratot indított, amely a *Pan-Europa-Unio* hivatalos lapja. Újabb művei: *Krise der Weltanschauung, Held oder Heiliger*. *(XX. köt.)*

***Coulombméter,** az elektromosság mennyiségének mérésére szolgáló eszköz, mely Faradaynak az elektrolízisre vonatkozó törvényén alapul. Több fajtája ismeretes: az ezüst, réz, durranó gáz C. mindezek azonos elven alapulnak, különböző oldatokba elektródok vannak süllyesztve, a katódon kiváló ezüst, réz és a felszabaduló durranógáz mennyisége egyenesen arányos a C.-en áthaladó elektromosság mennyiségével; 1 g ezüstnek 894·46 coulomb, 1 g réznek 3035·8 coulomb, 1 norm. cm³ durranógáznak 5·746 coulomb felel meg. Régebbi elnevezése voltaméter.

Courcy, *Marie René Roussel*, márki, francia történetíró, megh. Párizs, 1887. *(IV. köt.)*

Courteline, *Georges*, francia író, megh. Párizs, 1929 jún. 25. Az Académie Française nagydíját elnyerte 1926. *(IV. és XX. köt.)*

Courvoisier, *Leo*, német csillagász, újabb munkálatai az asztrometria terén mozognak. Értekezései főleg a babelsbergi csillagvizsgáló kiadványaiban és az *Astronomische Nachrichten*-ben jelentek meg. Tárgyuk csillagpoziciómeghatározások (pl. az *Absolute Deklination von 2261 Fundamentalsternen für das Aequinoktium*, 1925), sarkingadozás problémái. *(XX. köt.)*

Coventry, angliai város, (1931) 167.046 lak.

Craig, *Edward Gordon*, angol színész és író, újabb munkái: *Towards a new Theatre* (1913) és *The Theatre advancing* (1921). Szerkeszti a *The Mask* c. folyóiratot. *(IV. köt.)*

***Crainic,** *Nichifor* (ered. neve: *Ion Dobre*), román lírikus és prózaíró, szül. Bulbucata, Vlaşca m-ben. Bécsben és Bukarestben teológiát végzett. Több folyóirat és napilap megalapítója és szerkesztője (*Calendarul*, *Cuvântul*, *Curentul*, *Gândirea*), teológiai tan. 1930. a költészet nagy nemzeti díjával

tüntették ki. Az ú. n. tradicionális költészet legtipikusabb képviselője. Művei: Sesuri natald, Darurile pământului, Icoanele vremii, Privelişti fugare, stb.

***Cramer-féle sínek,** a törött vagy gyulladt végtagok ideiglenes nyugalombahelyezésére használják. Lényegükben erőteljes, hajlítható drótból készülnek, hosszúra nyúlt keskeny U alakjában meghajlítva, amelynek szárai vékonyabb, sokszoros S alakban átfont dróttal vannak egymáshoz fűzve. Előnyük, hogy hajlíthatók és így kipárnázva a végtaghoz jól idomíthatók. Óriási fontosságuk van a háborús sebészetben; békeidőben leginkább a baleseti sérülések időleges ellátására használják.

Crawl, a leggyorsabb úszásmód, melynél a lábak a csípőből gyors lendülettel, egyszerre dolgoznak, hogy állandó lökőerőt biztosítsanak, míg a karok egymást követő húzást végeznek. *(III. köt.)*

Cremieux, *Benjamin*, francia író, újabb műve: *Du côté de Marcel Proust* (1928). *(XX. k.)*

Crescini, *Vincenzo*, olasz író, megh. 1931. *(IV. köt.)*

***Crevel,** *René*, francia író, szül. 1900., az *Aventure* c. folyóirat igazgatója, majd a *Nouvelles Littéraires* szerkesztőségi titkára. Résztvett az *avangárdisták* minden mozgalmában. Ily irányú művei: *Détours* (1924); *Mon corps et moi* (1925); *La Mort difficile* (1926). A későbbiek: *Babylone* (1927); *Etes-vous fous?* (1929); *Le Clavecin de Diderot* (1932); *Les Pieds dans le plat* (1933) a szürrealizmus körébe tartoznak és erős szatírák a mai polgári osztály ellen.

Crewe, *Robert Offley Ashburton C. Milnes*, angol politikus, 1928. párizsi követ, 1931. hadügyminiszter. Munkája: *Lord Rosebery* (1931). *(IV. és XX. köt.)*

***Cripps,** *Sir Richard Stafford*, angol politikus, ügyvéd, szül. London, 1889 ápr. 24., munkáspárti képviselő, 1930 óta főállamügyész.

***Crispien,** *Arthur*, német szocialista politikus és író, szül. Königsberg, 1875 nov. 4. Szobafestő mesterséget tanult, 1906. szoc. párttitkár, 1912. a stuttgarti pártlap szerkesztője. A világháború alatt a függetleneknek nevezett baloldali szárnyhoz csatlakozott, az összeomlás után a württembergi forradalmi kormány élén állt. 1920. birodalmi gyűlési képviselő, 1922. a német szociáldemokrata párt egységének helyreállítása után a pártvezetőség tagja. Főbb művei: *Die Internationale* (1919); *Programm und Taktik der U. S. P. D. in ihrer geschichtlichen Entwickelung* (1919); *Überflüssige Menschen* (1921); *Glossen eines vaterlandlosen Gesellen* (1922).

Cristea, *E. Miron*, Románia prímásmetropolitája (1920). 1925 óta a független román egyház első patriarkája. Ferdinánd király halála után 1927—30 a kiskorú Mihai király mellett a háromszemélyű régenstanács egyik tagja volt. *(IV. köt.)*

Croce, *Benedetto*, olasz filozófus, újabb művei: *Storia di Europa* (1932); *Orientamenti* (1934). *(XX. köt.)*

Croissant-Rust, *Anna*, német írónő, újabb művei: *Pimpernelch* (novella, 1909); *Felsenbrunnerhof* (regény, 1910); *Unkebunk* (reg., 1917); *Kaleidoskop* (novella, 1921); *Antonius der Held* (1933). *(IV. köt.)*

Croisset, *Francis*, francia író, újabb művei: *Nos marionettes* (1928); *Le Souvenir de R. de Flers* (1929); *Nous avons fait un beau voyage* (1930). *(IV. és XX. köt.)*

Crome, *Karl*, német jogi író, megh. Bonn, 1931 jún. 9. *(XX. köt.)*

Crommelynck, *Fernand*, francia drámaíró, legutóbbi műveit költői szabadság és realizmus vegyüléke jellemzik: *Les Amants saugrenus*, *Une femme qui a le Coeur trop petit* (1933); *Chaud et Froid* (1934) szatira a diktatúráról. *(XX. köt.)*

***Crotta,** valószínűleg a legrégibb európai vonóshangszer, melyről már 609-ben történik említés *(Chrotta Britannica)*. Kelta hangszer, mely a Brit-szigeteken és a Bretagne-ban a XIX. sz. elejéig mint népi hangszer élt. Nagy szögletes testén a fogólap felett 3-4 húr volt kifeszítve, ezeken játszottak, míg mellettük szabadon, két kísérő basszushúr (a *bordún*) zengett.

Crowder, *Enoch Herbert*, amerikai tábornok, 1927-ig kubai követ, azután visszavonult a diplomáciai szolgálatból. *(XX. k.)*

Croydon, Londontól délre levő város, (1932) 237.380 lak. A londoni kereskedővilág lakóhelye, nagy repülőtér és repülőállomás.

Cruppi, *Jean*, francia jogtudós és politikus, számos tanulmányt írt a jogi reformról. Képviselő, majd 1924-ig szenátor. *(XX. köt.)*

***Csáj-Lun,** a papír feltalálója, szül. Kueijang (ma Csen-hien, Hunan tartományban), Kr. u. 50 körül, megh. Kr. u. 118 körül. A királyi udvarban palotaeunuch volt, később állami iparfelügyelő lett. A papírt összezúzott rongyokból, kenderből, eperfahéncsból, halhálókból készítette.

***Csákvári barlang,** másként *Esterházy-barlang*, Bicske melletti Csákvár határában; 1926. teljesen kiásták. Felső diluviális rétegéből, sok barlangi hiéna került elő és egy azoktól behurcolt nőnek kézközépcsontja, annak ékszeréül szolgáló átfúrt szarvas-szemfog. A mélyebb réteg még a geológiai harmadkorban rakódott le és márgás agyagból áll. Innen nagyszámú kihalt emlős csontja, egyebek közt a legősibb lófajnak, a Hipparionnak csontjai is tömegesen kerültek elő.

Európa legérdekesebb barlangjai közé tartozik, mivel ennél régibb állatvilágot eddig még semmiféle más barlangban nem találtak. Föltehető, hogy legalább egymillió év előtt már megvolt és búvóhelyül szolgált több ragadozó állatnak, amelyek a fent említett Hipparion-fauna állatjait zsákmányúl ejtve oda behurcolták.

Csáky *József*, szobrász, Párizsban él, önéletrajza Bor Pál négy tanulmányával 1926. jelent meg. *(XX. köt.)*

Csáky *Károly gróf*, m. kir. honvédtábornok, v. m. kir. honvédelmi miniszter, 1927. lovassági tábornok. 1929. lemondott miniszteri állásáról. 1924—30. a gávai kerületet képviselte a képviselőházban. *(XX. köt.)*

***Családantropológia**, az embertannak egyik legújabb ága, amely az emberiség biológiai alapegységeinek, az egyes családoknak, sőt tágabb értelemben az egymásután következő nemzedékeknek, egyeneságú utódoknak (öröklésvonalaknak) rendszeres embertani, örökléstani, biológiai tanulmányozásával foglalkozik. Minthogy pedig az összes emberi csoportok tulajdonképen a családból fejlődtek ki, azért az embercsoportok biológiai tanulmányozásában a családantropológiai kutatások mind nagyobb jelentőségűk.

Családi ház, l. *Építészet (XXI. köt.)*

***Családjegy**, a közép- és újkorban polgári megfelelője a nemesek által használt címernek. Szerepe és alkalmazása ugyanaz volt, mint a címeré, tehát valamely család vagy személy ismertető, hitelesítő jeléül szolgált. Habár címert vagy címerszerű jelvényt kivételesen a nemnemesek is viseltek, legtöbbször megelégedtek egyszerű vonalakból szerkesztett, meghatározott színekkel nem bíró jelekkel. Ezek többnyire betűszerűek s betűkkel vannak összekapcsolva. Jogi jelentőségük a címerekénél jóval kisebb; így nem örökölhetők, nem szolgálnak adományozás és adásvétel tárgyául. Az utódok az apa Cs.-ét rendszerint módosítva használják. A Cs.-ek leszármazottai a még ma is használt árujegyek s a könyvkiadók jelvényei. Magyarországon a Cs.-ek használata a XIV. századig megy vissza.

Irodalom: A. L. I. Michelsen, *Die Hausmarke*. Jena, 1853.; Homeyer, *Die Haus und Hofmarken*. 1870.]

***Családvédelem**, fogalma és tartalma még nincs teljesen tisztázva. A németek Cs.-*(Familienfürsorge)* alatt azt a szociálpolitikai célt értik, amely szerint az összes állami és társadalmi gondozótevékenységnek a család megerősítését kell szolgálnia. Nálunk azt a *munkamódszert* jelölik meg vele, amely szerint mindennemű védő- és gondozótevékenység keresztülvitelénél nem az egyéni szükséget, hanem alapelvként a család egész helyzetét teszik a vizsgálat és az orvoslási terv kiindulási pontjává. Végül a szociális munka azt a formáját is jelölik e névvel, amely az egészségvédelem összes ágait egykézben egyesíti és így mintegy koncentrikus hatást gyakorol a családra. Ebből a szempontból nézve az *egyéni* vagy *szakgondozás* rendszere szintén a család egész helyzetét veszi irányadónak tevékenysége minden fázisában, tehát vele szemben helytelen az általános gondozó rendszert családgondozásnak minősíteni.

Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyesített *vm.*, területe 2003 km², (1930) 174.318 lak., tényleges szaporodás a mult népszámlálás óta 6879 (4·1%), népsűrűsége 87·0. Lakosságának 82·8%-a (144.346) magyar, 5·6%-a (9.695) német, 7·4%-a (12.852) szlovák, 2·6%-a (4521) román, 1·5%-a (2632) szerb, egyéb 0·1%. Magyarul tud az egész lakosságnak 96·7%-a. Vallás szerint: 66·9% (116.669) róm. kat., 1·2% (2003) gör. kat., 15·4% (26.844) ref., 9·7% (16.883) ág. ev., 4·6% (8042) gör. kel., 1·8% (3237) izr., 0·4% (640) egyéb. Ír és olvas a 6 évnél idősebb lakosság 81·5%-a. Őstermelő 71%, iparral foglalkozik 13·4%, a kereskedelem és hitel körébe tartozik 3·7%, közlekedés 1·9%, a közszolgálat és szabadfoglalkozás körébe 3·4%, véderő 0·5%, napszámos 0·6%, tőkés és nyugdíjas 2·6%, házi cseléd 1·7%, egyéb ismeretlen foglalkozású 1·2%. A vm. területéből (1933) szántóföld 169.379 ha., kert 3607 ha., rét 2697 ha., szőlő 685 ha., legelő 10.773 ha., erdő 1533 ha., nádas 119 ha., terméketlen 11.517 ha. Fontosabb mezőgazdasági termények (1933): búza 1,274.986 q, rozs 7171 q, árpa 223.786 q, zab 86.741 q, szemes tengeri 987.449 q, burgonya 180.692 q, cukorrépa 793.435 q, takarmányrépa 616.068 q, must 2742 hl. Állatállománya (1933): ló 28.799, szarvasmarha 31.512, sertés 59.565, juh 12.650. Közútjainak hossza (1933) 698 km, ebből kiépített 454 km éspedig 89 km állami, 263 km törvényhatósági, 91 km községi és 11 km vasúti hozzájáró. Vasútvonalainak hossza 225·1 km. 1933. a vm. területén 3349 rádióvevő-készülék volt üzemben.

Az 1932/33. tanévben a vm. területén működött 43 rendes kisdedóvó, 3 állandó, 3 nyári menedékház, 136 elemi mindennapi népiskola, 85 általános, 27 gazdasági továbbképző népiskola, 2 önálló gazdasági népiskola, 10 iparostanonc-, 1 kereskedőtanonc-iskola, 6 polgári iskola, 1 reál-gimnázium és 2 felsőkereskedelmi iskola. *Térképét l. Jász-Nagykun-Szolnok vm.-nél.*

Csang-Cso-Lin, kínai tábornok, szül. Feng-Tien tartomány, 1873., megh. Mukden, 1928 jún. 21. bombamerénylet következtében, amikor Peking eleste után Mandzsuriába tért vissza. *(XX. köt.)*

***Csang-Hüé-Liang**, kínai államférfiú, Csang-Cso-Lin fia, szül. Hái-cseng, 1898. Miután 1928. csatlakozott a *Kuomintang*-hoz, apja örökében meghagyták. 1933. Mandzsuriának a japánok által történt elfoglalása után, hivatalairól lemondott.

***Csang-Kai-Sek** (tulajdonképpen *Csiang-Csung-Cseng)*, szül. Feng-hua városban, 1888. Már kora ifjúságában szerepelt a forradalmakban. 1917 óta a *Kuo-min-tang* vezetőségéhez tartozott, 1924. a Whampoai katonai akadémia vezetője s mint ilyen az ott kiképzett csapatokkal hozzájárult a Kuohmintang győzelméhez. Később sorra legyőzte az északkínai tábornokokat s 1928 októberében az elpolgáriasodott Kuon-min-tang elnökévé választották s mint Kína tábornagya, a hadsereg bizalmából szinte diktátori hatalommal bír. Jelenleg a kínai kommunisták ellen váltakozó sikerrel folytat hadjáratot.

Csang-sa, kínai város Hu-nan tartományban, egyezményes város, (1929) 606.972 lak.

Csánki *Benjámin*, ref. teológus, a debreceni egyetemen a diákjóléti egyesített bizottság alelnöke, a Debreceni Ref. Kollégium felsőoktatási tanácsának és a Tisza István Tudományos Társaságnak tagja. 1929—30. a debreceni egyetem rektora. *(XX. köt.)*

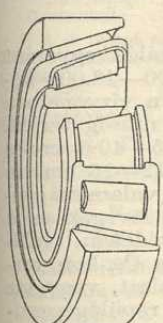
Csánki *Dezső*, államtitkár, történetíró, az Orsz. Levéltár főigazgatója, megh. 1933 ápr. 29. *(IV. és XX. köt.)*

Csánky *Dénes*, festő, székesfőv. múzeumok igazgatója. 1912. lépett a Fővárosi Múzeum szolgálatába és rendezte a „Gróf Zichy Jenő" múzeumot. 1922 óta székesfőv. múzeumi igazgató, 1934 óta az összes városi gyüjtemények igazgatója. Mint festőnek 1925. és 1934. voltak elismerést aratott gyüjteményes kiállításai. A „Budapesti Gyüjtemény"-ben az eltűnő Budát és Pestet fínom vízfestményekben örökítette meg. 1933. rendezte a Károlyi-palotában a Fővárosi Képtárat. 1934 a kultuszminiszter megbízta a II. Nemzeti Képzőműv. Kiállítás rendezésével; elnyerte e kiállítás állami, a barcelonai világkiállítás, a Céhbeliek és a TESz. aranyérmét. *(XX. köt.)*

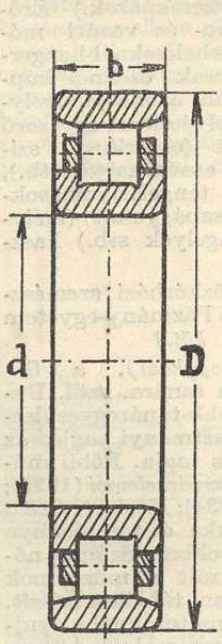
Csányi *Károly*, építészmérnök, az Iparműv. Múz. igazgatója, 1932 óta a Műegyetem ny. r. tanára. Előadásaiban a középkori építészettel foglalkozik; kitünő ismerője a keleti szőnyegeknek és a porcellánnak. Újabb műve: *A középkori építészet formái. (XX. köt.)*

Csapadékfajták. A meteorológia újabb fejlődése során nagy fontosságot nyert a Cs. új szempontok szerinti osztályozása. Az osztályozás alapjául azok a fizikai folyamatok szolgálnak, amelyek a lecsapódást előidézik. Ha a talajra, illetve a földi tárgyakra történő kicsapódásokat (harmat, dér stb.) figyelmen kívül hagyjuk, akkor a következő felosztást nyerjük: 1. szitálás (drizzle) fínom, aprószemű, sűrű eső (ködből vagy igen alacsony felhőből, esetleg szilárd alakban is); 2. csendes nagyobbszemű eső vagy havazás (felsikló eső, hó); 3. záporszerű lecsapódás (betörési eső, hó jég); 4. zivataros lecsapódás. Szokásos felosztás még: *a)* frontális; *b)* légtömegen belüli (instabil. eső vagy szitálás) lecsapódás. *(IV. köt. Csapadék 2.)*

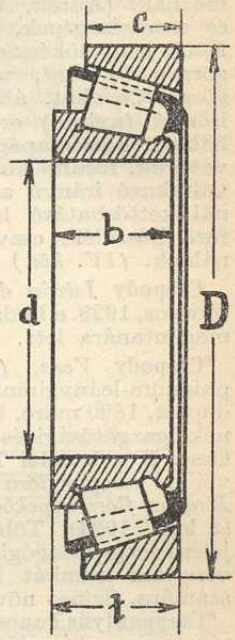
Csapágy, speciális fajtája a golyós v. görgős Cs., melyeket a modern gépészetben nagy fordulatszámú tengelyek alátámasztására használnak. Minthogy ezeknél a forgócsap golyókon, hengereken, kúpokon stb. gördül, a súrlódás sokkal kisebb, mint másfajta Cs.-nál, azért az erő- és munkaveszteség is sokkal kisebb. A golyós Cs.-nál az ellenállás nem függ a fordulati számtól és amellett csekély is, azért indításnál határozottan előnyösebb a másfajtáknál, hol az ellenállás az indításkor a legnagyobb. A golyós Cs.-at csupán a rozsdásodás ellen kell kis mértékben kenni és csak hosszabb időközökben. Ezzel szemben drágább a többi Cs.-nál és lökésszerű erőhatásoknál a görgők könnyen repednek. Van tartó és támasztó görgős Cs.

Rúgógörgős csapágy szerkezete

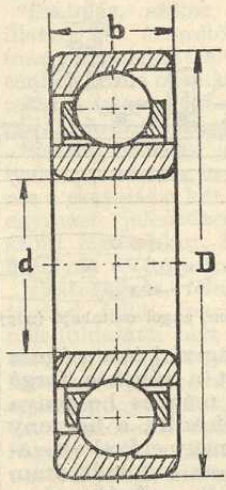

Hengergörgős csapágy

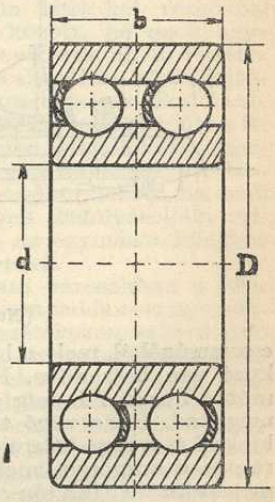

Kúpgörgős csapágy

A görgők ketrecben (golyótartó) vannak, mely megakadályozza azokat, hogy ütközzenek. A görgők a tartógyűrűben félakkora sebességgel gördülnek, mint a tengely for-

Vállcsapágy (Könnyen szétszedhető)

Kétsoros golyóscsapágy

A betűk a különböző nagyságú csapágyak egyes méreteit jelzik)

gása. A görgők pontosan egyenlők kell hogy legyenek, hogy a terhelésben egyformán vegyenek részt. A befoglaló gyűrűk egy darabból készülnek, hogy a zökkenésokozta törés

elkerülhető legyen. Vannak olyan golyós Cs.-ak, melyek axialis- és vannak, amelyek radialis erőket vesznek fel. Váltakozó irányú axialis erőknél 2 v. több görgősort alkalmaznak. (Autók, mótorkerékpárok.) Erő- és szerszámgépek, elektro- és vasúti mótorok nagy lökésszerű terheléseknél hengergörgős Cs.-akat, ugyancsak ezeknél kúpgörgős Cs.-akat, állandóan azonos tengelyirányú (axialis) erők felvételére egyszerű hatású hosszcsapágyakat (centrifugál szivattyúk, fordító korong, csavarhajtás stb.), váltakozó irányú axialis tengelynyomásoknál kettőshatású hosszcsapágyakat (mélyfúró készülék, csavartengelyek stb.) használnak. *(IV. köt.)*

Csapody *István dr.*, közkórházi szemészfőorvos, 1929. a budapesti Pázmány-egyetem magántanára lett. *(XX. köt.)*

***Csapody** *Vera, (Fejéregyházi)*, a Sophianum-leánygimnázium tanára, szül. Budapest, 1890 márc. 29. Több tanáregyesületnek igazgatósági és választmányi tagja, az Orsz. Közoktatási Tanács tagja. Főbb művei: *A magyar flóra mediterrán elemei* (1932); *Magyar flóra képekben* (1934); *Kísérleti fizika* (2 köt. 1934). Több cikke és tanulmánya jelent meg pedagógiai lapokban. Számos növénytani munkát illusztrált a múzeumok számára. Színes növénytani táblákat készít.

***Csappantyús kapcsolás,** mótoroknál a gyujtómágnes szikra előállítására szolgál. Áll egy csavarrúgóból, mely a hengerfej és a mágnes közé van beszerelve. Ezt a rúgót a forgó mótor húzza fel, míg a mágnes horgonya megakad. Ha a rúgó túlfeszült, a horgony kiakad és a rúgó túlereje nagy erővel visszarántja a horgonyt, mely az indukált áram megszakítása folytán erős szikrát ad a gáz begyujtására. A Cs. csak alacsony fordulatszámú mótoroknál alkalmazható.

Csarikov, *Nikolaj Valerianovics*, orosz diplomata, megh. Istambul, 1930 szept. 13. Halála után jelent meg önéletrajza, *Glimpses of High Politics, through War and Peace* címmel. *(IV. köt.)*

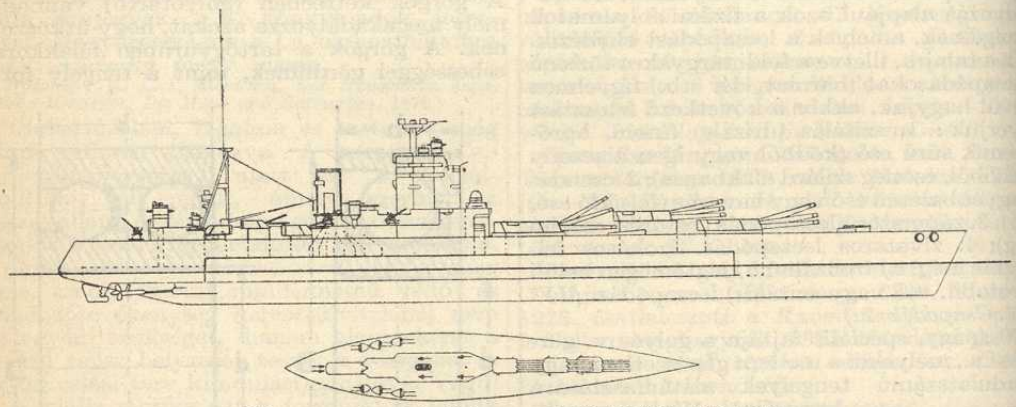
Császár *Elemér*, egyet. ny. r. tanár, 1929 elnyerte a Corvin-koszorút; 1930. a boroszlói egyetem tanácsának tiszteletbeli tagjává választották; 1934. az Orsz. Irod. és Művészeti tanács tagja. Újabb munkái: *A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése* (1928); *Irodalmunk nemzeti szelleme* (1929); *A középkori magyar vers ritmusa* (1929); *Ferenczi Zoltán emlékezete* (1930); *Arany és az utókor* (1932); *Szabolcska Mihály emlékezete* (1934); Születésének 60. évfordulójára emlékkönyvet adtak ki. *(IV. és XX. köt.)*

Császár *Ferenc*, építész, újabb művei: a mezőkövesdi, sümegi, szeghalmi, szikszói és siklósi járásbíróság székháza. Tanár a Felső Építőipariskolánál. *(IV. köt.)*

Császár *Imre*, színművész és író, megh. 1933 szept. 18. *(IV. és XX. köt.)*

Császár *Károly* jogi író, 1920. miniszteri tanácsos lett, utóbb a magánjogi osztály vezetője. 1922. megvált az állami szolgálattól és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének jogtanácsosa lett. Résztvett az ú. n. optáns-ügyben folytatott diplomáciai tárgyalásokon és konferenciákon. *(IV. köt.)*

Csatahajó. Modern értelemben Cs. alatt az ú. n. *sorhajókat* és az ú. n. *csatacirkálókat* értik. Ide sorolhatók még az ú. n. *zseb-Cs.-k*, melyek tonnatartalom tekintetében a cirkálókhoz tartoznának, azonban vértezetük és lövegeik ürmérete a Cs.-kéhoz közeláll.

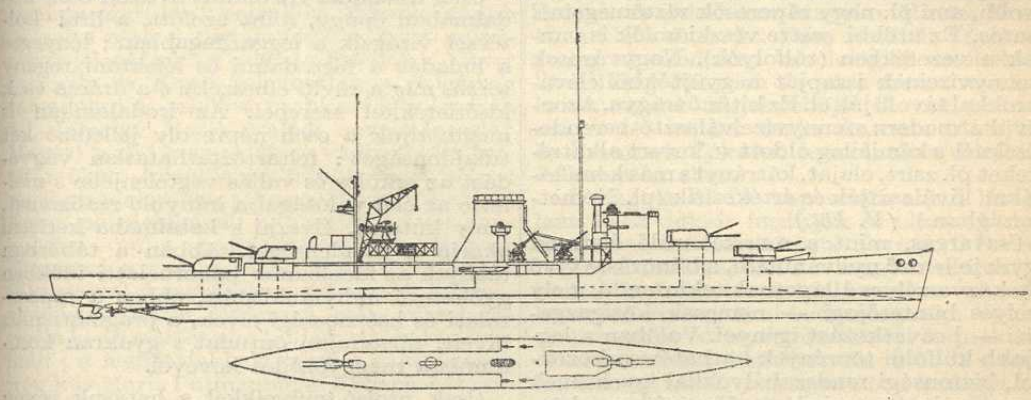

[Nelson, angol csatahajó (nagy sorhajó) 33.500t, 43·5 km/h

A sorhajók és a csatacirkálók egyaránt nagy tonnatartalmúak (15.000—46.000 között), vértezetük vastagsága a vízvonalban és a tornyokon 300-tól 457 mm-ig terjed. Tüzérségük: 6—12 drb 30·5—40·6 cm-es ürméretű, néhány közepes (12—15 cm) és több kisebb ürméretű löveg, valamint géppuskák. A kisebb ürméretű lövegek és a géppuskák rendeltetése légvédelem, valamint torpedóelhárítás. Egyes Cs.-kon torpedóvető berendezések (víz alatt, vagy víz felett) és aknarakó, valamint repülőgépszállító és indító (katapulta) berendezések is vannak. A sorhajók és csatacirkálók lényegi

különbsége, hogy utóbbiak nagyobb sebességgel és nagyobb működési sugárral bírnak. A tengerentúli érdekekkel (gyarmatokkal) bíró, világpolitikát űző államok Cs.-ik utóbbi tulajdonságait erősen fejlesztik, így Anglia és legújabban Franciaország, melynek 1934. vízrebocsátott *Dunkerque* n. sorhajója állítólag 55 km/óra sebességet is elér. Általában az újabb sorhajók sebesség tekintetében vetekednek a csatacirkálókkal, úgyhogy ez az elnevezés ma már nem jelent különbséget.

A világháború tapasztalatai, valamint a

Leander angol cirkáló (7000 t, 60 km/h)

flottaegyezmények korlátozásai következtében az államok a Cs.-knál könnyebb — 10.000 t-nál kisebb — *cirkálók* építésére helyezték a súlyt.

Az első zsebcsatahajókat a németek építették, akiknek *a versaillesi békében* megtiltották a 10.000 tonnán felüli hadihajók építését. Nagy sebességgel (48 km/óra), nagy működési sugárral rendelkeznek, a tüzérség kevés (6 drb), de 28 cm-es lövegből áll.

A jelentősebb tengeri hatalmak jelenleg, beleértve az építés alatt álló és megszavazott egységeket, az alábbi számú Cs.-kkal rendelkeznek:

	Sorhajó	Csata-cirkáló	Zsebcs.
Anglia	12	3	—
Franciaország	10	—	—
Japán	6	3	—
Egyesült Államok	15	—	—
Olaszország	4	—	—
Németország	4[1]	—	3
Oroszország	4	—	—

[1]) A 4 német sorhajó a világháború előtti kis Cs.; 13.200 tonnásak, egyenként 4 drb 28 cm ágyúval rendelkeznek.

(V. köt. L. még *Repülőgépanyahajók* és *Zsebcsatahajók XXI. köt.)*

Csatáry *Frigyes* (*Csatári*), a Dunagőzhaj. Társ. igazgatója, megh. Bécs, 1928 máj. 11. *(V. köt.)*

Csathó *Ferenc*, táblabíró, megh. 1928 ápr. 10. *(V. köt.)*

Csathó *Kálmán*, író, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, 1931. újból a Nemzeti Színház főrendezője lett, 1927. *Te csak pipálj Ladányi* c. vígjátékát a M. Tud. Akadémia a Vojnits-díjjal tüntette ki. Újabb regényei és elbeszélései: *Felhők lovagja* (1929); *Az órák ütni kezdtek* (1930); *Első osztályon* (1931); *Maskara* (1933); *Leányos ház 1931-ben* (1932). *(XX. köt.)*

Csatlakozás *(a büntetőeljárásjogban)*. A II. büntetőnovella a perorvoslati eljárásban bevezeti az ú. n. Cs. intézményét; ennek egyik célja az indokolatlanul bejelentett, kockázatmentes perorvoslatoknak útját vágni s a büntetőeljárás menetét ezzel is egyszerűsíteni és gyorsabbá tenni. A perorvoslatra jogosultak közül az, aki perorvoslattal nem, vagy tévesen élt, más ellenkező érdekű jogosultnak joghatályosan bejelentett perorvoslatához csatlakozhatik. A Cs.-ban ugyanazon okok alapján lehet a határozatot megtámadni, amelyek alapján annakidején perorvoslatot lehetett volna bejelenteni. 1928: X. t.-c. 29. §. *(V. és XX. köt.)*

***Csatolás**, akkor jön létre két rezgőkör, illetve két áramkör között, ha azok egymásnak energiát képesek átadni. A Cs. történhet közös ohmikus ellenállás, közös fojtótekercs vagy közös kondenzátor alkalmazásával, de történhet tisztán induktív úton is.

***Csatolt körök**, olyan rezgőkörök, amelyek egymásnak energiát adhatnak át. Szoros a csatolás a két rezgőkör között, ha azok egymást jelentékenyen befolyásolják, viszont laza akkor, ha az egymásra kifejtett befolyás csekély mértékű.

Csatornázás, feladata városokban a háztartási, fekál, ipari, csapadék-szennyvizeknek földalatti zárt vezetékeken való elvezetése a „befogadó"-ba, amely legtöbbször valamely folyóvíz, hol eloszlik. Tehát 1. közegészségügyi és 2. közlekedési feladat. E célra Cs.-i hálózatot építenek a föld alatt, mely főgyűjtőből, mellékgyűjtőkből és házi-közúti vezetékekből áll, megfelelő felszerelésekkel, mint tisztító, ellenőrző aknák, víznyelők túlfolyók, iszapfogók, átemelő szivattyúk, öblítő zsilipek, vészkiömlők, szellőztetők s így tovább. A rendszer lehet *elválasztó*, hol külön vezetik el az esővizet és a szennyvizet, ez kisebb, olcsóbb berendezés (pl. Miskolc), vagy *egységes*, ahol az összes szennyvíz és esővíz együtt folyik el; utóbbi

költségesebb (pl. Budapest városáé, mely 1891. épült.). A modern csatornák kör-, tojás- vagy patkóalakú keresztmetszettel betonból készülnek a feneken „küvettel" és oldalt padkával. Kisebb Cs.-ok természetes eséssel vezetik le a vizet a „befogadó" élővízbe, míg a nagy Cs.-ok (pl. bpesti) a főgyüjtőből átemelő szivattyúkkal. Ez utóbbiak az elavult és könnyen elduguló dugattyús szivattyúkkal szemben ma már többnyire nagyméretű centrifugális szivattyúk mótorhajtással, melyeket a szennyvíz nem töm el és teljesítményük is nagyobb, ami pl. nagy záporesők víztömegeinél fontos. Ez utóbbi esetre vészkiömlők is vannak a vezetékben (túlfolyók). Nagyvárosok szennyvizeinek iszapját a gyüjtőkből elevátorokkal távolítják el. Ez kitűnő trágya. Azonkívül a modern szennyvízelválasztó-berendezéseknél a kémiailag oldott v. kevert alkatrészeket pl. zsírt, olajat, kátrányt s más kémiáliákat kiválasztják és értékesítik (pl. Németországban.) *(V. köt.)*

Csavargás, mint a munkakerülő életmód egyik jellemző nyilvánulása, a bűnözésre vivő oly közveszélyes állapotnak tekintendő, mely erélyes büntetőjogi — nemcsak közigazgatási — beavatkozást igényel. Valóban a legújabb külföldi törvények hathatós eszközökkel, biztonsági rendszabályokkal igyekeznek megelőzni a Cs. terjedését. Hazánkban a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913 : XXI. tc. büntetéssel s dologházba utalással védekezik ily antiszociális egyénekkel szemben. Azt a keresetre utalt munkaképes egyént, aki munkakerülésből csavarog vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat, kihágásért 2 hónapig terj. elzárással bünteti. A büntetés magasabb visszaesés esetén (3 hóig terj. fogház), valamint, ha a tettes magát vagy családját munkakerülő életmódjával erkölcsi romlásnak teszi ki, illetve ha oly tények merültek fel, amelyekből meg lehet állapítani, hogy a tettes rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát (6 hónapig terj. fogházzal büntethető vétség). Fogház helyett a bíróság a tettest dologházba utalhatja, ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja. A dologházba utalás határozatlan időre szól, de tartama egy évnél rövidebb és 5 évnél hosszabb nem lehet. *(V. köt.)*

***Csavcsavadze,** *Ilia (Éliás)*, grúz herceg és író, szül. 1837 nov. 8., megh. 1907 szept. 12. rablógyilkosok kezétől. Egyike a grúz irodalom klasszikusainak. Novelláiban a népéletet rajzolta erős realizmussal, mint a jobbágyok felszabadításának apostola. Költői elbeszélései Georgia multjából festenek ragyogó nyelven ragyogó képeket. Műveinek teljes kiadása 1925 óta készül Tifliszben.

Csávossy *Elemér (Bobdai)*, a Jézus-társaság volt tart.-főnöke, 1932 óta a kalocsai Érseki Gimnázium igazgatója. *(XX. köt.)*

Csecsemőhalandóság, l. *Anya- és csecsemővédelem, XXI. köt.*

Csecsemővédelem, l. *Anya- és csecsemővédelem. (XXI. köt.)*

***Csecsetka** *Ferenc József*, szlovák író, szül. Liptóújvárt, 1871 ápr. 23. Polgári iskolai igazgató és regényíró ; történeti tárgyú mondákat dolgozott fel és történeti regényeket írt Főművei: *Az oroszlán nyomában* (I—IV. 1925) és *A nagy ármádia katonái* (1—III. 1928).

***Cseh** *Lajos*, festő, szül. Nagyőrce, 1888. A Képzőművészeti Főiskolán Zemplényinek volt tanítványa, utóbb Losoncon telepedett le. Nagyobbára ipolymenti tájképeket festett.

Cseh irodalom. Az elmúlt évtized cseh irodalmában épúgy, mint azelőtt, a lírai költészet virágzik a leggazdagabban ; lényeges a haladás a társadalmi és lélektani regény terén, míg a rövid elbeszélés s a dráma csak kísérletekkel szerepel. Az irodalomban is megtaláljuk a cseh népre oly jellemző két tulajdonságot : feltartóztathatatlan vágyódást az erkölcs és vallás végtelenjébe s mellette az élet valóságaira irányuló realizmust, mely kutatni, élvezni s hatalmába keríteni akarja a mindenséget. Abban a táborban találjuk az idealizmus háborúelőtti időkben gyökerező individualistáit, ebben a tapasztalati és hasznossági elvek, a pragmatizmus híveit, társadalmi öntudat s gyakran kommunista meggyőződés hevével.

Csak utolsó műveikkel s hatásuk révén tartoznak ebbe a korba : a misztikus látomásoktól megittasult Otokar Březina, valódi nevén Vaclav Jebaný (1868—1929), aki a cseh vallásos költészetnek új irányt tört s az önkínzón s irónikusan pesszimista Viktor Dyk (1877—1931), ki fínoman cizellált epigrammatikus verseivel a hazafias lírát keltette új életre. A sziléziai Petr Bezruč (valódi nevén Vladimir Vašek) költészetében elválaszthatatlanok a kétségbeesett nemzeti érzés s a lázító szociális eszmék. Březina hatása a cseh katolikus szellem erősödésével állandóan nő. Idetartoznak még Jakub Deml s a szenvedélyes Jaroslav Durych, kinek különösen történelmi és pszichológiai regényei mesterművek.

A mai idők szellemét és ízlését jobban tükrözik a második csoport írói, az érzéki és ösztönélet kihangsúlyozói, kik szociális érzéssel telve, lelkes naturalizmussal hajlanak a valósághoz. A legkimagaslóbb köztük Karel Toman (eredeti nevén Antonin Bernášek), szűkszavú, klasszikusan egyszerű lírájával. Idetartoznak : Fráňa Šrámek, az ifjúság élményeinek impresszionista rajzolója analitikus regényeivel, Stanislav K. Neumann, aki egyszerű érzéssel és férfias pátosszal hirdeti az örök forradalmat, Josef Hora, dallamosan fínom s mély szociális költeményeivel. Ő a legméltóbb folytatója Jiří Wolker korai halála után a cseh líra Vrchlicky, Sládek és Sova nevéhez fűződő tradicióinak. Josef Hora éles ellentéte Vitizslav Nezval, a mai cseh költők legtehetségesebbje, de művészileg leghanyagabbja is, ki képzelete tobzódását, mámoros életszomját sajátmaga poetizmusnak és szürrealizmusnak szokta nevezni. Nála

jóval csekélyebb jelentőségű követői: Fr. Halas, Vil. Závada, Jan. Zahradníček. Az eddig említett két csoport egyikéhez sem tartozik Otokar Fischer, az ismert irodalomtörténész, dallamos verseiben a lelki kétségek és tépelődés tükröződnek; s a háborús költészet művelői: Petr Křička, egyszerű verseivel s a patetikus Rudolf Medek, regényei a világháború fontos dokumentumai.

A cseh elbeszélőművészet megalapozói Alois Jirásek (megh. 1930), a nemzeti mult ábrázolója és Josef Holeček (megh. 1929), a cseh paraszti lélek rajzolója. Műveik inkább tárgyi s eszmei tartalmukban, mint művészileg jelentősek. A realista František Xaver Svoboda és Karel Scheinpflug a polgárság társadalmi és erkölcsi problémáit dolgozzák fel, Jaroslav Maria (valódi nevén Jaroslav Mayer) pedig szenvedélyes vádiratokká torzítja őket. Jelentős az írónők részvétele a regényirodalomban: Anna Maria Tilschová Prága polgárságának hanyatlását festi hangulatos, puha pasztellszínekkel; Božena Benešová a morva vidéki élet erkölcsi konfliktusaival küszködik nagyvonalú kompozícióiban. Marie Majerová erős kézzel ragadja ki a szociális élet hullámzásából problémáit; a legfiatalabbak közül a fájdalmasan irónikus Marie Pujmannová-Hennerovát említhetjük. A kisvárosi élet impresszionista festője Karel Sezima (eredeti néven Karel Kolář); a rutén föld és néplélek első megszólaltatója a Cs.-ban Ivan Olbracht (valójában Kamil Zeman).

Idegen nyelvekre a leggyakrabban fordított cseh író Karel Čapek, jeles elbeszélő és essayíró, regényei is igen érdekesek. Egon Hostovský a zsidóság problémáinak pszichológusa, Jan Čep a fájdalom egyszerű és áhitatos rajzolója. A novellairodalom nagyszerű művelői: Josef Knap, Frant. Kubka, Jan Weiss és Vladimir Raffel. Vladislav Vančura a mindennapi-élet tragikus és groteszk ábrázolásában egyaránt kitünő, ugyancsak elsőrangú vakmerő és csodálatos háborús regénye. Szintén háborús regényeikkel tűntek ki Josef Kopta, a kisemberek életmódjának pompás ábrázolója és Jaroslav Hašek (1883—1923), ki világhírű háborúellenes, sokszor sikamlós, de rendkívül szellemes regényének „Švejk"-jében egy Sancho Pansával egyenrangú, zseniálisan groteszk alakot teremtett. A szórakoztató irodalom művelői közül termékenységük, valamint társadalmi kérdéseket kellemesen tárgyaló előadásmódjukért megemlíthető: M. Bedřich Böhnel, Jan Vrba és Emil Vachek.

Kevés jót mondhatunk a cseh drámairodalomról, mert e téren csak tapogatódzó kísérletekkel s lapos társadalmi vígjátékokkal találkozunk. Ez még az önkritika nélkül dolgozó, jóllehet vérbeli drámaíró, Jaroslav Hilbertre is vonatkozik. Történelmi, mondai s mitológiai témákat dolgoznak fel drámáikban Arnost Dvořák, Otokar Fischer és Stanislav Lom (valódi néven Stanislav Mojžíš); viszont a polgári rétegek szociális viszonyait elemzik Jiří Mahen (Antonin Vančura), František Langer, Lev Blatný (1894—1930) és Edmond Konrád.

Meglehetősen magas nívójú a cseh irodalomkritika, mely főleg napilapokon keresztül nyilvánul meg; legelső még mindig az öregségére is friss Frantisek Xaver Šalda, aki propagandisztikus erejű analíziseivel a legújabb költészet útját egyengeti. Mellette Arne Novák és Otokar Fischer világirodalmi szempontokat alkalmaznak a honi irodalomra. Az idők szellemének és ízlésének hódolnak az eklektikus Miroslav Rutte, František Götz és A. M. Píša, Bedřich Václavek pedig az irodalom szociológiai értékelését kísérli meg, Jindřich Vodák a drámairodalom kritikusainak legjelesebbje. A műtörténet, művészeti kritika terén Antonín Matejček és Frantisek Žákavec harcolnak a dilettáns felületesség ellen.

A magyar és Cs. kapcsolata mind lazább lesz. Csak Jókait fordítják és olvassák újra meg újra; a fiatalok közül Körmendi Ferenc regényei ismertebbek s a magyar drámaírás hatása is érezhető. A két irodalom egymáshoz való viszonyával tudományosan Václav Chaloupecky történetíró és Pavel Bujnák irodalomtörténész foglalkoztak, utóbbi Arany költészetét külön monográfiában is tárgyalta. *(V. és XX. köt.)*

Irodalom: Arne Novák, *Dějiny české literatury*, A cseh irodalom története, megjelent Ceskoslovenska Vlastivěda VII. köt. 1933). Bedrich Václavek, *Česká literatura XX. století* (A huszadik század cseh irodalma, megjelent XX. Století VII. 1934). P. Vása és Al. Gregor, *Katechismus dejin české literatury* (A cseh irodalomtörténet katekizmusa, 1927). F. X. Salck, *O nejnovejši poesii české* (A legújabb cseh költészetről, 1928). Fr. Götz, *Anarchie v nejmladši české poesii* (Anarchia a legújabb cseh költészetben, 1922).

***Csehova,** *Olga*, orosz származású filmszínésznő, szül. 1897. Németországban alapozta meg hírnevét. Játékát igazság, mély érzés, finomság jellemzi. Főbb szerepei: *Szanszuszi malom*, *Der Mann aus dem Jenseits*, *Familie Schimeck*, *Parysia* stb.

Csehszlovákia, köztársaság, lakosságának száma (1930) 14,726.158. Bevándorolt 699, kivándorolt 9.232. Újabban a közigazgatás tekintetében a Slovensko 77 járásra, két járási kirendeltségre és két rendezett tanácsú városra (Kassa és Pozsony); a Ruténföld (Podkarpátská Rus) 12 járásra és két rendezett tanácsú városra (Munkács és Ungvár) van felosztva.

Fontosabb mezőgazdasági terményei (1931. 1000 q-ban): búza 10.428, rozs 12.827, árpa 9894, zab 12.032, tengeri 2222, burgonya 86.019, cukorrépa 64.213, bor 474 hl. stb. Állatállománya (1930. 1000 drb.-ban): ló 750, szarvasmarha 4547, sertés 3088, kecske 1080, juh 832. Bányászati és bányaipari termékei (1930. 1000 tonnában): barnaszén 19.273, kőszén 14.572, koksz 2712, nyersvas 1437, nyersacél 1836, petróleum

22, ezüst 21.770 kg, továbbá: vasérc (1929) 1808, mangánérc 96·5, rézérc 55, higany 69 t, rádiumsó 11·36 g, grafit 23·7 t, arany 156 kg. Állami kezelésben levő vasútvonalainak hossza (1929) 13. 444 km, a magánkezelésben levőké (1928) 252 km. Távíróvonalainak hossza 131.742, távbeszélővonalaié 633.545 km. Belvízi hajózóútjainak hossza 684 km. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1929) 19.987, (1930) 15.727 millió, a kivitelé ugyanezekben az években 20.418, illetve 17.495 millió cseh korona volt. Fontosabb behozatali cikkei, a jelentőség sorrendjében (1930): gyapot és gyapotáru, gyapjú és gyapjúáru, gabona, liszt, rizs, hüvelyesek, állati termékek, vágóállatok, gyümölcs, ásványok, vas és vasáruk, gépek, selyem és selyemáruk, olajok, szén stb.; fontosabb kiviteli cikkei: gyapotáruk, vasáruk, gyapjú és gyapjúáru, bőr és bőráru, üveg és üvegáru, szén, cukor, selyemáru, épület és tüzelőfa.

Története. A nemzeti demokrata Kramař-t 1919 nov. a szociáldemokrata *Tusar* követte a kormányelnökségben. Az 1920 évi alkotmánynak életbeléptetése után az ugyanez év áprilisában lezajlott választásokon a szociáldemokrata párt kapta a legtöbb mandátumot, de nem volt meg az abszolút többsége és így már ekkor szükségessé vált a koalíciós kormányzás. A koalícióban az agrárpárt, a nemzeti szocialistapárt, a nemzeti demokratapárt, a klerikális néppárt és a csehszlovák szoc. dem. párt vett részt. Tusar kormányát 1921. *Černy* hivatalnok-kormánya váltotta föl, amely 1922. Beneš külügyminiszter kormányának adott helyet. Az 1925 évi választásokon az agrárpárt kapta a legtöbb mandátumot és 1926. az agrárpárt vezére *Svehla* alakított kormányt. 1927. újra *Masaryk* lett a köztársaság elnöke és ugyanebben az évben iktatták törvénybe a közigazgatási reformot, amely Cs.-t négy nagy közigazgatási részre osztotta. Ezek: *Csehország, Morvaország-Szilézia, Szlovenszko* és *Podkarpátská Rus.* Szlovenszkoban *Hlinka* vezetése mellett autonómista mozgalom indult meg. A szlovák néppárt vezérét, *Tukát* hazaárulás címén 15 évi fegyházra ítélték. *Ruténföld* autonómiáját a békeszerződés írja elő; ennek megvalósítását azonban gazdasági okokra való hivatkozással halasztják. Svehla 1929 jan. egészségi okokból lemondott és az ugyancsak agrárpárti Udržal lett a miniszterelnök. Az 1929 évi általános választás a szociáldemokrata párt megerősítésével járt, ami a kormány újjászervezését tette szükségessé; ez alkalommal a német szociáldemokrata párt és a német gazdasági párt is bevonult a kormányba. 1932 okt. *Malypetr* csehszlovák agrárpárti került a kormány élére, amelyet a gazdasági válság megoldása körül keletkezett ellentétek miatt ellenzékbe ment nemzeti demokraták kivonulása következtében 1934 febr. újjá kellett alakítani. 1930 óta a gazdasági válság és a fasiszta mozgalom, különösen pedig ennek német megnyilatkozása, a német nemzeti szocializmus foglalkoztatta a csehszlovák politikát. A *Gajda* tábornok vezetése mellett megindult cseh fasiszta mozgalom az 1933 januárban Brünnben megkísérelt puccskísérletben csúcsosodott ki, amely azonban kudarcot vallott és a mozgalom vezetőinek letartóztatását vonta maga után. A német nemzeti szocialista mozgalom Németországban elért sikereinek hatása alatt a csehszlovákiai németség körében is nagy elterjedtségre tett szert, ami a csehszlovák kormányt és törvényhozást arra késztette, hogy törvénnyel tiltsa be a német nemzeti szocialista pártot és annak képviseleti szervekben volt minden mandátumát megsemmisítse. 1934 máj. 25. ismét Masarykot választották meg köztársasági elnöknek. Cs. külpolitikájának iránya állami létének kezdete óta azon az érdekközösségen alapszik, amely a trianoni békeszerződéssel Magyarországról levált területekben részesedett államokat összefűzi és amely a kisantantban nyert gyakorlati megvalósítást és azon a szoros viszonyon épül fel, amely Cs.-t Franciaországhoz fűzi és az 1924 januárban megkötött barátsági és szövetségi szerződésben jutott kifejezésre. A csehszlovák külpolitika legfőbb célja a magyar revíziós törekvések sikerének meggátlása, a Habsburgok magyar, ill. osztrák trónra való visszatérésének és a német-osztrák csatlakozás megvalósításának megakadályozása. Cs. viszonya Lengyelországgal 1934. a tescheni határkérdés és a lengyel kisebbségi panaszok miatt hűvös lett. A Szentszékkel 1925. Cs.-nak ellentéte támadt, amelyet 1927—28. elsimítottak, de amely 1933. újra kitört és a pápai nuncius visszahívását vonta maga után.

***Cseh zene.** A cseh nép legrégibb énekéről és zenéjéről írott emlékek nem maradtak fenn. A kereszténység terjedésével az egyházi zene nagy hatással volt minden zenei megnyilvánulásra, viszont a régi dallamok hatnak az egyházi népénekre. Ilyen a XII. sz. közepéről való Szt. Adalbert himnusz. A XIII. sz.-ból való a Vencel-dal (ma is él). A királyi udvar fényéhez tartozott a külföldi híres zenészek alkalmazása *(Guillaume de Machaut).* Az egyházi népénekre nagy hatással volt a huszita mozgalom, mely ugyan nagyon leegyszerűsíti a vallás szolgálatában álló zenét (kevés és egyszerű dallamú ének), de a belőle sarjadt cseh-morva testvérek énekei tovább élnek és nagy arányban felveszik a népének dallamait (énekes könyvüket még a XVII. sz. végén is kiadták). Amikor Prága császári székhely, a német és németalföldi művészek nagy és válogatott sora működik benne. Ez a zenei kultúra általánosan európai. A Cs. fejlődésére korszakos jelentőségű a XVIII. sz. Ebben szervezik meg a széleskörű zenei oktatást, melynek eredményeképpen a rezidenciákat, városokat, színházakat jeles képzettségű cseh zenészek árasztják el. Ezek még nagyrészt a német zenekultúrát szolgálják (Stamitz). Prágában is a német zenét ápolják *(Mozart, Weber).* A XIX. sz. második negyedétől kezdve jő előtérbe az ön-

RÉVAI OFFSETNYOMÁSA

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

célú cseh zeneművészeti tevékenység (*Tomaschek, Proksch, Skroup, Skuhersky* stb), mely *Bedrich Smetana* és *Antonin Dvořák* művészetében teljesedik ki. Smetana romantikus (Liszt hatása alatt) nagyarányú zenekari művei (Hazám c. ciklus), 8 nemzeti operája (Eladott menyasszony) s egyéb művei nemzeti zeneszerzővé avatták. Dvořák szimfónikus, kamaraműveivel, nem kevésbbé 9 cseh operájával nemzetközi sikert ért el és a Cs. hírnevét öregbítette. Velük egy időben wagneri hatás alatt dolgozott *Zdenek Fibich*. Nevesebb kortársak *Karol Weis* (operák és operettek), *Oscar Nedbal* (balett), *Jos. Bohuslav Foerster* (opera, karművek), *Viceslav Novák* (szimfóniák), *Jaroslav Kricka* (kamarazene, szimfónia). Újabb szerzők: *Vladislav Vycpálek, Vacislav Stepán, Boleslav Vomácka, Boleslav Jirák*. Legmodernebbek: *Alois Hába* (szül. 1893., negyed és hatod hangközű skálával dolgozik, ő a negyedhangközű zongora feltalálója) és *Ernst Krenek* (szül. 1900. *Jonny spielt auf*, opera 1927. Számos színpadi és kamaraművet írt).

Csekey *István*, egyetemi ny. r. tanár, jogi író, újabb művei: *A finn és észt jogrendszer* (1928); *Északi írások* (1928); *Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918—1928* (1928); *La Constitution de la Hongrie* (1929); *Das Staatsangehörigkeitsrecht in Estland* (1930); *Estnisch-ungarische Beziehungen* (1930); *Aus den Forschungsarbeiten des Ungar. Wissenschaftl. Instituts in Tartu* (1930); *Észtország története a világháború után* (1931); *Tabelle der von Estland abgeschlossenen Staatsverträge* (1931); *Die Entwicklung des öffentl. Rechts in Ungarn seit 1926* (1931); *Észtország alakulásának története* (1932); *A világ első büntetőtörvénykönyve, mely a nemzetiség bevallásának szabadságát védelemben részesíti* (1932); *A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme* (1932); *Klebelsberg emlékezete* (1933); *Das Staatsangehörigkeitsrecht der Republik Estland* (1934); *Die Verfassungsänderung in Estland* (1934); *Beszéd a tartui egyetem háromszáz éves jubileumán* (1934); *Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929—1934* (1935). *(XX. köt.)*

***Csekme** *Ferenc*, novellaíró, ref. teológus, szül. Zabola, 1860. 1887—1933., amikor nyugalomba vonult, a gernyeszegi ref. egyház papja. Művei: *Képek a parókiáról* (1910—29); *A szárnyaskerék diadala* (1913).

Csekonics *Endre gr.*, a Magyar szentkorona országai Vöröskereszt egyesületének kir. biztosa, megh. 1929 febr. 21. *(V. és XX. köt.)*

Cseléd. A házi Cs. bérkövetelési ügyében a 248.500/1928. B. M. sz. rendelet a rendőrségi ítélet elleni fellebvitelt ellátó szerveket jelöli meg. A 328.600/1928. B. M. sz. rendelet a házi Cs. jutalmazásáról rendelkezik. A gazdasági Cs. jogviszonyait az 1923 : XXIV. tc. szabályozza. A gazdasági Cs. munkaviszonyaiból felmerülő eljárást a 9.730/1932. M. E. sz. rendeletet egyszerűsíti. A gazdasági Cs. szolgálati idejéről az 1933 : II. tc. és a 32.000/1935. F. M. sz. rendelet intézkedik. A gazdasági éves Cs. szolgálati évének végződési időpontja általában a szolgálati viszony kezdésére, illetve a gazdasági évescseléd szolgálatba lépése időpontjára tekintet nélkül, az ország egész területére egységesen márc. 31. *(V. köt.)*

***Cselédbiztosítás.** Az 1927 : XXI. tc. 5. §-a értelmében betegségi biztosításra kötelezettek nemre, korra, állampolgárságra és a javadalmazás nagyságára tekintet nélkül a háztartási alkalmazottak, vagyis akik a háztartásban vagy a család körében javadalmazás fejében rendszeresen és a munkaerejüket egészen vagy túlnyomó részben igénylő személyes szolgálatokat teljesítenek, mint pl. házvezetőnők, háziczelédek, nevelők, társalkodók, felolvasók, ápolók, magánkocsisok, magángépkocsivezetők stb. Nem terjed ki a Cs. azokra, akiket az 1907 : XLV. tc. szerint gazdasági cselédeknek kell tekinteni.

***Cselegörcsöny** kk., *Baranya* vm., mohácsi j.-ban, (1930) 675 lakossal. Neve 1932-ig *Rácgörcsöny* volt.

Cselkó *István (Cselkó-lehotai)*, gazdasági szakíró, megh. 1930 júl. 26. *(V. köt.)*

***Csen,** *Eugen*, kínai államférfi, *Szun-Jat-Szen* sógora, szül. Trinidad-szigetén, 1878. Londonban ügyvéd volt. 1912 óta hazájában politikai működést fejt ki. 1922. a kantoni kormány tagja s 1926—27. külügyminiszter a radikális Vu-Han kormányban.

Csendes-óceán (*Nagy-ó., Pacific*). A mély árkok jellemzik. 14 árok mélysége meghaladja a 7000 m-t. A „Planet" német mérőhajó Mindanao közelében 1912. 9788 m-t állapított meg. Az „Emden" 1927. visszhangos mélységméréssel a „Planet"-mélységtől K.-re 13 tmf.-nyire *Zorell* szerint kereken 10.800 m-t mért (Maurer 10.793, Schütt 10.829 m). Az „Emden" ezen a területen 335 akusztikus mélységmérést hajtott végre s ezek közül 46 10.000 m-en felül volt. Mélységméréseket végeztek a japánok is 1928—30 (Manshu, Ogura stb.) A Cs. egyik legsúlyosabb csapása a tajfun; ennek 1934 szept. 22. 23 óceánjáró és 3000 vitorlás esett áldozatul. A tajfunnak ezen a napon a japán partokon 3780 halottja és 14.200 sebesültje volt. Kiotóban és Osakában 28.000 házat pusztított el. A versaillesi béke a Cs.-i német birtokokat népszövetségi mandátummal a japánoknak juttatta. A Cs. világpolitikai jelentősége az amerikai—japán ellentét miatt egyre növekszik. A Cs.-t Amalie *Earhart* 1935 január 14. repülte át. *(V. köt.)*

Csendőrség. Az 1927 szept. 1-én kiadott új „Szervezeti és Szolgálati Utasítás" (Szut.) a Cs. szervezetében és szolgálati szabályaiban lényeges változtatásokat tett. Katonai szervezetét megtartotta; tagjai a katonai büntetőtörvények és fegyelmi szabályok, valamint a katonai nyugdíjtörvény alá tartoznak. A Cs. létszáma 580 tiszt (csapattiszt, gazdászati tiszt, hadbíró, orvos, állatorvos) és 11.420 főnyi legénység. A tiszti kiegészítés a honvédség tényleges tisztikarából történik,

legalább kétévi csapatszolgálat után. A Cs.-hez átlépő tiszteknek egyéves tanfolyam után csendőrtiszti szakvizsgát kell tenniök. A próbaszolgálat ideje (másfél év) alatt a próbacsendőr indokolás nélkül elbocsátható. Az első szolgálati idő kötelező hat évre szól, azután évenkint kell megújítani. Tisztek nősülésére ugyanazok a szabályok állanak fenn s a házassági óvadéktőke is ugyanannyi, mint a honvédségnél. A legénységnek csak 20%-a lehet nős, ezért nősülési engedélyt csak 10—12 évi szolgálat után kaphat, de akkor is csak előjegyzés sorrendjében. Altisztek számára nincs meghatározott összegű házassági óvadéktőke előírva, de a menyasszonynak annyi vagyonnal, vagy keresettel kell bírnia, hogy a csendőr anyagi helyzete a házasság következtében ne romoljon. A menyasszony személyes viszonyait, előéletét stb. megbírálják.

A Cs. legfőbb parancsnoka: „a m. kir. csendőrség felügyelője" (altábornagy). Központi (országos) szervek: szabályzatszerkesztő és tanulmányi bizottság, tiszti iskola, felszerelési anyagraktár, nyomozó osztály. A területi Cs. kerületekre (parancsnok: ezredes), osztályokra (alezredes vagy őrnagy), szárnyakra (százados), szakaszokra (alhadnagy) és őrsökre (tiszthelyettes) tagozódik. Nyomozó szolgálatát a Cs. teljesen modernizálta; a nyomozások lefolytatása elvben az őrsök feladata maradt, de azt a nyomozó osztályparancsnokság és a kerületi parancsnokságok irányítása mellett az utóbbiak székhelyén működő nyomozó alosztályok (parancsnok: százados) egységesen vezetik, fontosabb esetekben átveszik. A legénység kiképzése és továbbképzése gyalog és lovas tanalakulatokban és a szombathelyi őrsparancsnokképző iskolában történik.

A Cs. működési területe a törvényhatósági jogú és megyei városok bel- és külterületének kivételével az ország egész területére kiterjed. A belügyminiszternek jogában áll a Cs. működési területét kivételesen városok területére is kiterjeszteni.

A szolgálatban álló (szolgálatilag fellépő) csendőrt a törvény polgári egyénekkel szemben a hatósági közeg, katonai egyénekkel szemben a katonai őrt megillető védelemben részesíti. Elővezethet a csendőr bárkit (Szut. 44. §), akinek elővezetését bíróság vagy hatóság elrendelte, továbbá gyanú esetén: aki magát igazolni nem tudja, vagy az igazolást megtagadja; akinek igazolványai gyanúsak; akit gyanút ébresztő körülmények között vagy gyanús tárgyak birtokában talál; aki mint külföldi az ország területén engedély nélkül tartózkodik vagy jelentkezési kötelezettségének nem tett eleget. Az elfogás eseteit a Szut. 45. §-a 25 pontban sorolja fel. Általában megegyeznek a vizsgálati fogságnak, illetve az előzetes letartóztatásnak a Bűnvádi Perrendtartásban meghatározott eseteivel, de kiterjednek az állandó tartózkodási hellyel nem bíró egyének egyes kihágásaira, valamint a csendőrrel szemben tanusított engedetlenség vagy ellenszegülés eseteire is. Bilincset csak elfogott egyén ellen lehet alkalmazni, ha azt a csendőr vagy az elfogott személyes biztonsága vagy a megszökés veszélye indokolja.

A szolgálatban álló (szolgálatilag fellépő) csendőr fegyverét mindenki ellen jogosult használni, aki őt tettlegesen megtámadja vagy támadással veszélyesen fenyegeti; ellenben köteles használni: másnak jogos védelme érdekében; intézkedéseivel szemben tanusított tettleges ellenszegülés esetében; elfogandó felfegyverzett egyén ellen, ha fegyverét felszólításra le nem teszi; menekülő veszélyes gonosztevő feltartóztatására; veszélyes néptömeg szétoszlatására; háború vagy ostromállapot idején: magát gyanússá tevő és felszólításra meg nem álló egyén ellen, végül az ország határán: ha községeken kívül vezető mellékutakon három vagy több egyén a felszólításra meg nem áll; határvizeken pedig: gyanús és felszólítás dacára menekülni igyekvő vízijárművek ellen. *(V. és XX. köt.)*

***Csendőrségi Lapok.** A m. kir. csendőrség szaklapja. Csendőrségi, közbiztonsági és katonai szakkérdésekkel foglalkozik. 1905-ben indult meg. Szerkesztői 1924—34. *Pinczés* Zoltán őrnagy, 1935-től *Mohácsy* Lajos százados.

Csenger nk., *Szatmár* vm. csengeri j., (1930) 4941 lak. *Csenger* nk. és *Komlódtótfalu* egyesültek 1932. Cs. néven.

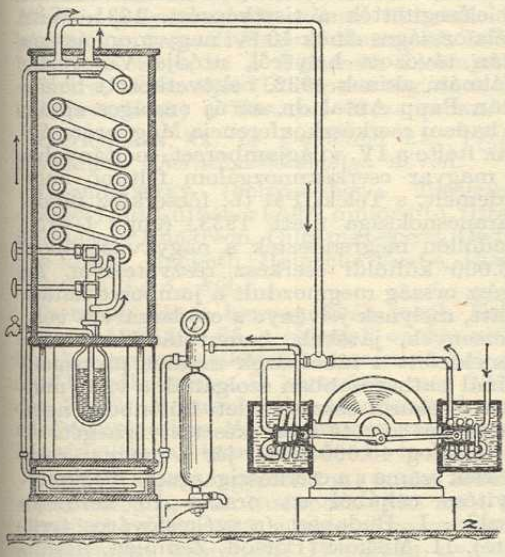
Csengery *János Ferenc*, filológus és műfordító, egyetemi tanár, újabb művei: *Pindaros* (1929); *Vergilius és a kereszténység* (1930); *A görög líra gyöngyei* (1933); számos tanulmánya jelent meg a Budapesti Szemle számaiban. *(V. és XX. köt.)*

Csénye kk., *Vas vm.*, sárvári j., (1930) 1332 lak. *Csénye* kk. és *Füzti* kk. egyesültek 1917. Cs. néven.

Csepeli kikötő. Közigazgatás tekintetében Budapesthez tartozik. Területe kb. 1000 hold és a helyi forgalom lebonyolítására szolgáló belső, valamint a távolsági forgalom szolgálatában álló külső kikötőből áll. Az utóbbi években északi részén épült a Duna mellékének és az országnak is legnagyobb folyami kikötője. A soroksári Dunaágban levő helyi kikötő 3 km hosszú, 120 m fenékszélességű, 3·3 m mély, a Dunával kamarazsilip köti össze, kikötői partfalának hossza 900 m, de szükség esetében megfelelő mértékben nagyobbítható. A nyilt Duna mentén épült a 800 m hosszú szénkikötő és a jelenleg két medencés, (újabbakkal bővíthető) vámmentes kikötő. Ebből a kereskedelmi kikötő medencéje 1000 m hosszú, 100—150 m széles. A rakodásra, tárolásra a legmodernebbül van felszerelve; gabonatárházának befogadóképessége 35.000 tonna. A vámmentes kikötő másik része a petróleumkikötő, medencéje 350 m hosszú, szélessége 116 m. A kikötő területét a pesti oldallal 3 híd köti össze, a kikötőt szolgáló vasútvonalak hossza 20·4 km, a közutaké

8·5 km. 1931. a vámmentes kikötőbe érkezett (a petróleumkikötő nélkül) 3,419.252 q áru és pedig hajón 2,259.655 q, vasúton 1,141.042 q, fuvarral 18.555 q; elszállítottak 3,664.797 q-t, hajóval 775.979 q-t, vasúton 829.650 q-t, fuvarral 2,059.168 q-t.

*Cseppfolyósítás, gázak és levegő folyós állapotban való előállítása, mely hűtőgépeken megy végbe oly módon, hogy a gáz nagy nyomás és hűtés együttes hatása alatt folyós halmazállapotba megy át. Az ilyen berendezés lehet: 1. Merített Cs. hengeres edénycsőkígyóval. Ez utóbbiban halad lefelé a cseppfolyósítandó gáz, míg a hűtővíz körülötte az edényben fölfelé. 2. Ellenáramú Cs. (ez használatosabb) két egymásba helyezett

Linde-féle cseppfolyósító gép

csővel. A belsőben kering a hideg víz, a két cső közti hézagban ellenirányú áramlással halad a gáz. 3. Permetezett Cs. egy vagy több csőkígyóval. A hideg gáz felülről lefelé halad a csőben és a cső falait kívülről hűtővíz permetezi. A szabadban permetező hűtővíz párolgása növeli a hűtőhatást, miért is ehhez kevesebb víz kell. Ha a gázt nagy nyomásra komprimáljuk és azután kiterjedni engedjük, hőfoka alászáll. Ezt hűtéssel még fokozhatjuk. *Kammerling* tanár a hélium Cs.-ával —272°-ot ért el az ú. n. fokozatos kompressziós v. kaszkád-módszer által. A levegő Cs.-ával először *Pictet* és *Cailletet* francia fizikusok foglalkoztak és nekik sikerült az első ilyen gépet szerkeszteni 1877-ben. A száraz levegőnek 40 atm. nyomás mellett legalább —141°-ra (kritikus hőfok) való lehűtése által cseppfolyós levegőt kapunk. A cseppfolyós levegő kékes színű, víztiszta folyadék, alkatrésze 21% oxigén, 79% nitrogén. Az ilyen levegő forráspontja —191°. A folyékony oxigén forráspontja —182·5° és a folyékony nitrogéné —195·5°. A folyékony levegőt az ú. n. *Dewar*-féle edényekben tartják és szállítják, mely meggátolja, hogy közönséges hőfoknál elpárologjon, míg acélpalackokban kb. 700 atm. nyomású gázzá válnék. A vele való bánásmód nem veszélyes. Ezek az edények nyitottak s így a belső nyomásban rejlő explozió szállítás közben nem állhat be. A Cs. technikailag használható gépét 1895-ben Karl *Linde* készítette *Joule-Thomson*-nak kísérletileg beigazolt azon tétele alapján, hogy ha igen nagy nyomású levegő egy vezetéknek a hajtószelepén kiáramlik, akkor ezen expanzió folytán nagyfokú lehűlés áll be, mely minden 1 atm. nyomáskülönbségnél $\frac{1}{4}$°-ot tesz ki. Linde ezt az eszmét a kidolgozásnál az „ellenáramlási elv"-vel kombinálta és sikerült neki gépén —200°-ot elérni, miáltal a levegő Cs.-t technikailag használhatóan megoldotta. Gyakorlati alkalmazásai a fizikai fölhasználásán kívül a technikában széleskörűek. Hűtőszer, géphajtás (1 térfogat folyékony levegő kb. 800 térf. gázalakú levegőt ad), robbantószer. Szétbontása által oxigént és nitrogént nyernek olcsó áron. Az ilyen oxigént palackokban árusítják és a gyógyászatban mesterséges lélekzésnél, fémvágásnál, autogénhegesztésnél, világításnál használják föl. A nitrogént, — melyet az oxigénnel együtt desztilláció útján bontanak szét a folyós levegőből, — műtrágya, lőpor, robbantószer, cellulóze gyártásnál, továbbá élelmiszer konzerválásnál, bányalokomotív hajtásnál és gyúlékony anyagok exploziójának megakadályozására használják stb.

Cser *Károly*, szobrász, *Győztes* című bronzszobrát a Szépművészeti Múzeumban helyezték el. Újabb művei a szalkaszentmártoni és palotabozsoki hősök emlékműve. *Táncolók* című szoborműve szerves kompozíciójával és stílusos előadásával 1926. feltűnést keltett. Plaketteket is mintázott. *(XX. köt.)*

*Cseremozgás. A folyadékok áramlása csak addig síma (lamináris), amíg a sebesség egy bizonyos határértéket meg nem halad, különben az áramlás örvénylő lesz. A levegőben, ahol az említett határsebesség igen alacsony, csaknem mindig örvénylő az áramlás. Az örvénylést elősegítik a földfelszín egyenetlenségei; a szárazföld felett az áramlás jóval turbulensebb, mint a tengeren. Az örvénylés következményeképpen rendezetlen, felfelé irányuló áramlás jön létre a légkörben, amelynek kifejlődésénél a hőmérsékleti hatások (a földfelszín egyenlőtlen felmelegedése stb.), de különösen a függélyes hőmérsékleti gradiens játszanak fontos szerepet. Ilyen módon kicserélődés jön létre az alsóbb és magasabb levegőrétegek között, de egyúttal a légállapot különböző jellemzői (hőmérséklet, vízgőztartalom, szennyeződés stb.) is cserélődnek: innen a Cs. név. A Cs. az egyes légállapotjellemzők jóval gyorsabb terjedését teszi lehetővé, mint a rendes vezetés és diffúzió; a Cs.-nak tulajdonítható ú. n. látszólagos vezetés koefficiense több-

ezerszerese, sőt egyes esetekben milliószorosa lehet a rendes vezetési együtthatónak.

Cserép *József*, tanár és író, újabb művei: *De Primordiis Madyarorum* (1931); *A magyarok őshazája és őstörténete* (1933). Több tankönyve is megjelent. *(V. és XX. köt.)*

***Cserepes** *István*, festő, szül. Budapest, 1901. Kovácslegény korában kezdte tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán Csók István osztályában. 1930. állami ösztöndíjjal Párizsban működött, ahol a következő évben száznál több képet állított ki. Budapesten ismételten bemutatta újabb képeit gyüjteményes kiállításokon (1929—30—32), amelyek közül néhányat megszerzett a Szépművészeti Múzeum és a Székesfőváros Képtára. E művei többnyire utcai- és városképek, de vannak köztük akt-kompozíciók is. Valamennyi kitűnik a festés üde ösztönösségével, a hamvas színekkel és könnyed előadással.

Cserey *Adolf*, természettudós, megh. 1928 jún. *(V. köt.)*

Csergő *Hugó*, író, újabb kiadványai: *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*, összegyüjtötte, bevezetéssel és jegyzetekkel látta el Balassa Józseffel együtt (1927); *Cs. H. összegyüjtött munkái* (1928). *(V. és XX. köt.)*

***Cserhalmi** *Jenő*, szobrász, szül. Gödöllő, 1877 okt. 6. Budapesten végezte tanulmányait. Számos szobormüve szerepelt kiállításainkon *(A menekülő, Hún fiú* stb.). Plaketteket is mintázott. A fővárosi emlékművek felügyelője.

Cserkészet, az utóbbi években egyre hatalmasabb világmozgalommá nőtte ki magát. Legerősebben Angliában virágzik, ahol a legelőkelőbb társadalmi osztályok és kollégiumok hathatósan támogatják a mozgalmat. Nagyszerű szervezetére és hatalmas arányaira nézve első helyen áll a világon az északamerikai Egyesült Államok. Franciaországban három cserkészszövetség áll fenn: a felekezetközi, nacionalista *Eclaireurs de France*, a protestáns *Eclaireurs Unionistes de France* és a katolikus *Scouts de France*. A német cserkészet sohasem tudott egységes szervezetet nyerni s 1933. a nemzeti szocialisták minden cserkészalakulatot megszüntettek, illetve a *Hitlerjugend*-mozgalomba olvasztottak. Olaszországban a fasiszta kormány ugyancsak betiltotta a fennálló két szövetséget: a nacionalista *Giovani Esploratori Italiani*-t és a katolikus *Associazione Scautistica Cattolica Italiana*-t s helyükbe 10—14 éves fiúk számára a *balilla*, a 14—18 évesek számára az *avanguardista*-mozgalmat állította. Az orosz Cs. tagjai az emigránsok köréből kerülnek ki, mert a szovjet semmiféle cserkészalakulatot nem tűr birodalmában. A Balkánon Görögországnak van legnagyobb cserkészszervezete, amely ógörög, elsősorban spártai hagyományokból táplálkozik. Az exotikus államok között Sziám fejt ki legaktívabb cserkészmunkát. A Nemzetközi Iroda hivatalos közlése szerint (1934) 2,244.395 cserkész van a világon.

A magyar cserkészek sűrűn járták a külföldet, mindenütt szép eredményeket érve el. Így 1928-ban a IX. kerület (Debrecen) vegyescsapata első helyezést nyert a rigai—lett nagytáborban. A Magyar Cserkészszövetség a következő években egyre erősbödik: 1927. cserkészházat vett (Nagy Sándor-u. 6.), bérbevette a Hárshegyi Cserkészparkot, vízitelepet létesített és megszervezte a Cserkészbolt Szövetkezetet. 1929. 852 fővel részt vett a III. világjamboreen Birkenhead mellett az arrowei parkban, mely alkalommal Rothermere lord az egész magyar kontingenst egy hétre vendégül látta Londonban. A belső építés munkája is tovább folyik. Átdolgozták a kiképzési szabályzatot, a próbaszabályzatokat, decentralizálták az adminisztrációt és elősegítették a tisztképzést. 1931. Witz Béla országos elnök 10 évi nagy munkássága után távozott helyéről, utódja Vidovszky Kálmán, akinek 1932. bekövetkezett halála után Papp Antal dr. az új országos elnök. A badeni cserkészkonferencia Magyarországnak ítélte a IV. világjamboreet, méltányolva a magyar cserkészmozgalom feltűnő nagy érdemeit, s Teleki Pál tb. főcserkész táborparancsnoksága alatt 1933. (aug. 1—15.) Gödöllőn megrendezték a nagy világtábort 15.000 külföldi cserkész részvételével. Az egész ország megmozdult a jamboree hatása alatt, melynek jelvénye a csodaszarvas volt. Versenyek, játékok, bemutatások és mindenekfelett a tábortüzek minden propagandánál hathatósabban szolgálták a világ minden tájékáról összesereglett különböző nemzetek fiai között a cserkésztestvériséget.

Jelenleg 40.000 körül jár a magyar cserkészek száma s a cserkészigazgatás megkönnyítése céljából az ország 10 kerületre oszlik: I. Budapest (a székesfőváros területe), II. Miskolc (Borsod, Zemplén, Abaúj-Torna és Heves m. Hatvan kivételével), III. Szombathely (Moson, Sopron, Vas és Zala m.), IV. Székesfehérvár (Fejér, Komárom, Győr, Veszprém m. és Somogynak a Balatonnal határos járásai), V. Szeged (Csongrád, Csanád, Békés, Bács-Bodrog m. és Kiskunhalas), VI—VII. Pécs (Somogynak a Balatonnal nem határos járásai, Tolna és Baranya m.), VIII. Kecskemét (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. D-i része Kiskunhalas nélkül és Jász-Nagykun-Szolnok m. D-i és Ny-i része), IX. Debrecen (Hajdu, Szabolcs, Szatmár, Bereg-Ugocsa, Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok K-i része), X. Pestvidék (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.-ből Dunavecse, Hont, Nógrád, Esztergom m. és Heves m.-ből Hatvan). A Magyar Cserkészszövetségnek fővédnöke *Horthy* Miklós, Magyarország kormányzója, tiszteletbeli főcserkésze *Teleki* Pál és főcserkésze *Khuen-Héderváry* Károly, utóbbi a magyar cserkészmozgalom legfőbb vezetője, képviseli a magyar cserkészetet a külföld előtt és ellenőrzi a szövetség gazdasági és pénzügyi életét. A szövetség jelenlegi központi vezetőségének főbb tagjai: *Papp* Antal országos elnök, *Major* Dezső országos

ügyvezető elnök, v. *Faragó* Ede országos vezetőtiszt, *Sztrilich* Pál, orsz. vezetőképző vezetőtiszt, *Molnár* Frigyes, külügyi főtitkár. A *Magyar Cserkész* szerkesztője Sztrilich Pál, a *Vezetők Lapja* szerkesztői v. Faragó Ede és Morvay Péter, a *Fiatal Magyarságé* Fodor Ferenc. *(Magyar Cserkészvezetők könyve*, szerk. Sík Sándor, III. kiad. Budapest 1934., ahol l. a további irodalmat.) *(XX. köt.)*

Cserna *Andor*, író, zeneesztétikus, a Magyarország rádiórovatának vezetője, megh. 1933. Utolsó munkái: *Wilde-, France-, Tolsztoj-breviárium, Rózsalovag (XX. köt.)*

***Cserna** *Károly*, festő, szül. Kunszentmiklós, 1867 okt. 3. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte, azután arcképeket festett *(Gömöri Havas Sándor, Házmán polgármester)*, számos illusztrációt készített az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben és a Történeti Életrajzok számára, akvarelljei (Budapesti régiségek és látképrészletek) a Fővárosi Múzeumban.

Csernelháza kk. és *Damonya* kk. 1925. egyesültek *Chernelházadamonya* néven.

Csernihovszky (helyesebben: *Tschernichowski*) *Saul*, újhéber költő, műfordító. Híres fordításai: Anakreon, Gilgames-eposz, Oedipus király, Macbeth, Reinecke Fuchs, Ilias, Odyssea. *(XX. köt.)*

Csernoch *János*, hercegprímás, megh. Esztergom, 1927 júl. 25, a chicagói eucharisztikus kongresszus alkalmából szerzett betegsége következtében. Ő koronázta meg 1916 dec. 30. IV. Károly királyt a budavári koronázó templomban. Az esztergomi székesegyház sírboltjában temették el. *(V. és XX. k.)*

***Csernyei** *Gyula*, egyetemi m. tanár, orvos, sztomatológus, szül. Budapest, 1892 máj. 7. Orvosi oklevelét 1923. a nápolyi egyetemen, magántanári képesítését Rómában nyerte. Hosszabb ideig dolgozott a milánói egyetem kórbonctani és fiziológiai intézetében. Számos szaklap állandó munkatársa. Érdemei elismeréséül az International Ass. for Dental Research Chicagoban 1934. tagjául választotta. Számos szakmunkája jelent meg magyar, német és olasz nyelven.

Csesztve kk., *Nógrád* és *Hont vm.*, balassagyarmati j., (1930) 791 lak. *Bakó* kk. és *Cseszlve* kk. egyesültek 1922. Cs. néven.

***Csiangkvazi vízesés**, Afrikában, 1930. a Zambézi Victoria vízesésétől 30 km távolságra, a Chunga folyón F. B. *Makrae* által felfedezett vízesés. Magassága több lépcsőre tagolva 111 m. Néhány km-re távolabb még öt, közöttük 28 m magasságú vízesést fedeztek fel. Mindezek, a Victoria vízeséssel együtt, a belsőafrikai tábla letörésével vannak kapcsolatban.

Csicsáky *Imre*, plébános, megh. 1930. *(V. köt.)*

Csicserin, *Georgij Valentinovics*, orosz államférfi, 1918 márc. 9-től 1929 nov. 11-ig orosz külügyi népbiztos volt. *(XX. köt.)*

***Csiffó** *Salamon*, egyházi író, unit. teológiai tanár, szül. Székelykeresztúr, 1865 aug. 1., megh. Kolozsvár, 1934 jan. 6. Tanulmányait Kolozsvárt és a manchesteri *New College*-ben végezte. 1910 óta a kolozsvári unit. teológia tanára, majd dékánja. Számos egyháztörténeti, erkölcsfilozófiai és neveléstani tanulmánya jelent meg a magyar és angol szaklapokban. Főbb művei: *A nőnevelésről, Háromszék vm. története, Bibliai történetek.*

***Csikéria** nk., *Bács-Bodrog vm.*, bácsalmási j., (1930) 1975 lak. 1922. alakult a *Szabadka* városhoz tartozott *Alsócsikeria* és *Felsőcsikeria* nevű pusztákból.

Csiki *Ernő*, zoológus, mint a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának igazgatója 1934. nyugalomba vonult. Munkatársa a Catalogus Coleopterorum c. gyüjtőmunkának, melyben főleg a Carabidák családjába tartozó bogarakkal foglalkozik. *(V. és XX. köt.)*

Csiky *József*, belgyógyász, megh. 1929 jan. 26. *(XX. köt.)*

Csillag *István*, éremművész, számos éremmel és plakettel szerepelt kiállításainkon: Rákosi Jenő hatvanéves jubileumára (1927), Glück Frigyes hetvenedik születésnapjára (1928), Kerner István zeneigazgató jubileumára (1928) stb. *(V. köt.)*

Csillagkatalógus. Az *Astronomische Gesellschaft* új katalógusa részben meridián, részben fotográfiai megfigyelésekkel készül. Utóbbiak céljára új asztrográfot szerkesztett a jénai Zeiss-gyár és pedig olyat, hogy egy-egy felvétellel az égnek öt négyzetfoknyi területét lehessen leképezni úgy, hogy a lemezen 1 mm 100 ívmásodpercnek feleljen meg, ami a felvételek kimérési adatainak számítási munkáját igen egyszerűvé teszi. Az északi ég egyszeri beborításához 1000 felvétel szükséges; lemez- és egyéb hibák kiküszöbölésére kétszer borítják be az eget, vagyis kétezer felvétel készül. Az egyes lemezek kimérési adatai csak relatív pozíciókat adnak. De ha van három oly csillag minden lemezen, amelynek pozíciói más úton ismertek, a lemezen előforduló valamennyi csillag egyenlítői koordinátái nagy pontossággal vannak meghatározva. Ezeknek az összehasonlító csillagoknak a pozícióit meridián-megfigyelésekkel kapjuk. Mivel különböző hibák kiküszöbölésére minden lemezhez 14 összehasonlító csillag szükséges, az új AGK 14.000 összehasonlító csillagból indul ki. Az egész vállalkozás 1940-re készül el.

A *Bonner Durchmusterung*-nak a déli csillagos égre való kiterjesztését a fokföldi és cordobai csillagvizsgálók végezték. Minden 1900-ig megfigyelt csillagpozíciót a berlini Akadémia ad ki a „Geschichte des Fixsternhimmels" cím alatt. E munkából eddig 19 kötet jelent meg. Az 1900—1925-ig megfigyelt csillagpozíciókat a hamburgi csillagvizsgáló adta ki: *Index der Sternörter* címen. Még meg kell említenünk az ú. n. fundamentalkatalógusokat, amelyek kevés számú csillag koordinátáit adják (pl. a Berliner Jahrbuch új fundamentalkatalógusa 925

csillagnak adja évről-évre a pozícióját), ezeknek helyét több csillagvizsgáló évtizedek óta évről-évre határozza meg a legnagyobb pontossággal. Ezek az égi trianguláció tulajdonképpeni elsőrendű alappontjai.

A mult század utolsó évtizedében francia, angol, amerikai és a potsdami csillagvizsgálók abból a célból szövetkeztek, hogy kétféle expozícióval fotografálják le az eget. Az egyik szeries 3 perctől 5 percig tartó expozícióval készül. Ezeken a felvételeken a 11-edrendű csillagok még rajta vannak. Ezek kiméréséből készül egy pontos katalógus. A használt műszer méretei szerint 22.000 felvételre van szükség. A katalóguscsillagok számát 3—4 millióra becsülik. A munka még folyamatban van. Másik fontos munka az égnek a fokföldi csillagvizsgáló által végzett fotográfiai átkutatása, amely az ég déli pólusa és a —19° déli elhajlás közötti égi övből nem kevesebb, mint 454.875 csillagnak adja a pozícióját. *(V. köt.)*

***Csillagok színképtípusai.** A Harvard-obszervatórium csillagszínképtípus-rendszerei az európaiakat teljesen háttérbe szorították. Több Harvard-rendszer van. Ma főleg a *Pickering* és *Cannon* által 1912. megkezdett és 1924. befejezett osztályozást használják. Ezt *Uj Draper-katalógus*-nak nevezik.

A csillagszínképtípusok főcsoportjait *Cannon* az

O B A F G K M

betűkkel jelölte. A beosztás alapja 222—570 csillagnak objektív-prizmával készült fotográfiai felvétele.

O-csoportba kevésszámú csillag tartozik. Jellemző sajátságuk igen magas felületi hőmérséklet és nagy fényerősség. Alcsoport: a Wolf—Rayet-féle csillagok. Színképükben a hidrogén-helium, ionizált helium, háromszorosan ionizált szilícium, kettősen ionizált szén, kettősen ionizált nitrogén abszorpciós sávjai és emmissiós vonalak is lépnek fel. B: Heliumvonalak a dominálók. Felületi hőmérsékletük 20.000°, színük erősen fehér, fehér-kékes vagy fehér-sárgás. Típusos képviselő a Rigel. A: Hidrogénvonalak a dominálók. Típusos képviselő Sirius és Véga. F: A színképben a hidrogénvonalak már nem dominálók, jelentkeznek a kalcium vonalai és felismerhetők fémvonalak. Szénhidrogén G-szalagja is jelentkezik. Főképviselő Procyon. G: Sárgacsillagok csoportja tartozik ide, tehát Napunk is. A kalciumvonalak és a vasvonalak igen erősek, de még a hidrogénvonalak is. K: Vörös csillagok csoportja, fémvonalak erősek, feltűnőek a kalciumvonalak és erős abszorpciós sávok, annak megfelelően, hogy felületükön nagyobb foltok képződnek, mint a Napon. M: Színképük sávokból áll, felületükben tehát már vegyületek keletkezhetnek. A legfeltűnőbb sávok a titanoxidtól erednek. Ide tartozó nevezetesebb csillagok Aldebaran, Betelgeuze, Antares stb.

A fenti sorozathoz még az

N R S P Q

betűkkel jelölt csoportok járulnak. N: igen erősen vörös csillagok, szénvegyületektől származó színképekkel. Az R és S csoportba az előbbibe nem sorolható vörös csillagok tartoznak. Számuk igen kicsi. P-be tartoznak a bolygószerű ködök és Q-ba az új csillagok.

Az egyes színképtípusokba tartozó csillagok százalékos eloszlása a következő:

B	csoport	1·60 %
A	„	29·9 „
F	„	9·5 „
G	„	20·9 „
K	„	31·9 „
M	„	6·2 „
Összesen:		100·0 %

A táblázatba fel nem vett színképcsoportok oly kevés csillagból állanak, hogy százalékos arányuk nem juthat kifejezésre. Százalékos arány szerint leggazdagabban vannak képviselve a Draper-katalógusban az A, G és K színképosztályokba tartozó csillagok, ami annak a jele, hogy Napunkhoz hasonló csillagok arányszáma 20, vagyis, hogy a Tejút csillagainak egyötöde Napunkhoz hasonló csillag. Általános következtetéseket is vonhatunk a Draper-katalógus adataiból. Az Univerzumban legjobban elterjedt alapanyag a hidrogén. A csillagszínképekben gazdagon vannak képviselve a vas, a kalcium és a titan. A hidegebb csillagokban (N-osztály) a scandium, yttrium, lanthan, bárium, kadmium, zirkonium. Általában azt mondhatjuk, hogy az Univerzum tagjai ugyanolyan elemekből tevődnek össze, amelyekből a Föld áll, csak más fizikai körülmények között fordulnak elő. (L. még *Állócsillagok, I. köt.)*

Csillagtávolságok. Uj távolságmeghatározási módszerek az ú. n. fizikai módszerek. Ismeretes, hogy ugyanazon fényforrás erőssége távolsága szerint változik. Mivel a látszólagos fényesség fordítottan arányos a távolság négyzetével, azért, ha két helyzetében lemérjük a mozgólámpa látszólagos fényességét, a mérési adatokból kiszámíthatjuk a mozgólámpa távolságát. Hasonló módon a csillag látszó fényessége, valódi fényessége és távolsága között is van olyan összefüggés, amellyel két adatból a harmadikat kiszámíthatjuk. Ismert parallaxissal bíró csillagnak könnyen meghatározható látszólagos fényességéből tehát kiszámíthatjuk valódi fényességét. Ha valamely csillagnak valami útonmódon a valódi fényességét sikerül meghatározni, az előbbi feladatot megfordíthatjuk és a csillagnak látszó — és abszolút — csillagrendjeiből kiszámíthatjuk annak távolságát. Ezen az elven alapszanak a kozmikus távolságmérések újabb módszerei. A legfontosabbak a Cepheidák és a Novák módszerei, továbbá a színképi parallaxis-módszerek.

A Cepheidák rövid periódusú változó csillagok. Ha két Cepheidának periódusa azonos

tartamú, azaz fényességváltozásuk azonos ütemű, úgy fel kell tételeznünk, hogy abszolút fényességük egymással egyenlő. Ha látszó fényrendjük is egymással egyenlő, nyilván egyenlő távolságra vannak naprendszerünktől. Látszó fényességük különbsége tehát csak távolságuk különbségétől eredhet. Ha például két azonos ütemű Cepheida közül az első látszólag százszorta fényesebb a másodiknál, úgy utóbbi tízszerte távolabb van előbbinél. Ha tehát egy bizonyos ütemű Cepheidának a távolsága szögméréssel (azaz asztrometriai úton) meghatározható, úgy meghatároztuk az ugyanazon ütemű összes Cepheidák távolságát is, mert valamennyinek az abszolút fényessége ugyanaz. Az alapul választottnak a távolságából és látszó fényességéből kiszámítjuk az abszolút fényességét és ebből a feladat megfordításával a vele azonos periódusú fényingadozással bírók távolságát. Ezzel a módszerrel sikerült a Tejút-rendszer kiterjedését meghatározni, mert a Cepheidák száma igen nagy és így igen sok mérföldjelző-kövünk van az égen. Így tudjuk, hogy a gömbhalmazok távolsága 30.000 és 300.000 fényév között van és az Andromeda köd távolsága majdnem 1,000.000 fényév. Bizonyos távolságon túl azonban a Cepheidák módszere nem használható. (L. még *Állócsillagok, I. köt. és Cs. V. köt.)*

Csillagtérkép. A nemzetközi égi fotográfiai felvételek második szeriese 40 percnyi kinntartással készül. Ezeken a fotogrammokon rajta vannak a 13-ad és 14-ed rendű csillagok is. Ezeket a felvételeket nem mérik ki, hanem csak kópiákat készítenek róluk. Becslés szerint ezeken a kópiákon kb. 30 millió csillag lesz található. A kópiák száma 22.000, hiszen ennyi felvétel kell a régebbi fotográfiai normálrefraktorral készülő felvételekből az ég kétszeri beborításához. A fotográfiai térképek közül még megemlítjük a Harvard csillagvizsgáló által kiadott Harvard-Maps-t, a Royal Astronomical Society által kiadott Franklin-Adams atlaszokat, a Wolf-Palisa által kiadott ekliptikai térképeket, a Yerkes-obszervatórium által kiadott Tejut-atlaszt stb. Ezek mind szakcélokat szolgálnak.

Ilyent szolgál Hagennek vizuális úton készült *Változó csillagok* atlasza is. Laikusok részére igen ajánlatos a Schurig—Götz-féle *Tabulae Celestes*, amelynek 1933. jelent meg a VI. kiadása, továbbá a McKready-féle *Sternbuch für Anfänger*, valamint a németországi Bund der Sternfreunde által kiadott *Das Weltall im Bilde* c. sorozat. *(V. köt.)*

Csilléry *András*, orvos és politikus, v. miniszter, az Országos Orvos-Szövetség elnöke, az Országos Közegészségügyi Tanács rk. tagja, az OTI főorvos-igazgatója stb., 1933. országgyűlési képviselő, tagja a székesfőváros törvényhatóságának. 1930. a Keresztény Községi Párt ügyvezető elnöke. *(XX. köt.)*

***Csi-nan** (ang. *Tsi-nan)*, a kínai Santung-tartomány székvárosa, az alsó Hoangho közelében, (1926) 350.000 lak. Katolikus székesegyháza, 1904. alapított keresztény egyeteme, mezőgazd. szakisk. stb. van. Arzenál, villamosmű, gyapot-, cukor-, olaj-, gyufa-, szalmaipar. Kikötője Lokou a Hoangho mellett.

***Csincsuk,** *Lev Mihajlovics*, orosz diplomata, szül. Poltava, 1868. Már fiatal korában kizárták az orosz iskolákból forradalmisága miatt, külföldön tanult, majd visszatérve a munkásmozgalmakban vett részt, mire öt évre Jakuckba száműzték. Az 1905-ös forradalom után, melyben élénk részt vett, 1917-ig nem szerepelt politikai téren. 1917. a munkás- és katonatanács elnöke lett, 1926. mint kereskedelmi megbízott Londonba ment, majd 1927. a világgazdasági konferencián képviselte a Szovjetet. 1930. Berlinben lett követ, ahonnan 1934. visszahívták Moszkvába.

Csing-kiang (hivatalos néven *Tantu)*, kínai kikötőváros, (1931) 199.776 lak.

Csingtau (kín. *Zöld-sziget)*, az egykori kínai német bérelt terület *(Kiau-csau)* székvárosa, 78.000 lak. A háború folyamán Japán elfoglalta, 1929. visszaadta Kínának, az utolsó japán csapatok 1929 máj. hagyták el a város területét.

Csing-tu-fu (ang. *Tsingtao)*, kínai kikötőváros, (1931) 390.337 lak.

***Csinszka,** magyar írónő, szül. Csucsa, 1893., megh. 1934 okt. 25. Igazi neve: *Boncza Berta,* B. Miklós országy. képviselő leánya. Mint fiatal leányka svájci intézetben tanult, mikor ismeretlenül levelezésbe kezdett Ady Endrével, kinek 1915. felesége lett. A költőt, akit házassága után egyre jobban megtámadott a betegség, hűséggel és szeretettel ápolta. Ady halála után 1922. újra férjhez ment Márffy Ödön festőművészhez. Egy kötet verset és néhány novellisztikus prózai írást adott ki.

Csipke, általában fínom szálból kötött, horgolt, szőtt, varrott, hímzett, mintás, hálószerű kelme, melynek célja a díszítés.

A *magyar* Cs. fogalma sokkal nagyobb területet zár körül, mint az általános értelemben vett Cs.-é, mert magában foglalja a Cs.-szerű hímzéseket is, mellyel amazok nem egyszer együttesen jelennek meg. A kettő között az a különbség, hogy a Cs. saját szálából készül; a csipkeszerű hímzés (varrás) pedig egy már kész kelme szálainak megritkításával alakít áttört, lyukacsos, tehát csipkeszerű felületet. Habár a magyar Cs. szó, mint bokor vagy fa neve a XIII. sz.-ban már ismeretes, csak a XVI. sz.-ban kezdik leltáraink a *csipke, csepke, öreg csepki, csepkés szoknya* kifejezésekben, mint fonalmunkát említeni. Legrégibb varrott arany-Cs.-emlékünk a XII. sz.-ból *III. Béla király feleségének, Antiochiai Annának* (meghalt 1184.) sírjából ismeretes. Hogy pedig Cs.-szerű hímzés már a XVI. sz. elején készült nálunk, erről *II. Lajos király koronázó ruhája* tanuskodik; ennek ingujján hosszanti szálvonással készült csipkesáv van, aranyszálú hímzéssel. (Mindkettő a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi osztályában.)

Szálvonásos munka, mesterkélés, subrikálás, mind ez utóbbi Cs.-fajt jelölik, mely *hosszanti szálvonással* kezdett és utóbb *mintásan átfont, áthímzett* szalagszerű sávokon látható számos mai hímzésen is. *Szálvonásos, rece, varrott rece, forgatott rece* nevek azon csipkeszerű hímzésekre vonatkoznak, melyek nemcsak a hosszanti, hanem a keresztben futó szálak ritkításával s a meglazult szálcsomók becsavargatásával készültek, rácsszerű hálózatot alakítva. Ezt a varrott recehálót különféle mintákkal töltötték ki, vagy pedig csak keretül alkalmazták s az épen hagyott vászonrészekre hímezték a díszítményt. Számos XVI. és XVII. sz.-beli úri munkán függönyön, abroszon látunk ilyet, *páva, kakas, galamb* vagy *ló* és *virág*, stilizált formáival.

Varrott rece-terítőket Erdélyben századok óta készítenek. A nép is megtanulta e munkafajt különösen a Székelyföldön, a Szilágyságban. A *kalotaszegi vagdalásos* sem egyéb, varrott recénél, melynek épen maradt vásznát fonott keresztszemes- vagy laposhímzéssel mintázzák meg. Különösen kedvelték *Szepes, Sáros* és *Gömör* megyékben. A *Dunántúl* legszebb recés lepedői *Vas, Zala, Moson, Sopron* és *Veszprém* megyékből erednek.

A *lyukacsos hímzés, Madeira-hímzés*, csipkeszerű felületét a könnyű vászon-, tüll- vagy battisztkelmén ollóval kimetszett s azután behímzett szélű lyukcsoportokkal alakítják díszesre. Nagyon kedveli a nép a Dunántúl, a Dunamentén és a volt nyugati Felvidéken. Gyönyörű kendőket lyukacsos hímzéssel a *boldogiak, Pestmegyében* s a *pozsonyi* és *rábaközi* falvak készítenek.

Varrott, azaz tű-Cs. legtöbbször a nép lyukacsos hímzésein látható; a nagyobb virágok s levelek lyukacskáit *hurkos, pókos* és *csillagos bekötésekkel csipkésre hímezik*. A rábaközi, pozsonyi és nyitrai ingek és kendők adják e nemben a legszebbet. Néhol az ingek betétjét is tű-Cs., varrott Cs. adja, vagy szegélyként alkalmazzák, mint Kalotaszegen. A *reticella* néven említett csillagminták varrott Cs.-k, melyeket a fehér úrihímzések virágaiban, a teljesen kimetszett középrészekben találunk. A körformát átlós szálakkal, rozetta- vagy csillag alakjában töltötték ki s huroköltésekkel díszítették. Ez olasz eredetű Cs.-fajta.

Hálós rece, filet-munka, a XVI. sz. eleje óta ismert nálunk. Valószínűleg olasz minták után kezdték készíteni. A leltárak gyakran *olasz korsós minta* néven említik. A recehímzést *hálókötés* előzi meg. Recekötő tűvel és hengerrel hálót csomóznak s ezt a befejezés után kifeszítve, mintásan meghímezik. A minták stilizált, szegletes körvonalúak lehetnek s szövőöltéssel, pókszerű és hurkos öltéssel vannak kitöltve. *Kalotaszegen* a női ingek ujján s néha abroszok betétjeként szerepel a recehálós hímzés.

A *vert, vetélt, szövött, klöplizett Cs.* a német protestánsüldözés elől menekült bányászcsaládok révén honosodott meg a XVI. sz.-ban a Felvidéken, ahonnan az egész országba elterjedt. Alapja a *nyergen vert* paszományszövés volt, melyet paszományosaink, mint a gombok és gombkötő zsinórok készítési módját régóta ismertek. Az első vert Cs.-k félig paszománymunkák voltak, melyeket kerek párnán, rátüzdelt minta szerint, apró orsócskákkal vetve a szálat, szőttek meg. Igy készültek a régi aranyszálú fejkötő-Cs.-k a XVII. sz. óta. Ebben a korban a férfidolmányokat is szokás volt arany- és ezüstszálú nehéz Cs.-kel teljesen befödni. A nemesi házakban sok vert Cs. készült. A színek ugyan megyénként változnak, de valamennyit jellemzi, hogy rajzát paszományszerű vezető vonala alakítja. A kitöltés néha varrott, máskor szintén vert Cs.-háló. A volt Felvidék színes Cs.-i közt *legszebb a gömöri vert* Cs.; a népi fajták között a *pozsonyi, nyitrai, zólyomi* és a *sárosmegyei (sóvári)*, utóbbi aranyszálú, színes selyempontokkal. Újkori iparművészeti Cs. a *Fáy Aladárné* tervezése után készült *Hunnia* vert Cs., varrott Cs.-háló alapon. A tüllhímzésű Cs. a volt Felvidék különlegessége. A fínom tüllalapon *befűzött szálakkal töltik ki a mintát* s koronként *lyukacsos formákkal* teszik még könnyebbé. Van olyan tüll Cs., amelyen *láncöltéssel* hímzett a minta. Néhol színes selyemhímzéssel, *fémszálak, fémsodronyok s pillogók* (flitter) ragyogásával emelik a tüllalapú lyukacsos hímzés hatását.

A *csomózott Cs.* a kelme szélére sűrű sorban felerősített rojtsor szálainak, valamely előre elgondolt rendszer szerint való összecsomózásából keletkezik. Érdekes, plasztikusan kidomborodó csomózott Cs.-mintákat láthatunk a *sárközi* nők kendőrojtjain.

Horgolt Cs. a kampósvégű horgolótű segítségével egyetlen szál fonalból alakul, sűrű és ritka, rövid vagy hosszú hurokformák csoportosításával. Ezek egy bizonyos minta szerint elrendezve, Cs.-szerű hatást adnak. Nagyon elterjedt Cs.-faj, mely nemcsak szegélyül, hanem egész terítők, függönyök készítésére is alkalmas. A népruházaton is megjelenik néha; legérdekesebb a *mezőkövesdi* legények fő ingujját befejező széles piros-fehér, bogyós mintázatú horgolt Cs. Erdélyi abroszok és párnák betétjén is szerepel. Az újabb enemű munkák közül említést érdemel a *csetneki Cs.*, horgolt magyar virágmotívumaival, melyet *Iglói Szontagh Erzsébet* és *Aranka* 1904. kezdtek készíteni; széleskörben kedvelt iparművészeti alkotás. Vegyes típus az ú. n. *Pannónia-Cs.* Ez *Győrffy Jánosné* ötletéből ered; első pillanatra felismerhetővé teszi a díszítő elemeit összekötő pókháló-motívum. Varrott Cs., kevés horgolással, háziiparilag készítik 1914 óta. A *halasi Cs. Dékány András* tanár és *Markovits Mária* találmánya, Kiskunhalason készítik háziiparilag 1905 óta. A *Pongrácz-Cs. Pongrácz Margit* tervei alapján 1934. keletkezett. Könnyed népies, főleg rábaközi pókos, csillagos motívumok jellemzik. E két utóbbi varrott munkájú. *(V. köt.)*

Csirikov, *Jevgenij Nikolajevics*, orosz író, megh. Prága, 1932 jan. 18. Újabb művei: *Az orosz nép Gorkij ítéletében* (1917); *Szmerdjakov az orosz forradalomban* (1919); *Összegyüjtött művek* (1910—16); *Visszaemlékezések* (1931); *Tíz év csehszlovákok között* (1931). Valamennyi orosz nyelven. *(XX. köt.)*

Csiszér *János (Zsákodi)*, szobrász, újabb művei: a dorogi hősi emlék (1927); Tóth Imre mellszobra (1927); a világháború vasutas hőseinek emlékműve (dombormű a Máv igazgatósági székházán, 1932); a visegrádi Görgey-emlék (dombormű, 1933); ezenkívül számos plaket. *(V. köt.)*

***Csizik** *Gyula*, festő, szül. Kőszeg, 1856 nov. 12. Tanulmányait a Rajztanárképzőben végezte s évtizedeken át egészen pedagógiai munkájának élt. Az utóbbi években vízfestésű tájképeinek nagy sorozatát állította ki, amelyek közül a *Mátyás király útja* című 1928. megkapta az Esterházy-akvarell-díjat. Néhány tabáni vízfestményét a székesfőváros szerezte meg képtára számára.

Csizmadia *Sándor*, író és költő, az 1922. évi általános választásokon kimaradt a nemzetgyűlésből, az orosháziak elpártoltak tőle; röviddel ezután *Igazság* c. lapja is megszűnt. 1929 febr.-ban öngyilkos kísérletet követett el és márc. 3. meghalt. *(XX. köt.)*

***Csoboth** *Ferenc*, festő, szül. Torja, 1906 máj. 25. A Képzőművészeti Főiskolán Glatz Oszkárnak volt tanítványa s 1932. feltűnt *Kőszeg ostroma* c. nagy történelmi képével.

Csók *István*, festő, 1932. megvált a Képzőművészeti Főiskolán viselt tanári állásától. Újabban több gyüjteményes kiállítással aratott nagy sikereket. Újabb művei: *Zsuzsánna*, *Fekvő akt*, *Balatoni pihenő*, *Tulipánosláda* stb. Néhány művét Velencében, Drezdában, Brüsszelben is bemutatta. (Magyar Művészet, II. 61. s köv. l., VII. 81. köt.s köv. l.) *(V. és XX. köt.)*

***Csóka** *István*, grafikus és festő, szül. Gárdony, 1897 jan. 2. A Képzőművészeti Főiskolán végezte tanulmányait s korán feltűnt erőteljes rézkarcaival. *(Déli pihenő*, *Árvák* stb.) Újabb festményei: *Régi levelek*, *Virág- és gyümölcs-csendélet*.

***Csokor,** *Franz Theodor*, osztrák író, szül. Bécs, 1885 szept. 6. Verseivel és főként a színpadtechnika ismeretével megírt színműveivel ért el sikereket. Lírai kötetei: *Dolch und Wunde* (1918); *Ewiger Aufbruch* (1927). Színművei: *Sünde wider den Geist* (1915); *Feuerrosen* (1919); *Gesetz* (1921); *Ballade von der Stadt* (1924); *Gesellschaft der Menschenrechte* (1929) stb.

***Csomolungma,** a *Mount Everest* tibeti neve.

Csongrád vm., területe Szeged és Hódmezővásárhely törvényhatósági városokon kívül, 1885 km², (1930) 148.529 lak., tényleges szaporodása a mult népszámlálás óta 6177 (4·3%). Népsűrűsége 78·8. Lakosságának 99·6%-a (147.810) magyar, 0·1%-a (172) német, 0·2%-a (312) tót, magyarul tud az egész lakosságnak 99·9%-a. Vallás szerint a lakosságnak 84·7%-a (125.783) róm. kat., 0·2%-a (268) gör. kat., 12·2%-a (18.214) ref., 1·5%-a (2159) ág. ev., 0·3%-a (388) gör. kel., 1·0%-a (1535) izr. és egyéb 0·1% (182). Ír és olvas a hat évnél idősebb népesség 86·4%-a. Őstermeléssel foglalkozik a lakosság 65·4%-a, iparral 18·3%-a, a kereskedelem és hitel körébe tartozik 3·2%, a közlekedéshez 1·7%, a közszolgálat és szabadfoglalkozások körében él 3·1%, véderő 0·2%, napszámos stb. 2·8%, tőkés és nyugdíjas 2·4%, házicseléd 1·7%, egyéb és ismeretlen foglalkozású 1·2%. A vm. területéből (1933) 126.385 ha szántóföld, 990 kert, 10.320 ha rét, 4628 ha szőlő, 26.873 ha legelő, 3687 ha erdő, 475 ha nádas, terméketlen terület 15.140 ha. Főbb mezőgazdasági termények (1933) 725.736 q búza, 185.726 q rozs, 198.932 q árpa, 50.583 q zab, 492.267 q szemes tengeri, 189.975 q burgonya, 378.258 q cukorrépa, 564.164 q takarmányrépa; mustermése 82.449 hl. Állatállománya (1933): szarvasmarha 24.826, ló 21.098, sertés 31.068, juh 18.924. Közútjainak hossza (1933) 391 km, ebből kiépített 333 km és pedig 110 km állami, 183 km törvényhatósági, 38 km községi és 2 km vasúti hozzájáró. Vasútvonalainak hossza 112·5 km. 1933. a vm. területén 2939 rádióvevőkészülék volt üzemben. Az 1932—33. tanévben a vm. területén működött: 14 rendes kisdedóvó, 2 nyári menedékház, 147 mindennapi, 91 általános és 28 gazdasági továbbképző népiskola, 2 önálló gazdasági népiskola, 7 iparos-, 1 kereskedőtanonciskola, 5 polgári iskola, 2 reálgimnázium és 1 gazdasági szakiskola. *Térképét l. Pest vm.-nél.*

***Csonka** *János*, feltaláló, ny. József-műegyetemi műhelyfőnök, szül. Szeged, 1852., hol tanulmányait is végezte. Korán gyakorlatba került, több gépgyárnál és külföldön is alkalmazást talált. A mótorépítés és automobilizmus terén hazánkban úttörő. 1893. feltalálta az úszós benzinkarburátort, melyre a német Maibach szabadalmával szemben elsőséget kapott, ugyanakkor építette Bánki tanárral együtt az első benzinmótort Magyarországon, az első mótorkerékpárt és gázkalapácsot. 1900. a m. k. posta részére készítette az első mótortriciklit és 1904. az első benzinmótoros autót, mely 25 évig volt használatban. 1924. első volt, aki a Kir. M. Autó-Club (KMAC) plakettjét elnyerte. A műegyetemi műhelyoktatás irányítója volt 1925. történt nyugalomba vonulásáig. Jelenleg Budapesten autóműhelye van.

Csontbetegségek *(csonttuberkulózis)* kezelésében fontos gyógytényező a fény, levegő és nap. Rollier leyseni szanatóriumában a helioterápia (napfürdőzés) segítségével nagy eredményeket ért el. A napot esetleg mesterséges fényforrások is pótolhatják, úgymint 1. kvarclámpa, mely az ibolyántúli sugarak révén hat; 2. a természetes napfényhez közelebb álló különböző izzólámpák; 3. a villamos-ívlámpa (Finsen). A diétás kezelés különböző elvek alapján történik: 1. a *Gerson*-féle sómentes diéta a szervezet teljes

sótalanítását célozza, hogy azután megfelelő étszerek és ásványi sók bevitele révén a szervezet megsavanyíttassék. A savanyítás ugyanis a tuberkulózis gyógyulására állítólag kedvező hatással van; 2. a száraz diéta (Lacny, v. Bayer és Chlumsky) azon meggondoláson alapszik, hogy bőséges gennyképződéshez megfelelő folyadékfelvétel szükséges s így a folyadékbevitel megszorításával a gennyképződés is csökkenthető; 3. lépetetés (Fliegel), mivel a lépnek a csontregeneráció és kötőszöveti burjánzás folyamataiban nagy szerepe van. Az aktív és passzív immunizáláson alapuló specifikus terápia szakértők kezében is csak másodlagos fontosságú. *(V. köt.)*

***Csontméréstan** *(osteometria)*, az embertannak az a része, amelyik a csontváz egyes részeinek tüzetes méreti tanulmányozásával foglalkozik. Minthogy a koponya mérése külön ággá fejlődött, Cs. alatt többnyire csak a törzs és végtagok mérését értik. Gyakorlati vonatkozásainál fogva (szülészet) külön ágat alkot a medencemérés (*pelvimetria*) is. Csontméréshez az egyes csontokat külön tartókészülékekre (osteophor) állítják. Különösen fontosak e készülékek a szögek, csavarodás (torsio) mérésénél, körvonalrajzok készítésénél stb.

Csopey *László*, író és tanár, megh. Budapest, 1934. jun. 23. *(V. köt.)*

***Csoportos változékonyság**, az egyéni változékonysággal szemben nem egyetlen egyénre vonatkozik, hanem a faj keretén belül az egyének nagyobb mennyiségének öröklődő megváltozását eredményezi. Ily Cs.-ra vezethető vissza a nagyobb fajok keretén belül a fajták és ezeken belül pedig a *biotípusok* keletkezése.

Csorba *Ferenc (Szakátsi)* ny. vallás- és közoktatásügyi államtitkár. Újabb művei: *A királyi kegyúri jog igaz mivolta, A demokrácia és a mai Magyarország, Idegen szavaink szófejtő magyarázatokkal, Passautól Budapestig csónakon. (IV. köt.)*

Csorba *Géza*, szobrász. Újabb nevezetes alkotása *Ady* és *Pethes Imre* siremlékei a kerepesi temetőben. A Magyar Pantheon tervéből Adyn kívül még *Katona József* és *Körösi Csoma Sándor* alakjait mintázta meg. *Buddha-szobra* a tokiói császári múzeumban van. *(XX. köt.)*

***Csordák** *Lajos*, festő, szül. Kassa, 1864. Budapesten és Prágában végezte tanulmányait. Kassán működött s az ottani múzeumba került három várrom-festménye *(Torna, Szalánc, Szádvár)*.

***Csordás** *Elemér dr.*, tisztifőorvos, szül. Budapest, 1882 máj. 28. 1905. orvosi diplomát szerzett. Öt évig Moravcsik prof. tanársegéde volt, 1912—19. fertőtlenítő intézeti h. igazgató, 1923. tisztifőorvoshelyettes, majd 1926. Budapest tisztifőorvosa.

***Csorna** *Kálmán dr.*, székesfőv. árvaszéki elnök, szül. Tét (Győr vm.), 1881. 1908. lépett a székesfőváros szolgálatába és 1933. lett az árvaszék elnöke. Ügyvéd; a gyámügy és gyermekvédelem egyetemi magántanára; a gyakorlati közigazgatási vizsgálat cenzora. Munkái: *Fejezetek a gyámsági jog köréből, A szociális gyermekvédelem, Szegénygondozás Budapesten, Az utóörökösödés* stb.

Csornai premontrei prépostság, jelenleg két főgimnáziumot tart fenn: Keszthelyen és Szombathelyen. Van két plébániája és teológiai főiskolája. A rend főnöke *Gergye* Ipoly, prépost-prelátus, a felsőház tagja, a csornai perjel *Peér* Leó. (L. *Csorna, V. köt.)*

Csörgey *Titusz*, zoológus, m. kir. kísérletügyi főigazgató, 1934. a debreceni Tisza István Tudományegyetem tiszteletbeli doktorává avatta. *(XX. köt.)*

***Csőspektrográf**, kristálylemezes Röntgenspektrográf, amelynél nagyobb felbontás elérése céljából, a röntgensugarak szűk résen át hosszú csőbe jutnak; ennek másik végén van elhelyezve a fényképező-lemez. A cső néhány méter hosszú is lehet, sőt légüressé is tehető, nagyobb felbontás eléréséért.

***Csővoltmérő**, elektróncsöves feszültségmérő-berendezés, azon alapul, hogy az elektróncső rácsára adott feszültség meghatározott anódáram változást létesít, ill. a feszültség az áthatás arányában nagyobbítva jelentkezik és abból kiszámítható. A berendezés főleg kis (0·01—1 volt) feszültségek mérésére használatos. Előnye, hogy a mérendő feszültséget szolgáltató áramforrást egyáltalában nem terheli meg. Nagy feszültségek mérésére szolgáló csővoltméternél a mérendő feszültséget az anódra, az áramérő műszert a rácsra kapcsoljuk, mikor is tulajdonképpen az áthatás arányában kisebbített feszültséget mérjük. Egyaránt alkalmas úgy egyen-, mint váltóáram mérésére.

***Csúcsművek**, l. *Elektromos alapművek, XXI. köt.*

***Csúcsterhelés**, l. *Terhelés XXI. köt.*

Csudáky *Bertalan*, író és földrajzi utazó. újabb munkái: *Néhány nap a Felvidéken, I. Ferenc József emlékezete, Demeczky Mihály emlékezete, Csáky Albin gróf*, stb. *(V. köt.)*

Csuday *Jenő*, író és tanár. Újabb művei: *A magyar- és világtörténelem, Magyarország politikája a közép- és újkorban, A magyar közigazgatás története, A honvédelem története* (1913—14). Megjelentek a Politikai Magyarország III. és IV. kötetében. *A magyar nemzet története* 884—1922. (Kilenc kötetben, sajtó alatt.) *(V. és XX. köt.)*

Csuk *Jenő*, festő, megh. Budapest, 1927 márc. 1. *(XX. köt.)*

***Csulyok** *Margit, dr. Taschekné*, szobrász, szül. Cegléd, 1900. Budapesten végezte tanulmányait s egy olaszországi út után számos szobrot állított ki *(A táncosnő, Búcsúzás, Elhagyatott, Kétségbeesés* stb.).

Csung-king, kínai kikötőváros Szecsuan tartományban, (1931) 635.000 lak.

***Csutak** *Vilmos* történetíró, szül. Zágon (Háromszék vm.), 1878 nov. 6. 1903 óta tanára, 1916 óta igazgatója a sepsiszentgyörgyi ref. Székely Mikó-kollégiumnak. Jó-

részt az ő buzgalmának köszönhető a kollégium mellett szervezett népes és virágzó polgári leányiskola megteremtése. 1918 óta a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója. Irattári kutatásokon alapuló munkái főként a kollégium, Háromszék m., az erdélyi református egyház és a kurucmozgalmak történetére vonatkoznak.

***Csűrőkormány** *(aileron)*, a repülőgép hossztengelye körüli forgatást eszközlő kormányszerv, mely a szárnyvégeken csuklószerűen alkalmazott fel- és lemozgatható 1—1 segédfelületből áll.

***Csürös** *Béla*, festő, szül. Nagymihály, 1886 máj. 12. Tanulmányait a Mintarajziskolában és Rajztanárképzőben végezte. Debrecenben működik. Akt-képeket *(Pihenés, Álló akt)*, tájképeket *(Köntöskert, Domboldal, Ujvárosi utca)*, képmásokat állított ki.

***Csürös** *Emilia*, ifjúsági író, szül. Dája, 1897 okt. 5. A nagyenyedi ref. tanítónőképző intézet elvégzése után munkatársa lett Benedek Elek ifj. lapjának, a Cimborának, majd az Ellenzék és Ujság c. napilapoknak, újabban a nagyváradi Erdélyi Lapok belső munkatársa. Művei: *Gyermekszíndarabok és köszöntők* (Kolozsvár, 1930); *Fű kizöldül ó sírhanton* (u. o., 1931); *Csillagszállás* (Nagyvárad, 1933); *Ripsz és Ropsz* (ifj. regény, Bpest, 1933).

Csüry *Bálint*, nyelvész, egyetemi tanár, 1927. a M. T. Akadémia levelező tagja. Újabb művei: *Érintkezésen alapuló névátvitel* (1929); *A székely és csángó mondathanglejtés* (1930); *A moldvai csángó igealakok* (1932); *A szamosháti szótár* (1933); *Pápai Páriz szótárának két francia forrása* (1933). *(XX. köt.)*

Cuba, a Nagy-Antillák legnagyobb szigetén levő köztársaság, területe 114.524 km², (1933) 4,011.088 lak., ebből bevándorolt 82.531. Főbb terményei (1930. 1000 q-ban): kávé 206, cukornád 394.115, nyerscukor 31.220, dohány 311. Állatállománya (1933) 585·739 ló, öszvér 77.990, szarvasmarha 4,316.862, juh 101.737, kecske 33.480, sertés 590.812. Bányatermékei (1929. 1000 tonnában): vasérc 682, krómérc 53, réz 284, mangán 2, aszfalt 10. Vasútvonalainak hossza (1927): 4904 km, távíró vonalaié 15.006 km, távbeszélő vonalaié 385.300 km. Külkereskedelmében (1933) a behozatal értéke 42 millió, a kivitel értéke 84 millió dollár volt. Fontosabb behozatali cikkei, jelentőségük sorrendjében (1929): élelmiszerek, gépek és készülékek, gyapot és gyapotáru, kémiai készítmények, fémek és fémáruk stb.; fontosabb kiviteli cikkei (1929): nyerscukor, dohány, élelmiszerek, ásványok, állatok és állati termékek stb. *(V. és XX. köt.)*

Története. Gerardo Machado y Morales elnök kormányzása ellen állandó volt a forrongás, amelyet a közigazgatás rendszere keltett és a gazdasági válság tett különösen elkeseredetté. Az 1930. feléledt forradalmi mozgalmat sikerült véres harcok árán leverni. 1933 aug. 4. általános sztrájk tört ki, 7. az elrendelt ostromállapot ellenére, óriási tömegek vonultak föl az elnöki palota elé és az elnök lemondását követelték. Véres harc tört ki a kormánycsapatok és a tüntetők között, Roosevelt elnök az 1902. évi szerződés alapján kérdést intézett Machadóhoz, hogy milyen feltételek mellett vonulna vissza, de ő tiltakozott az idegen beavatkozás ellen. Amikor a hadsereg és a tengerészet is csatlakozott a forradalomhoz, Machado a hatalmat *Alberto Herrera* tábornoknak adta át és repülőgépen a brit Bahama szigetre menekült. Herrera *Carlos Manuel de Cespedest*, C. washingtoni követét, nevezte ki külügyminiszternek és elnöki helyettesnek. Cespedes kormányt alakított, de újra fellángolt a mozgalom. A haderő altisztjei, Battista őrmester vezetése mellett, csatlakoztak a forradalmi diáksághoz és a kormányt elűzték, majd forradalmi juntát választottak, amelynek tagjai két egyetemi tanár, egy ügyvéd, egy bankár és egy ujságíró lett. A junta ideiglenes elnöknek *Ramon Grau San Martin* egyetemi tanárt választotta meg. A forradalom vezérei felszólították a tisztikart, hogy helyzetének megtárgyalása végett nevezze meg megbízottait, de a tisztikar zöme, több mint 250 katonatiszt, bevetette magát a havannai nemzeti szállóba és megtagadta az engedelmességet. A forradalmi csapatok Battista vezérlete mellett ostrom alá fogták a szállót. Mindkét részről töméntelen áldozata volt a harcnak, végül a tisztek megadták magukat, de valamennyit agyonlőtték. A nyugalom ezzel még mindig nem állt helyre. 1934 jan. 15. Ramon Grau San Martin elnök, Battista hadügyminiszter és a hadsereg nyomása alatt lemondott és a junta *Carlos Hevia*, eddigi földmüvelésügyi minisztert választotta meg utódjának, ez azonban, miután a nemzeti ellenzékkel nem tudott megegyezni, harmadnapra lemondott. *Carlos Mendieta* ezredes került az ügyek élére, aki a délamerikai államokhoz csatlakozva, mindenekelőtt országa külpolitikai helyzetét igyekezett tisztázni és tárgyalásokat indított meg az Egyesült Államok kormányával C. függő helyzetének megváltoztatása érdekében. El is érte, hogy Roosevelt elnök határozott ígéretet tett ennek a kérdésnek kedvező megoldására.

Cukor. Az 1917—18. Magyarországon működött 31 C.-gyárból az ország szétdarabolása után csak 12 maradt. Megnehezítette a C.-ipar helyzetét, hogy erősen csökkent a C.-répa-termőterületek nagysága és állandó szén- és rézhiány hátráltatta az üzemmenetet. Később a részben kivitelre dolgozó magyar C.-ipar helyzetét kedvezőtlenül befolyásolta a külföldi piacoknak a világválság hatása alatt jelentkező csökkent felvevőképessége. A magyarországi C.-gyárak fejlődését a következő adatok világítják meg:

Működő gyárak		Feldolgozott répa mennyisége q-ban	Termelt cukor nyerscukor értékben q-ban
1922—23	12	6,432.577	819.633
1927—28	13	14,050.790	1,867.050
1933—34	13	10,108.642	1,360.000

(V. köt.)

Cukorbetegség. E sulyos és igen elterjedt betegség igazi okára csak az utóbbi idők élettani vizsgálatai derítettek világosságot. Kiderült, hogy a hasnyálmirigy egy bizonyos része ú. n. *Langerhans-féle szigetek* elpusztulnak a beteg szervezetében és nem képessek előállítani azokat a hormonokat, amelyek a cukorfélék feldolgozására okvetlenül szükségessek. Bizonyítja ezt sok egyébb vizsgálaton kívül az, hogy a *Frederik Grant Banting* és *Best* (1921) utasításai szerint disznó és marha hasnyálmirigyének e részéből készülő hormonos gyógyszer, a ma már közismert *inzulin* a C.-nek egyetlen hatásos gyógyszere. Régebben a cukorbetegek előbb-utóbb *comá*-ban elpusztultak, cukorbeteg gyermek felnevelésére pedig gondolni sem mertek. Ma C. következtében comában meghalni már nem is volna szabad, mert az idejében alkalmazott inzulin életmentő és a C.-ben szenvedő gyermek éppen úgy felnevelhető, mint az egészséges. Igaz, hogy az inzulin állandó használata csaknem nélkülözhetetlen. Természetesen az inzulin mellett a régi étrendi előírások ma éppen úgy használatosak és nélkülözhetetlenek, mint régen. *(V. köt.)*

Cukorexport. A legfontosabb exportállamok forgalma a háború előtti és a legutóbbi években a következőképpen alakult:

A C. a cukorfogyasztás emelkedése következtében a háború előtti időszakkal szemben államok cukortermelése munkaerő és anyaghiány miatt visszafejlődött, a nádcukortermelés erősen fellendült s 1919—20. a világtermelésnek mintegy 80%-ára rúgott. A C. 1910—32 között a következőképpen alakult:

A világháború utáni időszakban a nádcukortermelés kétharmadát, a répacukor-

Év	Világtermelés	Nádcukor	Répacukor	Nád | Répa cukor termelés a világtermelés %-ában
	termelés 1000 tonnában			
1910—11	17.058	8.473	8.585	49·6 | 50·4
1911—12	15.886	9.066	6.820	57·1 | 42·9
1912—13	18.187	9.222	8.965	50·7 | 49·3
1913—14	18.788	9.869	8.919	52·5 | 47·5
1914—15	18.468	10.225	8.243	55·3 | 44·7
1915—16	16.592	10.586	6.006	63·8 | 36·2
1916—17	17.183	11.371	5.812	66·2 | 33·8
1917—18	17.381	12.366	5.015	71·1 | 28·9
1918—19	15.797	11.914	3.883	75·4 | 24·6
1919—20	15.495	12.236	3.259	78·9 | 21·1
1920—21	16.629	11.942	4.687	71·8 | 28·2
1921—22	17.621	12.707	4.914	72·1 | 27·9
1922—23	18.324	13.121	5.203	71·6 | 28·4
1923—24	20.116	14.255	5.861	70·9 | 29·1
1924—25	23.722	15.628	8.094	65·9 | 34·1
1925—26	24.500	16.222	8.268	66·2 | 33·8
1926—27	23.814	16.056	7.758	67·4 | 32·6
1927—28	25.336	16.303	9.033	64·3 | 35·7
1928—29	26.612	17.293	9.319	65·0 | 35·0
1929—30	27.875	18.589	9.286	66·7 | 33·3
1930—31	28.628	17.345	11.283	60·6 | 39·4
1931—32	26.798	18.138	8.660	67·7 | 32·3
1932—33	24.454	16.680	7.774	68·2 | 31·8

Világrész, ill. ország	1909—13	1924—28	1929	1930	1931	1932
	évi átlag 1000 métermázsában					
Európa (Oroszország nélkül)	18.250	12.230	11.970	13.007	11.987	6.555
Ebből:						
Csehszlovákia	—	7.443	5.404	5.189	4.526	3.943
Lengyelország	—	2.194	1.123	973	336	284
Németország	7.921	1.901	2.200	2.980	3.544	813
Magyarország	2.556	770	1.214	1.068	524	174
Európai és ázsiai Oroszország	2.663	730	1.268	1.019	3.198	761
Észak-Amerika	22.708	54.721	59.991	46.236	39.528	41.776
Ebből Kuba	18.329	44.325	50.294	33.046	27.662	26.588
Dél-Amerika	3.039	4.875	5.872	6.264	5.440	5.889
Ázsia	17.428	30.158	39.214	37.828	31.913	35.387
Ebből Holland-India	13.102	20.495	24.320	22.399	15.778	15.137
Fülöpszigetek	2.625	4.713	6.959	7.440	7.529	10.166
Afrika	2.747	3.684	5.131	4.687	4.966	4.867
Ausztrália	5.654	9.130	10.687	10.667	12.227	12.724
Ebből a Hawai szigetek	4.943	6.957	8.005	7.854	8.781	9.262
Az egész világ C.-fogyasztása	72.489	115.528	134.151	119.708	109.259	107.959

emelkedő irányzatot mutatott a legutóbbi évekig, amikor a gazdasági válság folytán hanyatlott. A C.-ban a tengerentúli nádcukortermelő államok kivitele a répacukortermelő európai államok rovására jelentékenyen előretört. *(V. köt.)*

***Cukortermelés,** a háború előtti időszakkal szemben jelentékeny emelkedést mutat, mert a cukorfogyasztás emelkedik. 1910—14 között a répa- és a nádcukor termelt mennyisége kb. egyforma volt, a világháború alatt azonban, amikor az európai hadviselő termelés pedig egyharmadát tette a világtermelésnek. (L. még *Cukor, V. és XXI. köt.*)

***Culbertson,** *Ely*, l. *Bridge. (XXI. köt.)*

Cunliffe-Lister, *Philipp*, angol politikus, 1924—29. kereskedelmi miniszter. *(XX. köt.)*

Cuno, *Wilhelm*, német politikus, 1931 óta a müncheni Deutsches Museum igazgatótanácsának elnöke. *(XX. köt.)*

***Cunow,** *Heinrich*, német szociológus, szül. Schwerin, 1862 ápr. 11. Kereskedő volt, majd ujságíró, 1917. a *Neue Zeit* c. folyóirat

kiadója, 1919. a berlini egyetem magántanára, 1919—24. a *Museum für Völkerkunde* igazgatója. Művei: *Die Technik in der Urzeit* (1912); *Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie* (1920—21); *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte* (1926—29).

Cuq, *Edouard*, francia jogtörténész, újabb művei: *La Condition juridique de la Coelé-Syrie au temps de Ptolémée V. Epiphane* (1927); *Manuel des institutions juridiques des Romains* (1928); *Les Lois d'Auguste sur les déclarations de naissance* (1929); *Etudes sur le droit babylonien, les Lois assyriennes et les lois hittites* (1929). *(XX. köt.)*

Curel, *François de*, francia író, megh. Párizs, 1928 ápr. 26. Újabb művei: *La Viveuse et le Moribond* (1924); *Orage mystique* (1927). *(V. és XX. köt.)*

Curie *Marie*, francia fizikus, megh. 1934 júl. 4. *(V. köt.)*

***Curie-Joliot,** *Irène*, francia fizikus, szül. Párizs, 1900. A híres rádiumkutató házaspár gyermeke, 1931. nőül vette Fréderic *Joliot*, akivel együttesen dolgoznak. 1932. felfedezték a neutronokat, majd 1934. a mesterséges rádióaktivitást, amelynek lényege, hogy kis atómsúlyú elemeket poloniumsugárzásnak tettek ki és ezáltal ezek is rádióaktívekké váltak.

***Curie-pont,** az a hőfok, amelynél a ferromágneses anyagok elveszítik mágneses tulajdonságaikat. Vasnál 750 C°, nikkelnél 375 C°.

***Curie törvénye** szerint a paramágnesség független a hőmérséklettől, míg a diamágnesség az abszolút hőmérséklettel fordított arányban van.

Curityba, a braziliai Paraná állam székvárosa, (1930) 100.135 lak.

Curtiss, *Glenn H.*, amerikai pilóta és repülőgépszerkesztő, 1910. távrepülésben elért rekordjával világraszóló sikert aratott. Buffalói repülőgépgyára a legnagyobb Amerikában. *(V. köt.)*

***Curtius,** *Julius*, német politikus, szül. Duisburg, 1877 febr. 7., ügyvéd, 1920. német néppárti programmal birodalmi gyűlési képviselő, 1926. gazdaságügyi miniszter, 1929. a Young-terv tárgyalásán nagy segítségére volt Stresemann külügyminiszternek, akinek váratlan halála után C.-ra bízták a külügyek irányítását, 1930. a II. hágai konferencián ő vezette a német delegációt mint a Brüning-kormány külügyminisztere. Ebben a minőségben tárgyalta az osztrák Schober-kormánnyal a német-osztrák vámegyesség kérdését, amely az angol és francia kormányok tiltakozását vonta maga után s ezért nem is jöhetett létre. A vámegyességről még a Hágai Döntőbíróság ítélete előtt le kellett mondani, ami C. helyzetét megrendítette, 1931. kimaradt a kormányból, 1932. a waldenburgi bányaművek vezetését vette át.

Curtius, *Theodor*, német kémikus, megh. Heidelberg, 1928 febr. 8. *(V. köt.)*

Curwood, *James Oliver*, angol regényíró, megh. Ossowo (Michigan), 1927. *(XX. köt.)*

***Cushendun,** *Ronald McNeill, viscount*, angol politikus, szül. 1861., megh. 1934 okt. 12. A konzervatív párt tagja volt és több kormányban vett részt, mint kincstári, 1923—1927. mint külügyi alállamtitkár. Ebben a minőségben élénk tevékenységet fejtett ki a Népszövetségben és élesen bírálta a hatalmaknak a leszerelés kérdésében folytatott taktikázását.

***Cyclothym** *(cycloid)*, lelki-testi alkati típus (constitutio). Kretschmer kutatásai szerint (1921) természetesség, közvetlenség, a hangulatnak vígság és szomorúság közti ingadozása jellemzik, testileg pedig a hízásra hajlamos tömzsi (piknés) jelleg. Költők közt ezek a realisták és humoristák, tudósok közt a leírók és empiristák, vezetésben pedig az erőskezűek, szervezők, egyeztetők. Ellentéte a Schyzothym-temperamentum.

Cyrenaica, afrikai olasz gyarmat, Líbia része, területe Kufrával együtt kb. 600.000 km², (1929) 144.930 lak. Népsűrűsége 0·2. Vasútvonalainak hossza (1928) 170 km, távíró vonalainak hossza 1130 km, távbeszélő vonalainak hossza 2658 km. Fontosabb kiviteli cikkei (1929): szivacs, gyapjú, állati bőrök, juh és kecske stb.; behozatali cikkei: textiláruk, cukor, búzaliszt stb.

Czakó *Adolf*, mérnök, műegyetemi tanár. 1931. nyugalomba vonult. *(V. köt.)*

Czakó *Elemér Gábor (Szentiványi)*, ny. h. államtitkár, 1922. a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, a berlini Maximilian Gesellschaft, a kölni keletázsiai társaság meghívott tagja, a debreceni Déri Múzeum szervezőbizottságának elnöke, a Tudományos Társulatok Szövetségének ügyvezető alelnöke. 1934-ben megvált az Egyetemi Nyomdánál viselt főigazgatói állásától. Iskolakönyveken kívül szerkesztette a *Díszítő Művészet, Közművelődés, Magyar Iparművészet, Magyar Könyvbarátok Diáriuma* c. folyóiratokat, a *Magyaros Ízlés, Az Egyetemi Nyomda története* stb. kiadványokat. *(V. és XX. köt.)*

***Czakó** *Miklós*, vegyészmérnök, szül. Budapest, 1888 dec. 6. 1926—27. a budapesti állami vasgyár vasöntődéjét vezette. Jelenleg magánmérnök és szerkeszti az *Anyagvizsgálók Közlönyét*. Főbb irodalmi művei: *A metallográfia vizsgálati módszerei* (1914); *Ötvözött acélok hegesztése* (1918); *Az acélgyártásban és a vasöntésben használt ferroötvözetek* (1926); *Az öntöttvas javításának irányai és eljárásai* (1928) stb.

Czárán *István*, kir. főügyész, megh. 1928 aug. 10. *(V. köt.)*

Czebe *Gyula*, klasszika filológus, megh. 1930. júl. 14. *(XX. köt.)*

Czeglédy *Sándor*, 1928 óta ceglédi lelkész. *Az Ujszövetség* általa készített új fordítása 1924. jelent meg, majd a Brit és Külföldi Bibliatársulat adta ki átdolgozva 1930. *Jézus élete*, az evangéliumi szöveg egybeállítása. Szerkesztette *Sylvester Bibliai Kézikönyvét* hat kötetben, melynek több kötetét: *Ószövetségi szent irodalom, Újszövetségi szent*

irodalom, Az ó- és újszövetségi kor története, Bibliai régiségtudomány — ő írta. *Sylvester Bibliai Lexikon*, két kötet (Hamar István és Kállay Kálmán társaságában). *(XX. köt.)*

Czencz *János*, festő, tanár, újabb művei: *Akt*, melyet a Benkő-díjjal és *Marcella*, melyet a Társulati nagydíjjal tüntettek ki. Gyüjteményes kiállításai voltak az Ernst-múzeumban, Műcsarnokban és több külföldi tárlaton. *(XX. köt.)*

Czernin *Ottokár grófj*, az osztrák-magyar monarchia volt külügyminisztere, megh. Bécs, 1932 ápr. 4. *(XX. köt.)*

Czernowitz, románul Cernăuți, romániai város, (1930) 111.122 lak. 1929 óta a Bukarest—Lemberg közötti repülővonal állomása. Az 1920. alapított új román egyetem épületei elkészültek. Gabona- és fatőzsde.

Czettler *Jenő*, közgazdász, egyetemi tanár, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt programjával 1931. Jákóhalma képviselőjévé választotta. Ugyanebben az évben a Képviselőház alelnöke lett. Intenzív munkásságot fejtett ki a pénzügyi és egyéb gazdasági javaslatok, a földreform, a valorizációs és szanálási javaslatok tárgyalásánál. Az Országos Pénzügyi Tanács, a Földteherrendező Országos Bizottság, a Magyar Kat. Vallás és Tanulmányi Alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság, az Ösztöndíj Tanács, a Felső Keresk. Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság, a Statisztikai Szakvizsgálati Bizottság tagja, a Magyar Statisztikai Társaság h. elnöke. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége és az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület társelnöke. *(XX. köt.)*

Czigány *Dezső*, festő, állandó kiállítója Párizs, London, Velence, Amsterdam tárlatainak. Az újabb magyar festő-mozgalmak egyik megindítója. Újabb művei közül *Önarcképe* és *Nő a szabadban* a Szépművészeti Múzeum tulajdona. *(XX. köt.)*

Czillinger *János*, erdőmérnök, újabban szakirodát nyitott; éveken keresztül választmányi tagja volt a Budapesti Mérnöki Kamarának, majd kinevezték a Mérnöki Tanács tagjává. *(XX. köt.)*

Czimer *Károly*, tanár, történetíró. Újabb művei: *Kitől eredt Mátyás király fekete seregének elnevezése* (1926); *A szegedi kaszinó színjátszó társasága, 1840—1876* (1928); *A székelyek eredetéről* (1928). *(V. és XX. köt.)*

Czóbel *Béla*, festőművész, 1930 óta Párizsban működik, ahol több kollektív kiállítást rendezett. Művei számos nagy múzeumban találhatók (Amsterdam, Budapest, Detroit (U. S. A.), Párizs stb.). 1932. elnyerte a Szinyei-nagydíjat képeivel. *(XX. köt.)*

Czölder *Dezső*, festőművész, megh. 1933 ápr. 2. *(XX. köt.)*

D

D'Abernon, *Edgar Vincent, Viscount*, angol államférfi, 1929. mint különböző ipari érdekeltségek küldöttségének vezetője Braziliába és Argentinába ment. Munkája: *An Ambassador of Peace* (1929—30). *(XX. köt.)*

Dacqué, *Edgar*, német paleontológus, újabb művei: *Natur und Seele* (1926); *Leben als Symbol* (1928); *Die Erdzeitalter* (1930); *Vom Sinn der Erkenntnis* (1931). *(XX. köt.)*

***Daday** *András (Deési) dr.*, orvos, szül. Deés, 1889 okt. 28. 1928. a József Nádor Műszaki Egyetem állatorvosi szakosztályán az állatorvostan történetének előadója. 1934. a Ferenc József Tudomány Egyetem m. tanára. Tanulmányai és dolgozatai a hazai folyóiratok hasábjain jelennek meg.

Dagesztán, (1921 óta) független szovjet köztársaság a Káspi-tó nyugati partján, területe 55.272 km², (1926) 788.098 lak. Lakosságának 61·8%-a dagesztáni bennszülött, 12·5% orosz, 11·2% kümük, 3·3% nogaj, 3% török-tatár. Közigazgatás tekintetében 26 kerületre van felosztva.

Dagnan-Bouveret, *Pascal-Adolphe-Jean*, francia festő, megh. 1929 júl. 3. *(V. köt.)*

***Dagover,** *Lil*, német filmszínésznő, szül. Madiven, Jávában, 1897. Európában nevelkedett és Fritz Daghofer színészhez ment feleségül. Legnagyobb sikerei: *Magyar rapszódia, Schellenberg testvérek*, majd hangosfilmjei közül: *Vabanque, Táncol a kongresszus.* Közben színpadon is játszott, így Reinhardt vezetése mellett a salzburgi ünnepi játékokon.

Dahlgren, *Erik Wilhelm*, svéd geográfus és bibliográfus, újabb művei: *Svenska Vetenskapsakademiens Personförteckningar* 1739—1915 (1915); *Louis de Geer* 1587—1652 (1923). *(V. és XX. köt.)*

***Dahlke,** *Paul Wilhelm Eduard*, német orvos és buddhista, szül. Osterode, 1865 jan. 25., megh. Berlin-Frohnau, 1928 febr. 28. A buddhizmust igyekezett terjeszteni Németországban, megalapította a *Neu-Buddhistisches Verlag*-ot. Számos fordítást (páliszövegeket) és népszerűsítő munkát adott ki, legnevesebb: *Buddhistisches Leben und Denken* (1930—31).

Dahlmann, *Joseph*, német indológus, megh. Tokio, 1930 jún. 22. Újabb műve: *Japans älteste Beziehungen zum Westen* (1923). *(XX. köt.)*

Dahomé *(Dahomey)*, nyugatafrikai francia gyarmat, területe 107.000 km², (1932) 1 mill. 112.000 lak., ebből 1093 európai. Állatállománya (1929, 1000 drb-ban): ló 2·3, szamár 0·5, szarvasmarha 92, juh 212, kecske 249,

sertés 132. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1929) 147·6 millió, a kivitelé (pálmamag és olaj, gyapot) 120·7 millió frank volt. Vasútvonalainak hossza 294 km, távíróvonalaié (1929) 2776 km, távbeszélő vonalaié 900 km.

***Daily Herald,** az angol munkáspárt lapja, melyet 1912. alapított George Lansbury; 1923. a munkáspárt tulajdonába ment át, ma a legelterjedtebb angol napilap.

***Dainelli,** *Giotto*, olasz geografus és geológus, szül. Firenze, 1878 máj. 19. 1913. a pisai, 1921. a nápolyi és 1924. a firenzei egyetem tanára. Sok ázsiai és afrikai kutatóúton vett részt. Fontosabb munkái: *In Africa, lettere dall'Eritrea* (1908—10); *Colonia Eritrea* (1909); *La Dalmazia* (1918); *Nell'Egeo* (1923); *Paesi e genti del Caracorum* (2 köt. 1924).

Dairen (*Dalni*), mandzsuriai kikötőváros a Japánhoz tartozó Kvantungban, (1930) 262.641 lak. Kikötőjének hajóforgalma 10·2 millió tonna.

Dajka. A D. igénybevételét csak az anyátlan csecsemőkre és azokra az esetekre kell korlátozni, amikor orvos által megállapított tényleges *szoptatási képtelenség* áll fenn. A D.-választást mindig orvosi vizsgálat előzze meg. Általános szabály, hogy csak olyan D.-t szabad felvenni, akinek gyermeke két hónapnál idősebb és egészséges. Az Országos Stefánia Anya- és Csecsemővédő Szövetség, valamint az állami gyermekmenhelyek D.-t csak gyermekével együtt adnak ki (tejtestvérség). A gyermekek gondozására, sőt nevelésére régebben előszeretettel alkalmazott ú. n. száraz D.-k helyét lassanként szakképzett, hivatásos gyermekgondozónők foglalják el. *(V. köt.)*

***Daladier,** *Edouard*, francia politikus, szül. Carpentras, 1884 jún. 18. Jogi tanulmányainak elvégzése után szülővárosa polgármesterévé lett, majd a párizsi egyetemre nevezték ki tanárnak. 1919. mint a radikális szocialista párt tagja bekerült a parlamentbe. Herriot-val együtt tanulmányutat tett Szovjetoroszországban, 1924. gyarmatügyi miniszter, 1925. hadügyminiszter s pár hét múlva közoktatásügyi miniszter. 1927. pártja elnökének választották meg. 1929. sikertelenül kísérelte meg a kormányalakítást, 1930. lemondott a pártelnökségről. 1930 márc. munkaügyi, 1932. közmunkaügyi, 1932. hadügyminiszter lett. Ezt a tárcát saját, 1933 jan. megalakult kormányában is megtartotta. 1933. lemondott és a következő Sarraut-kormány hadügyminisztere volt. 1934 jan. a Stavisky-ügybe belebukott *Chautemps* után megint kormányt alakított, de a kitört utcai tüntetések hatása alatt már febr. lemondott. Hadügyminiszterségéhez fűződik a keletfranciaországi véderődöv kiépítése.

Dalcroze, *Emile Jacques*, svájci zenész, világhírű iskolája, hol a nevelés alapja a régi görögök példájára a zenével eggyéolvadó táncszerű tornagyakorlat, 1910—25. a Drezda melletti Hellerauban volt, innen a bécskörnyéki Laxenburgba helyezték át. Ugyanilyen iskolák vannak még Genfben, Párizsban és Londonban is. D. egyben neves zeneszerző, operákon és ünnepi játékokon kívül dallamos, bájos, táncraserkentő gyermekdalai vannak. 1919 óta a párizsi *École normale de musique* tanára. *(XX. köt.)*

Dalén, *Niels Gustav*, svéd fizikus, 1912. kísérletei közben robbanás következtében mindkét szemére megvakult. Világhírű gázakkumulátorgyárát azonban továbbra is önállóan vezeti s jelentékeny újabb találmányai is vannak. *(XX. köt.)*

***Dalimier,** *Albert*, francia államférfi, szül. Bordeaux, 1875 febr., 1910. a Dreyfus-ügy újrafelvételén dolgozott. 1924 óta több ülésszakon át a képviselőház alelnöke, 1932. munkaügyi, 1933 végén gyarmatügyi miniszter volt.

***Dáli rassz,** Észak-Európában, főleg Svéd-, Finn-, Észt- és Németországban előforduló rasszalak, mely nevét Svédország Dalarne tartományáról nyerte, ahol *Paudler* először nagyobb tömegben kimutatta. *Günther* szerint Németországban Thüringiában, Hessenben és főleg Wesztfáliában fordul elő jellemző módon, miért is ő *fáli rassz*-nak nevezi. Legtöbben az *északi rassz* (Homo nordicus) változatának tartják s a diluvium végén élt *cromagnoni rassz*-tól származtatják. Némelyek az északi és keletbalti rassz kereszteződési formáját látják benne. Jellemzi a magas termet, középhosszú koponya, széles, kissé szögletes arc, világos szem-, haj- és bőrszín. Többek között ilyen volt Hindenburg is.

Dallas, az Északamerikai Egyesült Államok Texas államában levő város, (1930) 260.475 lak.

***Dallos** *Hanna*, grafikus, szül. Budapest, 1907-ben. 1928. a budapesti Iparművészeti Főiskolán oklevelet nyert. Főként fametszeteket készít. Főbb művei: *Rilke Kristóf kornétás, Szent Imre herceg legendája, Kereszt előtt, Önarckép, Nagyváros, Miatyánk.* Számos könyvet illusztrált. Több grafikai díjat nyert.

Dallos *(Floigl) S. József*, egyházi író, megh. 1927 szept. 7. *(V. köt.)*

Dalmady *Ödön*, mérnök, törvényhatósági bizottsági tag; a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének elnöke. Újabb művei: *A vasúti beruházásokról* (1929); *Budapest közlekedési viszonyairól* (1930); *A minősítési kérdés és a mérnöki gyakorlati közigazgatási vizsga* (1934). *(V. és XX. köt.)*

Dalmady *Zoltán*, orvos, megh. 1934 okt. 8. *(V. és XX. köt.)*

Dalnoky *Viktor*, operaénekes, 1928. az Operaház örökös tagjaként visszavonult a szerepléstől. *(V. köt.)*

***Dalton-rendszer,** Helen *Parkhurst* által 1920. Angliában kipróbált és azóta ott, az USA-ban és a Szovjetben alkalmazott rendszere a tanításnak és az iskolatípusnak, melynek lényege, hogy a gyermek nem közös osztályokban, hanem műhelyekben és laboratóriumokban az egyénhez jobban alkalmazkodó tanításban részesül. A gyermek

tervet kap, melyen végig kell haladnia, kísérleteket végez. A D. előnye, hogy a felelősségérzést és önbizalmat nagyban fokozza, viszont hátránya, hogy a közösség (osztályban) szociális hatása elmarad.

Damaschke, *Adolf*, német nemzetgazda, újabb műve: *Die Arbeitslosigkeit und ihre Überwindung* (1931). *(V. és XX. köt.)*

Damaszkusz, a francia Sziria-mandatáriátusság területén levő főváros, (1931) 193.912.

***Dambrovszky** *Imre*, c. apát, egyetemi tanár, szül. Nyitra, 1869; teológiai és jogi tanulmányok után Egerben liceumi tanár lett. 1922. Budapesten egyet. m. tanár, 1928. Pécsett r. tanár. Számos cikkén felül megjelent *Szabályrendeleti jog* (1922) c. nagyobb monográfiája.

***D'Amico,** *Silvio*, olasz kritikus, szül. Róma, 1887 febr. 3. A drámairodalom történetének tanára a római Sz. Cecilia akadémia színművészeti főiskoláján. Művei: *Il Teatro dei fantocci* (1920); *Maschere* (1921); *Tramonto del grande attore* (1929); *La Crisi del teatro* (1931). Vallásos kérdésekkel is foglalkozik, ortodox katolikus szempontból: *Le Strade che portano a Roma* (1924); *La Scoperta dell' America cattolica* (1927).

Damkó *József*, szobrász, újabb művei: Szt. Erzsébet szobra (Budapest, Rózsák-tere, (1932); Prohászka Ottokár emlékszobra (Esztergom, 1934); Szt. Antal (Budapest, Lipótvárosi bazilika, 1928); XI. Pius pápa emléktáblája (Budapest, 1929); Fraknói Vilmos síremléke (Bpest, Kerepesi temető, 1929); az érdi és ceglédi hősi emlékmű stb. *(V. és XX. köt.)*

Damonya kk. és *Csernelháza* kk. 1925. egyesültek *Chernelházadamonya* néven.

Dampt, *Jean*, francia szobrász, kisplasztikus, iparművész, finom ízlését a francia bútor díszeinek megújítására fordította. Legnevezetesebb kisplasztikai munkája: *Melusina és Raymondin.* A párizsi Sacre-Coeur templom számára a négy evangélistát és tornyára kolosszális angyalokat faragott. 1919. a francia szépműv. akad. tagja. *(XX. köt.)*

Danby, *Frank (Julia Frankau)*, ang. írónő, újabb művei: *An Incompleat Etonian, Let the Roof fall in* — társadalmi regények. Az elsők egyike az angol irodalomban, akik a különleges zsidó életet dolgozták fel a regényben. *(XX. köt.)*

***Dandelin-féle érintő gömbök.** Ha a körkúpot metszésbe hozzuk síkkal, mely nem megy át a kúp csúcspontján, kúpszelet (ellipszis, hiperbola vagy parabola) keletkezik. A körkúpba elhelyezett azon két érintő gömb, melyek a metsző síkot is érintik, a Dandelin-gömbök. Fontos tulajdonságuk, hogy a metsző síkot a keletkező kúpszelet gyujtópontjában érintik.

***Dandurand,** *Raoul*, kanadai államférfiú, szül. Montreal, 1861 nov. 4. Büntetőjogi szakmunkákat írt. Liberálispárti szenátor volt, 1921. a King-kormány tárcanélküli minisztere lett, 1924-25. Kanada népszövetségi képviselője, 1925. a népszövetségi közgyűlés elnöke, 1927. a népszöv. tanács tagja.

Dane, *Clemence*, angol írónő, újabb művei: *A Bill of Divorcement* (1921); *Granite* (1926); *Mariners* (1927); regények: *Will Shakespeare* (1921); *Naboth's Vineyard* (1925); *Adam's Opera* (1928) drámák. Műveiben különösen merész formaújításai érdemelnek figyelmet. Kritikai essay-ket is írt: *Tradition and H. Walpole* (1930). *(XX. köt.)*

***Daneo,** *Giovanni*, olasz költő, megh. 1892. *(V. köt.)*

Danev, *Sztojan*, bolgár politikus, hazájában első sorban álló hirdetője a szláv egységnek és a franciabarát politikának. Egységesíteni igyekezett a különböző haladó irányzatokat. Alelnöke az *International Law Association*-nek. Ez idő szerint a nemzetközi magánjog tanára a szófiai egyetemen és a Balkán-államok diplomáciai történetének előadója. *(V. és XX. köt.)*

Dánia, területe (1930) 42.931 km², (1930) 3,550.656 lak., ebből nő 1,814.311. Főbb terményei (1000 q-ban, 1933): búza 3100, rozs 2600, árpa 9.500, zab 10.340, burgonya 13.500, cukorrépa 11.050, vaj (1929) 1790, tej 50.750, tengeri halászat 89·3. Állatállománya (1930): ló 516.000, szarvasmarha 3,101.000, juh 232.659, sertés 4,928.000 stb. Ásványi termékei (1000 tonnában, 1928) cement 779.300, mésztrágya 103.000, mész 58.000, nyerskréta 24.000. Vasútvonalainak hossza (1930) 5.294 km, távíróvonalaié 11.579 km, távbeszélő-vonalaié 1,496.731 km. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1933) 1264·8 millió, a kivitelé 1150·6 millió korona. Fontosabb behozatali cikkei a jelentőség sorrendjében (1930): gabona és liszt, vas és vasáru, olaj, gumi, szén, növényi anyagok, gyarmatáruk, műtrágya, gyapjúáruk stb.; kiviteli cikkei: hús, szalonna, vaj, tej, sajt, tojás, élő állat, gépek stb.

Története. A Stauning-kormány, mivel a mögötte álló szocialista és radikális pártok a gazdasági válság enyhítését célzó törvényjavaslat tárgyalásánál meghasonlottak egymással, már 1926 nov. 8. kénytelen volt feloszlatni a képviselőházat (Folketing). A dec. 2. választás csekély szótöbbséggel a jobboldali pártok (konzervatívok és baloldali polgáriak) győzelmét eredményezte; ennek megfelelően a szocialista Stauning helyett a baloldali polgári Madsen-Mygdal alakított kormányt. Az új kormány szintén a gazdasági bajok orvoslását vette programmba, de a köztisztviselői fizetések leszállításán kívül más eredményt nem tudott elérni. Tehetetlenségével annyira lejáratta magát, hogy az 1929 április 24. választás ismét rendszerváltozást idézett elő s újból a szocialista-radikális koalíciót segítette a hatalom birtokába. A gazdasági bajokon azonban az új Stauning-kormány sem tudott segíteni. Különösen súlyosan hatott vissza az 1931. életbeléptetett német agrárvámrendszer. A válság tünete volt, hogy 1931 szept. 22. megtiltották az arany kivitelét. Az 1932 nov. 16. megejtett választás nem idézett elő lényeges változást a kormánykoalíció birtokállományában; így

a hatalom továbbra is Stauning kezében maradt, akinek 1933 dec. 10. végre sikerült megegyeznie a baloldali polgáriakkal a válság enyhítését célzó törvény lényegére nézve. Másik kedves tervét, a katonai leszerelést azonban nem tudta keresztülvinni, mivel a felsőház (Landsting) 1932 márc. 17. öt szótöbbséggel elvetette javaslatát. A Stauning-kormány 1930 jún. 27. az izlandi alkotmány ezredéves jubileuma emlékére Finnországgal, Izlanddal, Norvégiával és Svédországgal döntőbírósági szerződést kötött; 1931. és 1932. pedig a norvégok kelet- és délgrönlandi foglalása miatt a hágai állandó Nemzetközi Bírósághoz fordult panaszával.

Dániel *Gábor báró ifj.*, politikus, megh. 1919 jún. 4. *(V. köt.)*

Dánielné Lengyel *Laura*. Újabb művei: *A császár anyja* (színmű, 1922. a Magyar Színházban); *Tűzhalál* (színmű, 1923. a Nemzeti Színházban); *Vera naplója* (regény), több elbeszéléskötet és ifjúsági könyv, főleg fiatal leányok számára való regények és novellák. *(V. és XX. köt.)*

***Danilov,** *Jurij Nikiforovics*, orosz tábornok, szül. Kiev, 1866 aug. 13. A háború kitörésekor tábornok, 1915. az V. hadtest parancsnoka. A forradalom idejében emigrált, ma Párizsban él, ahol az emigránsok lapja, a *Vosrozsdenije* (Újjászületés) munkatársa. Főbb művei: *Russland im Weltkrieg 1914—1915* (1924); *Dem Zusammenbruch entgegen* (1926); *Grossfürst Nikolai Nikolaiewitsch* (1929) stb.

Danilowszki, *Gusztáv*, lengyel író, megh. Varsó, 1927 okt. 21. *(V. köt.)*

***Danio,** Kelet-India legkisebb pontyfélesége, melegvizű akváriumokban gyorsan szaporodik. Igen virgonc, táplálékban nem válogatós, élénk színezetű. A zebra D.-t *(D. rerio* Ham. Buch), a malabári D.-t *(D. malabaricus* Jerdon) és a pettyesszárnyú D.-t *(D. analipunctatus* Blgr.) hozzánk is importálják.

Dán irodalom, legújabb fejlődése ugyanazokat a hullámzásokat mutatja, mint a többi európai irodalmaké. A régi kiválóságok mellett, akik folytatják a munkát, jött egy újabb nemzedék, amely részint a régi nyomokon halad, részint új eszmékkel és formákkal kísérletezik. Az expresszionista hullám német hatás révén Dániába is elért, legkiválóbb tehetsége *Emil Bönnelycke*. *Anker Larsen* a vallásos hangot szólaltatta meg, *Hans Hartwig Seedorff-Petersen* a formák újszerű művészetével tűnt ki a lírában. *Jacob Paludan* a modern életet ábrázolja erős kritikai állásfoglalással, míg *Richardt Gandrup* a lélektani elmélyedést tűzi ki regényírói feladatává. A drámában *Budtz Müller* és *Sven Clausen* tűnnek ki. Mindezek az írók többkevesebb hatással vannak a skandináv közönségre, a nélkül, hogy a skandináv nyelvhatárokon túl is akkora hatást tudtak volna elérni, mint az előző nemzedék nagyjai, *Hendrik Pontoppidan*, *Martin Andersen-Nexö*, *Johannes Vilhelm Jensen*, akik még élnek és dolgoznak. *(V. és XX. köt.)*

***Dankalia** *(Danikilföld)*, az afrikai olasz Eritrea gyarmat és Abesszinia határterületén fekvő háromszögalakú, mélyebben fekvő rögterület. Csaknem mindenütt esőárnyékban van, igen forró félsivatag, csak szegényes viszonyok között élő nomádok lakják. 1929 óta az olasz Eritrea Asszab kormányzóságát Dél-Danikilföldnek nevezik.

Dán művészet. A modern dán építészet nagymesterének, Martin *Nyrop*-nak további kiváló műve a kopenhágai tartományi levéltár épülete, népművészeti motívumok finom felhasználásával. A legújabb építészet kiváló művelői: H. *Kampman* (kopenhágai rendőrségi palota); E. *Thomsen* (kopenhágai temetői kápolna); P. V. *Jensen Klint* (kopenhágai Grundtvig-templom); E. *Montag* (kopenhágai hajósszövetségi székház) stb. A szobrászat újabb mesterei közül kiválnak: L. *Hasselriis* (1844—1912); Jul. Vilh. *Schultz* (1851—1921); Ludwig *Brandstrup* (szül. 1861); Kai *Nielsen* (1882—1924); A. *Poulsen* (szül. 1887); I. I. *Bregnö* (szül. 1877); Ingeborg *Plodross-Irminger* (szül. 1872). A festők közül kiemelendők: Godfr. *Christensen* (szül. 1845) és Jul. *Paulsen* (szül. 1860) tájképfestők. Újabb irodalom: J. *Beckett*, Danmarks Kunst, Kopenhága, 1924, *(V. köt.)*·

***Danneberg,** *Robert*, osztrák szociálpolitikus és publicista, szül. Bécs, 1885 július 23. Előbb ügyvédi gyakorlatot folytatott, azután a szocialista párt szolgálatába állt. 1908—18. a párt oktatásügyi titkára s az ifjúsági mozgalom vezetője, a *Der jugendliche Arbeiter* c. folyóirat szerkesztője, az ifjúsági internacionále titkára. Közben 1919-ig a párt könyvkereskedésének ügyeit vezette. A háború alatt a háborúellenes szárnyhoz tartozott. Az összeomlás után az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja lett és állandóan nemzetgyűlési és ugyanakkor községi, majd tartományi képviselő. 1932. átvette Bécs város gazdasági ügyeinek vezetését. Az 1934 februári események és a szociáldemokratapárt feloszlatása után letartóztatták. Több mint 30 könyve és füzete jelent meg.

D'Annunzio, *Gabriele*, olasz költő, szül. Pescara, 1863 március 12. Anyja Luisa De Benedictis, atyja Francesco Paolo D'A. Sohase hívták *Rapagnettá*-nak, ez annak a neve, aki az újszülött D'A. születését az anyakönyvi hivatalnak bejelentette. 1930. villáját, amelyet *Vittoriale degli Italiani*-nak nevezett el, az olasz nemzetnek ajándékozta. Ott fogadta 1929 okt. 22. azt a magyar küldöttséget is, mely Berzeviczy Albert vezetésével részt vett Bresciában az Alessandro Monti-ünnepélyeken. Összes művei kiadására 1926. nemzeti bizottság alakult Milánóban, az olasz király fővédnöksége alatt. *(V. és XX. köt.)*

Dános *Árpád dr.*, egyet. tanár, közgazdasági író, megh. Budapest, 1933 júl. 7. Újabban megj. művei: *Örök szomjazók* (elbeszélések, 1932); *La Hongrie dans la crise mondiale 1931* (1933); *Az iparszabadság a magyar ipari közigazgatási jogban* (1933). *(XX. köt.)*

***Dán zene.** A kezdetleges, népi zene ősi maradványai a Kr. e. 1000—1600-ból való trombiták a kopenhágai múzeumban ; a népdallal csak a XVIII. sz. közepén kezdtek törődni, azóta egyre-másra alakultak dalegyesületek. A művészibb zenét a királyi udvar leginkább Németországból hozta be : *Heinrich Schütz* (1640 táján) szervezte meg az udvari zenekart. A polgárságot városi zenészek szórakoztatták. Száz év múlva *Chr. W. Gluck*, majd az olasz *Giuseppe Sarti*, 1800 táján *F. L. Aemilius Kunzen* az udvari karnagy; az ő operáinál nagyobb sikereket *Friedrich Kuhlrau* művei arattak (1820 után). Az első nagynevű dán zeneszerző *Johann Peter Emil Hartmann* (1805—1900), majd *Niels Willem Gade* (1817—90), szimfóniák, operák stb. szerzői. 1867 óta intézi a magasabb zenei képzést a kopenhágai kir. konzervatórium. *Peter A. Heise* (†1879), *Christian Frederik Emil Hornemann* (†1905), *August Enna*, *Fini Waldemar Henriquez* kimagasló nevek — minden műfajban komponáltak ; — *Carl August Nielsen* (szül. 1865), hegedűművész, udv. karnagy és konzervatóriumi igazgató a legnagyobb skandináv zeneszerző volt, míg öregkori művei nem tévedtek az atonalitás útjára. Nevesebb dán zenei írók : *Angul Hammerich* (szül. 1848), *Knud Jeppesen*, *Torsen Krogh*, *William Behrend*, *Thomas Linneman Laub*, *Hortense Panum*, *Karl Godtfred Skjerne*, *Hjalmar Thuren*.

Danzig, szabad város, területe (1930) 1893 km², ebből 58 km² a Frisches Haff-ra jut. Lakosságának száma (1929) 407.517, ebből 215.993 nő. Külkereskedelmi forgalmában, az átmenő forgalomtól eltekintve, a behozatal értéke 1928-ban 618, 1929-ben 500 millió, a kivitelé 326, illetve 412 milliő forint volt. Kereskedelmi hajóparkja (1930) 12.165 tengeri hajó 8·29 millió tonnatartalommal; tengeri behozatala (1930) 1·09 millió t-nyi volt, főbb cikkei: acél, fémek és fémáruk, állati termékek, élelmiszerek, kémiai anyagok stb.; a kivitel 7·12 millió tonna, főtárgyai: tüzelőanyagok, fa, faáru, élelmiszerek stb. Hajóforgalma az 1913-as állapottal szemben (1913: 1·8 millió t) részben Stettin rovására, jelentékenyen emelkedett, újabban azonban a lengyel Gdynia kikötő versenyét érzi. Állami vasutai a lengyel állam tulajdonában vannak, magánvasutainak hossza 233 km. *(Térképét l. Lengyelországnál.)*

Története. D.-nak 1922 óta közös vámterülete van Lengyelországgal. 1924. megkezdték a *gdyniai* lengyel hadikikötő építését, ami ellen D. panasszal élt, mert saját kikötőjének forgalmát féltette az új flottabázistól. A népszövetségi főmegbizott a kérdésben úgy döntött, hogy Lengyelországot a D.-i kikötő teljes kihasználására kötelezte azzal, hogy ez nem ad monopol jogot D.-nak a lengyel tengeri forgalomra. Röviddel ezután D. kormánya kifogást emelt lengyel kereskedelmi kamarák létesítése ellen és lengyel hadihajónak a D.-i kikötőbe történt befutása ellen. Mindezeket a kérdéseket 1930. megegyezéssel intézték el. 1923. Macdonell angol tábornokot, azután gróf Gravinát, ennek 1932 szept. bekövetkezett halála után Rostingot nevezte ki főbiztosnak a Népszövetség, aki után 1933. Sean Lester következett. D. belpolitikája a német birodalmi viszonyok hatása alatt alakult. 1926. a baloldali kisebbségi kormányt jobboldali kormány váltotta fel, azonban az 1928 évi választások megint baloldali koaliciót juttattak uralomra. Az 1930. lezajlott választások erősen jobbra lendítették D. belpolitikáját és az 1931. megalakított szenátusban már nem volt szocialista pártállású politikus. 1933. a nemzeti szocialista párt jutott abszolút többséghez, amire a német nemzeti párti Ziehm államelnök lemondott és a nemzeti szocialista Rauschnigg következett ez is 1934 nov. leköszönt; utóda az ugyancsak nemzeti szocialista Greiser lett.

***Danzinger** *Antal*, hegedűművész, szül. 1873. Hegedűtanulmányait Bécsben és Budapesten Hubaynál végezte. 1897. az operaház zenekarának tagja, 1900. hangversenymester, nyug. vonult 1932. A Nemzeti Zenede tanára. A Grünfeld-Bürger vonósnégyes tagja volt.

Daránvi *Gyula*, orvos, 1928. a szegedi, 1931. a budapesti egyetemen a közegészségtan ny. r. tanára. Újabb művei : *A baktérium-spora képződés lényegéről*, *Ismereteink a rákbetegségről* stb. *(XX. köt.)*

Daránvi *Ignác*, ny. földmív. miniszter, megh. 1927 ápr. 27. *(V. köt.)*

***Daránvi** *Kálmán*, államférfi, szül. Budapest, 1886 márc. 22. Jogot végzett 1909-ben Pest vármegyében közigazgatási gyakornok, 1910-ben főszolgabíró, közben a belügyminisztériumban segédfogalmazói rangban teljesített szolgálatot. A világháborúban 1917-ig mint huszárfőhadnagy vett részt, ekkor lett Pest vm. főjegyzője, ugyanezen évben Zólyom vármegye főispánja. 1920. Győr és Komárom vármegyék kormánybiztosa, majd főispánja, 1923. Moson, 1924. Győr-Moson-Pozsony egyesített vármegyék főispánja, 1927. a magyaróvári kerület egységespárti képviselője, 1928. miniszterelnökségi államtitkár, amely állásában megmaradt a Bethlen-, majd a gróf Károlyi- és a Gömbös-kormányok idejében is. 1935 jan. 10-én földmívelésügyi miniszternek nevezték ki.

Dardanellák. A lausannei béke és az 1923 aug. 14. Rómában aláírt tengerszoros-egyezmény következtében 1925 jan. 28. ült össze a tengerszoros-bizottság, amelynek feladata volt a D. leszerelésének megállapítása. A szoros mindkét oldalán 15 km szélességben eltiltottak minden erődítést, de megengedték, hogy a csatornában aknákat horgonyozzanak le. A Márvány-tengerben eltiltották a torpedóhajókat, valamint a 15 km-es semleges sáv mentén tüzérségi állások ki-

építését. Másrészt Törökország jogosult Istanbulban tengeralattjárókat és 12.000 főnyi hadsereget tartani. Az európai semleges zónába beletartozik Imbros, Tenedos, Lemnos és Samotraké szigete. 1926. Törökország bármilyen nemzetiségű tengeralattjárónak megtiltotta a D.-on való áthaladást. *(V. és XX. köt.)*

Dárday *Sándor (Baranya-Baáni)*, val. belső titk. tanácsos, jogi író, megh. 1933 febr. 8. *(V. köt.)*

Darkó *Jenő*, filológus, egyet. tanár, újabb művei: *Tisza István ethikai eszméi* (1928); *Gróf Széchenyi István görög tanulmányai* (1928); *Bury János k. tag emlékezete* (1930); *Bysantinisch-Ungarische Beziehungen* (1933); *Az ósmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára* (1934). *(V. és XX. köt.)*

Darmstadt, németországi város, Hessen fővárosa, területe 57·6 km², (1932) 89.600 lak. Újabb iskolái: építőipari szakiskola, állami agyagművészeti akadémia. Technikai főiskolájának (1932) 1998 hallgatója volt.

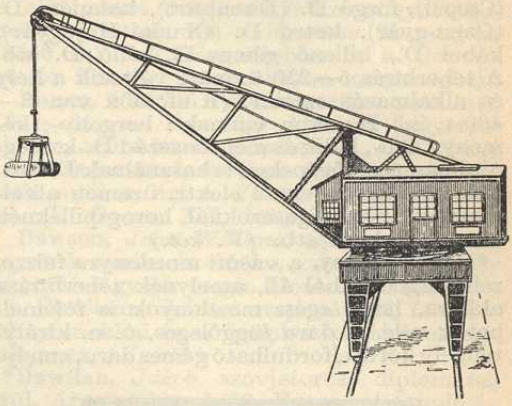
Darmstädter, *Paul*, német történetíró, újabb művei: *Die Vorgeschichte der russisch-französischen Alliance* (1919); *Geschichte der vereinigten Staaten; Die Entstehung der amerikanischen Demokratie. (XX. köt.)*

***Darnaut,** *Hugo*, német festő, díszlettervező; később nagyon finoman rajzoló tájfestő. 1877 óta Bécsben él, 1913—18. a Künsterlgenossenschaft elnöke. Műveit főleg német és osztrák képtárakban állították ki.

Darnay *Kálmán (Szentmártoni)*, archeológus. Újabb szépirodalmi művei: *Bújdosó gyöngysor* (1929); *Kaszinózó táblabírák* (1929); *Sümegi kaland* (1930); *Elkésett csók* (1931); *Testőrszerelem. (V. és XX. köt.)*

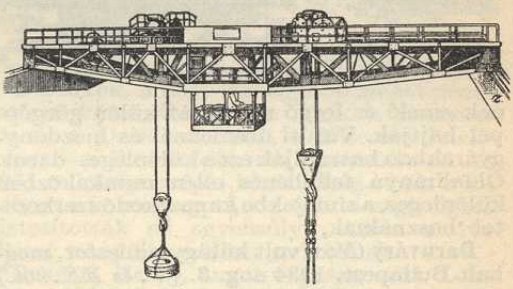
***Daróczy** *Zoltán (Királydaróczi)*, genealógiai író, szül. Paks, 1872 okt. 24. A Magyaróvári Gazdasági Akadémia elvégzése után összegyüjtötte Tolna vm. északi részének régészeti és történelmi emlékeit, melyeknek egy része Bécsbe került, más részét a Tolnavármegyei Múzeum őrzi. Alapította (1923) és szerkeszti a *Nemesi Évkönyv*-et. Régészeti cikkei az *Archaeológiai Értesítő*-ben, a *Numizmatikai Közlöny*-ben, genealógiai értekezései pedig a *Történelmi Tár*-ban és a *Turul* c. folyóiratban jelentek meg. Levéltári kutatásai alapján 120 kötetet kitevő családtörténeti adatgyüjteményt állított össze.

Daru. Az iparnak és közlekedési forgalomnak a háborúelőtti években történt nagymérvű megnövekedésével a D.-üzemnél az olcsóbb, üzembiztosabb és nagyobb teljesítményű elektromos hajtás mindjobban kiszorította a régi hidraulikus és gőzüzemű mótorikus erőt, úgyhogy a modern D.-nál bánya-, kohó-, gyártelepeken, öntődékben, kikötőknél, rakpartokon, tárházaknál és pályaudvarokon ma már majdnem kizárólagos tért hódított. A régebbi egymótoros elektromos hajtás helyett ma már a teher minden mozgásához külön mótort használnak. Pl. egy futódarunál a D. tovahaladására a D. kocsikerekeit külön, a D.-hídon jobbra-balra mozgó és a terhet megragadó futómacskához két külön elektromótort építenek be, egyet a macska kerekeinek ide-

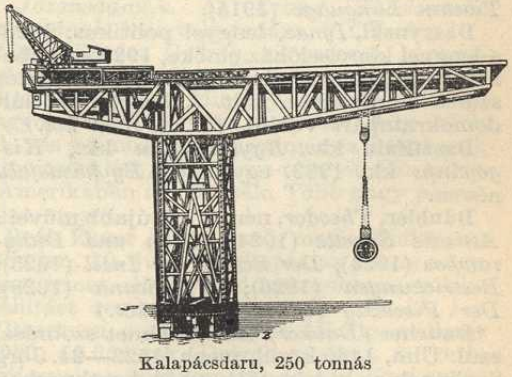
Portáldaru

oda való mozgatására, egyet pedig a macska emelődobjának forgatására, természetesen mindenütt lassító fogas- v. csigakerék-áttétellel. A mótorok egy helyről kezelhetők.

Futódaru

A macskán függő teher megragadásához a rendes egyágú horgon v. kétágú, ú. n. koson kívül darabáruk, vastömbök, lemezek, csövek stb.-hez emelőmágneseket, míg szemesáruk-

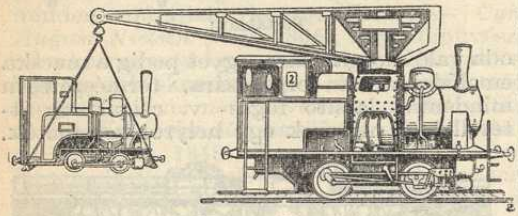

Kalapácsdaru, 250 tonnás

hoz, pl. gabona, szén, kavics, homok stb. markolókat használnak, szintén elektromos üzemre. A kezelő fönn, a hídra szerelt kabin-

jában ülve, kormányozza az emelés és szállítás minden műveletét. Ilyen nagy teherbírású modern D.-típusok még : a 20 m-nél nagyobb támaszkörnél használt rakodó, híd v. járó D. (csepeli kikötő), portál v. kapu D. (Csepel), forgó D. (Dunapart), kalapács D. (Ganz-gyár), kotró D. (Óbudai Hajógyár), kábel D., billenő gémes D., olló D. stb. A teherbírás 5—250 tonnáig változik a hely és alkalmazás szerint. (Külföldön van 3—400 t. is.) Hajókon vannak : horgony-, kémény-, áru-, ladik és mentőnaszád D.-k. Legújabban repülőgépeken is használnak D.-kat. Kis teljesítményeknél elektr. üzemet alkalmaznak, igy a csigasoroknál, horogspilleknél, emelődoboknál stb. *(V. köt.)*

***Darumozdony,** a vasúti mozdonyra fölszerelt forgódaruból áll, amelynek teherbírása akkora, hogy egész mozdonyok is fölemelhetők vele. A daru függőleges, ú. n. királytengely körül elfordulható gémes daru, amely-

Darumozdony

nek emelő és forgó mozgását külön gőzgéppel hajtják. Vasúti üzemeknél és mozdonygyárakban használják ezt a különleges darut. Oldalirányú felbillenés ellen munkaközben különleges, a sínfejekbe kapaszkodó szerkezetet használnak,

Daruváry *Géza*, volt külügyminiszter, meghalt Budapest, 1934 aug. 3. *(V. és XX. köt.)*

***Das,** *Sarat Chandra*, indiai nyelvész, szül. Csittagong, 1849 júl. 18., megh. Dardzsiling, 1917 jan. 5. Ugyanott a Bhutia Boarding School tanára volt, többször beutazta Tibetet. Művei : *Tibetan-English Dictionary* (1902); *Introduction to the Grammar of the Tibetan Language* (1915).

Daszynski, *Ignaz*, lengyel politikus, 1928. a lengyel képviselőház elnöke, 1929. szembekerült Pilsudski marsallal, akivel egykor szoros barátságban volt. A lengyel szociáldemokratapárt vezére, *(V. és XX. köt.)*

Dasztifalu kk., *Egyházasfalu* kk., *Kisgógánfa* kk. 1933. egyesültek *Egyházasfalu* néven.

Däubler, *Theodor*, német író, újabb művei : *Attische Sonette* (1924); *Päan und Dithyrambos* (1924); *Der Schatz der Insel* (1925); *Bestrickungen* (1926); *L'Africana* (1928); *Der Fischzug* (1930). *(XX. köt.)*

***Daucher** *(Dauker) Adolf*, német szobrász, szül. Ulm, 1460 körül, megh. 1523—24. Jörg Syrlinnek volt követője, majd Augsburgban az olasz renaissance hatása alá került. Legkiválóbb művei az augsburgi Szt. Anna-templom Fugger-kápolnájának stallumaira faragott félalakok (a fennmaradtak a berlini Deutsches Museumban) és az annabergi templom kőoltára. Fia, Hans D. (1485 kör. 1538) a német renaissance egyik kiváló mestere, aki főleg solenhofeni kőből faragott fínom domborműveivel tűnt ki.

Daudet, *Léon*, francia politikus, fiának 1927-ben történt titokzatos halála következtében súlyos ellentétbe került a rendőrséggel. Rágalmazás miatt 5 hónapi fogházra ítélték, amit nem akart kitölteni; elsáncolta magát lapja, az *Action Française* épületében és csak hosszas tárgyalások után adta meg magát. A fogházból barátai megszöktették, hónapokon át bujdosott, majd Belgiumba emigrált. 1929. kegyelmet kapott és visszatért Franciaországba. Lapját 1927. Róma indexre tette. *(V. és XX. köt.)*

***Daugavgriva,** a régebbi *Dünamünde* kikötő lett neve, Riga előkikötője.

***Daugavpils,** a régi *Dünaburg* új lett neve, (1930) 43.226 lak.

***Dauzat,** *Albert*, francia romanista, szül. Gueret, 1877 júl. 4. Párizsi egyetemi tanár, 1921 óta nyelvjárásokkal, tolvajnyelvvel (argot) és nevekkel foglalkozott számos munkájában. Nevezetesebbek : *L'Argot de la guerre* (1918); *Les Noms de personnes, origine et évolution* (1925); *Géographie linguistique* (1922).

***Daventry,** angliai város Northamptonshireben, az Avon forrásvidékén, (1931) 3608 lak. Két nagy rádióleadóállomását 1925., illetőleg 1927. adták át a forgalomnak.

Dávid *Antal*, asszirológus, egyetemi m. tanár, a Fővárosi Könyvtár aligazgatója. Bábel és Asszur c. művének II. kötete is megjelent 1928. Cikkeit a Történeti Szemle közli. *(XX. köt.)*

David, *Eduard*, német szoc. politikus, megh. Berlin-Zehlendorf, 1930 dec. 24. *(V. és XX. k.)*

***David,** *Jozef*, csehszlovák politikus, szül. Kyleschowitz (Troppau mellett), 1884 febr. 17. A cseh nemzeti szocialista párt első szervezője, a világháború alatt Oroszországban a csehszlovák légió vezetői közé tartozott, 1921 óta a prágai parlament képviselője.

Dávid *Lajos (Pákéi)*, egyetemi tanár, 1929. a debreceni egyetem r. tanára. Újabb műve : *A két Bólyai élete és munkássága* (1923). *(V. és XX. köt.)*

Davida *Jenő*, anatómus, megh. Szeged, 1929 márc. 20. *(XX. köt.)*

***Dávid-csillag** vagy *Dávid-pajzsa* (héberül *Magen David)*, az a két egymásra fordított háromszög, mely sarkain hat másik háromszöget alkot. A leggyakoribb zsidó motívum. Eredetileg kabalisztikus, mágikus amulettként használták.

Davidovics, *Ljubomir*, jugoszláv politikus, kormányának bukása után a demokratapárt vezére volt. Miután a Zsivkovics-kormány 1929. valamennyi politikai pártot feloszlatta, Sándor királyhoz intézett memorandumban kérte az alkotmányos kormányzat visszaállítását, amiért eljárás indult ellene. Élesen szemben állt az 1931. évi alkotmány-

nyal, amelyet látszatalkotmánynak minősített. *(XX. köt.)*

***Davidson,** *John Colin Campbell*, angol politikus, szül. Aberdeen, 1889 febr. 23. 1915. Bonar Law gyarmatügyi miniszter parlamenti titkára, ugyanakkor Lancaster hercegség kancellárja. A II. Baldwin-kormányban a tengerészeti admiralitás parlamenti titkára, 1926. a konzervatív párt választási intézője. 1929-ben lemondott.

***Davidson,** *Paul*, a német filmipar megalapítója, szül. Lötzen, 1866 márc. 30., megh. Ebenhausen, 1927 júl. 18. Első filmvállalatát 1910. alapította, 1917. átvette az Ufa (Universum Film A.-G.), mely az ő vezetése alatt készítette első nagy filmjeit.

***Davidson,** *Randall Thomas báró* (1928 óta), anglikán teológus, szül. Edinburgh, 1848 ápr. 7., megh. Canterbury, 1930 máj. 25. Rochester, majd Winchester püspöke, 1902. Canterbury érseke lett. 1921—25. többször tárgyalt Mercier bíborossal az anglikán és katolikus egyházak egyesítése ügyében. 1928. a parlament visszautasította revideált *Book of Common Prayer*-jét, amiért lemondott.

***Davila,** *Alexandru*, román költő, szül. Bukarest, 1860. Előbb diplomáciai szolgálatban állott, rövidebb ideig a bukaresti Nemzeti Színház igazgatója. Költeményei és számos tanulmánya a Revista Literară, Literatură şi Artă Română és Sămătorul c. folyóiratokban jelentek meg. Vlaici vodă c. 5 felv. drámája jelentékeny sikert aratott.

***Davila,** *Carlos*, chilei politikus, szül. Vega Baja, 1878 nov. 20. Előbb bíró, 1917. keresk, megbízott Washingtonban, 1927. ugyanott követ. 1931. lemondott és Santiagóban ellenzéki lapot indított, letartóztatták, de megszökött és 1932 forradalmat támasztott, amely Montero elnököt eltávolította. D. az új kormányt is megbuktatta, de aztán lemondott.

***Davis,** *James John*, amerikai politikus, szül. Tregedar (Anglia), 1873 okt. 7., munkás-szüleivel mint gyermek került Amerikába. Fémmunkás lett, bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, szakszervezeti titkár, majd vállalkozó, vállalati igazgató és sokszoros milliomos lett. A munkástömegekben nagyon népszerű volt, ennek révén nagy politikai befolyásra is szert tett. *Harding* elnök kormányában munkaügyi miniszter lett és tárcáját *Coolidge* és *Hoover* elnöklete alatt is megtartotta, de az utóbbi a kormánynak 1929 májusában történt átszervezése alkalmával a Philippinek kormányzójává nevezték ki.

Davis, *William Morris*, amerikai geográfus, morfológus, megh. 1934. febr. 5. *(V. köt.)*

***Davis Cup,** Davis-serleg, a leghíresebb nemzetközi tennisz-vándordíj. 1900. *Dwight F. Davis* amerikai államtitkár Anglia és az Egyesült Államok részére alapította, de ma minden nemzet küzdhet érte. A D. egyúttal hivatalos világbajnokság is.

Davos, svájci község Graubündenben, üdülő és téli sporthely, (1930) 13.402 lak. Drótkötélpálya vezet a Schatzalpra (1864 m); a schatzalpi bobbpálya 3·5 km hosszú, jégpályája 29.500 m² kiterjedésű. 1907-ben alapított fizikai és meteorológiai megfigyelőállomását 1922-ben a magassági kutatásokra is alkalmassá tették és fiókmegfigyelőállomást állítottak fel a Muottas Muraigl-on (2456 m) Felső-Engadinban és a Gornergraton Zermatt felett 3120 m magasságban.

Dawes, *Charles Gates*, amerikai politikus, 1924—29. az Egyesült Államok helyettes elnöke, azóta követ Londonban. *(XX. köt.)*

Dawes-tervezet, érvénye csak 1930-ig tartott, amikor azt a *Young-tervezet* váltotta fel. (L. *Dawes*, *XX*, *köt.)*

Dawson, *John William*, *Sir*, a montreali egyetem tanára és elnöke, valamint oktatásügyi főfelügyelő, megh. Montreal, 1899 nov. 19. Életében főként tetrapodákkal, fosszilis lábnyomokkal és az ősember kérdésével foglalkozott. *(V. köt.)*

***Dawtian,** *Jakob*, szovjetorosz diplomata, szül. Arméniában 1888. Egyetemi tanulmányait Szentpéterváron, majd az emigrációban, Brüsszelben végezte. A háború alatt német fogságban volt. A forradalom után Oroszországba visszatérve, előbb a vörös hadseregben működött, majd az eszt, litván, angol, francia, japán, görög és lengyelországi orosz követségek vezetője lett.

Dayton, város, az Északam. Egyesült Államok Ohio államában (1930) 200.982 lak.

***D-bankok.** A négy legnagyobb német pénzintézet közös elnevezése. Ezek a *Deutsche Bank*, a *Dresdner Bank*, a *Disconto-Gesellschaft* és a *Darmstädter und Nationalbank*. Az 1931-es középeurópai bankválság során a D. helyzete is megingott, de állami segítséggel biztosították az egyensúlyt. Azóta szoros állami irányítás mellett működnek.

***Deacon,** *Henry*, angol vegyész, szül. London, 1822 júl. 30., megh. Widnes (Lancashire), 1876 júl. 23., a róla elnevezett klórgyártási eljárás felfedezője.

Deák *János*, ev. teológus, elnöke lett a magyarországi *Kékkereszt Egyletnek* s szerkesztője az egylet hivatalos folyóiratának, a *Józanság*-nak. Az *Evang. Theológusok Otthonának* felügyelő-tanára. *(XX. köt.)*

***Deák-Bárdos** *György*, zeneszerző, orgonaművész, szül. 1905. A Zeneművészeti Főiskolát végezte. Mintegy hatvan kisebb-nagyobb műve (misék, motetták, Ady-dalok stb.) és számos zenei tanulmánya jelent meg folyóiratokban. Szt. Imre-miséjét Párizsban s Amerikában is előadták. Több nagy pályadíjat nyert.

Deák Ébner *Lajos*, festő, megh. Budapest, 1934 jan. 10. 1930. megkapta az állami nagy aranyérmet. 1934. a Műcsarnokban emlékkiállítást rendeztek műveiből. *(V. köt.)*

***Dearborn,** amerikai város, Michigan állam, (1930) 50.358 lak. Detroit mellett, a Ford-légiforgalom végállomása, *Henry Ford* autógyáros lakóhelye.

***Debout,** *Jacques*, francia egyházi író (családi neve *Roblot*), szül. 1872. Egyik alapítója volt a *Sillon*-nak, a francia keresztény-

demokraták lapjának, amelyet X. Pius pápa 1910. modernista iránya miatt elítélt, azóta D. inkább szépirodalommal foglalkozik. *Le Monde des vivant* c. regénye még szociális célzatú, *Nouvelles lettres d'un militant* c. regénye már egy anarchista megtérését írja le. Van egy kötet költeménye is: *Morts fécondes*. Újabban vándor-színtársulatával vallásos színműveket adat elő.

Debrecen, törv. hat. jogú város, területe 166.284 kat. hold (957 km²), (1930) 117.275 lak., tényleges szaporodás a mult népszámlálás óta 14.089 (13·7%). Lakosságának 99·3%-a (116.426) magyar, 0·4%-a (502), német 0·1%-a (96), tót 30, román, 15 horvát, 17 szerb, 16 bunyevác, 173 egyéb és ismeretlen. Magyarul tud az összlakosság 99·8%-a. Vallás szerint 19·9% r. kat., 4·0% gör. kat., 65·9% ref., 1·3% ág. ev., 0·2% gör. kel., 8·5% izr., 0·2% egyéb és ismeretlen. Ir és olvas a 6 évnél idősebb lakosság 92·1%-a. Üzemei: vasöntőde, mótor- és gépgyár, vasszerkezeti és lakatosárugyár, vas- és rézbútorgyár, érc- és fakoporsógyár, vasúti kocsijavítóműhely, 2 gépjavítóműhely, áramfejlesztőtelep, műkőgyár, 6 téglagyár, 4 tégla- és cserépgyár, parketta-, hajópadló- és asztalosárugyár, faárugyár, hajlítottfabútorgyár, 2 bútorgyár, karosszéria- és kocsigyár, 2 bőrgyár, kefegyár, pamutszövőgyár, szalagszövőgyár, harisnyagyár, kelmefestő-, vegytisztító és gőzmosógyár, sapkagyár, fehérneműgyár, 3 cipőgyár, 2 gőzmalom, 2 mótorosmalom, szalámigyár, dohánygyár, rum- és likőrgyár, szappangyár, gyógyvegyészeti gyár, 5 nyomdavállalat stb. Az 1932/33. tanévben magasabbrendű tanintézetei között 1 tanítóképző, 2 tanítónőképző, 1 gimnázium, 2 reálgimnázium, 1 reáliskola, 2 leányközépiskola, 2 felsőkereskedelmi iskola, gazdasági főiskola és az egyetem működött. Egyetemének 1400 hallgatója volt.

***Debreczeny** *Tivadar*, szobrász, szül. Beregszász, 1890 ápr. 20. Budapesten tanult, azután tanára lett a debreceni ipariskolának. Emlékérmeken (Nagy József, dr. Kemény Gyula, Önarckép) kívül egész sor mellszobrot mintázott, azonkívül hősi emlékműveket is. (Debrecen, Pestújhely, Eszlár, Tiszacsege, Szabadlúdvég.)

***Debrunner,** *Albert*, svájci nyelvész, szül. Basel, 1884 febr. 8. Egyetemi tanár, 1920. Bern, majd 1925. Jena. Művei: *Griechische Wortbildungslehre* (1917). Az *Indogermanische Forschungen* és az *Indogermanisches Jahrbuch* kiadója.

***Debye,** *Peter*, holland fizikus, szül. Maastricht, 1884 márc. 24. Zürichben, Utrechtben, Göttingában, majd ismét Zürichben adott elő; 1927 óta a lipcsei egyetemen professzor. 1915 óta a *Physikalische Zeitschrift* kiadója. Nevezetesek az anyagszerkezet kutatásai, radiológiai és röntgenológiai vizsgálatai. (Debye—Scherrer-féle diagram.)

Dechenaud, *Adolphe*, francia festő, megh. Neuilly, 1926. *(XX. köt.)*

***Decker,** *Johann Stephan*, festő és litografus, szül. Kolmar, 1784 dec. 26., megh. Bécs, 1844 jún. 25. Párizsban tanult, később teljesen a miniatűrfestészetre adta magát, 1818. Budapesten, 1821. Bécsben dolgozott.

***Decoration-Day,** május 30., az Egyesült Államok legtöbb államában nemzeti ünnep, az 1861—65. polgárháború hősi halottainak emlékére.

Decourcelle, *Pierre*, francia író, megh. Párizs, 1926. *(V. köt.)*

***Decroly,** *Ovid Jean*, belga pszichopedagógus, szül. Ronsse, 1871 júl. 23., eredetileg orvos volt, majd visszamaradt gyerekeknek iskolát alapított, itt szerzett tapasztalatai alapján 1907. Brüsszelben *École pour la vie par la vie* néven normális gyerekek számára nyitott iskolát. 1920. a gyerekpszichológia, 1921. a pedagógiai higiéniáról tartott előadásokat a brüsszeli egyetem meghívására. Nevelési alapelvei, melyek *Montessori, Dewey és Kerschensteiner* elveivel sok felületen érintkeznek, főbb vonásokban: A gyermeket az életre kell nevelni; a környezetet úgy kell kialakítani, hogy a gyermek előnyös hajlamainak kifejlődését elősegítse. Művei: *Une école dans la vie* (1908); *Vers l'école renovées* (1921); *Les Intérêts de l'enfant* (1925); *Les Jeux éducatifs* (1926); *La Pratique des tests mentaux* (1927).

***Decsey,** *Ernst*, német zenei író, szül. Hamburg, 1870 ápr. 13. Grazban, később Bécsben élt, a Neues Wiener Tagblatt zenekritikusa. Megirta Hugo Wolf, Bruckner, Johann Strauss, Lehár Ferenc életrajzát. Zenei anekdótákat adott ki: *Die Spieldose.*

Dedek *Crescens Lajos*, történetíró, megh. Esztergom, 1933 szept. 12. *(V. és XX. köt.)*

Deecke, *Wilhelm*, német geológus, újabb művei: *Phytopaläontologie und Geologie* (1922); *Fossilisation* (1923); *Tektonik und Flusslauf* (1926). *(XX. köt.)*

***Deegener,** *Paul*, német zoológus, a berlini egyetem rk. tanára, szül. 1875., tanulmányai a rovarok bonc- és szövettanával, átalakulásával, szociológiájával, valamint az állatok általános szociológiájával foglalkoznak.

Defant, *Albert*, német geofizikus, 1926. a berlini egyetem tanára, újabb művei: *Wetter und Wettervorhersage* (1919); *Gezeitenprobleme des Meeres in Landnähe* (1925); *Dynamische Ozeanographie* (1929). A *Meteor*-expedició Atlanti oceáni mélységmérő kutatásainak eredményeit adja ki. *(XX. köt.)*

***De Fiori,** *Ernesto*, olasz szobrász, szül. Róma, 1881. Fiatal éveit itt töltötte, majd Franciaországba, Németországba és Svájcba ment, hol Haller és Hofer, majd Maillol hatása alatt lendületes ifjú és leányszobrokat mintázott. Művei különböző német és svájci múzeumokban láthatók.

Defláció, a forgalomban levő papírpénz mennyiségének csökkentése. A mesterséges, banktechnikai úton keletkezett D. módszerei: a kamatláb fölemelése, a bankjegyforgalom leszorítása az állami hitelkeretek szűkítésével és az arany árfolyamának alacsony

színvonalon való rögzítése. Az aranyvaluta értékállandóságát fenntartó országokban és ott, ahol az állami költségvetést meredeken csökkentették az utolsó években, nagyjából állandósult a D. állapota. A D. kétségtelenül biztosítja a pénz belső vásárlóértékét, de megnehezíti a külkereskedelmi forgalom menetét és lassítja a tőkeképződést. *(XX. köt.)*

***De Forest,** *Lee*, amerikai rádiómérnök, szül. Council Bluffs, 1873 aug. 26. Számos és nevezetes rádiótechnikai találmánya van.

***Deformált koponyák.** Két csoportra oszlanak. Egy részük varratok időelőtti elcsontosodásával vagy valamilyen kóros folyamattal kapcsolatos eltorzulás, aminő a ferdefejűség, nyeregfejűség, csúcsosfejűség, törpefejűség, vízfejűség stb. A szülés alkalmával is eltorzul a koponya, de ez rendesen egy-két hét alatt kiegyenlítődik. A másik csoport a mesterségesen torzított koponyák csoportja. *Hippokrates* ad róla először hírt, amikor leírja, hogy Krim félszigetén él egy nép: *Makrokefaloi*, azaz nagyfejűek, akik az újszülöttek fejét szoros körülpólyázás által torzítják, mert az náluk az előkelő származás jele. Karl E. *von Baer* ásatásai igazolták Hippokrates állításának helyességét s azóta sokfelé találtak mesterségesen torzított koponyákat. A koponyatorzításnak három centruma volt, ú. m.: Amerika, a Csendes-óceán szigetvilága és a Kaukázus. Hazánkban eddig több mint 30 ilyen koponya került elő, főleg a népvándorlás korából. (Csongrád, Velemszentvid, Pancsova, Arad, Gyula, Szeged stb.) Egyes amerikai indián törzseknél ez a szokás ma is él.

Degen *Árpád*, botanikus, a M. kir. Vetőmagvizsgáló Állomás igazgatója, megh. 1934 márc. 30, Hatalmas magánherbáriumát a Nemzeti Múzeum Növénytárára hagyományozta. Hátrahagyott munkája, a *Flora Velebitica*, a Tud. Akad. kiadásában jelenik meg. *(V. és XX. köt.)*

***Degen,** *Jakob*, mechanikus, szül. Basel, 1756., megh. Bécs, 1848 aug. 28. Ballonrepülőgépet konstruált, amellyel Laxenburgban felszállt. Későbbi kísérlete Párizsban már nem sikerült. Feltalált még egy szélerősségmérő szerkezetet, melyet helyenként még ma is használnak.

***Degeneráltság** *(elfajultság)*, olyan testi és lelki tulajdonságok, illetve sajátságok, melyek a normálistól kóros irányban eltérnek és melyek nem az életben szerzettek, hanem veleszülettek. Ennek megfelelően a D. rendszerint örökletes és családi (apai vagy anyai ágon) terheltségen alapszik. A D. súlyosságában és tüneteiben a legváltozatosabb megjelenésű. Vannak olyan degeneráltak is, akik a normális átlagon egyoldalúan messze felülemelkedhetnek (dégénéré supérieur). A D. testi jelei, az ú. n. degenerációs stigmák, idegrendszerileg terhelt egyéneknél szoktak inkább előfordulni, de kisebb mértékben teljesen normális idegzetű embereknél is előfordulhatnak a nélkül, hogy abból rossz következtetést lehetne levonni. Ilyenek az egész testen, de főképpen a koponyán és arcon megnyilvánuló részaránytalanságok, elferdülések, rendellenes koponyaalkat, abnormális alkatú fülkagylók, lenőtt fülcimpák (Darwin-, Morel-féle fül), összeérő szemöldökök, egyenlőtlen nagyságú láták, különböző színű szivárványhártyák, neuropathiás arckifejezés, magas szájpad, valamint túlszőröztöttség a test különböző részein, összenőtt vagy számfeletti kéz- és lábujjak stb. A D. lelki tünetei rendkívül változatosak. Egyoldalú tehetségek mellett a lelki egyéniség általában alacsonyabbrendű, ami igen sokszor a magasabb kritikai képességek és morális érzések fogyatékosságában nyilvánul meg. Az életvezetés egyenetlen, a degeneráltak cselekményeit általában nem az értelmi, hanem túlnyomóan érzelmi tényezők, ösztönök és szenvedélyek dominálják. Ennek következtében lelkileg egyensúlyozatlanok, fékezhetetlenek és közülök igen sokan ellenállhatatlan előszeretettel viseltetnek az alkohol vagy bódító mérgek iránt. Ezeket az egyéneket általában pszichopatáknak nevezzük, akik degenerált lelki alkatuknál fogva elmebetegségre hajlamosak.

Degenfeld-Schomburg *József gróf*, ref. főgondnok, megh. 1927 aug. 12. *(V. köt.)*

Degré *Miklós*, büntetőjogász, 1930. a felsőház mentelmi bizottságának, 1932. a bírói és ügyvédi vizsgabizottság elnöke. *(XX. köt.)*

De Gubernatis, *Angelo*, olasz író, megh. Róma, 1913 febr. 27. *(V. köt.)*

Deimling, *Bertold von*, német tábornok, újabban *Aus der alten in die neue Zeit* (1930) c. munkát írta. *(XX. köt.)*

***Dejean,** *François Marie Robert, gróf*, francia diplomata, szül. 1871 nov. 18. Diplomáciai pályáját mint követségi titkár Tokióban kezdte, működött a limai, kairói, tunisi, konstantinápolyi, bukaresti és washingtoni követségeken. A világháború után a külügyminisztériumban az amerikai ügyek vezetését bízták rá. 1928. nagykövet Rio de Janeiróban, 1931. Moszkvában, ahol megindította azokat a tárgyalásokat, amelyek az 1934. évi francia—orosz megállapodást eredményezték.

Dejean, *Louis*, francia szobrász, fejlődése a kisplasztikai stílusból a szélesebb előadás felé vezetett. Nevezetesebb alkotásai: *Anyaság*, *Pihenő boxoló*, *Ülő nő*, *Nárcisz és egy női torzó* (1926). *(V. köt.)*

Dejtár nk., *Nógrád* vm., *balassagyarmati* j., (1930) 1950 lak. *Dejtár* nk. és *Nagycsalomja* kk. egyesültek 1926. D. néven.

***Dekalumen,** fényerősség-egység. (L. *Lumen*, *XXI. köt.)*

Dékány *István*, történetfilozófus és szociológus, egyet. c. ny. rk. tanár, a Magyar Társadalomtudományi Társaság ügyv. elnöke, az Institut International de Sociologie (Genf) h. alelnöke. A M. T. Akad. filozófiai bizottságának előadója. 1931. a Filozófiai Társaság alelnöke. Újabb művei: *A marxista osztályelmélet* (1927); *A társadalmi szervezés értéke* (1930); *A szellemtörténet történetelméleti alapon megvilágítva* (1931); *Politikai lélektan*

(1932); *Az emberi jellem alapformái* (1932); *A társadalomfilozófia alapfogalmai* (1933); *A történelmi kultúra útja* (1935). Szerkeszti az Athenaeum c. folyóiratot. *(XX. köt.)*

***Dekatlon,** összetett atlétikai verseny, mely áll 100, 400 és 1500 méteres sík-, 110 és 400 méteres gátfutás, súlydobás, diszkoszvetés, gerelydobás, magas- és távolugrásból.

***Dekompresszor,** belsőégésű mótorok indításakor a kéziforgatásnál a hengerben komprimált levegő ellenállásának ideiglenes megszüntetésére való bütykös hüvely, amely a vezértengelyen ül és a kipuffogó-szelep emelttyűjének görgője alatt ékvezetékben elcsúsztatható. Indítóforgatásnál a D-ral feltámasztják a kipuffogó-szelepet, hogy a dugattyú a levegőt azon át kiszoríthassa. Mikor a mótor az első gyujtásokat már megkapta, azaz „taktusba jön", akkor a D.-t elcsúsztatva a kipuffogó-szelepemelő görgője alá a rendes vezérlőbütyök kerül.

***Dekrementum,** a rezgési folyamatok csillapodására jellemző tényező. A logaritmikus D. két egymást követő azonos értelmű kilengés viszonyszámának természetes logaritmusa. Igy pl. villamos rezgéseknél bármely két egymás után következő és megegyező értelmű áramamplitudó viszonyának természetes logaritmusa szolgáltatja a D.-ot.

***Delafield,** *Elisabeth M.*, angol írónő, családi néven *E. M. Dashwood*, szül. Llandogo, 1890 jún. 9., a háború után Singaporeban, 1921 óta Devonshireben él. Műveiben társadalmi kritikát fejt ki, könnyed, szatirikus hangja van. Munkái: *Zella sees Herself* (1917); *The Pelicans* (1918); *Mrs. Harter* (1924); *Jill* (1926); *The Way Things are* (1927); *The Diary of a Provincial Lady* (1930); *Challenge to Clarissa* (1931).

Délafrikai Unió, angol dominium, területe 1,222.268 km², (1933) 8,370.000 lak. Lakossága közül 1,890.300 európai, 6,479.700 bantu néger és ázsiai. Fővárosa Pretória, a törvényhozás Fokvárosban székel. Főbb terményei (1931, 1000 q-ban): búza 2771, árpa 228, zab 859, tengeri 14.472, burgonya 1862, tisztított gyapot 26; állatállománya (1926): ló 856.040, öszvér 126.909, szamár 755.288, szarvasmarha 10,517.999, juh 45,011.946, kecske 7,894.039, sertés 514.039, strucc 103.668. Bányatermékei (1929, 1000 t-ban): kőszén 12.622, cinn 800, magnezit 1700, azbeszt 29.200, vasérc 38.000, rézérc 8900, arzénérc 34.000, gipsz 17.200, guánó 9.000, arany 323·9 kg, ezüst 32·1 kg, gyémánt 3,661.200 karát. Vasútvonalainak hossza 20.155 km, távíróvonalainak hossza 34.647 km, távbeszélő vonalaié 335.167 km. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1932) 32,672.539, a kivitel értéke 67,252.500 font volt. Főbb behozatali cikkei (1930) a jelentőség sorrendjében: textiláruk, ruhaneműek, gépek, vas- és acéláruk, élelmiszerek és italok, olajok, fa és faáruk, gépkocsi, kémiai anyagok és gyógyszerek stb.; főbb kiviteli cikkei: arany, gyapjú, nyersgyémánt, tengeri és tengeri liszt, állati bőrök, gyümölcs, cukor stb.

Története. Az Unió belpolitikai fejlődésének jellegzetességét továbbra is a Hertzog miniszterelnök vezetése alatt álló nemzeti párt és Smuts tábora délafrikai pártjának versengése adta meg. Az előbbi lehetőleg tágítani, az utóbbi ellenben erősíteni igyekezett az anyaállamhoz való viszonyt. Az ellentét főleg a zászlókérdésben élesedett ki, melyet 1927 okt. 27. végre olyan értelemben oldottak meg, hogy a birodalmi lobogó mellett a régi orániai zászló mintájára alkotott nemzeti lobogót is elismerték. Az 1929 jún. végbement választás a nemzeti párt abszolút győzelmét eredményezte. Gazdasági tekintetben az Unió kevésbé érezte a világválságot s ezért nem élt a domíniumok által teljesítendő fizetések felfüggesztésének jogával. Mikor azonban Anglia letért az aranyalapról, megváltozott a helyzet, amennyiben az arany alap erőszakos fenntartása az Unió kormánya részéről a termelőknek és fogyasztóknak egyaránt súlyos károkat okozott. Smuts tb. 1931 nov. 4. éles támadást intézett e fonák politika ellen, Roos volt miniszter pedig az aranyalap feladását és koaliciós kormány alakítását sürgette. E támadások hatása alatt a Hertzog-kormány 1932 dec. 28. megtiltotta az arany kivitelét s a Nemzeti Bankot felmentette a bankjegyek aranyraváltásának kötelezettsége alól; 1933 márc. 30. pedig koalícióba vonta a délafrikai pártot. A máj. 17. lezajlott választás teljes mértékben igazolta ezt a politikát. Mikor azonban Hertzog okt. 5. a két nagy párt összeolvasztását ajánlotta, a nemzeti párt kongresszusa elutasította ajánlatát. 1932. az Unió résztvett az ottawai birodalmi konferencián s az ott hozott határozatoknak megfelelően módosította az 1929 márc. 1. ratifikált német kereskedelmi szerződést.

De la Mare, *Walter John*, angol író, újabb művei: *Stuff and Nonsense* (1927); *On the Edge* (1930); *Desert Islands* (1930); *The Eighteen-Eighties* (1930). *(XX. köt.)*

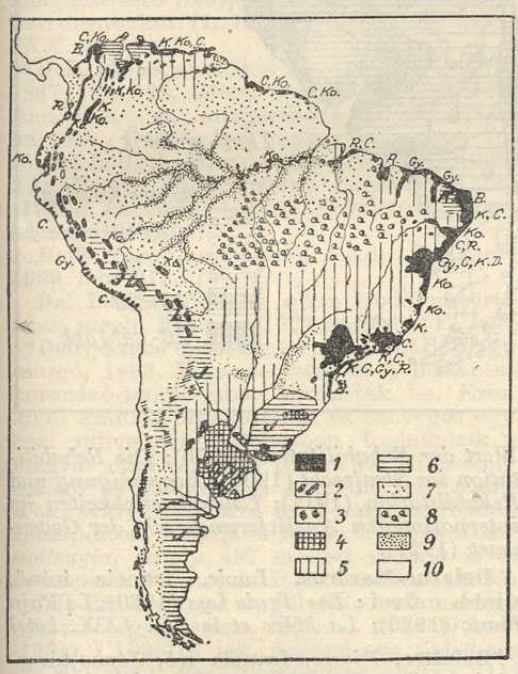
Dél-Amerika, népessége az újabb népszámlálások adatai szerint meghaladta a 85 milliót. A kontinens területének és népességének megoszlása az egyes országok nagyságának sorrendjében:

Független államok	Népszámlálás éve	Terület km²-ben	Lakosság	Népsűrűség km²-ként
Brazília	1930	8,511.189	40,273.000	4·7
Argentína	1931	2,797.113	11,577.000	4·1
Peru	1927	1,378.360	6,187.000	5·0
Bolívia	1929	1,332.808	2,911.000	2·2
Colombia	1928	1,201.520	7,851.000	6·5
Venezuela	1928	1,020.400	3,089.000	3·0
Chile	1930	751.605	4,271.000	5·7
Ecuador	1929	451.180	1,786.000	4·0
Paraguay	1927	253.000	933.000	3·0
Uruguay	1930	186.926	2,037.000	11·0
Gyarmatok:				
Angol-Guayana	1929	231.740	309.676	1·3
Francia-Guayana	1926	88.240	47.341	0·5
Holland-Guayana	1929	140.651	129.297	1·5

Az előbbiek szerint D. területe 18,344.712 km², lakosságának száma 81,401.314, átlagos népsűrűsége 3.

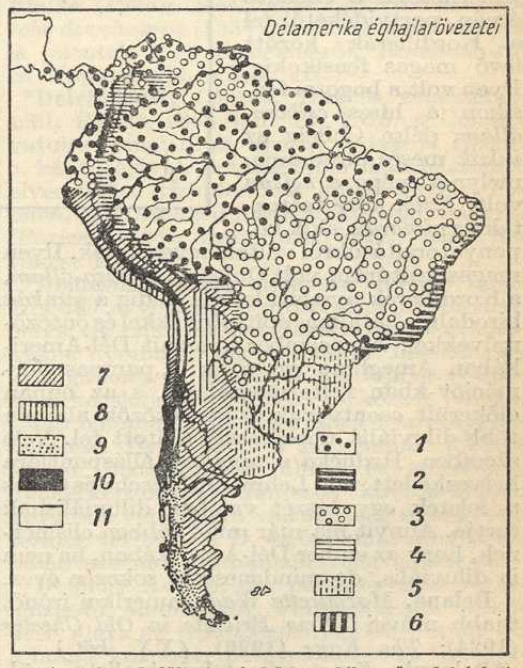
Népei és emberfajtái. Egyik földrész népi életében sem történt néhány száz év lefolyása alatt oly mélyreható változás, mint a két Amerikában. Ősi népessége és eredeti sajátosságú kultúrái a felfedezések kora óta óriási tömegekben odatóduló óvilági lakosság kíméletlensége következtében oly rohamos pusztulásnak indultak, hogy ma már csak itt-ott találjuk meg kisebb-nagyobb roncsait. Mégis a kettő közül Dél-Amerika az ősibb, a primitívebb jellegű, úgy népi kultúrájában, mint embertípusaiban. A Brazilia és Guayana néven ismert hatalmas erdős, vizes területen élő apró indián törzsek és hordák nagy része még ma is primitív halászvadász-életet él, bár sok helyen már kezdetleges földművelésre is rátértek. Nyelvi alapon négy nagy csoportra tagolódnak, aminők a *nuaruak*-ok, a *karaib*-ok, a *tupi*-k és a *gez-népek*. Egy részük még ma is teljesen mezítelenül jár, vagy csak szeméremövet hord. Fegyverük a fúvócső mérgezett nyilakkal s

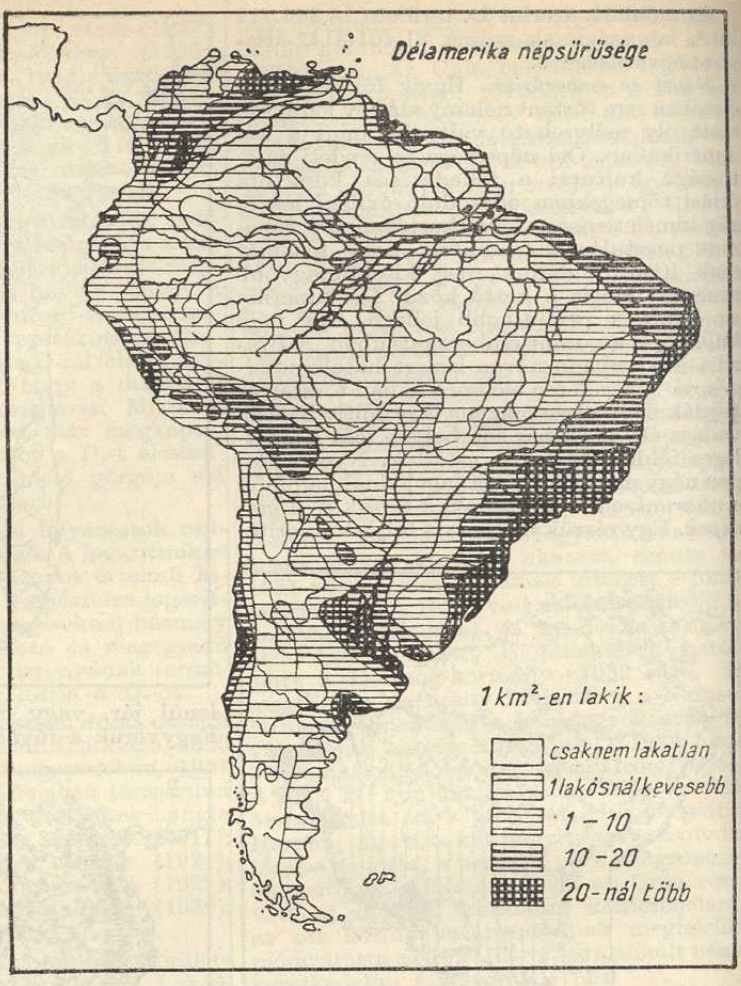

Délamerika gazdasági területei

Általában a kontinens keleti és északi peremvidékeinek ültetvényes, valamint földmüves gazdálkodása élesen elkülönül a belső részek óriási kiterjedésű területeinek csak külterjes állattartásától és erdőgazdálkodásától. 1. Trópusi ültetvényes gazdálkodás; B = banán, Gy = gyapot, K = kávé, Ko = kakao, R = rizs, D = dohány, C = cukornád. 2. Az Andok kulturóázisai. 3. Többnyire szubtrópusi növények termelése, részben mesterséges öntözéssel: szőlő, gyümölcs, kertgazdálkodás, 4. Földmüvelés (búza, tengeri, lenmag). 5. Nagyobbtestű állatok tenyésztése (szarvasmarha, ló), gyakran mesterséges legelőterületeken (Argentina). 6. Tulnyomóan kisebb testű állatok tenyésztése (juh, kecske, láma). 7. Erdő, kezdetleges benszülött gazdálkodás. 8. Caatinga. 9. Az erdőövezetben belterjesebb gazdálkodás (nyersgumi, kinafa, quebracho, yerba mate). 10. Gazdaságilag kihasználatlan területek, kivételesen bányászat és nyomorúságos állattenyésztés.

1. Trópusokon belüli, forró, bőcsapadékos, őserdei éghajlat. 2. Trópusokon kívüli forró, bőcsapadékos, őserdei éghajlat. 3. Időszakosan száraz, szavanna éghajlat. 4. Trópusi hegyi éghajlat. 5. Nedvesen meleg szubtrópusi éghajlat. 6. Nyáron száraz szubtrópusi éghajlat. 7. Hideg és meleg sztyepp-éghajlat. 8. Sivatagi éghajlat. 9. Hideg, bőcsapadékos éghajlat. 10. Alpesi éghajlat. 11. Állandóan fagyos, zord éghajlat.

eszközeiket még a legutóbbi időkig is kőből készítették. Bőrüket festik, tetoválják, sőt mindenféle torzítások is el vannak terjedve közöttük. Sok törzsük pompás tolldíszeiről híres. Egyszerű, négyszegletes kunyhókat építenek s a sajáttalálmányú függőgyékényen alusznak. Ügyes fazekasok, a dohányzás és részegítő italok készítése általánosan elterjedt közöttük. Vallásuk animisztikus varázslatokból áll. A chilei *araukán*-ok és a *patagón-indiánok* ma rabló lovasok, nem régen azonban még ők is primitív halász-vadászéletet éltek. Az egész földségen legprimitívebbek úgy kultúrában, mint testi típusban a *tűzföldi indiánok*, kikben többen az őslakosság maradványait sejtik. E primitív törzsek mellett kultúrnépek is éltek Dél-Amerikában a Csendes óceán partvidékétől fel a Kordillerák között levő magas fensíkokig. Ilyen volt a bogotai fensíkon a híres *csibcsa-állam*, délre Chiléig az *inkák* mesés birodalma, melynek népe a *keisua* volt. Ezek közé tartoztak az *aimarák*, akik koponyatorzításukról voltak nevezetesek. Ilyen magas kultúrájú volt Quitóban a *kara-állam*, a Kordillerák nyugati lejtőin pedig a *yunkák* birodalma hatalmas építményekkel és öntözőművekkel. Az ősember nyomait Dél-Amerikában Ameghino az ú. n. „pampasz-formáció"-kban vélte megtalálni, s az onnan előkerült csontvázak és kőeszközök alapján több diluviális emberrasszt állított fel. Vele szemben Hrdlička a tagadás álláspontjára helyezkedett, míg Lehmann-Nitsche és Outes a leletek egy részét valóban diluviálisnak tartja. Annyit ma már mind többen elismernek, hogy az ember Dél-Amerikában, ha nem is diluviális, de mindenesetre sokezer éves.

Deland, *Margaretta Wade*, amerikai írónő, újabb művei: *New Friends in Old Chester* (1924); *The Kays* (1926). *(XX. köt.)*

***Delaquis,** *Ernst*, német kriminalista, szül. Alexandria (Egyiptom), 1878., rk. egyetemi tanár Frankfurtban, 1919. a svájci szövetségi igazságügyi és rendészeti osztály főnöke, 1929. hamburgi egyetemi tanár. Főbb művei: *Der untaugliche Versuch* (1904); *Begriff und Wert der Rehabilitation* (1906); *Die Rehabilitation im Strafrecht* (1907); *Begnadigung und Rehabilitation* (1911); *Unzulänglichkeiten im internationalen Auslieferungsrecht der Gegenwart* (1927).

Delarue-Mardrus, *Lucie*, francia írónő, újabb művei: *Les Trois Lys* (1920); *Le Pain blanc* (1923); *La Mère et le fils. (XX. köt.)*

***Delattre,** *Pierre*, francia író, Jézus-társasági atya, szül. 1876., a háború után a békemozgalmak s a katolicizmus ügyének szentelte magát, egyben hazánk ügyének is buzgó védelmezője. Cikkei az *Études*, *Revue des Deux Mondes*, *Croix* stb. francia folyóiratokban jelentek meg. Könyvei: *Les Luttes présentes du catholicisme en Europe Centrale*, *Au service du Pays*.

Dél-Ausztrália, az ausztráliai államszövetség egyik tagállama, területe 984.341 km², (1930) 580.849 lak., népsűrűsége 0·5. Vasútvonalainak hossza 4061 km, távíróvonalainak hossza 34.652 km, távbeszélő vonalaié 381.353 km. Külkereskedelmi forgalmában

(1930) a behozatal értéke 9·34, a kivitel értéke 15 millió font volt.

Delbrück, *Hans*, német történetíró, megh. Berlin, 1929 júl. 15. *(V. és XX. köt.)*

***Delbrück,** *Richard*, német régész, szül. Jena, 1874 júl. 14. A bonni egyetem tanára 1928. Művei: *Hellenistische Bauten in Latium* (1907—12); *Antike Porträts* (1912); *Consulardiptychen* (1927).

Deledda, *Grazia*, olasz írónő, újabb művei: *Il Vecchio e i fanciulli* (1928); *Il Tesoro* (1928). 1926. Nobel-díjat nyert. *(V. és XX. köt.)*

Delhi, 1. A brit-indiai császárság egyik tartománya, területe 1536 km², (1931) 636.246 lak. — 2. Az előbbi tartomány és a császárság fővárosa, (1931) 47.442 lak.

Déli sark, l. *Antarktisz. (I. és XXI. köt.)*

Delius, *Frederick*, német-angol zeneszerző, megh. Páris mellett Grez-sur-Loing, 1934 okt. 6. Még 1884. farmer volt Floridában, ahol néger-dalokat gyüjtött. A lipcsei konzervatórium elvégzése után Párizsban telepedett le, hol a francia impresszionizmus hangulatfestő módján írt operákat és zenekari darabokat. (L. R. M. Hull, *Delius*. 1928.) *(XX. köt.)*

***Dell,** *Floyd*, amerikai író, szül. Barry (Ill.), 1887 jún. 28. Mint Dreiser és Sherwood Anderson, az antipuritanista törekvések harcosa. Önéletrajzi regényével nagy feltűnést keltett. Művei: *The Mooncalf* (1920); *The Briary Bush* (1921); *Looking at Life* (1924); *Runaway* (1925); *Intellectual Vagabondage* (1926).

Delli *Emma*, színésznő, megh. Budapest, 1929 febr. 12. *(V. köt.)*

Del Lungo, *Isidoro*, olasz irodalomtörténész, megh. Firenze, 1927 aug. 6. *(V. köt.)*

***Delly-Szabó** *Géza*, zeneszerző, szül. Somogycsurgó, 1883. *Missa solemnis*-ét a budapesti koronázó-templomban mutatták be. Ezenkívül számos praeludiuma és szöveges egyházi műve van. Behatóan foglalkozik a magyar népi zenével, 1927—30. 40 székely, csángó és kalotaszegi népdala jelent meg Kolozsvárt, férfikarra írt 6 magyar népdala Budapesten. Legújabb műve a nagyszabású *Solfeggio*, amely 437 eredeti etűdöt és 43 nemzetnek 377 népdalát tartalmazza (1935).

Dél-Rhodesia, az angol Rhodesia koronagyarmat egyik része, területe 386.000 km², (1931) 1,109.012 lak. Székvárosa Salisbury (28.800 lak.). Vasútvonalainak hossza 2117 km. Külkereskedelmi forgalmában (1929) a behozatal értéke 8·86 millió, a kivitel értéke 8·64 millió font volt. Fontosabb behozatali cikkei (1929): vasúti anyagok, gyapotkészítmények, dohányáru, petroleum és benzin, juta, fa stb.; fontosabb kiviteli cikkei: nyersarany, aszbeszt, krómérc, dohány, tengeri, szén stb.

***Delsarte,** *François*, ének- és szinművészeti tanár, szül. Solesme, 1811, megh. 1871. Tanait Stebbins és Mackaye gyüjtötték össze *(D. System of Expression by G. Stebbins)*. D. a mozgás- kifejezések alapján állapította meg az esztétikai tudományok törvényeit. Rendszere ma már egészében idejét multa, mégis néhány olyan alapvető fontosságú felfedezést tett, a testkultúra és a pantomímia területén, amelyet a modern mozdulatpedagógiának ma is figyelembe kell vennie.

Dél-Szakhalin (japáni nevén *Karafuto)*, területe 36.089 km², (1930) 295.196 lak., abból 126.664 nő. Székhelye Toyhara (24.796 lak.)

***Deltasugarak.** Az alfasugarakat kilövelő radioaktív anyagok a pozitív elektromos töltésű alfarészecskéken kívül rendszerint negatív töltésű sugarakat is bocsátanak ki, mégpedig aránylag kis sebességű elektrónok alakjában. Ezek a lassú elektrónsugarak, amelyek a beta-sugaraktól lényegileg csak abban különböznek, hogy az ionizálóképességük emezekhez képest rendkívül csekély és amelyeket D.-nak neveznek, nem az atómmagból indulnak ki, tehát nem szükségszerű kísérői az atómbomlásnak. A D. vagy úgy jönnek létre, hogy az alfa-részecske ugyanabból az atómból, amelynek a magjából ő maga is származik, kiszakít egy vagy több negatív elektrónt (primer D.), vagy pedig az alfa-sugaraknak idegen atómokkal történő ütközése útján hasadnak le az illető atomokból ilyen lassú elektrónok (szekunder D.). A D. minden esetben ionizáció termékei.

Delteil, *Joseph*, francia író, szül. Carcassonne, 1895. Továbbra is Rabelais hű követője maradt; legutóbbi regényei: *Les Poilus* (1926); *Mes amours spirituelles*, *En robe des champs* (1934). Komoly tanulmányai is jelentek meg Rabelais-ról, Rousseau-ról és Napoleonról. *(XX. köt.)*

***Delvincourt,** *Claude*, francia zeneszerző, szül. Párizs, 1888 jan. 12. 1913. a Conservatoire római díját nyerte *Faust et Hélène* c. kántátéjával. A világháborúban félszemét elvesztette. Szimfónikus költeményei: *Typhon*, *L'Effraude à Shiva*, ez koreográfiájával (Párizs, 1925., Frankfurt, 1927.) nagy feltűnést keltett.

***Demcsinszky-féle gabonatermesztés** módszerénél a vetőgép csoroszlyáira nehéz hengerek vannak szerelve. Ezek a földbe árkocskákat nyomnak. Az árkocskák fenekén kel ki a gabona. A növény kellő fejlődése után az árkocskákat megfelelő eszközzel fokozatosan betemetik, illetve ezáltal a növényeket feltöltik. Ily módon a gabonának jobb a kelése, biztosabb az állása és erősebb a gyökérképződése. Mindezek következtében kevesebb vetőmagra van szükség és nagyobb termés várható. A D. az ősi kínai süllyesztőpalántázásnak mechanizált megvalósítása.

Demény *Károly*, ny. posta-távirda vezérigazgató, államtitkár. Vezérigazgatói működése alatt az ő kezdeményezésére épült fel a budai központi postapalota és az Egressy-úti központi járműtelep. Működéséhez fűződik a fővárosi távbeszélő szolgálat automatizálása, a budapest—bécsi telefonkábel földbefektetése, a székesfehérvári és tárnoki drótnélküli távíróberendezés és a magyar rádiónak a postára háruló műszaki berendezése

és fenntartása. Az Országos Testnevelési Tanács alelnöke és a Testnevelési Főiskola tanácstagja. *(V. és XX. köt.)*

Demetrović, *Juraj (György)*, jugoszláviai horvát politikus, mint az önálló demokratapárt tagja 1928 márc. a képviselőházban még a közterheknek igazságtalan elosztása miatt a királyság különböző országai között támadta és szeparációs mozgalommal fenyegette meg a kormányt, de a diktatúra életbeléptetése után szakított ellenzéki politikájával és 1929 szept 1. kereskedelemügyi miniszter lett. 1931 máj. lemondott. 1932 júl. 1933 jan. a *Srskic*-kormány földmívelésügyi minisztere volt. *(XX. köt.)*

***Deml,** *Jakub*, kat. pap, cseh író, szül. Tasov, 1878. Cseh nyelven írt vallásos költeményei: *Lábnyomok* (1917); prózai költeményei: *Barátaim* (1913); *Miriam* (1916) cím alatt jelentek meg.

***Demoduláció,** a hordozó hullámra rámodulált hangfrekvenciának a leválasztása a rádióvételnél. Mikrofonmoduláció esetén ugyanis az anódantenna útján kisugároztatott nagyfrekvenciájú elektromágneses rezgés amplitudói nem állandóak, hanem a hangfrekvenciának megfelelően változnak. A vételnél ezt a hangfrekvenciát kell különválasztani és mint hangrezgésszámú váltakozóáramot a hallgatóba, vagy hangszóróba vezetni. A D.-t a nagyfrekvenciájú áram egyenirányítása útján érjük el.

Demokratapárt, az Északamerikai Egyesült Államokban 1912. *Wilson* tanár, a párt jelöltje lett az elnök, azonban a békekonferencián tanusított gyengesége 1920. a választásokon maga után vonta pártja bukását. Tizenkét évbe került, amíg a D. újra sikerrel felvehette a küzdelmet. Az 1932. évi választásokon már nagy többségre tett szert, a szenátusban 60, a képviselőházban 314 mandátumot kapott és jelöltje, *Roosevelt* lett az Északamerikai Egyesült Államok elnöke. Rooseveltnek a gazdasági válság leküzdésére megindított nagyarányú reformmunkája még inkább szaporította a párt híveit; 1934. a választásokon a szenátusban 68, a képviselőházban pedig 323 mandátumot ért el, amivel mindkét törvényhozó testületben megkapta a kétharmad többséget. A D. ezzel valósággal diktátori hatalomra tett szert, mert az alkotmány lényegébe vágó új törvényeket is megszavaztathatott.

D.-ok alakultak és vittek többé-kevésbé fontos szerepet számos más állam törvényhozó testületeiben, így *Jugoszláviában* és *Bulgáriában*, mielőtt ezekben az országokban diktatórikus kormányzat létesült volna. *Dániában* a D. a szociáldemokratapárttal koalícióban kormányoz. *Lettországban* a kormányt támogatja a szocialistapártokkal szemben, *Lengyelországban* pedig éles ellenzéke a kormánynak. *(V. köt.)*

Demont, *Adrien Louis*, francia festő, megh. 1928. *(V. köt.)*

Dénes *Gizella*, írónő, újabb regényei: *Csodálatos fazekas* (1927); *Fekete emberek, Fehér torony* (1930); *Aranyliliom, Néma szökőkút, Boldogasszony hadnagya* (1931); *Kék láng* (1932); *Tavaszi búzavetés* (1933); *Császármadár* (1934). *(XX. köt.)*

Dénes *István*, ügyvéd és politikus, újabb művei: *Harc a föld népéért, Miért pusztul Magyarország? Végzetes szanálás, Mit akar a Magyarországi Földmíves- és Munkáspárt? A Magyarországi Földmíves- és Munkáspárt gazdasági programmjának alapelvei, A deszki parcellázás, A pénzintézetek együttes rohama a kisgazdákat védő egyes törvényes rendelkezések ellen. (XX. köt.)*

Dengl *János*, nyelvész, a kereskedelmi tudományok művelője. Újabb művei: *Bevezetés a kereskedelem tudományába és gyakorlatába* (1928., németül is); *A kereskedelmi oktatás szolgálatában* (1934). *(XX. köt.)*

***Den Haag,** Hága város hollandi neve.

Denhardt, *Clemens*, német afrikai utazó, megh. Sulza, 1929 jún. 7. *(V. köt.)*

Denikin, *Anton*, orosz tábornok, újabban: *Skizzen vom russischen Aufruhr* (1924); *Offiziere* (1928); *Der Feldzug gegen Moskau* (1928); *Die alte Armee* (1929) c. munkákat írta. *(XX. köt.)*

Denning, *William Frederick*, angol csillagász, meghalt Bristol, 1931 jún. 9. *(V. k.)*

Densusianu, *Ovid*, román író, 1905. megindította a Vieaţa Novâ c. folyóiratot, amelyben költeményei Ervin álnéven jelennek meg. Főbb művei: Histoire de la langue roumaine, Graiul nostru, Literatură română modernă, Vieaţa pâsorteascâ. *(V. köt.)*

Dent, *Edward Joseph*, angol zenetudományi író, újabb művei: *Terpander, or Music and the Future* (1926); *Foundations of English Opera* (1928). *(XX. köt.)*

Denver, az Északam. Egyesült Államok Colorado államában levő város, (1930) 287.861 lak. Egyetem, (1929.) 3721 hallgatóval.

***Deperszonalizáció,** a személyiségnek rendkívüli, de nem feltétlenül kóros, néha csak múló elváltozása. Ép egyéneknél is kivételesen előfordul, hogy egyes élmények, helyzetek, benyomások, bár biztosan tudjuk, hogy soha még énünk részei nem voltak, ismerősöknek tetszenek, mintha már átéltük volna azokat. Ilyen az ú. n. *déja vu* élménye. Viszont ugyancsak előfordul, hogy tárgyak, helyzetek, személyek, melyeket jól ismerünk, pillanatnyilag idegenszerűnek tűnnek fel s bár ugyanakkor világosan *tudjuk* ismerős voltukat, úgy érezzük, *mintha* soha meg nem éltük volna azokat. Aránytalanul gyakoribbak az ily élmények neurózisokban, valamint pszichózisokban. Ilyenkor a beteg „én" a benyomásokat mintegy távoli, idegen világhoz tartozóknak tapasztalja, megszokott érzelmi (örömteli vagy fájdalmas) színezetüket teljességgel hiányzónak érzi s ezekkel saját testi-lelki személyiségének is feltűnő idegenszerűségét, vagyis a megszokott valóságtól mintegy leválását éli meg. Pszichózisokban nem ritka a saját személyiségnek más, idegen személyiségekkel való egybeötvöződése, vagy ismert idegen személyiséggel való teljes azo-

nosítása, mely jelenségek egyébként ép egyének álmaiban is előfordulnak. A kóros személyiségváltozások magyarázatát főleg a szervi érzetek alapjául szolgáló élettani folyamatok elváltozásaival, pszichologiásan az el nem tűrhető élményemlékekből kiinduló affektív (érzelmi eredetű) gátlásokkal magyarázhatjuk, mely emlékek hibás feldolgozását a kórosan homályos tudatállapotok még tovább elősegítik.

Deportáció. Portugália Angola gyarmatot, Argentinia Ushuaia kerületet, Olaszország Lipari szigetet használja D. céljaira. *(V. k.)*

Depresszió, szerkezetére vonatkozó nézeteinket és ismereteinket az utolsó két évtized haladása, főként a *norvég meteorológus-iskola* fellépése gyökeresen átalakította. A D. helyett (amely eredetileg csak a légnyomásnak a föld felszínén való bizonyos eloszlási típusát jelenti) *V. Bjerknes* és követői a „ciklon" szót használták, amivel azt fejezték ki, hogy itt egy légköri képződmény szerepel, amelylyel bizonyos áramlási állapot van összekapcsolva. A légnyomáseloszlás csak egyik kísérő jelensége ennek a légköri képződménynek, amely egyes esetekben el is maradhat : lehet tehát *ciklon* anélkül, hogy a tipikus depresszió nyomásképe megvolna; minden egyéb lényeges jellemző (szél, felhőzet, csapadék) hiánytalanul jelentkezhet. Viszont előfordulhat az is, hogy a nyomáskép (alacsony nyomás egy pont körül) megvan ciklonképződés nélkül. Igy a D. fogalma nem fedi teljesen a ciklon fogalmát, a ciklon-fogalom azonban magában foglalja a régi D.-fogalom lényeges alkotóelemeit ; azokat, amelyek a D.-t időjárásmeghatározó képződménnyé teszik. Nem tévesztendő össze az itt szereplő mérsékelt-égövi ciklon-fogalom a tropikus *forgóviharok*-kal, amelyekre szintén használják a ciklon szót, bár az utolsó évek vizsgálatai, pl. a Bengáli-öböl forgóviharai szerkezetének a Bjerknes-féle ciklon szerkezetével való azonosságát mutatták meg. *(V. köt.)*

Derekegyháza, kk. és *Nagymágocs* kk. *Kiskirályság* néven 1934. nagyközséggé egyesültek.

Deréki *Antal,* színész és író, megh. 1931 dec. 28. *(XX. köt.)*

Derennes, *Charles,* francia író, szül. Villeneuve sur Lot, 1882 dec. 4., megh. Párizs, 1930 ápr. 27. Újabb művei : *Mouti chat de Paris, Mouti fils de Mouti. (XX. köt.)*

Déri *Ferenc dr.,* nyug. székesfőv. alpolgármester. Nyugalomba vonulása után az 1925—30 évi ciklusban a szfőváros törv.-hatósági bizottságának tagja volt. (*V.* és *XX. köt.*)

Déri-múzeum. Megnyílt 1930. Magában foglalja a régi debreceni városi múzeum anyagát az első és néhai Déri Frigyes gyüjteményeit a második emeleten. Feloszlik ősrégészeti, néprajzi, kultúrtörténeti osztályra. Az ősrégészeti anyag Debrecen és Tiszántúl egyes vidékein végzett ásatásokból kikerült újabb kőkori, réz-, bronzkori, hortobágyi népvándorláskori, debreceni, hun-avarkori anyagot tartalmaz, bő illusztrációval és magyarázattal. A néprajzi osztály, kultúrtörténeti sorrendben a vadászat, halászat, hortobágyi pásztorélet, debreceni építkezés, viselet és kismesterségek emlékeit mutatja. Ezt követik a debreceni kultúrtörténeti emlékek gyüjteménye ; debreceni céh-emlékek, várostörténet, kollégiumi, könyvnyomdai, Csokonai-emlékek. Be van építve az első debreceni patika 1772-ből. A táblabíró-kor debreceni emlékei zárják be a helyi-gyüjteményt. A Déri-gyüjtemény általános kultúremlékeket tartalmaz, történeti sorrendben.

A D.-ban van két kiállítási terem képzőművészeti kiállítások, egy nagy előadóterem tudományos és irodalmi előadások rendezésére. Igazgatója *Ecsedy* István egyetemi tanár. A D. épületében van elhelyezve Debrecen sz. kir. város Közművelődési Könyvtára 25.000 kötettel. A múzeum látogatóinak száma évenként 60.000 személy. *(XX. köt.)*

Derkovits *Gyula,* festő, megh. Budapest, 1934 jún. 18. Élete utolsó éveiben keletkezett művei erősen szociális célzatú és a mellett hatalmas festőiségű képei művészetének teljes kifejlődését jelzik. Grafikai művei közül főleg *Dózsa György* c. fametszet-albuma válik ki. 1934. az Ernst Múzeum emlékkiállítást rendezett műveiből. *(XX. köt.)*

***Dermedéspont,** az a hőfok, amelynél a különböző fémek olvadt, folyós halmazállapotukból szilárd állapotba mennek át. Ez a különböző fémeknél igen eltérő.

***Dern,** *Henry George,* amerikai politikus, szül. Dodge, 1872. szept. 8. Előbb a *Mercur Gold Mining Co.,* 1900. a *Mines Operating Co.,* később a *Holt-Christensen Process Co.* vezérigazgatója, 1915—23. demokratapárti szenátor Utah államban, a háború alatt az országvédelmi államtanács tagja, 1925 óta Utah állam kormányzója, 1933. hadügyminiszter.

***Dernschwam** *János,* török tolmács és kereskedő a Fuggerek szolgálatában, szül. Brüx, 1494 márc. 23., megh. Körmöcbánya, 1570 körül. 1525-től kezdve nagyobbára Magyarországon élt. 1553. a magyar király által a szultánhoz küldött követséggel Konstantinápolyban járt. Útjáról írt érdekes feljegyzései a Fugger-család augsburgi törzslevéltárában maradtak fenn. Ezekben a magyarul jól beszélő D. egy, a szultáni istállók falán talált, 1515-ből való, rovásírásos magyar feljegyzést is megörökített, amely hosszú ideig a székely írás legrégibb emlékeként volt ismeretes. Közölte Sebestyén Gyula s később az első felfedező, Franz Babinger 1923. (L. *Rovásírás, XVI. köt.)*

Déry *Béla (Csalai),* festő, a Nemzeti Szalon igazg. megh. Bpest, 1932 dec. 15. *(V. köt.)*

***Déry** *Tibor,* író, szül. Bpest, 1894. okt. 18., főkép verseket és regényeket ír. Önállóan megjelent kötetei: *A két nővér* (1921); *Ló, búza, ember* (1922); *A kéthangú kiáltás* (1922); *A Kriska* (1924); *Énekelnek és meghalnak*

(1928); *Ébredjetek fel* (1929); *Az éneklő szikla* (1930); *Országúton* (1932).

Descaves, *Lucien,* francia író, újabb művei: *Les Emmurés* (1925); *Le Coeur éblouí* (1927). *(V. és XX. köt.)*

Deschamps, *Auguste,* francia jogtudós, újabb művei: *Discours prononcé au Congrès du Redressement français, tenu à Paris 1927* (1928); *Deux syndicalismes* (1928); *Diplôme d'études supérieures* (1929). *(XX. köt.)*

Deschamps, *Gaston,* francia író, megh. Párizs, 1931 máj. *(V. köt.)*

***Deseő** *Dezső (Nagyemőkei),* egyetemi ny. r. tanár, szül. Nagybáb, 1893 jan. 30. 1913. egyetemi gyakornok, 1919—22. egyetemi tanársegéd, 1922. az Állatorvosi Főiskolán tanársegéd, majd címzetes, később ny. rk. tanár. 1928. a Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanár, 1929. főiskolai ny. r. tanár, 1934. a József Nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem ny. r. tanára. Főműve: *A tréning élettana* (1934). Cikkei főleg német szaklapokban jelennek meg.

Desgodins, *Charles,* abbé, francia híttérítő, megh. Padong, 1913 márc. 14. *(V. köt.)*

Despax, *Émile,* francia író, megh. 1915 jan. 17. *(XX. köt.)*

***Despiau,** *Charles,* francia szobrász, szül. Mont-de-Marsan, 1874 nov. 4. Barriasnak volt tanítványa, majd Rodinhez került. Hosszú, küzdelmes fejlődés után Maillot mellett a mai francia szobrászat legkiválóbb mestere lett, aki kivált klasszikusan egyszerű, mély bensőségű női mellszobraival vált ki (ily műve a Szépművészeti Múzeumban).

***Desplaines River,** az Illinois forrás folyója. Az Illinoisból a D. felhasználásával az Illinois—Michigan-csatorna, valamint a Chicago—Drainage-csatorna vezet alacsony dombvidéken keresztül a Michigan-tóba és Chicagóba.

Dessau, németországi város, Anhalt szabadállam székvárosa, amelyhez 1930. hozzácsatolták Jonitz, Naundorf, Scholitz, Pötnitz és Dellnau községeket, azokkal együtt (1933) 84.400 lakója van. Itt van a Junkers-féle repülőgépgyár. Repülőállomás.

Dessau, *Herman,* német filológus, megh. Frankfurt a. M., 1931 ápr. 21. *(V. köt.)*

Dessewffy *Aurél gróf,* politikus, megh. 1928 márc. 28. *(V. és XX. köt.)*

Dessoir, *Max,* német filozófus, újabb műve *Der Okkultismus in Urkunden* (3 köt. 1926); *(V. és XX. köt.)*

De Stefani, *Alberto,* olasz politikus, 1925. a Dawes-terv vitájában Itália képviselője volt. A fasiszta nagytanács tagja. Főbb művei: *La Ricostruzione finanziaria* (1926); *Il Paese e lo stato* 1930); *La Deflazione economica del mondo* (1931). *(XX. köt.)*

Destinn, *Emmy,* cseh-német énekesnő, megh. Bugyejovice, 1930 jan. 29. *(V. köt.)*

***Deszenzibilizálás.** 1.) A bizonyos (vegyi, hő, vagy egyéb) ingerek iránt érzékeny (sensibilis) élő szervezet vagy szövetrész érzékenységét sokszor le lehet csökkenteni. Pl. az anyagcsere fokozásával lehet a szervezetet vagy a szöveteket szenzibilizálni és fordítva: annak megszorításával az érzékenységet csökkenteni. A gyógyító orvostudomány főleg a röntgenterapiában és a bőrgyógyászat terén használja fel a szervezetek érzékenységének befolyásolhatóságát.

2.) D. (a. m. *érzéketlenítés*), fényképészeti eljárás azzal a céllal, hogy a vörös színre is érzékeny pankromatikus lemezeket vagy filmeket előhívás előtt a vörös színre érzéketlenné tegyük és ezzel lehetségessé a vörös lámpa fényénél való kidolgozásukat. Leggyakrabban használt érzéketlenítő anyag a pinakriptol-zöld 1 : 5000 vizes oldatban, mint előfürdő vagy az előhívóba keverve.

Detektív. A rendőrségnek 1919-ben történt államosítása óta a vidéki rendőrhatóságoknál is vannak detektívek. Ezek kinevezés, munkakör stb. tekintetében a budapesti detektívekkel teljesen egyenlő elbánás alatt állanak. A budapesti rendőrség detektívtestülete jelenleg kb. 600 tagból áll. *(V. köt.)*

Detektor. A kristáldetektorok közül a gyakorlatban leginkább szerepel a galenitkristály-ezüsthuzal összeállítás. Az elektroncsöveket D.-ként vagy az ú. n. anódegyenirányító, vagy a rácsegyenirányító (audion), vagy újabban mindinkább a diódaegyenirányító kapcsolásban használják. *(XX. köt.)*

***Deterding,** *Sir Henry* petróleum-nagyvállalkozó, szül. Amszterdam, 1866 ápr. 19. 1903 óta a *Royal Dutch Petroleum Company* vezérigazgatója, amely vállalatot a konkurens Standard Oil Co. ellen, az angol Shell Co.-val egyesítette és ezzel a legnagyobb petróleum-konszernt alapította meg.

Determináció, a biológiában az a folyamat, mely a kezdetben mindenféle lehetőséget magában foglaló (elméletileg mindenre képes, omnipotens) csira egyes területeinek végső fejlődését megszabja; tehát azt is, hogy az egyes csiraterületekből a fejlődés során a leendő kifejlett lénynek milyen részei alakulnak ki. *(V. köt.)*

Detroit, az Északamerikai Egyesült Államok Michigan államában levő város, (1930) 1,568.662 lak. Újabb hatalmas felhőkarcolói épültek, így pl. a 26 emeletes Fisher Building, amelyben 11 emelet, egy 1100 gépkocsi befogadására képes gépkocsiszín és egy 3000 személy befogadóképességű színház is van. Újabban két nyilvános és 10 magánrepülőtere épült. D. középpontja az Egyesült Államok gépkocsigyártásának. D.-ban és környékén 57 különböző ipartelepen állítják elő az U. S. A.-ban gyártott gépkocsik 77%-át. Ugyancsak igen jelentékeny repülőgép, gumiabroncs, üveg, acél, kémiai anyagok stb. gyártása is. 1929. nyitották meg az Edison-intézetet. Híres 1754 m hosszú, a Detroit-folyó alatt vezető — pillanatnyilag a világ leghosszabb ilyen természetű — alagútja, amelyet 1931-ben adtak át a forgalomnak.

Dettmann, *Ludwig,* német festő, történeti falképeket festett az altonai városházban és a königsbergi művészeti akadémia homlokzatára. Uhdera emlékeztető szenttörténeti

képei közül a *Jézus születése* a velencei modern képtárba került. *(V. köt.)*

***Deuterium.** A kémiai elemekre vonatkozó újabb ismereteink szerint a legtöbb elem több, egymástól különböző tömegű atomfajta keveréke, amely atomfajtákat csak különleges fizikai módszerekkel lehet egymástól elkülöníteni és a tömegüket megmérni. Ilyen fizikai mérésekből legújabban kiderült az, hogy a közönséges hidrogén is keverékelem : egy könnyebb és egy nehezebb atomfajta keveréke. A könnyebb hidrogénizotop atomsúlya 1,0076, a nehezebbé közel ennek kétszerese, pontosabban 2,01367. Ezt az utóbbi, nehezebb hidrogén-izotopot kémiai jele H^2 vagy *D*), amerikai felfedezői, *Urey, Brickwedde* és *Murphey* D.-nak nevezték el. (Más oldalról a *diplogén* elnevezést is javaslatba hozták.) A D. a közönséges hidrogénben és ennek a vegyületeiben, pl. a közönséges vízben is, csak mintegy 1 : 30.000 arányban fordul elő a könnyebb hidrogén-izotop (H^1) mellett. Ez az arány azonban fokozatosan eltolódik a H^2 javára, ha pl. a vizet huzamos ideig elektrolizisnek vetik alá : azok a vízmolekulák, amelyekben a D. szerepel mint a hidrogénalkatrész, sokkal nehezebben bomlanak el az elektrolizis hatása alatt (hidrogénre és oxigénre), mint azok (az eredetileg túlnyomó többségben levő) vízmolekulák, amelyeknek a hidrogén-alkatrésze a könnyű hidrogén-izotop (H^1). Ha tehát nagyobb mennyiségű vizet addig elektrolizálunk, amíg az eredeti vízmennyiségnek csak egészen kis töredéke marad vissza mint elbontatlan víz, akkor ennek a visszamaradt víznek a hidrogénalkatrésze már túlnyomórészt D.-atomokból áll. Ebből az ú. n. *nehéz víz*-ből állítják elő közvetlenül a gázalakú D.-ot.

***Deuton,** a *deuterium* nevű nehéz hidrogénizotopnak az atómmagja. Legújabban a *diplon* elnevezést is javaslatba hozták. A D. minden valószínűség szerint egy protonból és egy neutronból (l. *Neutron*) van összetéve, tehát elektromos töltése : +1. Ez megfelel annak a ténynek, hogy a hidrogén (és így természetesen ennek az izotopja, a deuterium is) az első helyen áll a kémiai elemek periódusos rendszerében.

***Deutsch,** *Julius*, osztrák szocialista politikus és író, szül. Lakompak, 1884 febr. 2. Nyomdász volt, magánúton érettségizett. 1918 nov. hadügyi államtitkár, 1919 febr.-tól 1920 okt.-ig hadügyminiszter és 1919—34. nemzetgyűlési képviselő. Megszervezője és vezetője volt a köztársasági védőszövetségnek, elnöke az osztrák munkássportszövetségnek és a munkás-sportinternacionálénak. 1934. a szocialista fegyveres szervezetek vezére volt a forradalmi harcokban, amelyeknek leveretése után Csehszlovákiába menekült. Ausztriában felségárulás címén eljárás indult ellene.

***Deutsch,** *Otto Erich*, művészet-, főleg zenetörténeti író, szül. Bécs, 1883 szept. 5. Tanulmányai *Moritz v. Schwind* festőművész, *Ferdinand Kürnberger* regényíró és kritikus, a zene klasszikusai *Haydn, Mozart, Beethoven* életét és működését ölelik fel, de java munkássága a *Schubert*-kutatásra esik.

***Deutsche Bücherei,** német nemzeti központi könyvtár, amelyet 1912. a Börsenverein der Deutschen Buchhändler Lipcsében alapított. 1922 óta a német birodalom $^2/_5$, Szászország $^2/_5$, Lipcse $^1/_5$ részében viseli a terheket. Feladatai : központi gyűjtése az összes németnyelvű kiadványoknak, a német bibliográfia feldolgozása, bibliográfiai felvilágosítás, nyilvános könyvtár.

***Deval,** *Jacques*, francia drámaíró, szül. 1895., hírnevét *Etienne* c. színdarabja vetette meg. *Marie Galante* c. regényét filmre és színdarabra is átdolgozta. Leghíresebb színdarabjai : *Prière pour les vivants, Tovaris* (ez utóbbit 1934. a Vígszínházban játszották) *L'Age de Juliette*. Kritikái a *Revue des deux Mondes* c. folyóiratban jelennek meg.

Devalváció. A korona háborús értékcsökkenése, majd az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban megindult infláció megszüntette a pénz értékállandóságát. 1914 júliusában 2405 millió korona volt az Osztrák-Magyar Bank jegyforgalma, 1918 végén már 34.889 millióra duzzadt a bankjegyek mennyisége és egy aranykorona 3·27 papírkoronának felelt meg. A magyarországi külön jegyforgalom 1920 végén, a bankjegyek lebélyegzése után állapítható csak meg. Ekkor 14.308 millió korona volt forgalomban és egy aranykorona 87·42 papírkoronának felelt meg. A jegyforgalom 1923 ápr. elérte a 100 milliárdot, 1924 jan. meghaladta az 1000 milliárdot és 1925 jún. 4,583.175 millióra növekedett. A korona értéke 1924 jún. már $^1/_{18\cdot000}$ aranykoronára süllyedt, majd $^1/_{14\cdot500}$ körül stabilizálódott. A valutarendezés során teremtett új pénzegységnek, a pengőnek az értékét 12.500 papírkoronában állapították meg. *(V. és XX. köt.)*

***Deva Samaj** *(„isten-társaság")*, Kelet-Indiában alapította 1887. *Agnihotri*. Tanai sajátságos keveréke a nyugati természettudományoknak a keleti gondolkozással, tagadják istent, de feltételeznek egy szellemvilágot, amellyel a vezető érintkezésben van. Főként Pendsabban terjed.

***Devizabűncselekmények,** l. *Valutabűncselekmények. (XXI. köt.)*

Devizaközpont. A Magyar Nemzeti Bank megalakulása és a népszövetségi kölcsön felvétele után a D. fölöslegessé vált. Ezért 1924 júniusában a D. megszünt, 1925 novemberében a devizaforgalmat teljesen felszabadították. Az 1931 júliusi pénzügyi válságot követő időkben a devizaforgalmat ismét állami felügyelet alá helyezték, de újabb D. felállítására nem került sor. *(XX. köt.)*

Devizarendeletek. A devizaforgalom újabb rendezésének szükségessége az 1931-es pénzügyi válság idején merült fel. Most nem állítottak föl devizaközpontot, hanem a Magyar Nemzeti Bank irányításával szervezték meg

a devizagazdálkodás menetét. A külföldi és belföldi valuta- és devizatartozások fizetése, valamint az ilyen ügyletek lebonyolítása tárgyában kiadott rendeletek az 1931 : XXVI. tc., amely a gazdasági hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szól, és az ezt kiegészítő 1932 VII., az 1933 : X. és az 1934 : XV. tc. intézkedésein alapulnak. Legfontosabb az 1931—4500. miniszterelnöki rendelet, amelyet azóta többször megújítottak. Ez szabályozza a külföldi fizetési forgalom ellenőrzését; ennek értelmében tilos a Magyar Nemzeti Bank engedélye nélkül pengőt, külföldi devizát, vagy valutát az országból kiajánlani, külföldre hitelezni, jóváírni, átutalni vagy kivinni. A *transzfermoratórium* alaprendelete az 1931—6900. miniszterelnöki rendelet, amely a külfölddel szemben fennálló egyes tartozásoknak az erre a célra létesített alapba pengőértékben való befizetéséről intézkedik. Külön, 1931 óta évről-évre megújított rendeletek állapítják meg a pengőértékre szóló pénzköveteléseknél az aranypengő értékét, valamint a külföld devizákban vagy valutákban teljesítendő fizetéseknek az átszámítási árfolyamát és annak változásait. A külföldi hitelek fizetését jelenleg az 1934 ápr. 4-én kötött *hitelrögzítő* egyezmény (*Stillhalte*-egyezmény) szabályozza, amelyet az angol és amerikai bankok kötöttek a Magyar Nemzeti Bankkal és a Külföldi Hitelek Országos Bizottságával. (L. még: *Devizaközpont, XX. köt.*)

***Devizaüzlet.** Külföldi kifizetés céljából kötött üzlet, amelynél a teljesítés idegen pénznemben külföldi helyen történik. Az eladó köteles az idegen pénznemeket a vevővel való szerződésben megjelölt helyen, vagy ennek hiányában a tőzsdei jegyzésben megjelölt helyen átszolgáltatni. A D.-ek a középeurópai államokban az 1931-es pénzügyi válság óta, a pénzforgalom és a külkereskedelem kötöttsége okából nagyrészt szünetelnek.

Devonshire, *Victor Christian William Cavendish,* angol politikus, 1924. lemondott a gyarmatügyi hivatalban viselt titkári állásáról. 1909 óta a leedsi egyetem kancellári tisztét viselte. *(V. és XX. köt.)*

Devrient, *Max,* német színész, megh. Chur, 1929 jún. 13. *(V. köt.)*

Dewey, *John,* amerikai filozófus, újabb művei : *The Public, and its Problems* (1927); *The Quest of Certainty* (1929). *(XX. köt.)*

***Dewey,** *Melvil,* amerikai könyvtáros és bibliografus, szül. Adams Center, 1851 dec. 10. A könyvtártechnikában feltalálta a decimális rendszert. Előbb a Columbia-egyetem könyvtárigazgatója, majd 1888—1906. a *New York State Library*-é. Már 1877. megszervezte az American Library Association-t és megalapította *The Library Journal*-t, az Egyesült Államok hivatalos könyvtártudományi folyóiratát. Művei : *Decimal Classification and Relative Index* (1876.. a 12 kiadás 1927.); *Library School Rules* (1884).

Dézsi *Lajos,* irodalomtörténész, egyetemi tanár, megh. 1932 szept. 16. *(V. és XX. köt.)*

Dezső *Alajos,* karrikatúrarajzoló, újabban *Kelen* Imrével együtt számos torzképet rajzolt Genfben a nemzetközi politika szereplőiről s e rajzokat ott és Londonban kiállította. Állandóan külföldön működik, mint illusztrátor. *(XX. köt.)*

***Dezső** *Gyula,* jogi író, szül. Nagykörös, 1887 jún. 13. Tanára volt a sárospataki és máramarosszigeti jogakadémiáknak, jelenleg a kecskeméti ref. jogakadémián a magánjog professzora. Főbb munkái : *Miképpen kellene szabályozni az elmebetegek és fogyatékos elmetehetségűek cselekvőképességét, Cselekvőképtelenek birtokjoga, Ingó jelzálog, Fejezetek a zálogjogtan köréből, A szolgáltatás és ellenszolgáltatás a kötelmi jog körében, Az objektív kártérítés tana, A kártérítés alaptanai, Valorizáció a nemzetközi magánjogban, A vétkesség kérdése a házassági bontóperben.*

Dezső *Miklós,* gazdasági író, megh. Nagyenyed, 1913. *(V. köt.)*

Diákegyletek. A D.-ben tömörült ifjúság a háború vége felé nyiltan két részre szakadt. A baloldali világnézetű D. a *Galilei Kör* köré tömörültek. A jobboldali D. ezek hatásának ellensúlyozására alakították a *Piros-fehér-zöld Blokk*-ot és a *Területi Ligá*-t. 1920. ismét egységesen tömörült az egyetemi ifjúság a *Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Orsz. Szövetségé*-ben *(Mefhosz)*, mely kb. 120 bajtársi, kari, segítő és vallásos alapú egyesületet foglalt magában. Röviddel utóbb a bajtársi D. nagy része kilépett és a *Turul-Szövetség*-ben tömörült; míg a Műegyetemen a *Hungária Magyar Technikusok Egyesületé*-ben. Ezek mintájára alakult a *Katolikus és Protestáns Diákszövetség, Sportszövetség* és a területi megoszlás alapján az *Országos Területi Diákszövetség.* Az egyetemi ifjúság jelenleg két nagy szövetségben tömörül, az egyik a *M. E. F. H. O. Sz.* (1920), a másik a *Magyar Nemzeti Diákszövetség* (1930). Utóbbiba tartoznak a Turul Szövetség, Hungária M. T. E., a Katolikus és Protestáns, Sport- és a Területi Diákszövetség. Az egyetemek kari segítő egyesületei, hogy az ifjúság anyagi érdekeit jobban megvédhessék, 1928. megalkották az ú. n. Segítő Blokkot. *(V. köt.)*

Diákszövetség, *Nemzetközi,* l. *Conférence International des Étudiants. (XXI. köt.)*

***Diamond Harbour,** Calcutta nagy hajók részére berendezett előkikötője.

Diatermia *(termopenetráció, transztermia),* fizikai gyógyító eljárás, mely az elmúlt évtizedben általánosan elterjedt. Lehetővé teszi, hogy egyes testrészek belsejében jelentékeny hőemelkedést hozzunk létre (ártalom nélkül mintegy 48°-ig), s az egész testet átmelegíthessük. E célra többszáz, sőt többezer voltos igen magas frekvenciájú váltóáramot (mp-ként ½—3 millió irányfordulással) rendesen 0·5—5 ampère-nyi erősségben bocsátunk a testen keresztül. Az ily áram (gyorsan váltakozó irányánál fogva) sem vegybontást, sem ingerlő hatást (fájdalmat, görcsöt) nem okoz. A Joule-törvény ér-

telmében fejlődő hője viszont a szövetek belsejében keletkezik és fejti ki hatását.

A diathermiás készüléket 2000 voltosra transzformált hálózati váltóáram (illetve ilyenné transzformált egyenáram) táplálja. Lényegében két rezgőkörből áll. Az elsőben kondenzátorhoz és önindukciós tekercshez párhuzamosan van kapcsolva az igen kis távolságú (mintegy 0·1 mm-nyi) és erősen hűtött, ú. n. oltott szikraköz, mely a magas rezgésszámot szolgáltatja. A második kör indukciósan kapcsolódik az elsőhöz és alkalmas elektródokkal (többnyire fémlemezek) ebbe kapcsoljuk az átmelegítendő testrészt. Az áramerősséget a 2. rezgőkörbe csatolt hődrót-ampèreméter jelzi. A D.-kezelés naponként vagy másodnaponkénti 15—30 perc. Három főhatása: vérbőség (s így felszívó hatás), fájdalomcsillapítás és baktérium pusztítás. Főként idült bántalmakban jut szerephez. Ilyenek a kezdődő érelmeszesedés, szíverek bántalmainak, érmozgató zavarok, fagyások esetei; a csúzos izületi és izombajok, az idegzsábák, tabeses fájdalmak, működési neurózisok sokféle esetei. A nőgyógyászat és urológia körében főként kankós eredetű bajokban hatásos.

Ha az egyik elektród kis felületű, úgy a nagy áramsűrűség miatt nagy hő keletkezik, mely az érintkező szövetrészeket elpusztítja. Ezen alapszik az elektrokoaguláció s a fényíves operálás eljárása, amit a sebészet, bőrgyógyászat, kozmetika használ mind kiterjedtebben. A D. újabb tökéletesítésének tekinthető az ú. n. *ultrarövid hullámok* alkalmazása. *(V. köt.)*

Diaz, *Armando Vittorio,* olasz tábornagy, megh. 1928 márc. 29. *(XX. köt.)*

***Dibbuk,** zsidó szó (szószerint: ragaszkodás), a bűnös ember lelkének egy másik testébe való behelyezését jelölik vele. Ennek a gonosz szellemnek kiűzését reáolvasással eszközli a zsidó misztika, ezek a D.-mondatok.

Dibelius, *Wilhelm,* német nyelvész, megh. Berlin, 1931 jan. 28. *(XX. köt.)*

***Diceratops,** a dinosaurusok *Ceratopsidae* családjába tartozó, kihalt, szarvatlan hüllő; az északamerikai felsőkrétakori rétegekből.

***Dick-oltás,** próbaoltás a vörheny (skarlát) iránti fogékonyság megállapítására. A vörhenyt okozó streptococcus haemolyticus bacillus régi húslevestenyészetének toxinjából ezerszeres higítású oldatot készítve (Dick-test), 0·10 ccm-t fecskendeznek a bőrbe (intracután). Az oltás helyén 24—48 óra mulva jelentkező kölesnyi-fillérnyi nagyságú bőrpír és duzzanat fokából (pozitív reakció), ill. a pir és duzzanat hiányából (negatív reakció) a vörheny iránti fogékonyság fokára, ill. ennek hiányára lehet következtetni.

Didring, *Ernst,* svéd író, *Tva väger* című regénye magyarul is megjelent *A világpók* címmel. *(XX. köt.)*

Diebold, *Bernhard,* német író, újabb művei: *Der Denkspieler Georg Kaiser* (1924); *Der Fall Wagner, Revision* (1928). *(XX. köt.)*

Diehl, *Charles,* francia történetíró és bizantológus. Újabb művei: *Choses et gens de Byzance* (1926); *L'Art chrétien primitif et l'Art byzantin* (1928). Hetvenedik születésnapjára megjelent: *Mélanges Ch. Diehl; Études sur l'histoire et sur l'art de Byzance* (1930). *(XX. köt.)*

Diem, *Karl,* német sportíró. Újabb műve: *Sport in Amerika* (1930). *(XX. köt.)*

Diener, *Karl,* német geológus, megh. Bécs, 1928 jan. 6. Újabb műve: *Grundzüge der Biostratigraphie* (1925) *(V. köt.)*

***Diener-Dénes** *Rezső,* festő, szül. Nyiregyháza, 1889., a Képzőművészeti Főiskolán végezte tanulmányait, egy ideig Párizsban működött, ahol 1925. gyüjteményes kiállításban mutatta be műveit. Városképek, alakok adják legtöbb képének motívumát. Közülük néhány államtulajdonba került.

***Dienes** *(Turcsyn) Gyula,* tüzérfőhadnagy, szül. Putnok, 1905 aug. 4. 1930 Magyarország champion úrlovasa. Sport és katonai légvédelmi cikkei és tanulmányai katonai folyóiratokban jelennek meg.

***Dienes** *Lajos,* biokémikus, szül. Debrecen, 1886., orvosi tanulmányait Budapesten végezte, majd a Liebermann vezetése alatt álló Közegészségtani Intézet tanársegéde lett, 1916. magántanárrá habilitálták. A forradalmak után megfosztották tanárságától. 1922. az ashevillei Ruck tuberkulóziskutató intézet hívására Amerikába ment, hol mint az intézet igazgatója, nagyjelentőségű tudományos munkát fejt ki.

Dienes *Valéria,* az Orkesztika nevű mozdulatművészeti iskola alapítója és vezetője, 1934. a magyar filozófiai nyelv fejlesztésével szerzett érdemeiért Baumgarten-díjat nyert. Lefordította: Bergson: *A nevetés, Tartam és egyidejűség, Idő és szabadság, Teremtő fejlődés, Metafizikai értekezések* c. műveit. Tanulmányai a Nyugat és Gyermekvédelem c. folyóiratok hasábjain jelennek meg. *(V. köt.)*

***Diesel-motor.** A régi típusú és légkompresszorral ellátott négyütemű D. mellett újabban széles körben elterjedt az azonos alapelven nyugvó kétütemű és a légkompresszor nélküli D. A kétütemű motorban a munkamenet ez: a dugattyú lemenetelénél a tüzelőanyag (nyersolajgáz) elégése, expanziója és kipüffögése, felmenetelénél pedig részbeni kipüffögés, légöblítés és légkompresszió megy végbe. Szemben a régi D.-ral előnye gyorsabb járás, a gép kisebb holtsúlya, tisztább égő keverék és nagyobb teljesítmény. Szelepek helyett a hengeren kiömlő rések vannak. Ilyen működésű a *Junkers-motor,* amelynél két egymással szembenjáró dugattyú van. Ez újításoknál az a fő szerkesztési elv, hogy egyrészt az olajgáz elégése után a henger a visszamaradt égéstermékektől jól kiöblíttessék s így a keverék tiszta legyen, másrészt pedig, hogy a hengerbe már eleve előkomprimált levegő jusson be, vagyis a hengertöltés túlnyomása legyen elérhető, miáltal a teljesítmény fokoztatik. 1926 óta gyártják a kompresszor nélküli

D.-okat, melynél a porlasztás és keverés problémáját háromféle módon oldják meg: 1. a dugattyú nyúlványával légörvényt idéznek elő; 2. előkamrában kevés keverék robbanása által fínom (½mm-es) nyílásokon *(Düse, fúvóka)* át befújják a nyersolajat az égési térbe *(Brons-mótor)*; 3. sugármótor, melynél a nyersolajat igen apró (½ mm-es) fúvókákon át 3—400 atm. nyomással beszivattyúzzák hosszú sugárban, a hengerfalak érintése nélkül a sűrítőtérbe, hol az szétporlik és tökéletesen elég. E két utóbbi rendszer előnyeit és hátrányait küszöböli ki a kettő egyesítéséből származott és a külföldön is széles körben pár év óta elterjedt *Ganz—Jendrassik-mótor*, amelyet főként az autóbuszokon (a fővárosi üzemnél) és mótorkocsi-üzemeknél a Máv. is ma már igen sok helyen használ. Az utóbbiaknál a 120 lóerős, 1300 normálfordulatszámú hathengeres van elterjedve, páronként egybeöntött hengerekkel. A külföldön a híres *Maybach-mótorok* mellett vasúti mótorkocsi, sínautóbusz stb.-nél általánosan ismert és használt ez is. Ezek eredményei fogják majd végleg megoldani a nagy vasúti D. mozdony kérdését is, amely még ma nem forrott ki teljesen. A D.-mozdonyt 1900. kezdték a porosz államvasutak bevezetni (Sulzer—Borsig), azonban ez a kísérlet nem vált be. A háború után az áttétel kérdésében három irány alakult ki, aszerint, ahogy a mótoráttétel hajtja a hajtó és kapcsolt kerékpárokat: 1. a mozdonyon levő D. révén hajtott dinamó árama elektromótorral forgatja a kerekeket; 2. folyadék (centrifugális szivattyú és turbomótor) közvetítéssel hajtja a mozdony a kerekeket; 3. legújabban az a törekvés, hogy a D. közvetlenül forgassa a kerekeket. Az első, a mechanikus meghajtás (fogaskerekekkel), ma még a legjobban elterjedt; a többinél egyelőre sok nehézség mutatkozik. (L. még: *Tűzgép, XVIII. köt.)*

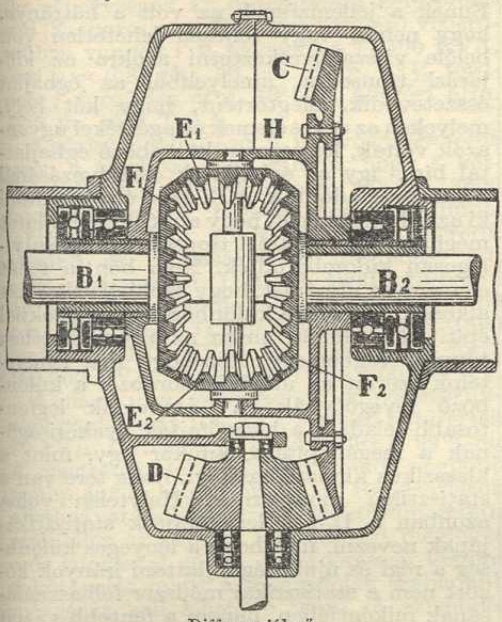
Diétás gyógymódok, az utóbbi években két jelentős étrendi előírással szaporodtak: a *Gerson-diétával* és a *máj-diétával*. A *Gerson* bielefeldi orvos után elnevezett étrend (melynek több változata közül legelterjedtebb a *Sauerbruch—Hermannsdorfer*-féle) főként gümőkóros betegek gyógyítását szolgálja. Lényege eredeti formájában: állati fehérjében és szénhidrátban szegény, főleg növényi eredetű és — ez a legfontosabb — sómentes koszt. A konyhasót a szervezetet kielégítő sókeverékkel pótolják. Jól bevált bőrtuberkulózisnál (bőrfarkas), valamint csont- és izületi tuberkulózis eseteiben is, tüdőgümőkórnál azonban kevésbbé. Operációs sebek gyógyulását is kedvezően befolyásolja. Hatása valószínűleg azon alapszik, hogy a sóhiány következtében a szövetek nedvdús volta csökken, miáltal kedvezőtlen táptalajjá válnak baktériumok számára. Étlapminta: Reggel 3 deci tej; délelőtt tejszínes kávé szacharinnal, vaj, kétszersült, egy tojás, nyers kalarábé vagy gyümölcs; délben almaleves, bundászsemlye, zöldbabfőzelék, gyümölcs; délután tejszínes kávé; este tökfőzelék tükörtojással, krémsajt; lefekvés előtt joghurt. Egész napra 60 gr sótlan kenyér és 3 drb. kétszersült. A *máj-diétát Minot, Murphy* és *Whipple* amerikai orvosok vezették be (kiket 1934. Nobel-díjjal jutalmaztak) és a vészes vérszegénység (anaemia perniciosa) gyógyítására szolgál. Lényege, hogy a betegnek 6—7 héten keresztül naponta 200—250 gr marha- vagy borjúmájat adnak enni. A 3—5. napon már javulni szokott az állapot. Rosszabbodás beállása esetén, újabb májdiéta megint lényeges javulást eredményez. Szárnyas-máj nem alkalmas. A májat lehet főzve, enyhén sütve vagy levesnek elkészíteni. A máj állandó nagy mennyiségben való fogyasztása többnyire undort kelt, ezért szükség van koncentrált májkivonatokra is, melyek az ismeretlen hatékony anyagot szintén tartalmazzák. E diétát a vérszegénység egyéb eseteiben is sikerrel alkalmazzák. A májon kívül arra helyezendő súly, hogy a diéta magas kalóriaértékkel bírjon, vitamindús, folyadékbő és lehetőleg zsírszegény legyen. Pihenőnapok közbeiktatása célszerű. *(V. köt.)*

***Dietrich.** *Marlene*, német filmszínésznő, szül. Berlin, 1902. A *Kék angyal* c. hangosfilmmel tűnt föl. Rövidesen Amerikába szerződött, hol J. Sternberg rendezésében számos nagy szerepet alakított; ma a legnépszerűbb filmsztárok egyike. Filmjei: *Marokkó, X 27, Sanghai expressz, Énekek éneke* stb.

Dietzenschmidt, *Anton*, német író, legújabb művei: *Die Flucht, Kinderkreuzzug* (1932); *Hodie scietis, quia veniet Dominus, Eine volksliturg. Spielfeier* (1933). *(XX. köt.)*

***Differenciálmű.** Autóknak útkanyarulatban való haladásánál a belső keréknek — minthogy kisebb utat fut be, mint a külső, — lassabban kell forognia, mert ha a két kerék egyforma sebességgel forogna — akkor a belső kerék csúszna, a gummi erősen kopnék, a jármű farolna s nem lehetne kormányozni. Ezt a feladatot oldja meg a D., amely különleges bolygó-kerék rendszerével lehetővé teszi, hogy ily esetben a jármű kerekei különböző sebességgel, vagyis forgási sebességük differenciájával foroghassanak. A kocsikerekek egy-egy különálló féltengelyre vannak szerelve s e tengelyek a másik végükön kúpfogaskerekek révén a kardantengellyel hajtott differenciál-közlőműbe kapcsolódnak. A kardant és D.-t betokozzák s a hátsó tengelyburok a differenciál középen elhelyezett gömbszerű tokjával — amelybe kenőolajat töltenek — összefüggő egészet képez. A mellékelt ábrán látható (H) forgható ház, ($E_1E_2F_1F_2$) kúpfogaskerekek, amelyek közül F_1F_2 a B_1B_2 féltengelyekre föl vannak ékelve. A (H) házat a kardantengely (C és D) kúpfogaskerekek révén forgatja. Ha a kocsi egyenes úton halad, akkor (B_1) és (B_2) tengelyek a rajtuk ülő fogaskerekekkel együtt (F_1F_2) egyenlő sebességgel forognak. A (H) ház ugyanis és az (E_1E_2) kúpkerekek az (F_1F_2) kúpkerekeket magukkal viszik,

anélkül, hogy (E_1E_2) kúpkerekek elfordulnának. Ez utóbbiak csak akkor fordulhatnak el az (F_1 és F_2) kúpkerekekhez képest, ha a kocsi kanyarodóban halad és a kocsikerekek,

Differenciálmű

illetve (B_1B_2) tengelyek különböző sebességgel forognak. A D. rendesen hátul van Néha előre (a sebességváltó mögé) teszik s ekkor lánc közvetítésével forgatja a hátsó kocsikerekeket, mikor is a kardantengely elmarad. Ezt a megoldást teherautóknál használják.

Diftéria. A betegség által termelt szívmérgező és bénító toxinok miatt ma jóval nagyobb mennyiségű, több antitoxintartalmú savót adnak, igen súlyos esetekben több 100.000 immun egységnyit is. Ma inkább az ú. n. koncentrált savót használják, ami ugyan drágább a rendesnél, de kevés savómennyiségben sok antitoxint tartalmaz és így a savó fehérjéi által előidézett kellemetlen tünetek (szérumbetegség) a toxinhatás korlátozása nélkül lényegesen csökkenthetők. Az utóbbi években a betegek gyógyoltása mellett lényegesen elterjedt az egészségesek védoltása is, amit kezdetben a toxin-antitoxin-flocullus (T. A. F.) keverékkel, ma inkább a Ramon-féle anatoxinnal végeznek s így a szervezetet passzive immunizálják. A védettség csak az oltások befejezte után pár héttel fejlődik ki teljesen, viszont hatása pár évig tart el, szemben az aktív immunizálással, ahol a szervezet a már kész védőanyagokat kapja meg, de aminek a hatása csak pár hétig tart. *(V. köt.)*

Di Giacomo, *Salvatore*, olasz író, megh. Nápoly, 1933. *(V. köt.)*

Digitalis (gyűszűvirág, *D. purpurea*), a leveleiből előállítható, a szívre ható gyógyszerek a glikozidák csoportjába tartoznak, nevezetesebbek a következők: *digitalin, digitoxin, digitonin, gitalin.* Igen erős mérgek. A gyógyászatban nélkülözhetetlen készítmények. Hazánkban készül az Adigan, Digiclarin. *(V. köt. és Gyűszűvirág, IX. köt.)*

***Digóföld,** egyes magyar szikesek márgás, szénsavas meszet tartalmazó (10—25%), kb. 80—300 cm mélyen fekvő altalaja, amely a szikes feltalaj javítására használható akkor, ha az utóbbi mészben szegény és nem tartalmaz, vagy csak csekély nyomokban szódát és egyéb oldható alkalisókat. A D.-nek sem szabad szódát tartalmaznia, mert ellenkező esetben nem javítja, hanem még jobban elronthatja a talajt. A javítás végrehajtását *digózás*-nak nevezik.

***Digózás,** a mészszegény szikesek javításánál alkalmazott művelet, midőn annak altalaját, a digóföldet, 6—20 cm vastag rétegben ráhordják és egyenletesen elteregetik a feltalajon. A digóföldben levő szénsavas mész a talajvízben lassan feloldódik és a mélyebben fekvő rétegekbe mosódik. Ez által a beterített szikes talaj telítődik mésszel és a kultúrnövények termelése szempontjából kedvező szerkezetet vesz fel, fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságai megjavúlnak. A D.-nak két módját alkalmazzák főleg: vagy olyképpen járnak el, hogy a kérdéses terület javítására szükséges digóföldet egy nagyobb gödörből ássák ki (6—8 m mély), vagy úgy, hogy a javítandó területen kb. 1 m széles és 2—3 m mély, hosszú párhuzamos árkokat ásnak, melyeket a kellő mennyiségű digóföld kiemelése után ismét betemetnek. Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkész volt az első, aki mintegy 150 évvel ezelőtt az első D.-i kísérleteket végrehajtotta és az ő nyomán egyedül Szarvas határában kb. 20.000 kat. hold szikest javítottak meg.

Irodalom: 'Sigmond Elek, *A hazai szikesek és megjavítási módjaik* 1923); Arany Sándor, *A Nagy-Alföldön gyakorlatilag alkalmazott szikes talajjavító eljárásokról* (1931); *A szikes talajok meszezése és digózása. A magyar szikesek* (Földm. Min. kiadv. 1934).

Dijon, Côte-d'Or francia département székvárosa, (1931) 90.869 lak. Egyetemének 1931. 1397 hallgatója volt.

***Dik-dik antilópok** *(Madoqua Ogilby)*, a párosujjú patások (Artiodactyla) rendjében a tülkösszarvúak családjába tartozó állatnemzetség, megnyúlt, ormányszerű orral, fejük tetején bóbitával, alig fejlett farkkal; Afrika sztyeppvidékének lakói.

***Dileptus,** az ázalékállatkák *(Infusoria)* osztályába tartozó ragadozó, egysejtű állatka; a *D. cignus* nevét hattyúnyakszerűen megnyúlt elülső testrészétől kapta, a *D. gigas* másfél mm-es nagyságával valóságos óriása az édesvízeinkben élő ázalékállatoknak.

Dillon, *Emile Joseph*, angol politikai író. Újabb művei: *The Peace Conference* (1920); *Mexico on the Verge* (1921); *President Obregon, a World Reformer* (1923); *Russia To-day and Yesterday* (1929). *(V. köt.)*

Dillon, *John*, ír politikus, megh. London, 1927 aug. 4. *(V. köt.)*

***Diluviális rasszok.** Hiteles csontvázleletek egész sora bizonyítja, hogy az ember a dilu-

viumban élt, s az óvilág egész területén el volt terjedve, sőt több alakra volt differenciálódva. Hogy ezek az alakok rendszertani értelemben a nem (genus), faj (species) vagy a változat (varietas) értékével bírnak-e, arra nézve nagyon megoszlanak a vélemények. Megnehezíti itt az állásfoglalást az a körülmény, hogy az alakok némelyike csak szórványos és igen hiányos lelet által van képviselve s így nem tudhatjuk, hogy adott esetben egyéni variációval, nemi különbséggel vagy általános elterjedésű rasszjelleggel van-e dolgunk. Valamennyi között legrégebben és legjobban ismert az ú. n. neandervölgyi ősember (Homo primigenius); amely a mai emberalakkal szemben csakugyan élesen megkülönböztethető, zárt morfológiai csoportot alkot, miért is többen külön fajnak tartják. Főbb leletei: *Neandertal, Spy, Krapina, La Chapelle-aux-Saints, La Ferrassie, Le Moustier* stb. Ezen emberrassz a közép-palaeolitikumban élt s az ú. n. moustérien-kultúra hordozója. Vannak azonban leletek, amelyek azt bizonyítják, hogy a neandervölgyi emberrasszná l primitívebb ősemberi alak is létezett. Ilyenek a piltdowni, heidelbergi és a pekingi ősemberlelet, amelyeket többen Eoanthropus, Homo Heidelbergensis és Sinanthropus néven külön fajok gyanánt kezelnek. Kedvezőbb helyzetben vagyunk a fiatal palaeolitikumban élt Homo sapiens fossilis tekintetében. Ennek jól megkülönböztethető alakjai az aurignac- vagy brünni rassz, a cromagnoni rassz, a grimaldi rassz, mint hosszúfejű alakok és a Furfooz- vagy Grenelle-rassz, mint rövidfejű alak. A homo sapiens fossilis, az újabb leletek bizonysága szerint már az összes földrészeken el volt terjedve, a homo primigenius elterjedése azonban csak az óvilágban igazolható hiteles leletekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy Angliától le Dél-Afrikáig s e vonaltól keletre Pekingig és lefelé Jáva szigetéig nyomait mindenütt kereshetjük.

***Dimitroff,** *Georgi*, bolgár kommunista, szül. 1883. Gyermekkorát nyomorúságos viszonyok közt töltötte, autodidakta, a bolgár kommunista pártnak alapítása óta működő tagja. 1923. a felkelésben vezetőszerepet játszott, majd külföldre menekült. A német birodalmi gyűlés palotájának 1933 márc. 5. történt felgyujtásával vádolták, de a lipcsei törvényszék felmentette. Elszánt védekezése az egész világon nagy feltűnést keltett. 1934 óta a moszkvai egyetem tanára.

Dinamikus éghajlattan, újabb, nagyon fontos iránya az éghajlattannak. Megállapításai szerint valamely hely éghajlata nem annyira az átlagos időjárás, mint az illető helyen előforduló időjárások szerves összesége. Csak ha valamely helyen csekély az időjárási változatosság (mint pl. a trópusokon), akkor azonos az átlagos időjárás az éghajlattal. A klasszikus klimatológia nem azt vizsgálta, hogy az éghajlat hogyan alakul ki az egyes időjárási típusokból, hanem külöválasztotta az egyes időjárási elemeket (hőmérséklet, csapadék, szél stb.), ezeknek sok évi megfigyelésből, statisztikai módszerek segítségével átlagértékeit állapította meg s az így kapott középértékekkel jellemezte az éghajlatot. Ennek a jellemzésnek az volt a hátránya, hogy nehéz, vagy teljesen lehetetlen volt belőle visszakövetkeztetni azokra az időjárási típusokra, amelyekből az éghajlat összetevődik. Megtörtént, hogy két hely, melyeken az egyes elemek átlagértékei ugyanazok voltak, lényegesen különböző éghajlattal bírt, így az éghajlatok osztályozásánál nehézségek adódtak. A D. célja úgy alakítani ki az éghajlat képét, hogy abból az éghajlatot meghatározó időjárási típusok befolyása világosan kidomborodjék. Nem bontja tehát elemeire az időjárást, hogy azokból átlagokat alkosson, hanem a különböző időjárásokból építi fel a klímát, amint az a természetben tényleg végbemegy. Minthogy mai ismereteink szerint az időjárás hordozói a különböző levegőfajták a D. egyik legfontosabb feladata a levegőfajták gyakoriságának a megállapítása, amikor úgy, mint a klasszikus klimatológiában, itt is tere van a statisztikai módszernek. Helytelen volna azonban a D.-t a levegőfajták statisztikájának nevezni, minthogy a lényeges különbség a régi és újabb éghajlattani irányok között nem a statisztikai módszer felhasználásának mikéntjében, hanem a fentebb vázolt analitikus (régi) és szintétikus (új) alapfelfogás között van.

Irodalom: T. Bergeron, *Richtlinien einer dynamischen Klimatologie* (Meteorologische Zeitschrift, 1930); Hesselberg, *Arbeitsmethoden einer dynam. Klimatologie* (1932).

***Dinamikus méter,** a nehézségi potenciálnak a dinamikus meteorológiában és oceonográfiában használt egysége. Ha két nívófelület egymástól való távolsága 1/g, akkor a potenciálkülönbség közöttük a *dinamikus deciméter;* ennek tízszerese a D. Két nívófelület távolsága, amelyek között a potenciálkülönbség egy D., közel 1 méter (változó a g értéke szerint). Minthogy a D. nem hosszúság, hanem geopotenciál-egység, neve félreértésre adhat alkalmat. Ezért újabban *Leo*nak nevezik (Galileo Galilei-ről).

Dinamógépek. E téren az utolsó két évtizedben a fejlődés alapvetően új megoldásokat nem hozott, csak a részletek tökéletesítését, ami által a teljesítőképesség és a kapocsfeszültség számottevő növelése, a hatásfok javulása és a gépek fajlagos súlyának (kg/kW) csökkentése vált lehetővé.

A szorosan vett D., az egyenáramu *generátorok* terén a nagyfeszültségű villamosvasutak a 3000 Volt feszültség szabványosítására vezettek, amelyet két, sorbakapcsolt és egyenként 1500 Voltos, kommutátorról vesznek le. Ily nagy feszültségeken a szikramentes járást a mágnessarukba ágyazott kiegyenlítő (kompenzáló) tekercseléssel, segédsarkokkal és gondosan kiválasztott minőségű szénkefékkel biztosítják, míg a kefe-átívelés veszélyét szigetelő válaszfalakkal és gyorsműködésű áramszakítókkal csökkentik.

A *váltóáramu, generátorok* terén a kis eséssel, de nagy vízmennyiséggel dolgozó folyami vízierőművek óriási méretű, lassan forgó gépekre vezettek. Jelenleg a legnagyobb ily gépegységek az oroszországi *Dnyeprosztroj* (Szaporosje a Dnyeper partján) vízierőműben vannak: 9, egyenként 77.500 KVA. (cos $\varphi = 0{\cdot}8$) gép, 50 per. 68 p. 88¼ ford-perc; forgórész átm. 10·4 m, állórész átm. 12·6 m, súly 780 t.

A gőzturbinahajtású, ú. n. *turbogenerátorok* terén a törekvés arra irányul, hogy a kétsarkú (50 per. 3000 ford/perc, 60 per. 3600 ford/perc) gépek teljesítőképességét minél jobban növeljék, mert ez kisebb méretű, olcsóbb és gazdaságosabb megoldást ad, mint a négysarkú (1500, ill. 1800 ford/perc). Az elért legnagyobb teljesítőképességek 50 per. 3000 ford. 71.200 KVA. 50 per. 1500 ford. 110.000 KVA. 25 per. 1500 ford. 160.000 KVA. 60 per. 1800 ford. 200.000 KV.

A nagy v. á. generátorok kapocsfeszültsége rendszerint 10—15 kV (felső határérték 30 kV). Hatásfokuk megközelíti a 99%-ot. A vastestek felépítésében mind nagyobb szerep jut a hegesztésnek. A rövidzárlatok alkalmával fellépő óriási elektrodinamikus erők ellen az állórész tekercsfejeit megfelelő erős lefogással védik. A forgórészen viszont a hőtágulás miatt a tekercsfejek szabadabb mozgását kell lehetővé tenni. A szigetelés az álló- és a forgórészen egyaránt *mikanit*. Az aránylag kisméretű turbogenerátoroknál a belső veszteségek-fejlesztette meleg elvezetése különleges hűtőberendezéseket tesz szükségessé. Leggyakoribb a zárt-terű körlégáramlás, amelynél a gépben felmelegedett levegő visszahűtése csöves vízhűtőn való áthajtással történik. A zárt-terű szellőzés, önműködő szénsav-befúvással egyesítve, a tűzveszélyt számottevően csökkenti. Legújabban hidrogén-hűtéssel is próbálkoznak, aminek előnye, hogy a hőátadás jobb és a surlódási veszteség kisebb. *(L. még: Dinamo-elektromos gépek, V. és XX. köt.)*

***Dinári rassz,** a Balkán-Félsziget és főleg az adriai tengerpart jellegzetes emberfajtája, ezért *adriai rasszuak* is nevezik. Jellemzi a magas termet, igen rövid és magas koponya, lapos nyakszirt, domború homlok, igen nagy, magas arc, mely főleg álli részén erősen megnyúlt, nagy, húsos, többnyire lehajló csúcsú orr, melynek orrsövénye alul kiáll, nagy száj, nagy fülek, hosszú végtagok, erősen fejlett testszőrözet, barnás bőr, sötét színű hullámos haj, sötétbarna szem, sűrű szemöldök. A legtöbben a kaukázusi vagy előázsiai rassz *(Homo tauricus)* válfajának tartják. Elő-Ázsiából vándorolt a Balkán hegyes vidékeire, majd Közép-Európa sok részére. Szórványosan már a neolitban előfordul, nagyobb arányú elterjedése azonban a bronzkorra esik. Hazánkban a jazig-szarmata korban mutatkozik, majd a török hódoltság idejében terjed el nagy mértékben.

***Dines,** *William Henry*, angol meteorológus, szül. 1855., megh. 1927. Pályája kezdetén megszerkesztette a D.-féle anemométert, amelyet bizonyos módosításokkal ma világszerte használnak. Nevéhez fűződik Angliában a rendszeres légkörkutatás megindulása; előbb Pyrton-Hillben, majd Bensonban szervezett obszervatóriumot; sokhelyütt használják az általa konstruált D.-féle kismeteográfot. Később sugárzásméréseket végzett. Elméleti vizsgálatai is nagyfontosságúak. Értekezései az angol meteorológiai társaság folyóiratában és emlékirataiban, valamint az angol meteorológiai intézet geofizikai iratai közt jelentek meg.

Dingler, *Hugo*, német matematikus. Újabb művei: *Der Zusammenbruch der Wissenschaft und der Primat der Philosophie* (1926); *Das Experiment* (1928). *(XX. köt.)*

***Dióda,** olyan elektroncső, amelynek csupán anódja és izzókatódja van, de rácsa nincsen. A D.-t régebben demoduláció céljára nem használták, mert az egyenirányítással kapcsolatban nem szolgáltatott erősítést. Újabban az a körülmény teszi indokolttá az alkalmazását, hogy ú. n. lineáris egyenirányítása van, így túlvezérlés és ebből folyó torzítás nem lép fel és igen jól felhasználható az önműködő hangerősségszabályozás (fadingki-egyenlítés) céljára.

***Diósgyőri Tapolca-barlang,** a Bükk-hegység délkeleti peremén a diósgyőri hévforrások és a várrom közvetlen közelében. Szendrei János már 1883. végzett benne kutatásokat. Azóta elülső részét lerobbantották, majd pincének használták. A tudomány számára ifj. dr. Saád Andor orvos fedezte fel. Az ásatások 1932 óta folyamatban vannak és eddig már ötszáznál több diluviális kovaeszköz és fegyver került napfényre, amelyek a diluviális kultúráknak három fokozatát képviselik. A felső rétegek kultúrája a magdalénienre, a középsők a soluréenre, az alsók a primitív, ú. n. protosoluteréen korra utalnak. A Bükk-hegység diluviális állatjainak legnagyobb része megtalálható itt, egyebek közt a barlangi medve és barlangi hiéna is.

***Diósy** *Antal*, festő, szül. Budapest, 1895 jún. 18. Kisrétű, finomra hangolt vízfestményeket festett, főkép a Balaton környékéről és a főváros egyes részeiről, az utóbbiak közül a *Ferenc József-tér* c. a főváros gyüjteményébe került. Az Országházban falképen festette meg Szilágyi Mihályt.

Diósy *Béla*, zenekritikus, megh. Budapest, 1930 ápr. 19. *(V. köt.)*

Diósy *Béláné, Handel Berta*, énekesnő, megh. 1927. *(V. köt.)*

***Dipolmolekulák,** mindazok a molekulák, amelyeket elektromos vonzó erők tartanak össze. Ilyen pl. a NaCl molekula, amelyben pozitív töltésű Na-ión és negatív töltésű Cl-ión kötődik molekulává. A kötés erősségére a dipol-momentum mérvadó. A szintén elektromos természetű *Van der Wals*-erőkkel kötött atomok (pl. higany) nem alkotnak D.-t.

***Dipolus.** Mindazok a mágneses, ill. elektromos töltésrendszerek, amelyekben a pozitív és negatív töltések súlypontja a tér két kü-

lönböző pontjába esik, D.-t alkotnak. Ilyen pl. a mágnespálca, a pozitív és negatív töltésgömbökből súlyzó módjára összetett elektromos D., vagy a pozitív töltésű atómmag és a körülötte ellipszisben keringő elektron dinamikai rendszere. A D. elektromos, ill. mágneses térintenzitására a *dipol-momentum* mérvadó, amely a pozitív töltés mennyiségének és a különböző előjelű töltések súlypontjai között lévő távolság mérőszámának szorzataként kapható meg.

***Dirac,** *Paul A. M.*, angol fizikus, szül. 1902. A kvantummechanika kiépítése körül nagy szerepet játszott. Idevágó alapvető dolgozata: *The Fundamental Equations of Quantum Mechanics* (1925).

***Disney,** *Walter*, amerikai filmrajzoló, szül. Chicago, 1902. Kézzel rajzolt hangosfilmjei: *The Skeleton Dance* (1927); *Miki egér* filmsorozat (1928 óta); *Silly Symphonies* (Kacagó tarka tavasz, 1932-től). Egy-egy Miki egér-film 12.000 rajzból áll, előállítási költsége mégis csak egyhatoda az élő szereplőkről készült filmekének.

***Diszhegek,** a primitív népek kozmetikájának maradandó jegyei. Valamilyen hegyes tárggyal mély sebet ejtenek az epidermiszben, ahova kormot, növénynedvet, vagy más festékanyagot juttatnak és így állandó hegeket képeznek, amelyeknek főleg mágikus jelentőségük van, azonfelül a nemi érettséget és a totembeli hovatartozandóságot is jelzik. A D. közé tartozik a fül, ajak és orr átlyukasztásán kívül még az epiláció, a koponya és a fogak eltorzítása. A D.-ek különösen Polinéziában nagyon elterjedtek.

Disznósd, kk. Borsod vm.-ben, 1935 óta *Borsodszentgyörgy*.

***Disztár lencse,** fényképezésnél használt előtétlencse, amelynek célja az, hogy megfelelő foglalatban a fényképezőgép objektívje elé erősítve, annak gyujtótávolságát és ezzel együtt a kép méretarányait megnövelje. Különböző dioptriával különböző hatásfokozatokban készül. Használatával képszélekig kirajzolt tökéletes élességet csak úgy kapunk, ha a lencsenyílást leszűkítjük. A gyujtótávolság meghosszabbítás arányában csökkenti az objektív fényerejét.

***Ditrói** *Gábor*, orvos, szül. Kolozsvár, 1884 okt. 3. 1918. Kolozsvárt, 1920. Budapesten egyetemi magántanár, 1925. Szegeden r. tanár. Általános jellegű munkásságot fejtett ki, behatóbban a szem betegségeivel foglalkozik.

Divald *Kornél*, műtörténész, megh. Budapest, 1931 márc. 23. *(V. és XX. köt.)*

***Divéky** *Adorján*, egyetemi c. ny. rk. tanár, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, a Szent István Akadémia r. tagja, a vilnai egyetem díszdoktora, szül. Alsókubin, 1880 aug. 17. Főbb művei: *Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. sz.* (1905); *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai* (1914); *Magyarok és lengyelek a XIX. sz.* (1919); *Wegrzy a Polacy XIX. stuleciu* (1919); *Dzieje przyaczemia miast spiskich do Wegier w roku 1770* (1921); *A Lengyelországnak elzálogosított tizenhat szepesi város visszacsatolása 1870-ben* (1929); *Az aranybulla és a jeruzsálemi királyság alkotm.* (1932).

***Divergencia** *(szétfolyás)*, a hidrodinamikában az a jelenség, amikor egy pontról a folyadék minden irányban szétáramlik. A légkörben D. az *anticiklonokban* lép fel, ott leszálló légmozgást s derülést okoz. A D. tehát, ellentétben a *konvergenciával*, a jó idő hordozója.

***Dix,** *Otto*, német festő, szül. Gea, 1891 dec. 2. Drezdában tanult, 1927. az ottani akadémia tanára lett. Érdemesebb művei: *Meine Eltern* (1921); *Dirnen* (1922); *Kinderbildnis* (1924); *Der Krieg im Schützengraben* (1924).

***Djagilev,** *Szergiusz*, az orosz balett újjáteremtője, szül. Novgorod, 1872 márc. 19., megh. Velence, 1929 aug. 19. 1908. szervezte meg világhíres társulatát, melyből olyan művészek kerültek ki, mint Fokin, Nizsinszki, Karsavina, Pavlova stb. A balettet feloldotta a merev sémák alól, új célt és új tartalmat adott a táncnak. Együttese egy évtizeden át döntően befolyásolta a tánc modern fejlődését, de a világháború után lassan veszített erejéből. Halála után társulata rövidesen feloszlott.

Djokjakarta *(Jokjakarta)*, a németalföldi Jáva szigetén levő kormányzóság, 3172 km², 1,558.000 lak, Hasonlónevű székvárosa, (1930) 107.622 lak. *(L. Dzsokzsakarta, VI. köt.)*

Dmowski, *Roman*, lengyel politikus, 1927. az aktív közéleti szerepléstől visszavonult. Újabban megjelent munkái: *A munkáskérdés tegnap és ma* (1926); *A kormányprobléma* (1927); *A háború utáni világ és Lengyelország* (1931). *(XX. köt.)*

***Dnyepropetrovszk,** 1926 óta Jekaterinoszláv új neve, a délukrajnai gyáripar középpontja, (1931) 332.800 lak., elővárosaival együtt 429.000 lak. A Dnyeprmenti nagy vízerőművek felállítása (1932) óta a Dnyepren közvetlen hajózóútját is biztosították.

Dnyeprosztroj, a Dnyepren, Délukrajnában épített hatalmas völgyzáró-gát és vízerőtelep neve. A folyó torkolatától kb. 300 km távolságra, Kicskasz-telep közelében, 1929. kezdték meg a 766 m hosszú völgyzáró-gát építését. A rendelkezésre álló 3·8 milliárd m³ víznek $^1/_3$-át használják fel. A hajók a 37 m magasságú esést 3, egyenként 120 m hosszú és 17 m széles kamarazsilippel kerülik meg. A hajócsatornát 1932. teljesen, a vízerőtelepet részben működésbe helyezték. A vízerőteleppel kapcsolatban nagy alumínium- és elektromos-acélgyártásra rendezkedtek be.

Dobjelek. A dobokat — és ezzel a D.-et — a katonai csapatoknál 1915. beszüntették, miután így az ütközetlétszám egy-egy harcossal növelhető volt. *(V. köt.)*

***Dobmalom,** v. *golyós malom*, aprító gép, amely cement, érc, salak, szén stb. őrlésére való. Bádogból készült dob v. henger, amely belülről ki van páncélozva, tengelycsapjai csapágyakban forognak, transzmisz-

szió- v. mótorhajtás révén. Az anyagot egy csapóajtón adagolják be, amelyet aztán gondosan elzárnak. Forgás közben a dobba helyezett súlyos golyók (kövek v. rudak) megőrlik az anyagot. Ha az őrlendő anyagnak pépszerűnek kell lenni, vizet is eresztenek a dobba. 7 m hosszú, 1·5 m átmérőjű érctörő D. napi teljesítménye kb. 200 tonna.

***Doborgazsziget** kk., *Pozsony* vm., magyaróvári j., (1930) 225 lak., 1921. alakult *Doborgaz* községnek a mai Magyarországon maradt területéből.

***Dobránszky** *(Dobránszkij)*, *Adolf*, rutén politikus, szül. Rudló, 1817 dec. 19., megh. Innsbruck, 1901 márc. 19. Az 1848. prágai szláv kongresszus egyik szervezője. 1849. a magyar szabadságharcot leverő orosz hadseregben császári biztos, amiért a „muszkavezető" nevet kapta. A Bach-korszakban egy ideig négy ruténföldi megye főispánja, majd rutén nemzetiségi programmal képviselő volt. A rutének egy részébe D. belecsepegtette a russzofil érzést. 1867. visszavonult a közéletből s előbb csertészi birtokán, majd 1881-től Lembergben később Innsbruckban élt. Főműve: *Les Slaves d'Autriche et les Magyars*. Az Études ethnographiques, politiques et litteraires-t névtelenül adta ki, ezért sokáig Rieger cseh politikus művének tartották. Sokat írt németül és oroszul a rutén kérdésről.

***Dobrogea,** *Dobrudzsa* román neve.

Dobschütz, *Ernst*, német evang. teológus, megh. 1930 nov. 11. *(XX. köt.)*

Dobsinai jégbarlang. A barlangból régebben kitermelt jég új jég képződésével ismét pótlódott. A barlang felső részében, mivel ide víz újabban nem jut el, a jégképződmények kopnak, a széleken és a mélyebb részekben azonban a jég gyarapszik, sőt néhol új alakulatok is képződnek. *(V. köt.)*

***Doby** *Géza Károly*, egyetemi tanár, szül. Bécs, 1877 dec. 30. 1904. egyetemi tanársegéd Budapesten. 1908—1909. a berlini és párizsi egytemen *E. Fischer*, illetve *E. Bourquelot* intézetében dolgozott. 1913. a földmívelésügyi minisztérium képviselője a genti élelmiszerhamisítási kongresszuson. Ugyanakkor a Budapesti Tudományegyetem a növényélettani kémia magántanárává habilitálta. 1922. Debrecenben az orvosvegytan ny. r. tanára. 1923. az Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar agrokémiai tanszékén egyetemi ny. r. tanár. 1924. cseretanár a Michigan State College-ben. 1931. a cambridgei nemzetközi növénytani kongresszuson. 1934. a Magyar Tudományos Akadémia l. tagja. Főművei: *Biochemiai tanulmányok burgonyabetegségekről, A kukorica ipari felhasználásáról, Enzymes tanulmányok, Agrochemiai gyakorlatok laboratóriumi könyve* (1928) stb.

Dóczi *Imre*, tanár, megh. 1930 nov. 12. *(V. és XX. köt.)*

Dóczy *Jenő*, író. Új művei: *Arany János, Életképek* (1930). Összeállította másokkal együtt *A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete 1505—1805.* c. bibliográfiát (1934). *(XX. köt.)*

Doëlter y Cisterich, *Cornelio*, mineralógus, nyugalomba vonult 1921., megh. Kolbnitz, 1930 aug. 8. Élete főművét, a *Handbuch d. Mineralchemie* c. kilenckötetes munkát tanítványa E. *Dittler* fejezte be. *(V. és XX. köt.)*

Dohányjövedék, statisztikai adatai, szemben a Trianon előtti Magyarország adataival, átlagosan 45—60%-os csökkenést tüntetnek fel. A dohánytermelők száma 1931—32. 5300 volt (1912. 12.000), a dohánnyal beültetett terület 43.000 hold (1912. 90.000 h.), a termelt mennyiség 36 millió kg (1912. 70 millió kg), a dohánybeváltási összeg 20 millió pengő (1912. 34 millió P). A felhalmozódott többévi termésnek megfelelő készletünk folytán a termelési engedéllyel bíró fentemlített 43.000 holdat átmenetileg 28.000 holdra leszállították. Ezidőszerint 11 dohánygyárunk van, 1912. 22 volt. Különösen csökkent a külföldi dohánylevél és dohánygyártmányok behozatala. Mindamellett országunk ezen nagy közüzeme állami háztartásunknak egyik legerősebb forrása, ezidőszerint költségvetésünkben még mindig mintegy 70 millió nettóbevétellel szerepel. A D. a háborúelőtti években átlagosan 100 millió pengő nettóbevételt szolgáltatott. *(V. köt.)*

Dohánykivitel. Magyarország nyersdohány kivitelének mennyisége a termés nagysága szerint hullámzik, viszont értékben 1929 óta erősen visszaesett:

Év	Kivitel q	Értéke P
1929	136.588	18,029.616
1930	105.368	14,751.520
1931	93.522	7,484.160
1932	121.160	7,269.600
1933	91.575	3,892.107
1934	105.297	4,791.000

A kivitel nagyobb felét Franciaország, Algir és Tunisz piacai veszik föl, 20%-a pedig Ausztriába jut. Dohánygyártmányainknak Olaszország a legnagyobb vevője, 1933. — főleg szivart és szivarkát — 175 q-t vittünk ki az olasz piacra 220.500 pengő értékben. Egyéb készárukivitelünk elenyésző. *(V. köt.)*

Dohnányi *Ernő*, zongoraművész, zeneszerző és karmester, 1920—26. európai és amerikai körúton volt. 1922. a szegedi egyetem díszdoktorává avatta. 1925—26. a New York State Symphony Orchester karnagya. 1926. Debrecen díszpolgárává választja. 1928. a Zeneakadémia zeneszerző és művészképző vezetője, 1929. a Greguss-díjat, 1930. a Szegedi Mise-díjat nyeri. 1931. a Corvin-lánc tulajdonosa. 1931 óta a magyar Rádió főzeneigazgatója. 1934. a Zeneakadémia főigazgatója. Újabb szerzeményei között vannak: *Ünnepi nyitány* (1923); *Ruralia Hungarica, Magyar Hiszekegy, Szimfonikus percek*, zongoraművek, pedagógiai munkák. Színpadi művei közül az 1912. Drezdában bemutatott *Simon*

néni került Szegeden és Budapesten előadásra és *A tenor* c. vígopera. Hangszerelte *Schubert: Moments musical*-ját, mely Dohnányiné Galafrés Elza szövegkönyvével, mint egyfelv. táncjáték került bemutatásra (1928). A Ruralia Hungarica és a Szimfonikus percek zenéjére Dohnányiné *Szent Fáklya* c. táncklegenda szövegkönyvét és koreográfiáját szerzette (1934). *(V. és XX. köt.)*

Dókus *Ernő*, a főrendiház tagja, cs. és kir. kamarás, megh. 1934 jan. 17. *(V. köt.)*

Dolány kk. neve 1927 óta *Benczurfalva*.

Doleschall *Alfréd*, büntetőjogász, megh. Budapest, 1931 febr. 21. *(V. és XX. köt.)*

***Doležal,** *Eduard*, geodéta, szül. Budějovice, 1862 márc. 2. A bécsi Technische Hochschule konstruktőrje, 1905. ugyanitt tanár. 1907. megalapította a nemzetközi fotogrammetriai társaságot, melynek elnöke. Művei: *Nivellieren* (1902); *Hand- und Lehrbuch der niedern Geodesie* (1904). Kiadja 1908 óta az *Internationales Archiv für Photogrammetrie* c. folyóiratot.

***Dollfuss,** *Engelbert*, osztrák politikus, szül. Tesing, 1892 okt. 4., megh. Bécs, 1934 júl. 25. Nemzetgazdasági egyetemet végzett. A világháború után, főhadnagyi rangban leszerelve, az alsóausztriai parasztszövetség titkára, 1927. az alsóausztriai mezőgazdasági kamara igazgatója lett. Mint agráriuspárti politikus elsősorban álló feladatnak hirdette, hogy Ausztria önmagát lássa el agrártermékekkel. 1930. tagja, majd alelnöke és rövidesen elnöke lett az osztrák szövetségi vasutak intézőbizottságának. 1931 márciusban földmívelésügyi miniszternek nevezték ki, 1932 májusban, a Buresch-kormány bukása után, szövetségi kancellár és külügyminiszter volt. Politikája oda irányult, hogy minden eszközzel megakadályozza a Németországhoz való csatlakozást követelő német nemzeti szocialista mozgalom uralomra jutását, miért is a nemzeti szocialista párt működését betiltotta. Ebben a törekvésében a szociáldemokraták felkínálták neki szövetségüket, amit azonban nemcsak hogy elutasított, hanem ugyanakkor velük szemben is megkezdte az irtó harcot. Minthogy parlamentáris alapon, választások útján nem remélhetett sikert, megszüntette a parlamentáris rendszert. Erre alkalmat adott neki a nemzetgyűlés elnökségének 1933 februárban a vasutasok rövid ideig tartó sztrájkjának parlamenti tárgyalásából kifolyóan bekövetkezett lemondása. D. nem volt hajlandó elnökség hiányában a nemzetgyűlést összehívni, sőt meg is akadályozta ennek egybeülését és parlament nélkül, szükségrendeletekkel kormányzott. A szocialista lapok elkobzását és a szocialista szervezetekben való házkutatásokat elrendelő intézkedésekre 1934 februárjában a szociáldemokrata köztársasági védőszövetség forradalmi megmozdulással felelt, ezt azonban több napig tartó véres harcok után leverték. Ezt követően fokozottabb mértékben folytatódott a nemzeti szocialista mozgalom, egymást követték a merényletek és az ezek megtorlását célzó kormányintézkedések. 1934 júl. 25. a déli órákban katonai és rendőri egyenruhákba öltözött nemzeti szocialista fegyveres csapatok a rádió-épületbe és a kancellári palotába behatolva, puccsot kíséreltek meg, s a palotában talált kancellárt két pisztolylövéssel súlyosan megsebesítették. D. rövid szenvedés után a helyszínén meghalt.

***Dollinger** *Béla*, orvos, sebész, ortopéd, szül. Budapest, 1880. 1904. avatták orvosdoktorrá, 1905-től az I. számú Sebészeti Klinika testegyenészeti rendelésének vezetője. 1915. magántanári képesítést, 1925. egyetemi rk. tanári címet nyert. 1928 óta az Országos Társadalombiztosító Intézet osztályvezető orvosa. A Testnevelési Főiskola rk. tanára. Egy ortopédiai tárgyú könyv és számos tudományos közlemény szerzője.

Dollinger *Gyula*, orvostanár, szül. Budapest, 1849 ápr. 10. 1898—1919. volt a sebészet tanára a budapesti I. számú Sebészeti Klinikán. A háború alatt mint vezértörzsorvos teljesített szolgálatot. A hadirokkantak ügyét jelentősen felkarolta, megszervezte a Budapesti Állami Művégtag-gyárat. 165 önálló dolgozata jelent meg a sebészet minden ágából. 1929. megírta élettörténetét, amely *80 esztendő életemben* címen, mint az *Orvosképzés* egy külön füzete jelent meg. *(V. köt.)*

***Dollo,** *Louis*, belga paleontológus, szül. Lille, 1857 dec. 7., megh. Brüsszel, 1931 ápr. 19. Brüsszeli egyetemi tanár, műveivel megalapította a paleobiológiát. A Dollo-törvény (a fejlődés visszafejlődésének lehetetlensége) tőle származik.

Domanovszky *Sándor*, történész, egyetemi tanár, 1926. a bölcsészeti kar dékánja. 1928. a Comité International des Sciences Historiques magyar képviselője és a Comité bureau-jának tagja. A M. Tud. Akadémia igazgatótanácsának tagja. Az Orsz. Ösztöndíjtanács ügyv. igazgatója, a Corvin-koszorú tulajdonosa. Újabb műve: *József nádor élete és iratai III—IV.* *(V. és XX. köt.)*

Domaszewski, *Alfréd*, filológus, megh. Heidelberg, 1927 júl. 2. *(V. és XX köt.)*

***Dombóváry** *Géza dr.*, ügyvéd, szül. 1874 nov. 28. 1902. a Büntető Jog Tárának, majd a Jogtudományi Közlönynek a munkatársa. Értékes büntetőjogi tanulmányokat ír. Főbb művei: *A Nyáry-féle 1842. büntetőtörvényszolgáltatási eljárás* (1906); *A büntetőbírósági rehabilitáció* (1906); *A tény- és jogkérdés a bűnvádi gyakorlatban* (1912); *Fenyítőeljárási és börtönügyi adalékok vármegyéinknek XIX. századeleji gyakorlatából* (1931); *Helyreigazítás, helyesen cáfolatközlési kényszer és becsületvédelem* (1933).

Domesztikáció. Az állattenyésztés az emberi művelődés újabb eredménye, amely azonban helyenként még a legősibb multba nyúlik vissza. Az első háziállat jóformán mindenütt a kutya volt, amelynek több vadonélő fajtáját sikerült Indiában és Etiópiában felfedezni. A régi egyiptomiak kutyáját a sakálra vezetik vissza; a többi kutyafajtát a vadonélő kutyafajokkal és ezeknek a

farkassal való kereszteződésével lehet összefüggésbe hozni. Föltehető, hogy a vad kutyafajok, koncot lesve, követték az embert s hogy önként szegődtek hozzá. A házikutya nyomaival már a hatezer év előtti koraneolitikus telepeken is találkozunk. Valószínű, hogy a házikutya nagy mértékben támogatta az embert a többi vadonélő állat domesztikálásánál. Az állatok domesztikálásának fogalmát szigorúan el kell különítenünk az egyszerű állatszelidítéstől. A legtöbb vadonélő állat megszelidíthető, de aránylag csak kevés vált igazi háziállattá. A vadállatok domesztikálásának kérdése az emberi művelődéstörténetnek még mindig megfejtetlen problémái közé tartozik s nem ismerünk még olyan minden tekintetben kielégítő magyarázatot, amely teljes világosságot derítene arra a kérdésre, hogy miképpen váltak a vadonélő állatok háziállatokká. *Eduard Hahn* elmélete szerint az áldozati célokra befogott állatok lettek volna idővel háziállatokká. *Hillebrand Jenő* a megoldást mélyebben fekvő természetes okban keresi. Régi megfigyelés, hogy a vadonélő emberek gyakran befognak fiatal vadonélő állatokat s arról is sok följegyzés van, hogy az állatok nagyobb veszedelmek, így tűz, árvíz és éhenhalás elől menekülve, önként keresik fel az ember tanyáit. De a domesztikálási folyamat csak abban az esetben indul meg, ha a fogságba jutott állatok csordában vagy falkában élő fajhoz tartoztak, mivel megfigyelése szerint csak ezek tudnak fogságba jutva tovább szaporodni. Egyéb fogságba jutott állatok legfeljebb szelíd állatokká lesznek, de sohasem válnak az ember közelében továbbszaporodó igazi háziállatokká.

Másodlagosan az a körülmény is közrejátszhatott, hogy az ember fel tudta-e használni az illető állatot saját céljaira. Érdekes ebből a szempontból, hogy a csapatokban élő félmajmok, amelyek fogságba jutva, nagyon könnyen szaporodnak, mégse lettek igazi háziállatokká, mert az ember semmiféle komoly hasznukat nem vehette. *(V. köt. Domesticatio.)*

Dominik, *Hans*, német mérnök és író, újabb művei: *Der Brand d. Cheopspyramide* (1926); *Das Erbe d. Uraniden* (1927); *König Laurins Mantel* (1928). *(XX. köt.)*

***Dominion,** hivatalosan használt rövidítése a *self-governing D.* kifejezésnek, amelyet az 1926. brit birodalmi kongresszus így definiált: „Autonóm közületek a Brit Birodalmon belül, amelyek egyenjogúak, semmiképp sem alárendeltek egymásnak, sem bel-, sem külpolitikai tekintetben, noha a Koronához való közös hűség egyesíti őket és szabadon társultak, mint a Nemzetek Brit Birodalmának *(British Commonwealth of Nation)* tagjai" A D.-ok ezek: Ausztrália, Kanada, Ir szabadállam, Újfundland, Új-Zéland és Délafrika.

***Domjanić,** *Dragutin*, horvát költő, szül. 1875., megh. 1933. Kiváló lírikus. 1917. nagy sikert aratott kaj-nyelvjárásban megírt verseskötetével: *Kipci i popevke*. A Zagorje-vidék lírikusa. Fínom esztéta, aki az irodalomban a horvát nemzeti visszahatás legerősebb kifejezője a délszláv irányzattal szemben. A Matica Hrvatska elnöke. Művei összegyüjtve megjelentek: *Izabrane pjesme* (Lunaček, 1925) címen.

***Donáth** *Benjámin*, magántudós, szül. Érsekújvár, 1857 nov. 10. Autodidakta, aki több klasszikus és modern nyelvet beszél. Az irodalomban nevét *A bosszúálló Isten* c. munkájával tette ismertté, amelyben egynémely bibliafordítási hibára mutat reá.

Donáth *Gyula*, orvostanár, résztvett a Szentföld újjáépítésének hazai mozgalmában, mint egyetemi bizottsági elnök berendezte a jeruzsálemi héber egyetem könyvtárát. Újabb művei: *A homlokagy szerepe a magasabb lelki működésekben* (1922. angolul és németül is megjelent); *Alkoholizmus, alkoholkérdés* (1926). Az utóbbi években élénk munkásságot fejtett ki az öröklési biológia terén és kísérletezett a dadogás hipnózisáltali gyógykezelésével. *(V. és XX. köt.)*

Donghó *Gyárfás Géza*, főlevéltáros, megh. Sátoraljaújhely, 1928. *(V. köt.)*

Dongola, tartomány az angol-egyiptomi Szudánban, 311.000 km², (1925) 163.000 l.

***Dongónégerek,** Középafrika legnevezetesebb törpe népe, a busmanok mellett legősibb néprétege Afrikának. Etnográfiai nevük pigmeus. Már az ókori írók is megemlékeznek róluk, de az idetartozó adatokat sokáig mesének tartották. A férfiak átlagos magassága 144—145 cm, a nőké 135 cm. Testük színe valamivel világosabb, mint a szomszédos törzseké, hajuk fekete, karjaik feltűnően hosszúak. Hordákban vándorolnak, vadásznak, de élelmük javarészt gyüjtögetésből származik. Lakásuk lombokból, fakarókból és gyékényből készül. Fegyverük a lándzsa, hajítófa és mérgezett nyílú íjj.

***Donnedieu de Vabres,** *Henri*, francia büntetőjogi író, szül. Nimes, 1880., a párizsi egyetem jogi fakultásán a büntetőjog és az összehasonlító büntetőjogtudomány professzora, e szakma egyik legkiválóbb művelője. Főművei: *Introduction à l'étude du droit pénal international* (1922); *Les Principes modernes du droit pénal international* (1928); *La Justice pénale d'aujourd'hui* (1929).

Donner, *Otto*, finn nyelvész, megh. 1909. *(V. köt.)*

***Doolittle,** *Hilda*, amerikai írónő, szül. Bethlehem (Pennsylvania), 1886 szept. 10. 1913. férjhezment *Richard Aldington* angol íróhoz. Verskötetei: *Sea Garden* (1916); *Heliodora* (1924); *Collected Poems* (1925). Drámák: *Hippolytus Temporizes* (1927). Elbeszélő művek: *Palimpsest* (1926); *Hedylus* (1928).

***Dopolavoro** (olasz, a. m.: *munka után*), intézmény, amely az olasz testi- és szellemi munkások önképzését, szórakozását, társas együttlétét fasiszta szellemben szervezi meg. 1925. Mussolini létesítette.

***Doppler—Stark-hatás.** Ha a fényforrás és az észlelő egymáshoz képest mozognak, úgy az észlelő a fény színét másnak találja, mint nyugalom esetén. Ez a Doppler-hatás, melyet először égitesteken észleltek. Laboratóriumban Stark észlelte a jelenséget, hidrogén-csősugarakon. A kisülés fényét u. is spektroszkópban vizsgálva, a Bohr-elmélet által megszabott színkép-vonalak mellett, azokhoz közel, kísérő-vonalak is láthatók, melyeknek fellépte éppen az emmittáló protónok, mint mozgó fényforrások D.-ával magyarázható. Az eredeti színkép a nyugvó, ill. lassú protónoktól származik.

Dopsch, *Alfons*, történetíró. Újabb művei: *Natural- und Geldwirtschaft der Weltgeschichte* (1930); *Das Mittelalter in Einzeldarstellungen* (1930). A *Veröffentlichungen des Seminars für Wirtschafts- und Kulturgeschichte an der Universität Wien* (1925-től) szerkesztője. *(V. és XX. köt.)*

Dorgelès, *Roland*, francia író, 1929. a *Goncourt* akadémia tagja, újabb művei: *Souvenirs sur les croix de bois* (1929); *Entre le ciel et l'eau* (1930). *(XX. köt.)*

***Dorgyev,** *Aharamba Agvan*, tibeti oroszbarát államférfi, szül. Chorinszkaja, 1846 vagy 1853. Buddhista kolostorokban nevelkedett, majd Lhasszába került és a legnagyobb állásokat érte el. 1898. Oroszországba utazott, ekkor kapta D. nevét. Ez volt az első közeledés Oroszország és a dalai láma között. 1906. Pétervárott a cár fogadta, 1913 jan. állítólag ő hozta létre azt a szerződést, amelyben Mongolia elismerte Tibet önállóságát. Igyekezett a műveltséget terjeszteni Tibetben, új burjét ábécét szerkesztett, könyveket adott ki és két iskolát alapított.

***Dormándi** *László*, író, a Pantheon könyvkiadóvállalat igazgatója, szül. Dormánd, 1898 júl. 14. Főbb művei: *Vihar*, *Tűzsárkány*, *Sólyommadár*, *Jó ember* (regények).

***Dornier,** *Claudius*, német repülőgép-építő, szül. Kempten, 1884 máj. 14. 1910. Zeppelin gróf szolgálatába lépett, 1914. megkezdte a fémből épített repülők készítését, ezzel kísérletezve 1929. a Do X. nevű óriáshidroplánt készítette el, mely 1935 márc. 1. elpusztult. A *Dornier Metallbauten A.-G.* vezetője és tulajdonosa.

***Dorning** *Henrik* ny. rendőrfőkapitányhelyettes, szül. Polgárdi, 1880 febr. 24. 1897. a budapesti rendőrség szolgálatába lép, 1908—1910. megszervezi és vezeti a rendőrségi gyermekbíróságot, 1918—20. a bűnügyi osztály csoportvezetője, 1920—22. a belügyminisztériumban teljesít szolgálatot, 1922—28. a rendőrség országos szaktanulmányi felügyelője és a tisztitanfolyamok vezetője, 1928—34. a bűnügyi osztály vezetője. 1934. nyugalomba vonult. A Bécsben székelő Nemzetközi Bűnügyi Rendőrségi Bizottság alelnöke. Főbb művei: *Külföldi rendőrségek* (1916); *Optika a nyomozás szolgálatában* (1916); *A rendőrség intézményének fejlődése* (1922); *A bűnügyi rendőrség nemzetközi összeműködése* (1933); *A büntetőjog tankönyve.*

***Dorno,** *Carl*, svájci meteorológus, szül. 1865. 1933-ig a davosi obszervatórium vezetője. Működése igen nagyjelentőségű az orvosi meteorológia fizikai alapvetését illetőleg. Korszakalkotó vizsgálatokat végzett a napsugárzás természetének kikutatására és a sugárzás biológiai alkalmazásának tanulmányozására. A lehülési szám *(Abkühlungsgrösse)* nagy fiziológiai jelentőségét kidomborította s megszerkesztette annak mérésére a *frigorimétert*. Legfontosabb munkái: *Physik der Sonnen- und Himmelsstrahlung*, *Studie über Licht und Luft des Hochgebirges*, *Grundzüge des Klimas von Muottas-Muraigl.*

***Dorno-sugarak.** Így nevezik *Dorno* davosi orvos érdemeinek emlékére az ibolyántúli fénysugarak 290—320 mll (milliomod milliméter) hullámhosszú részét, melyek orvosi szempontból fontosak. (L. *Ultraibolya sugarak, XVIII köt.).*

***Dornyay** *Béla*, geológus, földrajzíró és honismertető, szül. Keszthely, 1887 márc. 25. Budapesten 1910. tanári, 1913. doktori oklevelet szerzett. Több vidéki középiskolában, utoljára 1923 óta a salgótarjáni reálgimnáziumban működött. A Liptóvármegyei és Tatatóvárosi Múzeum megalapítója és négy városi múzeum őre volt. Több mint száz földtani, művelődéstörténeti, földrajzi, archeológiai, muzeológiai stb. értekezést és cikket írt. Nagyobb önálló művei: *Rózsahegy környékének földtani viszonyai* (1913); *Bakony* (1927); *Balaton* (1934).

***Doroghy** *Ervin*, hiteljogi író, ügyvéd, szül. Temesvár, 1881 júl. 10. A kir. Kúria ügyvédi tanácsának tagja. Szaklapokban és napilapokban megjelent cikkein kívül önálló munkái: *Semmisségi panasz és a kir. Kúria* (1902); *Csődönkívüli kényszeregyesség* (1908); *The authentication of foreign law in court procedure* (1908); *Javaslatok a kényszerfelszámolás intézményének törvényhozási szabályozásáról* (1926); *A korlátolt felelősségű társaságról* (1928); *Részvényjogi novella* (1932).

***Doros** *Gábor*, orvos, egyetemi m. tanár, szül. Székelyudvarhely, 1892 márc. 24. Főbb művei: *A nemi egészségügy problémái* (1928); *A nemibetegségek kérdése Budapesten* (1930).

Dorpat, l. *Tartu. (XXI. köt.)*

***Dorsch,** *Käthe*, német színésznő, szül. Sankt Peter bei Nürnberg, 1885 máj. 24. Nürnbergben lépett fel először, 1913 óta Berlinben játszik. Komoly drámai szerepek (Gretchen, Minna v. Barnhelm) mellett egész sereg operettben és hangosfilmben tűnt ki.

Dortmund, németországi város Westfáliában, a nyugati iparvidéken. Az 1925. 75 km² kiterjedésű és 321.743 lakosú városhoz 1928. egy várost és 22 községet csatoltak, ezen a réven D. 271 km² kiterjedésű és (1933) 534.794 lak. várossá emelkedett. Lakosságának 63%-a iparos és kézműves, 17%-a kereskedő és forgalmi alkalmazott. 24 bányatelepe 41.500 embert foglalkoztat, szénbányái 1929. 12·55 millió tonna szenet, vas-

kohói 2·1 millió tonna nyersvasat, 2·9 millió tonna nyersacélt, sörgyárai 3 millió hl sört termeltek. Hatalmas forgalmát 30 pályaudvar bonyolítja le.

Dose, *Johannes,* német író, újabb művei: *Döppel* (1914); *Das Erdfeuer* (regény, 1919); *Rungholts Ende* (1920); *Ein blutiges Narrenspiel am Dänenhof* (1922); *Steinbeil und Bronzeschwert* (1924). *(V. köt.)*

***Dos Passos,** *John,* amerikai író, szül. Chicago, 1896 jan. 14. A modern szellemű, új formákat és új szellemet kereső új amerikai irodalom egyik vezető alakja. A regényírás technikájában az európai expresszionizmushoz hasonló módszert honosított meg, a mai életet jelképező szédületes tempóval, kaleidoszkop-szerűen váltakozó eseményekkel és alakokkal, villanás-szerűen megvilágított helyzetekkel, párhuzamosan haladó jelenetekkel. Fő művei: *The 42nd Parallel* (1931); *Manhattan Transfer* (1932); *Three Soldiers* (1932), a két első magyarul is.

***Dougherty,** *Paul,* amerikai festő, szül. Brooklyn, 1877 szept. 6. Kiváló tengeri tájképeket fest, amelyek északamerikai nyilvános és magánképtárakban vannak.

Doumer, *Paul,* francia államférfi. 1931 máj. 13. köztársasági elnök. 1932 máj. 6. Párizsban, az irodalmi kiállítás megnyitása alkalmával egy Gorgulov nevű orosz orvos, ellenforradalmi emigráns három pisztolylövéssel meggyilkolta. *(V. és XX. köt.)*

Doumergue, *Gaston,* francia államférfi, köztársasági elnök, 1931. ápr., Nizzában tartott beszédében, amelyet politikai hagyatékának tekintettek, újra élesen állást foglalt a leszerelés ellen és a védvámpolitika mellett. 1931 máj. 13., amiután elnöki megbízatása lejárt, visszavonult a politikai élettől. 1932. a Suez-csatorna részv. társ. elnökének választották meg. 1934. a Chautemps kormány bukása után Lebrun elnök felkínálta neki a kormányt, amit azonban visszautasított. A Daladier-kormány bukása után elvállalta a megbízást és 1934 febr. 9 valamennyi polgári párt koalíciójából megalakította kormányát. 1934 nov. 8. lemondott és a szerepléstől visszavonult. *(XX. k.)*

D'Ovidio, *Francesco,* olasz filológus, megh. 1925. *(V. köt.)*

***Dow-fém,** igen könnyű (1·76—1·81) fajsúlyú magnézium-, aluminium- és mangánból készülő fémötvözet, amely legújabban könnyűségénél és aránylagos szilárdságánál fogva a sztratoszféra-léggömbök légmentesen záró gondolájának építésénél használatos.

Doyle, *Arthur Conan, Sir,* angol regényíró, megh. Windlesham, 1930 júl. 7. *(V. és XX. köt.)*

Dózsa *Endre,* alispán, író, cs. és kir. kamarás, 1916. megkapta a vaskorona-rendet. Újabb műve: *Régi jó és zord időkből* (Kolozsvár, 2 köt. 1928.). *(V. köt.)*

Döblin, *Alfred,* német író. Újabb művei: *Feldzeugmeister Cratz* (elbeszélés, 1926); *Manas* (elbeszélés, 1927); *Alfred Döblin im Buche, zu Haus, auf der Strasse* (önéletrajz, 1928); *Berlin Alexanderplatz* (regény, 1929, magyarul is); *Unser Dasein* (essay, 1933); *Jüdische Erneuerung* (essay, 1933); *Babylonische Wanderung* (regény, 1934). *(XX. köt.)*

***Döderlein,** *Albert,* nőorvos, titkos tanácsos, egyet. ny. r. tanár, a müncheni I. sz. női klinika v. igazgató-tanára, szül. Augsburg, 1860 júl. 5. Először az erlangeni, majd a lipcsei női klinikán működött. Kilenc nagyobb munkája és több mint 60 különböző közleménye látott napvilágot. Különösen az *Operative Gynäkologie* c. nagy könyve (melyet *Krönig*-gel együtt írt), általánosan ismert és kedvelt. A méhráknak sugaras kezeléssel való gyógyításával foglalkozott.

***Döller** *Antal (Poprádvölgyi),* m. kir. korm.-főtanácsos, szül. 1879 márc. 5. 1897. Késmárkon gimnáziumi érettségit tett, 1900. a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után hadnagy, 1903. a cirkvenicai katonai gyógyház parancsnoka, 1914. udvari titkár, 1915. kir. tanácsos lett. 1905 óta működik József kir. herceg titkáraként.

Dörmann, *Felix,* osztrák író, megh. Bécs, 1928 okt. 26. *(XX. köt.)*

Dörre *Tivadar,* festő, megh. 1932 ápr. 25. *(V. köt.)*

***Dőry** *Ferenc,* ny. levéltári igazgató, szül. Szekszárd, 1875 nov. 27. 1898. lépett mint gyakornok az Országos Levéltár kötelékébe, 1922. igazgatóvá nevezték ki. 1932. átvette az intézet vezetését. 1934. nyugalomba vonult. Önálló munkáin kívül több tanulmánya jelent meg szakfolyóiratokban.

***Drăganu,** *Nicolae,* román nyelvész, szül. Zágráb (Beszterce-Naszód vm.), 1884. Középiskoláit Naszódon, az egyetemet, mint az Eötvös-kollégium tagja, Budapesten végezte. A naszódi román lyceum tanára volt, jelenleg a kolozsvári egyetemen a román nyelvészet és régi irodalom tanára, akadémiai lev. tag, Kolozsvár ideiglenes polgármestere. Főbb művei: *Codicele Todorescu si codicele Marţian, Toponimia si istorie, Românii in veacurile IX—XIV.*

***Draghunt,** olyan lovaglási akadályverseny, amelyben kb. 4000 m-t a master (vezető) után kell lovagolni és a végén 800—1000 m-t a master jelére toronyiránt kell vágtatni a cél felé. A D. nyerője, aki a master által megtett egész útvonalat végiglovagolta, majd az utolsó részben, az ú. n. kifutóban, elsőnek éri el a célt.

***Dragomirescu,** *Mihail,* román esztétikus, szül. 1868. A bukaresti egyetemen a román irodalomtörténet tanára. Főbb művei: Critica ştiintifică şi Eminescu, Critica dramatică, Dramaturgia Română, Teoria poeziei, De la misticism la raţionalism.

***Drágszél** nk., *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* vm., kalocsai j., (1930) 539 lak., 1921. alakult a *Homokmégy* k.-hez tartozott *Drágszél* külterületi lakott helyből.

Dráma. Az utóbbi egy-két évtized alatt a D. uralkodó formája több tekintetben megváltozott és számos új színpadi műfaj keletkezett. Ennek magyarázata, hogy a mai

színház szükségét érezte a régi keretek kitágításának és az új mondanivalók új formákat kívántak. A mai élet ábrázolása, az új problémák, de azonkívül a modern színjátszó-stílusok, a technikai lehetőségek, végül a film és a revű hatása egy egész sor új műfaj keletkezését segítette elő. Hogy az újabb formák szerkezeti vagy más szempontból megfelelnek-e a D. és a színjátszás szellemének, az kérdés; azonban a régi tragédia háttérbe került, a vígjáték és a középfajú D. van előnyben, mely utóbbi főleg társadalmi és erkölcsi kérdésekkel foglalkozik. *(O'Neill, Bruckner, Galsworthy, Jules Romains.)* A könnyű vígjáték (és bohózat) mellett időszerű a szatirikus és paradox vígjáték *(Shaw, Pirandello)*. A verses műfajokkal szemben a próza uralkodik. A társadalmi problémákkal foglalkozó D.-ban és vígjátékban jellegzetes új forma a keresztmetszetszerű beállítás : a főcselekmény problémájának megvilágítása párhuzamosan futó vagy szimultán történésekkel, hogy ilyen módon a darab plasztikus átmetszetet adjon az egész korról. Összefügg ezzel az erős szerkezeti feltagolás. A felvonások több képre és jelenetre tagolódnak, úgyhogy sokszor valósággal montázsszerűen váltakoznak a képek, filmszerűen pergő cselekménnyel. *(Bruckner, Brecht, G. Kaiser, Hasenclever.)* Ez a szimultán módszer és revűszerűség egyszersmind gyakran belevonja a drámai cselekménybe a tömegjátékot, sőt a táncot és zenét is *(Toller, Becher)*, viszont a régi operaformát természetes drámai elemekkel teliti. *(Brecht.)*

Újabb műfaj a *kórusdráma*, amelyben az antik tragédiákhoz hasonlóan fokozott szerep jut a kórusoknak, melyek itt aktív tömegjátékot adnak. Sokszor nemcsak parlandó-beszéddel vagy énekkel, de koreografikus mozgásokkal is. Ez a szintetikus drámai forma tehát különböző kifejezőelemeket egyesít a mozgás és zene szerves bekapcsolásával, hasonlóan a wagneri elképzeléshez, csakhogy itt a drámán marad a hangsúly. Új a *tanítódráma*, melynek vonala fölfelé tart, hőse nem is csupán egy ember, nincs benne drámai bukás, csak tisztázódás. Ez inkább revűszerű forma (tanító revű) és szemléltető, epikus jellegű. Itt kell megemlítenünk a *Zeitstück*-öt, mely elnevezés az aktuális tartalomra vonatkozik. A zenei D. területén új műfajok : az *iskola-opera*, a rövid *perc-opera*, a *sanzon-opera* s a korszerű problémákkal foglalkozó *szatirikus opera*. Ezen a téren számos új formával próbálkozott *Stravinszky*, Darius *Milhaud*, *Hindemith*, Kurt *Weill*, *Brecht*, *Cocteau* stb.

A történelmi D. új formáját főleg *Werfel* és *Bruckner* egyengették. Azok közül, akik a D. új formáit keresték, megemlítjük még *Pirandellót* (a modern commedia dell'arte), *Marinetti*-t (futurista dráma), *Cocteau-t*, végül *Jevrejnoff*-ot (monodráma). Amint látjuk, a régi műfajok keretei részben eltolódtak, a drámai, zenei és koreografikus műfajok gyakran kapcsolódnak. Azonkívül jelentős különbség mutatkozik a témában, a jellemfejlesztésben és a szerkezetben. Sokszor vitatott probléma a „happyend"-nek a közönség mai beállítottságával magyarázható kedveltsége. Egyes új műfajok a problémák tisztázásában látják a korszerű formát. *(V. köt.)*

Drasche-Lázár *Alfréd*, író, rk. követ és meghatalm. miniszter, nyugalomba vonulása óta (1923), főleg közgazdasági feladatoknak, elsősorban idegenforgalmunk fejlesztésének szenteli magát. 1930 óta az IBUSz elnöke. Újabb regényei : 2222 (1927); *Amyr* (1930); *Az egyenes út* (1933). *(V. és XX. köt.)*

Drávapálfalva kk. és *Barcs* nk. 1928. egyesültek *Barcs* néven.

Drégely *Gábor*, mérnök és író, újabb színművei : *A vörös ember* (Magyar Színház, 1924. Liptai Imrével); *Az utolsó Verebély lány* (Fővárosi Operettszínház, 1928); *Valaminek történni kell* (Magyar Színház, 1929., Lakatos Lászlóval). *(V. és XX. köt.)*

Dréhr *Imre*, közgazdász és politikus, Vass József népjóléti miniszter halála után, 1930. lemondott államtitkári állásáról. Az 1931. évi választásokon újra mandátumot kapott. A Népjóléti Minisztériumban folyt ügyvitelről és gazdálkodásról napvilágot látott leleplezések D.-t is felelőssé tették a történtekért, ennek folytán bűnvádi eljárás indult meg ellene. *(XX. köt.)*

Dreiser, *Theodor*, amerikai regényíró, újabb művei: *A Gallery of Woman* (elb., 1928); *Chains* (elb., 1927); oroszországi élményeit *Looks at Russia* (1928) c. írta meg. Magyarul megjelent művei: *Amerikai tragédia* (3 köt.); *Jennie Gerhardt. (XX. köt.)*

Dreisziger *Ferenc*, pedagógus, tanár, megh. 1915. *(V. köt.)*

Drews, *Arthur*, német filozófus, újabb művei : *Die Marienmythe* (1929); *Hat Jesus gelebt?* (1929); *Gott* (1930); *Der Ideengehalt von Wagners dramatischen Dichtungen* (1930). *Deutsche Religion* (1935.) *(V. és XX. köt.)*

Drezda *(Dresden)*, Szászország fővárosa, 1930. hozzácsatolták Lockwitz, Wachwitz és Omsewitz községeket, így területe 115·2 km², (1932) 642.989 lak. Az Elbén 1930. egy új hidat építettek.

Driesch, *Hans*, német filozófus, újabb művei : *Grundprobleme der Psychologie* (1926); *Die sittliche Tat* (1927); *Philosophische Gegenwartsfragen* (1933). 1930. Budapesten járt, ugyanakkor a Magyar Filozófiai Társaság tiszteletbeli tagjává avatta. 1933. nyugalomba vonult. *(XX. köt.)*

Drieu La Rochelle, *Pierre*, francia író, legutóbbi munkái jórészben politikai irányú tanulmányok : *Genève ou Moscou, L'Europe contre les patries, Socialisme fasciste* (1935). Regényei : *Blèche, Une femme à sa fenêtre, Le Feu follet, Drôle de voyage* (1934). Novellái: *La Comédie de Charleroi*, mellyel 1934. a Renaissance-díjat nyerte ; *Journal d'un homme trompé* (1935). Színdarabjai : *L'Eau fraiche, Le Chef* (1935). *(XX. köt.)*

Drinkwater, *John,* angol költő, mint drámaíró is a legkiválóbbak közé tartozik. Drámái jórészt történelmi alakok körül forognak: *Abraham Lincoln* (1918); *Mary Stuart* (1921); *Oliver Cromwell* (1921); *Robert Burns* (1925). Egyéb művei: *Persephone* (versek, 1927); *The Pilgrim of Eternity: Byron, a Conflict* (1925); *Inheritance* (önéletr. 1931); *Ch. J. Fox* (1928); *Pepys* (1930); *American Vignettes* (1930); *The Life of C. Laemmle* (1931) stb. *(XX. k.)*

***Drosszin,** *Szpiridion Dimitrijovics,* orosz költő, szül. Niszovka, 1848 dec. 18., megh. u. o., 1930. Iskolázatlan parasztfiúként került Pétervárra, ahol csaposlegény volt. 1866. adta ki első verseit, 1896. szülőfalujába ment s egyszerű paraszt módon élt. Művei: *Versek* (1889); *Szülőfalum* (1905); *Új orosz dalok* (1910).

Drótkötélpálya. Vasúttal nem járható völgyáthidalásoknál, bánya- és kohótelepeken érc, kavics, mészkő, szén stb. szállítására D.-t használnak. Van egy tartó- és egy vontató-kötél, mely a rajta függő csilléket magával viszi s ezek a tartó-kötélen kerekeken, gurulnak. A mai D. szállítása folytonos, mert egymással párhuzamos két kötélpálya van az oda- és visszaszállításra. A vontató végnélküli hurok és hajtása mótorikus úton, forgó villa útján történik. A kocsik egymást 50—100 m távolságban követik. A tartóoszlopok fából, vasrácsozatból v. vasbetonból készülnek s egymástól 50—60 m távol vannak. A kötél feszítésére (belógás, főleg télen zuzmarától) és a hőtágulás kiegyenlítésére súllyal terhelt feszítőművet alkalmaznak. A billenő kocsik a pálya végén, a kiürítésnél ütközőkbe kerülnek. Svájcban, Tirolban stb. ma már hegycsúcsokra vezető személyszállító D.-t is alkalmaznak. *(V. köt.)*

Drozdy *Győző,* politikus, 1927. az általános választások után az Északamerikai Egyesült Államokba költözött. Ott megszervezte az Amerikai Magyar Revíziós Ligát, amelynek elnöke lett. 1932. visszajött Magyarországba és a *Néplap* szerkesztője lett. 1933. *Az ezüst kócsag* c. színművéhez a zenét *Járosy* Jenő írta. Darabját a Városi Színházban adták elő. Agrárpolitikai cikkei és tanulmányai több lapban jelentek meg. *(XX. köt.)*

***Drozdy** *Gyula,* író, szül. Bajta, 1881 nov. 17. Budapesti Tanítóképző Intézeti tanári működése után 1933. a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Néptanítók Lapja felelős főszerkesztésével bízta meg. A szünidei tanítói továbbképző tanfolyam előadója, az Országos Közoktatási Tanács tagja. Főbb művei: *Földrajzi előismeretek* (1908); *Modor szab. kir. város története* (1913); *A Magyar gyermek olvasókönyvei* (1926); *Elméleti fejtegetések, gyakorlati tanítások* (1928).

Drude, *Oscar,* német botanikus, megh. 1933 febr. 1. *(V.* és *XX. köt.)*

Drummond, *Eric, Sir,* angol diplomata, 1919. a Népszövetség főtitkára. Működésének elismeréseül a hágai Carnegie-alapítvány neki juttatta az 1931. évi Wateler-díjat, amelynek pénzbeli jutalmát egy más alapítvány javára fordította. 1932. állásáról lemondott, de csak hónapok mulva fogadták el lemondását. 1933. Angolország római nagykövete lett. *(XX. köt.)*

***Dsida** *Jenő,* költő, szül. Szatmár, 1907 máj. 17. A kolozsvári egyetemen jogot végzett. A *Pásztortűz* c. erdélyi folyóirat egyik szerkesztője, a kolozsvári *Keleti Ujság* segédszerkesztője, az *Erdélyi Helikon* és a *Kemény Zsigmond Társ.* tagja. Egyike Erdély legtermékenyebb, üde invenciójú, kiváló formakészségű lírikusainak; jeles műfordító is. Művei: *Leselkedő magány* (Kolozsvár, 1928); *Nagycsütörtök* (U. o., 1934).

***Duane,** *William,* északamerikai fizikus, szül. Philadelphia, 1872 febr. 17., 1898—1907 a coloradói, 1913—17. a bostoni Harvard egyetemen a biofizika tanára, a rádióaktivitás és röntgensugárzás terén ért el fontos eredményeket.

Dublin (írül: *Baile Atha Cliath*), az ir szabadállam fővárosa, csatolások révén területe 34 km²-re, 1926. évi 316.693 lakosa (1930) 419.156-ra emelkedett. Az 1916—22 közötti szabadságharcokban elpusztult épületeket újra felépítették. 1930 óta pápai nuncius székhelye. Légikikötő, rádióállomás.

***Dubnow,** *Simon,* zsidó történetíró, szül. Mstislawl (Oroszország), 1860 nov. 18. Eleinte a lengyel, litván és orosz zsidók történetével, később egyetemes zsidó históriával foglalkozik. Legismertebb művei: *Weltgeschichte des jüdischen Volkes* (10 kötetben); *Geschichte des Chasidismus* (2 kötetben); egykötetes zsidó története magyarul is megjelent *Szabolcsi Bence* fordításában (1935).

***Dubois,** *Eugene,* holland katonaorvos és paleontológus, szül. 1858 jan. 28. 1894 a Jáva szigetén levő Trinil közelében fölfedezte a *Pithecanthropus erectus* nevű „majomembert", mely a tudományt azóta igen sokat foglalkoztatta. Jáváról hazatérve, az amsterdami egyetemen az embertan és a haarlemi Teyler-múzeum igazgatója lett.

***Du Bois,** *William Edward Burghardt,* északamerikai néger író és újságíró, szül. Great Barrington (Mass.), 1868 febr. 23. A közgazdaságtan és történelem tanára volt az atlantai egyetemen 1896—1910. A négereknek a fehérekkel való teljes társadalmi egyenjogúságáért küzd s e tárgyról nagyszámú munkája és cikke jelent meg.

***Duca,** *Ion G.,* román államférfi, szül. 1879. 1914—18. közoktatásügyi-, 1918—19. földművelésügyi-, 1919—23. külügy-, 1927—28. belügyminiszter. 1930-tól a liberális párt vezére, mint ilyen egy, azon év okt. Czernovicban tartott beszédében elismerte a négymilliónyi kisebbség jogait az igazságos és testvéri elbánásra. 1933 nov. 14. az uralkodó kabinetalakítással bízta meg; dec. 22. a „vasgárda" egyik diáktagja, Constantinescu a sinajai vasúti állomáson agyonlőtte.

***Duca** az udvarhelymegyei *Székelykeresztúr*nak *(Cristur)* a meggyilkolt román miniszterelnök emlékére adott új neve.

***Ducar-szűrő,** a színes fényképezésnél használt szűrő, amely nem planparallel,

mint a színszűrők általában, hanem csiszolásával kiegyenlíti azt a gyutáv-különbözetet, amely a színes fényképnél azáltal keletkezik, hogy az emulzióréteg egy lemezvastagságnyival hátrább kerül.

***Duchnovics,** *Alexander*, rutén költő, eperjesi kanonok, szül. Topolya, 1803 ápr. 24., megh. Eperjes, 1865 márc. 30. A kárpátaljai rutének D.-ot tartják legnagyobb költőjüknek. Élete első felében ruténul írt, később, Dobránszkij befolyása alatt, oroszul próbált írni. D. a rutén himnusz *(Podkarpatszkie Ruszini)* és a *Ruszin vagyok* kezdetű, közismert vers szerzője. Ő írta az első kárpátaljai rutén imakönyvet *Lelki kenyér* (Chlib dusi) címen.

***Duchnovics-Társaság** *(Obscsesztvo im. Duchnovicsa)*, a kárpátaljai rutének oroszirányzatú irod. és tudományos egyesülete. 1923. alapították Ungváron. Első elnöke: *Szabó* Eumén. Eddig mintegy 150 kisebb-nagyobb munkát adott ki. Folyóirata a *Karpatszkij Szvjet.*

Dučić, *Jovan*, szerb író, a l'art pour l'art irányzat legjelesebb szerb képviselője. A szerb diplomácia szolgálatában sokhelyütt megfordult és költészetében e sokféle hatás sokszor nagyon is vegyesen tükröződik. 1935-ig római követ, azelőtt három éven át budapesti követ volt. (L. Budapesti Szemle, 1929 szept.) *(VI. köt.)*

***Ducsay** *Béla*, festő, szül. Versec, 1893. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte és 1916 óta vesz részt kiállításainkon alakos- és tájképeivel. 1929. díjat kapott a barcelonai kiállításon *Szivárvány* c. képére.

Dudich *Endre*, zoológus, 1934. a budapesti egyetemen a rendszeres állattan tanárává nevezték ki. Újabb önálló művei: *Systematische u. biologische Untersuchungen über die Kalkeinlagerungen des Crustaceenpanzers* (Zoologica, Bd. 30); *Biologie der Aggteleker Tropfsteinhöhle Baradla in Ungarn* (Speleologische Monographien, Bd. 13., Wien, 1932); *Az Aggteleki cseppkőbarlang és környéke* (Budapest, 1932). *(XX. köt.)*

Dudits *Andor*, festő, újabban Nagy Lajos királyról festett falképet a pécsi egyetem aulájában, 1925—29. pedig történelmi falképeket festett az Orsz. Levéltárban, amelyekért állami aranyérmet kapott. 1932. megvált a Képzőművészeti Főiskolán viselt tanári állásától. *(VI.* és *XX. köt.)*

***Dudok,** *Villem Marinus*, hollandi építész, szül. Amszterdam, 1884. 1915 óta Hilversumban községi építész és mint ilyen, lakóházakon kívül az iskolák és egyéb nyilvános épületek megkapóan érdekes és modern sorát hozta létre. *Oud* mellett az új hollandi építészet legkiválóbb mestere.

***Duesterberg,** *Theodor*, német katonatiszt és politikus, szül. Darmstadt, 1875 okt. 19. 1894. mint hadnagy résztvett a kínai háborúban, 1905. a nagy vezérkarhoz került. 1913. a hadügyminisztériumba vezényelték, a világháborúban zászlóaljparancsnokként vett részt. Ypern ostrománál jobbszemét vesztette. 1918. a bukaresti béketárgyalásokon vett részt, az összeomlás után a fegyverszüneti bizottság tagja volt és tiltakozott a fegyverszüneti föltételek elfogadása ellen. A Stahlhelm-szervezet tagja, 1924. II. vezetője. 1932. az elnökválasztáson Hindenburg egyik ellenjelöltje, de csak 2½ millió szavazatot kapott. 1932. a nemzeti szocialista sajtó eltávolítását követelte. D. lemondott, amely alkalomból Hindenburg meleghangú nyilvános elismeréssel búcsúzott tőle.

Duhamel, *Georges*, francia író, *Confession de minuit* c. regényében először jelent meg *Salavin* sajátságos alakja, akiről egész regénysorozat következett: *Deux hommes*, *Journal de Salavin*, *Le Club des Lyonnais*, *Tel qu'en lui-même*. *Scènes de la Vie future* c. munkájában az amerikai műveltség gépezetét támadja. *Chronique des Pasquier* c. új regénysorozatot kezdett, melyből eddig megjelentek: *Le Notaire du Havre* (1932); *Le Jardin des Bêtes sauvages* (1933); *Vues sur la terre promise* (1934). *(XX. köt.)*

Duhm, *Bernhard*, prot. teológus, megh. Berlin, 1928 aug. 31. *(XX. köt.)*

Duhn, *Friedrich*, német archeológus, megh. Heidelberg, 1930 febr. 5. *(VI. köt.)*

Duhr, *Bernhard*, német történetíró, megh. München, 1930 szept. 21. Utolsó nagy munkája: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge* (1907—28.). *(VI. köt.)*

Duisberg, *Karl*, német vegyész és nagyiparos, újabb munkája: *Meine Lebenserinnerungen* (1933). *(XX. köt.)*

Duisburg, 1929. *Hamborn* várossal, *Huckingen* és *Mündelheim* községekkel, valamint *Angermund* és *Sterkrade* egyes részeivel egyesült és a *Duisburg-Hamborn* nevet vette fel. Területe 144 km², (1933) 439.035 lak. A nyugati iparvidék egyik legjelentékenyebb és legnagyobb forgalmú városa. Rajnapartja 31 km hosszú. Lakosságának túlnyomó többsége iparos, kereskedő és forgalmi alkalmazott. 4633 ipartelepe 115.356 munkást foglalkoztat. Szénbányái 6·38 millió tonna szenet, vasbányái 3·25 millió tonna vasat és rezet, kohói 3·8 millió tonna nyersvasat szolgáltatnak. Hatalmas nehéziparával kapcsolatban számtalan ipartelepe foglalkozik a vas további feldolgozásával. Az ipartelepeket szolgáló vasútvonalak hossza 1200 km, pályaudvarain naponta 230 személyszállítóvonat közlekedik. D. a világnak nemcsak legnagyobb folyami kikötője, de forgalmának tonnaértékét tekintve, a világ legnagyobb forgalmú kikötői közé tartozik.

***Dukes,** *Ashley*, angol drámaíró, szül. 1885 máj. 29. Kiváló színházi kritikus, modern expresszionista drámák fordítója. Vígjátékai: *Civil War* (1911); *The Man with a Load of Mischief* (1924); *The Song of the Drums* (1926) nagy sikert arattak. *One More River* c. vígjátékában a shakespeari „blank-vers"-et használja komikus hatásokra.

***Dulfu,** *Petre*, román költő és novellista, szül. Tóhát (Szilágy vm.), 1856. Korán Bu-

karestbe került. Ezidőszerint nyug. tanítóképzőintézeti tanár. Népies irányú költeményei és humoros elbeszélései népszerűek. Főbb művei: Păcală, Legenda ţiganilor, Sncave, Cântece si povesti, Gruia lui Novac, Visuri înplinite, Făt frumos, Păcală argat.

Dumba, *Konstantin*, osztrák-magyar diplomata, az osztrák népszövetségi ligának alapítója és elnöke. Megjelent munkája: *Dreibund- und Ententepolitik in der alten und neuen Welt* (1930). *(XX. köt.)*

Du Moulin-Eckart, *Richard Ferdinand Maria gróf*, német történetíró. Újabb munkái: *Der historische Roman in Deutschland und seine Entwicklung* (1905); *Cosima Wagner* (1914); *Bismarck, der Mann und das Werk* (1915); *Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung* (1919); *Vom alten Germanien zum neuen Reich* (1925); *Geschichte der deutschen Universitäten* (1929). *(VI. köt.)*

Dumping, általában az áruknak a piaci ár alatt való eladása. Megkülönböztetünk költségszámítási, valutáris és szociális D.-et. Csak az elsőt tekinthetjük tulajdonképpeni D.-nek, amikor valamely termelési ág az áruit külföldi piacokon az önköltség alatt hozza forgalomba. Az ilyen D. ismét kétféle lehet, amint ténylegesen veszteségre adják el az árut, vagy állami támogatással (felár, prémium, tarifakedvezmény stb.) érik el, hogy a piaci versenyárnál olcsóbban tudnak árut kínálni. A valutáris D. akkor következhet be, ha valamely ország hirtelen csökkenti a pénzének vásárlóértékét, ilyenkor újabb egyensúlyi helyzet kialakulásáig, előnyben van a változatlan pénzértékkel dolgozó országok piacán. A szociális D. két ország szociális terheinek különbségéből adódik (bérszínvonal, biztosítási terhek stb. eltérése), ami az áruk termelési költségeinek alakulását döntő módon befolyásolhatja. A D. ellen, a belső piac termelőinek védelmére a legtöbb országban szigorú rendszabályokat alkalmaznak (különleges vámok, esetleg behozatali tilalom). A világválságban a D.-nek mindhárom formája keverten jelentkezett. A pénzérték önkényes leszállítása (font, dollár, yen, csehszlovák korona) ismételten vezetett valutáris D.-re. Az állami támogatással folytatott D. az irányított külkereskedelemnek állandó velejárója. Legismertebb a japán D., amely nemcsak az összes D.-jelenségek együttes hatásának, hanem az állandósított túltermelésnek is eredménye. Az ilyen természetű D. a kíméletlen gazdasági harc legélesebb fegyvere, ahol csak egyetlen elv érvényesül: eladni akármilyen áron. *(XX. köt.)*

***Dunántúli magyarság.** Dunántúl kedvező természeti viszonyainál és termékenytalajánál fogva mindig csábította az embert letelepedésre. Ezért a diluvium óta állandóan lakott terület. De ugyancsak kedvező természeti viszonyai és földrajzi tagoltsága védelmet is nyujtott az embernek s a tatár és török is kevesebbet pusztított itt. Ez az oka, hogy a mult embertípusaiból sokkal több maradt meg a Dunántúl, mint hazánk más részén. Néprajzi és nyelvi szigetei: Sárköz, Sárrét, Ormánság, Göcsej, Hetés, Őrség, Kemenesalja, Csallóköz stb. tele vannak nemcsak ősi magyar, hanem avar, besenyő és egyéb maradványokkal is. Dunántúl antropológiai arculat tekintetében kicsiben az egész ország képét tükrözteti vissza.

***Duna-tengerihajó.** A „Budapest" nevű D.-t állami ellenőrzés alatt Ganz és Tsa hajógyára építette és 1934 okt. 3. készült el. Ez az első ilynemű hajó első útjára 1934 okt. 6. indult el. Rendszeres áruszállításra szolgál Budapestről Istambulba, a Levante és Egyiptom kikötőibe és onnan Budapestre. A dunai jégképződés idején tengeri viszonylatban foglalkoztatják. Laposfenekű telt hajóforma, mely részben mechanikusan, részint elektromosan szegecselt. A hajó teljes hossza 56·52 m., szélessége 8·52 m, legnagyobb közepes merülése a Dunán 295 tonna rakománnyal 1·85 m, a tengeren pedig 475 tonna mellett 2·3 m. Van két áruraktára 312 m^3, illetve 330 m^3 ürtartalommal. Gépi berendezése Diesel-elektromosüzem. A villamos központot két darab, egyenként 215 lóerős Ganz—Jendrassik-rendszerű Diesel-motor hajtja. Egyéb felszerelése egy lefektethető árboc és két drb. darukar a vitorla számára. A daruk, horgonyemelő és a szivattyúk elektromos meghajtással bírnak. Hitzler-féle háromlapátos kézihajtású kormányszerkezete van. Ezenkívül légfűtéssel (a kabinokban), fürdőkkel, adó- és vevőrádióval, kompasszal van felszerelve. A hajó sebessége a Dunán: 15 km/óra holtvízsebesség, a tengeren 8·9 csomó a fenti merülések mellett. Alexandria és Budapest közt az árukicserélés igen fontos tényezője.

***Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara,** kényszertársuláson alapuló gazdasági érdekképviselet, amelynek működési területe Bács-Bodrog, Csanád-Arad-Torontál, Csongrád és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Székhelye Kecskemét. Feladata hazánk e legszélsőségesebb éghajlatú és kedvezőtlen talajú részén a sikeres gazdálkodást megnehezítő, ill. lerontó tényezők felkutatása, ezek megszüntetése, pl. ármentesítés, belvizek lecsapolása, szikesek és terméketlen területek megjavítása, takarmány- és ipari növények termesztésének meghonosítása, műtrágyakísérletek beállítása, gyomnövények irtása, növényi és állati kártevők és betegségek elleni küzdelem stb., továbbá a szakismeretek gyakorlati terjesztésével úgy az egyes gazdaságok, mint az ország gazdasági helyzetének javítása.

Duncan, *Isidora*, táncosnő, megh. Nizza, 1927 szept. 14. Önéletrajza: *My Life* címen 1927. jelent meg. *(VI. köt.)*

Dungern, *Otto*, német jogtudós és genealógus, újabb művei: *Mutterstämme* (1924); *Adelsherrschaft im Mittelalter* (1927); *Wie Bayern d. Österreich verlor* (1930). *(XX. köt.)*

***Dunne,** *Finley Peter*, amerikai humorista, szül. Chicago, 1867 júl. 10. Különböző lapok riportere, a *Chicago Journal* szerkesztője volt

1900. New Yorkba költözött. Mr Dooly, a nevetséges ir filozófus számos humoros munkájának főalakja. Művei: *Mr Dooly in the Hearts of His Contrymen* (1899); *What Dooly Says* (1899); *New Dooly Book* (1911).

***Dunoyer de Ségonzac,** *André*, francia festő, szül. 1884., a mai francia festészet legkiválóbb mestereinek egyike. Festményei megkapó, néha szinte brutális festőiségűek, olykor zsúfoltak. Művészete legjavát 1928. Párisban rendezett gyüjteményes kiállításában mutatta be. Mint grafikus is kiváló.

Dunsany, *Edward John M. Drax Plunkett, Lord* angol költő, újabb művei: *The Laughter of the Gods, A Night at an Inn, If, Plays of Near and Far* színművek; *The Chronicles of Rodriguez, The Charwoman's Shadow* novellás könyvek. *(XX. köt.)*

***Dura-Europos,** antik város. l. *Europos*. *(XXI. köt.)*

***Duralumin,** némi magnéziumot is tartalmazó rézalumínium-ötvözetek közös gyüjtőneve. A D. fajsúlya 2·7—2·8. Könnyű járművek, főleg repülőgépek szerkezeti anyaga gyanánt alkalmazzák.

***Durieux,** *Tilla*, új stílus felé törekvő német színésznő. Wedekind, Ibsen és D'Annunzio darabjaiban, valamint az antik tragédiákban aratta nagy sikereit. 1927-től a Piscator-színházaknál működött. Bpesten is fellépett.

***Duruthy-barlang,** a diluviális ember és kultúra fontos lelőhelye Franciaország Landes departement-jában, Sordes közelében. 1872—73. Lartet és Chaplain-Duparc végeztek itt ásatásokat. A barlang fenekét égetett réteg borította, melyből kőeszközök, bizon, rénszarvas, barlangi medve és oroszlán csontjai és fogai kerültek elő. Az átfúrt és díszített fogakból övdísz készült. Az ott fekvő ősemberi csontvázat a lehulló kövek szétzúzták. A kő- és csontipar a magdalénien kultúrkorba tartozik.

***Durych,** *Jaroslav*, cseh író, szül. Königgrätz, 1886 dec. 2. Olmützben él, mint katonaorvos. A katolikus irányzat legjelesebb képviselője, aki az expresszionizmust, amelyben működését megkezdte, irodalmi barokká alakította át. Lírája mellett Paněnky (Kisasszonyka, 1923); Žebrácké Pisně (Koldus dalok, 1925), különösen a regénystílus átalakításában és újjáteremtésében alkotott jelentőset. Regényei: *Na horách* (A hegyeken, 1918); *Sedmikráska* (Százszorszép, 1925); *Bloudeni* (Wallenstein-regény, 1929); Piseň o ruži (Dal a rózsáról, 1934).

Dusinszky *Lipót*, zeneszerző, karnagy, megh. Nyitra, 1911. *(VI. köt.)*

Dutka *Ákos*, író és hírlapíró, 1934. bocsátotta közre újabb verseinek gyüjteményét *Cédrusfa csellón* c. 1935. a Petőfi Társaság tagja. *(VI. és XX. köt.)*

Duvernois, *Henri*, francia író, újabb művei: *Edgar* (1918); *Une Dame heureuse* (1926); *Apprentissage* (1930); *La Guitare et le jazz-band* (1930). *(XX. köt.)*

Dührssen, *Alfred*, német orvos, újabb műve: *Vademecum der Geburtshilfe und Gynäkologie* (1924). *(XX. köt.)*

Dülberg, *Franz*, német író, újabb művei: *Holländische Porträts des XVII. Jh.* (1923); *Rubens* (1923); *Ruisdael* (1924); *Dürer* (1928); *Niederländische Malerei der Spätgotik und Renaissance* (1929); *Frans Hals* (1930). *(XX. köt.)*

Dünamünde, l. *Daugavgriva*.

Dürer, *Albrecht*, német festő, halálának 400 éves fordulója alkalmából 1928. megjelent hatalmas irodalom keretében a budapesti Fővárosi Könyvtár és a budapesti Tudományegyetem művészettörténeti gyüjteménye a D.-re vonatkozó magyar irodalom bibliográfiáit adta ki. *(VI. köt.)*

Düsseldorf, németországi város a porosz Rajna-tartományban, 1929. *Kaiserwerth* város, három község és több községrész hozzácsatolása révén területe (1931) 159 km²-re, növekedett, lakóinak száma (1933) 495.366.

***Dvihally** *Géza*, hírlapíró, szül. 1878. A ker. szocialista mozgalom egyik előharcosa, az *Esztergom, Esztergomi Friss Ujság* és a *Fejérmegyei Hírlap*, valamint a *Keresztényszociális Könyvtár* szerkesztője.

Dvořák, Arnošt, cseh író és dramatikus, megh. 1933. *(XX. köt.)*

***Dvornikovič,** *Vladimir*, horvát filozófus, szül. 1888. A bécsi egyetemen tanult, 1925 óta a filozófia tanára a zágrábi egyetemen. Németül és horvátul sok lélektani tanulmányt írt. Legnevezetesebb munkája: *Studije za psihologiju pesimizma* (1923—24).

***Dvortsák** *Győző (Viktor)*, szlovák és magyar író és politikus, szül. Felsővízköz, 1878 ápr. 21., 1920—22. a magyar nemzetgyűlés tagja volt. Versei összegyüjtve *Vlasť a Srdce* címen jelentek meg. A Petőfi Társaság tagjai közé választotta.

***Dybuk,** *l. Dibbuk, XXI. köt.*

***Dyhrenfurth,** *Günter Oskar*, német geológus, alpinista és Ázsia-kutató, szül. Boroszló, 1886 nov. 12., 1922 óta az ottani egyetem geológia és paleontológia tanára. 1930. a Kelethimalája eddig átkutatatlan magas csúcsaira vezetett expedíciót. Munkái: *Monographie der Engadiner Dolomiten* (1915); *Alpine Geologie* (1928).

Dyk, *Viktor*, cseh író és politikus, megh. 1934 máj. 15. A *Narodni Listy* munkatársa és az utóbbi években a nemzetgyűlés tagja volt. Lírai versgyüjteményei közül jelentősebbek: *Marnosti* (Hiúságok, 1900); *Anebo* (Vagy-vagy, 1915); *Okno* (Ablakom, 1921); *Deváta vlna* (Kilencedik hullám, 1930); színműveiből: Zmoudřeni Dona Quijota (Don Quijote bölcsé válása, 1913); Ondřeja drak (András és a sárkány, 1920); ezenkívül *Krysar* (Patkányfogó, 1913) c. elbeszélése és 1932. megjelent regénye: Strach před prazdnem (Horror vacui). *(XX. köt.)*

Dyroff, *Adolf*, német filozófus. Ujabb művei: *Die Vergeistigung des Sports* (1927), *Wege und Abwege der Universitätsreform* (1930). *(XX. köt.)*

Dzsabalpur *(Jubbulpore)*, britindiai város, (1930) 124.469 lak.

Dzsaipur *(Jaipur)*, britindiai város, (1931) 144.179 lak.

Dzsebel-ed-Druz, Szíria francia mandatáriusi területén 1923. alakult állam, a Libanontól keletre. Területe 6000 km², (1924) 60.000 lak. Székvárosa El Sziveda.

***Dzsefara**, lösszel borított sztjeppes síkság Dél-Tripoliszban. Tavasszal virágos, füves pusztaságain a félnomád arabok öntözés nélkül termelik az árpát, a száraz nyári időszakban állataikat vándorolva legeltetik. A talajvizet csaknem mindenütt könnyen el lehet érni. Az ókorban jól öntözött és virágzó kultúrország volt; a XI. sz.-ban az arab betörés elpusztította.

E

Eastman, *George*, amerikai feltaláló és emberbarát, megh. 1932. *(XX. köt.)*

***Eastman Kodak Company**, fényképezőgép- és fényképanyaggyár az északamerikai Rochesterben (New York áll.), amelynek Európa több országában, így nálunk is vannak gyártelepei. A *Kodak* elnevezés, a közfelfogással ellentétben, semmit sem jeletn.

***Eaton,** *Walter Prichard*, amerikai kritikus, szül. Malden (Mass.), 1878 aug. 24. Írt irodalmi tanulmányokat, elbeszéléseket, útirajzokat s különösen a színjátszás problémáival foglalkozó kritikákat. Érdekesebb művei: *The Man who found Christmas* (1913); *The Bird House Man* (1916); *Green Trails and Upland Pastures* (1917); *Plays and Players* (1916); *The Actor's Heritage* (1924) stb.

***Éber** *Antal* ügyvéd, m. kir. udv. tan., szül. Budapest, 1872 máj. 6. 1920. Budapest székesfőv. törvényhatósági bizottságának tagja. 1926. a Magy. Közgazd. Társ. elnöke. 1930. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke. 1931. Nyíregyháza város országgyűlési képviselőjévé választotta. 1932. a Magyar-Olasz Bank elnöke.

Éber *László*, művészeti és régészeti író, megh. Budakeszi, 1935 márc. 30. Újabb műve: *A művészet története* (1926., második kiad., Barát Bélával és Felvinczi Takács Zoltánnal). Folyóiratokban és napilapokban állandóan jelennek meg művészeti cikkei. *(VI.* és *XX. köt.)*

Éber *Sándor* festő, újabb művei: freskóképek Szászár, Béreg, Hajós, Hercegszántó, Pillérd, Nagykanizsa templomában, *A ciszterek ősi és jelen foglalkozása, Zirc alapítása* a bajai ciszt. gimn. csarnokában. Önarcképét megvette az állam, *Balatoni csónakok* c. műve a Főv. Múzeumba került. *(VI. köt.)*

Ebermayer, *Erich*, német író. Újabb munkái: *Das Tier* (1928); *Nacht in Warschau* (1929) novellaskötetek és *Kampf um Odilienberg* (1929) regény (magy. *Az ifjúság élni akar* c.). *Kaspar Hauser* c. drámáját nagy sikerrel játszották (1926). Hans Rosenkranz és Klaus Mann társaságában kiadta: *Anthologie jüngster Prosa* (1928). *(XX. köt.)*

Ebermayer, *Ludwig*, német jogász, megh. 1933., 1926. nyug. von., 1921. tiszteletb. tan. a lipcsei egyetemen. Újabb munkái: *Die notwendige Bekämpfung der Kurpfuscherei* (1927); *Der Arzt im Recht* (1930); *Fünfzig Jahre Dienst am Recht* (1930) stb. *(XX. köt.)*

Éber szuggesztió, a hipnózisban alkalmazott szuggesztióval szemben más egyének szellemi és testi folyamatainak éber állapotban történő befolyásolása, amelynek eszköze a szuggerált egyén saját asszociatív működéseit abszolút határozottságával erősen korlátozó, főleg élő szóban történő reáhatás. Voltaképpen É.-val dolgozik az oktatás és a nevelés is, nemkülönben a szónokok, midőn tömegek elhatározását pillanatok alatt az egyéni józan gondolkodás kikapcsolásával megváltoztatják. Az elárusító hatásos rábeszélése és a hangos, valamiként a szótlanul ható reklám egyaránt ilyen magatartásunkat befolyásoló É.-k. Szűkebb értelemben É.-n a neurózisos egyének gyógyító befolyásolását értjük, midőn is az ezzel dolgozó orvos a beteg értelmi világán kívül annak lelki okokból megzavart testi folyamatait is a vegetatív központok útján befolyásolja, amelyek, miként azt az érzelmeknek, indulatoknak és hangulatoknak a szívműködésre, légzésre, emésztőszervekre stb. gyakorolt serkentő, ill. gátló hatásai mutatják, megfelelő affektív folyamatokat keltő gondolatok, tehát szók útján gyógyítólag is befolyásolhatók. (Lásd még: *Sugallás, XVII. köt.)*

***Echolot,** l. *Akusztikus mélységmérés. (XXI. köt.)*

Eckardstein, *Hermann* báró, ném. diplomata, újabb munkája: *Persönliche Erinnerungen an König Eduard aus der Einkreisungszeit* (1927). *(XX. köt.)*

Eckener, *Hugo*, ném. léghajós, a *Goodyear Zeppelin Company* társaságot alapította, amely német munkások és mérnökök segítségével épít Amerikában léghajókat. Az új *Graf Zeppelin* léghajóval 1929. körülrepülte a földet, 1931. pedig átrepülte az északi sarkot. *(XX. köt.)*

***Eckert,** *Max*, ném. kartográfus, sz. Chemnitz, 1868 ápr. 10. 1907-től az aacheni technikai főisk. tanára. Legfontosabb munkája és jelenleg a kartográfiának legtökéletesebb összefoglaló kézikönyve: *Die Kartenwissenschaft* (1921—25/2 köt.), ezenkívül még sok kartografiai vonatkozású munkát írt.

Eckhardt *Sándor*, irod. történész. 1935. az Egyet. Philológiai Közl. szerk. Újabb művei: *Sicambria* (1927); *A pannóniai új történet keletkezése* (1928); *Uj francia leíró nyelvtan* (1929); *Magy. humanisták Párizsban* (1929); *A francia nemzet missziós hite* (1931). *(XX. köt.)*

Eckhardt *Tibor* politikus, 1931. a miskolci lajstromos kerületben kisgazdapárti országgy. képviselő. 1933. a megüresedett mezőcsáti kerületben is megválasztották, amikor is előbbi mandátumáról lemondott. 1932. Gaál Gaszton halála után a kisgazdapárt parlamenti csop.-nak, majd az egész pártnak vezére lett. Mint a Revíziós Líga alelnöke, a külföld városaiban tartott előadást a magyar kérdésről. 1934. Apponyi Albert utódaként Magyarország népszövets. delegációjának vezetője volt és világszerte feltűnést keltett a marseillei kir.-gyilkossággal kapcsolatban Magyarország ellen emelt vádak népszövetségi tárgyalásán a kisantant államok és az azokat pártoló hatalmak képviselőivel 1934 dec. és jan. lefolyt vitája. 1935 jan. 30-án a Nemz. Egys. Pártjának állásfoglalása következtében ődelegátusi tisztéről lemondott. *(XX. köt.)*

Eckhart *Ferenc*, történetíró, szül. 1885., a budapesti egyetemen a jog- és alkotmánytörténet tanára, 1934. a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja lett. Újabb művei: *A Habsburg-Lotharingiai ház családi törvénye* (1929); *Magyarország tört.* (1933). *(XX. köt.)*

Ecsedi *István*, egyet. m. tanár, a debreceni Déri Múzeum igazg., újabb művei: *Hortobágyi pásztor- és betyárnóták* (1927); *Hortobágyi életképek* (1927); *A bolgárok földjén* (1929); *Utazásom a Szentföldön* (1933); *Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon* (1933); *Népies halászat a Közép-Tiszán és a Tiszántúlon* (1934). *(XX. köt.)*

Ecuador, délamerikai köztársaság, területe 451.180 km², (1932) 2,554.693 lak. Népességének 48%-a indián, 30%-a kevert, 14%-a néger és mulatt, 8%-a fehér. Egyedüli nagyvárosa Guayaquil (1932) 123,800 lak. Fontosabb mezőgazdasági terményei (1929): kakaó 182.000 q, kávé 73.100 q, nyerscukor 195.000 q, továbbá dohány, nyersgumi, banán, gyapot. Állatállomány (1926) ló 85.000, szamár és ösvér 14.000, szarvasmarha 1,280.000, juh 700.000, sertés 150.000. Bányatermékei (1930) ezüst 2799 kg, arany 2094 kg, petróleum 222.000 t, továbbá vas, réz, ólom, szén, kén, só stb. Vasútvonalainak hossza 241 km, távíróvonalainak hossza 6032 km, távbeszélő vonalaié 2054 km. 6 szikratávíróállomása van. Külkereskedelmi forgalmában (1932) a behozatal értéke 32·25 millió, a kivitelé 50 millió sucre volt. Fontosabb behozatali cikkei (1929): gyapotáruk, fémek, élelmiszerek, gépek, kémiai anyagok stb.; fontosabb kiviteli cikkei: kakaó, textiláruk, kávé, aranyérc, panamakalap stb.

Története. 1925. *Gonzalo Cordova* elnök bukása után az Északamerikai Egyes. Államok Ecuadorral a diplomáciai összeköttetést megszakították. 1928. *Ayora* elnöknek sikerült az Egyes. Államok kormányát kibékíteni és magát elismertetni. 1931. Ayora lemondott és *Alba* ezredes került az ügyek élére, aki az Egyesült Államok gazdasági szakértőinek segítségével helyreállította az államháztartás egyensúlyát. A pénz stabillá tétele céljából nemzeti jegybankot alapított és a mezőgazdaság szanálására jelzálogbankot létesített. 1932. az új köztársasági elnök választásánál a konzervatívpárti Nephtali *Bonifazo* kapta a legtöbb szavazatot, azonban a választást megsemmisítették, mert kiderült, hogy Bonifazo nem ecuadori, hanem perui állampolgár. Bonifazo fegyveres fölkelést támasztott, ezt Alfredo *Baquerie* ideiglenes elnök véres harcok árán elnyomta. 1934. csatlakozott a montevideoi pánamerika-megegyezéshez és belépett a Népszövetségbe.

***Edafikus**, a növény-földrajzban E. tényezőknek nevezik a növények életfeltételeit a talajban (vegyi összetétel, víztartalom, szemcsenagyság, savfok, légtartalom, hőmérséklet), amelyek összesége a klimatikus tényezőkkel együtt meghatározza a vegetációt.

***Eddington**, *Arthur Stanley, Sir*, szül. Kendal, 1882 dec. 28., a cambridgei csillagvizsg. ig. Korszakalkotó elméleti vizsgálatai vannak a csillagok belső szerkezetéről. Abból indul ki, hogy minden csillag egy hatalmas izzó gázgömb. Megmagyarázza az ő elmélete aszínképi sajátságokat, bizonyos fényváltozások okait stb. Regényszerűen érdekes, a mellett tudom. népszerű műveket írt. Művei: *Stellar Movements and the Structure of the Universe* (1914) *Space, Time and Gravitation* (1920); *The Mathematical Theory of Relativity* (1923); *The Internal Constitution of the Stars* (1928); *The Expanding Universe* (1929) stb.

Edelsheim-Gyulai *Lipót (Marosnémethi és Nádaskai) gróf*, megh. 1928 aug. 1. *(VI.* és *XX. köt.)*

***Eden**, *Anthony*, angol politikus, szül. 1897., a konzervatív párt képviselője a parlamentben, 1931. külügyi államtitkár, 1932. az ang. külügymin. helyettese a Népszövetségnél. 1934 januárban főpecsétőr (igazságügyminiszter). A Royal Asiatic Society tagja. Megjelent munkája: *Places in the Sun.*

Éder *Gyula*, festő. Újabban Salomét ábrázoló képe és egy tanulmányfeje a budapesti Szépművészeti Múzeumba került. Arcképei különösen kedveltek. *(VI. köt.)*

Edinburgh, Skócia fővárosa, (1931) 438.998 lak. Egyetemének (1930/31-ben 4112 hallg.

Edison, *Thomas Alva*, északamerikai feltaláló, megh. West Orange (New York), 1931 okt. 18. (G. S. Bryan, *Edison. The Man and His Work*, 1926). *(VI.* és *XX. köt.)*

***Edison-hatás.** Ha izzólámpába fémlemezt helyezünk el és azt az izzószállal szemben eléggé nagy pozitív potenciálon tartjuk, a lámpa izzásban levő szála, mint katód és a beforrasztott lemez, mint anód között vill. áram jön létre. A légüres téren át az izzószálból kilépő elektronok közvetítik az áramot. Ezt a jelenséget Edison figyelte meg először, ezen alapszik az *elektroncső*.

Edmundson, *George*, ang. történetíró, megh. St. Raphael, 1930 júl. 3. Utolsó műve: *The Journal, Travels and Labours of Father S-*

muel Fritz on the River Amazon 1686—1723 (1922). *(XX. köt.)*

Edschmid, *Kasimir*, német író. Újabb művei: *La letteratura tedesca d'oggi* (1926); *Das grosse Reisebuch* (1927); *Stiere—Basken—Araber* (1927); *Die gespenstigen Abenteuer des Hofrat Brüstlein* (1927); *Sport um Gagaly* (1928); *Lord Byron* (1929); *Südamerika wird photographiert* (1931); *Deutsches Schicksal* (1932); *Zauber und Grösse des Mittelmeeres* (1932); *Westdeutsche Fahrten* (1933); *Das Südreich* (1933). stb. *(XX. köt.)*

Eduard Albert, *walesi herceg*, újabban főként kiállítások, jótékonycélú ünnepségek megnyitásain szerepel. Sokat utazik a birodalomban s azon kívül is; 1931 márc. ő nyitotta meg Buenos Airesben az angol kereskedelmi kiállítást. Az angol ipar utazójának vallja magát. 1935 februárban Bécsben és Budapesten hosszabb látogatást tett. *(XX. k.)*

Edvi Illés *Aladár*, festő, 1926. *Várakozás* c. olajfestményét a Műcsarnokban a Wolfner-díjjal tüntették ki. Újabban sok képet festett a Balaton környékéről. *(VI. és XX. köt.)*

Edvi Illés *Aladár*, gépészmérnök, megh. Budapest, 1927. *(VI. és XX. köt.)*

***Edvi Illés** *Jenő* festő, szül. Arad, 1886 dec. 19. A Képzőműv. Főiskolán végezte tanulmányait és 1909 óta vesz részt kiállításokon táj- és városképeivel. A *Csapláros-utca* c. festményét megvette a Székesfőv. Rézkarccal és linoleummetszéssel is foglalkozik.

Eeden, *Frederik van*, németalföldi költő, újabb verskötete: *Dante en Beatrice* (1908). Drámái: *Ijsbrand* (1908); *De bokkenrijder* (1917); *De legende van Santa Sura* (1926). Összegyüjtött kisebb munkái: *Studies* (1890—1918); *Langs den Weg* (1925). *(VI. köt.)*

Eekhoud, *Georges*, belga író, megh. Brüszszel, 1927 máj. 28. Újabb munkái: *Les Libertins d'Anvers* (1913); *Le Terroir incarné* (1928); *Magrice en Flandre ou la buisson des mendiants* (1928). *(VI. köt.)*

***Eesti**, az Észt köztársaság észt neve.

Eftimiu, *Victor*, román költő és színműíró, Több folyóirat munkatársa, a román színházak főfelügyelője és egy ideig a kolozsvári Román Nemzeti Színház és Opera igazgatója volt. Művei: Poemele singurătății, Cântecul milei, Dar de nuntă, Înșiră-te, Margărite, Cocoșul negru, Prometeu, (magy. is), Meșterul Manole stb. *(XX. köt.)*

Égei művészet, az Égei-tenger medencéjében, vagyis Görögország keleti, Kisázsia nyugati partjain, a közbeeső szigeteken és Délen, Kréta-szigetén a bronzkorban virágzó művészet, amelyet főleg Heinrich Schliemann által 1871. Trójában megkezdett és utóbb Peloponnesosra (Mykenae, Tiryns, Orchomenos) is kiterjesztett, valamint Arthur Evans által 1899-től Kréta-szigetén folytatott ásatásaiból ismerünk. Ez utóbbiak eredményei kiegészítették, rendkívül fontos előzményekkel bővítették az előbb mykenaeinek nevezett művészet körét. A krétai művészet (Evans szerint) három korszakra terjed ki, ú. m. régi minosi korszak (3000—2200 Kr. e.), középső minosi korszak (2200—1550) és késő minosi korszak (1550—1100). Peloponnesosban 1450—1100. tart a mykenaei művészet fénykora. A Trójában Schliemann által feltárt 8 réteg közül a 6. (1500—1180) felel meg Homeros Trójájának. A Kréta-szigetén Knossosban, Phaistosban és Hagia Triadában felfedezett palotamaradványok egy békében élő fényűző nép fejlett igényeiről tanuskodnak. A nem éppen tágas helyiségek közül a legjellemzőbbek a pilléres termek és világító udvarok, de nagy szerepet játszanak a gazdasági helyiségek és fürdőszobák is, melyek a csatornahálózattal ellátott paloták tartozékai voltak. Jellemző az erődítés hiánya és a laza alaprajzi kompozíció, mely a helyiségek valóságos útvesztőjét eredményezte (a knossosi palota a monda labirintusa). Építési anyag a mészkő, míg a falak burkolására gondosan elkészített alabástromlapokat használtak, de nagy szerepet játszott a fa is: fából készültek az anyaguknak megfelelően felfelé vastagodó oszlopok. Templomépítésnek semmi nyoma, de a paloták belsejében találhatók vallásos szimbólumok (bárd, kettős bárd), Knossosban pedig valóságos palotakápolna maradt fenn, egyéb kultusztárgyakon kívül a kígyós istennő, rejtélyes alakjával (cserépből), amely a krétai plasztikának egyik fő tárgya. Vallási gondolatoktól áthatott udvari művészet ez, amelynek legfeltűnőbb emlékei a paloták falait díszítő freskók: ünnepélyre felvonuló emberi alakok, bikaviadalok, a tenger jellegzetes állat- és növényvilágával. Az emberi alakok ábrázolása merőben elüt az egyiptomi művészet stílusától; erős kötöttség mellett is a természet közvetlen megfigyelése, a görög archaikus művészettel rokon szellem ismerhető fel benne. Különösen figyelemreméltó az állatok eleven alakítása. Fontos szerepet játszanak a tengeri állatok, kivált a polipok amelyek a rendkívül gazdag és változatos krétai keramikának egyik fő motívumát adják. Általában előbb szegletes díszítmények, majd spirális vonalak, utóbb — tengeri állatokon kívül — igen finoman stilizált növények lépnek fel a mind színesebb kelámiai készítményeken, amelyeknek javát, lelőhelyük után, Kamares-vázáknak és parotastílusú edényeknek nevezték el. Ez utóbbiak ábrázolásai a III. Thutmosis fáraó korából való egyiptomi falfestményeken látható krétaiak (Keftiu) kezében is előfordulnak és ez adott alapot kormeghatározásukhoz (Kr. e. 1500—1450 körül). Az iparművészet különböző ágai közül főleg a gliptika emelendő ki. Mint a görög szigeteken és szárazföldön, Krétában is, nagy számmal maradtak fenn a titokzatos vallási ábrázolásokkal ellátott vésett kövek. Az ú. n. mykenaei kultúra, amely félreismerhetetlen összefüggésben áll a krétai kultúra későbbi fejlődési fázisaival, sok tekintetben sajátos jellemző vonásokat mutat és az É. differenciálódásáról tesz tanuságot. A tenger által védett szigeten elpuhult biztonságban

élő krétai uralkodók síkföldi palotái helyett Peloponnesosban bérceken, védőfalakkal övezett várak emelkednek. Ilyen elsősorban magának Mykenaenek vára, ahol Agamemnon nyomait kereste Schliemann, hatalmas Kiklops-körfalával, amelyben a híres oroszlánkapu nyílik. Ennek domborműve, a két oroszlánnak heraldikus helyzetben oltárra ágaskodó alakjával, az egész kultúrkörnek egyetlen monumentális, a maga dacosságával a krétai állatábrázolásokkal szemben jellemző műve. A tirynsi hatalmas vár maradványaiban annak eredeti elrendezése tisztán felismerhető. Különösen figyelemreméltó a férfiak lakosztályának (megaron) alaprajza, amely oszlopos előcsarnokával mintegy a görög templom ősének tekinthető. Itt is, mint Mykenaeben, a lakóházakat favázas vályogfalakból építették. A Krétában is előforduló felfelé vastagodó oszlop képe látható az oroszlánkapu domborművén és a valóságban a Schliemann által Atreus kincsesházának elnevezett mykenaei kupolasír bejáratánál (zeg-zug-vonalakkal gazdagon díszített törzzsel), annak tanujeléül, hogy itt a faépítészet az ősi forma. E kupolasír egyébként, amelynek mind külseje, mind belseje igen díszes volt, Mykenaeben a temetkezés későbbi formája (Kr. e. 1550—1400 kör.), míg a Schliemann által felfedezett mykenaei aknasírok (1700—1550 kör.) még a korai mykenaei korból valók és kivált a bennük talált aranykincsek („királysírok") miatt nevezetesek. Innen került elő pl. az a híres bronztőr, amelyen színes arany és ezüstberakás nílusi táj közepette kacsákra vadászó párducszerű állatokat ábrázol: a Kréta közvetítésével Egyiptommal való összefüggés tanubizonysága. Szintén Krétára emlékeztetnek, de a krétai állatképeknél plasztikusabb felfogásúak a vaphiói kupolasírban talált két aranyserleg híres domborművei, amelyek vadbikák elfogását és szelidítését ábrázolják. Viszont igen közel áll a krétai falfestményekhez a tirynsi vár bikaviadal-freskója, amint általában a szárazföldi várak belső díszítése falképekkel és faragott alabástromlapokkal a krétai divatot követhette. A keramika rokonvonásai mellett is feltűnő, hogy a mykenaei kultúrkörben a krétai edények színpompája hiányzik, viszont a geometriai, növényi és állati formák mellett egy Mykenaeben talált vázatöredéken fellép menetelő harcosok képében az emberi alak, amely a görög vázafestés legfontosabb motívuma lesz. Az É. hordozója ismeretlen eredetű, de valószínűleg árja nép volt; a görögök előde és alighanem vérrokona. Keletről, főleg Egyiptomból jövő hatások alatt sajátosan alakult ki és maga is figyelemreméltó befolyást gyakorolt Egyiptomra; Nyugaton pedig a görög szárazföldre, az etruszkokra, sőt a Pyrenaei-félsziget iber lakosságára is. Az É.-nek a dórok vándorlása névvel jelzett megrázkódtatások vetettek véget (Kr. e. 1000 kör.) és az aegaei kultúrkör csodáit a görögök csak Homeros elbeszéléseiből, félig e letünt kultúra hagyományain alapuló, félig költött leírásaiból ismerték. Az É. vége és a görög művészet kezdete közt nincs közvetlen kapcsolat; egyes vonások azonban közös művészi akarásra, közös eredetre vallanak. (L. még: *Görög művészet, VIII. k.* és *Miléné, XIII. k.*)

Irodalom: Schliemann és Evans alapvető munkáin kívül Schuchardt, *Schliemanns Ausgrabungen* (Leipzig, 1889., magy. ford. Budapest, 1892); Perrot-Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité, VI* (Párizs, 1894); Noack, *Homerische Paläste* (Leipzig, 1903); Burrozos, *Discoveries in Crète* (London, 1907); Lagrange, *La Crète ancienne* (Párizs, 1908); Lichtenberg, *Die ägäische Kultur* (Leipzig, 1911); Dussaud, *La civilisation préhellenique* (2. kiad. Párizs, 1914); Hall, *Aegean Archaeology* (London, 1915); Bossert, *Alt-Kreta* (Leipzig, 1921); Glotz, *La civilisation égéenne* (Párizs, 1923); Fimmen, *Kretisch-mykenische Kultur* (Leipzig, 1924).

Eger, megyei város, Heves vm. székhelye, (1930) 30.424 lak. Alsófokú tanintézetein kívül áll. polg. fiú-, áll. és róm. kat. polg. leányiskolája, róm. kat. tanító-, róm. kat. tanítónőképzője, róm. kat. gimnáziuma, róm. kat. leánygimnáziuma, áll. reáliskolája, róm. kat. felsőkereskedelmi fiú és róm. kat. felsőkereskedelmi leányiskolája, róm. kat. hittudományi főiskolája, róm. kat. jogakadémiája, községi közigazgatási tanfolyama, áll. szőlészeti és borászati tanfolyama van. Üzemek: lakatos- és lemezárugyár, dohánygyár, gőztéglagyár, áramfejlesztőtelep, asztalosárugyár, gőz- és hengermalom, cukorkagyár, jéggyár, két nyomdavállalat.

***Egértifuszbacillus** (*Bacillus typhi murium*), az emberi tífusz bacillusához hasonló baktérium, mely az egerek között járványos, halálos betegséget idéz elő. Minthogy az E. emberre és más állatra nem veszedelmes, tenyészetét egerek irtására is használják, azonban sokszor nem megfelelő eredménnyel. Patkányirtásra egyáltalán nem válik be.

***Egerton,** *George, George Dunnie* ausztráliai írónő írói neve, szül. Melbourne, 1870 dec. 14. Romantikus elbeszélő művei: *Young Ofeg's ditties* (1895); *Fantasias* (1898); *The Wheel of God* (1895); *Flies in Amber* (1905); drámái: *The Blacksliders* (1910); *Camilla States Her Case* (1925).

***Egerváry** *(Potemkin) Ágost* festő, szül. Esztergom, 1858 jún. 1., megh. Rákospalota, 1930 nov. 15. Főleg tájképeket és városi látképeket festett. A régi Egyetem-teret és Kerepesi-utat ábrázoló festményei a Székesfővárosi Múzeumban, nápolyi tájképei a budapesti Szépművészeti Múzeumban vannak.

Egerváry *Jenő* matematikus, a budapesti áll. felső iparisk. tanára, tanárképzőintézeti előadó tanár, szül. Debrecen, 1891 ápr. 16. Tudományos cikkei a függvénytan és egyenletek tana köréből jelentek meg. Munkálkodását 1932-ben a König Gyula-jutalommal tüntették ki. *(XX. köt.)*

Egge, *Peter,* norvég író, úgy a népéletnek, mint az emberi léleknek nagy ábrázolója. Újabb regényei: *Inde i fjordene* (1920); *Den hellige Sjo* (1922); *Joegtvig og hans Gud* (1923); *Hansine Solstad* (1925); novellaskötete: *De graa Haar* (1914); drámái: *Felen* (1912); *De svaere valg* (1924). *(VI. köt.)*

***Egger-gyár,** legjelentősebb gyógyszervegyészeti gyáraink egyike. Sok új szintétikus készítményt állít elő. Igy először készített Magyarországon izomba fecskendezhető kalciumkészítményt, röntgen-kontrasztanyagokat *(Cholumbral, Renumbral, Lithumbral, Ventumbral)*, arzenobenzolt *(Revival)*. Nemzetgazdasági szempontból is nagyfontosságú a ragtapasz *(Eggoplast)* és felszívható sebvarróanyag *(Eggo-catgut)* gyártása.

Éghajlat és változásai kutatása állandóan foglalkoztatja a szakembereket; a régiektől eltérő elméleti megállapítások azonban nem merültek fel. A legnevezetesebb újabb összefoglaló művek a következők:

Hann—Knoch, *Handbuch der Klimatologie* (Stuttgart, 1932). Köppen—Geiger, *Handbuch der Klimatologie* (5 kötetben, Berlin, 1930—35). Köppen, *Grundriss der Klimakunde* (Berlin és Leipzig, 1931). Réthly, *Időjárás és éghajlat* (Budapest, 1921).) Az 1901—30. évek anyagának feldolgozása alapján készült *Magyar éghajlati térképek* kéziratban a Meteorológiai Intézetben találhatók. *(VI. köt.)*

Éghajlattan. A meteorológia rohamos fejlődése kapcsán az É. is erősen átalakult az utolsó évtized folyamán, új ágai keletkeztek s új módszerekkel és kutatószempontokkal gazdagodott. Egyik legfontosabb hajtása a *mikroklimatológia*, amelyet a régi É.-tól főként a tárgykör különböztet meg, amellyel foglalkozik; maga a klasszikus É. ebben a vonatkozásban *makroklimatológiának* nevezhető. Más irányú haladást jelent a *dinamikus* É., amely tárgykörét tekintve, szintén makroklimatológia, de módszerei a modern légtömeganalízis fogalmainak és eredményeinek felhasználásához idomultak. Egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a sugárzásmérések fejlődésével a sugárzási É., amely a hatalmas tudományággá fejlődő *bioklimatológiának* része. Megemlítendő még mint új ág, a felsőbb légrétegek klimatologiája. (L. *Klimatika, XI. köt.)*

***Egocentrikus szemlélet,** a szemlélő személyét, érzéseit, érdekeit előtérbe toló szemlélet, amely sokszor közvetlenül mutatkozik ilyennek, sokszor csak a tudattalan kapcsolatok ismerete alapján lepleződik le. A gyermek szemlélete teljesen egocentrikus. Az E.-et sokszor ez a saját „én"-re irányuló szerelmi beállítás, a narcizmus fűti.

Egri *György* néptanító és író, megh. 1916. *(VI. köt.)*

***Egri ásatások.** 1927. nagyarányú ásatás indult az egri várban a földdel eltemetett kazamaták kitisztítására és a Szent Jánosról nevezett régi székesegyház alapjainak feltárására. A székesegyházból addig csak az a nagyméretű késő gót-stílusú faragottkő-pillér volt ismeretes, melynek tetejére az M. Casagrande által 1835. készített Szent István szobrot állították. Az újabb ásatások a székesegyház összes alapfalait napvilágra hozták. A kiásott romokon különböző építési korok alkotásai ismerhetők fel. A legrégibb románkori, hihetőleg még a XII. századbeli építkezésből maradt fenn a még ma is közel négy méter magas főapszis, a hajdani háromhajós román bazilika szentélye. A régi székesegyház nyugati oldalán két hatalmas négyszögletes torony emelkedett; keleti oldalához nagyarányú székesegyház építését kezdték meg 1500 körül késő gót stílusban. A legújabb ásatásoknál ebből az építkezésből az ismerten kívül még öt pillért tártak fel. Ez építkezés részletméretei meghaladják a kölni dóm megfelelő méreteit. Ez volt hazánk legnagyobb gótikus székesegyháza. A török háborúkban, ostromok következtében a pompás templom rombadőlt, hatalmas szentélyét eleinte bástyává építették át, később ezt is elbontották, helyette a XVII. század elején dívó erődítési rendszer szerint a Bolyki- és a Bebek-bástya közé húzott várfallal keresztülvágták a székesegyház romjait, melyeket odahordott földdel és törmelékkel tágas földterasszá alakítottak át.

A vár kazamátái a XVI. századi hadmérnöki művészet nagyérdekű emlékei. Több emeletben nyílnak a föld alatt s az aránylag kis várban a férőhelyet megsokszorozzák. Kitűnő menedékül szolgáltak arra az esetre, ha a várhegynél magasabb környező ormokról az ellenség ágyútűzzel árasztotta el a várat. Ezek nélkül Dobó hősies védelme nem menthette volna meg a várat a töröktől. A kazamáták feltárása két buzgó egri tanár: *Pálosi* Ervin és *Pataki* Vidor érdeme.

Egri érsekség. Az egri érsekség 1919-ben összes suffraganeusi püspökségeit elvesztette, csupán a szatmári egyházmegyének egy kis töredéke maradt meg, amelyet egy apostoli adminisztrátor kormányoz. Az érsekség jelenleg Heves, Borsod, Szabolcs, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Abaúj-Torna vármegyékre, illetőleg azok egy részére terjed ki. A plébániák száma (1934) 208, a helyi lelkészségeké 19, a világi papságé 382, a kanonoki stallumoké 14, a híveké meghaladja a 810 ezret. A főegyházmegyében van érseki liceum teológiai és jogi fakultással, két kat. gimnázium és reálgimnázium, egy kat. felsőkeresk. isk. és 444 kat. elemi iskola. *(VI. köt.)*

***Egri norma.** A rendszeres, testi és lelki szegénygondozás sikeres módja. Szervezetében harmonikusan együttműködnek a városi hatóság, a társadalom és a felekezetek. Főeszköze: az *egyénenkénti* kezelés; az egyén előéletének, környezetének és jövő lehetőségeinek kifürkészése alapján való gondozás. Kiküszöböli a koldulást. Az E. kezdeményezője P. *Oslay Oszvald* egri sz. ferencrendi házfőnök (1927). Szervei: a városi szegénygondozó hivatal, a szegényügyi bizottság és a sz. Ferenc harmadrendi nővérek szegénygondozó csoportja. A város kerületekre oszlik s ezek szerint működnek az adománygyűjtő és vizsgáló hölgyek. A begyűjtött adományokat központosítva, hivatalosan kezelik és a bizottság javaslatára használják fel. A lelki karitász vezérli az egészet. A rendszer sikerei sok más magyar várost is bevezetésére bírták.

Egry *József*, festő, Berlinben 1925. és Drezdában 1926. rendezett gyűjteményes kiállí-

tásával nagy sikert aratott. Egész sor képe van a budapesti Szépművészeti Múzeumban: *Balatoni halászok, Balatoni fények, Vihar után, Festő, Munkás. (XX. köt.)*

Egyed *István*, egyetemi tanár, közjogi író, a Magyar Jogászegylet titkára, az Actio Catholica országos elnökségének tanácsosa. Tagja az egységes gyakorlati közigazgatási vizsgabizottságnak, a tanárvizsgáló bizottságnak, a statisztikai vizsgabizottságnak, a testnevelési tanácsnak, a mérnöki kamara állandó választott bíróságának. Újabb művei: *A trónfosztásról szóló törvény* (1926); *Az országgyűlés felsőháza* (1926); *A magyar megyei önkormányzat fejlődése* (1927); *Közjogi alapismeretek* (1927); *Udvartartás és udvari vagyon* (1928); *Ungarisches Staatsangehörigkeitsgesetz* (1930); *Túltermelés az egyetemeken* (1931); *Az országgyűlés két háza ellentéteinek kiegyenlítése* (1933); *Rassegna di letteratura ungherese, anno* 1928 (1933); *Das Staatsangehörigkeitsrecht des Königreichs Ungarn* (1934) stb. *(XX. köt.)*

Egyed *Zoltán*, író és hirlapíró, a Reggel c. hetilap főszerkesztője és az Új Magyarság c. napilap belső munkatársa, színházi kritikus. Újabb művei: *A költő két asszonya* (regény); *Szerződés* (színmű); *Az égő szoknya* (dráma, Magyar Színház). *(XX. köt.)*

Egyedáruság, illetőleg az állami pénzügyi jövedékek, költségvetésünk szerint: a dohányjövedék, a sójövedék, a mesterséges édesítőszerek (sacharin), végül a lottójövedék. Az állami italmérési jövedékből folyó bevételeket az 1924. évtől kezdve a községeknek engedték át. A dohányjövedék bruttó bevétele az utóbbi időben 130 millió pengő, kiadás 56 millió p., netto bevételünk tehát 74 millió p; a sójövedék bruttó bevétele 24 millió, kiadás 6 millió, netto bevétel 18 millió p; a mesterséges édesítő szerek és az osztálysorsjáték netto bevétele mintegy 3 millió pengő. *(VI. köt.)*

***Egyenirányítás**, a váltakozóáramnak egyirányú árammá való átalakítása. Ha erre a célra egyszerűen ú. n. villamos szelepet használunk, amely az áramot az egyik irányban átbocsátja, az ellenkezőben azonban nem, akkor a váltakozóáramnak csak minden második félperiódusában kapunk áramot, a közbeesőkben nem. Ezért olyan kapcsolásokat, ill. egyenirányító rendszereket alkalmaznak, amelyeknek segítségével mindkét félgörbe hasznosítható. Az E. útján nyert áram minden esetben lüktető és pedig legerősebben lüktet, ha egyfázisú váltakozóáramot alakítottunk át, enyhébb a lüktetés háromfázisú váltakozóáram E.-a esetén.

***Egyenirányítók**, villamos gépek, ill. készülékek, amelyekkel a váltakozóáramot egyirányú árammá lehet átalakítani. A villamos gépek közül ezt a célt szolgálják az ú. n. forgó egyenirányítók, ezek lehetnek: 1. mótordinamók, amely esetben váltakozóáramú mótorral egyenáramú dinamót hajtunk, 2. konverterek, ezek lényegükben véve egyenáramú mellékáramkörű dinamógépek, amelyeknek forgórészébe csúsztatógyűrűkön keresztül vezetjük be a váltakozóáramot és kommutátor útján vesszük le az egyenáramot, 3. kaszkád átalakítók, ezek a váltakozóáramú indukciós mótornak és az egyenáramú dinamógépnek az egyesítéséből származnak. A forgó átalakítók akkor kerülnek alkalmazásra, ha nagyobb teljesítményekről van szó. A villamos szelephatáson többféle E. alapszik, ezek közül nagy teljesítmények átalakítására alkalmasak a higanygőzátalakítók, amelyeken keresztül az áram a vasból vagy grafitból készült anódoktól csupán a higanykatód felé folyhat, az edényük közepes teljesítményekig üvegből vagy kvarcból, nagy teljesítményeknél vasból készül, útóbbiak az ú. n. vastestű higanygőzátalakítók. A villamos szelephatás alkalmazását találjuk még az elektrolitikus E.-nál, ezek elektrolitikus cellák, melyeknek az egyik elektródja mindíg aluminium, az áram csupán az aluminium elektródon keresztül léphet ki a cellából. Az izzókatódos E. működése hasonlít a higanygőz E. működéséhez, csak higanykatód helyett külső áramforrás útján izzított katódjuk van. Ugyanúgy a száraz (Cuprox) E.-nál, amelyek főként a rádió- és a műszertechnikában terjedtek el. A műszertechnika használja a termóelemet is E.-nak.

Egyesbíráskodás. A háború után alkotott büntetőeljárásjogi törvények mindenekelőtt az eljárás gyorsítására, egyszerűsítésére és olcsóbbá tételére törekednek s ennek keretében a lehetőség szerint kiterjesztik az egyesbíróság hatáskörét. Nagyjában mondhatni, hogy míg a Bp. életbeléptetésekor az elsőfokon is a társasbíróság hatásköre volt az alapvető, addig a jelen joghelyzetben ez megszűnt s a bűnügyek zöme elsőfokon nemcsak a járásbíróság, de a törvényszéki eljárásban is egyesbíró elé utaltatott. A legsúlyosabb bűncselekményfaj, a bűntettek közül is éppen a leggyakoriabbak, mint a testi sértés, lopás, sikkasztás, csalás, magánlaksértés stb. törvényben meghatározott esetei törvényszéki egyesbíró elé tartoznak. (1930: XXXIV. tc. 101. §.)

A kir. törvényszék mint egyesbíróság hatáskörébe utalt bűncselekmények esetében az eljárás nagymértékben leegyszerűsített, különösen az előkészítő stádium lett korlátozottabb és rövidebb. *(VI. és XX. köt.)*

Egyesület *(VI. és XX. köt.)*, l. még: *Alapszabályok. (XXI. köt.)*

Egyetem. Az 1928 : XIV. tc. módosította az 1920 : XXV. tc.-et *(numerus clausus)*, amennyiben az elsőéves hallgatók felvételét a tanulmányi eredmények figyelembevétele mellett az egyes foglalkozási ágak számának és jelentőségének arányában állapította meg. Az utóbbi évek súlyos gazdasági helyzete a magyarországi egyetemeknél is éreztette hatását. Míg például az 1926/27. évi állami költségvetés a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem fenntartására 6,998.338 P-t irányzott elő, az 1934/35. évi költségvetés 5,456.180 P-t vett fel. Természetesen hasonló arányban érezték meg a vidéki egyetemek is a gazdasági viszonyok romlását, aminek kö-

vetkeztében általában a tanszékeket is csökkenteni kellett. 1933. a Pázmány Péter tudományegyetem a csehszlovák állam területén levő ingatlanainak visszaszerzésére indított pert a hágai Vegyes Döntőbíróságnál megnyerte; az ítéletet a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság is jóváhagyta. Legfontosabb változást az 1934 : X. tc. hozta: a budapesti Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart és a József Műegyetemet egyesítették magy. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven. Ugyancsak 1934. alakult meg a Pázmány Péter Tudományegyetem Barátainak Szövetsége Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás legfőbb védnöksége mellett (ügyvezető elnöke Degré Miklós, a m. kir. Kúria alelnöke, főtitkára Császár Elemér egy. ny. r. tanár). A szövetség célja az egyetemen végzetteket tömöríteni s az egyetemet munkásságában támogatni. A Pázmány Péter Tudományegyetem 1935-ben fennállásának háromszáz éves jubileumát ünnepli. *(VI. és XX. köt.)*

Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar. Az 1934 : X. tc. szerint a József Műegyetem, a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar, az Állatorvosi Főiskola, a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola az 1934/35. tanévtől kezdve a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem önkormányzati szervében egyesítettetnek. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 5 karra tagozódik, karonként két-két osztállyal. A volt Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar az új szervezet két karában, a mezőgazdasági (4. kar *a)* osztály) és a közgazdaságtudományi (5. kar *a)* osztály közgazdasági és kereskedelmi, *b)* közigazgatási osztály) kapott helyet. A vallás- és közokt. miniszter 21.500—1934/IV. sz. rendelete szerint érvényben maradt a Közgazdaságtudományi Kar Közgazdasági és kereskedelmi osztályával kapcsolatosan a felsőkereskedelmi tanárképzést szolgáló Felsőkereskedelmi iskolai Tanárképző Intézet tanulmányi és vizsgarendje. *(XX. köt.)*

***Egyfázisú motorok.** Egyfázisú váltakozóárammal többféle elektromótort tarthatunk üzemben, ezek két főcsoportba oszthatók: 1. *kommutátoros*, 2. *kommutátor nélküli mótorokra.* Az első csoportba soroljuk az egyenáramú főáramkörű mótorokkal azonos szerkezetű mótorokat, amelyeknél azonban az állórész vastestét is lemezelni kell, továbbá a repulziós mótorokat, amelyeknek forgórészében indukció folytán keletkezik az áram és keféik rövidre vannak zárva, a második csoportba tartoznak az indukciós aszinkronmótorok, amelyeket egyfázisú üzem esetében ú. n. műfázisos kapcsolásban kell indítani.

***Egyházasfalu** kk., *Dasztifalu* kk., *Kisgógánfa* kk. 1933. egyesültek *E.* néven.

Egyházi adók. I. A katolikus egyházi adók régebben: a párbér, felekezeti iskolaadó és a stóla. A világháború végén, mikor a hívek attól tarthattak, hogy a kegyúri ellátás megszűnik, vagy legalább meggyöngül, az itt említett E-hoz a *hitközségi adó* csatlakozott. A kat. hitközségi adót csakis a szabályszerűen megalakult egyházközségek vethetik ki. Adóalany az egyházközségben lakó vagy ott állami adót fizető hívő. Jogorvoslat az egyházközségi képviselőtestület, a megyés püspök és legfelsőbb fokon a vall. és közokt. miniszter.

II. A református egyházi adózást a kult. min. által 1896. évben 149. eln. sz. a. közzétett zsinati törvények, amelyek az 1934. év új zsinati törvénnyel módosíttattak, szabályozták. A ref. egyházi adózás kétféle, ú. m. az egyházközség céljaira szolgáló *egyházi adó* és a Ref. Orsz. Közalap javára kivethető *egyházi járulék.* Az adókivetés vagy a föld-, ház- és ált. kereseti adó százalékos kulcs szerint történik, vagy a fizetési képesség szerint való osztályozással. Jogorvoslat az egyházmegyei bíróság.

III. Az evang. egyházi adózás ugyancsak az 1896. évi 149. eln. sz. V.K. min. rendelettel közzétett zsinati törvényeken alapszik. Az adó kétféle: *egyházi adó* és az Ev. Egyházi Közalap céljait szolgáló *egyházi járulék.* Jogorvoslat egyházmegyei közgyűlés.

IV. Az izr. hitközségi adót a hitközség területén lakó izr. vallású egyén terhére ennek teherbíróképessége szerint a hitközségi adókivető bizottság veti ki. Jogorvoslat: a hitközségi adófelszólamlási bizottság.

A törvényesen bevett felekezetek egyházi adói közadók módjára hajthatók be és az együttes adókezelésbe is bevonhatók. A vonatkozó osztályokat a „Közadók kezeléséről szóló hiv. összeállítás" az 1927. évi 600. P. M. rendelet 9. és 37. §-ai foglalják magukban. Viszont amennyiben az egyházi adózás mértéke a közadózást veszélyezteti, az említett Hiv. Összeállítás 42. §-a értelmében, a pénzügymin. az egyh. adó behajtását betilthatja. *(VI. köt.)*

Egyházi állam, l. *VI. köt. és Vatikán város, XXI. k.*

Egyházi zene, Magyarországon az utóbbi évtizedben gondosabb ápolásban részesül. Zeneszerzőink azelőtt nem törődtek vele, az egyházi karnagyok külföldi szerzők miséit vezényelték; ma már a hazai termékek száma örvendetesen gyarapodik. Nagy része van ebben az *Orsz. Magyar Cecilia Egyesületnek* amely 1927. fényesen ülte meg 30 éves jubileumát, valamint a Zeneművészeti Főiskolán 1926. állandósított egyházi zenei tanszaknak. (Tanára *Harmat* Artúr, zeneszerző karnagy.) Az 1916. alakult *Palestrina-kórus* vegyeskari előadásai, értékes műsorukkal, szintén fokozódó érdeklődéssel találkoznak. A ref. egyház művészi zenéjét *Árokháty* Béla ref. lelkész Goudimel karai szolgálják. *(VI. köt.)*

Egyiptom, északafrikai királyság, területe 994.300 km², ebből művelhető terület 35.150 km², (1927)14,217.864 lak., abból 40.000 vándorló beduin. Fontosabb gazdasági terményei (1931, 1000 q-ban): búza 12.539, árpa 2100, rizs 4034, szezam 42, tisztított gyapot 2882, nyerscukor 1076. Állatállománya

(1929) ló 38.369, szamár 739.097, öszvér 21.743, szarvasmarha 800.853, juh 1,002.596, kecske 731.081, sertés 12.630, teve 172.385, bivaly 822.594. Bányatermékei (1929, 1000 tonnában): mangánérc 191.500, petroleum 278.000, foszfát 215.300, só 149.000. Vasútvonalainak hossza (1929) 3231 km, távíróvonalaié 19.036, távbeszélővonalaié 297.677 km. Külkereskedelmi forgalmában (1933) a behozatal értéke 28.6 millió, a kivitel értéke 28·1 millió egyiptomi font volt. Fontosabb behozatali cikkei (1930) gyapotáruk, búza és búzaliszt, acéláru, épületfa, szén, cukor stb.; főbb kiviteli cikkei: gyapot, gyapotmag, olajpogácsa, rizs, hagyma, benzin, cigaretta, tojás, foszfát stb.

Története. Adly pasa lemondása után 1927 ápr. 24. Szarvat pasa lett a miniszterelnök. De ez a kormány is rövid életűnek bizonyult. Szarvat pasa 1928 márc. 4. kereken elutasította az angol—egyiptomi szerződés tervezetét és már márc. 16. Nahaz Musztafának, a közben 1927 aug. 27. elhalt Zaghul pasa utódjának engedte át helyét. De Nahaz az ápr. 29. kelt ultimátum ellenére is vonakodott elfogadni Anglia követeléseit. Fuad államcsínnyel próbált menekülni kényes helyzetéből: jún. 24. bizalmas hívét, Mehemed Mahmudot nevezte ki kormányelnökké, júl. 19. pedig feloszlatta a parlamentet, amely azonban jul. 28. a tilalom ellenére összeült és törvénytelennek bélyegezte a kormány magatartását. A dec. 22. és 29. végbement választás teljes mértékben igazolta ezt az eljárást, mert 212 mandátumból 186-ot a nemzeti pártnak juttatott. Fuad kénytelen volt engedni s Adly rövid átmeneti kormány után ismét Nahaz pasát bízta meg a kabinetalakítással. Mivel Nahaz az államcsíny részeseinek megbüntetését követelte, Fuad már 1930 jún. 17. elbocsátotta s helyébe Szedky pasát nevezte ki, akinek erősen megszűkített és közvetett választójog alapján 1931 jún. 1. végre sikerült megbízható kormánytöbbséget választatnia. A választás után még jó két esztendeig, 1933 szept. 27-ig tartani tudta magát. Ekkor Jehia pasának engedte át helyét, akit egy év mulva (1934. nov.) Nesszim Tewfik pasa váltott fel. Az állandó politikai hullámzás legfőbb okát az angol—egyiptomi viszony rendezetlenségében, illetve az angol és egyiptomi érdekek állandó ütközésében kell keresnünk; de része van benne a világgazdasági válságnak is, amely főleg a gyapottermelésben érezteti káros hatását.

Egyiptomi kutatások. Az újabb egyiptomi kutatások eredményei közt az amerikai méretű hírverés révén legismertebb Tutankhamon fáraó sírjának felfedezése és feltárása. A lelet tudományos fontossága jelentős : a királysír majdnem teljes anyaga s érintetlen királyi múmia került napfényre. A sírmellékletek közt sok az eddig csak képből, sőt onnan sem ismert használati tárgy, melyek igen fejlett iparművészetről tanuskodnak. A temetkezés kora a Kr. e. XIV. század dereka.

Régebbi korba vezetnek *Cecil M. Firth* kutatásai a szakkarai lépcsős piramis környezetében, a királyi temetkezést körülvevő, a királyi házhoz, ill. udvari előkelőséghez tartozók sírjai közt. Építészeti tekintetben legfontosabb egy hatalmas háromhajós ünnepi terem feltárása, hol a középhajó kiemelkedik az oldalhajók fölött s így a Kr. e. III. évezredben a középkori háromhajós keresztény bazilika első mása. Az építkezésben egyébként még elevenek az ősi, mezopotámiai fa-, égetetlen tégla- és nádépítkezéssel rokon hagyományok.

A gizei piramisok környékét már a háború előtt kutatta *G. Reisner*, a Harvard-egyetem tanára. Menkaura (gör. Mykerinos) fáraó befejezetlen halotti templomából sok szobrászati részlet került napfényre. A háború után megtalálta Sznofru fáraó feleségének sziklába vésett sírját, hova fia Kufu (Cheops) a legnagyobb piramis építtetője temettette anyját, miután eredeti sírját kirabolták.

Ugyancsak a gizei sírmezőn dolgozó német és osztrák szakemberek még a háború előtt feltárták Chefren fáraó halotti templomát. Az ásatások egyik anyagi támogatója, a német származású egyiptomi nagykereskedő, *Wilhelm Pelizaeus* alapította Hildesheimban Európa egyik legszebb egyiptomi múzeumát. 1920 után *Hermann Junker* vezetésével folytak a német kutatások, melyek során a 4—6. dinasztiák korából való temetkezéseket tárták fel, megállapítva a temetkezési szokások fejlődését. Érdekes szobrászati lelet Szeneb nevű törpének, hercegi származású feleségének és két gyermeküknek szoborcsoportozata, a magasságbeli különbség ügyes megoldásával. Sírjukhoz négyszögű alaprajzú épület tartozik, kupolával.

Abuszirban *Ludwig Borchardt* ásatott 1902—1908. a német Orient-Gesellschaft költségén. Eredmény: három királysír, s velük összefüggő nilusparti építmények feltárása. Ő szabadította ki 1925—26. a nagy szfinkszet is a homokból. Fontosabbak ennél Tell-el-Amarna, IV. Amenophis fáraó székhelyének romjain végzett ásatásai 1911—13., melyek gazdag írott és művészeti anyaggal gyarapították ismereteinket. A háború után angolok folytatták a munkát. Abuszirtól nem messze *F. W. Bissing* a Ne-user-re fáraó által a napistennek emelt templomot tárta fel, melyet folyosó kötött össze a palotával.

A Cambridge-i Harvard-egyetem Medinet Habuban III. Ramzesz palotáját tárta fel 1924—28. Hatalmas építészeti és gazdag feliratos anyag került napfényre.

Az óegyiptomi történelem késői korából való az Elefantiné szigetén volt zsidó katonai és kereskedelmi település. Ezt 1906—08-ban a berlini múzeumok költségén tárták fel; különösen gazdag papyrus-anyag került napfényre. *(L. még: Egyiptomi művészet, VI. köt.)*

Irodalom: H. Carter—A. C. Mace, *Tut-Ankh-Amen sírja* (Magyarul is 2 köt.); Rodenwaldt, *Neue deutsche Ausgrabungen* (1930); L. Borchardt, *Die Pyramiden u. ihre Entstehung* (1911); Frh. W. v. Bissing, *Das Re-Heiligtum des Ne-woser-re* (3 k., 1905—20); Borchardt, *Ausgrabungen*

in Tell-el-Amarna (1912—13); H. Nielson és Uvo Hölscher, *Medinet Habu* (1929); Ed. Meyer, *Der Papyrusfund von Elefantine* (1912).

***Egykristályos fémek.** Egyetlen kristályból álló fémrudat legcélszerűbben úgy állíthatunk elő, hogy üveg- vagy agyagcsőben megolvasztott fémet lassan kristályosítunk, úgy hogy a fémet tartalmazó csövet a fém olvadáspontja fölé hevített kemencéből lassan kihúzzuk. A sok kristályból álló fémek alkotóelemeinek, a kristályoknak tanulmányozása céljából szokták az E.-et készíteni. Az egyetlen kristályból való wolfram-szál az izzólámpában az önsúly okozta deformációnak jobban ellenáll, mint a sok kristályból való.

***Egységespárt,** alapította 1922 jan. gróf Bethlen István. Az új párt a Kisgazdapártból és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából kivált politikusokból alakult és azóta törzse volt a gróf Bethlen István, gróf Károlyi Gyula és Gömbös Gyula kormányait támogató többségnek. Az E. az 1931. évi választáson 152 mandátumra tett szert. A párt 1932 okt. Gömbös Gyula indítványára a Nemzeti Egység Pártja (l. ott) nevet vette föl.

***Ehkis,** *L.*, lett diplomata, szül. 1892. 1918-1920 a hadseregben teljesített szolgálatot, 1921 óta a külügyminisztérium kötelékében Berlinben, Helsingforsban, majd Londonban követségi titkár, 1934. litvániai követ.

Ehlers, *Ernst*, német zoológus, megh. Göttingen, 1925 dec. 31. *(VI. köt.)*

Ehmcke, *Fritz Helmuth*, német grafikus és iparművész, 1921 óta Münchenben az alkalmazott művészetek iskoláján tanár, mint építész is nevezetes. Munkái: *Die Ziele des Schriftunterrichts* (1911); *Drei Jahrzehnte deutscher Buchkunst* (1927); *Die historische Entwicklung der abendländischen Schriftform* (1927); *Persönliches und Sachliches* (1928) stb. *(XX. köt.)*

Ehrenberg, *Viktor*, német jogtudós, megh. Göttingen, 1929 márc. 10. 1913 óta a *Handbuch des gesamten Handelsrechts* kiadója volt. *(VI. köt.)*

***Ehrenburg,** *Ilja*, orosz-zsidó író, született Moszkva, 1891, regényeiben a polgári társadalom és kultúra éles kritikusa. *Jeanne Ney szerelme* (magyarul is); *Moszkvai sikátor* (magyarul is); *Julio Jurenito* (1923); *Trust D. E.* (1925); *Tizenhárom pipa* (1926); *Michail Lykow* (1927); *Lasik Roitschwanz* (magy. ford. is) (1928); *Az autók élete* (1930); *Szent javak* (1931); *A teremtés második napja* (1932).

Ehrenfels, *Christian báró*, német filozófus, megh. 1932. Újabb munkái: *Kosmogonie* (1916); *Das Primzahlengesetz* (1923); *Die Religion der Zukunft* (1929). *(XX. köt.)*

Ehrenstein, *Albert*, német költő. Újabb munkái: *China klagt* (1924); *Menschen und Affen* (1926); *Ritter des Todes* (1926); *Räuber und Soldaten* (1927). *(XX. köt.)*

Ehrhard, *Albert*, német kat. egyháztörténész. Újabb munkája: *Urchristentum und Katholizismus* (1926). Ezenkívül a *Corpus Catholicorum* és a *Reformationsgeschichtliche Studien und Texte* c. sorozatokat szerkeszti. *(VI. köt.)*

Ehrhardt, *Hermann*, német politikus, 1925. kegyelmet kapott. 1927. résztvett a német-francia megegyezés érdekében folytatott tanácskozásokon. *(XX. köt.)*

Ehrle, *Franz*, a Jézus-társaság tagja, német egyháztörténész, megh. Róma, 1934. márc. 31., 1929. római egyházi könyvtáros és levéltáros, 1930. a római német papi kollégium védnöke. *(VI. és XX. köt.)*

Ehrler, *Hans Heinrich*, német író. Újabb munkái: *Die Reise in die Heimat* (1926); *Die Frist* (1930); *Das Gesetz der Liebe* (1928); *Gesicht und Antlitz, Neue Gedichte* (1928); *Meine Fahrt nach Berlin, Erlebnisse eines Provinzmannes* (1929) stb. *(XX. köt.)*

Ehses, *Stephan*, német történetíró, megh. Róma, 1926 jan. 19. Fontos munkája: *Das Konzil von Trient und die Übersetzung der Bibel* (1908). *(VI. köt.)*

***Eibl,** *Hans*, osztrák filozófus, szül. Bielitz, 1882 okt. 10. A bécsi egyetem tanára 1924 óta. Jelentősebb munkái: *Metaphysik und Geschichte* (1914); *Der Ausklang der antiken Philosophie* (1928); *Aufriss der Metaphysik* stb. (1929).

Eichhorst, *Hermann Ludwig*, német orvostanár, megh. Zürich, 1921 júl. 26. *(VI. köt.)*

***Eichmann,** *Eduard*, a kat. egyházjog tanára, szül. Hagenbach, 1870 febr. 14. 1905. Prágában, 1913. Bécsben, 1918. Münchenben egyetemi tanár. Főbb munkái: *Acht und Bann im Reichsrecht des Mittelalters* (1909); *Prozessrecht* (1921); *Lehrbuch des Kirchenrechts* (1923). Szerk. a *Quellensammlung zur kirchlichen Rechtsgeschichte*-t 1912 óta.

***Eidetikus típusok,** az alkattani pszichológia szerint azok az egyének, akik valamely tapintó-, halló-, legfőképpen pedig látóérzékükkel szemlélt benyomást annak megszűnte után is teljes világossággal és elevenszerűséggel, sőt néha oly részletekkel élnek meg újra, amelyekről nincs is tudomásuk, hogy azokat az eredeti élményben észrevették. Az eidetikus alkatot, amely a gyermekkorban gyakori, a serdülőkor után csökken, W. *Jaensch* a belső elválasztású mirigyekkel hozza kapcsolatba. Más elmetani tulajdonságai vannak szerinte a pajzsmirigy erősebb fejlettségével járó basedowoid B-típusnak és mások a mellékpajzsmirigyek gyengébb működésével kapcsolatos tetanoid T-típusnak. Az eidetikus eleven képek jelentőségét Kroh kapcsolatba hozta a *költői és írói alkotó fantázia* fajlagos minőségével. Jaensch szerint a T-típus testi és elmetani tünetei mész adagolására gyorsan visszafejlődnek, míg a B-típuséit a mész nem tudja megváltoztatni. Az E.-kal hozzák kapcsolatba a gyermekkor lázas állapotaiban, úgyszintén a *nőknél viselős állapotban*, midőn is az eidetikus szemléleti képek a gyermekkorához hasonló mértékben kimutathatók, könnyebben beálló *látásos káprázatokat*, valamint azt a tényt is, hogy *kis gyermekek túleleven látásos fantáziái* mész adagolásával rendszerint könnyen elnyomhatók.

***Eidlitz,** *Walter*, osztrák költő, szül. Bécs, 1892 aug. 28. Nagysikerű drámái: *Hölderlin* (1917); *Die Herbstvögel* (1921); *Der Berg in der Wüste* (1924). Verskötete: *Der goldene Wind* (1919). Elbeszélései: *Die Gewaltigen* (1926). Regénye: *Die Laufbahn der jungen Clothilde* (1924).

***Eijkman,** *Christian*, németalföldi orvos szül. Nijkerk, 1858 aug. 11., megh. Utrecht, 1930 nov. 5. A batáviai patológiai laboratórium igazgatója volt 1888—1896., egyetemi tanár Utrechtben 1898—1928. Ő ismerte fel, hogy a beriberi betegséget vitaminhiány okozza, azonkívül eljárást dolgozott ki a coli-bacillusok (bélbaktériumok) vízben való kimutatására. 1929. az orvosi Nobel-díj nyertese az angol *Hopkins*-sal együtt.

Einem, *Karl*, porosz tábornok, megh. Mülheim, 1934 ápr. 7. 1931. megjelent könyve: *300 Jahre Armee der Freiheit* és 1933.: *Erinnerungen eines Soldaten* (1853—1933). *(VI. és XX. köt.)*

***Einhorn,** *Max*, orvos, szül. Grodno, 1862 jan. 10. 1888-tól a belgyógyászat tanára New Yorkban. A gyomor- és bélbetegségek tanulmányozásával foglalkozik. 1887. újfajta sacharometert konstruált s elsőnek ajánlotta a duodenális táplálást.

Einstein, *Albert*, német fizikus. Az 1929. megjelent *Zur einheitlichen Feldtheorie* című művében a relativitás elméletének betetőzéseképpen a gravitáció és az elektromosság egységes elméletét próbálja megteremteni. 1933. a német nemzeti szocializmus győzelme után emigrációba kényszerült s vagyonát elkobozták. Amerikában a princetoni egyetemen tart előadásokat. 1934. megjelent: *Mein Weltbild* (francia és magyar nyelven is, 1935), amely polit. és tudom. alkalmi cikkeinek gyüjteményét tartalmazza. *(XX. köt.)*

Einstein, *Alfred*, német zenetörténetíró, 1926 óta a *Berliner Tageblatt* kritikusa. Tudományos dolgozatai többnyire az *Internationale Musik-Gesellschaft* kiadványaiban jelennek meg. Az újabb zenészek, Englefield—Hull-féle angol lexikonát átdolgozta németre: *Das neue Musiklexikon* (1926); *Hugo Riemann* halála óta ennek lexikonát szerkeszti. (11. kiadás, 1929. 2 kötet.) *(XX. köt.)*

***Einstein-hatás,** a relativitás-elméletének egyik következménye. Azt mondja ki, hogy a nagy tömegek közeléből érkező fény rezgésszáma csökken s így a színképvonalak a színkép vörös vége felé eltolódnak. Olyan fénynél pl., amelynek hullámhossza 4000 Ångström-egység, ez az eltolódás 0·008 Ångström-egységet tesz ki, ami csekélysége mellett is még mérhető érték. Ch. *John* és W. *Adams* asztronómiai észleletei (1926) az E. bekövetkezését igazolni látszanak.

Einthoven, *Willem*, németalföldi fiziológus, megh. Leiden, 1927 szept. 29. *(XX. köt.)*

Eiselsberg, *Anton, báró*, osztrák sebész, neve a VI. köt.-ben tévesen *Eiselberg*.

***Eisenstein,** *Szergiusz Mihajlovics*, orosz ilmrendező, szül. 1898. Rendezői pályáját az 1920-as években kezdte az orosz munkásszínházaknál. Első filmjét 1924. rendezte *(Sztrájk)*. Ezután következett világhírű filmje a *Potemkin*, mellyel új irányt adott az egész modern filmrendezésnek. Újabb filmjei: *Aratás*, *Október*, *Generallinie*. *Viva Villa!*; utóbbinak 1934 végén nálunk is nagy sikere volt.

Eisler *Mátyás*, az erdély—bánáti rabbiegyesület elnöke, megh. 1931 dec. 13. *(VI. és XX. köt.)*

Ekelund, *Vilhelm*, svéd író, aforizmáiban és esszéiben a vallásos esztéticizmus hirdetője: *Antikt ideal* (1909); *Tyska utsikter* (1913); *Nordiskt och klassiskt* (1914); pompásak lírai fordításai: *Grekisk bukett* (1906); *Valda dikter* (1913); *Samlade dikter* (1921). *(XX. köt.)*

Ekrem bej, török író, megh. 1917. *(VI. köt.)*

***Ekvivalens hőmérséklet,** olyan számérték, mely a levegő hőmérsékletén kívül annak vízpáráiban rejtett hőkészletét is tartalmazza, tehát a levegő egész hőkészletét jellemzi. Képlete: $E = T + 1570 \frac{e}{b}$, ahol e a páranyomás, b a légnyomás, T a hőmérséklet. Fontos tulajdonsága, hogy nemcsak adiabatikus folyamatoknál marad változatlan, mint a potenciális hőmérséklet, hanem kondenzációs folyamatoknál is. Fontos szerepet játszik ezért a modern meteorológiában.

Elberfeld, németországi gyárváros Rajnatartományban, (1925) 167.577 lak. 1929. *Barmennel* egyesült, akkor Barmenn-E.-nek hívták. 1930. a *Wuppertal* nevet vette föl.

Elbogen, *Ismar*, zsidó teológus, az *Encyclopedia Judaica* szerkesztője, a *Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums* elnöke. Újabb munkája: *Geschichte der Juden in Deutschland* (1935). *(XX. köt.)*

El-Corrëi *(Ella Thomas)*, német írónő álneve. Újabb művei: *Das gestohlene Gesicht* (1923); *Die Frauen vom steinigen Feld* (1925); *Das Weib und der Centaur* (1926). *(XX. köt.)*

Elefántcsontpart *(Côte d'Ivoire)*, afrikai gyarmatterület, Francia-Nyugatafrika része, területe 323.925 km², (1931) 1,866.319 lak. Vasútvonalainak hossza (1928) 488 km. Külkereskedelmi forgalmában a behozatal értéke (1930) 97·9 millió, a kivitel értéke 58·3 millió frank volt.

Elégtétel *(satisfactio)*, *egyházi és világi értelemben*. Általában személyen ejtett sértés jóvátétele (a dolgokban esett kár után inkább kártérítés jár). Keresztény felfogás szerint a bűn Isten végtelen fölségének megsértése, mely végtelen elégtételt követel. Ezt csak az Istenember, Jézus Krisztus adhatta meg megváltó életével, tevékenységével és főként kereszthalálával. Jézus Krisztusban azután a kegyelem által megigazult ember szintén képessé válik Istennek valamilyen elégtételt nyujtani, imádság, önmegtagadás (főként böjt) és jócselekedetek (főként alamizsna) alakjában. E. nevét és jellegét a katolikus életben különösen azok az imádságok, önmegtagadások, jócselekedetek

viselik, melyekre a gyónót kötelezi a töredelem szentségében a gyóntató (penitenciák). Ezek a régi egyházban általában igen szigorúak voltak és sokszor nyilvánosak. Enyhülésükkel kapcsolatban fejlődött ki a búcsúk gyakorlata. A mindennapi életben is az igazságérzet a személyes sértésért E.-t követel és vesz, sokszor önkényesen, megtorlás és viszontsértés alakjában; némelykor megkapja bírósági úton, a sértő elítélése formájában. Társadalmilag még ma is fönnáll az E.-követelésnek és -adásnak primitív alakja, a párbaj. *(VI. köt.)*

Elek *Artúr*, író, a kiváló essay-ista korábban felsorolt műveiből kimaradtak: *Vedres Márk művészete* (1917); *Ipolito és Lionora novellája* (1918). Újabb munkái: *A renaissance festőművészete* (1927); *Fáy Dezső a festő és illusztrátor* (1929). Sajtó alá rendezte, összeválogatta és kísérő tanulmánnyal látta el Ambrus Zoltán *Elbeszélések*, valamint Szini Gyula *Válogatott elbeszélései* című köteteit. Fordításai: Edmondo de Amicis, *Lelkierő*, Arturo Graf, *Mesék*, Hermann Bang, *A fehér ház*, Giosuè Carducci, *Dante* stb., többnyire bevezetéssel. Cikkei napilapokban jelennek meg. *(VI.* és *XX. köt.)*

***Elektrifikálás**, magyarul villamosítás, egész általánosan a villamos energia használatának bevezetését jelenti, pl. valamely fogyasztóterületen (országrész, vármegye), termelő üzemben (gyár, malom, mezőgazdaság), közlekedésben (vasutak). Nagy fogyasztóterületek E.-a három alapelv szerint történhetik. Az egyik az, hogy az E.-t teljesen a magánvállalkozásra bízzák és az állam csak az általános irányelveket szabja meg és a közérdekű ellenőrzést gyakorolja. (Amerikai Egyesült Államok, Svájc, Olaszország.) Ennek ellentéte, ha az E.-t állami feladatnak minősítik és egységes terv szerint, az állam közvetlen közreműködésével hajtják végre. (Szovjetoroszország és Anglia). Utóbbiban az 1926. évi Electricity Supply Act értelmében a villamos energia távolsági átvitele állami monopólium, amelyet a Central Electricity Board gyakorol. Ez építi ki az országos távvezeték-hálózatot — grid —, kijelöli azokat a már meglévő vállalati és esetleg létesíti azokat az új állami erőműveket, amelyek a villamos energiát a gridnek szállíthatják és a nagyban való energiaszolgáltatással kézbentartja a helyi elosztómagánvállalatokat is. E két szélsőséges felfogás között foglal helyet ama megoldás, amelynél az E.-ban, a magánvállalkozás mellett, kisebb-nagyobb mértékben résztvesz az állam is, vagy közvetlenül, vagy pénzügyileg közvetve (Bajorország, Svédország, Ausztria). Magyarországon jelenleg szintén ez az elv érvényesül, mert a bánhidai, komlói, győri és diósgyőri erőművek és az azokból táplált vezetékhálózatok útján az állam közvetlenül is résztvesz az ország E.-ában. Az 1931. évi XVI., ú. n. villamosságügyi törvény az ország E.-át elsősorban a magánvállalkozásra bízza, de fokozatosan átvezeti az angliaihoz igen hasonló megoldásra, mert az engedélyezési idő lejárta után a távvezetékek az államra, a helyi elosztó-hálózatok pedig a közületekre fognak háramlani. L. még: *Villamosságügyi törvény. (XXI. köt.)*

Elektroacél, a villamosfűtésű kohászati kemencékben gyártott acélfajták gyüjtőneve. Az E.-nak nagy előnye, hogy tömörebb, kénben és foszforban (vagyis fertőzményekben) pedig szegényebb, mint a közönséges gyártású (Bessemer, Thomas, Martin) acél. (L. még: *Vas, XIX. köt. és Elektromos kemencék, XXI. köt.)*

***Elektrobusz** *(trolleybus)*, villamoshajtású közúti jármű, amely a tápláló áramot a villamoskocsikhoz hasonlóan felső vezetékből, áramszedők útján nyeri, viszont sínek nélkül, a kövezeten jár, amiért is az autobuszhoz hasonlóan gumiabroncsos kerekekkel és kormányszerkezettel van ellátva. Tekintettel arra, hogy áramvisszavezetés céljából a sinek nem állanak rendelkezésre, a munkavezetéknek és az áramszedőnek kétsarkúnak kell lennie.

Az E. egyesíti a közúti villamosvasút olcsó üzemét az autobusznak azzal a nagy előnyével, hogy külön sínpályára szüksége nincsen és így a városi forgalom lebonyolításában hasznos szerepet tölthet be. Nálunk az első E. Óbudán létesült.

***Elektrochirurgia**, minden magasfrekvenciájú árammal végezhető sebészi beavatkozás. A magasfrekvenciájú áram hatása azáltal jön létre, hogy villamosenergiája hővé *(Joule-féle meleg)* alakul át. Ez a hő az emberi szövetek ellenállását leküzdve, az operációs elektrode hatásterületén keletkezik. A hatás az elektród alakja, az áram erőssége, a feszültség, a frekvencia, a szikrakör területén másodpercenként átugró szikraszám és a hatás időtartama szerint változik. Használják rosszindulatú daganatok, fertőzéses gyulladásos sebészi megbetegedések gyógyítására. (Lobmayer G. *Elektrochirurgia.* Orvosképzés, 1932. évf. 3. füzet.)

***Elektrokardiográfia**, a szívműködés révén keletkező villamosfeszültség-különbségek mérése és ábrázolása azelőtt csak az Einthoven-féle húros galvanométerrel volt szabatosan végezhető. Újabban elektroncsöves erősítés révén lengő tekercsű tükrös galvanométerek is használatosak. A tehetetlenségtől teljesen mentes készülék a *Katód-oscillográf. (VI. köt.)*

***Elektromos alapművek**, energiát termelő erőművek, amelyek legnagyobb gépi teljesítőképessége, az ellátási körzet által igényelt *k* legnagyobb terhelésnél kisebb ugyan, de nagy munkahozamuknál és termelésük gazdaságosságánál fogva alkalmasak arra, hogy teljesítőképességük határáig, jó átlagos terhelési tényezővel a körzet energiaszükségletének zömét olcsón termeljék. Az E. legnagyobb teljesítőképességét meghaladó terhelések idején a párvonalas kapcsolásban dolgozó *csúcsművek* energiatermelése egészíti ki az E. munkaszolgáltatását. A csúcs-

művek teljesítőképességét tehát úgy kell megszabnunk, hogy a mindenkori legnagyobb terhelésnek K—Ga = Gc részét elláthassák. A takarékosság érdekében a korszerű hőerőművek, kis esésű, de nagy vízhozamú vízfolyások vízierejét hasznosító vízerőművek viszik az E. szerepét, míg csúcsműként a nagyesésű, de kis vízhozamú vízierőket hasznosító vízi, vagy kevésbbé korszerű kalórikus erőművek működnek.

Nagy munkahozamú, kis esésű vízerőművek munkahozamát az oly időközökben, amikor a $K < G_a$, oly módon értékesíthetjük, hogy — ott, ahol a terepviszonyok és egyéb feltételek megengedik — elektromotoros szivattyúkkal megfelelő magasságra, víztárolókba emeljük a vizet és az ily módon raktározott vízzel a $K > G_a$ terhelések idején a nagy esésre méretezett kiegészítő vízerőműben értékesítjük a nagy magasságra emelt víz helyzeti energiáját. A csúcsmű szerepét ez esetben a magasban tárolt, vízzel hajtott kiegészítő mű viszi.

Az alapművek és csúcsművek méreteit és együttműködési tervét az ellátási körzetben várható terhelési diagrammoknak megfelelően kell megszabnunk. A csúcsmű létesítésére az adott esetben lehetséges változatok közül azt kell választanunk, mely a csúcsmű várható energiaszolgáltatásának legolcsóbb termelését biztosítja.

Elektromos biztosítókészülékek. A maximális kikapcsolókat régebben csak nagyobb áramerősségekre készítették, újabban azonban 4, 6, 8 és 10 amperes kivitelben is készülnek úgy, hogy lakásokban is felszerelhetők. Rendesen késleltetett kikapcsolással működnek, pillanatnyi túlterheléseket nem kapcsolnak le. Az ilyen maximális kikapcsoló egyesíti magában a kapcsolót és a biztosítót, amennyiben kézzel is kikapcsolható. Az áramszolgáltató vállalatok, mint áramkorlátozót is alkalmazzák, az ú. n. alapdíjas áramtarifa igénybevétele esetén, amikor is nagyobb áramigénybevételnél nagyobb az alapdíj. Ezenkívül újabban elterjedtek a mótorvédő automatikus kapcsolók. *(VI. k.)*

Elektromos fogyasztásmérők. Egyenáramú fogyasztás mérésére újabban csupán a motoros wattóraszámlálók és az elektrolitikus számlálók jönnek tekintetbe. Az *Áron*-féle ingás számlálókat kivonják a forgalomból, mert beszerzési és fenntartási költségeik aránylag nagyok. Az elektrolitikus számlálók a *Stia*-számlálón kívül olyanok is lehetnek, amelyek nem higanyt, hanem hidrogént választanak ki, amely azután a leolvasócsőben levő folyadékfelszínt leszorítja. Egyfázisú és háromfázisú váltakozóáram esetében kizárólag a *Ferraris-elven* alapuló indukciós számlálókat alkalmazzák. *(VI. köt.)*

***Elektromos gőzkazánok,** olyan gőzkazánok, amelyekben a víz hevítésére, gőz fejlesztésére az elektromos energia szolgál. A gőzkazánok vízterébe szerelt, fémes vezetőből készült fűtőtesten, vagy a víztérbe szerelt elektródák között, a vízen áthaladó elektromos áram munkája szolgáltatja a gőzfejlesztésre szükséges energiát. Az E. különösen tüzelőanyagokban szegény, vízierőkben gazdag vidékeken terjedt el, pl. Kanadában, Norvégiában, Svájcban és Svédországban, ahol technikailag teljesen megbízhatónak bizonyult és nagy gazdasági előnyökkel jár, mert módot ad, hogy a vízierőművek a kis terhelések idején a vízierők fölös munkahozamát értékesítsék. Kanadában az elektromos erőművek 1924-ben: 260,489.000 KWórát, 1931.: 1,872.025,000 KWórát, 1932.: 2,836.339,000 KWórát (az összes termelés 17·5%-át) szolgáltattak E. fűtésére.

***Elektromos kemencék,** a kohászatban villamosáram melegfejlesztő hatásával izzított kemencék, amelyek vas, acél, fémek és ötvözetek gyártására vagy finomítására szolgálnak. Időszerinti sorrendben az E. építése terén három rendszer fejlődött ki: fényíves, indukciós és nagyfrekvenciájú kemencék. A fényíves kemencék nagy előnye, hogy a munkatér felületére merőlegesen álló két vagy több szénelektróda között képződő ívfény hőmérséklete a 3000°-ot is meghaladja, úgyhogy a megolvasztott acéltömeg erősen túlhevül, rendkívül hígan folyó lesz. Ez a körülmény nagy előnnyel jár, minthogy a rendkívül hígan folyó acéltömegből könnyen kiszabadulnak az elnyelt gázok, amelyek bennszorulás esetén jelentékeny mértékben rontanák az acél tömörségét. A folyékony acéltömeg túlhevítettsége és nagyfokú hígfolyása a vegyi reakcióképességet is növeli, aminek következtében azután az acélt fertőző kísérőelemek, a kén és a foszfor is könnyen válnak ki az acélból.

Az indukciós kemencék olyan váltóáramú transzformátoroknak tekinthetők, amelyeknél a másodlagos áram egyetlen rövidrezárt tekercsben keletkezik. Ennek a kisfeszültségű másodlagos erős áramnak ellenállásmelege olvasztja meg az acélt.

Az E. legújabb rendszere a nagyfrekvenciájú villamos kemence. Bár ez is az indukciós elv alapján épült fel, igen lényeges külön előnye, hogy vasmentes légtranszformátorral dolgozik, minélfogva munkaterének alakja sokkal célszerűbb lehet, mint a tulajdonképpeni indukciós kemencéké.

***Elektromos zsüri.** Vívásnál használt olyan berendezés, melynél egy villanylámpa akkor gyullad ki, ha az ellenfél tőre a testet eltalálta. Szerkezeti megoldása a következő. A vívófelek tőrének hegyén egy háromágú kapcsoló van elhelyezve. Ha a tőr hegye testbe ütközik, zárt áramkör létesül a kapcsoló révén és egy táblán kigyullad a fehér, illetve a piros lámpa, aszerint, hogy melyik felet érte a szúrás (tus). Ennek a szerkezetnek segítségével a szabadszemmel nehezen követhető tőr és párbajtőr (epée) vívómérkőzéseken minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy melyik vívófélnek ítélendő meg a tus. Feltalálója *Platthy* Árpád, m. kir.

főhadnagy. Nemzetközi versenyeken 1934 óta használják.

Elektrón a neve a negatív elektromos töltés legkisebb részecskéjének, „atomjának". Az elnevezés *Stoney*tól származik (1881). Az E. tömege a hidrogénatoméának 1848-ad része, töltése a coulombnak mintegy 6 trilliomodrésze. E töltést más néven elemi elektromos töltésnek is szokás nevezni. A *Rutherford—Bohr*-féle atommodell (l. *XX. kötet)* szerint az elektrónok meghatározott számban és pályákon, mint bolygók keringenek az atóm központi része, az atommag körül. A *de Broglie* által kezdeményezett hullámmechanika viszont az E.-nak hullámtermészetet tulajdonít s azt tanítja, hogy nem pontszerű töltésrészecskék, hanem önmagukba visszatérő hullámok keringenek az atómmag körül.

Az elektromos áram az elektrónoknak valamely szigetelőben való áramlása folytán jön létre. Az E. áramlása bekövetkezhetik azonban anyagi hordozó nélkül is (pl. katódsugarak, bétasugarak). Míg tehát a negatív elektromosság anyag nélkül is jelentkezhet, addig egészen a legutóbbi időkig az volt a fizikusok felfogása, hogy a pozitív elektromosság mindig az anyaghoz van kötve s így pozitív elektrón nem létezik. 1932. sikerült egy amerikai fizikusnak kimutatni a pozitív elektrón, a *pozitrón* létezését. *(VI. köt.)*

***Elektrón-affinitás.** Az atómok pozitívtöltésű magból és különböző héjakon elrendezett elektrónokból állnak. A 8 elektrónt tartalmazó héjat lezártnak nevezzük, mert az ilyennel rendelkező elemek, a nemes gázok nagy stabilitást mutatnak. A halogén-elemek (Cl., Br., J., F.) legkülső héjában csak 7 elektrón van, az alkáli-fémekében csak egy. A halogén-elemek tehát szívesen vesznek fel, az alkáliák könnyen adnak le egy elektrónt, azaz az előbbieknek nagy, az utóbbiaknak kicsi az elektrón-affinitásuk (rokonságuk). Az E. mértéke az az energia, melynek árán az atóm egyértékű ionná alakítható. A halogén-elemek a legelektronegatívabb, az alkáli-fémek a legelektropozitívabb elemek.

***Elektróncső,** nagymértékben légüressé tett üvegedény, amelybe két, vagy több elektród van beforrasztva. Mivel jó vakuum esetében villamos kisülés még jelentékeny feszültség mellett sem jön létre, az egyik elektródot, a katódot melegítés, ill. izzítás útján elektronkibocsátóvá kell tenni. Ha a másik elektródra, az anódra pozitív feszültséget adunk, az izzószálból kilépő elektrónok a villamos erőtér által felgyorsítva az anódhoz repülnek. Az anódon és a katódon kívül a legtöbb E.-nek vezérlő elektródája, rácsa is van, az ilyenekkel a váltakozó feszültséget meg lehet erősíteni. Az E. széleskörű alkalmazásra talál a rádiótechnikában, hangerősítésnél stb.

***Elektronemisszió.** A villamos vezetőanyagok molekuláris szerkezetében elektrónok is vannak. Melegítés, fénybehatás stb. segítségével ezek az elektrónok az anyagból ki is léphetnek és ezt a kilépést nevezik E.-nak. Az elektróncsövekben a katód felmelegítés útján, a fotócelláknál pedig a fényérzékeny katódfelület megvilágításakor bocsátja ki az elektrónokat.

***Elektrónfém,** a kevés rezet, cinket vagy alumíniumot tartalmazó magnéziumötvények gyüjtőneve. Ezidőszerint a legkönnyebb használható fémes anyag, fajsúlya 1·8 ; szilárdsága 42—44 kg/mm². Az E.-ből készült tárgy a hasonló teherbírású acéltárgy súlyának csak ¼-része. Repülőgépek utasfülkéinek berendezése készül belőle.

***Elektrónhullámok.** A mozgó elektrónokhoz rendelt *de Broglie-hullámok* az E. (l. *Anyaghullámok, XXI. köt.).* Ezeknek kimutatása mindazon módszerekkel sikerült, melyeket elektromágneses hullámoknál is, azok hullámtermészetének bizonyítására alkalmaznak Davisson és Germer izzókatódból származó elektrón-sugarakat nikkel felületről hagytak visszaverődni. A reflektált sugarakat iónos kamrával fogták fel és azt találták, hogy egyes irányokban maximális, máshol minimális az ionizáció. A jelenség tehát a Fresnel-féle biprizmával kapható interferenciához hasonló. *G. P. Thomson* nagysebességű elektrón-sugarakat ejtett vékony alumínium lemezre, az emögött levő fényképezőlemezen a Debye—Scherrer-gyűrűkhöz hasonló interferencia kép volt látható. *E. Rupp* a hullámok elhajlását fémrácson állította elő, a rácsot nikkel lemezen levő karcolás (1 mm-en 130) alkotta. Mindezen jelenségek a kvantummechanika alapjai.

***Elektrónlökések.** Atómok és elektrónok ütközése lehet rugalmas és rugalmatlan. Rugalmas ütközésnél az atóm és elektrón megtartják sebességüket, azaz energia- és impulzus-veszteség nincs. Rugalmatlan ütközésnél két eset van, vagy az elektrón adja át energiájának egy részét az atómnak, midőn az gerjesztett állapotba kerül, vagy a már gerjesztett atóm ad energiát az elektrónnak, mely aztán nagyobb sebességgel repül tova. A gerjesztett atóm általában sugárzáskeltés közben jut eredeti állapotába vissza. A rugalmatlan ütközések ezen módjait elsőrendű, ill. másodrendű elektrónlökéseknek nevezzük. (Másodrendű lökésnél nincs sugárzás.) Franck és Hertz azt találták, hogy fokozatosan növelve az elektrón sebességét, annak bizonyos értékénél az ütközés rugalmatlan lesz, általában rugalmas. A rugalmatlan ütközést a gerjesztett gázatómok sugárzása árulja el. Aszerint, hogy az atóm mely elektrónja jut gerjesztett állapotba, az ú. n. gerjesztő potenciáloknak egész sorát találták, melyekhez különböző spektrálvonalak jelentkezése járul. Elég nagy energiájú E.-nél az atóm ionizálódik, azaz elveszti egy elektrónját, melynek milyenségétől függően az ionozó potenciáloknak is egész sora létezik. E kísérletek kétségtelenül bizonyítják az atóm diszkrét energia-nívóinak létezését, ami erős támasza a kvantumelméleteknek.

Elektrotechnikai mérőkészülékek. A régebbi villamos mérőműszereknél az a hiány mutatkozott, hogy amíg egyenáramú mérésekhez kitűnő lengőtekercses (Deprez—D'Arsonval, Weston-rendszerű) műszerek állottak rendelkezésre, addig a váltakozóáramú méréseknél sokkal kevésbbé precíz műszerekkel kellett beérni. A megoldás útja tehát adva van: a váltakozóáramot előbb egyenirányítani kell és az így nyert egyenáramot a precíziós műszerekkel mérhetjük. Az egyenirányításhoz termo-elemet (ú. n. termokeresztet), vagy száraz-egyenirányítót *(Cuprox)* használnak. Előbbinek az az előnye, hogy a termokeresztet ellátott műszer egyenárammal hitelesíthető. Újabban készülnek olyan mérőberendezések is, melyek több mérőkészülék adatait összegezik és az összeget regisztrálják. *(VI. köt.)*

Elektroterápia. A villamosárammal történő gyógyítás főként a magas váltakozású áramok alkalmazásának terén haladt az utóbbi évtizedben. Lényegesen fejlődött a *D'Arsonval áramok* használatának technikája, sőt ezt az eljárást hirhedt kuruzslók mindent gyógyító csodaszerként próbálták kihasználni. Nagy mértékben fejlődött az ily áramok hőhatásán alapuló *diathermia*. Újabban az *ultrarövidhullámok* alkalmazása igen különleges eredményeket ért el. Izületi és csúzos bajokban. a *Deutsch* György által kezdeményezett *histamin-iontoforézis* bizonyult kiváltképen értékesnek. *(VI. köt.)*

Élelmiszer-ellenőrzés és vizsgálat. Az 1895. évi XLVI. tc. kerettörvény. Hatálya benne fel nem sorolt élelmiszerekre is kiterjeszthető. E törvény tiltja a hamisítást, hamisító és hamisított anyagok forgalombahozatalát, megtévesztő jelzés alkalmazását, az ellenőrzés akadályozását és meghiúsítását.

Az ellenőrzés a termelés (előállítás) helyén, főleg pedig a fogyasztóközönség részére gyakorolt szemle és mintavétel útján történik.

A mintavételt a terület szerint illetékes hatóságok — legtöbbször az illetékes hatósági vegykísérleti (vegyvizsgáló) állomások szakközegeinek kezdeményezésére és közreműködésük mellett — végzik, vagy e feladatra hivatott s feljogosított szakközegek (vásárfelügyelők, piaci ellenőrök stb.) útján. A mintavétel módja anyagonként változik. A mintavételkor jegyzőkönyvet kell felvenni. Hatósági mintavételkor a készlettulajdonos kívánságára ellenmintát kell kiszolgáltatni. A magánfél két érdektelen és megbízható tanu közreműködése mellett, a hatóság közbejötte nélkül is vehet hiteles „magánmintát". Az ellenőrzés alkalmából az 1895 : XLVI. tc. alapján vett minták megvizsgálására és szakvéleményadásra a terület szerint illetékes vegykísérleti (vegyvizsgáló) állomások hivatottak.

Az 1895 : XLVI. tc. alapján működő állami állomások: Országos m. kir. Kémiai Intézet, Budapest, M. kir. Mezőgazdasági Vegykísérleti Állomások: Békéscsaba, Debrecen, Magyaróvár, Kalocsa, Miskolc, Pécs, Szeged, Újpest. Törvényhatóságiak: Budapest szkfv. Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézete, ezenfelül: Győr, Kecskemét, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely.

Ivóvízből és jégből vett hivatalos mintáknak az emberi egészségügyi (bakteriológiai) szempontból vizsgálatára és élelmiszereknek közegészségügyi szempontból vizsgálatára a közegészségügyi intézetek és fiókjaik (M. kir. Orsz. Közegészségügyi Intézet, Budapest, Gyáli-út 4—6., Budapest szkfv. Közegészségügyi és Bakteriológiai intézete, Budapest, Gyáli-út 3/a) illetékesek. Az állategészségügyi törvény végrehajtásából eredően felmerült ellenőrzésre a terület szerint illetékes m. kir. állatorvosi szakvizsgálatok elvégzésére és szakvéleményezésére pedig az Orsz. Állategészségügyi Intézet (Bpest, Tábornok-u. 2.) hivatott. *(VI. köt.)*

***Élelmiszerhamisítás.** Nyilvánulhat *utánzásban* (feketére festett tésztából sajtolt és fényezett kávészem utánzat), *súly- vagy terjedelem szaporításban* (tej vizezése, vajban sok író visszahagyása), *gyengébb minőség elpalástolásában*, illetőleg *a valóságnál jobb minőség látszatának keltésében* (tojás helyett festékkel sárgára színezett tarhonya), *értéktelen, gyengébb minőségü vagy romlott árunak jó minőségű közé keverésében* (illóolajától megfosztott köménymagnak jó közé, pasztőrözött tejhez nyers tej, dohos lisztnek jó közé, árpalisztnek búzalisztthez keverése), *eredet vagy származás szempontjából megtévesztésben* (oliv-olaj helyett tökmagolajnak, magyar paprika helyett spanyol pimentonnak, tokaji aszú néven más származású aszúnak árúsítása), *a szavatolt, értéket adó anyag hiányában vagy elégtelenségében* (2 tojásos tarhonyának 1 tojással, vajas sütemény néven árult sütemménynek vaj nélkül, vízzel készítése). *Hamisított áru forgalombahozatalát jelenti az, ha használati értékében megfogyatkozott árut e minőségre utaló jelző nélkül, illetőleg megtévesztő elnevezés alatt hoznak forgalomba* (megsavanyodott tejszínt „habtejszín" elnevezéssel) *vagy a gyengébb minőségre utaló jelzőt a főelnevezés mellől elhagyják* (félédes paprikát egyszerűen „paprika" néven, a sovány tehéntúrót egyszerűen „tehéntúró" néven hozzák forgalomba).

Kifogás alá esik az élelmiszer, ha beteg állatoktól, beteg személyzet útján, tisztátalan módon való termelés, kezelés folytán vagy meg nem felelő anyagú, állapotú edények, eszközök használata következtében készítés, tárolás, szállítás közben szennyeződtek, fertőződtek, avagy megromlottak. *(L. még: Élelmiszerek* és *Élelmiszervizsgálat, VI. köt.)*

Életkor. A valószínű É., vagyis inkább valószínű *élettartam* állandóan növekszik. Magyarország különösen kedvező haladást tett ezen a téren a legutolsó (1930—31. évi) halandósági tábla szerint. A valószínű átlagos É. ugyanis 1900—1901. Magyarország régi területén a férfiaknál 40 év és 9 hónap volt, míg a nőknél 40 év és 3 hón.; 1920—21.

ezek a számok már így alakultak: a férfiaknál 47 év 7 hónap, a nőknél 51 év 4 hónap. A legújabb adatok szerint a valószínű É. a férfiaknál már 59 év 9 hónap, a nőknél pedig 63 év és 9 hónap. Az utolsó tíz év alatt tehát az élettartam mindkét nemnél több mint 12 évvel növekedett. Nemzetközi viszonylatban is igen kedvezők ezek a számok; eddig csak a skandináv országokban, azonkívül Ausztrália, Uj-Zéland és Délafrika fehér lakosságánál láttunk hasonló magas számokat. *(VI. köt.)*

Életrajz. Az É.-ok írása a világháború után óriási lendületet vett. Minden művelt nemzet irodalmában szinte beláthatatlan tömege jelent meg az É.-oknak. Különös népszerűségre tett szert a regényes formában írt É.-ok új műfaja *(biographie romancée)*, melynek kezdője az angol *Lytton Strachey* volt, a formát még regényesebbé tette a francia *André Maurois*, a német *Stefan Zweig* és *Emil Ludwig*. Magyarul *Hegedüs Lóránt* (Széchenyi és Kossuth) és *Harsányi Zsolt* (Zrinyi, Petőfi, Madách, Munkácsy) írtak nevezetesebb ilyen É.-okat. *(VI. köt.)*

Eleutheropulos, *Abroteles*, svájci filozófus, 1929 óta a szalonikii egyet. tanára. *(XX. köt.)*

***Elfer** *Aladár* orvos-tanár, szül. Szarvas, 1879 aug. 28. 1912. Budapesten klinikai segédorvos, majd a kolozsvári egyetem belgyógyászati klinikáján tanársegéd és adjunktus, 1916. a belgyógyászati diagnosztika rk. tanára. 1919. lemondott, azóta orvosi gyakorlatot folytat és mikrotechnikai kutatásokat végez. Számos orvostudományi cikke jelent meg szaklapokban, főleg az emberi vér- és szövetnedvek alaktani kórismézéjéről és a gümőbacillus életjelenségeiről.

Elgar, *Edward, Sir*, angol zeneszerző, megh. London, 1934 febr. 21. *(VI. és XX. k.)*

Eliot, *Sir Charles Norton Edgcumbe*, angol diplomata, megh. 1931 márc. 16. egy japán gőzösön. Nagy utazásokat tett Ázsiában és Afrikában, ismeretes volt ritka nyelvtudásáról, 23 nyelvet beszélt tökéletesen és 27 nyelven értett. A tengeralatti növény- és állatvilágnak nagy ismerője volt s azzal irodalmilag is foglalkozott. *(XX. köt.)*

***Eliot,** *Thomas Stearns*, északamerikai költő szül. St. Louis (Mo.), 1888. A legújabb amerikai angol líra legmélyebb költője, aki 1913 óta Londonban él. Misztikus és metafizikai szellemű, ellentétekből összeszőtt, a francia szimbolisták hatását éreztető költészetének főtermékei *Ash Wednesday* (1930) c. könyvében vannak összegyüjtve. Kiválóbb művei még: *Poems* (1925); *Journey of the Magi* (1927); *Dante* (1929). E.-ban a fiatalabb angol és angol-amerikai költőnemzedék vezetőegyéniséget lát. Anyanyelvén kívül olaszul és franciául is írja költeményeit. Nagyra becsülik kritikai munkásságát is; ilyen irányú dolgozatai részben az általa szerkesztett *The New Criterion* c. folyóiratban jelennek meg.

Elischer *Gyula (Thurzóbányai)*, orvostanár, megh. 1929 dec. 16. *(VI. és XX. köt.)*

***Eliskases,** *Erich*, osztrák sakkmester, szül. nnsbruck, 1913 febr. 15. Kiváló eredményeket ért el: 1930. Ebensee, 1933. Bécs, 1934. Budapest, Linz.

***Ellenberger,** *Wilhelm*, német állatorvos, szül. Beisseförth, 1848 márc. 28., megh. Drezda, 1929 máj. 5. A drezdai állatorvosi főiskolán az anatómia, majd a fiziológia tanára volt. Főmunkája: *Handbuch der vergleichenden mikroskopischen Anatomie der Haustiere* (1906—11). Ezenkívül még összehasonlító anatómiából és fizikából több értekezése jelent meg. (E. és H. Baum: *Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haustiere* (16. kiad., 1926).

Ellis, *Henry Havelock*, angol pszichológus. Újabb munkái: *Konga Creek, An Australian Idyll* (1922); *Sonnets with Folk Songs from the Spanish* (1925). *(VI. és XX. köt.)*

Elmekórtan *és elmegyógytan* utolsó évtizedeit kórtani szempontból a legkülönfélébb vizsgálódási és értelmezési törekvések egyelőre nyugvópontra nem jutott versengése jellemzi. Az elmekórtani jelenségek megértésében az alapvető jelentőségű összehasonlító emberi és állati agybonctani, agyszövettani és agyfejlődéstani elemek egyre tökéletesedő megismerését és a már a mult századra visszanyúló agylokalizációs állatkísérletek és agybetegeken tett kórtani tapasztalatok tanulságainak túlságosan egyoldalú értékelését a lélektani jelenségeknek élettani értelmezésével kezdték kiegészíteni. Ezen irányzatnak egyik ágazataként, a kóréléttani pszichológia mellett a kisérleti elmekórtan a kóros elmeműködések mechanizmusába egyrészt ép kísérleti egyéneken bódító- és altatószerek útján előidézett mesterséges szellemi működési zavarok gondos, kísérletes vizsgálatával, másrészt szabatosabb elmevizsgálati módszerek és ezekkel nyert normák útján igyekezett megbízhatóbb betekintést nyerni. A századunk elején megindult túlzottan mechanista irányzat ma is még az E.-t egy hibás gépezet tanává, a legmagasabb agyi reflexek kórtanává, igyekszik átalakítani. Az analitikus ösztönpszichológia viszont mindennemű élettani, bonctani szempont mellőzésével az abnormis és kóros elmeállapotok lényegét a neurózisok mintájára a pszichózisok terén is tisztára ösztönbiológiailag, kizárólag az elnyomott és magasztosult (szublimálódott) fajfenntartó és élvkereső ösztönből (libido), ezen ösztönnek az ember törzsi és egyéni fejlődése folyamán kialakult felettes én-nel való ütközéseiből igyekszik magyarázni. Az individuálpszichológia inkább az önfenntartási, ill. érvényesülési, hatalmi ösztönnek a reális lehetőségekkel való harcaiból és az el nem hárítható alkati gyengeségeknek kompenzálására való törekvéseiből próbálja azokat levezetni. A testi-szellemi szervezetnek nemcsak ösztönéleti, de egységes egészéből s az ezt képviselő személyiségnek, ill.

én-nek cselekvő ténykedéseiből kiindulva jelentkezik a patopszichológiával inkább szemben az egyes működéseket s azok kórtanát kereső totalitástan alapján álló tiszta patobiológiás, másrészt a patopszichobiológiás irányzat. Ezekkel részben kapcsolatban, részben tőlük függetlenül, sok régi tannak új kutatásokkal bővült tanulságait értékesítve, előtérbe nyomul az örökléstani és alkattani elmetan és elmekórtan, túlzásaiban szintén igyekezvén az elme habitusát s benne minden épet és kórosat az öröklött, tehát változhatatlannak tetsző konstitúció adottságaival végleg megszabottként nyilvánítani. Ezzel szemben éppen a reflexológusok s a behaviouristák, valamint az analitikusok egy jelentős csoportja, ellenkező túlzásba esve hajlik arra, hogy minden kórosat a környezetből, nevelés, oktatás, szoktatás és utánzó reáhatás által létesített föltételes, vagyis egyénileg szerzett reflexekből vezessen le. Az elmekórtan segédtudományai között értékes szolgálatokat teljesítenek a pszichopatiás vagy elmebetegségbe esett kiváló egyéniségek patografiái, az elmebetegségükből kigyógyultak önlerásai, a tudományos grafológiával szövetkezett karakterológia, valamint a kísérleti és az analitikus megvilágítású összehasonlító néplélektan, így nevezetesen a primitív népek lélektana, ezekkel karöltve a világrahozott gyengeelméjűségek s a kriminalitás felé húzó kóros elmeállapotok tana, a gyermeklélektan és részben az összehasonlító állatlélektan is. Mindezen, ma jórészt harcban álló irányzatok között alig tud érvényesülni a kiegyeztető, mindegyikből az értékeket kihámozó s egységes tanná feldolgozó, a fizikai és a lelki természet ép és kóros irányba fejlődött valóságait egyaránt fel- és elismerő, sajátképpeni természettudományos elmetan, melyen a végleges elmekórtannak és elmegyógytannak épülnie kell.

Az elmegyógytan is kiragadta magát a tisztán spekulatív lélektani, valamint a kizárólagosan agykórbonctani irányzatok s az öröklés-alkattani okoskodások passzivitásra vezető determinizmusából. Totalitástani-biológiai alapokra helyezkedve, az endokrin mirigyrendszer tanaival is bővülve, ma főleg a szervezet összerőinek védekezését kezdi nemcsak a szerves agyi megbetegedések (paralysis progressiva), de a sajátképpeni öröklésesnek vett pszichózisok terén is egyre eredményesebben ígénybevenni (protein- és lázterápia). Mindezen mozgalmakban a magyar pszichiátereknek is, csekély számukat messze túlhaladó, részben vezetőszerep jutott. *(VI. köt.)*

Irodalom: Ranschburg, *Az emberi elme* (2 köt., 1923). Schaffer K., *Elme- és idegkórtan* (1927).

***Előgyujtás.** Mótoroknál a keverék gyujtásának olyan korán kell megtörténni, hogy a maximális robbanónyomás (20—25 atm.) lehetőleg közel legyen a dugattyú holtpontjához. Minél nagyobb a fordulatszám, annál előbbre kell a gyujtást állítani (autók). Stabil mótornál állandó lévén a fordulatszám, az E. is állandó, csupán indításnál gyujtanak a holtpontban. Fontos ez pl. kézi-indításnál, hogy túlelőre ne állítsák be a gyujtást, mert a mótor esetleg ellenirányú lökést kapva, ellenkező irányban fordulhat s az indítóforgattyú v. a lendkerék a gépész karját eltörheti. Autóknál a mótor változó fordulatszámmal jár, ezért az E. mértéke a fordulatszám-változást követi automatikusan v. a sofőr kéziszabályozása útján.

Előszállás nk., *Fejér vm.*, sárbogárdi j., (1930) 3680 lak. 1928. alakult a *Hercegfalva* k.-hez tartozott *Előszállás* és még néhány külterületi lakott helyből.

***Első segélynyujtás háziállatoknál,** célja baleset, vagy hirtelen megbetegedés esetén a közvetlen életveszedelem elhárítása, vagy komoly szövődmények megelőzése. Az első segítség áll: 1. bizonyos eljárások, vagy gyógyszerek alkalmazásában, így szarvasmarhák vagy juhok felfúvódása esetén az állat elejének magasabbra állítása, szarvasmarhába gyomorcső bevezetése, a bal horpasztájon troicart beszúrása, magas láz esetén hideg borogatások alkalmazása, hidegrázásnál meleg betakarás, égésnél olajos, vagy olajos-mészvizes bekenés stb. 2. Nagyon fontos dolog nyugtalan betegnek (kólikás ló) az állatorvos megérkezéséig való megfelelő elhelyezése, hogy sem magában, sem másban ne csináljon kárt (bőséges alom, a vergődés és hempergés megakadályozása, állandó felügyelet). 3. Hirtelen megbetegedett vagy menetképtelen állatnak hazaszállítása, vagy az állatorvoshoz való szállítása közben gondoskodni kell, hogy az állatot közben ne érje sérülés (óvatosság és gondosság az állat esetleges rögzítésénél, alápárnázás), törött végtagok ideiglenes sinezése. 4. Sebzéseket nem szabad mosogatni, hanem lehetőleg sebolajba itatott tiszta kötözőszerrel kell befedni, amíg a seb szakszerű ellátásban nem részesül. Erős ütő- vagy vivőeres vérzésnél szoros lekötés a seb fölött-illetve alatt. Az elsősegítségnyujtás legfontosabb szabálya, hogy ne ártsunk, ha már használni nem tudunk.

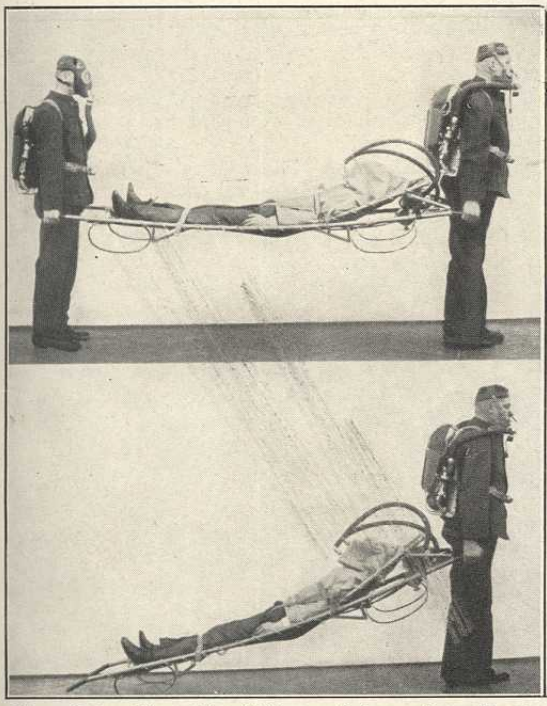
Első segélynyujtás és mentésügy. Bár az 1876. évi XIV. t.-c. 32—42. §-ai közfeladatnak minősítették a balesetnél nyujtandó segélyt és a mentésügy szervezését, a hivatásos mentőszolgálat ennek dacára a nagyobb városokban társadalmi úton önkéntes mentőegyesületek útján szerveződött meg. Mivel a társadalmi tevékenység nem felelt meg a fokozódó ígényeknek, hivatalos támogatással 1926. megalakult a *Vármegyék és Városok Országos Mentőegyesülete*, amelynek célja — amint azt a 91.551/1926. N. M. M. sz. rendelet ismerteti — mentőállomások és mentőtanfolyamok országos szervezése, valamint a betegszállítás, különösen járványok idején. Az egyesület 1927. az E. módjainak és eszközeinek közérthető módon való oktatására szemléltető falitáblát hozott forgalomba, melynek minden középületben

Betegszállítás repülőgépen

W. Riley, amerikai bányamérnök által feltalált mesterséges lélegeztetőkészülék

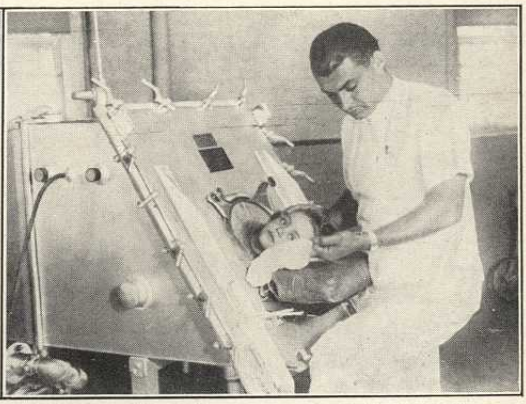
Könnyű hordágy bányából-mentéshez, rászerelt respirációs készülékkel. Szükség esetén egy ember is húzhatja maga után

A párizsi tűzoltóság által használt mesterséges lélegeztetőgép gázmérgezésnél

Vízbefuló mentésére alkalmas lélegeztetőgép

Lélegeztetőszekrény egy amerikai kórházban

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

való kifüggesztését rendelte el az 1927. évi 108.421. N. M. M. számú rendelet. A V. és V. O. M. E. szervezete ezidőszerint 50 fiókállomást foglal magában az ország különböző vidékein.

Külön belügyminiszteri rendelet szabályozza a *vízből-mentés ügyét.* (155.600/1926. B. M. sz.) Eszerint minden 10.000-nél több lakossal bíró *vízmelletti* helységben a városnak, kisebb helyeken pedig a törvényhatóságnak a kötelessége megfelelő mentőeszközökről (mentőszekrény, csónak, csáklyák, mentőkötelek, mentőkarikák stb.) gondoskodni. A hatóság köteles megállapítani a szabadfürdő helyét és minden közfürdőben vizsgázott férfifelügyelőt kell alkalmazni.

1934. a Magyar Vörös Kereszt Egylet a közlekedési balesetek ellátására országúti segélyhelyeket, viharjelző- s mentőállomásokat állított fel a Dunán és a Balatonon. A baleseti segélynyujtás szakkérdéseit tárgyalja az évente összeülő országos mentőügyi kongresszus.

Iparüzemekben a 76.271/1899. K. M. sz. rendelet értelmében készenlétben tartandó mentőszekrényekben az előbb említett rendelet 1—3. §§-aiban felsorolt kötszerek helyett megfelelő mennyiségű kész kötszercsomag tartását rendeli el a 65.559/1927. K. M. sz. rendelet. Ugyanezen rendelet kiküszöböli a mentőszekrényekből a szublimátoldatot és a szublimát-pasztillákat, az 1924. 90.062. K. M. sz. rendelet pedig a Wetolsebolaj használatát ajánlja. Az újabb időben az a felfogás erősödött meg, hogy a mentőszekrényekből minden felesleges gyógyszer és gyógyászati segédeszköz eltávolíttassék (így a jódtinktura is) és a nemorvos által teljesített első segélynyujtásnál meg kell elégedni a seb tiszta gézzel való befödésével. *(VI. köt. Elsősegély nyujtása. XIII. köt. Mentőintézmények.)*

***Elster,** *Julius,* német fizikus, szül. Blankenburg, 1854 dec. 24., megh. Harzburg, 1920 ápr. 6. H. *Geitel* braunschweigi tanárral együtt megalkotta az első fotocellát, ugyancsak vele együtt eredményes kutatásokat folytatott a fényelektromos hatás jelenségére vonatkozólag. Nevezetesek még a levegő elektromosságára, ionizációjára, továbbá a radioaktivitására vonatkozó kutatásai.

Elster, *Kristian,* norvég író, újabb munkái: *Av Skyggernes slaegt* (1929), regény; drámája: *A főnök* (1927). *(XX. köt.)*

***Elsworth,** *Lincoln,* amerikai mérnök, sarkkutató, szül. Csikágo, 1880 máj. Vasútépítő, majd aranyásó, 1925. Amundsennel együtt próbálta sikertelenül az északi sarkot hidroplánon megközelíteni. 1926. a Norge léghajóval, Nobile vezetése alatt átrepülte az északi sarkot. 1931. tengeralattjáróval már nem sikerült ugyanezt a célt elérni. 1934. délsarki expedícióra indult.

Elszász-Lotaringia, 1918 óta Franciaországhoz tartozó volt német tartomány. A francia közigazgatásban három tartományra oszlik és pedig (1931):

	Terület km²	Lakosság	Népsűrűség
Alsóelszász (Bas-Rhin) .	4.786	714,940	142
Felsőelszász (Haut-Rhin)	3.508	522.925	140
Lotaringia (Moselle) ...	6.228	660,511	102
	14.522	1,898,376	124

A francia lakosság arányszáma lassan emelkedik; a csak franciául beszélők száma Alsóelszászban kb. 10, Felsőelszászban 12, Lotaringiában 33 százalék. Az összes franciák lélekszáma alig haladja meg a 200.000-et.

Elton, *Oliver,* angol irodalomtörténetíró, újabb munkája: *Memoir of C. E. Montague* (1929). *(XX. köt.)*

***Eluard,** *Paul,* francia szürrealista költő, szül. 1896. Fő művei: *Capitale de la douleur* (1926); *Défense de savoir* (1928); *L'Amour, la poésie* (1929), (L. Breton-nal együtt); *Immaculée Conception* (1930); *La Rose publique* (1935).

***Eman,** a radiumemanáció mérésénél használatos mértékegység. Egy E. egy tízmilliomodrésze annak az emanációmennyiségnek, amely egy milligramm rádiummal egyensúlyban van. Ilyen kis mértékegységek használata elsősorban a forrásvizek radioaktivitásának a mérésénél indokolt, ahol rendszerint igen kis emanációmennyiségek fordulnak elő.

***Ember** *Ervin* író, szül. 1902. Expresszionista versei a *Ma* c. folyóiratban jelentek meg. Témái a szegény ember sorsa és a szociális ellentétek. 1927. *Tömegek az új vashidakon* c. novellás kötete jelent meg.

***Emberföldrajz** *(antropogeográfia),* a földrajznak az az ága, amelyik a föld és ember kölcsönhatásával foglalkozik. A kölcsönhatás abban nyilvánul meg, hogy az ember nemcsak szenvedi a természeti erők hatását, hanem azokat a lehetőség szerint szolgálatába állítja, átalakítja. Minél magasabbfokú az ember műveltsége, annál jobban úrrá lesz a természet fölött. Az ember településében, nyelvi, kulturális tagozódásában, gazdasági életében, államalkotásában, történelmi fejlődésében stb. mind érvényesülnek a természeti hatások, ezért az emberföldrajznak igen széles a tárgyköre. Az E.-nak különleges ágai vannak. A *néprajzi földrajz* azt vizsgálja, hogy a különböző néprajzi megnyilvánulásokban (házak építése, ruházat, eszközök stb.) milyen földrajzi hatásokat lehet felismerni. A *gazdasági földrajz* az ember gazdasági életében megnyilvánuló gazdasági hatásokat tárgyalja. A *társadalmi földrajz* az ember elterjedésének és társadalmi tagozódásának földrajzi körülményeivel foglalkozik. A *történelmi földrajz* megállapítja egyes területek képét különböző korszakokban és az egyes történelmi események földrajzi mozgatóerőit kutatja, míg a *politikai földrajz* az államok létrejöttében és életében megnyilvánuló földrajzi tényezőket tárja föl. Az E. alapvonalait *Ritter* német geográfus 1853. *Vergleichende Erdkunde* c. munkájával jelölte ki, igazi megalapítója azonban *Ratzel.* Munkái: *Anthropo-*

geographie (2. köt., 1882—91.) és a *Politische Geographie* (1897) még ma is alapvető jelentőségűek. Ratzel a föld és az ember viszonyában már nemcsak a tényeket figyeli meg, hanem keresi azoknak az okait is. A francia iskola legtekintélyesebb képviselője *Vidal de la Balch (Principe de la Géographie)* és különösen *Jean Brunhes (La Géographie Humaine)*.

***Emberi jellegek,** ama anatómiai sajátságok, amelyek az embert az állattól megkülönböztetik. Legszembetűnőbb és legfontosabb ezek közül az egyenes testtartás, vagy két lábon való járás. Sőt szervezetünk különleges emberi bélyegei tulajdonképpen csaknem mind az egyenes testtartás következményei. Egyes állatok (kenguru, medve) szoktak ugyan néha két lábon is állni, a majmok pedig két lábon futnak is, de járásuk döcögős, görnyedt testtartású, térdeiket nem tudják kifeszíteni s járásközben hosszú mellső végtagjuk kezefejére támaszkodnak. A majmok két lábon való járása csak kivételes, az emberé állandó. Az egyenes testtartás következményei: a mellső végtag felszabadulása a test hordásának munkája alól s átalakulása kézzé, melyen a hüvelyk szembe helyezhető a többi ujjakkal, a lábnak tartóoszloppá való fejlődése s a domború hátú lábfej kialakulása, a gerincoszlop S-alakú hajlása, a mellkas és medence átalakulása, az agykoponya felszabadulása a tarkóizmok nagy nyomása alól s az agyvelő erőteljes kifejlődése és differenciálódása. Nagyon jellemző emberi bélyegek még: az előre kiálló állcsúcs, amit már Linné észrevett, a domború homlok, az arc síkjából háztetőszerűen kiálló orrcsontok, az ajkpir, a beszegett fül, az ujjhegyek tapintólécei, fejlett mimika, a nagy koponyakapacitás, lapos körmök, a bőr csupaszsága, a fogak redukciója, a beszéd képessége stb.

Emberrablás. Az Egyesült Államok nagyvárosainak szervezett alvilága, a kitűnően felszerelt banditacsoportok *(gangsterek)* az egyéb bűncselekmények mellett újabban különösen E. elkövetésével veszélyeztetik a közbiztonságot. Főkép nagyvagyonú vagy ismertebb egyének, illetve hozzátartozóinak elrablásával foglalkoznak, céljuk váltságösszeg kizsarolása. Ha a zsarolási manőver nem sikerült megfelelő módon vagy gyorsasággal, a rablók megölik áldozataikat. Az amerikai közvélemény, különösen a Lindbergh óceánrepülő kis gyermekének meggyilkolása után támadt közfelháborodásban és rémületben, az E. legszigorúbb megbüntetését követelte. 1933. az északamerikai törvényhozás külön törvényben gondoskodott az E. hatályos üldözéséről és szigorú megbüntetéséről, nem riadva vissza a halálbüntetéstől sem. *(VI. köt.)*

Embertani intézet és múzeum. A budapesti egyetem E.-a Török Aurél 1912. történt halála óta, az embertani tanszék be nem töltése következtében, többször változó ideiglenes vezetés alatt állott. Jelenleg *Pál* Árpád, a növényélettani tanszék professzora látja el az intézet igazgatói teendőit, *Bartucz* Lajos magántanár pedig, mint megbízott előadó, a tudományos vezetést végzi. Az intézet gyüjteménye körülbelül 10.000 koponyából, 1000 csontvázból s kisebb fényképgyüjteményből áll, melyet 2000 kötetes szakkönyvtár egészít ki. Az utolsó 10 év alatt szép fejlődésnek indult a Néprajzi Múzeum embertani gyüjteménye, mely 3500 db hiteles koponyát, 1000 csontvázat tartalmaz s *Bartucz* Lajos vezetése alatt áll. Újabban a szegedi egyetem anatómiai tanszéke mellett is alakult embertani intézet, melyet *Gáspár* János egyetemi magántanár vezet. A pécsi egyetemen *Tóth* Zsigmond professzor szervezett az anatómiai intézetben embertani gyüjteményt, a debreceni egyetemen *Balogh* Béla magántanár tart embertani előadásokat. *(VI. köt.)*

***Emericana,** teljes néven *Foederatio Emericana*, a színeket viselő katolikus magyar egyetemi és főiskolai hallgatók szövetsége. 1921. alapította *Bitter* Illés cisztercita apát.

Emich *Gusztáv*, államférfi, megh. 1927 júl. 11. Főbb művei: *Gazdasági és társadalmi megújhodás* (1910); *A tisztességtelen versenyről* (1915). *(XX. köt.)*

Emin bey, a legkiválóbb török lírikusok egyike. Fő munkája: *Türkdzse sirler* (1898). Egyik dala: „Török vagyok" kezdettel nemzeti himnusszá lett. *(VI. köt.)*

Emlékezeti tévedések, normális egyéneknél is elég bőségesen fordulnak elő. Sajátképpeni elmetani okaik: *a)* az elmébe bejutott hasonló, ill. rokontartalmak egymásra gyakorolt egybeolvadásos kölcsönhatásai, minőségi v. homogén gátlás; *b)* az emléknyomok létesítéséhez, valamint felújításához szükséges energiának végességéből adódó elégtelensége, mennyileges v. megoszlásos gátlás; *c)* jellegüknél fogva képzet-elfojtó és átformáló, esetleg toldásos változásokat okozó érzelmi tényezők dinamikus hatása, indulati v. effektív gátlás. Elősegíti a fenti gátlások érvényesülését mindaz, ami képzetnyomok létesítését, tartósságát és felújíthatóságát zavarja, legnevezetesebben figyelmetlenség, szórakozottság, közömbösség az ismeretszerzés, valamint a felújítás időpontjában, nemkülönben tárgyi vagy személyi rokon- és ellenszenv módosító befolyásai. *(L. Emlékezetbeli csalódás VI. köt.)*

Irodalom: Ranschburg, *Az emlékezeti tévedések törvényszerűsége* (Psychol. Tanulmányok, I. és II. Budapest, 1913—14). U. a. *A gyermeki elme* (2. kiad. Budapest, 1908). U. a., *Az emberi elme* (I—II. Budapest, 1923). Kornis Gyula, *A lelkiélet* (Budapest, 1918). H. Weimer, *Psychologie d. Fehler* (Leipzig, 1925). U. a. *Fehlerbehandlung u. Fehlerbewertung* (Leipzig, 1926).

Emma *Adelheid Vilma Terézia*, német-alföldi királynő, megh. Hága, 1934 márc. 20. *(VI. köt.)*

***Emőd** *Aurél* festő, szül. Budapest, 1897 okt. 13. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte. Korán tűnt fel erőteljes alakos és tájképeivel *(Gyümölcsárus, Terefere, Rózsaszínruhás leány* stb.); *Gyermekmenhely az Üllői-úton* c. festményét a Székes-

főváros szerezte meg, *Vitorlás* c. képe a nürnbergi múzeumba került.

Emőd *Tamás*, költő, újabb művei: *Nótám, füttyöm, citerám, A szerelem és a csók világtörténete*, verseskönyvek, *Magyar Szivárvány* revü, melyet Budapesten kívül Olaszország legtöbb nagyobb városában játszott egy alkalmi magyar társulat. Átdolgozta Stefan Zweig *Volpone*-ját és Aristophanes Lysistratáját, *Török* Rezső társaságában számos vígjátékot, daljátékot, kabaré-darabot írt, melyek közül legfigyelemreméltóbb az *Ida regénye* c. (Gárdonyi Géza regényéből) és a *Két lány az utcán* c. vígjáték. *(VI. és XX. k.)*

***Enciclopedia Italiana**, olasz lexikon, melyet 36 kötetre tervezve Giovanni *Treccani* olasz nagyiparos által 1925. alapított Istituto Giovanni Treccani ad ki. 1929—34. 19 kötet jelent meg.

Enciklopédia. A világháború óta az E-k, lexikonok kiadása nagyon föllendült, különösen a szaktudományok területén. Ma már nincs jelentősebb tudomány, sőt tudományág sem, amelynek ne lenne összefoglaló, tudományos színvonalon álló enciklopédiája. *(VI. k.)*

Újabb magyar enciklopédiák: Magyar irodalmi lexikon (Szerk. Ványi F., Budapest, 1926); Művészeti lexikon (Szerk. Éber L., Budapest, 1926, 2. kiad. 1935); Tolnai új világlexikona (20 köt., Budapest, 1926—33); Gyakorlati gazdalexikon (Szerk. Mike G., 2 köt., Budapest, 1927); Irodalmi lexikon (Szerk. Benedek M., Budapest, 1927); A Napkelet lexikona (2 köt., Budapest, 1927); Társadalmi lexikon (Szerk. Madzsar J., Budapest, 1927); Erdélyi lexikon (Szerk. Osvát K., Nagyvárad, 1928); Autólexikon (Szerk. Csécsy I., Budapest, 1928); A sport enciklopédiája (Szerk. Pálfy Gy., Budapest, 1928); Technikai lexikon (Szerk. Lósy-Schmidt E. és Barát B., Budapest, 1928); Közigazgatási kis lexikon (Budapest, 1929); Magyar zsidó lexikon (Szerk. Újvári P., Budapest, 1929); Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona (Szerk. Schack B., 4 köt., Budapest, 1929—31); Magyar politikai lexikon 1914—1929. (Szerk. Boros L., Budapest, 1929); Genius kis lexikona (Budapest, 1930); Színészeti lexikon (Szerk. Németh A., 2 köt., Budapest, 1930); Közgazdasági enciklopédia (4 köt., Budapest, 1930—31); Magyar színművészeti lexikon (Szerk. Schöpflin A., 4 köt., Budapest, 1930—31); Zenei lexikon (Szerk. Szabolcsi B. és Tóth A., 2 köt., Budapest, 1930—31); Gutenberg nagy lexikona (10 köt. jelent meg, Budapest, 1931—32); Katolikus lexikon (Szerk. Bangha B., 4 köt., Budapest, 1931—33); Bibliai lexikon (Szerk. Czeglédy, Hamar és Kállay, 2 köt., Budapest, 1931); Világirodalmi lexikon (Szerk. Dézsi L. és Mészöly G., 3 köt., Budapest, 1931—34); Magyar pedagógiai lexikon (Szerk. Finászy Ernő és Kornis Gyula közreműködésével Kemény F., 2 köt., Budapest, 1933—34); Illik tudni (Modern magyar kis lexikon. Szerk. Wildner Ö. és Csánk E., Budapest, 1935); Természettudományi lexikon (Szerk. Gombocz E., Budapest, 1935).

Újabb külföldi enciklopédiák: angol: The Encyclopaedia Britannica (1929, 24 köt.), Chambers Encyclopaedia (1923—27, 10 köt.), The Encyclopaedia Americana (1928, 30 köt.), The New International Encyclopaedia (1926—27, 25 köt.); cseh: Masarykuv slovník naučny (1925 óta); finn: Iso tietosanakirja (1931 óta); francia: Larousse du XX. siècle (1928 óta); görög: Eleutherudake, Enkyklopaidikon Lexikon (1927 óta); holland: Nederlandsche Encyclopaedie vor Allen (1922—25, 8 köt.); katalan: Diccionari Enciclopedic de la llengua Catalana amb correspondencia Castellana (1930 óta); német: Thieme-Becker, Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler (Leipzig, 1907 óta, eddig 20 köt.), Meyers Lexikon (VII. Auflage, 1924—34, 12 köt. és 3 pótköt.), Der grosse Brockhaus in XX. Bänden (XV. Auflage, 1928—35), Riemanns Musik-Lexikon (XI. Aufl., Berlin, 1929, 2 köt.), Meyers kleines Lexikon (IX. Aufl., Leipzig, 1933, 3 köt.); olasz: Enciclopedia italiana di scienze, lettre ed arti (1929 óta folyik), Grande enciclopedia popolare Sonzogno (1924—30, 22 köt.), Enciclopedia Pomba per le famiglie (Torino, 1930, 2 köt.); orosz: Bolsaja szovjetszkaja enciklopedija (1926 óta, 65 köt.); román: Minerva, enciclopedie româna (1929, egy köt.); Dictionarul enciclopedic ilustrat (1931, egy köt.); spanyol: Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana (1930, befejezve 70 köt., 1932 óta pótkötetek); svéd: Nordisk Familjebok, Konversations-lexikon och Realencikiopedi (1926, 38 köt., újabb kiad. 20 köt.); zsidó: Philo-Lexikon. Handbuch des jüdischen Wissens (Berlin, 1935).

***Ender**, *Otto*, osztrák politikus, szül. Altach, 1875 dec. 24. Jogi tanulmányokat végzett, 1915—18. a vorarlbergi ker. szociális párt elnöke, 1918. tartományi főnök, 1929. kancellárnak jelölték, de kormányalakítása nem sikerült, 1930. azonban kormányra jutott. Mint kancellár közreműködött az osztrák-német vámszövetség tervének elkészítésén, 1931. a Creditanstalt bukása miatt beállt gazdasági nehézségek következtében lemondott, 1933. tartományfőnöki tisztségének megtartásával tárcanélküli minisztere lett a Dollfuss-kormánynak, azzal a megbizatással, hogy az alkotmányreformot előkészítse.

Enderby föld, felfedezése után csaknem egy századdal, 1929—30. az ausztráliai Mawson és a norvég Riiser-Larsen kereste föl. Mawson a D.-i sz. 66°-a és a K-i h. 54°-a környékén kutatott; Riiser-Larsen repülőgéppel a D.-i sz. 66° 33' és a K.-i h. 50° 40'-ig jutott.

Endoarteriitisz, nemcsak a kifejezett öregkor betegsége, mint régen hitték és nemcsak a kövér egyéneké, hanem fiatalabbkorú és sovány embereknél sem ritka. Lényege: a verőerek belső rétege elveszti rugalmasságát és így a test egyes részei többé-kevésbbé súlyos vérellátási zavarba jutnak (pl. érgörcs), vagy megreped egy ér és belső vérzés áll be (pl. agy- v. szív-guta). Az E. okozójaként a már ismert idült mérgezéseken kívül (alkohol, nikotin), főleg az idült fertőző betegségek (így és elsősorban a szifilisz) játssza a főszerepet, bár nem kevésbbé fontos oka a helytelen, túlfeszített (testi és szellemi) munka. Az E. inkább mondható betegségi állapotnak, mint betegségnek és ezért azt gyógyítani alig, inkább továbbterjedésében meggátolni lehet és kell. Egyéb gyógykezelésen kívül a legjobb ellenszer: a helyes és nyugalmas életmód, az izgalmak kerülése és távoltartása. *(VI. köt.)*

Endokrin-mirigyek, l. *XX.* és *Belső elválasztás III köt.*

***Endre** *Béla* festő, szül. Hódmezővásárhely, 1870 nov. 17., megh. u. o., 1928 aug. 12. Mérnöknek készült, azután római és párizsi tanulmányok után egészen a festészetnek élt. Finomra hangolt festményeinek csaknem kizárólag az Alföld tájai és élete a tárgya *(A bölcső, Mártély, Tiszamenti füzes)*. Egyik megalapítója volt a hódmezővásárhelyi majolikatelepnek, amelynek sok tervet és modellt készített.

***Endre** *Károly* író, szül. Temesvár, 1893 ápr. 27. Az Erdélyi Helikon, az Arany János és Kemény Zsigmond irod. társaságok tagja. Verseivel a háború alatt tűnt fel; irodalmi pályáját a Nyugatban, Hétben és Vasárnapi Ujságban kezdte. Verskötetei: *Ember a csillagok alatt* (1922); *Opera huius saeculi* (1920). A *Szemle* c. folyóiratot szerkesztette Temesvárt.